

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 1

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ชาดก

เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๕

ขออนอบน้อมแด่

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น

ฉักกนิบาตชาดก*

๑. อวาริยวรรค

๑. อวาริยชาดก

ว่าด้วยการกระทำที่ไม่เจริญด้วยโภคะ

[๘๓๑] ข้าแต่มหาบพิตรผู้ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน
ดิน ขอมหาบพิตรอย่าทรงพิโรธเลย ข้าแต่
มหาบพิตรผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระราชา
ผู้ไม่ทรงพิโรธตอบผู้ที่โกรธแล้ว ประชาชน
ของรัฐ ราษฎรบูชาแล้ว อาตมาภาพขอถวาย

๑. บาลีเล่มที่ ๒๓

อนุศาสน์ในที่ทุกสถาน จะเป็นในบ้าน ในป่า
ที่ดอนหรือที่ลุ่มก็ตาม ข้าแต่มหาบพิตรผู้ทรง
พระคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์อย่าทรง
พิโรธ.

[๘๓๒] ที่แม่น้ำคงคาได้มีคนแจวเรือจ้าง ชื่อว่า
อวาริยปีตา เขาส่งคนข้ามฟากก่อนแล้ว จึง
ขอรับค่าจ้างภายหลัง เพราะเหตุนั้นเขาจึงมี
การทู่เถียงกัน และไม่เจริญด้วยโภคทรัพย์.

[๘๓๓] ดูก่อนโยมชาวเรือ โยมจงขอค่าจ้างกะคน
ที่ยังไม่ข้ามไปฝั่งโน้นก่อนเถิด เพราะว่าจิตใจ
ของคนที่ข้ามฟากแล้วเป็นอย่างหนึ่ง ของคนที่
ต้องการจะข้ามฟากยังไม่ได้ข้าม ก็เป็นอีกอย่าง
หนึ่งไม่เหมือนกัน.

[๘๓๔] อาตมาจักตามสอนโยมทุกหนทุกแห่ง ทั้ง
ในบ้านทั้งในป่า, ทั้งในที่ดอนหรือที่ลุ่ม ดูก่อน
โยมชาวเรือ ขอโยมอย่าโกรธนะ.

[๘๓๕] พระราชาได้พระราชทานหมูบ้านชั้นดีแก่

ดาบส เพราะอนุศาสนีบพิไล เพราะอนุศาสนี
บพนั้นนั่นเอง คนแจวเรือได้ตบปากดาบส.

[๘๓๖] ถาดข้าวก็แตก ภรรยาถูกรุม และเด็ก
ในครรภ์ก็ตกฟากลงที่พื้นดิน เขาไม่อาจจะให้
ประโยชน์งอกเงยขึ้น เพราะโอวาทนั้น เหมือน
เนื้อไม่อาจจะให้ประโยชน์เกิดขึ้น เพราะทอง-
คำฉะนั้น.

จบ อวาริชชาดกที่ ๑

อรรถกถาชาดก

ฉกนิบาต

อรรถกถาอวาริยวรรคที่ ๑

อรรถกถาอวาริชชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ติตถนาวิกคนแจวเรือประจำท่าคนหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า
มาสุ กุชฌ ภูมิปติ ดังนี้.

ได้ยินว่า เขาเป็นคนโง่ไม่รู้อะไร ไม่รู้คุณของพระรัตนตรัย มี
พระพุทธเจ้าเป็นต้นเลย ไม่รู้คุณของบุคคลอื่น ๆ ด้วยเป็นคนคร่ำ
หยาบคาย ผลุนผลันพลันเล่น. ภายหลังภิกษุชาวชนบทรูปหนึ่ง มา
ด้วยความตั้งใจว่า เราจักทำการอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ถึงท่าน้ำแม่น้ำ
อจิรวดี ได้พบกับนายตติถวานิกอย่างนี้ว่า :-

ดูก่อนอุบาสก อาตมาจักข้ามฟาก ขอโยมจงให้เรืออาตมภาพ
เกิด.

นายตติถวานิก ตอบว่า :-

ท่านครับ บัดนี้นอกเวลาแล้ว ขอให้ท่านอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งใน
ที่นี่.

ภ. ดูก่อนอุบาสก อาตมาจักอยู่ที่ไหนในที่นี่ ขอจงรับอาตมา
ไปส่งเถิด.

เขาโกรธพูดว่า มาที่นี่ไว้ยสมณะ เราจะนำไปส่ง แล้วได้ให้
พระเถระลงเรือ ไม่ตรงไปส่ง แต่พายเรือไปข้างล่าง ทำให้เรือโคลง
บาตรและจีวรของท่านเปียกน้ำไปถึงฝั่งโดยลำบาก ส่งขึ้นฝั่งเวลามีค้ำ.
ต่อมาท่านได้ไปถึงวิหาร วันนั้นไม่ได้โอกาสอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า รุ่งขึ้น
จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง เป็น

ผู้ที่พระศาสดาทรงทำการปฏิสันถารแล้ว เมื่อถูกพระศาสดาตรัสถามว่า เธอมาถึงเมื่อไร ? ทูลว่า เมื่อวานนี้พระเจ้าข้า เมื่อพระองค์ตรัสถามว่า เหตุไฉน จึงมาที่อุปัฏฐากในวันนี้ ? ได้กราบทูลเนื้อความนั้นให้ทรงทราบ. พระศาสดากรึทรงสดับเรื่องนั้นแล้วจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุไม่ใช่เพียงบัดนี้เท่านั้น ถึงในชาติก่อน นายคนนี้ก็ชั่วร้าย ยาบคาย เหมือนกัน. อนึ่ง เขาไม่ใช่ให้เธอลำบาก แต่ในชาติปัจจุบันนี้ แม้ในชาติก่อน ก็ทำให้บัณฑิตลำบากมาแล้ว ถูกภิกษุนั้นทูลอ่อนวอน จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์กำเนิดในสกุลพราหมณ์เจริญวัยแล้ว ได้เรียนศิลปศาสตร์ทุกอย่าง ที่ตักกศิลา แล้วบวชเป็นฤๅษี เลี้ยงอัตภาพด้วยผลไม้ไม่น้อยใหญ่ ในป่าหิมพานต์เป็นเวลาช้านาน เพื่อต้องการลิ้มรสเกษมและรสเปรี้ยว จึงไปเมืองพาราณสี พักอยู่ที่พระราชอุทยาน รุ่งขึ้นจึงเข้าไปสู่พระนครเพื่อศึกษา. ครั้งนั้น พระราชาได้ทอดพระเนตรเห็นท่านมาถึงพระลานหลวง เลื่อมใสในอิริยาบถของท่าน จึงทรงนำเข้าไปภายในเมืองให้ฉันเสร็จ ทรงรับปฏิญญาแล้วให้ท่านอยู่ในพระราชอุทยาน ได้เสด็จไปยังที่อุปัฏฐากวันละครั้ง. พระโพธิสัตว์เมื่อทูลถวายโอวาท พระราชานั้นทุกวันว่า ขอถวายพระพรมหाराช ธรรมดาพระราชาควรเว้นการลู่อานาจอคติทั้ง ๔ เป็นผู้ไม่ประมาท สมบูรณ์ด้วยพระขันติ

พระเมตตา และพระกรุณาธรรม ครองราชสมบัติโดยธรรม จึงถวาย
พระพรคาถา ๒ คาถา ว่า:-

ข้าแต่มหาบพิตร ผู้ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน-

ดิน ขอมหาบพิตรอย่าทรงพิโรธเลย ข้าแต่
มหาบพิตรผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระราชา
ผู้ไม่ทรงพิโรธตอนผู้ที่โกรธแล้ว ประชาชน
ของรัฐ ราษฎรบูชาแล้ว. อาตมภาพขอถวาย
อนุศาสน์ในที่ทุกสถาน จะเป็นในบ้าน ในป่า
หรือที่คอนที่ลุ่มก็ตาม ข้าแต่มหาบพิตรผู้ทรง
พระคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์อย่าทรงพิโรธ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รฏฺฐสฺส ปุชฺชิตฺโต มีเนื้อความว่า
พระราชาแบบนี้ เป็นผู้ที่ประชาชนของรัฐบูชาแล้ว. บทว่า สพฺพตฺถ-
มฺนุสฺสาสามิ ความว่า ข้าแต่มหाराช อาตมภาพเมื่ออยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง
บรรดาบ้านเป็นต้นเหล่านี้ ก็จะถวายอนุศาสน์พระองค์ ด้วยข้ออนุศาสน์
ข้อนี้นั้นแหละ คือว่า จะถวายอนุศาสน์ในที่ใดที่หนึ่ง บรรดาบ้าน
เป็นต้นเหล่านี้ จะเป็นที่บ้านหลังเดียวก็ตาม สัตว์โลกตัวเดียวก็ตาม
บทว่า มาสุ กุชฺฌ รเถสฺส ความว่า อาตมภาพ ถวายอนุศาสน์
พระองค์อยู่อย่างนี้นั้นแหละ ธรรมดาพระราชา ไม่ควรจะพิโรธ. เพราะ

เหตุไร ? เพราะว่าธรรมดาพระราชาทิ้งหลาย มีพระบรมราชโองการ เป็นอาวุช คนมากมายถึงความสิ้นชีวิตด้วยเหตุเพียงพระบรมราชโองการ ของพระราชานี้ ผู้ทรงพิโรธแล้ว เท่านั้น.

ในทุกวันที่พระราชานี้เสด็จมา พระโพธิสัตว์ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ถวายอย่างนี้. พระราชามีพระราชหฤทัยเลื่อมใส ได้พระราชทานหมู่บ้านชั้นดีให้ ๑ ตำบลเก็บส่วยได้ ๑ แสนกหาปณะ แก่พระมหาสัตว์. พระมหาสัตว์ทูลปฏิเสธ. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้อยู่ ณ ที่นั่นแห่งเดียวเป็นเวลา ๑๒ ปี คำริว่า เราอยู่ที่นี้มานานนักหนาแล้ว เราจักไปเที่ยวจาริกชนบทก่อนแล้วจึงจะมา ไม่ทูลลาพระราชานเลย เรียกคนเฝ้าสวนมาตั้งว่า อาตมาจักไปจาริกชนบท แล้วจึงจะมา ขอให้ท่านทูลให้พระราชาทรงทราบด้วย แล้วก็หลีกไปถึงท่าเรือที่แม่น้ำคงคา. ที่ท่านนั้นมีคนแจวเรือจ้าง ชื่อ อวาริยปีตา. เขาเป็นคนพาลไม่รู้จักคุณของผู้มีคุณเลย ทั้งไม่รู้จักอุบายเพื่อตนเองด้วย. เขาส่งคนที่ต้องการข้ามแม่น้ำคงคา ข้ามก่อนแล้วจึงขอค่าจ้างภายหลัง เมื่อทะเลาะกับคนที่ไม่ให้ค่าจ้าง ก็ใช้วิธีค่าและทุบตีกันเท่านั้น จึงจะได้ค่าจ้างมาก. พระศาสดาทรงเป็นผู้รู้ยิ่ง ได้ตรัสพระคาถาที่ ๓ ไว้ ทรงหมายถึงนายอวาริยปีตานี้ ผู้มีลาภน้อยเป็นอันพาลอย่างนี้ ว่า:-

ที่แม่น้ำคงคาได้มีคนแจวเรือจ้าง ชื่อ

อวาริยปีตา เขาส่งคนข้ามปากก่อน แล้วจึง

ขอรับค่าจ้างภายหลัง เพราะเหตุนั้น เขาจึงมี

การท่อมเดียวกัน และไม่เจริญด้วยโภคทรัพย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อวาริยปีตา ความว่า เขามีชิดา
ชื่อว่า อวาริยา ด้วยอำนาจของชิดานั้น เขาจึงกลายเป็นผู้มีชื่อว่า
อวาริยปีตาพ่อของอวาริยา. บทว่า เตนสุต ภณฺฑนํ ความว่า
เพราะเหตุนี้ เขาจึงได้มีการท่อมเดียวกัน. อีกอย่างหนึ่ง เขาได้มีการ
ท่อมเดียวกับคน ๆ นั้น ที่ถูกขอค่าจ้างภายหลัง.

พระโพธิสัตว์เข้าไปหาคนแจวเรือจ้างคนนั้น แล้วพูดว่า ขอจง
นำอวมภพข้ามฟากเถิด. เขาคြ်ได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงตอบว่า:-

ท่านสมณะ ท่านจักให้ค่าจ้างเรือผมเท่าไร.

พ. โยม ธรรมดาอวมภพจักบอกความเจริญแห่งโภคทรัพย์
ความเจริญแห่งอรรถ และความเจริญแห่งธรรมให้.

คนแจวเรือจ้างครันได้ฟังคำนั้นแล้ว เข้าใจว่า สมณะรูปนี้จัก
ให้อะไรแก่เราแน่นอน จึงนำท่านข้ามฟาก แล้วกล่าวว่าขอพระคุณเจ้า
จงให้ค่าจ้างเรือแก่ผมเถิด. พระโพธิสัตว์นั้นตอบว่าดีแล้วโยม เมื่อจะ
บอกความเจริญแห่งโภคะแก่เขาก่อน จึงกล่าวคาถาว่า:-

ดูก่อนโยมชาวเรือ โยมจงขอค่าจ้างกะ

คนที่ยังไม่ข้ามไปฝั่งโน้นก่อนเถี เพราะวาจิตใจ

ของคนที่ข้ามฟากแล้ว เป็นอย่างหนึ่ง ของ
คนที่ต้องการจะข้ามฟากยังไม่ได้ข้าม ก็เป็น
อีกอย่างหนึ่งไม่เหมือนกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปาร์ ความว่า คุณก่อนโยมชาวเรือ โยมจงขอค่าจ้างกะคนที่ยังไม่ข้ามฟาก ยังยืนอยู่ฝั่งนี้เท่านั้น และรับเอา ค่าจ้างที่ได้จากเขา เก็บไว้ในที่ ๆ คู่ครองรักษาแล้วจึงนำคนส่งข้ามฟาก ภายหลัง อย่างนี้โยมก็จักเจริญด้วยโภคทรัพย์. บทว่า อญโณ หิ ตินฺนุสฺส มโน ความว่า คุณก่อนโยมชาวเรือ เพราะว่าจิตใจของคน ที่ข้ามฟากไปแล้วเป็นอย่างหนึ่ง คือไม่อยากจะให้ จะไปถ่ายเดียว แต่ ธรรมดาว่า ผู้ใดจะข้ามฟาก คือจะข้ามฝั่ง ได้แก่ ประสงค์จะไปฝั่งข้าง หน้า ผู้นั้นอยากจะไป แม้เกินราคาค่าจ้างก็ให้ได้ ก็ใจของผู้ต้องการ ข้ามฟาก ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง ดังที่กล่าวมานี้ เพราะฉะนั้นโยมควรขอ กะผู้ยังไม่ข้ามฟากเท่านั้นดังนี้ ชื่อว่า ความเจริญแห่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย ของโยมก่อนดังนี้แล.

คนแจวเรือได้ฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า เราจักมีโอวาทนี้ก่อน แต่ บัดนี้ สมณะนี้ จักให้อะไรอื่นแก่เราอีก. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ได้ กล่าวกะเขาว่า โยมนี้เป็นความเจริญแห่งโภคทรัพย์ของโยมก่อน บัดนี้ โยมจงฟังความเจริญแห่งอรรถและธรรม เมื่อให้โอวาทเขา จึงได้กล่าว คาถาไว้ว่า:-

อาตมาจะตามสอนโยมทุกหนทุกแห่ง ทั้ง
ในบ้านทั้งในป่า ทั้งในที่ลุ่มและที่ดอน คู่ก่อน

โยมชาวเรือ ขอโยมจงอย่าโกรธนะ.

พระโพธิสัตว์ ครั้นบอกความเจริญแห่งอรรถและธรรม ด้วย
กาลานี้ แก่เขาแล้ว จึงกล่าวว่า นี่เป็นความเจริญแห่งอรรถและความ
เจริญแห่งธรรมของโยม. แต่เขาเป็นคนคู้ ไม่สำคัญโอวาทนั้นว่าเป็น
อะไร จึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านสมณะ นี่หรือคือค่าจ้างเรือที่ท่านให้ผม
พระโพธิสัตว์ ถูกแล้วโยม.

คนแจวเรือ ผมไม่มีงานตามค่าจ้างนี้.

พระโพธิสัตว์ โยมนอกจากโอวาทนี้แล้ว อาตมาไม่มีอย่างอื่น
คนแจวเรือกล่าวว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไร? ท่านจึงลงเรือ
ผม แล้วปลักดาบสให้ล้มลงที่ฝั่งแม่น้ำคงคา นั่งทับอกแล้วตบปากท่าน
ทีเดียว.

พระศาสดาครั้นตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ดาบสได้ถวาย
โอวาทพระราชา แล้วจึงได้รับพระราชทานหมู่บ้านชั้นดี ในราชสำนัก
แต่ได้บอกโอวาทนั้นนั่นเอง แก่คนแจวเรือจ้างอันธพาล กลับประสพ
การตบปากด้วยประการดังนี้. เพราะฉะนั้น ผู้จะให้โอวาทควรให้แก่คน

ที่เหมาะสม ไม่ควรให้แก่คนที่ไม่เหมาะสม ดังนี้แล้ว ทรงเป็นผู้ตรัสรู้
ยิ่งแล้ว ลำดับต่อจากนั้นได้ตรัสพระคาถาว่า :-

พระราชชาติพระราชทานหมู่บ้านชั้นดีแก่

ดาบส เพราะอนุศาสนีบทใด เพราะอนุศาสนี

บทนั้นนั่นเอง คนแจวเรือได้ตบปากดาบส.

เมื่อคนแจวเรื่อนั้นกำลังตบอยู่นั้นแหละ. ภรรยาถืออาหารมา
เห็นดาบสเข้า จึงบอกว่า พี่ ดาบสนี้เป็นชีวิตประจำวันราชตระกูล พี่
อย่าตีท่าน เขาโกรธแล้วพูดว่า แกนี่แหละ ไม่ให้ข้าตีดาบสขี้โกงคนนี้
แล้วลุกขึ้นตบภรณานั้นให้ล้มลงไป. เมื่อเป็นเช่นนั้น ถาดข้าวก็ตกแตก
และเด็กในท้องของภรรยาท้องแก่ ได้คลอดออกตกลงที่พื้นดิน. ครั้นนั้น
มนุษย์ทั้งหลายจึงพากันมาล้อมดู แล้วจับเขามัดด้วยความเข้าใจว่า เป็น
โจรฆ่าคน แล้วนำไปมอบถวายพระราชา. พระราชาทรงวินิจฉัยแล้ว
ลงพระราชอาญาแก่เขา.

พระศาสดาทรงเป็นผู้ตรัสรู้ยิ่งแล้ว เมื่อจะทรงประกาศข้อความ
นั้น จึงได้ตรัสพระคาถาสุดท้ายไว้ว่า :-

ถาดข้าวก็แตก ภรรยาก็ถูกตบ และเด็ก

ในครรภ์ก็ตกลงที่พื้นดิน เขาไม่อาจจะให้ประ-

โยชน์งอกเงยขึ้น เพราะโอวาทนั้น เหมือน

เนื้อไม่อาจจะให้ประโยชน์เกิดขึ้นเพราะทองคำ

ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฤดูร้อน ฤดูหนาว ความว่า ถาดข้าวก็ ตกแตกแล้ว. บทว่า หตา ได้แก่ ดบแล้ว. บทว่า ฉมา ได้แก่ ที่ พื้นดิน. บทว่า มิโฆว ชาครูปเนน มีอธิบายว่า เนื้อเหยียบย่ำทอง เงินหรือแก้วมุกดา แก้วมณีเป็นต้นไปบ้าง นอนที่บ้าง ไม่สามารถ จะใช้ทองคำนั้น เพิ่มพูน คือให้เกิดประโยชน์แก่ตนได้ฉันใด คน อัมธพาลนั้น ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถึงฟังโอวาทที่บัญญัติให้แล้ว ก็ไม่สามารถเพิ่มพูน คือให้เกิดประโยชน์แก่ตนได้.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ สัจจะแล้วทรงประชุมชาดก ในเวลาจบสังฆกรรม ภิกษุเหล่านั้นดำรงอยู่แล้ว ในโศดาปัตติผล. คนแจวเรือครั้งนั้นคือคนแจวเรือเวลานี้นั่นเอง พระ- ราชา ได้แก่พระอานนท์ ส่วนดาบส ได้แก่เรือดาบต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาอาวาริชชาดกที่ ๑

๒. เสตเกตูชาดก

ว่าด้วยคนที่ได้ชื่อว่าเป็นทิส

[๘๓๗] พ่อเอ๋ย พ่ออย่าโกรธเลย เพราะความ
ความโกรธไม่ดี ทิสที่เข้ายังไม่เห็นและยังไม่
ได้ยินมีเป็นอันมา พ่อเสตเกตูเอ๋ย มารดา
บิดาก็เป็นทิส ๆ หนึ่ง บัณฑิตทั้งหลายสรร-
เสริญอาจารย์ เรียกว่าเป็นทิส ๆ หนึ่ง.

[๘๓๘] คฤหัสถ์ทั้งหลายเป็นผู้ถวายข้าวน้ำและ
ผ้าถุงห่ม ส่วนสมณะพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นผู้
เรียกร้อง บัณฑิตทั้งหลายเรียกสมณะและ
พราหมณ์เมื่อนั้นว่าเป็นทิส ๆ หนึ่ง พ่อเสตเกตู
เอ๋ย ทิสนี้เป็นยอดทิส เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มี
ทุกข์ไปถึงแล้ว จะมีความสุข.

[๘๓๙] ชฎิลเหล่าใด ผู้นุ่งหนังสัตว์ที่แข็งกระด้าง
มีพื้นสกปรก มีรูปร่างเศร้าหมอง ร่ายมนต์อยู่
ชฎิลเหล่านั้น ดำรงอยู่ในความเพียรของมนุษย์
รู้โลกนี้แล้ว จะพ้นจากอบายหรือไม่หนอ ?

[๘๔๐] ข้าแต่มหाराชเจ้า ผู้ใดเป็นพหูสูตคงแก่เรียน แต่ทำบาปกรรมไว้ไม่ประพฤติกกรรมเลย ผู้นั้นถึงจะมีเวทมนต์ตั้งพัน อาศัยเวทมนต์นั้น แต่ไม่ถึงจรณะ ก็ไม่พ้นทุกข์.

[๘๔๑] คนแม้มีเวทมนต์ตั้งพัน อาศัยเวทมนต์นั้น แต่ยังไม่ถึงจรณะ ยังไม่พ้นทุกข์ อาตมาภาพเข้าใจว่า พระเวททั้งหลายเป็นสิ่งที่ไร้ผล จรณะคือการสำรวมอย่างดีเท่านั้น แหละ เป็นของจริง.

[๘๔๒] พระเวทไม่ใช่เป็นสิ่งที่ไม่มีผลเลย จรณะคือการสำรวมระวังเท่านั้น เป็นของจริงก็หา มิได้ คนอาศัยพระเวทแล้ว ได้รับความเกียรติก็มี ผู้ฝึกตนแล้วด้วยจรณะ จะบรรลุความสงบได้.

จบ เสตเกตุชาดกที่ ๒

อรรถกถาสตเกตุชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ
ภิกษุผู้โง่หก จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า มา ตาต กุชฺฌิ น หิ สาธุ

โกโธ ดังนี้. เรื่องปัจจุบันจักมีชดในกุททาลชาดก.

ได้ยินว่า เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นอาจารย์ศึกษาปาโมกข์ ในนครพาราณสี สอนมนต์มาณพ ๕๐๐ คน. หัวหน้านามพเหล่านั้นชื่อว่า เสตเกตู เป็นมาณพเกิดในสกุลอุททิจพราหมณ์. เขาได้มีมานะมาก เพราะอาศัยชาติตระกูล. อยู่มาวันหนึ่ง เขาออกจากพระนครไปพร้อมกับมาณพอื่น ๆ ได้เห็นจันฑาลคนหนึ่ง กำลังเข้าพระนคร จึงถามว่า เจ้าเป็นใคร ? เมื่อเขาตอบว่าเป็นจันฑาล จึงพูดว่า ฉิบหาย ไอ้จันฑาล กาลกรรมณี เอ็งจะไปได้ลมดังนี้ เพราะกลัวลมที่พัดผ่านตัวของเขาจะมากกระทบร่างของตน แล้วได้ไปเหนื่อลมโดยเร็ว. แต่คนจันฑาลเดินเร็วกว่า จึงได้ไปยืนเหนื่อลมเขา. เมื่อมีเหตุการณ์อยู่หมั้น มาณพนั้น ก็ได้ด่าแข่งเขาอย่างหนักว่า ฉิบหาย ไอ้อ่อย กาลกรรมณี. คนจันฑาล ครั้นได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงถามว่า คุณเป็นใคร ?

พ. ฉันเป็นพราหมณ์มาณพสิ

จ. เป็นพราหมณ์ ก็เป็นไม่ว่า แต่คุณสามารถจะตอบปัญหาที่ผมถามได้ไหม ?

พ. เออได้ซิ

จ. ถ้าแม้ว่าคุณไม่สามารถตอบได้ไซ้ร้ ผมจะให้คุณลอดหว่างขาผม

เขตรีกตรองดูตัวเองแล้ว พูกว่า แกถามได้

บุตรคนจันทาล ให้บริษัทเพื่อนของมาณพนั้น. ยึดถือถ้อยคำ
สัญญาอันแล้ว ถาปนปัญหาว่า ข้าแต่ท่านมาณพ ธรรมดาทศมีเท่าไร ?

พ. ธรรมดาทศมี ๔ มีทิศตะวันออกเป็นต้น.

คนจันทาลพูว่า ผมไม่ได้ถามคุณถึงทิศนั้น แม้เท่านี้คุณก็ไม่รู้
ยังรังเกียจลมที่พัดผ่านตัวผม. แล้วจับคอเขาโน้มลงมาลอดหว่างขาของ
ตน. มาณพทั้งหลายได้บอกพฤติการณ์นั้นแก่อาจารย์. อาจารย์ครั้งได้
ฟังคำนั้นแล้ว จึงถามเขาว่า พ่อเสตเกตุ จริงไหม? ได้ทราบว่าเขา
ถูกคนจันทาลให้ลอดหว่างขา.

มาณพตอบว่า จริงอาจารย์ ลูกของอิทาสีจันทาลนั้นว่าผมว่า
แม้เพียงแต่ทิศคุณก็ไม่รู้ แล้วให้ผมลอดหว่างขาของตน ที่นี้ผมเห็นมัน
แล้ว จักแก้แค้นมัน. โกรธแล้ว คำ แข่ง ลูกคนจันทาล. ครั้งนั้น
อาจารย์ เมื่อโอวาทเขาว่า พ่อเสตเกตุเอ๋ย เจ้าอย่าโกรธเขา ลูกคน
จันทาลเป็นบัณฑิต เขาไม่ได้ถามเจ้าถึงทิศนั้น แต่เขาถามถึงทิศอื่น ก็
ทิศที่เจ้ายังไม่เห็นไม่ได้ยินและยังไม่รู้นั้นแหละ มีมากกว่าทิศที่เจ้าได้
เห็นได้ยินและได้รู้มาแล้ว. ดังนี้แล้วจึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาไว้ว่า:-

พ่อเอ๋ย พ่ออย่าโกรธเลย เพราะความ

โกรธไม่ดี ที่เจ้ายังไม่เห็นและยังไม่ได้ยินมี

เป็นอันมาก พ่อเสตเกตุเอ๋ย มารดาบิดาก็เป็น

ทิส ๆ หนึ่ง บัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญอาจารย์
เรียกว่าเป็นทิส ๆ หนึ่ง คฤหัสถ์ทั้งหลายเป็น
ผู้ถวายข้าว น้ำและผ้านุ่มหอม ส่วนสมณะ
พราหมณ์ทั้งหลาย เป็นผู้เรียกร้อง บัณฑิตทั้ง
หลายเรียกสมณะและพราหมณ์ แม้นั้นว่าเป็น
ทิส ๆ หนึ่ง พ่อเสตเกตตุเอ๋ย ทิสนี้เป็นยอดทิส
เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีทุกข์ไปถึงแล้วจะมีความ
สุข.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น हि साธุ गोत्रे ความว่า ธรรมดา
ความโกรธเมื่อเกิดขึ้น ย่อมไม่ให้รู้คำสุภาษิตและพุทธภาษิต ประโยชน์
และมีใช้ประโยชน์ ความเกื้อกูลและไม่เกื้อกูล เพราะฉะนั้น ความโกรธ
จึงไม่ดีเลย. บทว่า พหุมปิ เต อทิฏฺฐิ ความว่า อาจารย์กล่าวว่า ทิสที่
เจ้ายังไม่เห็นด้วยตา และยังไม่ได้อินด้วยหูยังมีมากกว่า. ทิสเหล่านั้นคือ
มารดาบิดา ผู้ชื่อว่ากลายเป็นทิสเบื้องหน้าคือตะวันออก เพราะเกิดก่อน
กว่าบุตรทั้งหลาย. บทว่า อัจริยมาหุ ทิสํ ปสฺสุธา ความว่า พระ-
อริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น กล่าวแล้วคือบอก ได้แก่แสดง
หรือพูดว่า แต่อาจารย์ทั้งหลาย ผู้ถูกสรรเสริญว่าเป็นทิส ๆ หนึ่ง คือเป็น
ทิสเบื้องขวา เพราะเป็นผู้ควรแก่ทักษิณาคือการเคารพ. บทว่า อคาริโน

ได้แก่คฤหัสถ์นั่นเอง บทว่า **อนุนปานวตถทา** ได้แก่ เป็นผู้ให้ข้าว เป็นผู้ให้น้ำและเป็นผู้ให้ฝ้านุ่งห่ม. บทว่า **อวุหายิกา** ได้แก่เป็นผู้ร้องนิมนต์ว่า นิมนต์มาเถิด นิมนต์รับไทยธรรม. บทว่า **ตมปิ ทิส วทนฺติ** ความว่า พระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เรียกแม่ผู้นั้นว่าเป็นทิสนั่นทิสหนึ่ง. ด้วยบทนี้ อาจารย์แสดงว่า คฤหัสถ์ทั้งหลายผู้ถวายปัจจัย ๔ ชื่อว่าเป็นทิสนั่นเพราะเป็นผู้ที่สมณะพราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงธรรม จะต้องเข้าไปหาโดยเรียกร้องปัจจัย ๔. อีกนัยหนึ่ง สมณะพราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงธรรม ชื่อว่าผู้เรียกร้องคืออวุหายิกะ เพราะเรียกร้องคุณความดีสูง ๆ ขึ้นไปมาให้โดยความหมายว่า เป็นผู้ให้ซึ่งสวรรค์สมบัติในภพมาจรรแก่คฤหัสถ์ทั้งหลายเหล่านั้น ผู้ถวายข้าว น้ำและฝ้านุ่งห่ม. ด้วยบทว่า **ตมปิ ทิส วทนฺติ** ท่านอาจารย์แสดงว่า พระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เรียกแม่สมณะพราหมณ์ผู้ทรงธรรมนั้นว่า ชื่อว่าเป็นทิสเบื้องบน. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า :-

มารดาบิดาเป็นทิสเบื้องหน้า - ตะวันออก

อาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา - ใต้ บุตรภรรยาเป็น

ทิสเบื้องหลัง - ตะวันตก มิตรและอำมาตย์เป็น

ทิสเบื้องซ้าย - เหนือ ทาสและกรรมกรเป็นทิส

เบื้องล่าง สมณะพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

คฤหัสถ์ในตระกูลผู้ไม่ประมาท ควรนมัสการ

ทิศเหล่านี้.

ก็คำว่า **เอสา ทิสา** นี้ อาจารย์กล่าวหมายเอาพระนิพพาน. เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นทุกข์ เพราะทุกข์น่านับปการมีความเกิดขึ้น บรรลุพระนิพพานนั้นแล้ว จะหมดทุกข์ ก็เป็นผู้มีความสุข. และทิศนั่นเอง คือพระนิพพาน ชื่อว่าเป็นทิศที่สัตว์ทั้งหลายไม่เคย ไปแล้ว. อนึ่ง ด้วยคำว่า **เอสา ทิสา** นั้นนั่นเอง อาจารย์จึงกล่าวถึงพระนิพพาน ว่า เป็นทิศชั้นยอด. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้ว่า :-

บุคคลผู้ประสงค์จะไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป

คือพระนิพพาน ต้องตามรักษาจิตของตน

เหมือนคนประคองภาชนะน้ำมันที่เต็มเสมอ

ขอบปาก ไม่มีพร่องไว้ฉะนั้น.

พระมหาสัตว์ บอกทิศทั้งหลายแก่มาณพด้วยอาการอย่างนี้. แต่มาณพคิดเสียใจว่า เราถูกคนจันทาลให้ลอดหว่างขา ละอายเพื่อน จึงไม่อยู่ในที่นั้น ไปยังเมืองตักกศิลา เรียนศิลปทุกอย่าง ในสำนักของอาจารย์ทิสปาโมกข์ จบแล้วอาจารย์อนุญาตให้ไป จึงออกจากเมืองตักกศิลา เทียวหาเรียนศิลปะของทุกลัทธิ. เข้าไปถึงบ้านชายแดนแห่ง

หนึ่ง อาศัยบ้านนั้นอยู่ เห็นดาบส ๕๐๐ รูป จึงบวชในสำนักของท่าน แล้วเรียนศิลปะบ้าง มนต์บ้าง จรรยาบ้าง ที่ท่านเหล่านั้นรู้ ได้เป็นหัวหน้าคณะ มีดาบสเหล่านั้นห้อมล้อมไปยังนครพาราณสี รุ่งขึ้นไปเที่ยวภิกขาจาร ได้ไปถึงพระลานหลวง. พระราชาทรงเลื่อมใสในอิริยาบถของดาบสทั้งหลาย นิมนต์ให้ฉันภายในพระนิเวศน์ แล้วทรงให้ท่านเหล่านั้นพำนักอยู่ในพระราชอุทยานของพระองค์. อยู่มาวันหนึ่ง พระองค์ทรงอังคาสดาบสทั้งหลายแล้วตรัสว่า วันนี้เวลาเย็นโยมจะไปพระราชอุทยาน ให้อาหารแก่เจ้าทั้งหลาย. เสตเกตุดาบส ไปยังพระราชอุทยานแล้ว ประชุมดาบสพูดว่า คุณก่อนสหายร่วมชีวิตทั้งหลาย วันนี้พระราชจักเสด็จมา. ท่านชี้แจงว่า ธรรมดาพระราชาทั้งหลายทรงโปรดปรานครั้งเดียว ก็สามารทำให้คนดำรงชีพอยู่เป็นได้ชั่วอายุ วันนี้ขอให้พวกเราบางพวกเดินเป็นกลุ่ม ๆ ไป บางพวกนอนบนหนาม บางพวกบำเพ็ญตบะ ๕ อย่าง บางพวกประกอบความเพียรวิธีกระโห้งเท้า บางพวกลงน้ำ บางพวกสาธยายมนต์ ดังนี้แล้วตัวท่านเอง นั่งบนดั่งที่ไม่มีพนักพิง ที่ประตูบรรณศาลาวางกัมภีร์ ๑ กัมภีร์ ที่รุ่งเรื่องด้วยรงคเบญจวรรณแววาว ไว้บนคากะเขยที่มีสิ่งดงาม แล้วแก้ปัญหาที่มานพสี่ ห้า คนซักถามมา. ขณะนั้นพระราชเสด็จมา ทอดพระเนตรเห็นดาบสเหล่านั้นบำเพ็ญมิจกฉาตบะ คือตบะผัดพอพระราชหฤทัย จึงเสด็จเข้าไปหาเสตเกตุดาบส ทรงไหว้แล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง

เมื่อทรงปราศรัยกับท่านปุโรหิต จึงได้ตรัสคาถาที่ ๓ ว่า :-

ชฎิลเหล่าใด ผู้นุ่งหนังสัตว์ที่แข็งกระด้าง
มีพื้นสกปรก มีรูปร่างเศร้าหมอง ร่ายมนต์อยู่
ชฎิลเหล่านั้น ดำรงอยู่ในความเพียรของมนุษย์
รู้โลกนี้แล้ว จะพ้นจากอบายหรือไม่หนอ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ขราชีนา ได้แก่ ผู้นุ่งหมหนังสัตว์
ที่มีกีบเล็บ. บทว่า ปงกทนฺตา ได้แก่ มีพื้นมีจีพื้นเขลอะ เพราะไม่
ได้สีพื้น. บทว่า ทุมฺกฺขรฺปา ได้แก่ มีฝ้านุ่งผ้าห่มปอน ไม่ได้ซัก
ไม่ได้ตกแต่ง คือเว้นจากระเบียบของหอมและเครื่องลูบไล้. มีอธิบายว่า
ได้แก่ มีรูปร่างมอมแมม. บทว่า เยเม ชปนฺติ ความว่า ชฎิลเหล่านี้
ได้ร่ายมนต์อยู่. บทว่า มานุสิเก ปิโยเค ความว่า ดำรงอยู่แล้ว
ความเพียรที่คนทั้งหลายต้องทำกัน. บทว่า อิทํ วิทฺฐ ปริมฺตฺตา อปายา
ความว่า ถามว่า ฤๅมเหล่านั้น ครั้นตั้งอยู่ในความเพียรรู้โลกนี้แล้ว
คือทำให้ปรากฏแล้ว จะพ้นจากอบายทั้ง ๔ ได้หรือไม่หนอ ?

ปุโรหิตฟังพระคำรสนั้นแล้ว ได้ทูลคาถาที่ ๔ ว่า :-

ข้าแต่มหाराชเจ้า ผู้ใดเป็นพหูสูต คงแก่
เรียน แต่ทำบาปกรรมไว้ไม่ประพฤติธรรมเลย

ผู้นั้นถึงจะมีเวทมนต์ตั้งพัน อาศัยเวทมนต์นั้น

แต่ไม่ถึงจรณะ ก็ไม่พ้นทุกข์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กริตุวา ได้แก่ กตฺวา แปลว่าทำแล้ว
บทว่า จรณํ ได้แก่สมบัติ ๘ พร้อมด้วยศีล. มีคำอธิบายไว้ว่า ข้าแต่
มหाराชเจ้าผู้ใดสำคัญว่า เราเป็นพหูสูต แม้มีความรู้ตั้งพันแต่ไม่
ประพฤติสุจริต ๓ อย่าง ทำแต่บาปอย่างเดียว ผู้นั้นครั้นทำบาปกรรม
เหล่านั้นแล้ว อาศัยความเป็นพหูสูตนั้น แต่ไม่บรรลุนิระหัง กล่าวคือ
ศีลและสมบัติ ก็คงไม่พ้นทุกข์ คือไม่พ้นจากอบายทุกข์ไปได้เลย.

พระราชากรั้นทรงสดับคํานั้นแล้ว ทรงนำไปแล้วซึ่งความเลื่อม
ใสในดาบสทั้งหลาย ลำดับนั้น เสตฺเตศฺคาบส จึงคิดว่าพระราชนิได้
เกิดความเลื่อมใสในดาบสทั้งหลายแล้ว. แต่ปุโรหิตคนนี้นับนทอนความ
เลื่อมใสนั้น เหมือนเอามีดฟัน เราควรจะทูลกับพระราชนั้น.

ท่านเมื่อทูลกับพระราชา ได้ถวายพระพรคาถาที่ ๕ ว่า :-

คนแม้มีเวทมนต์ตั้งพันอาศัยเวทมนต์นั้น

แต่ยังไม่ถึงจรณะ ยังไม่พ้นทุกข์ อดมภาพ

เข้าใจว่า พระเวททั้งหลาย เป็นสิ่งไร้ผล

จรณะคือการสำรวมอย่างดีเท่านั้นแหละ เป็น

ของจริง.

กาลานั้นมีเนื้อความดังต่อไปนี้ว่า แม้ผู้มีเวทมนต์ตั้งพันบทธาศัย
ความเป็นพหูสูตนั้น แต่ยังไม่บรรลุจรณะ ก็จะเปลื้องตนออกจากทุกข์
ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น อาตมภาพจึงเข้าใจว่า พระเวท ๓ คัมภีร์
เป็นสิ่งที่ไร้ผล จรณะที่มีศีลอิงสมาบัติ ๘ เท่านั้นเป็นของจริง.

ปุโรหิตได้ฟังคำนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถาที่ ๖ ว่า :-

พระเวทไม่ใช่เป็นสิ่งที่ไม่มีผลเลย จรณะ
คือการสำรวมระวังเท่านั้น เป็นของจริงก็หา
มิได้ คนอาศัยพระเวทแล้ว ได้รับเกียรติก็มี ผู้
ฝึกตนแล้วด้วยจรณะ จะบรรลุความสงบได้.

กาลนั้นมีเนื้อความดังต่อไปนี้ คือ ไม่ใช่พระเวท ๓ อย่างไม่มี
ผล ไม่เฉพาะจรณะ คือ การสำรวมระวังเท่านั้นเป็นของจริง คือดีกว่า
ได้แก่สูงสุด หมายความว่าประเสริฐ. เพราะเหตุไร? เพราะคนอาศัย
พระเวท คืออาศัยพระเวท ๓ อย่าง ได้รับเพียงเกียรติ เพียงยศ เพียง
ลาภเท่านั้น ไม่มีอย่างอื่นยิ่งกว่านี้ เพราะฉะนั้น พระเวทเหล่านั้นจึง
ชื่อว่า ไม่มีผล. บทว่า สนฺตุ ปุเนติ จรณน ทนฺโต ได้แก่ผู้ฝึก
ตนด้วยจรณะแล้วจะบรรลุความสงบได้ ความว่า ผู้ตั้งอยู่ในศีลแล้วให้
สมาบัติเกิดขึ้น เจริญวิปัสสนามีสมาบัติ เป็นปทัฏฐาน ย่อมบรรลุความ
สงบโดยส่วนเดียว คือธรรมอย่างเอกที่มีชื่อว่าพระนิพพาน.

ปุโรหิตหักล้างคำของท่านเสตเกตุดาบสอย่างนี้แล้ว ได้ทำดาบส
เหล่านั้นทั้งหมดให้เป็นคฤหัสถ์ คือให้สีก ให้ถือโล่และอาวุธ จักให้
เป็นการกชนเป็นทหารหมู่ใหญ่ ให้ทำการบำรุงพระราชา. ได้ทราบว่
นี่คือวงศ์ของการกชนหมู่ใหญ่.

พระศาสดากรั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดกว่า เสตเกตุดาบสในครั้งนั้น ได้แก่ภิกษุผู้โกหกในบัดนี้ บุตรของ
คนจัญทาลในครั้งนั้น ได้แก่พระสารีบุตรในบัดนี้ ส่วนปุโรหิตได้แก่
เราตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาเสตเกตูชาดกที่ ๒

๓. ทริมุขชาดก

ว่าด้วยโทษของกาม

[๘๔๓] กามทั้งหลายเหมือนหล่ม กามทั้งหลาย
เหมือนพุ ก็อาตมภาพได้หลุดถึงภัยนี้ ว่ามี
มูล ๓ ชุติและควัน อาตมภาพก็ได้ถวาย
พระพรแล้ว ข้าแต่มหาบพิตรพรหมทัต ขอ
พระองค์จงทรงละสิ่งเหล่านั้น แล้วเสด็จออก
ผนวชเถิด.

[๘๔๔] คู่ก่อนพราหมณ์ โยมทั้งกำหนด ทั้งยินดี
ทั้งสยบ อยู่ในกามทั้งหลาย ต้องการมีชีวิตอยู่
ไม่อาจละกามนั้น ที่มีรูปสะพึงกลัวได้ แต่โยม
จักทำบุญมิใช่น้อย.

[๘๔๕] ผู้ที่ถูกผู้มุ่งประโยชน์ อนุเคราะห์ด้วย
ประโยชน์เกื้อกูล กล่าวสอนอยู่ แต่ไม่ทำ
ตามคำสอน เป็นคนโง่ ถ้าคิดว่า สิ่งนี้เท่านั้น
ประเสริฐ ว่าสิ่งอื่น จะเข้าถึงครรรภ์สัตว์ แล้ว ๆ
เล่า ๆ.

[๘๔๖] เขาจะเข้าถึงนรกชนิดร้ายกาจ. เหล่า
สัตว์ที่ยังไม่ปราศจากราคะ ในกามทั้งหลาย
ติดแล้วในกายของตน ยังละไม่ได้ ซึ่งที่ที่ไม่
สะอาด ของผู้สะอาดทั้งหลาย ที่เดิมไปด้วย
มูตรและอุถ.

[๘๔๗] สัตว์ทั้งหลายและอูจจาละ เปื้อนเลือด
เลอะไขออกมา เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายถูกต้อง
สิ่งใด ๆ ด้วยกายอยู่ในขณะใด ในขณะนั้น
เอง ก็สัมผัสผองทุกข์ล้วน ๆ ที่ไม่มีความ
แช่มชื่นเลย.

[๘๔๘] อาตมภาพเห็นแล้ว จึงได้ทูลถวายพระ
พร, ไม่ได้ฟังจากผู้อื่น ทูลถวายพระพร แต่
อาตมกาพระลึกถึงขั้นที่ เคยอยู่อาศัยมาเป็น
จำนวนมาก.

จบ ทรีมุขชาดกที่ ๓

อรรถกถาตรีมุขชาดกที่ ๓

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร ทรงปรารภ มหาภิเนษกรมณฺ์ จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ปงฺโกว กาม ดังนี้ เรื่องในปัจจุบันได้กล่าวไว้แล้ว ในหนหลัง.

ได้ยินว่า พระราชาทรงพระนามว่า มคธราช ครองราชสมบัติที่อยู่ในนครราชคฤห์. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ ได้ถือกำเนิดในพระครรภ์ของพระอักรรมเหสีของพระองค์. พระญาติทั้งหลายได้ถวายพระนามพระองค์ว่า พรหมทัตถกุมาร. ในวันที่พระราชกุมารประสูติ นั่งเอง ฝ่ายบุตรของปุโรหิต ก็เกิด. ใบหน้าของเด็กนั้น สวยงามมาก เพราะเหตุที่นั้นญาติของเขา จึงได้ตั้งชื่อของเด็กนั้นว่า ตรีมุข. กุมาร ทั้ง ๒ นั้น เจริญเติบโตแล้ว ในราชตระกูลนั่นเอง. ทั้งคู่เป็นสหสหายรักของกัน เวลาที่มีชนอายุ ๑๖ ชันษา ได้ไปยังเมืองตักกศิลา เรียนศิลปะทุกอย่างแล้ว พวกเขาเที่ยวไปในตามนิคมเป็นต้น ด้วยความตั้งใจว่า จักพากันศึกษาลัทธิทุกลัทธิ และจักรู้จาริตของท้องถิ่นด้วย ถึงเมืองพาราณสี พักอยู่ที่ศาลเจ้า รุ่งเช้าพากันเข้าไปเมืองพาราณสี เพื่อศึกษา. ตอนในตระกูล ๆ หนึ่ง ในเมืองพาราณสีนั้น ตั้งใจว่า พวกเราจักเลี้ยงพรามณ์ แล้วถวายเครื่องบูชา จึงหุงข้าวปายาส แล้วปูอาสนะไว้. คนทั้งหลายเห็นคนทั้ง ๒ นั้น กำลังเที่ยวศึกษาจาร เข้าใจว่า พรามณ์มาแล้ว จึงให้เข้าไปในบ้าน ปูผาขาวไว้สำหรับพระ-

มหาสัตว์ ฝูงกัมพลแดงไว้สำหรับทริมุขกุมาร. ทริมุขกุมารเห็นนิมิตร
นั้นแล้ว รู้ชัดว่า วันนี้สหายของเราจักเป็นพระเจ้าพาราณสี ส่วนเรา
จักเป็นเสนาบดี. ทั้ง ๒ ท่านบริโศก ณ นั้น แล้วรับเอาเครื่องบูชา
กล่าวมงคลแล้วออกไป ได้พากันไปถึงพระราชอุทยานนั้น. ในจำนวน
คนทั้ง ๒ นั้น พระมหาสัตว์บรรทมแล้ว บนแผ่นศิลามงคล ส่วน
ทริมุขกุมารนั่งนวดพระบาทของพระมหาสัตว์นั้น วันนั้น เป็นวันที่ ๗
แห่งการสวรรคตของพระเจ้าพาราณสี. ปุโรหิต ถวายพระเพลิงพระศพ
แล้ว ได้เสด็จบุษยราชรถในวันที่ ๗ เพราะราชสมบัติไม่มีรัชทายาท.
กิจเกี่ยวกับบุษยราชรถ จักมีแจ้งชัด ในมหาชนกชาดก. บุษยราชรถ
ออกจากพระนครไป มีจตุรงคเสนาห้อมล้อม พร้อมด้วยศุภริยางค์หลาย
ร้อย ประโคมขัน ถึงประตูพระราชอุทยาน. ครั้งนั้น ทริมุขกุมาร
ได้ยินเสียงศุภริยางค์ แล้วคิดว่า บุษยราชรถมาแล้ว เพื่อสหายของเรา
วันนี้สหายของเราจักเป็นพระราชา แล้วประธานตำแหน่งเสนาบดี
แก่เรา เราจักประโยชน์อะไรด้วยการครองเรือน เราจักออกบวช ดังนี้
แล้ว จึงไม่ทูลเชิญพระโพธิสัตว์ เลยไปยังที่สมควรข้างหนึ่ง แล้วได้
ยืนอยู่ในที่กำบัง. ปุโรหิตหยุดรถที่ประตูพระราชอุทยาน แล้วเข้าไปยัง
พระราชอุทยาน เห็นพระโพธิสัตว์บรรทมบนแผ่นศิลามงคล ตรวจดู
ลักษณะที่เท้าลายพระบาท แล้วทราบว่าเป็นคนมีบุญ สามารถครอง
ราชสมบัติ สำหรับมหาทวีปทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒ พันเป็นบริวารได้

แต่คนเช่นนี้ คงเป็นคนมีปัญหาเครื่องทรงจำ จึงได้ประโคมดุริยางค์
ทั้งหมดขึ้น. พระโพธิสัตว์ตื่นบรรทมแล้ว ทรงนำผ้าสาฎกออกจาก
พระพักตร์ ทรงทอดพระเนตรเห็นมหาชน แล้วทรงเอาผ้าสาฎกปิด
พระพักตร์อีก บรรทมน้อยหนึ่ง ระวังความกระวนกระวาย แล้ว
เสด็จลุกขึ้นประทับนั่งขัดสมาธิบนแผ่นศิลา. ปุโรหิตคุกเข่าลงแล้ว
ทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ราชสมบัติ กำลังตกถึงพระองค์.

พ. ราชสมบัติไม่มีรัชทายาทหรือ ?

ปุ. ไม่มีพระพุทธรเจ้าข้า.

พ. ถ้าอย่างนั้น ก็ดีแล้ว จึงทรงรับไว้.

ประชาชนเหล่านั้น ได้พากันทำการอภิเษก พระโพธิสัตว์นั้น
ที่พระราชอุทยานนั่นเอง. พระองค์มิได้ทรงรำลึกถึงทริมุขกุมาร เพราะ
ความมึนเมา. พระองค์เสด็จขึ้นพระราชรถ มีบริวารห้อมล้อม เข้า
ไปสู่พระนคร ทรงการทำปทักษิณ แล้วประทับยืนที่ประตูพระราช-
นิเวศน์นั่นเอง ทรงพิจารณาถึงฐานันดรของอำมาตย์ทั้งหลาย แล้ว
เสด็จขึ้นสู่ปราสาท. ขณะนั้น ทริมุขกุมาร คิดว่า บัดนี้ พระราชอุทยาน
ว่างแล้ว จึงมานั่งที่ศิลามณฑล. ลำดับนั้น ไบไม้เหวี่ยงได้ร่วงลงมา
ข้างหน้าของเขา. เขาเริ่มตั้งความสั่นและความเสื่อมไป ในไบไม้เหวี่ยง
นั้นนั่นเอง พิจารณาไตรลักษณ์ให้แผ่นดินก็ก่อกองไป พร้อมกับให้พระ-
ปัจเจกโพธิญาณเกิดขึ้น ในขณะนั้นนั่นเอง เพศคุณหัสถ์ของท่าน ก็

อันตรธานไป. บาดรจิ๋วที่สำเร็จด้วยฤทธิ์ ก็ล่องลอยมาจากอากาศ
สวมที่สรีระของท่าน. ทันใดนั้นนั่นเอง ท่านก็เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งบริวาร ๘
สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ เป็นเหมือนพระเถระผู้มีพรษาร้อยพรษา เหาะ
ไปในอากาศด้วยฤทธิ์ ได้ไปยังเจ็มนันทมุลกะในท้องถื่นป่าหิมพานต์.
ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็เสวยราชสมบัติโดยธรรม. แต่เพราะเป็นผู้มียศมาก
จึงทรงเป็นผู้มัวเมาด้วยยศ ไม่ทรงรำลึกถึงทริมุขกุมาร เป็นเวลาถึง
๔๐ ปี. แต่เมื่อเวลาเลย ๔๐ ปี ผ่านไปแล้ว พระองค์ทรงรำลึกถึงเขา
แล้ว จึงตรัสว่า ฉันมีสหายอยู่คนหนึ่ง ชื่อว่า ทริมุข เขาอยู่ที่ไหน
หนอ? ดังนี้แล้ว มีพระราชประสงค์จะพบพระสหายนั้น. จำเดิมแต่
นั้นมา พระองค์ก็ตรัสถามหา ภายในเมืองบ้าง ท่ามกลางบริษัทบ้าง
ว่า ทริมุขกุมาร สหายของฉันอยู่ที่ไหน? ผู้ใดบอกที่อยู่ของเขาแก่ฉัน
ฉันจะให้ยศสูงแก่ผู้นั้น. เมื่อพระองค์ทรงระลึกถึงเขาอยู่บ่อย ๆ อย่างนี้
นั้นแหละ ปีอื่น ๆ ได้ผ่านไปถึง ๑๐ ปี. โดยเวลาผ่านไปถึง ๕๐ ปี
แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ทริมุข ทรงรำลึกถึงอยู่ ก็ทรง
ทราบว่ สหายรำลึกถึงเราอยู่แล แล้วทรงดำริว่า บัดนี้ พระโพธิสัตว์
นั้น ทรงพระชรา จำเริญด้วยพระโอรสพระธิดา เราจักไปแสดงธรรม
ถวายให้พระองค์ทรงผนวช ดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จมาทางอากาศ ด้วย
ฤทธิ์ ลงที่พระราชอุทยาน นั่งบนแผ่นศิลา เหมือนพระพุทธรูปทองคำ
ก็ปานกัน. เจ้าหน้าที่รักษาพระราชอุทยาน เห็นท่านแล้ว เข้าไปเฝ้า
ทูลถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านมาจากที่ไหน ?

พระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสตอบว่า มาจากเงื่อมเขานันทมุลกะ

จ. ท่านเป็นใคร ?

พ. อาตมภาพ คือพระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่า ทริมุข โยม.

จ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงรู้จักในหลวงของข้าพระองค์ทั้งหลายไหม ?

พ. รู้จักโยม เวลาเป็นคฤหัสถ์ พระองค์ทรงเป็นสหายของอาตมา.

จ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในหลวงมีพระราชประสงค์จะพบพระองค์ ข้าพระองค์ จักทูลบอกว่า พระองค์เสด็จมาแล้ว.

พ. เชิญโยม ไปทูลบอกเถิด.

จ. รับพระบัญชาแล้ว รีบด่วนไปที่เดียว ทูลในหลวงถึงความที่พระทริมุขปัจเจกพุทธเจ้า ประทับอยู่ที่แผ่นดินศิลาแล้ว.

ในหลวงตรัสว่า ได้ทราบแล้ว พระสหายของฉันทมาแล้ว ฉันทจักไปเยี่ยมท่าน แล้วเสด็จขึ้นรถไปยังพระราชอุทยาน พร้อมด้วยข้าราชการบริพารจำนวนมาก ใ้หัวพระปัจเจกพุทธเจ้า ทำการปฏิสังขรณ์แล้ว นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง. ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงทำปฏิสังขรณ์กะพระองค์ พลังทูลคำมีอาทิว่า ขอถวายพระพร พระเจ้าพรหมทัต พระองค์ทรงเสวยราชสมบัติโดยธรรมอยู่หรือ ? ไม่ทรงดู

อำนาจอดติหรือ? ไม่ทรงเบียดเบียนประชาสัตว์ เพื่อต้องการทรัพย์ หรือ? ทรงบำเพ็ญบุญ มีทานเป็นต้นอยู่หรือ? ดังนี้แล้ว ทูลว่า ขอถวายพระพรพระเจ้าพรหมทัต พระองค์ทรงพระชราภาพแล้ว บัดนี้ เป็นสมัยของพระองค์ที่จะทรงละกาม เสด็จออกผนวชแล้ว. เมื่อจะทรง แสดงธรรมถวายพระองค์ จึงได้ทูลคาถาที่ ๑ ว่า :-

กามทั้งหลายเหมือนหล่ม กามทั้งหลาย
เหมือนพุ ก็อาตมาภาพได้ทูลภยันี้ไว้ว่ามีมูล ๓
ฐูลีและควัน อาตมาภาพก็ได้ถวายพระพรแล้ว
ข้าแต่พระเจ้าพรหมทัตมहाบพิตร ขอพระองค์
จงทรงละสิ่งเหล่านั้น เสด็จออกผนวชเถิด.

บรรดาบสเหล่านั้น บทว่า ปงฺโก พระปัจเจกพุทธเจ้า ตรัส
หมายถึง พืชทั้งหลาย มีหญ้า สาหร่าย ไม้้อและกอหญ้าเป็นต้น
ที่เกิดขึ้นในน้ำ. อุปมาเหมือนหนึ่งว่า พืชเหล่านั้น ยังมีกำลังน้ำ ให้
ติดอยู่ฉนั้นใด เบญจกามคุณทั้งหลาย หรือว่า วัตถุกามและกิเลสกาม
ทั้งหลาย ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ปลัก คือปิ้งกะ ด้วยอำนาจยังพระโยคาวจร
ผู้กำลังข้ามสงสารสาคร ให้ติดข้องอยู่. เพราะว่า เทวดาก็ตาม มนุษย์
ก็ตาม สัตว์เดียรฉานทั้งหลายก็ตาม ผู้ข้องแล้ว ติดแล้ว ในปลักนั้น
จะลำบาก ร้องไห้ คร่ำครวญอยู่. ที่หล่มใหญ่ พระปัจเจกพุทธเจ้า

ตรัสเรียกว่า พุ คือปลิปะ ในคำว่า **ปลิโปว กามา** ซึ่งสัตว์ทั้งหลาย มีสุกรและเนื้อเป็นต้นก็ตาม ลิงโตก็ตาม ช้างก็ตาม ที่ติดแล้ว ไม่สามารถจะถอนตนขึ้น แล้วไปได้, กั้วตฤกามและกิเลสกาบทั้งหลาย ท่านเรียกว่า ปลิปะ เพราะเป็นเสมือนกับพุนั้น. เพราะว่า สัตว์ทั้งหลาย ถึงจะมีบุญก็ไม่สามารถทำลายกาบเหล่านั้น รีบลุกขึ้น แล้วเข้าไปสู่การบรรพชาที่ไม่มีกังวล ไม่มีปลิโพธ เป็นที่รื่นรมย์ได้เริ่มต้นแต่เวลาติดอยู่คราวเดียว ในกาบทั้งหลายเหล่านั้น. บทว่า **ภยญจ เมต** ได้แก่ **ภยญจ** **เอต** และอาตมาภาพได้กล่าวภยันี้ **ม** อักษร ท่านกล่าวไว้ ด้วยสามารถแห่งการต่อบท ด้วยพยัญชนะ. บทว่า **ติมุถ** ความว่า ไม่หวั่นไหว เหมือนตั้งมั่นอยู่ด้วยราก ๓ ราก. คำนี้ เป็นชื่อของภยันี้มีกำลัง. บทว่า **ปวุตตุ** ความว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร ขึ้นชื่อว่า กาบเหล่านี้ ทั้งพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพุทธสาวกทั้งหลาย ทั้งพระโพธิสัตว์ ผู้เป็นสัพพัญญูทั้งหลาย ตรัสแล้ว คือทรงบอกแล้ว อธิบายว่า ทรงแสดงไว้แล้วว่า ชื่อว่าเป็นภยันี้มีกำลัง เพราะหมายความว่า เป็นปัจจัยแห่งภยันี้ ทั้งที่มีอยู่ในปัจจุบัน และสัมปรายิกภพ มีภยันี้คือการดิเตียนตนเองเป็นต้น และที่เป็นไปแล้ว ด้วยสามารถแห่งกรรมกรรม ๓๒ ประการ และโรค ๑๘ ชนิด. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **ภยญจ เมต** ความว่า ก็อาตมาภาพได้ทูลภยันี้ไว้ว่า **มิมุถ ๓** ฟังทราบเนื้อความในบทนี้ ดังที่พรรณนามานี้แน่นอน. บทว่า

โรช จ ฐโม จ ความว่า กามทั้งหลาย อาตมภาพประกาศไว้แล้วว่า เป็นฐติด้วย เป็นควันด้วย เพราะเป็นเช่นกับด้วยฐติและควัน. อุปมาเหมือนหนึ่งว่า ร่างกายของชายที่อาบน้ำสะอาดแล้ว ลูบไล้และตกแต่งดีแล้ว แต่มีฝุ่นที่ละเอียดตกลงที่ร่างกาย จะมีสีดำ ปราศจากความงาม ทำให้หม่นหมอง ฉันทิ พระโยคาวจรทั้งหลาย ก็ฉันทิเหมือนกัน แม้มาแล้ว โดยทางอากาศเหาะได้ ด้วยกำลังฤทธิ์ ปรากฏแล้วในโลก เหมือนพระจันทร์และพระอาทิตย์ ก็มีสีมัวหมอง ปราศจากความงาม เป็นผู้เศร้าหมองแล้ว เริ่มแต่เวลาที่ฐติ คือกามตกลงไปในภายในครั้งเดียว เพราะคุณความดี คือสี คุณความดี คือความงาม และคุณความดี คือความบริสุทธิ์ ถูกขจัดแล้ว. อนึ่ง คนทั้งหลาย แม้จะสะอาด ดีแล้ว ก็จะมีสีดำเหมือนฝาเรือน เริ่มต้นแต่เวลา ถูกควันรม ฉันทิ พระโยคาวจรทั้งหลาย ก็ฉันทิเหมือนกัน แม้มีญาณบริสุทธิ์เหลือเกิน ก็จะปรากฏเป็นเหมือนคนผิวดำ ท่ามกลางมหาชนทีเดียว เพราะถึงความพินาศแห่งคุณความดี เริ่มต้นแต่เวลาที่ถูกควัน คือกามารมณ์ ฉันทิ กามเหล่านี้ อาตมภาพ จึงประกาศแก้มหาบพิตรว่า เป็นทั้งฐติ เป็นทั้งควัน เพราะเป็นเช่นกับด้วยฐติและควัน เพราะฉะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงทรงให้พระราชาทรงเกิดอุตสาหะในการบรรพชา ด้วยพระดำรัสว่า ข้าแต่มหาบพิตร พระราชสมภารพรหมทัตเจ้า ขอพระองค์ จงทรงละกามเหล่านี้ ทรงผนวชเถิด

พระราชารักรึ้นทรงสดับค้ำนั้นแล้ว เมื่อจะตรัสบอกความที่
พระองค์ทรงคิคืออยู่ ด้วยกิเลสทั้งหลาย จึงตรัสคาคถาที่ ๒ ว่า :-

ดูก่อนพรหมณ์ โยมทั้งก้ำหนด ทั้ง
ยินดี ทั้งสยบอยู่ในกามทั้งหลาย ต้องการมี
ชีวิตอยู่ ไม่อจละกามนั้น ที่มีรูปสะพังกถ้ว
ได้ แต่โยมจักทำบุญไม่ใช่่น้อย.

บรรดَابทเหล่านั้น บทว่า เคะชิต ได้แก่ ถูกกายคั้นณะ คือ
อภิชฌาผุภมกัไว้. บทว่า รตุโต ได้แก่ ถูกราคะย้อมใจแล้ว. บทว่า
อริมุจฺฉิต ได้แก่ สลบไสลไปมากเหลือเกิน. บทว่า กามสฺวาทิ
ควมว่า โยมยังคิคืออยู่ในกามทั้ง ๒. พระราชาตรัสเรียก พระทริมุข-
ปัจเจกพุทเจ้าว่า พรหมณ์. บทว่า ภิสฺรูป ได้แก่ มีรูปมีพล้ง.
บทว่า ตํ นุสฺสเห ควมว่า โยมไม่อจ คือไม่สามารถละกามทั้ง ๒
อย่างนั้นได้. ด้วยค้ำว่า ชีวิกฺตุโก ปาทตุ้ พระราชาตรัสว่า โยมยัง
ต้องการควมเป็นอยู่นี้ จึงไม่อจละกามนั้นได้. บทว่า กคามิ
ปฺญฺณานิ ควมว่า แต่โยมจักทำบุญ คือทานศีลและอุโบสถกรรม
ไม่่น้อย คือมาก ดังนี้. ขึ้นชื่อว่า บุคคลผู้มีกิเลสกามอย่างนี้ ไม่สามารถ
จะน้อออกไปจกใจได้ เริ่มต้นตั้งแต่เวลาที่คิคืออยู่คราวเดียว พระมหา-
บุรุษผู้มีจิตเสร้ำหมองแล้ว เพราะกิเลสอันใดแล้ว แม้เมื่อพระปัจเจก-
พุทเจ้า ตรัสถึงคุณของบรรพชาแล้ว ก็ยังตรัสว่า โยมไม่สามารถจะ

บวชได้ พระเจ้าพรหมทัตพระองค์นี้ไฉน เมื่อทรงตรวจตราดูพุทธการก-
กรรม ด้วยพระญาณที่เกิดขึ้นในพระองค์ เทียบบาทมูลของพระพุทธเจ้า
ทรงพระนามว่า ทีปังกร ทรงเห็นเนกขัมมบารมีที่ ๓ แล้ว จึงทรง
สรรเสริญคุณในเนกขัมมะอย่างนี้ว่า :-

ถ้าพระองค์ปรารถนาบรรลุปุทธิญาณไฉน

พระองค์จงสมาทานบารมีที่ ๓ นี้ไว้ให้มั่นคง
ก่อน แล้วจึงไปสู่เนกขัมมบารมี. คนที่อยู่
ในเรือนจำมานาน ๆ ถึงความทุกข์ จะไม่ให้
ความยินดีเกิดขึ้นในเรือนจำนั้น จะแสวงหา
ทางพ้นทุกข์อย่างเดียวนั้นใด พระองค์ก็เช่น
นั้นเหมือนกัน จงเห็นภพทั้งหมดเหมือนเรือน-
จำ เป็นผู้บ้ายหน้าสู่เนกขัมมะแล้ว จักบรรลु
สัมมาสัมโพธิญาณ.

พระเจ้าพรหมทัตนั้น แม้เป็นผู้ที่พระปัจเจกพุทธเจ้า ตรัส
สรรเสริญการบรรพชา แล้วถวายพระพรว่า ขอมหาบพิตร จะทรง
ทอดทิ้งกิเลสทั้งหลาย แล้วทรงเป็นสมณะเถิด. จึงตรัสว่า โยมไม่
อาจจะทอดทิ้งกิเลสเป็นสมณะได้.

ได้ทราบว่ามีคนบ้าในโลกนี้มี ๘ จำพวก เพราะฉะนั้นโบราณจารย์ จึงได้กล่าวไว้ว่า คนที่ได้สัญญาว่าเป็นบ้ามี ๘ จำพวก คือ :-

๑. บ้ากาม (กามมมตฺตโก) มัวเมาในกาม คือ :-

- ตกอยู่ใต้อำนาจจิต (จิตตวสฺสคฺต) ของผู้อื่น
- ตกอยู่ใต้อำนาจความโลภ (โลภวสฺสคฺต)

๒. บ้าโกรธผู้อื่น (โกธมมตฺตโก) คือ :-

- ตกอยู่ใต้อำนาจวิหีสา (วิหีสาวสฺสคฺต) คนอื่น

๓. บ้าความเห็น (ทิฏฐมมตฺตโก) บ้าทฤษฎีหรือบ้าลัทธิ

- ตกอยู่ใต้อำนาจความเข้าใจผิด (วิปลาสวสฺสคฺต)

๔. บ้าความหลง (โมหมมตฺตโก) คือ :-

- ตกอยู่ในอำนาจความไม่รู้

๕. บ้ายักษ์ (ยถมมตฺตโก) คือ :-

- ตกอยู่ในอำนาจยักษ์ (ยถวสฺสคฺต)

๖. บ้าคิดเคียด (ปีตมมตฺตโก) คือ :-

- ตกอยู่ในอำนาจของดี (ปีตวสฺสคฺต)

๗. บ้าสุรา (สุรัมมตฺตโก) คือ :-

- ตกอยู่ใต้อำนาจการดื่ม (ปานนวสฺสคฺต)

๘. บ้าเพราะความสูญเสีย (พยุสมุมุตตโก) คือ :-

- ตกอยู่ใต้อำนาจของความเศร้าโศก (โสทวสุตโต)

ในจำนวนบ้า ๘ จำพวกเหล่านี้ พระมหาสัตว์ ในชาดกนี้เป็น ผู้บ้ากามตกอยู่ใต้อำนาจความโลภ จึงไม่รู้คุณของบรรพชา. ถามว่า ก็โลกะนี้ ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ทำลายคุณความดี ด้วยประการ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ แต่เหตุโศกสัตว์ทั้งหลาย จึงไม่อาจหลุดพ้นไปได้. ตอบว่า เพราะความโลภนั้นเจริญมาแล้ว โดยรวมกันเป็นเวลาหลาย แสนโกฏิกัปป์ ในสงสารที่ไม่มีใครตามพบเงื่อนต้นแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ แล้ว บัณฑิตทั้งหลาย จึงละด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาหลายอย่าง มีอาทิว่า กามทั้งหลายมีความชื่นใจน้อย.

แม้เมื่อพระมหาสัตว์นั้นนั่นเอง ตรัสว่า โยมไม่อาจจะบวชได้ พระทรมุขปัจเจกพุทธเจ้า ก็ไม่ทรงทอดธุระ เมื่อจะถวายพระโอวาท ให้ยิ่งขึ้นไป จึงตรัสคาถา ๒ คาถาไว้ว่า :-

ผู้ที่ถูกผู้มุ่งประโยชน์ อนุเคราะห์ด้วย

ประโยชน์แก่อกุล กล่าวสอนอยู่ แต่ไม่ทำ
ตามคำสอน เป็นคนโง่ สำคัญว่าสิ่งนี้เท่านั้น
ประเสริฐกว่าสิ่งอื่น จะเข้าถึงครรรค์สัตว์ แล้ว ๆ
เล่า ๆ จะเข้าถึงนรก ชนิดร้ายกาจ เหล่าสัตว์
ที่ยังไม่ปราศจากราคะ ในกามทั้งหลายติดแล้ว

ในกายของตนละยังไม่ได้ ซึ่งที่ที่ไม่สะอาด
ของผู้สะอาดทั้งหลาย ที่เต็มไปด้วยมูล
และอุจ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุถกามสุต ความว่า ผู้มุ่งความ
เจริญ. บทว่า หิตานุกุมปิโน ความว่า ผู้อนุเคราะห์ด้วยประโยชน์
เกื้อกูล คือด้วยจิตอ่อนโยน. บทว่า โอวชฺชมาโน ได้แก่ ถูกกล่าว
ตักเตือนอยู่. บทว่า อิทเมว เสยโย ความว่า สำคัญสิ่งที่ตนยึดถือ
ที่เป็นสิ่งไม่ประเสริฐกว่าทั้งไม่สูงสุด ว่าสิ่งนี้เท่านั้น เป็นสิ่งประเสริฐ
กว่าสิ่งอื่น. บทว่า มนุโท ความว่า ผู้นั้นจะเป็นคนไม่มีความรู้ จะ
ก้าวล่วงการอยู่ในครรรค์มารดาไปไม่ได้ อธิบายว่า จะเข้าถึงครรรค์แล้ว ๆ
เล่า ๆ นั้นเอง. บทว่า โส โมรรูป ความว่า ขอเจริญพรมหาบพิตร
คนโง่นั้น เมื่อเข้าถึงครรรค์มารดานั้น ชื่อว่า เข้าถึงนรกชนิดร้ายกาจ
คือที่ทารุณโดยกำเนิด อธิบายว่า ท้องของมารดาพระปัจเจกพุทธเจ้า
ตรัสเรียกว่า นรก คือตรัสเรียกว่า จตุกุกกุฏิกนรก คือด้านแคบ ๆ
๔ ด้าน. ในพระกาลานี้ เพราะหมายความว่า หมดความชื่นใจ.
ธรรมดาว่า จตุกุกกุฏิกนรก เมื่อถูกถามว่า เป็นอย่างไร? ควรบอกว่า
คือท้องมารดานั่นเอง. เพราะว่า สัตว์ที่เกิดแล้ว ในอเวจีมหานรก
มีการวิ่งพล่านและวิ่งรอบไป ๆ มา ๆ ได้ทีเดียว เพราะฉะนั้น อเวจี
มหานรกนั้น จะเรียกว่า จตุกุกกุฏิกนรกไม่ได้. แต่ว่า ในท้องมารดา
สัตว์ที่เกิดในครรรค์ไม่อาจจะวิ่งไปตามข้างทั้ง ๔ และทางโน้นทางนี้ได้

ตลอดเวลา ๕ หรือ ๑๐ เดือน. จำต้องประสงค์เป็น ๔ ด้าน คือเป็น ๔ มุม ในโอกาสอันคับแคบ เพราะฉะนั้น นรคนั้นจึงเรียกกันว่า จตุกุกฏิกนรก. บทว่า สุภาสุภ ได้แก่ที่ ๆ ไม่สะอาด สำหรับ พระโยคาวจรผู้สะอาดทั้งหลาย. อธิบายว่า ท้องมารดาสมมุติว่าเป็นที่ ไม่สะอาดโดยส่วนเดียว สำหรับผู้งดงามทั้งหลาย คือพระโยคาวจร กุลบุตรทั้งหลายผู้กลัวสงสาร. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า :-

นำคำหนีโดยแท้ สำหรับผู้ไม่เห็นรูปที่

ไม่น่าดู ว่าได้แก่ที่น่าดู ที่ไม่สะอาดแต่สมมติ ว่าสะอาด ที่บริบูรณ์ด้วยซากศพต่าง ๆ แต่ ว่าเป็นรูปน่าดู. ไม่เห็นกายที่เปื้อยเนา ที่ กระสับกระส่ายนี้ ที่มีกลิ่นเหม็นไม่สะอาด มีการเจ็บไข้เป็นธรรมดา เป็นที่ยังทางเพื่อการ เกิดในสุคติ ให้เสื่อมหายไปแห่งเหล่าประชา ผู้ประมาทแล้ว สลบไสลอยู่แล้ว.

บทว่า สตุตา ได้แก่ ผู้เกาะเกี่ยว คือสายไปหา หมายความว่า ดิด อธิบายว่า ช้องแล้ว. บทว่า สกาเย น ชนฺนติ ความว่า ยังไม่ละทิ้ง ท้องมารดานั้น. บทว่า คิทฺธา ได้แก่ กำหนดแล้วนั่นเอง. บทว่า เย โหนฺติ ความว่า เหล่าชนผู้ไม่ปราศจากราคะในกามทั้งหลาย จะไม่ ละทิ้งการอยู่ในครรภ์มารดานั้นไป.

พระทริมุขปัจเจกพุทธเจ้า ครั้นทรงแสดงถึงทุกข์ ทั้งที่มีการ
ก้าวลงสู่กรรมเป็นมูลฐาน ทั้งที่มีการบริหารเป็นมูลฐานแล้ว บัดนี้
เพื่อจะทรงแสดงถึงทุกข์ที่มีการออกจากกรรมเป็นมูลฐาน จึงได้ตรัส
คาถาหนึ่งกับถึงคาถาไว้ว่า :-

สัตว์ทั้งหลายและอูจจาระ เปื้อนเลือด

และไข่ออกมา เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายถูกต้อง
สิ่งใด ๆ ด้วยกายอยู่ในขณะใด ในขณะนั้น
เองก็สัมผัสของทุกข์ล้วน ๆ ที่ไม่มีความแฉ่ม
ชื่นเลย. อาตมาภาพเห็นแล้ว จึงได้ทูลถวาย
พระพร ไม่ได้ฟังจากผู้อื่นทูลถวายพระพร
แต่อาตมาภาพระลึกถึงชั้นที่เคยอยู่อาศัยมา
เป็นจำนวนมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิพฺพเหฺน ลิตฺตฺตา ความว่า ขอถวาย
พระพรมหาบพิตร สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้เมื่อคลอจากท้องมารดาไม่ได้
ลูปไล่ด้วยคันธชาติทั้ง ๔ ไม่ได้ประดับประดาดอกไม้ที่หอมหวลออกมา
แต่เป็นผู้เปื้อนเปรอะ คือและเทอะคูดเก่าเนาออกมา. บทว่า รุหิเรน
มกฺขิตฺตา ความว่า ไม่ใช่เป็นเสมือนชะโลมด้วยจันทน์แดงออกมา แต่
เปื้อนด้วยโลหิตแดงออกมา. บทว่า เสฺมฺพเหฺน ลิตฺตฺตา ความว่า ไม่ใช่
ลูปไล่ด้วยจันทน์ขาวออกมา แต่เป็นผู้เปื้อนไขเหมือนนุ่นหนา ๆ ออกมา

เพราะในเวลาผู้หญิงทั้งหลายคลอด ของไม่สะอาดทั้งหลายจะออกมา. บทว่า ตาวเท ความว่า ในสมัยนั้น. มีอธิบายว่า ขอลถวายพระพร มหาบพิตร สัตว์เหล่านี้ในเวลาที่ออกจากท้องมารดานั้น เป็อนคุณ เป็นต้น ออกมาอย่างนี้ กระทบช่องคลอดหรือมีอยู่ ย่อมชื่อว่า สัมผัสทุกชั้นนั้นทั้งหมดล้วน ๆ คือที่เจือด้วยของไม่สะอาด ไม่เป็นที่ ยินดี คือไม่แช่มชื่น ชื่นชื่อว่าความสุขจะไม่มีแก่สัตว์เหล่านั้น ในสมัยนั้น. บทว่า ทิสฺวา วทามิ น หิ อญฺญโต สวฺ ความว่า ขอลถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพ เมื่อทูลถวายพระพรท่านี้ ไม่ได้ฟังมาจากที่อื่น คือไม่ได้สดับคำนั้นของสมณะหรือพราหมณ์คนอื่น ทูลถวาย อธิบายว่า แต่อาตมภาพเห็นแล้ว คือแทงตลอดแล้ว ได้แก่ ทำให้ประจักษ์แล้วด้วยปัจเจกโพธิญาณของตน แล้วจึงทูลถวายพระพร. บทว่า ปุพฺเพนิวาสํ พหุกํ ความว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อจะ ทรงแสดงถึงอานุภาพของตน จึงทูลถวายพระพรคำนี้. มีอธิบายว่า ขอลถวายพระพรมหาบพิตร ส่วนอาตมภาพระลึกถึงชั้นที่เคยอยู่อาศัย มา กล่าวคือ ชั้นที่อยู่อาศัยมาตามลำดับในชาติก่อนมากมาย คือระลึก ได้ถึง ๒ อสงไขยเศษแสนกัปปี.

บัดนี้ พระศาสดาผู้ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ยิ่ง ครั้นตรัสว่า พระ- ปัจเจกพุทธเจ้านั้น ทรงสงเคราะห์พระราชาด้วยพระคาถาสุภายิต อย่างนี้แล้ว ได้ตรัสถึงคาถาไว้ในตอนสุดท้ายว่า :-

พระทรีมุขปัจเจกพุทธเจ้า ทรงยังพระ-
ราชาผู้ทรงมีพระปัญญาให้ทรงรู้พระองค์ ด้วย
พระคาถาทั้งหลาย ที่เป็นภาษิตมีเนื้อความ
วิจิตรพิสดาร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิตฺราหิ ความว่า อาศัยเนื้อความ
หลายหลาก. บทว่า สุภาสิตาหิ ได้แก่ ที่ตรัสไว้ดีแล้ว. บทว่า
ทรีมุโข นิชฺฌมาปยี สุเมธฺ. ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระทรีมุข-
ปัจเจกพุทธเจ้านั้น ทรงให้พระราชานั้นผู้ทรงมีพระปัญญา คือทรงมี
ปัญญาคดี ได้แก่ มีความสามารถรู้เหตุและมีใช้เหตุ ให้ทรงรู้พระองค์
คือให้ทรงสำนึกได้ อธิบายว่า ให้ทรงทำตามถ้อยคำของตน.

พระปัจเจกพุทธเจ้า ครั้นทรงแสดงโทษในกามทั้งหลาย ทรง
ยังพระราชาก็ให้ทรงถือเอาถ้อยคำของตนอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า ขอถวาย
พระพรมหาบพิตร บัดนี้ พระองค์จะทรงผนวชหรือไม่ทรงผนวชก็ตาม
แต่ว่า อาตมาภาพได้แสดงโทษในกามทั้งหลายและอนิสงส์ในการบวช
ถวายมหาบพิตรแล้ว ขอมหาบพิตรจงอย่าทรงประมาท ดังนี้แล้ว ได้
ทรงเหาะไปในอากาศ ทรงเหยียบกลีบเมฆเสด็จไปยังเจ็อมเขานันท-
มูลกะนั้นเอง เหมือนพระยาหงส์ทองฉะนั้น. พระมหาสัตว์ทรงประคอง
อัญชลีที่รุ่งโรจน์ รวมทั้ง ๑๐ นิ้ว ไว้บนพระเศียรนมัศการอยู่ เมื่อ
พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นพ้นทัศนวิสัยไปแล้ว จึงตรัสสั่งให้หาพระราช-

บุตรพระองค์ใหญ่ คือเจ้าฟ้าใหญ่มาเฝ้า ทรงมอบราชสมบัติให้ แล้ว
เมื่อมหาชนกำลังร้องไห้คร่ำครวญกันอยู่ ได้ทรงละกามทั้งหลาย เสด็จ
ไปสู่ป่าหิมพานต์ ทรงสร้างบรรณศาลา ผนวชเป็นฤๅษี ไม่นานเลย
ก็ได้ทรงยังอภิญญาและสมบัติให้เกิดขึ้น ในเวลาสิ้นพระชนมายุก็ได้
ทรงเข้าถึงพรหมโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาประกาศสัง-
จธรรม แล้วทรงประชุมชาดกไว้. ในเวลาจบสังจธรรม คนทั้งหลาย
ได้เป็นพระโสดาบันเป็นต้นมากมาย. พระราชาในครั้งนั้น ก็คือเรา
ตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาทรีมุขชาดกที่ ๓

๔. เนรุชาดก

ว่าด้วยอานุภาพของเนรุบรรพต

[๘๔๘] กาป่าก็ดี ผู้งาธรรมดาก็ดี และพวกเรา
ผู้ประเสริฐกว่านกกทั้งหลายก็ดี มาถึงภูเขาสูงนี้
แล้ว เป็นเหมือนกันหมด คือมีสีเหมือนกัน
หมด.

[๘๔๙] ทั้งสิงห์โต ทั้งเสือ ทั้งนก หมาไน ก็
เป็นเหมือนกันหมด ภูเขานี้ชื่ออะไร ?

[๘๕๐] คนทั้งหลายรู้จักภูเขาสูงนี้ว่า ชื่อว่า เนรุ
เป็นภูเขาชั้นยอดของภูเขาทั้งหลาย สัตว์ทุก
ชนิดอยู่ในภูเขานี้ดีสวยหมด.

[๘๕๑] ณ ที่ใดมีแต่ความไม่นับถือกัน การดูหมิ่น
สัตบุรุษ หรือการนับถือคนเลว ณ ที่นั้นคนมี
อำนาจไม่ควรอยู่.

[๘๕๒] แต่ในภูเขาใด เขาบูชาทั้งคนเกียจคร้าน
ทั้งคนขยัน คนกล้าหาญ ทั้งคนขลาด สัตบุรุษ

ทั้งหลาย จะไม่อยู่บนภูเขานั้นที่ไม่ทำให้แตก-
ต่างกัน.

[๘๕๔] เขาเนรุนี้จะไม่คบคนที่เลว คนชั้นสูง
แต่คนขนาดกลาง เขาเนรุทำให้สัตว์ไม่แตก
ต่างกัน เขียวเกิดพวกเราจะละทิ้งเขาเนรุนั้น
เสีย.

จบ เนรุชาดกที่ ๔

อรรถกถาเนรุชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า กาโกลา กากสงฆมา จ
คังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุรูปนั้นเรียนพระกรรมฐาน ในสำนักของพระ-
ศาสดา แล้วได้ไปยังหมู่บ้านชนบทตำบลหนึ่ง. คนทั้งหลายเลื่อมใส
ในอิริยาบถของท่าน ให้ท่านฉันแล้ว รับประทานของท่าน สร้างบรรณศาลา
ในป่าให้ท่านอยู่ที่บรรณศาลานั้น และพากันถวายสักการะท่านอย่าง
เหลือเฟือ. ครั้งนั้น ภิกษุอื่นซึ่งเป็นพวกสัตตวาหะได้มา ณ ที่นั้น.
คนเหล่านั้นได้ฟังคำของภิกษุเหล่านั้นแล้ว พากันสละเรวาททั้ง เชื่อ

ถือสัตสวาท ถวายสักการะท่านเหล่านั้นเท่านั้น. ต่อมาพวกอุจเฉทวาท มา. พวกเขาก็พากันสละสัตสวาททิ้งเชื่อถืออุจเฉทวาท. ต่อมาพวกอื่น ที่เป็นอเจลกวาทมา. พวกเขาก็พากันสละอุจเฉทวาททิ้ง เชื่อถือ อเจลกวาท. ท่านอยู่อย่างไม่สบายในสำนักของพวกคนเหล่านั้น ผู้ไม่ รู้จักคุณและมีโทษคุณ ออกพรรษาปวารณาแล้ว จึงไปยังสำนักของ พระศาสดา เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงทำปฏิสันถารแล้ว เมื่อพระองค์ ตรัสถามว่า เธอจำพรรษาที่ไหน? ทูลว่า อาศัยหมู่บ้านชายแดน พระเจ้าข้า. ถูกตรัสถามว่า อยู่สบายดีหรือไม่? จึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ข้าพระองค์อยู่อย่างเป็นทุกข์ในสำนักของผู้ไม่รู้คุณและมีโทษ คุณ. พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ บัณฑิตทั้งหลาย ในสมัยก่อน แม้เกิดในกำเนิดเดียรถยาน แม้เพียงวันเดียวก็ไม่อยู่กับคนทั้งหลายผู้ไม่ รู้คุณและมีโทษคุณ เหตุไฉนเธอจึงอยู่ในสำนักของตนที่ไม่รู้จักคุณและมี โทษคุณของตน. ทรงเป็นผู้ที่ภิกษุนั้นทูลอ่อนวอน จึงทรงนำเอาเรื่อง ในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติ อยู่ในนคร- พาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในกำเนิดสุวรรณหงส์ แม้ที่ ๆ น้อย ๆ ของ เขาก็มี. พวกเขาพากันอยู่ที่เขาจิตกูฏ จิกกินข้าวสาลีที่เกิดเอง ในท้องที่ หิมพานต์. อยู่มาวันหนึ่ง พวกเขาพากันเที่ยวไปในท้องถื่นหิมพานต์นั้น

แล้วกำลังกลับมายังเขาจิตภูฏ เห็นภูเขาทองลูกหนึ่ง ชื่อว่า เนรุ ใน
ระหว่างทางจึงได้พากันเกาะอยู่บนยอดเขานั้น. แต่สัตว์ที่อาศัยอยู่ภูเข
นั้นมีทั้งนก ทั้งกระต่าย แต่สัตว์ ๔ เท่านั้นชนิดในทำเลหากิน
ตั้งแต่เวลาเข้าไปสู่ภูเขาจะกลายเป็นมีสีเหมือนทอง เพราะต้องแสงภูเขา
นั้น. พวกสุวรรณหงส์พากันเห็นแล้ว น้องสุดท้องของพระโพธิสัตว์
ไม่รู้เหตุนั้น สงสัยว่านั่นเป็นเหตุอะไรหนอ ? เมื่อจะสนทนากับพี่ชาย
จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

กาป่ากัถิ ผุ่กาธรรมดากัถิ และพวกเรา

ผู้ประเสริฐ ว่านี้ทั้งหลายกัถิ มาถึงภูเขานี้

แล้ว เป็นเหมือนกันหมด ทั้งสิงห์โต ทั้งเสื่อ

ทั้งนก ทั้งหมาใน ก็เป็นเหมือนกันหมด

ภูเขานี้ชื่ออะไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาโกลา ได้แก่ กาป่า นกกาเหว่า.

บทว่า กากสงฆา ความว่า หรือผุ่กาปกติ. บทว่า ปตุตฺต วรา
ความว่า ประเสริฐสุดกว่านทั้งหลาย. บทว่า สทิสสา โหม ความว่า
เป็นผู้มีสีเหมือนกัน.

พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

คนทั้งหลายรู้จักภูเขาลูกนี้ว่า ชื่อว่า เนรุ
เป็นภูเขาชั้นยอดกว่าภูเขาทั้งหลาย สัตว์ทุก
ชนิดอยู่ในภูเขานี้ดีสวยหมด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิธ วณฺเณน ความว่า สัตว์
ทั้งหลายในเนรุบรรพตนี้ เป็นผู้ดีสวย เพราะรัศมีภูเขา .

น้องชายได้ยินคำนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถาที่เลือนว่า :-

ณ ที่ใดมีแต่ความไม่นับถือกัน การ
ดูหมิ่นสัตว์บุรุษ หรือการนับถือคนเลว ณ ที่นั้น
คนมีอำนาจไม่ควรอยู่. แต่ในที่ใดเขาบูชาทั้ง
คนเกียจคร้าน ทั้งคนขยัน ทั้งคนกล้าหาญ
ทั้งคนขลาด สัตว์บุรุษทั้งหลาย จะไปอยู่ใน
ที่นั้นที่ไม่ทำให้ไม่แปลกกัน. เขาเนรุนี้ จะไม่
คบคนที่เลว คนชั้นสูง และคนขนาดกลาง
เขาเนรุทำให้สัตว์ไม่แตกต่างกัน เขียวเถิด
พวกเราจะละทิ้งเขาเนรุนี้เสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น คาถาที่หนึ่งมีเนื้อความว่า ณ ที่ใดมีทั้งการ
ไม่นับถือ ทั้งการดูหมิ่น หรือการปราศจากความนับถือ ด้วยอำนาจ

การดูหมิ่นเพราะไม่มีความนับถือ สัตบุรุษ คือ บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล
หรือมีการนับถือคนเลวหรือคนทุศีล ที่นั่นผู้มีอำนาจไม่ควรอยู่. บทว่า
ปุชฺยา ความว่า คนเหล่านี้เป็นผู้ที่เขามุขแล้ว ด้วยการบูชาที่เป็น
เช่นเดียวกันคือได้สักการะเสมอกันในที่นั้น. บทว่า หินุมุกกฏฐมชฺฌิเม
ความว่า ผู้นี้จะไม่คบทั้งคนเลว ทั้งคนปานกลาง และคนชั้นสูง โดย
ชาติ โคตร ตระกูล ท้องถิ่น ศีล อาจารย์ และญาณเป็นต้น. ศัพท์ว่า
หนุท เป็นนิบาตใช้ในอรรถแห่งอุปสรรค. บทว่า ชหามเส ความว่า
ย่อมสลัดทิ้ง.

ก็แลหงส์ทั้ง ๒ ตัวนั้นครั้นพูดกันอย่างนี้แล้ว ได้พากันบินไป
ยังเขาจิตกูฏนั่นเอง.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังจะแล้วทรงประชุมชาดกไว้. ในที่สุดแห่งสังจะ ภิกษุผู้นั้นได้ดำรงอยู่
ในโศดาปัตตติผล. หงส์ตัวน้อยในครั้งนั้น ได้เป็นพระอานนท์ในบัดนี้
ส่วนหงส์ตัวพี่ คือเราตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาเนรุชาดกที่ ๔

๕. อาสังกชาดก

ว่าด้วยเรื่องความหวัง

[๘๕๕] เถาวัลย์ชื่ออาสาวดี เกิดในส่วนจิตรลดาวน พันปีมันจึงจะออกผล ๆ หนึ่ง.

[๘๕๖] เมื่อมีผลระยะไกลถึงเพียงนั้น ทวยเทพก็ยังพากันไปเยื่อมันอยู่บ่อย ๆ ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์จงทรงจำนงหวังไว้เถิด เพราะว่าความหวังที่มีผลเป็นเหตุให้เกิดความสุข.

[๘๕๗] ปักษีนั้นหวังอยู่นั่นเอง นกนั้นหวังอยู่นั่นเอง ความหวังของมันมีอยู่ไกลถึงเพียงนั้น ก็ยังสำเร็จได้ ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์จงทรงจำนงหวังไว้ เพราะว่าความหวังที่มีผลเป็นเหตุให้เกิดความสุข.

[๘๕๘] เรายังให้นับเอิบอ้อมด้วยวาจา แต่หาให้เอิบอ้อมด้วยสิ่งที่ควรทำไม่ เหมือนดอกหงอนไก่มีสีสวย แต่ไม่มีกลิ่น.

[๘๕๘] ผู้ใดไม่ให้ปันไม่เสียสละโภคะ พุฒแต่
คำอ่อนหวานที่ไร้ผลในมิตรทั้งหลาย ความ
สัมพันธ์กับมิตรนั้น ของผู้นั้น จะจืดจางไป.

[๘๖๐] เพราะว่า คนควรพุดแต่สิ่งที่จะต้องทำ
ไม่ควรพุดถึงสิ่งที่ไม่ต้องทำ บัณฑิตทั้งหลาย
รู้จักคนไม่ทำดีแต่พุด.

[๘๖๑] ก็แหละกำลังพลของเราอ่อนหรือแล้ว และ
เสบียงก็ไม่มี เราสงสัยในความสิ้นชีวิตของ
ตน เชิญเถิด เราจะไปเดี๋ยวนี้แหละ.

[๘๖๒] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ
สิ่งใดมีอยู่ในชื่อ สิ่งนั้นนั่นแหละเป็นชื่อของ
หม่อมฉัน ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์
จงทรงรอก่อน หม่อมฉันจะขอบอกลาบิดา.

จบ อาสังกชาดกที่ ๕

อรรถกาสังกชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
การหลอกลวงของภรรยาเก่า จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อาสาวดี
นาน ลตา ดังนี้. เรื่องนี้จักมีแจ้งชัดในอินทริยชาดกข้างหน้า.

แต่ในที่นี้ พระศาสดา ตรัสกะภิกษุเห็นว่า ได้ทราบว่าคุณจะ
สึกจริงหรือ ?

ภ. จริงพระพุทธเจ้าข้า.

พ. อะไรทำให้เธอสึก ?

ภ. ภรรยาเก่า พระพุทธเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ หญิงนี้ทำความพินาศย่อยยับ
ให้เธอ ไม่เฉพาะในชาตินี้เท่านั้น แม้ในชาติก่อน เธอก็อาศัยหญิงนี้
ละทิ้งจตุรงคเสนา เสวยทุกข์ขนาดหนักอยู่ในห้องที่ป่าหิมพานต์ เป็น
เวลา ๓ ปี แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในสกุลพราหมณ์ ที่บ้านกาสิกะ
เติบโตแล้วได้รับการศึกษาที่เมืองตักกศิลา บวชเป็นฤาษี มีห้วงมันและ
ผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ให้อภิญญาและสมบัติ เกิดขึ้นแล้วอยู่ในห้องถ้ำ
ป่าหิมพานต์. เวลานั้นสัตว์โลกคนหนึ่งถึงพร้อมด้วยบุญ จูติจากดาวดึงส์-
พิภพ เกิดเป็นเด็กหญิงที่กลีบบัวกลีบหนึ่งในสระบัว ณ ที่นั้น เมื่อดอก
บัวเหลืองเหี่ยวร่วงโรยลงไป ดอกบัวดอกนั้น ยังกลีบพองท้องป่องอยู่
นั้นแหละไม่โรย. ท่านดาบสได้มายังสระบัวนั้น เพื่ออาบน้ำ เห็นดอก
บัวดอกนั้น คิดว่า เมื่อดอกบัวดอกอื่นๆ ร่วงโรยไปแล้ว แต่ดอกนี้ยัง

คกงليبพองท้องป่องอยู่ จะมีเหตุอะไรหนอ ? แล้วผลัดผ้าอาบน้ำลงไป เปิดดูดอกบัวดอกนั้น เห็นเด็กหญิงคนนั้นแล้ว เกิดความสำคัญขึ้นว่าเป็นลูกสาว นำมายังบรรณศาลาเลี้ยงดูไว้. ต่อมานางอายุได้ ๑๖ ขวบ มีรูปร่างสวยงามเลอโฉมเกินผิวพรรณมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวพรรณเทวดา. ครั้งนั้น ท้าวสักกะได้เสด็จมาสู่ที่อุปฐากพระโพธิสัตว์. ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นนาง จึงตรัสถามว่า หญิงนี้มาจากไหน ? ทรงสดับทำนองที่ได้มาแล้วตรัสถามว่า ควรจะได้อะไรสำหรับหญิงนี้ ? ท่านดาบสทูลว่า ข้าแต่มหาบพิตรพระราชสมภารเจ้า ควรจะได้เนรมิตรปราสาทแก้วผลึกเพื่อเป็นที่อยู่ และการจัดแจงที่นอนทิพย์ เครื่องประดับประดา วัตถุภรณ์ และโภชนะอันเป็นทิพย์ให้. ท้าวสักกะทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสว่า ดีแล้วพระคุณเจ้า แล้วได้ทรงเนรมิตรปราสาทแก้วผลึกให้เป็นที่อยู่ของนาง เสร็จแล้วทรงเนรมิตรที่นอนทิพย์ เครื่องประดับประดา วัตถุภรณ์ และข้าวน้ำอันเป็นทิพย์ให้. ปราสาทนั้น เวลานางขึ้น ก็ลดต่ำลงมาสถิตอยู่ที่พื้นดิน แต่เวลานางลงแล้ว ก็เลื่อนขึ้นไปลอยอยู่บนอากาศ. นางทำวัตรปฏิบัติพระโพธิสัตว์อยู่ในปราสาท. พรานป่าคนหนึ่ง เห็นนางเข้าจึงเรียนถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ หญิงคนนี้เป็นอะไรของพระคุณเจ้า. ได้ทราบว่าเป็นธิดา จึงไปยังเมืองพาราณสี ทูลในหลวงว่า ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นธิดาของดาบสรูปหนึ่ง มีรูปร่างอย่างนี้ คือสวยงาม

ในท้องที่ป่าหิมพานต์. พระองค์ทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงสนพระทัย เพราะเกี่ยวข้องกับภารได้ทรงสดับข่าวนั่นเอง จึงให้พรานป่าเป็นผู้นำทางเสด็จไปยังที่นั้น ด้วยจตุรงค์เสนา ทรงตั้งค่ายไว้แล้ว ทรงพาพรานป่าไป มีหม้ออำมาตย์ห้อมล้อม เสด็จเข้าไปยังอาศรมบท ทรงไหว้พระมหาสัตว์แล้ว ประทับนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ตรัสว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ขึ้นชื่อว่าหญิง เป็นมลทินของพรหมจรรย์ โยมจะเลี้ยงดูธิดาของพระคุณเจ้า.

ส่วนพระโพธิสัตว์ได้ตั้งชื่อให้กุมาริกานั้นว่า **อัสติกากุมารี** เพราะว่าท่านแคลงใจว่า อะไรหนออยู่ในดอกบัวนั้น แล้วจึงลงน้ำไปเอาขึ้นมา.

ท่านไม่ทูลพระราชานั้นตรง ๆ ว่า มหาบพิตรจงรับเอานางนี้ไป แต่ทูลว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์เมื่อทรงทราบชื่อของกุมาริกาคนนี้แล้วจึงทรงรับเอาไปเกิด.

พระองค์ทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อพระคุณเจ้าบอกโยมก็จักรู้.

พระโพธิสัตว์ ทูลว่า อาตมาภาวจะไม่ทูลบอกมหาบพิตร ขอให้มหาบพิตรทรงทราบนามด้วยกำลังพระปัญญาของมหาบพิตรเอง แล้วทรงรับเอาไปเกิด.

พระราชาทรงรับคำท่านแล้ว จำเดิมแต่นั้นมา จึงทรงไคร่ครวญ
ดูชื่อของนางพร้อมด้วยอำมาตย์ทั้งหลายว่า หญิงนี้ชื่ออะไรหนอ ?

พระองค์ทรงกำหนดชื่อไว้หลายชื่อที่รู้จักกันยาก แล้วตรัสบอกกับ
พระโพธิสัตว์ว่า จักเป็นชื่อโน้น จักเป็นชื่อโน้น. พระโพธิสัตว์ทรง
สดับคำนั้นแล้ว ก็ปฏิเสธว่า ไม่ใช่ชื่ออย่างนี้. ถ้าดั้นนั้น เมื่อ
พระราชาทรงไคร่ครวญดูชื่อนั้นแหละ กาลเวลาได้ล่วงไป ๑ ปีแล้ว.
ครั้งนั้น สัตว์ร้ายทั้งหลายมีสิงห์โตเป็นต้น ตระครุบช้าง ม้า และ
มนุษย์ทั้งหลายกิน. อันตรายจากสัตว์เลื้อยคลานก็มี. อันตรายจาก
เหลือบก็มี. คนทั้งหลายลำบากเพราะตายกันไปมาก. จึงพระราชาทรง
กริ้วแล้วคิดว่า เราจักมีความต้องการทำไม ด้วยหญิงนี้. ตรัสบอกพระ-
โพธิสัตว์แล้วก็เสด็จไป. วันนั้นอาสาฬหบูชา เปิดหน้าต่างแก้วผลึก
แล้วได้ยื่นแสงดวงตัวให้เห็น. พระราชาทอดพระเนตรเห็นนางแล้วตรัสว่า
เราไม่อาจจะรู้จักชื่อของเธอได้ เธอจงอยู่ที่ป่าหิมพานต์ไปเถิดนะ พวก
ฉันทจักไปละ. นางจึงทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์จะเสด็จไปที่ไหนจึงจะ
ได้ผู้หญิงเช่นหม่อมฉัน ขอพระองค์ทรงสดับคำของหม่อมฉัน เถาวัลย์
ชื่ออาสาดี มีอยู่ที่จิตรลดาวัน ในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ น้ำทิพย์เกิดขึ้น
ภายในผลของมัน เทพดาทั้งหลายคิมน้ำนั้นครั้งเดียว นอนเฝ้าอยู่บน
ที่นอนทิพย์ถึง ๔ เดือน แต่เถาอาสาดีนั้น หนึ่งพันปี จึงจะออกผล

พวกเทพบุตรที่เป็นนักเลงสุรา คิดว่า พวกเราจักได้ผลจากเถาอาสาวดีนี้ จึงยับยั้งความกระหายในการดื่มน้ำทิพย์ไว้ พวกมันไปดูเถานั้นเนื่อง ๆ ว่า ยังปลอดภัยอยู่หรือ? ตลอดพันปี. ส่วนพระองค์ปีเดียวเท่านั้นเอง ก็ท้อพระราชหฤทัยเสียแล้ว ธรรมดาความหวังที่มีผล คือความสมหวัง เป็นเหตุให้เกิดความสุข ขอพระองค์อย่าทรงท้อพระราชหฤทัยเลย ดังนี้ แล้วกล่าวคาถา ๓ คาถาว่า :-

เถาวัลย์ชื่ออาสาวดี เกิดในสวนจิตรลดา-
วัน พันปีมันจึงจะออกผล ๆ หนึ่ง เมื่อมีผล
ระยะไกลถึงเพียงนั้น ทวยเทพยังพากันไป
เยื่อนมันอยู่บ่อย ๆ ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์
จงทรงจำนงหวังไว้เถิด เพราะความหวังที่มีผล
เป็นเหตุให้เกิดความสุข. นกนั้นหวังอยู่นั้นเอง
ความหวังของมัน มีอยู่ไกลถึงเพียงนั้น ก็ยัง
สำเร็จได้. ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์จงทรง
จำนงหวังไว้เถิด เพราะความหวังที่มีผล เป็น
เหตุให้เกิดความสุข.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาสาวดี ได้แก่ เถาวัลย์ที่มีชื่อ
อย่างนี้ อธิบายว่า เถาวัลย์นั้นได้ชื่อนี้ เพราะเทวดาเกิดความหวังใน

ผลของมัน. บทว่า จิตฺตลตาวเน ความว่า ในสวนที่มีชื่ออย่างนี้. ได้ทราบว่าเป็นสวนนั้น รัศมีของต้นไม้และเถาวัลย์ ทำสีของร่างกายเทวดาทั้งหลายผู้เข้าไปในวันนั้นให้วิจิตรงดงาม ด้วยเหตุนั้น สวนนั้นจึงเกิดมีชื่อว่า จิตรลดาวัน. บทว่า ปยิริปาสนฺติ ความว่า ไปเยือนบ่อย ๆ. บทว่า อาสีเสว ความว่า จงทรงจำนงหวังเกิด คือทรงปรารถนาทีเดียวได้แก่ จงอย่าทำกรรมคือการตัดความหวังทิ้ง.

พระราชาทรงสนพระทัยในถ้อยคำของนาง จึงทรงประชุมอำมาตย์ทั้งหลาย ทรงแสวงหาชื่อของนางโดยทรงตั้งชื่อ ๑๐ ชื่อ ได้ประทับอยู่อีกหนึ่งปี. ในชื่อทั้ง ๑๐ นั้นไม่มีชื่อของนาง เมื่อพระราชดำริสว่า ชื่อนี้ พระโพธิสัตว์ปฏิเสศเหมือนกัน. พระราชาจึงทรงม้าเสด็จออกไปอีก ด้วยทรงดำริว่า เราจักมีความต้องการทำไมด้วยหญิงคนนี้. ส่วนนางก็ยืนที่หน้าต่างแสดงตัวให้เห็นอีก. พระราชาทรงเห็นนางแล้วได้ตรัสว่า พวกเราไม่สามารถรู้จักชื่อเธอ เธอจงอยู่ที่ป่าหิมพานต์ไปเถิด พวกฉันจักกลับละ

อา. ข้าแต่มหाराช เหตุไฉนพระองค์จึงจะเสด็จไปเสีย ?

รา. ฉันไม่สามารถจะรู้จักชื่อของเธอ.

นางทูลว่า ข้าแต่มหाराช เหตุไฉน ? พระองค์จักไม่ทรงรู้จักชื่อ ธรรมดาความหวังที่จะไม่ให้สำเร็จตามประสงค์ไม่มี ขอพระองค์

จงทรงสดับคำของหม่อมฉันก่อน ได้ทราบว่านกยงตัวหนึ่งเกาะอยู่บนยอดเขา แต่ก็ได้รับสิ่งที่ตนปรารถนา เหตุไฉนพระองค์จักไม่ได้รับข้าแต่พระมหाराช ขอพระองค์จงทรงยับยั้งอยู่เถิดพระเจ้าข้า. เถาค้อกันมาว่า นกยงตัวหนึ่งบินไปคาบเอาเหยื่อที่สระบัวแห่งหนึ่ง แล้วกลับมาช่อนอยู่บนยอดเขา มันอยู่ที่นั่นนั่นแหละ ตลอดวันนั้น รุ่งขึ้นจึงคิดว่า เราได้เกาะอยู่อย่างสบายบนยอดเขาถูกนี้ ถ้าหากเราจะไม่เคลื่อนย้ายไปจากที่ตรงนี้ เจ้าอยู่ที่ตรงนี้เท่านั้น คาบเอาเหยื่อค้มน้ำแล้วอยู่ตลอดวันนี้ คงจะเจริญหนอ. จึงในวันนั้นนั่นเอง ท้าวสักกเทวราช ทรงทำการยัยีพวกอสูร ได้ความเป็นใหญ่ในเทวโลก ในดาวดึงส์พิภพ แล้วทรงดำริว่า ก่อนอื่นมโนรช คือความต้องการของเราได้ถึงที่สุดแล้ว มีอยู่หรือไม่ ใครอื่นที่มีมโนรชยังไม่ถึงที่สุด. ท้าวเธอทรงใคร่ครวญอยู่ก็ทรงเห็นนกยงตัวนั้น จึงทรงดำริว่า เราจักให้มโนรชของมันถึงที่สุด. แล้วได้ทรงบันดาลให้แม่น้ำสายหนึ่ง ที่อยู่ไม่ไกลจากที่ที่นกยงนั้นเกาะอยู่ เต็มไปด้วยห้วงน้ำแล้วส่งน้ำไปทางยอดเขา. นกยงเกาะอยู่บนยอดเขานั้นนั่นแหละ จิกกินปลาค้มน้ำแล้วอยู่ ณ ที่นั่นนั่นเอง ตลอดวันนั้น ภายหลังแม่น้ำก็เหือดหายไป. ข้าแต่มหाराช นกยงยังได้รับผล เพราะความหวังของตนอย่างนี้ก่อน เหตุไร? พระองค์จักไม่ทรงได้รับดังนี้แล้วได้กล่าวคาถาว่า อาสีสเถว ดังนี้เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาสีสเถว ความว่า จงหวังเถิด

คือจงปรารถนาเกิด. บทว่า ปกฺขี ความว่า นกชื่อว่า ปักขี เพราะประกอบด้วยปีก. ชื่อว่า ทิข เพราะเกิด ๒ ครั้ง. บทว่า ตาวทฺรคตา สติ ความว่า ขอพระองค์จงทรงดูเถิด ความที่ปลาและน้ำมีอยู่ใกล้จากยอดเขา แต่ความหวังของนกขานั้น มีไปในระยะไกลอย่างนี้ ก็ยังเต็มได้เหมือนกัน ด้วยอำนาจของท้าวสักกะ.

ครั้งนั้น พระราชาได้ทรงสดับคำของนางแล้ว ทรงคิดพระทัยในรูป ทรงข้องพระทัยอยู่ในถ้อยคำของนาง ไม่อาจจะเสด็จไปได้ ทรงประชุมอำมาตย์ทั้งหลาย ตั้งชื่อ ๑๐๐ ชื่อ. เมื่อพระองค์ทรงแสวงหาชื่อ ๑๐๐ ชื่ออยู่ ก็ล่วงไปอีกปีหนึ่ง. ท้าวเธอเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ โดยเวลาล่วงเลยไป ๓ ปี ครัสถามว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ นางจักมีชื่อโน้น จักมีชื่อนี้. ตามอำนาจของชื่อ ๑๐๐ ชื่อ. พระโพธิสัตว์ทูลว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ไม่ทรงรู้จักชื่อของนาง. ท้าวเธอตรัสว่า บัดนี้พวกกระผมจักลาไปละ. ทรงไหว้พระโพธิสัตว์แล้วเสด็จออกไป. อาสังกามาริกา ก็ได้ยื่นฟังประตูหน้าต่างแก้วผลึก อีกนั้นแหละ. พระราชาทอดพระเนตรเห็นนางแล้ว ตรัสว่า เธอจงอยู่ไปเถิด พวกเราจักไปละ. นางทูลว่า ข้าแต่พระมหाराช เหตุไร? พระองค์จึงจักเสด็จไปเสียละ. พระราชาตรัสว่า เธอให้เราอ้อมเอิบด้วยคำพูดอย่างเดียว แต่ไม่ให้อ้อมเอิบด้วยความยินดีในกาม. ๓ ปีได้ผ่านไปแล้ว สำหรับเราผู้คิดใจถ้อยคำที่อ่อนหวานของเจ้า บัดนี้ฉันจักไปละ แล้วได้ตรัส

พระคาถาเหล่านี้ว่า :-

ขอให้ฉันเอิบอิมด้วยวาจา แต่ขอให้เอิบ-
อิมด้วยสิ่งที่ควรทำไม่ เหมือนดอกหงอนไก่
มีสีสวยแต่ไม่มีกลิ่น ผู้ใดไม่หับนไม่เสียดละ
โภคะ พุดแต่คำอ่อนหวานที่ไร้ผล ในมิตร
ทั้งหลาย ความสัมพันธ์กับมิตรนั้น ของผู้นั้น
จะจืดจางไป. เพราะว่าคนควรพุดแต่สิ่งที่จะ
ต้องทำ ไม่ควรพุดถึงสิ่งที่ไม่ต้องทำ บัณฑิต
ทั้งหลายรู้จักคนไม่ทำ ดีแต่พุด. ก็แหละกำลัง
พลของเราย่อยหลอแล้ว และสะเบียงก็ไม่มี
เราสงสัยในความสิ้นชีวิตของตน เขิญเถิด
เราจะไปเดี๋ยวนี้แหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมุเปลิ ได้แก่ ให้อิมเอิบ คือให้
เอิบอิม. คำว่า มาลา โสเรยกสุเสว นี้เป็นเพียงหัวข้อเทศนา ของ
หญ้าหางช้างในกระถาง แต่พระราชดำรัสหมายถึงดอกไม้ แม้อื่น ๆ ทุก
อย่างนั้นแหละ ที่มีสีสวย แต่ไม่มีกลิ่นเช่นดอกคำ ดอกว่านหางช้าง
และดอกชะบา เป็นต้น. ด้วยคำว่า วรรณวนตา อคนุริกา พระราชา
ทรงแสดงว่าดอกของต้นโสเรยกจะเป็นต้น ให้คนอิมเอิบด้วยการดู

เพราะมีสี่สวย แต่ไม่ให้อ้อมเอิบด้วยกลิ่น เพราะไม่มีกลิ่นจันใด เธอก็
จันนั้น ให้เราอ้อมเอิบด้วยการทัศนาศ และถ้อยคำที่น่ารัก แต่ไม่ให้อ้อม-
เอิบด้วยสิ่งที่ควรทำ. บทว่า อทท ความว่า นี้องนางเอ๋ย ผู้ใดพูด
ด้วยคำหวานว่า ผมจักให้โภคทรัพย์ชื่อนี้แก่คน. แต่ไม่ให้ไม่สละโภค
นั้น ชื่อว่า สร้างคำหวานอย่างเดียวกันนั้น มิตรสัมพันธ์ของเขากับผู้
นั้นจะเสื่อมทรุด คือต่อไม่ติดด้วยมิตรสันถวะ. บทว่า ปาเกยฺยญจ
ความว่า นี้องนางเอ๋ย เมื่อฉันคิดใจคำหวานของเธออยู่ที่นี้เท่านั้น เป็น
เวลา ๑ ปี ทั้งกำลังพล กล่าวคือช้างม้ารถ และพลเดินเท้า ทั้งเสบียง
กล่าวคืออาหารและเบี่ยงเลี้ยงคนเล่าก็ไม่มี. บทว่า สงฺเก มานุปรโรชาย
ความว่า เรานั้นสงสัยถึงความพินาศแห่งชีวิตของตนในที่นี้นั่นเอง เจริญ
เกิด จันจักไปเดี๋ยวนี้ ดังนี้.

อาสังกามุริกา ได้ฟังพระราชดำรัสแล้ว เมื่อจะทูลปราศรัย
กับพระราชอาษาว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงทรงทราบชื่อของหม่อม-
ฉันเกิด ชื่อของหม่อมฉัน พระองค์ตรัสอยู่แล้วนั้นแหละ ขอพระองค์
จงทรงบอกชื่อนี้แก่บิดาของหม่อมฉัน แล้วรับเอาหม่อมฉันไปเกิด ดังนี้
แล้ว ได้ทูลว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ
สิ่งใดมีอยู่ในชื่อ สิ่งนั้นแหละเป็นชื่อของ

หม่อมฉัน. ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จง

ทรงรอก่อน หม่อมฉันจะขอบอกลาบิดา.

กาลานั้น มีเนื้อความว่า พระราชาตรัสคำใดกะหม่อมฉัน คำว่า
อาสงกานั้นนั่นแหละ เป็นชื่อของหม่อมฉัน.

พระราชา ครั้นทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงได้เสด็จไปยังสำนัก
ของท่านดาบสทรงไหว้แล้ว ตรัสว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ธิดาของ
พระคุณเจ้า ชื่อว่า อาสงกา. พระมหาสัตว์ ครั้นได้ฟังคำนั้นแล้ว
จึงทูลว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร เริ่มแต่เวลาที่มหาบพิตร ทรงรู้
จักชื่อแล้ว ขอมหาบพิตรจงทรงรับนางไปเถิด. พระองค์ทรงสดับคำ
นั้นแล้ว ทรงไหว้พระมหาสัตว์เสด็จมายังวิมานแก้วผลึก ตรัสว่า น้อง
นางเอ๋ย วันนี้บิดาได้ให้น้องแก่พี่แล้ว มาเถิด เราจักไปกันเดี๋ยวนี้.
นางได้ฟังดังนี้แล้ว จึงทูลว่า ข้าแต่มหाराชจงทรงรอก่อน หม่อมฉัน
ขอบอกบิดาก่อน แล้วลงจากปราสาทไหว้พระมหาสัตว์ ร่ำไห้ขอขมา-
โทษแล้วได้ไปยังราชสำนัก. พระราชาทรงพานางเสด็จไปนครพาราณสี
ประทับอยู่ครองกันด้วยความรัก ทรงจำเริญด้วยพระราชโอรสและพระ-
ราชธิดา. พระโพธิสัตว์ไม่เสื่อมจากฉนวน คือมรรณภพแล้วเกิดใน
พรหมโลก.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สัจจะแล้วทรงประชุมชาดกไว้. ในเวลาจบสังฆกรรม ภิกษุผู้กระสันจะสึก

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๑ ภาค ๕ - หน้าที่ 64

ได้ดำรงอยู่ในโศคาปัดติผล. นางอัสังกามาริกาในครั้งนั้น ได้แก่
ภรรยาเก่าในปัจจุบันนี้ พระราชา ได้แก่ภิกษุผู้กระสันจะสึก ส่วน
ดาบส ได้แก่เราตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาอัสังกชาดกที่ ๕

๖. มิคาลोปชาดก

ว่าด้วยโทษของคนหัวดี

[๘๖๓] ลูกก่อนพ่อมิคาลอปะ. พ่อไม่มีความพอใจ
ที่เจ้าบินไปอย่างนั้น ลูกเอ๋ยเจ้าบินสูงมาก เจ้า
คบหาที่ไม่ใช่ถิ่นลูกเอ๋ย.

[๘๖๔] แผ่นดินปรากฏแก่เจ้า เป็นเสมือนนา
แปลง ๔ เหลี่ยมเมื่อใด เมื่อนั้นเจ้าจงกลับลง
มา อย่าบินเลยนี้ขึ้นไป.

[๘๖๕] นกแม่เหล่าอื่นที่มีปีกเป็นยานพาหนะ
บินไปในอากาศมีอยู่ พวกมันถูกกำลังแรงของ
ลมพัดไป สำคัญตนว่า เป็นเสมือนสิ่งที่ยั่งยืน
ทั้งหลาย ได้พินาศไปแล้วมากต่อมาก.

[๘๖๖] แร้งมิคาลอปะ ไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของแร้ง
แต่ซื้อปรารถนาคือเป็นพ่อ บินเลยลมกาลวาศไป
ตกอยู่ในอำนาจของลมเวรัมภวาศ.

[๘๖๗] เมื่อแร้งมิคาลอปะ. ไม่ปฏิบัติตามโอวาท
ทั้งถูกทั้งเมียของมันและแร้งอัน ๆ ที่เป็นลูก

น้องทั้งหมด ถึงความพินาศแล้ว.

[๘๖๘] ผู้ไม่สำนึกถึงคำสอนของผู้เฒ่าทั้งหลาย

จันนั้นเหมือนกัน ประพฤติเลยขอบเขตก็

เดือดร้อน ทุกคนไม่ปฏิบัติตามคำสอนของพระ

พุทธเจ้า จะถึงความพินาศเหมือนแฉ่ง

ที่ฝ่าฝืนคำสอนของพ่อ ฉะนั้น.

จบ มิกาโลปชาดกที่ ๖

อรรถกถามิกาโลปชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุว่ายากรูปหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า น เม รุจิ ดังนี้.

ครั้งนั้น พระศาสดาได้ตรัสเรียกภิกษุนั้นมา แล้วตรัสถามว่า
จริงหรือภิกษุ ได้ทราบว่าเป็นผู้ว่ายากรูปหนึ่งหรือไม่? เมื่อเธอทูลว่า จริงพระ-
เจ้าข้า จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ไม่ใช่บัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนเธอก็เป็น
คนว่ายากรูปเหมือนกัน. ก็เพราะอาศัยความเป็นผู้ว่ายากรูปหนึ่ง เธอไม่เชื่อฟังคำ
ของบัณฑิตทั้งหลายจึงถึงความย่อยยับ ในช่องทางของลมเวรัมพะ. คือ
ลมมวง. แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดแฉ่ง ได้มีชื่อว่าแฉ่งอปริน มันมี

หมู่แรงแห่งห้อมล้อมอาศัยอยู่บนเขาคิชฌกูฏ. ส่วนลูกของมันชื่อมิกาโลปะ มีกำลังสมบูรณ์. มันบินสูงมาก เหยแดนของแรงแท้วอื่น ๆ ไปแรงแท้งหลาย บอกแแก่พะระยาแรงแว่า ลูกของท่านบินไปไกลเหลือเกิน. แรงแอุปรัณได้ ฟังคังนั้นแล้่ว จึงเรียกลูกมาถามว่า ลูกเอ๋ย ได้ยินว่าเจ้าบินสูงมาก ผู้บินสูงมากจักถึงความสิ้นชีวิต แล้่วได้กล่าวคาถา ๓ คาถาไว้ว่า :-

ดูก่อนพ่อมิกาโลปะ พ่อไม่มีความพอใจ

ที่เจ้าบินไปอย่างนั้น ลูกเอ๋ยเจ้าบินสูงมาก เจ้า

คบหาที่ไม่ใช่ถิ่นลูกเอ๋ย. แผ่นดินปรากฏแแก่

เจ้า เป็นเสมือนนาแปลง ๔ เหลี่ยม เมื่อใด

เมื่อนั้นเจ้าจงกลับลงมา อย่าบินเลยนี้ขึ้นไป.

นกแม่เหล่าอันที่มีปีกเป็นยานพาหนะ บินไป

ในอากาศมีอยู่ พวกมันถูกกำลังแรงของลมพัด

ไปสำคัญตนว่า เป็นเสมือนสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย

ได้พินาศไปแล้่วมากต่อมาก.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทเหล่านั้น แรงแพ่อเรียกลูกโดยชื่อว่ามิกา-
โลปะ. บทว่า อตุจจํ ตาต คจฺจลลิตฺติ ความว่า ลูกเอ๋ย เจ้าอย่าบิน
สูงจนเลยแดนของแรงแท้วอื่น. แรงแพ่อบอกแดนแแก่ลูก ด้วยคำนี้ว่า
จตุกุกณฺณว เภทาร์ คือ เหมือนนาแปลง ๔ เหลี่ยม. มีอธิบายไว้ว่า

ลูกเอ๋ย เมื่อผืนแผ่นดินใหญ่นี้เป็นเสมือนนาแปลง ๔ เหลี่ยมสำหรับเจ้า คือปรากฏเป็นเหมือนขนาดเล็กอย่างนั้น เมื่อนั้นเจ้าควรกลับ จากที่ ประมาณเท่านั้นอย่าไปเลยนี้. บทว่า **สนฺติ อญฺเณปิ** เป็นต้น ความว่า แรงพ่อแสดงว่า ไม่ใช่เจ้าตัวเดียวเท่านั้นไม่ไป แม้แรงตัวอื่น ๆ ก็ทำ อย่างนี้มาแล้ว. บทว่า **อุกฺขิตฺตา** ความว่า แม้พวกเขาบินเลยแดนของ พวกเราไป ถูกแรงลมตีสาบสูญไปแล้ว. บทว่า **สฺสฺสตีสมมา** มีอธิบายว่า พวกมันสำคัญตนว่า เป็นผู้เสมอด้วยแผ่นดินและภูเขาทั้งหลายที่ยังยืน แม้อายุของตนมีประมาณพันปี ยังไม่เต็มบริบูรณ์ ก็พินาศไปแล้ว ใน ระหว่าง.

ฝ่ายมิกาโลปะไม่ทำตามโอวาท ไม่เชื่อฟังคำพ่อบิณฑชยานขึ้นเห็น เขตแดนตามที่พ่อบอกไว้แล้ว แต่ก็บินเลยเขตแดนนั้นไปให้ลมกาลวาด ลื่นไปทะเลลุมแม่น้ำเหล่านั้น แล่นเข้าสู่ปากทางลมเวรัมภวาท. จึงถูก เวรัมภวาทตีมัน. มันเพียงแต่ถูกลมเหล่านั้น ก็แหลกเป็นชิ้นเล็กชิ้น น้อย อันตรธานไปในอากาศนั่นเอง. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า:-

แรงมิกาโลปะ ไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของ

แรงแก่ชื่อปรัณผู้เป็นพ่อ บินเลยลมกาลวาท

ไป ตกอยู่ในอำนาจของลมเวรัมภวาท. เมื่อ

แรงมิกาโลปะไม่ปฏิบัติตามโอวาท ทั้งลูกทั้งเมีย

ของมันและแรงอื่น ๆ ที่เป็นลูกน้องทั้งหมดถึง
ความพินาศแล้ว. ผู้ไม่สำนึกถึงคำสอนของผู้
เฒ่าทั้งหลาย ก็ฉันทันเหมือนกัน ประพฤติเลย
ขอบเขต ก็เดือดร้อน ทุกคนไม่ปฏิบัติตามคำ
สอนของพระพุทธเจ้า จะถึงความพินาศ
เหมือนแรงที่ฝ่าฝืนคำสอนของพ่อฉะนั้น.

๓ คาถานี้ เป็นพระคาถาของท่านผู้รู้ยิ่งแล้ว

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุชีวิโน ได้แก่แรงทั้งหลายที่
อาศัยแรงมิกาโลปะนั้นเกิดภายหลัง. บทว่า อโนวาเท ทิเช ความว่า
เมื่อแรงมิกาโลปะเมื่อนั้น ไม่ทำตามโอวาท แรงเหล่านั้นบินไปกับแรง
มิกาโลปะนั้นเลยเขตแดนไป พากันถึงความพินาศทั้งหมด. บทว่า
เอวมปิ ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แรงนั้นถึงความพินาศแล้วฉันใด
แม้ผู้ใดใครอื่น จะเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม ก็ฉันทัน
เหมือนกัน ไม่เชื่อถือพระดำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ทรงอนุ-
เคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูล แม้ผู้นั้นก็จะถึงความพินาศเหมือนแรง
ตัวนี้ ที่เที่ยวไปเลยเขตแดน เป็นผู้เดือดร้อน คือลำบากแล้วฉะนั้น.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้ มาประกาศสั่งธรรม
แล้ว ทรงประมวลชาดกไว้ว่า แรงมิกาโลปะ ได้แก่ภิกษุผู้ว่ายาก ส่วน
แรงอปรณ ได้แก่เราตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถามิกาโลปะชาดกที่ ๖

๗. สิริกาลกรรณชาดก

ว่าด้วย สิริ กับ กาลกรรณ

[๘๖๕] ใครมีผิวดำ และเขาก็ไม่น่ารักและไม่นำ
ทัศนาศา เราจะมีใจรักได้อย่างไร ? ว่าเจ้าเป็น
ใคร ? เป็นธิดาของใคร ?

[๘๖๖] ดิฉันเป็นธิดาของท้าววิรูปักษ์มหาราช
เป็นผู้โหดเหี้ยม ดิฉันคือนางกาลิผู้ไร้ปัญญา
เทพทั้งหลายรู้จักดิฉันว่า ชื่อกาลกรรณ ท่าน
ผู้ที่ดิฉันขอโอกาสแล้ว ดิฉันจะขอพักอยู่ใน
สำนักของท่าน.

[๘๖๗] เจ้าปลงใจในชายผู้มีปกตืออย่างไร มีความ
ประพฤตินิยมอย่างไร ? ดูก่อนแม่กาลิ เจ้า
ถูกถามแล้ว จงบอกฉัน ฉันจะฟังรู้จักเจ้า
ได้อย่างไร ?

[๘๖๘] ชายใดลบหลู่คุณท่าน ตีตนเสมอ แข่งดี
ริษยาเขา ตระหนี่และโอ้อวด ชายใดได้ทรัพย์
มาแล้วยอมพินาศไป ชายนั้นเป็นที่รักของ
ดิฉัน.

[๘๗๓] คนมักโกรธ มักผูกโกรธ พุดต่อเสียด
ทำลายความสามัคคี มีวาจาเป็นเลี่ยนหนาม
หยาบคาย เขาเป็นที่รักใคร่ของดิฉันมากกว่า
นั้นอีก.

[๘๗๔] ชายผู้นั้น ไม่เข้าใจประโยชน์ของคนว่า
ควรทำวันนั้น พรุ่งนี้ ถูกตักเตือนอยู่ก็โกรธ
ดูหมิ่นความดีของผู้อื่น.

[๘๗๕] ชายผู้ที่ถูกความคนองรบเร้า พราจจาก
มิตรทั้งหมดเป็นที่รักของดิฉัน ดิฉันไม่มี
ความทุกข์ร้อนในเขา.

[๘๗๖] นางกาลิเอัย เจ้าจงออกไปจากที่นี่ การ
ทำความรักของเจ้านี้ห้ามมิในเราไม่ เจ้าจงไป
ชนบทอื่น นิคม และราชธานีอื่นเถิด.

[๘๗๗] เรื่องนั้นฉันเองก็รู้ว่า เรื่องนั้นห้ามมิใน
พวกท่านไม่ คนไม่มีบุญมีอยู่ในโลก เขา
รวบรวมทรัพย์ไว้มาก เราทั้ง ๒ คือทั้งฉัน
ทั้งเทพผู้เป็นพี่ชายของฉัน พวกกันผลาญทรัพย์
นั้น.

[๘๗๘] ใครหนอมีผิวพรรณเป็นทิพย์ ยืนเรียบ
ร้อยอยู่ที่พื้นดิน ฉันจะรู้จักเจ้าได้อย่างไร
ว่าเจ้าเป็นใคร ? เป็นธิดาของใคร ?

[๘๗๙] ดิฉันเป็นธิดาของท้าวธรรมหาราชผู้มีสิริ
ดิฉันชื่อสิริลักษมี เทพทั้งหลายรู้จักดิฉันว่า
เป็นผู้มีปัญญากว้างขวาง ท่านเป็นผู้ที่ดิฉัน
ขอโอกาสแล้ว ขอจงให้ดิฉันพักอยู่ในสำนัก
ของท่าน.

[๘๘๐] เจ้าปลงใจในชายที่มีปกตได้อย่างไร มีความ
ประพฤติเสมออย่างไร ? เจ้าเป็นผู้ที่เราถาม
แล้ว จงบอกเรา โดยที่เราควรรู้จักเจ้า.

[๘๘๑] ชายใดครอบงำความหนาว หรือความ
ร้อน ลม แดด เหลือบ และสัตว์เลื้อยคลาน
ทั้งความหิวและความระหายได้, ชายใดประ-
กอบการงานทุกอย่างเนื่อง ๆ ตลอดทั้งวันทั้ง
คืน ไม่ยังประโยชน์ที่มาถึงตามกาล ให้เสื่อม
ไปด้วย ชายนั้นเป็นที่ชอบใจของดิฉัน และ
ดิฉันก็ปลงใจเขาจริง ๆ.

[๘๘๒] ชายใด ไมโครธ มีมิตร มีการเสียดส
รักษาดี ไม้อ้อวด เป็นคนซื่อตรง เป็นผู้
สงเคราะห์ผู้อื่น มีวาจาอ่อนหวาน มีคำพูด
ไพเราะ แม้จะเป็นใหญ่ ก็มีความประพฤติ
ถ่อมตน. ดิฉันพอใจในบุรุษนั้นเป็นอย่างมาก
ดูกลิ่นทะเลปรากฏแก่คนที่มองดูสีน้ำทะเล
เหมือนมีมาก ฉะนั้น.

[๘๘๓] อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดให้สังกหธรรมเป็นไป
อยู่ ในบุคคลทั้งที่เป็นมิตร ทั้งที่เป็นศัตรู
ทั้งเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ทั้งที่ต่ำทราม ประพฤติ
ประโยชน์หรือสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ทั้งใน
ที่ลับทั้งในที่แจ้ง ไม่กล่าวคำหยาบในกาล
ไหน ๆ ผู้ตายแล้วและยังมีชีวิตอยู่ดิฉันก็คบ.

[๘๘๔] ผู้ใดได้อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาความดี
เหล่านี้แล้ว เป็นผู้มียุญยาน้อย มัวเมาสิริ
อันเป็นที่น่าใคร่ ดิฉันต้องเว้นผู้นั้น ผู้มีรูป
ลักษณะร้อน ประพฤติไม่สม่ำเสมอเหมือนคน
เว้นหลุมถูด ฉะนั้น.

[๘๘๕] คนสร้างโชคด้วยตนเอง สร้างเคราะห์
ด้วยตนเอง ผู้อื่นจะสร้างโชคหรือเคราะห์ให้
ผู้อื่นไม่ได้เลย.

จบ สิริกาลกรรมชาดกที่ ๗

อรรถกถาสิริกาลกรรมชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
อนาปิณฑิกเศรษฐี จึงตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า กา นุ กาลน
วณฺเณน ดังนี้

ความย่อว่า ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีนั้น จำเดิมแต่เวลาได้
ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผลแล้วรักษาศีล ๕ ไม่มีขาด ทั้งภรรยา ทั้งบุตร
ธิดา ทั้งทาส ทั้งกรรมกรผู้ทำงานรับจ้างของท่าน ก็พากันรักษาศีล
เหมือนกันหมดทุกคน. อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายตั้งเป็นเรื่องขึ้นใน
ธรรมสภาว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ อนาถปิณฑิกเศรษฐีทั้งตนเองก็สะอาด
ทั้งบริวารก็สะอาดประพาศธรรมอยู่. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร-
หนอ? เมื่อภิกษุกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่เพียงเดี๋ยวนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนโบราณก-
บัตติชิตทั้งหลาย ก็ได้เป็นผู้สะอาดเอง ทั้งเป็นผู้มีบริวารสะอาดด้วย

ดังนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นพากันทูลขอ จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก
ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร-
พาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นเศรษฐี ได้ถวายทาน รักษาศีล รักษา
อุโบสถ ฝ่ายภริยาของท่านก็รักษาศีล ๕ ถึงบุตรและธิดา แม้ทาส
กรรมกรและชายชาติทั้งหลาย ก็พากันรักษา. ท่านจึงปรากฏว่าเป็น
เศรษฐีผู้มีบริวารสะอาดที่เดียว. อยู่มาวันหนึ่ง ท่านคิดว่า ถ้าหากใคร
เป็นผู้มีบริวารสะอาดเป็นปกติจักมาหาไซ้ เราไม่ควรให้แทนสำหรับนั่ง
หรือที่นอนสำหรับนอนของเราแก่เขา. เราควรให้ที่นั่งที่นอนที่เปรอะ
เปื้อนที่ยังไม่ได้ใช้แก่เขา. เมื่อเป็นเช่นนั้นท่านจึงให้เขาปูที่นั่งและที่
นอนที่ยังไม่ได้ใช้ไว้ข้างหนึ่ง ในที่สำหรับเฝ้าปรนนิบัติคน. สมัยนั้น
ธิดา ๒ คนเหล่านี้ คือ ธิดาของท้าววิรูปักษ์มหาราช ชื่อกาลกรรณิ ๑
ธิดาของท้าวชตรฐมหาราช ชื่อสิริ ๑ ในเทวโลกชั้นจาตุมมหาราชิกา
ถือของหอมและดอกไม้จำนวนมาก พากันมายังทำน้ำสระอโนดาตด้วย
หมายใจว่า พวกเราจักเล่นน้ำในสระอโนดาต.

ก็ในสระอโนดาตนั้น มีทำน้ำหลายทำด้วยกัน ในจำนวนทำน้ำ
เหล่านั้น ที่ทำสำหรับพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าท่านนั้นทรง
ทรงสนาน ที่ทำสำหรับปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็เฉพาะปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลายทรงสนาน ที่ทำสำหรับภิกษุทั้งหลาย ก็เฉพาะภิกษุ

ทั้งหลายพากันสร้งน้ำ ที่ทำสำหรับดาบสทั้งหลาย ก็เฉพาะดาบสทั้งหลาย
อาบกัน ที่ทำสำหรับเทพบุตรทั้งหลายในสวรรค์ ๖ ชั้น มีชั้นจาตุม
มหाराชิกาเป็นต้น เทพบุตรทั้งหลายเท่านั้นสร้งสนานกัน ที่ทำสำหรับ
เทพธิดาทั้งหลาย ก็เฉพาะเทพธิดาทั้งหลายสร้งสนานกัน.

ในจำนวนเทพธิดาเหล่านั้น เทพธิดาทั้ง ๒ คนนี้ทะเลาะกัน
ด้วยต้องการทำน้ำว่า ฉันจักอาบก่อน ฉันก่อนดังนี้. กาลกรรมิเทพธิดา
พูดว่า ฉันรักษาโลก เทียวตรวจดูโลก เพราะฉะนั้น ฉันควรจะได้
อาบก่อน. ฝ่ายสิริเทพธิดาพูดว่า ฉันดำรงอยู่ในข้อปฏิบัติชอบ ที่จะ
อำนวยการอภินิหารแก่มหाराช เพราะฉะนั้น ฉันควรจะได้อาบก่อน.
พวกเขาเข้าใจว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ จักรู้ว่า ในจำนวนเราทั้ง ๒ นี้
ใครสมควรจะอาบได้ก่อนหรือไม่สมควร. จึงพากันไปยังสำนักของ
ท้าวมหาราชเหล่านั้น แล้วทูลถามว่า บรรดาหม่อมฉันทั้ง ๒ ใคร
สมควรจะอาบน้ำในสระอนาคาคก่อนกัน. ท้าวธรรมาและท้าววิรูปักษ์
บอกว่า พวกเราไม่อาจจะวินิจฉัยได้ จึงได้ยกให้เป็นภาระของท้าว
วิรูปักษ์และท้าวเวสสุวรรณ. ท่านทั้ง ๒ นั้น บอกว่า ถึงพวกเราก็ไม่
อาจวินิจฉัยได้ จักส่งไปแทบบาทมูลของท้าวสักกะ แล้วได้ส่งเธอทั้ง ๒
ไปยังสำนักของท้าวสักกะ. ท้าวสักกะทรงระดับคำของเธอทั้ง ๒ แล้ว
ทรงดำริว่า เธอทั้ง ๒ นี้ก็เป็นธิดาของบริษัทของเราเหมือนกัน เรา
ไม่อาจวินิจฉัยคดีนี้ได้. ครั้งนั้น ท้าวสักกะได้ตรัสว่า ในนครพาราณสี

มีเศรษฐีชื่อว่าสุจิปริวาระ ในบ้านของเขาปุอาสนะที่ไม่เปราะเปื้อนและ
ที่นอนที่ไม่เปราะเปื้อนไว้. เทพธิดาตนใดได้นั่งหรือได้นอนบนที่นั่ง
ที่นอนนั้น เทพธิดานั้นควรได้อาบน้ำก่อน กาลกรรมิเทพธิดาได้
สดับเทวโองการแล้ว ในขณะที่นั้นนั่นเอง ได้นุ่งห่มผ้าสีเขียวลูปไล้
เครื่องลูปไล้สีเขียว ประดับเครื่องประดับแก้วมณีสีเขียวลงจากเทวโลก
เหมือนหินยนต์ ได้เปล่งรัศมีลอยอยู่บนอากาศในที่ไมไกลที่นอน ใกล้เคียง
ประตู เป็นที่เฝ้าปรนนิบัติแห่งปราสาทของท่านเศรษฐีในระหว่างมัชฌิม-
ยามนั่นเอง. เศรษฐีแลดูได้เห็นนาง พร้อมกับการเห็นนั่นเอง นางไม่
ได้เป็นที่รัก ไม่ได้เป็นที่พอใจของเศรษฐีนั้นเลย. ท่านเมื่อจะเจรจา
กับนาง จึงได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า:-

ใครมีพิวดำ และเขาก็ไม่นำรักและไม่นำ

ทัศน เราจะรู้จักเข้าได้อย่างไร? ว่าเข้าเป็น

ใคร? เป็นธิดาของใคร?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาลน ได้แก่สีเขียว. บทว่า
วณฺเณน ความว่า ด้วยสีของร่างกายและสีของผ้าและอาภรณ์. ด้วยบทว่า
น จาติ ปิยทสุตนา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายท่องเที่ยวไปโดยทาส และเทพธิดาตนนี้ไม่มี
มารยาท คืออาจารย์ เป็นผู้ทุศีล เพราะฉะนั้น เธอจึงไม่เป็นที่รัก

ของท่านเศรษฐี พร้อมกับด้วยการเห็นนั่นเอง ด้วยเหตุนี้แหละ
ท่านจึงกล่าวว่า เธอเป็นใคร? อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่า กา จ ตฺว
ได้แก่เจ้าเป็นใครละ? นี่แหละเป็นปาฐะบาลีเดิม.

กาลกรรณิเทพธิดาได้ยินคำนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ดิฉันเป็นธิดาของท้าววิรูปักษ์มหาราช

เป็นผู้โหดเหี้ยม ดิฉันคือนางกาลิผู้ไร้ปัญญา

เทพทั้งหลายรู้จักดิฉันว่า ชื่อกาลกรรณิ ท่าน

เป็นผู้ที่ดิฉันขอโอกาสแล้ว ขอจงให้ดิฉัน

ขอพักอยู่ในสำนักของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จณฺทฺธิยา คือมักโกรธ อธิบายว่า
คนทั้งหลายตั้งชื่อดิฉันว่า จัณฐิ เพราะเป็นคนมักโกรธ. บทว่า
อลกฺขิกา ได้แก่ผู้ไม่มีปัญญา. บทว่า มํ วิฑู ความว่า เทพทั้งหลาย
ในเทวโลกชั้นจาตุมมหาราชิกา รู้จักดิฉันด้วยประการอย่างนี้. บทว่า
วเสมุ ความว่า วันนี้ดิฉันขออยู่ในสำนักของท่านคืนหนึ่ง ขอท่านจง
ให้โอกาสแก่ดิฉันในการนั่งและนอนบนที่ที่ไม่เปรอะเปื้อนแห่งหนึ่งเถิด
ดังนี้.

พระโพธิสัตว์ ครั้นได้ยินคำนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

เจ้าปลงใจในชายผู้มีปอกได้อย่างไร มีความ

ประพาศิสมอย่างไร ? ดูก่อนแม่กาฬี เจ้า

ดูฉันตามแล้ว จงบอกฉัน. พวกฉันจะฟัง

รู้จักเข้าได้อย่างไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิวิเสส ความว่า ตั้งลง คือ
ประดิษฐานอยู่ในใจของเจ้า.

ลำดับนั้น นางเมื่อจะกล่าวถึงคุณของตน จึงกล่าวคาถาที่ ๔
ว่า :-

ชายใดลบหลู่คุณท่าน ตีตนเสมอ แข่งดี

ริษยาเขา ตระหนี่และโอ้อวด ชายใดได้

ทรัพย์มาแล้วยอมพินาศไป ชายนั้นเป็นที่

รักใคร่ของดิฉัน.

คานานั้นมีเนื้อความว่า ชายใดไม่รู้จักคุณที่ผู้อื่นทำแล้วแก้ตน
เป็นผู้ลบหลู่คุณท่าน เมื่อเขากล่าวถึงเหตุอะไร ๆ ของตน ก็ยึดถือเป็น
คู่แข่งว่า ฉันไม่รู้จักสิ่งนั้นหรือ ? เห็นอะไรที่คนเหล่าอื่นทำแล้ว ก็ทำ
เหตุให้เหนือขึ้นไปกว่า ด้วยอำนาจแห่งการแข่งดี เมื่อคนอื่นได้ลาภ
ไม่ยินดีด้วย ประารถนาว่า คนอื่นอย่ามีความเป็นใหญ่กว่าเรา ขอความ

เป็นใหญ่จึงเป็นของเราคนเดียว หวงแหนสมบัติของตนไม่ได้แก่ผู้อื่น
แม้หยคน้ำมันด้วยปลายหญ้า เป็นผู้ประกอบด้วยลักษณะของฝ่ายคน
เกเร ไม่ให้สิ่งของ ๆ ตนแก่ผู้อื่น กินของ ๆ คนอื่นอย่างเดียวด้วยอุบาย
วิธีนั้น ๆ ทรัพย์หรือข้าวเปลือกที่ชายใดได้มาแล้ว ย่อมพินาศไปไม่คง
อยู่ คือชายใดเป็นนักเลงสุราบ้าง เป็นนักเลงการพนันบ้าง เป็นนักเลง
หญิงบ้าง ยังทรัพย์ที่ได้มาแล้วให้พินาศไปถ่ายเดียว ชายคนนี้นั้น
ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติเหล่านี้ เป็นที่ใคร่ คือเป็นที่รักได้แก่เป็นที่ชอบ
ใจของฉัน ฉันให้คนแบบนี้ให้ตั้งอยู่ในดวงใจของฉัน.

ลำดับนั้น นางจึงได้กล่าวคาถาที่ ๕ ที่ ๖ และที่ ๗ ด้วยตน
นั้นแหละว่า :-

คนมักโกรธ มักผูกโกรธ พุดต่อเสียด
ทำลายความสามัคคี มีวาจาเป็นเลี่ยนหนาม
หยาบคาย เขาเป็นที่รักใคร่ของดิฉันยิ่งกว่า
นั้นอีก. ชายผู้ไม่เข้าใจประโยชน์ของตนว่า
ทำวันนี้ พรุ่งนี้ ถูกตักเตือนอยู่ก็โกรธ ดูหมิ่น
ความดีของผู้อื่น. ชายผู้ที่ถูกความคะนองรบเร้า
พราดจากมิตรทั้งหมด เป็นที่รักใคร่ของดิฉัน
ดิฉันไม่มีความทุกข์ร้อนในเขา.

กาลาเหล่านั้นควรให้พิศดารโดยนัยนี้เถิด. แต่ในที่นี้พึงทราบ
เนื้อความแต่โดยย่อ. บทว่า โกรธโน ได้แก่เป็นผู้โกรธแค้นด้วยเหตุเพียง
เล็กน้อย. บทว่า อุปนาหิ ได้แก่เก็บความผิดของผู้อื่นไว้ในใจแล้ว
ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ไม่ให้มีประโยชน์เมื่อนานเท่านั้น. บทว่า
ปีสุโณ ได้แก่เป็นผู้มีวาจาต่อเสียด บทว่า วเภทโก ได้แก่เป็นผู้ทำ
ฝ่ายมิตร แม้ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย. บทว่า กณฺฐกฺวาโจ ได้แก่เป็น
ผู้มีวาจาเป็นไปกับด้วยโทษะ. บทว่า ผรุโส ได้แก่เป็นผู้มีวาจาหยาบ
คาย. บทว่า กนฺตฺตโร ความว่า ชายนั้นเป็นที่ใครคือเป็นที่รักของ
ฉันมากกว่าชายแม่คนก่อน. บทว่า อหฺชฺ สุเว ความว่า ชายใดไม่
เข้าใจคือไม่รู้จักประโยชน์ของตนคือกิจการของตนอย่างนี้ว่า กิจการนี้
ควรทำในวันนี้ กิจการนี้ควรทำพรุ่งนี้ กิจการนี้ควรทำในวันที่ ๓
คือมะรืนเป็นต้น. บทว่า โวชฺชฺมาโน ได้แก่ถูกกล่าวตักเตือนอยู่.
บทว่า เสยฺยโส อติมณฺฑลฺลิตฺติ ความว่า ดูหมิ่นคนที่ยิ่งกว่าคือบุคคล
ที่สูงสุดโดยชาติ โคตร ตระกฺฏถ ถิ่นที่อยู่และคุณคือศีลและอาจารย์ว่า
ແຈະພອມື້ອຳຫຼື? บทว่า ทวປປລຸທຸໂຫຼ ກວມວ່າ ຄູ່ກວມຄະນອນ
ໄມ່ຂາຄະຣະຍະໃນກາມຄຸນທັງຫຼາຍ ມີຮູບເປັນຕົ້ນ ເສົ້າໂລມແລ້ວ ຄຣອບ
ງຳແລ້ວ ໄດ້ແກ່ຕກຢູ່ໃນອຳນາຈກາມຄຸນແລ້ວ. ບຫວ່າ ຮັສຕິ ກວມວ່າ
ເຂກລ່າວວ່າ ແກະທຳອະໄວຣັນດັ່ງນີ້ເປັນຕົ້ນ ແລ້ວພັດພຣາກຄື່ອເສື່ອມ
ຈາກມິຕຣທັງຫມົດທີ່ເຕີຍວ. ບຫວ່າ ອນາມຍາ ກວມວ່າ ດິນັນຄິດວ່າບຸຄຄ
ຜູ້ປຣະກອບດ້ວຍຄຸນຣຣມເລ່ານີ້ ຈະເປັນຜູ້ໄມ່ມີທຸກໜີ້ໄມ່ມີໂສກ ໄດ້ເຂາແລ້ວ

จะหมดอาลัยในคนอื่นอยู่ดังนี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะตำหนิเขา จึงได้กล่าวคาถาที่ ๘
ว่า:-

นางกาลิเอัย เจ้าจงออกไปจากที่นี่ การ
ทำความรักของเจ้านี้ หามิในเราไม่ เจ้าจงไป
ชนบทอื่น นิคม และราชธานีอื่นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อเปหิ ความว่า จงหลีกเลี่ยงไป. บทว่า
เนตฺ อมฺหเส ความว่า การทำความรักของเจ้ามีการลบหลู่คุณท่าน
เป็นต้น นี้หามิในพวกเราไม่ คือไม่มี. ด้วยบทว่า นิคเม ราชธานีโย
พระมหาสัตว์แสดงว่า เจ้าจงไปนิคมอื่นบ้าง ราชธานีอื่นบ้าง ในที่อื่น
คือจงไปในที่ที่ฉันจะไม่เห็นเจ้า.

นางกาลกรรณิได้ฟังดังนั้นแล้ว ผ่านคำนั้นไปได้ จึงกล่าวคาถา
ติดกันไปว่า :-

เรื่องนั้นฉันเองก็รู้ว่า เรื่องนั้นหามิใน
พวกท่านไม่ คนไม่มีบุญมีอยู่ในโลก เขา
รวบรวมทรัพย์ไว้มาก เราทั้ง ๒ คือทั้งฉัน
ทั้งเทพผู้เป็นพี่ชายของฉัน พวกกันผลาญทรัพย์
นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เนติ ตุมฺหเส** ความว่า ฉันเอง
ก็รู้ข้อนี้ว่า การทำความรักอันใดของฉัน มีการลบหลู่คุณท่านเป็นต้น
ฉันประกอบด้วยการทำความรักอันใดมีการลบหลู่คุณที่คุณเป็นต้น แม้
ด้วยตนเอง การทำความรักเป็นต้นนั้น ไม่มีในท่านทั้งหลาย. บทว่า
สนฺติ โลก อลกฺขิกา ความว่า แต่คนเหล่าอื่นที่เป็นคนโง่ เป็นผู้
ไม่มีศีล ไม่มีปัญญายังมีอยู่ในโลก. บทว่า **สงฺฆนฺนติ** ความว่า
คนเหล่านั้นผู้ไม่มีศีล แม้ปัญญาที่ไม่มี รวบรวมทรัพย์ไว้มากมาย
คือเก็บกำไรเป็นกลุ่มก้อน ด้วยเหตุเหล่านี้ มีการลบหลู่คุณท่านเป็นต้น.
บทว่า **อุโภ น** ความว่า แต่เราทั้ง ๒ คน คือทั้งตัวฉันและเทพบุตร
ชื่อว่า เทพผู้เป็นพี่ชายของฉันนั่นเอง รวมหัวกันผลาญทรัพย์นั้นที่คน
เหล่านั้นรวบรวมเก็บไว้. อนึ่ง เทพธิดานั้นกล่าวว่า ในเทวโลกพวกฉัน
ก็มีเครื่องบริโภคน้ำที่เป็นทิพย์อยู่มาก ท่านจะให้ที่นอนทิพย์หรือไม่ให้
ก็ตาม ท่านจะมีประโยชน์อะไรเล่าสำหรับฉัน ดังนี้แล้วหลีกไป.

ในเวลาที่กำลังกรรมเทพธิดานั้นหลีกไปแล้ว สิริเทพธิดามีของ
หอมและเครื่องประเทืองผิวสีเหมือนทองคำ มีเครื่องตกแต่งทองคำ
มาแล้วเปล่งรัศมีสีเหลืองที่ประดุซึ่งสถิตอยู่ใกล้ ๆ มีความเคารพได้ยื่น
เอาเท้าที่เสมอกันวางบนพื้นดินที่เสมอกัน. พระมหาสัตว์ครั้นเห็นนาง
แล้ว จึงได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ใครหนอมีผิวพรรณเป็นทิพย์ ยืนเรียบ

ร้อยอยู่ที่พื้นดิน เราจะรู้จักเจ้าได้อย่างไร ?

ว่าเจ้าเป็นใคร ? เป็นธิดาของใคร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิพฺพฺเพน ความว่า ประเสริฐคือ
สูงสุด.

สิริเทพธิดาได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า:-

ดิฉันเป็นธิดาของท้าวธรรมฐมหาราชผู้มีสิริ

ดิฉันชื่อสิริลักษมี เทพทั้งหลายรู้จักดิฉันว่า

เป็นผู้มีปัญญากว้างขวาง ท่านเป็นผู้ที่ดิฉันขอ

โอกาสแล้ว ขอจงให้ดิฉันขอพักอยู่ในสำนัก

ของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สิริ จ ลกฺขี จ ความว่า ดิฉัน
ผู้มีนามอย่างนี้ว่า สิริลักษมีไม่ใช่คนอื่น. บทว่า ญฺริปฺลฺยาติ มํ วิทฺ
ความว่า เทพทั้งหลายรู้จักดิฉันในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกาว่า เป็น
ผู้ประกอบด้วยปัญญาไพบุลย์ เสมอด้วยแผ่นดิน. บทว่า วเสมุ ทว
สนฺติเก ความว่า ดิฉันขออาศัยค้ำหนึ่งบนที่นั่งที่ไม่ประอะเปื้อนและ
ที่นอนที่ไม่ประอะเปื้อน ขอท่านจงให้โอกาสแก่ดิฉัน.

ต่อจากนั้นพระโพธิสัตว์จึงกล่าวคาถาว่า :-

เจ้าปลงใจในชายที่มีศีลอย่างไร มีอาจารย์

อย่างไร? เจ้าเป็นผู้ที่เราถามแล้ว จึงบอกเรา
โดยที่เราควรรู้จักเจ้า. ชายใดครอบงำความ
หนาว หรือความร้อน ลม แดด เหลือบ และ
สัตว์เลื้อยคลาน ทั้งความหิวและความระหาย
ได้ ชายใดประกอบภาระงานทุกอย่างเนื่อง ๆ
ตลอดทั้งวันทั้งคืน ไม่ยังประโยชน์ที่มาถึงตาม
กาลให้เสื่อมเสียไปด้วย ชายนั้นเป็นที่ชอบใจ
ของดิฉัน และดิฉันก็ปลงใจเขาจริง ๆ. ชายใด
ไม่โกรธ มีมิตร มีการเสียสละ รักษาศีล
ไม่โอ้อวด เป็นคนซื่อตรง เป็นผู้สงเคราะห์
ผู้อื่น มีวาจาอ่อนหวาน มีคำพูดไพเราะ แม้
จะเป็นใหญ่ ก็มีความประพฤติถ่อมตน. ดิฉัน
พอใจในบุรุษนั้นเป็นอย่างมาก ดูกคลื่นทะเล
ปรากฏแก่คนที่มองดูสีน้ำทะเลเหมือนมีมาก.
อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดให้สังคหกรรมให้เป็นไป
อยู่ในบุคคลทั้งที่เป็นมิตร ทั้งที่เป็นศัตรูทั้งที่
ประเสริฐที่สุด ทั้งที่เสมอกัน ทั้งที่ต่ำทราม

ประพุดิประโยชน์หรือสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
ทั้งในที่ลับทั้งในที่แจ้ง ไม่กล่าวคำหยาบใน
กาลไหน ๆ. ผู้นั้นตายแล้วและยังมีชีวิตอยู่
ดิฉันก็คบ. ผู้ใดได้อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดา
คุณความดีเหล่านั้นแล้ว เป็นผู้มัวปัญญาน้อย
มัวเมาสิริอันเป็นที่น่าใคร่ ดิฉันต้องเว้นผู้นั้น
ผู้มีรูปลักษณะรื้อนร่น ประพุดิไม่สม่าเสมอ
เหมือนคนเว้นคุณะนั้น. คนสร้างโชคด้วย
ตนเอง สร้างเคราะห์ด้วยตนเอง ผู้อันจะสร้าง
โชคหรือเคราะห์ให้ผู้อื่นไม่ได้เลย.

คำถามเป็นของเศรษฐี. ส่วนคำตอบเป็นของสิริเทพธิดา

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า **ทสสิริสเป จ** เหลือบเขาเรียกว่า
ทส อีกอย่างหนึ่ง กำเนิดแมลงวันทุกชนิด เทพธิดาประสงค์เอาว่า
ทส ในที่นี้. กำเนิดสัตว์เลื้อยคลานเรียกว่า **สิริสปะ**. ทั้งเหลือบ
ทั้งสัตว์เลื้อยคลาน ชื่อว่า **ทสสิริสปะ** ในเหลือบและสัตว์เลื้อยคลาน
นั้น. มีคำอธิบายไว้ว่า ชายมหาเศรษฐีคนใด เมื่อมีความหนาว ความ
ร้อน ลม แดด หรือเหลือบและสัตว์เลื้อยคลานถึงถูกอันตรายเหล่านี้
มีความหนาวเป็นต้นเปียดเปียนอยู่ ก็ครอบงำคือย่ำยี อันตรายแม้

ทั้งหมดนี้ คืออันตรายแม่เหล่านี้มีความหนาวเป็นต้น และความ
กระหายมากไว้ได้ ใต้เท้าไม่คำนึงถึงอันตรายนี้ เหมือนหญ้าแล้ว
ประกอบ คือประกอบตนเป็นไปในกรรมของตนเนื่อง ๆ มีกสิกรรมและ
พาณิชย์กรรมเป็นต้น และในทานและศีลเป็นต้นทั้งคืนทั้งวัน. บทว่า
กาลาคตญจ ความว่า ไม่ให้กิจทั้งหลายมีกิจกรรมเป็นต้นเสื่อมเสีย.
ไปในเวลาทำกสิกรรมเป็นต้น และไม่ให้เสื่อมเสียประโยชน์ ที่จะนำ
ความสุขมาให้ในปัจจุบันและภายภาคข้างหน้า แยกประเภทเป็นการ
บริจาคทรัพย์เป็นต้น ในกาลทั้งหลายมีการบริจาคทรัพย์ การรักษาศีล
และการฟังธรรมเป็นต้น คือทำงานในเวลาที่เหมาะสม. ชาย
เศรษฐีคนนั้นเป็นที่พอใจของดิฉันและดิฉันจะอยู่ประจำกับชายคนนั้น.
บทว่า อุกุโธโน ใต้เท้าผู้ประกอบด้วยอริวาสนขันติ คือความอดทนที่
ยับยั้งอารมณ์ไว้ได้. บทว่า มิตุตวา ใต้เท้าผู้ประกอบด้วยกัลยาณมิตร.
บทว่า จาควา ใต้เท้าผู้ประกอบด้วยการบริจาคทรัพย์. บทว่า สงฺคาหโก
ใต้เท้าผู้ทำการสงเคราะห์มิตร การสงเคราะห์ด้วยอามิสและการสงเคราะห์
ด้วยธรรม. บทว่า สจฺจิโล ใต้เท้าเป็นผู้มีวาจาอ่อนหวาน. บทว่า
สณฺหฺวาโจ ใต้เท้าเป็นผู้มีถ้อยคำสละสลวย. บทว่า มหตฺตปฺตฺโตปิ
นิวตฺตฺตฺติ ความว่า ถึงแม้จะดำรงตำแหน่งใหญ่คืออริยยศที่กว้าง
ขวาง แต่ก็ไม่ผยองด้วยยศ ถ่อมตนทำตามโอวาทของบัณฑิต. บทว่า
ตฺสฺสาห โปเส ความว่า ดิฉันเป็นคนกว้างขวางสำหรับชายคนนั้น.
บทว่า วิปฺลฺลา ภวามิ ความว่า เราไม่ใช่คนเล็ก ความจริงชายนั้นเป็น

พื้นฐานของสิริอันยิ่งใหญ่ บทว่า อุมมิ สมุททสุต ยถาปี วรรณ
ต้องความว่าอุปมาเสมือนหนึ่งว่า ลูกคลื่นที่ทยอยกันมาจะปรากฏแก่
คนที่มองคูสีของมหาสมุทร เหมือนกะใหญ่โต ฉันใด ฉันก็ฉันนั้น
เป็นเสมือนใหญ่โตในเพราะคน ๆ นั้น. บทว่า อาวี รโห ความว่า
ตั้งต่อหน้าตั้งลับหลัง. บทว่า สงฺคหเมว วัตเต ความว่า เขาให้
สังกกรรมทั้ง ๔ อย่างนั้นแหละเป็นไป ก็เป็นไปคือทั่วถึงในบุคคล
นั้น แยกประเภทเป็นมิตรเป็นต้น. บทว่า น วชฺชา ความว่า ผู้ใด
ครั้งไร คือในกาลไหนไม่พึงกล่าวคำหยาบ ก็เป็นผู้มีถ้อยคำไพเราะ
เท่านั้น. บทว่า มตฺตสุต ชิวสุต ความว่า บุคคลนั้นตายแล้วก็ตาม
มีชีวิตอยู่ก็ตามฉันก็รักดีต่อ. สิริเทพธิดาแสดงว่า ฉันคบหาคน
เช่นนั้นทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้า. บทว่า เอเตส โย ความว่า บุคคล
ใดประมาณคือลี้มคุณความดีแม้อย่างเดียว บรรดาคุณความดีเหล่านี้ คือ
คุณความดีที่ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังมีการครอบงำความหนาวได้เป็น
ต้น อธิบายว่า ไม่เพียรประกอบบ่อย ๆ ซึ่งคุณนั้น. บทว่า สิริ มี
ปาฐะถึง ๓ อย่าง คือ กนฺตา สิริ, กนฺตสิริ และ กนฺต สิริ แปลว่า
สิริที่น่าใคร่. ด้วยอำนาจปาฐะทั้ง ๓ เหล่านี้ มีการประกอบเนื้อความ
ดังต่อไปนี้ บุคคลใดได้สิริแล้ว คิดว่า สิริของเราที่น่าใคร่ ดำรงอยู่
แล้วตามฐานะ ย่อมประมาณคือลี้มคุณความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดา
คุณความดีเหล่านี้. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลใดปรารถนาสิริเหมือนคนที่มี
สิริที่น่าใคร่ ได้คุณความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาคุณความดีเหล่านั้น

แล้วจึงประมาท. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลใดได้สิรินำใคร นำชอบใจแล้ว จึงประมาท คุณความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาคุณความดีเหล่านี้. บทว่า **อปฺปปลฺโย** 'ได้แก่ไม่มีปัญญา. บทว่า **ตํ ทิตฺตฺรูปํ วิสเม** จรนต์ ความว่า ดิฉันเว้นคนที่มีสภาพร่อนรนประพศติไม่สม่ำเสมอ มีกาย ทุจริตเป็นต้น เป็นประเภทเหมือนมนุษย์หรือบุคคลผู้มีความสะอาด โดยกำเนิด เว้นหลุมคูแต่ไกลฉะนั้น. บทว่า **อญฺโถ อญฺญสฺส การโก** ความว่า เป็นเช่นนี้ ชายที่ชื่อว่า สร้างโชคสร้างเคราะห์ให้คนอื่นไม่มี ผู้ใดผู้หนึ่งก็สร้างโชคหรือเคราะห์ให้แก่ตนดังนี้.

พระมหาสัตว์ครั้งกล่าวถามอย่างนี้ และได้ฟังคำตอบของ สิริเทพธิดาแล้วชื่นชม จึงได้กล่าวว่า แท่นเตียงนอนนี้เหมาะสมสำหรับ เธอและที่นั่งก็เหมาะสมสำหรับเธอทีเดียว เพราะฉะนั้น ขอเชิญนั่งบน ที่นั่งและนอนบนแท่นเถิด. นางอยู่ ณ ที่นั้นแล้วรุ่งเช้าก็ออกไปที่ เทวโลกชั้นจามมหาราชิกา ได้อาบน้ำที่สระอินคาคก่อน. ที่นอน แม้แห่งนั้นจึงเกิดมีชื่อว่า สิริสยนะ เพราะนางสิริเทพธิดาใช้นอน ก่อนคนอื่น. นี้คือวงศ์ประวัติของสิริสยนะ คือที่นอนที่เป็นมิ่งขวัญ. ด้วยเหตุนี้เขาจึงเรียกกันว่าสิริสยนะ ที่นอนที่เป็นมิ่งขวัญมาจนตราบ เท่าทุกวันนี้.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประมวล ชาดกไว้ว่า สิริเทพธิดาในครั้งนั้น ได้แก่พระอุบลวรรณา ในบัดนี้ ส่วนสุจีปรีวารเศรษฐีคือเรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาสิริกาลกรรมชาดกที่ ๗

๘. กุกกุชาดก

ว่าด้วยผลของการไม่เชื่อง่าย

[๘๘๖] ดูก่อนพ่อนกน้อยสีแดง ผู้ปกคลุมด้วย
ขนที่สวยงาม เจ้าจงลงมาจากกิ่งไม้เถิด เรา
จะเป็นภรรยาของท่านเปล่า ๆ.

[๘๘๗] เจ้าเป็นสัตว์ ๔ เท้าที่สวยงาม ส่วนฉัน
เป็นสัตว์ ๒ เท้า เนื้อกับนกจะร่วมกันไม่ได้
ในอารมณ์เป็นที่รื่นรมย์ใจ เจ้าจงไปแสวงหา
ผู้อื่นเป็นสามีเถิด.

[๘๘๘] ฉันจักเป็นภรรยาสาวผู้สวยงาม ร้องไพเราะ
ของคุณ คุณจะพบฉันผู้เป็นพรหมจารีนี้ ที่
สวยงาม ด้วยการเสวยอารมณ์อย่างใด คือสุข-
เวทนา.

[๘๘๙] ดูก่อนเจ้าผู้กินซากศพ ผู้ดีมีโลหิต ผู้
เป็นโจรปล้นไก่ เจ้าไม่ต้องการให้ฉันเป็นผัว
ด้วยการเสวยอารมณ์อย่างดี คือสุขเวทนา.

[๘๕๐] หญิง ๔ คนเห็นนรชนผู้ประเสริฐ แม้
อย่างนี้แล้ว ชักนำด้วยวาจาอ่อนหวาน เหมือน
นางแมวชักนำไก่ ฉะนั้น.

[๘๕๑] ก็ผู้ใคร่รู้ไม่เท่าทัน เหตุที่เกิดขึ้นโดยจับ-
ปล้น ผู้นั้นจะตกอยู่ในอำนาจของศัตรู และ
เดือดร้อนภายหลัง.

[๘๕๒] ส่วนผู้ใคร่รู้ทันเหตุที่เกิดขึ้น โดยจับปล้น
ผู้นั้นจะพ้นจากเบียดเบียนของศัตรู เหมือนไก่
พ้นจากนางแมว ฉะนั้น.

จบ กุกกุฏชาดกที่ ๘

อรรถกถากุกกุฏชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภภิกษุ
ผู้กระสันจะสึกรูปหนึ่ง ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า สัจจัตตปตฺตจฺฉาทน
ดังนี้

ความย่อว่า พระศาสดาตรัสถามภิกษุนั้นว่า เหตุไฉน? เธอ
จึงกระสันอยากสึก. เมื่อเธอทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์
เห็นหญิงคนหนึ่ง ผู้ประดับประดาตกแต่งตัวแล้ว จึงกระสันอยากสึก

ด้วยอำนาจกิเลสดังนี้. แล้วตรัสว่า ธรรมดาผู้หญิงหลงให้ชายลุ่มหลง แล้วให้ถึงความพินาศ ในเวลาชายตกอยู่ในอำนาจของตนเป็นเหมือน แมวตัวเหลวไหล แล้วได้ทรงนั่ง. เมื่อถูกภิกษุที่นั่นทูลอ่อนวอน จึงทรง นำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ในนคร- พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดไก่ในป่า มีไก่หลายร้อยตัวเป็น บริวารอยู่ในป่า. ฝ่ายนางแมวตัวหนึ่ง ก็อาศัยอยู่ในที่ไม่ไกลพระโพธิ- สัตว์นั้น. มันใช้อูบายลวงกินไก่ที่เหลือ เว้นแต่ไก่โพธิสัตว์. พระโพธิ- สัตว์ไม่ไปสู่ป่าช้าของมัน. มันคิดว่า ไก่ตัวนี้อวดดีเหลือเกิน ไม่รู้ว่าเรา เป็นผู้อืออวด และเป็นผู้ฉลาดในอุบาย เราควรจะเล้าโลมไก่ตัวนี้ว่า จักเป็นภรรยาของมัน แล้วกินในเวลามันตกอยู่ในอำนาจของตน. มัน จึงไปยังควางไม้ที่ไก่อ้นั้นเกาะอยู่ เมื่อขอร้องไก่อ้นั้นด้วยวาจา ที่มีภายิต สรรเสริญนำหน้า จึงได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ดูก่อนพ่อนกน้อยสีแดง ผู้ปกคลุมด้วย

ขนที่สวยงาม เจ้าจงลงมาจากกิ่งไม้เถิด เรา

จะเป็นภรรยาของท่านเปล่า ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุกิตฺตปตฺตจฺฉาตฺน ความว่า ผู้ มีเครื่องห่อหุ้มที่ทำด้วยขนอันสวยงาม. บทว่า มุธา ความว่า เราจะ เป็นภรรยาของท่าน โดยปราศจากมูลค่า คือโดยไม่รับเอาอะไรเลย.

พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า แมวตัวนี้กัดกินญาติของ
เราหมดไปแล้ว บัดนี้มันประสงค์จะต่อลวงกินเรา. เราจักขับส่งมันไป
แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

เจ้าเป็นสัตว์ ๔ เท้าที่สวयงาม ส่วนฉัน
เป็นสัตว์ ๒ เท้า เนื้อกับนกจะร่วมกันไม่ได้ใน
อารมณ์ เป็นที่รื่นรมย์ใจ เจ้าจงไปแสวงหาผู้
อื่นเป็นสามีเถิด.

ฟังทราบวินิจฉัยในคานานั้นต่อไป พระโพธิสัตว์ กล่าวว่า มิคิ
หมายเอาแมว. ด้วยบทว่า อสยุตตา พระโพธิสัตว์แสดงว่าแมวกับไก่
ร่วมกันไม่ได้สัมพันธ์กันไม่ได้ เพื่อเป็นผิวเมียกัน สัตว์ทั้ง ๒ เหล่านั้น
ไม่มีความสัมพันธ์เช่นนี้.

นางแมวนั้น ได้ฟังคำนั้นแล้ว ลำดับนั้น จึงคิดว่า ไก่ตัวนี้
โอ้อวดเหลือเกิน เราจักใช้อูบายอย่างใดอย่างหนึ่งลวงกินมันให้ได้. แล้ว
ได้กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

ฉันจักเป็นภรรยาสาวผู้สวयงาม ร้องไพ-
เราะเพื่อคุณ คุณจะพบฉัน ผู้เป็นพรหมจารี
ที่สวयงาม ด้วยการเสวยอารมณ์อย่างดี คือ
สุขเวทนา.

ฟังทราบวินิจฉัยในกาลานั้น ด้วยบทว่า โภมาริกา นางแมวก
กล่าวว่า ฉันไม่รู้จัก ชายอื่นตลอดเวลานี้ ฉันจักเป็นภรรยาสาวของคุณ.
บทว่า มลชุกา ปิยภาณินิ ความว่า เราจักเป็นผู้มีถ้อยคำไพเราะ
พูดคำน่ารักเป็นปกติ ต่อคุณที่เดียว. บทว่า วินุท มํ ความว่า คุณจะ
กลับได้อัน. บทว่า อริเยน เวเทน ความว่า ด้วยการกลับได้ที่ดี.
นางแมวกพูดว่า เพราะว่าฉันเองก่อนแต่ไม่รู้จักสัมผัสตัวผู้ ถึงคุณก็ยัง
ไม่รู้จักการสัมผัสตัวเมีย ฉะนั้น คุณจะได้อันผู้เป็นพรหมจารีตามปกติ
ด้วยการได้ที่ไม่มีโทษ คุณต้องการฉัน ถ้าไม่เชื่อถ้อยคำของฉันก็ให้ตี
กลองประกาศในนครพาราณสีชั่ว ๑๒ โยชน์ว่า นางแมวกนี้เป็นทาสของ
ฉัน คุณจงรับฉันให้เป็นทาสของตนเถิด.

พระโพธิสัตว์ได้ยินคำนั้นแล้ว ถัดนั้นไปก็คิดว่า ควรที่เราจะชู้
แมวกตัวนี้ให้หนีไปเสีย แล้วจึงกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

ดูก่อนเจ้าผู้กินซากศพ ผู้ดื่มโลหิต ผู้

เป็นโจรปล้นไก่ เจ้าไม่ต้องการให้ฉันเป็นผัว

ด้วยการเสวยอารมณ์ที่ดี คือสุขเวทนา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ตว อริเยน ความว่า พระ
โพธิสัตว์ กล่าวว่า เจ้าไม่ประสงค์ให้ข้าเป็นผัว ด้วยลาภที่ประเสริฐ
คือการอยู่ประพฤติเหมือนพรหม แต่เจ้าต้องการลวงกินฉัน. ดูก่อนเจ้า

ผู้ลามก เจ้าจกิบหาย ดังนี้แล้ว ให้แมวนั้นหนีไปแล้ว.

ส่วนแมวนั้นหนีไปแล้ว ไม่อาจแม่เพื่อจะมองคู่อีก เพราะฉะนั้น พระศาสดา จึงได้ตรัสอภิธรรมพุทธคาถาเหล่านี้ ว่า :-

หญิง ๔ คนเห็นนรชนผู้ประเสริฐ แม้
อย่างนี้แล้ว ชักนำด้วยวาจาอ่อนหวาน เหมือน
นางแมวชักนำไก่ ฉะนั้น. ก็ผู้ใคร่รู้ไม่เท่าทัน
เหตุที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน ผู้นั้นจะตกอยู่ใน
อำนาจของศัตรู และจะเดือดร้อนภายหลัง.
ส่วนผู้ใคร่รู้ทันเหตุที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน. ผู้นั้น
จะพ้นจากการเบียดเบียนของศัตรู เหมือนไก่
พ้นจากนางแมว ฉะนั้น.

คาถาเหล่านี้ เป็นพระคาถาของท่านผู้รู้ยิ่งแล้ว คือคาถาของ
ท่านผู้ตรัสรู้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุรา คือผู้ประกอบหญิงจำนวน
๔ คน. บทว่า นารี ได้แก่ หญิงทั้งหลาย. บทว่า เนนฺติ ความว่า
นำเข้าไปสู่อำนาจของตน. บทว่า วิลารี วีย ความว่า นางแมวนั้น
พยายามชักนำไคนั้น ฉันทใด หญิงเหล่านี้ ก็ชักนำภิกษุฉันทนั้น

เหมือนกัน. บทว่า **อุปฺปติตฺตํ อตฺถํ** ความว่า เหตุการณ์บางอย่าง
นั่นเอง ที่เกิดขึ้นแล้ว. บทว่า **น พุชฺฌติ** ความว่า ไม่รู้ตามภาพ
ความจริง และจะเดือดร้อนภายหลัง. บทว่า **กุกฺกุโฆว** มีเนื้อความว่า
ภิกษุผู้นั้น พ้นจากการเบียดเบียนของศัตรู เหมือนไก่ตัวที่ถึงพร้อมด้วย
ความรู้ พ้นจากแมวฉะนั้น.

พระศาสดาคือนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆกรรมประมวลชาดกไว้. ในที่สุดแห่งสังฆะ ภิกษุผู้กระสันจะสึก ตั้ง
อยู่แล้วในโศคาปัตติผล ก็พระยาไก่ในครั้งนั้น ได้แก่เราตถาคต ฉะนี้
แล.

จบ อรรถกถากุกกุฆชาดกที่ ๘

๕. รัชมัทธชชาดก

ว่าด้วยพุดอย่างหนึ่งทำอย่างหนึ่ง

[๘๕๓] ดอก่อนญาตีทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงพากันประพุดดิชธรรม เธอทั้งหลายจงพากันประพุดดิชธรรม ความเจริญจักมีแก่พวกเธอ เพราะว่า มีผู้ประพุดดิชธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า.

[๘๕๔] จำเริญหนอนกตัวนี้ นกผู้ประพุดดิชธรรม ยืนขาเดียว พร้าสอนธรรมอย่างเดียว.

[๘๕๕] กาดัวนั้นไม่มีศีล ๓ เจ้าทั้งหลาย จงรู้ไว้เถิด เพราะไม่รู้จึงพากันสรรเสริญมัน มันกินทั้งไข่ทั้งลูกอ่อน แล้วพุดว่าธรรมๆ.

[๘๕๖] มันพุดอย่างหนึ่งด้วยวาจา แต่ทำอย่างหนึ่งด้วยกาย พุดแต่ปากไม่ทำด้วยกาย ไม่ตั้งอยู่ในธรรมนั้น.

[๘๕๗] มันเป็นผู้อ่อนหวานทางวาจา แต่เป็นผู้มีใจร้ายกาจ คือปากปราศรัยแต่หัวใจเชือดคอ

มันเป็นผู้ยกธรรมขึ้นเป็นธงชัย ช่อนตัวไว้
เหมือนงูเห่าหื้อช่อนตัวอาศัยอยู่ในรู ฉะนั้น.
กาตัวนี้ ถูกสมมติว่าเป็นสัตว์ ในบ้านและ
นิคมทั้งหลาย คนโง่รู้ได้ยาก

[๘๘๘] สูเจ้าทั้งหลายจงใช้จะงอยปาก ปีกและ
เท้าจิกตีกาตัวนี้ สูเจ้าทั้งหลายจงให้กาตัวนี้
พินาศ กาตัวนี้ไม่ควรอยู่ร่วม.

จบ ธรรมัตถชาดกที่ ๕

อรรถกถาธรรมัตถชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภภิกษุ
ผู้โกหกรูปหนึ่งแล้ว จึงได้ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ธรรม จรต
ณาดโย ดังนี้.

ความย่อว่า ในครั้งนั้นพระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุนี้ไม่ใช่โกหกเฉพาะในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนก็
โกหกเหมือนกัน แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้:-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร-
พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดคนก เต็บโตแล้วมีฝูงนกห้อมล้อม
อาศัยอยู่ที่เกาะกลางมหาสมุทร. ครั้งนั้น พ่อค้าชาวกาสิกรู้กลุ่มหนึ่ง

พากันเล่นเรือไปยังมหาสมุทร โดยเอาkabokทิสไปด้วย. เรือแตกท่ามกลางมหาสมุทร. kabokทิสนั้นไปถึงเกาะนั้นแล้ว คิดว่า นกฝูงนี้เป็นฝูงใหญ่ เราควรทำการ โทหกแล้วกินไข่และลูกอ่อนของนกฝูงนี้หรือร่อย ๆ. มันบินร่อนลงแล้ว ยืนขาเดียวอ้าปากอยู่ที่พื้นดินท่ามกลางฝูงนก. มันถูกนกทั้งหลายถามว่า ท่านเป็นใครครับนาย ? ก็บอกว่า ฉันเป็นผู้ประพฤดิธรรม.

นก. เหตุไฉน ท่านจึงยืนขาเดียว ?

กา. เมื่อนั้นเหยียบ ๒ ขา แผ่นดินก็ไม่สามารถจะทนทานได้.

นก. เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไฉน ท่านจึงยืนอ้าปาก ?

กา. ฉันไม่กินอาหารอื่น กินแต่ลมเท่านั้น.

ก็แล ครั้นมันตอบอย่างนั้นแล้ว จึงเรียกนกเหล่านั้นมาเตือนว่า ฉันจักให้โอวาทเธอทั้งหลาย ของงพากันมาฟังโอวาทนั้น แล้วได้กล่าวคาถาที่ ๑ เป็นการให้โอวาทนกเหล่านั้นว่า :-

ดูก่อนญาติทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงพากันประพฤติธรรม เธอทั้งหลายจงพากันประพฤติธรรม ความเจริญจักมีแก่พวกเธอ เพราะว่าผู้ประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมํ จรฺถ** ความว่า เธอทั้งหลาย
จงพากันประพฤติธรรม แยกประเภทเป็นกายทุจริตเป็นต้น. ลาบอก
ทิศเรียกนกเหล่านั้นว่าญาติทั้งหลาย. บทว่า **ธมฺมํ จรฺถ ภทฺทํ โว**
ความว่า เธอทั้งหลายอย่าพากันย่อท้อ จงประพฤติธรรมบ่อย ๆ เกิด
ความเจริญจักมีแก่เธอทั้งหลาย. คำว่า **สุขํ เสติ** นี้ เป็นเพียงหัวข้อ
เทศนา. กานั้นแสดงว่าผู้ประพฤติธรรม ยืน นั่ง เดิน นอน ก็เป็น
สุขอย่างยิ่ง เป็นสุขทุกอิริยาบถ.

นกทั้งหลายไม่รู้ว่ กาดัวนี้พูดอย่างนี้ เพื่อจะโกหกกินไข่นก.
เมื่อจะพรรณนาความที่ทุศีลนั้น จึงได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

จําเรณฺหอนกตฺวานํ นกฺผู้ประพฤติธรรม

ยีนฺขาเดียว พรำสอนธรรมอย่างเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมเมว** ได้แก่สภาวะธรรมนั่นเอง.
บทว่า **อนุสาสติ** ได้แก่ออกสอน.

นกทั้งหลายเชื่อฟังกาทุศีลนั้นแล้วบอกว่า นายครับ ได้ทราบว่
ท่านไม่หาเหยื่ออย่างอื่นกินลมเท่านั้น ถ้ากระนั้นขอให้ท่านคอยดูไข่นก
ลูกอ่อนของพวกฉันด้วย แล้วไปหาเหยื่อกิน. กาลามกตัวนั้น เวลา
นกเหล่านั้นไปแล้ว ก็จิกกินไข่นกและลูกอ่อนของนกเหล่านั้น เต็มท้อง
แต่เวลานกเหล่านั้นกลับมา ก็สงบเสงี่ยมยีนขาเดียวอ้าปากอยู่ นกทั้ง-

หลายมาแล้วไม่เห็นลูกน้อยของตน. ร้องดังลั่นว่า ใครหนอกินลูกเรา
ไม่ทำแม่ความสงสัยในกาตัวนั้น เพราะคิดว่ากาตัวนี้ประพฤติธรรม. อยู่
มาวันหนึ่ง พระมหาสัตว์คิดว่า เมื่อก่อนที่นี้ไม่มีอันตรายอะไร จำเดิม
แต่กาตัวนี้มาแล้วอันตรายจึงเกิด เราควรชุ่มจับกาตัวนี้. พระมหาสัตว์
นั้นทำเหมือนไปหาเหยื่อกับนกทั้งหลาย แต่ก็กลับมาเกาะอยู่ในที่กำบัง.
ฝ่ายกาเข้าใจว่า นกทั้งหลายไปแล้ว ไม่มีความสงสัยลูกไปหากินไข่นก
และลูกอ่อน แล้วกลับมาเฝ้าคนเดียวอ้าปากอยู่. พระยานก เมื่อนก
ทั้งหลายมาแล้ว จึงเรียกให้ฝูงนกทั้งหมดมาประชุมกันเตือนฝูงนกกว่า
วันนี้มันชุ่มจับอันตรายของลูกสุเจ้าทั้งหลาย ได้เห็นกาลามกตัวนี้กินลูก
สุเจ้าอยู่ มาเถิดสุเจ้าทั้งหลายพวกเราจงจับมันไว้ แล้วให้ล้อมกานั้นไว้
สั่งว่า ถ้าหากมันจะหนีไปไซ้ สุเจ้าทั้งหลายจงพากันจับมันไว้. แล้ว
ได้กล่าวคาถาที่เหลือว่า :-

กาตัวนั้นไม่มีศีล สุเจ้าทั้งหลายจงรู้ไว้

เถิด เพราะไม่รู้จึงพากันสรรเสริญมัน. มันกิน
ทั้งไขทั้งลูกอ่อน แล้วพูดว่า ธรรม ๆ. มัน
พูดอย่างหนึ่งด้วยวาจา แต่ทำอย่างหนึ่งด้วย
กาย. พูดแต่ปาก แต่ไม่ทำด้วยกายไม่ตั้งอยู่
ในธรรมนั้น. มันเป็นผู้อ่อนหวานทางวาจา แต่
เป็นผู้มีใจร้ายกาจ คือปากปราศรัยหัวใจเขียด

คอ มันเป็นผู้ยกธรรมขึ้นเป็นธงชัย ช่อนตัว
ไว้ เหมือนงูเห่าหม้อ ช่อนตัวอาศัยอยู่ในรู
ฉะนั้น. กาดัวนี้ ถูกสมมติว่าเป็นสัตว์ ใน
บ้านและนิคมทั้งหลาย คนโง่รู้ได้ยาก. สูเจ้า
ทั้งหลาย จงใช้จะงอยปาก ปีกและเท้า จิกตี
กาดัวนี้. สูเจ้าทั้งหลาย จงให้กาชั่วช้ำตัวนี้
พินาศ กาดัวนี้ไม่ควรอยู่ร่วม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาสฺส ลีล ความว่า มันไม่มีศีล.
บทว่า อนลฺลยา ความว่า ไม่รู้. บทว่า ภูตฺวา จิกกิน. บทว่า
วจา ย โน จ กายน ความว่า เพราะว่ากาดัวนี้ ประพฤติธรรม
ด้วยคำพูดเท่านั้น แต่ไม่ทำด้วยกายเลย. บทว่า น ตํ ฆมฺมํ อธิภูจฺโถ
ความว่า เพราะฉะนั้น ควรทราบมันไว้ว่า กาดัวนี้พูดธรรมอย่างไร
ไม่อธิฐานธรรม คือไม่ตั้งอยู่ในธรรมนั้น. บทว่า วจา ย สจฺฉิโ
ความว่า เป็นผู้อ่อนโยนด้วยวาจา. บทว่า มโนปวิทฺตุโค ความว่า
ถึงการรู้ทั่ว คือประกาศให้รู้ว่าชั่วด้วยใจ. บทว่า ปฏฺิจฺจนฺโน ความว่า
มันนอนอยู่ในรูใด ถูกรูนั้นปิดบังไว้. บทว่า ภูปฺสฺสโย ความว่า มี
รูเป็นที่อยู่อาศัย. บทว่า ฆมฺมทฺธโซ ความว่า ชื่อว่ามีธรรมเป็นธง
เพราะทำสุจริตธรรมให้เป็นธงเที่ยวไป. บทว่า คามนิคมาสุ สาธุ

ความว่า เป็นผู้ดีทั้งในบ้านทั้งในนิคมทั้งหลาย. บทว่า **สมมโต** ความว่า ถูกยกย่องว่าเป็นผู้เจริญ. บทว่า **ทุชฺชาโน** ความว่า คนแบบนี้เป็นคนทุศีล มีการงานปกปิด คนโง่คือผู้ไม่รู้ไม่อาจรู้ได้. บทว่า **ปาทาหิมิ** ความว่า และจิกตีกาตัวนี้ด้วยเท้าของตน ๆ. บทว่า **วิหเรถ** ความว่า จงตี. บทว่า **ฉวี** ได้แก่ลามก. บทว่า **นายิ** เป็นต้น ความว่า กาตัวนี้ไม่ควรอยู่ร่วมในที่เดียวกันกับพวกเรา ดังนี้.

ก็แล หัวหน้านกครันฑุคอย่างนี้แล้ว ตนเองก็โคคขึ้น ใ้จะงอยปากจิกหัวของกานั้น. นกที่เหลือก็พากันใ้จะงอยปากบ้าง เล็บบ้าง แข็งบ้าง ปีกบ้าง จิกตี. มันก็ถึงความสิ้นชีวิต ณ ที่นั้นนั่นเอง.

พระศาสดาครันฑุคนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประมวลชาดกไว้ว่า กาโกหกในครั้งนั้น คือภิกษุผู้โกหกในบัดนี้ ส่วนพระยานก ได้แก่เราตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาخمัตถชชาดกที่ ๕

๑๐. นันทิมิตรราชชาดก

ว่าด้วยพระยาเนื่อนันทิยะ

[๘๘๕] ข้าแต่พราหมณ์ ถ้าหากท่านไปป่าอัญชัน
เมืองสาเกตไชรี ท่านจงบอกลูกผู้เกิดแต่อก
ของฉันชื่อนันทิยะว่า พ่อแม่ของเจ้าแก่แล้ว
และพวกเขาอยากจะพบเจ้า.

[๘๐๐] เรากินอาหาร กินน้ำ และกินหญ้าของ
พระราชแล้ว ข้าแต่ท่านพราหมณ์ เราจะไม่
พยายามกินอาหารพระราชทานนั้นเปล่า ๆ.

[๘๐๑] เราจักเอียงข้างให้พระราช ผู้ทรงมีธนูใน
พระหัตถ์ ทรงยิงเมื่อใด เมื่อนั้น เราจะพันภัย
เป็นสุขใจ คงเห็นแม่บ้าง.

[๘๐๒] ในเมืองใกล้ที่ประทับของพระเจ้าโกศล
ได้มีสัตว์ ๔ เท้า มีรูปร่างงดงามโดยชื่อว่า
นันทิยะ.

[๘๐๓] พระเจ้าโกศลทรงคาดสรแล้ว ได้เสด็จ

มาที่ป่าพระราชทานชื่ออัญชัน แล้วทรงโก่งธนู
เพื่อจะทรงยิงเรานั้น.

[๕๐๔] ปางเมื่อเราเอียงข้างให้พระราชอาพระองค์
นั้น ผู้ทรงมีศรในพระหัตถ์ ทรงยิงเราพ้นจาก
ภัยแล้ว มีความสุขใจ ได้มาพบแม่.

จบ นันทิมิตรราชชาดกที่ ๑๐

อรรถกถานันทิมิตรราชชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภภิกษุ
ผู้เลียงมารดาจึงตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า สเจ พุราหุมน คจฺจนฺติ ดังนี้.
ได้ยินว่า พระศาสดาตรัสถามภิกษุนั้นว่า จริงหรือภิกษุ
ได้ทราบว่ เธอเลียงคฤหัสถ์หรือ? เมื่อเธอกราบทูลว่า จริงพระพุทธเจ้า.
ข้า เมื่อพระองค์ตรัสถามว่า เป็นอะไร กับเธอ? เมื่อเธอทูลว่า เป็น
มารดาบิดาของข้าพระองค์พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ดีแล้วดีแล้วภิกษุ เธอ
รักษาวงศ์ของโบราณกบัตถิตทั้งหลายไว้ เพราะว่าโบราณกบัตถิตทั้ง
หลาย แม้เกิดในกำเนิดเดียรัจฉาน ก็ได้ให้แม่ชีวิตแก่มารดาบิดาทั้ง
หลาย แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าโกศลครองราชสมบัติอยู่ในสาเกตนคร
แคว้นโกศล พระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดเนื้อ เติบโตแล้วมีชื่อว่า

นั้นทิมมฤค ถึงพร้อมด้วยศีลและอาจารย์ เลียงมารดาบิดา. ครั้งนั้น พระเจ้าโกศลได้เป็นกษัตริย์ ที่มีพระทัยฝักใฝ่กับการล่าเนื้อเท่านั้น. ก็ พระองค์ไม่โปรดให้คนทั้งหลายทำกสิกรรมเป็นต้น ทรงมีบริวารมาก เสด็จไปล่าเนื้อทุกวัน. คนทั้งหลายจึงประชุมปรึกษากันว่า พ่อคุณเอ๋ย พระราชาพระองค์นี้ ทรงทำการรงคงานของพวกเรา แม้การครองเรือน ก็จะล่มจม ถ้ากระไรแล้ว พวกเราควรล้อมสวนป่าอัญชัน สร้างประตูลูกศรระบอบขรณีไว้ปลูกต้นไม้ แล้วมีมือถือไม้ค้อนและกระบองเป็นต้น เข้าป่าไปฟาดพุ่มไม้ค้อนเนื้อมาล้อมไว้ ให้เข้าอยู่คอกในสวนเหมือนวัว แล้วปิดประตูไว้จึงไปกราบทูลพระราชินีให้ทรงทำงานของพระองค์. ทุกคนมีความเห็นเป็นเอกฉันท์ว่า นั่นเป็นอุบายที่ดีในเรื่องนี้ พวกกันจัดเตรียมสวนไว้แล้วเข้าป่าไปล้อมสถานที่ไว้ประมาณโยชน์หนึ่ง. ขณะนั้น เนื้อชื่อนั้นทิมมฤคตัวหนึ่ง พาพ่อแม่ไปนอนอยู่ที่พื้นดินในป่าดอนเล็ก ๆ แห่งหนึ่ง. คนทั้งหลายมีมือถือโล่และอาวุธเป็นต้น พวกกันล้อมดอนนั้น โดยเอาแขนเกี่ยวแขนกัน คือจับมือกัน. ได้มองเห็นเนื้อฝูงหนึ่งจึงพากันเข้าไปดอนนั้น. เนื้อนั้นทิมมฤคเห็นพวกเขาแล้วคิดว่า วันนี้เราควรจะสละชีพให้ชีวิตเป็นทานเพื่อพ่อแม่ แล้วลุกขึ้นไหว้พ่อแม่ แล้วขอมาพ่อแม่ว่า ข้าแต่พ่อและแม่ ถ้าคนเหล่านี้เข้ามาดอนนี้แล้ว จักเห็นพวกเราทั้ง ๓ ท่านทั้ง ๒ คงอยู่ได้ด้วยอุบายอย่างหนึ่ง การอยู่ได้ชีวิตของท่านเป็นสิ่งประเสริฐ ลูกจักให้ทานชีวิต เพื่อพ่อเพื่อแม่ พ่อคนทั้งหลาย ยืนที่ชายดอนฟาดพุ่มไม้เท่านั้น ก็จะออกไป ครานั้นพวกเขาจะเข้าใจ

ว่า ในคอนเล็ก ๆ นี้ คงจักมีเนื้อตัวเดียวเท่านั้น ไม่พากันเข้าไปคอน
ขอพ่อแม่จงอย่าประมาทเถิด. ดังนี้แล้วได้เป็นผู้เตรียมพร้อมจะไปยังอยู่
แล้ว. พอคนทั้งหลายขึ้นที่ชายคอนโห่แล้วตีพุ่มไม้เท่านั้น เขาก็ออก
จากคอนนั้นไป. คนเหล่านั้นเข้าใจว่า ในคอนนี้คงจักมีเนื้อตัวเดียว
เท่านั้นแหละ จึงไม่พากันเข้าคอน. ครั้งนั้นนั้นนทियะได้ไปเข้าอยู่ใน
ระหว่างเนื้อทั้งหลาย. คนทั้งหลายได้พากันต้อนเนื้อทุกตัวเข้าสวนแล้ว
กันประตู่ไว้ ทูลให้พระราชาทรงทราบแล้วไปสู่ที่ของตน ๆ. ต่อแต่นั้นมา
พระราชาก็เสด็จโดยดำฟังพระองค์เอง หรือทรงส่งอำมาตย์คนหนึ่งไป
นำเอาเนื้อมี้ด้วยพระดำรัสว่า เจ้าจงไปยิงเนื้อตัวหนึ่งแล้วเอามันมา
ดังนี้. จึงเนื้อทั้งหลายพากันตั้งวาระกันไว้. เนื้อตัวที่ถึงวาระ จะ
ขึ้นอยู่ที่เหมาะสมแห่งหนึ่ง. คนทั้งหลายจะยิงเนื้อนั้นแล้วเอามา. ฝ่าย
นทियะก็คืบหน้าในสระ โบกขรณี และกินหญ้าในสวนนั้น ตลอดเวลา
ที่วาระของเขายังไม่ถึง. ครั้งนั้น โดยเวลาล่วงไปหลายวัน พ่อแม่ของ
เขาอยากจะพบเขา คิดว่านทियะมฤคราชลูกเรามีพลังเหมือนช้าง
สมบูรณ์ด้วยกำลัง ถ้าหากยังมีชีวิตอยู่ คงจักกระโดดข้ามรั้วมาเยี่ยม
พวกเราแน่นอน เราทั้งหลายจักส่งข่าวไปหาเขา แล้วขึ้นที่ใกล้ทาง
เห็นพราหมณ์คนหนึ่ง จึงถามเขาด้วยคำพูดของตนว่า พ่อคุณ ท่าน
จะไปไหน? เมื่อเขาตอบว่า เมืองสาเกต ดังนี้แล้ว เมื่อจะส่งข่าวไปหาลูก
จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า:-

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ถ้าหากท่านไป ป่าอัญชัน

เมืองสาเกตไชรี ท่านจงบอกลูก ผู้เกิดแต่อก

ของฉัน ชื่อนันทิยะว่า พ่อแม่ของเจ้าแก่แล้ว

และพวกเขาอยากจะพบเจ้า.

กาลานั้นมีเนื้อความว่า ท่านพราหมณ์ ถ้าหากท่านไปเมืองสาเกตไชรี. ในเมืองสาเกตมีสวนชื่อว่าอัญชันวัน ในสวนนั้น มีเนื้อชื่อนันทิยะผู้เป็นบุตรของฉัน ท่านพึงบอกเขาว่า มารดาบิดาของเจ้าแก่แล้วอยากจะพบเจ้า ตลอดเวลาที่ยังไม่ตาย.

เขารับคำว่า ดีแล้ว ไปถึงเมืองสาเกต แล้วรุ่งขึ้นก็เข้าสวนถามว่า ใครชื่อนันทิยะมฤค. เนื้อมาแล้วยืนอยู่ใกล้พราหมณ์นั้น บอกว่า ข้าพเจ้า

พราหมณ์บอกเรื่องนั้นให้ทราบแล้ว. นันทิยะได้ยินคำนั้นแล้ว เมื่อจะประกาศเนื้อความนี้ว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้าจะต้องไปแต่จะไม่กระโดดข้ามรั้วไป เพราะข้าพเจ้ากินเหยือกินน้ำและหญ้า ที่เป็นของพระราชแล้ว เหยือกินนั้นตั้งอยู่ในฐานะเป็นหนี้สำหรับข้าพเจ้า ทั้งข้าพเจ้าก็อยู่ในท่ามกลางหมู่เนื้อเหล่านี้มานานแล้ว. จึงชื่อว่า การไปโดยไม่ได้แสดงกำลังของตน ไม่ทำความสวัสดิ์ให้พระราชา นั้น และเนื้อทั้งหลายเหล่านั้น ไม่สมควรแก่ข้าพเจ้า แต่เมื่อถึงวาระของตนแล้ว ข้าพเจ้าจักทำความสวัสดิ์แก่ท่านเหล่านั้นสุขสบาย แล้วจึงจะมาดั่งนี้ ได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

เรากินอาหารกินน้ำและหญ้าของพระราช

แล้ว ข้าแต่ท่านพราหมณ์ เราจะไม่พยายาม

กินอาหารพระราชทานนั้นเปล่า ๆ เราจักเอียง

ข้างให้พระราชผู้ทรงมีธนูในพระหัตถ์ ทรงยิง

เมื่อใด เมื่อนั้น เราจะพินัยเป็นสุขใจ คง

เห็นแม่บ้าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิวาปานิ ได้และเหยื่อที่ล้อมไว้ใน
ที่นั้น ๆ บทว่า ปานโกชนิ ได้แก่น้ำและหญ้าที่เหลือ. บทว่า ตัมหาราชปิณทุ
ความว่า น้ำและหญ้านั้นชื่อว่าปิณฑะ เพราะหมายความว่า หาเอาของ
หลวงมารวมไว้. บทว่า อวภูตตุ ความว่า เพื่อกินเสียเปล่า ๆ. อธิบาย
ว่า เมื่อนั้นทมิฬกล่าวว่า ผู้กินแล้ว เมื่อไม่ยังราชกิจให้สำเร็จ ชื่อว่า
กินเหยื่อนั้นเสียเปล่า ข้าพเจ้านั้นไม่พยายามจะกินให้เสียเปล่าอย่างนั้น.
คำว่า พุราหุณ ในคำว่า พุราหุณมุสเส เป็นคำร้องเรียก ส่วน ม
อักษรกล่าวไว้ด้วยอำนาจบทสนธิ การเชื่อมบท. บทว่า โอทหิสตามหิ
ปสฺส ชูรปาณิสฺส ราชิโน ความว่า ข้าแต่พราหมณ์เมื่อถึงวาระของ
ตนแล้ว ข้าพเจ้าจักออกจากฝูงเนื้อมายืนอยู่ที่เหมาะสมแห่งหนึ่งกราบ
ทูลพระราชผู้ทรงผูกสอดลูกธนูแล้วเสด็จมาว่า ขอเดชะข้าแต่มหाराช
ขอพระองค์จงทรงยิงข้าพระพุทธเจ้า แล้วเอียงข้างที่อ้วนพีของตนให้
เป็นเป้า. บทว่า สฺจิติ มฺจฺจิติ ความว่า เมื่อนั้นข้าพเจ้าจะเป็นผู้พิน

แล้วจากภัยคือความตาย มีความสุข ไม่มีทุกข์ พระราชาทรงอนุญาตแล้ว คงเห็นแม่บ้ำง.

พราหมณ์ได้ฟังคำนั้นแล้วก็หลีกไป ในเวลาต่อมาในวันที่เป็นวาระของเนื่อนันทियะ. พระราชาได้เสด็จมายังสวนพร้อมด้วยข้าราชการบริพารจำนวนมาก. ฝ่ายเนื่อนมหาสัตว์ ได้ยืนอยู่ ณ ที่เหมาะสมแห่งหนึ่ง. พระราชาทรงโค้งลูกธนูด้วยหมายพระทัยว่า เราจักยิงเนื่อนมหาสัตว์ไม่หนีไปเหมือนสัตว์ทั้งหลาย ที่ถูกมรรณภัยคุกคามแล้วหนีไปเป็นเหมือนไม่มีภัย ทำเมตตาให้เป็นปุเรจาริกแล้ว ได้ยื่นเอียงข้างที่อ้วนพีให้เป็นเป้า ไม่กระดิกเลย. พระราชาไม่อาจปล่อยลูกศรออกไปได้ด้วยอำนาจของเมตตานั่น. พระมหาสัตว์จึงทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์ทรงปล่อยลูกศรไม่ออกหรือ. ขอพระองค์จงทรงปล่อยเถิด.

ร. คุณก่อนมฤคราช เราไม่สามารถปล่อยออกไปได้.

ม. ข้าแต่มหाराช ถ้าเช่นนั้น พระองค์ก็ทรงรู้คุณธรรมของผู้มีคุณธรรม. ครั้งนั้นพระราชาทรงเลื่อมใสพระโพธิสัตว์ ทรงทิ้งธนูแล้วตรัสว่า แม่ท่อนไม้ท่อนนี้ไม่มีจิตใจ ก็ยังรู้คุณธรรมของท่านก่อน ฝ่ายข้าพเจ้าเป็นมนุษย์มีจิตใจหาไม่รู้ไม่ ของงให้ภัยฉัน ฉันให้ภัยเจ้า.

ม. ข้าแต่มหाराช พระองค์ทรงพระราชทานอภัยแก่ข้าพระพุทธเจ้าก่อน ส่วนฝูงเนื่อนในอุทยานนี้จักทำอย่างไร ?

ร. แม่สัตว์เหล่านี้ เราก็ให้ภัย

มหาสัตว์ครั้งนั้นให้พระราชทานอภัยแก่เนื้อในป่า นกที่บินอยู่ใน
อากาศ และปลาที่แหวกว่ายอยู่ในน้ำทุกตัวอย่างนี้แล้ว ได้ให้พระราช
ทรงประดิษฐานอยู่ในศีล ๕ แล้วทูลว่า ข้าแต่มหाराช ธรรมดาพระ-
ราชาควรทรงละการล่ออำนาจจอกติ ไม่ทรงยังทศพิธราชธรรมให้กำเริบ
ครองราชย์ โดยธรรม โดยสม่าเสมอ ดังนี้. พระมหาสัตว์ได้แสดง
ราชธรรมที่กล่าวไว้อย่างนี้ โดยผูกเป็นคาถาไว้ที่เดียวว่า :-

ขอพระองค์จงทรงตรวจดูกุศลธรรมเหล่านั้น

**ที่สถิตอยู่แล้วในพระองค์คือ ทาน ศีล การ
บริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความ
เคร่งครัด ความไม่พิโรธ การไม่เบียดเบียน
ความอดทน ความไม่ผิดพลาด.**

ต่อแต่นั้นไป ปีติและโสมนัสจะเกิดแก่พระองค์หาน้อยไม่ ดังนี้
แล้ว พักอยู่ในราชสำนัก ๒ - ๓ วัน จึงทูลว่า ข้าแต่พระมหाराช
ขอพระองค์จงทรงโปรดให้ราชบุรุษตีสุวรรณเกร็ดินไปประกาศ การ
พระราชทานอภัยแก่บรรพสัตว์ ในพระนคร อย่าได้ทรงประมาท ดังนี้
แล้วจึงไปเยี่ยมพ่อแม่. คาถาดังต่อไปนี้ เป็นคาถาของท่านผู้รู้ยิ่งแล้ว.

ในเมืองใกล้ที่ประทับของพระเจ้าโกศล

ได้มีสัตว์ ๔ เท้า มีรูปร่างงดงาม โดยชื่อว่า

นันทิยะ พระเจ้าโกศลทรงคาดสรแล้ว ได้
เสด็จมาที่ป่าพระราชทาน ชื่ออัญชันแล้ว ทรง
โก่งธนูเพื่อจะทรงยิงเรานั้น. ปางเมื่อเราเอียง
ข้างให้พระราชพาพระองค์นั้น ผู้ทรงมีสรในพระ-
หัตถ์ทรงยิง เราพ้นจากภัยแล้วมีความสุขใจ
ได้มาพบแม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกศลสุส นิเกตเว ความว่า ไกล
ราชสำนักคือที่ประทับของพระเจ้าโกศล อธิบายว่า ในป่าใกล้ราชสำนัก
นั้น. บทว่า ทายสุมิ ความว่า ในสวนที่พระราชทานเพื่อประโยชน์
ให้เป็นที่อยู่ของเนื้อทั้งหลาย. บทว่า อารชช กตฺวาน มีเนื้อความว่า
ยกขึ้นรวมเข้ากันกับสาย คือโก่งธนู. บทว่า สนฺธาย ความว่า ทรง
พาดคือประกอบ คือลูกศร. บทว่า โอทหิ ความว่า เอียงให้ คือตั้ง
ให้เป็นเป้า. คำว่า มาตริ ทฎฺฐุมาคโต นี้เป็นเพียงหัวข้อเทศนา อธิบาย
ว่า ข้าพเจ้าครั้งแสดงธรรมถวายพระราชแล้ว ได้ทูลพระราชให้ตี
สุวรรณเกริประกาศ เพื่อต้องการพระราชทานอภัยแก่มวลสัตว์แล้ว
จึงได้มาหาพ่อแม่.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้ มาประกาศสั่งธรรม
ทั้งหลาย แล้วทรงประมวลชาดกไว้ในที่สุดแห่งสังฆกรรม ภิกษุผู้เลี้ยว

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 113

มารดาบิดา ดำรงอยู่แล้วในโศคาปัตติผล พ่อแม่ คือพระยามฤค ใน
ครั้งนั้น ได้แก่ ตระกูลมหाराช พรหมณ์ ได้แก่พระสารีบุตร พระราชา
ได้แก่ พระอานนท์ ส่วนนันทิยมฤคราช ได้แก่เรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถานันทิยมิคราชชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ :-

๑. อาวารียชาดก ๒. เสตเกตุชาดก ๓. ทริมุขชาดก ๔. เนรุ-
ชาดก ๕. อาสังกชาดก ๖. มิกาโลปชาดก ๗. สิริกาลกรรณิชาดก
๘. กุกกุฏชาดก ๙. รัมมัทธชชาดก ๑๐. นันทิยมิคราชชาดก.

จบ อาวารียวรรคที่ ๑

๒. ขุรปุตตวรรค

๑. ขุรปุตตชาดก

ว่าด้วยทำตนให้ไร้ประโยชน์

[๕๐๕] ได้ทราบว่าเป็นความจริง ที่บัณฑิต
ทั้งหลายพูดถึงแพะว่า โง่อย่างนี้ ดูเถิดสัตว์
ที่โง่ไม่รู้จักรรมที่ควรทำในที่ลับและกรรม
ที่ควรทำในที่แจ้ง.

[๕๐๖] สหายเอ๋ย แกนั้นแหละโง่ ดูก่อนเจ้าดู
ลา แกจรู้ตัวเถิด แกถูกเชือกรัดคอไว้ มี
ริมฝีปากเบี้ยว มีเชือกมัดปากไว้.

[๕๐๗] สหายเอ๋ย ความโง่แม้อย่างอื่นของแก
คือ ที่แกถูกปลดจากแอกแล้ว แต่ไม่หนี
สหายเอ๋ย พระเจ้าเสนกะเกลากไปนั้น
แหละโง่กว่าแก.

[๕๐๘] สหายอชราชเอ๋ย ข้าโง่เพราะเหตุใดหนอ
เหตุนั้นแกก็รู้อ แต่พระเจ้าเสนกะโง่เพราะเหตุ
ใด เจ้าถูกขำถามแล้ว จงบอกเหตุนั้นแก่ข้า.

[๕๐๘] ผู้ใดได้มั่นคงขั้นยอดแล้ว จักให้แก่ภรรยา
เพราะการให้ นั้น ผู้ นั้น จะ สะ ตน ทิ้ง เสีย และ
เขาก็จักไม่มีภรรยาคนนั้น.

[๕๐๙] ข้าแต่จอมมรรชน ผู้เช้นกับด้วยพระองค์
ทรงทอดอาลัยตน ไม่คบหาของรักทั้งหลาย
ว่า สิ่งนี้เป็นที่รักของเรา ตนเท่านั้นประเสริฐ
กว่าสิ่งที่ประเสริฐอย่างอื่นที่เดียว ผู้มีตนสั่ง
สมบุญไว้แล้ว จะพึงได้หญิงที่รักในภายหลัง.

จบ ขุรปุตตชาดกที่ ๑

อรรถกถาขุรปุตตวรรคที่ ๒

อรรถกถาขุรปุตตชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุผู้ถูกภรรยาเก่าโลมเล้า จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า สจฺจ
กิเรวมหาสุ ดังนี้.

ความย่อว่า พระศาสดาตรัสถามภิกษุนั้นว่า จริงหรือภิกษุ
ได้ทราบว่าเขากระสันอยากสึก เมื่อเธอทูลว่า จริงพระเจ้าข้า เมื่อถูก

ตรัสถามอีกว่า เธอกระสันอยากสึก เพราะเหตุอะไร? เมื่อเธอทูลว่า เพราะภรรยาเก่า พระเจ้าข้า. จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ หญิงนี้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เธอไม่เฉพาะในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน เธอกำลังจะกระโดดเข้าไปตายเพราะอาศัยหญิงนี้ แต่อาศัยบัณฑิตจึงได้ชีวิตไว้ดังนี้แล้ว จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้:-

ในอดีตกาล เมื่อพระราชาทรงพระนามว่า เสนกะ ครอบ-
ราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ให้พระองค์ทรงทำความ
เคารพ. ครั้งนั้น พระเจ้าเสนกะทรงมีความรักใคร่กับด้วยนาคราช
ตัวหนึ่ง. ได้ทราบว่ นาคราชนั้นออกจากราคพิภพเที่ยวหาจับเหยื่อ
บนบกบิน. ครั้งนั้น เด็กชาวบ้านเห็นมันแล้ว บอกกันว่านี่งู แล้ว
พากันเอาก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้นตี. พระราชาเสด็จสำราญที่พระ-
ราชอุทยาน ทรงเห็นแล้ว ตรัสถามว่า เด็กเหล่านั้นทำอะไรกัน? ทรง
ทราบว่ พากันฆ่างูตัวหนึ่ง. จึงตรัสสั่งว่ พวกเอ็งอย่าฆ่า จงให้มัน
หนีไป แล้วทรงให้นาคราชนั้นหนีไปแล้ว. นาคราชได้ชีวิตแล้ว ได้
ไปยังนาคพิภพ ถือเอารัตนะมากมาย ครั้นเวลาเที่ยงคืน จึงเข้าไปยัง
พระที่นั่งสำหรับพระราชบรรทม ทูลเกล้าถวายรัตนะเหล่านั้น แล้ว
ทูลว่ ข้าพระพุทธเจ้าอาศัยพระองค์แล้วได้ชีวิตมา แล้วได้ทำมิตรภาพ
กับพระราชา จึงไปเฝ้าพระราชบ่่อยๆ. นาคราชนั้นได้ตั้งนาค-
มาณวิกานางหนึ่ง ผู้ไม่อ้อมในกามคุณ ในบรรดานางนาคมาณวิกา

ทั้งหลายของตนไว้ประจำราชสำนัก เพื่อประโยชน์แก่การรักษา. เขา
ทูลว่า เมื่อใดพระองค์ไม่ทรงเห็นนาคมาณวิกาคนนั้น เมื่อนั้นพระองค์
พึงทรงรำยมนต์บทนี้ แล้วได้ถวายมนต์บทหนึ่งแด่พระองค์. อยู่มา
วันหนึ่ง พระองค์เสด็จพระราชอุทยาน ทรงเล่นน้ำในสระโบกขรณี
กับนางนาคมาณวิกา. นางนาคมาณวิกาเห็นงูน้ำตัวหนึ่ง จึงเปลี่ยนแปลง
อัตรภาพเป็นงู เสพอสัทธรรมกัมมัตถ์นั้น. พระราชาเมื่อไม่ทรงเห็น
นาคมาณวิกาคนนั้น ทรงสงสัยว่า เธอไปไหนหนอ จึงทรงรำยมนต์
แล้วทรงเห็นนางกำลังทำอนาจาร จึงทรงตีด้วยซีกไม้ไผ่. นางโกรธ
จึงออกจากพระราชอุทยานนั้น ไปยังนาคพิภพ ถูกนาคราชถามว่า
เหตุไฉนเจ้าจึงมา? ทูลว่า สหายของพระองค์ตีหลัง คือเขี่ยน
หม่อมฉันผู้ไม่เชื่อถ้อยคำของตน แล้วแสดงการดีให้ดู. นาคราช
ไม่ทราบตามความจริงเลย จึงเรียกนาคมาณพ ๔ คนมา ส่งไปโดย
คำสั่งว่า สูเจ้าทั้งหลายจงไป จงพากันเข้าไปยังพระที่นั่งบรรทมของ
พระเจ้าแสนกะ แล้วทำลายพระที่นั่งนั้นให้เป็นเหมือนแกลบ ด้วยลม
จุมุกการพ่นพิษนั่นเอง. นาคมาณพเหล่านั้นพากันไปแล้ว ได้เข้าไป
ยังห้องในเวลาที่พระราชาทรงบรรทมบนพระยี่ภู่ที่สว่างาม. ในเวลาที่
นาคมาณพเหล่านั้นเข้าไปนั่นเอง พระราชาได้ตรัสถามพระราชเทวีว่า
ดูก่อนน้องนางผู้เจริญ เธอรู้ไหมที่ที่นางนาคมาณวิกาไป? พระราช-
เทวีทูลว่า หม่อมฉันไม่รู้พะยะ. พระราชาตรัสว่า วันนี้นาคมาณวิกา

นั้นได้ละอรรถภาพของตน แล้วทำอนาจารกับงูน้ำตัวหนึ่ง ในเวลา
เล่นน้ำในสระโบกขรณีของเรา เมื่อเป็นเช่นนั้นงูนั้น จึงได้เอาสีกไม้ไฟ
ตีเขา เพื่อต้องการให้สำเนียงว่า เจ้าอย่าทำอย่างนี้. เขาไปยังนาคพิภพ
คงบอกอะไรอย่างอื่นแก่สหายของเรา แล้วทำลายมิตรภาพเสีย ภัยจัก
เกิดขึ้นแก่เรา. นาคมาณพทั้งหลายได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงพากันกลับ
ออกไปจากพระที่นั่งบรรทมนั้น แล้วไปยังนาคพิภพทูลเนื้อความนั้น
แก่นาคราชา. ท้าวเธอถึงความสังเวช แล้วได้เสด็จมายังพระที่นั่งบรรทม
ของพระราชชา ทูลให้ทราบเนื้อความนั้น ขอขมาพระองค์ แล้วได้
ถวายมนต์ ชื่อว่า สรรพรุทชนนะ คือมนต์รู้เสียงร้องของสัตว์ทุกชนิด
โดยมุ่งหมายว่า นี่เป็นโทษกรรมของเรา แล้วทูลว่า ข้าแต่มหाराช
มนต์นี้หาก่าบมิได้ ถ้าหากพระองค์จะได้ประทานมนต์นี้แก่ผู้อื่นไซ้
ครั้นทรงประทานแล้วต้องทรงกระโดดเข้ากองไฟสวรรคต. พระราชา
ทรงรับคำที่ดีแล้ว. ต่อแต่นั้นมา แม้เสียงมดแดงพระองค์ก็ทรงทราบ.
วันหนึ่งเมื่อพระองค์ประทับนั่งที่ห้องพระโรง เสวยของเคี้ยวจมน้ำผึ้งน้ำ
อ้อย น้ำผึ้ง น้ำอ้อยหยดหนึ่งและขนมจืดหนึ่งตกลงที่พื้น. มดแดงตัวหนึ่ง
เห็นหยดน้ำผึ้งเป็นต้นนั้น เทียวร้องบอกกันว่า ถาดน้ำผึ้งของหลวง
แตกที่ห้องพระโรง หม้อน้ำอ้อย หม้อขนมคว่า ท่านทั้งหลายจงกิน
น้ำผึ้งน้ำอ้อยและขนม. พระราชาทรงสดับเสียงร้องบอกของมดแดงแล้ว
ทรงพระสรวล. พระราชเทวีประทับที่ใกล้เคียงพระราชชา ทรงดำริว่า

พระราชาทรงเห็นอะไรหนอ จึงทรงพระสรวล ? เมื่อพระราชนั้น
เสวยของเคี้ยวทรงสรงสนานแล้ว ประทับนั่งบนพระราชบัลลังก์
แมลงวันตัวผู้พุดกับแมลงวันตัวเมีย ตัวหนึ่งว่ามาเถิดน้องเอ๋ย พวกเรา
มาอภิรมย์กันด้วยความยินดีด้วยกิเลส. ลำดับนั้น แมลงวันตัวเมียพุด
กับแมลงวันตัวผู้เห็นว่า คอยก่อนเถอะพีนาย นัคนี่ ราชบุตรจะนำ
ของหอมมาถวายพระราชธา เมื่อพระองค์ทรงดูใบไม้ของหอมจักตกลง
แทบบาทมูต ฉันทจกร่อนกตาไป ณ ที่นั้นแล้วจะมีกลิ่นหอม ต่อจากนั้น
เราก็จักนอนอภิรมย์กัน เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระราชธา. พระราชา
ทรงสดับเสียงเช่นนั้นแล้ว ก็ทรงพระสรวล. ฝ่ายพระเทวีก็ทรงดำริอีก
ว่า พระราชาทรงเห็นอะไรหนอ จึงทรงพระสรวล เมื่อพระราชาทรง
เสวยพระกระยาหารเย็นอีก ภัตพิเศษก้อนหนึ่งหล่นที่พื้น. มคแดง
ทั้งหลายก็ร้องบอกกันว่า หม้อพระกระยาหารในราชตระกูลแตกแล้ว
ขอท่านทั้งหลายจงพากันไปรับประทานภัตตาหารเถิด. พระราชาครั้น
ได้ทรงสดับคำนั้นแล้ว ก็ทรงพระสรวลอีก. ฝ่ายพระราชเทวี ทรงถือ
เอาช้อนทองอากาศพระราชธาอยู่ จึงทรงพระวิตกว่า พระราชาทรงเห็น
อะไรหนอ จึงทรงพระสรวล ? ในเวลาเสด็จขึ้นแท่นพระบรรทมกับ
พระราชธา พระนางทูลถามว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ทรงพระสรวล
เพราะเหตุอะไร ? พระองค์ตรัสว่า จะมีประโยชน์อะไรสำหรับเธอ
เพราะเหตุที่ฉันหัวเราะ แล้วถูกพระนางรบเร้าให้ตรัสบอกบ่อย ๆ.
ภายหลังจึงทูลพระองค์ว่า ขอพระองค์จงประทานมนต์ที่ทำให้รู้เสียง

สัตว์ของพระองค์แก่หม่อมฉัน แม้อุทพระราชาทรงห้ามว่า ไม่อาจให้ได้ ก็ทรงรบเร้าบ่อย ๆ. พระราชาจึงตรัสว่า ถ้าหากฉันจักให้มันนี้แก่เธอ ไชรี ฉันก็จักตาย. พระนางทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ถึงพระองค์จะ ลิ่นพระชนม์ ก็จงประทานแก่หม่อมฉัน. เพราะพระราชาเป็นผู้เชื่อว่า ตกอยู่ในอำนาจมาตุคาม จึงทรงรับคำว่า ดีละ แล้วทรงตัดสินพระทัย ว่า เราจักให้มันแต่พระราชเทวี แล้วจึงจะเข้ากองไฟ ดังนี้แล้วได้ เสด็จเข้าไปยังพระราชอุทยานด้วยราชรถ. ขณะนั้นท้าวสักกะทรงตรวจดู สัตว์โลกอยู่ ทรงเห็นเหตุการณ์นี้ แล้วทรงดำริว่า พระราชาเขลา องค์นี้อาศัยมาตุคาม เสด็จไปด้วยหมายพระทัยว่า จักเข้ากองไฟ เรา จักให้ชีวิตแก่เขา แล้วทรงพาเอาอสุรกายหญิง ทรงพระนามว่า สุชา มายังกรุงพาราณสี ทรงทำให้นางสุชาเป็นแพะตัวเมีย พระองค์เอง เป็นแพะตัวผู้ แล้วทรงอธิษฐานว่า ขออย่าให้มหาชนเห็น แล้วได้อยู่ ข้างหน้าราชรถ. พระราชาได้ทอดพระเนตรเห็นแพะนั้น และม้าที่ เทียมรถก็เห็นด้วย. แต่ใครคนอื่นไม่เห็น. แพะตัวผู้ทำท่าจะเสพเมถุน กับแพะตัวเมีย เพื่อจะสร้างเรื่องราวขึ้น. ม้าเทียมรถตัวหนึ่ง เห็นแพะ นั้น จึงพูดว่า เจ้าเพื่อนแพะเอ๋ย เมื่อก่อนพวกเราได้ยินเขาเล่ากันว่า พวกแพะโง่ ไม่มีความละอาย และไม่เห็นเรื่องนั้น แต่แกทำอนาจาร ที่จะต้องทำในที่ลับ ซึ่งเป็นสถานที่ปกปิดต่อหน้าพวกเรามีจำนวนเท่านี้ ที่กำลังดูอยู่นั่นเอง แกไม่ละอาย คำที่พวกข้าพเจ้าได้ยินมาแต่ก่อนนั้น สัมกับเหตุการณ์ที่ได้เห็นอยู่นี้ แล้วได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ได้ทราบว่าเป็นความจริงที่บัณฑิต
ทั้งหลายพูดถึงแพะโง่อย่างนี้ ดูเถิดสัตว์
ที่โง่ ไม่รู้จักกรรมที่ควรทำในที่ลับและกรรม
ที่ควรทำในที่แจ้ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กลกั ได้แก่ แพะ. บทว่า ปณฺธิตา
ความว่า ผู้สมบุรณ์ด้วยญาณพูดถึงแพะนั้นว่าโง่ ได้ทราบว่าเป็นจริง.
บทว่า ปสฺส เป็นคำเรียกเตือน ความหมายว่า จงดูเถิด. บทว่า
น พุชฺฌติ ความว่า ไม่รู้ว่าการกระทำนั้นไม่ควร.

แพะได้ฟังดังนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

สหายเอ๋ย แกนั้นแหละโง่ ดูก่อนเจ้า
ดูตาแคงรู้ตัวเถิด แกถูกเข็กรัดคอไว้
มีริมฝีปากเปี้ยว มีเข็กรัดปากไว้ สหาย
เอ๋ย ความโง่เป็นอย่างอื่นของแก คือ ที่แก
ถูกปลดจากแอกแล้ว แต่ไม่หนีไป สหาย
เอ๋ย พระเจ้าแสนกะที่แกลากไปนั้นแหละโง่
กว่าแก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตฺวั นฺุ โข สมนฺม ความว่า สหาย
สินธพเอ๋ย แกโง่กว่าฉันมาก. บทว่า ชุรปฺตฺต ความว่า ได้ทราบว่าเป็น

ม้านั้นเป็นชาติของลา เพราะเหตุนี้ แปะจึงได้กล่าวกะม้านั้นอย่างนี้.
บทว่า วิชานหิ ความว่า แกงรู้เถิดว่า เรานั้นแหละโง่. บทว่า
ปริกฺขิตฺโต ความว่า แกถูกเขาเอาเชือกรัดคอไว้กับแอก. บทว่า
วงฺโกฏฺโฐ ได้แก่ มีริมฝีปากเขียว. บทว่า โอหิตฺมุโข ได้แก่ มีปาก
ถูกเชือกมัดปากปิดไว้. บทว่า มุตฺโต น ปลายสิ ความว่า การที่เจ้า
พ้นจากรถ แล้วหนีเข้าป่าไปไม่ได้ ในเวลาพ้นแล้วไม่หนีไปเป็นคนโง่
แม้อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า โส จ พาลตโร ความว่า พระเจ้าเสนกะ
ผู้ที่เกลากไปนั้น โง่กว่าแกอีก

พระราชาทรงเข้าพระทัยถ้อยคำของสัตว์ทั้ง ๒ ตัวนั้น เพราะ
ฉะนั้น เมื่อทรงสดับคำนั้น จึงทรงให้ขับรถไปค่อยๆ. ฝ่ายม้าสินธพ
ได้ฟังคำของแปะแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

สหयोชราชเอยฺย ข้าโง่ด้วยเหตุใดหนอ

เหตุนี้แกก็รู้ แต่พระเจ้าเสนกะโง่ เพราะ
เหตุใด แดถูกขำถามแล้ว จึงบอกเหตุนี้
แก่ข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยํ เป็นปฐมาวักติใช้ในความหมาย
ของตติยาวักติ. บทว่า นุ เป็นนิบาต ใช้ในความหมายว่าตามฟัง.
มีคำอธิบายไว้ว่า คุณก่อนสหयोชราช ก่อนอื่นฉันโง่ เพราะเหตุ คือ

ความเป็นสัตว์เดียรัจฉานอันใด แกรู้เหตุอันนั้น ข้อนี้แก่อารู้ได้ เพราะว่าเป็นผู้โง่เขลา เพราะเป็นสัตว์เดียรัจฉานนั่นเอง เพราะฉะนั้น แก่เมื่อกล่าวว่า ลูกตาเป็นต้นกะนั้น ก็ชื่อว่ากล่าวดีถูกต้อง แต่พระเจ้าเสนกะนี้โง่ เพราะเหตุอะไร? แก่ถูกขำถามแล้ว จึงบอก ข้อนั้นแก่ข้า ดังนี้.

แพะเมื่อจะบอกเหตุนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๕ ว่า :-

ผู้ใดได้มนต์ชั้นยอดแล้วจักให้แก่ภรรยา

เพราะการให้นั้น ผู้นั้นจะสละตนทิ้งเสีย และ

เขาก็จักไม่มีภรณานั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุตฺตมตฺถํ ได้แก่ มนต์เป็นเหตุ รู้เสียงร้องของสัตว์ทุกชนิด. บทว่า เตน ความว่า เพราะเหตุ กล่าวคือ การให้มนต์แก่ภรณานั้น เขาครั้นให้มนต์นั้นแล้ว ก็จักสละตนทิ้งกระโดดเข้ากองไฟ เขาก็จักไม่มีภรณานั้นเลย เพราะฉะนั้น ผู้นั้นคือ พระเจ้าเสนกะผู้ไม่สามารถรักษายศที่ได้แล้วไว้ได้ จึงเป็นผู้โง่กว่าแก่ ดังนี้.

พระราชชา ครั้นทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงตรัสว่า อชราชเอ๋ย ก็เจ้าแม่เมื่อจะทำความสวัสดิแก่เรา จักทำสิ่งนั้น ก่อนอื่นขอเจ้าจงบอก

๑. ปาฐะว่า เยน ตาว ตีรจฺฉานคโต ภทฺเรน การณน อหิ พาโล ตํ ตว.

สิ่งที่ควรแก่สิ่งที่จะต้องทำแก่เรา. ครั้งนั้น อชราชจึงทูลกะพระราชา
นั้นว่า ข้าแต่มหाराชไม่มีผู้อื่นที่ชื่อว่า เป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลาย
เหล่านี้ยิ่งกว่าตน. คนไม่ควรให้ตนพินาศ ไม่ควรละทิ้งยศที่ได้แล้ว
เพราะอาศัยของรักอย่างเดียวกันนี้แล้ว ได้กล่าวคาถาที่ ๖ ว่า :-

ข้าแต่จอมมรชน ผู้เช่นนับด้วยพระองค์

ทรงทอดอาลัยตน ไม่คบหาของรักทั้งหลายว่า
สิ่งนี้เป็นที่รักของเรา คนเท่านั้นประเสริฐกว่า
สิ่งที่ประเสริฐอย่างยิ่งทีเดียว ผู้มีตนสั่งสม
บุญไว้แล้ว จะพึงได้หญิงที่รักในภายหลัง.

พึงทราบวินิจฉัยในบทเหล่านั้นต่อไป บทว่า ปิยมุเม ตัดบท
เป็น ปิย เม คือเป็นที่รักของเรา ปาฐะเป็นอย่างไรที่เดียวก็มี. มีคำ
อธิบายว่า ข้าแต่จอมมรชนบุคคลผู้ดำรงอยู่ในความยิ่งใหญ่ด้วย เช่น
พระองค์ ทอดอาลัยตน คือทอดทิ้งตน ไม่คบหาของรักเหล่านั้นแล้วว่า
สิ่งนี้เป็นที่รักของเรา เพราะอาศัยหญิงที่เป็นภักษะที่รักคนหนึ่ง.
เพราะเหตุไร ? เพราะตนเองประเสริฐกว่าคนที่ประเสริฐอย่างยอด
อธิบายว่า เพราะเหตุที่ตนเองประเสริฐ คือล้ำเลิศ ได้แก่สูงสุดกว่า
สิ่งที่ประเสริฐอย่างยิ่ง คือเป็นภักษะเป็นที่รักกว่าอย่างอื่น ที่ยอดเยี่ยม
คือสูงสุด โดยการคุณด้วยร้อย คุณด้วยพัน. จริงอยู่ แม่ ว อักษร
ในคำว่า อดุตาว นี้ พึงเห็นว่า เป็นนิบาตใช้ในความหมายว่าเหตุ.

บทว่า ลพฺภา ปิยา โอจิตฺตเตน ปจฺจนา ความว่า เพราะว่าธรรมดาว่าบุรุษผู้มีตนสั่งสมบุญไว้แล้ว ก็มีตนเจริญแล้วอาจได้หญิงที่รักในภายหลัง บุคคลไม่ควรให้ตนหนีหายไป เพราะเหตุแห่งหญิงที่รักนั้นดังนี้.

พระมหาสัตว์ได้ถวายโอวาทแก่พระราชชา ด้วยประการอย่างนี้. พระราชาทรงพอพระทัย แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนนอชราช ท่านมาจากที่ไหน ?.

ท้าวสักกะตรัสตอบว่า ข้าแต่มหाराช เราคือท้าวสักกะมาด้วยความอนุเคราะห์ท่าน เพื่อจะปลดเปลื้องท่านจากความตาย.

รา. ข้าแต่เทวราช ข้าพระองค์ได้ลี้ภัยจากออกไปแล้วว่า ข้าพระองค์จักให้มนต์แก่พระเทวี บัดนี้ ข้าพระองค์จะกระทำอย่างไร ?

สัก. คุณก่อนนมหาราช ภารกิจด้วยความพินาศจะไม่มีแก่ท่านทั้ง ๒ ถ้าท่านกล่าวว่า อุปจารแห่งศีลปะมีอยู่ แล้วให้คนคนหนึ่งเขียนพระราชเทวี ๒ - ๓ ครั้ง ด้วยอุบายนี้ นางจักไม่เรียน. พระราชาทรงรับเทพคำรัสว่า ดีแล้ว. พระมหาสัตว์ถวายโอวาทพระราชชาแล้วได้เสด็จไปยังสถานที่ของพระองค์นั่นเอง. พระราชาเสด็จไปถึงพระราชอุทยานแล้ว ตรัสสั่งให้หาพระราชเทวีมา แล้วตรัสถามว่า น้องนางเอ๋ย เธอจักเรียนมนต์หรือ. พระนางทูลว่า เพคะ ข้าแต่สมมติเทพ.

รา. ถ้ากระนั้น เราจะทำอุปจาระแห่งศัลปะ.

เท. อุปจาระเป็นอย่างไร ?

รา. เมื่อเขียนที่หลัง ๑๐๐ ครั้ง เธอไม่ควรส่งเสียงร้อง.

พระนางทรงรับพระราชดำรัสว่า สาธุ เพราะอยากได้มนต์.

พระราชอาตมทัสสให้เรียกเจ้าหน้าที่ฆ่าโจร คือเพชฌฆาตมาแล้ว ให้รับเอาหว่านไปเขียนทั้ง ๒ ข้าง. พระนางทรงทนทานการเขียน ๒ - ๓ ครั้งได้ ต่อจากนั้นไป ทรงร้องว่า หม่อมฉันไม่ต้องการมนต์. ครั้งนั้นพระราช อาตมทัสสกะพระนางว่า เธอประสงค์จะเรียนมนต์ โดยให้ฉันตายไป แล้วทรงให้ถลกหนังที่พระขนองทิ้งออกไป. จำเดิมแต่นั้นมา พระนางไม่อาจกราบทูตอีก.

พระราช อาตมทัสสทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา ทรงประกาศ สัจธรรมทั้งหลาย แล้วทรงประมวลชาดกลงไว้. ในที่สุดแห่งสัจธรรม ภิกษุผู้กระสันอยากสึก ได้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล. พระราชาในครั้ง นั้น ได้เป็นภิกษุผู้กระสันอยากสึกในบัดนี้ พระราชเทวีเป็นภรรยาเก่า ของภิกษุนั้น มาเป็นพระสารีบุตร ส่วนท้าวสักกเทวราชเป็นเรตถาคค นั้นเอง ดังนี้แล.

จบ อรรถกถาขุททกชาดกที่ ๑

๒. สุจิชาดก

ว่าด้วยเหิน

[๕๑๑] ใครต้องการซื้อเข้มนี่ไม่ขรุขระ. ไม่หยาบ
ขัดด้วยหินแข็ง มีรูสำหรับร้อยด้ายดี ทั้งเล่ม
เล็ก ทั้งปลายคม.

[๕๑๒] ใครต้องการซื้อเข้มนี่ขัดดีแล้ว มีรูร้อย
ด้ายเรียบร้อย ที่ให้เป็นไปดีแล้วตามลำดับ ที่
กัดทั้งทะเลและแข็งแกร่ง.

[๕๑๓] เดียวนี้ เข้มนี่และเบ็ดทั้งหลายเป็นสินค้า
ออกไปจากบ้านนี้ นี่ใครต้องการขายเข้มนี่ ใน
หมู่บ้านช่างเหล็ก ?

[๕๑๔] ศัสตราทั้งหลายไปจากหมู่บ้านนี้. การ
งานมากอย่างต่าง ๆ ชนิด เป็นไปในหมู่บ้านนี้
นี่ใครควรจะขายเข้มนี่ในหมู่บ้านช่างเหล็ก.

[๕๑๕] ผู้ฉลาดจะต้องขายเข้มนี่ในหมู่บ้านช่าง-
เหล็ก อาจารย์ช่างทั้งหลาย จึงจะเข้าใจงาน
ว่าทำดีหรือไม่ดี.

[๕๖๖] น้องนางเอ๋ย บิดาของเธอคงรู้เข็มเล่มนี้
ที่เราทำ และคงจะเชื่อเชิญเราด้วยตัวเธอ และ
ทรัพย์อย่างอื่นที่มีอยู่ในเรือน.

จบ สุจิชาดกที่ ๒

อรรถกถาสุจิชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ปัญญาบารมีแล้ว จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ออกกุกส์ ดังนี้. เรื่อง
จักมีแจ้งชัดในมหาอุมมังคชาดก.

ก็ในคราวครั้งนั้น พระศาสดาได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้ว
ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่เฉพาะแต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาล
ก่อน ตถาคตก็เป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้ฉลาดในอุบายทีเดียว. แล้วได้ทรง
นำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในตระกูลช่างเหล็ก ในแคว้นกาสิ
เติบโตใหญ่แล้วได้เป็นผู้สำเร็จศิลปะ. แต่มารดาบิดาของท่านเป็นคนยาก
จน. ในที่ไม่ไกลจากบ้านของมารดาบิดาของท่านนั้น มีหมู่บ้านช่าง-
เหล็กหมู่บ้านหนึ่งพันหลังคาเรือน ช่างเหล็กผู้เป็นหัวหน้าช่างเหล็กพันหลัง-
คาเรือนในหมู่บ้านนั้น เป็นราชวัลลภผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก. เขามีธิดา

คนหนึ่ง มีรูปโฉมสวยสุด เทียมสาวสวรรค์ ประกอบด้วยลักษณะของนางงามชนบท. คนทั้งหลายในหมู่บ้านรอบ ๆ บ้านพากันมาถึงหมู่บ้านนั้น เพื่อต้องการจ้างตีมีดตีขวาน และหล่อผาลไถนา โดยมากก็เห็นหญิงสาวคนนั้น. พวกเขากลับไปบ้านของตน ๆ แล้วสรรเสริญรูปโฉมของนาง ในที่นั่งและที่ยืนเป็นต้น. พระโพธิสัตว์ได้ยินคำชมนั้นแล้วคิดใจ เพราะเกี่ยวข้องกับมาได้ยิน จึงคิดว่า เราจักเอานางกุมาริกานี้มาเป็นบาทบริจาริกา คือภรรยา. แล้วได้เอาเหล็กเนื้อดีที่สุด ทำให้เป็นเล่มเข็มเล็ก สุขุมเล่มหนึ่ง เจาะห่วงกันเข็ม แล้วถ่วงไว้ในน้ำ ทำกลักเข็มนั้นแบบเข็มนั้นแหละ อีกอันหนึ่งเจาะห่วงไว้ ได้ทำกลักเข็มนั้นโดยทำนองนี้ ๗ ชั้น. ไม่ควรพูดว่า ทำได้อย่างไร? ด้วยว่าเหตุการณ์สำเร็จได้ เพราะพระโพธิสัตว์มีความรู้มาก. พระโพธิสัตว์นั้น สอดเข็มนั้นไว้ในตลับ เก็บไว้ในชายพกแล้วไปหมู่บ้านนั้น ถ้ามถึงถนนที่อยู่ของหัวหน้าช่างเหล็ก ไปถึงที่นั้นแล้วยืนที่ประตู กล่าวว่า ใครต้องการซื้อเข็มที่มีรูปร่างอย่างนี้ จากมือของข้าพเจ้าด้วยมูลค่าดังนี้. เมื่อจะพรรณนาถึงเข็ม จึงได้ยื่นใกล้ประตูเรือนหัวหน้าช่างเหล็กแล้วกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

**ใครต้องการซื้อเข็มที่ไม่ขรุขระ ไม่หยาบ
ขัดด้วยหินแข็ง มีรูสำหรับร้อยด้ายดี ทั้งเล่ม
เล็ก ทั้งมีปลายคม.**

กาลานั้นมีเนื้อความว่า ใครต้องการซื้อเข็มของเรา ที่ชื่อว่าไม่
ขรุขระ เพราะไม่มีปม ใฝ่ฝ้าหรือรอย. ชื่อว่า ไม่หยาบ เพราะเกลี้ยง-
เกลา. ชื่อว่า ชัดด้วยของแข็ง เพราะชัดแล้วด้วยของแข็ง คือของที่
แก่น ได้แก่นหิน. ชื่อว่า มีรูสำหรับร้อยด้วยดี เพราะประกอบด้วยห่วง
คือรูร้อยที่ดีงาม คือหมดจดดี ชื่อว่า เล็ก เพราะละเอียด ชื่อว่า มี
ปลายคม เพราะคมที่ปลาย จากมือของเราโดยให้มูลค่าราคา.

ก็แล ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เมื่อจะพรรณนาถึงเข็มนั้นอีก จึง
ได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ใครต้องการซื้อเข็ม ที่ชัดดีแล้ว มีรูร้อย

ด้ายเรียบร้อย ที่ให้เป็นไปดีแล้วตามลำดับ ที่

กัณฑ์ทะเลและแข็งแกร่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุมขุ** ความว่า ที่ชัดแล้วด้วยดี
ด้วยผงที่ได้จากแคว้นกุรุ. บทว่า **สุปาส** ความว่า ชื่อว่า มีห่วง คือ
รูกันเข็มดี เพราะเจาะด้วยส่วานเจาะรูที่ละเอียด. บทว่า **มนมาติม**
ความว่า เข็มที่ถูกตีทะลุทั้งเข้าไปตามลำดับ นี้เรียกว่า **มนหาติมา**
อธิบายว่า เป็นเช่นนั้น. บทว่า **ปฏิตุทุ** ความว่า แข็ง คือ ไม่อ่อน.

ขณะนั้น นางกุมาริกานั้น กำลังใช้พัดโบตาลพัดบิดา ผู้รับ-
ประทานอาหารเข้าแล้วนอนอยู่บนที่นอนเล็ก เพื่อระงับความไม่สบาย

ได้ยินเสียงที่ไพเราะของพระโพธิสัตว์ เหมือนเอาก้อนเนื้อสดพาดหัวใจ และเหมือนถูกดับด้วยความร้อนอบอ้าว ด้วยน้ำพันหม้อ สงสัยว่า นั่นใครหนอร้องขายเข็มที่หมู่บ้านเป็นที่อยู่ของช่างเหล็ก ด้วยเสียงไพเราะนัก? เขามาด้วยกิจกรรมอะไรหนอ? เราจู้จู้จักเขา แล้ววางพัดใบตาลไว้ ออกจากบ้านไปยืนที่เฉลียงข้างนอก พุดกับพระโพธิสัตว์นั้น. ตามธรรมดาความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย. เพราะที่ท่านมาหมู่บ้านนั้น ก็เพื่อความต้องการหญิงสาวคนนั้นนั่นเอง. นางนั้นแหละ เมื่อจะพุดกับพระโพธิสัตว์นั้น จึงพุดว่า ข้าแต่มาณพ ชาวรัฐทั่ว ๆ ไป มาหมู่บ้านนี้เพื่อต้องการเข็มเป็นต้น แต่คุณมาเพื่อจะขายเข็มในบ้านช่างเหล็ก เพราะความโง่ ถ้าแม้ว่า คุณกล่าวสรรเสริญเข็มตลอดทั้งวันไซ้ ก็จักไม่มีใครรับเอาเข็มนั้นจากมือของคุณ ถ้าหากคุณอยากได้มูลค่าไซ้ ก็จงไปหมู่บ้านอื่น แล้วได้กล่าวคาถา ๒ คาถา

เดี๋ยวนี้ เข็มและเบ็ดทั้งหลายเป็นสินค้า

ออกไปจากบ้านนี้ นี้ใครต้องการขายเข็ม ใน
หมู่บ้านช่างเหล็ก ศัสตราทั้งหลายไปจากหมู่บ้านนี้
การงานมากอย่างต่าง ๆ ชนิด เป็นไป
ในหมู่บ้านนี้ นี้ใครควรจะขายเข็มในหมู่บ้าน
ช่างเหล็ก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิโต ทานิ** ความว่า เข้ม เบ็ด และเครื่องอุปกรณ์อื่น ๆ ในรัฐนี้ ในขณะที่ออกไปจากหมู่บ้านช่างเหล็กนี้. บทว่า **ปตายนฺติ** ความว่า ออกไป คือเผ่ไปตลอดวันนั้น ๆ. บทว่า **โกยฺ** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครต้องการจะขายเข็มที่หมู่บ้านช่างเหล็กนี้. บทว่า **สตฺถานิ** ความว่า แม้ศัสดรานานาชนิด ที่มาสู่เมืองพาราณสี ก็ไปจากหมู่บ้านนี้นั่นเอง. บทว่า **วิวิธา ปุณฺ** ความว่า การงานนานาประการตั้งมากมาย เป็นไปอยู่ เพราะเครื่องอุปกรณ์ทั้งหลายที่ผู้อยู่ในรัฐทั้งสิ้น เอามาจากหมู่บ้านนี้เอง.

พระโพธิสัตว์ได้ยินคำของนางแล้ว จึงกล่าวว่า น้องนางเอ๋ย น้องไม่รู้ เพราะไม่รู้จึงพูดอย่างนี้ แล้วได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

ผู้ฉลาดจะต้องขายเข็ม ในหมู่บ้านช่าง-

เหล็ก อาจารย์ช่างทั้งหลาย จึงจะเข้าใจงาน
ว่าทำดีหรือไม่ดี. น้องนางเอ๋ย บิดาของเธอ
คงรู้เข็มเล่มนี้ที่เราทำแล้ว และคงจะเชื่อเชิญ
เราด้วยตัวเธอ และทรัพย์อย่างอื่นที่มีอยู่ใน
เรือน.

ศัพท์ว่า **สุจฺ** ในคานานั้น ท่านกล่าววิภคิตลาดเคลื่อน คือ กล่าวปฐมาวักติเป็นทุติยาวักติไป. มีคำอธิบายว่า ขึ้นชื่อว่า เข้ม ต้อง

คนฉลาด ก็เป็นบัณฑิต จึงจะขายในหมู่บ้านช่างเหล็กได้นั้นแหละ.
เพราะเหตุไร? บทว่า **อาจริยา ปชานนุติ กมัม สุกตทุกกัณฺฐิ** ความ
ว่า ก็อาจารย์ช่างศิลป์ประเภทนั้น จึงจะรู้งานที่ทำดีหรือไม่ดีในศิลป
ประเภทนั้น ๆ ถ้าหากเรานั้นไปบ้านคฤหบดีทั้งหลาย ผู้ไม่รู้งานของช่าง
เหล็ก จักให้เขารู้ได้อย่างไรว่าเราทำเข็มดีหรือไม่ดี? แต่ในบ้านนี้
ฉันจักให้ช่างทั้งหลายรู้กำลังของฉัน. พระโพธิสัตว์พรรณนากำลังของ
ตนด้วยคาถานี้อย่างนี้. บทว่า **ตยา จ มํ นิมนนุเตยฺย** ความว่า
น้องนางเอ๋ย ถ้าบิดาของเธอพึงรู้เข็มเล่มที่ฉันทำนี้ว่า เข็มชนิดนี้ หรือ
เล่มนี้เป็นอย่างไรแล้วไซ้ ท่านคงจะเชิญฉันด้วยตัวเธออย่างนี้ว่า ฉัน
จะให้ธิดาคณีนี้นั้นเป็นบาทบริจาริกาของคุณ ของรับเอานาง คังนี้ด้วย.
บทว่า **ยญฺจตุกฺกณฺณํ ฆเร ธนํ** ความว่า ทรัพย์อย่างอื่นอันใดที่มี
วิญญูณก็ตาม ไม่มีวิญญูณก็ตาม มีอยู่ในเรือน บิดาของเธอคงเชื่อเชิญ
ฉันด้วยทรัพย์นั้นด้วย. ปาฐะว่า. **ยญฺจสุสฺสณฺณํ** บ้าง คังนี้ก็มี มีความ
หมายว่า ทรัพย์อย่างอื่นในเรือนของเขามีอยู่.

หัวหน้าช่างเหล็กได้ยินถ้อยคำของคนทั้ง ๒ นั้นแล้ว จึงร้องเรียก
ธิดาว่า แม่หนู ๆ แล้วถามว่า หนูเจรจากับใคร?

พ่อ หนูเจรจากับชายคนหนึ่งที่ยายเข็ม ธิดาตอบ.

ลูกจงเรียกเขามาหาพ่อ พ่อสั่ง นางจึงไปเรียก พระโพธิสัตว์นั้น
จึงเข้าไปในบ้าน ไหว้หัวหน้าช่างเหล็กแล้วได้ยืนอยู่. ลำดับนั้น หัวหน้า

ช่างเหล็กนั้น จึงถามว่า พ่อคุณเป็นคนชาวบ้านไหน ?

ผมเป็นคนชาวบ้านโน้น เป็นลูกของช่างเหล็กชื่อโน้น พระ-
โพธิสัตว์ตอบ.

เหตุไฉนคุณจึงมาที่นี่ หัวหน้าช่างเหล็กซัก.

มาเพื่อขายเข็มครับ พระโพธิสัตว์ตอบ.

ขอคุณเข็มของคุณซิ หัวหน้าช่างเหล็กพูด.

พระโพธิสัตว์ต้องการจะประกาศคุณของตน ท่ามกลางช่างทั้ง-
หมด จึงถามว่า การดูท่ามกลางช่างทั้งหมดคิดว่าคุณเป็นคน ๆ ไปไม่ใช่
หรือครับ ? หัวหน้าช่างเหล็กตอบว่า ดีแล้วคุณ จึงสั่งให้ช่างเหล็กทั้ง-
หมดมาประชุมกัน มีช่างเหล่านั้นแวดล้อมแล้วพูดว่า เอาออกมาเถอะ
คุณ พวกผมจะดูเข็มของคุณ. พระโพธิสัตว์ขอร้องว่า อาจารย์ครับ
ขอให้นำทั้งมา ๑ อันกับถาดสัมฤทธิ์มีน้ำเต็มมา ๑ ใบ เขาก็ให้คนนำมา
ให้. พระโพธิสัตว์จึงนำ ตลับเข็มออกมาจากชายพกแล้ว ได้มอบให้ไป.
หัวหน้าช่างเหล็กนำเข็มออกจากตลับนั้นแล้ว ถามว่า พ่อคุณ นี่หรือ
เข็ม ? นี่ไม่ใช่เข็มนั้นเป็นกลักเข็ม พระโพธิสัตว์ตอบ. เขาพิจารณา
ดูแล้วไม่เห็นกันไม่เห็นปลายเข็มเลย. พระโพธิสัตว์จึงให้นำมาแล้วเอา
เล็บแคะกลักออกไป แสดงให้มหาชนเห็นว่า นี่เข็ม นี่กลักเข็ม แล้ว
วางเข็มไว้ที่มือของอาจารย์ วางกลักไว้ใกล้เท้า. ท่านถูกอาจารย์นั้น
ถามอีกว่า นี่เห็นจะเป็นเข็มนะพ่อคุณ จึงบอกว่า นี่ก็ไม่ใช่เข็ม เป็น

กลักเข็มเหมือนกัน แล้วพลางเอาเล็บสะกิดออกวางกลักเข็ม ๖ กลักไว้
ใกล้เท้าของช่างเหล็กตามลำดับแล้ว จึงวางเข็มไว้บนมือเขาโดยบอกว่า
นี่เข็ม. ช่างเหล็กพันคนพากันคิดนิ้วปรบมือ? การชุฟ้่า เป็นไปแล้ว
คือโบกฟ้่า. ลำดับนั้น หัวหน้าช่างเหล็ก จึงได้ถามพระโพธิสัตว์นั้นว่า
เข็มนี้มีกำลังอย่างไร ?

พระโพธิสัตว์ ข้าแต่ท่านอาจารย์ ขอให้ท่านใช้ให้ผู้ชายที่มีกำลัง
ยกทั้งขึ้นแล้วให้วางถาดน้ำไว้ใต้ทั้งแล้วตอกเข็มนี้ลงกลางทั้งเถิด. เขาให้
คนทำอย่างนั้นแล้วตอกปลายเข็มลงกลางทั้ง. เข็มนั้นทะลุทั้งลงไป วาง
ขวางอยู่เหนือหลังน้ำ ไม่สูงไม่ต่ำ แม้ประมาณเท่าปลายผม. ช่างเหล็ก
ทั้งหมดพูดว่า ชั่วเวลาถึงปานนี้พวกเราไม่เคยได้ยินได้ฟังเลยว่า ขึ้น
ชื่อว่าช่างเหล็กทั้งหลาย เช่นนี้มีอยู่ แล้วพากันปรบมือ ชุฟ้่าขึ้นเป็น
พัน ๆ. หัวหน้าช่างเหล็กเรียกธิดาให้มาหา และประกาศท่ามกลางบริษัท
นั่นเองว่า กุมาริกานี้สมควรแก่คุณเท่านั้น แล้วได้หลังน้ำใส่มือมอบให้.
ในเวลาต่อมาพระโพธิสัตว์นั้น ได้เป็นหัวหน้าช่างเหล็กแทนในหมู่บ้าน
นั้น โดยที่หัวหน้าช่างเหล็กล่วงลับไปแล้ว.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังจะแล้วทรงประชุมชาดกว่า ธิดาของหัวหน้าช่างเหล็กในกาลครั้งนั้น
ได้เป็นมารดาพระราหุลในบัดนี้ ส่วนหัวหน้า คือเรตถาคต. ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาสุขชาดกที่ ๒

๓. ตุลทิลชาดก

ว่าด้วยกรรมเหมือนน้ำ บาปกรรมเหมือนเหงื่อไคล

[๕๑๗] บัดนี้ วันนี้ แม่เราให้อาหารสำหรับขุน
ใหม่ รวงอาหารนี้เต็ม นายแม่ยืนใกล้ราง
อาหาร คนหลายคนมีมือถือปวง อาหารนั้น
ไม่แจ่มชัดสำหรับฉัน เพื่อจะกินอาหาร.

[๕๑๘] เจ้าสะดุ้ง เจ้าหัวหมุนไปใย ? เจ้า
ประสงค์จะหลีกหนีไป เจ้าไม่มีผู้ต้านทาน จัก
ไปไหน ? น้องตุลทิลละเอ่ย เจ้าจงเป็นผู้ชวน-
ขวยแต่น้อย กินไปเถิด พวกเราถูกขุนเพื่อ
ต้องการเนื้อ.

[๕๑๙] เจ้าจงลงสู่ห้วงน้ำ ที่ไม่มีโคลนตม ชำระ.
ล้างเหงื่อไคลทั้งหมด แล้วถือเอาเครื่องอุปได้
ใหม่ ซึ่งแต่ไหนแต่ไรมา มีกลิ่นหอมไม่ขาด
สาย.

[๕๒๐] ห้วงน้ำอะไรหนอที่ไม่มีโคลนตม ? อะไร
หนอเรียกว่าเหงื่อไคล ? อะไรเรียกว่าเครื่อง

ดูบไล้ใหม่? กลิ่นอะไรไม่ขาดหาย มาแต่ไหน
แต่ไร ?

[๕๒๑] ห้วงน้ำคือพระธรรมไม่มีโคลนตม. บาบ
เรียกว่าเหงื่อโคล และศีลเรียกว่าเครื่องดูบไล้
ใหม่ แต่ไหนแต่ไรมา กลิ่นของศีลนั้นไม่เคย
ขาดหายไป.

[๕๒๒] เหล่าชน ผู้ไม่รู้ ผู้ฆ่าสัตว์กิน เป็นปกติ
จะผลิตเพลนใจ ส่วนผู้รักษาชีวิตสัตว์ ไม่
ฆ่าสัตว์ เป็นปกติ จะไม่ผลิตเพลนใจ เมื่อ
วันเดือนเพ็ญมีพระจันทร์เต็มดวงแล้ว เหล่า
ชนผู้รื่นเริงใจอยู่เท่านั้น จึงจะสละชีพได้.

จบ คุณทิลชาดกที่ ๓

อรรถกถาคุณทิลชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุผู้กลัวตายรูปหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า นวจุททุกเก ดังนี้.

ได้ยินว่า กุลบุตรชาวเมืองสาวัตถีนั้น บวชในพระศาสนาแต่ได้
เป็นผู้กลัวตาย. เธอได้ยินเสียงกิ้งก่าขันไหว. ท่อนไม้ตก. เสียงนก

หรือสัตว์สี่เท้า แม้เพียงเล็กน้อย คือเบาๆ หรือเสียงอย่างอื่นแบบนั้น ก็จะเป็นผู้ถูกภัยคือความตายขู่ เดินตัวในรูปเหมือนกระต่ายถูกหางที่ ท้องจะนั้น. ภิกษุทั้งหลายพากันตั้งคาถา คือเรื่องสนทนา ขึ้นในธรรม สภาว่า คุณก่อนอาวโโส ภิกษุชื่อโน้นกลัวตาย ได้ยินเสียงแม่เพียง เล็กน้อย ก็ร้องพลางวิ่งพลางหนีไป ควรจะมนสิการว่า ก็ความตาย ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้เท่านั้นเป็นของเที่ยง แต่ชีวิตไม่เที่ยง ดังนี้. พระศาสดาเสด็จมาถึง ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นั่งสนทนากัน ด้วยเรื่องอะไรนะ เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ ดังนี้แล้ว ตรัสสั่งให้หาภิกษุนั้นมา แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุ ได้ทราบว่ เธอ กลัวตายจริงหรือ? เมื่อภิกษุนั้นทูลรับว่า ถูกแล้วพระเจ้าข้า ดังนี้ จึง ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่เฉพาะในปัจจุบันนี้เท่านั้น แม้ในชาติ ก่อน ภิกษุนี้ก็กลัวตายเหมือนกัน แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมา สาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร พาราณสี พระโพธิสัตว์ ได้ถือปฏิสนธิในท้องของแม่สุกร. แม่สุกร ท้องแก่ครบกำหนดแล้ว คลอดลูก ๒ ตัว. อยู่มาวันหนึ่งมันพาลูก ๒ ตัวนั้นไปนอนที่หลุมแห่งหนึ่ง. กาลครั้งนั้น หญิงชราคนหนึ่งมี ปกติอยู่บ้านใกล้ประตูนครพาราณสี เก็บฝ้ายได้เต็มกระบุงจากไร่ฝ้าย เดินเอาไม้เท้าขึ้นดินมา. แม่สุกรได้ยินเสียงนั้นแล้ว ก็วิ่งลงหนีไป เพราะกลัวตาย. หญิงชราเห็นลูกสุกรกลับได้ความสำคัญว่าเป็นลูก จึง

เอาใส่กระบุงไปถึงเรือน แล้วตั้งชื่อตัวพี่ว่า มหาคุณทิละ ตัวน้องว่า จุลตณทิละ เลี้ยงมันเหมือนลูก. ในเวลาต่อมามันเติบโตขึ้น ได้มีร่างกายอ้วน. หญิงชราถึงจะถูกทาบถามว่า จงขายหมูเหล่านี้ให้พวกฉันเถิด ก็บอกว่า ลูกของฉัน แล้วไม่ให้ใคร. ภายหลังในวันมหรสพวันหนึ่งพวกนักเลงดื่มสุรา เมื่อเนื้อหมดก็หารื้อกันว่า พวกเราจะได้เนื้อจากที่ไหนหนอ ทราบว่า ที่บ้านหญิงชรามีสุกร จึงพากันถือเหล้าไปที่นั่น พูดว่า คุณยายครับ ขอให้คุณยายรับเอาราคาสุกรแล้วให้สุกรตัวหนึ่งแก่พวกผมเถิด. หญิงชรา นั้น แม้จะปฏิเสธว่า อย่าเลยหลานเอ๋ย สุกรนั้นเป็นลูกฉัน ธรรมดาคนจะให้ลูกแก่คนที่ต้องการจะกินเนื้อไม่มีหรอก. พวกนักเลงแม้จะอ่อนวอนแล้วอ่อนวอนเล่าว่า ขึ้นชื่อว่าหมูจะเป็นลูกของคนไม่มีนะ ให้มันแก่พวกผมเถิด ก็ไม่ได้สุกร จึงให้หญิงชราดื่มสุรา เวลาแกลมาแล้วก็พูดว่า ยาย ยายจะทำอะไรกับหมู? ยายเอาราคาหมูนี้ไปไว้ทำเป็นค่าใช้จ่ายเถิด แล้ววางเหรียญกระษาปณ์ไว้ในมือหญิงชรา. หญิงชรารับเอาเหรียญกระษาปณ์ พูดว่า หลานเอ๋ย ยายไม่อาจจะให้สุกรซื้อมหาคุณทิละได้ แก่งพากันเอาจุลตณทิละไป.

มันอยู่ที่ไหน? นักเลงถาม.

ที่กอไม้กอโน้น หญิงชราตอบ.

ยายให้เสียง เรียกมันสิ นักเลงสั่ง.

ฉันไม่เห็นอาหาร หญิงชราตอบ.

นักเลงทั้งหลายจึงให้ค่าอาหารให้ไปนำข้าวมา ๑ ถาด. หญิงชรา
รับเอาค่าอาหารนั้น จัดซื้อข้าว เทให้เต็มรางหมูที่วางไว้ใกล้ประตูแล้ว
ได้ยืนอยู่ใกล้ ๆ ราง. นักเลงประมาณ ๓. คน มีบ่วงในมือ ได้ยืน
อยู่ ณ ที่นั้นนั่นเอง. หญิงชราได้ให้เสียงร้องเรียกหมูว่า ลูกจตุตถุณ-
ทิละมาไว. มหาตุณทิละได้ยินเพียงนั้นแล้วรู้แล้วว่า ตลอดเวลา
ประมาณเท่านี้ แม่เราไม่เคยให้เสียงแก่จตุตถุณทิละ ส่งเสียงถึงเราก่อน
ทั้งนั้น. วันนี้คงจักมีภัยเกิดขึ้นแก่พวกเราแน่แท้. มหาตุณทิละ จึง
เรียกจตุตถุณทิละมาแล้วบอกว่า น้องเอ๋ย แม่ของเราเรียกเจ้า เจ้าลงไป
ให้รู้เรื่องก่อน. จตุตถุณทิละ. ก็ออกจากกอไม้ไปเห็นว่านักเลงเหล่านั้น
ยืนอยู่ใกล้รางข้าวก็รู้ว่า วันนี้ความตายจะเกิดขึ้นแก่เราแล้ว ถูกมรณภัย
คุกคามอยู่ จึงหันกลับตัวหันไปหาพี่ชายไม่อาจจะยืนอยู่ได้ตัวสั่นหมุนไป
รอบ ๆ. มหาตุณทิละเห็นเขาแล้วจึงถามว่า น้องเอ๋ย ก็วันนี้เจ้าสิ้นเทา
ไป เห็นสถานที่เป็นที่เข้าไปแล้ว เจ้าทำอะไรนั่น. มันเมื่อจะบอกเหตุ
ที่ตนได้เห็นมา จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า:-

บัดนี้ วันนี้แม่เราให้อาหารสำหรับขุนใหม่

รางอาหารนี้เต็ม นายแม่ยืนใกล้รางอาหาร คน

หลายคนมีมือถือบ่วง อาหารนั้นไม่แจ่มชัด

สำหรับฉัน เพื่อกินอาหาร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นวจุณฑุเท ทานิ ทิยยติ ความว่า
ที่ เมื่อก่อนแม่ให้ข้าวต้มที่ปรุงด้วยรำหรือข้าวสวย ที่ปรุงด้วยข้าว
ตั้งแก่พวกเรา แต่วันนี้ให้อาหารสำหรับขุนใหม่ คือทานมีอาหารใหม่.
บทว่า ปุณฺณาย โทณิ ความว่า รางอาหารของพวกเรานี้ เต็มไป
ด้วยข้าวสวยล้วน ๆ. บทว่า สุวามินิ จิตา ความว่า ฝ่ายนายแม่ของ
พวกเรา ก็ได้ขึ้นอยู่ใกล้ ๆ รางอาหารนั้น. บทว่า พหุโก ชโน ความ
ว่า มิใช่แต่แม่ขึ้นอย่างเดียวนั้น แม้นคนอื่นอีกหลายคน ได้ขึ้น
มีมือถือบ่วงอยู่. บทว่า โน จ โข เม ปฏิกาติ ความว่า แม้ภาวะที่คน
เหล่านี้ ขึ้นอยู่แล้วอย่างนี้ ไม่แจ่มกระจ่างสำหรับฉัน อธิบายว่า ฉันไม่
ชอบใจ แม้เพื่อจะกินข้าวนี้.

มหาสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้ว พูคว่า น้องจุณฑุณฑิตะเอ๋ย ได้ทราบว่
ธรรมดาแม่ของเรา เมื่อเลี้ยงสุกรไว้ในที่นี้นั่นเอง ย่อมเลี้ยงเพื่อ
ประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้นของท่านถึงที่สุดแล้วในวันนี้ น้อง
อย่าคิดเลย เมื่อจะแสดงธรรมโดยลีลาพระพุทธเจ้า ด้วยเสียงที่ไพเราะ
จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

เจ้าสะดุ้ง เจ้าหัวหมุนรูปไปใย ? เจ้าประสงค์

จะหลีกหนีไป เจ้าไม่มีผู้ต้านทานจักไปไหน ?

น้องจุณฑุณฑิตะเอ๋ยเจ้าจงเป็นผู้ขวนขวายแต่น้อย

กินไปเถิด พวกเราถูกเขาขุนเพื่อต้องการเนื้อ

เจ้าองลงสู่ห้วงน้ำที่ไม่มีโคลนตม ชำระล้าง

เหงื่อไคลทั้งหมด แล้วถือเอาเครื่องอุปโภคใหม่

ซึ่งแต่ไหนแต่ไรมา มีกลิ่นหอมไม่ขาดสาย.

เมื่อมหาอุณทิละมหาสัตว์นั้น รำลึกถึงบารมีทั้งหลาย แล้วทำเมตตาบารมีให้เป็นปุเรจาริก ออกหน้า ยกบทแรกมาเป็นตัวอย่างอยู่นั่นเอง เสียงได้ดังไปทั่วมนครพาราณสี ที่กว้างยาวทั้งสิ้น ๑๒ โยชน์. ในขณะที่คนทั้งหลายได้ยิน ๆ นั้นแหละ ชาวนครพาราณสี ตั้งต้นแต่พระราชา และพระอุปราชเป็นต้น ได้พากันมาตามเสียง. ฝ่ายผู้ไม่ได้มาอยู่ที่บ้านนั่นเองก็ได้ยิน. ราชบุรุษทั้งหลายพากันฉางพุ่มไม้ ปราบพื้นที่ให้เสมอแล้วเกลี่ยทรายลง. ผู้ให้สุราแก่นักเลงทั้งหลายถึงคิดให้พวกนักเลงพากันทิ้งบ่วงแล้วได้ยินฟังธรรมกันทั้งนั้น. ฝ่ายหญิงชราที่หายเมา. มหาสัตว์ได้กล่าวปรารภเทศนาแก่จุลอุณทิละท่ามกลางมหาชน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตสฺสึ ภมฺสึ** ความว่า หวาดสะดุ้ง เพราะกลัวตาย เมื่อลำบากด้วยความหวาดสะดุ้ง เพราะความกลัวตายนั่นแหละ เธอจึงหัวหมุน. บทว่า **เลณฺมิจฺจนฺตึ** ได้แก่มองหาที่พึ่ง บทว่า **อตาโณตฺถึ** ความว่า นื่องเอ๋ย เมื่อก่อนมารดาของเราเป็นที่พึ่งที่ระลึกได้ แต่วันนี้ท่านหมดอาลัยทอดทิ้งเราแล้ว บัดนี้เจ้าจักไปไหน. บทว่า **โอคาคห** ได้แก่งงไปอยู่. อีกอย่างหนึ่งปาฐะว่าอย่างนี้เหมือนกัน บทว่า **ปวาทฺห** ได้แก่ให้เหงื่อไคลทั้งหมดลอบไป. บทว่า **น จิขุชฺชติ**

ได้แก่ไม่หายไป. มีอธิบายว่า ถ้าหากเจ้าสะดุ้งกลัวความตายไซ้
ก็จงลงสู่สระโบกขรณีที่ไม่มีโคลนตม ชำระล้างเหงื่อและไคลทั้งหมด
ในตัวองเจ้า แล้วลُبไล้ด้วยเครื่องลُبไล้ที่หอมฟุ้งอยู่เป็นนิตย์.

จุดคุณทิละได้ยินคำนั้นแล้วคิดว่า พี่ชายของเราพูดอย่างนี้ วงศ์
ของพวกเราไม่มีการลงสระโบกขรณี แล้วอาบน้ำชำระล้างเหงื่อไคล
ออกจากศรีระร่วง การนำเอาเครื่องลُبไล้เก่าออกไปแล้วเอาเครื่องลُبไล้
ใหม่ที่มีกลิ่นหอมฟุ้งลُبไล้ไม่มีในกาลไหนเลย พี่ชายของเราพูดอย่าง
นี้ หมายถึง อะไรกันหนอ ดังนี้แล้ว เมื่อจะถามจึงกล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

ห้วงน้ำอะไรหนอที่ไม่มีโคลนตม ? อะไร

หนอ เรียกว่าเหงื่อไคล ? อะไรเรียกว่าเครื่อง
ลُبไล้ใหม่ ? กลิ่นอะไรไม่ขาดหายมาแต่ไหน
แต่ไร ?

พระมหาสัตว์ได้ยินคำตอบนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นเธอจง
เงี่ยโสตฟัง เมื่อจะแสดงธรรมด้วยพุทธลีลา ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า:-

ห้วงน้ำคือพระธรรมไม่มีโคลนตม บาบ

เรียกว่าเหงื่อไคล และศีลเรียกว่าเครื่องลُبไล้
ใหม่ แต่ไหนแต่ไรมา กลิ่นของศีลนั้นไม่ขาด
หายไป เหล่าชน ผู้ไม่รู้ ผู้มาสัตว์กิน เป็น

ปกติ จะเปล็ดเพลินใจ ส่วนผู้รักษาชีวิตสัตว์
ไม่ฆ่าสัตว์ เป็นปกติ จะไม่เปล็ดเพลินใจ เมื่อ
วันเดือนเพ็ญ มีพระจันทร์เต็มดวงแล้ว เหล่า
ชนผู้รื่นเริงใจอยู่เท่านั้น จึงจะสละชีพได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทุมโหม ความว่า ธรรมะแม่ทั้งหมด
นี้ คือศีล ๕ ศีล ๑๐ สุจริต ๓ โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และ
อมตมทานิพพาน ชื่อว่า ธรรม. บทว่า อกทุทโหม ความว่า ชื่อว่าไม่
มีโคลนตม เพราะไม่มีโคลนตมคือกิเลส ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ
มานะ และทิฐิ. ด้วยบทนี้ มหาคุณทิละ งดธรรมที่เหลือไว้แสดงพระ-
นิพพานเท่านั้น เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมทั้งหลายมีปัจจัย. ปรุงแต่งก็ดีงาม ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งก็ตาม มี
ประมาณเท่าใด วิราคธรรมท่านกล่าวว่าถ้าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น ได้
แก่ธรรมให้สร้างเมา. ปราศจากความหิวระหาย. ถอนอาลัยออกได้
ตัดวิภูฏะได้ เป็นที่สิ้นตัณหา วิราคะ คือคลายกำหนด นิโรธ คือดับ
ตัณหาไม่มีเหลือ นิพพาน คือดับกิเลสและทุกข์หมด. นัยว่าพระโพธิ-
สัตว์ เมื่อจะแสดงพระนิพพานนั้นนั่นแหละ จึงกล่าวอย่างนี้ ด้วย
อำนาจอุปนิสสัยปัจจัยว่า นื่องจุดคุณทิละเอ๋ย เราเรียกสระคือพระ-
นิพพานว่า ห้วงน้ำ เพราะในพระนิพพานนั้นนั่นเอง ไม่มีชาติ ชรา
พยาธิ และมรณทุกข์เป็นต้น แม้ว่าหากจะมีผู้ประสงค์จะพ้นจากมรณะ

ก็จงเรียนข้อปฏิบัติที่จะให้ถึงพระนิพพาน. บทว่า **ปาปี เสทมล** ความว่า นื่องจตุตถกทิลละเอีย บัณฑิตในสมัยก่อนทั้งหลายเรียกบาปว่าเป็นเหงื่อไคล เพราะเป็นเช่นกับเหงื่อไคล. ก็บาปนี้นี้มีอย่างเดียวคือกิเลสเครื่องประทุษร้ายใจ บาปมี ๒ อย่างคือ สีลที่เลวทรามกับทฐิที่เลวทราม. บาปมี ๓ อย่าง คือ ทุจจริต ๓. บาปมี ๔ อย่าง คือ การดูอำนาจอคติ ๔ อย่าง. บาปมี ๕ อย่าง คือ สลัดใจ ๕ อย่าง. บาปมี ๖ อย่าง คือ อการวะ ๖ อย่าง. บาปมี ๗ อย่าง คือ อสังกรรม ๗ ประการ. บาปมี ๘ อย่าง คือ ความเป็นผิด ๘ ประการ. บาปมี ๙ อย่างคือ เหตุเป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาต ๙ อย่าง. บาปมี ๑๐ อย่าง คือ อกุศลธรรมบด ๑๐. บาปมีมากอย่าง คือ อกุศลธรรมทั้งหลายที่ทรงจำแนกออกไป โดยเป็นกรรมหมวด ๑ หมวด ๒ และหมวด ๓ เป็นต้น อย่างนี้ คือ รากะ โทสะ โมหะ. บทว่า สีลได้แก่สีล ๕ สีล ๑๐ และปารีสุทธสีล ๔. นื่องเอีย บัณฑิตทั้งหลาย เรียกสีลนี้ว่าเป็นเสมือนเครื่องลูบไล้ใหม่. บทว่า **ตสุส** ความว่า กลิ่นของสีลนั้น แต่ไหนแต่ไรมา ไม่ขาดหายไปในวัยทั้ง ๓ คือไม่แผ่ไปทั่วโลก.

กลิ่นดอกไม้จะไม่หอมทวนลมไป กลิ่น

จันทน์กฤษณา หรือดอกไม้ก็ไม่มีหอมทวนลม

ไป แต่กลิ่นของสัตบุรุษหอมทวนลมไป สัต-

บุรุษฟุ้งขจรไปทั่วทุกทิศ. กลิ่นสีลหอมยิ่งกว่า

คันธชาติเหล่านี้ คือจันทน์กฤษณะ ดอกอุบล

หรือดอกมะลิ. เพราะกลิ่นกฤษณาและจันทน์
นี้หอมน้อย ส่วนกลิ่นของผู้มีศีลทั้งหลาย
หอมมากฟุ้งจรไปในเทวโลกและมนุษย์โลก.

บทว่า นนฺทนฺติ สรรีรมาติโน ความว่าเนื่องจตุตถกษิตละเอีย คน
ผู้ไม่มีความรู้ทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อทำปาณาติบาต จะผลิตผลิตคือพอ
ใจว่า พวกเราจักกินเนื้ออร่อยบ้าง จักให้ลูกเมียกินบ้าง คือไม่รู้โทษ
ของปาณาติบาตเป็นต้นนี้ว่า ปาณาติบาตที่ประพฤตินจนอบรมมาทำ
ให้มากแล้ว จะเป็นเพื่อให้เกิดในนรก จะเป็นไปเพื่อให้เกิดในกำเนิด
เดียรัจฉาน ฯลฯ จะเป็นไปเพื่อให้เกิดในเปรตวิสัย วิกากของปาณาติ-
บาตที่เบาว่าวิกากทั้งหมด จะเป็นไปเพื่อให้เกิดเป็นมนุษย์มีอายุน้อย
ดังนี้ เมื่อไม่รู้ก็จะเป็นผู้สำคัญบาปว่าเป็นน้ำผึ้ง ตามพระพุทธรภาษิตว่า :-

คนโง่ยอมสำคัญบาปว่าเป็นเหมือนน้ำผึ้ง

ตลอดเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล แต่เมื่อใดบาป
ให้ผล เมื่อนั้นคนโง่ก็จะเข้าถึงทุกข์.

ไม่รู้แม้เหตุมีประมาณเท่านี้ว่า :-

คนเขลา เบบัญญา เทียวทำบาปกรรม
ซึ่งมีผลเผ็ดร้อนด้วยตนเอง ที่เป็นเหมือนศัตรู
กรรมที่มีผลเผ็ดร้อน ทำให้คนมีน้ำตานองหน้า

ร้องให้ไปพลางเสวยผลกรรมไปพลาง ทำแล้ว

ไม่ดี.

บทว่า น จ นนุทนต์ิ สรีรชาริโน ความว่า น้องจุลตุมทิลละ
เอี้ย สัตว์เหล่านั้นใด ผู้รักษาชีวิตสัตว์ไว้ ไม่ฆ่าสัตว์เป็นปกติ สัตว์
เหล่านั้น เหลือ ตั้งต้นแต่พระโพธิสัตว์ไป เว้นไว้แต่มฤคราชสีห์ ช้าง
อาชาไนย ม้าอาชาไนยและพระจินาสพ เมื่อความตายมาถึงตน ชื่อว่า
ไม่กลับไม่มี.

สัตว์ทั้งหลายสะดุ้งต่ออาชญาทั้งหมด
เพราะชีวิตเป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น
คนควรเอาตนเป็นเครื่องเปรียบเทียบแล้ว ไม่
เบียดเบียน ไม่ฆ่ากัน.

บทว่า ปุณฺณาย ความว่า เต็มด้วยคุณค่า.บทว่า ปุณฺณมาถิยา
ความว่า เมื่อเดือนประกอบด้วยจันทร์เพ็ญ สถิตอยู่เต็มดวงแล้ว. ได้
ทราบว่ เมื่อนั้นเป็นวันอุโบสถที่มีพระจันทร์เต็มดวง. บทว่า รมมานา-
ว ชนฺทิติ ชีวิตฺติ ความว่า น้องจุลตุมทิลละเอี้ย เธออย่าเศร้าโศก อย่า
ร้องให้ ขึ้นชื่อว่าความตายไม่ใช่เฉพาะเราเท่านั้น แม้สัตว์ที่เหลือทั้ง
หลายก็มีความตาย สัตว์ผู้ไม่มีคุณมีศีลเป็นต้น อยู่ในภายในย่อมจะกลัว
แต่พวกเราผู้สมบูรณ์ด้วยศีลและอาจารย์ เป็นผู้มึบุญ คือจะไม่กลัว
เพราะฉะนั้นสัตว์ที่เช่นกับเรา จะยินดีสละชีวิตทีเดียว.

มหาสัตว์แสดงด้วยเสียงอันไพเราะ ด้วยพุทธลีลาอย่างนี้แล้ว.

ชุมนุมชนมีการปรบมือและการชูผ้าจำนวนพันเป็นไปแล้ว. ท้องฟ้าได้เต็มไปด้วยเสียงสาธุการ. พระเจ้าพาราณสี ทรงบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยราชสมบัติ ประทานยศแก่หญิงชรา ทรงรับเอาสุกกรทั้ง ๒ ตัวไว้ ทรงให้อาบด้วยน้ำหอม ให้ห่มผ้า ให้ได้ทาด้วยของหอมเป็นต้น ให้ประดับแก้วมณีที่คอ แล้วทรงนำเข้าไปสู่พระนคร สถาปนาไว้ในตำแหน่งราชบุตร ทรงประทับประคองด้วยบริวารมาก. พระโพธิสัตว์ได้ให้ศีล ๕ แก่ข้าราชการบริพาร. ชาวนครพาราณสีและชาวกาสิกรัฐพากันรักษาศีล ๕ ศีล ๑๐ ทุกคน. ฝ่ายมหาสัตว์ได้แสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้นทุกวันปักขินั่งในที่วินิจัยศาลพิจารณาคดี เมื่อมหาสัตว์นั้นยังมีชีวิตอยู่ ขึ้นชื่อว่า การโกงไม่มีแล้ว. ในกาลต่อมาพระราชาสวรรคต. ฝ่ายมหาสัตว์ให้ประชาชนถวายพระเพลิงพระสรีระพระองค์ แล้วให้จารึกคัมภีร์วินิจัยคดีไว้แล้วบอกว่า ท่านทั้งหลายต้องดูคัมภีร์นี้พิจารณาคดี แล้วแสดงธรรมแก่มหาชน โอวาทด้วยความไม่ประมาทแล้วเข้าไปพร้อมกับจุดคุณทีละที ๗ ที่คนทั้งหมดพากันร้องไห้และคร่ำครวญอยู่นั่นเอง. โอวาทของพระโพธิสัตว์ครั้งนั้น เป็นไปถึง ๖ หมื่นปี.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสังจะแล้วทรงประชุมชาดกไว้ ในที่สุดแห่งสังจธรรมภิกษุผู้กัฬตายนั้น ดำรงอยู่แล้วในโศคาปัตติผล. พระราชาในครั้งนั้นได้แก่พระอานนท์ใน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 149

บัดนี้ จุลตุณฺหิละ ได้แก่ภิกษุผู้กลัวตาย บริษัทได้แก่พุทธบริษัท
ส่วนมหาตุณฺหิละ คือเรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาตุณฺหิละชาดกที่ ๓

๔. สุวรรณกัถกชาดก

ว่าด้วยปู้ตัวฉลาด

[๒๒๓] มฤคสิงคี คือปู้มีตาโปน มีกระดองแข็ง
อาศัยน้ำไม่มีขน ฉันทุกมันหนีบ จะร้องให้
อย่างคนที่ควรกรุณา เอ๊ย เพื่อนแกลจะหนีบ
ฉันทไปเพื่อประโยชน์อะไร ?

[๒๒๔] งูที่เป็นเพื่อนนั้น เมื่อจะตัดทอนเพื่อน
ของตนไว้ จึงแผ่พังพานใหญ่ไปพลง พ่นพิษ
ไปพลง ได้มาถึงตัวปู้ ปู้ก็ได้หนีบงูไว้.

[๒๒๕] ปู้ไม่ต้องการกินกา ไม่ต้องการกินพระยา
งู แต่หนีบไว้ เจ้าปู้ตาโปนเอ๊ย ข้าขอถามแกล
เหตุไรแกลจึงหนีบข้าทั้ง ๒ ไว้.

[๒๒๖] ชายคนหนึ่งที่จับข้านำไปที่น้ำ เป็นผู้หวัง
ความเจริญแต่ข้า เมื่อเขาตาย ข้าจะมีความ
ทุกข์หาน้อยไม่ เราทั้ง ๒ คือข้าและคน ๆ นั้น
จะไม่มี.

[๕๒๗] อนึ่ง คนทุกคน เห็นข้าผู้มีร่างกายเติบโตแล้ว ต้องการเบียดเบียน คือกินเนื้อที่ทั้งอร่อย ทั้งอวบ ทั้งนุ่ม ฝ่ายกาเห็นข้าแล้ว ก็คงจะเบียดเบียน.

[๕๒๘] ถ้าหากข้าถูกหนีบ เพราะแห่งชายคนนั้นไซ้ ข้าจะดูคพิษกลับ ชายคนนั้นลุกขึ้นได้ แกลงปล่อยทั้งข้าทั้งกาโดยเร็ว ก่อนที่พิษร้ายแรงจะเข้าไปสู่ชายคนนี้.

[๕๒๙] ข้าจะปล่อยงู แต่ยังไม่ปล่อยกาก่อน เพราะกาจะเป็นตัวประกันไว้ก่อน. ต่อเมื่อเห็นชายคนนี้มีความสุขสบายปลอดภัยแล้ว ข้าจึงจะปล่อยกาไปเหมือนปล่อยงู ฉะนั้น.

[๕๓๐] กาในครั้งนั้น ได้แก่เทวทัตในบัดนี้ ส่วนงูเห่าหม้อ ได้แก่ช่างนาพาคิริ ปูได้แก่พระอานนท์ผู้เจริญ ส่วนตถาคตผู้เป็นศาสดา ได้แก่พราหมณ์ ในครั้งนั้น.

จบ สุวรรณกัถกฏกชาดกที่ ๔

อรรถกถาสวรรณกัถกภูกชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภการเสียดละสีพของพระอานนทเถระเพื่อพระองค์ จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า **สิงคมิโค** ดังนี้.

เรื่องแต่ต้นจนถึงการประกอบนายขมังธนู ตรัสไว้ในกัถกชาดก การปล่อยช้างชนบาล ตรัสไว้แล้วในจุลลหังสชาดก.

ความย่อว่า ในครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายตั้งเรื่องกันขึ้นในธรรมสภาว่า พระอานนทเถระผู้เป็นคลังพระธรรม เป็นผู้บรรลุเสขปฏิบัติสัมภินา เมื่อช้างชนบาลกำลังวิ่งมา ก็ได้สละชีวิตถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. พระศาสดาเสด็จมาถึงแล้วตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ ? เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้. จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่บัดนี้เท่านั้น แม้ในชาติก่อนพระอานนทก็สละชีวิตเพื่อเราเหมือนกัน ดังนี้แล้ว จึงได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ด้านทิศอีสานของกรุงราชคฤห์ ได้มีบ้านพราหมณ์ชื่อว่า หลินทียะ. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลกาสิกพราหมณ์ ในหมู่บ้านนั้น เติบโตแล้วดำรงทรัพย์สมบัติไว้ให้คนทำกรรม ประมาณ ๘ หมื่น ในนามครแห่งหนึ่ง ด้านทิศอีสานของหมู่บ้านนั้น.

วันหนึ่ง เขาไปนาพร้อมกับคนทั้งหลายผู้เป็นบริวาร สั้งบังคับกรรมกรทั้งหลายว่า สูเจ้าทั้งหลายจงพากันทำงานเถิด แล้วเข้าไปหนองน้ำใหญ่ ปลายนา เพื่อต้องการล้างหน้า. ก็แหละในหนองน้ำนั้น มีปูตัวหนึ่ง มีสีเหมือนสีทอง มีรูปร่างน่าเลื่อมใสอาศัยอยู่. พระโพธิสัตว์เดียวไม่ชำระฟันแล้ว จึงลงไปหนองน้ำนั้น ในเวลาพระโพธิสัตว์นั้นล้างหน้า ปูได้มาใกล้พระโพธิสัตว์. ครั้งนั้น ท่านได้ยกมันขึ้นมาจับให้นอนอยู่ในระหว่างฝ่าห่มของตนแล้ว เมื่อไปทำกิจที่ตนจะต้องทำในนา จึงวางมันลงไป ในหนองนั้นแล้วได้ไปบ้าน. ต่อแต่นั้นมาพระโพธิสัตว์ เมื่อมาถึงนาจะไปหนองน้ำนั้นก่อน ให้ปูนอนในระหว่างฝ่าห่มแล้ว จึงตรวจดูการงานภายหลัง. ด้วยประการดังนี้ ความคุ้นเคยกันระหว่างพระโพธิสัตว์กับปูนั้นจึงได้มั่นคง. พระโพธิสัตว์ก็มานาเนื่องนิตย์. ก็แหละประสาทในนัยน์ตาของพระโพธิสัตว์นั้นปรากฏเป็นวงกลม ๓ ชั้นใสแจ้ว. ครั้งนั้น กาดัวเมียที่รังกายนต้นตาลต้นหนึ่ง ที่ปลายนาของพระโพธิสัตว์นั้นเห็นนัยน์ตาของท่านแล้วอยากจะกิน จึงบอกกาดัวผู้ว่า พี่ ฉันเกิดแพ้ท้องแล้ว.

กาดัวผู้ ธรรมชาติการแพ้ท้องเป็นอย่างไร ?

กาดัวเมีย ฉันอยากกินนัยน์ตาของพราหมณ์คนนั้น.

กาดัวผู้ แกเกิดแพ้ท้องที่เลวร้าย ใครจักสามารถนำนัยน์ตาเหล่านั้นมาได้.

กาตัวเมีย เจ้าไม่สามารถหรือ ?

กาตัวผู้ ข้าไม่สามารถ.

กาตัวเมีย จันรู้เรื่องนี้ ก็ที่จอมปลวกนั้นในที่ไมไกลต้นตาลมีงูเห่าหม้ออาศัยอยู่ เจ้าจงปรนนิบัติงูเห่านั้น พรหมณ์นั้นถูกงูนั้นกัดแล้ว จักตาย เมื่อเป็นเช่นนั้น เจ้าก็จักจิกเอานัยน์ตาของเขามาได้. กาตัวผู้ รับคำว่าดีแล้ว จำเดิมแต่นั้นมาก็ปรนนิบัติ งูเห่าหม้อ. ในเวลาที่ข้าวกล้าที่พระโพธิสัตว์หว่านไว้ตั้งท้อง ปุ่ก็ได้เติบโตขึ้น. อยู่มาวันหนึ่ง งูพูดกะกว่า สหายเอ๋ย ท่านปรนนิบัติเราเนื่องนิตย์ เพราะเหตุอะไร. เราจะทำอะไรให้ท่านได้. กาบอกว่า นาย ทาสีของท่าน คือภรรยาของฉันทเกิดแพ้ท้องอยากกินนัยน์ตาของเจ้าของนานั้น เรานั้นจักได้นัยน์ตาของเจ้าของนานั้น ด้วยอนุภาพของท่าน เพราะฉะนั้น เราจึงปรนนิบัติท่าน. งูบอกให้กานั้นเบาใจว่า เรื่องนี้ยกไว้เถอะไม่ใช่เรื่องหนักหนา ท่านจักได้แน่. ในวันรุ่งขึ้นจึงอาศัยคันทนาเอาหญ้าปิดไว้ที่ทางมานอนดูการมาของเขา. พระโพธิสัตว์ เมื่อมาจะลงไปหนองน้ำล้างหน้า ยังความเสนาหาให้เกิดขึ้น สวมกอดปุ่ทอง ให้นอนอยู่ในระหว่างผ้าห่มก่อนแล้วจึงเข้าไปนา. งูเห็นพระโพธิสัตว์นั้นกำลังมา ก็เลื้อยไปโดยเร็ว กัดเนื้อปลีแข็ง คือน่องให้ล้มลงไปในที่นั่นนั่นเอง แล้วจึงหนีไปหมายจอมปลวกเป็นปลายทาง. การล้มของพระโพธิสัตว์ก็ดี การกระโดดออกไปจากระหว่างผ้าสาฎกของปุ่ก็ดี การมาเกาะบนที่อกพระโพธิสัตว์

ก็ดี ได้มีไม้ก่อนไม้หลังกัน. กาเกาะแล้วจะใช้จะงอยปากจิกนัยน์ตา. ปูคิดว่า ภัยเกิดขึ้นแก่สหายของเราแล้ว เพราะอาศัยกาตัวนี้ เมื่อเรา จับกาตัวนี้ไว้ได้ งูก็จ๊กกลับมา จึงอ้าก้ามหนีบคอกาไว้แน่นเหมือนเอา คีมคิบไว้ให้มันล่าแล้วจึงได้ทำให้หย่อนไว้หน่อยหนึ่ง คือตาก้ามลง. กา เมื่อจะเรียกงูว่า สหายเอ๋ย สหายจะทิ้งเราไปเพื่อประโยชน์อะไร ? ปู ตัวนี้หนีบฉัน ฉันจะยังไม่ตายจนกว่าเพื่อนจะมา จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า:-

มฤคสิงคี คือปูมีตาโปน มีกระดองแข็ง

อาศัยน้ำ ไม่มีขน ฉันถูกลมหนีบ จะร้องให้

อย่างคนที่ควรกรุณา เอ๋ย เพื่อนแกลจะหนีฉัน

ไปเพื่อประโยชน์อะไร ?

ฟังทราบวินิจฉัยในคานานัน ดังต่อไปนี้. ปูเขาเรียกว่า สิงคมิคะ เพราะมีสีเหมือนสีทองสิงคี หรือเพราะมีเขากล่าว คือก้าม. บทว่า **อายุตจฺจุเนตฺโต** ได้แก่ ประกอบด้วยตากกล่าวคือจ๊กขยาว. กระดอง คือกระดูกของปูนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนี้ปูนั้นจึงชื่อว่า มีกระดองแข็ง **อภฺจิตฺตฺโต**. คำว่า **หเร สขา** เป็นคือร้องเรียก ความหมายว่า คู่ก่อนสหายผู้เจริญ.

งูได้ฟังคำนั้นแล้ว ได้แต่ฟังพานพ่นพิษร้ายมา.

พระศาสดาเมื่อทรงแสดงเนื้อความนั้น ได้ตรัสอภิสังฆพุทธคาถา
ที่ ๒ ว่า :-

งูที่เป็นเพื่อนนั้น เมื่อจะกัดทานเพื่อน
ของตนไว้ จึงแผ่พังพานใหญ่ไปพลาง ฟันพิษ
ไปพลาง ได้มาถึงตัวปู ปูก็ได้หนีบงูไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กกุฏกชฎปตุโต ความว่า ถึงที่
ใกล้ปู. บทว่า สขา สขาร์ ความว่า ผู้เป็นเพื่อนจะป้องกันเพื่อนของ
ตน. ปาฐะว่า สกขาร์ ดังนี้บ้าง. ความหมายก็ว่าสหายของตน. บทว่า
ปริตยามาโน ความว่า เมื่อจะรักษา. บทว่า อคฺคเหติ ความว่า
ปูเอาก้ามที่ ๒ หนีบคอไว้แน่น ภายหลังให้มันล่าแล้วจึงได้ทำให้หย่อน
ลงหน่อยหนึ่ง คือลาก้ามลง.

ลำดับนั้น งูคิดว่า ธรรมดาปูจะไม่กินเนื้อกาเลยและไม่กินเนื้องู
ด้วย เพราะเหตุอะไรหนอ ปูตัวนี้จึงหนีบพวกเราไว้ เมื่อจะถามปูนั้น
จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ไว้ว่า :-

ปูไม่ต้องการกินกา ไม่ต้องการกินพระ-
ยาญ แต่หนีบไว้ เจ้าปูตาโปนเอ๋ย ข้าขอถาม
เจ้า เหตุไร แกจึงหนีบข้าทั้ง ๒ ไว้?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฆาตตุลิก** ความว่า เป็นผู้ต้องการอาหาร. บทว่า **อาเทย** ความว่า หนีบไว้ อธิบายว่า หนีบไว้ประกอบด้วยโทษณะก็หาไม่.

ปู่ได้ฟังคำนั้นแล้ว เมื่อจะบอกถึงเหตุที่หนีบไว้ จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

ชายคนหนึ่งที่จับขำนำไปที่น้ำ เป็นผู้หวัง

ความเจริญแก่ขำ. เมื่อเขาตาย ขำจะมีความ
ทุกข์หาน้อยไม่ เราทั้ง ๒ คือขำแลคน ๆ นั้น
จะไม่มี. อนึ่ง คนทุกคนเห็นขำ ผู้มีร่างกาย
เติบโตแล้ว ต้องการเบียดเบียน คือกินเนื้อ
ที่ทั้งอร่อย ทั้งอวบ ทั้งนุ่ม ฝ่ายกาเห็นฉันแล้ว
คงจะเบียดเบียน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อัย** บ่งถึงพระโพธิสัตว์. บทว่า
อตุถกาโม หมายความว่า มุ่งประโยชน์แก่กุล. ด้วยบทว่า **อุทกาย**
เนติ ปรากฏว่า ผู้ใดรักฉัน เอาผ้าห่มห่อฉันไปที่น้ำ คือให้ฉันถึงที่
อยู่ของตน. บทว่า **ตสุมี มเต** ความว่า ถ้าหากเขาจะตายในที่นี้ไซ้
เมื่อคน ๆ นี้ตายแล้ว ฉันจักมีทุกข์กายแจะทุกข์ใจมากมาย. บทว่า **อุโ**
น โหม ความว่า เราทั้ง ๒ คน ก็จักไม่มี. คาถาว่า **มมณจ ทิสฺวาน**

มีเนื้อความดังต่อไปนี้ว่า ข้อนี้ก็เหตุแม้ข้ออื่นก็เป็นเหตุ คือเมื่อคน ๆ นี้ตายแล้ว คนทุกคนเห็นฉันเข้าสู่หิมคที่พึง ไม่มีปัจจัย แต่มีร่างกาย เติบโตแล้ว คงต้องการฆ่าเราโดยเห็นว่า เนื้อของปุตว์นี้ทั้งอร่อยทั้ง หนาทั้งนุ่ม ไม่ใช่แต่คนอย่างเดียวเท่านั้นจักต้องการ แม้กาทั้งหลายที่เป็นสัตว์เดียรัจฉาน เห็นฉันเข้าก็คงจะเบียดเบียน คือคงจะฆ่าให้ตาย.

กูได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงคิดว่า เราจักลงปุตว์นี้ด้วยอุบายอย่างหนึ่ง แล้วให้ปล่อยทั้งกาทั้งตนเองไป. ลำดับนั้น กูเมื่อจะลงปุตว์นั้น จึงกล่าว คาถาที่ ๖ ว่า :-

ถ้าหากข้าทั้ง ๒ ถูกหนีบเพราะเหตุแห่ง

ชายคนนั้นไซ้ร้ ข้าจะถอดพิษกลับ ชายคนนี้

ลูกขึ้นได้ แกลงปล่อยทั้งข้าทั้งกาโดยเร็ว ก่อน

ที่พิษร้ายแรงจะเข้าไปสู่ ชายคนนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สเจ ตสฺส เหตุ** ความว่า ถ้าหากว่า เพราะเหตุแห่งชายคนนี้ไซ้ร้. บทว่า **อุฏฺฐาตุ** ความว่า จงเป็นผู้ปราศจากพิษ. บทว่า **วิสมาวมามิ** ความว่า ข้าจะถอนพิษของชายคนนั้นออก จะทำให้เขาเป็นผู้ไม่มีพิษอีก. บทว่า **ปุเร วิถิ** **กาพฺ-**
หมุเปติ มจฺจ ความว่า เพราะว่าพิษที่ข้ายังไม่ถอดกลับจะเป็นพิษที่มีกำลังร้ายแรง พึงเข้าไปสู่ชายคนนี้ **ตราบ**ใดพิษนั้นยังไม่เข้าไป **ตราบ**

นั่นนั่นแหละ แกลงปล่อยข้าทั้ง ๒ คนไป.

ปู่ได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงคิดว่า งูตัวนี้ต้องการจะใช้อุบายอย่างหนึ่ง ให้เราปล่อยทั้ง ๒ ตัวแล้วหนีไป มันไม่รู้ความฉลาดในอุบายของเรา. บัดนี้เราจะทำก้ามของเราให้หย่อน คือลาก้ามลง พอให้งูจะสามารถเลื้อยไปได้ แต่เราจักไม่ปล่อยกาเลย ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว จึงได้กล่าวคาถาที่ ๗ ว่า :-

ข้าจะปล่อยงู แต่ยังไม่ปล่อยกาก่อน

เพราะกาจะเป็นตัวประกันไว้ก่อน ต่อเมื่อเห็น

ชายคนนี้ มีความสุขสบายปลอดภัยแล้ว ข้า

จึงจะปล่อยกาไปเหมือนปล่อยงู ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏิพัทธโก ได้แก่ เป็นตัวประกัน.

บทว่า ยถา สปุปี ความว่า ข้าจะปล่อยงูตัวเจริญอันใด แม้กาข้าก็จะปล่อยฉนั้นนั่น แกลงคูศพิษออกจากร่างกายของพราหมณ์คนนี้อย่างนี้โดยเร็ว.

ก็แหละ ปู่ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ได้ลาก้ามลงเพื่อให้นั้นเลื้อยไปสะดวก. งูคูศพิษออกแล้ว ได้ทำร่างกายของพระมหาสัตว์ให้หมดพิษ พระมหาสัตว์นั้นก็มีทุกข์ จึงลุกขึ้นยืนด้วยรูปพรรณปกตินั้นเอง. ปู่คิดว่า ถ้าหากสัตว์ทั้ง ๒ ตัวนี้จักปลอดภัยไซ้ร้ ขึ้นชื่อว่า ความ

เจริญ ก็จักไม่มีแก่สหายของเรา เราจักให้มันพินาศไป ดังนี้แล้วได้เอาก้ามหนีบศิระของสัตว์ทั้ง ๒ ตัว เหมือนเอาไม้เท้าคดกลีบบัว แล้วให้ถึงความสิ้นชีวิต. ฝ่ายกาคัวเมียก็ได้หนีไปจากที่นั่น. พระโพธิสัตว์เอาร่างงูพันที่ท่อนไม้แล้วโยนไปหลังพุ่มไม้ ปล่อยปูลีทองที่หนองน้ำแล้ว ไปบ้านหลินทียะนั่นเอง. จำเดิมแต่นั้นมา ความคุ้นเคยระหว่างพระโพธิสัตว์นั้นกับปูได้มียิ่งกว่าแต่ก่อน.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศถึงจะแล้วทรงประชุมชาดก. จึงได้ตรัสคาถาสุดท้ายไว้ว่า :-

กาลในครั้งนั้น ได้แต่พระเทวทัตในบัดนี้

ส่วนงูเห่าหมี ได้แก่ช่างนาพาคิริ ปูได้แก่

พระอานนท์ผู้เจริญ เราตถาคตผู้เป็นศาสดา

ได้แก่พราหมณ์ ในครั้งนั้น.

ในเวลาจบสังฆกรรม คนได้เป็นพระโสดาบันมากมาย. ส่วนกาคัวเมียไม่ได้ตรัสไว้ในพระคาถา. มันก็ได้แก่นางจัญจมานวิกา.

จบ อรรถกถาสวรรณกัถกฏกชาดกที่ ๔

๕. มัยหกสกุณชาดก

ว่าด้วยการใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์

[๕๓๑] นกชื่อมัยหกะ นกเขา บินไปที่ไหล่เขา
และชอกเขา เกาะต้นเลียบที่มีผลสุก ร้องว่า
ของกู ๆ.

[๕๓๒] เมื่อมันร้องอยู่อย่างนี้ ผุ่่งนกที่นั่นมารวม
กัน พวกมันกินผลเลียบแล้วบินหนี มันก็ยังร้อง
อยู่นั่นเอง ฉันทิด.

[๕๓๓] บุคคลบางคนในโลกนี้ ก็ฉันทันั้นเหมือน
กัน รวบรวมทรัพย์ไว้มากมาย ตนเองก็ไม่ได้
ใช้สอยเลย ไม่มอบส่วนแบ่งแก่ญาติทั้งหลาย
ด้วย.

[๕๓๔] เขาไม่ได้ใช้สอยผ่านุง ผ้าห่ม ไม่รับ-
ประทานภัตตาหาร ไม่ตัดทรงดอกไม้ ไม่ลูบไล้
เครื่องลูบไล้ ไม่ใช่อะไรสักครั้งเดียว และ
ไม่สงเคราะห์ญาติทั้งหลาย.

[๕๓๕] เมื่อบ่นเพื่อยู้อย่างนี้ว่า ของกูๆ หวง-
แห่นไว้ภายหลังพระราชาบ้าง โจรบ้าง ทายาท
ผู้ไม่เป็นที่รักบ้าง เอาทรัพย์ไป คนนั้นก็บ่น
เพื่อยู่นั้นแหละ.

[๕๓๖] ส่วนผู้มีปรีชาใช้เองด้วย สงเคราะห์ญาติ
ทั้งหลายด้วย เขาจะได้รับเกียรติ เพราะการ
สงเคราะห์นั้น ละโลกนี้ไปแล้ว ก็จะบรรเทิง
ในสวรรค์.

จบ มัยหกสกุณชาดกที่ ๕

อรรถกถามัยหกสกุณชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
อาคันตุกเศรษฐี จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า สตฺถุณ มยฺหโห นาม
คังนี้.

ความพิสดารว่า ที่นครสาวัตถี ได้มีเศรษฐีชื่ออาคันตุกะ เป็นคน
มั่งคั่งมีทรัพย์มาก. แต่เขาไม่ใช่สอยโภคทรัพย์ด้วยตนเองเลย และไม่ได้
ให้แก่คนอื่น. เมื่อเขานำโภชนะที่ประณีตมีรสอร่อยต่างๆ มาให้ เขาจะ
ไม่รับประทานโภชนะนั้น รับประทานแต่ปลายข้าว มีกับ คือน้ำผักดอง
๒ อย่างเท่านั้น. เมื่อเขานำผ้าจากแคว้นกาสิที่เขาขีดแล้ว อบแล้วมาให้

ก็ให้เขานำออกไป นุ่งห่มแต่ผ้าเนื้อหยาบแข็งกระด้าง เมื่อนำรถที่
ตระการไปด้วยแก้วแกมทอง เทียมด้วยม้ามาให้ ก็ให้นำรถนั้นออกไป
ไปด้วยรถเล็กที่ทำด้วยไม้ธรรมดา เมื่อเขากันฉัตรทองให้ ก็ให้เขานำ
ฉัตรนั้นออกไป กันด้วยฉัตรที่ทำด้วยใบไม้. ตลอดชีวิตเขาไม่ทำบุญ
แม้แต่อย่างเดียว ในจำนวนบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น ถึงแก่กรรมแล้ว
จึงเกิดในโรรูนรก. พระราชาทรงให้ชนสมบัติที่ไม่มีบุตรรับมรดกของ
เศรษฐีนั้น เข้าไปในราชตระกูล เป็นเวลา ๗ วัน. เมื่อให้ชนสมบัติ
นั้นเสร็จแล้ว พระราชาทรงเสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว ได้เสด็จไป
พระวิหารเชตวัน ทรงไหว้พระศาสดา แล้วประทับนั่ง เมื่อพระศาสดา
ตรัสว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ไม่ทรงทำพุทธอุปัชฐากหรือ ?
จึงทูลถามพระศาสดาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เศรษฐีชื่อว่า อาคันตุกะ
ในนครสาวัตถีถึงแก่กรรมแล้ว เมื่อให้คนขนทรัพย์ ไม่มีเจ้าของของ
เศรษฐีนั้น มาที่พระราชวังอยู่นั่นเอง วันเวลาได้ผ่านไปถึง ๗ วัน.
ก็เศรษฐีนั้นแม้ได้ทรัพย์มีประมาณเท่านี้ ก็ไม่ได้ใช้สอยด้วยตนเอง
เลย และไม่ได้ให้คนอื่นด้วย ทรัพย์ของเขาจึงได้เป็นเสมือนสระโบก.
ขรณีที่ฝืนเสื่อหวงแหนไว้ วันเดียวเขาก็ไม่ได้เสวยรสโภชนะอันประณีต
ตนเข้าไปสู่ปากมัจจุราชเสียแล้ว คนผู้ไม่มีบุญมีความตระหนี่อย่างนี้
ทำกรรมอะไรไว้จึงได้รับทรัพย์ประมาณเท่านี้ และด้วยเหตุอะไรจิตของ
เขาจึงไม่ยินดีในโภคทรัพย์ในการใช้สอย ? พระศาสดาตรัสว่า ขอ
ถวายพระพรมหาบพิตร เศรษฐีคนนั้นนั่นเอง ทำเหตุที่ได้ทรัพย์ ๑

ภาวะที่ได้ทรัพย์มาแล้วไม่ใช่สอย ๑ คั้งนี้แล้ว เป็นผู้อันพระราชาทูล
ขอแล้ว จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี ได้มีเศรษฐีเมืองพาราณสี ไม่มีศรัทธามีความตระหนี่
ไม่ให้อะไรแก่ใคร ไม่สงเคราะห์ใคร วันหนึ่ง เขากำลังเดินไปเฝ้า
พระราชา เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า ตครลชี กำลัง
เดินไปบิณฑบาต ให้อแล้ว ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์
ได้ภิกษาแล้วหรือ? เมื่อพระองค์ตรัสว่า ท่านมหาเศรษฐี อาตมภาพ
กำลังเดินไปเรื่อย ๆ ไม่ใช่หรือ? จึงสั่งบังคับชายคนหนึ่งว่า ไปเถิด
เจ้าจงนำพระปัจเจกพุทธเจ้านี้ไปบ้านพวกเรา ให้ท่านประทับนั่งบนแท่น
เรา แล้วให้บรรจุกัดอาหารที่เขาเตรียมไว้สำหรับพวกเราให้เต็มบาตร
แล้วถวายไป. เขานำพระปัจเจกพุทธเจ้าไปเรือน แล้วให้ประทับนั่ง
บอกให้ภรรยาเศรษฐีทราบ ให้บรรจุกัดอาหารที่มีรสเลิศนานาชนิดให้
เต็มบาตร แล้วได้ถวายพระองค์ไป. พระองค์ทรงรับกัดอาหารแล้ว ได้
เสด็จออกจากนิเวศน์ของท่านเศรษฐี แล้วเสด็จดำเนินไปในระหว่าง
ถนน. เศรษฐีกลับจากพระราชวังแล้ว เห็นพระองค์ให้อแล้ว ทูลถามว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ได้รับกัดอาหารแล้วหรือ? ได้แล้ว
ท่านมหาเศรษฐี พระองค์ตรัสตอบ. เศรษฐีนั้นแลดูบาตรแล้วไม่อาจ
ให้จิตเลื่อมใสได้ คิดว่า กัดอาหารของเรานี้ ทาสหรือกรรมกรทั้งหลาย
กินแล้วคงงานแม้ที่ทำได้ยาก น่าเสียดายหนอ ! เราได้มีความเสื่อมเสีย

เสียทรัพย์สิ้นแล้ว ดังนี้ ไม่สามารถทำปรเจตนาให้บริบูรณ์ได้.
ธรรมดาทาน เมื่อบุคคลสามารถทำเจตนาทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์เท่านั้น
จึงจะมีผลมาก. ก่อนแต่ให้ทาน เราทั้งหลายจงเป็นผู้ใจดี แม้เมื่อให้
ก็จงเป็นผู้เต็มใจจริง ๆ ครั้นให้แล้วก็ไม่ต้องกลัวอภัยภายหลังเลย
เพราะฉะนั้นแล คนหนุ่มคนสาวของเราทั้งหลาย จะไม่ตายคือไม่เสื่อม
จากสมบัติ. คนก่อนแต่ให้ก็มีใจดี เมื่อกำลังให้ก็ให้จิตใจเลื่อมใส ครั้น
ให้แล้วก็ดีใจ นี่เป็นความถึงพร้อมแห่งบุญ.

ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาคันตุกเศรษฐีได้รับทรัพย์มาก
เพราะปัจจัยที่ได้ถวายแก่พระตครลจีปิเจกพุทธเจ้า แต่ไม่อาจใช้สอย
โภคทรัพย์ได้ เพราะไม่สามารถทำปรเจตนา คือเจตนาดวงหลัง ให้
ประณีตได้ ด้วยประการดังนี้แล.

พระราชาทูลถามว่า ก็เหตุไฉนเขาจึงไม่ได้บุตรพระพุทธเจ้าข้า
พระศาสดาตรัสตอบว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร แม้เหตุแห่งการ
ไม่ได้บุตร เศรษฐีนั้นก็ทำไว้เหมือนกัน ถูกพระราชาทูลอ่อนวอนแล้ว
จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร-
พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเศรษฐีผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ เติบ
ใหญ่แล้ว มารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว เมื่อตรวจตราคุณสมบัติแล้ว จะมัด
จิตใจน้องชายไว้ จึงให้สร้างโรงงานไว้ที่ประตูเรือน ให้มหาทานไป

ครองเรือนไป. ต่อมาบุตรของท่านคนหนึ่ง ก็คลอดออกมา. ในเวลา
ลูกนั้นเดินได้ ท่านเห็นโทษในกามทั้งหลาย เห็นอนิสงส์ในการออก
บวช จึงมอบสมบัติในเรือนทั้งหมดให้น้องชายพร้อมทั้งลูกเมีย ให้
โอวาทว่า จงอย่าประมาท ให้ท่านเป็นไปเถิด แล้วบวชเป็นฤๅษี ยัง
ฉานและอภิญญาให้เกิดขึ้น แล้วอยู่ที่ท้องถื่นป่าหิมพานต์. ฝ่ายน้องชาย
ของท่านก็ได้ลูก ๑ คน. เขาเห็นเด็กนั้นเติบโตขึ้น จึงคิดว่า เมื่อลูก
พี่ชายของเรายังมีชีวิตอยู่ สมบัติจักแบ่งเป็น ๒ ส่วน เราจักฆ่าบุตร
ของพี่ชายเสีย. จึงอยู่มาวันหนึ่ง เขาได้ฆ่าเด็กนั้นถ่วงน้ำ. ภรรยาของ
พี่ชายถามถึงลูกนั้นกะเขาผู้อาบน้ำ แล้วมาว่าลูกของฉันไปไหน? เขา
ตอบว่า มันเล่นน้ำในแม่น้ำ ต่อมาฉันค้นหามันก็ไม่พบ นางได้ร้องไห้
แล้วนั่งเฉย. พระโพธิสัตว์ทราบเหตุนั้น แล้วคิดว่า เราจักทำกิจนี้ให้
ปรากฏ แล้วมาทางอากาศลงที่นครพาราณสี นุ่งห่มผ้าเรียบร้อยแล้ว
ขึ้นที่ประตูเรือนของน้องชายนั้น ไม่เห็นโรงทาน จึงคิดว่า แม้โรงทาน
อัสตบรูษคนนี้ก็ให้พินาศไปแล้ว. ฝ่ายน้องชายของท่านได้ทราบที่ท่าน
มาแล้ว ก็มาหาไหว้พระมหาสัตว์แล้วให้ขึ้นปราสาท ให้ฉันโภชนะอัน
ประณีต. ในที่สุดแห่งภักตกิจฉันเสร็จ ท่านนั่งอย่างสบาย ถามว่า เด็ก
ไม่ปรากฏ เขาไปไหนหนอ.

ตายแล้วครับ ท่าน น้องชายตอบ.

ตายด้วยเหตุอะไร ฤๅษีซัก.

ผมไม่ทราบว่ ด้วยเหตุ ชื่อนั้น ในสถานที่เล่นน้ำ น้องชาย

ตอบ.

อัสตบรูษเอ๋ย เจ้าไม่รู้หรือว่ กิจที่เจ้าทำไปแล้ว ปรากฏแก่
ฉันแล้ว เจ้ามาเด็กนั้นด้วยเหตุชื่อนี้ มิใช่หรือ? เราจักสามารถรักษา
ทรัพย์ที่กำลังสูญหายไป ด้วยอำนาจพระราชาราชเป็นต้น ได้หรือไม่หนอ?
นกเขากับเจ้ามีอะไรที่ทำให้แตกต่างกัน ฤาชีกกล่าวตัดพ้อ.

ลำดับนั้น มหาสัตว์เมื่อจะแสดงธรรมแต่เขา ด้วยพุทธลีลา
จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่:-

นกชื่อว่ามัยหะ นกเขา บินไปที่ไหน

เขาและชอกเขาเกาะต้นเลียบที่มีผลสุก ร้องว่
ของกู ๆ. เมื่อมันร้องอยู่อย่างนี้ ผุ่งนกที่บินมา
รวมกัน พากันกินผลเลียบแล้วบินหนี มันก็
ยังร้องอยู่นั่นเอง ฉันทใด. บุคคลบางคนในโลก
นี้ ฉันทนั้นเหมือนกัน รวบรวมทรัพย์ไว้มา
มาย ตนเองก็ไม่ได้ใช้สอยเลย ไม่มอบส่วน
แบ่งแก่ญาติทั้งหลายด้วย. เขาไม่ใช้สอยฝ้านุ่ง
ผ้าห่ม ไม่รับประทานกัตตาหาร ไม่ตัดทรง
ดอกไม้ ไม่ลูบไล้ เครื่องลูบไล้ ไม่ใช้อะไร

สักครั้งเดียว และไม่สงเคราะห์ญาติทั้งหลาย
เมื่อบ่นเพื่อยู้อย่างนี้ว่า ของกู ของกู หวงแหน
ไว้ภายหลัง พระราชาบ้าง โจรบ้าง ทายาท
ผู้ไม่เป็นที่รักบ้าง เอาทรัพย์ไป คนนั้นก็บ่น
เพื่อยู่นั้นแหละ ส่วนผู้มีปรีชาใช้เองด้วย
สงเคราะห์ญาติทั้งหลายด้วย ด้วยการสงเคราะห์
นั้น เขาจะได้รับเกียรติ ละโลกนี้ไปแล้วจะ
บรรเทิงในสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มยฺหโก ความว่า ที่ได้ชื่ออย่างนี้
เพราะอำนาจการร้องว่า ของกู ของกู. บทว่า คิริसानุทฺริจโร ความว่า
นกนั้นที่ชื่อว่า คิริसानุทฺริจโร เพราะบินไปที่ไหล่เขาและซอกเขา.
บทว่า ปกุกํ ปิปุผลิ ความว่า ต้นเลียบต้นหนึ่งที่มีผลเต็มต้น ใน
ดินแดนหิมพานต์. บทว่า กนฺทติ ความว่า มันจะบินร้องห้ามฝูงนก
ที่ห้อมล้อมต้นไม้ นั้น กินผลที่สุก ๆ อยู่. บทว่า ตสฺสเสว วิลปนุตฺตส
ความว่า เมื่อมันรำร้องอยู่อย่างนี้นั้นแหละ บทว่า ภูตฺวาน ปิปุผลิ
ยฺนุติ ความว่า กินผลเลียบนั้น แล้วบินไปต้นอื่นที่มีผลสมบูรณ์.
บทว่า วิลปเตว ความว่า ส่วนนกนั้นก็ยังร้องอยู่นั่นเอง. บทว่า
ยโลธิ ความว่า ตามส่วน อธิบายว่า ไม่ได้ส่วนที่จะต้องได้ ด้วยอำนาจ
เครื่องอุปโลกและเครื่องบริโลกของมารดาบิดา พี่ชายพี่สาว น้องชาย

น้องสาวและบุตรธิดาเป็นต้น. บทว่า สกึ ความว่า ไม่ได้ใช้สอย
แม้แต่ครั้งเดียว อธิบายว่า ไม่ได้ใช้ของตนบ้าง. บทว่า น สงฺกฺขฺหาติ
ความว่า ไม่ได้สังเคราะห์ด้วยอำนาจการให้กัตอาหาร เครื่องนุ่ง พืช
พันธุ์และไถเป็นต้น. บทว่า วิลปเตว โส นโร ความว่า เมื่อพระราช
เป็นต้นเหล่านั้น เอาทรัพย์ไป คน ๆ นั้นก็จะบ่นเพื่อยุ่ย่นแหละ.
บทว่า ธีโร ได้แก่บัณฑิต. บทว่า สงฺกฺขฺหาติ ความว่า ย่อมสังเคราะห์
ญาติทั้งหลายที่กำลังทำมาหากิน ที่มาสู่สำนักตนด้วยการให้กัตอาหาร
เครื่องนุ่งห่ม พืชพันธุ์และไถเป็นต้น. บทว่า เตน ความว่า สัตบุรุษนั้น
จะได้รับเกียรติและการสรรเสริญตนในท่ามกลางบริษัท ครั้นละโลกนี้
ไปแล้วก็จะปลื้มใจในเทพนคร ด้วยการสังเคราะห์ญาตินั้น.

พระมหาสัตว์ ครั้นแสดงธรรมแก่น้องชายอย่างนี้ แล้วก็ให้เขา
ทำโรจนที่เขางดไป แล้วให้เป็นไปตามปกติ แล้วได้ไปยังแดน
หิมพานต์ มีฉานไม่เสื่อมถึงแก่กรรมแล้ว ได้เข้าถึงพรหมโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า
ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาคันตุกเศรษฐี ไม่ได้บุตร ไม่ได้ธิดาเลย
เพราะฆ่าบุตรพี่ชาย ด้วยเหตุดังนี้แล แล้วทรงประชุมชาดกไว้ว่า
น้องชายในครั้งนั้น ได้แก่ อาคันตุกเศรษฐี ในบัดนี้ ส่วนพี่ชาย
ได้แก่ เราตถาคตนั่นเอง.

จบ อรรถกถา มัชฌิมกสุมชาดกที่ ๕

๖. ปัพพชิตวิหะฐกชาดก

ว่าด้วยกราบไหว้ผู้ควรกราบไหว้

[๕๓๗] เธอมีรูปร่างงาม แต่ให้สมณะรูปร่างจี๋เหร่

อยู่ข้างหน้า ประคองอัญชลินมัสการ สมณะ
รูปนั้นดีกว่าเธอหรือเสมอกับเธอ ของงบอก
ทั้งชื่อของตนทั้งชื่อผู้อื่น คือสมณะ.

[๕๓๘] ข้าแต่มหाराช ทวยเทพอุปตติเทพ จะ
ไม่เอ่ยชื่อและโคตรของเทพทั้งหลาย ผู้พร้อม
เพรียงกัน ผู้ปฏิบัติตรง คือวิสุทธิตถ์ แต่
ข้าพเจ้าจะบอกชื่อของข้าพเจ้าแก่ท่าน ข้าพเจ้า
คือท้าวสักกะรู้เป็นจอมทวยเทพชาวไตรทศ.

[๕๓๙] ผู้ใดเห็นภิกษุผู้เข้าถึงจรณะ ให้ท่านอยู่
ข้างหน้า ประคองอัญชลินมัสการ ข้าแต่เทว-
ราช ข้าพระองค์ขอลามข้อความนี้กะพระองค์
ผู้นั้นละโลกนี้ไปแล้วจะได้ความสุขอะไร ?

[๕๔๐] ผู้ใดเห็นภิกษุผู้เข้าถึงจรณะ ให้ท่านอยู่
ข้างหน้า แม้ประคองอัญชลินมัสการอยู่ ผู้นั้น

จะได้รับการสรรเสริญในปัจจุบัน และจะไป
สวรรคต เพราะร่างกายแตกดับไป.

[๕๔๑] วันนี้ บุญได้เกิดขึ้นแต่ข้าพเจ้าแล้วหนอ
ที่ข้าพระองค์ได้พบเห็น พระผู้เป็นเจ้าวาสวะ,
ข้าแต่ท้าวสักกะ ข้าพระองค์เห็นพระภิกษุและ
พระองค์แล้ว จะทำบุญหาน้อยไม่.

[๕๔๒] ควรคบหาผู้มีปัญญา เป็นพหูสูต คิดถึง
เหตุการณ์มากมายโดยแน่แท้แล ดูก่อนพระ-
ราชา พระองค์เห็นภิกษุและหม่อมฉันแล้ว
จงทำบุญหาน้อยไม่.

[๕๔๓] ผู้ไม่มักโกรธ มีจิตเลื่อมใสเนื่องนิตย์
เป็นผู้ควรแก่การขอของแขกทุกคน ข้าแต่ท่าน
จอมเทพ ข้าพระองค์สดับสุภามิตแล้ว จักทำ
ลายมานะ กราบไหว้ท่านผู้นั้น.

จบ ปัพพชิตวิเหฐกชาดกที่ ๖

อรรถกถาปัพพชิตวิเหฐกชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภการ
บำเพ็ญประโยชน์เพื่อชาวโลก จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า **ทพฺพณฺ-**
รูป ดังนี้. เรื่องนี้จักมีแจ้งในกัณหาชดก.

ก็ในคราวครั้งนั้น พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่
ใช่แต่บัดนี้เท่านั้น แม้ในชาติก่อนตถาคตก็บำเพ็ญประโยชน์แก่โลก
เหมือนกัน แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร-
พาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นท้าวสักกะ. ครั้งนั้น. วิชาจรคนหนึ่ง
ร้ายเวทย์มนต์แล้ว เข้าไปในห้องมิงขวัญในเวลาเที่ยงคืน ประพฤติ
ล่วงเกินกับพระอัक्रमเหสีของพระเจ้าพาราณสี. ฝ่ายข้าหลวงของพระ-
นาง ได้กราบทูลแต่พระราชา. พระนางจึงเสด็จเฝ้าพระราชาเสียเอง
ทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ชายคนหนึ่งเข้ามาในห้องมิงขวัญ ในเวลาเที่ยง
คืนข่มขืนหม่อมฉัน.

พระราชา ก็เธอจะสามารถทำเครื่องหมาย คือสัญญาณอะไรไว้
ที่มันได้ไหม ?

พระอัक्रमเหสี สามารถพระเจ้าข้า.

พระนางทรงให้นำเอาดาไล้ชาด คือชาติหิงคุมาได้ เมื่อเวลาชายคนนั้นมาในเวลากลางคืน ร่วมอภิรมย์แล้วจะไป ทรงประทับนิ้วทั้ง ๕ ไว้ที่หลัง แล้วได้กราบทูลพระราชอาแต่เข้าทีเดียว. พระราชาตรัสสั่งบังคับคนทั้งหลายว่า สูเจ้าทั้งหลายจงไป จงพากันตรวจดูทั่วทุกทิศแล้วจับชายคนที่มีรอยชาดอยู่บนหลัง. ฝ่ายวิชาธร เมื่อทำอนาจารในเวลากลางคืนแล้ว กลางวันก็ยืนขาเดียวนมัสการพระอาทิตย์อยู่ที่สุสาน. ราชบุรุษทั้งหลายเห็นเขาแล้วจึงพากันล้อมไว้. เขารู้ว่า กรรมของเราปรากฏแล้ว จึงร้ายเวทย์เหาะไปทางอากาศ. พระราชาทรงเห็นชายคนนั้นแล้ว จึงตรัสถามราชบุรุษทั้งหลายที่มาแล้วว่า เธอทั้งหลายได้เห็นไหม ?

ราชบุรุษ ได้เห็นพระพุทธรูปเจ้าข้า.

พระราชา มันชื่ออะไรล่ะ คือใคร.

ราชบุรุษ เป็นบรรพชิต พระพุทธรูปเจ้าข้า.

เพราะว่าเวลากลางคืนเขาทำอนาจาร แต่เวลากลางวันเขาอยู่โดยเพศบรรพชิต. พระราชาทรงกริ้วบรรพชิตทั้งหลายว่า บรรพชิตเหล่านี้ กลางวันประพฤติโดยเพศสมณะ แต่กลางคืนทำอนาจาร แล้วทรงยึดถือผิดๆ จึงทรงให้ตีกลองประกาศว่า สูเจ้าทั้งหลายจักต้องปฏิบัติตามพระราชโองการ ในที่ ๆ คนได้เห็นแล้ว เห็นแล้วว่า บรรพชิตทั้งหมด จงหนีไปจากอาณาจักรของเรา. บรรพชิตทั้งหมด จึงหนีไปจากแคว้น

กาลสีที่มีที่ ๓๐ โยชนได้พากันไปยังราชธานีอื่น ๆ. สมณะพราหมณ์ผู้ทรง
ธรรม แม้คนเดียวที่จะให้โอวาทแก่คนทั้งหลายทั่วแคว้นกาลสีก็ไม่มี.
คนทั้งหลายที่ไม่ได้รับโอวาท ได้เป็นคนหยาบคาย. คนทั้งหลายที่
ปล่อยปลละละเลหยทานและศีลเป็นต้น ตายไปแล้วโดยมาก. ก็เกิดใน
นรก. จึงเชื่อว่า จะเกิดในสวรรค์ไม่มีแล้ว. ท้าวสักกะเมื่อไม่ทรงเห็น
เทพบุตรใหม่ จึงทรงรำลึกว่า มีเหตุอะไรหนอแล? แล้วก็ทรงทราบว่
พระเจ้าพาราณสีทรงพิโรธ เพราะอาศัยวิชาธร ทรงไล่อบรมพชิตออก
จากแคว้นแคว้น เพราะทรงเชื่อถือผิด จึงทรงดำริว่า คนอื่นนอกจาก
เราที่จะสามารถทำลายความเชื่อถือผิดของพระราชาพระองค์นี้ไม่มี และ
เราจักเป็นที่พึ่งของพระราชาและราษฎรทั้งหลาย แล้วได้เสด็จไปสำนัก
พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายที่เจือมแห่งภูเขาชื่อว่า นันทมูลกะทรงไหว้
แล้วทูลว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ชื่อพระคุณเจ้าทั้งหลาย จงให้พระ
ปัจเจกพุทธเจ้าผู้เฒ่าองค์หนึ่งแก่กระผม กระผมจักให้ราษฎรชาวกาลสี
เลื่อมใส. ท้าวเธอได้พระสังฆเถระทีเดียว. จึงท้าวเธอทรงรับเอาบาตร
และจีวรของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ให้ท่านอยู่ข้างหน้าพระองค์เองอยู่
ข้างหลัง ทรงแปลงเพศเป็นมาณพรูปหล่อ วางอัญชลีไว้เหนือเศียร
นมัสการพระปัจเจกพุทธเจ้า เสด็จเที่ยวไปทางเบื้องบนพระนครทั้งหมด
๓ เทียว มาถึงประตูพระราชวัง ได้ประทับยืนอยู่บนอากาศ. อำมาตย์
ทั้งหลายได้กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่สมมติเทพมาณพรูปงามคนหนึ่ง
นำเอาสมณรูปหนึ่งมาขึ้นอยู่บนอากาศตรงประตูพระราชวัง. พระราชา

จึงเสด็จลุกจากราชอาสน์ ประทับยืนที่ช่องพระแกล เมื่อทรงเจรจากับ
ด้วยท้าวสักกะนั้นว่า คุณก่อนมาณพ เธอเป็นผู้มีรูปร่างงาม แต่เหตุไฉน
จึงยืนถือบาตรและจีวรของสมณะผู้มีรูปร่างขี้เหร่พลางนมัสการอยู่ดังนี้
ได้ตรัสคาถาที่ ๑ ว่า :-

เธอผู้มีรูปร่างงาม แต่ให้สมณะรูปร่างขี้เหร่

**อยู่ข้างหน้า ประคองอัญชลินมัสการ สมณะ
รูปนั้นคือว่าเธอหรือเสมอกันกับเธอ ของจง
บอกทั้งชื่อของคนทั้งชื่อของผู้อื่น คือสมณะ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อริยวณฺณิ ได้แก่ รูปร่างสวยงาม.
บทว่า เสฏฺโถ นฺหฺ เต โส ความว่า บรรพชิตรูปร่างขี้เหร่รูปนั้นดียิ่ง
กว่าเธอหรือเสมอกันกับเธอ. บทว่า ปรสฺสตุตฺตโน จ ความว่า พระราชา
ตรัสถามว่า เธอจงบอกชื่อของผู้อื่นนั้นและของตนเถิด.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสกะพระราชานั้นว่า ข้าแต่
มหाराช จินชื่อว่สมณะทั้งหลายย่อมเป็นผู้ควรเคารพ เพราะเหตุนี้
ข้าพเจ้าจึงไม่ได้เพื่อเรียกชื่อของท่าน แต่ข้าพเจ้าจักบอกชื่อข้าพเจ้าแก่
ท่าน แล้วตรัสคาถาที่ ๒ ว่า.

**ข้าแต่มหाराช ทวยเทพอุปัตติเทพ จะ
มีเอ๋ยชื่อและโคตรของเทพทั้งหลาย ผู้พร้อม**

เพรียงกัน ผู้ปฏิบัติตรงคือวิสุทธิเทพ แต่
ข้าพเจ้าจะบอกชื่อของข้าพเจ้าแก่ท่าน ข้าพเจ้า
คือท้าวสักกะผู้เป็นจอมทวยเทพชาวไตรทศ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมคฺคตานุชฺชुकถาน เทวา ความ
ว่า อุปัตติเทพทั้งหลาย จะไม่จะต้องชื่อและโคตรของพระมหาชีนาสพ
ทั้งหลายผู้ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันแล้ว เพราะพิจารณาสังขารทั้งหมดด้วย
อำนาจแห่งกิจตามความเป็นจริงแล้ว บรรลุอรหัตผลที่เป็นผลเลิศ และ
ผู้ชื่อว่าดำเนินไปตรงแล้ว เพราะดำเนินไปสู่พระนิพพานด้วยมรรค
มีองค์ ๘ ที่ตรง ผู้เป็นวิสุทธิเทพยอดเยี่ยมกว่าอุปัตติเทพทั้งหลาย.
มีบทว่า อหฺลฺย จ เต นามเรขฺยํ ความว่า ก็แต่ว่าข้าพเจ้าจักบอกชื่อ
ของคุณแต่ท่าน.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว ได้ทูลถามถึงอานิสงส์ การนมัส-
การภิกษุด้วยคาถาที่ ๓ ว่า :-

ผู้ใดเห็นภิกษุผู้เข้าถึงจรณะ ให้ท่านผู้อยู่
ข้างหน้าประคองอัญชลีนมัสการ ข้าแต่เทวราช
ข้าพระองค์ขอถามข้อความนี้กะพระองค์ ผู้นั้น
จตุจากโลกนี้ไปแล้ว จะได้รับความสุขอะไร ?
ท้าวสักกะตรัสตอบด้วยคาถาที่ ๔ ว่า :-

**ผู้ใดเห็นภิกษุผู้เข้าถึงจรณะ ให้ท่านอยู่
ข้างหน้า แม้ประคองอัญชลินมัสการอยู่ ผู้นั้น
จะได้รับการสรรเสริญในปัจจุบัน และจะไป
สวรรค์ เพราะร่างกายแตกดับไป.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภิกขุ ได้แก่ บุคคลผู้บริสุทธิ์เพราะ
ทำลายกิเลสได้แล้ว. บทว่า จรณุปปนฺน ความว่า ผู้เข้าถึงด้วยศีล
และจรณะ. บทว่า ทิฏฺฐเจว ธมฺเม ความว่า ไม่ใช่ว่า จุตจากโลกนี้
อย่างเดียวเท่านั้นจึงจะไปสวรรค์ ถึงในอรรถภาพนี้ เขาก็ได้รับการสรร-
เสริญ คือประสบการณ์ความสุขจากการสรรเสริญ.

พระราชา ทรงสดับเทวคาถาเรื่องของท้าวสักกะแล้ว ทำลายการ
เรอถือผิดได้ พอพระราชหฤทัย ได้ตรัสคาถาที่ ๕ ว่า :-

**วันนี้บุญได้เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์แล้วหนอ
ที่ข้าพระองค์ได้พบเห็นพระผู้เป็นเจ้า วาสวะ
ข้าแต่ท้าวสักกะข้าพระองค์เห็นพระภิกษุ และ
พระองค์แล้ว จะทำบุญหาน้อยไม่.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลกฺขี คือบุญ ได้แก่ มิ่งขวัญ มี
คำอธิบายไว้ว่า วันนี้ปัญญาที่รู้วิบากของกุศลและอกุศล เกิดขึ้นแล้ว
แก่ข้าพระองค์ผู้ฟังพระคำรัสของพระองค์อยู่นั้นแหละ. บทว่า ยี เป็น

เพียงนิบาต. บทว่า ภูตปติมทุทลั ความว่า ข้าพระองค์ได้เห็นพระผู้
เป็นเจ้า.

ท้าวสักกะทรงสดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะทรงสดุดีบัณฑิต จึงตรัส
คาถาที่ ๖ ว่า:-

ควรรคบหาผู้มีปัญญา เป็นพหูสูต คิดถึง
เหตุการณ์มากมายโดยแน่แท้แล ดูก่อนพระ-
ราชา พระองค์เห็นภิกษุและหม่อมฉันแล้ว จง
ทรงทำบุญหาน้อยไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฐานจินุตตา ความว่า ผู้สามารถ
คิดถึงเหตุการณ์ได้มากมาย.

พระราช ทรงแสดับเทวดารัตนั้นแล้ว จึงตรัสคาถาสุดท้ายว่า :-

ผู้ไม่มักโกรธ มีจิตเลื่อมใสเนื่องนิตย์
เป็นผู้ควรแก่การขอของแขกทุกคน ข้าแต่
จอมเทพ ข้าพระองค์ระดับสุภามิตแล้ว จัก
ทำลายมานะ กราบไหว้ท่านผู้นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพฺพชาติยยาจโยโค ความว่า
บรรดาแขกทั้งหลายคืออาคันตุกะทั้งหลายที่มาแล้วทั้งหมด คนเหล่านั้น

ของสิ่งใด ๆ เขาก็เป็นผู้เหมาะคือสมควรแก่สิ่งนั้น ๆ อธิบายว่า ให้อยู่ทุก
สิ่งที่ชนเหล่านั้นขอแล้ว ขอแล้ว. บทว่า **สุตฺวาน เทวีนุท สุภาสิตานิ**
ความว่า พระราชาทูลว่า ข้าพระองค์พึงสุภายิตของพระองค์แล้ว จัก
เป็นคนแบบนี้.

ก็แหละ พระราชาครั้นตรัสอย่างนี้ ก็เสด็จลงจากปราสาท ทรง
ไหว้พระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วได้ประทับยืน ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง. พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า ทรงนั่งคู้บัลลังก์ที่อากาศ แล้วทรงโอวาทพระราชาว่า
ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิชาชนั้นไม่ใช่สมณะ ต่อแต่นี้ไปขอ
พระองค์จงทรงทราบไว้ว่าโลกไม่ว่างเปล่า ยังมีสมณะพราหมณ์ผู้ทรงศีล
อยู่แล้วทรงอวยทาน ทรงศีล ทรงอุโบสถกรรมเถิด ฝ่ายท้าวสักกะ
ประทับยืนอยู่ที่อากาศ ด้วยอานุภาพของท้าวสักกะประทานโอวาทแก่
ทวยนครว่า ต่อแต่นี้ไปสูเจ้าทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด แล้วทรง
ให้ตีกลองป่าวประกาศว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้หนีไปแล้ว จงกลับ
มา. จึงท่านทั้ง ๒ คือท้าวสักกะและพระปัจเจกพุทธเจ้า ได้เสด็จไปยังที่
ของตน. พระราชาทรงตั้งอยู่โนนเทวโอวาทของท้าวสักกะนั้น แล้วได้
ทรงทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดกไว้ว่า. พระปัจเจกพุทธเจ้า ครั้งนั้นได้ปรินิพพานแล้ว พระราชา
ได้แก่พระอานนท์ ส่วนท้าวสักกะ ได้แก่เรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาปิพพชิตวิเทรฐชาดกที่ ๖

๗. อุปนิสงฆบุพผชาดก

ว่าด้วยคนดีไม่ควรทำชั่ว แม้นิดหน่อย

[๕๔๔] ดูก่อนท่านผู้เป็นกบด้วยเรา ท่านดม
ดอกไม้ที่เกิดในน้ำ คือดอกบัว ที่เขาไม่ได้
ให้นี้ใด การดมนี้มันเป็นองค์ หนึ่งของ
การขโมย ท่านเป็นผู้ขโมยกลิ่น.

[๕๔๕] เราไม่ลัก เราไม่เด็ดดอกบัว แต่เรายืน
ดมอยู่ไกล ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไหนหนอ
จึงกล่าวหาว่าเป็นผู้ขโมยกลิ่น ?

[๕๔๖] ชายคนนี้ใด ขุดเหง้าบัว เด็ดดอกบุณ-
ทริก ชายคนนี้นั้น ผู้มีกรงานเลอะเทอะ
อย่างนี้ เหตุไรจึงไม่มีใครว่า ?

[๕๔๗] ชายผู้มีกรรมบาปดาดิ้นแล้ว เปรอะ
เปื้อนบาป เหมือนผ้าอ้อม ข้าพเจ้าจึงไม่มีคำ
พูดอะไรในเรื่องนั้น และข้าพเจ้าควรเพื่อจะว่า
กล่าวเขาได้.

[๕๔๘] สำหรับคนผู้ไม่มีกิเลสจุนเ็นิน มีปกติ
แสวงหาความสะอาดเป็นนิจ บาปประมาณเท่า
ปลายขนทราย จะปรากฏแก่เขา ประมาณเท่า
กลีบเมฆทีเดียว.

[๕๔๙] ข้าแต่ท่านผู้ควรบูชายักษ์ ท่านรู้จัก
ข้าพเจ้าแน่นอน และท่านอนุเคราะห์ข้าพเจ้า
ข้าแต่ท่านผู้ควรบูชายักษ์ ท่านจงตำหนิอีก
เมื่อท่านเห็นโทษชนิดนี้ของเรา.

[๕๕๐] ข้าพเจ้าไม่ได้อาศัยสิ่งนั้นเลี้ยงชีพเลย ทั้ง
เราไม่ได้เป็นลูกจ้างท่าน ข้าแต่ภิกษุ ตัวท่าน
เอง ควรรู้กรรม ที่เป็นเหตุให้ไปสู่สุคติ.

จบ อุปสังฆบุพผชาดกที่ ๗

อรรถกถาอุปสังฆบุพผชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ยเมตฺถํ ดังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุรูปนั้น เมื่อออกจากพระวิหารเชตวันไปอาศัย
อยู่ป่าแห่งใดแห่งหนึ่ง ในโกศลรัฐ วันหนึ่ง ลงไปสู่สระบัวเห็นดอกบัว

บานงามจึงไปยืนดมดอกไม้ที่อยู่ใต้ลม. ลำดับนั้นเทวดาผู้สิงอยู่ที่ไพโรสถ์
นั้น จึงให้ท่านสลัดใจว่า ข้าแต่ท่านผู้เช่นกับด้วยเรา ท่านชื่อว่าเป็น
ผู้ขโมยกลิ่น ความคิดว่าดังนี้เป็นสิ่งประเสริฐ เป็นองค์ ๑ ของการขโมย.
เธอเป็นผู้ที่เทวดานั้นให้สลัดใจแล้ว จึงมาที่พระเชตะวันอีก ถวายบังคม
พระศาสดาแล้วนั่งอยู่ ถูกพระศาสดาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุเธออยู่ที่
ไหน. ทูลว่า อยู่ที่ไพโรสถ์ชื่อโน้น เทวดาที่ไพโรสถ์นั้นนั่นเอง
ให้ข้าพระองค์สลัดใจอย่างนี้. ครั้งนั้นพระศาสดาตรัสกะภิกษุนั้นว่า คุณ
ก่อนภิกษุ ไม่ใช่แต่เธอเท่านั้นที่ดมดอกไม้ที่อยู่ ถูกเทวดาให้สลัดใจ แม้
บัณฑิตในกาลก่อนทั้งหลาย เทวดาก็เคยให้สลัดใจมาแล้วเหมือนกัน
เป็นผู้ที่ภิกษุนั้นทูลอ้อนวอนแล้ว จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก
ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ที่หมู่บ้านในแคว้นกาสิ
ตำบลหนึ่ง เติบโตแล้วได้เรียนศิลปะในเมืองตักกศิลา ต่อมาได้บวชเป็น
ฤาษี เข้าไปอาศัยสระบัวแห่งหนึ่งอยู่ วันหนึ่งลงไปสระนั้น ได้ยืนดม
ดอกบัวที่บานงดงาม. ครั้งนั้นเทพธิดาคนหนึ่งสถิตอยู่ที่ลำต้นต้นไม้เมื่อ
จะให้ท่านสลัดใจ จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

คุณก่อนท่านผู้เช่นกับด้วยเรา ท่านดม
ดอกไม้ที่เกิดในน้ำ ดอกบัวที่เขาไม่ได้ให้นี้ใด

การคมนี้นั้นเป็นองค์ ๆ หนึ่ง ของการขโมย

ท่านเป็นผู้ขโมยกลืน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกงุคเมตฺ ความว่า นั้นเป็นส่วน
ส่วนหนึ่ง.

ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า:-

เราไม่ลัก เราไม่เด็ดดอกบัว แต่เรายืน

คมอยู่ไกล ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรหนอ ?

จึงกล่าวหาว่าเราเป็นผู้ขโมยกลืน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อารา สิงขามิ ความว่า เรายืน
คมอยู่ไกล ๆ. บทว่า วณฺเณน ได้แก่เหตุ.

ขณะนั้นชายคนหนึ่งซุดเหง้าบัวและเด็ดดอกบุณฑริก ในสระนั้น.
พระโพธิสัตว์เห็นเขาแล้ว เมื่อจะเจรจากับเทพธิดานั้นว่า ท่านกล่าวหา
เราผู้ยืนคมอยู่แต่ไกลว่าเป็นโจร แต่เหตุไร จึงไม่ว่าชายคนนั้น ? จึง
กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า:-

ชายคนนี้ได้ ซุดเหง้าบัว เด็ดดอกบุณฑ-

ริก ชายคนนี้นั้น ผู้มีภาระงานเลอะเทอะอย่างนี้

แต่เหตุไรจึงไม่มีใครว่า ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อากิณณกมฺมุโตะ ได้แก่มีการงาน
หยาบ คือมีการงานทารุณ.

ลำดับนั้นเทวดา เมื่อจะบอกเหตุแห่งการพูด แก่พระโพธิสัตว์
นั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๔ ที่ ว่า :-

ชายผู้มีกรรมหยาบดาดดินแล้ว เปรอะ
เปื้อนบาป เหมือนผ้าอ้อม ข้าพเจ้าจึงไม่มีคำ
พูดอะไรในเรื่องนั้น แล้วข้าพเจ้าควรเพื่อจะว่า
กล่าวเขาได้ สำหรับคนผู้ไม่มีกิเลสจุนเณิน มี
ปกติแสวงหาความสะอาดเป็นนิจ บาปประ-
มาณเท่าปลายขนทราย จะปรากฏแก่เขาประ-
มาณเท่ากลีบเมฆทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชาติโจลฺลว ความว่า คนนี้จะเป็น
ผู้เปื้อนไปด้วยบาปทีเดียว เหมือนกะฝ้านุ่นของพีเลียง ที่เปื้อนน้ำลาย
น้ำมูก มูลและอุจจาระ เพราะเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงไม่มีการว่าอะไรในเรื่องนั้น.
บทว่า ตลฺยจฺรหามิ ความว่า แต่สมณะทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รักเป็น
ผู้ใคร่ต่อโอวาท ข้าแต่สมณะ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงควรเพื่อจะ
ว่ากล่าวเขาผู้ทำสิ่งที่ไม่สมควรแม้มีประมานน้อย. บทว่า อนฺจฺกณฺสฺส ได้
แก่ ผู้เช่นกับท่านผู้หาโทษมิได้. บทว่า อพฺุภามตฺตว ขายติ ความว่า

บางปะปรากฏเป็นสิ่งมีประมาณเท่าแมงกอนใหญ่. บัดนี้ เหตุไฉนท่าน
จึงจะทำโทษและนี่ให้เป็นอโภหาริก เป็นเหมือนไม่มีโทษไป.

ส่วนพระโพธิสัตว์ผู้ถูกทวดคาให้สลคใจ ได้ถึงความสังเวชแล้ว
จึงกล่าวคาถาที่ ๖ ว่า:-

ข้าแต่ท่านผู้ควรบูชา ยักษ์ ท่านรู้จักข้าพ-

เจ้าแน่นอน และท่านอนุเคราะห์ข้าพเจ้า ข้า
แต่ท่านผู้ควรบูชา ท่านจงตำหนิอีก เมื่อ
ท่านเห็นโทษชนิดนี้ของเรา.

พึงทราบวินิจฉัยในคานานั้นต่อไป พระโพธิสัตว์ร้องเรียกทวดคา
ว่ายักษ์. บทว่า วชฺชาสสิ ความว่า ท่านฟังว่ากล่าว. บทว่า ยथा
ปสฺสสสิ เอทิสฺส ความว่า พระโพธิสัตว์กล่าวว่า เมื่อใดท่านเห็นโทษ
แบบนี้ของข้าพเจ้า เมื่อนั้นท่านฟังว่ากล่าวอย่างนี้ทีเดียว.

ลำดับนั้นเทพธิดา จึงกล่าวคาถาที่ ๗ แก่พระโพธิสัตว์ว่า:-

ข้าพเจ้าไม่ได้อาศัยสิ่งนั้นเลี้ยงชีพเลย ทั้ง
เราไม่ได้เป็นลูกจ้างท่าน ข้าแต่ภิกษุ ตัวท่าน
เองควรรู้กรรมที่เป็นเหตุให้ไปสู่อคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภคฺคตฺถิมุหเส ความว่า เทพธิดา
แสดงว่าข้าพเจ้าไม่เป็นลูกจ้างของท่าน คือไม่เป็นแม่ผู้ทำงานเพื่อสินจ้าง

ของท่าน ข้าพเจ้าจักเที่ยวพิทักษ์รักษาท่านทุกเวลาด้วยเหตุอะไร.
บทว่า เยน คจฺเจยฺย ความว่า ข้าแก่ภิกษุ ท่านจะพึงไปสู่สุดดีด้วย
กรรมอันใด ท่านนั้นแหละพึงรู้.

เทวดาครั้นให้โอวาทแก่พระโพธิสัตว์อย่างนี้แล้ว ก็กลับเข้าสู่
วิมานของตน. ฝ่ายพระโพธิสัตว์ยังฉมานให้เกิด แล้วได้เป็นผู้มีพรหม-
โลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆธรรมทั้งหลายแล้วทรงประชุมชาดกไว้. ในที่ชุดแห่งสังฆธรรม ภิกษุ
นั้นดำรงอยู่แล้วในโศคาปัตติผล. เทพธิดาในครั้งนั้น ได้แก่พระ-
อุบลวรรณาเถรีในบัดนี้ ส่วนดาบสได้แก่เรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาอุปสังมยุปชาดกที่ ๗

๘. วิมาสาทชาดก

ว่าด้วยการกินของที่แผ่นดิน

[๕๕๑] เหล่าชนผู้กินดินทั้งหลาย พวกมันอยู่อย่าง
สบายดีจริงหนอ ในปัจจุบันก็น่าสรรเสริญ
และในสัมปรายภพ ก็จะมีสุคติ.

[๕๕๒] ดูก่อนท่านบัณฑิตทั้งหลาย เมื่อนกแก้ว
พุดอยู่ ท่านทั้งหลายก็ไม่สงบใจฟัง. ดูก่อน
ท่านพี่น้องร่วมท้องทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลาย
จงฟังคำนี้ นกแก้วนี้กำลังสรรเสริญเราทีเดียว

[๕๕๓] ดูก่อนท่านผู้กินซากศพทั้งหลาย ข้าพ-
เจ้าไม่สรรเสริญท่านทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลาย
จงฟังข้าพเจ้า ท่านทั้งหลายเป็นผู้กินของเหลือ
เป็นปกติ แต่ท่านทั้งหลายไม่เป็นผู้กินดิน
เป็นปกติ.

[๕๕๔] พวกเราบวชได้ ๗ พรรษาแล้ว เป็น
เหมือนนกยูงอยู่กลางป่า เลี้ยงชีพด้วยอาหาร
ที่เป็นดินเท่านั้น ถ้าหากจะเป็นผู้ที่ท่านผู้เจริญ

ควรตำหนิไฉน ใครหนอจะเป็นผู้ที่ท่านผู้เจริญ

ควรสรรเสริญ ?

[๕๕๕] ของที่เหลือของราชสีห์ เสือโคร่งและ
สัตว์ร้ายทั้งหลายมีอยู่ ท่านทั้งหลายเลี้ยงชีพ
ด้วยอาหารที่เหลือนั้นนั่นเอง พวกเราสำคัญว่า
ท่านทั้งหลายเป็นผู้กินเดนเป็นปกติ.

[๕๕๖] ชนเหล่าใดให้ท่านแก่สมณะพราหมณ์
และวณิกอื่นแล้ว จึงบริโภคส่วนที่เหลือ
ชนเหล่านั้นชื่อว่า เป็นผู้กินเดน.

จบ วิมาสาทชาดกที่ ๘

อรรถกถาวิมาสาทชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ บุปผาราม ทรงปรารภภิกษุผู้มี
ศีลน่าเยาะเย้ย แล้วตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า สุตฺตัม วต ชีวนฺตฺติ
ดังนี้.

ความย่อว่า เมื่อภิกษุเหล่านั้นให้พระมหาโมคคัลลานเถระ
ยังปราสาทให้สันตะเทือนแล้วพากันสังเวชใจอยู่ ภิกษุทั้งหลายพากันนั่ง
กล่าวโทษที่ไม่ใช่คุณของภิกษุเหล่านั้น ในโรงธรรมสภา. พระศาสดา

เสด็จมาแล้วตรัสถามว่า ภิษุทั้งหลาย พวกเธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร ในบัดนี้? เมื่อภิษุทั้งหลายกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ จึงตรัสว่า คุณก่อนภิษุทั้งหลาย ไม่ใช่ในแต่บัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนภิษุเหล่านี้ ก็เป็นผู้มีศีลเป็นที่เยาะเย้ยเหมือนกัน จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นท้าวสักกะ. ในครั้งนั้น พี่น้อง ๗ คน ในหมู่บ้านกาสิกคาม ตำบลใดตำบลหนึ่ง เห็นโทษในกามทั้งหลายพากันออกบวชเป็นฤาษีอยู่ท่ามกลางป่า ไม่ทำความเพียรในโยคะ เป็นผู้มักไปทางร่างกายแข็งแรง เที่ยวเล่นกีฬา นานัปการ. ท้าวสักกะเทวราชทรงดำริว่า เราจักให้ภิษุเหล่านี้ สลดใจ แล้วทรงปลอมพระองค์เป็นนกแก้ว เสด็จมาถึงที่อยู่ของภิษุเหล่านั้น แอบอยู่ที่ต้นไม้ต้นหนึ่ง เมื่อจะให้ภิษุเหล่านั้นสลดใจ จึงได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

เหล่าชนผู้กินเดนทั้งหลายพากันอยู่อย่าง

สบายดีจริงหนอ ทั้งในปัจจุบันก็น่าสรรเสริญ

ทั้งในสัมปรายภพก็จะมีสุคติ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคานานี้ต่อไป นกแก้วกล่าวหมายถึงพวกคนที่กินอาหารที่เหลือจากผู้อื่นกินแล้ว. บทว่า **ทิจฺจูเรว ชมฺเม** ความว่าเหล่าชนแบบนี้ในปัจจุบันนี้ก็ควรสรรเสริญทีเดียว และในสัมปรายภพ

คนเหล่านั้นก็จะมีสุคติ คือนกแก้วกล่าวโดยอธิบายว่า เขาเหล่านั้นจะเกิดในสวรรค์.

ลำดับนั้น บรรดาญาติเหล่านั้น ญาติคนหนึ่งได้ยินคำของนกแก้วนั้นแล้ว จึงเรียกคนที่เหลือมา แล้วจึงได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ดูก่อนท่านบัณฑิตทั้งหลาย เมื่อนกแก้ว

พูดอยู่ ท่านทั้งหลายก็ไม่สงบใจฟัง ดูก่อน

ท่านพี่น้องร่วมท้องทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลาย

จงฟังคำนี้ นกแก้วนี้กำลังสรรเสริญเราทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภาสमानสุส ความว่า เมื่อนกแก้วพูดอยู่ด้วยถ้อยคำของมนุษย์. บทว่า นิสาเมถ ได้แก่ไม่ฟัง บทว่า อิหิ สุณนถ ความว่า ขอท่านทั้งหลายจงฟังคำนี้ของนกแก้วนั้น. เขาจึงเรียกคนเหล่านั้นว่าโสทรียา คือพี่น้องร่วมอุทร เพราะความเป็นผู้อยู่แล้ว ในอุทรเสมอกัน.

ครั้งนั้นนกแก้วเมื่อจะห้ามคนเหล่านั้น จึงได้กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

ดูก่อนท่านผู้กินซากศพทั้งหลาย ข้าพ-

เจ้าไม่สรรเสริญท่านทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลาย

จงฟังข้าพเจ้า ท่านทั้งหลายเป็นผู้กินของเหลือ

เป็นปกติ แต่ท่านทั้งหลายไม่เป็นผู้กินเดน

เป็นปกติ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคานานั้นต่อไป นกแก้วร้องเรียกคนเหล่านั้น
ว่า กุณปาทา ความว่า ผู้กินซากศพ.

คนเหล่านั้นได้ยินคานนั้นแล้วทั่วทั้งหมด ได้พากันกล่าวคาถา
ที่ ๔ ว่า :-

พวกเราบวชได้ ๗ พรรษาแล้ว เป็น
เหมือนนกยูงอยู่กลางป่า เลี้ยงชีพด้วยอาหาร
ที่เป็นเดนเท่านั้น ถ้าหากจะเป็นผู้ที่ท่านผู้เจริญ
ควรตำหนิไซ้ ใครหนอจะเป็นผู้ที่ท่านผู้เจริญ
สรรเสริญ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ติขณฺฑิโน** ความว่า ประกอบ
ด้วยหงอน. บทว่า **วิฆาเสเนว** ความว่า พวกเขาเมื่อเลี้ยงชีวิตด้วย
อาหารที่เป็นเดนของราชสีห์และเสือโคร่งอย่างเดียวจึงถึง ๗ ปี ตลอดกาล
เท่านั้น ถ้าหากเป็นผู้ที่ท่านผู้เจริญพึงตำหนิไซ้ ก็ใครเล่าจะเป็นผู้ที่ท่าน
ผู้เจริญควรสรรเสริญ.

พระมหาสัตว์เมื่อให้คนเหล่านั้นสลัดใจอยู่ จึงได้กล่าวคาถาที่ ๕
ว่า :-

ของที่เหลือของราชสีห์ เสือโคร่งและ
สัตว์ร้ายทั้งหลายมีอยู่ ท่านทั้งหลายเลี้ยงชีพ
ด้วยอาหารที่เหลือนั้นนั่นเอง พวกเราสำคัญว่า
ท่านทั้งหลายเป็นผู้กินเดนเป็นปกติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พาลานญจาวตฺถิฏฺฐกํ ของที่เหลือ
คือโภชนะที่เหลือของสัตว์ร้ายทั้งหลายด้วย.

ดาบสทั้งหลายได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า ถ้าหากพวกเราไม่
เป็นผู้กินเดนไซ้ ถ้าอย่างนั้นท่านดำหนิใครล่ะ? ใครเป็นผู้กินเดน.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์นั้นเมื่อจะบอกข้อความนั้นแก่ดาบส
เหล่านั้น จึงได้กล่าวคาถาที่ ๖ ว่า :-

ชนเหล่าใดให้ทานแก่สมณะพราหมณ์
และวณิกอื่นแล้ว จึงบริโภคส่วนที่เหลือ
ชนเหล่านั้นเป็นผู้กินเดน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วณฺปิโน ได้แก่ผู้ขอสิ่งของนั้น ๆ
พระมหาสัตว์ครั้งนั้นให้ดาบสเหล่านั้นสลัดใจแล้ว จึงไปที่อยู่ของตนนั้น
เอง.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 193

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงทรงประชุม
ชาดกไว้ว่า พี่น้องชาย ๓ คน ในครั้งนั้น ได้แก่งักขุทั้งหลายผู้มีศีล
นำเยาะเย้ยเหล่านี้ในบัดนี้ ส่วนท้าวสักกะ ได้เป็นเรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาวิมาสาทชาดกที่ ๘

๕. วัฏฏกชาดก

ว่าด้วยการทำให้เกิดความสุข

[๕๕๗] พ่อลูกกา ลุงกินอาหารประณีตกับเนยใส

แต่น้ำมัน แต่เหตุไรเล่าหนอ ลุงจึงผอม?

[๕๕๘] เมื่อกาอยู่ในท่ามกลางศัตรู แสวงหาเหยื่อ

ในหมู่มิตร มีจิตใจหวาดระแวงเป็นนิตย์ จะ

มีความมั่นคง ความอ้วนมาแต่ไหน.

[๕๕๙] กาทั้งหลายหวาดระแวงอยู่เป็นนิตย์ ก้อน

ข้าวที่กาได้มาด้วยกรรมอันเลวทราม ไม่ยังกา

ให้เอิบอím คุก่อนนกกระจาบ ด้วยเหตุนั้นเรา

จึงผอม.

[๕๖๐] คุก่อนนกกระจาบ ส่วนเจ้ากินแต่หญ้า

และพืชที่หยาบๆ มีรสอร่อยน้อย แต่เหตุไร

เล่าหนอ เจ้าจึงอ้วน?

[๕๖๑] ลูกกา ข้าพเจ้ายังอัตภาพให้เป็นไป เลี้ยง

ชีพด้วยเหยื่อนั้น ที่ได้มาแล้ว เพราะมักน้อย

คติน้อย และไปหากินไม้ไผ่ จึงอ้วน.

[๕๖๒] เพราะว่าคนผู้มักน้อย มีความสุขแบบ
พระอริยเจ้า ผู้คติน้อย มีประมาณอาหารที่รับ
พอดีแล้ว ย่อมมีพฤติกรรมที่อดอ้วนได้ดี.

จบ วัฏฏกชาดกที่ ๕

อรรถกถาวัฏฏกชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุเหลวไหลรูปหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ปณิตฺตํ ดังนี้.

พระศาสดาตรัสถามเธอว่า ได้ทราบว่ เธอเป็นคนเหลวไหล
จริงหรือ? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริงพระพุทธเจ้าค่ะ จึงตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุ ไม่ใช่เฉพาะเวลานี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนเธอก็เป็นคนเหลว
ไหลเหมือนกัน ก็เหลวเพราะเป็นผู้เหลวไหลนั่นเอง เธอไม่อิ่มใน
ซากศพข้าง ซากศพโค ซากศพม้า และซากศพคนทั้งหลายในเมือง
พาราณสี จึงเข้าไปสู่ป่า ด้วยคิดว่า เราจักได้ยิ่งๆ ขึ้นไป ดังนี้แล้ว
จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดนกกกระจำบมีหญ้าและพืชที่หยาบ ๆ
เป็นอาหาร อาศัยอยู่ในป่า. ครั้งนั้น ในเมืองพาราณสีมีกาเหลวไหล

ตัวหนึ่ง ไม่อึดด้วยซากศพมีข้างเป็นต้น คิดว่า เราจักได้รับอาหารมาก
ยิ่งไปกว่านี้ จึงเข้าไปกินผลไม้ไม่น้อยใหญ่ เห็นพระโพธิสัตว์ คิดว่า
นกกระจาบตัวนี้มีร่างอวบอ้วนเหลือเกิน เห็นจะกินเหยื่ออร่อย เราจัก
ถามถึงเหยื่อของนกกระจาบตัวนั้น กินเหยื่อนั้นแล้วจะได้อ้วน แล้ว
จึงเกาะอยู่ที่กิ่งไม้เบื้องบนพระโพธิสัตว์ แล้วถามพระโพธิสัตว์ว่า เจ้า
นกกระจาบผู้จำเริญ เจ้ากินอาหารที่ประณีตหรือไร จึงได้มีร่าง
อวบอ้วน? พระโพธิสัตว์ถูกกาเหลวไหลถาม เมื่อจะทำปฏิสันถารกับ
กานั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

พ่อลุงกา ลุงกินอาหารประณีตกับเนยใส

และน้ำมัน แต่เหตุไรเล่าหนอ ลุงจึงผอม?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภคฺคฺตํ ได้แก่ ภัตที่เขาเตรียมไว้
ตามทำนองโภชนะของคนทั้งหลาย . พระโพธิสัตว์ร้องเรียกกานั้นว่า
มาตุละ ด้วยการร้องเรียกด้วยความรัก. บทว่า กิโส คือผอม ได้แก่
มีเนื้อและเลือดน้อย.

กาได้ฟังคำของนกกระจาบนั้นแล้ว จึงได้กล่าวคาถา ๓ คาถา
ว่า :-

นกกระจาบเมื่อกาอยู่ในท่ามกลางศัตรู

แสวงหาเหยื่อในหม่อมิตร มีจิตใจหวาดระแวง

เป็นนิตย์ จะมีความอ้วนมาจากไหน กาทัง
หลายหวาดระแวงอยู่เป็นนิตย์ ก้อนข้าวที่กา
ได้มาด้วยกรรมอันเลวทราม ไม่ยังกาให้เอิบอิม
ด้วยเหตุ นั้น เราจึงผอม.

ดูก่อนนกกระจาบ ส่วนเจ้ากินแต่หญ้า
และพืชที่หยาบๆ มีรสอร่อยน้อย แต่เหตุไร
เล่าหนอ เจ้าจึงอ้วน ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทพฺหิย ความว่า สำหรับเราผู้
เป็นกาจะมีความมั่นคงมาจากไหน อธิบายว่า จะอ้วนมาจากไหน. บทว่า
อุพฺพิคฺคิโน ได้แก่ หวาดระแวงอยู่. คำว่า ชงฺโก เป็นชื่อของกา
ทั้งหลายนั่นเอง. บทว่า ปาเปณ กมฺมุนา ลทฺโธ ความว่า ก้อนข้าว
ที่กาได้มาด้วยกรรมที่เลวทราม คือแย่งชิงเอาของผู้อื่นมา. บทว่า น
ปิณฺติ ความว่า ไม่เอิบอิม. บทว่า เตนฺสุมิ ความว่า เพราะเหตุ นั้น
ข้าพเจ้าจึงผอม. บทว่า อปฺปเสนฺหานิ ได้แก่ มีโอชะหย่อน. กา
แม้เป็นผู้สำคัญว่า นกกระจาบกินเหยื่อประณีต เมื่อจะถามถึงเหยื่อ
ตามปกติของนกกระจาบทั้งหลาย กะพระโพธิสัตว์ จึงกล่าวคำนี้.

พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้ว เมื่อจะบอกเหตุที่ตนอ้วน จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

ลุงกา ข้าพเจ้ายังอ้วนภาพให้ขึ้นไป
เลี้ยงชีพด้วยเหยื่อนั้น ที่ได้ได้มาแล้ว เพราะ
มักน้อย คิดน้อย และไปหากินไม่ไกล จึง
อ้วน เพราะว่า คนผู้มักน้อย มีความสุขแบบ
พระอริยเจ้าผู้คิดน้อย มีประมาณอาหารที่รับ
พอดีแล้ว ย่อมมีพฤติกรรมที่ควรอวดอ้างได้ดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปิจุฉา** ความว่า เพราะมีความ
มักน้อยในอาหารทั้งหลาย คือเพราะไม่มีตัณหา อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า
เพราะต้องการอาหาร โดยยังอ้วนภาพให้ขึ้นไปอย่างเดียว. บทว่า **อป-**
ปฺจินฺตย ความว่า เพราะไม่มีความคิดถึงอาหารอย่างนี้ว่า วันนี้เรา
จักได้อาหารที่ไหน พรุ่งนี้ที่ไหน. บทว่า **อวิทฺฐรคฺคเนน จ** ความว่า
และเพราะการไปในที่ไม่ไกล โดยคิดว่า เราจักได้อาหารอร่อย ในที่
ชื่อนั้น. บทว่า **ลทฺฐาลทฺฐเรน** ความว่า ด้วยอาหารที่ได้แล้วนั้น
แหละ จะเลวหรือประณีตก็ไม่ว่า. บทว่า **อฺฐโถ เตนฺตฺตฺมิ** ความว่า
ข้าพเจ้าอ้วนด้วย เพราะเหตุ ๔ อย่างนั้น. พระโพธิสัตว์ร้องเรียกกว่า
วายสละ. บทว่า **อปฺปฺจินฺตฺติ** มีวิเคราะห์ว่า ความสุขของพระอริยเจ้า
ทั้งหลาย ผู้เว้นจากความคิดมากเกินไปในอาหาร ชื่อว่า ผู้มีความคิดน้อย

มีอยู่แก่ผู้นั้น เหตุที่ผู้นั้นจึงเชื่อว่า มีความสุขแบบพระอริยเจ้าผู้คิณ้อย
ของผู้ประกอบด้วยความสุขเช่นนั้นนั้น. บทว่า **สุตฺตํ หิตฺตํ ปมาณสุตฺต**
ความว่า ผู้มีประมาณแห่งอาหารที่รับไว้ด้วยดีแล้วอย่างนี้ว่า เรากินแล้ว
จักสามารถย่อยได้ตลอดเวลาเพียงเท่านี้. บทว่า **วุตฺตํ สุตฺมทานิยา**
ความว่า ความเป็นไปแห่งชีวิตของบุคคลนี้ สามารถเพื่อจะอวดอ้างได้
คือเป็นไปได้ด้วยดีทีเดียว หมายความว่า เพื่อเกิดขึ้นโดยง่ายดาย.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆกรรมทั้งหลาย แล้วทรงประชุมชาดกไว้ ในที่สุดแห่งสังฆกรรม
ภิกษุผู้เหลวไหลตั้งอยู่ในโศดาปัตติผลแล้ว. กาในครั้งนั้น ได้แก่ ภิกษุ
ผู้เหลวไหลในบัดนี้ ส่วนนกกกระจาบ ได้แก่ เราตถาคตนั่นเอง.

จบ อรรถกถาวิฎฎกชาดกที่ ๕

๑๐. มณีชาดก

ว่าด้วยแก้วมณี

[๕๖๓] เป็นเวลานานหนอ เราจึงจะเห็นสหาย
ตัดทรงแก้วมณี สหายของเราจริง เพราะ
การแต่งขนที่ช่างตกแต่งดีแล้ว.

[๕๖๔] เราเป็นผู้ชวนขวยในกรงานทั้งหลาย จึง
มีขนแข็งคล้ายเล็บงอกขึ้นได้ปีก นาน ๆ จึงจะ
ได้ช่างกลบก วันนี้ได้ให้ช่างถอนขนออกแล้ว.

[๕๖๕] เธอได้ช่างกลบกที่หาได้ยากมาแล้ว ได้
ให้เขาถอนออกไปโดยวิธีใดหนอ เธอจงให้
ช่างถอนออกโดยวิธีนั้นเถิด สหาย ก็เมื่อเป็น
เช่นนั้น อะไรเล่าห้อยย้อยอยู่คอของเธอ ?

[๕๖๖] แก้วมณีห้อยอยู่ที่คอมนุษย์ พวกสุช-
มาลชาติทั้งหลาย เราเลียนแบบมนุษย์เหล่านั้น
เธออย่าสำคัญว่าทำเล่น.

[๕๖๗] ดูก่อนสหาย ถ้าแม้ว่า เธอชอบใจการ
แต่งขนที่ตกแต่งดีแล้วนี้ไซ้ เราจะทำให้ช่างทำ
ให้เธอ และแม่แก้วมณีเราก็จะให้เธอ.

[๕๖๘] เธอทำนั้นแหละเหมาะแก่แก้วมณี และ
ขนที่ตกแต่งดีแล้ว เราบอกเธอแล้วก็จะไปละ
การเห็นเธอเป็นที่รักของฉัน.

จบมณีชาดกที่ ๑๐

อรรถกถามณีชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุผู้เหลวไหล จึงได้ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า จิรสุต วัต
ปสุตคามิ ดังนี้. เรื่องปัจจุบันมีนัยดังกล่าวไว้ในหนหลังนั้นแหละ.
พระองค์ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นนกกพิราบอาศัยอยู่ที่รังนก บนโรงครัวหลัง
ใหญ่ ของเศรษฐีเมืองพาราณสี. ฝ่ายกาทำความคุ้นเคยกับนกกพิราบ
นั้นแล้วอยู่ ณ ที่นั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเรื่องทั้งหมดควรให้พิสดาร
เกิด. พ่อครัวถอนขนปีกของกาออกแล้วเอาแป้งทาปีกไว้ เจาะขึ้นกระ

เบื้องขึ้นหนึ่งสวมไว้ที่คอแล้วใส่ไว้ในรัง. พระโพธิสัตว์มาจากป่าเห็นมันแล้ว เมื่อจะทำการเยาะเย้ย จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า:-

เป็นเวลานานหนอ เราจึงจะเห็นสหาย
ตัดทรงแล้วมณี สหายของเรางามจริง เพราะ
การแต่งขนที่ข้างตกแต่งดีแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มสฺสุกฺคุติยา ความว่า เพราะการตกแต่งขนนี้.

กาได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

เราเป็นผู้ชวนช่วยในการทำงานทั้งหลาย จึง
มีขนแข็งคล้ายเล็บงอกขึ้นได้ปีก นาน ๆ จึง
จะได้ข้างกลับบว วันนี้ได้ให้ข้างถอนแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กมฺเม สุพฺยวโร ความว่า กา กล่าวว่าคุณก่อนสหายเราเป็นผู้ชวนช่วยในงานราชการทั้งหลาย เมื่อไม่ได้โอกาสถอน จึงได้มีขนแข็งเหมือนเล็บงอกขึ้นได้ปีกคือรักแร้. บทว่า อหารยิ ความว่า วันนี้เราได้ให้ข้างถอนขนออกแล้ว.

ในลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

เธอได้ข้างกลับบวที่หาได้ยากแล้ว ได้ให้
เขาถอนขนออกไปโดยวิธีใดหนอ เธอจงให้

เขาดอนออกโดยวิธีนั้นเถิด สหาย เมื่อเป็น

เช่นนั้น อะไรเล่าห้อยย้อยอยู่ที่คอของเธอ ?

คานานั้นมีเนื้อความว่า เจ้าได้ช่างกลับกที่หาได้ยาก แล้วได้ให้
เขาดอนขนออกโดยวิธีใด เจ้าชอบใจวิธีนี้นั้น ฉันจึงให้เขาทำการตก
แต่งขนคร่าให้ เจ้าจงให้เขาดอนขนนั้นออกไปเถิด หายเอ๋ย นี่อะไร
เล่าห้อยระย้าอยู่ที่คอของเจ้า ?

ลำดับนั้น กาได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

แก้วมณีห้อยอยู่ที่คอของมนุษย์ พวก

สุขุมลชาติทั้งหลาย เราเลียนแบบมนุษย์เหล่า

นั้น เธออย่าสำคัญว่าทำเล่น.

ดูก่อนสหาย ถ้าแม้ว่า เธอชอบใจการ

แต่งขนที่ตกแต่งดีแล้วนี้ไซ้ เราจะให้ช่างทำ

ให้เธอ และแม้แก้วมณีเราก็จะให้เธอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มณี ความว่า รัตนมณีดวงหนึ่ง ห้อยอยู่
ที่คอของคนทั้งหลายแบบนั้น. บทว่า เตสาคัม คัดบทเป็น เตสํ อหิ
แปลว่า ข้าเลียนแบบพวกเขา. บทว่า มา ตวฺ มนุญฺเ ความว่า แต่

เจ้าอย่าสำคัญว่า สิ่งนั้นข้าทำเล่น. บทว่า ปิทยสิ ความว่า ถ้าหากเจ้าต้องการแบบขน ที่ข้าแต่งดีแล้วไซ้.

พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๖ ว่า

เธอทำนั้นแหละเหมาะกับแก้วมณี และ
ขนที่ตกแต่งดีแล้ว เราบอกเธอแล้วก็จะไปละ
การเห็นเธอเป็นที่รักของฉัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มณินา ความว่า สำหรับแก้วมณี. ปาฐะเป็นอย่างนี้ที่เดียวก็มี. มีคำอธิบายไว้ว่า สหายกาเอ๋ย เจ้าทำนั้นแหละเหมาะสำหรับแก้วมณีนี้ และขนที่ตกแต่งดีแล้วนี้. แต่การเห็นเธอนั้นเองเป็นที่รักของฉัน เพราะฉะนั้นฉันบอกเธอแล้วก็จะไป. ก็แหละนกพิราบครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็บินหนีเข้าป่าไป. ส่วนกาถึงการสิ้นชีวิต ณ ที่นั้นนั่นเอง.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา ทรงประกาศสังฆธรรมทั้งหลาย แล้วจึงทรงประชุมชาดกไว้ ในที่สุดแห่งสังฆธรรม ภิกษุผู้เหลวไหล ดำรงอยู่แล้วในอนาคามีผล. กาในครั้งนั้น ได้แก่ภิกษุผู้เหลวไหลในบัดนี้ ส่วนนกพิราบ ได้แก่เราตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาฆณิชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในขุรปุตวรรคนี้มี ๑๐ คือ :-

๑. ขุรปุตชาดก ๒. สัจจชาดก ๓. ตุนทิลชาดก ๔. สุวรรณ-
กัถกชาดก ๕. มัยหกสกุณชาดก ๖. ปัพพชิตวิเทฐกชาดก ๗. อุป-
สิงฆบุปผชาดก ๘. วิฆาสาทชาดก ๙. วัฏฏกชาดก ๑๐. มณีชาดก.

จบ ขุรปุตวรรคที่ ๒

อรรถกถาชาดกนี้ ชื่อว่า อรรถกถาฉกนิบาต ประดับด้วย
ชาดก ๒๐ ชาดก จบบริบูรณ์แล้วด้วยประการฉะนี้. ปกรณ์นี้ที่พระ-
โอรสองค์เล็กของพระเจ้าอภัยสังคหะ. ผู้มีพระทัยน้อมไปในการบรรพชา
ตั้งแต่เวลามีพระชนม์ ๗ พรรษา มีพระหฤทัยผ่องใส ทรงผนวชแล้ว
โดยพระนามฉายาว่า อคฺคณฺโณ ทรงมีพรรษา ๒ ตั้งแต่ทรงผนวช
มาสมมุติกันว่าเป็นศิษย์เอกของพระเถระ ชาวบ้านมณีหริตคิริคาม ผู้
เป็นพระราชาคณะพระนามว่า พระสีลสัมบันตริปิฎกธร อรรถธรรม
โกศลสาสน์ ทรงลิขิตไว้สำเร็จเสร็จสิ้นในเวลาบ่ายวันที่ ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ
ศุกรปักข์ เดือนอ้าย.

รวมวรรคที่มีอยู่ในฉกนิบาตนี้ ๒ วรรค คือ :-

๑. อาวารีวรรค ๒. ขุรปุตวรรค

จบ ฉกนิบาตชาดก

สัตตกนิบาตชาดก

๑. กุกกุวรรค

๑. กุกกุชาดก

ว่าด้วยปฏิบัติทาของพระราชผู้เป็นบัณฑิต

[๕๖๕] ยอดโดมสูงสอกริ่ง จันทันประมาณ
๘ คืบ ยันยอดโดมนั้นไว้ ยอดโดมนั้นทำด้วย
ไม้แก่นไม่มีกระพี้ ทรงตัวอยู่ได้อย่างไร จึง
ไม่ตกลงจากข้างบน.

[๕๖๖] จันทัน ๓๐ ตัว ทำด้วยไม้แก่นไม่มีกระพี้
เหล่านี้อวางเรียงยันกันไว้ ยอดโดมที่จันทัน
เหล่านั้นยึดไว้ดีแล้ว และถูกกำลังจันทันบีบ
บังคับวางขนานไว้ จึงไม่ตกไปจากข้างบน
จันใด.

[๕๖๗] แม้พระราชผู้ทรงเป็นบัณฑิต ก็จันทัน
ที่เหล่าองคมนตรีผู้เป็นมิตรมั่นคง มีรูปแบบ
ไม่แตกแยกกัน มีความสะอาด ยึดเหนี่ยว

กันไว้ดีแล้ว ก็ไม่ทรงพลาดไปจากสิริเหมือน
กัษยอโดมที่แบกภาระของจันทน์ไว้ฉะนั้น.

[๕๗๒] ผู้มีมิด แม้ไม่ปอกเปลือกผลมะจั่วที่มี
เปลือกแข็งออกจะทำให้มีรสขม. ข้าแต่
พระราชา บุคคลเมื่อปอกเปลือกเป็น จะทำ
ให้มีรสอร่อย เมื่อปอกแต่เปลือกบาง ๆ ออก
ก็คงทำให้รสไม่อร่อยฉันใด.

[๕๗๓] ฝ่ายพระราชาผู้ทรงพระปรีชา ก็ฉันนั้น
ไม่ทรงเร่งรัดเก็บทรัพย์ที่ควรตำหนิ คือไม่ขูด
รีดภาษี ทรงคล้อยตามธรรมะปฏิบัติอยู่ ควร
ทรงทำความสุขสำราญแก่ราษฎร ไม่ทรง
เบียดเบียนผู้อื่น.

[๕๗๔] ดอกบัวหลวงมีรากขาว ผุดขึ้นจากน้ำที่
ไม่สะอาด เกิดในสระโบกขรณี บานเพราะ
พระอาทิตย์มีแสงเหมือนแสงไฟ โคลนตม
ไม่เปื้อน ผงธุลีก็ไม่เลอะ น้ำก็ไม่เปียกมัน
ฉันใด.

[๕๗๕] พระราชาผู้เข้มนั้นก็ฉันนั้น กรรมกิเลส
จะไม่เประอะเปื้อนพระองค์ ผู้มีพระราชวินิจฉัย
สะอาด ไม่ทรงผลุนผลัน มีพระราชกิจบริสุทธิ
ทรงปราศจากกรรมที่เป็นบาป เหมือนดอกบัว
ที่เกิดในสระโบกขรณีทั้งหลายฉะนั้น.

จบ กุกกุชาดกที่ ๑

อรรถกถาสัตตกนิบาตชาดก

อรรถกถากุกกุวรรคที่ ๑

อรรถกถากุกกุชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
พระราโฆวาท ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า ทิยทุตมกุกกุ ดังนี้. เรื่อง
ปัจจุบันจักมีแจ้งในเตสกุณชาดก.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร-
พาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นอำมาตย์ ผู้ถวายอรรถธรรมแด่พระองค์
พระราชาทรงดำรงอยู่ในการลู่อานาจอกติ ทรงครองราชย์โดยไม่เป็น
ธรรม รีดนาทาเร้นชนบทเก็บทรัพย์อย่างเดียว. พระโพธิสัตว์ประสงค์
จะถวายพระโอิวาทพระราชา เค้นพิจารณาหาอุบายข้อหนึ่งไป. อนึ่ง
ในพระราชอุทยานมีพระดำหนักประทับผิปกติ มุงหลังคายังไม่เสร็จ

เพียงแต่ยกยอดโคมไม้ขึ้น แล้วเอาจันทันสอดพาดไว้. พระราชาเสด็จไปพระราชอุทยาน เพื่อต้องการทรงกรีธา เสด็จดำเนินไปทั่วทุกแห่งในพระราชอุทยานนั้นแล้วเสด็จเข้าพระตำหนักนั้น เมื่อทอดพระเนตรเห็นยอดโคม จึงเสด็จออกมาประทับยืนข้างนอก เพราะทรงกลัวจะตกลงเบื้องบนพระองค์ ทรงตรวจดูอีก ทรงดำริว่า ยอดโคมวางอยู่ได้เพราะอาศัยอะไรหนอ จันทันวางอยู่ได้เพราะอาศัยอะไร เมื่อจะตรัสถามพระโพธิสัตว์ จึงได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ยอดโคมสูงตอกครั้ง จันทันประมาณ

๘ คีบ ยันยอดโคมนั้นไว้ ยอดโคมนั้นทำด้วย

ไม้แก่นไม่มีกระพี้ ทรงตัวอยู่ได้อย่าง จึง

ไม่ตกลงจากข้างบน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทียทุมกุกุ** ความว่า สอกครั้ง. บทว่า **อุทยน** ความว่า โดยส่วนสูงกว่า. บทว่า **ปริกฺขิปนฺติ** ความว่า จันทัน คือ ๘ คีบ ยันยอดโคมนี้ไว้ อธิบายว่า ประมาณ ๘ คีบ โดยใช้ยันไว้. บทว่า **กุหิ จิตา** ความว่า เป็นสิ่งที่ถูกวางไว้ที่ไหน บทว่า **น ฐสฺติ** ความว่า ไม่ตกไป.

พระโพธิสัตว์ได้ฟังพระราชดำรัสนั้นแล้ว คิดว่า บัดนี้เราได้อุบายเพื่อจะถวายพระโอวาทพระราชาแล้ว จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ถวายว่า :-

จันทัน ๓๐ ตัว ทำด้วยไม้แก่น ไม้มี
กระพี้เหล่าใดวางเรียงยันกันไว้ ยอดโดมที่
จันทันเหล่านั้นยึดไว้ดีแล้ว และถูกกำลัง
บีบบังคับวางขนานไว้ จึงไม่ตกไปจากข้างบน
จันใด. แม้พระราชผู้ทรงเป็นบัณฑิต ก็
จันนั้น ที่เหล่าองคมนตรีผู้เป็นมิตรมั่นคง มี
รูปแบบไม้แตกต่างกัน มีความสะอาด ยึด
เหนี่ยวกันไว้ดีแล้ว ก็ไม่ทรงพลาดไปจากสิริ
เหมือนกับยอดโดมที่แบกภาระของจันทันไว้
ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยา ตีสติ สารมยา ความว่า
จันทัน ๓๐ ตัวเหล่าใดทำด้วยไม้แก่น. บทว่า ปฏิกริยา ความว่า
พยุงไว้. บทว่า สมภูจिता ความว่า วางเรียงไว้เสมอกัน. บทว่า
พลสา จ ปีพิตา ความว่า ที่จันทันเหล่านั้น ๆ และกำลังของมันบีบ
บังคับยึดกันไว้อย่างดี คือติดเนื่องเป็นอันเดียวกัน. บทว่า ปญฺชติโต
ได้แก่พระราชผู้ทรงปรีชา. บทว่า สุจฺหิ ความว่า อันกัลยาณมิตร
ทั้งหลาย ผู้มีความประพฤตีสอาดเสมอ. บทว่า มนุติภิ ความว่า
ผู้ฉลาดเพราะความรู้. บทว่า โคปาณสีภารวหาว กณฺณิกา ความว่า

ยอดโดมแบกภาระจันทันทั้งหลายไว้ไม่ตกฉันใด แม้พระราชกัณฐนั้น เป็นผู้ที่ยอดคัมภีร์ทั้งหลายมีประการดั่งนี้กล่าวแล้ว มีจิตใจไม่แตกแยกกัน จะไม่ทรงพลาด คือไม่ตกไปได้แก่ไม่ขาดหายไปจากสิริ.

พระราชกัณฐ เมื่อพระโพธิสัตว์กล่าวอยู่นั้นแหละ ทรงกำหนดดู พระราชกิริยาของพระองค์แล้ว จึงทรงทราบว่ เมื่อยอดโดมไม่มี จันทันทั้งหลายก็วางอยู่ไม่ได้. ยอดโดมที่จันทันไม่ยึดรั้งไว้ก็ตั้งอยู่ไม่ได้. เมื่อจันทันแยกกันยอดโดมก็หล่นฉันใด พระราชาผู้ไม่ทรงธรรมกัณฐนั้นเหมือนกัน เมื่อไม่ทรงยึดเหนี่ยวใจมิตรอำมาตย์ กำลังพลของตนและพราหมณ์คหบดีทั้งหลายไว้ เมื่อคนเหล่านั้นแตกแยกกัน ไม่พากันยึดเหนี่ยวพระทัยพระองค์ไว้ก็จะเสื่อมจากอิสริยยศ ธรรมดาพระราชกัณฐจะเป็นผู้ทรงธรรม ดังนี้. จึงในขณะนั้น คนทั้งหลายได้นำผลมะงั่วมา เพื่อต้อนรับเป็นบรรณาการทูลเกล้าถวายพระองค์. พระราชาจึงตรัสกะพระโพธิสัตว์ว่า สหายเอ๋ย เชิญรับประทานผลมะงั่วนี้เถิด. พระโพธิสัตว์รับเอาผลมะงั่วนั้นแล้ว เมื่อทูลแสดงอุบายรวบรวมทรัพย์คือการเก็บภาษีถวายพระราชกัณฐด้วยอุปมานี้ว่า ข้าแต่มหाराช คนทั้งหลายไม่รู้การกินผลมะงั่วนี้จะทำให้มีแต่รสขม ส่วนผู้ฉลาดรู้รสเปรี้ยวนำแต่รสขมออกไป ไม่นำรสเปรี้ยวออก ไม่ให้รสมะงั่วเสีย ภายหลังจึงรับประทานดั่งนี้แล้ว จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาความว่า :-

ผู้มีมิด แม้เมื่อไม่ปอกเปลือกผลมะงั่วที่

มีเปลือกแข็งออกจะทำให้มีรสขม ข้าแต่
พระราชานุกูลเมื่อปอกเปลือกเป็น จะทำ
ให้มีรสอร่อย เมื่อปอกแต่เปลือกบาง ๆ ออก
คงทำให้รสไม่อร่อยฉันใด. ฝ่ายพระราช
ผู้ทรงพระปริชา ก็ฉันนั้น ไม่ทรงเร่งรัดเก็บ
ทรัพย์ที่ควรตำหนิ คือชุกครีตภาณี ควรทรง
ปฏิบัติคล้อยตามธรรมะ ทำความสุขสำราญ
แก่ราษฎร ไม่ทรงเบียดเบียนผู้อื่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ขรตุตจํ ได้แก่มิเปลือกแข็ง. บทว่า
เพลลํ ได้แก่ผลมะม่วง. ปาฐะว่า พาลํ ก็มี. ความหมายก็เป็นอย่างนี้
เหมือนกัน. บทว่า สตถวา ความว่า ผู้มีศัสตราเล็ก คือมีดในมือ.
บทว่า อโนมสนฺโต ความว่า เมื่อปอกเปลือกเป็น คือเมื่อเฉือน
เปลือกนอกออกและไม่นำรสเปรี้ยวออกไปทำให้รสอร่อย. พระโพธิสัตว์
เรียกพระราชานุกูลว่า ปตถวา. บทว่า ตนุพฺนุชฺมุทฺธํ ความว่า แต่ว่า
ปอกแต่เปลือกบาง ๆ ออกไป คงทำให้ผลมะม่วงนั้นอร่อยไม่ได้เลย เพราะ
ไม่ได้นำรสขมออกไปให้หมดสิ้น. บทว่า เอว ความว่า ฝ่ายพระราช
ผู้ทรงพระปริชาพระองค์นั้นก็ฉันนั้น ไม่ทรงเร่งรัด คือไม่ลู่อำนาจค้นหา
ที่ผลุนผลัน ทรงละการลู่อำนาจอคติ ไม่ทรงเบียดเบียนราษฎร ทรง

เก็บเงินภาษีโดยทำนองปลวกทั้งหลายพัฒนา คือก่อจอมปลวก และ
โดยทำนองผึ้งทั้งหลายที่เกล้าเอาเกษรมาทำน้ำผึ้ง เป็นผู้ทรงค้อยตาม
ธรรมะปฏิบัติอยู่โดยการค้อยตามราชธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ :-

ทาน ๑ คีล ๑ การบริจาค ๑ ความ

ซื่อตรง ๑ ความอ่อนโยน ๑ ความเคร่งครัด ๑

ความไม่โกรธ ๑ ความไม่เบียดเบียน ๑

ความอดทน ๑ ความไม่ผิด ๑.

ควรทรงทำความสำราญ คือความเจริญให้ตนเองและผู้อื่น
ไม่เบียดเบียนผู้อื่นเลย.

พระราชาทรงปรึกษากับพระโพธิสัตว์ไปพลาง เสด็จดำเนินไป
พลางถึงฝั่งสระโบกขรณี ทอดพระเนตรเห็นดอกบัวที่บานงามอยู่ในสระ
นั้น แต่ไม่เปียกน้ำมีสีเหมือนแสงพระอาทิตย์อ่อน ๆ จึงตรัสว่า สหาย
ดอกบัวนี้เกิดในน้ำนั่นแหละ แต่อยู่ได้ไม่เปียกน้ำ. ถ้าค้ำนั้น
พระโพธิสัตว์ เมื่อทูลโอวาทพระราชนั้นว่า ถึงพระราชาก็ควรเป็น
แบบนี้เหมือนกัน จึงได้ทูลคาถาว่า :-

ดอกบัวหลวงมีเงาขาว ผุดขึ้นจากน้ำที่

สะอาด เกิดในสระโบกขรณี บานเพราะ

พระอาทิตย์ มีแสงเหมือนแสงไฟ โคลนตม

ก็ไม่เปื้อน ผงธุลีก็ไม่เลอะ น้ำก็ไม่เปียกมัน

จันใด. พระราชาผู้เช่นนั้น ก็จันนั้น กรรม
กิเลสจะไม่เปื้อนพระองค์ ผู้มีพระราช
วินิจฉัยสะอาด ไม่ทรงผจญผลัน มีพระราชกิจ
บริสุทธิ์ ทรงปราศจากกรรมที่เป็นบาป เหมือน
ดอกบัวที่เกิดในสระโบกขรณีทั้งหลายฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอทาทมฺมูล์ ได้แก่มีเงาขาว. คำว่า
อัมพูช เป็นไวพจน์ของดอกบัวนั่นเอง. บทว่า อคฺคินิภาติผาลิม์
ความว่า บานแล้ว อธิบายว่า แยมบานแล้ว เพราะพระอาทิตย์มีแสง
เหมือนแสงไฟ. บทว่า น กทโม น รโช น วาริ ลิปฺปติ ความว่า
โคลนตม ก็ไม่เปื้อน ผงธุลีก็ไม่เลอะ น้ำก็ไม่เปียก อธิบายว่า ไม่
เปื้อนเปื้อน. ปาฐะ บาลีว่า ลิมฺปติ ก็มี. อีกอย่างหนึ่ง บทเหล่านั้น
เป็นปฐมาวักติใช้ในความหมายสัตตมีวัคฺติ. ความหมายก็ว่า ไม่เปื้อน
คือไม่ติดอยู่ในโคลนตมเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า โวหารสุจฺจิ ความว่า
ทรงเป็นผู้สะอาดในเพราะการทรงตัดสินคดีตามกฎหมาย ที่พระราชา
ทั้งหลายผู้ทรงธรรมเก่าก่อนทรงตราไว้ อธิบายว่า ผู้ทรงละการลุอำนาจ
อคติทำการวินิจฉัยโดยธรรม. บทว่า อสาลฺหํ ความว่า เชื่อว่าทรง
เว้นจากพระราชกริยาที่หุนหันพลันแล่น เพราะเหตุที่ทรงดำรงอยู่ใน
พระราชวินิจฉัยที่ชอบธรรมนั่นเอง. บทว่า วิสุทฺถกมฺมํ ความว่า

ชื่อว่า ทรงมีพระราชกิจบริสุทธิ คือมีปกติตรัสคำจริง ได้แก่ไม่ทรง
พิโรธ หมายความว่า ทรงเป็นกลาง เท่ากับว่าทรงเป็นเหมือนตราชู
เพราะเหตุที่พระองค์ไม่ทรงผลุนผลันนั้นนั่นเอง บทว่า **อเปตปาปัก**
ได้แก่ทรงปราศจากบาปกรรม. บทว่า **ลิมุปติ กมุทกิลส** หมายความว่า
กรรมกิลสนี้ คือ ปาณาติบาต ๑ อทินนาทาน ๑ กาเมสุมิฉฉาจาร ๑
มุสาวาท ๑ ไม่ติดเปื้อนพระวชานัน. เพราะเหตุไร? เพราะพระราช
ผู้เช่นนั้นก็เหมือนดอกบัวที่เกิดแล้วในสระโบกขรณี. อธิบายว่า ข้าแต่
มหाराช พระราชาผู้เช่นนั้นทรงเป็นผู้ชื่อว่าอันอะไรไม่เปื้อนเปราะ
แล้ว เหมือนดอกปทุมที่เกิดแล้วในสระโบกขรณี อันอะไรไม่เปื้อน
เปราะแล้ว.

พระราชาทรงดำรงอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์แล้ว จำเดิม
แต่นั้นมา ก็ทรงครองราชย์โดยธรรม ทรงบำเพ็ญบุญทั้งหลายมีทาน
เป็นต้น แล้วได้ทรงเป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ได้ทรงประชุม
ชาดกไว้ว่า พระราชาในครั้งนั้น ได้แก่พระอานนท์ในบัดนี้ ส่วนอำมาตย์
ผู้เป็นบัณฑิต คือเราตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาทุกกุชาดกที่ ๑

๒. มโนชาดก

ว่าด้วยคบคนชั่วไม่ได้ความสุขยั่งยืน

[๕๗๖] เพราะเหตุที่ธนูโค้ง และสายธนูสะบัด
ฉะนั้น มโนชะมฤคราชสหายของเรา ถูกฆ่า
แน่นอน.

[๕๗๗] ช่างเถอะ เราจะหลีกเข้าป่าที่เร้นลับไป
ตามสบาย เพื่อนเช่นนี้จะไม่มี เรายังมีชีวิต
อยู่คงได้เพื่อนอีก.

[๕๗๘] ผู้คบหาคนเลวตามปกติ จะไม่ประสบ
ความสุขโดยส่วนเดียว จงดูมโนชะผู้นอนอยู่
เถิด ผู้เชื่อฟังอนุศาสน์ของสุนัขจึงจอกชื่อ
คิริยะ.

[๕๗๙] แม่จะไม่บันเทิงใจ เพราะลูกมีเพื่อนที่
เลวทราม จงดูมโนชะผู้นอนจมกองเลือดของ
ตนอยู่เถิด.

[๕๘๐] คนผู้ที่ไม่ทำตามถ้อยคำของผู้เกื้อกูล ผู้ที่
ประโยชน์ให้ จะประสบอย่างนี้ และจะพบ

เพื่อนที่เลวทรามกว่า.

[๕๘๑] เมื่อเป็นเช่นนั้น คนผู้ที่สูงส่ง แต่คบหา
คนที่ต่ำทราม จะเป็นคนเลว ว่าคนนั้นทีเดียว
จงดูพระยาเนื้อ ก็อมโนชะผู้สูงส่ง แต่คบหา
สัตว์ต่ำช้า คือสุนัขจึงจอก ถูกกำจัดด้วยกำลัง
ลูกศร.

[๕๘๒] คนผู้คบหากคนเลวทรามเป็นปกติ จะ
เสื่อมเสีย แต่ผู้คบหากคนเสมอกันเป็นปกติ
จะไม่เสื่อมเสียในกาลไหน ๆ ส่วนผู้คบหาก
ที่ประเสริฐที่สุดอยู่ จะเข้าถึงเขาโดยเร็ว ด้วย
คุณความดี เพราะฉะนั้น คนควรคบแต่คนที่
สูงกว่าตน.

จบ มโนชชาดกที่ ๒

อรรถกถามโนชชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน ทรงปรารภภิกษุ
ผู้คนหาสมาคมฝ่ายที่ผิดแล้ว จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ยถา จาโป
นินฺนฺมตี ดังนี้.

ความพิสดารว่า ในมหิพามุขชาดกในหนหลัง. แต่ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสว่า ไม่ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในปางบรรพภิกษุนั้นก็เป็นผู้ช่องเสฟฝ่ายที่ผิดเหมือนกัน แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร พาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นสิงห์โตตัวผู้ อยู่กับสิงห์โตตัวเมีย ได้ลูก ๒ ตัว คือลูกตัวผู้ ๑ ตัว ตัวเมีย ๑ ตัว. ลูกตัวผู้ได้มีชื่อว่า มโนชะ. มันเติบโตแล้ว รับเอาลูกสิงห์โตตัวหนึ่งมาเป็นเมีย. ดังนั้นสิงห์โตเหล่านั้น จึงมีรวมกัน ๕ ตัว. สิงห์โตมโนชะ ได้ฆ่ากระบือเป็นต้นในป่า นำเนื้อมาเลี้ยงพ่อแม่น้องสาวและเมีย. อยู่มาวันหนึ่งมันเห็นสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่ง ชื่อภริยะที่ถิ่นหากินเหยื่อหนีไม่ทัน ไล่จนหอมอบลง จึงถามว่า สหายเอ๋ยอะไรกัน เมื่อสุนัขจิ้งจอกบอกว่า ข้าแต่นายฉันประสงค์จะปรนนิบัตินาย จึงรับมันไว้แล้วนำมายังถ้ำซึ่งเป็นที่อยู่ของตน. พระโพธิสัตว์เห็นพฤติการณ์นั้นแล้ว แม้ห้ามอยู่ว่า ลูกมโนชะเอ๋ย ธรรมศาสน์จิ้งจอกทั้งหลาย ทูศีล มีบาปกรรม ประกอบสิ่งที่ไม่ใช่กิจ เจ้าอย่าเอาสุนัขจิ้งจอกนั้นไว้ในสำนักของตน ดังนี้ ก็ไม่อาจจะห้ามได้. อยู่มาวันหนึ่งสุนัขจิ้งจอกอยากจะกินเนื้อม้า จึงพูดกะมโนชะว่า ข้าแต่นาย จินชื่อว่าเป็นอย่างอื่นเว้นไว้แต่เนื้อม้า ที่พวกเราไม่เคยกินไม่มี พวกเราจักตระครุบม้ากันเถอะ. มโนชะถามว่า ม้ามีที่ไหน

นะ? สุนัขจึงจอกตอบว่า ที่ฝั่งแม่น้ำเมืองพาราณสี. มโนชะรับคำ
สุนัขจึงจอกแล้ว ไปกับมันในเวลาที่มาทั้งหลายพากันอาบน้ำในแม่น้ำ
ตะครุบมาได้ตัวหนึ่ง ยกขึ้นหลังมาถึงประตูถ้ำของตนที่เดียว ด้วยกำลัง
สิงห์โต. ลำดับนั้น พ่อของเขากัดกินเนื้อมาแล้ว จึงพูดว่า ธรรมดา
มันเป็นสัตว์สำหรับใช้สอยของหลวง. และพระราชาทิ้งหลาย ก็ทรงมี
มายามากมาย ตรัสสั่งให้พวกนายขมังธนูผู้ฉลาด คือแม่ธนูยิง. ขึ้น
ชื่อว่าสิงห์โตที่กินเนื้อหมา ที่จะอายุยืนไม่มี ต่อแต่นี้ไปเจ้าอย่าตะครุบ
หมามากิน. มโนชะไม่ทำตามคำพ่อยังตะครุบอยู่นั้นแหละ. พระราชา
ทรงสดับว่า สิงห์โตตะครุบหมากิน จึงทรงให้สร้างสระโบกขรณี สำหรับ
หมาไว้ภายในพระนครนั่นเอง. แม้จากสระโบกขรณีนั้น สิงห์โตก็ยังมา
ตะครุบเอาเหมือนกัน. พระราชาจึงทรงให้สร้างโรงหมา แล้วให้หญ้าและ
น้ำแก่ม้าในภายในโรงนั่นเอง. สิงห์โตก็ไปทางด้านบนกำแพง ตะครุบ
เอาจากภายในโรงนั้นแหละ. พระราชาตรัสสั่งนายขมังธนูยิงเร็ว คือยิง
ไม่ขาดระยะ คนหนึ่งมา แล้วตรัสว่า คุณก่อนพ่อ เจ้าจักอาจยิงสิงห์โต
ได้ไหม? เขาทูลว่า ได้พระพุทธเจ้าข้า แล้วได้ให้คนสร้างป้อมไว้ชิด
กำแพงใกล้ทางสิงห์โตมาแล้วได้ยืนบนนั้น. สิงห์โตมาแล้วให้สุนัขจิ้งจอก
ยืนอยู่นอกป่าช้า แล้ววิ่งเข้าพระนคร เพื่อจะตะครุบหมา. ฝ่ายนายขมัง
ธนู เวลาสิงห์โตมา คิดว่า สิงห์โตมีความรวดเร็วมาก จึงยังไม่ยิง
แต่เวลามันตะครุบหมาแล้วเดินไป จึงยิงสิงห์โต ที่ลดความเร็วลงแล้ว

เพราะแบกหนัก ด้วยลูกศรที่แหลมคมที่ด้านหลัง. ลูกศรทะลุออกทาง
ด้านหน้าแล้ว วิ่งไปในอากาศ. สิงห์โตร้องว่า ข้าถูกยิงแล้ว. นาย
ขมังธนูยิงสิงห์โตนั้น สะบัดสายดังเหมือนสายฟ้า สุนัขจิ้งจอกได้ยิน
เสียงสิงห์โตและเสียงสายธนูแล้ว คิดว่า สหายของเราจักถูกนายขมัง
ธนูยิงให้ตายแล้ว ธรรมดาว่าความคุ้นเคยกับสัตว์ทั้งหลายที่ตายแล้ว
ย่อมไม่มี บัดนี้ เรจักไปที่อยู่ของเราตามปกติมันแหละ. เมื่อจะเจรจ
กับตัวเอง จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

เพราะเหตุที่ธนูโค้ง และสายธนูสะบัด
ฉะนั้น มโนชะมฤคราชสหายของเรา ถูกฆ่า
แน่นอน. ช่างเถอะ วันนี้เราจะหลีกเข้าป่าที่
เร้นลับไปตามสบาย เพื่อนเช่นนี้จะไม่มี เรา
ยังมีชีวิตอยู่ คงได้เพื่อนอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถา ความว่า ธนูโค้ง เพราะ
เหตุใด. บทว่า หลยฺเต นฺน ความว่า ถูกฆ่าแน่. บทว่า เนตาทิส
ความว่า ธรรมดาสหายแบบนี้ คือสู้ตายแล้ว จะไม่มี. บทว่า ลพฺภา
ความว่า ธรรมดาว่าสหาย เรามีชีวิตอยู่อาจหาได้อีก.

ฝ่ายสิงห์โตโดยวิ่งไปด้วยความเร็วอย่างเอกทีเดียว สลัดให้ม้าตกลง
ที่ประตูถ้ำ แล้วตนเองก็ล้มลงตาย. ภายหลังญาติของมันพากันออกไปดู

ได้เห็นมันเปื้อนเลือด มีเลือดไหลออกจากปากแผลที่ถูกยิง ถึงความสิ้นชีวิต เพราะคบสัตรีแล้ว. พ่อ แม่ น้องสาวและเมียของมัน ได้พากันกล่าวคาถา ๔ คาถา ตามลำดับว่า :-

ผู้คบสัตรีแล้วตามปกติ จะไม่ประสบ

ความสุขโดยส่วนเดียว จงดูมโนหะผู้นอนอยู่
เกิด ผู้เชื้อฟิงอนุศาสนี ของสุนัขจิ้งจอกชื่อ
กิริยะ. แม่จะไม่บันเทิงใจ เพราะลูกมีเพื่อน
ที่เลวทราม จงดูมโนหะผู้นอนจมกองเลือด
ของตนอยู่เกิด. คนผู้ที่ไม่ทำตามถ้อยคำคนที่
เกื้อกูล ผู้ซึ่งประโยชน์ให้ จะประสบอย่างนี้
และจะพบเพื่อนที่เลวทรามกว่า. เมื่อเป็นเช่น
นั้น คนผู้ที่สูงส่ง แต่คบหาคนที่ต่ำทราม จะ
เป็นคนเลวกว่าคนนั้นทีเดียว. จงดูพระยาเนื้อ
คือมโนหะผู้สูงส่ง แต่คบหาสัตรีต่ำช้า คือ
สุนัขจิ้งจอก ถูกกำจัดด้วยกำลังลูกศร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อจฺจนฺตํ สุขเมตฺติ ความว่า ไม่
ได้ความสุขตลอดกาลนาน. บทว่า กิริยสุตฺตานุสฺสณิ ความว่า พระ-
โพธิสัตว์ผู้เป็นพ่อ กล่าวคำหยาว่า นี้เป็นอนุศาสนีของสุนัขจิ้งจอกชื่อ

คิริยะมีรูปอย่างนี้. บทว่า ปาปสมปวงฺเคน ความว่า มีเพื่อนที่เลว
ทราม. บทว่า อจฺจนฺตุ ได้แก่จมลง. บทว่า ปาปิโย จ นิคฺจฺจติ
ความว่า จะพบเพื่อนที่เลวทราม. บทว่า หิตานํ ความว่า ผู้มุ่งประ-
โยชน์เกื้อกูล. บทว่า อตฺถทสฺสึนํ ความว่า ผู้ชี้แนะประโยชน์อนาคต
บทว่า ปาปิโย ได้แก่เลวกว่า. บทว่า อธฺมชฺชูปเสวี ความว่า คบ
หาคนชั่วช้า. บทว่า อุตฺตมํ ความว่า ผู้เจริญ ที่สุด ด้วยกำลังร่างกาย
พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสอภิธรรมพุทธคาถาหลังสุดว่า :-

คนผู้คบหาคนเลวทรามเป็นปกติ จะ
เสื่อมเสีย แต่ผู้คบหาคนเสมอกันเป็นปกติ
จะไม่เสื่อมเสียในกาลไหน ๆ ส่วนผู้คบหาคนที่
ประเสริฐที่สุดอยู่ จะเข้าถึงเขาโดยเร็ว. เพราะ
นั้น คนควรคบแต่คนที่สูงกว่าตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิหียติ ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้ง-
หลาย ธรรมดาว่าผู้คบคนเลว ย่อมเสื่อมไป คือเสียหาย ได้แก่ถึงความ
พินาศ. บทว่า ตฺถุยฺเสวี ความว่า ผู้คบหาคนผู้เช่นกับด้วยตน ด้วย
คุณความดีทั้งหลาย มีศีลเป็นต้นอยู่ จะไม่เสื่อมเสีย. แต่เขาจะมีความ
เจริญอย่างเดียว. บทว่า เสฏฺฐมฺอุปคมํ ความว่า เมื่อเข้าไปหาคนที่สูง ๆ
ว่าตน ด้วยคุณความดีมีศีลเป็นต้นนั้นแหละ. บทว่า อุตฺตติ จิปฺปํ
ความว่า จะเข้าถึงเขาด้วยคุณความดีมีศีลเป็นต้น โดยเร็วทีเดียว.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 223

พระศาสดาค็รับทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆธรรมทั้งหลาย แล้วทรงประชุมชาดกไว้ ในที่สุดแห่งสังจะ ภิกษุ
ผู้คบหาฝ่ายผิด ได้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล. หมาจึงจอกในครั้งนั้น ได้
แก่พระเทวทัตในบัดนี้ มโนชะ ได้แก่ภิกษุผู้คบฝ่ายผิด น้องสาว ได้แก่
พระอุบลวรรณาเถรี เมีย ได้แก่พระเขมาภิกษุณี แม่ ได้แก่มารดา
พระราहुล ส่วนพ่อ ได้แก่เรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาโมชชาดกที่ ๒

๓. สุตตชาดก

ว่าด้วยเสียเพื่อได้

- [๕๘๓] ดูก่อนมมเทพ ผู้สิงสถิตอยู่ ณ ต้นไทรนี้
พระราชาทรงส่งภัตตาหารเจือด้วยเนื้อสะอาด
มาให้ท่าน ขอท่านจงออกมารับประทานเถิด.
- [๕๘๔] มาเถิดมาณพ จงถือเอาภัตตาหารผสม-
ด้วยกับข้าว จงมาเถิดมาณพ ท่านจงกินเถิด
ทั้ง ๒ คน คือเราและท่านจักกินกัน.
- [๕๘๕] ดูก่อนยักษ์ ท่านจักละทิ้งประโยชน์มาก
มาย เพราะเหตุเล็กน้อย คนทั้งหลายผู้ระแวง
ความตาย จักไม่นำภัตตาหารมาให้ท่าน.
- [๕๘๖] ดูก่อนยักษ์ ภัตตาหารที่เรานำมานี้ เป็นของ
ดี เป็นภัตตาหารประจำของท่าน เป็นของ
สะอาด ประณีต ประกอบด้วยรสอร่อย ถ้า
เมื่อท่านกินเราแล้วไซ้ คนที่จะนำอาหารมา
ให้ท่าน จะหาได้ยากในที่นี้.

[๕๘๓] ดูก่อนสุตนะ ประโยชน์ตามที่ท่านพูดถึง
ย่อมเจริญแก่เราทีเดียว เรานุญาติแล้ว ท่าน
จงไปห้ามมารดาโดยสวัสดิ์เถิด.

[๕๘๔] ดูก่อนมาณพ ท่านจงเอาพระขรรค์, ไม้ศร
และฉลองพระบาทไปเถิด มารดาของท่าน ก็จง
เห็นท่าน และท่านก็จงเห็นมารดา โดยสวัสดิ์
เถิด.

[๕๘๕] ดูก่อนยักษ์ ขอท่านจงเป็นผู้มีความสุข
พร้อมกับญาติทั้งหมดเหมือนกัน เราได้ทั้ง
ทรัพย์ ทั้งได้ปฏิบัติตามพระราชดำรัส.

จบ สุตตชาดกที่ ๓

อรรถกถาสุตตชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุผู้เลี้ยงมารดา จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ราชา เต ภตุตฺถํ ดังนี้.
เรื่องจักมีชดใน ๓ ชาดก. แต่ในที่นี้มีดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร-
พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลหบดีผู้ตกยาก. ญาติทั้งหลาย

ได้ขานนามให้ท่านว่า สุตนะ. ท่านเคิบโตแล้วได้รับจ้างเลี้ยงบิดา มารดา เมื่อบิดาถึงแก่กรรมแล้ว ก็เลี้ยงมารดา. แต่ในเวลานั้น พระเจ้า- พาราณสีได้ทรงเป็นผู้มีพระทัยฝกไฟในการล่าเนื้อ. อยู่มาวันหนึ่ง พระองค์เสด็จไปป่าไกลประมาณ ๑ โยชน์ พร้อมด้วยบริวารจำนวนมาก ตรัสสั่งให้บอกแก่ทุกคนว่า ถ้าเนื้อหนีออกไปทางที่ผู้ใดยืนอยู่ ผู้นั้น ถูกปรับสินไหม ซ่อนี้. อำมาตย์ทั้งหลายได้พากันกันชุ่มฉวยพระราชานในที่ที่เป็นทางเดิน. บรรดาเนื้อทั้งหลายที่ถูกพวกมนุษย์ล้อมที่อยู่ของ เนื้อ ไกลให้ลูกออกไปด้วยก้อนดินและท่อนไม้ ละมั่งตัวหนึ่ง วิ่งไปที่ที่ พระราชาประทับยืน. พระราชาหมายพระทัยว่า เราจักยิงมัน แล้วได้ ทรงยิงลูกศรไป. แต่เนื้อได้ศึกษามารยามาแล้ว รู้ลูกศรที่บ้ายหน้ามา อย่างสบายมาก. จึงทำเป็นเหมือนต้องลูกศรล้มกลิ้งลง. พระราชาทรง เข้าพระทัยว่า เนื้อถูกเรายิงแล้ว จึงทรงวิ่งไปเพื่อต้องการจับ. แต่เนื้อ ลูกขึ้นวิ่งหนีไปโดยเร็วเหมือนลม. พวกอำมาตย์เป็นต้น ได้พากัน เยาะเย้ยพระราชา. พระองค์จึงทรงติดตามเนื้อไปทัน ในเวลามันล่า ทรงใช้พระขรรค์ฟันออกเป็น ๒ ท่อน คล้องไว้ที่ท่อนไม้ท่อนหนึ่ง เป็นเหมือนคานหามเสด็จมา ทรงแหวะเข้าไปดันไทรที่อยู่ใกล้ทาง ด้วย พระคำริว่า เราจักพักผ่อนหน่อยหนึ่ง แล้วทรงม่อยกลับไป ก็ยักษ์ ชื่อมรรคเทพเกิดที่ดันไทรนั้น ได้สิทธิที่จะกินสัตว์ตัวที่เข้าไปดันไม้ นั้น จากสำนักท้าวเวสสุวรรณ. มันจับพระหัตถ์พระราชาผู้ทรงลุกขึ้น แล้วกำลังจะเสด็จไปไว้ โดยขู่ ว่า หยุด หยุด ท่านเป็นภักษาหารของเราแล้ว.

พระราชารัศถามว่า ท่านเป็นใคร ?

เราเป็นยักษ์ผู้เกิดขึ้นที่นี่ ได้สิทธิกินคนและสัตว์ผู้เข้ามาในที่นี้
ยักษ์ตอบ.

พระราชาทรงตั้งพระสติ แล้วตรัสถามว่า เจ้าจักกินเฉพาะวันนี้
หรือ ๆ จักกินเป็นประจำ.

เมื่อได้ก็จักกินเป็นประจำ มันตอบ.

พระราชารัศถาว่า วันนี้เจ้าจงกินเนื้อนี้ แล้วปล่อยเราไป ตั้งแต่
พรุ่งนี้ไป เราจะส่งคนมาให้ท่าน ๑ คน พร้อมกับตำรับอาหาร ๑ ตำรับ.

ถ้าอย่างนั้นท่านอย่าลืมในวันที่ท่านไม่ได้ส่งคนมา ข้าพเจ้าจะ
กินตัวท่านเอง ยักษ์พูดย้ำ เราเป็นราชาเมืองพาราณสี ขึ้นชื่อว่า สิ่งไม่มี
ไม่มีสำหรับเรา พระราชารัศถารับรอง.

ยักษ์รับปญฺญูญา แล้วได้ปล่อยพระองค์ไป. พระองค์เสด็จเข้า
พระนคร แล้วตรัสบอกข้อความนั้นแก่อำมาตย์ ผู้เฝ้าความ คือโฆษก
คนหนึ่ง แล้วตรัสถามว่า บัดนี้ เราควรจะทำอย่างไร ?

อ่า. ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ทรงทำการกำหนดวันหรือไม่ ?

รา. ไม่ได้ทำ.

อ่า. พระองค์ทรงทำสิ่งที่ไม่สมควร แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น
พระองค์อย่าได้ทรงคิด คนในเรือนจำมีอยู่มาก.

รา. ถ้าอย่างนั้น เจ้างานนั้น เจ้าจงให้ชีวิตฉันไว้.

อำมาตย์รับใส่เกล้าใส่กระหม่อมว่า สาธุ แล้วเบิกคนจากเรือนจำ ให้แบกกับข้าวไปส่งยักษ์ทุกวัน โดยไม่ให้รู้เรื่องอะไรเลย. ยักษ์กิน ภัตตาหาร แล้วก็กินคนด้วย. ต่อมาเรือนจำทั้งหลายเกิดไม่มีคน คือ นักโทษ. พระราชา เมื่อไม่ได้คนนำมารับกับข้าวไป ก็ทรงหวาดหวั่น เพราะทรงกลัวความตาย. ลำดับนั้น อำมาตย์เมื่อจะทรงปลอบพระทัย พระองค์ จึงทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ คนมีความหวังในทรัพย์มีมากกว่า คนมีความหวังชีวิต ข้าพระองค์จักให้วางห่อเงินพันกหาปณะไว้บนคอ ช้าง แล้วให้เที่ยวตักลองประกาศว่า ใครจักรับเอาทรัพย์นี้ แล้วถือเอา ภัตตาหารไปให้ยักษ์ แล้วก็ให้ทำอย่างนั้น. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ ได้ยินคำนั้นแล้ว คิดว่า เราเก็บรวบรวมเงินจากค่าจ้างได้มาสก ๑ บ้าง ครั้งมาสกบ้าง เลี้ยงมารดาโดยยากลำบาก เราจักรับเอาทรัพย์นี้ให้มารดา แล้วจักไปสำนักของยักษ์ ถ้าหากเราจักอาจทรมาณยักษ์ได้ไซ้ร้ ข้อนี จะเป็นกุศล แต่ถ้าจักไม่อาจไซ้ร้ มารดาของเราก็จักมีชีวิตอยู่อย่างสบาย. เขาทำความตกลงใจ แล้วจึงบอกข้อความนั้นให้มารดาทราบ ถูกมารดา ห้ามถึง ๒ ครั้งว่า อย่าเลยลูก แม่ไม่ต้องการทรัพย์ ครั้งที่ ๓ ไม่บอก กล่าวมารดาเลย บอกอำมาตย์ว่า นำมาเถิดพ่อมหาจำเริญ ทรัพย์ ๑ พัน ข้าพเจ้าจักนำภัตตาหารไปให้ยักษ์ ให้ทรัพย์แก่มารดา แล้วพูดว่า แม่ แม่อย่าคิดอะไร ผมจะทรมาณยักษ์ ทำความสวัสดีแก่มหาชน แล้วจัก

กลับมา. ให้ดวงหน้าของคุณแม่ที่เปียกน้ำตา ยิ้มแย้ม ในวันนี้ทีเดียว
ไหว้แม่ให้เบาใจ แล้วไปราชสำนักกับราชบุรุษ ถวายบังคมแล้ว ได้ยืน
อยู่. ต่อแต่นั้น ตัวเขา เมื่อพระราชชาตรีถามว่า ลูกก่อนพ่อ เจ้าหรือ
จักนำภัตตาหารไป? จึงทูลว่า ไซ้แล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

รา. เธอควรจะได้อะไร?

โพ. ข้าแต่สมมติเทพ จลองค์พระบาททองคำของใต้ฝ่าละออง
ธุลีพระบาท.

รา. เพราะเหตุไร?

โพ. ข้าแต่สมมติเทพ ยักษ์นั้น จะได้กินเฉพาะคนที่ยืนอยู่บน
พื้นที่ภายใต้คางไม้ของตน ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ยืนบนพื้นที่ที่เป็นของ
ยักษ์นั้น แต่จักยืนอยู่บนจลองค์พระบาท.

รา. ควรจะได้อะไร อย่างอื่นอีก?

โพ. ฉัตรพระพุทธเจ้าข้า.

รา. ฉัตรนี้ เพื่อประโยชน์อะไร?

โพ. ข้าแต่สมมติเทพ ยักษ์นั้น จะได้กินเฉพาะคนที่ยืนอยู่ภายใต้
ร่มไม้ของตน ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ยืนอยู่ภายใต้ร่มไม้ แต่จักยืนอยู่
ภายใต้ร่มฉัตร.

รา. ควรจะได้อะไรอย่างอื่นอีก?

โพ. ข้าแต่สมมติเทพ พระขรรค์ของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท.

รา. จักมีประโยชน์อะไรด้วยพระขรรค์นี้ ?

โพ. ข้าแต่สมมติเทพ ยักษ์ทั้งหลายกลัวพระขรรค์ แม่มนุษย์
ทั้งหลาย ก็กลัวพระขรรค์เหมือนกัน.

รา. ควรจะได้อะไรอย่างอื่นอีก ?

โพ. ข้าแต่สมมติเทพ เครื่องดื่มเต็มพระสุวรรณภักษ์ของ
พระองค์.

รา. เพราะเหตุไร พ่อคุณ.

โพ. ข้าแต่สมมติเทพ เพราะว่า ธรรมดาการนำโภชนาหาร
ที่เลว ๆ บรรจุกาถลิน คือกระเบื้องไป ไม่สมควรแก่ชายชาติบัณฑิต
ผู้เชื่อกับข้าพระพุทธเจ้า.

พระราชชาติรัสสั่งว่าแล้ว พ่อคุณ ทรงประทานทุกอย่าง แล้ว
ทรงมอบให้คนรับใช้พระโพธิสัตว์ไป. พระโพธิสัตว์ทูลว่า ข้าแต่สมมติ-
เทพ ขอพระองค์อย่าทรงกลัว วันนี้ข้าพระพุทธเจ้าจักทรมานยักษ์
ทำความสวัสดิแต่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้วจึงจะมา. ถวายบังคม
พระราชา แล้วให้คนถือเครื่องอุปกรณ์ไป ณ ที่นั้น ให้คนทั้งหลาย
ยืนอยู่ไม่ไกลต้นไม้ สวมฉลองพระบาททองคำขัดพระขรรค์ กั้น
เสวตรฉัตรบนศิรยะ ถือภัตตาหารบรรจุกาถทองคำไปยังสำนักของยักษ์.

ยักษ์มองดูทาง เห็นพระโพธิสัตว์นั้น แล้วจึงคิดว่า ชายคนนี้ไม่มา
โดยทำนองการมาในวันอื่น ๆ จักมีเหตุอะไรหนอ? พระโพธิสัตว์ไป
ใกล้ต้นไม้ เอาปลายดาบปลักถาดภัตตาหารเข้าไปภายในร่มไม้ ตนเอง
ยืนอยู่สุดร่มไม้นั่นเอง กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ดูก่อนมีเทพ ผู้สิงสถิตอยู่ ณ ต้นไทรนี้

**พระราชาทรงส่งภัตตาหารเจือด้วยเนื้อสะอาด
มาให้ท่าน ขอท่านจงออกมารับประทานเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาหสิ ความว่า ทรงส่งมา.

บทว่า มฆเทวสุมี อริวัตเต ความว่า ต้นไทร เขาเรียกว่า มฆเทพ
พระโพธิสัตว์เรียกเทวดาว่า ท่านผู้สิงอยู่ในต้นไทรนั้น.

ยักษ์ได้ฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า เราจักลงชายคนนี้ให้เข้ามา
ภายในร่มไม้ แล้วจึงจะกิน ดังนี้แล้ว ได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

มาเถิดมาณพ จงถือเอาภัตตาหารผสม-

**ด้วยกับข้าว จงมาเถิดมาณพ ท่านจงกินเถิด
เราทั้ง ๒ จักกินด้วยกัน.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภิกุขิ ได้แก่ ภัตตาหารประจำ.

บทว่า สูปีติ ความว่า ถึงพร้อมด้วยกับข้าว.

ต่อจากนั้น พระโพธิสัตว์ได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

ดูก่อนยักษ์ ท่านจักละทิ้งประโยชน์มาก

มาย เพราะเหตุเล็กน้อย คนทั้งหลาย
ผู้ระแวงความตาย จักไม่นำภัตตาหาร มาให้
ท่าน ดูก่อนยักษ์ ภัตตาหารที่เรานำมานี้ เป็น
ของดี เป็นภัตตาหารประจำของท่าน เป็น
ของสะอาด ประณีต ประกอบด้วยรสอร่อย
ถ้าเมื่อท่านกินเราแล้วไซ้ร้ คนที่จะนำภัตตาหาร
มาให้ท่าน จะหาได้ยากในที่นี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ดูก่อนยักษ์** ความว่า พระโพธิสัตว์
แสดงว่า ท่านจักละทิ้งประโยชน์มากมาย เพราะเหตุประมาณเล็กน้อย.
บทว่า **นาหริสุสนฺติ** ความว่า จำเดิมแต่นี้ไป คนทั้งหลายผู้ระแวง
ความตาย จักไม่นำภัตตาหารมาให้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านก็จักเป็นผู้
ไม่มีอาหาร มีกำลังน้อยเหมือนต้นไม้ ที่มีกิ่งเหี่ยวแห้งแล้วดังนี้. บทว่า
ลทุชฺชา ความว่า เป็นของดี คือเป็นของที่มาดี มีอธิบายว่า สหาย
ยักษ์ วันนี้เราภัตตาหารมา ภัตตาหารที่เรานำมานี้ เป็นภัตตาหาร
ประจำของท่าน เป็นของสะอาด ประณีต ประกอบด้วยรสที่ยอดเยี่ยม
เป็นสิ่งที่มาดี คือจักมาหาท่านทุกวัน. บทว่า **อาหริโย** ได้แก่
เป็นผู้นำมา มีอธิบายว่า ถ้าหากท่านจะกินเรา ผู้ถือภัตตาหารนี้มาให้

ไชรี ภายหลังเมื่อเราถูกกินอย่างนี้ แล้วคนอื่นจะนำภัททาหารมาให้ท่าน จักหาได้ยากมากในที่นี้. เพราะเหตุไร? เพราะคนอื่นที่เป็นคนฉลาดเช่นกับเรา ในเมืองพาราณสีไม่มี. แต่เมื่อเราถูกกินแล้ว คนทั้งหลายก็จะพูดว่า ยักษ์กินคนชื่อสุตนะ มันไม่ละอายใจต่อใครคนอื่นเลย. ท่านก็จักไม่ได้คนนำภัททาหารมาให้. เมื่อเป็นเช่นนั้น เริ่มต้นแต่เข้าไป โภชนาหารจักเป็นสิ่งที่หาได้ยากสำหรับท่าน. ฝ่ายท่านก็จักจับพระราชารองของเราไม่ได้. เพราะเหตุไร? เพราะการยืนอยู่นอกต้นไม้ แต่ถ้าท่านรับประทานภัททาหารนี้ แล้วจักส่งเราไปไชรี เราก็จักทูลพระราชารองให้ทรงสั่งภัททาหารประจำแก่ท่าน. เราแม้ตนเองก็จักไม่ให้ท่านกิน. เพราะว่า เราจักไม่ยืนอยู่ในสำนักของท่าน จักยืนบนฉลองพระบาท ทั้งจักไม่ยืนใต้ร่มไม้ของท่าน. เราจักยืนใต้ร่มฉัตรของตนเท่านั้น. แต่ถ้าท่านจักต่อสู้กับเรา เราก็จักใช้พระขรรค์นี้ ฟันท่านออกเป็น ๒ ท่อน เพราะวันนี้ เราเป็นผู้เตรียมตัวแล้ว จึงมาเพื่อประโยชน์นี้เท่านั้น. ได้ทราบว่ พระมหาสัตว์ขุ้ยักษ์นั้นอย่างนี้.

ยักษ์สังเกตเห็นว่า มาณพุดถูกแบบ มีจิตเลื่อมใส ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ว่า :-

ดูก่อนสุตนะ ประโยชน์ตามที่ท่านพูดถึง

ย่อมเจริญแก่เราทีเดียว เราอนุญาตแล้ว ท่าน

จงไปห้ามารดาโดยสวัสดิเถิด ดูก่อนมาณพ

ท่านเอางพระขรรค์, ฉัตรและฉลองพระบาท

ไปเถิด มารดาของท่านก็จงเห็นท่าน และท่าน

ก็จงเห็นมารดา โดยสวัสดิ์เถิด.

ฟังทราบวินิจฉัยในกาลานั้น. ยักษ์เรียกพระโพธิสัตว์ว่า สุตนะ.
บพว่า ยถา ภาสสิ ความว่า ประโยชน์ของเรานั้นเอง ตามที่ท่าน
พูดถึง ย่อมเจริญแก่เราทีเดียว.

พระโพธิสัตว์ได้ยินคำของยักษ์นั้น แล้วปลื้มใจว่า งานของเรา
สำเร็จแล้ว ยักษ์เราทราบได้แล้ว เราได้ทรัพย์จำนวนมาก ทั้งได้
ปฏิบัติตามพระราชดำรัสแล้ว เมื่อจะทำการอนุโมทนา จึงได้กล่าวคาถา
สุดท้าย ว่า :-

ดูก่อนยักษ์ ขอท่านจงเป็นผู้มีความสุข

พร้อมกับญาติทั้งหมดเหมือนกัน. เราได้ทั้ง

ทรัพย์ ทั้งได้ปฏิบัติตามพระราชดำรัส.

ก็แหละพระโพธิสัตว์ ครั้นกล่าวคาถาแล้ว ก็เรียกยักษ์มา แล้ว
บอกอานิสงส์ศีลและโทษทุศีลว่า ดูก่อนสหาย เมื่อก่อนท่านทำอกุศล-
กรรมไว้ จึงเกิดเป็นคนกักขละหยาบคาย มีเนื้อเลือดผู้อื่นเป็นภักษา-
หาร ต่อแต่นี้ไป ท่านอย่าได้ทำอกุศลกรรม มีปาณาติบาตเป็นต้น
แล้วให้ยักษ์ตั้งอยู่ในศีล ๕ กล่าวว่า ท่านจะมีประโยชน์อะไรด้วยการ
อยู่ในป่า มาเถิด เราจะให้ท่านนั่งที่ประตูพระนคร แล้วทำให้มีลาภ

มีภัตตาหารที่เลิศเป็นต้น ออกไปกับยักษ์ ให้ยักษ์นั้นแหละถือพระขรรค์
เป็นต้น ได้ไปเมืองพาราณสี. อำมาตย์ทั้งหลายพากันกราบทูลพระราชา
ว่า สุตนมมาณพยายักษ์มา. พระราชามีหุม่อำมาตย์ห้อมล้อม ทำการ
ต้อนรับ. พระโพธิสัตว์ ให้ยักษ์นั่งที่ประตูนคร ทำให้เขามีลาภ มีภัตตาหาร
ที่เลิศเป็นต้น แล้วเสด็จเข้าพระนคร ทรงให้ตีกลองเที่ยวประกาศ
ให้ชาวพระนครประชุมกัน ตรัสบอกคุณงามความดีของพระโพธิสัตว์
แล้วโปรดเกล้า ๆ พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่พระโพธิสัตว์ และ
พระองค์เองก็ทรงดำรงอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์ ทรงทำบุญทั้งหลาย
มีทานเป็นต้น แล้วได้ทรงมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาทรงประกาศ
สังฆกรรมทั้งหลาย แล้วทรงประชุมชาดกไว้ ในที่สุดแห่งสังฆกรรม
พระภิกษุผู้เลี้ยงมารดาได้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล. ยักษ์ในครั้งนั้น ได้แก่
พระองค์อุลิมาลในบัดนี้ พระราชา ได้แก่ พระอานนท์ ส่วนมาณพ
ได้แก่ เราตถาคตขณะนั้นแล.

จบ อรรถกถาสุตตนาชาดกที่ ๓

๔. กิษมชาดก

ว่าด้วยเมื่อถึงคราวพินาศความคิยอมวิบัติ

[๕๕๐] ท่านเหล่านั้น พ่อแม่ของเราแก่เฒ่าแล้ว
อาศัยอยู่ที่ชอกเขาจ๊กทำอย่างไรหนอ เราก็ติด
บ่วง ตกอยู่ในอำนาจของนายพรานนิลียะ.

[๕๕๑] แร้ง เจ้าโอดครวญทำไม การโอด
ครวญของเจ้าจะมีประโยชน์อะไรเล่า ข้าไม่
เคยได้ยินหรือไม่เคยเห็นนกพูดภาษาคนได้
เลย.

[๕๕๒] เราเลี้ยงพ่อแม่ผู้แก่เฒ่า แล้วอาศัยอยู่ที่
ชอกเขา ท่านจ๊กทำอย่างไรหนอ เมื่อเราตก
อยู่ในอำนาจของท่านแล้ว.

[๕๕๓] ชาวโลกพูดกันว่า แร้งมองเห็นซากศพ
ไกลถึงร้อยโยชน์ เหตุไฉนเจ้าแม่เข้าไปใกล้
ข้ายและบ่วงแล้ว จึงไม่รู้จ๊ก.

[๕๕๔] เมื่อใดความเสื่อมจะมี และสัตว์จะมี
ความสิ้นชีวิต เมื่อนั้นเขาแม่จะเข้าไปใกล้
ตาข้ายและบ่วง แล้วก็ไม่รู้จ๊ก.

[๕๕๕] เจ้าจงไปเลี้ยงพ่อแม่ผู้แก่เฒ่า ที่อาศัยอยู่
ที่ชอกเขาเถิด ข้าอนุญาตเจ้าแล้ว เจ้าจะไป
พบญาติทั้งหลาย โดยสวัสดิ์.

[๕๕๖] ลูก่อนนายพราน เจ้าก็จงบรรเทใจพร้อม
ด้วยญาติทั้งมวลเหมือนกันเถิด เราก็จักเลี้ยง
พ่อแม่ผู้แก่เฒ่า แล้วอาศัยอยู่ที่ชอกเขา.

จบ กิษณชาดกที่ ๔

อรรถกถากิษณชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุผู้เลี้ยงมารดา จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า เต กถํ นุ กริสฺสนฺติ
ดังนี้. เรื่องจกมีชดแจ้งในสามชาดก.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร-
พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดแร้ง เติบโตแล้วให้พ่อแม่ผู้แก่เฒ่า
ตาเสื่อมคุณภาพแล้ว สถิตอยู่ที่ถ้ำเขากิษณกุฏ นำเนื้อโคเป็นต้นมาเลี้ยง.
เวลานั้นในเมืองพาราณสี นายพรานคนหนึ่งคับข้องแรงโดยไม่กำหนด
เวลาไปคู่วัวที่ป่าช้า อยู่มาวันหนึ่งพระโพธิสัตว์ เมื่อแสวงหาเนื้อโค
ได้เข้าไปป่าช้า เขาคับข้องไม่ได้คิดถึงตน ระลึกถึงแต่พ่อแม่ผู้แก่เฒ่าแล้ว
บ่นไปว่า พ่อแม่ของเราจักอยู่ไปได้อย่างไรหนอ ? ไม่รู้ที่เราคับข้องเลย

หมดที่พึ่งขาดอาหารปัจจัย เห็นจักผอมตายที่ถ้ำในภูเขานั้นเอง ดังนี้
กล่าวคาถาที่ ๑ ไปพลางว่า :-

ท่านเหล่านั้น พ่อแม่ของเราแก่เฒ่าแล้ว

อาศัยอยู่ที่ซอกเขา จักทำอะไรหนอ เราก็

ติดบ่วงตกอยู่ในอำนาจของนายพรานนิลียะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิลียสุต ได้แก่บุตรของนายพราน
ที่มีชื่ออย่างนี้ บุตรของนายพรานได้ยื่นคำโอดครวญของเรานั้นแล้ว
จึงกล่าวว่า :-

เร้า เจ้าโอดครวญทำไม การโอด

ครวญของเจ้าจะมีประโยชน์อะไรเล่า ข้าไม่

เคยได้ยินหรือไม่เคยเห็นนกพูดภาษาคนได้เลย

ว่า เราเลี้ยงพ่อแม่ผู้แก่เฒ่าแล้ว อาศัยอยู่ที่

ซอกเขา ท่านจักทำอะไรหนอ? เมื่อเรตก

อยู่ในอำนาจของท่านแล้ว ชาวโลกพูดกันว่า

เร้ามองเห็นซากศพไกลถึงร้อยโยชน์ เหตุไฉน

เจ้าแม่เข้าไปใกล้ตาข่ายและบ่วงแล้วจึงไม่รู้

จัก เมื่อใดความเสื่อมจะมี และสัตว์จะมี

ความสิ้นชีวิต เมื่อนั้นเขาแม่จะเข้าไปใกล้

ตาข่ายและบ่วงแล้วก็ไม่รู้จัก เจ้าจงไปเลี้ยง
พ่อแม่ผู้แก่เฒ่า แล้วอาศัยอยู่ในชอกเขาเถิด
ข้าอนุญาตเจ้าแล้ว เจ้าจงไปพบญาติทั้งหลาย
โดยสวัสดิ์ คู่ก่อนนายพราน เจ้าจงบรรเทิงใจ
พร้อมด้วยญาติทั้งหมดเหมือนกันเถิด เราก็จัก
เลี้ยงพ่อแม่ผู้แก่เฒ่า แล้วอาศัยอยู่ที่ชอกเขา.

คาถาเหล่านี้คือ คาถาที่ ๒ นายพรานกล่าว คาถาที่ ๓ แร้ง
กล่าวแล้วตามลำดับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยนฺนุ ความว่า ชาวโลกกล่าวคำ
นี้ไฉนไฉน. บทว่า กิซฺโหม โยชนสตฺถุ กุณฺปาณิ อุเปกฺขติ ความว่า
แรมองเห็นซากศพที่วางอยู่เกินร้อยโยชน์ ถ้าหากชาวโลกกล่าวถ้อยคำ
นั้นไฉนไฉน เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไฉนแรมเข้าไปใกล้ข่ายและบ่วงจึงไม่
รู้จัก คือ แม้มมาถึงที่แล้วก็ไม่รู้จัก. บทว่า ปฺราภโว ได้แก่ ความพินาศ.
บทว่า ภรตฺตฺส ความว่า นายพรานนั้น ครั้นได้ฟังธรรมกถาของพระ-
โพธิสัตว์นี้แล้วคิดว่า พระยาแรมผู้ฉลาด เมื่อโอดครวญก็ไม่โอดครวญ
เพื่อตน แต่โอดครวญเพื่อพ่อแม่ พระยาแรมนี้ไม่ควรตาย แล้วได้
กล่าวยินดีต่อพระโพธิสัตว์นั้น ก็แหละครั้นกล่าวแล้วก็แก้บ่วงออกด้วย
จิตใจรักใคร่อ่อนโยน.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์พ้นจากมรณทุกข์มีความสุขใจแล้ว เมื่อจะทำอนุโมทนาแก่นายพรานนั้น จึงกล่าวคาถาสวดท้ายแล้ว ได้คาบเอาเนื้อเต็มปากไปให้พ่อแม่.

พระศาสดากรั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา ประกาศสังฆกรรมทั้งหลาย แล้วทรงประชุมชาดกไว้ ในที่สุดแห่งสังฆกรรม ภิกษุผู้เลี้ยงมารดาได้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล บุตรนายพรานในครั้งนั้น ได้แก่พระฉันทะ ในบัดนี้ พ่อแม่ได้แก่ราชตระกูลใหญ่ ส่วนพระยาเร้งได้แก่เรตถาคต ฉะนีแล.

จบ อรรถกถาศิลปะชาดกที่ ๔

๕. ทัพพุปผชาดก

ว่าด้วยโทษของการโต้เถียงกัน

[๕๕๗] สหายนาคนผู้เที่ยวหากินตามฝั่ง ขอ
ท่านจงมีความเจริญ จงตามฉันมาเถิด ฉันจับ
ปลาตัวใหญ่ได้แล้ว มันลากฉันไปด้วยกำลัง
เร็ว.

[๕๕๘] นากผู้เที่ยวหากินในน้ำลึก ขอท่านจง
มีความเจริญ ท่านจงคาบไว้ให้มันด้วยกำลัง
เราจักยกปลานั้นขึ้น เหมือนครุฑยกนาคขึ้น
ฉะนั้น.

[๕๕๙] สหายทรพรพบุผา พวกเราเกิดทะเลาะ
กันขึ้น ขอท่านจงฟังเรา ดูก่อนสหาย ขอจง
ระงับความบาดหมางกัน ขอให้ข้อพิพาท จง
สงบลง.

[๑๐๐๐] เราเป็นผู้พิพากษามาก่อน ได้พิจารณา
คดีมาแล้วมากมายสหาย เราจะระงับความ
บาดหมางกัน ข้อพิพาทจะสงบลง.

[๑๐๐๑] สหายผู้เที่ยวหากินตามฝั่ง ท่อนหาง
จักเป็นของเจ้า แต่ท่อนหัวจักเป็นของผู้เที่ยว
หากินในน้ำลึก ส่วนอีกท่อนกลางนี้ จักเป็น
ของผู้ตัดสิน.

[๑๐๐๒] ถ้าเราไม่วิวาทกันไซ้ร้ ท่อนกลางก็จัก
เป็นอาหารไปได้นานวัน แต่เพราะวิวาทกัน
สุนัขจึงจอกจึงนำเอาปลาตะเพียนแดง ที่ไม่ใช่
หัวไม่ใช่หางไป คือท่อนกลาง.

[๑๐๐๓] วันนี้ฉันเห็นผู้มีอาหารเต็มปาก จึงขึ้น
ใจเหมือนกษัตริย์ได้ราชสมบัติ เป็นพระราชชา
แล้วพึงทรงชื่นชมก็ปานกัน.

[๑๐๐๔] พี่เป็นสัตว์เกิดบนบก ไฉนหนอ จึงจับ
ปลาในน้ำได้ ดูก่อนพี่ร่วมชีวิต พี่ถูกฉันทาม
แล้ว ขอจงบอกฉันว่าพี่ได้มาอย่างไร ?

[๑๐๐๕] คนทั้งหลายฝ่ายผม เพราะวิวาทกัน
มีความสิ้นทรัพย์ก็เพราะวิวาทกัน นาก ๒ ตัว
พลาดปลาขึ้นนี้ เพราะทะเลาะกัน แม่งามงอน
เจ้าจงกินปลาตะเพียนแดงเถิด.

[๑๐๐๖] ในหมู่มนุษย์ ข้อพิพาทกันเกิดขึ้น ณ ที่
ใด พวกเขาจะวิงหาผู้พิพากษา เพราะผู้พิพาก-
ษาเป็นผู้แนะนำพวกเขา ฝ่ายพวกเขาก็จะเสีย
ทรัพย์ ณ ที่นั้น เหมือนนาก ๒ ตัวนั่นเอง แต่
คลังหลวงเจริญขึ้น.

จบ ทัพพุปผชาดกที่ ๕

อรรถกถาทัพพุปผชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
พระอุปนันทศากยบุตร แล้วจึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อนุตริจารี
ภทฺทนฺเต ดังนี้.

ดังจะกล่าวโดยย่อ ท่านบวชในพระศาสนาแล้ว ละคุณธรรมมี
ความปรารถนาน้อยเป็นต้น ได้เป็นผู้มีความทะยานอยากมาก. ในวันเข้า
พรรษาท่านยึดครองวัดไว้ ๒, ๓ วัด คือวางร่มหรือรองเท้าไว้วัดหนึ่ง ไม้-
เท้าคนแก่หรือหมอน้ำไว้วัดหนึ่ง ตนเองก็อยู่วัดหนึ่ง. ท่านจำพรรษาที่
วัดในชนบทวัดหนึ่ง สอนปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า ที่แสดง
ถึงความสันโดษในปัจจัย แก่ภิกษุทั้งหลายแจ่มชัดเหมือนยกพระจันทร์
ขึ้นในอากาศก็ปานกันว่า ธรรมดาภิกษุควรเป็นผู้มักน้อย. ภิกษุทั้งหลาย
ได้ฟังคำนั้นแล้ว พากันทิ้งบาตรและจีวรที่น่าชอบใจ รับเอาบาตรดิน-

เหนียวและผ้าบังสุกุล. ท่านให้ภิกษุทั้งหลาย วางของเหล่านั้นไว้ ณ ที่
อยู่ท่าน ออกพรรษาปวารณาแล้ว บรรทุกเต็มเกวียนไปพระเชตวัน-
มหาวิหาร ถูกเถาวัลย์เกี่ยวเท้า ที่ด้านหลังวัดป่าแห่งหนึ่งในระหว่างทาง
เข้าใจว่า จักต้องมีของอะไรที่เราควรได้ในวัดนี้แน่นอน แล้วจึงแะวัด
นั้น. ในวัดนั้นภิกษุแก่ คือหลวงตา จำพรรษาอยู่ ๒ รูป. ท่านได้
ผ้าสาฎกเนื้อหยาบ ๒ ผืนและผ้ากัมพล เนื้อละเอียดผืนหนึ่ง ไม่อาจจะ
แบ่งกันได้ เห็นท่านมาดีใจว่า พระเถระจักแบ่งให้พวกเราได้แน่ จึง
พากันเรียนท่านว่า ใต้เท้าขอรับ พวกกระผมไม่สามารถแบ่งผ้าจำนำ
พรรษานี้ได้ พวกกระผมจะมีการวิวาทกัน เพราะผ้าจำนำพรรษานี้ ขอได้
เท้า จงแบ่งผ้านี้ให้แก่พวกกระผม. ท่านรับปากว่า ดีแล้ว ผมจักแบ่งให้
แล้วได้แบ่งผ้าสาฎกเนื้อหยาบให้ภิกษุ ๒ รูป บอกว่า ผืนนี้คือผ้ากัมพล
ตกแก่ผมผู้เป็นพระวินัยธร แล้วก็หยิบเอาผ้ากัมพล หลีกไป. พระเถระ
แม้เหล่านั้น ยังมีความอาลัยในผ้ากัมพล จึงพากันไปเชตวันมหาวิหาร
พร้อมกับท่านอุปนันทะนั้นนั่นแหละ ได้บอกเนื้อความนั้นแก่ภิกษุทั้ง-
หลายผู้เป็นพระวินัยธร แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญมีหรือไม่หนอ
การที่พระวินัยธรทั้งหลาย กินของที่รับมาได้แบบนี้. ภิกษุทั้งหลายเห็น
กองบาตรและจีวร. ที่พระอุปนันทะนำมาแล้ว พูคว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านมี
บุญมากหรือ? ท่านจึงได้บาตรและจีวรมาก. ท่านบอกทุกอย่างว่า ท่าน
ผู้มีอายุผมจักมีบุญแต่ที่ไหน? บาตรและจีวรนี้ผมได้มาด้วยอุบายนี้. ภิกษุ

ทั้งหลายพากันตั้งเรื่องขึ้นในธรรมสภาว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ท่านอุป-
นันทะ ศากยบุตรมีดีคุณมาก มีความโลภมาก. พระศาสดาเสด็จมาถึง
แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลายนั่งสนทนากัน
ด้วยเรื่องอะไร? เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ ตรัสว่า
ภิกษุทั้งหลาย พระอุปนันทะ ไม่ทำสิ่งที่เหมาะสมแก่ปฏิปทา ธรรมคา
ว่าภิกษุ เมื่อจะบอกปฏิปทาแก่ผู้อื่น ควรจะทำให้เหมาะสมแก่ตนก่อน
แล้วจึงให้โอวาทผู้อื่นในภายหลัง ครั้นทรงแสดงธรรม ด้วยคาถาใน
ธรรมบทนี้ว่า :-

คนควรตั้งตนเองไว้ในที่เหมาะสมก่อน

ภายหลังจึงพร่ำสอนผู้อื่น ผู้ฉลาดไม่ควรจะ

มัวหมอง.

แล้วตรัสว่า พระอุปนันทะ ไม่ใช่มีความโลภมากแต่ในบัดนี้
เท่านั้น แม้เมื่อแต่ก่อนเธอก็มีความโลภมากเหมือนกัน และก็ไม่ใช่แต่
ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อน เธอก็รับสั่งของของภิกษุเหล่านี้ เหมือนกัน
แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นรุกขเทวดาที่ฝั่งแม่น้ำ. ครั้งนั้นสุนัข
จิ้งจอกตัวหนึ่ง ชื่อมายาวี คือเจ้าเล่ห์ พาเมียไปอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง
ใกล้ฝั่งแม่น้ำ. อยู่มาวันหนึ่ง สุนัขจิ้งจอกตัวเมียพูดกับตัวผู้ว่า พี่ฉัน

เกิดแพ่ท้องแล้วฉันอยากกินเนื้อที่ยังมีเลือดสด ๆ อยู่. สุนัขจึงจอกตัวผู้
บอกว่า น้องอย่าท้อใจ พี่จักนำมาให้น้องให้ได้ จึงเดินไปริมฝั่งน้ำ
ถูกแถววัลย์คล้องขา จึงได้เดินไปตามฝั่งนั่นเอง. ขณะนั้น นาก ๒ ตัว
คือตัวหนึ่งเที่ยวหากินน้ำลึกเป็นปกติ ส่วนตัวหนึ่งเที่ยวหากินตามฝั่งเป็น
ปกติ กำลังเสาะแสวงหาปลา ได้หยุดยืนอยู่ที่ตลิ่ง. บรรดานาก ๒
ตัวนั้น ตัวเที่ยวหากินน้ำลึก เห็นปลาตะเพียนแดงตัวใหญ่ จึงดำน้ำไป
โดยเร็วคาบทางปลาไว้ได้. แต่ปลาแรงมากลุดนากไป. นากตัวที่เที่ยว
หากินน้ำลึกจึงเจรจาตกลงกับนากอีกตัวหนึ่งว่า ปลาตัวใหญ่จักพอกิน
สำหรับเราทั้ง ๒ มาเถอะ จงเป็นสหายผู้ร่วมงานของเรา แล้วกล่าว
คาถาที่ ๑ ว่า :-

ดูก่อนสหายนากผู้เที่ยวหากินตามฝั่ง ขอ

ท่านจงมีความเจริญ จงตามฉันมาเถิด ฉันคาบ

ปลาตัวใหญ่ไว้ แล้วมันลากฉันไปด้วยกำลัง

เร็ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สหายมนุชว มํ ความว่า สหาย
จงตามฉันมา. ม อักษรท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจสนธิ. มีคำอธิบายว่า
ขอสหายจงตามฉันมาคาบก่อนทางไว้ เหมือนฉันไม่ท้อถอยเพราะ
การจับปลาตัวนี้ ฉะนั้น.

นากอีกตัวหนึ่ง ได้ยินคำนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ดูก่อนนากผู้เที่ยวหากินในน้ำลึก ขอท่าน

จงมีความเจริญ ท่านจงคาบไว้ให้มัน ด้วย

กำลัง เราจักยกปลานั้นขึ้นเหมือนครุฑยกนาค

ขึ้น ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า งามสา ความว่า ด้วยกำลัง. บทว่า อุทฺธิสุตฺตมฺหิ ความว่า จักนำออกไป. บทว่า สุปฺณฺโณ อูรคมฺมิม ความว่า เหมือนครุฑยกงูขึ้น ฉะนั้น.

ลำดับนั้น นากทั้ง ๒ ตัวนั้น ร่วมกันนำปลาตะเพียนแดงออกมาได้ วางให้ตายอยู่บนบกเกิดการทะเลาะกันว่า แบ่งสิแก่แบ่งสิ แล้วไม่อาจแบ่งกันได้ จึงหยุดนั่งกันอยู่. ขณะนั้น สุนัขจึงจอกตัวหนึ่งเข้ามาถึงที่นั้น. นากเหล่านั้นเห็นแล้ว ทั้ง ๒ ตัว จึงพากันต้อนรับแล้วพูดว่า สหายทรพบุบผา ปลาตัวนี้ พวกเราจับได้ร่วมกัน เมื่อพวกเราไม่สามารถจะแบ่งกันได้ จึงเกิดขัดแย้งกันขึ้น ขอเชิญท่านแบ่งปลาให้พวกเราเท่า ๆ กันเถิด แล้วได้กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

สหายทรพบุบผา พวกเราเกิดทะเลาะ

กันขึ้น ขอท่านจงฟังเรา ดูก่อนสหาย ของจง

ระงับความบาดหมางกัน ขอให้ข้อพิพาทจง

สงบลง.

ฟังทราบวินิจฉัยในคดีนั้น นาคเรียกสุนัขจึงจอกว่า ทรรพบุบผา เพราะมันมีสีเหมือนดอกหญ้าคา. บทว่า เมธคัม ได้แก่การทะเลาะกัน.

สุนัขจึงจอกได้ยินถ้อยคำของนาคเหล่านี้แล้ว เมื่อจะแสดงถึง ปรึกษาสามารถของตน จึงกล่าวคดีนี้ว่า :-

เราเป็นผู้พิพากษามาก่อน ได้พิจารณา

คดีมาแล้วมากมายสหาย เราจะระงับความ

บาดหมางกัน ข้อพิพาทจงสงบลง.

สุนัขจึงจอกครั้งกล่าวคดีนี้แล้ว เมื่อจะแบ่งปลา จึงกล่าวคดี นี้ว่า :-

สหายผู้เที่ยวหากินตามฝั่ง ท่อนหาง

จักเป็นของเจ้า แต่ท่อนหัวจักเป็นของผู้เที่ยว

หากินในน้ำลึก ส่วนอีกท่อนกลางนี้ จักเป็น

ของผู้ตัดสิน.

บรรดาคาถาทั้ง ๒ นั้น คาถาที่ ๑ มีเนื้อความดังนี้. เราเคย เป็นผู้พิพากษาของพระราชาทั้งหลายมาก่อน เรานั้นนั่งในศาลพิจารณา

คดีมากทีเดียว คือคดีมากมาย ของพราหมณ์และคหบดีทั้งหลายเหล่านั้นๆ เราพิจารณา คือวินิจฉัยมาแล้ว เรานั้นจักไม่อาจพิจารณาคดีของสัตว์ ๔ เหล่าทั้งหลาย ผู้มีชาติเสมอกัน เช่นท่านทั้งหลายได้อย่างไร เราจะระงับความริ้วรานของท่านทั้งหลาย สหาย ความวิวาทบาดหมางกัน จงสงบคือระงับไป เพราะอาศัยเรา. ก็แหละ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว มันก็แบ่งปลาเป็น ๓ ส่วนแล้วบอกว่า. คุณ่อนนาคตัวที่ียวหากินตามฝั่ง เจ้าจกอบเอาท่อนหาง ท่อนหัวจงเป็นของตัวที่ียวหากินในน้ำลึก. บทว่า อจฺจายิ มชฺฌิมิ ขณฺโฑ ความว่า อีกส่วนท่อนกลางนี้. อีกอย่างหนึ่งบทว่า อจฺจ ความว่า เลยไป คือท่อนที่อยู่เลยส่วนทั้ง ๒ นี้ไป ได้แก่ท่อนกลางนี้ จักเป็นของผู้พิพากษา คือนายผู้วินิจฉัยคดี.

สุนัขจึงจอกครั้นแบ่งปลาอย่างนี้แล้ว ก็บอกว่า เจ้าทั้งหลายอย่าทะเลาะกันแล้วพากันกินท่อนหางและท่อนหัวเถิด แล้วก็เอาปากคาบเอาท่อนกลางหนีไปทั้ง ๆ ที่นาค ๒ ตัวนั้นเห็นอยู่นั้นแหละ. นาค ๒ ตัวนั้นนั่งหน้าเสียเหมือนแพ่ตั้งพันครั้ง แล้วได้กล่าวคาถาที่ ๖ ว่า :-

ถ้าเราไม่วิวาทกันไซ้ ท่อนกลางก็จัก

เป็นอาหารไปได้นานวัน แต่เพราะวิวาทกัน

สุนัขจึงจอกจึงนำเอาปลาตะเพียนแดงที่ไม่ใช่

หัวไม่ใช่หางไป คือท่อนกลาง.

ฝ่ายสุนัขจึงจอกดีใจว่า วันนี้เราจักให้เมียกินปลาตะเพียนแดง
แล้วได้มาที่สำนักของเมียนั้น. นางเมียเห็นผัวกำลังมาดีใจเป็นอย่างยิ่ง
จึงได้กล่าวคาถานี้ว่า :-

วันนี้ฉันเห็นผัวมีอาหารเต็มปาก จึงชื่น

ใจเหมือนกษัตริย์ได้ราชสมบัติเป็นพระราชา

แล้ว ฟิงทรงชื่นพระทัย ก็ปานกัน.

ครั้นกล่าวคาถานี้แล้ว เมื่อถามถึงอุบายที่ได้อาหารมา จึงกล่าว
คาถานี้ว่า :-

พี่เป็นสัตว์เกิดบนบก ไฉนหนอ จึงจับ

ปลาในน้ำได้ ดูก่อนพี่ร่วมชีวิต พี่ถูกฉันถาม

แล้ว ขอจงบอกฉันว่า พี่ได้มาอย่างไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กถนุ ความว่า เมื่อสุนัขจิ้งจอก
ผัวบอกว่า จงกินเถิดน้อง แล้ววางขึ้นปลาไว้ข้างหน้า สุนัขจิ้งจอก
ตัวเป็นเมีย จึงถามว่า พี่เป็นสัตว์เกิดบนบก แต่จับปลาในน้ำมาได้
อย่างไร ?

สุนัขจิ้งจอกตัวเป็นผัว เมื่อจะบอกอุบายที่ได้ปลานั้นมา จึงกล่าว
คาถาติดต่อกันไปว่า :-

คนทั้งหลายฝ่ายจอม เพราะวิวาทกัน มี
ความสิ้นทรัพย์ ก็เพราะวิวาทกัน นาก ๒ ตัว
พลาดปลาขึ้นนี้ เพราะทะเลาะกัน แม่งามงอน
เจ้าจงกินปลาตะเพียนแดงเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิวาทน กิสา โหนติ ความว่า
น้องนางผู้เจริญเอ๋ย สัตว์เหล่านี้ เมื่อทำการวิวาทกัน อาศัยการวิวาท
จะฝ่ายจอม คือมีเนื้อและโลหิตน้อย. บทว่า วิวาทน ธนภุชยา
ความว่า ถึงความสิ้นทรัพย์ทั้งหลาย มีเงินและทองเป็นต้น ก็มี เพราะ
การวิวาทกันนั่นเอง. เมื่อคนทั้ง ๒ วิวาทกัน คนหนึ่งแพ้ เพราะแพ้
จึงถึงความสิ้นทรัพย์ เพราะให้ส่วนแห่งความชนะแก่ผู้พิพาท. บทว่า
ชินา อุทฺธา ความว่า นาก ๒ ตัวพลาดปลาขึ้นนี้ไป เพราะวิวาทกัน
นั่นเอง เพราะฉะนั้น เธออย่าถามถึงเหตุแห่งปลาขึ้นนี้ที่เรานำมาแล้ว
คู่ก่อนน้อง เธอจงกินปลาตะเพียนแดงขึ้นนี้อย่างเดียว.

คาถาบอกนี้ เป็นคาถาของ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้ยิ่งแล้ว
ว่า ดังนี้ :-

ในหม่อมมนุษย์ ข้อพิพาทกันเกิดขึ้น ณ ที่ใด
พวกเขาจะวิงหาผู้พิพาท เพราะผู้พิพาท
เป็นผู้แนะนำพวกเขา ฝ่ายพวกเขาก็จะเสีย

ทรัพย์ ๓ ที่นั่น เหมือนนาก ๒ ตัวนั่นเอง แต่

คลังหลวงเจริญขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอวเมว ความว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย นาก ๒ ตัวนั้น พลาดไปแล้วฉันใด ถึงในหมู่มนุษย์ก็เช่นนั้น
เหมือนกัน ๓ ที่ใด เกิดการวิวาทกันขึ้น ๓ ที่นั่น คนทั้งหลายจะวิ่งหา
ผู้พิพากษา คือเข้าไปหาเจ้านายผู้ตัดสิน. เพราะเหตุไร ? เพราะท่าน
เป็นผู้แนะนำพวกเขา อธิบายว่า เป็นผู้จะให้ข้อพิพาทของพวกเขา ที่
ทะเลาะกันสงบลงได้. บทว่า ธนาปี ตตุถ ความว่า พวกเขาผู้วิวาท
กันจะเสื่อมแม้จากทรัพย์ ๓ ที่นั่น อธิบายว่า จะเสื่อมจากของที่มีอยู่
ของตน. แต่คลังหลวงจะเจริญขึ้น เพราะสินไหม และเพราะรับส่วน
แบ่งจากชัยชนะ.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดกไว้ว่า สุนัขจิ้งจอกในครั้งนั้น ได้แก่พระอุปนันทะในบัดนี้ นาก
๒ ตัว ได้แก่ภิกษุแก่ ๒ รูป ส่วนรุกขเทวา ผู้ทำเหตุนี้ให้เห็นประจักษ์
ได้แก่เราตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาทัพพุปมชาดกที่ ๕

๖. ทสัณณกชาดก

ว่าด้วยให้แล้วไม่เดือดร้อนภายหลังทำได้ยาก

[๑๐๐๓] ชายคนนี้กลืนดาบทสัณณะ ที่มีคมอันคมกริบ ดิมเลือดผู้อื่นที่กระทบแล้ว ฟันแล้ว ในท่ามกลางบริษัท ยังมีไหม สิ่งที่ได้ยากกว่าการกลืนดาบนี้ ท่านอุกเรตามแล้วจงบอกเหตุอย่างอื่นที่ได้ยากกว่าแก่เรา.

[๑๐๐๔] ก็ผู้ใดฟังกล่าวว่า เราจะให้การกล่าวของผู้นั้น ได้ยากกว่าการกลืนดาบ ที่ดิมโลหิตของผู้อื่นที่กระทบเข้าแล้ว ของชายคนนั้น เพราะความโลภ เหตุอย่างอื่นทุกอย่าง เป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย ข้าแต่พระเจ้ามคร ขอพระองค์โปรดทรงทราบอย่างนี้เถิด.

[๑๐๐๕] อายุรบัณฑิตผู้ฉลาดในธรรม กล่าวแก้ข้อความแห่งปัญญาแล้ว บัดนี้เราจะขอลามปุกกุสบัณฑิตว่า สิ่งที่ได้ยากกว่าการบอกว่า

เราจะให้นั้นยังมีอยู่หรือ ท่านถูกเราถามแล้ว
จงบอกเหตุอย่างอื่นที่ทำได้ยากกว่าแก่เรา.

[๑๐๑๐] คนทั้งหลายไม่รักษาคำที่พูดไว้ คำที่พูด
ที่เปล่งออกไปนั้นก็ไม่มีผล ก็ผู้ใดให้ปฏิญญา
ไว้แล้ว ก็ตัดทอนความโลภได้ การบั่นทอน
ความโลภของผู้นั้นนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ว่า
การกลืนดาบและกว่าการให้ปฏิญญานั้น เหตุ
อย่างอันทุกอย่างเป็นสิ่งทำได้ง่าย. ข้าแต่
พระเจ้ามคธ ขอพระองค์โปรดทรงทราบอย่าง
นี้เถิด.

[๑๐๑๑] ปุกกุสบัณฑิตผู้ฉลาดในธรรม กล่าวแก่
ข้อความแห่งปัญหาแล้ว บัดนี้ เราจะถามเสนก-
บัณฑิตกว่า สิ่งที่ได้ยากกว่าการให้สิ่งของนั้น
ยังมีอยู่หรือ ท่านถูกเราถามแล้ว ขอจงบอก
เหตุอย่างอื่นที่ทำได้ยากกว่าแก่เรา.

[๑๐๑๒] คนควรให้ทาน จะน้อยหรือมากก็ไม่ว่า
แต่ผู้ใดครั้งให้แล้วไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง
การไม่เดือดร้อนใจนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยากกว่า

การกลืนดาบ กว่าการพูดว่าจะให้สิ่งของและ
กว่าการให้สิ่งของที่รักนั้น. เหตุอย่างอื่นทั้ง
หมดเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย ข้าแต่พระเจ้ามคธ ขอ
พระองค์โปรดทรงทราบอย่างนี้.

[๑๐๑๓] อายุรบัณฑิตแก้ปัญหาลแล้ว และปลุกกุส-
บัณฑิต ก็แก้ปัญหาลแล้ว ส่วนเสนกบัณฑิต
ครอบงำปัญหาหมดทุกข้อว่า คนให้ทานแล้วไม่
ควรร้อนใจภายหลัง อย่างที่เสนกบัณฑิตพูด.

จบ ทสัณณกชาดกที่ ๖

อรรถกถาทสัณณกชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
การช่วยวนของภรรยาเก่า จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ทสณฺณกั
ติจินฺชาริ ดังนี้.

ดังจะกล่าวโดยย่อ พระศาสดาตรัสถาม ภิกษุเห็นว่า ได้ทราบว่า
เธอกระสันอยากสึกจริงหรือ? เมื่อเธอทราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า ตรัส
ถามต่อว่า ใครยั่วให้กระสัน? เมื่อเธอทูลว่า ภรรยาเก่าพระเจ้าข้า
จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ หญิงนี้ทำอนัตตะให้เธอ ไม่เฉพาะในบัดนี้ แม้

ในชาติก่อน เธออาศัยหญิงนี้กำลังจะตายเพราะโรคเจตสิก ได้อาศัย
บัณฑิตจึงได้ชีวิตไว้ แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้:-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์กำเนิดในตระกูลพราหมณ์. ญาติทั้งหลายได้ตั้ง
ชื่อเขาว่า เสนกกุมาร. เขาเติบโตแล้วได้เรียนศิลปะทุกชนิด ในเมือง
ตักกศิลาจบแล้วก็กลับเมืองพาราณสี ได้เป็นอำมาตย์ ผู้ถวายอภินันทนาการ
พระเจ้ามัทวะ. ท่านถูกคนทั้งหลายเรียกว่า เสนกบัณฑิต รุ่งโรจน์ทั่ว
ทั้งนคร เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์. ครั้งนั้น บุตรของราชปุโรหิต
มาเฝ้าในหลวง เห็นอักรมเหสีของพระราชา ผู้ทรงพระรูปโฉมสูงส่ง
ทรงประดับเครื่องทรงครบถ้วน มีจิตปฏิพัทธ์ไปบ้านแล้วนอนอดอาหาร
ถูกเพื่อนฝูงถามจึงบอกเนื้อความนั้น. พระราชาตรัสถามว่า ไม่เห็นบุตร
ของปุโรหิต ไปไหนเล่า? ได้ทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงตรัสสั่งให้
เขาเข้าเฝ้า แล้วตรัสว่า ฉันจะมอบให้ท่าน ๗ วัน จะเอาพระอักรมเหสี
นี้ไปไว้ที่บ้าน ๗ วัน ในวันที่ ๘ จึงนำมาส่ง. เขารับพระบรมราช-
โองการแล้ว นำอักรมเหสีไปบ้านร่วมอภิรมย์กับพระนาง. บุตรปุโรหิต
และอักรมเหสีนั้น ต่างก็มีจิตรักใคร่กันพากันหนีไปทางประตูยอดนั้น
เอง โดยไม่ให้ใครรู้ ได้ไปที่แคว้นแคว้นของพระราชาองค์อื่น. ใคร ๆ
ก็ไม่รู้ที่ที่คนทั้ง ๒ ไปแล้ว ไม่มีร่องรอย เป็นเสมือนทางที่เรือผ่านไป
แล้วฉะนั้น. ถึงพระราชาทรงให้ตักลงป่าประกาศไปในพระนคร
ค้นหาโดยประการต่าง ๆ ก็ไม่รู้ที่ที่เขาไป. ต่อมาพระองค์ทรงเกิดความ

เสวราโศกเป็นกำลังเพราะอาศัยเขา. พระหทัยร้อน พระโลหิตไหลออก. ได้มีพระพยาธิขนาดหนัก. หมอหลวง มากมาย ก็ไม่สามารถจะเยียวยาได้. พระโพธิสัตว์รู้ว่า พระราชานี้ ไม่มีพระพยาธิอะไร แต่พระองค์ไม่ทรงเห็นพระมเหสี จึงถูกพระโรคจิตกระทบ เราจักใช้อูบายแก่ใจพระองค์ แล้วจึงเรียกอำมาตย์ผู้เป็นราชบัณฑิต ๒ คนคือ อายูรอำมาตย์ ๑ ปุกกุสอำมาตย์ ๑ มาหาแล้วบอกว่า พระราชาไม่ทรงมีพระโรคอื่น เว้นไว้แต่พระโรคจิต เพราะไม่ทรงเห็นพระราชเทวี พระราชาทรงมีพระอุปการะแก่เรามาก เพราะฉะนั้น พวกเราจะใช้อูบายแก่ใจพระองค์ คือจักให้คนแสดงการเล่นที่พระลานหลวงแล้วจะให้ผู้รู้วิธีกลืนดาบ กลืนดาบให้พระราชาประทับยืนทอดพระเนตรการเล่นที่ช่องพระแกล. พระราชาทรงทอดพระเนตรคนกลืนดาบแล้ว ก็จักรัสตมปัญหาว่า ยังมีบ้างไหมสิ่งอื่นที่ทำได้ยากกว่านี้? สหายอายุระ เธอควรทูลแก้ปัญหานี้ว่า การพูดว่า เราจะให้ของชื่อนี้ เป็นสิ่งที่ทำได้ยากกว่านี้ สหาย ปุกกุส ต่อนั้นไป พระองค์ก็จะตรัสตามเธอ เธอควรทูลแก้ถวายพระองค์ว่า เมื่อคนพูดว่าจะให้แต่ไม่ให้ วาจนั้นไร้ผล คนบางเหล่าหาเข้าถึงวาจาชนิดนั้นดำรงชีวิตอยู่ไม่ ไม่เคี้ยวกิน ไม่ดื่ม ซึ่งไม่ทำให้เหมาะสมแก่ถ้อยคำนั้น ส่วนการให้ประโยชน์ตามที่ปฏิญญาไว้นั้นแหละ การให้ของผู้นั้น ทำได้ยากกว่า การพูดว่าจะให้. ต่อจากนั้นไป ผมก็จักรู้เหตุอื่นที่จะต้องทำแก้ปัญหานี้ ดังนี้แล้วได้ให้แสดงการเล่น. ลำดับ

นั้นบัณฑิตทั้ง ๓ เหล่านั้นพากันไปราชสำนัก กราบทูลว่า ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ที่พระลานหลวงการเล่นกำลังแสดง เมื่อคนทั้งหลายดูการเล่นอยู่ แม้ทุกซ์ก็ไม่เป็นทุกซ์ ขอได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจงเสด็จเถิด ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะไปดูแล้วได้นำพระราชสาไปเปิดช่องพระเกล้าให้พระองค์ทอดพระเนตรการเล่นคนจำนวนมากต่างพากันแสดงศิลปะที่ตนรู้ ๆ. ชายคนหนึ่งกลืนดาบแก้วที่มีคมคมกริบ ยาว ๓๓ นิ้ว. พระราชาทอดพระเนตรชายคนนั้นแล้วทรงดำริว่า ชายคนนี้กลืนดาบอย่างนี้ เราจักถามบัณฑิตเหล่านี้ว่า มีอยู่หรือไม่การเล่นอย่างอื่นที่ทำได้ยากกว่านี้ แล้วเมื่อตรัสถามอายุรบัณฑิต จึงตรัสคาถาที่ ๑ ว่า :-

ชายคนนี้กลืนดาบทศรณกะ ที่มีคมอันคม

กริบ ดี่มเลือดผู้อื่นที่กระทบแล้ว ฟันแล้วใน

ท่ามกลางบริษัทยังมีไหม สิ่งที่ได้ยากกว่า

การกลืนดาบนี้ ท่านถูกเราถามแล้ว จงบอก

เหตุอย่างอื่นที่ได้ยากกว่าแก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทศรณกะ ความว่า เกิดขึ้นที่แคว้นทลัณฑกะ. บทว่า สุมฺปนฺนปายินฺ ความว่า ที่ดี่มเลือดผู้อื่น ที่กระทบเข้าแล้ว. บทว่า ปริสายฺ ความว่า ชายคนนี้กลืนดาบที่ท่ามกลางบริษัท เพราะอยากได้ทรัพย์. บทว่า ยทฺถณฺ ความว่า สิ่งอื่นใด คือเหตุอื่นใด

ที่ทำได้ยากกว่าการกลืนดาบนี้มีอยู่ ท่านถูกเรากลามแล้ว จึงบอกเหตุนี้
แก่เรา.

ลำดับนั้นอายุรบัณฑิต เมื่อทูลบอกพระราชาก็กล่าวคาถา
ที่ ๒ ว่า :-

ก็ผู้ใดพึงกล่าวว่า เราจะให้การกล่าวของ
เขานั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยากกว่า การกลืนดาบที่
ดีมโหดของผู้อื่นที่กระทบเข้าแล้ว ของชาย
คนนั้น เพราะความโหด เหตุอย่างอื่นทุกอย่าง
เป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย ข้าแต่พระเจ้ามคธ ขอ
พระองค์โปรดทรงทราบอย่างนี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วชฺชา ความว่า พึงกล่าว. บทว่า ตี
ทุกุภตรฺร ความว่า การพูดว่า เราจักให้ นั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยากกว่านั้น.
บทว่า สพฺพพฺยญฺญ ความว่า เหตุอย่างอื่นแม้ทุกอย่างเว้นไว้แต่การพูด
ว่าเราจักให้ของชื่อนี้แก่ท่าน เป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย. อายุรบัณฑิตร้องเรียก
พระราชโดยพระโคตรว่า พระเจ้ามคธ.

เมื่อพระราชาทรงสดับคำของอายุรบัณฑิตแล้ว ทรงพิจารณา
ถ้อยคำนั้นนั่นแหละว่า ได้ทราบว่า การพูดว่า เราจะให้สิ่งของชื่อนี้เป็น
สิ่งที่ทำได้ยากกว่าการกลืนดาบ และเราก็ได้พูดออกไปแล้วว่า เราจักให้

พระราชเทวีแก่บุตรของปุโรหิต เราทำกรรมที่ทำได้ยากแล้วหนอ ความ
เศร้าโศกในพระราชหฤทัยเบาบางไปแล้วหน้อยหนึ่ง พระองค์ทรงดำริว่า
แต่กรรมอย่างอื่นที่ทำได้ยากกว่าการพูดว่า เราจะให้ของสิ่งนี้แก่ผู้อื่นนั้น
ยังมีอยู่หรือไม่หนอ เมื่อทรงปราศรัยกับปุ๊กกุสบัณฑิต จึงตรัสคาถา
ที่ ๓ ว่า :-

อายุรบัณฑิตผู้ฉลาดในธรรม กล่าวแก่

ข้อความแห่งปัญหาแล้ว. บัดนี้ เราจะขอถาม
ปุ๊กกุสบัณฑิตว่า สิ่งที่ได้ยากกว่า การบอก
ว่าเราจะให้นั้นยังมีอยู่หรือ มีเหตุอย่างอื่นใด
ที่ได้ยาก ท่านผู้ถูกเราถามแล้ว จงบอกเหตุ
นั้นแก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปญฺหํ อตุถํ** มีคำอธิบายว่า กล่าว
แก่ข้อความแห่งปัญหาแล้ว. บทว่า **ชฺมฺมสฺส โภวิทฺถ** ได้แก่ผู้ฉลาด
ในอรรถที่ส่องถึงข้อความของธรรมะนั้น. บทว่า **ตโต ความว่า** สิ่งที่ได้
ทำได้ยากกว่าการพูดนั้นยังมีอยู่หรือ.

ลำดับนั้นปุ๊กกุสบัณฑิต เมื่อจะทูลแก้ปัญหาวายพระองค์ จึง
กล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

คนทั้งหลายไม่รักษาคำที่พูดไว้ คำที่พูด

ที่เปล่งออกไปนั้นไม่มีผล และผู้ใดให้ปฏิญญาไว้แล้ว ก็บั่นทอนความโลภได้ การบั่นทอนความโลภของผู้นั้นนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยากกว่า การกลืนดาบและการให้ปฏิญญานั้น เหตุอย่างอันทุกอย่างเป็นสิ่งทำได้ง่าย ข้าแต่พระเจ้ามคธ ขอพระองค์โปรดทรงทราบอย่างนี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทตฺวา ความว่า ให้ปฏิญญาไว้ว่า เราจะให้สิ่งของชื่อนั้น. บทว่า อวากยิรา มีคำอธิบายไว้ว่า บุคคลเมื่อให้ข้อความที่ได้ปฏิญญาไว้แล้วนั้น บั่นทอนคือทำลายความโลภทั้งในเพราะปฏิญญานั้น และพึงให้สิ่งของนั้น. บทว่า ตโต ความว่า การบั่นทอนคือการให้สิ่งของนั้นนั้นแหละ ทำได้ยากกว่าการกลืนดาบและการพูดว่าจะให้สิ่งของชื่อนั้นแก่ท่านนั้น.

แม้เมื่อพระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงปริวิตกอยู่ว่า เราพูดก่อนแล้วว่า เราจะให้พระเทวีแก่บุตรปุโรหิต ก็ได้ให้พระเทวี ทำให้สมแก่การพูดแล้ว เราได้ทำกรรมที่ทำได้ยากแล้วหนอ ความเศร้าโศกเบาบางลงกว่าเดิม. ลำดับนั้น พระองค์ได้มีพระปริวิตกว่า คนอื่นที่ชื่อว่า เป็นผู้ฉลาดกว่าเสนกบัณฑิตไม่มี เราจักถามปัญหานี้กะเสนกบัณฑิตนั้น. ลำดับนั้น พระองค์เมื่อตรัสถามปัญหา จึงตรัสคาถาที่ ๕ ว่า :-

ปุกกุสบัณฑิตผู้ฉลาดในธรรม กล่าวแก้ข้อ

ความแห่งปัญหาแล้ว บัดนี้ เราจะถามเสนก
บัณฑิตว่า สิ่งที่ทำไดยากกว่าการให้สิ่งของนั้น
ยังมีอยู่หรือ เหตุอย่างอื่นใดที่ทำไดยากยังมี
อยู่ ท่านถูกเราถามแล้ว ขอจงบอกเหตุอื่นที่
ทำไดยากกว่าแก่เรา.

เสนกบัณฑิต เมื่อจะทูลแก้ปัญหาวายพระองค์ จึงกล่าวคาถา
ที่ ๖ ว่า :-

คนควรให้ทานจะน้อยหรือมากก็ไม่ว่า แต่
ผู้ใดครั้งให้แล้ว ไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง
การไม่เดือดร้อนใจนั้น เป็นสิ่งที่ทำไดยากกว่า
การกลืนดาบว่าการพูดว่าจะให้สิ่งของ และ
กว่าการให้สิ่งของที่รักนั้น. เหตุอย่างอื่นทั้ง
หมด เป็นสิ่งทำได้ง่าย ข้าแต่พระเจ้ามคธ
ขอพระองค์โปรดทรงทราบอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นานุตปุเป ความว่า ผู้ใดครั้งให้
ของรัก ที่ตนรักใคร่ ที่ตนชอบใจอย่างยิ่งแก่ผู้อื่นแล้ว ไม่ปรารถนาถึงของ
รักนั้น เดือดร้อนใจภายหลัง คือไม่เศร้าโศกอย่างนี้ว่า เราให้ของสิ่งนี้

เพื่ออะไร การไม่เศร้าโศกนี้ เป็นสิ่งที่ทำได้ยากกว่า การกลืนดาบ กว่า การพูดว่าเราจะให้สิ่งของชื่อนี้แก่ท่าน และกว่าการให้สิ่งของนั้น พระมหาสัตว์กราบทูลให้พระราชาทรงรับทราบด้วยประการอย่างนี้. เพราะ ว่า ครั้นให้ท่านแล้ว เจตนาในกาลต่อมาจะเป็นสิ่งที่ควรแก่ความเชื่อ ได้ยาก ความที่ปรเจตนาอันควรแก่ความเชื่อได้ยาก เป็นของทำได้ยาก พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงไว้แล้ว แม้ในเวสสันดร. สมจริงตามที่ ตรัสไว้ว่า :-

พระมหาสัตว์ทรงถือธนู แล้วทรงคาด
พระขรรค์ไว้เบื้องซ้าย ทรงนำพระราชโอรส
และพระราชบิดา ของพระองค์ออกไป เพราะ
ว่า คนฆ่าบุตรก็เป็นทุกข์ ข้อที่พระราชกุมาร
และพระราชบิดาทั้งหลาย เตือดร้อนมีทุกข์
เป็นรูป นั้นไม่ใช่ฐานะที่เป็นไปได้. และใครรู้
กรรมของสัตว์บุรุษแล้ว แต่ให้ท่านแล้วก็เตือด
ร้อนในภายหลัง.

ฝ่ายพระราชอาแล ครั้นทรงสดับคำของพระโพธิสัตว์แล้ว ทรง
กำหนดว่า เราให้พระราชเทวีแก่บุตรปุโรหิต ด้วยดวงใจของตนนั่นเอง
แต่ไม่อาจจะทรงไว้ซึ่งดวงใจของตนได้ เศร้าใจ ลำบากใจอยู่ ชื่อนี้ไม่

สมควรแก่เรา ถ้าหากพระราชเทวีนั้น พึงมีความเสนาหาในเราไซ้ เธอ คงไม่ทอดทิ้งอิสริยยศนี้หนีไป. แต่เมื่อเธอไม่ทำความเสนาหาในเราหนี ไปแล้ว เราจักมีประโยชน์อะไร. เมื่อพระองค์ทรงดำริถึงข้อนี้อยู่ ความ เสรีาโศกทั้งหมดก็กลับหายไป เหมือนหยดน้ำที่ตกลงไปจากใบบัว ฉะนั้น. ในทันใดนั้นเองพระนาถิของพระองค์ก็หยุดนิ่ง พระองค์ทรง ไร่พระโรคทรงพระเกษมสำราญ เมื่อจะทรงทำการสวดพระโพธิสัตว์ จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า :-

อายุรบัณฑิตแก้ปัญหมาแล้ว และปุกกุสุ-
บัณฑิตก็แก้ปัญหมาแล้ว ส่วนเสนกบัณฑิต
ครอบปัญหาหมดทุกข้อว่า คนให้ทานแล้ว ไม่
ควรเดือดร้อนใจ ภายหลัง อย่างที่เสนกบัณฑิต
พูด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถา ภาสตี ความว่า ธรรมดาว่า
ทานนั้น คนให้แล้วไม่ควรเดือดร้อนใจ ภายหลัง เหมือนที่เสนกบัณฑิต
พูดนั้นแหละ.

ก็พระราชชาครันทรงทำการสวดแล้ว ทรงพอพระราชหฤทัยแล้ว
ได้พระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่เสนกบัณฑิตนั้น.

พระศาสดาครันทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา ทรงประกาศสัง-
กรรมทั้งหลายแล้ว ทรงประชุมชาดกไว้ ในที่สุดแห่งสังกรรม ภิกษุผู้

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 265

กระแสนจะลึกลง ตั้งอยู่แล้วในโศคาปัตติผล พระราชมเหสีในครั้งนั้น
ได้แก่ภรรยาเก่าในบัดนี้ พระราชาได้แก่ภิกษุผู้กระแสนจะลึกลง อายุร-
บัณฑิต ได้แก่พระโมคคัลลานเถระ ปุ๊กกุสบบัณฑิต ได้แก่พระสารีบุตร
เถระ ส่วนเสนกบัณฑิต ได้แก่เรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาสัณณกชาดกที่ ๖

๗. เสนกชาดก

ว่าด้วยผู้มีปัญญาช่วยคนอื่นได้

[๑๐๑๔] ท่านหัวเสีย มีอินทรีย คือนัยตาโรยแล้ว
น้ำตาไหลจากตาของท่านทั้ง ๒ ข้าง ท่านสูญ
เสียอะไรไปหรือ ก็ท่านต้องการอะไรจึงมา
ที่นี่ เชิญเถิด เชิญบอกให้เราทราบเถิด.

[๑๐๑๕] ยักษ์รุกขเทวดาบอกว่า วันนี้เมื่อข้าพเจ้า
ไปถึงบ้านเมียของข้าพเจ้าจะตาย แต่ถ้าข้าพเจ้า
ไปไม่ถึงก็จะมีความตายเอง. ข้าพเจ้าหวาดหวั่น
เพราะทุกขนั้น ข้าแต่ท่านเสนกฯ ขอท่านจง
บอกเหตุนั้นแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด.

[๑๐๑๖] เราคิดค้นหาเหตุหลายอย่าง บรรดาเหตุ
เหล่านี้ เหตุที่เราจะบอกนั้นแหละเป็นของจริง
ดูก่อนพราหมณ์ เราเข้าใจว่า ฐุห่าหม้อตัวหนึ่ง
ได้เลื้อยเข้าไปอยู่ในไส้ข้วตูดของท่านผู้ไม่รู้สีก.

[๑๐๑๗] ท่านจงเอาท่อนไม้เคาะไล่ดูเถิด จะเห็น
ฐุมี่ลิ้น ๒ แฉก ฟันพิษเลื้อยออกมา ท่านจะ

สิ้นความเคลือบแคลงสงสัย วันนี้แหละ ท่าน

จงแก้ไข้เถิด ท่านจะเห็นงู.

[๑๐๑๘] พราหมณ์นั้นสลดใจ ทั้งได้ข่าวตูลง
ท่ามกลางบริษัท ลำดับนั้น งูพิษที่มีพิษร้าย
ได้แผ่แม่เบี้ยเลื้อยออกมา.

[๑๐๑๙] เป็นการได้ลาภที่ดีของพระเจ้าชนก ที่
ทรงเห็นเสนกบัณฑิตผู้มีปัญญาดี ท่านเป็นผู้
เปิดเครื่องปิดบังออกได้หรืออย่างไร จึงเห็น
ของทุกอย่าง ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ญาณของ
ท่านเป็นญาณที่น่าพิศวงนัก ทรัพย์เหล่านั้นของ
ข้าพเจ้ามีอยู่ ๗๐๐ กหาปณะ ขอท่านจงรับเอา
ทั้งหมดเถิด ข้าพเจ้าขอมอบให้ท่าน เพราะว่า
วันนั้นข้าพเจ้าได้ชีวิตไว้ เพราะท่าน อีกโสดหนึ่ง
ท่านก็ได้ทำความสวัสดิให้แก่ภรรยาของข้าพ-
เจ้าด้วย.

[๑๐๒๐] บัณฑิตทั้งหลายจะไม่รับค่าจ้าง เพราะ
คาถาทั้งหลายที่ไพเราะที่ตนกล่าวดีแล้ว ดูก่อน

พราหมณ์ ที่ตนจงให้ทรัพย์ของท่านได้แต่
เพียงนี้ วางโกส้เท้า แล้วจงรับเอาไปยังที่อยู่
ของท่านเถิด.

จบ เสนกชาดกที่ ๗

อรรถกถาเสนกชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
พระปัญญาบารมีของพระองค์ จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า วิพุลนต-
จิตฺโต ดังนี้. เรื่องปัจจุบันจักมีแจ่มแจ้งในอุปมังกชาดก.

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า ชนก ครองราชสมบัติ
อยู่ในนครพาราณสี. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์.
เหล่าญาติได้ขนานนามท่านว่า เสนกะ. ท่านเติบโต แล้วเรียนศิลปะ
ทุกอย่างในเมืองตักกศิลา แล้วกลับมาเฝ้าพระราชาที่นครพาราณสี. พระ-
ราชาทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งอำมาตย์ และทรงเพิ่มยศยิ่งใหญ่
ให้ท่าน. ท่านได้ถวายอภรณ์แด่พระราชาเนื่อง ๆ. ท่านเป็นผู้สอน
ธรรมที่มีถ้อยคำไพเราะ ให้พระราชาทรงดำรงอยู่ในเบญจศีล แล้วให้
ทรงดำรงอยู่ในปฏิบัติที่ถึงามนี้ คือในทาน ในอุโบสถกรรม และใน
ศีลธรรมบด ๑๐ ข้อ. สมัยนั้น ได้เป็นเหมือนเวลาที่พระพุทธเจ้า
เสด็จอุบัติขึ้นในสากลรัฐ. พระมหาสัตว์ไปที่ท่ามกลางแท่นที่อบอวล

ไปด้วยของหอม ในธรรมสภาที่เขาเตรียมไว้แล้ว ก็แสดงธรรมด้วย พุทธลีลา. ธรรมกถาของท่านเป็นเช่นกับธรรมกถาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ปานกัน. ลำดับนั้น พรหมณ์ชราคนหนึ่งเที่ยวหาขอเงิน ได้เงินพันกหาปณะ เก็บฝากไว้ที่ตระกูลพรหมณ์ตระกูลหนึ่ง แล้วคิดว่า เราจะเที่ยวขออีก ดังนี้ แล้วก็ไป. ในเวลาพรหมณ์นั้นไปแล้ว ตระกูลนั้นใช้กหาปณะหมด. พรหมณ์นั้นกลับมา แล้วขอกหาปณะคืน. พรหมณ์ไม่อาจจะให้กหาปณะคืนได้ จึงได้ให้ธิดาของตนให้เป็นนางบำเรอบาท คือเมียของพรหมณ์นั้น. พรหมณ์พานางไปอยู่กินกัน ที่หมู่บ้านตำบลหนึ่ง ไม่ไกลจากนครพาราณสี. ครานั้น ภรรยาของเขาผู้ไม่อิมในกาม เพราะยังสาว จึงประพฤติมิจฉาจาร คือเป็นชู้กับพรหมณ์หนุ่มคนหนึ่ง. เพราะว่า จินชิวาของที่ไม่รู้จักอิมมี ๑๖ อย่าง คือ :-

๑. มหาสมุทรไม่อิมด้วยน้ำที่ไหลมาทุกทิศทุกทาง.
๒. ไฟไม่อิมด้วยเชื้อ.
๓. พระราชาไม่ทรงอิมด้วยราชสมบัติ.
๔. คนพาลไม่อิมด้วยบาป.
๕. หญิงไม่อิมด้วยของ ๓ อย่างเหล่านี้ คือ เมถุนธรรม ๑ เครื่องประดับ ๑ การคลอศบุตร ๑.
๖. พรหมณ์ไม่อิมด้วยมนต์.

๗. ผู้ได้มานไม่อ้อมด้วยวิหารสมบัติ คือการเข้ามาน.
๘. พระเสขบุคคลไม่อ้อมด้วยการหมดเปลืองในการให้ทาน.
๙. ผู้มีกน้อยไม่อ้อมด้วยชุดงศ์คุณ.
๑๐. ผู้เริ่มความเพียรแล้วไม่อ้อมด้วยการปรารภความเพียร.
๑๑. ผู้แสดงธรรม คือนักเทศน์ไม่อ้อมด้วยการสนทนาธรรม.
๑๒. ผู้กล้าหาญไม่อ้อมด้วยบริษัท.
๑๓. ผู้มีศรัทธาไม่อ้อมด้วยการอุปัฏฐากพระสงฆ์.
๑๔. ทายกไม่อ้อมด้วยการบริจาค.
๑๕. บัณฑิตไม่อ้อมด้วยการฟังธรรม.
๑๖. บริษัท ๔ ไม่อ้อมในการเฝ้าพระพุทธเจ้า.

ถึงนางพราหมณ์นั้น ก็ไม่อ้อมด้วยเมถุนธรรม ต้องการจะสลัดพราหมณ์นั้นให้ออกไป แล้วทำบาปกรรม วันหนึ่ง นอนกลุ่มใจอยู่ เมื่อพราหมณ์ถามว่า แม่มหาจำริญ มีเรื่องอะไรหรือ? จึงพูดว่า พราหมณ์เจ้าขา ฉันไม่อาจจะทำงานในบ้านของท่าน คือทำไม้ไหวขอท่านจงไปนำเอาทาสหญิง ทาสชายมา.

พราหมณ์ แม่มหาจำริญ ทรัพย์ของเราไม่มี ฉันจะให้ อะไรเขา แล้วจึงจะนำทาสหญิงทาสชายมาได้.

พราหมณ์ เทียวขอเสาะหาทรัพย์ แล้วนำมาสิ.

พราหมณ์ แม่มหาจำเริญ ถ้าอย่างนั้น เธอจงเตรียมสะเบียง
ให้ฉัน.

นางจึงเตรียมข้าวตูก้อนข้าวตุงฝง บรรจุเต็มไถ่หิ้งแล้ว ได้มอบ
ให้พราหมณ์ไป. ฝ่ายพราหมณ์เมื่อเที่ยวไปในหมู่บ้านนิคมและราชธานี
ทั้งหลาย ได้เงิน ๑๐๐ กหาปณะ เห็นว่า พอแล้ว เงินเท่านี้สำหรับเรา
เพื่อเป็นค่าทาสชายและทาสหญิง แล้วก็กลับมาบ้านของตน มาถึงที่
แห่งหนึ่ง เป็นสถานที่ที่มีน้ำสะอาดสวยงาม จึงแก้ไถ่ออกกินข้าวตูก้อนแล้ว
ไม่ได้ผูกปากไถ่เลย ลงไปดื่มน้ำ. จูเห่าหม้อตัวหนึ่ง ได้กลิ่นข้าวตูก้อน จึง
เลื้อยเข้าขุดตัวนอนกินข้าวตูก้อนอยู่. พราหมณ์มาแล้ว ไม่ได้มองดูภายใน
ไถ่ ผูกไถ่แล้วแบกขึ้นบ่าไป. เทวดาผู้เกิดบนต้นไม้ต้นหนึ่ง ในระหว่าง
ทางยืนอยู่ที่คาคบต้นไม้ พูกว่า คุณก่อนพราหมณ์ ถ้าท่านพักระหว่างทาง
ท่านจักตายเอง แต่ถ้าวันนี้ ท่านไปถึงบ้าน ภรรยาของท่านจักตาย
แล้วก็หายไป. เขามองดูอยู่ไม่เห็นเทวดา ก้าวถุกภัย คือความตาย
คุกคาม จึงร้องให้คร่ำครวญไปถึงประตูพระนครพาราณสี. ก็วันนั้น
เป็นวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ เป็นวันที่พระโพธิสัตว์นั่งแสดงธรรมบน
ธรรมาสน์ที่เขาตกแต่งแล้ว มหาชนพากันถือของหอมและดอกไม้เดิน
ไปฟังธรรมถกกันเป็นพวกๆ. พราหมณ์เห็นเขา จึงถามว่า ท่าน
ทั้งหลายไปไหนกัน พ่อคุณ? เมื่อเขาบอกว่า คุณก่อนพราหมณ์ วันนี้
เสนกบัณฑิตจะแสดงธรรมด้วยเสียงไพเราะตามพุทธลีลา ท่านไม่รู้

หรือ? จึงคิดว่า ได้ทราบว่ ท่านผู้แสดงธรรม ธรรมกถึกเป็นบัณฑิต ส่วนเราถูกมรณภัยคุกคาม ก็แหละผู้เป็นบัณฑิตอาจจะบรรเทาความโศกตั้งมากมายได้. แม้เราก้ควรไปฟังธรรม ณ ที่นั้น. เขาจึงไปที่นั่นกับมหาชนนั้น กล่าวความตาย ได้ยินรื่องให้อยู่ท้ายบริษัทที่มีพระราชานั่งห้อมล้อมพระมหาสัตว์อยู่แล้วไม่ไกลจากธรรมาสน์ ทั้ง ๆ ที่ได้ข่าวต้งพาดอยู่ที่ต้นคอ. พระมหาสัตว์แสดงธรรมเหมือนกับให้ข้ามอากาศคงคาและเหมือนกับหลังฝนอมฤตลง. มหาชนเกิดความโสมนัสให้สาธุการได้ฟังธรรมกันแล้ว. ก็ธรรมดาบัณฑิตทั้งหลาย เป็นผู้มองดูทิศทาง ในขณะที่นั้น พระมหาสัตว์ลืมตาที่มีประสาททั้ง ๕ ผ่องใสจับดูบริษัทโดยรอบ เห็นพราหมณ์นั้น จึงคิดว่า บริษัทจำนวนเท่านี้เกิดความโสมนัสให้สาธุการฟังธรรมกัน. แต่พราหมณ์คนนี้คนเดียวถึงความโหม่นสรื่องให้. พราหมณ์นั้นต้องมีความเศร้าโศกอยู่ในภายในที่สามารถให้น้ำตาเกิดขึ้นแน่ ๆ. เราจักพลิกใจพราหมณ์ผู้มีคมนตรี แสดงธรรมให้เขาไม่มีความโศกให้พอใจในเรื่องนี้ทีเดียว เหมือนสนิมทองแดงหลุดออกไปเพราะขัดด้วยของเปรี้ยว และเหมือนหยดน้ำกลิ้งออกไปจากใบบัวฉะนั้น. ท่านได้เรียกพราหมณ์นั้นมาหา เมื่อเจรจากับพราหมณ์นั้นว่า คุณก่อนพราหมณ์ เราชื่อว่า เสนกบัณฑิต เราจักทำให้ท่านไม่มีความเศร้าโศก ขอท่านจงวางใจ แล้วบอกมาเถิด จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

ท่านหัวเสีย มีอินทรีย์ คือนัยตาโรยแล้ว

น้ำตาไหลจากตาของท่านทั้ง ๒ ข้าง. ท่านสูญเสีย

เสียอะไรไป ก็ท่านต้องการอะไร จึงมาที่นี่

เชิญเถิด. เชิญบอกให้เราทราบเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุปิตินุทริโยสึ ความว่า พระมหาสัตว์พูดว่า ท่านมีอินทรีย์โรยแล้ว หมายถึงจักขุนทรีย์นั่นเอง. ศัพท์ว่า อิงฺฆ เป็นนิบาต ใช้ในความหมายดักเตือน. จริงอยู่ พระมหาสัตว์ เมื่อจะดักเตือนพราหมณ์นั้น จึงกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนพราหมณ์ ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายเสวราโศกคร่ำครวญกัน เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เมื่อสูญเสียญาติที่รักบางคน ในบรรดาสัตว์และสังขารทั้งหลายนั่นเอง หรือปรารถนาญาติที่รักบางคนนั่นเอง แต่ไม่ได้ดังต้องการ. ในจำนวน ๒ อย่างนั้น ท่านสูญเสียอิฏฐผลข้อไหน ก็ท่านปรารถนาอะไร จึงมาที่นี่? ขอจงบอกเรื่องนี้แก่เราโดยเร็วเถิด.

ลำดับนั้น พราหมณ์เมื่อจะบอกเหตุแห่งความโศกของตนแก่พระมหาสัตว์ จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ยักษุรกฺขเทวดาบอกว่า วันนี้ เมื่อข้าพเจ้า

ไปถึงบ้านเมียของข้าพเจ้าจะตาย แต่ถ้าข้าพเจ้า

ไปไม่ถึงก็จะมีความตายเอง. ข้าพเจ้าหวาดหวั่น

เพราะทุกข์นั้น ข้าแต่ท่านเสนกะ ขอท่านจง

บอกเหตุนั้นแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วชโต** ความว่า ไปถึงเรือน. บทว่า **อจฺจุโต** ความว่า เมื่อไปไม่ถึง. บทว่า **ยฺกฺโข** ความว่า พรหมณ์ กล่าวว่ รุกขเทวดาตนหนึ่ง ในระหว่างทาง กล่าวอย่างนี้. ได้ทราบว่ เทวดานั้น ควรจะบอกว่ พรหมณ์ ในได้ของท่านมีงูเห่าหมีอ แต่ไม่บอก เพื่อจะประกาศอานุภาพญาณของพระโพธิสัตว์. บทว่า **เอเตน ทุกฺเคน** ความว่า ข้าพเจ้าหวาดหวั่น ดิ้นรน หวั่นไหว เพราะเหตุนั้น คือ เพราะทุกข์เกิดจากความตายของภรรยา เมื่อไปถึง บ้าน และทุกข์ คือความตายของตน เมื่อไปไม่ถึงบ้าน. บทว่า **เอตมตฺถํ** มีอธิบายว่ ขอท่านจงบอกข้าพเจ้าถึงเหตุนั้น คือเหตุที่เป็นเหตุให้ ภรรยาของข้าพเจ้ามีความตาย เมื่อข้าพเจ้าไปถึงบ้าน และที่เป็นเหตุ ทำให้ตนมีความตาย เมื่อไปไม่ถึงบ้าน.

พระมหาสัตว์ได้ฟังคำของพรหมณ์ แล้วจึงแผ่ข่ายญาณไป เหมือนเหยียงเหล็กในน่านน้ำทะเล คิดแล้วว่ เหตุแห่งการตายของ สัตว์เหล่านี้มีมาก คือจมทะเลไปบ้าง ถูกปลาร้ายในทะเลนั้นคาบไปบ้าง ตกลงไปในน้ำบ้าง ถูกกระเข้ในแม่น้ำนั้นคาบไปบ้าง ตกต้นไม้บ้าง ถูก หนามแทงบ้าง ถูกประหารด้วยอาวุธนานาประการบ้าง กินยาพิษเข้า ไปบ้าง ปีนขึ้นภูเขาแล้วตกลงไปในเหวบ้าง หรือถูกโรคนานาประการ

มีหนาวจัดเป็นต้น เบียดเบียนบ้าง ตายเหมือนกันทั้งนั้น. เมื่อเหตุแห่งการตายมีมากอย่างนี้. ด้วยเหตุอะไรหนอแล. วันนี้พราหมณ์นั้น เมื่ออยู่ระหว่างทางจึงจักตายเอง. แต่เมื่อไปถึงบ้านภรรยาของเขาจักตาย. และเมื่อกำลังคิดอยู่ได้มองเห็นใถ้อยู่บนคอกของพราหมณ์ ก็รู้ได้ด้วยญาณ คือความฉลาดในอุบายว่า ในใถ้นี้คงมีงูตัวหนึ่งเลื้อยเข้าไปอยู่ข้างใน. ก็แหละเมื่อจะเลื้อยเข้าไป มันคงจะเลื้อยเข้าไปเพราะกลิ่นข้าวตุก. ในเมื่อพราหมณ์คนนี้กินข้าวตุก. ในเวลาอาหารเข้าไม่ได้ผูกปากใถ้ไว้เลย. แล้วไปดื่มน้ำ. พราหมณ์ดื่มน้ำ. แล้วมาไม่ทราบว่าจะเข้าไปอยู่ในใถ้แล้ว. คงจักผูกปากใถ้แล้วก็แบกเอาไป. พราหมณ์นั้น เมื่อพักอยู่ระหว่างทาง ก็จักแก้ใถ้สอดมือเข้าไป ด้วยตั้งใจว่า เราจักกินข้าวตุก. สถานที่พักในเวลาเย็น. เมื่อเป็นเช่นนั้นงูก็จะกัดมือเขาให้ถึงความสิ้นชีวิต. นี่คือเหตุแห่งการตายของพราหมณ์ผู้พักอยู่ระหว่างทาง. แต่ถ้าพราหมณ์ไปถึงบ้านไซ้ไร. ใถ้จักตกถึงมือของภรรยา. นางก็จักแก้ใถ้เอามือล้วง. ด้วยตั้งใจว่า จักดูของอยู่ข้างใน. เมื่อเป็นเช่นนั้น. งูก็จักกัดนางให้ถึงความสิ้นชีพ. นี่คือเหตุแห่งการตายของภรรยาของเขาผู้ไปถึงเรือนในวันนี้. ลำดับนั้น. พระมหาสัตว์ได้มีความดำรินี้ว่า. งูเห่าหม้อตัวนี้กล้าหาญควรปลอดภัย. เพราะว่างูตัวนี้. แม้จะกระทบสี่ข้างใหญ่ของพราหมณ์. ก็ไม่แสดงความหวั่นไหวหรือความคืนรนของตน. ถึงในท่ามกลางบริษัทชนคน. ก็ไม่แสดงความมีอยู่ของตน. เพราะฉะนั้น. งูเห่าหม้อตัวนี้ที่กล้าหาญ. จึงควรปลอดภัย. แม้เหตุการณ์ดังที่วามานี้

พระมหาสัตว์ก็ได้รู้ด้วยญาณ ก็ความเป็นผู้ฉลาดในอุบายนั่นเอง เหมือนเห็นด้วยทิพพจักขุ. เมื่อเป็นเช่นนี้ พระมหาสัตว์กำหนดด้วยญาณ ก็ความเป็นผู้ฉลาดในอุบายนั่นเอง เหมือนคนยืนค้ำงูที่กำลังเลื้อยเข้าไปในไม้ ท่วมกลางบริษัทที่มีพระราชา เมื่อจะแก้ปัญหของพราหมณ์ จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

เราคิดค้นหาเหตุหลายอย่าง บรรดาเหตุ

เหล่านี้ เหตุที่เราจะบอกนั้นแหละเป็นของจริง

พราหมณ์ เราเข้าใจว่า งูเห่าหม้อตัวหนึ่ง

ได้เลื้อยเข้าไปอยู่ในไม้ข้าวตอกของท่านผู้ไม่รู้สีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุณี จานานิ ได้แก่เหตุหลาย

อย่าง บทว่า วิจินฺตยิตฺวา ความว่า เป็นเสมือนบรรลุปฎิเวธ ด้วยสามารถแห่งการคิดทะลุปรุโปร่ง. บทว่า ยเมตฺถ วกุขามิ ความว่า บรรดาเหตุเหล่านั้น เราจะบอกเหตุอันใดอย่างหนึ่งแก่ท่าน. ด้วยบทว่า ตเทว สจฺจํ พระมหาสัตว์แสดงว่า เหตุนั้นนั่นแหละเป็นเรื่องแท้ คือจักเป็นเช่นกับเรื่อง que เห็นด้วยทิพพจักขุ. แล้วจึงบอก. บทว่า มณฺเฑณามิ ความว่า กำหนด. บทว่า สตุตฺถสฺสตุํ ได้แก่ ไม้ข้าวตอก. บทว่า อชานโต ความว่า เราเข้าใจว่า เมื่อท่านไม่รู้ผู้นั้นแหละ งูเห่าหม้อตัวหนึ่ง เข้าไปแล้ว.

ก็แหละพระมหาสัตว์ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงถามว่า พราหมณ์
มีไหมข้าวตูในไถ้ของท่านนั้น ?

พ. มี ท่านบัณฑิต

ม. วันนี้ เวลาอาหารเช้า ท่านนั่งกินข้าวตูละสิ ?

พ. ใช่ ท่านบัณฑิต

ม. นั่ง ที่ไหนล่ะ ?

พ. ที่คองไม้ ในป่า

ม. ท่านกินข้าวตูแล้ว เมื่อไปดื่มน้ำ ไม่ได้ผูกปากไถ้ละสิ ?

พ. ไม่ได้ผูก ท่านบัณฑิต

ม. ท่านดื่มน้ำแล้วมา ไม่ได้ตรวจดูไถ้ผูกเลยสิ ?

พ. ไม่ได้ดู ผูกเลย ท่านบัณฑิต

ม. พราหมณ์ เราเข้าใจว่า ในเวลาท่านไปดื่มน้ำ ฐเข้าไป
ในไถ้แล้ว เพราะได้กลิ่นข้าวตูของท่าน ผู้ไม่รู้ตัวเลย. ท่านได้มาที่นี่
อย่างนี้แล้ว เพราะฉะนั้น ให้ยกไถ้ลงวางไว้ท่ามกลางบริษัท แก่ปาก
ไถ้ออก แล้วเลี้ยงไปยืนอยู่ห่างพอควร ถือไม้ท่อนหนึ่งเคาะไถ้ก่อน
ต่อจากนั้น ก็จักเห็นงูเห่าหม้อ แม่แม่เบีย เห่าฟ้อๆ เลื้อยออกมา
แล้วหายสงสัย ดังนี้ แล้วจึงกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า:-

ท่านจงเอาท่อนไม้เคาะไล่ดูเถิด จะเห็น

งูมีลิ้น ๒ แฉก ฟันพิษเลื้อยออกมา ท่านจะ

สิ้นความเคลือบแคลงสงสัย ในวันที่แหละ

ท่านจงแก้ไขเถิด ท่านจะเห็นงู.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปริสุมฺภ ความว่า จงเคาะ. บทว่า
ปฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺล ความว่า ท่านจะเห็นงูมีลิ้น ๒ แฉก ฟันพิษทางปากที่มี
น้ำลายไหลออกมา. บทว่า ฉินฺนุทฺทชฺช กงฺขํ วิจิจฺจุนฺตานิ ความว่า
วันนี้ท่านจะตัดความเคลือบแคลงและความสงสัยที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ว่า ใน
ใต้มึงหรือไม่มีหนอ เชื่อเราเถิด เพราะคำพยากรณ์ของเราไม่ผิดพลาด
ท่านจะเห็นงูเลื้อยออกมาเดี๋ยวนี้แหละ จงแก้ไขเถิด.

พราหมณ์ได้ฟังคำของพระมหาสัตว์ แล้วสลดใจถึงความกลัว
ได้ทำตามนั้น. ฝ่ายงูพอถูกไม้เคาะชนิดก็เลื้อยออกจากปากได้ เห็นผู้คน
มากมาย จึงได้หยุดอยู่.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๕
ว่า :-

พราหมณ์นั้นสลดใจ ทิ้งไม้ข้าวตุงลง
ท่ามกลางบริษัท ลำดับนั้น งูพิษที่มีพิษร้าย
ได้แผ่แม่เบี้ยเลื้อยออกมา.

ในเวลาแงแม่เบื้อออกมา คำพยากรณ์ของพระมหาสัตว์ได้เป็นเหมือนคำพยากรณ์ของพระสัพพัญญูพุทธเจ้า. มหาชนพากันชูฝ่าขึ้นเป็นจำนวนพัน. ยกนิ้วขึ้นคิดหมุนไปรอบ ๆ เป็นพัน ๆ ครั้ง. ฝนแก้ว ๗ ประการตกลงมา เหมือนลูกเห็บตก. สาธุการก็เข้าไปเป็นจำนวนพัน ๆ. เสียงดังปานประหนึ่งมหาปฐพีจะถล่มละลาย. ก็ธรรมดาการแก้ปัญหาแบบนี้ด้วยพุทธลีลานี้ ไม่ใช่เป็นพลังของชาติ ไม่ใช่เป็นพลังของโคตร ของตระกูล ของประเทศ ของยศและของทรัพย์ทั้งหลาย แต่เป็นพลังของอะไรหรือ เป็นพลังของปัญญา. ด้วยว่าบุคคลผู้มีปัญญา เจริญวิปัสสนา แล้วจะเปิดประตูริยมรรคเข้ามตมทานิพพานได้ ทะลุทะลวงสาวกบารมีบ้าง ปัจเจกโพธิญาณบ้าง สัมมาสัมโพธิญาณบ้าง. เพราะว่าบรรดาธรรมทั้งหลายที่จะให้บรรลุอมตมทานิพพาน ปัญญาเท่านั้นประเสริฐที่สุด ธรรมทั้งหลายที่เหลือเป็นเพียงบริวารของปัญญา. เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสไว้ว่า :-

ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวว่า ปัญญาแล
ประเสริฐที่สุด เหมือนดวงจันทร์ประเสริฐกว่า
ดวงดาวทั้งหลาย ฉะนั้น สีลก็ดี แม่สิริก็ดี
ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายก็ดี เป็นสิ่งคล้อย
ตามผู้มีปัญญา.

ก็แล เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวแก้ปัญหาวงนี้ แล้วหมองูคนหนึ่ง
ก็ใส่กุญแจปากงู แล้วก็จับงูไปปล่อยในป่า. พราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระราชา
ให้พระองค์ทรงมีชัย แล้วประคองอัญชลี เมื่อจะสวดดีพระราชา จึงกล่าว
คาถากึ่งคาถาว่า.

เป็นการได้ลาภที่ดีของพระเจ้าชนก ที่

ทรงเห็นเสนกบัณฑิตผู้มีปัญญาดี.

กาลานั้นมีอรรธธธิบายว่า พระชนกพระองค์ใดทรงดื่มพระนคร
แล้วได้ทรงเห็นเสนกบัณฑิตผู้มีปัญญาดี คือมีปัญญาสูงสุด ด้วยพระเนตร
ที่น่ารักทุกขณะที่ทรงปรารถนาจะเห็น การได้ทอดพระเนตรเห็นทุก
ขณะที่ทรงพระประสงค์เหล่านั้น ของพระเจ้าชนกนั้น เป็นลาภที่
พระองค์ทรงได้แล้วดีจริง ๆ คือบรรดาลาภทั้งหมดที่พระเจ้าชนกนั้นทรง
ได้แล้ว ลาภเหล่านั้นเท่านั้น. ชื่อว่าเป็นลาภที่ทรงได้มาดีแล้ว.

ก็แหละ ครั้นถวายสวดดีพระราชา แล้วพราหมณ์ได้หยิบเอาเงิน
๗๐๐ กหาปณะออกมาจากใต้ ประสงค์จะสวดดีพระมหาสัตว์ให้ความชื่น-
ชม จึงกล่าวคาถา ๑ กับครึ่งคาถาว่า :-

ท่านเป็นผู้เปิดเครื่องปิดบังออกได้หรือ

อย่างไร จึงเห็นของทุกอย่าง ข้าแต่ท่าน

พราหมณ์ ญาณของท่านเป็นญาณที่น่าพิศวงนัก

ทรัพย์เหล่านี้ของข้าพเจ้ามีอยู่ ๗๐๐ กหาปณะ

ขอท่านจงรับเอาทั้งหมดเถิด ข้าพเจ้าขอมอบ

ให้ท่าน เพราะว่า วันนี้ข้าพเจ้าได้ชีวิตไว้เพราะ

ท่าน อีกโสดหนึ่ง ท่านก็ได้ทำความสวัสดิ

ให้แก่ภรรยาของข้าพเจ้าด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิภูจฺจโท นุ ติ สพฺพทสุติ

ความว่า พราหมณ์ถามด้วยอำนาจการสดุดีว่า ท่านเป็นสัพพัญญูพุทธ-
เจ้าผู้ทรงเปิดเครื่องปกปิดในอาการของธรรมทุกอย่าง คือทรงเป็นผู้มี
ธรรมที่ควรรู้ อันเปิดเผยแล้วหรืออย่างไร บทว่า **ณณ นุ เต**
พฺราหมณ ภิสรูป ความว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ เมื่อท่านเป็นผู้รู้
ทุกสิ่ง ญาณของท่านเป็นญาณที่พิลึกเหลือเกิน คือมีกำลังเหมือน
สัพพัญญุตญาณ. บทว่า **ตยา หิ เม** ความว่า วันนี้ข้าพเจ้าได้ชีวิต
มา เพราะท่านให้. บทว่า **อลปิ ภริยามกาสิ โสตุถิ** ความว่า
อีกโสดหนึ่ง ท่านเองก็ได้ทำความสวัสดิแก่ภรรยาของผม. พราหมณ์
นั้น ครั้นพูดอย่างนี้แล้ว ก็อ้อนวอนพระโพธิสัตว์แล้วอ้อนวอนอีกว่า
ถ้าหากมีทรัพย์แสนหนึ่งไซ้ ข้าพเจ้าก็ต้องให้ทีเดียว. แต่ทรัพย์ของ
ข้าพเจ้ามีเพียงเท่านี้เท่านั้น ขอท่านจงรับทรัพย์ ๗๐๐ กหาปณะเหล่านี้
เถิด.

พระโพธิสัตว์ ครั้นได้ยินคำนั้น แล้วจึงกล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

บัณฑิตทั้งหลายจะไม่รับค่าจ้าง เพราะ
คาถาทั้งหลายที่ไพเราะที่ตนกล่าวดีแล้ว ดูก่อน
พราหมณ์ ท่านจงให้ทรัพย์ของท่านได้แต่
เพียงนี้ วางใกล้เท้า แล้วจงรับเอาไปยังที่อยู่
ของตนเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวตุตถํ ได้แก่ สินจ้าง. อีก
อย่างหนึ่ง ปาฐะก็เป็น เวตถํ นี้เหมือนกัน. บทว่า อิติปิ เต พุราหมณ
ความว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงให้ทรัพย์ของท่านแต่แทบเท้าของเรา.
บทว่า วิตุตฺ อาทาย ตฺวํ คจฺจนฺ มีเนื้อความว่า ท่านจงถือเอาทรัพย์
จำนวนอื่นอีก ๓๐๐ กหาปณะจากทรัพย์จำนวน ๘๐๐ นี้ รวมเป็น
๑,๐๐๐ กหาปณะ แล้วไปที่อยู่ของตนเถิด.

ก็แหละ พระมหาสัตว์ครั้นพูดอย่างนี้ แล้วก็ให้กหาปณะแก่
พราหมณ์เต็มพันแล้วถามว่า พราหมณ์ ใครส่งท่านมาหาขอทรัพย์?

พ. ภรรยาของผม ท่านบัณฑิต.

ม. ก็ภรรยาของท่าน แก่หรือสาว?

พ. สาว ท่านบัณฑิต.

ม. ถ้าอย่างนั้น เขาคงประพฤติดอนาจารกับชายอื่น จึงส่งท่าน

ไป ด้วยหมายใจว่า จักได้ประพุดตือนาจารปลอดภัย พระมหาสัตว์
บอกว่า ถ้าหากท่านนาคหาปณะเหล่านี้ไปถึงเรือนแล้วไซ้ นางจักให้
กหาปณะที่ท่านได้มาด้วยความลำบากแก่ตัวของตน. เพราะฉะนั้น ท่าน
อย่าตรงไปบ้านทีเดียว ควรเก็บกหาปณะไว้ที่คางไม้หรือที่ใดที่หนึ่งนอก
บ้าน แล้วจึงเข้าไป ดังนี้ แล้วจึงส่งเขาไป. พราหมณ์นั้นไปใกล้บ้าน
แล้วเก็บกหาปณะไว้ใต้คางไม้ต้นหนึ่ง แล้วจึงได้ไปบ้านในเวลาเย็น.
ขณะนั้น ภรรยาของเขาได้นั่งอยู่กับชายชู้. พราหมณ์ยืนที่ประตู แล้ว
กล่าวว่า น้องนาง. นางจำเสียงเขาได้จึงดับไฟปิดประตู เมื่อพราหมณ์
เข้าข้างใน แล้วจึงนำชู้ออกไป ให้ยืนอยู่ริมประตู แล้วก็เข้าบ้าน ไม่
เห็นอะไรในได้ จึงถามว่า ท่านพราหมณ์ ท่านไปเที่ยวขอได้อะไรมา.

พ. ได้กหาปณะพันหนึ่ง.

ภ. เก็บไว้ที่ไหน ?

พ. เก็บไว้ที่โน้น พรุ่งนี้เช้าจึงจักเอามา อย่าคิดเลย.

นางไปบอกชายชู้. เขาจึงออกไปหยิบเอาเหมือนของที่ตนเก็บไว้
เอง. ในวันรุ่งขึ้นพราหมณ์ไปแล้วไม่เห็นกหาปณะ จึงไปหาพระโพธิ-
สัตว์ เมื่อถูกถามว่า เรื่องอะไร พราหมณ์? จึงบอกว่า ข้าพเจ้าไม่เห็น
กหาปณะ ท่านบัณฑิต.

ม. ก็ท่านบอกภรรยาของท่านละสิ.

พ. ถูกแล้ว ท่านบัณฑิต.

พระมหาสัตว์ก็รู้ว่า นางนั้นบอกชายผู้จึงถามว่า คุณก่อนพราหมณ์
ก็ภรรยาของท่าน มีพราหมณ์ประจำตระกูลไหม ?

พ. มี ท่านบัณฑิต.

ม. ฝ่ายท่านล่ะ มีไหม.

พ. มี ท่านบัณฑิต.

จึงพระมหาสัตว์ได้ให้พราหมณ์ถวายเสบียงอาหารแก่พราหมณ์
ประจำตระกูลนั้น เป็นเวลา ๗ วัน แล้วบอกว่า ไปเถิดท่าน วันแรก
จึงเชื้อเชิญพราหมณ์มารับประทาน ๑๔ คน คือ ฝ่ายท่าน ๗ คน
ฝ่ายภรรยา ๗ คน ตั้งแต่วันรุ่งขึ้นเป็นต้นไป ให้ลดลงวันละ ๑ คน
ในวันที่ ๗ จึงเชื้อเชิญ ๒ คน คือ ฝ่ายท่าน ๑ คน ฝ่ายภรรยาของ
ท่าน ๑ คน จงรู้ไว้ จำไว้ว่า พราหมณ์คนที่ภรรยาของท่าน เชื้อเชิญ
มาตลอด ๗ วัน มาเป็นประจำ แล้วบอกข้าพเจ้า. พราหมณ์ทำตามนั้น
แล้วจึงบอกแก่พระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่ท่านบัณฑิต ข้าพเจ้ากำหนด
พราหมณ์ผู้มารับประทานเป็นนิจไว้แล้ว. พระโพธิสัตว์ส่งบุรุษไปกับ
พราหมณ์นั้น ให้นำพราหมณ์คนนั้นมา แล้วถามว่า ท่านเอากหาปณะ
พันหนึ่งที่เป็นของพราหมณ์คนนี้อย่างไรไปจากควงไม้ต้นโน้นหรือ ? พราหมณ์
คนนั้นปฏิเสธว่า ผมไม่ได้เอาไป ท่านบัณฑิต. พระโพธิสัตว์บอกว่า
ท่านไม่รู้จักว่าเราเป็นเสนกบัณฑิต. เราจักให้ท่านนำกหาปณะมาคืน.
เขากลัว จึงรับว่า ผมเอาไป.

ม. ท่านเอาไปเก็บไว้ที่ไหน.

พ. เก็บไว้ ณ ที่นั่นนั่นเอง ท่านบัณฑิต.

พระโพธิสัตว์ จึงถามพราหมณ์ผู้เป็นสามีว่า พราหมณ์ หญิงคนนั้นนั่นเอง เป็นภรรยาของท่านหรือ? หรือจักรับเอาคนอื่น

พ. เขานั้นแหละเป็นของผม ท่านบัณฑิต.

พระโพธิสัตว์ส่งคนไป ให้นำกหาปณะของพราหมณ์และนางพราหมณีมา แล้วบังคับให้รับกหาปณะจากมือของพราหมณ์ผู้เป็นโจรแก่พราหมณ์ ให้ลงพระราชอาชญาแก่พราหมณ์ผู้เป็นโจร เนรเทศออกจากพระนครไป และให้ลงพระราชอาชญาแก่พราหมณี ให้ยศใหญ่แก่พราหมณ์ แล้วให้อยู่ในสำนักของตนนั่นเอง.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศานี้มา ทรงประกาศสังฆธรรมทั้งหลาย แล้วทรงประชุมชาดกไว้ ในที่สุดแห่งสังฆธรรม คนจำนวนมากได้ทำให้แจ้ง ซึ่งโศดาปัตติผล. พราหมณ์ในครั้งนั้น ได้แก่ พระอานนท์ ในบัดนี้ รุกขเทวดา ได้แก่ พระสารีบุตร บริษัท ได้แก่ พุทธบริษัท ส่วนเสนกบัณฑิต ได้แก่ เราตถาคตฉะนี้แล

จบ อรรถกถาเสนกชาดกที่ ๗

๘. อัญญาเสนชาดก

ว่าด้วยการขอ

[๑๐๒๑] ข้าแต่ท่านอัญญาเสนะ พวกกวนพิฆทั้งหลาย
ที่โยมไม่รู้จัก พวกกันมาหาโยมแล้ว ขอสิ่งที่
ต้องการกัน แต่เหตุไฉน พระคุณเจ้าจึงไม่
ขออะไรกะโยม.

[๑๐๒๒] เพราะผู้ขอ ย่อมไม่เป็นที่รักของผู้ให้
ส่วนผู้ให้ เมื่อไม่ให้สิ่งที่เขาขอ ก็ไม่เป็นที่รัก
ของผู้ขอ เพราะฉะนั้นอาตมภาพ จึงไม่ขอ
อะไรกะมหาบพิตร.

[๑๐๒๓] ก็ผู้ใดเลี้ยงชีพด้วยการขอ แต่ไม่ขอสิ่ง
ที่ควรขอในเวลาที่ควรขอ ผู้นั้นย่อมขจัดผู้อื่น
จากบุญด้วย ทั้งตนเองก็เลี้ยงชีพอยู่ไม่ได้ด้วย.

[๑๐๒๔] ส่วนผู้ใด เลี้ยงชีพด้วยการขอ ขอสิ่งที่
ควรขอ ทั้งขอในเวลาที่ควรขอ ผู้นั้นย่อมให้ผู้อื่น
ได้บุญด้วย ทั้งตนเองก็เลี้ยงชีพอยู่ได้ด้วย.

[๑๐๒๕] ผู้มีปัญญาทั้งหลาย เห็นผู้ขอมมาแล้ว ไม่
จึงเคียดเลย. ข้าแต่ท่านผู้ประพุดิพรหมจรรย์
พระองค์เจ้าเป็นที่รักของโยม พระคุณเจ้าต้อง
ประสงค์อะไรที่ควรบอก ขอพระองค์เจ้าจงบอก.

[๑๐๒๖] ผู้มีปัญญาทั้งหลายจะไม่ออกปากขอเลย
ธีรชนควรรู้ไว้ พระอริยเจ้าทั้งหลาย ยืน
เจาะจงอยู่ที่ใด นั่นคือการขอของพระอริยเจ้า
ทั้งหลาย.

[๑๐๒๗] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ โยมขอถวายโคนม
สี่แดงพันตัวพร้อมกับโคตัวผู้แก่พระองค์เจ้า
เพราะผู้มีอาจารย์อันประเสริฐ ได้ฟังคาถาที่
ประกอบด้วยธรรมของท่านแล้ว เหตุไฉนจะ
ไม่ถวายทานแก่ท่านผู้มีอาจารย์อันประเสริฐ.

จบ อัญญาเสนาชาดกที่ ๘

อรรถกถาอัญญาเสนาชาดกที่ ๘

พระศาสดาทรงอาศัยเมืองอาพาวิ เสด็จประทับอยู่ ณ อัคคาพา-
เจตีย์ ทรงปรารภกุกุการสิกขาบท จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า เย

เม อหํ น ชานามิ ดังนี้. เรื่องปัจจุบันเป็นเช่นกับที่กล่าวมาแล้วในมณิกัณฐกชาดก ในหนหลังนั่นเอง.

ก็พระศาสดาตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมัยก่อนเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น บัณฑิตสมัยก่อน ได้บรรพชาในพาหิรกลัทธิ แม้พระราชาทรงปวารณาแล้วก็ไม่ทูลขออะไร โดยคิดว่า ขึ้นชื่อว่า การขอของรัก ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของชนเหล่าอื่น ดังนี้แล้ว ได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้อุบัติในตระกูลพราหมณ์ในนิคมหนึ่ง. พวกญาติได้ตั้งชื่อท่านว่า อัญญิเสนกุมาร. ท่านเจริญวัยแล้ว ได้เล่าเรียนศิลปะทุกอย่าง ในเมืองตักกศิลา ต่อมาเห็นโทษในกามทั้งหลาย แล้วได้ออกจากฆราวาสบวชเป็นฤาษี ให้ฌานสมาบัติ และอภิญญาสมาบัติ เกิดขึ้นแล้วอยู่ที่ถีนหิมพานต์เป็นเวลานาน ดำเนินไปสู่วิถีทางของมนุษย์ เพื่อต้องการลิ้มรสเค็มและรสเปรี้ยว ถึงเมืองพาราณสีโดยลำดับ พักอยู่ที่พระราชอุทยาน รุ่งเช้าได้เที่ยวไปภิกษาจารถึงพระลานหลวง. พระราชาทรงเลื่อมใสในอาจารย์และวิหารธรรมของท่าน จึงให้ราชบุรุษเรียกนิมนต์ท่านมา ให้นั่งที่พื้นปราสาท แล้วให้ฉันโภชนะอย่างดี ทรงสดับอนุโมทนากถา ในเวลานั้นเสร็จแล้ว ทรงเลื่อมใส จึงทรงรับ

ปฎิญา ให้พระมหาสัตว์พักอยู่ที่พระราชอุทยาน และได้เสด็จไปอุปัฏฐาก วันละ ๒, ๓ ครั้ง. วันหนึ่งพระองค์ทรงเลื่อมใสในธรรมกถา จึงทรง ปวารณาว่า พระคุณเจ้าต้องการสิ่งใด ตั้งต้นแต่ราชสมบัติ ขอพระคุณ- เจ้าจงบอกสิ่งนั้นเถิด. พระโพนสีตัวไม่ถวายพระพรว่า ขอพระองค์จง พระราชทานสิ่งนี้แก่อาตมภาพ ขอพระองค์จงพระราชทานสิ่งนี้แก่ อาตมภาพ. ผู้ขอเหล่านี้ จะทูลขอสิ่งที่ตนปรารถนาต้องการว่า ขอ พระองค์จงพระราชทานสิ่งนี้ ขอพระองค์จงพระราชทานสิ่งนี้. พระ- ราชจะพระราชทานไม่ทรงขัดข้อง. อยู่มาวันหนึ่ง พระองค์ทรงดำริว่า ยากและฉวิพกเหล่านี้ ขอกระเราว่า ขอพระองค์จงพระราชทานสิ่งนี้ และสิ่งนี้แก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย แต่พระคุณเจ้าอัญญาเสนาะนี้ ตั้งแต่เรา ปวารณามาแล้วไม่ขออะไรเลย ก็พระคุณเจ้านี้เป็นผู้มีปัญญาจริงเป็นผู้ ฉลาดในอุบาย เราจักเรียนถามท่าน. อยู่วันหนึ่ง พระองค์เสวยพระ- กระยาหารเช้าแล้วได้เสด็จไปอุปัฏฐากฤาษี ทรงไหว้แล้ว ประทับนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง เมื่อจะตรัสถามถึงเหตุแห่งการขอของยากเหล่านี้ และเหตุแห่งการไม่ขอของท่านจึงตรัสคาถาที่ ๑ ว่า :-

ข้าแต่ท่านอัญญาเสนาะ พวกวณิพกทั้งหลาย

ที่โยมไม่รู้จัก พากันมาหาโยมแล้ว ขอสิ่งที่

ต้องการกัน แต่เหตุไฉน พระคุณเจ้าจึงไม่

ขออะไรกะโยม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วินิพฺพเก** ได้แก่ผู้ขอ. บทว่า **สงฺคฺมฺม** ความว่า พวกกันมาหา. มีคำอธิบายว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าอัญญาเสนาะ วณิพกเหล่านี้ใด ข้าพเจ้าไม่รู้จักแม้ว่า คนเหล่านี้ชื่อนี้ โดยชื่อโคตรตระกูลและประเทศ วณิพกเหล่านั้นพวกกันมาหา แล้วขอสิ่งที่ตนต้องการ แต่เหตุไฉน พระคุณเจ้าจึงไม่ขออะไรกะโยม.

พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า.

เพราะผู้ขอ ย่อมไม่เป็นที่รักของผู้ให้
ส่วนผู้ให้ เมื่อไม่ให้สิ่งที่เขาขอ ก็ไม่เป็นที่รัก
ของผู้ขอ เพราะฉะนั้นอาตมภาพ จึงไม่ขอ
อะไรกะมหาบพิตร ขอความบาดหมางใจอย่า
ได้มีแก่อาตมภาพเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยาจโก อปฺปิโย โหติ** ความว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็บุคคลผู้ที่ขอว่า ขอจงให้สิ่งนี้แก่ข้าพเจ้า ขอจงให้สิ่งนี้แก่ข้าพเจ้า ย่อมไม่เป็นที่รัก. ไม่เป็นที่พอใจ ของมารดาบิดาข้าง ขอมิตรและอำมาตย์เป็นต้นบ้าง ความที่เขาไม่เป็นที่รักนั้น ควรแสดงโดยมณิกัณฐกชาดก. บทว่า **ยาจ** ได้แก่สิ่งของที่เขาขอ. มีคำอธิบายว่า ฝ่ายบุคคลผู้ไม่ให้นับแต่มารดาบิดาเป็นต้นไป ซึ่งไม่ให้สิ่งของที่เขาขอ ย่อมไม่เป็นที่รักของผู้ขอ. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า

เพราะเหตุที่ผู้ขอก็ไม่ใช่ที่รักของผู้ให้ ทั้งผู้ให้ เมื่อไม่ให้สิ่งของที่เขา
ขอ ก็ไม่ใช่ที่รักของผู้ขอ ฉะนั้น อาตมภาพจึงไม่ขออะไร กะมหา-
บพิตร. ได้ว่า มา เม วิทูเทสนา อหุ ความว่า ถ้าหากอาตมภาพ
จะพึงขอพระราชทานทีเดียวไซ้ มหาบพิตรก็คงพระราชทานสิ่งนั้น
แต่อาตมภาพคงเป็นที่บาดหมางพระทัยของมหาบพิตร ความบาดหมาง
ใจที่เกิดขึ้นจากสำนักมหาบพิตรนั้นก็จะมีแก่อาตมภาพ ถ้าแม้ว่ามหา-
บพิตรจะไม่พึงพระราชทานไซ้ มหาบพิตรก็คงเป็นที่บาดหมางใจของ
อาตมภาพ และอาตมภาพก็จะมี ความบาดหมางใจในมหาบพิตร เมื่อเป็น
เช่นนั้น อาตมภาพอย่าได้มีความบาดหมางใจแม้ในที่ทุกแห่ง คือไม่ตรี
ระหว่างมหาบพิตรกับอาตมภาพทั้ง ๒ อย่าได้แตกกันเลย อาตมภาพ
เมื่อเห็นประโยชน์นี้ จึงไม่ขออะไรกะมหาบพิตร.

ลำดับนั้น พระราชาครั้นทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงได้ตรัสคาถา

๓ คาถาว่า :-

ก็ผู้ใดเลี้ยงชีพด้วยการขอ แต่ไม่ขอลິง
ที่ควรขอในเวลาทีควรขอ ผู้นั้นยอมขจัดผู้อื่น
จากบุญด้วย ทั้งตนเองก็เลี้ยงชีพอยู่ไม่ได้ด้วย.
ส่วนผู้ใด เลี้ยงชีพด้วยการขอ ขอลິงทีควรขอ
ทั้งในเวลาทีควรขอ ผู้นั้นยอมให้ผู้อื่นได้บุญ
ด้วย ทั้งตนเองก็เลี้ยงชีพอยู่ได้ด้วย. ผู้มี

**ปัญญาทั้งหลาย เห็นผู้ขมาแล้ว ไม่จึงเคียด
เลย. ข้าแต่ท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ พระ-
คุณเจ้าเป็นที่รักของโยม พระคุณเจ้าต้องประ-
สงค์อะไร ที่ควรบอกขอพระคุณเจ้าจงบอก.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาจนชีวาโน ได้แก่ผู้มีชีวิตอยู่ด้วย
การขอ. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะ ก็เป็น ยาจนชีวาโน นี้เหมือนกัน. มีคำ
อธิบายว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าอัญญาเสนาะ ผู้ใดประพฤติดำรงชีพด้วยการขอ
จะเป็นสมณะก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม ขออะไร ๆ ที่ควรขอในเวลา
ที่สมควรก็หาไม่ ผู้นั้นย่อมขจัดผู้อื่นที่เป็นผู้ให้ คือยังเขาให้เสื่อมไป
จากบุญด้วย ทั้งตนเองก็มีชีวิตอยู่ไม่เป็นสุขด้วย. บทว่า **ปุลลณฺ**
ลเกติ ความว่า. แต่เมื่อขอสิ่งที่ควรขอในเวลาที่ควรขอ ยังผู้อื่นให้
ได้บุญด้วย ทั้งตนเองก็มีชีวิตอยู่เป็นสุขด้วย ด้วยบทว่า **น เว ทุสฺสนฺติ**
พระราชาทรงแสดงว่า พระคุณเจ้ากล่าวคำใดว่า ขอความบาดหมางใจ
อย่าได้มีแก่อาตมภาพเลย เหตุไฉน พระคุณเจ้าจึงกล่าวคำนั้น? เพราะ
ว่า ผู้มีปัญญาทั้งหลาย คือเหล่าบัณฑิตผู้รู้ทั้งทานและผลของทาน เห็น
ยากผู้มาแล้ว ไม่จึงเคียด คือไม่โกรธ แต่เป็นผู้บังเหิงใจโดยแท้. **ม**
อักษรในคำว่า ยาจกมาคเต ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจพยัญชนสนธิ.
ความหมายก็คือ **ยาจเก** **อากเต** ยากผู้มาแล้ว. บทว่า **พฺรหมจารี**
ปิโย เมติ ความว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าอัญญาเสนาะ ผู้ประพฤติ

บริสุทธี ผู้มีปัญญามาก พระคุณเจ้า เป็นที่รักของอาตมภาพเหลือเกิน เพราะฉะนั้น ขอให้พระคุณเจ้าบอก คือขอพรที่เดียวกะโยม. บทว่า ภยฺยติมิจฺจลลิตี ความว่า พระคุณเจ้าต้องประสงค์สิ่งหนึ่งสิ่งใด ที่ควร พุจฉขอ โยมจะถวายทุกอย่างที่เดียว แม้แต่ราชสมบัติ.

พระราชาทรงปวารณาแม้ด้วยราชสมบัติอย่างนี้ พระโพธิสัตว์ ก็ไม่ทูลขออะไร ๆ เลย.

ก็เมื่อพระราชารัศถามถึงอัยยาศัยของตนอย่างนี้แล้ว ฝ่ายพระ- มหาสัตว์ เมื่อจะแสดงปฏิปทาของนักบวชถวายว่า ขอถวายพระพร บพิตรมหาราช ขึ้นชื่อว่าการขอนี้ เป็นของที่พวกคฤหัสถ์ผู้บริโภคมาม ประพฤติมาชินแล้ว ไม่ใช่พวกบรรพชิต ส่วนบรรพชิต ตั้งแต่เวลาบวช แล้ว ควรเป็นผู้มีอาชีพบริสุทธี ด้วยการสังวรด้วยทวารทั้ง ๓ เพื่อแสดง ถึงบรรพชิตปฏิบัติ จึงกล่าวคาถาที่ ๖ ถวายว่า :-

ผู้มีปัญญาทั้งหลายจะไม่ออกปากขอเลย

ธีรชนควรรู้ไว้ พระอริยเจ้าทั้งหลาย ยิน

เจาะจงอยู่ที่ใด นั่นคือการขอของพระอริยเจ้า

ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สบฺปญฺญา เป็นต้น ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี พุทธสาวกทั้งหลายก็ดี พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย

ผู้บวชเป็นฤาษี ปฏิบัติเพื่อโพธิญาณก็ดี แม้ทั้งหมดชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญา ด้วย เป็นผู้มีศีลด้วย ท่านเหล่านั้น เป็นผู้มีปัญญา เห็นปานนี้ จะไม่ขอว่า ขอท่านทั้งหลายจงให้สิ่งนี้และสิ่งนี้ แก่อาตมภาพทั้งหลาย. บทว่า **ธีโร เวทิตุมรหติ** ความว่า ส่วนธีรชน คือบัณฑิตผู้อุปัฏฐาก ควรรู้ คือทราบความต้องการทุกอย่างของท่านเอาเองทั้งในเวลาอาพาธ และในเวลาไม่อาพาธ. บทว่า **อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺติ** ความว่า ส่วนพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีความต้องการสิ่งใด จะไม่เปล่งวาจาขอ แต่จะยืนอยู่เฉยๆ ณ ที่นั้น ด้วยภิกขาจารวัตรอย่างเดียวกับท่านั้น คือไม่ให้ห้องค์คือกายและองค์คือวาจาไหว เพราะวา เพื่อแสดงกายวิกาล ทำเครื่องหมายให้รู้ ก็ชื่อว่า ให้ห้องค์คือกายไหว เมื่อทำการเปล่งวาจา ก็ชื่อว่า ให้ห้องค์คือวาจาไหว พระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทฺธเจ้าเป็นต้น จะไม่ทำทั้ง ๒ อย่างนั้นยืนอยู่เฉยๆ. บทว่า **เอสา อริยาน ยาจนา** ความว่า การไม่ให้ห้องค์คือวาจาไหว ยืนอยู่เพื่อภิกขาณี ชื่อว่า เป็นการขอของพระอริยเจ้าทั้งหลาย.

พระราชาทรงสดับคำของพระโพธิสัตว์แล้ว เมื่อตรัสว่า ข้าแต่ พระคุณเจ้า ถ้าหากว่า อุปัฏฐากผู้มีปัญญา รู้ด้วยตนเองแล้วไซ้รู้ ก็จะ ถวายสิ่งที่ควรถวายแก่กุลบุตร ฝ่ายโยมก็จะถวายสิ่งนี้และสิ่งนี้แก่ท่าน ทั้งหลาย ดังนี้ จึงตรัสคาถาที่ ๗ ว่า :-

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ โยมขอถวายโคนม

สีแดงพันตัวพร้อมกับโคตัวผู้แก่พระคุณเจ้า
เพราะผู้มีอาจารย์ประเสริฐ ได้ฟังคาถาที่
ประกอบด้วยธรรมของท่านแล้ว เหตุไฉนจะ
ไม่ถวายทานแก่ท่านผู้มีอาจารย์ประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โรหิณิน ความว่า มีสีแดง. บทว่า
คว สหสฺส ความว่า โยมจะถวายโคชนิดนี้พันตัวแต่พระคุณเจ้า
เพื่อประโยชน์แก่การตั้งมรณมสคและนมเปรี้ยวเป็นต้น ขอพระคุณเจ้า
จงรับโคนั้นของโยม. บทว่า อริโย ได้แก่ผู้มีอาจารย์ประเสริฐ. บทว่า
อริยสฺส ความว่า แก่ท่านผู้มีอาจารย์ประเสริฐ. บทว่า ถน ทชฺชา
ความว่า เหตุไร จึงจะไม่ถวาย.

เมื่อพระราชาตรัสอย่างนี้แล้ว พระโพธิสัตว์ ก็ทูลปฏิเสธว่า
มหาบพิตร ธรรมดาบรรพชิต ไม่มีความกังวลอะไร อาตมา-
ภาพไม่มีความต้องการด้วยแม่โคทั้งหลาย. พระราชาทรงดำรงอยู่แล้ว
ในโอวาทของพระโพธิสัตว์นั้น ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น ได้เป็นผู้
มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ฝ่ายพระโพธิสัตว์มีฉานไม่เสื่อมเกิดขึ้น
แล้วในพรหมโลก.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 296

พระศาสดาค็รับทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆธรรมทั้งหลาย ทรงประชุมชาดกไว้ว่า. ในที่สุดแห่งสังฆธรรม คน
จำนวนมากบรรลุโสดาปัตติผลเป็นต้น. พระราชาในครั้งนั้น ได้แก่
พระอานนท์ในบัดนี้ ส่วนอัญญาเสนฤษี ได้แก่เรตถาคต ฉะนีแล.

จบ อรรถกถาอัญญาเสนชาดกที่ ๘

๕. กปิชาดก

ว่าด้วยคุณธรรมของผู้บริหารคณะ

[๑๐๒๘] ผู้จองเวรอยู่ ณ ที่ใด บัณฑิตไม่ควรอยู่
ณ ที่นั้น ในที่มีคนจองเวร อยู่คั่นเดียวหรือ
๒ คั่น ก็เป็นทุกข์.

[๑๐๒๙] คนที่เป็นหัวหน้าใจเบา เมื่อคนใจเบา
คล้อยตามจะทำหน้าที่จองเวร เพราะเหตุแห่ง
กระบี่ตัวเดียว เขาได้ทำความย่อหยับให้กระบี่
ทั้งฝูง.

[๑๐๓๐] ก็คนพาลแต่สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิตบริ-
หารหมู่คณะลู่อ่านางความคิดของตน คงนอน
ตายเหมือนกระบี่ตัวนี้ฉะนั้น.

[๑๐๓๑] คนโง่แต่มีกำลังบริหารหมู่คณะก็ไม่ดี ไม่
เป็นประโยชน์แก่เหล่าญาติเหมือนนกต่อ ไม่
เป็นประโยชน์แก่นกทั้งหลายฉะนั้น.

[๑๐๓๒] ส่วนคนฉลาด มีกำลังบริหารหมู่คณะดี
เป็นประโยชน์แก่เหล่าญาติ เหมือนทำวาสวะ
เป็นประโยชน์แก่ทวยเทพชาวไตรทศะนั้น.

[๑๐๓๓] อนึ่ง ผู้ใดเห็นศีล ปัญญาและสุตะ มี
ในตน ผู้นั้นย่อมประพฤติประโยชน์แก่คนทั้ง
๒ ฝ่าย คือทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น.

[๑๐๓๔] เพราะฉะนั้น ชีรชนควรชั่งใจดูตัวเอง
เหมือนชั่งใจดูศีล ปัญญาและสุตะฉะนั้นแล้ว
จึงบริหารหมู่คณะบ้าง อยู่คนเดียวเว้นการ
บริหารบ้าง.

จบ กปิชาดกที่ ๕

อรรถกถापิชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
แผ่นดินสูบพระเทวทัตแล้ว จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ยตุถ เเวรี
นิวสติ ดังนี้.

ดังจะกล่าวโดยย่อ เมื่อพระเทวทัตเข้าไปสู่แผ่นดินแล้ว ภิกษุทั้ง
หลายพากันตั้งเรื่องนี้ขึ้นสนทนากันในธรรมสภาว่า พระเทวทัตพินาศ

แล้ว พร้อมกับบริษัท. พระศาสดาเสด็จมาแล้วตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องไรหนอ? เมื่อภิกษุทั้งหลาย กราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเทวทัตพร้อมด้วยบริษัท ไม่ใช่พินาศในแต่บัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนพินาศเหมือนกัน แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดกระบี่ มีกระบี่ ๕๐๐ ตัวเป็นบริวารอาศัยอยู่ที่พระราชอุทยานฝ่ายพระเทวทัตก็เกิดในกำเนิดกระบี่ มีกระบี่ ๕๐๐ ตัวเป็นบริวาร อาศัยอยู่ในพระราชอุทยานนั้นเหมือนกัน. อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อปุโรหิตไปอุทยานอาบน้ำแร่แล้วออกไป กระบี่เกรตัวหนึ่งเดินไปก่อน นั่งเฝ้าอยู่บนยอดเขาซุ้มประตูอุทยาน ถ้ายอจจาระรดศีรษะของท่านปุโรหิต เมื่อท่านมองดูข้างบนก็ถ่ายรดหน้าอีก. ท่านหันกลับมาขู่พวกกระบี่ว่า เอาไว้ก่อนเถอะ ข้าฯ จักแก้มือพวกแกภายหลังแล้วอาบน้ำอีก จึงได้หลีกไป. พวกกระบี่ได้บอกพระโพธิสัตว์ ถึงการที่ปุโรหิตนั้นผูกเวรแล้วขู่พวกกระบี่. พระโพธิสัตว์ได้บอกให้กระบี่ตั้งพันทราบทั่วว่า ขึ้นชื่อว่า ในสถานที่อยู่ของคูเวรไม่ควรอยู่ ผุ่งกระบี่ทั้งหมดจงพากันหนีไปในที่อื่นเถิด. ฝ่ายกระบี่หัวคือพาเอากระบี่ที่เป็นบริวารของตนไปไม่หนีโดยคิดว่า ภายหลังเราจักรู้เองจึงจะไป. ส่วนพระโพธิสัตว์พาเอาบริวารของตนเข้าป่าไป. อยู่มาวันหนึ่ง แพะตัวหนึ่งกินข้าวเปลือก

ที่นางทาสีคนหนึ่งผึ่งแดดไว้ ถูกตีด้วยค้อนไฟมีไฟไหม้ที่ตัววิ่งหนีไปถูตัว
ที่ยอดกระท่อมหญ้าหลังหนึ่งชิดโรงช้าง. ไฟนั้นติดกระท่อมหญ้า. ลาม
จากกระท่อมหญ้าไปติดโรงช้าง. ลามจากโรงช้าง ก็ไหม้หลังช้าง. หมอ
รักษาช้าง ก็รักษาพยาบาลช้าง. ฝ่ายปุโรหิตกำลังพิจารณาหาอุบายจับ
วานรอยู่. ครั้นพระราชดำรัสสั่งถามท่านที่มาเฝ้าว่า อาจารย์ ช้างของ
เราเป็นแผลเปื่อยกันหลายเชือก หมอรักษาช้างไม่รู้จักการรักษา อาจารย์
รู้ยาอะไรบ้างหรือไม่ ?

ปุโรหิตทูลว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์รู้

รา. อะไรล่ะ ?

ปุ. ข้าแต่มหाराช มันเหลวของวานร พระพุทธเจ้าข้า-

รา. เราจักได้ที่ไหน ?

ปุ. ที่พระราชอุทยานมีวานรมากมิใช่หรือ พระพุทธเจ้าข้า

รา. ท่านทั้งหลาย จงฆ่าวานรที่พระราชอุทยาน นำเอามัน
เหลวมา.

คนแม่นธนูจึงพากันไปยังวานรทั้ง ๕๐๐ ตัวให้ตายหมด. แต่
หัวหน้าวานรตัวเดียวหนีไปได้ ถึงถูกยิงด้วยลูกศร แต่ก็ยังไม่ล้มตาย ณ
ที่นั่นทีเดียว ไปถึงที่อยู่ของพระโพธิสัตว์แล้ว จึงล้มตาย. พวกวานร
บอกพระโพธิสัตว์ถึงการที่มันได้ถูกยิงว่า หัวหน้าวานรมาถึงที่อยู่ของ

พวกเราแล้วก็ตาย. พระโพธิสัตว์มานั่งที่ท่ามกลางฝูงวานรพูดว่า ชรรม-
ดาว่าพวกไม่เชื่อโอวาทของบัณฑิตทั้งหลาย อยู่ในที่อยู่ของคูเวร จัก
พินาศอย่างนี้ แล้วได้กล่าวคาถาเหล่านี้ด้วยสามารถแห่งการตักเตือนฝูง
วานรว่า:-

ผู้จองเวรอยู่ ณ ที่ใด บัณฑิตไม่ควรอยู่
ณ ที่นั้น ในที่มีคนจองเวร อยู่คั่นเดียวหรือ
๒ คั่น ก็เป็นทุกข์. คนที่เป็นหัวหน้าใจเบา
เมื่อคนใจเบากล้อยตาม เขาจะทำหน้าที่จองเวร
เพราะเหตุแห่งกระบี๊ตัวเดียว เขาได้ทำความ
ย่อยยับให้กระบี๊ทั้งฝูง. ก็คนพาลสำคัญตนว่า
เป็นบัณฑิต บริหารหมู่คณะดูอำนาจความคิด
ของตน คงนอนตายเหมือนวานรตัวนี้ฉะนั้น.
คนโง่แต่มีกำลังบริหารหมู่คณะก็ไม่ดี ไม่เป็น
ประโยชน์แต่เหล่าญาติ เหมือนนกต่อ ไม่เป็น
ประโยชน์แก่นกทั้งหลายฉะนั้น. ส่วนคน
ฉลาดมีกำลังบริหารหมู่คณะดี เป็นประโยชน์
แก่เหล่าญาติ เหมือนท้าววาสวะ เป็นประโยชน์
แก่ทวยเทพชาวไตรทศฉะนั้น. อนึ่ง ผู้ใดเห็น

ศีล ปัญญาและสุตะ มีในตน ผู้นั้นย่อม
ประพฤติประโยชน์แก่คนทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้ง
แก่ตนเองและผู้อื่น. เพราะฉะนั้น ชีรชนควร
ซึ้งใจดูตัวเองเหมือนซึ้งใจดูศีล ปัญญาและ
สุตะฉะนั้นแล้ว จึงบริหารหมู่คณะบ้าง อยู่คน
เดียวเว้นการบริหารบ้าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลหุจิตตสุต** ความว่า พึงเป็นผู้มี
ใจเบา มีคำอธิบายว่า คนใดคล้อยตาม คืออนุวัตรตามมิตรหรือญาติ
ผู้ใจเบา เมื่อคนนั้นคล้อยตาม เขาก็จะเป็นหัวหน้าใจเบา ทำหน้าที่
ของผู้จองเวร. บทว่า **เอกสุต กปิโน** ความว่า สูเจ้าทั้งหลายจงดู
เกิด เพราะเหตุกระบีใจเบาถือเป็นอันธพาลตัวเดียว เขาได้ทำความย่อ-
ยั๊บ คือความไม่เจริญ ได้แก่ความพินาศใหญ่หลวงนี้ให้แก่กระบีสิ้นทั้ง
ฝูง. บทว่า **ปญฺหิตฺตมานิ** มีเนื้อความว่า ผู้ใคร่ตนเองเป็นคนโง่ แต่
สำคัญตนว่า เราเป็นผู้ฉลาด ไม่ทำตามโอวาทของท่านผู้ฉลาด ตกอยู่
ในอำนาจความคิดของตน ผู้นั้นจะลู่อำนาจความคิดของตนแล้ว กงนอน
เหมือนกะบีหัวคือตัวนี้แหละนอนตายอยู่. บทว่า **น สาธุ** ความว่า
ธรรมดาคนโง่ แต่มีกำลังพร้อมบริหารหมู่คณะ ย่อมไม่ดี คือไม่ปลอด-
ภัย เพราะเหตุไร เพราะเขาไม่มีประโยชน์สำหรับเหล่าญาติ คือนำ

ความพินาสมาให้อย่างเดียว. บทว่า **สตฺถานันว เจกโต** ความว่า
อุปมาเสมือนหนึ่งว่า บรรดานกกระทาทั้งหลาย นกกระทาที่เป็นนกต่อ
ชั้นทั้งวัน ก็ไม่ทำให้นกชนิดอื่นตาย ทำให้พวกพ้องของตนเท่านั้น
แหละตาย ฉันทใด คนโง่ก็ไม่มีประโยชน์แก่หมู่คณะเหล่านั้นเลย อธิ-
บายว่า ฉันทนั้นเหมือนกัน. บทว่า **หิโต ภวติ** ความว่า ชีรชน เป็น
ผู้ทำประโยชน์แก่กุลแก่เหล่าญาตินั่นเอง ด้วยกายบ้าง ด้วยวาจาบ้าง.
บทว่า **อุภินฺนมตฺถ จรติ** ความว่า คนในโลกนี้ ผู้ที่มองเห็นคุณ-
ธรรมเหล่านั้นมีสติเป็นต้นในตนรู้ว่า อาจารย์และศิลาของเราก็มี ปัญญา
ก็มี การศึกษาเล่าเรียนก็มี ทราบตามความจริงแล้วบริหารหมู่คณะ
ชื่อว่าประพตติประโยชน์ถ่ายเดียวแก่คนทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งแก่ตนและผู้
อื่น ได้แก่เหล่าญาติผู้เกี่ยวข้องล้อมตน. บทว่า **ตุลฺลยมตฺตานํ** ตัด
บทเป็น **ตุลฺลย** **อตฺตานํ** คือชั่งใจตัวเองแล้ว. บทว่า **ตุลฺลย**
ได้แก่ **ตุลฺลตฺวา** คือชั่งใจตัวเองแล้ว. บทว่า **สลิ ปญฺญํ สุตฺปิ** ความว่า
พิจารณาคุณธรรมทั้งหลาย มีสติเป็นต้นในตนอยู่ ชื่อว่าประพตติ
ประโยชน์แก่คนทั้ง ๒ ฝ่าย ฉะนั้น ชีรชนควรชั่งใจดูตนเอง เหมือน
บัณฑิตชั่งใจดูคุณธรรมมีสติเป็นต้นเหล่านั้น คือ พิจารณาว่าเราดำรง
อยู่แล้วในศีล ในปัญญา ในสุตะหรือไม่? ทำความที่ตนดำรงอยู่ใน
คุณธรรมเหล่านั้นให้ประจักษ์แล้ว จึงบริหารหมู่คณะบ้าง อยู่คนเดียว

ใน ๔ อริยาบถ เว้นการบริหาร คือเปลี่ยนแปลงบ้าง เพราะว่าผู้จะให้บริษัทอุปัฏฐากบำรุงก็ดี ผู้ประพฤติวิเวกก็ดี ควรจะประกอบด้วยคุณธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ทีเดียว.

พระมหากษัตริย์เป็นถึงขุนกระบี่ คือพระยาวานร จึงบอกหน้าที่เกี่ยวกับวินัยและการศึกษาเล่าเรียนได้.

พระศาสดากรั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุมชาดกไว้ว่า วานรหัวคือในครั้งนั้น ได้แก่พระเทวทัตในบัดนี้ ฝ่ายบริวารของวานรหัวคือ ได้แก่บริวารของพระเทวทัต ส่วนขุนกระบี่ผู้ฉลาดได้แก่เรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาปิชาดกที่ ๕

๑๐. พกพรหมชาดก

ว่าด้วยศีลและพรตของพกพรหม

[๑๐๓๕] ข้าแต่พระโคตม พวกข้าพระองค์มี ๗๒ คน ล้วนได้ทำบุญมาแล้ว มีอำนาจแผ่ไป ล่วงความเกิดและความแก่ไปได้ การเกิดเป็น พรหมนี้. เป็นอันติมชาติ ชาติสุดท้าย จบ ไซตรเพทแล้ว คนจำนวนมากเอ๋ยถึงพวกข้า พระองค์.

[๑๐๓๖] ดูก่อนพรหม ความจริงอายุของท่านนี้ น้อยไม่มากเลย แต่ท่านสำคัญว่าอายุของท่าน มาก จำนวนแสนนิริพพุทะ ดูก่อนพรหม เรา ตถาคตรู้อายุท่าน.

[๑๐๓๗] ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ตรัส ว่า เราตถาคตเป็นผู้เห็นไม่มีที่สิ้นสุด ทัฬหัญญู ก้าวล่วงชาติชราและความโศกแล้ว ขอพระ- องค์จงตรัสบอก การสมาทานพรต ศีลและ

วัตร จรณะ ของข้าพระองค์แต่ก่อนว่าเป็น
อย่างไร ซึ่งข้าพระองค์ควรจะทราบ.

[๑๐๓๘] ท่านได้ช่วยมนุษย์จำนวนมาก ผู้เดือด-
ร้อนปางตายกระหายน้ำจัดให้ได้ดื่มน้ำอันใดไว้
เรตถาคตระลึกถึงพรต ศีลและจรณะเก่า ของ
ท่านอันนั้นได้ เหมือนนอนหลับฝันไปแล้ว
ตื่นขึ้น ระลึกถึงฝันได้ ฉะนั้น.

[๑๐๓๙] ท่านได้ช่วยฝูงชนใดที่ถูกโจรจับเป็นชะ-
เลย นำมาให้รอดพ้นได้ ที่ริมฝั่งแม่น้ำเอณิ
เรตถาคตระลึก ถึงพรต ศีลและจรณะเก่าของ
ท่านนั้นได้ เหมือนนอนหลับฝันไปแล้วตื่นขึ้น
ระลึกถึงความฝันได้ ฉะนั้น.

[๑๐๔๐] ท่านได้ทูลกำลังช่วยคนทั้งหลาย ผู้ไป
เรือในกระแสน้ำคงคา ให้พ้นจากพระยา
นาคตัวร้ายกาจอันใด เรตถาคตระลึกพรต ศีล
และอาจารย์เก่าของท่านนั้นได้ เหมือนนอน
หลับฝันไปแล้วตื่นขึ้น ระลึกถึงฝันได้ ฉะนั้น.

[๑๐๔๑] อนึ่ง เราตถาคตได้มีชื่อว่ากัปปะ เป็นอัน-
เตวาลิกของท่านได้รู้แล้วว่า ท่านเป็นดาบสผู้
มีปัญญาดีมีพรตอันใด เราตถาคตระลึกพรต
ศีลและจรณะเก่าของท่านได้ เหมือนนอนหลับ
ฝันไปตื่นขึ้นแล้ว ระลึกถึงฝันได้ ฉะนั้น.

[๑๐๔๒] พระองค์ทรงทราบอายุของข้าพระองค์
นั้นได้แน่นอน แม้สิ่งอื่นพระองค์ก็ทรงทราบ
เพราะพระองค์ทรงเป็นพระพุทธรเจ้าแท้จริง.
จริงอย่างนั้น พระรัศมีอันรุ่งโรจน์ของพระองค์
นี้ จึงส่องพรหมโลกให้สว่างไสวอยู่.

จบ พกพรหมชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาพกพรหมชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
พกพรหมแล้ว จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ทฺวาสุตฺตติ ดังนี้.

ความพิสดารว่า ท่านพกพรหมเกิดความเห็นขึ้นอย่างนี้ว่า สิ่ง
นี้เที่ยง ยั่งยืน สืบเนื่อง ๆ กันไป ไม่มีการเคลื่อนจรรดา สิ่งอื่น
นอกจากนี้ ที่ชื่อว่าพระนิพพานเป็นที่ออกไปของสัตว์โลกไม่มี ได้ยินว่า
พระพรหมองค์นี้เกิดภายหลัง เมื่อก่อนบำเพ็ญฌานมาแล้ว จึงมาเกิด

ในชั้นเวฬุผลา. ท่านให้อายุประมาณ ๕๐๐ กัปป์สิ้นไปในชั้นเวฬุผลา
นั้นแล้ว จึงเกิดในชั้นสุภกนิหาสินไป ๖๔ กัปป์แล้ว จุตจากชั้นนั้น
จึงไปเกิดในชั้นอภัสรา มีอายุ ๘ กัปป์ ในชั้นอภัสรานั้น ท่านได้
เกิดความเห็นขึ้นอย่างนี้ เพราะท่านระลึกถึงการจุตจากพรหมโลกชั้นสูง
ไม่ได้เลย ระลึกถึงการเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นนั้นก็ไม่ได้. เมื่อไม่เห็น
ทั้ง ๒ อย่าง ท่านจึงยึดถือความเห็นอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ทราบความปริวิตกแห่งจิตของพกพรหมนั้น ด้วยเจโตปริยญาณแล้ว
จึงทรงหายพระองค์ไปจากพระเชตวันมหาวิหาร ปรากฏพระองค์บน
พรหมโลก อุปมาเหมือนหนึ่ง คนมีกำลังแข็งแรงเหยียดแขนออกไปแล้ว
คู่แขนที่เหยียดออกไปแล้วเข้ามาก็ปานกัน ครั้งนั้น พระพรหมเห็น
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงทูลว่า มาเถิดท่านสหาย ท่านมาดีแล้วท่าน
สหาย นานนักท่านสหาย ท่านจึงจะได้ทำปริยายนี้ คือการมาที่นี้
เพราะสถานที่นี้เป็นสถานที่เที่ยง เป็นสถานที่ยั่งยืน เป็นสถานที่สืบ
เนื่องกันไป เป็นสถานที่ไม่มีการเคลื่อนเป็นธรรมดา เป็นสถานที่มั่นคง
ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุบัติ ก็แต่ว่าสถานที่อื่นที่ชื่อว่า เป็น
ที่ออกไปจากทุกข์ ยิ่งกว่านี้ไม่มี. เมื่อพกพรหมทูลอย่างนี้แล้ว พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำนี้กะพกพรหมว่า พกพรหมผู้เจริญ ตกอยู่ใน
ในอำนาจของอวิชาแล้วหนอ พกพรหมผู้เจริญ ตกอยู่ในอำนาจของ
อวิชาแล้วหนอ เพราะได้พูดถึงสิ่งที่ไม่เที่ยงนั่นแหละว่าเป็นของเที่ยง
และได้พูดถึงธรรมที่สงบอย่างอื่น ว่าเป็นธรรมเป็นที่ออกไปจากทุกข์

อันยิ่งยวดไม่มีธรรมอื่นที่เป็นธรรมเป็นที่ออกไปจากทุกข์ยิ่งกว่า พระพรหมได้ฟังคำนั้นแล้วคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า นี้ จะอนุวัตรคล้อยตามเราด้วยประการอย่างนี้ว่า ท่านกล่าวอย่างนี้ถูกแล้ว แต่เกรงกลัวการอนุโยคย่อนของ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทำนองเดียวกับโจรผู้ด้อยกำลัง ได้รับการตีเล็กน้อย ก็บอกเพื่อนฝูงทุกคนว่า ฉันคนเดียวหรือเป็นโจร ? คนโน้นก็เป็นโจร คนโน้นก็เป็นโจร เมื่อจะบอกเพื่อนฝูงของตนแม้คนอื่น ๆ จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ข้าแต่พระโคดม พวกข้าพระองค์มี ๗๒

คน ล้วนได้ทำบุญมาแล้ว มีอำนาจแผ่ไป
ลวงความเกิดและความแก่ไปได้ การเกิดเป็น
พรหมนี้ เป็นอันติมชาติ ชาติสุดท้าย จบ
ไตรเพทแล้ว คนจำนวนมากเอ๋ยถึงพวกข้า
พระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทฺวาสตฺตติ ความว่า ข้าแต่พระโคดมไม่ใช่เพียงแต่ข้าพระองค์คนเดียวเท่านั้น โดยที่แท้แล้ว พวกข้าพระองค์ ๗๒ คน ในพรหมโลกนี้ เป็นผู้ล้วนได้ทำบุญมาแล้ว เป็นผู้แผ่อำนาจไป โดยการแผ่อำนาจของตนไปเหนือคนอื่น และได้ลวงเลยความเกิดและความแก่ไปแล้ว การเกิดเป็นพรหมนี้ชื่อว่าถึงพระเวทแล้ว เพราะพวกข้าพระองค์ถึงแล้วด้วยพระเวททั้งหลาย ข้าแต่ พระโคดม

การเกิดเป็นพรหมนี้ เป็นการเกิดครั้งสุดท้าย คือการถึงส่วนหลังที่สุด
ได้แก่การเข้าถึงความเป็นผู้ประเสริฐที่สุด. บทว่า **อสุมาชิปฺปนฺติ**
ชนา อเนกา ความว่า คนอื่นมากมายพากันทำอัญชลี พวกข้าพระองค์
กล่าวคำมีอาทิว่า นี้แลคือพระพรหมพระมหาพรหมผู้เจริญ นมัสการคือ
ปรารภ ได้แก่กระหึ่มอยู่ อธิบายว่า ปรารภนาอยู่ว่าอัสจรรยฺหนอ !
เราทั้งหลายควรจะเป็นแบบนี้.

พระศาสดา ครั้นทรงสดับถ้อยคำของพวกพรหมนั้นแล้ว จึงตรัส
คาถาที่ ๒ ว่า :-

ดูก่อนพรหม ความจริงอายุของท่านนี้

น้อยไม่มากเลย แต่ท่านสำคัญว่าอายุของท่าน

มา จำนวนแสนนิริพพุทะ ดูก่อนพรหม เรา

ตถาคตรู้อายุของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตฺ สหสฺसान นิริพฺพุทานํ** ความว่า
การนับกล่าวคือนิริพพุทะ มีหลายแสน. อธิบายว่า สิบสิบปีเป็นร้อย
สิบร้อยเป็นพัน. ร้อยพันเป็นแสน. ร้อยแสนชื่อว่าโกฏิ. ร้อยแสน
โกฏิชื่อว่าปโกฏิ. ร้อยแสนปโกฏิชื่อว่าโกฏิปโกฏิ. ร้อยแสนโกฏิปโกฏิ
ชื่อว่า ๑ นหุต. ร้อยแสนนหุตชื่อว่า ๑ นินนหุต. นักคำนวณที่ฉลาด
สามารถนับได้เพียงเท่านี้ ขึ้นชื่อว่า การนับต่อจากนี้ไป เป็นวิสัยของพระ-

พุทธเจ้าทั้งหลาย. บรรดาการนับเหล่านั้น ร้อยแสนนินนหุต เป็น ๑
อัพพุทะ. ๒๐ อัพพุทะเป็น ๑ นิรัพพุทะ. ร้อยแสนนิรัพพุทะเหล่านั้น
ชื่อว่า ๑ อหะ. จำนวนเท่านี้ปีเป็นอายุของภพพรหมที่เหลืออยู่ในภพ
นี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาอายุนั้นจึงได้ตรัสอย่างนี้.

ภพพรหมได้สดับพระพุทธพจน์นั้นแล้ว จึงได้กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า:-

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ตรัส

ว่า เราตถาคตเป็นผู้เห็นไม่มีที่สิ้นสุด สัพพัญญู

ก้าวล่วงชาติชราและความโศกแล้ว ขอพระ-

องค์จงตรัสบอกการสมาทานพรต ศีลและ

วัตรจรณะของข้าพระองค์ แต่ก่อนว่าเป็นอย่าง

ไร ซึ่งข้าพระองค์ควรจะทำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภควา ความว่า ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า พระองค์เมื่อตรัสว่า เราตถาคตรู้อายุของท่าน ชื่อ ตรัสว่า
เราตถาคต เห็นไม่มีที่สิ้นสุด เป็นสัพพัญญู ก้าวล่วงชาติชราและความ
โศกได้แล้ว. บทว่า วตสีลวตฺตํ ได้แก่การสมาทานพรต ทั้งศีลและ
วัตร. มีคำอธิบายไว้ว่า ถ้าหากพระองค์ทรงเป็นสัพพัญญูพุทฺธะไซริ
เมื่อเป็นเช่นนั้น อะไรคือพรต ศีลและจรณะเก่าของข้าพระองค์ ขอ
พระองค์จงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ควรรู้ตามความเป็น
จริง ที่พระองค์ตรัสบอก.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงนำเรื่องอดีตทั้งหลาย

มาตรัสบอกแก่พทพรม จึงได้ตรัสคาถา ๔ คาถาว่า :-

ท่านได้ช่วยมนุษย์จำนวนมากผู้เดือดร้อน
ปางตาย กระจายน้ำจืด ให้ได้ดื่มน้ำอันใดไว้
เรตถาคตระลึกถึงพรต ศีลและจรณะเก่าของ
ท่านอันนั้นได้ เหมือนนอนหลับฝันไปแล้ว
ตื่นขึ้น ระลึกถึงความฝันได้ฉะนั้น. ท่านได้
ช่วยฝูงชนใด ที่ถูกโจรจับเป็นเชลยนำมาให้
รอดพ้นได้ที่ริมฝั่งแม่น้ำเอณิ เรตถาคตระลึก
ถึงพรต ศีลและจรณะเก่าของท่านนั้นได้
เหมือนนอนหลับฝันไปแล้วตื่นขึ้น นึกถึงฝัน
ได้ ฉะนั้น. ท่านได้ท่อมกำลังช่วยคนทั้งหลาย
ผู้ไปเรือในกระแสน้ำคองคา ให้พ้นจากพญา-
นาคตัวร้ายกาจ อันใดเรตถาคตระลึกถึงพรต
ศีลและจรณะเก่าของท่านนั้นได้ เหมือนนอน
หลับแล้วตื่นขึ้น นึกถึงฝันได้ ฉะนั้น. อนึ่ง
เรตถาคตได้มีชื่อว่ากัปปะ เป็นอันตวาสก
ของท่าน ได้รู้แล้วว่า ท่านเป็นดาบสผู้มีปัญญา

ดี มีพรต อันใด เราตถาคตระลึกถึงพรต คีล

และจรณะเก่าของท่านนั้นได้ เหมือนนอน

หลับแล้วตื่นขึ้น ระลึกถึงฝันได้ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปาเยติ ความว่า ให้ดื่มแล้ว.

บทว่า มมุมนิ สปุปรเต ความว่า ผู้ปางตายเพราะความร้อน คือ
ลำบากเพราะความร้อนแผดเผาเหลือเกิน. บทว่า สุตตปุปฺพุโธ
ความว่าระลึกถึงพรตเป็นต้น ได้เหมือนนอนหลับไปในเวลาอย่างรุ่งฝัน
เห็นแล้วตื่นขึ้น ระลึกถึงความฝันนั้น ฉะนั้น.

ได้ยินว่า พกพรหมนั้นในกัปปี ๆ หนึ่ง เป็นคาบส อยู่ที่
ทะเลทรายกันดารน้ำ ได้นำน้ำดื่มมาให้คนจำนวนมากที่เดินทางกันดาร.
อยู่มาวันหนึ่ง พ่อค้าพวกหนึ่ง เดินทางไปถึงทะเลทรายที่กันดารน้ำ
ด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม คนทั้งหลายไม่สามารถกำหนดทิศทางได้ เดิน
ทางไป ๗ วัน สิ้นพินสิ้นน้ำ หมดอาหาร ถูกความอยากครอบงำ คิดว่า
บัดนี้ พวกเราไม่มีชีวิตแล้ว พวกกันพักเกวียนเป็นวงรอบแล้ว ต่างก็
ปล่อยโคไปแล้วก็พากันนอนอยู่ใต้เกวียนของตน. ครั้งนั้น คาบสรำลึก
ไปเห็นพ่อค้าเหล่านั้นแล้วคิดว่า เมื่อเราเห็นอยู่ของคนทั้งหลายจงอย่า
พินาศเถิด จึงได้บันดาลให้กระแสน้ำคงคาเกิดขึ้น เฉพาะหน้าของพวกเขา
พ่อค้าด้วยอำนาจฤทธิ์ของตน. และได้เนรมิตไพโรสณห์แห่งหนึ่งไว้ใน
ที่ไม่ไกล. พวกมนุษย์ได้ดื่มน้ำและอาบน้ำให้โคทั้งหลายอิมหันำสำราญ

แล้ว จึงพากันไปเกี่ยวหญ้า เก็บฟืนจากไพรสณฑ์ กำหนดทิศได้แล้ว
ข้ามทางกันดารไปได้โดยปลอดภัย. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสคำว่า
ยี่ ตู่ว ๗เปฯ อนุสุตรามิ นั้นทรงหมายเอาดาบสนั้น.

บทว่า เณณิฏฐสมิ ความว่า ไกลฝั่งแม่น้ำชื่อว่าเอณิ. บทว่า
คยฺหค นียมานิ ความว่า ที่กำลังถูกจับเป็นชะเลยแล้วนำมา.

เล่ากันมาว่าดาบสนั้น ในกาลต่อมาได้อาศัยบ้านชายแดนตำบล
หนึ่งพักอยู่ที่ไพรสณฑ์แห่งหนึ่งใกล้ฝั่งแม่น้ำ. ครั้นวันหนึ่ง พวกโจร
ชาวเขาลงมาปล้นบ้านนั้น จับเอาคนจำนวนมากให้ขึ้นไปบนเขา วาง
คนสอดแนมไว้ที่ระหว่างทาง เข้าไปสู่ซอกเขาแล้วให้นั่งหุงต้มอาหาร
ดาบสได้ยินเสียงร้องครวญครางของสัตว์มีโคและกระบือเป็นต้น และ
ของคนทั้งหลายมีเด็กชายและเด็กหญิงเป็นต้นคิดว่า เมื่อเราเห็นอยู่ ขอ
เขาทั้งหลายจงอย่าพินาศเถิด แล้วจึงละอัทธภาพ เป็นพระราชาเวดล้อม
ด้วยเสนามิองค์ ๔ ได้ให้ตีกลองศึกไป ณ ที่นั้น. พวกคนสอดแนม
เห็นดาบสนั้นแล้วได้บอกแก่พวกโจร. พวกโจรคิดว่า ขึ้นชื่อว่าการ
ทะเลาะกับพระราชาไม่สมควรแล้ว จึงพากันทิ้งเชลยไว้ไม่กินอาหาร
หนีไปแล้ว ดาบสนำคนเหล่านั้นให้กลับไปอยู่บ้านของตนหมดทุกคน
พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสคำว่า ยี่ เณณิฏฐสมิ ๗เปฯ อนุสุตรามิ
นั้นไว้ทรงหมายเอาดาบสนั้น.

บพว่า **คหิตนา** ใต้แก่วีที่พ่วงขนานกัน. บพว่า **ลูทุเรน** ความว่า ผู้หยาบคาย. บพว่า **มนุสฺสกุปฺปา** ความว่า เพราะต้องการให้พวกมนุษย์พินาศ. บพว่า **พลสา** ความว่า ด้วยกำลัง บพว่า **ปสยฺห** ความว่า ช่มชู้.

ในกาลต่อมา คาบสพักอยู่ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา ครั้งนั้นคนทั้งหลายพากันผูกเรือขนาน ๒ - ๓ ลำติดกัน แล้วสร้างมณฑปดอกไม้ไว้ที่ยอดเรือขนาน นั่งกินนั่งดื่มอยู่ในเรือขนาน เล่นไปที่ฝั่งสมุทร พวกเขาพากันเทศุราที่เหลื่อจากค้ำ ข้าวปลาเนื้อและหมากพลูเป็นต้น ที่เหลื่อจากที่กินและเหลื่อจากที่ขบเคี้ยวแล้วลงแม่น้ำคงคานั้นเอง. พญานาคชื่อว่าคังเคยยะโกธว่า คนพวกนี้โยนของที่เหลื่อกินลงเบื้องบนเรา หมายถึงว่า เราจักรวบคนเหล่านั้นให้จมลงในแม่น้ำคงคาหมดทุกคน แล้วเนรมิตอัศจรรย์ใหญ่ประมาณเท่าเรือโกถนลำหนึ่ง แหวกน้ำขึ้นมาแผ่พังพานลอยน้ำไปตรงหน้าคนเหล่านั้น. พวกเขาพอเห็นพญานาคเท่านั้น ก็ถูกมรณภัยคุกคามส่งเสียงร้องลั่นขึ้นพร้อมกันทีเดียว. คาบสได้ยินเสียงคร่ำครวญของพวกเขา ก็รู้ว่าพญานาคโกธ คิดว่า เมื่อเราเห็นอยู่ของคนทั้งหลายจงอย่าพินาศเถิด แล้วได้รับเนรมิตอัศจรรย์เป็นเพศครุฑบินไปด้วยอานุภาพของตน โดยติดต่อกันโดยพลัน. พญานาคเห็นครุฑนั้นแล้ว หวาดกลัวความตายจึงดำลงไปในน้ำ. พวกมนุษย์ถึงความสวัสดิแล้วจึงได้ไปกัน **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสคำว่า **คงคาย โสตสฺมี ๑ เป ๑ อนุสฺสรามิ** นั้นทรงหมายเอาคาบสนั้น.

บทว่า ปตฺตจโร ได้แก่อันเตवासิก. บทว่า สมฺพุทฺธิวฺนฺตํ วติ
โส อมฺลฺลํ ความว่า เรารู้จักท่านว่า เป็นดาบสผู้เพียบพร้อมด้วยปัญญา
ทั้งถึงพร้อมด้วยวัตร. ด้วยบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงไว้อย่าง
ไร ทรงแสดงไว้ว่า คุณก่อนท่านมหาพรหม. ในอดีตกาลในเวลาท่าน
เป็น เกสวดาบส เราตถาคต เป็นคนรับใช้ใกล้ชิดชื่อว่า กัปปะ เมื่อ
ท่านถูกอำมาตย์ชื่อ นารทะ นำมาป่าหิมพานต์ จากเมืองพาราณสี ได้ให้
โรคสงบไป. ลำดับนั้น นารทะ อำมาตย์มาเยี่ยมท่านครั้งที่ ๒ เห็น
หายจากโรค จึงได้กล่าวคาถานี้ว่า :-

ท่านเกสผู้มีโชค ไยเล่าจึงละทิ้งจอมคน
ผู้ให้ความต้องการทุกอย่างสำเร็จได้ มายินดีใน
อาศรมของท่านกัปปะ.

ท่านได้กล่าวคำนี้กะอำมาตย์ นารทะ นั้นนั้นว่า :-

ดูก่อนท่านนารทะ สิ่งที่ดีน่ารื่นรมย์ใจมี
อยู่ ต้นไม้ทั้งหลาย ที่รื่นเรใจก็ยังมี ถ้อยคำ
ที่เป็นสุภษิตของกัปปะให้อาตมารื่นเรใจได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงถึงความที่โรคของท่าน เกส
ดาบส นี้ เป็นสิ่งที่พระองค์ผู้ทรงเป็นอันเตवासิกให้สงบได้ด้วยประการ

อย่างนี้แล้ว จึงได้ตรัสอย่างนี้. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อจะให้มหาพรหมทั้งหมด กำหนดรู้กรรมที่พรหมนั้น พกพรหม ทำไว้ในมนุษยโลกนั่นเอง จึงตรัสคำนี้ไว้.

พกพรหม นั้น ระลึกถึงกรรมที่ตนได้ทำไว้ ตามพระดำรัสของพระศาสดาได้แล้ว เมื่อจะทำการสกุติพระตถาคต จึงได้กล่าวคาถาสุดท้ายไว้ว่า :-

พระองค์ทรงทราบอายุของข้าพระองค์นั้น

ได้แน่นอนแม้สิ่งอื่นพระองค์ก็ทรงทราบเพราะ

พระองค์ทรงเป็นพระพุทธรเจ้าแท้จริง จริ่งอย่าง

นั้น พระรัศมีอันรุ่งโรจน์ของพระองค์นี้ จึง

ส่องพรหมโลกให้สว่างไสวอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตถา हि พุทโธ ความว่า เพราะว่าพระองค์ทรงเป็น พระพุทธรเจ้าแท้จริง อันธรรมดาว่า พระพุทธรเจ้าทั้งหลายจะไม่มีสิ่งที่ไม่ทรงรู้ด้วยว่าท่านเท่านั้นชื่อว่าพุทธร เพราะตรัสรู้ธรรมทุกอย่างนั่นเอง. บทว่า ตถา हि ตายี ความว่า ก็อีกอย่างหนึ่ง เพราะทรงเป็น พระพุทธรเจ้า นั่นเอง พระรัศมีจากพระสรีระของพระองค์ที่รุ่งโรจน์. บทว่า โภภาสยฺย ติฏฺฐติ ความว่า พระรัศมีจากพระสรีระนี้ จึงส่องพรหมโลก แม้ทั้งหมดนี้ให้สว่างไสวอยู่.

พระศาสดา เมื่อทรงให้ภพพรหมรู้พระพุทธรูปของพระองค์ไป
พลาถทรงแสดงธรรมไปพลาถ จึงทรงประกาศสังฆธรรมทั้งหลาย ในที่สุด
แห่งสังฆธรรม จิตของพระพรหมประมาณหมื่นองค์พ้นจากอาสวะทั้งหลาย
แล้ว เพราะไม่ยึดมั่น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นที่พึ่งของพระ-
พรหมทั้งหลายด้วยประการอย่างนี้ ได้เสด็จจากพรหมโลกมาพระเชตวัน
วิหาร แล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยทำนองที่
ได้ทรงแสดงแล้ว ในพรหมโลกนั้น แล้วทรงประชุมชาดกไว้ว่า เกสว-
ดาบสในครั้งนั้น ได้แก่พระพรหม ในบัดนี้ ส่วนกัปประมาณไปได้แก่เรา
ตถาคตนั่นเอง ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาภพพรหมชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กุกกุชาดก ๒. มโนชชาดก ๓. สุตตชาดก ๔. ธาตุโปสก-
คิชมชาดก ๕. ทัพพุปผชาดก ๖. ทสันณกชาดก ๗. เสนกชาดก
๘. อัญญูเสนชาดก ๙. กปิชาดก ๑๐. ภพพรหมชาดก

จบ กุกกุวรรคที่ ๑

๒. คันธารวรรค

๑. คันธารชาดก

ว่าด้วยพุดคำมีประโยชน์เขาโกรธไม่ควรกล่าว

[๑๐๔๓] ท่านทิ้งหมูบ้านที่บริบูรณ์ ๑๖,๐๐๐ หมู
และคลังที่เต็มด้วยทรัพย์มาแล้ว บัดนี้ยังจะทำ
การสะสมอยู่อีก.

[๑๐๔๔] ท่านละทิ้งที่อยู่คือคันธารรัฐ หนีจาก
การปกครองในราชธานี ที่มีทรัพย์พอเพียงแล้ว
บัดนี้ยังจะปกครองในที่นี้อีก.

[๑๐๔๕] ดูก่อนท่านวิเทหะ เรากล่าวธรรมะ
ความจริง เราไม่ชอบธรรมความไม่จริง เมื่อ
เรากล่าวคำเป็นธรรมอยู่ บาปก็ไม่ประอะเปื้อน
เรา.

[๑๐๔๖] คนอื่นได้รับความแค้นเคือง เพราะคำ
พูดอย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงแม้ว่าคำพูดนั้นจะมี
ประโยชน์มาก บัณฑิตก็ไม่ควรพูด.

[๑๐๔๗] ผู้ถูกตักเตือน จะแค้นเคืองหรือไม่แค้น
เคืองก็ตามเถิด จะเจี้ยทิ้งเหมือนโปรยแกลบ

ทั้งก็ตาม เมื่อเขากล่าวคำเป็นธรรมอยู่ ขึ้นชื่อ
ว่าบาปย่อไม่เปราะเปื้อน.

[๑๐๔๘] ถ้าสัตว์เหล่านั้น ไม่มีปัญญาของตนเอง
หรือวินัยที่ศึกษาคือแล้วไซ้ คนจำนวนมากก็
จะเที่ยวไปเหมือนกระป๋องตาบอดเที่ยวไปในป่า

[๑๐๔๙] แต่เพราะเหตุที่ธีรชนบางเหล่าศึกษาคือ
แล้ว ในสำนักอาจารย์ ฉะนั้นธีรชนผู้มีวินัย
ที่ได้แนะนำแล้ว จึงมีจิตตั้งมั่นเที่ยวไปอยู่.

จบ คันธารชาดกที่ ๑

อรรถกถาคันธารวรรคที่ ๒

อรรถกถาคันธารชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
เกสัชชสันนิชการสิกขาบท สิกขาบทว่าด้วยการทำการสะสมเกสัช แล้ว
จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า หิตฺวา ความสหัสสถานิ ดังนี้

ก็เรื่องเกิดขึ้นแล้วที่กรุงราชคฤห์. ความพิสดารว่า เมื่อท่าน
ปีลินทวัจจะไปพระราชวังเพื่อปล่อยคนตระกูลผู้รักษาอาราม แล้วสร้าง
ปราสาททองถวายพระราชาด้วยกำลังฤทธิ์ คนทั้งหลายเลื่อมใสพากัน

ส่งเกศทั้ง ๕ ไปถวายพระเถระ. ท่านแจกจ่ายเกศเหล่านั้นแค่บริษัท
แต่บริษัทของท่านมีมาก พวกเขาเก็บของที่ได้ ๆ มาไว้เต็มกระถางบ้าง
หม้อบ้าง ถลกบาตรบ้าง. คนทั้งหลายเห็นเข้าพากันยกโทษว่า สมณะ
เหล่านี้มักมาก เป็นผู้รักษาลังภายใน. พระศาสดาทรงสดับความเป็น
ไปนั้นแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ก็แลเกศที่เป็นของควรมีของ
ภิกษุผู้เป็นไข้เหล่านั้นใดคั้งนี้เป็นต้น ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
บัณฑิตสมัยก่อน เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ บวชเป็นนักบวชใน
ลัทธิภายนอก แม้รักษาเพียงศีล ๕ ก็ไม่เก็บก้อนเกลือไว้เพื่อประโยชน์
ในวันรุ่งขึ้น ส่วนเธอทั้งหลายบวชในศาสนา ที่นำออกจากทุกข์เห็น
ปานนี้ เมื่อพากันทำการสะสมอาหารไว้ เพื่อประโยชน์แก่วันที่ ๒ วัน
ที่ ๓ ชื่อว่าทำสิ่งที่ไม่สมควร แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก
ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ทรงเป็นโอรสของพระเจ้าคันธาระ
ในคันธารรัฐ เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ โดยพระราชบิดาทิวงคตแล้ว
ทรงครองราชย์โดยธรรม. แม้ในมัชฌิมประเทศ พระเจ้าวิเทหะก็ทรง
ครองราชย์ในวิเทหรัฐ. พระราชาทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทรงเป็นพระ-
สหายที่ไม่เคยเห็นกัน แต่ก็ทรงมีความคุ้นเคยกันอย่างมั่นคง. คนสมัย
นั้นมีอายุยืนดำรงชีวิตอยู่ได้ถึง ๓ แสนปีคั้งนั้นในวันอุโบสถกลางเดือน
พระเจ้าคันธาระก็ทรงสมทานศีลเป็นครั้งคราว แล้วเสด็จไปประทับบน
พระบวรบัลลังก์ภายในชั้นที่โอโถง ทรงตรวจดูโลกธาตุด้านทิศตะวันออก

ทางสี่ปัญจรถที่เปิดไว้ ตรัสถ้อยคำที่ประกอบด้วยธรรมแก่เหล่าอำมาตย์
ขณะนั้นพระราชหูกได้ดับบังดวงจันทร์เต็มดวง เหมือนกระโดดโลดเต้นไป
ในท้องฟ้า. แสงจันทร์อันตรธานหายไป. อำมาตย์ทั้งหลายไม่เห็น
แสงพระจันทร์ จึงทูลพระราชมาถึงภาวะที่ดวงจันทร์ถูกราหุยึดไว้
พระราชาทรงทอพระเนตรพระจันทร์ ทรงพระดำริว่า พระจันทร์นี้
เศร้าหมองอับแสงไปเพราะสิ่งเศร้าหมองที่จรมา. แม้ข้าราชการบริพารนี้ก็
เป็นเครื่องเศร้าหมองสำหรับเราเหมือนกัน แต่การที่เราจะเป็นผู้หมดสง่า
ราศรีเหมือนดวงจันทร์ที่ถูกราหุยึดไว้นั้น ไม่สมควรแก่เราเลย. เราจักละ
ราชสมบัติออกบวช เหมือนดวงพระจันทร์สัญจรไปในท้องฟ้าที่บริสุทธิ์
ฉะนั้น. จะมีประโยชน์อะไรด้วยผู้อื่นที่เราตัดเดือนแล้ว เราจักเป็น
เสมือนผู้ไม่ข้องอยู่ด้วยตระกูลและหมู่คณะ ตัดเดือนตัวเองเท่านั้นเที่ยวไป
นี่เป็นสิ่งที่เหมาะสำหรับเรา แล้วทรงมอบราชสมบัติให้แก่เหล่าอำมาตย์
ด้วยพระดำรัสว่า ท่านทั้งหลายจงพากันแต่งตั้งผู้ที่ท่านทั้งหลายต้อง
ประสงค์ให้เป็นพระราชบิด. พระราชาในคันธารรัฐนั้นทรงสละราช
สมบัติเสด็จออกทรงผนวชเป็นฤๅษี ยังฉานและอภิญาให้เกิดขึ้นแล้ว
ทรงเอบอ้อมด้วยความยินดีในฉาน สำเร็จการอยู่ในท้องถื่นดินแดนหิม
พานต์. ฝ่ายพระเจ้าวิเทหะตรัสถามพวกพ่อค้าทั้งหลายว่า พระราชา
พระสหายของเราสบายดีหรือ ? ทรงทราบว่าพระองค์เสด็จออกทรง
ผนวชแล้วทรงดำริว่า เมื่อสหายของเราทรงผนวชแล้ว เราจักทำอย่างไร
กับราชสมบัติ แล้วจึงทรงสละราชสมบัติในมิถิลนครกว้างยาว ๗ โยชน์

คลังที่เต็มเพียบอยู่ในหมู่บ้าน ๑๖,๐๐๐ หมู่บ้าน ในวิเทหรัฐประมาณ ๓๐๐ โยชน์และหญิงพื่อน ๑๖,๐๐๐ นาง ไม่ทรงคำนึงถึงพระราชโอรส และพระราชธิดา เสด็จสู่ท้องถื่นดินแดนหิมพานต์ทรงผนวชแล้ว เสวยผลไม้ตามที่มี ประทับอยู่ไม่เป็นประจำเที่ยวสัญจรไป. ทั้ง ๒ ท่านนั้น ประพฤติพรตและอาจารย์สมาธิเสมอ ภายหลังได้มาพบกันแต่ก็ไม่รู้จักกัน ชื่นชมกันประพฤติพรตและอาจารย์สมาธิเสมอกัน. ครั้งนั้นวิเทหดาบส ทำการอุปัฏฐากท่านคันธารดาบส ในวันเพ็ญวันหนึ่ง เมื่อท่านทั้ง ๒ นั้น นั่งกล่าววกวาทที่ประกอบด้วยธรรมกัน ณ ควางไม้ต้นใดต้นหนึ่ง พระราหูบดบังดวงจันทร์ ที่ลอยเด่นอยู่ท้องฟ้า. ท่านวิเทหดาบสคิดว่า แสงพระจันทร์หายไปเพราะอะไรหนอ จึงมองดูเห็นพระจันทร์ถูกราดูษิตไว้ จึงเรียนถามว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์อะไรหนอนั้น ได้บดบังพระจันทร์ ทำให้หมดศรีศรี. ท่านคันธารดาบสตอบว่า ดูก่อนอันเตวาลิก นี้ชื่อว่า ราหูเป็นเครื่องเศร้าหมองอย่างหนึ่งของพระจันทร์ ไม่ให้พระจันทร์ส่องแสงสว่าง แม้เราเห็นดวงจันทร์ถูกราดูษิตแล้ว คิดว่า ดวงจันทร์ที่บริสุทธิ์นี้ ก็กลายเป็นหมดแสงไป เพราะเครื่องเศร้าหมองที่จรมาราชสมบัตินี้ก็เป็นเครื่องเศร้าหมองแม้สำหรับเรา เราจักบวชอยู่จนกระทั่งราชสมบัติ จะไม่ทำให้เราอับแสง เหมือนราหูบังดวงจันทร์ แล้ว ทำดวงจันทร์ที่ถูกราดูษิตนั้นเองให้เป็นอารมณ์ ทอดทิ้งราชสมบัติใหญ่ หลวงบวชแล้ว.

วิเทหดาบสถามว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ท่านเป็นพระเจ้าคันธาระ หรือ? คันธารดาบส ถูกแล้วผมเป็นพระเจ้าคันธาระ.

วิ. ข้าแต่ท่านอาจารย์ กระผมเองก็เชื่อว่าพระเจ้าวิเทหะ ใน มิถิลนครในวิเทหรัฐ พวกเราเป็นสหายที่ยังไม่เคยเห็นกันมิใช่หรือ?

คัน. ก็ท่านมีอะไรเป็นอารมณ์ จึงออกบวช?

วิ. กระผมได้ทราบที่ท่านบวชแล้ว คิดว่า ท่านคงได้เห็นคุณ มหันต์ของการบวชแน่นอน จึงทำท่านนั้นแหละให้เป็นอารมณ์ แล้ว สละราชสมบัติออกบวช.

ตั้งแต่นั้นมาดาบสทั้ง ๒ นั้น สม่ักรสมานกันชื่นชมกันเหลือ เกิน เป็นผู้มิผลไม่ว่าที่หาได้เป็นโภชนาหาร ท่องเที่ยวไป. ก็แหละ ทั้ง ๒ ท่านอยู่ด้วยกัน ณ ที่นั้นมาเป็นเวลานาน จึงพากันลงมาจากป่า หิมพานต์ เพื่อต้องการลิ้มรสเค็มรสเปรี้ยว ลูถึงชายแดนตำบลหนึ่ง คนที่ทำลายเลื่อมใสในอิริยาบถของท่าน ถวายภิกษารับปฎิญาแล้ว พากันสร้างที่พักกลางคืนเป็นต้นให้ท่านอยู่ในป่า แม้ในระหว่างทางก็ พากันสร้างบรรณศาลาไว้ในที่ ๆ มีน้ำสะอาดเพื่อต้องการให้ท่านทำภักติจ ท่านพากันเที่ยวภิกษาจารที่บ้านชายแดนนั้นแล้ว นั่งฉันที่บรรณศาลา หลังนั้นแล้ว จึงไปที่อยู่ของคน. คนแม่เหล่านั้นเมื่อถวายอาหาร ท่าน บางครั้งก็ถวายเกลือใส่ลงในบาตร บางคราวก็ห่อใบตองถวาย บางคราวก็ถวายอาหารที่มีรสไม่เค็มเลย. วันหนึ่งพวกเขาได้ถวายเกลือ

จำนวนมาก ในห่อใบตองแก่ท่านเหล่านั้น. วิเทหดาบสถือเอาเกลือไป
ด้วย เวลาภัตกิจของพระโพธิสัตว์ก็ถวายจนพอ ฝ่ายตนเองก็หยิบเอา
ประมาณพอควร ที่เกินต้องการก็ห่อใบตองแล้วเก็บไว้ที่ต้นหญ้า ด้วย
คิดว่า จักใช้ในวันที่ไม่มีเกลือ อยู่มาวันหนึ่งเมื่อได้อาหารจืด ท่าน
วิเทหดาบสถวายภษาณะภิกษาแก่ท่านคันธาระแล้ว นำเกลือออกมาจาก
ระหว่างต้นหญ้าแล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ นิมนต์ท่านรับเกลือ.
คันธารดาบสถามว่า วันนี้คนทั้งหลายไม่ได้ถวายเกลือ ท่านได้มาจาก
ไหน ?

วิ. ข้าแต่ท่านอาจารย์ ในวันก่อนคนทั้งหลายได้ถวายเกลือมาก
กระผมจึงเก็บเกลือที่เกินความต้องการไว้ด้วยตั้งใจว่า จักใช้ในวันที่
อาหารมีรสจืด.

พระโพธิสัตว์จึงต่อว่า วิเทหดาบสว่า โมฆบุรุษเอ๋ย ท่านละทิ้ง
วิเทหรัฐประมาณ ๓ ร้อยโยชน์มาแล้ว ถึงความไม่มีกังวลอะไร บัดนี้
ยังเกิดความทะยานอยากในก้อนเกลืออีกหรือ เมื่อจะตักเตือนท่าน จึง
ได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ท่านละทิ้งหมู่บ้านที่บริบูรณ์ ๑๖,๐๐๐ หมู่
และคลังที่เต็มด้วยทรัพย์มาแล้ว บัดนี้ยังจะทำ
การสะสมอยู่อีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกฎุจาคารานิ ได้แก่คลังทองคำคลังเงินคลังแก้วมีแก้วมณีและแก้วมุกดาเป็นต้น ทั้งคลังผ้าและคลังข้าวเปลือก. บทว่า ฝิตานิ ความว่า เต็มแล้ว. บทว่า สหุณินฺนุทานิ กุพฺพติ ความว่า บัดนี้ ท่านยังจะทำการสะสมเพียงเกลือ ด้วยคิดว่าจักใช้พรุ่งนี้ จักใช้วันที่ ๓.

วิเทหดาบส ถูกตำหนิอยู่อย่างนี้ ทนคำตำหนิไม่ได้ กลายเป็นปฎิปักษ์ไป เมื่อจะแย้งว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ท่านไม่เห็นโทษของตัวเอง เห็นแต่โทษของผมอย่างเดียว ท่านดำริว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยคนอื่นที่ตักเตือนเรา เราจักเตือนตัวเราเอง ทอดทิ้งราชสมบัติออกบวชแล้ว แต่วันนี้เหตุไฉนท่านจึงตักเตือนผม จึงได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า:-

ท่านละทิ้งอยู่คือคันธารรัฐ หนีจากการ

ปกครอง ในราชธานีที่มีทรัพย์พอเพียงแล้ว

บัดนี้ ยังจะปกครองในที่นี้อีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปสาสนิโต ความว่า จากการตักเตือนและการพรั่สาสน. บทว่า อิธ ทานิ ความว่า เหตุไฉน บัดนี้ท่านจึงตักเตือนในที่นี้ คือในป่าอีก.

พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

ดูก่อนท่าน วิเทหะ เรากล่าวธรรม

ความจริง เราไม่ชอบบอกรรมความไม่จริง เมื่อ

เรากล่าวคำเป็นธรรมอยู่ บากก็ไม่ประอะเปื้อน

เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมํ** ได้แก่สภาวะความเป็นเอง คือเหตุที่บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงพรรณนาสรรเสริญ แล้ว. บทว่า **อธมฺโม เม น รุจฺจติ** ความว่า ธรรมดาธรรมไม่ใช่สภาวะความเป็นเอง เราก็ไม่ชอบใจแต่ไหนแต่ไรมา. บทว่า **น ปาปมฺอุปฺลิมฺปติ** ความว่าเมื่อเรากล่าวสภาวะนั้นเองหรือเหตุนั้นแหละอยู่ขึ้นชื่อว่าบาปจะไม่ติดอยู่ในใจ. ธรรมดาการให้โอวาทนี้เป็นประเพณีของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกและโพธิสัตว์ทั้งหลาย. ถึงคนพาลจะไม่รับเอาโอวาทที่ท่านเหล่านั้นให้แล้ว แต่ผู้ให้โอวาทก็ไม่มีบาปเลย. เมื่อจะแสดงอีกจึงกล่าวคาถาว่า :-

ผู้มีปัญญา คนใดมักช้โทษมักพูดบาราม

คนควรมองให้เหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ ควรคบ
บัณฑิตเช่นนั้น เพราะว่า เมื่อคบบัณฑิตเช่น
นั้น จะมีแต่ความดีไม่มีความชั่ว คนควรตัด
เดือน ควรพระสอนและควรห้ามเขาจากอสัง-
ฆารุช เพราะและเป็นที่รักของเหล่าอสังฆารุช
ไม่เป็นที่รักของเหล่าอสังฆารุช.

วิเทหดาบสฟังถ้อยคำของพระโพธิสัตว์นั้นแล้ว กล่าวว่า ข้าแต่
ท่านอาจารย์ บุคคลแม่เมื่อกล่าวถ้อยคำที่อิงประโยชน์ ก็ไม่ควรกล่าว
กระทบเสียดแทงผู้อื่น ท่านกล่าวคำหยาบคายมาก เหมือนโกนผม
ด้วยมีดโกนไม่คม แล้วจึงกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

**คนอื่นได้รับความแค้นเคือง เพราะคำพูด
อย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงแม้ว่าคำนั้นจะมีประโยชน์
มาก บัณฑิตก็ไม่ควรพูด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เยนเกนจิ** ความว่า ด้วยเหตุ แม่
ประกอบด้วยกรรม. บทว่า **ลภติ รุปัน** ความว่า ได้รับความกระทบ
กระทบ ความแค้นเคืองคือความเดือดดาล. บทว่า **นตฺ ภาเสยฺย** มี
เนื้อความว่า เพราะฉะนั้น บุคคลไม่ควรกล่าววาจาที่เป็นเหตุให้
ประทุษร้ายบุคคลอื่นนั้นที่มีประโยชน์มาก คือแม่ที่อิงอาศัยประโยชน์
ตั้งมากมาย.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงกล่าวคาถาที่ ๕ แก่วิเทหดาบสนั้น
ว่า :-

**ผู้ถูกตักเตือน จะแค้นเคืองหรือไม่แค้น
เคืองก็ตามเถิด หรือจะเขี้ยวทิ่มเหมือนไปรย
แกลบทิ่มก็ตาม เมื่อเรากล่าวคำเป็นธรรมอยู่
ขึ้นชื่อว่าบาป ย่อมไม่ประอะเพื่อนเรา.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กามิ** ความว่า. โดยส่วนเดียว. มีคำอธิบายว่า บุคคลผู้ทำกรรมไม่สมควร เมื่อถูกตัดเตือนว่า ท่านทำกรรมไม่ควรแล้ว จะโกรธโดยส่วนเดียวก็ตาม หรือไม่โกรธก็ตาม. อีกอย่างหนึ่งเขาจะเขี่ยทิ้งเหมือนกำเผลบหว่านทิ้งก็ตาม แต่ว่าเมื่อเรากล่าวคำเป็นธรรมอยู่ **จัน** ชื่อว่าบาปย่อมไม่มี.

ก็แหละพระโพธิสัตว์ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ได้ดำรงอยู่ในข้อปฏิบัติที่สมควรแก่โอวาทของพระสุคตนี้ว่า **คูก่อน** อานนทฺ เราตถาคตจักไม่ทะนุถนอมเลย เหมือนช่างหม้อทะนุถนอมภาชนะดินเหนียวที่ยังดิบ ๆ ฉะนั้น เราตถาคตจักบาราบเอาบาราบเอา ผู้ใดหนักแน่นเป็นสาระ ผู้นั้นก็จักดำรงอยู่ได้ เมื่อจะตัดเตือนวิเทหดาบสอีก เพื่อแสดงให้เห็นว่า ท่านตัดเตือนบาราบแล้ว ตัดเตือนบาราบอีก จึงรับบุคคลทั้งหลายผู้เช่นกับภาชนะดินที่เผาสุกแล้วไว้ เหมือนช่างหม้อเคาะดูแล้วเคาะดูอีก ไม่รับเอาภาชนะดินที่ยังดิบไว้ รับเอาเฉพาะภาชนะดินที่เผาสุกแล้วเท่านั้นไว้ ฉะนั้นดังนี้แล้ว จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาไว้ว่า :-

ถ้าสัตว์เหล่านี้ไม่มีปัญญาของตนเอง หรือ

วินัยที่ศึกษาดีแล้วไซ้ คนจำนวนมากก็จะ

เที่ยวไป เหมือนกระบือตาบอดเที่ยวไปในป่า

ฉะนั้น แต่เพราะเหตุที่ธีรชนบางเหล่า ศึกษาดี

แล้วในสำนักอาจารย์ฉะนั้น ชีรชนผู้มีวินัยที่

ได้แนะนำแล้ว จึงมีจิตตั้งมั่นเที่ยวไปอยู่.

กาลานี้มีเนื้อความว่า ลูกอนสหายวิเทหะ เพราะว่าถ้าหากสัตว์เหล่านี้ ไม่มีปัญญาหรือไม่มีวินัยคืออาจารย์บัญญัติ ที่ศึกษาดีแล้วเพราะอาศัยเหล่าบัณฑิตผู้ให้โอวาทไซ้ริ เมื่อเป็นเช่นนี้คนเป็นอันมาก ก็จะ เป็นเช่นท่านเที่ยวไป เหมือนกระบือตาบอด ไม่รู้ที่ ๆ เป็นที่โคจรหรือ อโคจร มีสิ่งที่น่ารังเกียจหรือไม่มีสิ่งที่น่ารังเกียจ เที่ยวไปในพงหญ้า และเถาวัลย์เป็นต้น แต่เพราะเหตุที่สัตว์ บางพวกในโลกนี้ ที่ปราศจากปัญญาของตนศึกษาดีแล้ว ด้วยอาจารย์บัญญัติในสำนักอาจารย์ เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นชื่อว่ามิมีวินัยที่แนะนำแล้ว เพราะตนเป็นผู้ที่ อาจารย์แนะนำแล้ว ด้วยวินัยที่เหมาะสม ก็เป็นผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ได้แก่เป็นผู้มีจิตเป็นสมาธิเที่ยวไปดังนี้. ด้วยกาลานี้ท่านคันธารดาบส แสดงคำนี้ไว้ว่า จริงอยู่ คนนี้เป็นคฤหัสถ์ ก็ศึกษาสิกขาที่สมควรแก่ตระกูลของตน เป็นบรรพชิตก็ศึกษาสิกขาที่สมควรแก่บรรพชิต อธิบายว่า ฝ่ายคฤหัสถ์เป็นผู้ศึกษาดีในกสิกรรมและโครัคกกรรมเป็นต้น ที่เหมาะสมแก่ตระกูลของตนแล้วเที่ยว ก็จะเป็นผู้มีความเป็นอยู่สมบูรณ์ มีใจมั่นคงเที่ยวไป. ส่วนบรรพชิต เป็นผู้ศึกษาดีในอาจารย์มีการก้าวไปข้างหน้าและการถอยกลับเป็นต้น และในอริสัสสิกขา อริจิตสิกขาและ อริปัญญาสิกขาทั้งหลายที่เหมาะสมแก่บรรพชิต ที่น่าเลื่อมใสแล้วก็เป็น

ผู้ปราศจากความฟุ้งซ่านมีจิตตั้งมั่นเที่ยวไป. เพราะว่าในโลกนี้ :-

ความเป็นพหูสูต ๑ วินัยที่ศึกษาดีแล้ว ๑

วาทะที่เป็นสุภายิต ๑ ตามอย่างนี้เป็นมงคลอัน

สูงสูดดังนี้.

วิเทหดาบสได้ฟังคำนั้นแล้ว โห้ว้ขอขมาพระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่
ท่านอาจารย์ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ขอท่านจงตัดเดือนจงพร้าสอนเราเถิด
เรากล่าวกะท่านเพราะความเป็นผู้ไม่มีความยับยั้งใจโดยกำเนิด ขอท่าน
จงให้อภัยแก่เราเถิด. ท่านทั้ง ๒ นั้นอยู่สมัคสมานกันแล้วได้พากันไปป่า
หิมพานต์อีกนั้นแหละ ณ ที่นั้นพระโพธิสัตว์ได้บอกกสิณบริกรรมแก่
วิเทหดาบส. ท่านสดับแล้วยังอภิญาและสมาบัติให้เกิดขึ้น. ทั้ง ๒
ท่านนั้นเป็นผู้มีฉานไม่เสื่อมแล้ว ได้เป็นผู้มีพรหมโลก เป็นที่ไปใน
เบื้องหน้า.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดกไว้ว่า วิเทหราชาในครั้งนั้น ได้แก่พระอานนท์ในบัดนี้ ส่วน
คันธารราชา ได้แก่เรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาคันธารชาดกที่ ๑

๒. มหาภิชาดก

ว่าด้วยคุณธรรมของหัวหน้า

[๑๐๕๐] ดูก่อนขุนกระบี่ ท่านได้ทอดตัวเป็น
สะพานให้เหล่าวานรข้ามไปโดยสวัสดิ์ ท่าน
เป็นอะไรกับวานรเหล่านั้น และวานรเหล่านั้น
เป็นอะไรกับท่าน ?

[๑๐๕๑] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงปราบข้าศึก ข้าพระ-
องค์เป็นพญาวานรผู้เป็นใหญ่ ปกครองฝูง
วานรเหล่านั้น เมื่อพวกเขาถูกความโศก
ครอบงำ หวาดกลัวพระองค์.

[๑๐๕๒] ข้าพระองค์ได้ทะยานพุ่งตัว ที่มีเครื่องผูก
คือเถาวัลย์ผูกสะเอวไว้แน่น ไปจากต้นไม้ต้น
นั้นชั่วระยะร้อยคันธนูที่ปลดสายแล้ว.

[๑๐๕๓] กลับมาถึงต้นไม้ เหมือนเมฆถูกลม
หอบไปฉะนั้น แต่ข้าพระองค์ไปไม่ถึงต้นไม้
นั้น จึงได้ใช้มือจับกิ่งไม้ไว้.

[๑๐๕๔] พวกวานรได้พากันเอาเท้าเหยียบเข้าพระองค์นั้น ผู้ถูกกิ้งไม้และเถาวัลย์รั้งไว้ จนตึงเหมือนสายพิณ แต่ไปโดยสวัสดิ์.

[๑๐๕๕] การผูกมัดไว้ จึงไม่เผลอนเข้าพระองค์ให้เดือดร้อน ผู้มาก็จักไม่ให้เข้าพระองค์เดือดร้อน เพราะเข้าพระองค์ได้นำความสุขมาให้เหล่าวานร ที่ให้เข้าพระองค์ครองความเป็นใหญ่.

[๑๐๕๖] ข้าแต่พระราชาผู้ทรงปราบข้าศึก ข้าพระองค์จะยกอุปมาถวายพระองค์ ขอพระองค์จงทรงสดับข้ออุปมานั้น ธรรมดากษัตริย์ผู้เป็นพระราชา ทรงพระปรีชาสามารถ ควรแสวงหาความสุขให้แก่รัฐ ยวดยานพาหนะ กำลังพล และนิคมทั่วหน้ากัน.

จบ มหาภีชาดกที่ ๒

อรรถกถามหากปิชาดก ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ ญัตตัจฉริยา คือการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อพระญาติ แล้วจึงตรัสเรื่องนี้

มีคำเริ่มต้นว่า **อตฺตานิ สงฺกมฺ กตฺวา** ดังนี้. เรื่องจักมีแจ่มชัด
ในภัททสาธชาดก.

ก็ในกาลครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายตั้งเรื่องสนทนากันขึ้นในธรรม
สภาว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า** ก็ทรงบำเพ็ญ
ญาตัตตจริยา. พระศาสดาเสด็จมาแล้วตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายบัด
นี้เชอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องราวอะไร ? เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบ
ทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ ดังนี้แล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่เฉพาะ
ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนตถาคตก็บำเพ็ญญาตัตตจริยาเหมือนกัน
แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดกระบี่ เติบโตแล้วถึงพร้อมด้วยส่วน
ยาวและส่วนกว้างสูงล้ำสัน มีกำลังวังชามาก มีพลังกำลังเท่ากับช้าง ๕
เชือก มีฝูงกระบี่ ๘ หมื่นตัวเป็นบริวาร อาศัยอยู่ที่ถ้ำดินแดนหิมพานต์
ณ ที่นั้นได้มีต้นอัมพะ คือมะม่วง ที่คนทั้งหลายเรียกว่า ต้นนิโครธ
มีกิ่งก้านสาขาแผ่กว้าง มีใบคอกหนา ร่มเงาหนา สูงเทียมยอดเขา อาศัย
ฝั่งแม่คงคา. ผลของมันหวานหอมคล้ายกับกลิ่นและรสผลไม้ทิพย์ ผล
ใหญ่มาก ประมาณเท่าหม้อใบใหญ่ๆ. ผลของกิ่งๆ หนึ่งของมันหล่นลง
บนบก อีกกิ่งหนึ่งหล่นลงน้ำที่แม่คงคา. ส่วนผลของ ๒ กิ่งหล่นลงที่
ท่ามกลางใกล้ต้น. พระโพธิสัตว์เมื่อพาฝูงกระบี่ไปกินผลไม้ที่ต้นนั้นคิดว่า

สักเวลาหนึ่งภัยจักเกิดขึ้นแก่พวกเรา เพราะอาศัยผลไม้ต้นนี้ที่หล่นลงในน้ำ แล้วจึงให้ฝูงกระบี่กินผลของกิ่งบนยอดที่ทอดไปเหนือน้ำด้วยไม่ให้เหลือแม้แต่ผลเดียว ตั้งแต่เวลาผลเท่าแมลงหวี่ ในเวลาออกช่อ แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น ผลสุกผลหนึ่งที่ซ่อนอยู่ในรังมดแดง ฝูงวานรแปดหมื่นตัวมองไม่เห็น หล่นลงไปใต้น้ำ ดิดที่ข้ายด้านบน ของพระเจ้าพาราณสี ผู้ทรงให้ขึงไว้ทั้งด้านบนและด้านล่าง แล้วทรงกินพาน้ำ ในเวลาที่พระราชาทรงเล่นตอนกลางวันแล้วตอนเย็นเสด็จกลับ พวกชาวประมงพากันกู้ข้าย เห็นผลไม้สุกผลนั้น แล้วไม่รู้ว่ามีชื่อไม้นั้น จึงนำไปถวายพระราชาก็ทอดพระเนตร.

พระราชตรัสถามว่า นี่ผลอะไรกัน ?

ชาวประมง ข้าพระพุทธเจ้าไม่ทราบ พระพุทธเจ้าข้า.

พระราชฯ ใครจักทราบ ?

ชาวประมง พรานไพร พระพุทธเจ้าข้า.

พระราชารับสั่งให้เรียกพรานไพรมา ตรัสถามแล้ว ก็ทรงทราบว่าเป็นผลมะม่วงสุก แล้วทรงใช้พระแสงกริชเฉือน ให้พรานไพรรับประทานก่อน ภายหลังก็เสวยด้วยพระองค์เอง. พระราชทานให้พระสนมบ้าง อำมาตย์บ้างรับประทานกัน. รสของผลมะม่วงสุก เผ่าชาวชานไปทั่วพระสรีระทั้งสิ้นของพระราชฯ. พระราชฯนั้นทรงคิดพระทัยในความยินดีชอบใจในรส ได้ตรัสถามพวกพรานไพรถึงที่อยู่ของตนไม้นั้น

เมื่อพวกเขาทูลว่า ที่ฝั่งแม่น้ำในท้องถื่นดินแดนแห่งหิมพานต์ จึงรับ
สั่งให้คนจำนวนมากต่อเรือขนานแล้วได้เสด็จทวนกระแสน้ำขึ้นไป ตาม
ทางที่พวกพรานไพรทูลชี้แนะ. แต่พวกพรานไม่ได้ทูลบอกกำหนดว่า สิ้น
เวลาเท่านี้วัน. ถึงที่นั่นตามลำดับแล้ว พวกพรานไพรจึงทูลพระราชว่า
นี่คือต้นไม้ที่ประเสริฐ พระพุทธเจ้าข้า. พระราชารับสั่งให้จอดเรือไว้
ที่แม่น้ำแล้ว มีมหาชนห้อมล้อมเสด็จดำเนินไป ณ ที่นั้นด้วยพระบาท
ทรงให้ปุบรรมที่ควงไม้ เสาผลมะม่วงสุก แล้วเสวยพระกระยาหาร
มีรสเลิศนานาชนิดเสร็จแล้วก็บรรทม. ราชบุรุษทั้งหลายวางยามแล้ว
ก่อกองไฟไว้ทุกทิศ. เมื่อมนุษย์ทั้งหลายหลับกันแล้ว พระมหาสัตว์จึง
ได้ไปกับด้วยบริษัทรในเวลาเที่ยงคืน. วานร ๘๐,๐๐๐ ตัวพากันได้ไปกิน
ผลมะม่วงสุกจากกิ่งหนึ่งไปยังกิ่งหนึ่ง. พระราชาทรงตื่นบรรทม ทรง
เห็นฝูงกระบี่ จึงทรงปลุกให้คนทั้งหลายตื่นขึ้น แล้วรับสั่งให้เรียกพวก
แมนธนูมา แล้วตรัสว่า พรุ่งนี้สุเจ้าทั้งหลายจงพากันล้อมยิงพวกวานร
เหล่านั้น ที่กินผลไม้โดยไม่ให้มันหนีไป. พรุ่งนี้ฉันจะกินผลมะม่วง
และเนื้อวานร. พวกแมนธนูทูลรับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ๆ แล้ว
พากันยึนล้อมต้นไม้แล้วขึ้นลูกศรไว้. พวกวานรได้เห็นพวกเขากลัวภัย
คือความตาย ไม่อาจหนีไปได้ จึงพากันเข้าไปหาพระมหาสัตว์ ยืนสั่น
สะท้านอยู่พลางถามว่า ข้าแต่สมมุติเทพ พวกคนแมนธนูยึนล้อมต้นไม้
ด้วยหมายใจว่า พวกเราจักยิงถึงตัวที่หนีไป พวกเราจักทำอะไรกัน ?
พระโพธิสัตว์ปลอบใจฝูงวานรว่า สุเจ้าทั้งหลายอย่ากลัว ฉันจักให้ชีวิต

แก่พวกเธอ แล้วไต่กิ่งขึ้นกิ่งไม้กิ่งที่ชี้ไปตรง ๆ แล้วไต่กิ่งที่ชี้ไปตรงหน้า
แม่น้ำคงคา กระโดดจากปลายกิ่งนั้น เลยที่ประมาณชั่วร้อยคันธนูไป
ตกลงที่ยอดพุ่มไม้พุ่มหนึ่ง ลงจากพุ่มไม้นั้นแล้ว กำหนดอากาศระยะทาง
ไว้ว่า ที่ ๆ เรามาประมาณเท่านี้ แล้วกัศเคือหาวยเถาหนึ่งที่โคนเกาะ
กาบออกแล้ว กะช่วงระยะไว้ ๒ ช่วงนี้ คือ ช่วงระยะเท่านี้ จักผูกต้นไม้
ช่วงระยะเท่านี้ จักชิงไปในอากาศ แต่ไม่ได้กะช่วงระยะสำหรับผูก
สะเอวของตน. เขาลากเอาเถาหาวยเถานั้นไปผูกเส้นหนึ่งไว้ที่ต้นไม้ที่
ขึ้นอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ผูกเส้นหนึ่งไว้ที่สะเอวของตน กระโดดไปสู่
สถานที่ประมาณชั่วร้อยคันธนูโดยเร็วเหมือนเมฆถูกลมพัดหอบไปจะนั้น
เพราะไม่ได้กะช่วงระยะที่ผูกสะเอวไว้ จึงไม่อาจจะชิงต้นไม้ได้จึงเอามือ
ทั้ง ๒ ยึดกิ่งมะม่วงไว้ให้แน่นแล้ว ได้ให้สัตยญาณแก่ฝูงวานรว่า สูเจ้า
ทั้งหลายจงเหยียบหลังฉันไต่ไปอย่างปลอดภัย ตามเถาหาวยโดยเร็ว.
วานร ๘ หมื่นตัวไหว้ขอมาพระมหาสัตว์แล้ว ไต่ไปอย่างนั้น. ฝ่าย
พระเทวทัตครั้งนั้นเป็นลิงอยู่ในจำนวนลิงเหล่านั้น คิดว่า นี่เป็นเวลา
ที่จะได้เห็นหลังศัตรูของเราแล้ว จึงขึ้นกิ่งไม้สูง ให้เกิดกำลังเร็วแล้ว
ตกลงบนหลังของพระมหาสัตว์ กระโดดลงเหยียบหลังพระมหาสัตว์ด้วย
กำลังเร็วหัวใจของพระมหาสัตว์แตก. เกิดเวทนามีกำลังแรงกล้าขึ้น.
ฝ่ายลิงเทวทัตนั้น ทำพระมหาสัตว์นั้นให้ได้รับเวทนาแล้ว ก็หลีกไป
พระมหาสัตว์ได้อยู่ลำพังตัวเดียว. พระราชาบรรทมยังไม่หลับ ทอด
พระเนตรเห็นกิริยาที่พวกวานร และพระมหาสัตว์กระทำทุกอย่างแล้ว

ทรงบรรทมพลางดำริว่า วานรตัวนี้เป็นสัตว์เดียรฉาน ได้ทำความสวัสดิ
แก่บริษัททีเดียว โดยมีได้คำนึงถึงชีวิตของตน. เมื่อสว่างแล้วพระองค์
ทรงพอพระทัยต่อพระมหาสัตว์ ทรงดำริว่า เราไม่ควรให้ขุนกระบี่นี้
พินาศไป เราจักให้เอาขุนกระบี่นั้นลงมาปฏิบัติรักษา แล้วได้รับสั่งให้
จอดเรือขนานไว้ภายในแม่น้ำคงคา ทรงให้ผูกกรงไว้บนนั้นแล้วให้ค่อย
ยกขุนกระบี่ลงมา แล้วรับสั่งให้คลุมผ้ากาสาหวัดรับบนหลัง ให้อาบน้ำ
ในแม่น้ำคงคา ให้ดื่มน้ำอ้อย ให้เอาน้ำมันที่เจียวแล้วพั้นครั้ง ชะโลม
บนหลัง ให้ปูหนังแพะบนที่นอนแล้ว. ทรงให้ขุนกระบี่นั้นนอนบนที่
นอนนั้น พระองค์เองประทับนั่งบนอาสนะต่ำ ได้ตรัสคาถาที่ ๑ ว่า :-

ดูก่อนขุนกระบี่ ท่านได้ทอดตัวเป็น

สะพานให้เหล่าวานรข้ามไปโดยสวัสดิ ท่าน

เป็นอะไรกับวานรเหล่านั้น และวานรเหล่านั้น

เป็นอะไรกับท่าน ?

กาลานั้นมีเนื้อความว่า ดูก่อนขุนกระบี่ผู้เจริญท่านทำตนให้เป็น
สะพานคอยกตให้เป็นคาน แล้วสละชีพให้ฝูงวานรเหล่านี้ข้ามไปโดย
สวัสดิ คือให้ข้ามไปโดยเกษม. ท่านได้เป็นอะไรกับพวกเขาหรือพวก
เขาเหล่านี้ ได้เป็นอะไรกับท่าน หรือวานรเหล่านี้ เป็นอะไรกับเรา.

พระโพธิสัตว์ได้สดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะดักเตือนเพราะราชา จึง
กล่าวคาถาที่เหลือว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงปราบข้าศึก ข้าพระ-

องค์เป็นพญาวานรผู้เป็นใหญ่ ปกครองฝูง
วานรเหล่านั้น เมื่อพวกเขาถูกความโศก
ครอบงำ หวาดกลัวพระองค์. ข้าพระองค์ได้
ทะยานพุ่งตัว ที่มีเครื่องผูก คือเถาวัลย์ผูก
สะเอวไว้แน่น ไปจากต้นไม้ต้นนั้น ชั่วระยะ
ร้อยคันธนูที่ปลดสายแล้ว. กลับมาถึงต้นไม้
เหมือนเมฆถูกลมหอบไปฉะนั้น แต่ข้าพระ-
องค์นั้นไปไม่ถึงต้นไม้ นั้น จึงได้ใช้มือจับกิ่ง
ไม้ไว้. พวกวานรได้พากันเอาเท้าเหยียบข้า-
พระองค์นั้น ผู้ถูกกิ่งไม้และเถาวัลย์รั้งไว้จนถึง
เหมือนสายพิณที่ขึงตึง แล้วไต่ไปโดยสวัสดิ-
การผูกมัดไว้ จึงไม่เผลอนข้าพระองค์ให้เดือด
ร้อน ผู้มาที่จักไมให้ข้าพระองค์เดือดร้อน
เพราะข้าพระองค์ได้นำความสุขมาให้เหล่าวานร
ที่ให้ข้าพระองค์ครองความเป็นใหญ่. ข้าแต่
พระราชเจ้าผู้ทรงปราบข้าศึก ข้าพระองค์จะยก

อุปมาถวายพระองค์ ขอพระองค์จงทรงสถาป
ข้ออุปมานั้น ธรรมดากษัตริย์ผู้เป็นพระราชา
ทรงพระปรีชาสามารถ ควรแสวงหาความสุข
ให้แก่รัฐ ยวดยานพาหนะ กำลังพล และ
นิคมทั่วหน้ากัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตสึ ได้แก่วานร ๘ หมื่นตัวเหล่านี้นั้น. บทว่า ภิตานนุเต ความว่า ผู้หวาดกลัวพระองค์ผู้ทรงประทับขึ้นสั่งการให้ยิง. พระยวานรร้องเรียกพระราชาว่า อรินทมะ. บทว่า วิสุตฺถุชฺชโน สติ ความว่า ผู้กระโดดพุ่งตัวไปในอากาศถึงที่ประมาณชั่วร้อยคันธนูที่ยกขึ้นวัด. บทว่า. ตโต ความว่า จากต้นไม้ต้นนี้ คือจากที่ที่กระโดดไป. บทว่า อปรปาเทสุ ความว่า ที่เบื้องหลังเท้า. คำว่า อปรปาเทสุ นี้ ท่านกล่าวหมายถึงบันเอว. เพราะว่าพระโพธิสัตว์ผูกเถาวัลย์นั้นไว้ที่บันเอวให้มันแล้ว ยันพื้นดินด้วยเท้าหลังทยานไปสู่อากาศด้วยกำลังเร็วของลม. บทว่า นุญโณ รุกฺขมุปาคมี ความว่า ข้าพระองค์พุ่งไปด้วยลมของตนที่ทำให้เกิดกำลังเร็ว เหมือนกับก้อนเมฆถูกลมหอบไปจะนั้น คือเป็นผู้พุ่งไปด้วยกำลังเร็วของตน เหมือนก้อนเมฆที่ถูกลมหอบลอยไปตามลมจะนั้น แล้วได้กลับมาถึงต้นมะม่วงนี้. บทว่า อปฺปภาวึ มีเนื้อความว่า ข้าพระองค์นั้นไปไม่ถึงต้นไม้ยังขาดอยู่ประมาณช่วงตัว จึงใช้มือจับกิ่งไม้นั้นไว้. บทว่า วิณายตี ความว่า ข้าพระ-

องค์มีร่างกายถูกกิ่งไม้และเครือหวายเหนียวรังไว้ เหมือนสายพิณที่จึง
จนถึงขณะนั้น. บทว่า **สมนุฏกมมุตตา** ความว่า เหล่าวานรที่เข้าพระ -
องค์อนุญาตแล้ว ให้อำมาตย์ของพระเจ้ามาแล้ว ใช้อำมาตย์คือเหยียบไป
โดยสวัสดิ ไม่มีขาดเลย. บทว่า **ตัม ม น ตปปตี พนุโธ** ความว่า
การผูกด้วยเถาวัลย์นั้น ก็ไม่ทำให้อำมาตย์เดือดร้อนเลย ถึงบัดนี้
ความตายก็ไม่ทำให้อำมาตย์เดือดร้อน. เพราะเหตุไร? บทว่า **สุข-**
มาหริตฺ เตสํ ความว่า เข้าแต่มหาราช เพราะเหตุที่ วานรเหล่านั้น
พูดว่า ท่านผู้นี้จักบำบัดทุกข์แม่ที่เกิดขึ้นแก่พวกเราแล้วบำรุงสุขให้ได้
แล้วจึงได้พากันแต่งตั้งให้อำมาตย์เป็นใหญ่. ฝ่ายอำมาตย์ก็พูด
เหมือนกันว่า เราจักบำบัดทุกข์ที่เกิดขึ้นให้พระเจ้าทั้งหลาย แล้วจึงได้
กลายเป็นหัวหน้า คือ พญาของวานรเหล่านั้น. วันนี้อำมาตย์ได้
บำบัดมรณทุกข์นั้น แล้วนำความสุขมาให้พวกวานรเหล่านั้นแล้ว ด้วย
เหตุนี้ การผูกมัดไว้จึงไม่เผารนอำมาตย์ให้เดือดร้อน เพชฌฆาตคือ
มรณะก็จักไม่ยังอำมาตย์ให้เดือดร้อน. บทว่า **เอตา เต อุปมา**
ความว่า เข้าแต่มหาราช นี้คือชื่ออุปมาการกระทำที่อำมาตย์จะได้ถวาย
แก่พระองค์. บทว่า **ตัม สุตมาหิ** ความว่า เพราะเหตุนี้ ขอพระ -
องค์จงทรงสดับคำตักเตือน ที่อำมาตย์กำลังถวายพระองค์โดยทรง
เทียบเคียงกับอุปมานี้. บทว่า **รณฺฎา รณฺฎสฺส** มีอธิบายว่า เข้าแต่
มหาราช ธรรมดาพระราชผู้ไม่ทรงบีบบังคับแค้นแค้นราษฎรเหมือนหีบ
อ้อยเลย ทรงละการลู่อำนาจอกติ ผูกใจเขาอยู่ด้วยสังกหัตถุธรรม ๔

อย่าง ทรงดำรงอยู่ในราชธรรม ๑๐ ประการ แล้วทรงสละชีวิตของตน เหมือนข้าพระองค์ แล้วควรแสวงหา คือเสาะหาความสุขเท่านั้น แก่ แวนแคว้นทั้งสิ้น ยานพาหนะที่เทียมแล้วมีรถและเกวียนเป็นต้นที่ชื่อว่า ยวดยานกำลังพล กล่าวคือพลเดินเท้า และแก่นิคม กล่าวคือนิคมและ ชนบททั่วหน้ากันด้วยพระดำริว่า เราจักมีประโยชน์อะไรสำหรับท่าน ราษฎรทั้งหลาย ปราศจากความหวาดกลัว หน้าร้อนเปิดประตูได้ ญาติ และมิตรทั้งหลายห้อมล้อมแล้ว ให้บุตรหลานชื่นใจ ลมเย็นโชยมา รับประทานอาหารซึ่งเป็นของตนตามชอบใจ ควรเป็นผู้พร้อมพรั่งด้วยความสุขกายสบายใจ. บทว่า ขตุติเยน ปชานตา ความว่า ก็พระราชาเป็นผู้ได้พระนามว่า กษัตริย์ เพราะทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่แห่งเกษตร คือ เจ้าของทีนา ควรเป็นผู้ทรงปริชา คือทรงสมบูรณ์ด้วยพระปริชาญาณ เกินคนที่เหลือ.

มหาสัตว์เมื่อตกเดือนและปราสาทสอนพระราชาอย่างนี้อยู่ก็ได้ถึงแก่กรรม. พระราชาตรัสเรียกอำมาตย์มา. แล้วตรัสว่าเธอทั้งหลายจงทำ สรรกิจของขุนกระบี่นี้ให้เหมือนสรรพกิจของพระราชา แม้ในฝ่ายใน อิตฺถาคารปี คือเรือนนางสนม ห้องพระมเหสี ก็ทรงบังคับว่า เธอทั้งหลาย จงพากันนุ่งห่มผ้าแดง ขยายผม มีหัตถ์ถือประทีปด้าม ห้อมล้อมขุนกระบี่ไปป่าช้า. อำมาตย์ทั้งหลายตั้งเชิงตะกอนด้วยฟืนเท่าลำเกวียน เผาศพมหาสัตว์ ทำนองเดียวกับถวายพระเพลิงพระราชา. แล้วได้ถือกระโหลกศีรษะไปสู่สำนักพระราชา. พระราชาทรงให้สร้างเจดีย์ไว้ที่ป่าช้า

ของมหาสัตว์ให้ตามประทีป บูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น แล้วทรงให้เลี่ยมกระโหลกศิระด้วยทองคำ วางไว้ที่ปลายหลาว ให้สร้างไว้ข้างหน้าทรงบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น จึงเสด็จไปเมื่อพาราณสี ให้ตั้งไว้ที่ประตูพระราชวัง แล้วทรงให้ตระเตรียมพระนครกระทำการบูชาตลอด ๗ วัน. ต่อมาพระองค์ก็ทรงให้รับเอาธาตุนั้นมาสร้างเจดีย์ไว้ บูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ตลอดพระชนม์ชีพ ทรงดำรงอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้นครองราชสมบัติโดยธรรม แล้วได้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาครัั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสังฆธรรมทั้งหลาย แล้วทรงประชุมชาดกไว้ว่า. พระราชาในครั้งนั้น ได้แก่พระอานนท์ในบัดนี้ ลิงวายเป็นได้แก่พระเทวทัต บริษัททั้งหลายได้แก่พุทธบริษัท ส่วนขุนกระบี่ได้แก่เรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาชาดกที่ ๒

๓. กุมภการชาดก

ว่าด้วยเหตุให้ประพตติภิกขาจารย์วัตร

[๑๐๕๓] อาตมภาพได้เห็นต้นไม้มะม่วงทิ้งอองาม
ออกผลเขียวไปทั้งต้น ในระหว่างปามะม่วง
เมื่อกลับออกมา ได้เห็นมะม่วงต้นนั้นหักย่อย
ยับ เพราะผลของมันเป็นเหตุ ครั้นเห็นแล้ว
อาตมภาพจึงได้ประพตติภิกขาจารย์วัตร.

[๑๐๕๔] หญิงสาวคนหนึ่งสวมกำไลแขนหินหยก
เกลี้ยงกลมคู่หนึ่ง ที่นายช่างผู้ชำนาญเจียรไน
แล้ว ไม่มีเสียงดังแต่เพราะอาศัยกำไลแขน
ทั้ง ๒ จึงมีเสียงดังขึ้น อาตมภาพได้เห็น
เหตุนั้นแล้ว จึงได้ประพตติภิกขาจารย์วัตร.

[๑๐๕๕] นกจำนวนมากพากันบินตามรุมล้อม ตี
จิกนกตัวหนึ่งที่กำลังนำก้อนเนื้อมา เพราะ
อาหารเป็นเหตุ อาตมภาพได้เห็นเหตุนั้นแล้ว
จึงได้ประพตติภิกขาจารย์วัตร.

[๑๐๖๐] อาตมภาพได้เห็นวัว ผู้ตัวหนึ่ง ทำนกลางฝูงมีหนอกขึ้นเปลี่ยว ประกอบด้วยสี่สวาย และมีกำลังมาก ได้เห็นมันขวิดวัวตัวหนึ่งตาย เพราะกามเป็นเหตุ ครั้นได้เห็นเหตุนั้นแล้ว จึงได้ประพุดติภิกขาจารย์วัตร.

[๑๐๖๑] พระราชาเหล่านี้คือ พระเจ้าภริณทกะ ของชาวกลิงคะ ๑ พระเจ้านักคชของชาวคันธาระ ๑ พระเจ้านิมิราชของชาววิเทหะ ๑ พระเจ้าทุมมุขะของชาวปัญจาละ ๑ ทรงละแวนแคว้นออกผนวช หากความหวังโยมิได้.

[๑๐๖๒] พระราชาเหล่านี้ แม้ทุกพระองค์ เสมอด้วยเทพเจ้าเสด็จมาพบกันย่อมสง่างามเหมือนไฟลุกฉะนั้น ดูก่อนนางผู้มีโชค แม้เรากละกามทั้งหลายทิ้งแล้ว ดำรงอยู่ตามแนวทางของตนเที่ยวไปคนเดียว.

[๑๐๖๓] เวลานี้เท่านั้น เวลานั้นนอกจากนี้จะไม่มียศ ภายหลังคงไม่มีผู้สอนฉัน ข้าแต่ท่าน

ผู้มีโชค ฉันเองก็จักพ้นจากมือชายเที่ยวไป
คนเดียว เหมือนนางนกพ้นจากข่อง ฉะนั้น.
[๑๐๖๔] เด็กทั้งหลายรู้จักดิบรู้จักสุข รู้จักเค็ม
และจืด ฉันเห็นขื่อนั้นแล้วจึงบวช เธอจง
เที่ยวไปเพื่อศึกษาเถิด ฉันจะเที่ยวไปเพื่อ
ศึกษา.

จบ กุมภการชาดกที่ ๓

อรรถกถากุมภการชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
การข่มกิเลสแล้ว ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า อมฺพาทมฺพุทฺถํ วนมนฺตรสฺมึ
ดังนี้. เรื่องจักมีแจ้งในปัญญาชาดก.

ก็กาลครั้งนั้น ที่นครสาวัตถี สหาย ๕๐๐ คน บวชแล้ว
พักอยู่ภายในโกฏิสังฆาร ในเวลาเที่ยงคืนได้ตรึกถึงเรื่องกามวิตก.
พระศาสดา ทรงตรวจดูสาวกของพระองค์ทั้งคืนทั้งวัน ๖ ครั้ง คือ
กลางคืน ๓ ครั้ง กลางวัน ๓ ครั้ง ทรงพิทักษ์รักษาเหมือนนกกะต้อยตีวิด
รักษาไข่ จามรักษาขนหาง มารด้ารักษาลูกน้อยที่น่ารัก และเหมือน
คนตาข้างเดียว รักษาตาที่เหลืออยู่ ฉะนั้นเพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรง
ข่มกิเลสที่เกิดขึ้นของสาวกทั้งหลายในขณะนั้น. วันนั้น เวลาเที่ยงคืน

พระองค์กำหนดตรวจดูพระเชตวันอยู่ ทรงทราบวิตกของภิกษุเหล่านั้น ฟุ้งขึ้น ทรงดำริว่า กิเลสนี้เมื่อฟุ้งขึ้นในภายในของภิกษุเหล่านี้. จักทำลายเหตุแห่งอรรถผลเสีย เราตถาคตจักข่มกิเลสแล้วมอบให้ซึ่งอรรถผลแก่ภิกษุเหล่านั้นเดี๋ยวนี้แหละ. แล้วเสด็จออกจากพระคันธกุฎี รับสั่งให้หาพระอานนท์เถระมาแล้วตรัสสั่งให้ประชุมว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงให้ภิกษุผู้อยู่ในโกฏิสถรรูปร่างทั้งหมดประชุมกัน. เสด็จประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่ควรเป็นไปในอำนาจของกิเลสที่เป็นไปแล้วในภายใน ด้วยว่ากิเลสเมื่อเจริญขึ้น ย่อมให้ถึงความพินาศมาเหมือนปัจฉามิตร. ธรรมดาภิกษุ กิเลสแม้มีประมาณเล็กน้อยก็ควรข่มไว้. บัณฑิตในกาลก่อน เห็นอารมณ์ประมาณเล็กน้อย ก็ข่มกิเลสที่เป็นไปแล้วในภายในไว้ให้ปัจเจกโพธิญาณเกิดขึ้น แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในตระกูลช่างหม้อ ในหมู่บ้านใกล้ประตูนครพาราณสี เจริญวัยแล้วได้ครอบครองสมบัติ มีบุตรชาย ๑ คน บุตรหญิง ๑ คน เลี้ยงบุตรภรรยาโดยอาศัยการทำหม้อ. ในกาลครั้งนั้น พระราชาทรงพระนามว่า กรกัณเฑาะ ในทันตปุรนคร แคว้นกลิงคะมีพระราชบริพารมาก เมื่อเสด็จไปพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นต้นมะม่วงใกล้ประตูพระราชอุทยาน มีผลน่าสวย เต็มไปด้วยผลเป็นพวง ประทับบนคอช้างต้นนั้นเอง ทรงเหยียดพระหัตถ์ออก

ไปเก็บผลมะม่วงพวกหนึ่ง แล้วเสด็จเข้าไปพระราชอุทยาน ประทับนั่งบนมณฑลศิลาอาสน์ พระราชทานแก่คนที่ควรพระราชทาน แล้วจึงเสวยผลมะม่วง. จำเดิมแต่เวลาที่พระราชาทรงเก็บผลมะม่วงแล้วตามธรรมดาคนที่เหลือทั้งหลาย ก็ต้องพากันเก็บเหมือนกัน ดังนั้นอำมาตย์บ้าง พราหมณ์และคหบดีบ้าง จึงพากันเขย่าผลมะม่วงให้หล่นแล้วรับประทานกัน. ผู้ที่มาหลัง ๆ ก็ขึ้นต้นไม้ค้ำคองพาดทำให้กิ่งหักทะลายลงกินกัน แม้แต่ผลดิบ ๆ ก็ไม่เหลือ. ฝ่ายพระราชาทรงกรีธาในพระราชอุทยานตลอดทั้งวันแล้ว ตอนเย็นเมื่อทรงประทับนั่งบนคอกช้างต้นที่ตกแต่งแล้ว เสด็จไปทอดพระเนตรเห็นต้นมะม่วงนั้นจึงเสด็จลงจากคอกช้างแล้วเสด็จไปที่โคนต้นมะม่วง ทรงมองดูลำต้นพลงทรงดำริว่า ต้นมะม่วงต้นนั้นเมื่อเข้านี้เอง เต็มไปด้วยผลเป็นพวงสว่างงาม ทำความอึดตาให้แก่ผู้ดูทั้งหลายยืนต้นอยู่ บัดนี้ เขาเก็บผลหมดแล้วหักห้อยรุ่งริ่งยืนต้นอยู่ไม่งาม เมื่อทรงมองดูต้นอื่นอีกได้ทรงเห็นต้นมะม่วงต้นอื่นที่ไม่มีผลแล้ว ประทับยั้งที่ควงไม้ นั่นเอง ทรงทำต้นมะม่วงมีผลให้เป็นอารมณ์ว่า ต้นไม้ต้นนั้นยืนต้นสว่างงามเหมือนภูเขาแก้วมณีโล้น เพราะตัวเองไม่มีผล ส่วนมะม่วงต้นนี้ถึงความย่อยยับอย่างนี้เพราะออกผล แม้ท่ามกลางเรือนนี้ ก็เช่นกันกับต้นมะม่วงที่ออกผล ส่วนการบรรพชาเป็นเช่นกับต้นไม้ที่ไม่มีผล ผู้มีทรัพย์นั้นแหละมีภัย ส่วนผู้ไม่มีทรัพย์ไม่มีภัย แม้เราก็ควรเป็นเหมือนต้นไม้ที่ไม่มีผลดังนี้แล้ว ทรงกำหนดการลักษณะเจริญวิปัสสนายังปัจเจกโพธิญาณให้เกิดขึ้นแล้ว ทรง

รำลึกอยู่ว่า บัดนี้ เราทำลายกระท่อมคือห้องของมารดาแล้ว. การปฏิสนธิในภพทั้ง ๓ เราตัดขาดแล้ว. ส้วมแหล่งอุจจาระ คือสงสารเราล้างแล้ว. ทะเลน้ำตาเราวิดแห้งแล้ว. กำแพงกระดูกเราพังแล้ว. เราจะไม่มีการปฏิสนธิอีกดังนี้ ได้ทรงแต่งองค์ด้วยเครื่องประดับทั้งหมดประทับยืนอยู่แล้ว. จึงอำมาตย์ทั้งหลายได้ทูลพระองค์ว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์เสด็จประทับยืนนานเกินไปแล้ว.

รา. เราไม่ใช่พระราชา แต่เราเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า.

อ่า. ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมดา พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย จะไม่เป็นเช่นกับด้วยพระองค์.

รา. ถ้าเช่นนั้นเป็นอย่างไร ?

อ่า. โคนผมโคนหนวด ปกปิดร่างกายด้วยผ้ากาขาวพัสดร์มี ส่วนเปรียบเทียบกับดวงจันทร์ที่พ้นจากปากพระราหู ฟันกอยู่ที่เงื่อนนันทมูลในป่าหิมพานต์ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นเช่นนี้.

ในขณะนั้น พระราชาทรงยกพระหัตถ์ขึ้นลูบพระเกษา. ในทันทีนั่นเอง เพศฤหัสถ์ก็อันตรธานไป เพศสมณะก็ปรากฏขึ้น สมณบริวารทั้งหลายที่พระองค์ตรัสถึงอย่างนี้ว่า :-

ไตรจีวร บาตร มิคโคณ เข็ม รัตประคตพร้อมด้วยกระบอกกรองน้ำ ๘ อย่างเหล่านี้ เป็นบริวารของภิกษุผู้ประกอบความเพียร

ได้ปกปิดพระกายของพระองค์ทันที. พระองค์ประทับที่อากาศประทาน พระโอวาทแก่มหาชนแล้ว ได้เสด็จไปสู่จอมันทมุลั่นนั้นแหละ.

ฝ่ายพระราชาทรงพระนามว่านัคคชิ ในนครตักกสิลา ที่ แคว้นคันธาระ เสด็จไปที่ท่ามกลางพระราชบัลลังก์ เบื้องบนปราสาท ทอดพระเนตรเห็นหญิงคนหนึ่ง ในมือแต่ละข้างประดับกำไลแก้วมณี คือหยก ข้างละอันนึ่งบดของหอมอยู่ไม่ไกล ประทับนั่งทอดพระเนตร พลังดำริว่า กำไลแก้วมณี คือหยกเหล่านั้นไม่กระทบกัน ไม่มีเสียงดัง เพราะเป็นข้างละอัน คือแยกกันอยู่. ภายหลังนางเอากำไลแขนจาก ข้างขวามาสวมไว้ที่ข้างซ้ายรวมกัน แล้วเริ่มเอามือขวาดึงของหอมมาบด. กำไลแก้วมณีคือหยกที่มือซ้ายมากระทบกำไลข้างที่ ๒ จึงมีเสียงดังขึ้น. พระราชาทอดพระเนตรเห็นกำไลแขนทั้ง ๒ ข้างเหล่านั้นกระทบกัน อยู่มีเสียงดัง จึงทรงดำริว่า กำไลแขนนี้เวลาอยู่ข้างละอันไม่กระทบกัน แต่อาศัยข้างที่ ๒ กระทบกันก็มีเสียงดังฉันใด แม้สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แต่ละคน ๆ ไม่กระทบกัน ก็ไม่ส่งเสียง แต่พอ มี ๒, ๓ คนขึ้นไปก็กระทบกันทำการทะเลาะกัน. ส่วนเราวิจารณ์ ราษฎรในราชสมบัติ ๒ แห่ง ในกัสมิระและคันธาระ เราควรจะเป็น เหมือนกำไลแขนข้างเดียว ไม่วิจารณ์คนอื่น วิจารณ์ตัวเองเท่านั้น อยู่ ดังนี้แล้ว ทรงทำการกระทบกันแห่งกำไลให้เป็นอารมณ์แล้ว ทั้ง ๆ ที่ทรงนั่งอยู่นั้นแหละ ทรงกำหนดไตรลักษณ์ เจริญวิปัสสนา

แล้วยังปัจเจกโพธิญาณให้เกิด. ข้อความที่เหลือเป็นเช่นกับข้อความแต่ก่อนนั้นแหละ.

ที่มีถิลานครในวิเทหรัฐ พระเจ้านิมิราช เสดวยพระกระยาหารเข้าแล้ว มีคณะอำมาตย์แวดล้อม ได้ประทับยืนทอดพระเนตรระหว่างถนน ทางสี่ขั้วที่เปิดไว้. ครั้งนั้น เขี้ยวตัวหนึ่ง คาบเอาชิ้นเนื้อจากเชิงที่ตกลงแล้วบินขึ้นฟ้าไป. นกทั้งหลายมีแรงเป็นต้น บินล้อมเขี้ยวตัวนั้น ข้างโน้นข้างนี้ข้างนี้ข้าง ไซ้จะงอยปากจิกไซ้ปีกตี ไซ้เท้าเฉี่ยวไป เพราะเหตุแห่งอาหาร. มันทนการรังแกทนไม่ไหว จึงทิ้งก้อนเนื้อก้อนนั้นไป. นกตัวอื่นก็คาบเอาเนื้อก้อนนั้นไป. นกเหล่าอื่นก็พากันละเขี้ยวตัวนี้ติดตามนกตัวนั้นไป. ถึงนกตัวนั้นปล่อยแล้วตัวอื่นก็คาบไป นกทั้งหลายก็พากันรุมตึกแม่ตัวนั้นอย่างนั้นเหมือนกัน พระราชาทรงเห็นนกเหล่านั้นแล้ว ทรงดำริว่า นกตัวใด ๆ คาบก้อนเนื้อนกตัวนั้น ๆ นั้นแหละมีความทุกข์ ส่วนนกตัวใด ๆ ทิ้งสละก้อนเนื้อนั้นทิ้ง นกตัวนั้น ๆ นั้นแหละมีความสุข. แม้กามคุณทั้ง ๕ เหล่านี้ ผู้ใด ๆ ยึดถือไว้ ผู้นั้น ๆ นั้นแหละ มีความทุกข์ ส่วนผู้ไม่ยึดถือนั้นแหละมีความสุข เพราะว่ากามเหล่านี้ เป็นของสาธุการสำหรับคนจำนวนมาก. ก็แล เรามีหญิงหมั้นหกพันนาง เราควรจะละกามคุณทั้ง ๕ แล้วเป็นสุขเหมือนเขี้ยวตัวที่ทิ้งก้อนเนื้อจะนั้น. พระองค์ทรงมนสิการโดยแบบคายอยู่ทั้ง ๆ ที่ทรงนั่งอยู่นั้นแหละ ทรงกำหนดไตรลักษณ์ เจริญ

วิปัสสนาแล้วยังปัจเจกโพธิญาณให้เกิดขึ้น. ข้อความที่เหลือเป็นเช่นกับข้อความแต่ก่อนนั้นแหละ.

แม้ในแคว้นอุตตรปัญจาละในกปีตนคร พระราชาทรงพระนามว่า ทุมมุขะ เสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว ทรงประดับเครื่องอสังการพร้อมสรรพ มีหม้ออำมาตย์ห้อมล้อม ได้ประทับยืนทอดพระเนตรพระลานหลวงทางสี่หับญชรที่เปิดไว้. ในขณะนั้นคนเลี้ยงวัวทั้งหลายต่างก็เปิดประตูคอกวัว. พวกวัวตัวผู้ออกจากคอก แล้วก็ติดตามวัวตัวเมียตัวหนึ่งด้วยอำนาจกิเลส. ในจำนวนวัวเหล่านั้น โคถือใหญ่ตัวหนึ่งเขาคมเห็นวัวตัวผู้อื่นกำลังเดินมา มีความเห็นแก่ตัว คือหึงด้วยอำนาจกิเลสครอบงำจึงใช้เขาแหลมขวิดที่ระหว่างขา. ไล่ใหญ่ทั้งหลายของวัวตัวนั้นทะลักออกมาทางปากแผล มันถึงความสิ้นชีวิต ณ ที่นั้นนั่นเอง พระราชาทรงเห็นเหตุการณ์นั้นแล้ว ทรงดำริว่า สัตว์โลกทั้งหลายตั้งต้นแต่สัตว์เดียรัจฉานไปถึงทุกข์ด้วยอำนาจกิเลส วัวผู้ตัวนี้อาศัยกิเลสถึงความสิ้นชีวิต สัตว์แม้เหล่าอื่นก็หวั่นไหว เพราะกิเลสทั้งหลายนั่นเอง เราควรจะประหารกิเลสที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายหวั่นไหว. พระองค์ประทับยืนอยู่นั้นแหละ ทรงกำหนดไตรลักษณ์เจริญวิปัสสนาแล้วยังปัจเจกโพธิญาณให้เกิดขึ้น. ข้อความที่เหลือ เหมือนกับข้อความในตอนก่อนนั้นเอง.

อยู่มาวันหนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง ๔ องค์เหล่านั้นกำหนดเวลาภิกขาจารแล้ว ก็เสด็จออกจากเจ็อมันนทมูลทรงเคี้ยวไม้ชำระฟัน

นาคลดา ที่สระอินคาคด ทรงทำการชำระพระวรกายแล้ว ประทับยืนบนพื้นมโนศิลา ทรงนุ่งสบงแล้วถือเอาบาตรและจีวร เหาะขึ้นไปบนอากาศด้วยฤทธิ์ ทรงย่าเมฆ ๕ สีไปแล้ว เสด็จลง ณ ที่ไม่ไกลหมู่บ้านใกล้ประตูนครพาราณสี ทรงห่มจีวรในที่สำราญแห่งหนึ่ง ทรงถือบาตรเสด็จเข้าไปในหมู่บ้านใกล้ประตูเมือง เทียวบิณฑบาต ลูถึงประตูบ้านพระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์เห็นพระปัจเจกเหล่านั้นแล้วดีใจนิมนต์ให้ท่านเข้าไปในบ้านให้นั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว ถวายทักษิณาทองคาสด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต นิ่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่งให้ว่าพระสังฆเถระแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การบรรพชาของพระองค์ทั้งหลายงามเหลือเกิน อินทรีย์ทั้งหลายของพระองค์ฟ่องใสฉวีวรรณก็ผุดผ่อง พระองค์ทรงเห็นอารมณ์อะไรหนอจึงทรงเข้าถึงการบรรพชาด้วยอำนาจภิกขาจารย์ และได้เข้าไปทูลถามพระเถระแม่ที่เหลือเหมือนทูลถามพระสังฆเถระ. จึงท่านทั้ง ๔ เหล่านั้น ได้ตรัสบอกเรื่องการออกบวชของตน ๆ แก่พระโพธิสัตว์นั้นโดยนัยมีอาทิว่า อาตมภาพเป็นพระราชาน้องโน้น ในนครโน้น ในแคว้นโน้น แล้วได้ตรัสคาถาองค์ละ ๑ คาถาว่า :-

อาตมภาพได้เห็นต้นมะม่วง ที่งอกงาม

ออกผลเขียวไปทั้งต้น ในระหว่างป่ามะม่วง

เมื่อกลับออกมา ได้เห็นมะม่วงต้นนั้นหักย่อย

ยับ เพราะผลของมันเป็นเหตุ ครั้นเห็นแล้ว
อาตมภาพจึงได้ประพตติภิกขาจารย์วัตร.

หญิงสาวคนหนึ่งสวมกำไลแขนหินหยก
เกลี้ยงกลมคู่หนึ่ง ที่นายช่างผู้ชำนาญเจียรไน
แล้ว ไม่มีเสียงดัง แต่เพราะอาศัยกำไลแขน
ข้างทั้ง ๒ จึงมีเสียงดังขึ้น อาตมภาพได้เห็น
เหตุนั้นแล้ว จึงได้ประพตติภิกขาจารย์วัตร.

นกจำนวนมากพากันบินตามรุ่มล่อม ตี
จิกนกตัวหนึ่งที่กำลังนำก้อนเนื้อมา เพราะ
อาหารเป็นเหตุ อาตมภาพได้เห็นเหตุนั้นแล้ว
จึงได้ประพตติภิกขาจารย์วัตร.

อาตมภาพได้เห็นวัวตัวผู้ตัวหนึ่ง ท่าม
กลางฝูงมีหนอกขึ้นเปลี่ยว ประกอบด้วยสี่สวาย
และมีกำลังมาก ได้เห็นมันขวิดวัวตัวหนึ่งตาย
เพราะกามเป็นเหตุ ครั้นได้เห็นเหตุนั้นแล้ว
จึงได้ประพตติภิกขาจารย์วัตร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อมุพาหมทุกิ** ความว่า อาตมภาพ
ได้เห็นต้นมะม่วงแล้ว. บทว่า **วณมนุตรสุมิ** ความว่า ในระหว่าง
ป่า อธิบายว่า ท่ามกลางป่ามะม่วง. บทว่า **สัวิรูปุหิ** ความว่า เจริญ
ดีแล้ว. บทว่า **ตมทุกุถั** ความว่า เมื่อออกไปจากพระราชอุทยาน
อาตมภาพได้เห็นมะม่วงต้นนั้นอีกหักย่อยยับ เพราะผลเป็นต้นเหตุ.
บทว่า **คั ทิสฺวา** ความว่า ครั้นเห็นมะม่วงต้นนั้นหักย่อยยับ เพราะผลเป็น
ต้นเหตุแล้ว อาตมภาพได้ความสังเวชใจ ยังปัจเจกโพธิญาณให้เกิดขึ้น
แล้วได้เข้าถึงการบรรพชา ด้วยอำนาจภิกขุอาจารย์วัตร เพราะฉะนั้น
อาตมภาพจึงประพตภิกขุอาจารย์วัตร. ท่านบอกวารจิตทุกอย่างนี้ จำเดิม
แต่การเห็นต้นมะม่วงหักย่อยยับ เพราะผลเป็นเหตุ. แม้ในคำตอบของ
พระปัจเจกพุทธเจ้าที่เหลือ ก็มีนัยนั้นเหมือนกัน. แต่ในคำตอบนี้
มีอรรถกถาคำที่ยาก ดังต่อไปนี้. บทว่า **เสถ** ได้แก่กำไลแขนแก้วมณี
หยก. บทว่า **นรวิรุณิภูจิติ** ความว่า ที่นรชนผู้ประเสริฐ คือช่างทั้งหลาย
เจียรไนแล้ว. อธิบายว่า ที่คนผู้ฉลาดทั้งหลายทำแล้ว. บทว่า **ยุคั**
ได้แก่กำไลแขนคู่หนึ่งโดยทำข้างละอัน. บทว่า **ทิชา ทิซั** ความว่า
นกที่เหลือก็รุมจิกตีนกตัวที่คาบขึ้นเนื้อไป. บทว่า **กุนปมาหรนุตติ** ความว่า
นำเอาก่อนเนื้อไป. บทว่า **สเมจฺจ** ความว่า มารวมกัน คือชุมนุมกัน.
บทว่า **ปริปาตยีสฺสุ** ความว่า ติดตามจิกดี. บทว่า **อุสฺสาหมทุกิ**
ความว่า อาตมภาพได้เห็นอสุภะ. บทว่า **वलฺลुकุกุ** ได้แก่มีหนอก
สวยงาม.

พระโพธิสัตว์ครั้งได้สดับคาถาแต่ละคาถา ได้ทำการสวดดีพระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดั่งข้าพระองค์ขอ
โอกาส อารมณ์นั้นเหมาะสมสำหรับเหล่าข้าพระองค์ทีเดียว. ก็แล
พระโพธิสัตว์ครั้งสดับธรรมกถานั้น ที่ท่านทั้ง ๔ ทรงแสดงแล้ว เป็น
ผู้ไม่มีเชื้อโยในฉราวาส เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จไปแล้ว
รับประทานอาหารเข้าแล้ว นั่งสำราญอยู่ ได้เรียกภรรยามาพูดว่า
พระปัจเจกพุทธเจ้า ๔ องค์นี้ สละราชสมบัติออกผนวชไม่มีกังวล ไม่มี
ห่วงใยให้กาลเวลาล่วงไปด้วยความสุขเกิดจากการบรรพชา ส่วนเราเลี้ยง
ชีพด้วยค่าจ้าง เราจะประโยชน์อะไรด้วยการครองเรือน เชอจง
สงเคราะห์คือเลี้ยงลูกอยู่ในบ้านเกิด แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

พระราชาเหล่านี้คือ พระเจ้าภคทัช

ของชาวคสิงคะ ๑ พระเจ้านักคชของชาว
คันธาร ๑ พระเจ้านิมิราชของชาววิเทหะ ๑
พระเจ้าทุมมุขะของชาวปัญจาละ ๑ ทรงละ
แวนแคว้นออกผนวช หากความห่วงใยมิได้.

พระราชาเหล่านี้ แม้ทุกพระองค์ เสมอ
ด้วยเทพเจ้าเสด็จมาพบกัน ย่อมสง่างามเหมือน
ไฟลุกฉะนั้น ดูก่อนนางผู้มีโชค แม่เราก็

**ละกามทั้งหลายทิ้งแล้ว ดำรงอยู่ตามส่วนของ
คนที่เข้าไปคนเดียว.**

กาลาเหล่านั้นมีเนื้อความว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระปัจเจก-
พุทธเจ้าผู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระราชาแห่งชนบทของชาวคันธาระ
ทรงพระนามว่า กรกัณณะในนครชื่อว่า ทันตปุระ องค์กร์ที่ ๒ เป็น
พระราชาแห่งชนบทของชาวคันธาระ ทรงพระนามว่า นัคคชิ ใน
ตักกศิลานคร องค์กร์ที่ ๓ เป็นพระราชาแห่งชนบทของชาววิเทหะ ทรง
พระนามว่านิมิราชา ในนครมิลิลา องค์กร์ที่ ๔ เป็นพระราชาแห่งชนบท
ของชาวอุตตรปัญจาละ ทรงพระนามว่า ทุมมุขะ ในนครกบิล. พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ทรงละแคว้นทั้งหลายเห็นปานนี้แล้วเป็นผู้ไม่
มีความห่วงใยทรงผนวชแล้ว. บทว่า สพฺเพปิเม ความว่า ก็
พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านี้ แม้ทั้งหมด ทรงเป็นผู้เสมอด้วยพระปัจเจก
พุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนผู้เป็นวิสุทธิเทพ เสด็จมารวมกันแล้ว.
บทว่า อคฺคิ ยถา ความว่า ไฟที่ลุกโชนแล้ว ย่อมสว่างามฉันใด.
บทว่า ตเถวิเม ความว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายแม้เหล่านี้ ย่อม
สว่างามด้วยคุณธรรมทั้งหลายมีศีลเป็นต้น ฉะนั้นเหมือนกัน อธิบายว่า
แม้เราก็จักบวชเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น. นาย
ช่างหม้อเรียกภรรยาว่า ภักควิ. บทว่า หิตฺวาน กามานิ ความว่า
ละวัตถุกามทั้งหลายมีรูปเป็นต้น. บทว่า ยโธธิกานิ ความว่า ดำรง
อยู่แล้วด้วยสามารถแห่งแนวทางของตน ๆ มีคำอธิบายว่า แม้เราครั้น

ละวัตถุกำทั้งหลาย ตามที่ตั้งอยู่นั่นเอง ด้วยสามารถแห่งส่วนมีรูป เป็นต้น แล้วก็จักบวชเที่ยวไปผู้เดียว. ปาฐะว่า ยโตธิกานิ ดังนี้ก็มี เนื้อความของปาฐะนั้นว่า กำทั้งหลายมีส่วนที่สำรวมแล้ว คือเว้นแล้ว ได้แก่มีส่วนที่เว้นแล้ว. บทว่า ปพฺพชิสฺสามิ ความว่า เพราะว่า ส่วน ๆ หนึ่งแห่งกิเลสกำทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นสิ่งที่เว้นแล้ว จำเดิมแต่เวลาที่คิดแล้ว. แม้ส่วนของกำที่เป็นวัตถุของเขาที่ดับไปแล้ว ก็เป็นอันเขาเว้นแล้วเหมือนกัน.

ภรรยานั้นครั้นได้ฟังถ้อยคำของเขาแล้ว จึงพูดว่า ข้าแต่ นาย ตั้งแต่เวลาได้ฟังธรรมกถาของพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว แม้ฉันเองใจก็ไม่สถิตอยู่ในบ้าน แล้วได้กล่าวคาถานี้ว่า :-

เวลานี้เท่านั้น เวลาอื่นนอกจากนี้จะไม่

มีเลย ภายหลังคงไม่มีผู้ปราศสอนฉัน ข้าแต่

ท่านผู้มีโชค ฉันเองก็จักพ้นจากมือชายเที่ยว

ไปคนเดียว เหมือนนางนกพ้นจากข่อง ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุสาธิตो मे न भवेद्य पञ्चा ความว่า ภรรยาชี้แจงว่า ผู้ปราศสอนคือผู้ตักเตือนคงไม่มี เพราะผู้ตักเตือนหาได้ยาก เพราะฉะนั้น เวลานี้เท่านั้นเป็นเวลาบวช เวลาอื่นไม่มีแล้ว. บทว่า สกุณิว มุตฺตา ความว่า เมื่อนางนกทั้งหลายถูก

พรานนกจับได้ โยนใส่ข้องนก นางนกตัวหนึ่งที่หลุดจากมือของพรานนกตัวนั้นจะเผ่นออกไปกลางหาวไปสู่ที่ตามชอบใจ แล้วบินไปตามลำพังตัวเดียวฉันใด แม้นักก็ฉันนั้น พ้นจากมือของท่านแล้ว จักเที่ยวไปคนเดียว เพราะฉะนั้น นางเป็นผู้ประสงค์จะบวชเอง จึงได้กล่าวอย่างนี้.

พระโพธิสัตว์ครั้งได้ฟังคำของนางแล้ว ใต้นั่งอยู่. ส่วนนางประสงค์จะลวงพระโพธิสัตว์แล้วบวชก่อน จึงกล่าวว่า ข้าแต่ นาย ฉันจักไปทำน้ำดื่ม ขอให้ท่านจงดูแลเด็ก คือลูกไว้ แล้วจึงถือเอาหม้อน้ำที่ทำเป็นเหมือนเดินไปทำน้ำแล้วหนีไป ถึงสำนักของพวกดาบสที่ใกล้นครแล้วก็บวช. พระโพธิสัตว์ทราบว่ นางไม่มาจึงเลี้ยงเด็กเอง. ต่อมาเมื่อเด็กเหล่านั้นเติบโตขึ้นหน่อยหนึ่ง ถึงความเป็นผู้สามารถรู้ความเจริญและความเสื่อมของตน คือดีชั่วแล้ว เพื่อจะทดลองเด็กเหล่านั้น วันหนึ่งพระโพธิสัตว์เมื่อหุงข้าวสวย ได้หุงดิบไปหน่อย วันหนึ่งและไปหน่อย วันหนึ่งใหม่ วันหนึ่งปรุงอาหารจืดไป วันหนึ่งเค็มไป. เด็กทั้งหลายพูดว่า วันนี้ข้าวดิบ วันนี้และ วันนี้ใหม่ วันนี้จืด วันนี้เค็มไป. พระโพธิสัตว์พูดว่า ลูกเอ๋ยวันนี้ข้าวดิบ แล้วคิดว่า บัดนี้ เด็กเหล่านี้รู้จักดิบ สุขจืดและเค็มจืดแล้ว จักสามารถเลี้ยงชีพตามธรรมดาของตน เราควรจะบวชละ. ต่อมาท่านได้มอบเด็กเหล่านั้นให้พวกญาติพูดว่า ลูก่อนพ่อและแม่ ของงเลี้ยงเด็กเหล่านี้ให้ดีเถิด แล้วเมื่อพวกญาติกำลังโอดครวญอยู่นั้นเองได้ออกจากพระนครไปบวชเป็นฤาษีอยู่ใกล้ ๆ พระนครนั่นเอง. อยู่มาวันหนึ่ง นางปริพาชกา คือภริยาเก่า ได้เห็นท่านกำลังเที่ยว

ภิกษาจารในนครพาราณสี ไขว่แล้วจึงพูดว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า ท่านเห็นจะให้เด็กคือลูกทั้งหลายพินาศแล้ว. พระมหาสัตว์ ตอบว่า เราไม่ได้ให้เด็ก คือลูกพินาศ ออกบวชในเวลาที่เราสามารถรู้ความเจริญและความเสื่อม คือศีลชั่วของตนแล้ว เธออย่าคิดถึงพวกเขา จงยินดีในการบวชเถิด แล้วได้กล่าวคาถาสุดท้ายว่า :-

เด็กทั้งหลายรู้จักดิบ รู้จักสุข รู้จักเค็ม

และจืด ฉันเห็นข้อนั้นแล้วจึงบวช เธอจง
เที่ยวไปเพื่อภิกษาเถิด ฉันก็จะเที่ยวไปเพื่อ
ภิกษา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตมहि ความว่า เราเห็นกิริยาของเด็กเหล่านั้นแล้วจึงบวช. บทว่า เจเรว ตูมิ จรามิहि ความว่า แม่ท่านก็จงเที่ยวไปเพื่อภิกษาเถิด ข้าพเจ้าก็จักเที่ยวไปเพื่อภิกษาจาร.

พระโพธิสัตว์ตักเตือนปริพาชกา ด้วยประการอย่างนี้แล้ว ก็ส่งตัวไป. ฝ่ายปริพาชการับโอวาทไขว่พระมหาสัตว์แล้ว จึงไปสู่สถานที่ตามที่ชอบใจ. ได้ทราบว่่านอกจากวันนั้นแล้ว ทั้ง ๒ ท่านนั้นก็ไม่ได้พบเห็นกันอีก. ฝ่ายพระโพธิสัตว์ให้ฉานและอภิญญาเกิดขึ้นแล้ว ได้เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 361

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ได้ทรงประกาศสังฆกรรมทั้งหลายประชุมชาดกไว้ว่า ในที่สุดแห่งสังฆกรรม ภิกษุ ๕๐๐ รูป ดำรงอยู่แล้วในอรหัตผล. ธิดาในครั้งนั้น ได้แก่ อุบลวรรณาเถรีในบัดนี้ บุตร ได้แก่ พระราหุลเถระ ปรีพาชกา ได้แก่ มารดาพระราหุลเถระ ส่วนปรีพาชก คือเรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถากุมภการชาดกที่ ๓

๔. ทัพพัมมชาดก

ว่าด้วยความกตัญญู

[๑๐๖๕] ก็ฉันเมื่อนำพาราชิกของพระเจ้าทัพพ-
ธรรม ได้คาดลูกศรไว้ที่หน้าอก มีปกติประ-
พฤติความกล้าหาญในการรบ ก็ไม่ยังพระองค์
ให้โปรดปรานได้.

[๑๐๖๖] พระราชาไม่ทรงทราบความเพียรของลูก
ผู้ชายของฉันและการสื่อสาร ที่ฉันทำได้อย่างดี
ในสงคราม เป็นแน่.

[๑๐๖๗] ฉะนั้นฉันไม่มีพวกพ้อง ไม่มีที่พึ่ง จักตาย
แน่ ๆ มีหน้าข้าพระราชายังได้พระราชทานฉัน
แก่ช่างหม้อ ให้เป็นผู้ขนมุลสัตว์โคมัย.

[๑๐๖๘] คนยังมีหวังอยู่ตราบใด ตราบนั้นก็ยัง
คบหากันอยู่ เมื่อเขาเสื่อมจากประโยชน์ คน
โง่ทั้งหลาย ก็จะทอดทิ้งเขา เหมือนขัตติยราช
ทรงทอดทิ้งช่างฟังต้นฉะนั้น.

[๑๐๖๕] ผู้ใดที่ผู้อื่นทำความดีให้ก่อน สำเร็จประโยชน์ที่ต้องการแล้วยอมไม่รู้คุณ ประโยชน์ทั้งหลายที่เขาปรารถนา แล้วของผู้นั้นจะเสื่อมสลายไป.

[๑๐๖๖] ส่วนผู้ใด ที่คนอื่นทำความดีให้แล้ว สำเร็จประโยชน์ที่ต้องการแล้วยังรู้คุณ ประโยชน์ทั้งหลายที่เขาปรารถนา ของผู้นั้นจะเพิ่มพูนขึ้น.

[๑๐๗๑] เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอบอกท่านทั้งหลาย ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย มีจำนวนที่มาประชุมกัน ณ ที่นี้ ขอท่านทุกคนจงเป็นผู้รู้คุณที่ผู้อื่นทำแล้วแก่ตน ท่านทั้งหลายจะสถิตอยู่ในสวรรค์ ตลอดกาลนาน.

จบ ทัพพหัมมชาดกที่ ๔

อรรถกถาทัพพหัมมชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อเสด็จเข้าไปอาศัยเมืองโกสัมพี ประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม ทรงปรารภข้างฝั่งต้นช่อภัททวดีของพระเจ้าอุเทน แล้วจึง

ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า **อหฺลฺย ทพฺพหฺมมฺมฺสฺส** ดังนี้. ส่วนวิธี
ที่พระเจ้าอุเทนทรงได้ช้างพังต้นตัวนั้นก็ดี ราชวงศ์ของพระเจ้าอุเทนก็ดี
จักมีแจ้งในมาตังคชาดก.

ก็วันหนึ่ง ช้างพังต้นเดินออกจากพระนครไป ได้เห็น
พระผู้มีพระภาคเจ้า มีหมู่พระอริยห้อมล้อม เสด็จเข้าไปในพระนคร
ด้วยพุทธสิริ หาที่เปรียบมิได้เพื่อบิณฑบาตแต่เช้า จึงหมอบลงแทบบาท
มูลของ **พระพุทธเจ้า** ทูลขอ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** โอดครวญไปพลา
งว่า ข้าแต่พระสรรเพชญ์ผู้ทรงภคยธรรม ผู้ทรงช่วยเหลือสัตว์โลกทั้ง
มวล. พระเจ้าอุเทนทรงโปรดปรานหม่อมฉัน ในเวลาที่หม่อมฉันยัง
สามารถช่วยราชการได้ ในเวลายังรุ่ง โดยทรงเห็นว่า ตนเองได้ชีวิตได้
ราชสมบัติและพระราชเทวีมา โดยอาศัยหม่อมฉัน จึงได้พระราชทาน
การเลี้ยงดูมากมาย ทรงตกแต่งที่อยู่ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการ
ทั้งหลาย รับสั่งให้ทำการประพรมด้วยของหอม ทรงให้คิดเพดานประ-
ดับดาวทองไว้เบื้องบนให้กั้นม่านที่วิจิตรไว้โดยรอบ ให้ตามประทีปด้วย
น้ำมันเจือด้วยของหอม ให้ตั้งกระถางอบควันไว้ ให้วางกระถางทองไว้
ในที่สำหรับเทลูกแล้วให้หม่อมฉันยืนอยู่บนแท่นที่มีเครื่องลาดอันวิจิตร
และได้พระราชทาน เครื่องกินที่มีรสเลิศนานาชนิดแก่หม่อมฉัน. แต่
บัดนี้เวลาหม่อมฉันไม่สามารถช่วยราชการได้ในเวลาแก่ พระองค์ทรง
งดการบำรุงนั้นทุกอย่าง. หม่อมฉันไม่มีที่พึ่ง เป็นผู้ไม่มีปัจจัยเครื่อง

อาศัย หากินต้นลำเจียกในป่าเลี้ยงชีพ หม่อมฉันไม่มีที่พึ่งอย่างอื่น ข้าแต่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงทรงให้พระเจ้าอุเทนทรงรำลึกถึงคุณความดีของหม่อมฉัน แล้วทรงกระทำการบำรุงอย่างเดิม กลับเป็นปกติแก่หม่อมฉัน. พระศาสดาตรัสว่า เจ้าจงไปเถิด เราตถาคตจักทูลพระราชแล้วแต่งตั้งยศให้กลับเป็นปกติ แล้วได้เสด็จไปประสูติพระราชนิเวศน์. พระราชได้ให้พระตถาคตเจ้าเสด็จเข้าไปในพระราชนิเวศน์ของพระองค์แล้ว ทรงถวายมหาทาน แต่พระสงฆ์มี พระพุทธเจ้า เป็นประมุข. พระศาสดา เมื่อทรงทำอนุโมทนาในเวลาเสร็จภัตกิจแล้วได้ตรัสถามว่า คุณก่อนบพิตรมหาราช พังต้นภัททวดีอยู่ที่ไหน ? พระราชทูลว่า ไม่ทราบพระพุทธเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสถึงคุณความดีของพังภัททวดีว่า คุณก่อนบพิตรมหาราช ขึ้นชื่อว่า การพระราชทานยศแก่ผู้มีอุปการคุณแล้วทรงทอดทิ้งในเวลาแก่ ย่อมไม่ควร ควรจะเป็นผู้มีกตัญญูกตเวที. พังต้นภัททวดี บัดนี้แก่ทรุดโทรมมาก เป็นสัตว์อนาถา หากินต้นลำเจียกในป่าประทังชีวิตอยู่ การทำให้เขาไร้ที่พึ่งในเวลาแก่ ไม่เหมาะสมแก่พระองค์แล้วตรัสว่า ขอพระองค์จงทรงทำการบำรุงอย่างเดิมทุกอย่างให้เป็นปกติ ดังนี้แล้วจึงเสด็จหลีกไป. พระราชได้ทรงกระทำอย่างนั้น. เสี่ยงเล่าลือได้กระจายไปทั่วพระนครว่า ได้ทราบว่าพระตถาคตเจ้าตรัส ถึงคุณความดีของพังต้นภัททวดีแล้วทรงให้พระราชแต่งตั้งยศแก่ให้กลับคืนตามปกติ. แม้ในหมู่พระสงฆ์ประวัตินั้นก็ปรากฏขึ้น. จึงภิกษุทั้งหลายพากันตั้งเรื่องสนทนากันในธรรมสภาว่า ท่านผู้

มีอายุได้ทราบว่า พระศาสดาตรัสถึงคุณความดีของพังต้นภัททวดี แล้วทรงให้พระเจ้าอุเทนทรงแต่งตั้งยศเก่าให้กลับคืนตามปกติ. พระศาสดาเสด็จมาแล้วตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ? เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ แล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายไม่ใช่ในเวลานี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนตถาคต ก็กล่าวถึงคุณความดีของพังต้นภัททวดีนี้ แล้วให้พระราชาทรงแต่งตั้งยศตามปกติเหมือนกัน ดังนี้. แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า ทัพพธรรม เสวยราชสมบัติในนครพาราณสี. ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ ถือกำเนิดในตระกูลอำมาตย์เตียบโตแล้วได้รับใช้เป็นมหาดเล็ก พระราชาพระองค์นั้น ท่านได้ยศสูงได้ดำรงอยู่ในตำแหน่งรัตนอำมาตย์ จากราชสำนักนั้น. กาลครั้งนั้น พระราชาพระองค์นั้นทรงมีช้างพังต้นเชือกหนึ่ง ชื่อโอฏฐิพยาริ มีกำลังวังชามาก. วันหนึ่งเดินทางได้ร้อยโยชน์. ทำหน้าที่นำสิ่งของที่ต้องส่งไปถวายพระราชา คือสื่อสาร. ในสงครามทำยุทธหัตถี ทำการย้ายศัตรู. พระราชาทรงดำริว่า ช้างพังเชือกนี้มีอุปการะแก่เรามาก จึงพระราชทานเครื่องอลังการ คือคชาภรณ์ทุกอย่าง แก่พังต้นเชือกนั้น แล้วได้พระราชทานการบำรุงทุกอย่าง เช่นกับที่พระเจ้าอุเทนพระราชทานแก่พังต้นภัททวดี. ภายหลังเวลาพังต้นโอฏฐิพยารินั้นแก่แล้วหมด

กำลัง ทรงยึดศทุกอย่างคืน. ต่อแต่นั้นมา มันก็กลายเป็นช้างอนาถา
หากินหญ้าและใบไม้ในป่าประทังชีวิตอยู่. อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อภาชนะ
ไม่พอใช้ในราชตระกูล จึงรับส่งให้หาช่างหม้อเข้าเฝ้าแล้วตรัสว่า ได้
ทราบว่ภาชนะไม่พอใช้ ช่างจึงทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์
หาโคเทียมเกวียนเงินโคมัยไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า. พระราชาทรงสดับ
คำของช่างแล้ว จึงตรัสถามว่า พังต้นโอฏฐิพยาริของเราอยู่ที่ไหน?
อำมาตย์จึงทูลว่า เทียวไปตามธรรมดาของตนพระพุทธเจ้าข้า. พระ-
ราชาได้พระราชทานพังต้นเชือกนั้น แก่ช่างหม้อด้วยพระดำรัสว่า ต่อ
แต่นี้ไปจงเทียมพังต้นเชือกนั้นเงินโคมัย. ช่างหม้อรับพระดำรัสว่า ดี
แล้ว พระพุทธเจ้าข้า แล้วได้ทำอย่างนั้น. อยู่มาวันหนึ่ง มันออกจาก
พระนครไปเห็นพระโพธิสัตว์กำลังเข้าพระนคร จบแล้วหมอบแทบเท้า
ของท่าน โอศครวญพลางกล่าวว่า ข้าแต่นาย พระราชาทรงกำหนดรู้
ฉันว่ามีอุปการะมาก. ในเวลายังรุ่งน ได้พระราชทานยศสูง แต่บัดนี้ เวลา
ฉันแก่ งคหมดทุกอย่าง ไม่ทรงทำแม้แต่การคิดถึงฉัน ฉันไม่มีที่พึ่ง
จึงเที่ยวหากินหญ้าและใบไม้ประทังชีวิตอยู่ บัดนี้ได้พระราชทานฉันผู้
ตกยากอย่างนี้ให้ช่างหม้อ เพื่อเทียมยานน้อย. เว้นท่านแล้วผู้อื่นที่
จะเป็นที่พึ่งของฉันไม่มี ท่านรู้อุปการะที่ฉันทำแก่พระราชาแล้ว ได้
โปรดเถิด ขอท่านจงทำยศของฉันที่เสื่อมไปแล้วให้กลับคืนมาตามปกติ
เถิด แล้วได้กล่าวคาถา ๓ คาถาว่า:-

ก็ฉันเมื่อนำพระราชกิจของพระเจ้าทัฬห-
ธรรม ไปได้คาดถูกรไไว้ที่หน้าอก มีปกติประ-
พตติความกล้าหาญในการรบ ก็ไม่ยั้งพระองค์
ให้ไปรบปรานได้. พระราชาไม่ทรงทราบความ
เพียรของลูกผู้ชายของฉัน และการสื่อสาร ที่
ฉันทำได้อย่างดีในสงคราม เป็นแน่. ฉันนั้น
ไม่มีพวกพ้อง ไม่มีที่พึ่ง จักตายแน่ ๆ มิหนำซ้ำ
พระราชายังได้พระราชทานฉันแก่ช่างหม้อ ให้
เป็นผู้ขนมูลสัตว์โคมัย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วหนฺติ** ความว่า เมื่อทำลายการ
นำสาร คือคลังแห่งกำลังในสงคราม ชื่อนำพาหรือช่วยเหลือราชกิจ
นั้น ๆ. บทว่า **นุทฺนฺติ อฺรฺติ สลฺลํ** ความว่า นำดาบหรือหอกที่ผูก
ไว้ที่หน้าอกไปเฉาะเบื้องบนศัตรูทั้งหลายในเวลารบ. บทว่า **วิกฺกนฺต-**
จารินิ ความว่า ถึงความเป็นผู้กล้าหาญในการรบเป็นปกติด้วยการทำ
ความกล้าหาญ แล้วพิชิตกำลังของฝ่ายปรปักษ์. มีคำอธิบายว่า ข้าแต่
นาย ถ้าหากฉันทำราชกิจเหล่านี้อยู่ ก็ไม่ยั้งพระราชหฤทัยของพระเจ้า
ทัฬหธรรมให้ยินดีได้ คือไม่ให้พระองค์พอพระราชหฤทัยแล้วไซ้ บัดนี้
ใครคนอื่นจักยังพระราชหฤทัยของพระองค์ให้ทรงยินดี. บทว่า **มม**
วิกฺกมฺปิริตํ ได้แก่ความบากบั่นของบุรุษที่ฉันได้ทำแล้ว บทว่า **สุก-**

ตมฺหานิ ความว่า ทำเรียบร้อยแล้ว. ราชกิจทั้งหลายที่ทำเรียบร้อยแล้วนั้นแหละ ที่เรียก **ตมฺหานิ** คือทำดีแล้ว ในที่นี้เหมือนงานทั้งหลายนั้นแหละ เขาเรียกว่า **กมฺมฺหานิ** คือการงานและเหมือนป่านั้นแหละ เขาเรียกว่า **วนฺมฺหานิ**. บทว่า **ทฺวปิปฺหิตานิ** จ ความว่า การส่งสารที่ฉันผู้ที่เขาผูกหนังสือไว้ที่คอแล้วส่งไปโดยบอกว่าจะถวายแก่พระราชาชื่อนั้น แล้วก็เดินไปวันเดียวเท่านั้นตั้งร้อยโยชน์. บทว่า **น นฺนุ ราชานาติ** ความว่า พระราชานั้นไม่ทรงทราบราชกิจทั้งหลายเหล่านั้นที่ฉันทำถวายพระองค์แน่นอน. บทว่า **อปฺรายิณี** ความว่า ไม่มีที่พึ่งที่ระลึก. บทว่า **ตทา หิ** ได้แก่ **ตถา หิ** คือจริงอย่างนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า **ตถา หิ** นี้เหมือนกัน. บทว่า **ทินฺนา** ความว่า เพราะฉันเป็นผู้ที่พระราชาชื่อนั้นแกล้งหม้อ ทำให้เป็นผู้ขมมูลสัตว์แล้ว.

พระโพธิสัตว์สดับถ้อยคำของเขาแล้วจึงปลอบใจว่า เจ้าอย่าโศกเศร้าไปเลย ฉันจักทูลพระราชแล้วให้พระราชทานยศตามปกติ แล้วเข้าไปพระนคร รับประทานอาหารเช้าแล้วไปราชสำนักยกเรื่องขึ้นทูลถามว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์ทรงมีช้างพังคันชื่อโอฏฐิพยาธิ มิใช่หรือ? เขาผูกหลาวไว้ที่หน้าอกแล้วช่วยสงครามในที่โน้นและในที่โน้น วันโน้นถูกผูกหนังสือ คือสารที่คอแล้วส่งไปสื่อสาร ได้เดินทางไปร้อยโยชน์. ฝ่ายพระองค์ก็ได้พระราชทานยศแก่เขามาก บัดนี้ เขาอยู่ที่ไหน? พระ-

ราชาตรัสตอบว่า เราได้ให้เขาแก่ช่างหม้อ เพื่อเซ็น โคมัยแล้ว. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงทูลพระองค์ว่า ข้าแต่ महाराज การพระราชทานแก่ช่างหม้อ เพื่อให้เทียมล้อ ที่พระองค์ทรงทำแล้วไม่สมควรเลย. แล้วได้ ภาษิตคาถา ๔ คาถา โดยการถวายโอวาทพระราชาวา :-

คนยังมีหวังอยู่ตราบใด ตรานั้นก็ยังมี

คบหากันอยู่ เมื่อเขาเสื่อมจากประโยชน์ คน
โง่งทั้งหลาย ก็จะทำดั่งเขา เหมือนชาติติยราช
ทรงทอดทิ้งช้างพังต้นฉะนั้น. ผู้ใดที่ผู้อื่นทำ
ความดีให้ก่อน สำเร็จประโยชน์ที่ต้องการแล้ว
ย่อมไม่รู้คุณ ประโยชน์ทั้งหลายที่เขาปรารถนา.
แล้วของผู้นั้นจะเสื่อมสลายไป. ส่วนผู้ใด ที่
คนอื่นทำความดีให้แล้ว สำเร็จประโยชน์ที่
ต้องการแล้ว ก็ยังรู้คุณ ประโยชน์ทั้งหลาย
ที่เขาปรารถนาแล้ว ของผู้นั้นจะเพิ่มพูนขึ้น.
เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอบอกท่านทั้งหลาย
ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย มีจำนวน
ที่มาประชุมกัน ณ ที่นี้. ขอท่านทุกคนจงเป็น
ผู้รู้คุณที่ผู้อื่นทำแล้วแก่ตน ท่านทั้งหลายจัก
สถิตอยู่ในสวรรค์ ตลอดกาลนาน.

บรรดาคาถาเหล่านั้น คาถาที่ ๑ มีเนื้อความว่า คนบางคนในโลกนี้เป็นชาติแห่งผู้ไม่รู้ คือโง่ก่อน. บทว่า ยาวตาสีสตี ความว่า ตราบใดเขายังหวังอยู่ว่า คนนี้จักอาจกระทำการนี้แก่เรา ตราบนั้นเขาก็ยังคบหาสมาคมคนคนนั้นอยู่ แต่ในเวลาเขาเสื่อมประโยชน์แล้ว คือในเวลาไม่ถึงความเจริญแล้ว ได้แก่เวลาเสื่อมเสียแล้ว คนโง่บางจำพวกก็จะละทิ้งคน ๆ นั้น ผู้ดำรงอยู่แล้วในกิจนานาชนิด เหมือนขัตติยราชพระองค์นี้ ทรงละทิ้งช้างพังโอกฎฐิพยชาติตัวนี้ ฉะนั้น. บทว่า กตกลุยาโธ ความว่า ผู้มีกัลยาณธรรมที่ผู้อื่นทำแล้วแก่ตน. บทว่า กตตุโธ ความว่า ผู้สำเร็จกิจแล้ว. บทว่า นาวพุชฺฌติ ความว่า ไม่ระลึกถึงอุปการะนั้น ที่คนอื่นทำแล้ว ในเวลาเขาแก่แล้ว คือยึดเอายศแม่ที่ตนให้แล้วอีกคืน. บทว่า ปลุชฺฌนุติ ความว่า หักสะบั้นไปคือพินาศไป. ด้วยบทว่า เย โหนฺติ อภิปรตฺติตา พระโพธิสัตว์แสดงว่า ขึ้นชื่อว่าคนโง่บางพวกที่ปรารถนาแล้ว จะพินาศทั้งหมด. เพราะว่า ความปรารถนานั้นของบุคคลผู้ประทุษร้ายต่อมิตรจะพินาศไป เหมือนพืชที่วางไว้ใกล้ไฟฉะนั้น. บทว่า กตตุโธ มนุพฺพชฺฌติ ท่านรับเอาแล้วด้วยสามารถแห่งพญานาคสนธิ. บทว่า ตํ โว วทามิ ความว่า เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าขอกล่าวกะท่านทั้งหลาย. บทว่า ฐสฺสฺส ความว่า ท่านทั้งหลายเป็นคนกตัญญูจักเสวยทิพยสมบัติสถิตอยู่ในสวรรค์ตลอดกาลนาน.

พระมหาสัตว์ได้ให้โอวาทแก่คนทั้งหมด ตั้งต้นแต่พระราชาก็มาประชุมกันแล้ว. พระราชาทรงสดับโอวาทนั้นแล้ว ได้ทรงแต่งตั้งยศ

ให้ช้างพังต้นโกฎิพยาธิ ตามปกติ. พระองค์ทรงดำรงอยู่ในโอวาทของ
พระโพธิสัตว์แล้ว ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น ตลอดกาลนานแล้ว
ได้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาครั้่นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดกไว้ว่า ช้างพังต้นชื่อโกฎิพยาธิในครั้งนั้น ได้แก่พังภัททวดีในบัดนี้
พระราชา ได้แก่พระอานนท์ ส่วนอำมาตย์ ได้แก่เรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาทัพหัมมชาดกที่ ๔

๕. โสมทัตตชาดก

ว่าด้วยความเศร้าโศกถึงผู้เป็นที่รัก

[๑๐๗๒] โสมทัตตมาตังคะ ซึ่งในวันก่อนมาต้อนรับเราไกลถึงป่าเป็นเวลานาน เราไม่เห็น ไปที่ไหนเสียแล้ว.

[๑๐๗๓] นี้เองคือช่างโสมทัตตเชือกนั้น นอนตายแล้ว มันนอนตายอยู่เหนือพื้นดิน เหมือนยอดเถาย่านทราย ที่ถูกเด็ดทิ้งแล้ว. โสมทัตต กุญชรได้ตายไปแล้วหนอ.

[๑๐๗๔] เมื่อท่านเป็นอนาคาริก หลุดพ้นไปแล้ว การที่ท่านโศกเศร้าถึงสัตว์ที่ตายไปแล้ว ไม่เป็นการดีสำหรับท่านผู้เป็นสมณะ.

[๑๐๗๕] ข้าแต่ท้าวสักกะ ความรักใคร่ย่อมเกิดขึ้นแก่ดวงใจของมนุษย์หรือมฤค เพราะการอยู่ด้วยกันโดยแท้ อาตมภาพจึงไม่อาจไม่เศร้าโศกถึงสัตว์ที่เป็นที่รักได้.

[๑๐๗๖] เหล่าสัตว์ผู้ร้องไห้คร่ำครวญ ก็ร้องไห้
ถึงสัตว์ผู้ตายไปแล้วและจักตาย เพราะฉะนั้น
ท่านฤๅษีท่านอย่าได้ร้องไห้เลย เพราะสัต-
บุรุษทั้งหลายเรียกการร้องไห้ว่าเป็นโมฆะ.

[๑๐๗๗] ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ ถ้าคนที่ตายแล้ว
ล่วงลับไปแล้ว จึงกลับฟื้นขึ้นมาไซ้ พวก
เราทุกคน ก็จงมาชุมนุมกันร้องไห้ถึงญาติของ
กันและกันเถิด.

[๑๐๗๘] อาตมภาพถูกไฟ คือความโศกแผดเผา
แล้วหนอ महाบพิตรทรงช่วยดับความร้อนรน
ทุกอย่างให้หายไป เหมือนเอาน้ำดับไฟที่ไหม้
เปรียบก็ปานกัน महाบพิตร ได้ทรงถอนลูกศร
คือความโศกอันปักอยู่ที่หัวอกของอาตมาภาพ
ออกไปแล้ว เมื่ออาตมาภาพถูกความโศก
ครอบงำ มหาบพิตรได้ทรงบรรเทาความโศก
ถึงบุตรนั้นเสียได้ ข้าแต่ท้าวสักกะ อาตมาภาพ
นั้นเป็นผู้มีลูกศรคือความโศก อันมหาบพิตร
ทรงถอนออกแล้ว หายโศกแล้ว ใจก็ไม่ขุ่น

มัว ทั้งจะไม่เศร้าโศก ไม่ร้องไห้ต่อไป เพราะ

ได้ฟังเทพดำรัสของมหาบพิตรแล้ว.

จบ โสมทัตตชาดกที่ ๕

อรรถกถาโสมทัตตชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
หลวงตารูปหนึ่ง แล้วจึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า โย มัม ปุเร
ปจฺเจติ ดังนี้.

ได้ยินว่า หลวงตานี้บวชสามเณรรูปหนึ่ง. สามเณรนั้นเป็น
ผู้ปฏิญาณท่าน ได้มรณภาพ ด้วยโรคชนิดนั้น. เมื่อสามเณรนั้น
มรณภาพหลวงตาเดินร้องไห้คร่ำครวญไปพลาง. ภิกษุทั้งหลายเห็นท่าน
แล้วตั้งเรื่องขึ้นสนทนากันในธรรมสภาว่า คุณก่อนอาวุโส หลวงตารูป
โน้นเดินร้องไห้คร่ำครวญไปพลาง เพราะการมรณภาพของสามเณร
ท่านเห็นจะเว้นจากกรรมฐาน ข้อมรณานุสสติ. พระศาสดาเสด็จมาถึงตรัส
ถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเรอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร
หรือ? เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ แล้วได้ตรัสว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่เฉพาะแต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน เมื่อ
สามเณรมรณภาพแล้ว หลวงตานี้ก็ร้องไห้เหมือนกัน. เป็นผู้ที่ภิกษุ

ทั้งหลายทูลอ่อนวอนแล้ว จึงได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ในนคร พาราณสี พระโพธิสัตว์ เสวยชาติเป็นท้าวสักกะ. ครั้งนั้น พรหมณ์ มหาศาล ชาวกาสิณิคคนหนึ่ง ละทิ้งกามทั้งหลายออกไปป่าหิมพานต์ บวชเป็นฤาษี มีหัวมันและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่โดยการประพฤติด້วยการแสวงหา. วันหนึ่ง ท่านไปเพื่อต้องการผลไม้น้อยใหญ่ เห็น ลูกช้างเชือกหนึ่ง จึงนำมาอาศรมของตน ให้ดำรงอยู่ในฐานเป็นบุตร ตั้งชื่อมันว่า โสมทัตตะ เลี้ยงดูไว้ให้กินหญ้าและใบไม้. มันเติบโตขึ้นมีร่างกายใหญ่ วันหนึ่ง กินเหยื่อมากไปได้อ่อนกำลังลง เพราะไม่ย่อย คาบสให้มันอยู่ใกล้อาศรม แล้วไปเพื่อต้องการผลไม้น้อยใหญ่. เมื่อท่านยังไม่มานั่นเอง ลูกช้างได้ล้ม. คาบสถือเอาผลไม้น้อยใหญ่มา สงสัยว่า ในวันอื่น ๆ ลูกของเราทำการต้อนรับ วันนี้ไม่เห็นไปไหนหนอ? เมื่อคร่ำครวญได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

โสมทัตตมาตังกะ ซึ่งในวันก่อนมาต้อนรับ

รับเราไกลถึงในป่าเป็นเวลานาน เราไม่เห็น

ไปที่ไหนเสียแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุเร ความว่า ก่อนแต่วันนี้. บทว่า ปัจจุเทติ ความว่า ออกมาต้อนรับ. บทว่า อรณฺเณ ทูริ ความว่า

ต้อนรับเราไกลถึงในป่า ที่ไม่มีคนนี่. บทว่า **อายุติ** ความว่า ถึงพร้อมด้วยกาลที่ยาวนาน.

ดาบสเดินมาพลาจคร่ำครวญไปพลาจอย่างนี้ เห็นลูกช้างนั้นล้มอยู่ที่จंगกรมแล้ว เมื่อจับคอคร่ำครวญอยู่ จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

นี่เองคือช้างโสมทัตตเชือกนั้น นอนตาย

แล้ว มันนอนตายอยู่ที่พื้นดิน เหมือนยอด

เถาย่านทราย ที่ถูกเค็ดทิ้งแล้ว โสมทัตตกุญชร

ได้ตายไปแล้วหนอ.

วา ศัพท์ ในคำว่า **อัย วา** ในคานานั้น มีความหมายว่า ทำให้แจ่มชัด. ดาบสเมื่อจะให้เรื่องนั้นชัดแจ้งว่า ช้างเชือกนี้เอง คือช้างโสมทัตตนั้น ไม่ใช่เชือกอื่น. บทว่า **อลุลปีต** ได้แก่ ปลายหน่อของเถาย่านทราย. บทว่า **วิจฺฉิโต** ความว่า เค็ดขาดแล้ว มีอธิบายว่า เหมือนหน่อเถาย่านทราย ที่เขาเอาเค็ดเค็ดทิ้งลงที่เนินทรายร้อน ๆ ในกลางฤดูร้อน. บทว่า. **ภุมฺยา** ได้แก่ **ภุมิย** คือบนพื้นดิน. บทว่า **อมฺรา วัต** ความว่า ตายแล้วหนอ. ปาฐะว่า **อมฺริ** ก็มี.

ในขณะนั้น ท้าวสักกะกำลังตรวจดูสัตว์โลก ทรงเห็นเหตุการณ์นั้น ทรงดำริว่า ดาบสนี้ละทิ้งลูกเมียไปบวชแล้ว บัดนี้ยังมาสร้างความสำคัญในลูกช้างว่าเป็นลูกคร่ำครวญอยู่ เราจักให้ท่านสลัดใจแล้วได้สติ

ดังนี้แล้ว จึงมายังอาศรมบทของท่านสถิตอยู่ที่อากาศนั่นเอง กล่าวคาถา
ที่ ๓ ว่า :-

เมื่อท่านเป็นอนาคาริก หลุดพ้นไปแล้ว
การที่ท่านโศกเศร้าถึงสัตว์ที่ตายไปแล้ว ไม่
เป็นการดีสำหรับท่านผู้เป็นสมณะ.
คาบสครันได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงได้กล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

ข้าแต่ท้าวสักกะ ความรักใคร่ย่อมเกิด
ขึ้นในดวงใจของมนุษย์หรือมฤค เพราะการ
อยู่ร่วมกันโดยแท้ อาตมภาพจึงไม่อาจจะไม่
เศร้าโศกถึงสัตว์ที่เป็นที่รักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิคสุสวา ความว่า ในที่นี้ท่าน
เรียกสัตว์เดียรฉานทั้งหมดว่า มฤค. บทว่า ตํ โยค ปิยายิตํ สตุติ
คือสัตว์ที่เป็นที่รัก.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะเมื่อจะโอวาท ท่านได้ภยิตคาถา ๒ คาถา
ว่า :-

เหล่าสัตว์ผู้ร้องไห้คร่ำครวญ ก็ร้องไห้
ถึงสัตว์ผู้ตายไปแล้วและจักตาย เพราะฉะนั้น

ท่านฤๅ ท่านอย่าได้ร้องไห้เลย เพราะสัต-
บุรุษทั้งหลายเรียกการร้องไห้ว่าเป็นโมฆะ. ข้า
แต่ท่านผู้ประเสริฐ ถ้าคนที่ตายแล้ว ล่วงลับ
ไปแล้ว ฟังกลับฟื้นขึ้นมาไซ้ พวกเราทุกคน
ก็จงมาชุมนุมกันร้องไห้ถึงญาติของกันและกัน
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เย รุทนต์ิ ลปนฺติ จ ความว่า
ข้าแต่ท่านพราหมณ์ เหล่าชนผู้ต้องให้คร่ำครวญทุกคน ย่อมร้องไห้ถึง
คนที่ตายไปแล้วนั้นแหละและจักตาย. เมื่อพวกเขาพากันร้องไห้อย่าง
นี้ ก็ไม่มีเวลาน้ำตาจะเหือดหน้า เพราะฉะนั้น ท่านฤๅ ท่านอย่า
ร้องไห้ไปเลย. เพราะเหตุไร? บทว่า โรทิติ โมฆมาหุ สนฺโต
ความว่า เพราะบัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า การร้องไห้เป็นสิ่งไร้ผล. บทว่า
มโต เปโต ความว่า ถ้าหากคนที่ตายแล้วนั้นถึงการนับว่า เป็นผู้
ล่วงลับไปแล้ว จะฟังฟื้นขึ้นมาเพราะการร้องไห้ไซ้. เมื่อเป็นเช่นนั้น
พวกเราแม้ทุกคน ก็จงไปชุมนุมกันร้องไห้ถึงญาติของกันและกันเถิด.
พวกเราจงออกไปเถิดเฝ้ากันอยู่ทำไม.

คาบสได้ฟังคำนั้นแล้ว กลับได้สติ ปราศจากความเศร้าโศกเข็ด
น้ำตาแล้วได้กล่าวคาถาที่เหลือ ด้วยการสวดดีท้าวสักกะว่า :-

อาตมภาพถูกไฟ คือความโศกแผดเผา

แล้วหนอ. มหาบพิตรทรงช่วยดับความร้อนรน
ทุกอย่างให้หายไป เหมือนเอาน้ำดับไฟที่ไหม้
เปรียบก็ปานกัน มหาบพิตร ได้ทรงถอนลูกศร
คือความโศก อันปักอยู่ที่หัวอกของอาตมภาพ
ออกไปแล้ว เมื่ออาตมภาพถูกความโศก
ครอบงำ มหาบพิตรได้ทรงบรรเทาความโศก
ถึงบุตรนั้นเสียได้ ข้าแต่ท้าวสักกะ อาตมภาพ
นั้นเป็นผู้มีลูกศรคือความโศก อันมหาบพิตร
ทรงถอนออกแล้ว หายโศกแล้ว. ใจก็ไม่ขุ่น
มัว ทั้งจะไม่เศร้าโศก ไม่ร้องไห้ต่อไป เพราะ
ได้ฟังเทพคำรัสของมหาบพิตรแล้ว.

ท้าวสักกะครั้งทรงโอวาทคาบสออย่างนี้แล้ว ได้เสด็จไปสู่ที่ประ-
ทับของพระองค์นั่นเอง.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาประกาศสังฆธรรมทั้ง
๔ แล้ว ทรงประชุมชาดกไว้ว่า ลูกช้างในครั้งนั้น ได้แก่สามเณรใน
บัดนี้ คาบส ได้แก่หลวงตา ส่วนท้าวสักกะ ได้แก่เรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาโสมทัตตชาดกที่ ๕

๖. สุสีมชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าสุสีมะออกบวช

[๑๐๗๕] เมื่อก่อนผมสีดำ เกิดบนศีรษะของเจ้าตามทีของมันเป็นแล้ว เจ้าสุสีมะ วันนี้เจ้าเห็นเส้นผมเหล่านั้นมีสีขาวแล้ว จึงประพฤติธรรมเถิด เวลานี้เป็นเวลาแห่งการประพฤติพรหมจรรย์แล้ว.

[๑๐๘๐] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ผมหงอกของหม่อมฉันเอง ไม่ใช่ของพระองค์ ผมหงอกงอกขึ้นบนศีรษะบนกระหม่อมของหม่อมฉันเอง หม่อมฉันได้ทูลคำเท็จ โดยตั้งใจว่า จักทำประโยชน์ให้ตน ขอพระองค์ทรงโปรดพระราชทานอภัยโทษหม่อมฉันสักครั้ง ๑ เถิด เพคะ.

[๑๐๘๑] ข้าแต่มหाराช พระองค์ยังทรงหนุ่ม มีพระโฉมหน้าทัศนายังทรงอยู่ในปฐมวัย เหมือน

ตองกล้วยแรกผลิ ฉะนั้น ข้าแต่พระทูล
กระหม่อมจอมคน ขอพระองค์ทรงเสวยราช-
สมบัติ ทรงดูแลหม่อมฉันเถิด และอย่าทรง
ทะยานไปสู่พรหมจรรย์ที่ให้ผลตามกาลเวลา.

[๑๐๘๒] เราเห็นกุมาริรุ่นสาว ผู้มีรูปร่างสวยงาม
มีผิวพรรณเกลี้ยงเกลา มีทรวดทรงเจิดฉาย
อ่อนละมุนละไมเหมือนธากาลวัลลี ต้องสม
โหย เอนตัวเข้าใกล้ชายเหมือนยั้ววนชายอยู่
ฉะนั้น.

[๑๐๘๓] ต่อมาเราได้เห็นนารีคนนั้น มีความชรา
มีอายุล่วงไป ๘๐ ปี ๕๐ ปี ถือไม้ทำค้ำงงัน
มีร่างกายโค้งค้อมลงเหมือนกลอนเรือเดินไป.

[๑๐๘๔] เราครุ่นคิดถึงคุณและโทษของรูปนั้นอยู่
นั่นเอง จึงนอนอยู่กลางที่นอนแต่คนเดียว
เราเมื่อพิจารณาเห็นว่า ถึงเราก็จะเป็นอย่างนี้
จึงไม่ยินดีในเรือน เวลานี้เป็นเวลาแห่งการ
ประพฤติพรหมจรรย์.

[๑๐๘๕] ความยินดีของผู้ครองเรือนนี้แหละ.

เป็นเสมือนเชือกผูกเหนียวไว้ ชีรชนตัดเชือก
นี้ได้แล้ว ไม่อาลัยไยดี จะละกามสุข แล้วหลีก
เว้นหนี.

จบ สุตัมชาดกที่ ๖

อรรถกถาสุตัมชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
มหาภิเนษกรรมณ์ แล้วตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า กापानि เกสถานि पु
रो हेतुं ดังนี้.

ในสมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายพากันนั่งที่ธรรมสภา พรรณนาถึง
การเสด็จออกอภิเนษกรรมณ์ของพระทศพล. พระศาสดาเสด็จมาถึง แล้ว
ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่อง
อะไรหนอ? เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ แล้วตรัสว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่เราตถาคตผู้บำเพ็ญบารมีเต็มแล้วมากมาย
หลายแสนโกฏิก็ป้อออกสู่มหาภิเนษกรรมณ์ในบัดนี้ ไม่น่าอัศจรรย์ แม้
ในกาลก่อนเราตถาคตก็ทอดทิ้งราชสมบัติ ในกาลิกรัฐประมาณสาม
ร้อยโยชน์ออกสู่อภิเนษกรรมณ์เหมือนกัน แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องใน
อดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร-
พาราณสี พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในท้องของภรรยาหลวงของปุโรหิต
ของพระองค์. ในวันที่พระโพธิสัตว์เกิดนั่นเอง ฝ่ายพระราชโอรสของ
พระเจ้าพาราณสีก็ประสูติ. ในวันขนานนามและพระนามของกุมาร
และพระราชกุมารเหล่านั้น พวกปุโรหิตขนานนามพระมหาสัตว์นั้นว่า
สุสิมกุมาร ส่วนพระนามของพระราชบุตรว่า พรหมทัตกุมาร. พระเจ้า
พาราณสีทรงดำริว่า สุสิมกุมารเกิดวันเดียวกันกับบุตรของเรา จึงมี
พระบรมราชโองการไปยังพระโพธิสัตว์ พระราชทานพี่เลี้ยง ทรงให้
เจริญวัยพร้อมกับพระราชกุมารนั้น. กุมารแม่ทั้ง ๒ นั้น จำเจริญวัยแล้ว
เป็นผู้มีรูปร่างสวยงาม มีผิวพรรณเหมือนเทพกุมาร เรียนศิลปทุกอย่าง
ที่เมืองตักกสิลา สำเร็จแล้วก็กลับมา. พระราชบุตรทรงเป็นอุปราช
ทรงเสวย ทรงดื่ม ประทับนั่ง ประทับบรรทมอยู่ร่วมกับพระโพธิสัตว์
โดยสิ้นรัชกาลพระชนก ก็เสวยราชย์แทน พระราชทานยศสูงแก่
พระมหาสัตว์ ทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งปุโรหิต วันหนึ่งรับสั่งให้เตรียม
พระนคร แล้วทรงแต่งพระองค์เหมือนท้าวสักกเทวราช ประทับนั่งบน
คอช้างคันที่เมามัน มีส่วนเปรียบด้วยช้างเอพาพรรณที่ตบแต่ง แล้ว
ทรงให้มหาสัตว์นั่งบนหลังช้าง ณ ที่นั่งด้านหลัง ทรงทำปทักษิณ
พระนคร. ฝ่ายสมเด็จพระราชชนนีประทับยืนที่ช่องพระแกล ด้วย
พระดำริว่า เราจักษมองดูลูก ทอดพระเนตรเห็นปุโรหิตนั่งอยู่เบื้อง
พระปฤษฎางค์ของพระราชานั้นผู้ทรงทำปทักษิณพระนครแล้วเสด็จมา

ทรงมีพระทัยปฏิพัทธ์ จึงเสด็จเข้าห้องบรรทม ทรงคพระกระยาหาร แล้วเสด็จบรรทมด้วยหมายพระทัยว่า เราเมื่อไม่ได้ปุโรหิตนี้ก็จะจกตายนั่นที่นั่นเอง. พระราชาเมื่อไม่ทรงเห็นพระราชชนนี จึงตรัสถามว่า แม่ของฉันทไปไหน? ทรงสดับว่า ประชวร จึงเสด็จไปถึงที่ประทับของพระราชชนนี ทรงถวายบังคม แล้วตรัสถามว่า เสด็จแม่พระเจ้าข้า เสด็จแม่ประชวรเป็นอะไร? พระนางไม่ตรัสบอกพระองค์ เพราะทรงละอาย. พระองค์จึงเสด็จไปประทับนั่งบนพระราชบัลลังก์ รับสั่งให้เรียกพระมเหสีของพระองค์มา ทรงส่งไปด้วยพระคำรัสว่า เธอจงไปแล้วทราบการประชวรของเสด็จแม่. พระนางเสด็จไป แล้วทรงนวดพระปฤษฎางค์ไปพลางทูลถามไปพลาง. ชรรmadaผู้หญิงทั้งหลายจะไม่ซ่อนความลับต่อผู้หญิงด้วยกัน. พระราชชนนีนั้น ตรัสบอกเนื้อความนั้น. ฝ่ายพระราชินีทรงสดับคำนั้น แล้วจะเสด็จไปทูลพระราชา. พระราชารับสั่งว่า เรื่องนั้นยกไว้เถอะ เธอจงไป จงให้เสด็จแม่เบาพระทัย ฉันทจักตั้งปุโรหิตให้เป็นพระราชา แล้วตั้งเสด็จแม่ให้เป็นอัครมเหสี. พระนางจึงได้เสด็จไป แล้วทรงให้พระราชชนนีเบาพระทัย. ฝ่ายพระราชารับสั่งให้ปุโรหิตเข้าเฝ้า แล้วตรัสบอกเนื้อความนั้น แล้วรับสั่งว่า สหายเอ๋ย ขอสหายจงให้ชีวิตแก่เสด็จแม่ สหายจงเป็นพระราชา เสด็จแม่จะเป็นพระมเหสี เราจะเป็นอุปราช. ปุโรหิตนั้นทูลคัดค้านว่า ข้าพระองค์ไม่อาจทำอย่างนั้นได้ แต่เมื่อพระองค์ทรงรบเร้าบ่อยๆ ก็รับ. พระราชาได้ทรงอภิเษกปุโรหิตให้เป็นพระราชา

พระราชชนนีให้เป็นอัคมรเหสี ส่วนพระองค์ทรงเป็นอุปราช. เมื่อ
ทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทรงประทับอยู่สมัครสมานกัน ในกาลต่อมาพระ-
โพธิสัตว์ ทรงระอาพระทัยในท่ามกลางเรือน การครองเรือน ทรง
ละกามทั้งหลาย แล้วทรงมีพระทัยน้อมไปในการบรรพชา ไม่ทรงอาลัย
ไยดีถึงความยินดีด้วยอำนาจกิเลส ประทับยืน ประทับนั่ง เสด็จบรรทม
แต่ลำพังพระองค์เดียวได้เป็นเสมือนลูกของจำอยู่ที่เรือนจำ และเป็น
เสมือนไก่ถูกขังไว้ในกรง. ลำดับนั้น พระมเหสีของพระองค์ ทรงดำริ
ว่า พระราชาพระองค์นี้ ไม่ทรงอภิรมย์กับเรา ประทับยืน ประทับนั่ง
และทรงบรรทมแต่ลำพังพระองค์เดียว แต่พระราชาพระองค์นี้ เป็นคน
หนุ่ม ส่วนเราเป็นคนแก่ผมหงอกปรากฏบนศีรษะของเรา ถ้าอะไรแล้ว
เราควรจะสร้างความเท็จขึ้นว่า ข้าแต่สมมติเทพ บนพระเศียรของ
พระองค์ปรากฏพระเกษาหงอก ดังนี้ ให้พระราชาทรงยอมรับ แล้ว
ทรงอภิรมย์กับเราด้วยอุบายนั้น วันหนึ่ง จึงทรงทำเป็นเสมือนหาหา
บนพระเศียรของพระราชา ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรง
ชราแล้ว บนพระเศียรของพระองค์ปรากฏพระเกษาหงอกเส้นหนึ่ง
เพคะ. พระราชาตรัสว่า ข้าแต่นางผู้เจริญ ถ้ากระนั้น ขอเธอจงถอน
ผมหงอกเส้นนั้นมาวางไว้บนมือของฉัน. พระนางจึงทรงถอนพระเกษา
เส้น ๑ จากพระเศียรของพระราชาทิ้งมันไป แล้วทรงหยิบเอาพระ-
เกษาหงอกเส้น ๑ จากพระเศียรของตน แล้ววางบนพระหัตถ์ของพระ-
ราชานั้น โดยทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ นี้พระเกษาหงอกของพระองค์.

พระเสโทไหลออกจากพระนลาฏ ที่เสมือนกับแผ่นทองของพระโพธิสัตว์ ผู้ทรงสะดุ้ง เพราะทรงเห็นพระเกษาหงอกเท่านั้น แล้วก็ทรงกลัว. พระองค์เมื่อทรงโอวาทตน ทรงดำริว่า คู่ก่อนสุสีมะ เจ้าเป็นคนหนุ่ม แต่กลายเป็นคนแก่ไปแล้ว เจ้าจมอยู่ในเปือกตม คือกาม เหมือนหมู บ้านจมอยู่แล้วในเปือกตม คือกมล ฉะนั้น ไม่สามารถถอนตนขึ้นได้ บัดนี้เป็นเวลาของเจ้าที่จะละกามทั้งหลายเข้าสู่ป่าหิมพานต์บวช แล้ว ประพฤติพรหมจรรย์มิใช่หรือ? ดังนี้ แล้วจึงได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

เมื่อก่อนผมสีดำ เกิดบนศีรษะของเจ้า

ตามที่ของมันแล้ว สุสีมะเจ้า วันนี้เจ้าเห็น

เส้นผมเหล่านั้นมีสีขาว แล้วจงประพฤติธรรม

เถิด เวลานี้เป็นเวลาแห่งการประพฤติพรหม

จรรย์แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถาปเทเส ความว่า พระโพธิสัตว์ ตรัสว่า ก่อนแต่นี้ ผมทั้งหลายมีสีเหมือนแมลงงูและดอกอัญชัญ ได้ เกิดแล้วบนศีรษะของเจ้า ซึ่งเป็นถิ่นที่เหมาะสมแก่ผมทั้งหลายในที่นั้น ๆ บทว่า ฆมมัม จร ความว่า พระโพธิสัตว์ทรงบังคับตนเองว่า เจ้าจง ประพฤติธรรม คือกุศลกรรมบถ ๑๐. บทว่า พุรหุมจริยสุต มีเนื้อ ความว่า เป็นเวลาแห่งเมถุนวิบัติของเจ้าแล้ว. เมื่อพระโพธิสัตว์พรรณนา คุณการประพฤติพรหมจรรย์อย่างนี้แล้ว พระราชินีทรงสะดุ้งพระทัย

เพราะทรงกลัวว่า เราตั้งใจว่าจะทำการมัดพระทัยพระราชาก็ได้ แต่กลายเป็นทำการสละไปเสีย จึงทรงดำริว่า เราจักสรรเสริญพระฉวีวรรณแห่งพระสรีระ เพื่อต้องการไม่ให้พระราชารองคี่นี้เสด็จออกผนวช จึงได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถาว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ผมหงอกของ

หม่อมฉันเอง ไม่ใช่ของพระองค์ ผมหงอก

งอกขึ้นบนศีรษะ บนกระหม่อมของหม่อมฉัน

เอง หม่อมฉันได้ทูลคำเท็จ โดยตั้งใจว่า จัก

ทำประโยชน์ให้ตน ขอพระองค์ทรงโปรด

พระราชทานอภัยโทษหม่อมฉันสักครั้งหนึ่งเถิด

เพคะ ข้าแต่มหाराช พระองค์ยังทรงหนุ่ม มี

พระโฉมหน้าทัศนียา ยังทรงอยู่ในปฐมวัยเหมือน

ตองกล้วยแรกผลิฉะนั้น ข้าแต่พระทูลกระ-

หม่อมจอมคน ขอพระองค์ทรงเสวยราชสมบัติ

ทรงดูแลหม่อมฉันเถิด และอย่าทรงทะยานไป

สู่การประพฤติพรหมจรรย์ที่ให้ผลตามกาลเวลา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มเมว สีลํ ความว่า พระราชินี

ทรงแสดงว่า ผมหงอกงอกขึ้นบนศีรษะของหม่อมฉันเอง. คำว่า อุต-

มงฺคิ เป็นไวพจน์ของคำว่า สีสั นั่นเอง. บทว่า อตุถิ ความว่า หม่อมฉันทูลคำเท็จด้วยหวังว่า จักทำความเจริญแก่ตนเอง. บทว่า เอกา-
ปราธิ ความว่า โทษผิดอย่างหนึ่งของข้าพระองค์นี้. บทว่า ปฐมกุกฺโขโต
ความว่า เจริญขึ้นโดยปฐมวัย. บทว่า โหหิ ได้แก่ โหสิ เป็นผู้
อธิบายว่า ดำรงอยู่แล้วในปฐมวัย. ปาฐะว่า โหสิ เยว ก็ดี. บทว่า
ยถา กสิโร ความว่า พระราชินีทรงชี้แจงว่า ตองกล้วยอ่อนมีฝิวนวล
ต้องลมอ่อนพัดโชยย่อมพริ้วงามฉันใด พระองค์ก็มีพระรูปโฉมฉันนั้น.
ปาฐะว่า ปฐมกุกฺโขโต โหสิ ดังนี้ก็มี. ปาฐะนั้นก็มีความว่า หน่อ
ของไม้อ่อนแรกขึ้น นำที่สนาฉันใด พระองค์ก็นำที่สนาฉันนั้น. บทว่า
มมญฺจ ปสฺส ความว่า ขอพระองค์จงทรงดูแลหม่อมฉันด้วยเถิด.
อธิบายว่า โปรคอย่าทรงกระทำให้หม่อมฉันเป็นหม้ายไม่มีที่พึ่งเลย.
บทว่า กาลิกิ ความว่า พระนางทูลว่า ธรรมดาการประพุดิพรหม-
จรรย์ ที่ชื่อว่าให้ผลตามกาลเวลา เพราะจะให้ผลในอัทภพที่ ๒ ที่ ๓
ส่วนราชสมบัติ ชื่อว่า ให้ผลไม่เลือกกาลเวลา เพราะอำนาจความสุข
คือกามคุณในอัทภพนี้ทีเดียว พระองค์นั้นอย่าทรงละราชสมบัติที่ให้ผล
ไม่เลือกกาลเวลา แล้วทรงโลดแล่นไปตามการประพุดิพรหมจรรย์ที่ให้
ผลตามกาลเวลาเลย.

พระโพธิสัตว์ ครั้นทรงสดับคำนั้น แล้วตรัสว่า คุณ่อนนางผู้เจริญ
เธอพูดถ้อยคำนั้นที่ควรเป็นไปได้ เพราะว่า เมื่อวัยของเราที่มีความ
เปลี่ยนแปลงเป็นที่สุด ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ผมสิดำทั้งหลายเหล่านี้

ก็ต้องเปลี่ยนเป็นสีขาวเหมือนใยป่านไปหมด. จริงอยู่ เมื่อวัยของกุมารทั้งหลายที่เชื่อกับพวกดอกไม้ มีดอกอุบลเขียวเป็นต้น และของขัตติยกัญญาเป็นต้น ผู้เปรียบปานกับด้วยรูปทอง อุดมสมบูรณ์ด้วยความหนุ่มสาวและความสง่างาม มีความเปลี่ยนแปลงเป็นที่สุด ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว เราจะเห็นทั้งสิ่งที่น่าตำหนิทั้งความชำรุดแห่งสรีระของคนทั้งหลาย ผู้ถึงความชราแล้ว คู่ก่อนนางผู้เจริญ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้โลกของสัตว์ผู้มีชีวิตนั้น ก็มีความวิบัติเป็นจุดจบ ดังนี้แล้ว เมื่อทรงแสดงธรรมด้วยพุทธลีลาในเบื้องสูง จึงได้กล่าวคาถาทั้ง ๒ ว่า :-

เราเห็นกุมาริรุ่นสาว ผู้มีรูปร่างสวยงาม

มีผิวพรรณเกลี้ยงเกลา มีทรวดทรงเจิดฉาย

อ่อนละมุนละไมเหมือนธากาลวัลลือ ต้องลม

โหย เอนตัวเข้าใกล้ชายเหมือนย้วยวนชายอยู่

จะนั้น ต่อมาเราได้เห็นนารีคนนั้น มีความชรา

มีอายุล่วงไป ๘๐ ปี ๕๐ ปี ถือไม้ทำสังกัจจัน

มีร่างกายโค้งค้อมลงเหมือนกลอนเรือเดินไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โว เป็นเพียงนิบาต. บทว่า สามภูรปสุตฺ ความว่า มีต้นแขนเกลี้ยงเกลา อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็เป็นสมภูรปสุตฺ นั้นแหละ. อธิบายว่า มีผิวพรรณเกลี้ยงเกลาที่ต้นแขนทั้งหมด. บทว่า สุตนุํ ได้แก่ มีรูปร่างสวยงาม. บทว่า สุมชฺณํ ได้แก่

มีลำตัวได้สัดส่วนทรวดทรงดี. บทว่า กาลปปลุลลาว ปเวลุสมานา ความว่า อุปมาเหมือนหนึ่งว่า เถากาลวัลลี เถาหญ้านาง ที่ขึ้นดี ๆ งาม ๆ ในเวลายังเล็ก ยังเป็นยอดอ่อนอยู่ที่เดียว ต้องลมโชนเบา ๆ ก็โอนเอนไปมาทางโน้นทางนี้ฉนั้นใด หญิงสาวนั้นก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน เอนตัวเข้าไปทำร้ายความสว่างงามของหญิง. บทว่า ปโภยญติว นเรสุ กจฺจติ เป็นสัตตมिवิกิตฺตงในอรรถว่าไกล้. หญิงสาวนั้นไปไกล้สำนักชายทั้งหลาย เป็นเหมือนช่วยวนชายเหล่านั้นอยู่. บทว่า ตเมน ปสุสามิ ปเรน นารี ความว่า สมัยต่อมาเราเห็นหญิงคนนี้นั้นถึงความชรา คือความ สวयงามแห่งรูปที่หายไปแล้วหมดความสวयงาม. พระโพธิสัตว์กล่าวถึงคุณของรูปด้วยคาถาที่ ๑ บัดนี้ เมื่อจะแสดงถึงโทษ จึงได้กล่าวอย่างนี้. บทว่า อาสีติกั นาวุติกญฺจ ขจฺจา ความว่า ๘๐ ปี หรือ ๕๐ ปี แต่เกิดมา บทว่า โคปาลณสีภคฺคสมํ มีเนื้อความว่า มีร่างกายคดค่อมเหมือนกลอนเรื้อน คือมีสรีระคดโค้งเหมือนกลอนเรื้อน เดินหลังค่อมเหมือนกับหาเก็บเงินกากฉีกหนึ่งทีหายไป. ก็ขึ้นชื่อว่า หญิงที่พระโพธิสัตว์เคยเห็นเมื่อเวลายังสาว แล้วได้เห็นอีกในเวลาอายุ ๕๐ ปี ไม่มีก็จริงแลแต่ว่า คำนี้ ท่านกล่าวหมายเอาภาวะของหญิงที่เห็นได้ด้วยญาณ.

พระมหาสัตว์ ครั้นทรงแสดงโทษของรูปด้วยคาถานี้ โดยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงประกาศความเบื้อหน้าของตน ในการครองเรือน จึงได้ตรัสคาถา ๒ คาถาไว้ว่า :-

เราครุ่นคิดถึงคุณและโทษของรูปนั้นอยู่

นั่นเอง จึงนอนอยู่กลางที่นอนแต่คนเดียว
เราเมื่อพิจารณาเห็นว่า ถึงเราก็จะเป็นอย่างนี้
จึงไม่ยินดีในเรือน เวลานี้เป็นเวลาแห่งการ
ประพฤติพรหมจรรย์ ความยินดีของผู้อยู่ครอง
เรือนนี้แหละ เป็นเหมือนเชือกผูกเหนี่ยวไว้
ธีรชนตัดเชือกนี้ได้แล้ว ไม่อาลัยใยดี จะละ
กามสุข แล้วหลีกเว้นหนี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสหํ ตัดบทเป็น โส อหํ ความว่า
เรานั้น บทว่า ตเมวานุวิจินฺตยนฺโต ความว่า ครุ่นคิดถึงคุณและโทษ
ของรูปทั้งหลายนั้นนั่นเอง. บทว่า เอวํ อิติ เปกฺขมาโน ความว่า
พิจารณาเห็นอยู่ว่า หญิงนี้เปลี่ยนแปลงไปแล้วฉันใด ถึงฉันก็เป็นฉัน
นั้น คือจักถึงความชรา มีสรีระคดค่อมลงไป. บทว่า เคเห น รเม
ความว่า เราไม่ยินดีในเรือน. บทว่า พุรุมฺจริยสุส กาโล ความว่า
พระโพธิสัตว์ทรงแสดงว่า คุณก่อนนางผู้เจริญ เวลานี้เป็นเวลาการ
ประพฤติพรหมจรรย์ของเรา เพราะฉะนั้น เราจักออกบวช. จ อักษร
ในคำว่า รชฺช วาสุมฺพณี เจสา เป็นเพียงนิบาต อธิบายว่า สิ่งนี้
เป็นเสมือนเครื่องผูกเหนี่ยวไว้. สิ่งนี้คืออะไร คือความยินดีของผู้อยู่
ในเรือนใด. อธิบายว่า ความยินดีด้วยอำนาจของกามในอารมณ์ทั้งหลาย

มีรูปเป็นต้น ของผู้ครองเรือนใด. ด้วยบทนี้ พระโพธิสัตว์ทรงแสดง ถึงความที่กามทั้งหลายมีคุณน้อย. ในข้อนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ บุรุษ ผู้ป่วยไม่สามารถพลิกตัวได้ด้วยกำลังของตนเอง ผู้พยาบาลต้องผูกเชือก สำหรับเหนี่ยวไว้ โดยบอกว่า จงเหนี่ยวเชือกนี้พลิกตัว. เมื่อเขาเหนี่ยว เชือกนั้นพลิกตัว ก็คงมีความสุขกายและความสุขใจหาไม่น้อยไม่ฉันใด เมื่อสัตว์ทั้งหลายผู้เร่าร้อนเพราะกิเลส ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่สามารถ จะพลิกใจได้ ด้วยสามารถแห่งความสุขเกิดแต่วิเวก ปรารถนารมณ์มีรูป เป็นต้น ที่สถิตอยู่ท่ามกลางเรือน ด้วยอำนาจการช่งเสพเมถุนธรรม ในเวลาพวกเขาเร่าร้อนเพราะกิเลส พลิกไปพลิกมาอยู่ ความยินดีใน กาม ได้แก่ ความสุขกาย สุขใจ เมื่อเกิดขึ้นชั่วครู่เท่านั้น ก็มีประมาณ เพียงเล็กน้อย กามทั้งหลาย ชื่อว่า มีคุณมากอย่างนี้. บทว่า เอตปิ เจตฺวาน ความว่า ก็เพราะเหตุที่กามทั้งหลาย มีทุกข์มาก มีความ คับแค้นมาก. ในกามนี้ยังมีโทษ ฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลายเห็นโทษนั้น อยู่ จึงทอดทิ้งราชสมบัติ ไม่อาลัยใยดีเหมือนบุรุษจมหลุมคูแล้วละทิ้ง ไม่อาลัย ฉะนั้น ละกามสุขที่มีประมาณเพียงเล็กน้อย แต่มีทุกข์มาก อย่างนี้ แล้วเว้นหนีไป. ครั้นออกไป แล้วก็ถือบวชอันเป็นที่รื่นรมย์ใจ.

พระมหาสัตว์ ครั้นทรงแสดงธรรมด้วยพุทธลีลา ซึ่งให้เห็นคุณ และโทษในกามทั้งหลายอย่างนี้ แล้วตรัสสั่งให้เรียกสหายมา ทรงมอบ ราชสมบัติให้ เมื่อญาติมิตรและสหายผู้มีใจดีทั้งหลาย คร่ำครวญก่

เกลือกไปมาอยู่นั่นเอง ทรงทอดทิ้งสิริราชสมบัติ แล้วบวชเป็นฤๅษี
ยังฉานและอภิญญาให้เกิดขึ้น ได้เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา แล้วทรงประกาศ
สังฆธรรมทั้งหลาย ในที่สุดแห่งสังฆธรรมยังชนจำนวนมากให้ได้ค้ำน้ำ
อัมฤต แล้วทรงประชุมชาดกไว้ว่า พระอัครมเหสีในครั้งนั้น ได้แก่
มารดาพระราหุลในบัดนี้ พระราชาผู้เป็นพระสหาย ได้แก่ พระอานนท์
ส่วนพระเจ้าสุสีมะ ได้แก่ เราตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาสุสิมชาดกที่ ๖

๗. โกฎีสิมพลีชาดก

ว่าด้วยการระวางภัยที่ยังไม่มาถึง

[๑๐๘๖] เราเอาพญานาคยาวตั้งพันวามาแล้ว
ท่านทรงพญานาคนั้น และเราอยู่ได้ไม่สิ้น
สะท่าน.

[๑๐๘๗] ดูก่อนโกฎีสิมพลีเทพบุตร ก็เพราะ
เหตุอะไร ? ท่าน เมื่อทรงนกตัวเล็กๆ นี้ ที่
มีเนื้อน้อยกว่าเรา จึงกลัวตัวสิ้นสะท่านไป.

[๑๐๘๘] ดูก่อนพญาครุฑ ท่านมีเนื้อเป็นภัก-
ษาหาร นกตัวนี้มีผลไม้เป็นภักษาหาร นกตัวนี้
จักจิกกินลูกนิโครธ ลูกกร่าง ลูกมะเดื่อ และ
ลูกโพธิ์ แล้วมาถ่ายรดลำต้นไม้ของเรา.

[๑๐๘๙] ต้นไม้เหล่านั้นจะเติบโตขึ้น พวกมัน
เกิดในที่อับลมไม่มีอากาศ ที่ข้างเราจักปกคลุม
เรา ที่เราไม่ให้เป็นต้นไม้.

[๑๐๙๐] ต้นไม้ต้นอื่นๆ เป็นหมู่ไม่มีรากมีลำต้น
ที่มีอยู่ ก็จะถูกสฤณชาติตัวนี้ทำลายไป โดย
การนำพืชผลมากิน.

[๑๐๕๑] เพราะว่าต้นไม้ทั้งหลายที่งอกขึ้น จะ
เจริญเติบโตขึ้นเลยต้นไม้เจ้าป่า ที่มีลำต้นใหญ่
ไป. ข้าแต่ พญาครุฑ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า
มองเห็นภัยที่ยังไม่มาถึง จึงสันตะทานอยู่.

[๑๐๕๒] ชีรชนควรระวังภัยที่ควรระวัง กว
ระวังภัยที่ยังไม่มาถึง ชีรชนย่อมพิจารณาเห็น
โลกทั้ง ๒ เพราะภัยในอนาคต.

จบ โกฎีสิมพลชาดกที่ ๗

อรรถกถาโกฎีสิมพลชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
การข่มกิเลสแล้ว จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อหิ ทสสตพยามัม
ดังนี้ เรื่องจักมีแจ้งชัดในปัญญาสชาดก.

แต่ในที่นี้ พระศาสดาทรงเห็นภิกษุทั้งหลายประมาณ ๕๐๐ รูป
ถูกกามวิตกครอบงำ ภายในโกฎีสันฐารกะ จึงทรงประชุมสงฆ์ ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่า ถึงที่ควรระวัง ก็ควรระวัง ขึ้นชื่อว่า
กิเลสทั้งหลาย เมื่อเจริญขึ้นก็ย่อมทำลายเรา เหมือนต้นไม้เป็นต้น
เมื่อเติบโตขึ้น ก็ทำลายต้นไม้ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ ในปางบรรพ์เทวดา
ผู้เกิดที่โกฎีสิมพลจึงวิญญู เห็นนกตัว ๑ กินลูกนิโครธ ถ่ายอุจจาระรด

กิ่งต้นไม้ของตน ได้ประสบความสำเร็จว่า ต่อแต่นี้ไปวิมานของเราจักมีความพินาศ ดังนี้. แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร พาราณสี พระโพธิสัตว์ ถือกำเนิดเป็นรุกขเทวดาที่โกฏสิมพลี ภายหลังพญาครุฑตัวหนึ่งเนรมิตอักษภาพ ๑๕๐ โยชน์ ใช้ลม ปีกพัดน้ำในทะเลแหวกออกเป็น ๒ ส่วน แล้วเชิญเอานาคราชตัวหนึ่ง ยาวพันวาที่หางให้ขยอกเหยื่อที่พญานาคนั้นใช้ปากคาบไว้ทิ้ง บินไป ทางยอดป่า มุ่งหมายโกฏสิมพลี. นาคราชเมื่อห้อยหัวลง จึงคิดว่า เรา จักสลัดตัวให้หลุด จึงสอดขนดเข้าไปที่ต้นนิโครธต้น ๑ พันต้นนิโครธ ยึดไว้. ต้นนิโครธก็ถอนขึ้น เพราะความแรงของพญาครุฑและพญานาคร่างใหญ่. พญานาคก็ไม่ปล่อยต้นไม้เลย. ครุฑจึงเชิญเอา พญานาคพร้อมกับต้นนิโครธไปถึงโกฏสิมพลี แล้วให้พญานาคนอนบน ด้านหลังของลำต้นไม้ ฉีกท้องกินมันชั้นของพญานาคแล้วทิ้งซากที่เหลือ ลงทะเลไป ก็บนต้นนิโครธนั้นมีนกตัวเมียตัวหนึ่ง เมื่อพญานาคทิ้ง ต้นนิโครธแล้ว มันก็บินไปเกาะอยู่ระหว่างกิ่งของต้นโกฏสิมพลี. รุกขเทวดาเห็นมันแล้วสะดุ้งกลัวตัวสั่นไปโดยคิดว่า นกตัวเมียดังนี้จักถ่าย อุจจาระรดลำต้นไม้ของเรา ต่อขึ้นไปพุ่มไทรหรือพุ่มไม้ป่า ก็จะขึ้นท่วม ทับบถมต้นไม้ทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนั้นวิมานของเรา ก็จักพินาศ. เมื่อ รุกขเทวดาสันสະท้านอยู่ โกฏสิมพลี ก็สั่นไปถึงโคน พญาครุฑ เห็นรุกขเทวดาสันสະท้านอยู่ เมื่อจะถามถึงเหตุ จึงได้กล่าวคาถาว่า :-

เราได้เอาพญานาคยาวตั้งพันวามาแล้ว

ท่านทรงพญานาคนั้น และเราอยู่ได้ไม่สิ้น

สะท่าน. ดูก่อนโกฏฐิมพลิเทพบุตร ก็เพราะ

เหตุอะไร ? ท่านเมื่อทรงนกตัวเล็ก ๆ นี้ ที่มีเนื้อ

น้อยกว่าเรา จึงกลัวตัวสั้นสะท่านไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทสสตพยาม์ ความว่า ขาวพันวา
บทว่า อูรคมาทาย อาคโต ความว่า เราเองตัวใหญ่มา ณ ที่นี้อย่างนี้.
บทว่า ตณฺจ มณฺจ ความว่า ทั้งงูตัวใหญ่ทั้งนั้น. บทว่า ธารย
ได้แก่ ธารยมาโพ คือทรงไว้อยู่. บทว่า พุยถสิ ความว่า สั้นเต็ม
อยู่. บทว่า กิมตฺถิ ความว่า พญาครุฑถามว่า ประโยชน์อะไร
คือเพราะเหตุอะไร ? พญาครุฑเรียกเทพบุตรตามนามของตนไม่ว่า
โกฏฐิมพลิ. เพราะว่าคันทิมพลิ คือคันทิมพลิได้ชื่อว่า โกฏฐิมพลิ
เพราะมีลำต้นและกิ่งก้านใหญ่ แม้เทพบุตรผู้สิงอยู่บนต้นโกฏฐิมพลินั้น
ก็ได้ชื่ออย่างนั้นเหมือนกัน.

ลำดับนั้น เทพบุตรเมื่อจะกล่าวถึงเหตุแห่งการสั้นสะท่านนั้น
จึงได้กล่าวคาถา ๔ คาถาว่า :-

ดูก่อนพญาครุฑ ท่านมีเนื้อเป็นภัก-
ษาหาร นกตัวนี้มีผลไม้เป็นภักษาหาร นกตัวนี้

จักจิกกินลูกนิโครธ ลูกกร่าง ลูกมะเดื่อ และ
ลูกโพธิ์ แล้วมาถ้ายรดลำต้นไม้ของเรา. ต้น
ไม้เหล่านั้นจะเติบโตขึ้น พวกมันเกิดในที่อับ
ลมไม่มีอากาศที่ข้างเรา จักปกคลุมเรา ทำเรา
ไม้ให้เป็นต้นไม้. ต้นไม้ต้นอื่น ๆ เป็นหมูไม้
มีรากมีลำต้นที่มีอยู่ ก็จะถูกลูกธนูชาติตัวนี้
ทำลายไป โดยการนำพืชผลมากิน. เพราะว่า
ต้นไม้ทั้งหลายที่งอกขึ้น จะเจริญเติบโตขึ้น
เลยต้นไม้เจ้าป่า ที่มีลำต้นใหญ่ไป ข้าแต่พญา
ครุฑ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้ามองเห็นภัยที่ยัง
ไม่มาถึง จึงสันตะทำนอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอทหิสฺสตี ความว่า จักถ้ายอุจ-
จาระรด บทว่า เต รุกฺขา ความว่า ต้นไม้ทั้งหลายมีต้นไม้ไทรเป็นต้น
เกิดขึ้นแล้ว. จากพืชผลเหล่านั้น. บทว่า ลัมวิรุหนฺติ ความว่า จัก
งอกงามขึ้น คือจักเจริญเติบโตขึ้น. บทว่า มม ปสฺสเส ความว่า ใน
ระหว่างกิ่งเป็นต้นของเรา. บทว่า นิวตฺตา ความว่า เกิดแล้วในที่อับ
ลม เพราะลมถูกบังไว้. บทว่า ปรีโยนฺทิสฺสฺสฺสตี ความว่า ต้นไม้
เหล่านั้น เติบโตขึ้นอย่างนี้แล้วจักปกคลุมเราไว้. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะ

ก็เป็นอย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **กริสฺสเร** ความว่า ภายหลังครั้ง
ปกคลุมอย่างนี้แล้ว ก็จักทำเราไม่ให้เป็นต้นไม้เลย คือจักทำลายโดย
ประการทั้งปวง. บทว่า **รูกฺขาเส** ได้แก่ต้นไม้. บทว่า **มูลินฺน ขนฺธุโร**
ความว่า ทั้งมีรากสมบูรณ์ ทั้งมีกิ่งสมบูรณ์. คำว่า **ทุมมา** เป็นคำที่เป็น
ไวพจน์ของคำว่า รุกขานั้นเอง. บทว่า **วิฆมาหริตฺวา** ความว่า นำพืชผล
มาแล้ว บทว่า **หตา** ความว่า ต้นไม้ในป่านี้แม้ต้นอื่นๆ ที่ถูกให้
พินาศไปแล้วมีอยู่. บทว่า **อชฺฌารูหา** หิ **วฑฺฒนฺตฺติ** ความว่า รุกข-
เทพบุตรแสดงว่า เพราะว่า ต้นไม้ทั้งหลายมีต้นนิโครธเป็นต้น เป็น
ต้นไม้ขึ้นคลุมแล้วก็จักเติบโตเลยต้นไม้เจ้าป่า แม้ต้นไม้ใหญ่ๆ ต้นอื่น
ไป ก็ในบทว่า **วนฺปฺปติ** นี้มีปาฐะถึง ๓ อย่างที่เดียวคือ **วนฺปฺติ**
วนฺสุส ปติ **วนฺปฺปติ**. รุกขเทพบุตรเรียกครุฑว่า ราชา.

ครุฑครั้งได้ฟังคำของรุกขเทวดาแล้ว จึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า :-

ธีรชนคฺวระแวงภฺยํทีคฺวระแวง คฺว
ระวังภฺยํที่ยังไม่มาถึง ธีรชนย่อมนพิจารณาเห็น
โลกทั้ง ๒ เพราะภฺยในอนาคต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนาคตํ ภฺยํ** ความว่า ธีรชน
เมื่อเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น เชื่อว่าระวังรักษภฺยที่เป็นไปในปัจจุบัน
บ้าง ที่เป็นในภายภาคหน้า คืออนาคตบ้างไว้. และเมื่อไม่เข้าไป
คบหาบาปมิตร และคนที่เป็นคู่เวรกันก็เชื่อว่าระวังภฺยที่ยังไม่มาถึง. **คฺว**

ระวังภัยที่ยังไม่มาถึงอย่างนี้. บทว่า **อนาคตถยา** ความว่า เพราะเหตุแห่งภัยในอนาคต. ชีรชนเมื่อพิจารณาเห็นภัยนั้น ชื่อว่าเล็งเห็น คือมองเห็นทั้งโลกนี้และโลกหน้า.

ก็แล ครุฑครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงให้นกนั้นหนีไปจากต้นไม้ด้วยอำนาจของตน.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า เธอทั้งหลายควรระแวงสิ่งทีควรระแวงดังนี้. ทรงประกาศสังขธรรมทั้งหลายแล้วทรงประชุมชาดกไว้. ในที่สุดแห่งสังขธรรม ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ดำรงอยู่แล้วในอรหัตผล. พญาครุฑ ในครั้งนั้น ได้แก่พระสารีบุตรในบัดนี้ ส่วนรุกขเทวดา ได้แก่เรตตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกาโกฏฐิมพริชาดกที่ ๗

๘. ชุมการิชาดก

ว่าด้วยความเศร้าโศกเพราะได้ไหมลื้มเก่า

[๑๐๕๓] พระเจ้ายุมธิฐิฐิละผู้ทรงใคร่ในธรรม ได้
ตรัสถามวิฐุรบัณฑิตแล้วว่า ดูก่อนพราหมณ์
ท่านรู้บ้างไหม ? ใครคนหนึ่งกำลังเศร้าโศกมาก.

[๑๐๕๔] พราหมณ์ว่าเสฏฐิฐิผู้มีพินมาก อยู่ในป่า
กับฝูงแพะไม่เลื่อยขา ได้ก่อไฟให้เกิดควันทั้ง
กลางคืนทั้งกลางวัน.

[๑๐๕๕] ชะมดทั้งหลายถูกยุงรบกวน ได้พากัน
เข้าไปอาศัยอยู่ในสำนักของพราหมณ์นั้นตลอด
ฤดูฝนเพราะกลิ่นควันนั้น.

[๑๐๕๖] พราหมณ์นั้นเอาใจใส่ชะมด ไม่เอาใจใส่
แพะทั้งหลายว่า จะมาเข้าคอกหรือจะไปป่า
แพะเหล่านั้นของเขาจึงหายไปแล้ว.

[๑๐๕๗] แต่ในสารทกาล ในป่าที่ยุงซาบแล้ว
ชะมดทั้งหลายก็ไปสู่ออดเขา และที่ที่เป็นต้น
น้ำลำธาร.

[๑๐๕๘] พรหมณ์เห็นชะมดทั้งหลายไปแล้ว และ
แพะทั้งหลายถึงความวิบัติแล้ว ก็ชুবพอมมีผิว
พรรณซีด และเป็นโรคพอมเหลือง.

[๑๐๕๙] ผู้ใดละทิ้งคนของตน ทำคนที่มาใหม่ให้
เป็นที่รักอย่างนี้ ผู้นั้นคนเดียวจะเศร้าโศกมาก
เหมือนพรหมณ์ธุมการีเศร้าโศกอยู่นั้น

จบ ธุมการีชาดกที่ ๘

อรรถกถาธุมการีชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
การทรงสงเคราะห์อาคันตุกะของพระเจ้าโกศลแล้ว จึงตรัสเรื่องนี้มีคำ
เริ่มต้นว่า ราชา อปุจฉิ วิฐูรี ดังนี้.

ได้ยินว่า สมัยหนึ่งพระเจ้าโกศลนั้น ไม่ได้ทรงสงเคราะห์ทหาร
เก่าที่มาเฝ้าตามประเพณี แต่ได้ทรงทำสักการะสัมมานะ แก่ทหารผู้เข้า
มาใหม่ ๆ ยังเป็นแขก ภายหลังเมื่อพระองค์เสด็จไปเพื่อทรงปราบปัจ-
จันตชนบทที่ก่อการร้าย ทหารเก่าก็ไม่สู้รบโดยคิดว่า ทหารใหม่ที่เป็น
แขกผู้ได้สักการะจักสู้รบ ส่วนทหารใหม่ที่เป็นแขกก็ไม่สู้รบโดยคิดว่า
ทหารเก่าจักสู้รบ. โจรเลฆณะพระราชา. พระราชาทรงปราศรัยแล้ว
ทรงทราบความที่ตนปราศรัย เพราะโทษคือการทรงสงเคราะห์ทหารใหม่
ที่เป็นแขก เสด็จกลับพระนครสาวัตถี ทรงดำริว่า เราคนเดียว

หรืออย่างไรทำอย่างนี้แล้วแพ้ หรือว่าพระราชาม้าเหล่าอื่น ก็เคยแพ้
ดังนี้ เสดวยพระกระยาหารเช้าแล้วเสด็จไปยังพระเชตวัน ถวายนมัส-
การพระศาสดาแล้ว จึงทูลถามข้อความนั้น. พระศาสดาตรัสตอบว่า
ขอถวายพระพรมหาบพิตรมหาราช ไซ้จะมีแต่มหาบพิตรพระองค์เดียว
เท่านั้นก็หาไม่ แม้พระราชานในสมัยโบราณ ทรงทำการสงเคราะห์ทหาร
ใหม่ ผู้เป็นแขกแล้วทรงปราชัยก็มี เป็นผู้อันพระราชาทูลอ่อนวอนแล้ว
ได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล พระเจ้าโกธัพยะทรงพระนามว่า ชนนุชชัย ยุธิฏ-
ฐิลโคตร เสดวยราชสมบัติในอินทปัตถนครในแคว้นกुरु. ครั้งนั้น พระ-
โพธิสัตว์ถือกำเนิดในตระกูลปุโรหิตของพระเจ้าชนนุชชัย เติบใหญ่แล้ว
ได้รับการศึกษาศิลปทุกชนิดที่เมืองดักกศิลา กลับมาที่อินทปัตถนครแล้ว
ได้รับตำแหน่งปุโรหิตเป็นผู้ถวายอภิศรรณแก่พระราชาน แทนบิดาที่
ล่วงลับไปแล้ว. คนทั้งหลายได้ขนานนามท่านว่าวิธูรบัตถิต. ครั้งนั้น
พระเจ้าชนนุชชัย ไม่ทรงคำนึงถึงทหารเก่า ได้ทรงทำการสงเคราะห์ทหาร
ที่เป็นแขกใหม่เท่านั้น. เมื่อพระองค์เสด็จไปปราบปัจฉิมชนบทที่ก่อ
การร้าย ทหารเก่าไม่รบโดยคิดว่า ทหารใหม่ที่เป็นแขกจัญหน้าที.
ทหารใหม่ที่เป็นแขกก็ไม่รบโดยคิดว่า ทหารเก่าจัญหน้าที ตกลงว่า
ทั้งทหารเก่าทั้งทหารใหม่ไม่รบเลย. พระราชาทรงปราชัยแล้ว เสด็จกลับ
อินทปัตถนครทันที ทรงดำริว่า เราปราชัยเพราะเราทำการสงเคราะห์
ทหารใหม่ที่เป็นแขก. อยู่มาวันหนึ่งพระองค์ทรงดำริว่า เราจักถาม

วิฐุรบัณฑิตว่า มิเราคคนเดียวหรืออย่างไร ทำการสงเคราะห์ทหารใหม่ที่เป็นแขกแล้วปราชัย หรือพระราชาม็องค้ออื่น ๆ ที่เคยปราชัยมาแล้วก็มี แล้วตรัสถามข้อความนั้น กะวิฐุรบัณฑิตผู้มาถึงที่เฝ้าพระราชแล้วนั่ง. จึงพระศาสดาเมื่อจะทรงไขอาการที่ตรัสถามของพระราชนั้น ให้แจ้งชัด ได้ตรัสกึ่งคาถาว่า :-

พระเจ้าอุธิฏฐิละผู้ทรงใคร่ในธรรม ได้

ตรัสถามวิฐุรบัณฑิตแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชมฺมกามो** ได้แก่ ทรงมีสุจริตธรรมเป็นที่รัก.

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านรู้บ้างไหม ? ใคร

คน ๑ กำลังเศร้าโศกมาก.

ส่วนกึ่งคาถาที่เหลือมีเนื้อความดังต่อไปนี้ ดูก่อนพราหมณ์ ธรรมดาท่านรู้บ้างไหม ว่าใครคน ๑ ในโลกนี้เศร้าโศกมาก คือเศร้าโศกโดยอาการต่างๆ.

พระโพธิสัตว์ครั้งสดับค่านั้นแล้ว เมื่อทรงนำอุทานเรื่องนี้มาแสดงว่า ข้าแต่มหाराช ความโศกของพระองค์ ชื่อว่าเป็นความโศกหรือในกาลก่อนพราหมณ์เลี้ยงแพะคน ๑ ชื่อว่าชุมการี ต้อนแพะฝูงใหญ่ไปทีเดียวสร้างคอกไว้ในป่า พักแพะไว้ในคอกนั้น ก่อไฟและควนปฏิบัติฝูงแพะบริโภคนมเป็นต้นพักอยู่. แล้วเขาเห็นชะมดทั้งหลายที่มา ณ

ที่นั่นมีสีเหมือนสีทองแล้วทำความเส่นหาในชะมดเหล่านั้น กระทำ
สักการะแพะให้แก่ชะมดทั้งหลายโดยไม่คำนึงแพะ เมื่อเหล่าชะมดหนีไป
ป่าหิมพานต์ในสารทกาล และเมื่อแพะทั้งหลายหายไปแล้วไม่เห็นชะมด
จึงเป็นโรคผอมเหลือง เพราะความโศกถึงความสิ้นชีวิตแล้ว. พราหมณ์
คนนี้ทำการสงเคราะห์สัตว์ที่จรมา จึงเศร้าโศกลำบากถึงความพินาศ
มากกว่าพระองค์ร้อยเท่าพันเท่า ดังนี้ จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

พราหมณ์วาเสฏฐะผู้มีพินมากอยู่ในป่า
กับฝูงแพะไม่เลื่อยขา ได้ก่อไฟให้เกิดควัน
ทั้งกลางคืนทั้งกลางวัน. ชะมดทั้งหลายถูกยุง
รบกวน ได้พากันเข้าไปอาศัยอยู่ในสำนักของ
พราหมณ์นั้นตลอดฤดูฝน เพราะกลิ่นควันนั้น.
พราหมณ์นั้นเอาใจใส่ชะมด ไม่เอาใจใส่แพะ
ทั้งหลายว่า จะมาเข้าคอกหรือจะไปป่า แพะ
เหล่านั้นของเขาจึงหายไปแล้ว. แต่ในสารทกาล
ในป่าที่ยุงซาแล้ว ชะมดทั้งหลายก็ไปสู้อยอด
เขาและที่ที่เป็นต้นน้ำลำธาร. พราหมณ์เห็น
ชะมดทั้งหลายไปแล้ว และแพะทั้งหลายถึง
ความวิบัติแล้ว ก็ชুবผอมมีผิวพรรณซีด และ

เป็นโรคผอมเหลือง. ผู้ใดละทิ้งคนของตน ทำ
คนที่มารหมู่ให้เป็นที่รักอย่างนี้ ผู้นั้นคนเดียว
จะเศร้าโศกมาก เหมือนพราหมณ์ธุมการีเศร้า
โศกอยู่ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุเตนุโท ความว่า ผู้มีเชื้อเพลิง
เพียงพอ. บทว่า ธุม อากสิ ความว่า ได้ก่อกำเนิดไฟทั้งวัน เพื่อ
ประโยชน์แก่การนำไปซึ่งอันตรายคือแมลงวัน. คำว่า วาเสฏฺโฐ เป็น
โคตร คือนามสกุลของเขา. บทว่า อตฺนุทิตฺโต ได้แก่เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน
บทว่า ตัมมคฺคณฺเฐน ความว่า เพราะกลืนค้อนนั้น. บทว่า สรภา ได้แก่
มฤคคือชะมด. บทว่า มกสทฺทิตฺตา ความว่า ถูกยุงทั้งหลายรบกวน
คือเบียดเบียนแล้ว. แม้แมลงวันที่เหลือก็เป็นอันถือเอาแล้วด้วย มกส
ศัพทณ์นั่นเอง. บทว่า วสุสวาตฺถิ ความว่า อยู่แล้วตลอดราตรีแห่งกาล
ฝน ในสำนักของพราหมณ์นั้น. บทว่า มนฺ กตฺวา ความว่า ให้เกิด
ความเส่นหาขึ้น. บทว่า นาวพฺพุชฺฌตฺถ ความว่า ไม่รู้ว่าแพะทั้งหลาย
ออกจากป่ากำลังมาเข้าคอก ออกจากคอกกำลังไปป่า และมาแล้วจำนวน
เท่านั้น ยังไม่มาจำนวนเท่านั้น. บทว่า ตสฺส ตา วิน ตู ความว่า เมื่อ
เขาไม่ได้ตรวจตราดูแพะเหล่านั้นอยู่อย่างนี้ แพะทั้งหลาย ที่เขาไม่ได้
รักษาอยู่จากอันตรายมีสิงห์โตเป็นต้น พินาศไปแล้วเพราะอันตรายมี
สิงห์โตเป็นต้น หรือแพะทั้งหมดพินาศไปแล้ว. บทว่า นทินํ ปภวานิ จ
ความว่า เข้าไปแล้วผู้ที่เป็นที่แรกเกิดของแม่น้ำทั้งหลายที่เกิดแต่ภูเขา

ด้วย. บทว่า วิภว ได้แก่ความไม่เจริญเห็น คือรู้แพะทั้งหลายที่ถึงความ
พินาศแล้ว. บทว่า กิโศจวิญญโณ ความว่า พรหมณ์ละทิ้งแพะ
ทั้งที่ให้น้ำนมเป็นต้น แล้วสงเคราะห์ชะมดทั้งหลาย เมื่อไม่เห็นสัตว์
ทั้ง ๒ ชนิดนั้น ก็เป็นผู้เสื่อมจากสัตว์ทั้ง ๒ พวก ถูกความโศกครอบงำ
แล้วจึงได้เป็นคนชubbผอมและมีผิวพรรณชubbซีด. บทว่า เอว โย สนฺนิจฺจ
กตฺวา ความว่า เมื่อเป็นอย่างนี้นั้นแหละ ผู้ใดนำคนภายในของตน
ซึ่งเป็นคนเก่าแก่ออกไป คือละทิ้งแล้วทำความรักใคร่คนที่มาใหม่ โดย
ไม่คำนึงถึงใคร ๆ อีกเลย ผู้นั้นเป็นคนเดียวเช่นกับพระองค์ยอมเสรี
โศกมาก เหมือนพรหมณ์ธุมการีที่เข้าพระองค์ ทูลแสดงถวายพระองค์
แล้วฉะนั้น.

พระมหาสัตว์ ทูลพระราชโอรสให้ทรงรู้สึกพระองค์อย่างนี้แล้ว. ฝ่าย
พระราชโอรสทรงทำความรู้สึกพระองค์แล้ว ทรงเลื่อมใสแล้วได้พระราช-
ทานทรัพย์จำนวนมากแก่พระโพธิสัตว์นั้น. จำเดิมแต่นั้นมา พระองค์
ก็ทรงทำการสงเคราะห์คนภายในอยู่เท่านั้น ทรงบำเพ็ญบุญทั้งหลายมี
ทานเป็นต้นแล้ว ได้ทรงเป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในภายภาคหน้า.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดกไว้ว่า พระเจ้าโกรพยะในครั้งนั้น ได้แก่พระอานนท ในบัดนี้
พรหมณ์ธุมการี ได้แก่ พระเจ้าปเสนทิโกศล ส่วนวิฐูรบัตต ได้แก่
เรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาธุมการีชาดกที่ ๘

๕. ชาครชาดก

ว่าด้วยผู้หลับและผู้ตื่น

[๑๑๐๐] เมื่อคนทั้งหลายในโลกนี้ตื่นอยู่ ใครเป็นผู้หลับแล้ว แต่เมื่อคนทั้งหลายในโลกนี้หลับแล้ว ใครเป็นผู้ตื่น ใครเข้าใจปัญหาข้อนี้ของเรา ใครจะแก้ปัญหาคอนี้ของเราได้.

[๑๑๐๑] เมื่อพระอริยเจ้าทั้งหลายตื่นอยู่ ข้าพเจ้าเป็นผู้หลับแล้ว แต่เมื่อคนทั้งหลายหลับแล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้ตื่น ข้าพเจ้าเข้าใจปัญหาคอนั้น ข้าพเจ้าจะแก้ปัญหาคอนี้ของท่านได้.

[๑๑๐๒] เมื่อคนทั้งหลายตื่นอยู่ ท่านจะเป็นผู้หลับได้อย่างไร เมื่อคนทั้งหลายหลับแล้ว ท่านจะเป็นผู้ตื่นได้อย่างไร ท่านเข้าใจปัญหาคอนี้ได้อย่างไร ท่านจะแก้ปัญหาคอนี้ของท่านได้อย่างไร ?

[๑๑๐๓] ดูก่อนทเวดา ชนเหล่าใดไม่รู้ธรรม คือ
สัญญาและทมะ เมื่อชนเหล่านั้นหลับแล้ว
เพราะประมาท ข้าพเจ้าตื่นอยู่.

[๑๑๐๔] พระอริยเจ้าเหล่าใดสำรอกระโทสะ
และอวิชชาออกแล้ว เมื่อพระอริยเจ้าเหล่านั้น
ตื่นอยู่ ข้าพเจ้าก็เป็นผู้หลับแล้ว ท่านทเวดา.

[๑๑๐๕] เมื่อพระอริยบุคคลทั้งหลายตื่นอยู่ ข้าพเจ้า
ชื่อว่า เป็นผู้หลับแล้วอย่างนี้ แต่เมื่อคน
ทั้งหลายหลับแล้ว ข้าพเจ้าชื่อว่าเป็นผู้ตื่นอย่าง
นี้ ข้าพเจ้าเข้าใจปัญหาข้อนี้ อย่างนี้ ข้าพเจ้า
แก้ปัญหของท่านอย่างนี้.

[๑๑๐๖] ถูแล้ว เมื่อพระอริยเจ้าทั้งหลายตื่นอยู่
ท่านเป็นผู้หลับแล้ว แต่เมื่อคนทั้งหลายหลับ
แล้ว ท่านเป็นผู้ตื่นดีแล้ว ท่านเข้าใจปัญหา
ของข้าพเจ้าข้อนี้ดีแล้ว ท่านตอบปัญหาของ
ข้าพเจ้าถูกต้องแล้ว.

จบ ชาครชาดกที่ ๕

อรรถกถาชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร ทรงปรารภ อุบาสกคนใดคนหนึ่ง แล้วตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า โภช ชาครตฺตฺสฺสโต ดังนี้.

ความพิสดารว่า อุบาสกคนนั้น เป็นอริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน เดินทางกันดารไปกับพ่อค้าเกวียน. นายกองเกวียน คือหัวหน้าพ่อค้า ปลาเกวียน ๕๐๐ เล่มไว้ ณ ที่แห่งหนึ่งในทางกันดารนั้น เป็นสถานที่ หาน้ำได้สะดวก จัดแจงเลี้ยงของกินแล้ว ก็เข้าที่พักผ่อน. คนเหล่านั้น พากันนอน ณ ที่นั้น ๆ แล้วก็หลับไป. ส่วนอุบาสกตั้งใจเดินจงกรม ที่ควงต้นไม้ต้นหนึ่ง ใกล้เคียง นายกองเกวียน. ลำดับนั้น พวกโจร ๕๐๐ คน ผู้ต้องการจะปล้นพ่อค้านั้น ได้พากันถืออาวุธนานาชนิดมาขึ้นล้อม พ่อค้านั้นไว้. พวกเขาเห็นอุบาสกนั้นกำลังจงกรมอยู่ คิดว่า พวกเรา จักปล้นเวลาอุบาสกคนนี้หลับ แล้วได้พากันอยู่ ณ ที่นั้น ๆ. ฝ่ายอุบาสก ก็ได้จงกรมอยู่ตลอดราตรี ๓ ยามทีเดียว. เวลารุ่ง พวกโจรพากัน ทิ้งก้อนหินและไม้ค้อนเป็นต้น ที่ถือมาแล้ว พูดว่า นายกองเกวียน ผู้เจริญ ท่านได้ชีวิตแล้วเกิดเป็นเจ้าของของสิ่งที่มีอยู่ของท่าน เพราะ อาศัยบารมีผู้ตื่นอยู่ เพราะความไม่ประมาท ท่านควรทำสักการะ บารมีนี้ ดังนี้แล้ว จึงหลีกหนีไป. คนทั้งหลายลุกขึ้นตามเวลานั้นเอง เห็นก้อนหินและไม้ค้อนเป็นต้น ที่พวกโจรเหล่านั้นทิ้งไว้ แล้วพูดว่า พวกเราได้ชีวิตเพราะอาศัยอุบาสกคนนี้ แล้วได้พากันทำสักการะอุบาสก.

ฝ่ายอุบาสกไปสู่ที่ที่ตนต้องการทำกิจเสร็จแล้ว กลับมากรุงสาวัตถีอีกได้ไป
สู่พระวิหารเชตวัน บูชาพระตถาคต ถวายนมัสการแล้วนั่ง เมื่อพระองค์
ตรัสถามว่า คุณก่อนอุบาสก ท่านไม่ปรากฏตัวหรือ? แล้วจึงกราบทูล
เนื้อความนั้น. พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนอุบาสก ก็ท่านเองไม่หลับนอน
ปฏิบัติอยู่แต่ไม่ได้คุณพิเศษเลย ฝ่ายบัณฑิตในปางก่อน เมื่อปฏิบัติ
ก็ได้คุณพิเศษ ดังนี้ แล้วคุณอุบาสกทูลขอเรื่อง จึงทรงนำเอาเรื่องใน
อดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ เติบโตแล้ว เรียน
ศิลปะทุกอย่างที่เมืองดักกศิลาจบ กลับมาอยู่ที่ท่ามกลางเรือน ในเวลา
ต่อมาก็ออกบวชเป็นฤาษี ไม่นานเท่าไร ก็ยังฉฉานและอภิญญาให้เกิดขึ้น
เป็นผู้มีอิริยาบถยืนจงกรมอยู่ในถ้ำป่าหิมพานต์ ไม่เข้าถึงการนอน.
จงกรมอยู่ตลอดทั้งคืน. ลำดับนั้น เทวดาผู้เกิดบนต้นไม้ใกล้ที่จงกรม
ของท่านดีใจ ยืนอยู่ที่คำบดต้นไม้ เมื่อจะถามปัญหา จึงได้กล่าวคาถาที่ ๑
ว่า :-

เมื่อคนทั้งหลายในโลกนี้ตื่นอยู่ ใคร
เป็นผู้หลับแล้ว แต่เมื่อคนทั้งหลายในโลกนี้
หลับแล้ว ใครเป็นผู้ตื่น ใครเข้าใจปัญหา
ข้อนี้ของเรา ใครจะแก้ปัญหาคอนั้นของเรา
ได้?

บรรดาบทเหล่านั้น. บทว่า โภธ ตั้ดบทเป็น โภ อธิ ความว่า
ในโลกนี้ใคร. บทว่า โภ เมต ความว่า เทวดาถามว่า ใครรู้ชัดปัญหา
ข้อนี้ของเรา. บทว่า โภ ตั้ ปฏิภณ ความว่า ใครจะตอบปัญหาที่เรา
ถามข้อนั้น ๆ ของเราได้ คือว่าใครจักสามารถกล่าวแก้ปัญหาได้.

พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถานี้ว่า :-

เมื่อพระอริยเจ้าทั้งหลายตื่นอยู่ ข้าพเจ้า
เป็นผู้หลับแล้ว แต่เมื่อคนทั้งหลายหลับแล้ว
ข้าพเจ้าเป็นผู้ตื่น ข้าพเจ้าเข้าใจปัญหาข้อนั้น
ข้าพเจ้าจะแก้ปัญหของท่านได้.

ดังนี้แล้ว ถูกเทวดานั้น ถามคาถานี้ว่า :-

เมื่อคนทั้งหลายตื่นอยู่ ท่านจะเป็นผู้
หลับได้อย่างไร เมื่อคนทั้งหลายหลับแล้ว
ท่านจะเป็นผู้ตื่นได้อย่างไร ท่านเข้าใจปัญหา
ข้อนี้ได้อย่างไร ท่านจะแก้ปัญหของข้าพเจ้า
อย่างไร ? ดังนี้

เมื่อจะพยากรณ์เนื้อความนั้น จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

ดูก่อนเทวดา ชนเหล่าใดไม่รู้ธรรม คือ
สัตถุญมะและทมะ เมื่อชนเหล่านั้นหลับแล้ว

เพราะประมาท ข้าพเจ้าตื่นอยู่. พระอริยเจ้า
เหล่าใดตำรอกระโทสะและอวิชาออกแล้ว
เมื่อพระอริยเจ้าเหล่านั้นตื่นอยู่ ข้าพเจ้าเป็นผู้
หลับแล้ว ท่านทเวดา. เมื่อพระอริยเจ้า
เหล่านั้นตื่นอยู่ ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นผู้หลับแล้วอย่างนี้
แต่เมื่อคนทั้งหลายหลับแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อ
เป็นผู้ตื่นอย่างนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจปัญหาข้อนี้
อย่างนี้ ข้าพเจ้าแก้ปัญหของท่านอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ถถ ชาครตฺ สุตฺโต ความว่า
ท่านเชื่อว่าเป็นผู้ตื่นแล้ว ในระหว่างสัตว์ทั้งหลายผู้ตื่นอยู่อย่างไร ? ใน
ทุกบทก็มีนัยนี้. บทว่า เย ธมฺมํ ความว่า สัตว์เหล่าใดไม่รู้ชัด
โลกุตตรธรรมทั้ง ๘ อย่าง. บทว่า สญฺญโมติ ทโมติ จ ความว่า
และไม่รู้ทั้งศีล ทั้งอินทรีย์สังวร ที่มาแล้วโดยมรรคอย่างนี้ว่า นี้สังญูมะ
นี้ทมะ. จริงอยู่อินทรีย์สังวรท่านเรียกว่า ทมะ เพราะข่มอินทรีย์
ทั้งหลาย มีใจเป็นที่ ๖ ไว้. บทว่า เตสุ สุตฺตปฺปมาเทสุ ความว่า
เมื่อสัตว์เหล่านั้นหลับแล้ว ด้วยอำนาจกิเลสข้าพเจ้าก็ตื่น ด้วยอำนาจ
แห่งความไม่ประมาท. คาถาว่า เยถฺ ราโค จ เป็นต้น มีเนื้อความว่า
กิเลสเหล่านี้ คือราคะ กล่าวคือ ความโลภ ๑,๕๐๐ ที่ท่านแสดงไว้
ด้วยสตบท โทสะที่มีอาฆาตวัตถุ ๘ ประการเป็นสมุฏฐาน และอวิชา

ที่เป็นความไม่รู้ในวัตถุ ๘ ประการ มีทุกข์เป็นต้น อันพระมหาจินาสพ เหล่าใดคลายแล้ว คือละได้แล้ว. คู่ก่อนเทวดา เมื่อพระอริยเจ้าเหล่านั้น ตื่นอยู่ โดยอาการทั้งปวง ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นผู้หลับแล้ว เพราะหมายเอา พระอริยเจ้าเหล่านั้น. บทว่า เอว ชาครตฺ ความว่า ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นผู้หลับแล้ว ในระหว่างพระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ตื่นอยู่ ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้. ในทุก ๆ บท มีนัยนี้.

เมื่อพระมหาสัตว์แก้ปัญหอย่างนี้แล้ว เทวดาพอใจ เมื่อจะ ทำการสวดิพระมหาสัตว์ จึงกล่าวคาถาสวดท้ายว่า :-

ถูกแล้ว เมื่อพระอริยเจ้าทั้งหลายตื่นอยู่
ท่านเป็นผู้หลับแล้ว แต่เมื่อคนทั้งหลายหลับ
แล้ว ท่านได้เป็นผู้ตื่นดีแล้ว ท่านเข้าใจปัญหา
ข้อนี้ของข้าพเจ้าดีแล้ว ท่านตอบปัญหาของ
ข้าพเจ้าถูกต้องแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาธุ เป็นต้น ความว่า ท่านแก้ ปัญหาข้อนี้ทำให้ดีแล้ว คือเจริญแล้ว ถึงเราก็จะแก้ปัญหานั้นอย่างนี้ เหมือนกัน.

เทวดานั้น ครั้นทำการสวดิพระมหาสัตว์อย่างนี้แล้ว ก็เข้าไปสู่ วิมานของตนที่เดียว.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 416

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา แล้วทรงประชุม
ชาดกไว้ว่า เทวดาในครั้งนั้น ได้แก่ อุบลวรรณาเถรี ส่วนดาบส
ได้แก่ เราตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาชาดกที่ ๕

๑๐. กุมมาสปีณฑชาดก

ว่าด้วยอานิสงส์ถวายขนมกุมมาส

[๑๑๐๗] ได้ยินว่า การปรนนิบัติพระอโนมทัสสี-
ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มีผลหาน้อยไม่ เจริญ
คุณของการถวายก้อนขนมกุมมาสที่แห้งและ
มีรสจี๊ดซี้ดเถิด โปรดดูผลแห่งการถวายก้อน
ขนมกุมมาสที่เป็นเหตุให้เรา มีช้าง โคม้า ทรัพย์
และข้าวเปลือกมากมาย ทั้งแผ่นดิน ทั้งสิ้น
และนางนารีเหล่านี้ ที่เปรียบด้วยนางอัปสร
เจริญคุณของการถวายก้อนขนมกุมมาสเถิด.

[๑๑๐๘] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ผู้ทรงทำความ
ยิ่งใหญ่ เพราะกุศลธรรม พระองค์ตรัสคาถา
ทรงเพลงเสมอ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพัฒนา
รัฐ หม่อมฉันขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์
มีพระราชหฤทัยประกอบด้วยปีติอย่างแรงกล้า
โปรดบอกหม่อมฉันเถิด.

[๑๑๐๙] เราได้เกิดในตระกูลหนึ่งในนครนี้นั่นเอง
ได้เป็นลูกจ้างทำงานให้คนอื่น แต่มีสี่ลสังวร
เราออกไปทำงานได้เห็นพระสมณะ ๔ รูป ผู้
สมบูรณ์ด้วยศีลและอาจารย์ เป็นผู้เยือกเย็น
ไม่มีอาสวะ ยังจิตให้เลื่อมใสในท่านเหล่านั้น
แล้ว ได้ให้ท่านนั่งบนอาสนะที่ปูด้วยใบไม้
เลื่อมใสแล้ว ได้ถวายขนมกুমมาสแก่พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยมือของตนเอง.
ผลของกุศลกรรมนั้นของเราเป็นเช่นนี้ คือ เรา
ได้ถวายราชสมบัตินี้ ที่มีแผ่นดินอุดมสมบูรณ์
กว้างขวาง.

[๑๑๑๐] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นอธิบดี ในเพราะ
กุศลธรรม ขอพระองค์จงทรงพระราชทานก่อน
จึงเสวย ขอพระองค์อย่าทรงประมาท ทรง
หมั่นลือ คือพระธรรมเถิด ข้าแต่มหाराช ผู้
ทรงเป็นอธิบดีในเพราะกุศลธรรม ขอพระองค์
อย่าได้ทรงดำรงอยู่ในอธรรม โปรดรักษาศ-
พิทธราชธรรมไว้เถิด.

[๑๑๑๑] ดูก่อนพระธิดาของพระเจ้าโกศลผู้เลอ-
โฉม เรานั้นจักประพุดติดตามทางที่พระอริยเจ้า
ทั้งหลายประพุดติมาแล้ว เสมอ ๆ นั้นนั่นเอง
พระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นที่พอใจของเรา เรา
ต้องการจะได้เห็นท่าน.

[๑๑๑๒] ดูก่อนน้องนางผู้เจริญ ชาวโกศลคน
สวยงาม เธออุปมาเหมือนสาวอัปสร สวยงาม
ในท่ามกลางหมู่नารี เหมือนพระเทพเทวีของ
ท้าวสักกะเทวราชก็ปานกันเธอได้ทำความดีอะไร
ไว้ เพราะเหตุอะไร เธอจึงมีผิวพรรณงาม ?

[๑๑๑๓] ข้าแต่พระมหากษัตริย์ หม่อมฉันได้เป็น
ทาสี ผู้รับใช้ผู้อื่นของตระกูลกุกุมพี เป็นผู้
ตำรวมระวาง เลี้ยงชีพโดยชอบธรรม มีศีล
ไม่พบเห็นบาป ในครั้งนั้น หม่อมฉันมีจิต
เลื่อมใส ได้ตำรวมใจ ถวายภัตตาหารที่เขา
ยกให้เป็นส่วนของตน แก่ภิกษุผู้กำลังเดินไป
บิณฑบาต ผลแห่งธรรมนั้นของหม่อมฉัน จึง
เป็นเช่นนี้.

จบ กุมมาสปีณฑชาดกที่ ๑๐

อรรถกถากุมมาสปีทชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ พระนางมัลลิกาเทวี จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า น กิรตุติ ดังนี้.

ความพิสดารว่า พระนางเป็นธิดาของหัวหน้านายมาลาการคนหนึ่ง ในนครสาวัตถี มีรูปโฉมเลอเลิศ มีปัญญามาก เวลาพระนางมีพระชนมายุ ๑๖ พรรษา วันหนึ่ง กำลังไปสวนดอกไม้พร้อมกับหญิงสาวทั้งหลาย หยิบเอาขนมกุมมาส ๓ ก้อน วางไว้ในกระเช้าดอกไม้เดินไป. เวลาออกไปจากพระนคร พระนางเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งรัศมีแห่งพระสรีระ มีพระภิกษุสงฆ์ห้อมล้อม กำลังเสด็จเข้าพระนคร จึงน้อมก้อนขนมกุมมาสเหล่านั้นเข้าไปถวาย. พระศาสดาทรงยื่นบาตรที่ท้าวจตุมหาราชถวายออกรับ. ฝ่ายพระนาง วันทาพระบาทของพระตถาคตด้วยเศียรเกล้าแล้ว ได้ยึดเอาปิตีมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ยืนอยู่ที่สมควรข้างหนึ่ง. พระศาสดาเมื่อทรงทอดพระเนตรนาง ได้ทรงการทำกรแยมให้ปรากฏ. ท่านพระอานนทเถระจึงทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ในการแยมสรวลของพระตถาคตเจ้า ? ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถึงเหตุแห่งการทรงแยมแก่พระอานนทที่ว่า คุณก่อนอานนท กุมาริกาคนนี้จักได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าโกศลในวันนี้ทีเดียว เพราะผลแก่การถวายก้อนขนมกุมมาสเหล่านี้. ฝ่าย

นางกุมาริกาไปสวนดอกไม้แล้ว. วันนั้นเอง พระเจ้าโกศล ทรงรบกับ พระเจ้าอชาตศัตรู ทรงปราชัยในการรบแล้ว เมื่อทรงล่าถอยได้ทรง ม้าต้นเสด็จมา ทรงสดับเสียงเพลงขับของนาง ทรงมีพระทัยปฏิพัทธ์ จึงทรงควมม้าต้นมุ่งหน้าสู่สวนนั้น. กุมาริกาผู้ถึงพร้อมด้วยบุญ เห็น พระราชาแล้วไม่หนีเลย มาจับเชือกบังเหียนม้าทรงไว้. พระราชา ประทับนั่งบนหลังม้าทรงนั่งเอง ตรัสถามว่า เธอมีสามีหรือยัง? เมื่อ ทรงทราบว่ายังไม่มีสามี จึงได้เสด็จลงจากหลังม้าต้น ทรงอดโรย เพราะลมและแดด ทรงบรรทมม่อหยหลับไปจับหนึ่งบนตักของนาง แล้ว ให้นางนั่งบนหลังม้าทรง มีพลนิกายแวดล้อมเสด็จเข้าพระนคร ทรง ส่งนางไปยังเรือนของผู้มีตระกูลของตน เวลาเย็น ทรงส่งยานไป ให้นำเอานางมาจากเรือนของผู้มีสกุล ด้วยสักการะสัมมานะมาก ให้นั่งใกล้กองรัตนะ ทรงทำการอภิเษกแล้ว ได้ทรงแต่งตั้งให้เป็น อัครมเหสี. จำเดิมแต่นั้นมา พระนางทรงเป็นที่โปรดปราน เป็นที่พอ พระราชหฤทัยของพระราชา ทรงเป็นเทพดาของข้าผู้ประกอบด้วย กัลยาณธรรม ๕ ประการ มีการตื่นก่อนเป็นต้น ได้ทรงเป็นผู้ใกล้ชิด แม่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. การที่พระนางทรงถวายขนมกุมมาส ๓ ก้อน แต่พระศาสดา แล้วได้ทั้งประสพสมบัตินั้น ได้ระบือไปทั่ว พระนคร. ภายหลังอยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายพากันตั้งข้อสนทนา กันขึ้นที่ธรรมสภาว่า คู่ก่อนอาวุโส พระนางมัลลิกาเทวี ทรงถวาย ขนม ๓ ก้อนแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยผลของการถวายขนม

เหล่านั้น ทรงได้รับอภิเษกในวันนั้นเอง ความที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้ที่มีพระคุณยิ่งใหญ่ น่าอัศจรรย์จริง. พระศาสดาเสด็จมา แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร? เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ แล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่น่าอัศจรรย์เลย การที่พระนางมัลลิกาเทวีทรงถวายขนมกুমมาสแก่พระสัมพันธูปุทธเจ้าพระองค์เดียว แล้วทรงได้รับความเป็นพระมเหสีของพระเจ้าโกศล เพราะเหตุไร? เพราะพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเป็นผู้มีพระคุณมาก ส่วนบัณฑิตในปางก่อน ได้ถวายขนมกুমมาสจืด ไม่ผสมเกลือ ไม่มีน้ำมัน ไม่ผสมน้ำอ้อย แก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วได้รับสิริราชสมบัติ ในแคว้นกาสิประมาณ ๓ โยชน์ ในอรรถภาพที่ ๒ เพราะผลการถวายขนมกุนั้น น่าอัศจรรย์แท้ดังนี้ แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลของตณยาจกนตระกูลหนึ่ง เติบโตแล้วอาศัยเศรษฐีคนหนึ่ง ทำงานรับจ้างเลี้ยงชีวิต. อยู่มาวันหนึ่ง เขาถือขนมกুমมาส ๔ ก้อนมาจากตลาด โดยคิดว่า ขนมเหล่านี้จักเป็นอาหารเช้าของเรา เมื่อเดินไปทำงานได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ๔ องค์กำลังเสด็จมา บ่ายพระพักตร์ไปนครพาราณสีเพื่อประโยชน์แก่ภิกษาจาร จึงคิดว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านี้ เสด็จไปนครพาราณสีเพื่อต้องการภิกษาจาร เราก็มีขนมกুমมาส ๔ ก้อนนี้ ถ้ากะไรแล้ว เราควร

ถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านี้ แล้วเข้าไปเฝ้าท่านทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มีขนมกุมมาสในมือ ๔ ก้อน ข้าพระองค์
ขอถวายขนมเหล่านี้แก่พระองค์ทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดั่งข้า
พระองค์ขอโอกาส ขอพระองค์ทั้งหลายจงทรงรับเถิด แม้เมื่อเป็นเช่นนี้
บุญนี้ จักมีแก่ข้าพระองค์ เพื่อประโยชน์และความสุขตลอดกาลนาน ได้
ทราบการทรงรับนิมนต์ของพระองค์ท่านแล้ว ก็ตักแต่งอาสนะ ๔ ที่โดย
พูนทรายขึ้นลาดกิ่งไม้และผ้าเปลือกไม้ไว้บนกองทรายเหล่านั้น นิมนต์
พระปัจเจกพุทธเจ้าให้ประทับนั่งตามลำดับแล้ว เอากระทงใบไม้ตักน้ำมา
หลังทักษิณาทก วางขนมกุมมาส ๔ ก้อนลงในบาตร ๔ ใบ นมัสการแล้ว
ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยผลแห่งการถวายขนมกุมมาสเหล่านั้น
ขึ้นชื่อว่าการเกิดในเรือนคนจน ของงอย่ามีเลย ขอให้การถวายทานนี้
จงเป็นปัจจัยแห่งการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ. พระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลายก็เสวยทันที ในที่สุดแห่งการเสวย ทรงทำอนุโมทนาแล้ว
ได้ทรงเหาะไปสู่จอมเขานันทมูลนั่นเอง. พระโพธิสัตว์ประคองอัญชลี
แล้วเอาปิตีที่ไปเฝ้าพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ พอพระปัจเจกพุทธ-
เจ้าเหล่านั้นละสายตาไปแล้วก็ไป ณ ที่ทำงานของตน. แม้ท่านทำกรรม
เพียงเท่านี้ แต่รำลึกถึงทานนั้นตลอดอายุถึงแก่กรรมแล้ว ก็ถือกำเนิดใน
พระอุทรของพระอัครมเหสี ของพระเจ้าพาราณสี. พระญาติทั้งหลายได้
ถวายพระนามว่า พรหมทัตถุการ. ท้าวเธอ จำเดิมแต่เวลาที่ตนเสด็จจำ
เนินไปด้วยพระบาท ทรงเห็นกิริยาอาการของตนในชาติก่อนปรากฏชัด

ด้วยความรู้ระลึกชาติได้เหมือนเห็นอาหน้าในกระจกเงาที่ใส่ว่า เราได้
เป็นลูกจ้างในครนีนั่นเอง เมื่อเดินไปทำงานได้ถวายขนมกุมมาส ๔
ก้อน แก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ถือกำเนิดในที่นี้ เพราะผล
ของกรรมนั้น. ท้าวเชอทรงเจริญวัย แล้วเสด็จไปยังนครตักกศิลา
ทรงเรียนศิลปะทุกอย่าง แล้วเสด็จกลับมา ทรงแสดงศิลปะที่ทรงศึกษา
มาแล้ว แก่พระราชบิดา แล้วพระราชบิดาทรงพอพระราชหฤทัย ทรง
สถาปนาไว้ในตำแหน่งอุปราช ในกาลต่อมาโดยสิ้นรัชกาลของพระ
ราชบิดา ก็ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ. ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลาย
พากันนำพระราชธิดาของพระเจ้าโกศลผู้ทรงเลอโฉม มาถวายให้เป็น
พระอัครมเหสีของพระองค์. ก็ในวันฉัตรมงคลของพระองค์ คนทั้งหลาย
ได้พากันตบแต่งพระนครทั้งนครให้เหมือนเทพนคร ก็ปานกัน. พระองค์
เสด็จเสวยพระนคร แล้วเสด็จขึ้นปราสาทที่ตบแต่ง แล้วเสด็จขึ้น
พระราชบัลลังก์ ที่ยกเสวตรฉัตรขึ้นไว้ ณ ท่ามกลางชั้นที่กว้างใหญ่
ประทับนั่งแล้ว ทอดพระเนตรพสกนิกรทั้งหลาย ที่พากันยืนเฝ้า
ด้านหนึ่งเป็นอำมาตย์ ด้านหนึ่งเป็นคหบดี มีพราหมณ์คหบดีเป็นต้น
ผู้มีสมบัติต่าง ๆ กัน มีความรุ่งเรืองสุขใสด้วยสิริวิลาส ด้านหนึ่งเป็น
ประชาชนชาวกรุง มีมือถือเครื่องบรรณาการนานาชนิด ด้านหนึ่ง
เป็นคณะหญิงพื่อนจำนวนหมื่นหกพันนาง ปานประหนึ่งสาวอัปสร
ผู้ตบแต่งแล้ว ฉะนั้น และสิริราชสมบัตินี้เป็นที่รื่นรมย์พระทัยยิ่งนัก
ทรงรำลึกถึงกุศลกรรมที่ตนบำเพ็ญไว้ในปางก่อนแล้ว ทรงรำลึกถึง

พระคุณของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายว่า สิริสมบัติแม่ทั้งหมดนี้ คือ ห่อทองห่อนี้ ๑ ดอกไม้ทอง ๑ เสวตรฉัตร ๑ ช้างม้าและรถที่เป็น ราชพาหนะเหล่านี้ จำนวนหลายพัน ๑ ห้องคลังที่เต็มด้วยแก้วมณี และแก้วมุกดาเป็นต้น ๑ แผ่นดินใหญ่ที่เต็มไปด้วยธัญชาตินานาชนิด ๑ เหล่านารีที่เทียบเคียงกับสาวอัปสร ๑ เป็นสมบัติของเรา ไม่ใช่ของคนอื่น แต่เป็นสิ่งที่อาศัยการถวายขนมกুমมาส ๔ ก้อน แก่พระปัจเจก ๔ องค์นั่นเอง สมบัตินั้นเราได้มาเพราะอาศัยพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ดังนี้ แล้วได้กระทำความกรรมของตนให้ปรากฏแล้ว. เมื่อพระองค์ทรงรำลึกถึงผลกรรมนั้นแล้ว พระสรীরะทั้งสิ้นเต็มเปี่ยมไปด้วยปีติ. พระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยชุ่มเย็นด้วยปีติ เมื่อทรงขับเพลงขับที่ทรง อุทานออกมา ที่ท่ามกลางมหาชน ได้ตรัสคาถา ๒ คาถา ว่า :-

ไฉนว่า การปรนนิบัติพระอโนมทัสสี-

ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มีผลหาน้อยไม่ เจริญ
ผลของการถวายก้อนขนมกুমมาสที่แห้งและ
มีรสจัดซืดเถิด โปรดดูผลแห่งการถวายก้อน
ขนมกুমมาสที่เป็นเหตุให้เรา มีช้าง โคม้า ทรัพย์
และข้าวเปลือกมากมาย ทั้งแผ่นดิน ทั้งสิ้น
และนางนารีเหล่านี้ ที่เปรียบด้วยนางอัปสร
เจริญดูผลของการถวายก้อนขนมกুমมาสเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อโนมทสุลิสฺสุ** ความว่า พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า อโนมทสุลิสฺสุ เพราะได้เห็นปัจเจก-
โพธิญาณ ที่ไม่ต่ำช้า คือไม่ลามก. การทำสามีจิกรรม มีการอภิวัต
การลุกขึ้นรับ และการทำอัญชลีเป็นต้นก็ดี การเห็นสมบัติในปัจจุบัน
แล้วยังจิตใจให้เลื่อมใสในไทยธรรมที่เป็นของตน จะน้อยหรือมาก เถว
หรือประณีตก็ตาม แล้วกำหนดคุณของปฏิคาหก ชำระเจตนาทั้ง ๓ ให้
สะอาด เชื่อผลของกรรม แล้วทำการบริจาคนก็ดี ชื่อว่า ปาโรจิริยา
การปรนนิบัติ. บทว่า **พุกุเชสุ** ความว่า ในพระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลาย. บทว่า **อปุปกา** ความว่า ธรรมดาการปรนนิบัติที่จะย่อหย่อน
หรือน้อยไม่มี. บทว่า **สุกุกขา** ความว่า ไม่มียางเหนียว. บทว่า
อโลณิกาย ความว่า เว้นจากน้ำอ้อย. อธิบายว่า ก่อนขนมกมมาสนั้น
ท่านกล่าววว่า อโลณิกา คือจืดชืด เพราะเขาทำสำเร็จรูปแล้ว โดยไม่
ผสมน้ำอ้อย. บทว่า **กุมมาสปิณฑิยา** ความว่า พระราชาตรัสอย่างนี้
หมายถึงขนมกมาสนที่พระโพธิสัตว์ถือไป โดยรวมขนมกมาสน ๔ ก่อน
เข้าด้วยกันนั่นเอง. ทักขินาทานที่ทายกกำหนดคุณของสมณะพราหมณ์
ทั้งหลาย ผู้มีคุณแล้ว ยังจิตใจให้เลื่อมใส ยังเจตนาทั้ง ๓ ของผู้มุ่งหวัง
การเกิดผลให้ผ่องแผ้วแล้วจึงถวาย ชื่อว่า มีผลน้อยไม่มี มีแต่จะอำนวย.
มหาสมบัติให้ในที่ที่เกิดแล้วเท่านั้น เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ จึงมีคำที่
ท่านกล่าวรับรองไว้ว่า :-

เมื่อจิตเลื่อมใสแล้ว ทักขิณาที่ถวายเป็นแล้ว

ในพระตถาคตเจ้า ในพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือ
สาวกของพระองค์ก็ตาม ชื่อว่า มีผลน้อย
ไม่มี.

แต่เพื่อแสดงถึงเนื้อความนั้น ควรนำเรื่องวิมานวัตถุทั้งหลายมา
สาธก มีอาทิอย่างนี้ว่า :-

ดิฉันได้ถวายน้ำมันแก่ภิกษุผู้เดินไปบิณฑ-
บาท เชิญชมวิมานของดิฉันนั้นเถิด ดิฉัน
เป็นนางอัปสรสาวสวรรค์ ผู้มีผิวพรรณน่ารัก
ดิฉันมีนางอัปสรพันหนึ่งเป็นบริวาร เชิญดูผล
วิบากของบุญทั้งหลายเถิด ด้วยผลบุญนั้น ผิว-
พรรณของดิฉัน จึงเป็นเช่นนี้ ด้วยผลบุญนั้น
สิ่งนี้จึงสำเร็จแก่ดิฉัน โภคทั้งหลาย ไม่ว่าชนิด
ไหน ซึ่งเป็นที่รักเป็นที่พอใจเกิดขึ้นแก่ดิฉัน
ด้วยผลบุญนั้น ดิฉันจึงมีอานุภาพรุ่งโรจน์อย่าง
นี้ และผิวพรรณของดิฉันเปล่งรัศมีไปทั่วทุก
ทิศ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธนธณฺญา** ได้แก่ ทรัพย์มีแก้ว
มุกดาเป็นต้น และธัญชาติ ๗ ชนิด. บทว่า **ปจฺวิ จ เภวลา** ได้แก่
แผ่นดินใหญ่นี้ทั้งสิ้นด้วย. พระราชาตรัสสำคัญหมายว่าแผ่นดินทั้งหมด
ตกอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระองค์แล้ว. บทว่า **ปสฺส ผลํ กุมฺมาส-**
ปิณฺฑิยา ความว่า พระราชาเมื่อทรงแสดงผลทานของพระองค์ด้วย
พระองค์เอง จึงตรัสอย่างนี้. ได้ทราบมาว่า พระโพธิสัตว์ก็ดี พระ-
สรรเพชญพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี ทรงทราบผลของท่านอยู่. และเพราะ
เหตุนั่นเอง พระศาสดา เมื่อตรัสพระสูตรในอติวุตตะกะ จึงตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ สัตว์ทั้งหลายก็ควรรู้วิบากของ
การแจกจ่ายทาน ดังที่เราตถาคตรู้ เพราะฉะนั้น คนทั้งหลายยังไม่ได้
ให้ ก็ไม่ควรบริโภค และไม่ควรให้ความตระหนี่ที่เป็นมลทินครอบงำ
จิตใจของพวกเขาตั้งอยู่. ทั้งยังไม่ได้แจกจ่าย แม้จากคำข้าวคำสุดท้าย
คำข้าวคำที่กินเสร็จของพวกเขาก็ไม่ควรบริโภค ถ้าพวกเขาพึงมีปฏิคา-
หก. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่สัตว์ทั้งหลายไม่รู้วิบากของ
การแจกจ่ายทานอย่างนี้ เหมือนที่เราตถาคตรู้ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลาย
ยังไม่ให้ก็บริโภค และความตระหนี่ที่เป็นมลทิน ก็ครอบงำจิตใจพวก
เขาตั้งอยู่.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ทรงมีปีติปราโมทย์เกิดขึ้นในวันฉัตรมงคล
ของตน จึงทรงร้องเพลงพระราชอุทาน ด้วยคาถา ๒ คาถาเหล่านี้.

จำเดิมแต่นั้นมา เหล่าหญิงพื่อนของพระโพธิสัตว์พากันร้องเพลงนั้น โดยคิดว่า เป็นเพลงที่พระราชาทรงโปรด คือเพลงพระราชนิพนธ์ และคนธรรมดาเป็นนักพื่อนทั้งหลายเป็นต้น ที่เหลือก็ดี คนภายในเมือง ก็ดี คนที่อยู่ภายในพระนครทั้งหลายก็ดี คนที่อยู่ภายนอกพระนครทั้งหลายก็ดี พากันร้องเพลงนั้นเหมือนกัน ที่ร้านเครื่องดื่มภัตตาคารบ้าง ที่บริเวณชุมชนบ้าง โดยคิดว่า เป็นเพลงที่พระราชาทรงโปรด เราทรงโปรด. เมื่อเวลาผ่านไปนานแล้วอย่างนี้ พระมเหสีได้มีพระราชประสงค์ จะทรงทราบเนื้อร้องของเพลงนั้น. แต่ไม่กล้าทูลถามพระมหาสัตว์. ต่อมา วันหนึ่ง พระราชาทรงเลื่อมใสในคุณงามความดีอย่างหนึ่ง ของพระนาง จึงตรัสว่า น้องนางเอ๋ย ฉันจะให้พรแก่เธอ ขอให้เธอจงรับพระพระนาง จึงทูลว่า ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม หม่อมฉัน ขอรับพระราชทานพระพร บรรดาข้างมาเป็นต้น เราจะให้อะไรแก่เธอ ข้าแต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ไม่มีอะไรที่หม่อมฉันไม่มี เพราะอาศัย เสด็จพี่ หม่อมฉันไม่มีความต้องการสิ่งเหล่านั้น ถ้าหากเสด็จพี่มีพระราชประสงค์จะพระราชทานพระพร ของจงตรัสบอกเนื้อเพลง พระราชนิพนธ์ พระราชทานหม่อมฉันเถิด. น้องนาง เธอจะมีประโยชน์อะไรด้วยพรนี้ เธอจงรับเอาพรอื่นเถิด. ขอเดชะพระอาชญาไม่พินเกล้า หม่อมฉันไม่มีความต้องการอย่างอื่น ต้องการเนื้อเพลงพระราชนิพนธ์อย่างเดียว. น้องนาง ดีแล้ว เราจักบอกให้ แต่เราจะไม่บอก แต่เธอคนเดียวในที่ลับ จักให้ตีกลองป่าวร้องไปในนครพาราณสี ประ-

มาณ ๑๒ โยชน์ ให้สร้างรัตนบัลลังก์ที่พระทวารหลวง ให้ลาครัตนบัลลังก์ห้อมล้อมด้วยชาวนครทั้งหลาย มีอำมาตย์และพราหมณ์เป็นต้น และหญิงหมั้นหกพันนาง นั่งบนรัตนบัลลังก์ ท่ามกลางคนเหล่านั้น แล้วบอก พระนางทูลรับว่า ดีแล้ว เพคะ. พระราชาทรงให้ทำอย่างนั้นแล้ว มีหมู่มหาชนแวดล้อม เหมือนท้าวสักกะเทวราชมีหมู่เทวดาห้อมล้อม ฉะนั้น แล้วเสด็จประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์. ฝ่ายพระราชเทวี ทรงประดับประดาด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง ตั้งพระภัทรวิฐทอง ทรงชำระเครื่องพระเนตรคูที่สมควรข้างหนึ่ง แล้วประทับ ณ ที่ตามความเหมาะสม ทูลว่า ข้าแต่เสด็จพี่ ขอเสด็จพี่จงตรัสบอกเนื้อร้องของเพลงมงคลที่เสด็จพี่ปลื้มพระทัย แล้วทรงขับร้องแก้หม่อมฉันให้ชัดเจนเหมือนให้พระจันทร์โผล่ขึ้นบนท้องฟ้าก่อน ฉะนั้น แล้วทูลคาถาที่ ๗ ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ผู้ทรงทำความ
ยิ่งใหญ่ เพราะกุศลธรรม พระองค์ตรัสคาถา
ทรงเพลงเสมอ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพัฒนา
รัฐ หม่อมฉันขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์
ผู้มีพระราชหฤทัยประกอบด้วยปีติอย่างแรงกล้า
โปรดบอกหม่อมฉันเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกลลาธิป ความว่า พระมหาสัตว์
นั้น ทรงเป็นใหญ่ยิ่งในแคว้นโกศล แต่เสด็จประทับอยู่ โดยทรงทำ
ความเป็นใหญ่ยิ่งในเพราะกุศลธรรม เพราะเหตุนี้ พระราชาเทวี
เมื่อทรงเรียกพระองค์ จึงทูลอย่างนี้. บทว่า กุสลาธิป มีอธิบายว่า
ผู้ทรงมีพระอริยาศัยเป็นกุศล. บทว่า พาพหุ ปิติมโน ปภาสสิ
ความว่า ขอพระองค์โปรดมีพระราชหฤทัย ประกอบด้วยปีติอย่างเหลือ
เกิน ตรัสบอก คือว่า เพราะฉะนั้น ขอพระองค์โปรดตรัสบอกเนื้อ
ความของคาถา คือเนื้อเพลงเหล่านั้น แก่หม่อมฉันก่อนเถิด.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะทรงทำเนื้อความของคาถา
ทั้งหลายให้แจ่มชัดแก่พระนาง จึงได้ภยิตคาถา ๔ คาถา ว่า:-

เราได้เกิดในตระกูลหนึ่งในนครนี้นั่นเอง

ได้เป็นลูกจ้างทำงานให้คนอื่น แต่มีศีลสังวร
เราออกไปทำงานได้เห็นสมณะ ๔ รูป ผู้
สมบูรณ์ด้วยศีลและอาจารย์ เป็นผู้เยือกเย็น
ไม่มีอาสวะ ยังจิตให้เลื่อมใสในท่านเหล่านั้น
แล้ว ได้ให้ท่านนั่งบนอาสนะที่ปูด้วยใบไม้
เลื่อมใสแล้ว ได้ถวายขนมกุมมาสแก่พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยมือของตนเอง.

ผลของกุศลธรรมนั้นของเรานี้เป็นเช่นนี้ คือเรา
ได้ถวายราชสมบัตินี้ ที่มีแผ่นดินอุดมสมบูรณ์
กว้างขวาง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุเล อญฺญตฺเร ความว่า ใน
ตระกูลหนึ่งนั่นเอง ที่ไม่ปรากฏชื่อหรือโคตร. บทว่า อหุ ความว่า
เกิดแล้ว. บทว่า ปฺรกมฺมกโร อาสี ความว่า เราเกิดในตระกูลนั้นแล้ว
เมื่อทำงานของผู้อื่นเลี้ยงชีพ เพราะเป็นคนจน ชื่อว่า ได้เป็นกรรมกร
ของผู้อื่น คือทำงานของผู้อื่น. บทว่า ภตฺโก คือถูกจ้าง ได้แก่ ผู้ที่
เลี้ยงตัวด้วยค่าจ้างของคนอื่น. บทว่า สีสํวฺโร ความว่า ดำรงอยู่
แล้ว ในสี่สัปดาห์ ๕ ประการ พระมหาสัตว์ทรงแสดงว่า เราแม่เลี้ยง
ชีพด้วยค่าจ้าง แต่ก็ละความทุกข์ ได้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล. บทว่า
กมฺมาย นิกฺขมฺนฺตาหิ ความว่า วันนั้น เราออกไปเพื่อจะทำงานที่
ต้องทำ. บทว่า จตุโร สมณฺเฏ อทุทฺถิ ความว่า ดูก่อนน้องนาง เรา
ออกจากพระนครไป ขึ้นทางหลวงเดินไปแหล่งที่ทำงานของตน ได้เห็น
บรรพชิต ๔ รูป ผู้มีบาปสงบแล้ว กำลังเข้าไปสู่นครพาราณสีเพื่อต้อง
การบิณฑบาต. บทว่า อาจฺยาสีสํปฺนฺเน ความว่า การเลี้ยงชีพ
ด้วยอนุสนา ๒๑ อย่าง ชื่อว่า อนุจฺยาสึ ผู้ประกอบพร้อมด้วยอาจารย์
ที่ตรงกันข้ามกับอนาจารย์นั้น และศีลที่มาแล้ว โดยมรรคและผลทั้งหลาย.
บทว่า สีสํวฺโร ความว่า ผู้ถึงแล้วซึ่งความเย็น เพราะระงับความ

กระวนกระวาย มีราคะเป็นต้นได้ และดับไฟ ๑๑ กองได้. บทว่า
อนาสเว ความว่า ผู้เว้นจากกามาสวะเป็นต้นได้. บทว่า นิสีทิตฺวา
ความว่า ให้นั่งบนสันถัดใบไม้ที่เขาปูลาดไว้บนอาสนะกองทราย เพราะ
ว่า สันถัดในที่นี้ ท่านกล่าวว่าได้แก่สันถัด. บทว่า อทาสี ความว่า
ข้าพเจ้าถวายทักษิณาทกแก่ท่านเหล่านั้นแล้ว จึงได้ถวายขนมกุมมาส
โดยเคารพ ด้วยมือของตนเอง. บทว่า กุสลสุต ความว่า ชื่อว่ากุศล
เพราะหมายความว่า ไม่มีทั้งโรค ไม่มีทั้งโทษ. บทว่า ผล ได้แก่ ผล
ที่หลั่งออกมาจากเหตุ. บทว่า ผิต ความว่า ที่ผลิตสมบัติทุกอย่างให้.

เมื่อพระมหาสัตว์บอกผลกรรมของตน โดยพิสดารอย่างนี้แล้ว
พระเทวีครั้นทรงสดับแล้ว ทรงมีพระทัยเลื่อมใส เมื่อจะทรงทำการ
สกุติพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่มหाराช ถ้าวา พระองค์ทรงทราบผลทาน
โดยประจักษ์อย่างนี้แล้วไซริ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป พระองค์ทรงได้
ก่อนข้าวก่อนหนึ่งแล้ว ต้องถวายแก่สมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรมนั้นแหละ
จึงจะเสวย ดังนี้แล้ว ได้ทุกคาถานี้ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นอธิบดี ในเพราะ

กุศลธรรม ขอพระองค์จงทรงพระราชทานก่อน

จึงเสวย ขอพระองค์อย่าทรงประมาท ทรง

หมุนลื้อ คือพระธรรมเถิด ข้าแต่มหाराช ผู้

ทรงเป็นอธิบดีในเพราะกุศลธรรม ขอพระองค์

อย่าได้ทรงดำรงอยู่ในอธรรม โปรดรักษาทศ-

พิชราชธรรมไว้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ททํ ภูถุชถ ความว่า พระองค์ ทรงประทานแก่ผู้อื่นแล้ว จึงเสวยด้วยพระองค์เอง. บทว่า มา ปมาโท ความว่า ขอพระองค์อย่าได้ทรงประมาทในบุญทั้งหลาย. บทว่า จกุกั วตุตย โกสลาธิป ความว่า ข้าแต่มหाराช ผู้ทรงมีพระราชอัธยาศัย ในกุศลธรรม ขอพระองค์จงทรงหมั่นลือ คือพระธรรม ๔ อย่าง มี การอยู่ในประเทศที่เหมาะสมเป็นต้น. บทว่า จกุกั ความว่า รลวิงไป ด้วยลือ ๒ ลือ. แต่กายนี้ไปเทวโลก ด้วยลือ ๔ ลือเหล่านี้. ลือ ๔ ลือ เหล่านี้ นับว่า เป็นลือ คือพระธรรม. ขอพระองค์จงทรงหมั่น คือ ให้ลือนั้นกลิ้งไป. บทว่า อชมุมิโก ความว่า คนเหล่านี้ถึงความ ต่ำเอียงเพราะรักริศทรัพย์นั่นเอง เหมือนหีบชาวโลก ด้วยเครื่องหีบ อ้อย ฉะนั้น ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ดำรงธรรมนั้นใด ขอพระองค์อย่าทรง เป็นผู้ประพฤติดุชธรรม ฉะนั้น. บทว่า อนุชมุมิ ปาลย ความว่า แต่ขอพระองค์จงทรงคุ้มครอง คือรักษา ได้แก่ อย่าทรงสละทศพิช- ราชธรรมนี้ทิ้งเสีย คือ :-

ทาน ๑ ศีล ๑ การบริจาค ๑ ความซื่อ

ตรง ๑ ความอ่อนโยน ๑ ตบะ คือความเพียร ๑

ความไม่โกรธ ๑ ความไม่เบียดเบียน ๑ ความ

อดทน ๑ และความไม่ผิดพลาด ๑

พระมหาสัตว์ เมื่อจะทรงรับพระคำรัสของพระนาง จึงตรัสคาถา
นี้ว่า :-

ดูก่อนพระธิดาของพระเจ้าโกศลผู้เลอ-
โฉม เรานั้นจักประพุดติดตามทางที่พระอริยเจ้า
ทั้งหลายประพุดติมาแล้ว เสมอ ๆ นั้นนั่นเอง
พระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นที่พอใจของเรา เรา
ต้องการจะได้เห็นท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วตุมิ ได้แก่ ทาง. บทว่า อริยาจริตฺ
ความว่า ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธรเจ้าเป็นต้น ประพุดติมาแล้ว.
บทว่า สุโกสเส มีเนื้อความว่า ดูก่อนพระธิดา คนดีของพระเจ้า
โกศลผู้เลอโฉม. บทว่า อรหนุโต ได้แก่ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
ผู้ได้พระนามอย่างนี้ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งหลาย เพราะเป็นผู้
หักก้ำแห่งสังสารจักร์ เพราะเป็นผู้ทำลายข้าศึกทั้งหลาย และเพราะเป็น
ผู้ควรแก่ปัจจัยทั้งหลาย. มีคำอธิบายไว้ว่า ดูก่อนพระธิดาของพระเจ้า-
ปัสเสนผู้เจริญ เรานั้น ไม่ทำความอึดใจว่า เราถวายทานแล้ว จัก
ประพุดติดตามทาง คือทาน ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายประพุดติแล้ว ป่อย ๆ
นั้นนั่นเอง. ด้วยว่าพระอรหันต์ทั้งหลายเป็นที่ชอบใจ คือนำทัศนของ
เรา เพราะเป็นทักษิโณยบุคคลผู้ล้ำเลิศ เราประสงค์จะเห็นท่านเหล่านั้น
นั้นแหละ เพราะต้องการจะถวายจีวรเป็นต้น.

ก็แหละพระราชาก็รู้ตรัสคำนี้แล้ว ทรงตรวจคุณสมบัติของพระเทวี เมื่อตรัสถามว่า คุณก่อนน้องนางผู้เจริญ เราบอกกุศลกรรมของตนในภพก่อนอย่างพิสดารแก่เธอแล้ว แต่ในท่ามกลางหญิงเหล่านี้ ไม่มีหญิงแม้แต่คนเดียวที่เช่นกับเธอ โดยรูปร่างหรือโดยเยื้องกราย และกิริยาเสนาหาของหญิง เธอนั้นทำกรรมอะไรไว้ จึงได้รับสมบัตินี้ ดังนี้ จึงได้ตรัสคาถาซ้ำว่า :-

คุณก่อนน้องนางผู้เจริญ ชาวโกศลคน
สวยงาม เธออุปมาเหมือนสาวอัปสร สวยงาม
ในท่ามกลางหมู่่นารี เหมือนพระเทพเทวีของ
ท้าวสักกเทวราชก็ปานกันเธอได้ทำความดีอะไร
ไว้ เพราะเหตุอะไร เธอจึงมีผิวพรรณงาม ?

กาลานั้น มีเนื้อความว่า คุณก่อนน้องนางผู้เจริญ ชาวโกศลคนสวยงาม คือผู้เป็นพระราชธิดาคนดีของพระเจ้าโกศล เธออุปมาดังสาวอัปสร โดยรูปสมบัติ สวยงามเหลือเกิน ในท่ามกลางหมู่่นารีนี้ เหมือนเทพธิดาคนใดคนหนึ่งของท้าวสักกเทวราช ในสรวงสวรรค์ ในสมัยก่อน เธอได้ทำความดีงามชื่ออะไรไว้ เพราะเหตุอะไร เธอจึงมีผิวพรรณงามอย่างนี้.

ลำดับนั้น พระราชเทวีนัน เมื่อจะทูลบอกกรรมดี ในภพก่อน
ด้วยพระญาณที่ทรงระลึกชาติได้ จึงได้ตรัสคาถา ๒ คาถาที่เหลือว่า :-

ข้าแต่พระมหากษัตริย์ หม่อมฉันได้เป็น
ทาส ผู้รับใช้ผู้อื่นของตระกูลกุกุมพี เป็นผู้
ตำรวมระวัง เลี้ยงชีพโดยชอบธรรม มีศีล
ไม่พบเห็นบาป. ในครั้งนั้น หม่อมฉันมีจิต
เลื่อมใส ได้ตำรวมใจ ถวายภัตตาหารที่เขา
ยกให้เป็นส่วนของตน แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า
ผู้กำลังเดินไปบิณฑบาต ผลแห่งกรรมนั้นของ
หม่อมฉัน จึงเป็นเช่นนี้.

ได้ทราบมาว่า แม้พระราชเทวีนัน ก็ทรงระลึกชาติได้เหมือนกัน
เพราะฉะนั้น พระนางจึงได้ทูลพระราชา โดยทรงกำหนดด้วยพระญาณ
ที่ทรงระลึกชาติของตนไว้นั่นเอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมฺพตฺถกฺกฺกฺสฺส ความว่า แห่ง
ตระกูลกุกุมพี. บทว่า ทาสยาหิ ตตฺตบฺทเป็น ทาสี อหิ หม่อมฉันเป็น
ทาสี ปาฐะว่า ทาสาหิ ดังนี้ ก็มี. บทว่า ปฺรเปฺลียา ความว่า เป็นผู้
ทำการรับใช้ คือ สาวใช้ที่ถูกผู้อื่นส่งไปเพื่อทำกิจนั้น ๆ. บทว่า สญฺญตา
ความว่า ธรรมดาว่า ทาสีเป็นผู้ทาศีล แต่หม่อมฉันเป็นผู้ตำรวมด้วย

ทวาร ๓ ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล. บทว่า **ธมฺมชีวินี** ความว่า เป็นผู้เลี้ยงชีพ โดยไม่ทำการล่วงผู้อื่นเป็นต้น แล้วประพฤติโดยธรรมโดยสม่ำเสมอ. บทว่า **สีลวดี** ความว่า หม่อมฉันเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอาจารย์คุณความดี. บทว่า **อปาปทสฺสสนา** ความว่า เป็นผู้พบเห็นสิ่งที่ดีงามคือมีธรรมเป็นที่รัก. บทว่า **อุทฺตมกตฺตํ** ความว่า ภัตตส่วนที่หม่อมฉันได้ โดยยกขึ้น ด้วยสามารถแห่งส่วนที่ถึงแก่ตน. บทว่า **ภิกขุโน** ความว่า แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ทรงทำลายกิเลสแล้ว. บทว่า **จิตฺตาสุมฺนา** ความว่า เป็นผู้จิตใจ คือเกิดโสมนัสขึ้น เชื่อผลของกรรมอยู่. บทว่า **ตสฺส กมฺมสฺส** ความว่า แห่งกรรม คือการถวายภิกษาอย่างเดียนั้น. มีคำอธิบายว่า ข้าแต่มหाराช เมื่อก่อนหม่อมฉันเป็นทาสีของตระกูลกุกุมพีตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ในนครสาวัตถี ถือเอาภัตตาหารส่วนที่ได้แล้วเดินออกไป เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง กำลังทรงดำเนินไปบิณฑบาต ยังความยินดีของตนให้ห่อเหี่ยวลง ถึงพร้อมด้วยคุณธรรม มีความสำรวมระวังเป็นต้น เชื่อผลของกรรมอยู่ จึงได้ถวายภัตตาหารนั้น แก่พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น. หม่อมฉันนั้น ดำรงอยู่จนตลอดอายุถึงแก่กรรมแล้ว ได้ถือกำเนิดในพระอุทรของพระมเหสีของพระเจ้าโกศล ในนครสาวัตถินั้น บัดนี้ กำลังบำเรอบาทของพระองค์ เสวยสมบัติเห็นปานนี้ ผลกรรมของหม่อมฉันนั้น เป็นอย่างนี้คือเช่นนี้. ในเรื่องนั้น เพื่อแสดงถึงความที่ทานที่บุคคลถวายแล้วแก่บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยคุณความดีว่ามีผลมาก ควรอ้างคำถามาให้พิสดารมีอาทิว่า :-

บุญอันล้ำเลิศย่อมเจริญ เก่งขันททั้งหลาย

ผู้เลื่อมใสแล้ว ในบุคคลผู้ล้ำเลิศแล อายุ
วรรณะ ยศ เกียรติ ความสุขและกำลังอัน
ล้ำเลิศ ก็เจริญ. ผู้มีปัญญา ผู้ให้ของอันล้ำเลิศ
ตั้งมั่นแล้ว ในธรรมอันล้ำเลิศ เป็นญาติ คือ
เทวดาก็ตาม มนุษย์ก็ตาม ผู้ถึงความล้ำเลิศแล้ว
ย่อมบรรเทิงใจ นี่เป็นขุมทรัพย์ที่อำนาจสมบัติ
ทุกอย่างแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

พระราชอาและพระมหาลีทั้ง ๒ พระองค์นั้น ครั้นตรัสกรรมเก่า
โดยพิสดารด้วยประการอย่างนี้แล้ว จำเดิมแต่นั้นมา ทรงให้สร้างศาลา
๖ แห่ง คือที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง ที่กลางพระนคร ๑ แห่ง ที่ประตู
พระราชวัง ๑ แห่ง ทรงกระทำขมพูทวีปทั้งสิ้นให้กระฉ่อน ยังมหา
ทานให้เป็นไป ทรงรักษาศิล รักษาอุโบสถ ในอวสานต์แห่งพระชนม์
ชีพ ได้ทรงมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดกไว้ว่า พระราชเทวีในครั้งนั้น ได้แก่ มารดาพระราहुล ส่วน
พระราชอา ได้แก่ เราตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถากุมมาสปิณฑชาดกที่ ๑๐

๑๑. ปรีนตปชาดก

ว่าด้วยนางบอกความชั่วและภัยที่จะมาถึง

[๑๑๑๔] บาบจ๊กมาถึงข้าพระองค์ ภัยจ๊กมาถึงข้า
พระองค์ เพราะมนุษย์หรือมฤคก็ไม่รู้เขย่ากิ่ง
ไม้ในครั้งนั้น.

[๑๑๑๕] ความใคร่ของเราในภรรยาผู้หวาดกลัว ที่
อยู่ไม่ไกลจ๊กทำให้เราผอมเหลือง เหมือนกิ่งไม้
ทำให้นายปรีนตปะผอมเหลืองฉะนั้น.

[๑๑๑๖] ภริยาผู้น่ารักใคร่ ไม่มีที่ติดอยู่ในบ้าน จด
เศร้าโศกถึงเรา ความเศร้าโศกจ๊กทำให้เธอ
ผอมเหลือง เหมือนกิ่งไม้ทำให้นายปรีนตปะ
ผอมเหลืองฉะนั้น.

[๑๑๑๗] หางตาที่หล่อนชำเลื่องมาหานั้นก็ดี การ
ยิ้มของหล่อนก็ดี ถ้อยคำที่หล่อนเปล่งออกมา
ก็ดี จ๊กทำให้เราผอมเหลือง เหมือนกิ่งไม้ทำ
ให้นายปรีนตปะผอมเหลืองฉะนั้น.

[๑๑๙๘] เสียงกิ้งกิ้งมาได้มาประจักษ์แน่นอนแล้ว
เสียงนั้นเห็นจะมาแจ้งเหตุให้ตัวเจ้าทรานแน่
นอนแล้ว ผู้ที่สนกิ้งกิ้งนั้นได้บอกเรื่องนั้นอย่าง
แน่นอน.

[๑๑๙๙] เรื่องนี้แลที่ตัวเจ้าคนโง่คิดว่า กิ้งกิ้งไม้ที่
มนุษย์หรือมฤคก็ไม่ทราบเขย่าแล้วในครั้งนั้น
ได้มาถึงตัวเจ้าแล้ว.

[๑๑๒๐] เจ้าได้รู้อย่างนั้นแล้ว เจ้ายังดวงเสด็จพ่อ
ของเจ้าไปมาแล้วเอากิ้งกิ้งไม้ปิดไว้ บัดนี้ ภัยจัก
มาถึงเจ้าข้างละ.

จบ ปรีตปชาดกที่ ๑๑

อรรถกถापรีตปชาดกที่ ๑๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
การตะเกียกตะกายของพระเทวทัต เพื่อจะปลงพระชนม์พระศาสดา
แล้วจึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า **อาคมิสฺสูติ เม ปาปํ** ดังนี้.

ความพิสดารว่า ในครั้งนั้นภิกษุทั้งหลาย ตั้งเรื่องสนทนากันขึ้น
ว่า คุณก่อนอาวุโส พระเทวทัตตะเกียกตะกาย เพื่อจะปลงพระชนม์พระ-

ตถาคตเจ้า คือประกอบนายขมังธนู กลิ้งศิลาทับ ปล่อยช้างนาพาศิริทำ
อุบายเพื่อให้พระตถาคตเจ้าทรงพินาศ. พระศาสดาเสด็จมาถึง แล้วตรัส
ถามว่า ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร
หนอ? เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พระเทวทัตไม่ใช่ตะเกียกตะกายเพื่อฆ่าเราตถาคต แต่ในบัดนี้
เท่านั้น แม้ในกาลก่อน พระเทวทัตนั้นก็ตะเกียกตะกาย เพื่อฆ่าเรา
ตถาคตเหมือนกัน แต่ก็ไม่อาจเพื่อจะทำแม้เพียงความสะคั่งให้เรา
ตถาคตได้ จึงเสวยทุกข์ของตนเอง แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมา
สาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในพระอุทรของพระอัครมเหสีของ
พระองค์ เจริญวัยแล้วทรงศึกษาศิลปทุกชนิดที่นครตักกศิลา ทรงเรียน
มนตร์รู้เสียงทุกอย่าง. ท้าวเธอทรงให้การซักถามอาจารย์แล้ว เสด็จกลับ
นครพาราณสี. พระชนกทรงตั้งพระองค์ไว้ในตำแหน่งอุปราช. ถึงจะ
ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอุปราชก็จริงอยู่. แต่ก็ทรงมีความประสงค์จะปลง
พระชนม์พระโพธิสัตว์อยู่ ไม่ทรงปรารถนาจะให้ท่านเข้าเฝ้า. อยู่มาวัน
หนึ่ง แม้สุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งพาเอาลูกน้อย ๒ ตัวเข้าไปทางช่องระบายน้ำ
ในยามราตรีเมื่อมนุษย์ทั้งหลายหลับไปแล้ว. ที่ข้างห้องบรรทมบน
ปราสาทของพระโพธิสัตว์ มีศาลาหลังหนึ่ง. บนศาลาหลังนั้นมีคนเข็ญ
ใจคนหนึ่ง ถอดรองเท้าวางไว้ที่พื้นดินใกล้เท้าแล้ว นอนอยู่บนกระดาน

แผ่นเดียว แต่ยังไม่หลับก่อน. ครั้งนั้นลูกน้อย ๒ ตัวของแม่สุนัขหัว
ร้องขึ้น จึงแม่ของมันได้พุดกะลูกทั้ง ๒ ตัวนั้นตามภาษาของตนว่า
อย่าทำเสียงดัง คนคนหนึ่งถอดรองเท้าวางไว้ที่พื้นบนศาลาหลังนี้ นอน
บนแผ่นกระดานแต่ยังไม่หลับ เวลาคนคนนั้นนอนหลับแม่จักไปคาบ
เอารองเท้านั้นมาให้พวกเจ้ากิน. พระโพธิสัตว์ทรงรู้ภาษาของมันด้วย
อานุภาพของมนต์ จึงเสด็จออกจากห้องบรรทมไปทรงเปิดพระเกลแล้ว
ตรัสว่า ใครอยู่ที่นี้. คนเงี้ยวใจทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้า คนเงี้ยวใจพระ-
เจ้าข้า.

พระโพธิสัตว์ รongเท้าของเจ้าอยู่ที่ไหน ?

คนเงี้ยวใจอยู่ที่พื้นดิน พระเจ้าข้า

พ. ยกขึ้นมาแขวนไว้เถิด.

แม่สุนัขจึงจอกครันได้ยินคำนั้นแล้ว โกรธพระโพธิสัตว์. ใน
วันรุ่งขึ้นมันก็เข้าพระนครอย่างนั้นเหมือนกัน ครั้งนั้นคนคน ๑ ตั้งใจ
ว่าจะดื่มน้ำ เมื่อลงไปสระโบกขรณี ก็ตกลงไปจมน้ำหายใจไม่ออก
ตาย. แต่เขามีผ้าสาฎกสำหรับนุ่งห่ม ๒ ผืน และมีแหวนสวมนิ้ว
ราคาพันกหาปณะที่ฝานุ่ง. แม้ครานั้นแม่สุนัขจึงจอกนั้นก็พุดกะลูก
น้อยของมัน ที่กำลังร้องว่าแม่พวกฉันหัว ว่า ลูกเอ๋ยอย่าส่งเสียงดัง
คนตายอยู่ที่สระโบกขรณีนั่นนะ เขามีของสิ่งนี้และสิ่งนี้ แต่
เขาตายแล้วนอนอยู่ใต้บันไดนั่นเอง แม่จักให้พวกเจ้ากินคนคนนั้น.

พระโพธิสัตว์ทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงเปิดพระแกลแล้วตรัสว่า บน
ศาลามีใครไหม? เมื่อชายคนหนึ่งลุกขึ้นแล้วทูลว่า ข้าพระองค์พระ-
เจ้าข้า จึงตรัสว่า ไปเถิดไปเอาผ้าสาฎกและแหวนสวมนิ้วของชายที่ตาย
อยู่ในสระโบกขรณีนั้นแล้วปล่อยร่างของมันให้จมอยู่ในน้ำ โดยวิธีที่
มันจะไม่ลอยขึ้น. เขาได้ทำอย่างนั้นแล้ว แม่สุนัขนั้นก็โกรธอีกแล้วร้อง
ขู่พระโพธิสัตว์ว่า ในวันก่อนเขาไม่ได้ให้ลูกข้ากินรองเท้า วันนี้ไม่ให้
กินคนตาย ในวันที่ ๓ พระเจ้าสมันตราชองค์หนึ่ง จักมาล้อมพระนคร
ไว้ ครั้งนั้นพระราชบิดาจักส่งเขาไปเพื่อต้องการให้รบ พระเจ้าสมันต-
ราชจักตัดศีรษะของท่าน ณ ที่นั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นเราจักดื่มเลือดใน
ถ้ำคอกของแกลแล้วฟื้นเวร คังนี้แล้วพาลูกออกไป. ในวันที่ ๓ พระเจ้า
สมันตราชเสด็จมาล้อมพระนครไว้. พระราชาตรัสกะพระโพธิสัตว์ว่า
ไปเถิดลูกเอ๋ย จงต่อสู้กับพระเจ้าสมันตราชนั้น. พระโพธิสัตว์ทูลว่า
ข้าแต่สมมติเทพ มีเหตุอย่างหนึ่งที่ข้าพระองค์เห็นแล้ว ข้าพระองค์ไม่
สามารถไปได้ ข้าพระองค์กลัวอันตรายแห่งชีวิต พระราชาตรัสว่า เมื่อ
เจ้าตายหรือไม่ตายก็ตาม จะมีประโยชน์อะไรสำหรับฉัน เจ้าจงไปเถิด.
พระมหาสัตว์รับกระแสพระบรมราชโองการแล้วพาบริษัทยไป ไม่ได้
ออกทางประตูด้านที่พระเจ้าสมันตราชทรงตั้งทัพ ทรงเปิดประตูด้านอื่น
เสด็จออกไป. เมื่อพระมหาสัตว์นั้นเสด็จออกไป พระนครได้ว่างเปล่า.
คนทั้งหลายได้ออกไปกับพระมหาสัตว์หมดทีเดียว. พระมหาสัตว์ทรงให้
พักค้างอยู่ ณ ที่ที่มีส่วนเหมาะสมกันแห่งหนึ่ง. พระราชาทรงดำริว่า

อุปราชทำพระนครให้ว่างเปล่า พวกกำลังหนีไปแล้ว ฝ่ายพระเจ้าสมันต-
ราชก็ล้อมพระนครตรึงไว้ บัดนี้ชีวิตของเราจะไม่มี. พระองค์ทรงดำริ
ว่า เราจักรักษาชีวิตไว้ แล้วทรงพาเอาพระราชเทวี ปุโรหิตและคน
รับใช้คนหนึ่ง ชื่อปรีตปะปลอมพระองค์หนีเข้าไป. พระโพธิสัตว์
ทรงทราบการเสด็จหนีไปของพระราชาแล้ว จึงเสด็จเข้าพระนครทรงทำ
การรบขับไล่พระเจ้าสมันตราชให้หนีไป แล้วทรงยึดราชสมบัติไว้ได้.
ฝ่ายพระราชบิดาของพระองค์ ได้ทรงสร้างบรรณศาลาใกล้ฝั่งแม่น้ำแห่ง
หนึ่ง ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ได้ด้วยผลไม้น้อยใหญ่. พระราชากับ
ปุโรหิตไปหาผลไม้น้อยใหญ่. ที่บรรณศาลานั้นเองมีแต่ทาสชื่อปรีตปะ
กับพระราชเทวี. เพราะทรงอาศัยพระราชา พระราชเทวีได้ทรงพระ-
ครรภ์แม่ในสถานทีนั้น. และพระนางได้ประพฤตินอกใจพระราชากับ
ทาสปรีตปะนั้น ด้วยอำนาจแห่งความคุ้นเคยกัน. วันหนึ่งพระนาง
รับสั่งทาสปรีตปะว่า เมื่อพระราชาทรงทราบเรื่องแล้ว ชีวิตของเจ้าก็
จะไม่มี ชีวิตของฉันทก็จะหาไม่ เพราะฉะนั้นเจ้าจงปลงพระชนม์พระ-
ราชานั้นเสีย ทาสปรีตปะทูลว่า ข้าพระองค์จะปลงอย่างไร? พระ-
ราชเทวีรับสั่งว่า พระราชานี้จะให้เจ้าถือพระขรรค์นั้นและกุษาหุบสร
แล้วไปสรงสนาน เจ้าจงคอยดูความเปลวของพระราชานั้น ในที่สรง
สนานนั้น ใช้พระขรรค์ตัดพระเศียรแล้วสับพระสรีระออกเป็นท่อน ๆ
ฝังไว้ในพื้นดิน. เขาจับพระเสาวณีว่า พระเจ้าข้า. อยู่มาวันหนึ่งปุโรหิต
นั่นเอง เดินไปเพื่อต้องการผลไม้น้อยใหญ่ ขึ้นต้นไม้ต้นหนึ่ง ใกล้ท่า

ที่พระราชาทรงทรงสนานเก็บผลไม้ใหญ่อยู่. พระราชาทรงดำริว่า เราจักอาบน้ำ แล้วทรงให้ทาสปรนตปะ ถือพระขรรค์และภูษาชুবสรง แล้วได้เสด็จไปสู่ฝั่งแม่น้ำ. ทาสปรนตปะทูลพระองค์ผู้ทรงประสพความประมาท ในเวลาทรงสนานแม่ ฌ ที่นั่นว่า ข้าพระองค์จักมาละ แล้วจับพระศอพระองค์เงือพระขรรค์ขึ้น. พระราชาทรงร้องเพราะทรงกลัวความตาย. ปุโรหิตได้ยินเสียงนั้นแล้วมองดู เห็นทาสปรนตปะ กำลังปลงพระชนม์พระราชาสะคુંเกล้า จึงเข่ากึ่งไม้แล้วลงจากต้นไม้ เข้าไปนั่งที่พุ่มไม้พุ่มหนึ่ง. ทาสปรนตปะได้ยินเสียงเข่ากึ่งไม้ ของ ปุโรหิตนั้นแล้วปลงพระชนม์พระราชาสะคુંเกล้า ฟังไว้ในพื้นดินแล้วพิจารณา ดูว่า ได้มีเสียงเข่ากึ่งไม้ในที่นี้ ใครหนออยู่ในที่นี้? ไม่เห็นใคร ๆ จึง ออาบน้ำแล้วไป. ในเวลาทาสปรนตปะไปแล้ว ปุโรหิตก็ออกจากที่นั่งไป รู้ว่าพระราชาทูกลับพระสรีระออกเป็นท่อน ๆ แล้วฝังไว้ในหลุม จึงอาบน้ำ แล้วปลอมเพศเป็นคนตาบอดแล้วได้ไปบรรณศาลา เพราะกลัวเขา ฆ่าตน. ปรนตปะเห็นเขาแล้วพูดว่า คุณ่อนพราหมณ์ ท่านได้ทำอะไร. เขาทำเป็นเหมือนไม่รู้พูดว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์นัยน์ตาทั้ง ๒ เสียจึงได้มาที่นี่ ข้าพระองค์ได้ยืนอยู่ที่ข้างจอมปลวกแห่งหนึ่งในป่าที่มี อสรพิษชุกชุม อสรพิษตัวหนึ่งจักพันพิษใส่. ปรนตปะคิดว่า เขาไม่รู้ จักเรา เขาจึงพูดว่า ข้าแต่สมมติเทพ เราจักปลอบใจเขา แล้วได้ปลอบใจ เขาว่า คุณ่อนพราหมณ์ ท่านอย่าคิดอะไร เราจักปฏิบัติท่าน แล้วได้ ให้ผลไม้ใหญ่ ให้กินอิมหน้าสำราญ. ต่อแต่นั้นมา ทาสปรนตปะก็

นำผลไม้น้อยใหญ่มาให้. พระราชเทวีประสูติพระราชโอรสแล้ว. เมื่อพระราชโอรสทรงเจริญขึ้นพระนางบรรทมสบาย ในเช้ามีวันหนึ่งได้ตรัสกะทาสปรีดปะเบา ๆ ว่า เจ้าเมื่อปลงพระชนม์พระราชินีไม่มีใครหรือ? เขาเมื่อเจรจากับพระนางว่า ใคร ๆ มิได้เห็นข้าพระองค์ แต่ว่าได้ยินเสียงเข่ากิ้งไม้ แต่ไม่ทราบว่ากิ้งไม้นั้นมนุษย์หรือสัตว์เดียรฉาน เข่าไม่ครวใดก็ครวหนึ่งก็จะมาถึงข้าพระองค์ และจักมาจากผู้เข่ากิ้งไม้ ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

บาปจักมาถึงข้าพระองค์ กัยจักมาถึงข้า

พระองค์ เพราะมนุษย์หรือมฤคก็มิรู้ เข่า

กิ้งไม้ในครั้งนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาป** ได้แก่สิ่งที่ลามกคือสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารักใคร่. บทว่า **กัย** ความว่า แม้กัยคือความหวาดเสียวใจจักมาถึงข้าพระองค์ ไม่ใช่ไม่อาจมาถึง. เพราะเหตุไร? เพราะว่าการกิ้งไม้ไหวครั้งนั้นไม่ทราบว่าเพราะมนุษย์หรือมฤค เพราะฉะนั้นกัยจักมาถึงข้าพระองค์จากมนุษย์หรือมฤคนั้นทีเดียว. คนทั้ง ๒ นั้นเข้าใจว่าปุโรหิตหลับแล้ว. แต่ปุโรหิตนั้นยังไม่หลับเลย ได้ยินถ้อยคำของพวกเขาอยู่. อยู่มาวันหนึ่งเมื่อทาสปรีดปะไปหาผลไม้น้อยใหญ่ ปุโรหิตเป็นเหมือนเพื่อระลึกถึงภริยาของตนอยู่ ได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

**ความใคร่ของเราในภรรยาผู้หวาดกลัวที่
อยู่ไม่ไกลจักทำให้เราผอมเหลือง เหมือนกิ่งไม้
ทำให้นายปรีนตปะผอมเหลืองไป ฉะนั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภริยา ความว่า ธรรมดาผู้หญิง
ทั้งหลายย่อมกลัว เพราะเหตุแม้เพียงเล็กน้อย เพราะฉะนั้น ผู้หญิงจึง
ถูกเรียกว่าภริ. บทว่า อวิทุเร ความว่า ปุโรหิตแสดงว่า ความใคร่
ของเราในนางพราหมณีผู้หวาดกลัว อยู่ในที่ไม่ไกลจากที่นี่ คือในที่สุด
ระยะ ๒ - ๓ โยชน์ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา. พราหมณีนั้นจักทำให้เราผอม
เหลืองแน่นอน. บทว่า สวา สวา มีเนื้อความว่า ก็ด้วยคำนี้ ปุโรหิต
แสดงอุปมาอยู่ว่า กิ่งไม้ทำให้ปรีนตปะเองผอมเหลืองอันใด พราหมณี
นั้นก็ฉนั้นนั้น ทำให้เราผอมเหลือง. ดังนั้นพราหมณ์จึงกล่าวคานัน
แหละแต่ไม่บอกความหมาย. เพราะฉะนั้น กิจจึงไม่ปรากฏแก่พระราช-
เทวีเพราะคานัน.

ลำดับนั้น พระราชเทวีจึงกล่าวกะปุโรหิตนั้นว่า คุณก่อนพราหมณ์
ท่านพูดอะไร? ฝ่ายปุโรหิตพูดว่า ข้าพระองค์กำหนดรู้แล้วแหละ ใน
วันรุ่งขึ้นก็กล่าวคานาที่ ๓ ว่า :-

**ภริยาผู้นำรักใคร่ ไม่มีที่ติอยู่ในบ้าน จัก
เศร้าโศกถึงเรา ความเศร้าโศกจักทำให้เธอ**

ผอมเหลือง เหมือนกิ่งไม้ทำนายปรีตปะให้

ผอมเหลืองฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสจยิสฺสตี ความว่า จักให้ชুবชีวิต เพราะเกิดความเศร้าโศกขึ้น. บทว่า กนฺตา ได้แก่ภริยาผู้นำปรารณา. บทว่า คาเม วสฺ มีอธิบายว่า อยู่ในเมืองพาราณสี. บทว่า อนินฺทิตา ความว่า ไม่มีที่ครหาคือทรงไว้ซึ่งรูปร่างที่เลอเลิศ.

ในวันรุ่งขึ้นปุโรหิตได้กล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

หางตาที่หล่อนชำเลื่องมาหัจฉกัฏฐิ การยิม

ของหล่อนกัฏฐิ ถ้อยคำที่หล่อนเปล่งออกมาก็ดี

มันจักทำให้เราผอมเหลือง เหมือนกิ่งไม้ทำให้

นายปรีตปะผอมเหลืองฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตยา มํ หลิตาปฺงฺคิ ความว่า หางตาที่หล่อนชำเลื่องมาที่ฉัน. มีคำอธิบายว่า คู่ก่อนนางผู้เจริญ ดวงตาที่ตกแต่งดีแล้วเพราะนำสิ่งโสมนออกจากหางตาแล้ว ด้วยไม้ป้ายยาหยอดตาที่หล่อนชำเลื่องตาแล้วกัฏฐิ การยิมน้อย ๆ ก็ดี คำพูด. ที่หล่อนพูดอย่างอ่อนหวานกัฏฐิ จักทำให้เราผอมเหลืองเหมือนกิ่งไม้ที่เราเขย่าแล้วตั้งอยู่ ทำให้ปรีตปะผอมแห้งฉะนั้น. ปาฐะว่า ปฺงฺคิ ดังนี้ ก็มี โดยเปลี่ยน จ อักษรให้เป็น ป อักษร นั่นเอง.

ในกาลต่อมา พระราชาผู้ได้ทรงเจริญวัยขึ้นมีพระชนมายุได้ ๑๖ ชันษา. จึงพราหมณ์ได้ให้พระองค์ทรงจับปลาไม้เท้าลงไปถึงท่าอาบนํ้าแล้ว ได้ลืมนํ้าขึ้นมองดู. พระราชาตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ท่านเป็นคนตาบอดไม่ใช่หรือ? เขาพูดว่า ข้าพเจ้าไม่ใช่คนตาบอด แต่ใช้อุบายนี้รักษาชีวิตไว้ แล้วพูดว่า ท่านรู้จักบิดาของท่านไหม? เมื่อพระราชาตรัสบอกว่า เรารู้คนคนนั้น เป็นบิดาของเรา จึงพูดว่า คนคนนี้ไม่ใช่บิดาของท่าน แต่บิดาของท่านได้แก่พระเจ้าพาราณสี คนคนนี้เป็นทาสของท่าน เขาปฏิบัติผิดในมารดาของท่านแล้ว ฆ่าบิดาของท่านแล้วฝังไว้ที่ตรงนี้ ดังนี้แล้วนำเอากระดูกมาให้ดู พระราชาผู้ได้ทรงเกิดความกริ้วขึ้นเป็นกำลัง. ลำดับนั้น เมื่อพระราชาตรัสถามปุโรหิตนั้นว่า บัดนี้ เราจะทำอย่างไร? ปุโรหิตจึงพูดว่า สิ่งใดที่เขาทำแก่พระราชบิดาของพระองค์ที่ท่านนี้นั้นเอง พระองค์จึงทรงกระทำสิ่งนั้นเถิด แล้วได้พูดบอกความเป็นไปทั้งหมดให้ทรงทราบ แล้วได้ให้พระราชาทรงศึกษา การตีกระบี่กระบองอยู่ ๒, ๓ วัน. อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาทรงถือพระขรรค์กับพระงาช้างแล้วกล่าวว่ไปอาบนํ้าเถิดพ่อครับ. ปรีตปะตอบว่า ดิละ แล้วก็ไปกับพระราชาผู้นั้น. ต่อมาในเวลาเขาลงอาบนํ้า พระราชาจึงใช้พระหัตถ์ขวาทรงถือดาบ พระหัตถ์ซ้ายทรงจับมวยผมแล้วตรัสว่า ได้ทราบว่าเจ้าจับพระ-จุฬาของเสด็จพ่อของฉันแล้วปลงพระชนม์ของพระองค์ผู้ทรงร้องอยู่ที่ทำนํ้านี้นั้นเอง ฝ่ายฉันก็จักทำเจ้าอย่างนั้นเหมือนกัน. เขากลับภัยคือความตาย โอดครวญไปพลางกล่าวคาถา ๒ คาถาไปพลางว่า :-

เสียงกิ้งกิ้งไม้ได้มาประจักษ์แน่นอนแล้ว

เสียงนั้นเห็นจะมาแจ้งเหตุ ให้ตัวเจ้าทราบแน่
นอนแล้ว ผู้ที่สั่นกิ้งกิ้งไม้ได้บอกเรื่องนั้น
อย่างแน่นอน เรื่องนี้เจ้าแลที่ตัวคนโง่คิดว่า
กิ้งกิ้งไม้ที่มนุษย์หรือมฤคก็ไม่ทราบ เขย่าแล้วใน
ครั้งนั้นได้มาถึงเจ้าแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อคมา ความว่า เสียงของกิ้งกิ้งไม้
ได้มาถึงคือมาประจวบตัวเจ้าเข้าแล้ว. บทว่า อสสิ นฺน โส ตว ความ
ว่า เสียงเห็นจะบอกเหตุแต่เจ้า. บทว่า อกุขาตํ นฺน ตํ เตน ความว่า
สัตว์ได้สั่นกิ้งกิ้งไม้ ในครั้งนั้นสัตว์นั้นได้บอกเหตุนั้นแน่นอนอย่าง
นี้ว่า เขาฆ่าบิดาของท่าน บทว่า สมากมฺม ได้แก่ สงฺกมฺม หมายถึง
ความว่า ได้มาถึงแล้ว. มีคำอธิบายว่า ข้อที่เราผู้เป็นคนโง่ได้มีสิ่งที่คิด
คือถึงที่ปริวิตกว่า ภัยจักเกิดขึ้นแก่เรา จากมนุษย์หรือมฤคที่เขย่ากิ้งกิ้งไม้
ในครั้งนั้นนี้ได้มาประจวบกับเราแล้ว.

ต่อจากนั้น พระราชากุมารก็ได้ตรัสคาถาสุดท้ายว่า

เจ้าได้รู้อย่างนั้นแล้ว เจ้ายังลวงเสด็จ
พ่อของฉันไปฆ่าแล้วเอากิ้งกิ้งไม้ปิดไว้ บัดนี้ ภัย
จักมาถึงเจ้าบ้าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตถะ ทูว อเวทล** ความว่า เข้าได้
รู้แล้วอยู่อย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า **อวญฺจิ ปิตฺร มม** ความว่า เจ้า
ปลอบใจเสด็จพ่อของฉันว่า พวกเรามาไปอาบน้ำกัน แล้วปลงพระชนม์
ท่านผู้กำลังทรงสนานอยู่ สบให้เป็นท่อนเล็กท่อนน้อยฝังไว้แล้วพลางไว้
โดยคิดว่า ถ้าใครจักรู้ไซ้ ภัยแบบนี้จักมาถึงแม่แก่ตัวเรา แต่ภัยคือ
ความตายนี้แล บัดนี้ได้มาถึงตัวเจ้าแล้ว.

พระกุมารครันตรัสดังที่กล่าวมาแล้วนี้ แล้วก็ให้ทาสปรนตปะ
นั้นถึงความสิ้นชีวิตฝังไว้แล้ว เอากิ่งไม้คลุมไว้ ทรงล้างพระขรรค์ทรง
สนานแล้วเสด็จไปสู่บรรณศาลาตรัสบอกปุโรหิตนั้น ถึงภาวะที่คนได้ฆ่า
แล้ว จึงทรงต่อว่าพระมารดา. ทั้ง ๓ คนหรือกันว่า พวกเราจักอยู่ทำไม
ก็ตรงนี้ แล้วจึงได้พากันไปนครพาราณสีนั่นเอง พระโพธิสัตว์ทรง
ประธานตำแหน่งอุปราชแก่พระกนิษฐา แล้วทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็น
ต้น ทรงสร้างทางสวรรค์ให้เต็มที.

พระศาสดาครันทรทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆธรรมทั้งหลายแล้ว ทรงประชุมชาดกไว้ว่า พระราชาผู้เป็นบิดาใน
ครั้งนั้น ได้แก่พระเทวทัตในครั้งนี้ ปุโรหิตได้แก่พระอานนท์ ส่วน
พระราชบุตรได้แก่เราตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาปรนตปชาดกที่ ๑๑

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ :-

๑. คันทารชาดก
๒. มหากบิลชาดก
๓. กุมภการชาดก
๔. ทัพพชัมมชาดก
๕. โสมทัตตชาดก
๖. สุสิมชาดก
๗. โกฏสิมพลีชาดก
๘. ชุมภาริชาดก
๙. ชาครชาดก
๑๐. กุมมาสปิณฑชาดก
๑๑. ปรีนตปชาดก.

จบ คันทารวรรคที่ ๒

รวมวรรคที่มีในสัตตกนิบาต คือ :-

๑. กุกกุวรรค
๒. คันทารวรรค

จบ สัตตกนิบาต

อัฐกนิบาตชาดก

๑. กัจจანიวรรค

๑. กัจจანიชาดก

ว่าด้วยในกาลไหน ๆ ธรรมย่อมไม่ตาย

[๑๑๒๑] ดูก่อนแม่กัจจანი ท่านสระผม นุ่งห่ม
ผ้าขาวสะอาด ยกถาดสำหรับนั่ง ขึ้นบนเตา
ที่ทำด้วยศิระษะมนุษย์ ยี่แป้ง ล้างงา ชาว
ข้าวสารทำไม ข้าวสุกคดุงงา จะมีไว้เพื่อเหตุ
อะไร ?

[๑๐๒๒] ดูก่อนพราหมณ์ ข้าวสุกคดุงงา ที่ทำ
ให้สุกดีนี้ มิใช่เพื่อบริโภคเอง ธรรมคือความ
อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ และธรรมคือสุจริตตาม-
ประการ ได้สูญไปแล้ว วันนี้ข้าพเจ้าจักทำการ
บูชาธรรมนั้น ในกลางป่าช้า.

[๑๑๒๓] ดูก่อนแม่กัจจანი เธอจงตรึตรองก่อน
แล้วจึงทำการงาน ใครบอกเธอว่า ธรรมสูญ

เสียแล้ว ธรรมอันประเสริฐ เปรียบด้วยท้าว
สหัสเสนทร นี้อานุภาพหาที่เปรียบมิได้ ย่อม
ไม่ตายในกาลไหน ๆ.

[๑๑๒๔] ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ ในข้อที่ว่า ธรรม
สูญแล้วนี้ ข้าพเจ้านึกมันใจเอาเอง ในข้อที่ว่า
ธรรมไม่มีสูญนี้ ข้าพเจ้ายังสงสัย เพราะ
เดี๋ยวนี้ คนมีบาปย่อมมีความสุข.

เช่นหญิงสะใภ้ของข้าพเจ้าเป็นหญิงหมั้น
นางทนต์จับไล่ข้าพเจ้าแล้วคลอดบุตร เดี่ยวนี้
นางได้เป็นใหญ่แห่งตระกูลทั้งหมด ข้าพเจ้า
ถูกทอดทิ้ง ไม่มีที่พึ่งอยู่คนเดียว.

[๑๑๒๕] เรายังเป็นอยู่ ยังไม่ตาย เรามาในที่นี้
เพื่อประโยชน์สำหรับท่านโดยเฉพาะ หญิง
สะใภ้คนใดทนต์จับไล่ท่าน แล้วคลอดบุตร
เราจักทำหญิงสะใภ้คนนั้นพร้อมทั้งบุตร ให้
เป็นเจ้าฐลีเดี๋ยวนี้.

[๑๑๒๖] ข้าแต่เทวราช พระองค์ทรงพอพระทัย
เสด็จมาในที่นี้ เพื่อประโยชน์สำหรับหม่อมฉัน

โดยเฉพาะอย่างนี้ ขอให้หม่อมฉัน บุตร
ลูกสะใภ้ และหลานได้อยู่เรือนร่วมกันโดย
ความบันเทิงเถิด.

[๑๑๒๗] ดูก่อนแม่กาตียานี เธอชอบใจเช่นนั้น
ก็ตาม เธอถึงจะถูกทูปตีจับได้ ก็ไม่ละกรรม
คือความเมตตา ขอให้เธอพร้อมทั้งบุตร ลูก
สะใภ้และหลาน จงอยู่ร่วมเรือนกัน โดยความ
บันเทิงเถิด.

[๑๑๒๘] นางกาตียานีได้อยู่ร่วมเรือนกับลูกสะใภ้
ด้วยความบันเทิง ทั้งลูกและหลานต่างช่วยกัน
บำรุงเลี้ยง เพราะทำวັถกเทวราชทรงอนุ-
เคราะห์.

จบ กัจจანიชาดกที่ ๑

อรรถกถาชาดก

อัญจนนิบาต

อรรถกถากัจจანიวรรคที่ ๑

อรรถกถากัจจანიโคตตชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ อุบาสกผู้เลี้ยงมารดาคนหนึ่ง จึงได้ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า โอทาท-
วตุถา สุจิ อุตฺตเกสา ดังนี้.

ได้ยินว่า อุบาสกผู้เลี้ยงมารดานั้น เป็นลูกผู้ดีเมืองสาวัตถี เป็น
คนมีมรรยาดี เมื่อบิดาตายแล้วเขาบูชามารดาเหมือนเทวดา บำรุง
มารดาด้วยการขวนขวายจัดน้ำล้างหน้า บ้วนปาก ไม้สีฟัน น้ำอาบ
น้ำล้างเท้าเป็นต้น และด้วยข้าวยาकुแลภัตรเป็นอาทิ. ครั้งหนึ่งมารดา
กล่าวกะเขาว่า ลูกรัก เขามีการงานซึ่งเป็นเรื่องของฉรราวาสมากมาย จง
พาหญิงที่มีตระกูลเสมอกันคนหนึ่งเป็นภรรยาเขาจักเลี้ยงคุณแม่ ส่วนเจ้า
จักได้ทำการงานของตัวเองไป. เขากล่าวว่า คุณก่อนแม่ ฉันหวังประโยชน์สุข
สำหรับตน จึงบำรุงเลี้ยงแม่ คนอื่นใครเล่าจักบำรุงเลี้ยงได้แบบนี้.
มารดาบอกว่า ลูกรัก เขาคควรทำการงานที่ให้ตระกูลเจริญ. เขากล่าวว่า
ฉันไม่ต้องการครองเรือน ฉันจักบำรุงเลี้ยงแม่ เวลาแม่สิ้นชีพแล้วฉัน
จักบวช. ลำดับนั้น มารดาของเขาเมื่ออ่อนวอนบ่อยๆ ก็ไม่ได้ตั้งใจ

จึงไม่ถือความพอใจของเขาเป็นเกณฑ์ นำหญิงที่มีชาติตระกูลเสมอกัน มาให้เขา. เขาก็มิได้คัดค้านมารดา ได้อยู่ร่วมกันกับหญิงนั้น. แม้หญิง นั้นก็คิดว่า สามีของเราบำรุงเลี้ยงมารดาด้วยความอุตสาหะอันยิ่งใหญ่ แม้เราก็ควรจักบำรุงเลี้ยงท่าน เมื่อเราทำอย่างนี้ก็จักเป็นที่รักของสามี คิดดังนี้แล้วก็บำรุงแม่ฟัวโดยเคารพ. อุบาสกผู้เลี้ยงมารดาคิดว่า หญิงนี้ บำรุงเลี้ยงมารดาของเราโดยเคารพ จึงนับแต่นั้นมาเขาได้ให้ของกินที่มี รสอร่อยที่ได้มา ๆ แก่นางผู้เดียว. ครั้นเวลาต่อมา หญิงนั้นคิดว่าบุรุษ ผู้นี้ ให้ของกินที่มีรสอร่อย ๆ ที่ได้มา ๆ แก่เราเท่านั้น เขาคงจักต้อง การขับไล่มารดาเป็นแน่ เราจักทำอุบายขับไล่แก่เขา นางลึ้มตัวคิดไป โดยไม่ไตร่ตรองอย่างนี้ วันหนึ่ง จึงบอกสามีว่า คุณพี่ เมื่อพี่ออกไป ช้างนอก มารดาของพี่ดำฉัน. เขาได้นิ่งเสียบ นางคิดว่าเราจักไล่โทษ หญิงแก่นี้ แล้วทำตระกูลฟัวให้แก่บุตร. ตั้งแต่นั้นมาเมื่อนางจะให้ข้าว ยาคู ก็ให้ที่ร้อนจัดบ้าง เย็นจัดบ้าง ไม่เค็มบ้าง เค็มจัดบ้าง. เมื่อแม่ฟัว บอกว่า แม่หนู ข้าวยาคูร้อนจัด หรือเค็มจัด นางก็เติมน้ำเย็นใส่เสียบ จนเต็ม. เมื่อแม่ฟัวบอกอีกว่า เย็นมากไป เค็มมากไป นางก็ส่งเสียบ ขึ้นว่า เมื่อกี้แม่บอกว่า ร้อนจัด เค็มจัด ใครจักสามารถทำให้ถูกใจ แม่ได้ แม่น้ำสำหรับอาบ นางก็ต้มน้ำร้อนจัดแล้วราดบนหลัง. เมื่อ แม่ฟัวบอกว่า แม่หนู หลังแม่ไหม้หมดแล้ว นางก็เอาน้ำเย็นเติมใส่ เสียบจนเต็ม. เมื่อแม่ฟัวบอกว่า เย็นจัดไป แม่หนู นางก็เทียวพุดกับ ชาวบ้านว่า แม่ฟัวฉันพุดว่า น้ำสำหรับอาบร้อนจัดอยู่เดี๋ยวนี้ แล้วกลับ

ร้องขึ้นอีกว่า เย็นจัดไป ใครจักสามารถเอาใจหญิงแก่คนนี้ได้. เมื่อแม่ผิวบอกว่า แม่หนูเตียงนอนของแม่มีเลือดชุม นางก็นำออกมาแล้วเอาเตียงของตนเคาะลงบนเตียงนั้น บอกว่าฉันเคาะแล้ว แล้วก็นำกลับไปตั้งไว้ตามเดิม. แม่ผิวผู้เป็นมหาอุบาสิกาถูกเรือคักัด ต้องนั่งอยู่ตลอดคืน พอรุ่งสว่างจึงพูดว่า แม่หนู ฉันถูกเรือคักัดตลอดคืน. นางก็เถียงว่า เมื่อวานฉันก็ได้เคาะเตียงของแม่ ใครจักอาจช่วยเหลือการงานของตนเช่นนี้ได้ นางคิดว่า คราวนี้เราจักให้ลูกชายเขาใส่โทษ จึงแกล้งขวาน้ำลาย สั่งน้ำมูกเรียลาคไว้ในที่นั้น ๆ เมื่อสามีถามว่า ใครทำเรื่อนี้ให้สกปรกไปหมด นางก็กล่าววว่า มารดาของท่านทำอย่างนี้ฉันบอกว่าย่ำทำเลย ก็พาลทะเลาะ ฉันไม่อาจอยู่ร่วมเรื่อนกับหญิงกาลกรรมเช่นนี้ เรื่อนนี้ท่านจะให้มารดาของท่านอยู่หรือจักให้ฉันอยู่ อุบาสิกาผู้เลี้ยงมารดาได้ฟังคำของนางแล้ว กล่าววว่า น้องรักเธอยังสาวอยู่ อาจที่จะไปดำรงชีพอยู่ในที่ใด ๆ ได้ ส่วนแม่ของฉันเป็นคนแก่ทุพพลภาพ ฉันเท่านั้นเป็นที่พึ่งของแม่ เธอจงออกจากบ้านไปสู่ตระกูลของตน. นางได้ฟังคำของสามีแล้วมีความกลัว คิดว่า เราไม่อาจแยกสามีของเราจากมารดาได้ มารดาเป็นที่รักของเขาโดยส่วนเดียว ถ้าเราไปเรื่อนแห่งตระกูล เราจักต้องอยู่อย่างเป็นหม้าย ได้รับความทุกข์เท่านั้น เราจักปฏิบัติ ให้แม่ผิวโปรดปรานเหมือนแต่ก่อน. ตั้งแต่นั้นมา นางได้ปฏิบัติแม่ผิวเหมือนดังก่อนทีเดียว.

อยู่มาวันหนึ่ง อุบาสกผู้เลี้ยงมารดานั้นไปสู่พระวิหารเชตวัน เพื่อฟังพระธรรม ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระบรมศาสดาตรัสถามว่า อุบาสกท่านไม่ประมาทในบุญกรรมมิใช่หรือ ท่านบำเพ็ญมาตาปิตุปฏิฐานกิจมิใช่หรือ? เขกราบทูลเรื่องทั้งหมดแก่พระศาสดาว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มารดาของข้าพระองค์นำหญิงในตระกูลคนหนึ่งมาเพื่อข้าพระองค์ โดยที่ข้าพระองค์ไม่ชอบใจเลย นางนั้นได้ทำอนาจารต่าง ๆ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงอย่างนี้นางก็ไม่อาจจะแยกข้าพระองค์จากมารดาได้ เดียวนี้นางได้บำรุงเลี้ยงมารดาโดยเคารพ.

พระศาสดาทรงสดับด้วยคำของอุบาสกนั้นแล้ว มีพระดำรัสว่า อาวุโส เดียวนี้เธอไม่การทำตามคำของหญิงนั้น แต่เมื่อก่อนเธอได้จับได้มารดาของเธอตามคำของนาง แต่ได้อาศัยเราจึงได้นำมารดามาสู่เรือนบำรุงเลี้ยงอีก อุบาสกทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราว จึงได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี กุลบุตรของตระกูลหนึ่ง เมื่อบิดาตายแล้ว เขาบูชามารดาเหมือนเทวดา ปฏิบัติมารดาโดยทำนองดังกล่าวแล้ว เรื่องทั้งหมดมีเนื้อความพิสดารตามทำนองที่กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล. จับความ

ตอนนี้ว่า ก็เมื่อหญิงนั้น กล่าวกะสามีว่า ฉันไม่อาจอยู่ร่วมกับหญิง
กาลกรรมเช่นนี้ได้ เรือนนี้ท่านจะให้มารดาของท่านอยู่ หรือจะให้ฉัน
อยู่ กุลบุตรนั้น เชื่อถ้อยคำของหญิงนั้น คิดว่า เป็นความผิดของแม่
เรากันเดียวจึงกล่าวกะมารดาว่า แม่ แม่ก่อการทะเลาะขึ้นในเรือนนี้
เป็นนิตย์ แม่จงออกจากเรือนนี้ไปอยู่ในที่อื่นตามชอบใจเถิด. มารดา
พูดว่า ดีแล้ว ร้องไห้ออกจากบ้านไปอาศัยตระกูลที่เป็นเพื่อนกัน ตระกูล
หนึ่งทำงานรับจ้างเขาเลี้ยงชีพอยู่ด้วยความลำบาก. ในเมื่อนางทำการ
ทะเลาะกับแม่ฟัวในเรือนจนแม่ฟัวออกจากบ้านไปแล้ว นางก็ได้ตั้งครรภ์.
นางบอกกับสามีและเทียวพูดกับชาวบ้านว่า เมื่อหญิงกาลกรรมนั้นอยู่ใน
เรือน ฉันไม่ได้ตั้งครรภ์ เดียวนี้ฉันได้มีครรภ์แล้ว. ต่อมานาง
คลอดบุตรแล้วกล่าวกะสามีที่รักว่า เมื่อมารดาของท่านอยู่ในเรือนฉันไม่ได้
บุตร เดียวนี้ฉันได้แล้ว ท่านจงรู้ว่ามารดาของท่านเป็นกาลกรรมด้วย
เหตุนี้เถิด. ฝ่ายหญิงผู้เป็นมารดาได้ข่าวว่า เขาว่ากันว่า หญิงสะใภ้ได้
บุตรในเวลาที่เราถูกไล่ออกจากบ้าน นางจึงคิดว่าในโลกนี้ ธรรมคงจัก
สูญไปแน่แล้ว ถ้าธรรมยังไม่สูญ ผู้ที่โอบตีมารดาแล้วขับไล่ออกจากบ้าน
ไม่ควรได้บุตร ไม่ควรเป็นอยู่อย่างสบาย เราจักถวายมตกัณฑ์แก่ธรรม.
วันหนึ่ง นางถืองา แป้ง ข้าวสาร ถาดสำหรับหนึ่ง และทัพพีไปป่าช้า
ฝัดบเอาศิระษะมนุษย์สามศิระษะมาทำเตา ก่อไฟขึ้นแล้วลงน้ำสระหัว
บ้านปากเสร็จแล้วมาที่เตา สยายผมแล้วเริ่มชวข้าวสาร.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกเทวราช.

ธรรมดาพระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นผู้ไม่ประมาท. ขณะนั้นพระองค์ตรวจดูหมู่สัตว์โลก เห็นหญิงนั้นกำลังมีความทุกข์ ประสงค์จะถวยมตกภัตต์แก่ธรรม ด้วยเข้าใจว่าธรรมได้สูญเสียแล้ว จึงทรงดำริว่า วันนี้เราจักแสดงกำลังของเรา ได้แปลงเพศเป็นพราหมณ์ทำเป็นเดินทางไป ครั้นเห็นหญิงนั้น จึงแวะไปยืนใกล้นาง กล่าวว่านี้แม่คุณไม่มีธรรมคาที่ไหน ที่หุงหาอาหารกันในป่าช้าท่านจะเอาข้าวสุกคลุกงาที่ทำให้สุกในป่าช้านี้ไปทำอะไร ดังนี้ เมื่อจะเริ่มสนทนา จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ดูก่อนแม่กัจจानी ท่านระดม นุ่งห่ม

ผ้าขาวสะอาด ยกถาดสำหรับนั่ง ขึ้นบนเตา

ที่ทำด้วยศิระษะมนุษย์ ยีแป้ง ล้างงา ชาวข้าวสาร

ทำไม ข้าวสุกคลุกงา จะมีไว้เพื่อเหตุอะไร ?

พึงทราบวินิจฉัยในคานานัน ดังต่อไปนี้ :- ท้าวสักกเทวราชเรียกหญิงนั้น โดยโคตรว่า กัจจानी.

บทว่า กุมภิมชิสฺสยิตฺวา ความว่า ยกถาดสำหรับนั่งขึ้นบนเตาที่ทำด้วยศิระษะมนุษย์

บทว่า เหหิติ ความว่า ข้าวสุกคลุกงานี้จะมีไว้เพื่อเหตุอะไร คือท่านจะบริโภคด้วยตนเองหรือยังมีเหตุอย่างอื่นแอบแฝงอยู่ ?

ลำดับนั้น หญิงนั้นเมื่อจะบอกความแก่ท้าวสักกะเทวราช ได้
กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ดูก่อนพราหมณ์ ข้าวกุลคลุกงา ที่ทำ
ให้สุกดีนี้ มิใช่เพื่อบริโภคเอง ธรรมคือความ
อ่อนนุ่มต่อผู้ใหญ่ และธรรมคือสุจริต ๓
ประการ ได้สูญไปแล้ว วันนี้ข้าพเจ้าจักทำการ
บูชาธรรมนั้น ในกลางป่าช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฆมุโม ได้แก่ธรรมคือความอ่อนนุ่ม
ต่อผู้เจริญ. และธรรมคือสุจริต ๓ ประการ.

บทว่า ตสฺส ปหฺนฺมชฺช ความว่า ข้าพเจ้าจักกระทำมตกภัตร
คือภัตรเพื่อผู้ตายนี้ แก่ธรรมนั้น.

ต่อจากนั้น ท้าวสักกะเทวราช จึงได้ตรัสคาถาที่ ๓ :-

ดูก่อนแม่กัจจानी เองจงไตรตรองก่อน
แล้วจึงทำการงาน ใครบอกเธอว่า ธรรมสูญ
เสียแล้ว ธรรมอันประเสริฐ เปรียบด้วยท้าว
สหัสสเนตร มีอานุภาพหาที่เปรียบมิได้ ย่อม
ไม่ตายในกาลไหน ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุวิจฺจ** ความว่า ท่านจงไตรตรอง
คือรู้ให้ชัดเจน.

บทว่า **โก นฺหฺ ตเวตลลฺลิตฺติ** ความว่า ใครหนอบอกความนี้แก่
ท่าน ?

ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะทรงแสดงพระองค์เปรียบด้วยธรรมอัน
ประเสริฐ คือธรรมอันสูงสุด จึงตรัสอย่างนี้ว่า **สทฺตฺสเนตฺโต**
นางได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ ในข้อที่ว่า **ธรรม**
สุญฺแล้วนี้ ข้าพเจ้านึกมั่นใจเอาเอง ในข้อที่ว่า
ธรรมไม่มีสุญฺนี้ ข้าพเจ้ายังสงสัย เพราะ
เดี๋ยวนี้ คนมีบาปย่อมมีความสุข.

เช่นหญิงสะใภ้ของข้าพเจ้าเป็นหญิงหมั้น
นางทุบตีขี้บไล้ข้าพเจ้าแล้วคลอดบุตร เดี่ยวนี้
นางได้เป็นใหญ่แห่งตระกูลทั้งหมด ข้าพเจ้า
ถูกทอดทิ้ง ไม่มีที่พึ่งอยู่คนเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทพฺุหฺปฺปมาณฺ** ความว่า หญิงนั้น
กล่าวว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ในข้อที่ว่าธรรมสุญฺแล้วนี้ ข้าพเจ้ามั่นใจ
แน่นอนอย่างปราศจากข้อสงสัย.

บพว่า เย เย ความว่า เมื่อหญิงนั้นจะแสดงเหตุในข้อที่ธรรม
นั้นเป็นของสูญแล้ว จึงกล่าวอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า วัชิตวาน ความว่า นางทนต์ ขับไล่.

บพว่า อปวิภูจา ความว่า ข้าพเจ้าถูกทอดทิ้งไม่มีที่พึ่ง ต้อง
อยู่ผู้เดียว.

ต่อแต่นั้น ท้าวสักกะได้กล่าวคาถาที่ ๖ ว่า :-

เรายังเป็นอยู่ ยังไม่ตาย เรามาในที่นี้

เพื่อประโยชน์สำหรับท่านโดยเฉพาะ หญิง

สะใภ้คนใดทนต์ขับไล่ท่าน แล้วคลอดบุตร

เรจักทำหญิงสะใภ้คนนั้นพร้อมทั้งบุตร ให้

เป็นเจ้าฐลีเดี๋ยวนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า โว เป็นเพียงนิบาต.

นางได้ฟังดังนั้นแล้วคิดว่า เราพูดอะไรไป เรจักทำอาการที่
หลานของเราจะไม่ตาย แล้วกล่าวคาถาที่ ๗ ว่า :-

ข้าแต่เทวราช พระองค์ทรงพอพระทัย

เสด็จมาในที่นี้ เพื่อประโยชน์สำหรับหม่อมฉัน

โดยเฉพาะอย่างนี้ ขอให้หม่อมฉัน บุตร

ลูกสะใภ้ และหลานได้อยู่เรือนร่วมกันโดย

ความบันเทิงเกิด.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช จึงได้ตรัสคาถาที่ ๘ แก่นางว่า :-

ดูก่อนแม่กาคิยานี เธอชอบใจเช่นนั้น

ก็ตาม เธอถึงจะถูกทูปตีขั้บได้ ก็ไม่ละกรรม

คือความเมตตา ขอให้เธอพร้อมทั้งบุตร ลูก

สะใภ้และหลาน จงอยู่ร่วมเรือนกันโดยความ

บันเทิงเกิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หตปิ สนฺตา ความว่า เธอ
แม้ถึงจะถูกทูปตี แม้ถึงจะถูกขั้บได้ ก็ยังไม่ละกรรมคือความเมตตาใน
เด็ก ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอปรารถนาอย่างใด ก็จงสมประสงค์อย่างนั้น
เราเต็มใจในคุณธรรมนี้ของเธอ.

ก็เหล่าท้าวสักกเทวราช ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วก็ประทับตกแต่ง
พระองค์ ประทับยืนอยู่บนอากาศด้วยอานุภาพของพระองค์ แล้วตรัสว่า
ก่อนแม่กัจจानी เธออย่ากลัวเลย ทั้งลูก และลูกสะใภ้ของเธอจักมา
ด้วยอานุภาพของเราจักขอมาโทษในระหว่างทาง แล้วจักพาท่านไป
ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาท ดังนี้แล้ว เสด็จไปสู่วิมานของพระองค์.

ด้วยอานุภาพของท้าวสักกเทวราช บันดาลให้ลูกสะใภ้ ระลึกถึงคุณของมารดา เขาพากันถามตนในบ้านว่า มารดาของเราไปไหน? ครั้นได้ทราบว่าเดินทางไปป่าช้า จึงพากันเดินทางไปป่าช้า พลงรำพรรณไปว่า แม่ แม่ พอเห็นมารดาก็หมอบลงที่เท้ากล่าวขอขมาโทษว่า คุณก่อนแม่ขอแม่ได้โปรดยกโทษให้แก่ลูกเกิด ขออย่าได้ถือโทษเลย. แม้มารดาก็รับหลานมาอุ้ม. ทั้งหมดต่างมีความปรารถนาพากันกลับบ้านอยู่กันด้วยความสามัคคี แต่นั้นมา ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอภิธรรมพุทธกาลานี้ว่า :-

นางกาดิยานี ใต้อยู่ร่วมเรือนกับลูกสะใภ้
ด้วยความบันเทิง ทั้งบุตรและหลานต่างช่วย
กันบำรุงเลี้ยง ก็เพราะท้าวสักกเทวราชทรง
อนุเคราะห์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สก กาดิยานี ความว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย นางกัจจანი เป็นกัจจายนโคตร.

บทว่า เทวานมินุเทน อธิคุณีตา ความว่า คนเหล่านั้น
อันท้าวสักกเทวราชผู้เป็นจอมเทวัน ทรงอนุเคราะห์แล้ว จึงอยู่ร่วมกัน
ด้วยความสมัครสมานสามัคคีด้วยอานุภาพของท้าวเธอ.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาตรัสจบลงแล้ว

ทรงประกาศสังฆกรรม แล้วทรงประชุมชาดก ในเวลาจบสังฆกรรม
อุบาสกผู้เลี้ยงมารดานั้น ได้เป็นพระโศดาบัน ก็อุบาสกผู้เลี้ยงมารดาใน
ครั้งนั้น ได้มาเป็นอุบาสกผู้เลี้ยงมารดาในบัดนี้ แม้ภรรยาของเขาใน
ครั้งนั้น ได้มาเป็นภรรยาในบัดนี้ ท้าวสักกเทวราชได้มาเป็นเรตถาคต
ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถากัจจანიโคตตชาดกที่ ๑

๒. อัญญาตถชาดก

ว่าด้วยพระนิพพาน

[๑๑๒๕] สระมงคลโปกขรณีนี แต่ก่อนเป็นที่ลุ่ม
ลึก มีน้ำมาก มีปลามาก เป็นที่อยู่อาศัยของ
พญานกยาง เป็นที่อยู่แห่งบิดาของเรา บัดนี้
น้ำแห้ง วันนี้พวกเราจะพากันเลี้ยงชีพด้วย
กบ ถึงพวกเราจะถูกความหิวบีบคั้นถึงเพียงนี้
จะไม่ละที่อยู่.

[๑๑๓๐] ใครจะทำลายนัยน์ตาข้างที่สอง ของนาย
พันธุระผู้มีอาวุธในมือให้แตกได้ ใครจักกระทำ
ลูก รังของเรา และตัวเราให้มีความสวัสดิ์ได้.

[๑๑๓๑] ดูก่อนมหาบพิตร คติของกระพีไม้ นั้น
มีอยู่เพียงใด กระพีไม้ทั้งหมด แมลงภูจะกิน
สิ้นแล้วเพียงนั้น แมลงภูหมดอาหารแล้ว จึง
ไม่ยินดีในไม้แก่น.

[๑๑๓๒] ไฉนหนอเราจึงจะจากที่นี่ ไปให้พ้นจาก

ราชนิเวศน์เสียได้ บันเทิงใจชมต้นไม้กิ่งไม้ที่

มีดอก ทำรังอาศัยอยู่ตามประสาของเรา.

[๑๑๓๓] โฉนหนอเราจึงจะไปจากที่นี่ ให้พ้นจาก

พระราชนิเวศน์ไปเสียได้ เราจักนำหน้าฝูงไป

ดื่มน้ำที่ดื่มได้.

[๑๑๓๔] นายพรานภรรยาพาหิกรัฐ นำเราผู้

มัวเมาด้วยกามทั้งหลาย ผู้กำหนดหมกมุ่นอยู่

ในกามมาแล้ว ถึงนั้นกล่าวว่ ขอความเจริญจง

มีแก่ท่าน ขอท่านจงปล่อยข้าพเจ้าเถิด.

[๑๑๓๕] เมื่อความมืดมิด ปราภฏเบื่องบนภูเขา

อันแข็งคม นางกินรีนั้น ได้กล่าวกะเราด้วย

ถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวานว่า ท่านอย่าจรดเท้า

ลงบนแผ่นดิน.

[๑๑๓๖] เราเห็นพระนิพพาน อันเป็นที่สิ้นชาติ

ไม่ต้องกลับมาอนในครรรค์อีก โดยไม่ต้อง

สงสัย ความเกิดของเรานี้ มีในที่สุดแล้ว

การนอนในครรภ์เป็นหนสุดท้ายแล้ว สงสาร

เพื่อภพใหม่ต่อไปของเราสิ้นสุดแล้ว.

จบ อัฐฐัสัททชาดกที่ ๒

อรรถกถาอัฐฐัสัททชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ เสียงแสดงความเร้นแค้น อันน่าสะอึ้งกลัวที่พระเจ้าโกศลได้ทรงสดับ ในเวลาที่ยงกิน จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อิทิ ปุเร นิพนฺนมหา หุตังนี้. เนื้อเรื่องก็เช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้วในโลหกุมภชาดก ใน จตุกกนิบาตนั้นแหละ.

ส่วนในเรื่องนี้ เมื่อพระเจ้าโกศลทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ เจริญ จะมีเหตุอะไรเกิดขึ้น เพราะเสียงที่ข้าพระองค์ได้สดับนี้ พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า มหาบพิตรขอพระองค์อย่าได้ทรงกลัวเลย จะไม่มีอันตรายใด ๆ แก่พระองค์ เพราะเหตุที่ได้ทรงสดับเสียงเหล่านั้น มหาบพิตร พระองค์ได้ทรงสดับเสียงแสดงความเร้นแค้นอันน่าสะอึ้งกลัวเช่นนี้ แต่พระองค์เดียวก็หามิได้ แม้พระราชองค์ก่อน ๆ ก็ได้สดับเสียงเช่นนี้ แล้วเชื่อคำของพวกพราหมณ์ ประสงค์จะบูชาด้วย สัตว์อย่างละ ๔ ครั้งได้ฟังถ้อยคำของบัณฑิต จึงรับสั่งให้ปล่อยสัตว์ที่จับไว้เพื่อจะฆ่าบูชาแล้วให้ตีกลองเป่าประกาศห้ามฆ่าสัตว์ทั่วพระนคร พระเจ้าโกศลทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราว จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมา สาทก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ที่มีสมบัติแปดสิบโกฏิ
ครั้งเจริญวัย ได้ศึกษาศิลปวิทยาในเมืองคักกศิลา เมื่อมารดาบิดาตาย
ไปแล้ว จึงตรวจดูทรัพย์สมบัติ แล้วสละสมบัติทั้งหมดให้เป็นทาน ละ
กามารมณ์เข้าป่าหิมพานต์ บวชเป็นฤาษี ทำฌานอภิญญาให้บังเกิดแล้ว
แต่ต้องการจะเสพรสเค็ม รสเปรี้ยว จึงไปยังถิ่นมนุษย์ ถึงเมืองพา-
ราณสีแล้ว พำนักอยู่ในพระราชอุทยาน. ในครั้งนั้น พระเจ้าพาราณสี
เสด็จประทับเหนือพระแท่นสิริไสยาสน์ ในเวลาเที่ยงคืน ได้ทรงสดับ
เสียง ๘ อย่างคือ :-

๑. นกยางตัวหนึ่ง ในพระราชอุทยาน ไกลพระราชวังร้อง.
๒. เสียงร้องของนกยางยังไม่ทันขาดเสียง แม่กาซึ่งอาศัยอยู่ที่
เสาระเนียดโรงช้าง ร้อง.
 ๓. แมลงภู่ซึ่งอาศัยอยู่ที่ช่อฟ้าเรือนหลวง ร้อง.
 ๔. นกคู้หว่าที่เลี้ยงไว้ในเรือนหลวง ร้อง.
 ๕. นกที่เลี้ยงไว้ในเรือนหลวง ร้อง.
 ๖. วานรที่เลี้ยงไว้ในเรือนหลวง ร้อง.
 ๗. กิन्नรที่เลี้ยงไว้ในเรือนหลวง ร้อง.
 ๘. เมื่อเสียงร้องของกิन्नรยังไม่ทันขาดเสียง พระปัจเจกพุทธ-

เจ้า ผู้ไปถึงพระราชอุทยาน ท้ายพระราชวัง เมื่อจะเปล่งอุทานครั้งหนึ่ง ได้ทำเสียงขึ้น.

พระเจ้าพาราณสี ได้ทรงสดับเสียง ๘ อย่างเหล่านี้แล้ว ตกพระทัย สะดุ้งกลัว ในวันรุ่งขึ้นจึงตรัสถามพวกพราหมณ์. พราหมณ์ทั้งหลายพากันกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า อันตรายปรากฏแก่พระองค์ พวกข้าพระองค์จักบูชาด้วยวิธีสัตว์อย่างละ ๔ เมื่อพระราชทรงอนุญาตว่า ท่านทั้งหลายจงทำตามชอบใจ ต่างก็พากันร่ำเรงยินดี ออกจากราชสำนักไปเริ่มยัญญกรรม.

ครั้งนั้นมาณพ ผู้เป็นศิษย์ของหัวหน้าพราหมณ์ผู้ทำยัญญกรรม เป็นผู้มิปัญญาเฉลียวฉลาด กล่าวกะอาจารย์ว่า ข้าแต่อาจารย์ ยัญญกรรมอย่างนี้ เป็นกรรมหยาบช้ากล้าแข็ง. ไม่เป็นที่น่ายินดี ก่อความพินาศแก่สัตว์เป็นอันมาก ขอท่านอย่าได้ทำเลย. อาจารย์กล่าวว่า พ่อเอ๋ย เจ้าช่างไม่รู้อะไรเสียเลย ถ้าจักไม่มีอะไรอย่างอื่นขึ้น พวกเราก็จักได้กินปลาและเนื้อมากมายก่อน. มาณพกล่าวว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ขอท่านอย่าได้ทำกรรมที่จะให้เกิดในนรก เพราะอาศัยท้องเลย. พวกพราหมณ์ที่เหลือได้ฟังดังนั้นก็โกรธมาณพว่า มาณพเป็นอันตรายต่อลากของพวกเรา. เพราะกลัวพราหมณ์เหล่านั้น มาณพจึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงทำอุบายกินปลาและเนื้อเถิด แล้วออกไปนอกพระนครพิจารณาดู สมณะผู้มีธรรม ซึ่งสามารถจะห้ามพระราชาก็ได้ ไปพระราชอุทยาน เห็นพระโพธิสัตว์ไว้แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ

ท่านไม่มีความอนุเคราะห์ในสัตว์ทั้งหลายบ้างหรือ พระราชารับสั่ง
ให้ฆ่าสัตว์เป็นอันมากบุญชาญ์ การที่ท่านจะทำให้มหาชนพ้นจากเครื่อง
พันธนาการ จะไม่สมควรหรือ ?

พระโพธิสัตว์ ตอบว่า ถูกแล้ว มาณพ แต่เราอยู่ที่นี้ พระ-
ราชาก็ไม่รู้จักเรา เราก็มารู้จักพระราชา.

มาณพถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็ท่านรู้ความสำเร็จผลแห่งเสียด
ที่พระราชาทรงสดับหรือ ?

เออ เรารู้

เมื่อรู้ เหตุไรจึงไม่กราบทูลพระราชา ?

ดูก่อนมาณพ เราผูกเขาสัตว์ไว้ที่หน้าผาก จะอาจบอกว่า เรารู้
ได้อย่างไร ถ้าพระราชาเสด็จมาที่นี้แล้วตรัสถามว่า เราก็จักกราบทูลให้
ทรงทราบ.

มาณพก็รีบไปราชสำนักโดยเร็ว เมื่อพระราชาตรัสถามว่า อะไร
กันเล่าพ่อคุณ ? ก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า มีดาบสองคี่หนึ่งรู้
ความสำเร็จผลแห่งเสียดที่พระองค์ได้ทรงสดับ นั่งอยู่บนมณฑลศิลา ใน
พระราชอุทยานของพระองค์ กล่าวว่ ถ้าพระราชาตรัสถามเรา เราก็จัก
กราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์ควรเสด็จไปถามพระดาบสนั้น พระเจ้าข้า.

พระราชาเสด็จไปในที่นั้นโดยเร็ว ไหว้พระดาบสแล้ว อันพระ-
ดาบสทำปฏิสันถารแล้ว ประทับนั่งแล้วตรัสถามว่า ได้ยินว่า พระคุณเจ้า

รู้ความสำเร็จผลแห่งเสียง ที่ข้าพเจ้าได้ฟังจริงหรือ ?

ถูกแล้ว มหาบพิตร.

ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์เจ้า ได้กรุณาชี้แจงความสำเร็จผลแห่งเสียงที่ข้าพเจ้าได้ฟังนั้น แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด.

มหาบพิตร จะไม่มีอันตรายไร ๆ แก่พระองค์เลย เพราะได้ทรงสดับเสียงเหล่านั้น ก็นกกยางตัวหนึ่งมีอยู่ที่สวนเก่า นกยางนั้นเมื่อไม่ได้เหยื่อ ถูกความหิวครอบงำ ได้ร้องขึ้นเป็นเสียงแรก พระดาบสกราบทูลดังนี้แล้ว โดยที่กำหนดรู้กิริยาของนกยางด้วยญาณของตน จึงได้กล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า :-

ระมงคลโบกขรณีนี แต่ก่อนเป็นที่ลุ่ม

ลึก มีน้ำมาก มีปลามาก เป็นที่อยู่อาศัยของ

พญานกยาง เป็นที่อยู่แห่งบิดาของเรา บัดนี้

น้ำแห้ง วันนี้พวกเราจะพากันเลี้ยงชีพด้วยกบ

ถึงพวกเราจะถูกความหิวบีบบังคับถึงเพียงนี้ ก็

จะไม่ละที่อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิหิ พระดาบสกล่าวหมายถึงระมงคลโบกขรณิที่เป็นมกคลนั้น เมื่อก่อนมีน้ำไหลซึมไปตามสุ่มทุมพุ่มไม้ที่อยู่ในน้ำ จึงมีน้ำมาก มีปลามาก แต่เดี๋ยวนี้กลายเป็นสระมีน้ำน้อย เพราะน้ำแห้งขอดเสียแล้ว.

บทว่า ตยชช เภเคน ความว่า วันนี้พวกเราเมื่อไม่ได้ปลา เหล่านั้นเป็นอาหาร ก็จะพากันเลี้ยงชีพด้วยกบ.

บทว่า โอรัง ความว่า ถึงพวกเราจะถูกความหิวบีบคั้นถึงเพียงนี้ ก็จะไมยอมละทิ้งที่อยู่ไป.

พระคาบสกราบทูลต่อไปว่า คุณก่อนมหาบพิตร ด้วยเหตุดังทูลมานี้ นกยางนั้น ถูกความหิวบีบคั้นจึงร้อง แม้ถ้าพระองค์ประสงค์จะเปลื้องนกยางนั้น ให้พ้นจากความหิว จงชำระสวนให้สะอาด แล้วไขน้ำเข้าให้เต็มสระโบกขรณี. พระราชารับสั่งให้อำมาตย์คนหนึ่งกระทำตามนั้น.

พระคาบสกราบทูลต่อไปว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า แมงกาดัวหนึ่ง อยู่ที่เสาระเนียดโรงช้างของพระองค์ โศกเศร้าถึงลูกของตัว จึงได้ร้องเป็นเสียงที่สอง แม้เพราะเหตุนั้นภยก็มิได้มีแก่พระองค์ ดังนี้แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ความว่า :-

ใครจะทำลายนัยน์ตาข้างที่สองของนาย

พันธุระ ผู้มีอาวุธในมือให้แตกได้ ใครจักกระ

ทำถูกรักของเรา และตัวเราให้มีความสวัสดิ์ได้.

ครั้นกล่าวดังนี้ ได้ทูลถามว่า คุณก่อนมหาบพิตร นายควาญช้างที่โรงช้างของพระองค์ชื่อไร ?

ชื่อพันธุระขอรับ ท่านผู้เจริญ

มหาบพิตร เขาตาบอดข้างหนึ่งหรือ ?

พระราชา ถูกแล้ว ท่านผู้เจริญ

ก่อนมหาบพิตร แม่มกาดำหนึ่งทำรังอยู่ที่เสาระเนียดประตูโรง
ซ้าง ออกไข่ ฟักไข่แล้ว ลูกก็ออกจากฟองไข่ นายควาญซ้างจีซ้าง
เข้าออกจากโรงซ้าง เอาขอตีแม่มกาดำ ลูกกาดำ รือรังเสียบ้าง แม่
กาดำได้รับความลำบากเช่นนั้น จึงร้องขอให้ยัยนัตนายควาญซ้างนั้นบอด
เสียทั้งสองซ้าง. ถ้าพระองค์จะทรงมีพระทัยเมตตาแก่แม่มกาดำ โปรดเรียก
นายพันธุระนั้นมา จงห้ามอย่าให้รือรังอีก. พระราชาให้หาตัวนาย-
พันธุระมา ทรงบริภาษแล้วไล่ออก แล้วทรงตั้งคนอื่นเป็นนายควาญ-
ซ้างแทน.

พระดาบสกราบทูลต่อไปว่า คุณก่อนมหาบพิตร มีแมลงภูตัวหนึ่ง
อยู่ที่ซ้อฟ้ามหาปราสาท กัดกระพี้กินหมดแล้ว ไม่อาจกัดแก่นกินได้
เมื่อไม่ได้อาหารก็ไม่อาจออกไป จึงคร่ำครวญเป็นเสียงที่สาม แม้เพราะ
เหตุนั้น ภัยก็มีได้มีแก่พระองค์ ดังนี้แล้ว โดยที่กำหนครู้กิริยาของ
แมลงภูนั้นด้วยญาณของตน จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ความว่า :-

คุณก่อนมหาบพิตร คติของกระพี้ไม้นั้นมี

อยู่เพียงใด กระพี้ไม้ทั้งหมด แมลงภูจะกิน

สิ้นแล้วเพียงนั้น แมลงภูหมดอาหารแล้ว จึง

ไม่ยินดีในไม้แก่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาว ตสุธา คตี อหุ ความว่า
กระพีไม้ นั้น ได้ให้ความสำเร็จประโยชน์มาแล้วเพียงใด กระพีไม้ นั้น
แมลงภู่ก็กัดกินเสียหายคืบค่นเพียงนั้น.

บทว่า น รมติ ความว่า พระดาบสทูลว่า คุณอนมหาบพิตร
แมลงภู่นั้น ออกจากที่นั้นแล้ว เมื่อไม่เห็นทางที่จะบินไปได้ จึงได้ร้อง
คร่ำครวญอยู่ ขอพระองค์จงให้คนนำแมลงภู่นั้น ออกจากข้อฟ้าเถิด.

พระราชารับสั่งให้บุรุษคนหนึ่ง นำแมลงภู่ออกได้ด้วยอุบาย.

พระดาบสกราบทูลต่อไปว่า คุณอนมหาบพิตร ในพระราชวัง
ของพระองค์ มีนกคู้เหว่าที่เลี้ยงไว้ตัวหนึ่งมิใช่หรือ ?

พระราชตรัสว่า มีอยู่ขอรับ.

พระดาบสกราบทูลว่า คุณอนมหาบพิตร นกคู้เหว่านั้นคิดถึง
ไพร่สมที่ตนเคยอยู่ คึ้นรนึกคิดว่า เมื่อไรหนอเราจึงจะพ้นกรงนี้ ไป
สู่ไพร่สมที่นำรั้นรมย์ จึงได้ร้องขึ้นเป็นเสียงที่ลี แม้เพราะเหตุนี้
ภัยก็มีได้มีแก่พระองค์ดังนี้ แล้วกล่าวคาถาที่ ๔ ความว่า :-

โฉนหนอ เราจึงจะจากที่นี่ไปให้พ้น จาก

ราชนิเวศน์เสียได้บันเทิงใจ ชมต้นไม้กิ่งไม้ที่

มีดอก ทำรังอาศัยอยู่ตามประสาของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุมสาขานิเกติ** นี้ ความว่า ทำรัง
อาศัยอยู่อย่างสบาย ที่ต้นไม้กิ่งไม้ที่มีดอกบานสะพรั่ง.

ก็แหละครั้งกราบทูลอย่างนี้แล้ว ได้กราบทูลต่อไปว่า คุณก่อน
มหาบพิตร นกคูเหว่านั้นคืนรน ขอพระองค์จงปล่อยนกคูเหว่านั้นเถิด.
พระราชารับสั่งให้กระทำตามนั้น. พระดาบสกราบทูลต่อไปว่า ในพระ-
ราชวังของพระองค์มีเนื้อที่เลี้ยงไว้ตัวหนึ่งมิใช่หรือ ?

พระราชตรัสว่า มิชอบรับ.

พระดาบสกราบทูลว่า เนื้อนั้นเป็นนายฝูง คิดถึงนางเนื้อของตน
คืนรนด้วยอำนาจกิเลส จึงได้ร้องขึ้นเป็นเสียงที่ห้าว แม้เพราะเหตุนั้น
ก็ยังมีได้มีแก่พระองค์ดังนี้ แล้วกล่าวคาถาที่ ๕ ความว่า :-

โฉนหนอ เราจึงจะไปจากที่นี่ ให้พ้น

พระราชนิเวศนี้ไปเสียได้ เราจักนำหน้าฝูง ไป

ดื่มน้ำที่ตีเลิศได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อคุโคทกานิ** ความว่า เมื่อไรหนอ
แล เราจักนำหน้าฝูงไปดื่มน้ำที่ตีเลิศ ซึ่งเนื้ออื่น ๆ ยังไม่เคยดื่มนมาก่อน.

พระมหาสัตว์ผู้ดาบส ได้กราบทูลขอให้พระราชาทรงปล่อยเนื้อ
นั้นไป แล้วกราบทูลต่อไปว่า คุณก่อนมหาบพิตร ในพระราชวังของ
พระองค์มีลิงที่เลี้ยงไว้ตัวหนึ่งมิใช่หรือ ? เมื่อพระราชารับสั่งว่า มิชอบรับ

พระดาบสได้กราบทูลว่า ลิงนั้นกำหนดอยู่ด้วยกาม กับฝูงนางลิงในป่า
หิมวันตประเทศเที่ยวไป ถูกนายพรานชื่อภารตะนำมาที่นี้ บัดนี้ ดิ้น
รนอยากจะไปที่นั่น จึงได้ร้องขึ้นเป็นเสียงที่หก แม้เพราะเหตุนั้น ภัย
ก็มีได้มีแก่พระองค์ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาที่ ๖ ความว่า :-

นายพรานภารตะ ชาวพาหิกรัฐนำเราผู้
มัวเมาด้วยกามทั้งหลาย ผู้กำหนดหมกมุ่นอยู่
ในกามมาแล้ว ลิงนั้นกล่าวว่า ขอความเจริญ
จงมีแต่ท่าน ขอท่านจงปล่อยข้าพเจ้าเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พาหิโก ได้แก่นายพรานภารตะ
ชาวพาหิกรัฐ.

บทว่า ภทฺทมตฺถ เต วานรํนั้นกล่าวความข้อนีว่า ขอความ
เจริญจงมีแก่ท่าน ขอท่านจงปล่อยข้าพเจ้าเถิด.

พระมหาสัตว์ขอให้พระราชาทรงปล่อยลิงนั้นแล้ว ทูลถามต่อไปว่า
ในพระราชวังของพระองค์ มีกนิกรที่เลี้ยงไว้มิใช่หรือ ? เมื่อพระราช
ตรัสว่า มี จึงกราบทูลว่า คุณอนมหาบพิตร กนิกรนั้น คิดถึงคุณที่
นางกนิกรทำไว้แก่ตน เราร้อนเพราะกิเลส จึงได้ร้องขึ้นเป็นเสียงที่เจ็ด
ด้วยว่าวันหนึ่งกนิกรนั้น ขึ้นไปสู่ยอดเขาตุงคบรรพต กับนางกนิ
พากันเลือกเก็บดอกไม้ที่มีสีงาม กลิ่นหอม และมีรสอร่อยนานาชนิด
ประดับกายตน ไม่ได้กำหนดพระอาทิตย์ที่กำลังจะอัสดงคต เมื่อพระ-

อาทิตยอัสดงคตแล้ว ความมืดได้มีแก่กนิรและกนิรี ผู้กำลังลงจากยอด
เขา นางกนิรีได้กล่าวกะกนิรว่า ที่รักมืดเหลือเกิน ท่านจงระวัง
ก้าวลงอย่าให้พลาด แล้วจับมือก้าวลงไป กนิรคิดถึงคำของนางกนิรีนั้น
จึงได้ร้องขึ้น แม้เพราะเหตุนั้น ภัยก็มีได้มีแก่พระองค์ ดังนี้ เมื่อจะ
การทำเรื่องราวนั้นได้ปรากฏ โดยที่กำหนดรู้ได้ด้วยญาณของตน จึง
กล่าวคาถาที่ ๗ ความว่า :-

เมื่อความมืดมืด ปรากฏเบื้องบนภูเขา

อันแฉงคม นางกนิรีนั้น ได้กล่าวกะเราด้วย

ถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวาน ท่านอย่าจรดเท้า

ลงบนแผ่นดิน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุชการติมิสฺสาย ความว่า เมื่อ
ความมืดอันกระทำความบอด ปรากฏ.

บทว่า ตฺยฺเย แปลว่า แหลมคม.

บทว่า สญฺเหน มุทฺหนา ความว่า ด้วยถ้อยคำอันไพเราะ
อ่อนหวาน.

ย อักษร ในบทว่า มา ปาทำ ขณฺยฺสมินิ นี้ ท่านถือเอาด้วย
อำนาจแห่งพยัญชนะสนธิ. มีคำอธิบายดังนี้ นางกนิรีนั้นได้พูดกะเรา
ด้วยวาจาอันอ่อนหวานนุ่มนวลว่า. ที่รักท่านอย่าประมาท ท่านอย่ากด

เท้าลงบนแผ่นดิน คือ ค่อย ๆ ก้าวลง อย่าให้สิ้นพลาดไปที่แผ่นดินได้.
ดังนี้แล้ว จับมือก้าวลงไป.

พระมหาสัตว์ได้กราบทูลถึงเหตุที่กนิกรรื่องดังนี้แล้ว ได้ทูลขอ
ให้ทรงปล่อยกนิกรนั้น แล้วกราบทูลต่อไปว่า คู่ก่อนมหาบพิตร เสียง
ที่ ๘ เป็นเสียงเปล่งอุทาน คือที่เงื่อมภูเขานั้นทูลกะ พระปัจเจก-
พุทธเจ้าองค์หนึ่งว่า อายุสังขารของตนจะสิ้นแล้ว จึงคิดว่าจักไปแดน
มนุษย์ ปรีนิพพานในพระราชอุทยานของพระเจ้าพาราณสี พวกมนุษย์
จักเผาศพเรา จักเล่นสาธุกีฬา บูชาธาคูบาเพ็ญทางสวรรค์ ดังนี้แล้ว
เหาะมาด้วยฤทธาานุภาพ เวลาถึงยอดปราสาทของพระองค์ ได้ปลง
ชันษาระเปล่งอุทานแสดงเมืองแก้วคือนิพพาน ดังนี้แล้ว กล่าวคาถา
ที่พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวไว้ ความว่า :-

เราเห็นพระนิพพานอันเป็นที่สิ้นชาติ ไม่

ต้องกลับมานอนในครรภ์อีก โดยไม่ต้องสงสัย

ความเกิดของเรา มีในที่สุดแล้ว การนอน

ในครรภ์เป็นหนสุดท้ายแล้ว สงสารเพื่อภพ

ใหม่ต่อไปของเราสิ้นสุดแล้ว.

คาถานั้นมีอธิบายดังนี้. เราเชื่อว่าเห็นชัดที่สุดแห่งความสิ้น
ชาติ เพราะได้เห็นพระนิพพาน กล่าวคือความสิ้นไปแห่งชาติแล้ว ไม่
ต้องเวียนมาสู่การนอนในครรภ์อีก โดยไม่ต้องสงสัย ความเกิดของเรา

นี้มีในที่สุดแล้ว การนอนในครรภ์เป็นหนสุดท้ายแล้ว สงสาร กล่าวคือลำดับแห่งเบญจขันธ์ เพื่อภพใหม่ของเรา ก็สิ้นสุดแล้ว.

ก็และพระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวเวลานี้ด้วยสามารถแห่งอุทานแล้วมาสู่พระราชอุทยานนี้ ปรีนิพพานที่โคนต้นรังอันมีดอกบานสะพรั่งต้นหนึ่ง คู่ก่อนมหาบพิตร ขอเชิญพระองค์เสด็จไปปลงศพพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นเถิด.

พระมหาสัตว์ พาพระราชินีไปที่พระปัจเจกพุทธเจ้าปรีนิพพานซึ่งให้ทอดพระเนตรสรีระนั้น. พระราชาทอดพระเนตรเห็นสรีระของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นแล้ว พร้อมด้วยพลนิกาย บุชาด้วยของหอมเป็นต้น ทรงอาศัยคำของพระโพธิสัตว์รับสั่งให้ขุดศพพระราชาทานชีวิตแก่สัตว์ทั้งหมด ให้ตีกลองประกาศห้ามฆ่าสัตว์ในพระนคร ให้เล่นสาธุกิฬาเจ็ดวัน แล้วให้เผาศพพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยสักการะใหญ่บนจิตกาธานที่ทำด้วยของหอมทุกอย่าง แล้วให้สร้างสถูปไว้ที่ทาง ๔ แพร่ง.

แม้พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่พระราชินีแล้วกล่าวสอนว่า ขอพระราชินีเป็นผู้ไม่ประมาทเถิดดังนี้ แล้วเข้าป่าหิมพานต์เจริญพรหมวิหาร ไม่เสื่อมจากฌาน มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระบรมศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า มหาบพิตร อันตรายไร ๆ จะมีแก่พระองค์ เพราะทรงสดับเสียงนั้นหามิได้ พระองค์จงงดการบูชาขันธ์นั้นเสีย จงประทานชีวิตแก่มหาชน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 484

ดังนี้แล้วให้พระราชาทรงบำเพ็ญชีวิตทาน ให้ตักลงประกาศให้มาฟัง
ธรรมทั่วพระนคร แล้วทรงแสดงธรรมประชุมชาดกว่า พระราชา
ในครั้งนั้นได้เป็นพระอานนท์ มาณพได้เป็นพระสารีบุตร พระดาบส
ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาอัฐสัททชาดกที่ ๒

๓. สุตสาชาดก

ว่าด้วยผู้รอบรู้เหตุผลย่อมรอดพ้นศัตรู

[๑๑๓๗] สร้อยคอทองคำนี้ มีแก้วมุกดา แล้ว
ไพฑูรย์เป็นอันมา ตลอดจนทรัพย์นับเป็น
พันทั้งหมด ข้าพเจ้ายกให้ท่าน ขอความ
เจริญจงมีแก่ท่าน และจงประกาศข้าพเจ้าว่า
เป็นทาสีเกิด.

[๑๑๓๘] แน่ะแม่คนงาม เจ้าจงเปลื้องเครื่อง
ประดับออกอย่ามัวรำไรให้มากไปเลย เราไม่
รับรู้อะไรทั้งนั้น เรานำเจ้ามาเพื่อทรัพย์อย่าง
เดียวเท่านั้น.

[๑๑๓๙] ฉันมานี้ก็ถึงตัวเอง แต่น้อยคุ่มใหญ่
ฉันไม่ได้รู้จักรักชายอื่น ยิ่งไปกว่าท่านเลย.

[๑๑๔๐] ขอเชิญท่านนั่งลง ฉันจักขอกอดท่าน
ให้สมรัก และจักกระทำประทักษิณแก่ท่าน
เสียก่อน เพราะว่าต่อแต่นี้ไป การคบหากัน
ระหว่างฉันกับท่านจะไม่มีอีก.

[๑๑๔๑] ชายจะเป็นบัณฑิตในที่ทุกแห่งก็หาไม่
แม้หญิงก็เป็นบัณฑิตมีปัญญาเฉลียวฉลาดใน
ที่นั้น ๆ ได้.

[๑๑๔๒] ชายจะเป็นบัณฑิตในที่ทุกแห่งก็หาไม่
แม้หญิงก็เป็นบัณฑิตมีปัญญา ดำริเหตุผลได้
รวดเร็ว.

[๑๑๔๓] นางสุลสา หญิงแพศยายืนอยู่ ณ ที่ใกล้
โจร คิดอุบายจะฆ่าโจร ได้ฆ่าโจรสัตตฤจะตายได้
รวดเร็ว เหมือนนายพรานเนื้อผู้ฉลาด ฆ่าเนื้อ
ได้เร็วพลัน เมื่อมีธนูบริบูรณ์มากแล้วจะนั้น.

[๑๑๔๔] ในโลกนี้ ผู้ใดไม่รู้เหตุผลที่เกิดขึ้น
จับพลัน ผู้นั้นมีปัญญาเขลา ย่อมถูกฆ่าตาย
เหมือนโจร ถูกฆ่าตายที่ชอกฏเขาจะนั้น.

[๑๑๔๕] ในโลกนี้ ผู้ใดย่อมรอบรู้เหตุที่เกิดขึ้น
ได้จับพลัน ผู้นั้นย่อมพ้นจากความเบียดเบียน
ของศัตรูได้ เหมือนนางสุลสาหญิงแพศยา
หลุดพ้นไปจากโจรสัตตฤจะนั้น.

จบ สุลสาชาดกที่ ๓

อรรถกถาสุตตชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ นางทาสีของอนาถบิณฑิกเศรษฐี จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อิทัสสุณฺณกายูริ คังนี้.

ได้ยินว่า ในวันที่มีการเล่นมหรสพ วันหนึ่ง เมื่อนางทาสีนั้น จะไปสวนกับหมู่ นางทาสี ได้ขอเครื่องแต่งตัวกะนางบุญลักษณเทวี ผู้เป็นนายของตน. นางบุญลักษณเทวีได้ให้เครื่องแต่งตัวของตน ซึ่งมีราคาถึงหนึ่งแสนแก่นางทาสีนั้น. นางประดับเครื่องแต่งตัวนั้นแล้วไปสวนกับหมู่ นางทาสี. ครั้งนั้นโจรคนหนึ่งเกิดความโลภ ในเครื่องแต่งตัวของนางทาสี คิดว่า เราจักฆ่าหญิงนี้แล้ว ขโมยเครื่องแต่งตัวไปได้เดินเจรจา กับนางทาสีไปจนถึงสวน แล้วได้ให้ปลาเนื้อ และสุราเป็นต้นแก่นางทาสี. นางทาสีคิดว่า ชะรอยชายผู้นี้จะให้ของด้วยอำนาจกิเลส จึงรับเอาไว้แล้วเที่ยวเล่นในสวน เพื่อจะทดลองดูให้รู้แน่ ในเวลาเย็นได้ปลุกหมู่ นางทาสี ที่นอนหลับให้ลุกขึ้น แล้วตนได้ไปสู่สำนักโจรนั้น. โจรนั้นกล่าวว่า น่องรักที่ตรงนี้ไม่มีคชิต เราเดินไปข้างหน้าอีกหน่อยเถิด. นางได้ฟังดังนั้นก็คิดว่า ที่นี้ก็อาจทำความลับกันได้ แต่ชายผู้นี้ ประสงค์จะฆ่าเราขโมยเครื่องแต่งตัวเป็นแน่ เหาเถิดเราจักให้เขาสำนึกให้จงได้ จึงกล่าวว่า นาย ฉันอ่อนเพลียเพราะเมาสุรา ท่านจงหาน้ำดื่มให้ฉันดื่มก่อน แล้วก็พาไปที่บ่อน้ำแห่งหนึ่ง บอกว่า จงตักน้ำจากบ่อนี้

มาให้ฉัน แล้วชี้เชือกและหมอน้ำให้. โจรเอาเชือกผูกหมอน้ำ แล้วหย่อนลงบ่อ. ครั้นโจรก็มหลังจะตักน้ำ นางทาสีผู้มีกำลังมา จึงใช้มือทั้งสองทูปตะโพก แล้วจับเหวี่ยงลงไปบ่อ แล้วกล่าวว่า เพียงเท่านั้นท่านจักยังไม่ตาย จึงได้เอาอิฐแผ่นใหญ่ทุ่มลงไปบนกระหม่อมอีกแผ่นหนึ่ง. โจรตายในบ่อนั่นเอง.

นางทาสีกลับเข้าพระนคร มอบเครื่องแต่งตัวให้แก่ นาย แล้วเล่าว่า นายวันนี้ ฉันจวนตายเพราะอาศัยเครื่องแต่งตัวนี้ แล้วเล่าเรื่องทั้งหมดให้นายฟัง. นางบุญลักษณเทวี ได้เล่าแก่นาถบิณฑิกเศรษฐี. อนาถบิณฑิกเศรษฐี ได้กราบทูลพระตถาคต พระบรมศาสดาตรัสว่า คุณก่อนคฤหบดี มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่นางทาสีนั้นประกอบไปด้วยปัญญารู้เท่าทันเหตุการณ์ แม้ในกาลก่อนนางก็ประกอบไปด้วยปัญญาเหมือนกัน และมิใช่แต่ในบัดนี้ เท่านั้นที่นางทาสีนั้นฆ่าโจร แม้ในกาลก่อน นางทาสีก็ได้ฆ่าโจรนั้นเหมือนกัน อนาถบิณฑิกเศรษฐี กราบทูลให้ตรัสเรื่องราว จึงได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ในนคร พาราณสี หญิงนครโสเภณีคนหนึ่ง ชื่อสุลสามีนางวรรณทาสี ห้ำร้อย เป็นบริวาร ผู้ที่จะมาร่วมกับนางต้องเสียเงินพัน. ในพระนครนั้น มีโจรชื่อสัตตคุกะมีกำลังเท่าช้างสาร เวลากลางคืน เข้าไปยังเรือนของอิสสรชน ปล้นเอาตามใจชอบ. ชาวเมื่อประชุมกันร้องทุกข์แต่พระ-

ราชา. พระราชาทรงบังคับผู้รักษาเมืองให้วางคนไว้เป็นหมู่ ๆ ตามที่
นั้น ๆ รับสั่งให้ช่วยกันจับโจรตัดหัวเสีย. ผู้รักษาเมืองจับโจรนั้นมัดมือ
ไปพล่หลัง เข็มด้วยหวาย ทีละ ๔ นำไปสู่ตะแลงแกง. มีข่าวลือไป
ทั่วพระนครว่า จับโจรได้แล้ว.

ครั้งนั้น นางสุลสา ยืนอยู่ที่หน้าต่าง แลดูระหว่างถนนเห็น
โจรเข้า ก็มีจิตรักใคร่ คิดว่า ถ้าเราจักสามารถ ทำบุรุษที่ถูกจับหาว่า
เป็นโจรนี้ให้พ้นไปได้ เราจักอยู่ร่วมกับเขาคคนเดียว โดยไม่กระทำ
กรรมที่เศร้าหมอง เช่นที่แล้วมา คิดดังนี้แล้ว นางได้ติดสินบนพัน
กหาปณะแก่ผู้รักษาเมืองตามนัยที่กล่าวแล้วในกัณณเวรชาดก ในหน
หลัง. ให้โจรนั้นหลุดพ้นแล้ว นางได้ร่วมอภิรมย์กับโจรนั้น. ครั้นล่วง
มาได้สามสี่เดือน โจรคิดว่า เราไม่อาจอยู่ที่นี่ได้ และก็ไม่อาจจะไป
มือเปล่า เครื่องแต่งตัวของนางสุลสานี้มีราคาถึงหนึ่งแสน เราฆ่านาง
แล้วจักเอาเครื่องแต่งตัวนี้ไป. อยู่มาวันหนึ่งเขากล่าวกะนางว่า น้องรัก
เมื่อราชบุรุษเขาจับตัวพื่อนำมา พี่ได้บนบานจะถวายพลีกรรมแก่รุกขเทว
ดาที่ยอดเขาโน้น เมื่อรุกขเทวดาไม่ได้พลีกรรม ก็จะมาเบียดเบียนพี่
ส่งไป. โจรกล่าวว่า น้องรัก การส่งไปนั้นไม่สมควรแก่เราทั้งสอง ต้อง
ประดับร่างกายด้วยสรรพากรณ์ ไปถวายพลีกรรมด้วยบริวารใหญ่. นาง
กล่าว ดีแล้วพี่ เราจักกระทำตามนั้น.

ลำดับนั้น โจรให้นางจัดหาของเสร็จตามที่ตกลงกันแล้ว ในเวลาที่เดินทางไปถึงเชิงเขา จึงกล่าวว่า น้องรัก รุกขเทวดาเห็นคนมา มาก จักไม่รับปลีกรรม เราขึ้นไปถวายกันเพียงสองคนเถิด. โจรนั้น ครั้นนางรับคำแล้ว จึงให้นางแบกถาดเครื่องพลี ตนเองเหน็บอาวุธ ห้าชนิด ขึ้นยอดภูเขา ให้นางวางถาดเครื่องพลีที่โคนต้นไม้ซึ่งเกิดที่ ปากเหวลึก ชั่วร้อยบุรุษ แล้วกล่าวว่า น้องรัก พี่ไม่ได้มาเพื่อปลี กรรม แต่หมายจะฆ่าเธอแล้วเอาเครื่องแต่งตัวของเธอไป จึงได้มา เธอ จงเปลื้องเครื่องแต่งตัวของเธอออกห่อผ้าสาฎก.

นางถามว่า พี่จะฆ่าฉันทำไม?

โจรกล่าวว่า เพื่อต้องการทรัพย์.

นางกล่าวว่า พี่จงระลึกถึงคุณที่ฉันทำไว้ ฉันเปลี่ยนแปลงพี่ ซึ่งถูกเขามัด นำมาให้เป็นลูกเศรษฐี ให้ทรัพย์มาก ให้ได้ชีวิต แม้ ฉันเองจะได้ทรัพย์วันละพันกหาปณะ. ก็ยังไม่เหลียวแลชายอื่น ฉันมี อุปการะแก่พี่ถึงเพียงนี้ ขอพี่อย่าได้ฆ่าฉันเลย ฉันจะให้ทรัพย์แก่พี่อีก เป็นจำนวนมาก และจะเป็นคนรับใช้ของพี่ด้วย. ดังนี้ เมื่อจะวิงวอน โจรนั้นได้กล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า :-

สร้อยคอทองคำนี้ มีแก้วมุกดา แก้ว-

ไพฑูรย์เป็นอันมาก ตลอดจนทรัพย์นับเป็น

พันทั้งหมด ข้าพเจ้ายกให้ท่าน ขอความ
เจริญจงมีแก่ท่าน และจงประกาศข้าพเจ้าว่า
เป็นทาสีเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กายูรี ได้แก่ ร้อยสำหรับสวม
ประดับที่คอ.

บทว่า สาวยา ความว่า ท่านจงประกาศในท่ามกลางมหาชน
ยัดข้าพเจ้า เป็นทาสีเถิด.

ต่อจากนั้น เมื่อโจรสัตตูกะกล่าวคาถาที่สองตามอัธยาศัยของตน
ความว่า :-

แน่ แม่คนงาม เจ้าจงเปลื้องเครื่อง
ประดับออก อย่ามัวรำไรให้มากไปเลย เราไม่
รับรู้อะไรทั้งนั้น เรานำเจ้ามาเพื่อทรัพย์อย่าง
เดียวเท่านั้น.

ดังนี้แล้ว นางสุดสาธุก็คิดถึงเหตุที่จะเอาตัวรอดได้ คิดว่า โจร
นี้จักไม่ยอมละชีวิตเรา เราจักใช้อุบายนี้ปลักโจรนี้ให้ตกลงในแหว ให้
ตายเสียก่อน ดังนี้แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า :-

ฉันมานึกถึงตัวเอง แต่น้อยคุ่มใหญ่
ฉันไม่รู้จักรักชายอื่น ยิ่งไปกว่าท่านเลย.

ขอเชิญท่านนั่งลง ฉันจักขอกอดท่าน

ให้สมัคร และจักกระทำประทักษิณแก่ท่าน

เสียก่อน เพราะว่าต่อแต่นี้ไป การคบหากัน

ระหว่างฉันกับท่าน จะไม่มีอีก.

สัตตกุโจร รู้ไม่ทันความประสงค์ของนาง จึงกล่าววาดีแล้ว
น้อมรัก จงมากอดรัดฉันเถิด. นางสุลสา ทำประทักษิณโจร ๓ ครั้ง แล้ว
กอดรัด กล่าวว่า พี่จ๋า ที่นี้ฉันจักไหว้พี่ที่ข้างทั้ง ๔ ด้าน แล้วนางก็ก้ม
ศีรษะลงที่หลังเท้าไหว้ข้างซ้าย ข้างขวา แล้วทำเป็นไปไหว้ข้างหลัง
นางเป็นหญิงแพศยา มีกำลังเท้าข้างสาร จึงรวบแขนทั้งสองของโจร
เข้าไว้ กอดหัวลง โยนลงไปในเหวลึกชั่วร้อยบุรุษ. โจรได้แหลก
ละเอียดตายลงในเหวนั้นเอง. เทวดาที่สิงสถิตอยู่ยอดภูเขานั้น ได้เห็น
กิริยาอาการนั้น ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ความว่า :-

ชายจะเป็นบัณฑิตในที่ทุกแห่งก็หาไม่

แม้หญิง เป็นบัณฑิตมีปัญญาเฉลียวฉลาด ใน
ที่นั้น ๆ ได้.

ชายจะเป็นบัณฑิตในที่ทุกแห่งก็หาไม่

แม้หญิงก็เป็นบัณฑิตมีปัญญา ดำริเหตุผลได้
รวดเร็ว.

นางสุลสา หญิงแพศยายืนอยู่ ณ ที่ใกล้

โจร คิดอุบายจะมาโจร ได้มาโจรสกัดกั้นได้
รวดเร็ว เหมือนนายพรานเนื้อผู้ฉลาด มาเนื้อ
ได้เร็วพลัน เมื่อมีธนูบริบูรณ์มากแล้วจะนั้น.

ในโลกนี้ ผู้ใดไม่รู้เหตุผลที่เกิดขึ้น
จับพลัน ผู้นั้นมีปัญญาเขลา ย่อมถูกฆ่าตาย
เหมือนโจร ถูกฆ่าตายที่ชอกภูเขาจะนั้น.

ในโลกนี้ ผู้ใดย่อมรอบรู้เหตุที่เกิดขึ้น
ได้จับพลัน ผู้นั้นย่อมพ้นจากความเบียดเบียน
ของศัตรูได้ เหมือนนางสุลสาหญิงแพศยา
หลุดพ้นไปจากโจรสกัดกั้นจะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปณฺฑิตา โหติ ความว่า แม่หญิงก็
เป็นบัณฑิต มีปัญญาเฉลียวฉลาดในที่นั้น ๆ ได้. อีกอย่างหนึ่ง แม่หญิง
เป็นทั้งบัณฑิตด้วย เป็นผู้ที่มีปัญญาเฉลียวฉลาดในที่นั้น ๆ ด้วย.

บทว่า ลหฺมตุถิ วิจฺญติกา ความว่า แม่หญิงก็เป็นบัณฑิต
มีปัญญาดำริเหตุผลได้รวดเร็ว.

บทว่า ลหฺญจ วต ความว่า ไม่ช้าเลยหนอ.

บทว่า **จิปฺพลฺลจ** ความว่า โดยเวลาไม่นานเลย.

บทว่า **นิกฺกฺุเร สมเจตฺยิ** ความว่า นางสุลสาขึ้นอยู่ใกล้โจร
คิดอุบายให้โจรนั้นตาย ได้รวดเร็ว.

บทว่า **ปฺลฺลณฺยตเนว** ความว่า เมื่อมีธนูบริบูรณ์มากแล้ว.
ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ เหมือนนายพรานเมื่อผู้ฉลาด เมื่อมีธนูบริบูรณ์
มากแล้ว ย่อมฆ่าเนื้อได้โดยว่องไวฉับใด นางสุลสาฆ่าโจรตัดตะกະได้
ก็ฉับนั้น.

บทว่า **โยธ** ได้แก่ ในสัตว์โลกนี้.

บทว่า **นิพฺโพทฺติ** แปลว่า ย่อมรู้.

บทว่า **สตุตฺตคามิว** ความว่า ผู้นั้นย่อมพ้นจากการเบียดเบียน
ของศัตรู ดังนางสุลสาพ้นมือตัดคอโจรได้ฉับนั้น.

นางสุลสา ฆ่าโจรได้แล้ว ลงจากภูเขาไปสำนักพวกบริวารชน
ของตน ถูกถามว่า ลูกเจ้าหายไปไหน? นางตอบว่า อย่าถามถึงมัน
เลย แล้วขึ้นรถ เข้าไปยังพระนครทันที ดังกล่าวมานี้.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงจบลง
แล้ว ทรงประชุมชาดกว่า สามิภรรยาทั้งสองในครั้งนั้น ได้มาเป็น
สามิภรรยาคู่นี้เอง ส่วนเทวดา ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาสลสาชาดกที่ ๓

๔. สุมังคลชาดก

ว่าด้วยคุณธรรมของกษัตริย์

[๑๑๔๖] พระเจ้าแผ่นดินทรงรู้ว่า เรากำลังกริ้วจัด
ไม่ฟังลงอาชญา อันไม่ควรแก่ตน โดยไม่
ให้ฐานะก่อน ฟังเพิกถอนความทุกข์ของผู้อื่น
อย่างร้ายแรงไว้.

[๑๑๔๗] เนื้อใดพึงรู้ว่าจิตของตนผ่องใส ฟังใคร
ครวญความผิดที่ผู้อื่นทำไว้ ฟังพิจารณาให้เห็น
แจ่มแจ้งด้วยตนเองว่า นี่ส่วนประโยชน์ นี่
ส่วนโทษ เมื่อนั้น ฟังปรับโทษบุคคลนั้น ๆ
ตามสมควร.

[๑๑๔๘] อนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ไม่
ถูกอคติครอบงำ ย่อมแนะนำผู้อื่นที่ควรแนะนำ
และไม่ควรแนะนำได้ พระเจ้าแผ่นดินพระ-
องค์นั้น ชื่อว่าไม่เฝ้าผู้อื่นและพระองค์เอง
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดในโลกนี้ ทรงลง
อาชญาสมควรแก่โทษ พระเจ้าแผ่นดินพระ-

องค์นั้น อันคุณความดีลุ่มครองแล้ว ย่อมไม่
เสื่อมจากสิริ.

[๑๑๔๕] กษัตริย์เหล่าใด ถูกอกติครอบงำ ไม่
ทรงพิจารณาเสียก่อนแล้วทำลงไป ทรงลง
พระอาชญาโดยผลุนผลัน กษัตริย์เหล่านั้น
ประกอบไปด้วยโทษ น่าตึเตียน ย่อมละทิ้ง
ชีวิตไป และพ้นไปจากโลกนี้แล้ว ก็ย่อม
ไปสู่ทุกคติ.

[๑๑๕๐] พระราชาเหล่าใด ทรงยินดีแล้วในทศ-
พิธราชธรรม อันพระอริยเจ้าประกาศไว้ พระ-
ราชาเหล่านั้นเป็นผู้ประเสริฐ ด้วยกาย วาจา
และใจ พระราชาเหล่านั้น ทรงดำรงมั่น อยู่
ในขันติ โสรัจจะ และสมาธิ ย่อมถึงโลก
ทั้งสองโดยวิธีอย่างนั้น.

[๑๑๕๑] เราเป็นพระราชาผู้เป็นใหญ่ของสัตว์และ
มนุษย์ทั้งหลาย ถ้าเราโกรธขึ้นมา เราก็ตั้งตน
ไว้ในแบบอย่างทีโบริหารราชแต่งตั้งไว้ คอย

ห้ามปรามประชาชนอยู่อย่างนั้น ลงอาชญา

โดยอุบายอันแยบคายด้วยความปราณี.

[๑๑๕๒] ข้าแต่กษัตริย์ผู้ชนะชาติปีติ บรivar

สมบัติ และปัญญา มิได้ละพระองค์ในกาล

ไหน ๆ เลย พระองค์มิได้มักกริ้วโกรธ มี

พระหฤทัยผ่องใสอยู่เป็นนิตย์ ขอพระองค์

ทรงปราศจากทุกข์ บำรุงพระชนม์ชีพ ยืนอยู่

ตลอดร้อยพรรษาเถิด.

[๑๑๕๓] ข้าแต่กษัตริย์ ขอพระองค์จงประกอบ

ด้วยคุณธรรมเหล่านี้ คือโบราณราชวัตรมั่นคง

พระราชทานอภัยให้ทูลเตือนได้ ไม่ทรงกริ้ว-

โกรธมีความสุขสำราญไม่เดือดร้อน ปกครอง

แผ่นดินให้ร่มเย็น แม้จืดจากโลกนี้ไปแล้ว ก็

จงทรงถึงสุคติเถิด.

[๑๑๕๓] พระเจ้าธรรมิกราช ทรงฉลาดในอุบาย

เมื่อครองราชสมบัติด้วยอุบายอันเป็นธรรม คือ

กุศลธรรมบถ ๑๐ อันบัณฑิตแนะนำกล่าวไว้ดี

แล้วอย่างนี้ พึงยังมหาชนผู้กำเริบร้อนกายและ
จิต ให้ดับหายไป เหมือนมหาเมฆ ยังแผ่น-
ดินให้ชุ่มชื้นด้วยน้ำ ฉะนั้น.

จบ สุมังคลชาดกที่ ๔

อรรถกถาสุมังคลชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ราโชวาทสูตร จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ภูสมุหิ กุฑุโข ดังนี้.

ก็ในครั้งนั้น พระศาสดา อันพระเจ้าปเสนทิโกศลทูลอาราธนา
ให้ตรัสเรื่องราว จึงได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี ทรงบำเพ็ญมหาทาน. พระองค์มีคนเฝ้าพระราชอุทยานคน
หนึ่ง ชื่อสุมังคละ. ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ออกจาก
เงื้อมภูเขา นั้นทมูลกะ จาริกไปถึงพระนครพาราณสี อาศัยอยู่ในพระ-
ราชอุทยาน วันรุ่งขึ้นเข้าไปบิณฑบาตในพระนคร. พระราชาทอด
พระเนตรเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นแล้ว ทรงเลื่อมใส ใจไหวแล้วนิมนต์
ให้ขึ้นไปสู่ปราสาท นั่งบนราชอาสน์ ทรงอังคาสด้วยของเคี้ยวของมัน
มีรสเลิศต่าง ๆ ครั้นได้ทรงสดับอนุโมทนาแล้ว ทรงเลื่อมใสยิ่งขึ้น ขอ

อาราธนาให้อยู่ในพระราชอุทยานของพระองค์ ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าไปพระราชอุทยาน แม้พระองค์เองพอเสวยพระกระยาหารเช้าแล้วก็เสด็จไปจัดแจงที่พักกลางคืน และที่พักรกลางวันเป็นต้น ให้คนเฝ้าพระราชอุทยานทำหน้าที่ไวยวัจจร แล้วเสด็จเข้าพระนคร จำเดิมแต่นั้นมาพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ฉันที่พระราชมณเฑียรเป็นนิตย์ อยู่ที่พระราชอุทยานนั้น สิ้นกาลนาน. เมื่อนายสุมังคละก็บำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าโดยเคารพ.

อยู่มาวันหนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้าเรียกนายสุมังคละมาบอกว่า เราจักอยู่อาศัยบ้านโน้น ๒ - ๓ วัน แล้วจักมา ท่านจงกราบทูลพระราชาราชด้วย ดังนี้แล้วก็หลีกไป. นายสุมังคละ ก็ได้กราบทูลพระราชแล้ว. พระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ที่บ้านนั้น ๒ - ๓ วัน เวลาเย็นพระอาทิตย์อัสดงคดแล้ว กลับมาสู่พระราชอุทยาน. นายสุมังคละไม่รู้ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้ามาได้ไปเรือนของตน. พระปัจเจกพุทธเจ้า เก็บบาตรจีวร แล้วจงกรมหน่อยหนึ่ง นั่งอยู่บนแผ่นดิน. ก็ในวันนั้นมีแขกมาเรือนของตนเฝ้าพระราชอุทยานหลายคน. นายสุมังคละคิดว่า เราจักฆ่าเนื้อที่พระราชาราชไม่ห้ามในพระราชอุทยาน เพื่อปรุงสุปะพยัญชนะเลี้ยงแขก จึงถือธนูไปสู่สวน สอดสายตาหาเนื้อเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าใจว่า ชะรอยจักเป็นเนื้อใหญ่ จึงเอาลูกศรพาดสายยิงไป. พระปัจเจกพุทธเจ้า เปิดผ้าคลุมศีรษะกล่าวว่า สุมังคละ. เขามีความ

กลัว กล่าว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมไม่รู้ที่ท่านมาแล้ว เข้าใจว่า เป็นเนื้อจึงยิงไป ขอท่านได้โปรดคโทษแก่กระผมเถิด เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า ชื่อนี้ยกไว้เถอะ บัดนี้ท่านจะกระทำอย่างไร จงมา ถอนเอาลูกศรไปเสีย เขาไหว้แล้วถอนลูกศร. เวทนาเป็นอันมากเกิดขึ้นแล้ว. พระปัจเจกพุทธเจ้าปรินิพพาน ณ ที่นั่นเอง. คนเฝ้าสวนคิดว่า ถ้าพระราชาทรงทราบจักไม่ยอมไว้ชีวิตเรา จึงพาลูกเมียหนีไป. ในทันใดนั่นเอง ด้วยเทวานุภาพ ได้คลบันดาลให้เกิดโกลาหลทั่วพระนครว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว.

วันรุ่งขึ้น ผู้คนพากันไปพระราชอุทยาน เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว กราบทูลพระราชว่า คนเฝ้าสวนฆ่าพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วหนีไป. พระราชาเสด็จไปด้วยบริวารเป็นอันมาก ทรงบูชาศพเจ็ดวัน แล้วทรงทำฌาปนกิจด้วยสักการะใหญ่ เก็บพระธาตุ ก่อพระเจดีย์บรรจุพระธาตุ บูชาพระเจดีย์นั้น ครอบครองราชสมบัติโดยธรรม. ฝ่ายนายสุมังคละ พอล่วงไปหนึ่งปี คิดว่า เราจักรู้วาระน้ำจิตของพระราชา จึงมาหาอำมาตย์คนหนึ่ง กล่าวว่า ท่านจงรู้ว่า พระราชาทรงรู้สึกในเราอย่างไร ? อำมาตย์นั้นกล่าวพรรณาคุณของนายสุมังคละในสำนักของพระราชา. พระราชาทำเป็นไม่ได้ยินเสีย. อำมาตย์ไม่ได้กล่าวอะไร ๆ อีก กลับมาบอกนายสุมังคละว่า พระราชาทรงไม่พอพระทัย. พอล่วงไปปีที่สอง นายสุมังคละย้อนมาอีก พระราชาได้ทรงนั่งเสียเช่นคราวก่อน

พล่งไปปีที่ ๓ นายสุมังคละได้พาลูกเมียมา. อำมาตย์รู้ว่า พระราชามีพระทัยอ่อนลงแล้ว จึงพานายสุมังคละ ไปยื่นที่ประตูพระราชวัง แล้วกราบทูลพระราชาวา นายสุมังคละมา. พระราชารับสั่งให้เรียกนายสุมังคละมา ทรงทำปฏิสนธิธการ แล้วตรัสว่า สุมังคละ เหตุไรท่านจึงมาพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นบุญเขตของเราเสีย? นายสุมังคละกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์มิได้มีเจตนามาพระปัจเจกพุทธเจ้า ข้าพระองค์เข้าใจผิด คิดว่าเป็นเนื้อจึงได้ยิงไป ดังนี้แล้วได้กราบทูลเหตุการณ์ที่เป็นมานั้นให้ทรงทราบ. ลำดับนั้น พระราชาทรงปลอบโยนเขาว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านอย่ากลัวเลย แล้วตั้งให้เป็นผู้เฝ้าพระราชอุทยานอีก.

ลำดับนั้น อำมาตย์ได้กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เหตุไรพระองค์ แม้ได้ฟังคุณของนายสุมังคละถึง ๒ ครั้ง ก็ไม่ตรัสอะไร ๆ แต่พอได้ฟังในครั้งที่ ๓ เหตุไรจึงทรงเรียกมาอนุเคราะห์. พระราชาตรัสว่า แน่ะพ่อ ธรรมดาพระราชากำลังพิโรธ ทำอะไรลงไปด้วยความผลุนผลันไม่สมควร ฉะนั้นครั้งก่อน ๆ เราจึงนิ่งเสีย ครั้งที่ ๓ เรารู้ใจของเราว่า ความโกรธนายสุมังคละอ่อนลงแล้ว จึงให้เรียกเขามา ดังนี้ เมื่อจะทรงแสดงราชวัตร ได้ตรัสคาถาเหล่านี้ ความว่า :-

พระเจ้าแผ่นดินทรงรู้ว่า เรากำลังกริ้วจัด

ไม่ฟังลงอาชญา อันไม่สมควรแก่ตน โดยไม่
ใช้ฐานะก่อน ฟังเพิกถอนความทุกข์ของผู้อื่น
อย่างร้ายแรงไว้.

เมื่อใดพึงรู้ว่าจิตของตนผองใส ฟังใคร่
ควรดูความผิดที่ผู้อื่นทำไว้ ฟังพิจารณาให้เห็น
แจ่มแจ้งด้วยตนเองว่า นี่ส่วนประโยชน์ นี่
ส่วนโทษ เมื่อนั้น จึงปรับโทษบุคคลนั้น ๆ
ตามสมควร.

อนึ่ง พระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ใดไม่
ดูออกดีครอบงำ ย่อมแนะนำผู้อื่นที่ควรแนะนำ
และไม่ควรแนะนำได้ พระเจ้าแผ่นดินพระ-
องค์นั้น ขอว่าไม่เผ่าผู้อื่นและพระองค์เอง
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดในโลกนี้ ทรงลง
อาชญาสมควรแก่โทษ พระเจ้าแผ่นดินพระ-
องค์นั้น อันคุณงามความดี คู้มครองแล้ว ย่อม
ไม่เสื่อมจากสิริ.

กษัตริย์เหล่าใด ถูกรอคติครอบงำไม่ทรง

พิจารณาเสียก่อนแล้วทำลงไป ทรงลงอาชญา
โดยผลุนผลัน กษัตริย์เหล่านั้น ประกอบไป
ด้วยโทษ นาคีเตียน ย่อมละทิ้งชีวิตไป และ
พ้นไปจากโลกนี้แล้ว ก็ย่อมไปสู่ทุกคติ.

พระราชานเหล่าใด ทรงยินดีแล้วในทศ-
พิธราชธรรม อันพระอริยเจ้าประกาศไว้ พระ-
ราชานเหล่านั้นเป็นผู้ประเสริฐ ด้วยกาย วาจา
และใจ พระราชานเหล่านั้น ทรงดำรงมั่น อยู่
แล้วในขันติ โสรัจจะ และสมาธิ ย่อมถึง
โลกทั้งสอง โดยวิธีอย่างนั้น.

เราเป็นพระราชานผู้เป็นใหญ่ของสัตว์และ
มนุษย์ทั้งหลาย ถ้าเราโกรธขึ้นมา เราก็ตั้งตน
ไว้ในแบบอย่างที่โบราณราชแต่ตั้งไว้ คอย
ห้ามปรามประชาชนอยู่อย่างนั้น ลงอาชญา
โดยอุบายอันแยบคาย ด้วยความปราณี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อเปกขิยาน** ความว่า ได้เห็น คือรู้.
ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้. แน่พ่อ ธรรมดาพระราชารู้เป็นใหญ่ใน
แผ่นดินรู้ว่า เรากำลังโกรธจัด คือถูกความโกรธที่มีกำลังครอบงำ ไม่
ฟังควนลงอาชญาอันต่างด้วยอาชญาวิวัตตุ ๘ ประการเป็นต้น ต่อผู้อื่น
คือไม่ฟังยังอาชญาให้เป็นไป.

เพราะเหตุไร ?

เพราะว่าพระราชาทรงกริ้วแล้ว ไม่ฟังรับลงอาชญา ๘ อย่าง
๑๖ อย่าง โดยอฐานะ คือโดยเหตุอันไม่บังควร ไม่ฟังรับสั่งให้เขา
นำสินไหมมาเท่านั้น หรือให้ลงทัณฑ์นี้แก่เขา ซึ่งไม่สมควรแก่ความเป็น
พระราชของตน ฟังถอนความทุกข์ร้ายแรง คือทุกข์ที่มีกำลังของผู้อื่น
เสีย.

บทว่า **ยโต** แปลว่า ในเวลาใด.

ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ ก็เมื่อใดพระราชารู้ความฟ้องใส่แห่ง
จิตของตนซึ่งเกิดขึ้นในผู้อื่น ฟังประกอบคือกำหนดความผิด คือคดีที่
ผู้อื่นทำไว้แผนกหนึ่ง เมื่อนั้นทรงใคร่ครวญอย่างนี้แล้ว ฟังทำข้อความ
ให้แจ่มแจ้ง ด้วยตนเองว่า ในคดีนี้ นี้เป็นส่วนประโยชน์ นี้เป็นส่วน
โทษของผู้นั้น ดังนี้แล้ว จึงเรียกเอาทรัพย์ของผู้ทำผิดนั้น ๘ กหาปณะ
หรือ ๑๖ กหาปณะ ให้พอแก่แปดหรือสิบหกกระทง มาตั้งลงปรับไหม
คล้ายลงอาชญา คือใช้แทนโทษ.

บทว่า อมฺจุจโถ ความว่า อนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ไม่ถูกกิเลสมีฉันทาคติเป็นต้น แปรเปื้อนครอบงำ ย่อมแนะนำคือ กำหนดรู้ ผู้ควรแนะนำ และไม่ควรถูกแนะนำได้ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ชื่อว่าไม่เฝ้าผู้อื่น และไม่เฝ้าพระองค์เอง. อธิบายว่า พระเจ้าแผ่นดิน ลงพระอาชญาโดยหาเหตุมิได้ด้วยอำนาจแห่งอคติมีฉันทาคติเป็นต้น ชื่อว่ายอมเฝ้า คือทำให้ใหม่ได้แก่เบียดเบียนทั้งผู้อื่น ทั้งพระองค์เอง เพราะบาปกรรมมีฉันทาคติเป็นต้นนั้นเป็นเหตุ ก็พระราชานี้ ชื่อว่าเฝ้าผู้อื่น เฝ้าพระองค์เองด้วยประการฉะนี้.

บทว่า โย ทณฺฑธโร ภวติธ อีสฺสโร ความว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดในโลกนี้ ทรงลงอาชญา เหมาะสมแก่โทษ ในหมู่สัตว์โลกนี้ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ชื่อว่า ทณฺฑธรร.

บทว่า ส วณฺณคฺคฺจโถ ความว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น เป็นผู้อันความสรรเสริญถึงคุณ และความสรรเสริญคือยศคุ้มครองรักษา ย่อมไม่กำจัด คือไม่เสื่อมจากสิริเลย.

บทว่า อวณฺณลฺลยฺจฺจตาว ชนฺนติ ความว่า กษัตริย์เหล่านั้น ไม่ดำรงธรรม เป็นพระเจ้าแผ่นดินเหลวไหลละ เป็นผู้ประกอบไปด้วยโทษ ย่อมละทิ้งชีวิตไป.

บทว่า **ชมุเม จ เย อริยปุปเวทิตะ** ความว่า พระราชา
เหล่าใด ทรงยินดีในทศพิธราชธรรม ที่พระธรรมิกราชเจ้าผู้ประเสริฐ
ด้วยอาจาระประกาศไว้.

บทว่า **อนุตฺตรา เต** ความว่า พระราชาเหล่านั้น เป็นผู้ประ-
เสริฐด้วยกาย วาจา ใจ ยอดเยี่ยมครบไตรทวาร.

บทว่า **เต สนฺติโสฺรจฺจสมฺมาธิสฺสนฺจิตา** ความว่า พระราชา
เหล่านั้น ดำรงอยู่ในความสงบกิเลส ในโสรัจจะ กล่าวคือความเป็น
ผู้มีศีลบริสุทธิ์ และในสมาธิคือความเป็นผู้มีจิตเป็นเอกัคคตารมณ์ เป็น
ธรรมิกราช.

บทว่า **วชนฺติ โลกํ ทฺภยํ** ความว่า พระราชาเหล่านั้น
ครองราชสมบัติโดยยุติธรรม ย่อมถึงโลกทั้งสองเท่านั้น คือจากมนุษย์
โลกถึงเทวโลก จากเทวโลกถึงมนุษย์โลก ไม่ต้องไปเกิดในทุคติมีนรก
เป็นต้น.

บทว่า **นรปฺมูทานํ** ความว่า เราเป็นพระราชาผู้เป็นใหญ่ ของ
สัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย.

บทว่า **สเปมิ อุตฺตานํ** ความว่า ถึงแม้เราโกรธขึ้นมา ก็ต้อง
ไม่ลู่อ่านาจความโกรธ ตั้งตนไว้ในแบบอย่าง อันโบราณราชทรงบัญญัติ
ไว้ ไม่ทำลายหลักธรรมอันเป็นเครื่องวินิจฉัยของท่านเสีย.

เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ตรัสแสดงคุณของพระองค์ด้วยคาถา ๖
คาถาอย่างนี้แล้ว ราชบริพารทั้งหมดพากันชื่นชมยินดี กล่าวสรรเสริญ
คุณของพระราชาว่า คุณสมบัติคือสีกัด และอาจารย์นี้สมควรแก่พวก
เราทีเดียว. ส่วนนายสุมังคละ เมื่อพวกบริพารกล่าวจบแล้ว ก็ลุกขึ้น
ถวายบังคมพระราชา ประคองอัญชลีกล่าวสรรเสริญพระราชา ได้
กล่าวคาถา ๓ คาถาความว่า :-

ข้าแต่กษัตริย์ผู้ชนะชาติปิตุย์ บริวารสมบัติ

**และปัญญา มิได้ละพระองค์ในกาลไหน ๆ
เลย พระองค์มิได้มักกริ้วโกรธ มิพระหฤทัย
ผ่องใสอยู่เป็นนิตย์ ขอพระองค์ทรงปราศจาก
ทุกข์ บำรุงพระชนม์ชีพ ยืนอยู่ตลอดร้อย
พรรษาเถิด.**

**ข้าแต่กษัตริย์ ขอพระองค์จงประกอบ
ด้วยคุณธรรมเหล่านี้ คือ โบราณราชวัตรมั่นคง
พระราชทานอภัยให้ทูลเตือนได้ ไม่ทรงกริ้ว-
โกรธ มีความสุขสำราญไม่เดือดร้อน ปกครอง
แผ่นดินให้ร่มเย็น แม้จตุจากโลกนี้ไปแล้ว ก็
จงทรงถึงสุคติเถิด.**

พระเจ้าธรรมิกราช ทรงฉลาดในอุบาย

เมื่อครองราชสมบัติด้วยอุบายอันเป็นธรรม คือ
กุศลกรรมบถ ๑๐ อันบัณฑิตแนะนำกล่าวไว้ดี
แล้วอย่างนี้ พึงยังมหาชนผู้กำเริบร้อนกายและ
จิต ให้ดับหายไป เหมือนมหาเมฆ ยังแผ่-
ดินให้ชุ่มชื้นด้วยน้ำ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สิรี จ ลกฺขี จ** ได้แก่ บริวาร
สมบัติ และปัญญา.

บทว่า **อนินฺโณ** แปลว่า จงเป็นผู้ปราศจากทุกข์.

บทว่า **อุเปต ขตุตฺติย** ความว่า ข้าแต่บรมกษัตริย์ ขอพระองค์
จงประกอบด้วยคุณธรรมเหล่านี้. พระบาลีก็อย่างเดียวกันนี้แหละ.

บทว่า **จิตมาริยวตฺติ** ความว่า โบราณราชวัตร กล่าวคือทศ-
พิธราชธรรม ชื่อว่า ฐิตอริยวัตร จงเป็นผู้ดำรงมั่นในราชธรรม เพราะ
ตั้งมั่นอยู่ในโบราณราชวัตร คือทศพิธราชธรรมนั้น.

บทว่า **อนุปฺปิพ ปสาส เมทนี** ความว่า และจงปกครอง
แผ่นดิน ไม่ให้พสกนิกรเดือดร้อน.

พระบาลีก็อย่างเดียวกันนี้แหละ.

บทว่า สุนีเตน ความว่า อันบัณฑิตแนะนำไว้ดี คือ ถูกต้อง
ตามทำนองคลองธรรม.

บทว่า ฌมุเมน ได้แก่ธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐.

บทว่า ฌาเยน นี้ เป็นไฉพจน์ของบทต้นนั่นเอง.

บทว่า อุบายโส แปลว่า ด้วยความฉลาดในอุบาย.

บทว่า นยิ ความว่า พระเจ้าธรรมิกราช เมื่อทรงแนะนำ คือ
ครองราชสมบัติ.

บทว่า นิพุปาเปเย ความว่า เมื่อนายสุมังกละจะแสดงความรู้
พระเจ้าธรรมิกราช เมื่อบำบัดความกระวนกระวาย ทางกายและทางใจ
ได้ด้วยข้อปฏิบัตินี้ ชื่อว่า พึงทำมหาชนผู้กำเริบร้อน ด้วยทุกข์กาย
ทุกข์ใจให้สดับเย็นได้ เหมือนมหาเมฆยังแผ่นดินให้ชุ่มชื้นด้วยน้ำฉะนั้น
ขอพระองค์จะทำมหาชนให้ดับเข็ญ เช่นนั้นเถิด.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงด้วยการประ-
ทานโอวาท แก่พระเจ้าโกศลแล้ว ทรงประชุมชาดกว่า พระปัจเจก-
พุทธเจ้าในครั้งนั้นได้ปรินิพพานแล้ว นายสุมังกละ คนเฝ้าพระราช-
อุทยานในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์ในบัดนี้ พระราชาในครั้งนั้น
ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาสุมังกลชาดกที่ ๔

๕. คังคมาลชาดก

ว่าด้วยกามทั้งหลายเกิดจากความดำริ

[๑๑๕๕] แผ่นดินร้อนเหมือนถ่านไฟ ดารดาษาไปด้วยทรายอันร้อนเหมือนถ้ำร้าง เมื่อเป็นเช่นนั้น เจ้ายังทำเป็นทองไม่รู้ร้อนจับเพลิงอยู่ได้ แดดไม่เผาเจ้าดอกหรือ เบื้องบนก็ร้อน เบื้องล่างก็ร้อน เมื่อเป็นเช่นนั้น เจ้ายังทำเป็นทองไม่รู้ร้อน จับเพลิงอยู่ได้ แดดไม่เผาเจ้าดอกหรือ ?

[๑๑๕๖] ข้าแต่พระราชา แดดหาเผาข้าพระองค์ไม่ แต่ว่าวิตถุกามและกิเลสกาม ย่อมเผาข้าพระองค์ เพราะว่าคุณประสงค์หลาย ๆ อย่าง มีอยู่ คุณประสงค์เหล่านั้น ย่อมเผาข้าพระองค์ แดดหาได้เผาข้าพระองค์ไม่.

[๑๑๕๗] ดูก่อนกาม เราได้เห็นมูลรากของเจ้าแล้ว เจ้าเกิดจากความดำริ เราจักไม่ดำริถึงเจ้าอีกละ เจ้าจักไม่เกิดด้วยอาการอย่างนี้.

[๑๑๕๘] กามแม่น้อย ก็ไม่พอแก่มหาชน มหาชน
ย่อมไม่อึดด้วยกามแม่มาก นำสลัดใจที่พวก
คนพาลพากันบ่นว่า รูป เสียงเหล่านี้ จงมี
แก่เรา กุลบุตรผู้ประกอบความเพียร พึงเว้น
ให้ขาดเถิด.

[๑๑๕๙] การที่เราได้เป็นพระเจ้าอุทัยราชถึงความ
เป็นใหญ่ นี้เป็นผลแห่งกรรม มีประมาณน้อย
ของเรา มาณพโศละกามราคะออกบวชแล้ว
มาณพนั้นชื่อว่าได้ลาภดีแล้ว.

[๑๑๖๐] สัตว์ทั้งหลาย ย่อมละกรรมชั่วด้วยตบะ
แต่สัตว์เหล่านั้น จะละความเป็นคน ผู้ใช้หมี
ตักน้ำให้เขาอาบได้หรือ แน่ะ คังคมาละ การที่
ท่านข่มขี้ด้วยตบะ แล้วร้องเรียกโอรสของเรา
โดยชื่อว่าพรหมทัตในวันนี้ นั้น ไม่เป็นการ
สมควรเลย.

[๑๑๖๑] ข้าแต่เสด็จแม่ เราทั้งหลายพร้อมทั้ง
พระราชอาและอำมาตย์ พากันไหว้พระปัจเจก-

พุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น เป็นผู้อันชน
ทั้งปวงไหว้แล้ว เชิญเสด็จแม่ทอดพระเนตร
ดูผลแห่งขันติและโสรจจะ ในปัจจุบันเถิด.

[๑๖๖๒] ท่านทั้งหลาย อย่าได้กล่าวอะไร ๆ ะ
ท่านคังคมาละ ผู้เป็นพระปัจเจกมุนี ศึกษา
อยู่ในคลองมุนี ความจริงพระปัจเจกพุทธเจ้า
ดังคามาละนี้ ข้ามห้วงน้ำที่พระปัจเจกมุนี
ทั้งหลายข้ามแล้ว หมดความเศร้าโศกเที่ยวไป.

จบ คังคมาลชาดกที่ ๕

อรรถกถาคังคมาลชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
อุโบสถกรรม จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อังคารชาตา ดังนี้.

ความย่อมีว่า วันหนึ่งพระศาสดาตรัสเรียกพวกรักษาอุโบสถมา
แล้วตรัสว่า คู่ก่อนอุบาสกทั้งหลาย ท่านทั้งหลายทำอุโบสถกรรมให้
สำเร็จดีแล้ว ผู้ที่รักษาอุโบสถควรให้ท่าน รักษาศีล ไม่โกรธ เจริญ
เมตตา อยู่รักษาอุโบสถ ก็บังเกิดครั้งก่อนให้เสียใหญ่ เพราะอาศัย
อุโบสถกรรมที่รักษาครั้งวัน ดังนี้ พวกอุบาสกเหล่านั้น กราบทูล
อาราธนา จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร-
พาราณสี ในพระนครนั้น มีเศรษฐีคนหนึ่ง ชื่อว่า สุจิตบิรवार มี
สมบัติ ๘๐ โกฏิ เป็นผู้ยินดีในบุญกุศล มีให้ทานเป็นต้น. บุตรภรรยา
ก็ดี บิรवारชนของเขาก็ดี โดยที่สุดแม่เด็กเลี้ยงโคในเรือนนั้นก็ดี
ทั้งหมดพากันอยู่รักษาอุโบสถ เดือนละ ๖ วัน. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์
เกิดในตระกูลคนจนตระกูลหนึ่ง รับจ้างเขาเลี้ยงชีพ เป็นอยู่ด้วยความ
ลำบาก. พระโพธิสัตว์คิดว่า เราจักทำงานรับจ้าง จึงได้ไปยังเรือนของ
สุจิตบิรवारเศรษฐี ไขว่แล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควรแห่งหนึ่ง เมื่อท่านเศรษฐี
ถามว่า ท่านมาทำไม จึงกล่าววว่า มาเพื่อรับจ้างทำงานในเรือนของท่าน.
ท่านเศรษฐีได้เคยพูดบอกแก่ลูกจ้างคนอื่น ๆ ไว้ในวันที่มาถึงว่า ผู้ที่
ทำงานในเรือนนี้รักษาศีลทุกคน เมื่อท่านอาจรักษาศีลได้ ก็จงทำงาน
เถิด. แต่สำหรับพระโพธิสัตว์ ท่านเศรษฐีไม่ได้บอกให้รักษาศีล.
กล่าวรับพระโพธิสัตว์ว่า ดีแล้วพ่อ ท่านจงอยู่รับจ้างทำงานเถิด.

นับแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์เป็นคนว่าง่าย ทุ่มเทชีวิต มิได้คิด
เห็นแก่ความเหนื่อยยากของตน ทำงานทุกอย่างให้ท่านเศรษฐี. พระ-
โพธิสัตว์ไปทำงานแต่เช้าตรู่ ในตอนเย็นจึงกลับมา. อยู่มาวันหนึ่งเขา
ป่าวประกาศมหรสพในพระนคร. มหาเศรษฐีเรียกนางทาสีมาสั่งว่า
วันนี้เป็นวันอุโบสถ เจ้าจงหุงข้าวให้พวกกรรมกรในเรือนแต่เช้าทีเดียว
ถึงเวลาเขาจักได้กิน แล้วรักษาอุโบสถ. พระโพธิสัตว์ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่

ไปทำงาน. ไม่มีใครบอกแก่พระโพธิสัตว์ว่า วันนี้ท่านพึงรักษาอุโบสถ. พวกกรรมกรที่เหลือบริโภคอาหารแต่เช้า แล้วรักษาอุโบสถ. แม้ท่าน เศรษฐี พร้อมด้วยลูกเมียบริวารชน ได้อธิษฐานอุโบสถ. พวกที่รักษาอุโบสถแม่ทั้งหมด ไปที่อยู่ของตน ๆ นั่งนึกถึงศีล. พระโพธิสัตว์ทำงานตลอดวัน กลับมาในเวลาพระอาทิตย์ตกแล้ว. ลำดับนั้น พวกจัดอาหารได้ให้น้ำล้างมือแก่พระโพธิสัตว์ แล้วคดข้าวใส่ถาดส่งให้. พระโพธิสัตว์ ถามว่า วันอื่นๆ ในเวลาเช่นนี้ ได้มีเรื่องอ้ออิง แต่วันนี้เขาไปไหนกันหมด เมื่อได้ฟังว่า ทุกคนสมათานอุโบสถไปที่อยู่ของตน ๆ จึงคิดว่า เราเป็นคนทุศีลคนเดียว จักอยู่ไม่ได้ในกลุ่มของคนผู้มีศีลเหล่านี้ เมื่อเราอธิษฐานองค์อุโบสถเดี๋ยวนี้ จักเป็นอุโบสถกรรมหรือไม่หนอ คิดดังนี้แล้วจึงไปถามท่านเศรษฐี. ลำดับนั้น ท่านเศรษฐีกล่าวแก่พระโพธิสัตว์ว่า แน่ะพ่อ จะเป็นอุโบสถกรรมไปทั้งหมดไม่ได้ เพราะไม่ได้อธิษฐานแต่เช้า แต่ก็เป็นเพียงถึงอุโบสถกรรมเท่านั้น. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า เพียงเท่านี้ก็ช่างเถอะ ได้สมათานศีลในสำนักของท่านเศรษฐี อธิษฐานอุโบสถแล้วเข้าที่อยู่ของตน นอนนึกถึงศีลอยู่. ครั้นราตรีล่วงเข้าปัจฉิมยาม ลมพัดตกกวาดก็เกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ เพราะอดอาหารมาตลอดวัน. แม้ท่านเศรษฐีจะประกอบเภสัชต่าง ๆ นำมาให้บริโภค พระโพธิสัตว์ก็กล่าวว่า ข้าพเจ้าสมათานอุโบสถแล้ว โดยยอมสละชีวิต ด้วยคิดว่า จักไม่ทำลายอุโบสถ. เวทนากล้าแข็งได้

เกิดขึ้น. เวลารุ่งอรุณ พระโพธิสัตว์ไม่อาจดำรงสติไว้ได้. คนทั้งหลายคิดว่า พระโพธิสัตว์จักตายในบัดนี้ จึงได้นำไปให้นอนอยู่ ณ ที่โรงเก็บอาหาร.

ขณะนั้น พระเจ้าพาราณสี ทรงรถพระที่นั่งทำปทักษิณพระนคร ด้วยบริวารใหญ่ เสด็จถึงที่นั้น. พระโพธิสัตว์ได้เห็นสิริราชสมบัติของพระเจ้าพาราณสี เกิดความโลภอยากได้ราชสมบัติ เมื่อดับจิตแล้ว ได้ไปปฏิสนธิในครรภ์อัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี ด้วยอานิสงส์แห่งอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง. พระอัครมเหสีได้ครรภ์บริหารแล้ว พอถ้วนทศมาสก็ประสูติพระราชโอรส. พระประยูรญาติทั้งหลาย พากันถวายพระนามว่า อุทัยกุมาร. อุทัยกุมารนั้น ครั้นเจริญวัยแล้ว สำเร็จการศึกษาศิลปะทุกอย่าง ระลึกถึงบุญพวกรรมของตนได้ด้วยญาณ เครื่องระลึกชาติ จึงเปล่งอุทานเนื้อ ๆ ว่า นี่เป็นผลแห่งกรรมเล็กน้อยของเรา ดังนี้. ครั้นพระราชบิดาสวรรคตแล้ว ได้ครองราชสมบัติทอดพระเนตรดูสิริราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ แล้วเปล่าอุทานเช่นนั้นอีก.

อยู่มาวันหนึ่ง ชาวเมืองเตรียมการเล่นมหรสพในพระนคร. มหาชนพากันสนใจดูการเล่น. ครั้งนั้น บุรุษรับจ้างคนหนึ่ง อยู่ใกล้ประตูทิศอุดรเมืองพาราณสี เก็บทรัพย์กึ่งมาสก ที่ได้มาด้วยการรับจ้าง ตักน้ำไว้ที่ชอกอิฐกำแพงเมือง ได้อยู่ร่วมกับหญิงกำพร้าคนหนึ่ง ซึ่งเลี้ยงชีพด้วยการรับจ้างตักน้ำเหมือนกัน ในพระนครนั้น. หญิงนั้น

กล่าวกะเขาว่า นาย ในพระนครเขามีมหรสพกัน ถ้าท่านพอมีทรัพย์
อยู่บ้าง แม้เราทั้งสองก็จะไปเที่ยวเล่นกัน. เขาตอบว่า จ๊ะ เราพอมี
ทรัพย์.

มีเท่าไรนาย ?

มีอยู่กึ่งมาสก

ทรัพย์นั้นอยู่ไหน ?

ฉันเก็บไว้ในชอกอิฐใกล้ประตูทิศอุดร ที่เก็บทรัพย์ไกลจากที่
เราอยู่นี้ ๑๒ โยชน์ ก็ทรัพย์ในมือของเจ้า มีบ้างหรือ ?

มีจ๊ะ.

มีเท่าไร ?

มีอยู่กึ่งมาสกเหมือนกัน

ทรัพย์ของเธอถึงมาสก ของฉันถึงมาสก รวมเป็นหนึ่งมาสก
เราจักเอาทรัพย์นั้น ส่วนหนึ่งซื้อดอกไม้ ส่วนหนึ่งซื้อของหอม ส่วน
หนึ่งซื้อสุรา แล้วไปเที่ยวเล่นกัน ท่านจงไปนำทรัพย์ถึงมาสกที่เก็บไว้
มาเถิด.

บุรุษรับจ้างเร่งยินดีว่า ภรรยาเชื่อถ้อยคำของเรา จึงกล่าว
ว่า น้องรักเจ้าอย่าวิตกไปเลย ฉันจักนำทรัพย์นั้นมา ดังนี้ แล้วหลีก
ไป บุรุษรับจ้างมีกำลังเท่าช้างสาร เดินล่องมรรคาไปได้ ๖ โยชน์

ครั้งเวลาเที่ยง เดินเหยียบทรายร้อนราวกะว่าถ่านไฟ เขาร่ำเรงยินดี
เพราะอยากได้ทรัพย์ นุ่งห่มท่อนผ้ากาสาอะ ประดับใบตาลที่หู เดิน
ขับร้องเพลงเรื่อยเรื่อยไปผู้เดียว เดินผ่านไปทางพระลานหลวง.

พระเจ้าอุทัยราช เปิดสี่หับัญชรประทับยืนอยู่ ทอดพระเนตร
เห็นบุรุษรับจ้างเดินมาอย่างนั้น ทรงพระดำริว่า อะไรหนอที่ทำให้
บุรุษนี้ไม่ย่อท้อต่อลมและแดดเห็นปานนั้น มีความร่ำเรงยินดีเดินร้อง
เพลงไป เราจักถามเขาดู ดังนี้ แล้วทรงส่งบุรุษไปคนหนึ่งให้เรียกมา.
เมื่อบุรุษนั้นไปบอกว่า พระราชาตรัสเรียกท่าน เขาตอบว่า พระราชา
เป็นอะไรกับเรา เราไม่รู้จักพระราชา ดังนี้. จึงถูกนำตัวไปโดยการ
ใช้กำลัง ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะตรัส
ถามเขา ได้ตรัสคาถาของคาถา ความว่า :-

แผ่นดินร้อนเหมือนถ่านไฟ คารดาษาไป
ด้วยทรายอันร้อนเหมือนถ่านไฟ เมื่อเป็นเช่นนี้
เจ้ายังทำเป็นทองไม่รู้ร้อน ขับเพลงอยู่ได้ แดด
ไม่เผาเจ้าดอกหรือ เบื้องบนก็ร้อน เบื้องล่าง
ก็ร้อน เมื่อเป็นเช่นนี้ เจ้ายังทำเป็นทองไม่รู้
ร้อน ขับเพลงอยู่ได้ แดดไม่เผาเจ้าดอกหรือ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อังคารชาตา ความว่า แน่ะบุรุษ
ผู้เจริญ แผ่นดินนี้ร้อนระอุประดุจถ่านเพลิง.

บทว่า **กุกุพานุกตา** ความว่า คายไปด้วยทรายร้อนราวกะ
เถาริ่ง กล่าวคือ เถ้านร้อนทั่วแล้ว.

บทว่า **วตุทานิ** ความว่า เจ้ายังทำเป็นทองไม่รู้ร้อน จับเพลิง
จับอยู่ได้.

บุรุษรับจ้างนั้น ได้ฟังคำรัสของพระราชาแล้ว ได้กราบทูลเป็น
คาถาที่ ๓ ความว่า :-

ข้าแต่พระราชา แดดหาเผาข้าพระองค์

ไม่ว่าวัดตุกามและกิเลสกาม ย่อมเผาข้า

พระองค์ เพราะว่าความประสงค์หลาย ๆ อย่าง

มีอยู่ ความประสงค์เหล่านั้น ย่อมเผาข้าพระ-

องค์ แดดหาได้เผาข้าพระองค์ไม่ว่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาตปฺปา** ได้แก่ วัดตุกามและ
กิเลสกาม ก็วัดตุกามและกิเลสกามเหล่านั้น ย่อมเผาเผาบุรุษ เพราะ
เหตุนี้ บุรุษรับจ้างจึงเรียกวัดตุกามและกิเลสกามเหล่านั้นว่า อาตปฺปา.

บทว่า **อตฺตา** **หิ** **วิวิธา** ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ความ
ประสงค์หลายอย่าง กล่าวคือกิจการต่างๆ ที่จะต้องทำ เพราะอาศัย
วัดตุกามและกิเลสกาม ของข้าพระองค์มีอยู่ วัดตุกามและกิเลสกาม
เหล่านั้น เผาข้าพระองค์ ส่วนแดดไม่ชื่อว่า เผาข้าพระองค์.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามบุรุษรับจ้างว่า ความประสงค์ของ
เจ้าเป็นอย่างไร ?

เขกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์อยู่ร่วม
กับหญิงกำพร้าใกล้ประตูทิศทักษิณ นางนั้นถามข้าพระองค์ว่า นายเรา
จักไปดูการเล่นมหรสพ ท่านมีทรัพย์อยู่ในมือบ้างไหม ? ข้าพระองค์
ได้กล่าวกะนางว่า ทรัพย์เราฝังเก็บไว้ที่ซอกกำแพงใกล้ประตูด้านทิศอุดร
นางกล่าวว่า ท่านจงไปนำทรัพย์นั้นมา เราทั้งสองจักไปดูการเล่น
มหรสพ แล้วส่งข้าพระองค์มา ถ้อยคำของนางนั้นจับใจข้าพระองค์
เมื่อข้าพระองค์ระลึกถึงถ้อยคำของนางนั้น ความร้อนคือกำย่อมเผาเอา
ความประสงค์ของข้าพระองค์เป็นอย่างนี้ พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า
ถ้าเมื่อเจ้าไม่ย่อท้อต่อลมและแดดเห็นปานนี้ อะไรเป็นเหตุให้เจ้ายินดี
เดินร้องเพลง. บุรุษนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้า
พระองค์นำทรัพย์ที่ฝังไว้นั้นมาได้แล้ว จักอภิรมย์กับนางนั้น ด้วยเหตุ
ดังกราบทูลมานี้ ข้าพระองค์จึงยินดีขับเพลงขับ. พระราชาตรัสถามว่า
แน่ะบุรุษผู้เจริญ ก็ทรัพย์ที่ฝังเก็บไว้ที่ประตูด้านทิศอุดร มีประมาณ
แสนหนึ่งได้ไหม เขกราบทูล ไม่มีถึงดอก พระพุทธเจ้าข้า. พระ-
ราชาตรัสถามโดยลำดับว่า ถ้าเช่นนั้น มีห้าหมื่น สี่หมื่น สามหมื่น
สองหมื่น หนึ่งหมื่น ห้าพัน ห้าร้อย สี่ร้อย สามร้อย สองร้อย
หนึ่งร้อย ห้า สี่ สาม สอง หนึ่งกหาปณะ ครึ่งกหาปณะ หนึ่งบาท

สี่มาสก สาม สอง หนึ่งมาสก. บุษรับจ้างปฏิเสธทุกขั้นตอน เมื่อพระราชารัสว่า ครึ่งมาสก เขกราบทูลว่า ไขแล้ว พระเจ้าข้า ทรัพย์ของข้าพระองค์มีเพียงเท่านี้ ข้าพระองค์เดินมาด้วยนึกในใจว่า นำทรัพย์มาได้แล้ว จักอภิมรณกับนางดังนี้ ด้วยปีติโสมนัสนั้น ลมและแดดนั้น จึงไม่เชื่อว่า แผลเผาข้าพระองค์.

ลำดับนั้น พระราชารัสกะบุษนั้นว่า แน่บุษผู้เจริญ แดดร้อนถึงเพียงนี้ เจ้าอย่าไปที่นั่นเลย เราจะให้ทรัพย์ครึ่งมาสกแก่เจ้า. เขกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์จักตั้งอยู่ในพระดำรัสของพระองค์ รับเอาทรัพย์ครึ่งมาสกนั้น และจักไม่ทำทรัพย์ที่ฝังไว้ให้เสียไป ข้าพระองค์จักไปถือเอาทรัพย์นั้น ไม่ยอมให้เสียเป้าหมายของการเดินทาง. พระราชารัสว่า แน่บุษผู้เจริญ เจ้าจงกลับเถิด เราจักให้ทรัพย์แก่เจ้าหนึ่งมาสก สองมาสก พระองค์ตรัสพระราชทานเพิ่มขึ้น โดยทำนองนี้จนถึงโกฏิ ร้อยโกฏิ และทรัพย์กำหนดนับไม่ได้ แล้วตรัสให้เขากลับเสีย เขกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์ขอรับทรัพย์ที่พระราชทาน แม้ทรัพย์ที่ฝังไว้ ก็จักไปเอา. ต่อจากนั้น พระราชาได้ตรัสเล่าโลมด้วยฐานันครมีตำแหน่งเศรษฐี เป็นต้น จนถึงจะให้ดำรงตำแหน่งอุปราช ด้วยพระดำรัสว่า เราจักได้ท่านครองราชสมบัติครั้งหนึ่ง จงกลับเสียเถิด ดังนี้ เขาจึงยินยอมรับพระดำรัส.

พระราชาทรงบังคับอำมาตย์ทั้งหลายว่า พวกเจ้าจงไปแต่งหมวดให้สหายของเรา แล้วให้อำบนำแต่งตัว แล้วนำมาหาเรา. พวกอำมาตย์ได้กระทำตามรับสั่งนั้น. พระราชาแบ่งราชสมบัติออกเป็นสองส่วน พระราชทานให้บุรุษรับจ้างนั้น ครอบครองราชสมบัติครึ่งหนึ่ง. บางอาจารย์กล่าวว่า ก็บุรุษรับจ้างนั้น ครอบครองราชสมบัตินั้นแล้ว ยังไปข้างทิศอุดร ด้วยความรักทรัพย์ครึ่งมาสก. เหตุนั้นเขาจึงได้นามว่า อัชฌมาสกราช.

พระเจ้าอุทัยราชกับพระเจ้าอัชฌมาสกราช ทรงสามัคคีสนิทสนมกัน ครอบครองราชสมบัติ วันหนึ่งเสด็จไปพระราชอุทยาน. พระเจ้าอุทัยราช ทรงกีฬาในพระราชอุทยานนั้นจนเหนื่อยแล้ว เอาพระเศียรพาดลงบนพระเพลาของพระเจ้าอัชฌมาสกราช บรรทมหลับไป. เมื่อบรรทมหลับสนิทแล้ว พวกราชบริพารก็พากันไปเล่นกีฬาในที่นั้น ๆ. พระเจ้าอัชฌมาสกราชทรงดำริว่า ประโยชน์อะไรที่เราจะเสวยราชสมบัติกึ่งหนึ่งอยู่เป็นนิตย์ เราจักปลงพระชนม์พระเจ้าอุทัยราชเสียแล้ว เสวยราชสมบัติ แต่ผู้เดียวดีกว่า ดังนี้แล้ว จึงชักพระแสงดาบออกจากฝักคิดจะปลงพระชนม์พระเจ้าอุทัยราชเสีย แล้วมาหวนคิดขึ้นว่า พระราชาองค์นี้ได้ทำเราผู้เป็นคนจน คนกำพร้าให้มียศศักดิ์เสมอด้วยพระองค์ และตั้งเราไว้ในอิสราภาพใหญ่ยิ่ง การที่เราเกิดปรารถนาจะฆ่าผู้ที่ให้ยศแก่เราถึงเพียงนี้ เป็นเรื่องที่เราไม่สมควรทำเลย คิดดังนี้แล้ว จึงยังสติ

ได้ สอดพระแสงดาบเข้าฝัก แต่หวนคิดแล้วคิดเล่าถึงสองครั้งสามครั้ง จิตคิดขำนั้น ยังไม่สงบลงได้. ที่นั่น จึงตั้งพระทัยสะกดจิต คิดว่า จิตดวงนี้เกิดขึ้นบ่อย ๆ ก็จะมีประกอบเราไว้ในกรรมลามก จึงแจ้ง พระทัยขำพระแสงดาบไปบนพื้นดิน พลุกพระเจ้าอุทัยราชาให้ตั้ง บรรทม แล้วหมอบลงแทบพระบาท กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ขอ พระองค์จงงดโทษแก่ข้าพระองค์เถิด. พระเจ้าอุทัยราชาตรัสว่า คุณก่อน สหาย โทษในระหว่างท่านกับเราไม่มีมิใช่หรือ ?

มีพระองค์ หม่อมฉันได้ทำอย่างนี้ ๆ.

ถ้าเช่นนั้นเรายกโทษให้ท่าน ก็เมื่อท่านอยากได้ครองราชสมบัติ ก็จงครองราชสมบัติเถิด ส่วนเราก็คงเป็นอุปราชทำนุบำรุงท่าน.

พระเจ้าอัทธมาศกราชกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ข้าพระองค์ ไม่ต้องการราชสมบัติ เพราะตณหานี้จักให้ข้าพระองค์ไปเกิดในอบาย พระองค์จงครอบครองราชสมบัติของพระองค์แต่เพียงผู้เดียวเถิด ข้า พระองค์จักขอลาบวช มุสราภแห่งกามคุณ ข้าพระองค์เห็นแล้ว ความ จริงกามคุณนี้เจริญแก่ผู้ดำรงอยู่ บัดนี้แต่ไป ข้าพระองค์จักไม่ดำรงถึง อีกเลย ดังนี้ เมื่อจะเปล่งอุทาน จึงตรัสคาถาที่ ๔ ความว่า :-

ดูก่อนงาม เราได้เห็นมุสราภของเจ้า

แล้ว เจ้าเกิดจากความดำริ เราก็จักไม่ดำริถึงเจ้า

อีกละ เจ้าจักไม่เกิดด้วยอาการอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว ความว่า เจ้าจักไม่มีในภายใน
ของเราด้วยอาการอย่างนี้. บทว่า น โหหิติ ความว่า เจ้าจักไม่เกิด
ขึ้น. ก็แหละครั้งตรัสดังนี้แล้ว เมื่อจะแสดงธรรมแก่มหาชนผู้ประ-
กอบในกามต่อไป จึงตรัสคาถาที่ ๕ ความว่า :-

กามเมื่อน้อยก็ไม่พอแก่มหาชน มหาชน
ย่อมไม่อึดด้วยกามเม้มาก น่าสลดใจที่พวก
คนพาลพากันบ่นว่า รูป เสียงเหล่านั้น จะมี
แก่เรา กุลบุตรผู้ประกอบความเพียร พึงเว้น
ให้ขาดเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหหา เป็นบทแสดงถึงความสลดใจ.
บทว่า ชคฺคโต แปลว่า ผู้เพียรเจริญอยู่.

ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ ข้าแต่มหาราชเจ้า วัตถุประสงค์และกิเลส-
กามเมื่อน้อย ก็ไม่พอเพียงสำหรับมหาชนนี้ มหาชนย่อมไม่อึดด้วย
วัตถุประสงค์และกิเลสกามเม้มาก น่าสลดใจที่พวกคนพาลพากันบ่นว่า รูป
เสียงเหล่านี้ จะมีแก่เรา กุลบุตรผู้หมั่นประกอบความเพียร เจริญโพธิ-
ปักขิยธรรม ยังวิปัสสนาให้เจริญแล้ว พึงรู้แจ้งแทงตลอดได้ ก็รู้แจ้ง
ได้ด้วยกำหนัดรู้ การละและการตรัสรู้ แล้วละได้.

พระเจ้าอัทธมาศกราช ครั้นแสดงธรรมแก่มหาชนอย่างนี้แล้ว

ให้พระเจ้าอุทัยราชทรงปกครองราชสมบัติ ละมหาชนผู้มีหน้าชุ่มด้วย
น้ำตาร้องไห้อยู่ เข้าหิมวันตประเทศ บวชแล้วยังฉานและอภิญญาให้
เกิด. เมื่อพระเจ้าอัทธมาศกราชบวชแล้ว พระเจ้าอุทัยราช เมื่อจะ
เปล่งอุทานให้ครบกระบวนถ้วนความ จึงตรัสคาถาที่ ๖ ความว่า :-

การที่เราได้เป็นพระเจ้าอุทัยราชถึงความ

เป็นใหญ่ นี้เป็นผลแห่งกรรม มีประมาณน้อย

ของเรา มาณพิตละกามราคะออกบวชแล้ว

มานพนั้นชื่อว่าได้ลาภดีแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทโย** พระเจ้าอุทัยราชตรัสหมายถึง
พระองค์เอง. บทว่า **มหตฺตปฺตฺตํ** ความว่า ถึงความเป็นใหญ่ ได้แก่
บรรลุถึงซึ่งอิสริยยศอันไพบุลย์. บทว่า **มาณวุสฺส** ความว่า ชื่อว่า
เป็นลาภอันมาณพผู้เป็นสหายของเรา ผู้ซึ่งอยู่ได้ดีแล้ว. พระเจ้าอุทัย-
ราช ตรัสไว้โดยมีความมุ่งหมายว่า มาณพิตละกามราคะ ออกบวชแล้ว
ดังนี้เท่านั้น.

เนื้อความของคาถานี้ไม่มีใครรู้. อยู่มาวันหนึ่ง พระอักรมเหสี
ทูลถามเนื้อความของพระคาถาแก่พระราชชา. ก็พระราชชา มีนายช่างกัลบก
คนหนึ่ง ชื่อ **คังคมาล**. นายคังคมาลนั้น เมื่อจะแต่งพระมัสสุพระราชชา

ได้ทำบริกรรมด้วยมิดโกนก่อน แล้วจึงถอนพระโลมา ด้วยแหนบภายหลัง. เวลาที่บริกรรมด้วยมิดโกน พระราชาทรงมีความสุข เวลาที่ถอนพระโลมา พระราชาทรงมีความสุขทุกข์. นายช่างกัลบกนั้น ประสงค์จะให้พระราชาพระราชทานพรก่อน และหวังว่าจะปลงพระศกบนพระเศียร ต่อภายหลัง.

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาได้ตรัสบอกความเรื่องนั้นแก่พระราชเทวีว่า น้องรัก นายมงคลกัลบกของเราเป็นคนโง่ เมื่อพระราชเทวีทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ นายมงคลกัลบกทำอะไรจึงจะควร ตรัสว่า ควรจะถอนเส้นโลมาก่อน แล้วจึงทำบริกรรมด้วยมิดโกนต่อภายหลัง. พระราชเทวีให้เรียกนายช่างกัลบกมาตรัสว่า คราวนี้เมื่อถึงวันที่จะแต่งพระมัสสุถวายพระราชา ท่านพึงถอนเส้นพระโลมาก่อน แล้วทำบริกรรมด้วยมิดโกนต่อภายหลัง เมื่อพระราชาทรงประทานพรให้ ท่านพึงกราบทูลว่า ไม่ต้องการอย่างอื่น ขอพระองค์จงบอกเนื้อความแห่งอุทยานคาถาของพระองค์ เราจักให้ทรัพย์เป็นอันมากแก่ท่าน. นายช่างกัลบก รับพระเสาวนีย์ว่า ดีแล้ว ครั้นถึงวันที่จะแต่งพระมัสสุ ได้หยิบแหนบก่อน เมื่อพระราชเทวีตรัสถามว่า แน่คังคมาล ทำไมเจ้าจึงไม่กระทำเหมือนครั้งก่อน ๆ เขากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ธรรมดาช่างกัลบกยอมทำแม้สิ่งที่ไม่เคยทำ ทูลแล้วก็ถอนพระโลมาก่อน แล้วทำบริกรรมด้วยมิดโกน ในภายหลัง. พระราชาตรัสว่า เจ้าจงรับ

พร. ช่างกลับกราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่ต้องการอย่างอื่น. ขอพระองค์
จงตรัสบอกเนื้อความของอุทานคาถา. พระราชาทรงละอายพระทัยที่จะ
ตรัสบอก เรื่องที่พระองค์เป็นคนยากจน จึงตรัสว่า เจ้าต้องการพร
ข้อนี้ทำไม จงรับพรอย่างอื่นเถิด. ช่างกลับกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์จงทรงประทานพรข้อนี้ แก่ข้าพระองค์เถิด
พระเจ้าข้า. พระราชาทรงกลัวมุสาวาทกรรม จึงทรงรับคำ แล้วรับสั่ง
ให้จัดแจงตกแต่งสิ่งทั้งปวง ตามนัยที่กล่าวแล้วในกุ่มมาสปิณฑชาดก
ประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์ ตรัสเล่า ปุริมกิริยาทั้งปวงว่า ดูก่อนกัมมมาละ
ในภพก่อนเราเกิดเป็นคนจนที่เมืองนี้ มีศรัทธารักษาศีลครึ่งวัน จุตจาก
อิตถภพนั้น ได้มาเกิดในตระกูลกษัตริย์ ชื่อว่า อุทัยราช ด้วยเหตุนี้
เราจึงกล่าวครึ่งคาถาข้างต้น ครั้นสหายของเราละกามราคะไปบวชแล้ว
เราเป็นคนประมาท หลงครองราชาสมบัติอยู่นี้เอง ด้วยเหตุนี้ เราจึง
กล่าวครึ่งคาถาข้างท้าย พระราชาตรัสบอกเนื้อความแห่งอุทาน ด้วย
ประการฉะนี้.

ช่างกลับฟังเรื่องราวนั้นแล้ว คิดว่า ได้ยินว่าพระราชาได้
ราชาสมบัตินี้ ด้วยการรักษาอุโบสถครึ่งวัน ขึ้นชื่อว่ากุศลอันบุคคลควรทำ
ถ้ากระไร เราพึงบวชสร้างที่พึงของตนเถิด คิดแล้วก็ละวงศ์ญาติและ
โภคสมบัติ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตบรรพชา แล้วไป
หิมวันตประเทศ บวชเป็นฤาษี ยกไตรลักษณ์ขึ้นเจริญวิปัสสนา ก็สำเร็จ

ปัจเจกโพธิญาณ ครองบาตรจีวรที่เกิดขึ้นด้วยฤทธิ์ จำพรรษาที่ภูเขาคันธมาทน์ ห้ำพรรษา คิดว่า จักเยี่ยมพระเจ้าพาราณสี จึงเหาะมานั่งอยู่บนมณฑลศิลา ในมณฑลราชอุทยาน. คนเหล่าพระราชอุทยานจำได้ จึงไปกราบทูลพระราชาวา ขอเดชะ นายช่างกัลบกคังคาลมาล เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เหาะมานั่งอยู่ในมณฑลราชอุทยาน. พระราชาทรงสดับแล้ว รีบเสด็จออกมาด้วยหวังว่า จักไหว้พระปัจเจกพุทธเจ้า. พระราชชนนี ก็เสด็จออกไปพร้อมกับพระราชา. พระราชาเสด็จเข้าสู่พระราชอุทยานไหว้พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พร้อมด้วยบริษัฏ. พระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อจะทำปฏิสันถารกับพระราชา ได้เรียกพระราชาตามนามสกุลว่า ลูก่อนพรหมทัต พระองค์เป็นผู้ไม่ประมาท ครองราชสมบัติโดยธรรม บำเพ็ญบุญมีให้ทานเป็นต้นอยู่หรือ ดังนี้แล้ว ทำปฏิสันถาร. พระราชชนนีได้สดับดังนั้น ทรงพระพิโรธว่า คังคมาลนี้ มีชาติเป็นคนเลว ลามก เป็นลูกช่างกัลบก ไม่รู้จักประมาณตน เรียกโอรสของเรา ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นกษัตริย์โดยชาติ โดยชื่อว่า พรหมทัต ดังนี้ จึงตรัสกาลาที่ ๗ ความว่า :-

สัตว์ทั้งหลาย ย่อมละกรรมชั่วด้วยตะบะ

แต่สัตว์เหล่านั้น จะละความเป็นคน ผู้ใช้หม้อ

ตักน้ำให้เขาอาบได้หรือ แน่ะ คังคมาละ การที่

ท่านข่มขี้ด้วยตบะ แล้วร้องเรียกโอรสของเรา

โดยชื่อว่าพรหมทัตในวันนี้ นั่น ไม่เป็นการ

สมควรเลย.

กาลานั้น มีอธิบายดังนี้ พระราชชนนีตรัสว่า สัตว์ทั้งหลาย
เหล่านี้ ย่อมละบาปกรรมได้ด้วยตบะ คือตบะคุณที่ตนสร้างสมไว้ แต่
ตบะเหล่านั้นจะละความเป็นผู้ใช้หม้อตักน้ำให้เขาอาบได้ด้วยหรือ แน่
คงมาละ การที่ท่านใช้ตบะของตนข่มขี้ เรียกโอรสของเราโดยชื่อว่า
พรหมทัตในวันนี้ นั่น เป็นการไม่สมควรเลย.

พระราชাত্রัสห้ามพระชนนีแล้ว เมื่อจะประกาศคุณของพระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า จึงตรัสคาถาที่ ๘ ความว่า :-

ข้าแต่เสด็จแม่ เราทั้งหลายพร้อมทั้ง

พระราชาและอำมาตย์ พวกนี้ไหว้พระปัจเจก-

พุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น เป็นผู้อันชน

ทั้งปวงไหว้แล้ว เชิญเสด็จแม่ทอดพระเนตร

ดูผลแห่งขันติและโสรจจะ ในปัจจุบันเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ขนฺติโสรจฺจสุต ได้แก่ อธิวาสน-
ขันติและโสรจจะ. บทว่า ตํ วนฺทาม ความว่า ข้าแต่เสด็จแม่ บัดนี้

เราทั้งหลาย ทั้งพระราชา ทั้งอำมาตย์ ทุกถ้วนหน้าพากันไหว้พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า ขอเสด็จแม่จรงเห็นผลแห่งขันติและโสรจจะเกิด.

เมื่อพระราชาตรัสห้ามพระราชชนนีแล้ว มหาชนที่เหลือพากัน
ลุกขึ้นกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ การที่คนต่ำช้าเห็นปานนี้
เรียกพระองค์โดยชื่อไม่สมควรแก่พระองค์เลย. พระราชาทรงห้ามมหา-
ชนแล้ว เพื่อจะแสดงคุณของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น จึงตรัสคาถา
สุดท้าย ความว่า :-

ท่านทั้งหลาย อย่าได้กล่าวอะไร ๆ ะ

ท่านคัมภีระ ผู้เป็นพระปัจเจกมุณี ศึกษา

อยู่ในคลองมุณี ความจริงพระปัจเจกพุทธเจ้า

ทั้งหลายข้ามแล้ว หมดความเศร้าโศกเที่ยวไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มุณินิ ได้แก่ อาคาริกมุณี อานาคา-
ริกมุณี เสขมุณี อเสขมุณี และพระปัจเจกมุณี. บทว่า โมนปเตสุ
ติกุขมานิ ความว่า ผู้ศึกษาอยู่ในคลองมุณี กล่าวคือโพธิปักขิยธรรม
เพราะเป็นข้อปฏิบัติ อันเป็นบุรพภาค. บทว่า อณฺณว ได้แก่ สมุท
คือสงสาร. พระราชาครั้นตรัสดังนี้แล้ว ได้ถวายนมัสการพระปัจเจก-

พุทธเจ้า ตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระคุณเจ้าได้โปรดอดโทษแก่
พระราชชนนีด้วยเถิด.

พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่ ถวายพระพรมหาบพิตร อาตมา
อดโทษให้.

แม้พวกราชบริษัท ก็พากันขอขมาโทษพระปัจเจกพุทธเจ้า.
พระราชอาชญาพระปัจเจกพุทธเจ้า เพื่อให้อยู่กับพระองค์ต่อไป.
พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ได้ถวายปัญญา เมื่อบริษัทพร้อมด้วยพระราช
กำลังแลดูอยู่นั่นเอง ได้ลอยขึ้นไปในอากาศ ถวายโอวาทแต่พระราช
แล้วเหาะไปยังภูเขาคันธมาทน์.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว
ตรัสว่า ดูก่อนอุบาสกทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าการอยู่รักษาอุโบสถ เป็นกิจที่
บุคคลควรอยู่รักษาด้วยประการฉะนี้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าในครั้งนั้น ได้ปรินิพพานแล้ว พระเจ้าอัทธมาสกราช
ได้มาเป็นพระอานนท์ พระราชชนนีได้มาเป็นพระมหามายา พระ-
อักรมเหสี ได้มาเป็นมารดาพระราहुล ส่วนพระเจ้าอุทัยราช ได้มาเป็น
เรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาคังคมาลชาดกที่ ๕

๖. เจริยราชชาดก

ว่าด้วยเชษฐาปจายนธรรม

[๑๑๖๓] เชษฐาปจายนธรรม อันบุคคลใดทำลาย แล้ว ย่อมทำลายบุคคลนั้นเสียโดยแท้ เชษฐาปจายนธรรม อันบุคคลใดไม่ทำลายแล้ว ย่อมไม่ทำลายบุคคลนั้น แม่สักหน่อยหนึ่ง เพราะเหตุนั้นแล พระองค์ไม่ควรทำลายเชษฐาปจายนธรรมเลย เชษฐาปจายนธรรมที่ พระองค์ทำลายแล้ว อย่าได้กลับมาทำลาย พระองค์เลย.

[๑๑๖๔] เมื่อพระองค์ยังตรัสคำกล่าบลอกอยู่ เทวดาทั้งหลายก็จะพากันหลีกหนีไปเสีย พระโอรสจักมีกลิ่นบูดเน่า เหม็นฟุ้งไป ผู้ใดรู้อยู่ เมื่อถูกถามปัญหาแล้ว แกล้งป้อนปัญญานั้น ไปเสียอย่างอื่น ผู้นั้นย่อมพลัดพรากจากฐานะ ของตน แล้วถูกแผ่นดินสูบ.

ข้าแต่พระเจ้าเจติยราช ถ้าพระองค์ตรัส

สั่งวาจา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราชวัง
ตามเดิมได้ ถ้ายังตรัสมูสาวาทอยู่ พระองค์ก็
จะดำรงอยู่ได้ เพียงบนพื้นดิน ไม่สามารถจะ
ลอยขึ้นสู่อากาศได้อีก.

[๑๖๖๕] พระราชาพระองค์ใดทรงทราบอยู่ ถูก
เขาถามปัญหาแล้วแก้งทำมูสาวาท พยากรณ์
ปัญหานั้นไปเสียอย่างอื่น ในแวนแคว้นของ
พระราชาพระองค์นั้น ฝนย่อมตกในเวลาไม่ใช่
ฤดูกาล ย่อมไม่ตกต้องตามฤดูกาล.

ข้าแต่พระเจ้าเจติยราช ถ้าพระองค์ตรัส

สั่งวาจา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราช
วังตามเดิมได้ ถ้าพระองค์ตรัสมูสาวาทอยู่ ก็
จะถูกแผ่นดินสูบลงไปอีก.

[๑๖๖๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในทิศ พระ-
ราชาพระองค์ใดทรงทราบอยู่ ถูกเขาถามปัญหา
แล้วแก้งตรัสแก้เป็นปัญหานั้นไปเสียอย่างอื่น

พระชีวหาของพระราชาพระองค์นั้นจะแตก
เป็นสองแฉก เหมือนลีนุง.

ข้าแต่พระเจ้าเจติยราช ถ้าพระองค์ตรัส
สั่งจวจา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราช-
วังตามเดิมได้ ถ้าพระองค์ยังตรัสมุตสาวาทอยู่
ก็จะถูกแผ่นดินสูบ ลึกลงไปอีก.

[๑๖๖๗] ข้าแต่พระราชผู้เป็นใหญ่ในทิศ พระ-
ราชาพระองค์ใดทรงทราบอยู่ เมื่อถูกถามปัญหา
แล้วแกล้งตรัสแก้ ปัญหา นั้นไปเสียอย่างอื่น
พระชีวหาของพระราชาพระองค์นั้น จะไม่มี
เหมือนปลาฉนั้น.

ข้าแต่พระเจ้าเจติยราช ถ้าพระองค์ตรัส
สั่งจวจา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราช-
วังตามเดิมได้ ถ้าพระองค์ยังตรัสมุตสาวาทอยู่
ก็จะถูกแผ่นดินสูบ ลึกลงไปกว่านี้อีก.

[๑๖๖๘] พระราชาพระองค์ใด ทรงทราบอยู่ เมื่อ
ถูกถามปัญหาแล้ว แกล้งตรัสแก้ปัญหานั้นไป

เสียอย่างอื่น พระราชาพระองค์นั้น จะมีแต่
พระธิดาเท่านั้นมาเกิด ห้ามมีพระราชโอรส
เกิดในราชสกุลไม่.

ข้าแต่พระเจ้าเจตियราช ถ้าพระองค์ตรัส
สั่งวาจา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราช-
วังตามเดิมได้ ถ้าพระองค์ยังตรัสมูสาวาทอยู่
ก็จะถูกแผ่นดินสูบ ลึกลงยิ่งกว่านี้อีก.

[๑๖๖๕] พระราชาพระองค์ใด ทรงทราบอยู่ เมื่อ
ถูกถามปัญหาแล้ว แกล้งตรัสแก้ปัญหานั้น
ไปเสียอย่างอื่น พระราชาพระองค์นั้นจะไม่มี
พระราชโอรส ถ้ามีก็จะพากันหลีกหนีไปยัง
ทิศน้อยทิศใหญ่.

ข้าแต่พระเจ้าเจตियราช ถ้าพระองค์ตรัส
สั่งวาจา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราช-
วังตามเดิมได้ ถ้าพระองค์ยังตรัสมูสาวาทอยู่
ก็จะถูกแผ่นดินสูบ ลึกลงยิ่งกว่านั้นลงไปอีก.

[๑๑๓๐] พระเจ้าเจติยราชนั้น แต่ก่อนเคยเสด็จ
เที่ยวไปได้ในอากาศ ภายหลังถูกพระฤๅษีสาบ
แล้ว เสื่อมจากอำนาจ ถึงกำหนดเวลาของตน
แล้ว ก็ถูกแผ่นดินสูบ.

เพราะเหตุนี้แหละ บัณฑิตทั้งหลายจึง
ไม่สรรเสริญนันทาคติ บุคคลไม่พึงเป็นผู้มีจิต
ถูกนันทาคติเป็นต้นประทุษร้าย พึงกล่าวแต่
คำสัตย์เท่านั้น.

จบ เจติยราชชาดกที่ ๖

อรรถกถาเจติยราชชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
พระเทวทัตตอนถูกแผ่นดินสูบ จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า **ธมฺโม**
หเว หโต หนฺติ ดังนี้.

ความย่อมีว่า วันนี้ ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า
ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย พระเทวทัตทำมุสาวาท ถูกแผ่นดินสูบ มีอเวจี
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย บัดนี้พวกเขอนั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไร ? เมื่อภิกษุเหล่านั้น

กราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนนิกขุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นที่พระเทวทัตทำมุสาวาทแล้วถูกแผ่นดินสูบ แม้ในกาลก่อนพระเทวทัตก็ทำมุสาวาท แล้วถูกแผ่นดินสูบเหมือนกันดังนี้ แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล ครั้งปฐมกัป มีพระราชาทรงพระนามว่า มหาสัมมตะ ทรงมีพระชนมายุได้หนึ่งอสงไขย. พระโอรสของพระองค์มีพระนามว่า โรชะ พระโอรสของพระเจ้าโรชะ มีพระนามว่า วรโรชะ โอรสของพระเจ้าวรโรชะ มีพระนามว่า กัลยาณะ โอรสของพระเจ้ากัลยาณะ มีพระนามว่า วรกัลยาณะ โอรสของพระเจ้าวรกัลยาณะ มีพระนามว่า อุโบสถ โอรสของพระเจ้าอุโบสถ มีพระนามว่า วรอุโบสถ โอรสของพระเจ้าวรอุโบสถ มีพระนามว่า มันทาตุ โอรสของเจ้ามันทาตุ มีพระนามว่า วรมันทาตุ โอรสของพระเจ้าวรมันทาตุ มีพระนามว่า วระ โอรสของพระเจ้าวระ มีพระนามว่า อุปวระ แต่บางคนก็เรียกว่า อุปริจระ.

พระเจ้าอุปจिरราชนั้น ครองราชสมบัติ อยู่ ณ โสตถิยนคร ในเจดีย์รัฐ พระองค์ประกอบด้วยฤทธิ์ ๔ อย่าง มักเสด็จไปเบื้องบน คือเสด็จไปโดยอากาศ มีเทพบุตร ๔ องค์ ถือพระบรรครักษาอยู่ทั้ง ๔ ทิศ มีกลิ่นจันทน์หอมฟุ้งออกจากพระวรกาย มีกลิ่นอุมลหอมฟุ้งออกจากพระโอษฐ์. พระองค์มีพราหมณ์ชื่อว่ากปิลเป็นปุโรหิต. กปิลพราหมณ์ มีน้องชายชื่อ โกรกลัมพกะ เป็นพาลสหาย เคยเล่าเรียนศิลปะในสำนัก

อาจารย์เดียวกันกับพระราชา. ในสมัยที่พระราชายังเป็นพระราชกุมาร พระองค์ได้ทรงปฏิญาณกะโกรกัณหพรหมณ์ไว้ว่า เมื่อเราได้ครองราชสมบัติแล้ว จักให้ตำแหน่งปุโรหิตกับท่าน. ครั้นพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ก็ไม่อาจถอดกปิลพรหมณ์ ซึ่งเป็นปุโรหิตของพระชนมออกจากตำแหน่งปุโรหิตได้. ก็เมื่อถอดปุโรหิตเข้าเฝ้า พระองค์ก็ทรงแสดงความขำเกรง ด้วยความเคารพในปุโรหิตนั้น. พรหมณ์สังเกตเห็นอาการนั้นแล้วคิดว่า ธรรมดาการครองราชสมบัติ ต้องบริหารกับผู้ที่มีวัยเสมอกันจึงจะดี เราจักทูลลาพระราชาบวช ดังนี้แล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์เป็นคนแก่ ที่เรือนมีกุมารอยู่คนหนึ่ง ขอพระองค์จงตั้งกุมารนั้นให้เป็นปุโรหิต ข้าพระองค์จับบวช ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้วตั้งบุตรไว้ในตำแหน่งปุโรหิต เข้าพระราชอุทยาน บวชเป็นฤๅษี ยังฉานและอภิญญาให้เกิดแล้ว อยู่ในพระราชอุทยานนั่นเอง โดยอาศัยบุตรเป็นผู้บำรุง.

โกรกัณหพรหมณ์ ผูกอาฆาตพี่ชายว่า พี่ชายของเรานี้แม้บวช ก็ยังไม่ให้ฐานันดรแก่เรา วันหนึ่งขณะที่สนทนากัน พระราชาตรัสถามว่า โกรกัณหพะคะ ท่านไม่ได้ตำแหน่งปุโรหิตดอกหรือ? เขากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่ได้ทำ พี่ชายของข้าพระองค์ทำ.

พระราชารับสั่งว่า ก็พี่ชายของท่านบวชแล้ว มิใช่หรือ?

เขาทูลว่า พระเจ้าข้า เขาบวชแล้ว แต่เขาได้ให้พระองค์ประ-

ทานฐานันดรแก่บุตรของเขา.

ถ้าเช่นนั้น ท่านจะให้เราทำอะไร ?

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์ไม่อาจให้พระองค์ถอดพี่ชายเสียจากฐานันดร อันสืบเนื่องมาตามประเพณี แล้วแต่งตั้งข้าพระองค์เป็นปุโรหิต.

เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจักแต่งตั้งท่านให้เป็นใหญ่ แล้วทำพี่ชายของท่านให้เป็นน้องชาย.

พระองค์จักทำได้อย่างไร ?

เราทำได้โดยมุสาวาท.

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ไม่ทรงทราบดอกหรือ แต่ไรมา พี่ชายของข้าพระองค์มีวิชาประกอบด้วยธรรมนำอศจรรย์ยิ่งนัก เขาจักลวงพระองค์ด้วยอุบายที่ไม่จริง เช่น จักทำเป็นเทพบุตรสิ่งศักดิ์หายตัว จักทำกลิ่นหอมที่ฟุ้งจากพระวรกาย และพระโอษฐ์ให้เป็นเหมือนกลิ่นเหม็น จักทำพระองค์ให้เป็นเหมือนพลัดตกจากอากาศ ยืนอยู่บนพื้นดิน พระองค์จักเป็นเหมือนลูกแผ่นดินสูบที่นั่น พระองค์จักไม่อาจดำรงพระวาจาอยู่ได้.

ท่านอย่าได้เข้าใจอย่างนั้นเลย เราสามารถทำเช่นนั้นได้.

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์จักทรงทำเมื่อไร ?

นับแต่ขึ้นไปเจ็ดวัน.

พระราชดำรัสนั้นได้แพร่สะพัดไปทั่วพระนคร.

มหาชนเกิดปริวิตกขึ้นอย่างนี้ว่า ได้ยินว่าพระราชাজักรงทำ
มูสาวาท ทำเด็กให้เป็นใหญ่ จักให้ผู้ใหญ่คือนุชานันดรให้แก่เด็ก ขึ้น
ชื่อว่ามูสาวาทเป็นอย่างไรหนอ มีสีเขียว หรือสีเหลืองเป็นต้น สีอะไร
กันแน่. เขาว่ากันว่า ในครั้งนั้น เป็นเวลาที่โลกพุดความสัตย์ คน
ทั้งหลายจึงไม่รู้วามูสาวาทนี้เป็นอย่างไร.

แม้บุตรปุโรหิต พอได้ฟังคำนั้นแล้ว ก็ไปบอกบิดาว่า พ่อเขา
ว่า พระราชাজักรงทำมูสาวาท ทำพ่อให้เป็นเด็ก แล้วพระราชทาน
ฐานันดรของฉันทให้แก่อา. ปุโรหิตกล่าวว่า ลูกรัก ถึงพระราชาทรงทำ
มูสาวาท ก็ไม่อาจพระราชทานฐานันดรของเราแก่อาเจ้าได้. ก็พระ-
ราชাজักรงกระทำมูสาวาทในวันไหน ?

ได้ยินว่า แต่วันนี้ไปเจ็ดวัน.

ถ้าเช่นนั้น เมื่อถึงวันนั้น เจ้าพึงบอกแก่เรา.

ครั้นถึงวันที่เจ็ด มหาชนคิดว่า จักคุมมูสาวาท จึงไปประชุมกัน
ที่พระลานหลวง ผูกเตียงซ้อน ๆ กันขึ้นยืนดู. กุมารก็ได้ไปบอกแก่
บิดา. พระราชแต่งพระองค์แล้ว เสด็จออกจากประทับอยู่ในอากาศหน้า
พระลานหลวงท่ามกลางมหาชน. พระดาบสได้เหาะมาแล้วลาดหนังรอง

นั่งตรงพระพักตร์พระราชานั่งบัลลังก์ในอากาศ ทูลถามว่า คุณก่อนมหาบพิตร ได้ยินว่าพระองค์ประสงค์จะทำมุสาวาท ทำเด็กให้เป็นผู้ใหญ่ แล้วพระราชทานฐานันดรแก่เขา จริงหรือ? พระราชาตรัสว่า ถูกแล้ว ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าได้กล่าวอย่างนี้จริง. ลำดับนั้น พระคาบสมเมื่อจะกล่าวสอนพระราชานั่งบัลลังก์ว่า คุณก่อนมหาบพิตร ขึ้นชื่อว่ามุสาวาทเป็นบาปหนัก กำจัดคุณความดี ทำให้เกิดในอบายทั้ง ๔ ธรรมคาพระราชานั่งบัลลังก์เมื่อทรงทำมุสาวาท ย่อมชื่อว่าทำลายธรรม ครั้นทำลายธรรมเสียแล้ว ย่อมได้ชื่อว่าทำลายตนนั่นเอง ดังนี้แล้วกล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า :-

เชฏฐาปจายนธรรม อัมบุคคไลทำลาย

แล้ว ย่อมทำลายบุคคลนั้นเสียโดยแท้ เชฏฐาปจายนธรรมอัมบุคคไลไม่ทำลายแล้ว ย่อมไม่ทำลายบุคคลนั้นสักน้อยหนึ่ง เพราะเหตุ นั้นแล พระองค์ไม่ควรทำลายเชฏฐาปจายนธรรมเลย เชฏฐาปจายนธรรมที่พระองค์ทำลายแล้ว อย่าได้กลับมาทำลายพระองค์เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฐมโหม พระคาบสมหมายถึงเชฏฐาปจายนธรรม.

พระดาบสเมื่อจะกล่าวสอนพระราชาก็ยิ่งขึ้นไปอีก. จึงกล่าวว่า
ดูก่อนมหาบพิตร ถ้าพระองค์จักทรงทำมูสาวาทไชรี ฤทธิ์ ๔ อย่างของ
พระองค์ก็จักอันตรายกันไป ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาที่ ๒ ความว่า :-

เมื่อพระองค์ยังตรัสคำกลับลอกอยู่
เทวดาทั้งหลายก็จะพากันหลีกหนีไปเสีย พระ-
โอรสผู้จักมีกลิ่นบุตเน่าเหม็นฟุ้งไป ผู้ใคร่รู้อยู่
เมื่อถูกถามปัญหาแล้ว แกล้งแก้ปัญหานั้น
ไปเสียอย่างอื่น ผู้นั้นย่อมพลัดพรากจากฐานะ
ของตน แล้วถูกแผ่นดินสูบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปกุมนฺติ เทวดา ความว่า
พระดาบสกล่าวคำนี้ไว้ โดยประสงค์ว่า ดูก่อนมหาบพิตร ข้าพระองค์
ยังตรัสกลับลอกอยู่ไชรี เทพบุตรทั้ง ๔ องค์ ก็จักละทิ้งหน้าที่หลีกหนี
ไปเสีย.

บทว่า ปุติกญฺจ มุขํ วาติ ความว่า พระดาบสกล่าวว่า กลิ่น
บุตเน่า ทั้งสองคือทั้งทางพระโอรส และทั้งพระวรกาย ของพระองค์จัก
ฟุ้งไปดังนี้หมายถึงพระราช.

บทว่า สกฺกฺขานาว รัสติ ความว่า พระดาบสเมื่อจะแสดงว่า
ย่อมตกลงจากอากาศ แล้วถูกแผ่นดินสูบ. จึงกล่าวอย่างนี้.

พระเจ้าอุปrijรรราช ได้สดับโอวาทแล้ว มีพระหทัยกลัว ทอดพระเนตรดูโกธกัลมพกพราหมณ์. ลำดับนั้น โธธกัลมพกพราหมณ์ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์อย่าทรงกลัวเลย ข้าพระองค์ ได้กราบทูลเรื่องนี้แก่พระองค์ไว้ก่อนแล้ว มิใช่หรือ ? พระราชาถึงจะได้ทรงสดับคำของกปิลปุโรหิตแล้วก็ตาม แต่เพื่อจะรักษาพระคำรัสของพระองค์ไว้ จึงได้ตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านเป็นน้องชายโกธกัลมพกะเป็นพี่ชาย. ทันทันนั้น เทพบุตรทั้ง ๔ องค์กล่าว ว่า พวกเราจักไม่อรักขาคณมุสาวาทเช่นท่าน แล้วได้ทิ้งพระขรรค์ไว้ใกล้บาทพระราชา อันทรธานไปพร้อมกันที่พระราชาได้ตรัสมุสาวาท. พระโอษฐ์ก็มีกลิ่นเหม็นเหมือนฟองไข่น้ำแตก พระวรกายก็มีกลิ่นเหม็นเหมือนเวจกุฎีที่เปิดไว้ ฟุ้งตลบไป. พระราชาก็ตกจากอากาศ ประทับอยู่บนแผ่นดิน ฤทธิ์ทั้ง ๔ ได้เสื่อมไปแล้ว. ลำดับนั้น มหาปุโรหิตได้กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระราชาผู้เป็นใหญ่ ขอพระองค์อย่าได้ทรงกลัวเลย ถ้าพระองค์ตรัสสั่งจาไซ้ ข้าพระองค์จักทำสิ่งทั้งปวงให้กลับเป็นปกติแต่พระองค์ แล้วกล่าวคาถาที่ ๓ ความว่า :-

ข้าแต่พระเจ้าเจติยราช ถ้าพระองค์ตรัส
สั่งจาจา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราชวัง
ตามเดิมได้ ถ้ายังตรัสมุสาวาทอยู่ พระองค์ก็
จะดำรงอยู่ได้เพียงบนพื้นดิน ไม่สามารถจะ

ลอยขึ้นสู่อากาศได้อีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภูมิมิยฺหํ ทิฏฐุ บทว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ถ้าพระองค์ยังตรัสมุสาวาทอยู่ พระองค์จะดำรงอยู่ได้เพียงบนพื้นดิน ไม่สามารถลอยขึ้นสู่อากาศได้อีก.

แม้กบิลดาบสได้ทูลเตือนว่า จงดูเอาเถิดมหาบพิตร เพียงมุสาวาทครั้งแรกเท่านั้น ฤทธิ์ ๔ อย่างของพระองค์ก็อันตรธานไปแล้ว พระองค์จึงกำหนดคุณเกิด แม้บัดนี้ ข้าพระองค์ก็อาจทำให้กลับเป็นปกติได้ ดังนี้ พระเจ้าอุปริจรรราชนั้นตรัสว่า กบิลดาบสกล่าวอย่างนี้ ประสงค์จะลวงท่านทั้งหลาย แล้วกล่าวมุสาวาทเป็นครั้งที่สอง ได้ถูกแผ่นดินสูงลงไปแค่ข้อพระบาท. ลำดับนั้น พราหมณ์ได้กราบทูลพระราชาก็ว่า ขอพระองค์จงทรงกำหนดคุณเกิด แม้บัดนี้ ข้าพระองค์ก็อาจทำให้กลับเป็นปกติได้ พระเจ้าข้า ดังนี้แล้วกล่าวคาถาว่า :-

พระราชาพระองค์ใดทรงทราบอยู่ ถูกเขา

ถามปัญหาแล้ว แกล้งทำมุสาวาท พยากรณ์
ปัญหานั้นไปเสียอย่างอื่น ในแวนแคว้นของ
พระราชาพระองค์นั้น ฝนย้อมตกในเวลาไม่ใช่
ฤดูกาล ย่อมไม่ตกต้องตามฤดูกาล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสุส ความว่า พระราชาพระองค์
ใดทรงทราบอยู่ แสร้งกล่าวเท็จ พยากรณ์ปัญหาที่เขาถามแล้วไปเสีย
อย่างอื่น ในแวนแคว้นของพระราชาพระองค์นั้น ฝนยอมไม่ตกในเวลา
ที่ควรตก แต่ตกในเวลาที่ไม่ควรตก.

ลำดับนั้น กบิลดาบสทูลเตือนต่อไปอีกว่า มหาบพิตร ด้วยผล
แห่งมุสาวาท พระองค์ถูกแผ่นดินสูบไปแต่พระชนม์แล้ว ขอพระองค์
จงทรงกำหนดคุณเถิด แล้วกล่าวคาถาที่ ๕ ความว่า :-

ข้าแต่พระเจ้าเจตियราช ถ้าพระองค์ตรัส

ธัจจวาจา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราช-

วังตามเดิมได้ ถ้าพระองค์ตรัสมุสาวาทอยู่

ก็จะแผ่นดินสูบลงไปอีก.

พระเจ้าอุปริจรรราช ได้ทรงทำมุสาวาทเป็นครั้งที่สามว่า ข้าแต่
ท่านผู้เจริญท่านเป็นน้องชาย โกรทลัมพกะเป็นพี่ชายดังนี้แล้ว ถูก
แผ่นดินสูบลงไปแต่พระชนา. ลำดับนั้น กบิลดาบสได้ทูลพระราชอีก
ว่า ขอพระองค์จงทรงกำหนดคุณเถิด มหาบพิตร แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถา
ความว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในทิศ พระ-

ราชาพระองค์ใดทรงทราบอยู่ ถูกเขาถามปัญหา

แล้ว แกล้งตรัสแก้ปัญหานั้นไปเสียอย่างอื่น
พระชีวหาของพระราชารองค์นั้น จะแตก
เป็นสองแฉกเหมือนลีนงู.

ข้าแต่พระเจ้าเจตियราช ข้าพระองค์ตรัส
สัจจา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราช.
วังตามเดิมได้ ถ้าพระองค์ยังตรัสมุสาวาทอยู่
ก็จะถูกแผ่นดินสูบลึกยิ่งลงไปอีก.

พระดาบสครั้งกล่าวคาถาสองคาถานี้แล้ว ทูลว่า แม้จนบัดนี้
พระองค์ก็ยังไม่อาจที่จะกลับทำให้เป็นปกติได้. พระราชามีได้ถือเอา
ถ้อยคำของพระดาบสนั้น ยังทรงทำมุสาวาทเป็นครั้งที่ ๔ ว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ ท่านเป็นน้องชาย โกรกล้มพะคะเป็นพี่ชาย ดังนี้แล้ว ถูก
แผ่นดินสูบลงไปแค่นั้นพระองค์. ลำดับนั้น ปิลพราหมณ์ได้ทูลพระ-
ราชาว่า ขอพระองค์จงทรงกำหนดคุณุเถิดมหาบพิตร แล้วกล่าวคาถา ๒
คาถา ความว่า :-

ข้าแต่พระราชเป็นผู้เป็นใหญ่ในทิศ พระ-
ราชาพระองค์ใดทรงทราบอยู่ เมื่อถูกถามปัญหา
แล้ว แกล้งตรัสแก้ปัญหานั้นไปเสียอย่างอื่น

พระชีวหาของพระราชาพระองค์นั้น จะไม่มี
เหมือนปลาจะนั้น.

ข้าแต่พระเจ้าเจตยราช ถ้าพระองค์ตรัส
สั่งจางา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราช-
วังตามเดิมได้ ถ้าพระองค์ยังตรัสมูสาวาทอยู่
ก็จะถูกแผ่นดินสูบลึกยิ่งลงไปกว่านี้อีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มจฺจุสฺเสว ความว่า พระชีวหา
ของพระราชนั้นจะไม่มี คือพระราชาทีก่่าวมูสาวาท จะเกิดในชาติ
ใดก็ตาม จะเป็นไป้อาจทำเสียงได้เหมือนปลา.

พระเจ้าอุปริจราช ได้ทำมูสาวาทเป็นครั้งที่ ๕ ว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ ท่านเป็นน้องชาย โกรกล้มพคะเป็นพี่ชาย ดังนี้ แล้วถูก
แผ่นดินสูบลงไปแก่พระนาถิ. ลำดับนั้นกปิตดาบส ได้ทูลพระราชาก็
ว่า ขอพระองค์จงทรงกำหนดคุณเถิด มหาบพิตร แล้วกล่าวคาถา ๒
คาถาความว่า :-

พระราชาพระองค์ใด ทรงทราบอยู่ เมื่อ
ถูกถามปัญหาแล้ว แกล้งตรัสแก้ปัญหานั้นไป
เสียอย่างอื่น พระราชาพระองค์นั้น จะมีแต่

พระธิดาเท่านั้นมาเกิด หามีพระราชโอรส
เกิดในราชสกุลไม่.

ข้าแต่พระเจ้าเจตยราช ถ้าพระองค์ตรัส
สั่งจางา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราช-
วังตามเดิมได้ ถ้าพระองค์ยังตรัสมธุสาวาทอยู่
ก็จะถูกแผ่นดินสูบลงไปยิ่งกว่านี้อีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ธิโยว ความว่า พระราชาผู้มีปกติ
ตรัสมธุสาวาทนั้น จะเกิดในภพใดก็ตาม จะมีแต่พระธิดาเท่านั้น หามี
พระราชโอรสไปเกิดไม่.

พระราชามิได้ทรงเชื่อถ้อยคำ ตรัสมธุสาวาทเช่นนั้นอีกเป็น
ครั้งที่ ๖ ถูกแผ่นดินสูบลงไปแต่พระถัน. กปีลดาบสได้ทูลพระราชาอีก
ว่า ขอพระองค์จงทรงกำหนดคุณเถิด มหาบพิตร แล้วกล่าวคาถา ๒
คาถาความว่า :-

พระราชาพระองค์ใด ทรงทราบอยู่ เมื่อ
ถูกถามปัญหาแล้ว แกล้งตรัสแก้ปัญหานั้น
ไปเสียอย่างอื่น พระราชาพระองค์นั้น จะไม่มี
พระราชโอรส ถ้ามีก็จะพากันหลีกหนีไป ยัง
ทิศน้อยทิศใหญ่.

ข้าแต่พระเจ้าเจตियราช ถ้าพระองค์ตรัส

สั่งวาจา พระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราช-

วังตามเดิมได้ ถ้าพระองค์ยังตรัสมูสาวาทอยู่

จะถูกลงแผ่นดินยิ่งกว่านั้นลงไปอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปกุกมนฺติ ความว่า ถ้าพระราชา
ผู้มีปกติตรัสคำเท็จ มีพระราชโอรสไซริ์ พระราชโอรสเหล่านั้น ก็จะไม่
ทำอุปการะแก่พระชนกชนนี จะพากันหลีกหนีไปยังทิศน้อยทิศใหญ่.

พระเจ้าอุปริจะราชมิได้ทรงเชื่อถือถ้อยคำของพระดาบส เพราะ
โทษคือการคบคนชั่วเป็นมิตร ได้ทรงคำมูสาวาทเช่นนั้นอีกเป็นครั้งที่
๗. ทันใดนั้น แผ่นดินได้แยกออกเป็นสองช่อง. มีเปลวไฟจากอเวจี
พุ่งขึ้นไหม้พระราชา. มีสัมพุทธคาถา ๒ คาถา ดังต่อไปนี้ :-

พระเจ้าเจตियราชนั้น แต่ก่อนเคยเสด็จ

เที่ยวไปได้ในอากาศ ภายหลังถูกพระฤๅษีสถาป

แล้ว เลื้อมจากอำนาจ ถึงกำหนดเวลาของตน

แล้ว ก็ถูกลงแผ่นดิน.

เพราะเหตุนั้นแหละ บัณฑิตทั้งหลายจึง

ไม่สรรเสริญฉันทาคติ บุคคลไม่พึงเป็นผู้มีจิต

อุกฉันทาคติเป็นต้นประทุษร้าย ฟิงกล่าวแต่

คำสัตย์เท่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ส ราชา** ความว่า คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าเจติยราชนั้น แต่ก่อนเคยสัญจรไปได้ในอากาศ ครั้นภายหลังถูกพระฤาษีสาบแล้วก็เสื่อมอำนาจถึงกำหนดเวลา คือกาลวิปโยคของตน ก็ถูกแผ่นดินสูบ. บทว่า **ตสุมา** ความว่า เพราะพระเจ้าเจติยราชลู่อำนาจออกคติมฉันทาคติเป็นต้น จึงต้องไปอเวจี เหตุนั้น. บทว่า **อหฺมฺจฺจิตโต** ความว่า ผู้ที่มีจิตไม่ถูกฉันทาคติเป็นต้นประทุษร้าย ฟิงกล่าว คำสัตย์เท่านั้น.

มหาชนพากันตกใจกลัวว่า พระเจติยราชค่าพระฤาษี กล่าวมุสาวาท ตกนรกอเวจีแล้ว. พระโอรส ๕ องค์ ของพระเจ้าเจติยราชพากันหมอบลงที่เท้าของพระดาบสกล่าวว่า ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของพวกข้าพเจ้าเถิด. พระดาบสทูลว่า พระชนกของพระองค์ยังธรรมให้พินาศ กล่าวมุสาวาท ค่าพระฤาษีจึงตกนรกอเวจี ขึ้นชื่อว่าธรรมนี้ อันบุคคลทำลายแล้ว ย่อมทำลายบุคคลนั้น พวกพระองค์ไม่สามารถจะพากันอยู่ในที่นี่ได้ ดังนี้แล้ว เรียกพระโอรสองค์ใหญ่มาทูลว่า ขอพระองค์จงออกทางประตูด้านทิศปราจีน เสด็จตรงไปนั้นแหละ เมื่อเสด็จไปจักพบช้างแก้วเผือกล้วน พระองค์จงสร้างพระนครอยู่ ณ ที่นั้น ตามสัญญาณนั้น พระนครนั้นจักมีชื่อว่า หัตถิปุระ. เรียกพระโอรสที่สองมา

ทูลว่า พระองค์จงออกทางประตูด้านทิศทักษิณ เสด็จตรงไปนั่นแหละ เมื่อเสด็จไปจะพบม้าแก้วขาวล้วน พระองค์จงสร้างพระนครอยู่ ณ ที่นั่น ตามสัญญาณนั้น พระนครนั้นจักมีชื่อว่า อัสสปุระ. แล้วเรียกพระโอรสองค์ที่สามมาทูลว่า พระองค์จงเสด็จออกทางประตูด้านทิศปัจฉิม เสด็จตรงไปนั่นแหละ เมื่อเสด็จไปจักพบไกรสรราชสีห์ พระองค์จงสร้างพระนครอยู่ ณ ที่นั่น ตามสัญญาณนั้น พระนครนั้นจักมีชื่อว่า สีหปุระ. แล้วเรียกพระโอรสองค์ที่สี่มาทูลว่า พระองค์จงเสด็จออกทางประตูด้านทิศอุดร เสด็จตรงไปนั่นแหละ เมื่อเสด็จไปจักพบจักรบญชร ที่ทำด้วยแก้วล้วน พระองค์จงสร้างพระนครอยู่ ณ ที่นั่น ตามสัญญาณนั้น พระนครนั้นจักมีชื่อว่า อุตตรบญชร. แล้วเรียกพระโอรสองค์ที่ห้ามาทูลว่า พระองค์ไม่อาจจะอยู่ในที่นี่ได้ จงสร้างพระสถูปใหญ่ไว้ในพระนครนี้ แล้วเสด็จออกตรงไปทางทิศพายัพ เมื่อเสด็จไปจักพบภูเขาลูก โอนยอดเข้ากระทบกัน ส่งเสียงดั่งว่า ทัททะ. พระองค์จงสร้างพระนครอยู่ ณ ที่นั่น ตามสัญญาณนั้น พระนครนั้นจักมีชื่อว่า ทัททะปุระ. พระราชโอรสทั้งห้าองค์ได้ไปสร้างนครอยู่ในที่นั้น ๆ ตามสัญญาณนั้น.

พระบรมศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายมิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่พระเทวทัตทำมุสาวาท แล้วถูกแผ่นดินสูบ แม้ในกาลก่อน พระเทวทัตก็ทำมุสาวาท แล้วถูก

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 551

แผ่นดินสูบเหมือนกัน ดั่งนี้แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระเจ้าเจติยราช
ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัต ส่วนกปิลพราหมณ์ ได้มาเป็นเรา
ผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาเจติยราชชาดกที่ ๖

๗. อินทริยชาดก

ว่าด้วยดี ๔ ชั้น

[๑๑๗๑] ดูก่อนนารทะ บุรุษใดตกอยู่ในอำนาจแห่งอินทริย์ เพราะกาม บุรุษนั้นละโลกทั้งสองไปแล้ว ย่อมเกิดในอบายมีนรกเป็นต้น แม้เมื่อยังเป็นอยู่ ก็ย่อมชুবชิตไป.

[๑๑๗๒] ทυχฺ์เกิดในลำดับแห่งสุข สุขเกิดในลำดับแห่งทυχฺ์ ส่วนเธอนั้นประสบทυχฺ์มากกว่าสุข เธอจงหวังความสุข อันประเสริฐเถิด.

[๑๑๗๓] ในเวลาเกิดความลำบาก บุคคลใดอดทนความลำบากได้ บุคคลนั้นย่อมไม่เป็นไปตามความลำบาก บุคคลนั้นเป็นนักปราชญ์ ย่อมบรรลุสุขปราศจากเครื่องประกอบ อันเป็นที่สุดแห่งความลำบาก.

[๑๑๗๔] เธอไม่ควรเคลื่อนจากธรรม เพราะปรารถนากามทั้งหมด เพราะเหตุใช่ประโยชน์ เพราะเหตุเป็นประโยชน์ ถึงเธอจะทำสุขใน

ฉานที่สำเร็จแล้วให้หนีราศไป ก็ไม่ควรเคลื่อน
จากธรรมเลย.

[๑๑๗๕] ความขยันของคฤหบดี ผู้อยู่ครองเรือน
ดีชั้นหนึ่ง การแบ่งปันโภคทรัพย์ให้แก่สมณ-
พราหมณ์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมแล้วบริโภคด้วยตน
เอง ดีชั้นสอง เมื่อได้ประโยชน์ไม่ระเริงใจ
ด้วยความมัวเมา ดีชั้นสาม เมื่อเวลาเสื่อม
ประโยชน์ ไม่มีความลำบากใจ ดีชั้นสี่.

[๑๑๗๖] เทวิลดาบสผู้สงบระงับ ได้ปราศอนความ
เป็นบัณฑิตกะนารทดาบสนั้น ด้วยคำมีประ-
มาณเท่านั้นว่า บุคคลผู้เร็วกว่าผู้ที่ตกอยู่ในอ่า-
นาอินทรีย์ ไม่มีเลย.

[๑๑๗๗] ข้าแต่พระเจ้าสิวิราช พระองค์เกือบจะ
ถึงความพินาศอยู่ในเงื้อมมือของศัตรูทั้งหลาย
เทียว เหมือนข้าพระองค์ไม่กระทำธรรมที่ควร
กระทำ ไม่ศึกษาศิลปวิทยา ไม่ทำความขวน
ขวาย เพื่อให้เกิดโภคทรัพย์ ไม่ทำอาวาท

วิวาหะ. ไม่รักษาศีล ไม่กล่าววาจาอ่อนหวาน
ทำยศเหล่านี้ให้เสื่อมไป จึงมาบังเกิดเป็น
เปรตเพราะกรรมของตน.

[๑๑๗๘] ข้าพระองค์นั้นปฏิบัติชอบแล้ว ฟังยัง
โภคะให้เกิดขึ้น เหมือนบุรุษชนะแล้วพันคน
ไม่มีพวกพ้องที่พึ่งอาศัย ล่วงเสียจากอริยธรรม
มีอาการเหมือนเปรต ฉะนั้น.

[๑๑๗๙] ข้าพระองค์ทำสัตว์ทั้งหลาย ผู้ใคร่ต่อ
ความสุข ให้ได้รับความทุกข์ จึงได้มาถึงส่วน
อันนี้ ข้าพระองค์นั้นดำรงอยู่ เหมือนบุคคล
อันกองถ่านไฟล้อมรอบด้าน ย่อมไม่ได้ประสบ
ความสุขเลย.

จบ อินทริยชาดกที่ ๗

อรรถกถาอินทริยชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
ภิกษุอุกกรรยาเก่าประเล้าประโลม จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า โย
อินทริยานัน ดังนี้.

ได้ยินว่า ในพระนครสาวัตถี มีกุลบุตรคนหนึ่งฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว คิดว่า ผู้อยู่ครองเรือนไม่อาจประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว เราจักบวชในศาสนาที่นำสัตว์ออกจากทุกข์ แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ ดังนี้แล้ว ได้มอบสมบัติในเรือนให้แก่บุตรและภรรยา แล้วทูลขอบรรพชาแก่พระศาสดา. แม้พระบรมศาสดาก็รับสั่งให้บรรพชาแก่กุลบุตรนั้น ครั้นบวชเป็นภิกษุแล้ว ไปบิณฑบาตกับอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ อาสนะในเรือนแห่งตระกูลก็ดี ในโรงฉันก็ดี ไม่ถึงภิกษุนั้น เพราะตนเป็นนวกะและมีภิกษุมากด้วยกัน. ตั้งหรือแผ่นกระดานย้อมถึงในที่สุดท้ายพระสังฆนวกะ. แม้อาหารที่จะพึงได้ ก็ล้วนปนเป็นแป้งและเป็นน้ำข้าวที่ติดอยู่ตามข้างกระบวยบ้าง เป็นข้าวยากูบ้าง ของเคี้ยวที่บูดที่แห้งบ้าง เป็นข้าวตังข้าวตากบ้าง ไม่พออิ่ม. ภิกษุนั้นถือเอาอาหารที่ตนไว้แล้ว ไปสำนักของภรรยาเก่า ภรรยาเก่าไหวแล้วรับบาตรของภิกษุนั้น เอาภัตตาหารออกจากบาตรทิ้งเสีย แล้วถวายข้าวยากูภัตสุปพัญชนะที่ตนตกแต่งไว้ดีแล้ว. ภิกษุแก่นั้นติรสอาหารไม่สามารถจะละภรรยาเก่าได้. ภรรยาเก่าคิดว่า เราจักทดลองภิกษุแก่นี้ว่า จะติรสอาหารหรือไม่. อยู่มาวันหนึ่ง นางได้ให้มนุษย์ชาวชนบทอาบน้ำ ทาดินสีฟองนั่งอยู่ในเรือน บังคับคนใช้อื่นอีก ๒, ๓ คน ให้นำน้ำและข้าวมาให้มนุษย์ชนบทนั้นคนละนิดละหน่อย แล้วก็พากันนั่งเคี้ยวกินอยู่. นางได้ให้คนใช้ไปจับโคเข้าเทียมเกวียนไว้เล่มหนึ่งที่ประตูเรือน ส่วนตัวเองก็หลบไปนั่งทอดขนมอยู่ที่ห้องหลังเรือน ลำดับ

นั้น ภิกษุแก่มาเยือนอยู่ที่ประตู. ชายแก่คนหนึ่งเห็นภิกษุนั้นกล่าวว่า
เนาะแม่เจ้า พระเถระองค์ มาเยือนอยู่ที่ประตู. นางตอบไปว่า ท่านช่วย
ไหว้nimนต์ให้ท่านไปข้างหน้าเถิด. ชายแก่กล่าวหลายครั้งว่า nimนต์
ไปข้างหน้าเถิดเจ้าข้า ก็ยังเห็นท่านยืนเฉยอยู่ จึงได้บอกกะภรรยาเก่าว่า
เนาะแม่เจ้า พระเถระไม่ยอมไป. ภรรยาเก่าไปเลิกม่านมองดู กล่าวว่า
อ้อ พระเถระพ่อของเด็กเรา จึงออกไปไหว้แล้วรับบาตรnimนต์ให้เข้า
ไปในเรือนแล้วให้ฉัน ครั้นฉันเสร็จ นางกล่าวว่า พระผู้เป็นเจ้า จง
ปรีณิพพานอยู่ในที่นี้แหละ ตลอดกาลเท่านี้ ฉันทันมิได้ยึดถือตระกูลอื่น
เลย ก็เรือนที่ปราศจากสามี จะดำรงการครองเรือนอยู่ด้วยดีไม่ได้
ฉันทันจะยึดถือตระกูลอื่นไปอยู่ชนบทที่ไกล ขอพระผู้เป็นเจ้าอย่าได้ประ-
มาท ถ้าฉันทันมีโทษอยู่ไซ้ ขอได้โปรดคโทษนั้นเสียเถิด. หัวใจของ
ภิกษุแก่ได้เป็นเหมือนฉुकฉิกออก. ลำดับนั้น ภิกษุแก่ได้กล่าวกะภรรยา
เก่าว่า เราไม่อาจจะละเจ้าไปได้ เจ้าอย่าไปเลย ฉันจักสีกละ เจ้าจงส่ง
ผ้าสาฎกไปให้ฉันที่โน้น เราไปมอบบาตรจีวรแล้วจักมา. นางรับคำแล้ว.
ภิกษุแก่ไปวิหารให้อาจารย์อุปัชฌาย์รับบาตรจีวร เมื่ออาจารย์และ
อุปัชฌาย์ถามว่า อาวุโส เหตุไรเธอจึงทำอย่างนี้ จึงตอบว่า กระผมไม่
อาจละภรรยาเก่าได้ กระผมจักสีก ลำดับนั้น อาจารย์และอุปัชฌาย์จึง
นำภิกษุนั้นผู้ไม่ปรารถนาจะบวชอยู่ ไปสู่สำนักพระศาสดา เมื่อพระ-
ศาสดาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เชนำเอาภิกษุผู้ไม่ปรารถนาจะ
บวชอยู่นี้มาทำไม? จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุนี้กระ

ส้นอยากจะสึก พระเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามภิกษุ นั้นว่า ได้ยินว่าเธอกระสันจะสึกจริงหรือ เมื่อภิกษุ นั้นทราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า ตรัสถามว่า ใครทำให้เธอกระสัน เมื่อภิกษุ ทราบทูลว่า ภรรยาเก่า พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่หญิงนั้น ทำความพินาศให้แก่เธอ แม้ในกาลก่อนเธอก็เสื่อมจากฉานสี ถึงความทุกข์ใหญ่ เพราะอาศัยหญิงนั้น แต่ได้อาศัยเราจึงพ้นจากทุกข์กลับได้ ฉานที่เสื่อมเสียไปแล้ว ดังนี้แล้ว ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์อาศัยปุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัตนั้น เกิดในครรภ์นางพราหมณีภรรยาปุโรหิตนั้น. ในวันที่พระโพธิสัตว์เกิด บรรดาอาวุธที่มีอยู่ทั่วพระนครลุกโพล่งขึ้น เพราะเหตุนั้นญาติทั้งหลาย จึงตั้งชื่อพระโพธิสัตว์ว่า โชติपालะ. โชติपालกุมารนั้นครั้นเจริญวัยแล้ว เรียนศิลปะทุกอย่างในเมืองตักกศิลา แล้วกลับมาแสดงศิลปะแก่พระราชบิดา ต่อมาได้ละอิสริยยศเสียไม่ไห้ใคร ๆ รู้ หนีออกทางอศคทวาร เข้าป่าบวชเป็นฤาษีอยู่ในอาศรม ป่าไม้มะขวิดที่ท้าวสักกเทวราชเนรมิตรถวาย ทำฉานและอภิญาให้เกิดแล้ว. พระฤาษีหลายร้อยห้อมล้อมเป็นบริวาร พระโชติपालฤาษีผู้อยู่ที่อาศรมนั้น. อาศรมนั้นได้เป็นมหาสมาคม มีลูกศิษย์ชั้นหัวหน้า ๗ องค์ องค์ที่ ๑ ชื่อว่า

สาลีสสรณีย์ ได้ออกจากอาศรมป่าไม้มะขวิด ไปอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำสา-
โตทกา ในสุรัฎฐชนบท มีภานีหลายพันองค์เป็นบริวาร. องค์ที่ ๒
ชื่อเมณฑิสสรณีย์ ไปอาศัยนิคมกัลมพมูลกะ อยู่ในแวนแคว้นของ
พระเจ้า ปโชตกราช มีภานีหลายพันองค์เป็นบริวาร. องค์ที่ ๓ ชื่อ
บรรพตณีย์ไปอาศัยอฎฐิชนบทแห่งหนึ่งอยู่ มีภานีหลายพันเป็นบริวาร
องค์ที่ ๔ ชื่อกาพเทวิลณีย์ ไปอาศัยโขดศิลาแห่งหนึ่งอยู่ ณ ทักษิณาท
ในแคว้นอวันตี มีภานีหลายพันเป็นบริวาร. องค์ที่ ๕ ชื่อกิสวัจณณีย์
ไปอาศัยนครกุมภวดีของเจ้าทัณฑกั อยู่องค์เดียวในพระราชอุทยาน.
องค์ที่ ๖ พระดาบสนุสิสสะ เป็นอุปัฏฐากอยู่กับพระโพธิสัตว์ องค์ที่
๗ ชื่อว่านารทณีย์ เป็นน้องชายกาพเทวิลณีย์ ไปอยู่ในถ้ำที่เร็นแห่ง
หนึ่ง ในระหว่างชายภูเขาอัญชนคิริ ในป่ามัจฉิมประเทศแต่องค์เดียว.

ก็ ณ ที่ใกล้ ๆ ภูเขาอัญชนคิริ มีนิคมแห่ง ๑ มีมนุษย์อยู่มา
ด้วยกัน. ในระหว่างภูเขาอัญชนคิริกับนิคมมีแม่น้ำใหญ่ พวกมนุษย์
พากันไปประชุมที่แม่น้ำนั้นมาก. พวกนางวรรณทาสีรูปงามทั้งหลาย
เมื่อเล้าโลมผู้ชายก็พากันไปนั่งที่ฝั่งแม่น้ำ. พระนารทดาบสเห็นนาง ๑
เข้าไปในบรรดานางเหล่านั้น มีจิตปฏิพัทธ์จึงเสียมจากฉาน ชูบช็อคคอกอยู่
ในอำนาจกิเลส นอนอดอาหารอยู่ ๗ วัน. ลำดับนั้น กาพเทวิลดาบส
ผู้เป็นพี่ชายของนารทดาบสใคร่ครวญดู ก็รู้เหตุ นั้น จึงเหาะมาแล้วเข้า
ไปในถ้ำที่เร็น. นารทดาบสเห็นพระกาพเทวิลดาบส จึงถามว่า ท่านมา
ทำไม? กาพเทวิลดาบสตอบว่า ท่านไม่สบายเรามาเพื่อรักษาท่าน.

นารทดาบสจึงพูดข่มภาพเทวิลดาบสด้วยมุสาวาทว่า ท่านพูดไม่ได้เรื่อง
กล่าวคำเหลวไหลเปล่า ๆ ภาพเทวิลดาบสคิดว่า เราไม่ควรฟัง นารท-
ดาบสจึงไปนำดาบส ๓ องค์มา คือ สาลิสสรดาบส เมณฑิสสรดาบส
บรรพติสสรดาบส. นารทดาบสก็กล่าวข่มดาบสเหล่านั้นด้วยมุสาวาท.

ภาพเทวิลดาบสคิดว่า เราจักนำสรภังคดาบสมา จึงเหาะไปเชิญ
สรภังคดาบสมา. ท่านสรภังคดาบสครั้นมาเห็นแล้วก็รู้ว่า ตกอยู่ใน
อำนาจแห่งอินทรีย์ จึงถามว่า คุณก่อนนารทะ เขตตกอยู่ในอำนาจแห่ง
อินทรีย์กระมัง. เมื่อนารทดาบส พอได้ฟังถ้อยคำดังนั้น ก็ลุกขึ้นถวาย
อภิวัตกล่าววว่า ถูกแล้วท่านอาจารย์ ท่านสรภังคดาบสจึงกล่าวว่า คุณ
ก่อนนารทะ ธรรมดาผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจอินทรีย์ ในอัทภานี้ก็ชুবชิต
เสวยทุกข์ ในอัทภานที่สองย่อมเกิดในนรก ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาที่ ๑
ความว่า :-

ดูก่อนนารทะ บุรุษใดตกอยู่ในอำนาจ
แห่งอินทรีย์ เพราะกาม บุรุษนั้นละโลกทั้ง ๒
ไปแล้ว ย่อมเกิดในอบายมีนรกเป็นต้น แม้
เมื่อยังเป็นอยู่ ก็ย่อมชুবชิตไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย อินุทฺริยานํ ความว่า ดูก่อน
นารทะ บุรุษใดยึดถืออาการในรูปเป็นต้น ว่างามตกอยู่ในอำนาจแห่ง
อินทรีย์ ๖ ด้วยสามารถแห่งกิเลสกาม. บทว่า ปริจฺจชฺชุกฺ ความว่า

บุรุษนั้นละโลกทั้ง ๒ คือมนุษย์โลก และเทวโลกเสีย ย่อมบังเกิดใน
อบายมีนรกเป็นต้น. บทว่า **ชีวญฺเตว วิสุตฺตติ** ความว่า เมื่อยังเป็น
อยู่ ก็ไม่ได้กิเลสวัตถุที่ตนปรารถนา ย่อมเหือดแห้งด้วยความโศกถึง
ทุกข์ใหญ่.

นารถดาบสได้ฟังดังนั้น จึงถามว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ขึ้นชื่อว่า
การเสพกาม ย่อมเป็นสุข แต่ท่านมากล่าวความสุขเช่นนี้ว่า เป็นทุกข์
ดังนี้ หมายถึงอะไร? ลำดับนั้นท่านสรภังคดาบสได้กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น
เธอจงฟัง แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ความว่า :-

ทุกข์เกิดในลำดับแห่งสุข สุขเกิดใน

ลำดับแห่งทุกข์ ส่วนเธอนั้นประสบทุกข์มา

กว่าสุข เธอจงหวังความสุข อันประเสริฐเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุขสถานนฺตรํ** ได้แก่ทุกข์คือนรก
อันเกิดขึ้นในลำดับแห่งกามสุข. บทว่า **ทุกฺขสฺส** ได้แก่สุขที่เป็นทิพย์
สุขมนุษย์และสุขคือพระนิพพาน อันเกิดในลำดับแห่งความลำบาก คือ
ต้องรักษาศีล.

ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ คู่ก่อนนารถะ สัตว์เหล่านี้ทำกาละ
ลงในสมัยที่เสพกาม ย่อมเกิดในนรกอันเป็นสถานที่ที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว
ส่วนผู้รักษาศีลและเจริญวิปัสสนาย่อมลำบาก เขาเหล่านั้นรักษาศีลด้วย

ความลำบากแล้ว ย่อมกลับได้ความสุขดังกล่าวแล้ว ด้วยผลแห่งศีล
อาศัยเหตุนี้เราจึงกล่าวอย่างนี้.

บทว่า โสติ ปตุโต ความว่า คุณก่อนนารทะ. เชนั้น บัดนี้
ได้ทำมานุสขให้พินาศเสียแล้วจึงถึงทุกข์ทางใจ ซึ่งอาศัยกามเป็นเหตุ
มากกว่าสุขนั้น. บทว่า ปาฐิกงฺขา ความว่า เธอจงทิ้งกิเลสทุกข์นี้เสีย
แล้วจ้านง คือปรารถนามานุสขที่ประเสริฐคือสูงสุดนั้นแหละเถิด.

นารทดาบสกล่าวว่่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ทุกข์นี้ฉันข้าพเจ้าไม่
อาจอดกลั้นได้. ถ้าดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวว่่าจะนารทดาบสว่า คุณก่อน
นารทะ ธรรมดาทุกข์ที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลพึงอดกลั้นได้ดังนี้ แล้วกล่าว
คาถาที่ ๓ ความว่า :-

ในเวลาเกิดความลำบาก บุคคลใดอดทน

ความลำบากได้. บุคคลนั้นย่อมไม่เป็นไปตาม

ความลำบาก บุคคลนั้นเป็นนักปราชญ์ ย่อม

บรรลุสุขปราศจากเครื่องประกอบ อันเป็นที่

สุดแห่งความลำบาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาทิวตฺตติ แปลว่า ย่อมไม่เป็น
ไปตาม. พระบาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน.

ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า คุณ่อนนารทะ บุคคลใดในกาลเมื่อ
ความลำบากคือทุกข์ อันเป็นไปทางกายและทางจิตเกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้
ไม่ประมาท หาอุบายกำจัดความลำบากนั้นเสียได้ ออกล้นต่อความ
ลำบากได้ ชื่อว่าไม่เป็นไปตามความลำบาก คือไม่เป็นไปในอำนาจความ
ลำบากนั้นใช้อุบายนั้น ๆ ครอบงำความลำบาก คือทำความลำบากนั้นให้
หมดไปได้ บุคคลนั้นเป็นนักปราชญ์ บรรลุความสุขที่ปราศจากอามิสคือ
สุขที่มีในที่สุดแห่งความลำบาก. หรือว่าเป็นผู้ไม่ลำบาก ย่อมประสบคือ
บรรลุถึง ซึ่งความสุขที่ปราศจากโยคะ ซึ่งเป็นที่สุดของความลำบากนั้น.

นารทดาบสกล่าวว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ขึ้นชื่อว่าความสุขเป็น
สุขสูงสุด ข้าพเจ้าไม่อาจละความสุขนั้นได้. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึง
กล่าวกะนารทดาบสว่า คุณ่อนนารทะ ขึ้นชื่อว่าธรรม บุคคลไม่ควรให้
พินาศด้วยเหตุใด ๆ ก็ตาม ดังนี้แล้วกล่าวคาถาที่ ๔ ความว่า :-

เธอไม่ควรเคลื่อนจากธรรม เพราะ
ปรารถนากามทั้งหลาย เพราะเหตุใช่ประโยชน์
เพราะเหตุเป็นประโยชน์ ถึงเธอจะทำสุขใน
ฉานที่สำเร็จแล้วให้ปราศไป ก็ไม่ควรเคลื่อน
จากธรรมเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กามานั กามา ได้แก่ เพราะความ
ใคร่กาม คือเพราะปรารถนาวัตถุกามทั้งหลาย. บทว่า นานตุถา
นตุถการณา ความว่า เธอไม่ควรเสื่อมจากธรรม เพราะเหตุใช้
ประโยชน์ และเพราะเหตุเป็นประโยชน์. บทว่า น กตญจ นิรักตวา
ความว่า ถึงเธอจะทำมานุสขที่ทำงานสำเร็จแล้วให้นิราศไป.

ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า คู่ก่อนนารทะ เธอไม่ควรเคลื่อนจาก
ธรรม เพราะปรารถนาวัตถุกามเท่านั้นเลย คือ เมื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์
อย่างหนึ่งเกิดขึ้น ประสงค์จะกำจัดสิ่งมิใช่ประโยชน์นั้น ก็ไม่ควร
เคลื่อนจากธรรม เพราะมุ่งประโยชน์ คือเพราะประโยชน์อันเป็นต้น
เหตุ. อธิบายว่า ก็เธอสมควรเคลื่อนจากธรรม เพราะเหตุอันเป็น
ประโยชน์อย่างนี้ว่า ประโยชน์อย่างโน้นจะเกิดแก่เรา คือถึงเธอจะทำ
มานุสขที่ทำงานสำเร็จแล้วให้นิราศไป คือเสื่อมสิ้นไป ก็ยังไม่สมควร
เคลื่อนเสียจากธรรม.

เมื่อสร้งกคดาบสแสดงธรรมด้วยคาถา ๔ คาถาอย่างนี้แล้ว
กาฬเทวิลดาบส เมื่อจะกล่าวสอนน้องชายของตน จึงกล่าวคาถาที่ ๕
ความว่า :-

ความขยันของคฤหบดี ผู้อยู่ครองเรือน

ดิฉัน ๑ การแบ่งปันโภคทรัพย์ให้แก่สมณ-

พราหมณ์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมแล้วบริโภคด้วยตน

เอง ดีชั้น ๒ เมื่อได้ประโยชน์ไม่ระเรงใจ

ด้วยความมัวเมา ดีชั้น ๓ เมื่อเวลาเสื่อม

ประโยชน์ ไม่มีความลำบากใจ ดีชั้น ๔

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทกขั คหปติ ความว่า คุณก่อน

นารทะ. คฤหบดีผู้อยู่ครองเรือน นลาตไม่เกียจคร้านทำโภคะให้เกิด

ขึ้น ชื่อว่าขยันมั่นเพียร คือความเป็นผู้ฉลาด ข้อนี้ดีชั้น ๑. บทว่า

ลัทธิชชฌญ โภชนั ความว่า การแบ่งปันโภคะที่เกิดขึ้นแล้วด้วยความ

ลำบาก แก่สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติธรรม แล้วจึงบริโภคะ ข้อนี้ดีที่ ๒.

บทว่า อหาโส อตุลลาเสตุ ความว่า เมื่ออริยขันธ์ยิ่งใหญ่เกิดขึ้นแล้ว

ก็ไม่ระเรงใจด้วยอำนาจความมัวเมา ได้แก่ปราศจากความระเรงใจ ข้อนี้

ดีที่ ๓. บทว่า อตุลพยุปปตติ ความว่า ก็เมื่อใดมีความเสื่อมประโยชน์

คือยศพินาศ เมื่อนั้นไม่มีความลำบากชบเซา ข้อนี้ดีที่ ๔.

คุณก่อนนารทะ เพราะเหตุนี้ เธออย่าเศร้าโศกไปเลย ว่า ฌาน

ของเราเสื่อมไปแล้ว ถ้าเธอไม่ตกอยู่ในอำนาจของอินทรีย์ แม้ฌานของ

เธอที่เสื่อมแล้ว ก็จักกลับคืนเป็นปกติเหมือนเดิม.

พระศาสดา ผู้ตรัสรู้เองด้วยพระปัญญาอันยิ่ง ทรงทราบความที่

กาฬเทวิลดาบส กล่าวสอนนารทดาบสนั้น ตรัสพระคาถาที่ ๖ ความว่า :-

เทวิลดาบสผู้สงบระงับ ได้พำนัก

เป็นบัณฑิตกะนารทดาบสนั้น ด้วยคำมีประ-

มาณเท่านี้ว่า บุคคลผู้เร็วกว่าผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจอินทรีย์ ไม่มีเลย.

พระคานานัน มีอรรธาธิบายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวิลดาบส ผู้สงบระงับ ปราศอนความเป็นบัณฑิตกะนารทดาบสนั้น ด้วยคำเท่านี้ว่า ก็ผู้ใดตกอยู่ในอำนาจแห่งอินทรีย์ ด้วยสามารถแห่งกิเลส คนอื่นที่จะเร็วไปกว่าผู้นั้นมิได้มีสักคนเลย.

ลำดับนั้น สรรภกศาสดาเรียกนารทดาบสนั้นมากล่าวว่า คุณก่อนนารทเธ เธอจะฟังคำนี้ก่อน ผู้ใดไม่ทำสิ่งที่ควรจะฟังทำก่อน ผู้นั้นยอมเสร์ราโศกร่ำไร เหมือนมาณพที่เกี่ยวไปในป่าจะนั้น ดังนี้แล้วได้นำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล ในกาสิณคมตำบล ๑ มีพราหมณ์มาณพคน ๑ รูปงาม สมบูรณ์ด้วยเร็วแรง มีกำลังเท่าช้างสาร. พราหมณ์มาณพนั้นคือว่า ประโยชน์อะไรที่เราจะทำกรรมเป็นต้นเลี้ยงมารดา ประโยชน์อะไรด้วยบุตรภรรยา ประโยชน์อะไรด้วยบุญมีทานเป็นต้นที่เราทำให้ เราจะไม่เลี้ยงดูใคร ๆ จักไม่ทำบุญอะไร ๆ จักเข้าป่าฆ่าเนื้อต่าง ๆ เลี้ยงชีวิต ดังนี้แล้ว จึงผูกสอดอาวุธ ๕ ชนิด มุ่งไปสู่ป่าหิมพานต์ ฆ่าเนื้อต่าง ๆ กินวัน ๑ ไปถึงเวียงภูเขาใหญ่ มีภูเขาห้อมล้อมรอบใกล้ฝั่งวิธินที ภายในหิมวันตประเทศ ฆ่าเนื้อแล้วกินเนื้อที่ข้างในถ้ำนพลิงอยู่ ณ ที่นั้น. มาณพนั้นคิดว่า เราจักมีเร็วแรงอยู่เสมอไปไม่ได้ เวลาทพพลภาพเรา

จักไม่อาจเที่ยวไปในป่า บัดนี้เราจักด้อนเนื้อนานาชนิดเข้าเวียงภูเขาแล้ว
ทำประตูปิดไว้ เมื่อเข้าไปป่าไม่ได้เราจักได้ฆ่าเนื้อกินตามชอบใจ คิดตั้ง
นี้แล้วเขาก็ทำตามนั้น. ครั้นกาลล่วงไป กรรมของเขาถึงที่สุด ให้ผลเป็น
ทิวฐธรรมเวทนี้อย่างที่เห็น คือมือเท้าของตนใช้ไม่ได้ เขาไม่อาจเดิน
และพลิกไปมาได้ กินของเคี้ยวของบริโภคอะไร ๆ ไม่ได้ น้ำก็ดื่มไม่ได้
ร่างกายเหี่ยวแห้ง เป็นมนุษย์เปรต ร่างกายแตกปริเป็นร่องริวเหมือน
แผ่นดินแตกกระแหว่งในฤดูร้อนฉะนั้น. เขามีรูปร่างทรวดทรงน่าเกลียด
น่ากลัว เสวยทุกข์ใหญ่หลวง.

เมื่อเวลาล่วงผ่านไปนานด้วยอาการอย่างนี้ พระเจ้าสีวิราชใน
สีวิรัฐ ทรงพระดำริว่า เราจักเสวยเนื้ออย่างในป่า จึงมอบราชสมบัติ
ให้อำมาตย์ทั้งหลายดูแลแทน พระองค์เห็นบอาวูชห้ำอย่างเสด็จเข้าป่า
ฆ่าเนื้อ เสวยเนื้อเรื่อยมาจนลุดึงประเทศนั้นโดยลำดับ ทอดพระเนตร
เห็นบุรุษนั้นตกพระทัย ครั้นดำรงพระสติได้ จึงตรัสถามว่า พ่อมหา
จำริญท่านเป็นใคร? เขาตอบว่า นาย ข้าพเจ้าเป็นมนุษย์เปรตเสวย
ผลกรรมที่ตนทำไว้ ก็ท่านเล่าเป็นใคร?

เราคือพระเจ้าสีวิราช

พระองค์เสด็จมาที่นี่เพื่ออะไร?

เพื่อเสวยเนื้อมฤค.

ลำดับนั้น มาณพนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า แม้ข้า
พระองค์ก็มาด้วยเหตุนี้แหละ จึงเป็นมนุษย์เปรต แล้วทูลเรื่องทั้งหมด
โดยพิสดาร เมื่อจะกราบทูลความที่ตนเสวยทุกข์แต่พระราชฯ ได้กล่าว
คาถาที่เหลือ ความว่า :-

ข้าแต่พระเจ้าสิริราช พระองค์เกือบจะ
ถึงความพินาศอยู่ในเงื้อมมือของศัตรูทั้งหลาย
เที่ยว เหมือนข้าพระองค์ไม่กระทำการที่ควร
กระทำ ไม่ศึกษาศิลปวิทยา ไม่ทำความขวน
ขวาย เพื่อให้เกิดโรคทรัพย์ ไม่ทำอวาท
วิวาหะ ไม่รักษาศีล ไม่กล่าววาจาอ่อนหวาน
ทำยศเหล่านี้ให้เสื่อมไป จึงมาบังเกิดเป็น
เปรตเพราะกรรมของตน.

ข้าพระองค์นั้นปฏิบัติชอบแล้ว พึงยัง
โรคะให้เกิดขึ้น เหมือนบุรุษชนะแล้วพันคน
ไม่มีพวกพ้องที่พึ่งอาศัย ล่วงเสียจากอริยธรรม
มีอาการเหมือนเปรต ฉะนั้น.

ข้าพระองค์ทำสัตว์ทั้งหลาย ผู้ใคร่ต่อ
ความสุข ให้ได้รับความทุกข์ จึงได้มาถึงส่วน

อันนี้ ข้าพระองค์นั้นดำรงอยู่ เหมือนบุคคล

อันกองถ่านไฟล้อมรอบด้าน ย่อมไม่ได้ประสบ

ความสุขเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อมิตตทาน์ว หตฺตตฺถิ** ความว่า พระองค์เกือบจะมาถึงซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ก็คือความพินาศในมือของพวก อมิตร.

มาณพเรียกพระราชว่า **สิวิ** ข้าแต่พระเจ้าสิวิราช. บทว่า **ปฺปโปติ มามิว** ความว่า เหมือนดังข้าพระองค์ต้องประสบบาปกรรม. อธิบายว่า ต้องถึงความพินาศด้วยกรรมของตนเอง. บทว่า **กम्म** ได้แก่ กิจกรรมอันยังอาชีพให้สำเร็จ มีกสิกรรมเป็นต้นเป็นประเภท. บทว่า **วิชฺช** ได้แก่ ศิลปะ มีศิลปะในเพราะช่างเป็นต้น ซึ่งมีประการต่างๆ กัน. บทว่า **ทกฺขยฺย** ได้แก่ ความเป็นผู้ฉลาดด้วยการยังโทษะให้เกิดขึ้น มีประการต่างๆ บทว่า **วิวahi** ความว่า ไม่ทำอาวามงคลและวิวามงคล. บทว่า **สิลมทฺทว** ได้แก่ ศิลมมืออย่าง ๕ และความเป็นผู้มีวาจาอ่อนหวาน มีกัลยาณมิตรผู้มุ่งประโยชน์สามารถช่วยห้ามการทำบาปก็ข้อนั้นและท่านหมายเอาว่า มัททวะในกาลานี้ บทว่า **เอเตว ยเส** **หาเปตฺวา** ความว่า ทำโลกธรรมอันเป็นเหตุให้ถึงยศเหล่านี้มีประมาณเท่านี้ให้เสื่อมไป. บทว่า **นิพฺพตฺโต เสหิ กมฺเมหิ** ความว่า เกิดเป็นมนุษย์ปรตด้วยกรรมของตน.

ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์ไม่
กระทำการที่ควรกระทำอันเป็นเหตุให้เกิดอริยชนในโลกนี้ ไม่ศึกษา
ศิลปวิทยา ไม่ชวนขวยยังโภคะให้เกิดโดยอุบาย ไม่ทำอาวาหวิวาหะ
ไม่รักษาศีลไม่คบกัลยาณมิตรผู้สามารถห้ามไม่ให้ทำชั่ว ยังโลกธรรมอัน
ถึงการนับว่ายศ เพราะเป็นเหตุให้เกิดยศเหล่านี้ คือมีประมาณเท่านี้ให้
เสื่อมเสียไป คือละทิ้งเสีย เข้าไปสู่ปานี้จนเกิดเป็นมนุษย์เปรตในบัดนี้
ด้วยบาปกรรมอันตนทำไว้เอง. บทว่า สหสฺสชฺโณว ความว่า เหมือนมี
บุรุษได้ชนะแล้วพินคน. และมีอรรถาธิบายว่า ถ้าข้าพระองค์ปฏิบัติชอบ
ทำโภคะให้เกิดขึ้นมีชัยชนะ. ด้วยโภคสมบัติหลายพันเหล่านั้น ดังนี้บ้าง.
บทว่า อปรายโน ความว่า ไม่มีพวกพ้องที่พึ่งอาศัย. บทว่า อริยชฺฌมา
ความว่า ก้าวล่วงจากสัปปริสธรรม. บทว่า ยถา เบโต ความว่า ถึง
ยังมีชีวิตอยู่ ก็เหมือนตายแล้วเกิดเป็นเปรต อธิบายว่า ข้าพระองค์
กลายเป็นมนุษย์เปรต. บทว่า สุขกามะ ทูขขาเปตฺวา ความว่า ข้า
พระองค์ได้ทำสัตว์ทั้งหลายผู้ใคร่ต่อความสุข ให้ได้รับความทุกข์ ปาฐะ-
เป็นสุขกามโ ก็มีความที่ว่า ข้าพระองค์ปรารถนาความสุขด้วยตนเอง
แต่ยังผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์. บทว่า อาปนฺโนสุมิ ปทํ อิมํ ความว่า
ข้าพระองค์จึงถึงส่วนอันนี้ คือเห็นปานนี้. ปาฐะว่า ปถํ ดังนี้ ก็มี ความ
ที่ว่า ข้าพระองค์ต้องมาถึงอัทธภาพอันเป็นครองแห่งทุกข์นี้. บทว่า จิโต
ภานุมกาสิว ความว่า ไฟท่านเรียกว่า ภานูมา คือมาณพกราบทูลว่า
ข้าพระองค์เป็นราวกะว่า มีกองถ่านเพลิงรายรอบข้าง ถูกความร่ำร้อน

ใหญ่ที่ตั้งขึ้นในร่างกายเผาผลาญอยู่ ไม่ได้ประสบความสำเร็จเลย.

ก็มาณพนั้น ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว กราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่
พระมหाराชเจ้า ข้าพระองค์ประสงค์ความสุข แต่ทำผู้อื่นให้ได้รับความ
ทุกข์ จึงเป็นมนุษย์ปรตในปัจจุบันทันตาเห็น เพราะฉะนั้นขอพระองค์
อย่าทรงทำกรรมชั่วเลย จงเสด็จไปพระนครของพระองค์ ทรงบำเพ็ญ
บุญมีให้ทานเป็นต้นเถิด. พระเจ้าสิริราชได้ทรงกระทำตามนั้น ทรง
บำเพ็ญทางไปสู่สวรรค์.

สรภังคศาสดา นำเรื่องนี้มาแสดงให้ดาบสเข้าใจแจ่มแจ้งเป็นอัน
ดี. ดาบสนั้นได้ความสลดใจ เพราะถ้อยคำของสรภังคศาสดา จึงไหว้
ขอขมาโทษ แล้วทำกสิณบริกรรม ทำฌานที่เสื่อมแล้วให้กลับคืนเป็น
ปกติ. สรภังคดาบส ไม่ยอมให้นารทดาบสอยู่ที่ที่นั้น พาไปยังอาศรม
ของตน.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรง
ประกาศสังขะ เวลาจบสังขะ ภิกษุผู้กระสันดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล
พระทศพลทรงประชุมชาดกว่า นารทดาบสในครั้งนั้น ได้เป็นภิกษุผู้
กระสัน สาลิสสรดาบสได้เป็นพระสารีบุตร เมณฑิสสรดาบสได้เป็น
พระกัสสปะ ปัพพตดาบสได้เป็นพระอนุรุทธะ กาฬเทวิลดาบสได้เป็น
พระกัจจายนะ อนุสิสสะดาบสได้เป็นพระอานนท์ กิสิวจฉดาบสได้
เป็นพระโมคคัลลานะ ส่วนสรภังคดาบส คือเราตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาอินทริยชาดกที่ ๗

๘. อาทิตตชาดก

ว่าด้วยการให้ทานกับการรบ

[๑๑๘๐] เมื่อเรือนถูกไฟไหม้ บุคคลผู้เป็นเจ้าของ
ขนเอาสิ่งของอันใดออกได้ สิ่งของอันนั้น
ย่อมเป็นประโยชน์แก่เจ้าของนั้น แต่ของที่
ถูกไฟไหม้ย่อมไม่เป็นประโยชน์แก่เขา.

[๑๑๘๑] โลกถูกขราและมรณะเผาแล้วอย่างนี้
บุคคลพึงนำออกเสียด้วยการให้ทาน ทานที่ให้
แล้วจะน้อยก็ตาม มากก็ตาม ชื่อว่าเป็นอัน
นำออกดีแล้ว.

[๑๑๘๒] คนใดให้ทานแก่ผู้มีธรรมอันได้แล้ว ผู้
บรรลुธรรมด้วยความเพียรและความหมั่น คน
นั้นล่วงเลยเวตรณีนรก ของพระยายมไปได้
แล้วจะเข้าถึงทิพยสถาน.

[๑๑๘๓] ท่านผู้รู้กล่าวทานกับการรบว่า มีสภาพ
เสมอกัน นักรบแม้จะมีน้อย ก็ชนะคนมาก
ได้ เจตนาเครื่องบริจาคตี้เหมือนกัน แม้

จะน้อยย่อมชนะหมู่มากได้ ถ้าบุคคล
เชื่อกรรมและผลแห่งกรรม ย่อมให้ท่านแม่
น้อย เขาก็เป็นสุขในโลกหน้า เพราะการ
บริจาคมีประมาณน้อยนั้น.

[๑๑๘๔] การเลือกทักษิณาทานและพระทักษิณย-
บุคคล แล้วจึงให้ทาน พระสุตเจ้าทรง
สรรเสริญ ทานที่บุคคลถวายในพระทักษิณย-
บุคคลมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในสัตว-
โลกนี้ ย่อมมีผลมากเหมือนพืชที่หว่านลงใน
นาดีฉะนั้น.

[๑๑๘๕] บุคคลใดไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย
เที่ยวไปอยู่ ไม่ทำบาปเพราะกลัวคนอื่นจะ
ติเตียน บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคล
ผู้กลัวบาปนั้น ย่อมไม่สรรเสริญบุคคลผู้กล้า
ในการทำบาป เพราะว่าสัตว์นุษย์ทั้งหลาย ย่อม
ไม่ทำบาป เพราะความกลัวถูกติเตียน.

[๑๑๘๖] บุคคลย่อมเกิดในตระกูลกษัตริย์ เพราะ
พรหมจรรย์อย่างต่ำ เกิดในเทวโลก เพราะ
พรหมจรรย์อย่างกลาง และบริสุทธิได้ เพราะ
พรหมจรรย์อย่างสูง.

[๑๑๘๗] ท่าน ท่านผู้รู้สรรเสริญโดยส่วนมากก็
จริง แต่ว่าบทแห่งธรรมแลประเสริฐกว่าท่าน
เพราะว่าสัตบุรุษทั้งหลายในครั้งก่อน หรือว่า
ก่อนหน้านั้นอีก ท่านมีปัญญา เจริญสมถ
วิปัสสนาแล้ว ได้บรรลุพระนิพพานทีเดียว.

จบ อาทิตตชาดกที่ ๘

อรรถกถาอาทิตตชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารุชเชตวัน ทรงปรารภ
อสทิสทาน จึงได้ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อาทิตตสมิ ดังนี้. เรื่อง
อสทิสทาน มีเนื้อความพิสดารในอรรถกถา มหาโควินทสูตร.

ก็ในวันที่ ๒ จากวันที่พระเจ้าโกศลถวายอสทิสทานแล้ว ภิกษุ
ทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า อาวุโสทั้งหลาย พระเจ้าโกศล

ทรงฉลาดเลือกเนื่อนาบุญอันประเสริฐ ถวายมหาทานแด่อริยสงฆ์ มี
พระพุทธเจ้าเป็นประมุข. พระศาสดาเสด็จมาแล้วตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเรอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร? เมื่อภิกษุ
เหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การ
เลือกถวายทานในเนื่อนาบุญอันสูงยิ่งของพระเจ้าโกศล ไม่น่าอัศจรรย์
โบราณกบัณฑิตก็ได้เลือกเฟ้นแล้ว จึงได้ถวายมหาทานเหมือนกัน ดังนี้
แล้ว ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล พระเจ้าเกรวมหาราช ครองราชสมบัติในกรุง-
นคร สีวิรัฐ ทรงบำเพ็ญศุภกิจราชธรรม สงเคราะห์มหาชนด้วย
สังกหัตถุ ๔ ทรงดำรงอยู่ในฐานะเป็นมารดาบิดาของมหาชนได้ให้ทาน
แก่คนกำพร้า วนิพก และยากทั้งหลายมากมาย. พระองค์มีอัศจรรย์
พระนามว่า สมุททวิชาเป็นบัณฑิตสมบูรณ์ด้วยญาณ. วัน ๑
พระเจ้าเกรวมหาราช เสด็จทอดพระเนตรโรงงาน ทรงพระดำริว่า
ปฏิกาหกทั้งหลายล้วนเป็นผู้ทุศีล เหลวไหล บริโภคทานของเราข้อนั้น
ไม่ทำให้เรายินดีเลย เราใคร่จะถวายทานแด่พระปัจเจกพระพุทธเจ้าผู้มีศีล
เป็นอรรคทัทธิไฉนบุคคล แต่ท่านเหล่านั้นอยู่ในหิมวันตประเทศ ใคร
หนอจักไปนิมนต์ท่านมาได้เราจักส่งใครไปนิมนต์ได้ ทรงพระดำริดังนี้
แล้ว ได้ตรัสบอกความนั้นแก่พระเทวี. ลำดับนั้น พระเทวีได้ทูล
พระราชาวา ข้าแต่พระองค์ขอพระองค์อย่าทรงวิตกเลย เราจักส่งดอกไม้

ไปนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยกำลังทานที่จะพึงถวาย กำลัง
ศีลและกำลังความสัตย์ของเราทั้งหลาย ครั้นพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
มาถึงแล้ว จึงจักถวายทานที่สมบูรณ์ด้วยบริวารทุกอย่าง. พระราชาทรง
รับสั่งว่าดีแล้ว ดังนี้แล้วรับสั่งให้ตีกลองประกาศว่า ชาวพระนครทั้งสิ้น
จงสมาทานศีล ส่วนพระองค์เองพร้อมด้วยราชบริพาร ก็ทรงอธิษฐาน
องค์แห่งอุโบสถบำเพ็ญมหาทาน แล้วให้ราชบุรุษถือกระเช้าทองใส่ดอก
มะลิเต็ม เสด็จลงจากปราสาทประทับที่พระลานหลวง ทรงกราบ
เบญจางคประดิษฐ์เหนือพื้นดิน แล้วผินพระพักตร์ไปทางทิศปราจีน
ถวายนมัสการแล้วประกาศว่า ข้าพเจ้าขอนมัสการ พระอรหันต์ทั้งหลาย
ในทิศปราจีนถ้าคุณความดีอะไร ๆ ของข้าพเจ้ามีอยู่ไซ้ไร ขอท่านทั้งหลาย
จงอนุเคราะห์พวกข้าพเจ้า โปรดมารับภิกษาหารของข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด
ประกาศดังนี้แล้ว ทรงช้ดดอกมะลิไป ๗ กำมือ. ในวันรุ่งขึ้นไม่มี
พระปัจเจกพุทธเจ้ามา เพราะในทิศปราจีนไม่มีพระปัจเจกพุทธเจ้า.
ในวันที่ ๒ ทรงนมัสการไปทางทิศทักษิณ ก็หาพระปัจเจกพุทธเจ้า
มาไม่. วันที่ ๓ ทรงนมัสการไปทางทิศปัจฉิม ก็หาพระปัจเจกพุทธเจ้า
มาไม่. วันที่ ๔ ทรงนมัสการไปทางทิศอุดร. ก็แหละครั้นทรงนมัสการ
แล้ว ทรงช้ดดอกมะลิไป ๗ กำมือ อธิษฐานว่า ขอพระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลายที่อยู่ในหิมวันตประเทศด้านทิศอุดร จงมารับภิกษาหารของ
ข้าพเจ้า.

ดอกมะลิได้ลอยไปตกลง เหนือพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
๕๐๐ องค์ ที่เงื่อมภูเขานั้นทมุลกะ. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น
พิจารณาแล้วก็รู้ว่า พระราชานิมนต์ วันรุ่งขึ้น จึงเรียกพระปัจเจกพุทธเจ้า
มา ๗ องค์ แล้วกล่าวว่า แน่ะ ท่านผู้เชื่อกับด้วยเรา พระราชานิมนต์
ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงสงเคราะห์พระราชบิด. พระปัจเจก-
พุทธเจ้าเหล่านั้น เหาะมาลงที่ประตูพระราชวัง. พระเจ้าเศรษฐมหาราช
ทอดพระเนตรเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น แล้วทรงโสมนัสนมัส-
การแล้ว นิมนต์ขึ้นปราสาท ทรงสักการะบูชาเป็นการใหญ่แล้วถวาย
ทาน ครั้นฉันเสร็จแล้วได้นิมนต์ให้มาฉันวันต่อ ๆ ไปอีกจนครบ ๖ วัน
ในวันที่ ๗ ทรงจัดแจงบริหารทานทุกอย่าง แต่งตั้งเตียงตั้งที่วิจิตรด้วย
แก้ว ๗ ประการ ทรงวางเครื่องสมณบริโภคทั้งปวงมิได้ระงับเป็นต้น
ในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์ ถวายนมัสการตรัสว่า
ข้าพเจ้าขอถวายบริหารเหล่านี้ทั้งหมดแด่พระคุณเจ้าทั้งหลาย เมื่อพระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นฉันเสร็จแล้ว พระราชาและพระเทวีทั้ง ๒ พระ-
องค์ประทับยืนนมัสการอยู่.

ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่ในหมู่เมื่อจะอนุโมทนา
แด่พระราชาและพระเทวี จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

เมื่อเรือนถูกไฟไหม้ บุคคลผู้เป็นเจ้าของ

จนเอาสิ่งของอื่นใดออกได้ สิ่งของอันนั้น
ย่อมเป็นประโยชน์แก่เจ้าของนั้น แต่ของที่
ถูกไฟไหม้ย่อมไม่เป็นประโยชน์แก่เขา.

โลกถูกชราและมรณะเผาแล้วอย่างนี้
บุคคลพึงนำออกเสียด้วยการให้ทาน ทานที่ให้
แล้วจะน้อยก็ตาม. มากก็ตาม เชื่อว่าเป็นอัน
นำออกดีแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาทิตตฺตฺสฺมึ ความว่า ขณะเมื่อ
เรือนถูกไฟไหม้นั้น. บทว่า ภาชนฺ ได้แก่ อุปกรณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง
บทว่า โน จ ยํ ตตฺถ ความว่า แต่สิ่งใดในเรือนนั้นไม่ได้ขนออก
ย่อมถูกไฟไหม้ไม่เหลือแม้แต่หญ้า สิ่งเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมไม่เป็นคุณ
ประโยชน์แก่เราเลย. บทว่า ชราย มรณฺน จ นี้เป็นเพียงหัวข้อเทศนา.
แต่โดยอรรถ โลกคือเบญจจันทรนั้น เชื่อว่า ถูกไฟ ๑๑ กอง เผาผลาญ
แล้ว บทว่า นีหเรถว ความว่า เพราะเหตุนี้โลกคือเบญจจันทรถูก
ไฟ ๑๑ กอง เผาผลาญอยู่เช่นนี้ บุคคลต้องนำออกด้วยการตั้งใจให้
บริขารทาน ต่างโดยทานวัตถุ ๑๐ อย่างเท่านั้น. ทานที่ให้แล้วจะน้อย
หรือมากก็ตามนั้น เชื่อว่า เป็นการนำออกดีแล้ว.

พระสังฆเถระ ครั้นอนุโมทนาอย่างนี้แล้ว ได้ให้โอวาทแต่

พระราชาวา มหาบพิตร พระองค์อย่าทรงประมาท แล้วเหาะขึ้นอากาศ ทำช่อฟ้าปราสาท ให้แยกเป็นสองช่องไปลง ณ เจ็อมภูเขานั้นทมูลกะ. แม้บริวารที่พระราชาวาถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ก็ลอยตามไปกับพระปัจเจกพุทธเจ้าลงที่เจ็อมภูเขานั้นเหมือนกัน. พระสกลกายของพระราชาวาและพระเทวี เต็มตื่นไปด้วยปีติ. เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่ในหมู่ไปอย่างนี้แล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ยังคงเหลืออยู่ ๖ องค์ ได้อนุโมทนาด้วยคาถา องค์ละคาถาว่า :-

คนใดให้ทานแก่ท่านผู้มีธรรมอันได้แล้ว

ผู้บรรลุธรรมด้วยความเพียรและความหมั่น คน
นั้นล่วงเลยเวตรณีนรก ของพระยายมไปได้
แล้วจะเข้าถึงทิพยสถาน.

ท่านผู้รู้กล่าวทานกับการรบว่า มีสภาพ
เสมอกัน นักรบแม้จะมีน้อย ก็ชนะคนมาก
ได้ เจตนาเครื่องบริจจาคก็เหมือนกัน แม้
จะน้อยย่อมชนะหมู่มากได้ ถ้าบุคคล
เชื่อกรรมและผลแห่งกรรม ย่อมให้ทานแม้
น้อย เขาก็เป็นสุขในโลกหน้า เพราะการ
บริจาคมี่ประมาณน้อยนั้น.

การเลือกทักษิณาทานและพระทักษิโณย-

บุคคล แล้วจึงให้ทาน พระสุคตเจ้าทรง
สรรเสริญ ทานที่บุคคลถวายในพระทักษิโณย-
บุคคลมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในสัตว์
โลกนี้ ย่อมมีผลมาก เหมือนพืชที่หว่านลงใน
นาดีฉะนั้น.

บุคคลใดไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย
เที่ยวไปอยู่ ไม่ทำบาปเพราะกลัวคนอื่นจะ
ติเตียน บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคล
ผู้กลัวบาปนั้น ย่อมไม่สรรเสริญบุคคลผู้กล้า
ในการทำบาป เพราะว่าสัตว์บุรุษทั้งหลาย ย่อม
ไม่ทำบาป เพราะความกลัวถูกติเตียน.

บุคคลย่อมเกิดในตระกูลกษัตริย์ เพราะ
พรหมจรรย์อย่างต่ำ เกิดในเทวโลก เพราะ
พรหมจรรย์อย่างกลาง และบริสุทธินี้ได้ เพราะ
พรหมจรรย์อย่างสูง.

ท่าน ท่านผู้รู้สรรพคุณ โดยส่วนมากก็

จริง แต่ว่าบทแห่งธรรมแลประเสริฐกว่าท่าน

เพราะว่าสัตบุรุษทั้งหลายในครั้งก่อน หรือว่า

ก่อนกว่านั้นอีก ท่านมีปัญญา เจริญสมถ

วิปัสสนาแล้ว ได้บรรลุพระนิพพานทีเดียว.

ครั้นกล่าวอนุโมทนาอย่างนี้แล้ว ก็ได้เหาะไปเหมือนอย่างนั้น
แหละ พร้อมกับบริวารทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมตฺตฺสฺส** ความว่า บุคคล
มีพระปัญญาเป็นต้น จนถึงพระโยคาวจรผู้สุกขวิปัสสก ชื่อว่า
ธมมัตถะ เพราะความเป็นผู้มีธรรมอันได้บรรลุแล้ว. บุคคลประเภท
นั้นแหละ ชื่อว่า **อฺฏฺฐานวิริยาธิตฺต** เพราะธรรมวิเศษนั้น ท่านได้
บรรลุแล้วด้วยความเพียร คือความหมั่น. อธิบายว่า. ชนผู้ต้องเกิดตาย
เป็นธรรมดา ให้ท่านวัตถุที่ควรให้ แก่บุคคลผู้บรรลุธรรมวิเศษแล้วนั้น.
อีกนัยหนึ่ง มีอธิบายว่า ชนผู้ต้องเกิดต้องตายเป็นธรรมดา ถือเอาส่วน
อันเลิศของไทยธรรมที่ตนได้แล้วโดยธรรม คือได้มาด้วยความเพียร
กล่าวคือความขยันขันแข็ง แล้วให้ท่านในท่านผู้มีศีลทั้งหลาย. อีก
อย่างหนึ่งความในคาถานี้ บัณฑิตพึงทราบโดยทำทุกขวิภักติให้เป็นภักฐิ
วิภักติ. บทว่า **เวตฺรณิ** นี้เป็นหัวข้อแห่งเทศนา. อธิบายว่า พระปัญญา

ตลอดถึงพระสุกขวิปัสสก ย่อมจะล่วงเลย เวตรณีนรก คือมหานรก ๘
อุสสทนรก ๑๖ ของพญามไปได้. บทว่า ทิพฺพทานิ ฐานานิ อุเปติ
ความว่า ย่อมไปบังเกิดในเทวโลก. บทว่า สมานมาหุ ความว่า
ท่านผู้รู้กล่าวเหมือนกัน. อธิบายว่า คนกลัวความสิ้นเปลือง ย่อม
ไม่มีการให้ คนฉลาดต่อภัย ย่อมไม่มีการยุทธนา คือนักรบสละความ
อาลัยในชีวิตได้ ก็อาจเข้ารบกันได้ ทายกสละความอาลัยในโภคะเสียได้
ก็อาจบริจาคได้ด้วยเหตุอันแหละ ท่านผู้รู้จึงกล่าวการให้และการรบทั้ง
สองอย่างนั้น ว่ามีสภาพเสมอกัน. บทว่า อปฺปาปี สนฺตฺตา ความว่า
นักรบถึงมีพวกน้อยแต่พร้อมใจกันสละชีวิตก็อาจรบคนพวกมาก เอา
ชัยชนะได้ฉับใจ เจตนาคิดบริจาคถึงจะมีน้อย ก็ย่อมชนะหมู่กิเลส
พวกมาก มีมัจฉริยจิต และโลภะเป็นต้นได้ฉับนั้น บทว่า อปฺปมฺปิ เจ
ความว่า ถ้าทายกใดเชื่อกรรม เชื่อผลแห่งกรรม บริจาคไทยธรรมแม้
เล็กน้อยไซ้. บทว่า เตเนว โส ความว่า คุณก่อนมหาบพิตรทายกนั้น
ย่อมเป็นสุขในโลกหน้า ด้วยผลแห่งไทยธรรมเล็กน้อยนั้นทีเดียว.
บทว่า วิเจยฺย ทานํ ได้แก่ทานที่บุคคลเลือกทักษิณาทาน และ
ทักษิโณยบุคคลก่อนแล้วจึงถวาย. ในทักษิณาทาน และทักษิโณยบุคคล
สองอย่างนั้น เมื่อบุคคลไม่ให้ของตามมีตามเกิดเลือกให้แต่ไทยธรรม
ที่เลิศที่ประณีต ชื่อว่า ย่อมเลือกให้แม้ซึ่งทักษิณาทาน. เมื่อไม่ให้แก่
บุคคลทั่วไป เลือกให้แต่บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมมีศีลเป็นต้น ชื่อว่า

ยอมเลือกเป็นพระทักษิณบุคล บทว่า **สุคตปุตฺถุ** ความว่า
ทานเห็นปานนี้ แม้พระพุทเจ้าทั้งหลาย ก็ทรงสรรเสริญ.

ใน ๒ อย่างนั้น เพื่อจะแสดงถึงการเลือกเฟ้นพระทักษิณ-
บุคล ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เย ทกฺขิณฺเญยฺยา** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทกฺขิณฺเญยฺยา** ได้แก่พระอริยบุคล
ทั้งหลาย มีพระพุทเจ้าเป็นต้น ผู้สมควรแก่ทักษิณา. บทว่า **ปาณฺณฺทานิ**
ได้แก่ญาติ กล่าวคือสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลาย. บทว่า **อหฺเรยฺนฺโต** มีความ
กรุณาไม่เบียดเบียนสัตว์ให้เดือดร้อน ท่องเที่ยวไป. บทว่า **ปรูปฺวาทา**
ความว่า ไม่ทำบาปเพราะกลัวคนอื่นติเตียน. บทว่า **ภีรฺุ** ได้แก่ผู้กลัว
การถูกติเตียน. บทว่า **น หิ ตตฺถ สฺสุริ** ความว่า ส่วนบุคลใด
ไม่กลัวการติเตียนนั้น จึงกล้าทำบาปโดยอโยนิโสมนสิการ บัณฑิต
ทั้งหลายย่อมไม่สรรเสริญบุคลนั้นเลย. บทว่า **ภยา หิ** ความว่า
เพราะว่าสัตว์บุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่ทำบาปเพราะกลัวเขาติเตียน. บทว่า
หิเนน พฺรหฺมจฺริเยน ความว่า จะกล่าวในลัทธิภายนอกพระศาสดา
ก่อน ผลเพียงเมถุนวิรติและศีล ชื่อว่า พรหมจรรย์อย่างต่ำ. บุคล
เกิดในขัตติยตระกูลด้วยอำนาจพรหมจรรย์อย่างต่ำนั้น. ผลเพียงอุปจาร-
ฉาน ชื่อว่า พรหมจรรย์อย่างกลาง บุคลเกิดในเทวโลก ด้วย
พรหมจรรย์อย่างกลางนั้น. สมบัติแปดเป็นพรหมจรรย์อย่างสูง บุคล
ยอมชื่อว่า **บริสุทฺธิ** เข้าถึงพรหมโลกได้ด้วยพรหมจรรย์อย่างสูงนั้น.

ส่วนในทางพระพุทธศาสนา การประพาศพรหมจรรย์โดยมุ่ง เทวนิกายของผู้มีศีลนั้นแล ชื่อว่า พรหมจรรย์อย่างต่ำ การยังสมาบัติให้บังเกิดขึ้น ของผู้มีศีลบริสุทธิ์นั้นแล ชื่อว่า พรหมจรรย์อย่างกลาง. การที่ภิกษุดำรงอยู่ในปาริสุทธิศีล เจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัต ชื่อว่า พรหมจรรย์อย่างสูง.

กาลาสุดท้าย มีอรรถาธิบายดังนี้ คุณก่อนมหาบพิตร ได้มีผู้สรรเสริญคือยกย่องทานโดยส่วนมากก็จริง แต่ถึงกระนั้น ธรรมบทซึ่งเป็นส่วนแห่งธรรม กล่าวคือ สมถวิปัสสนากัมมิตี กล่าวคือ พระนิพพานดี ประเสริฐกว่าทาน.

เพราะเหตุไร ?

เพราะว่า สัตบุรุษทั้งหลายในกาลก่อน คือในภัทรกัปนี้ มีพระกัสสปทศพลเป็นต้น หรือในกาลก่อนกว่านั้นอีก มีพระเวสสทศพลเป็นต้น ท่านมีปัญญา เจริญสมถวิปัสสนาได้บรรลุถึงพระนิพพานทีเดียว.

พระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ พระองค์ พรรณนามตมทานิพพาน แต่พระราชชา ด้วยอนุโมทนากาลาอย่างนี้แล้ว กล่าวสอนพระราชชา ด้วยอัปมาทธรรม แล้วไปที่อยู่ของตน ๆ ตามนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

แม่พระราชา พร้อมด้วยพระอัคมรเหสี ก็ได้ถวายทานจนตลอด
พระชนมายุ ครั้นเคลื่อนจากอัฐภาพนั้นแล้ว ก็ได้เสด็จไปสู่สวรรค์.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า
แม้ในกาลก่อน บัณฑิตก็ได้เลือกถวายทานด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้แล้ว
ทรงประชุมชาดกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายในครั้งนั้น ปรีนิพพาน
แล้ว พระสุททวิชยาเทวี ได้เป็นมารดาพระราहुล พระเจ้าเกรุวราช
คือเราตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาอาทิตตชาดกที่ ๘

๕. อัญฐานชาดก

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นไปไม่ได้

[๑๑๘๘] เมื่อใด แม่น้ำคงคาธารดาษด้วยดอกบัว
กิติ นกดูเหว่าสีขาวเหมือนสังข์กิติ ต้นหว้า
พืงให้ผลเป็นผลตาลกิติ เมื่อนั้น เราทั้งสอง
พืงอยู่ร่วมกันได้แน่.

[๑๑๘๙] เมื่อใด ผ้า ๓ ชนิดจะพืงสำเร็จได้ด้วย
ขนเต่า ใช้เป็นเครื่องกันหนาวในคราวน้ำค้าง
ตกได้ เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ พืงอยู่ร่วมกันได้แน่.

[๑๑๙๐] เมื่อใด เท้าขุ้งทั้งหลาย จะพืงทำเป็น
ป้อม มั่นคงดีไม่หวั่นไหว อาจะทนบุรุษผู้
ขึ้นรบได้ตั้งร้อย เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ พืงอยู่
ร่วมกันได้แน่.

[๑๐๙๑] เมื่อใด เขากระต่ายจะพืงทำเป็นบันได
เพื่อขึ้นไปสวรรค์ได้ เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ พืง
อยู่ร่วมกันได้แน่.

[๑๑๕๒] เมื่อใด หนูทั้งหลายจะพึงไต่บันได
ขึ้นไปกัศพระจันทร์ และขับไล่ราหูให้หนีไป
ได้ เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ พึงอยู่ร่วมกันได้แน่.

[๑๑๕๓] เมื่อใด แมลงวันทั้งหลายเที่ยวไปเป็น
หมู่ ๆ ดื่มหเล้าหมดหม้อเมาแล้ว จะพึงเข้าไป
อยู่ในโรงถ่านเพลิง เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ พึง
อยู่ร่วมกันได้แน่.

[๑๑๕๔] เมื่อใด ลาพืงมีริมฝีปากงาม สีเหมือน
ผลมะพลับ มีหน้างามเหมือนแวนทอง จะ
เป็นสัตว์ฉลาดในการฟ้อนรำขับร้องได้ เมื่อนั้น
เราทั้ง ๒ พึงอยู่ร่วมกันได้แน่.

[๑๑๕๕] เมื่อใด กากับนกเค้า พึงปรารถนา
สมบัติให้แก่กันและกัน ปรึกษาปรองดองกัน
อยู่ในที่ลับได้ เมื่อนั้นเราทั้ง ๒ พึงอยู่ร่วมกัน
ได้แน่.

[๑๑๕๖] เมื่อใด รากไม้และใบไม้อย่างละเอียด
พึงเป็นร่มมั่นคงป้องกันฝนได้ เมื่อนั้น เรา
ทั้ง ๒ พึงอยู่ร่วมกันได้แน่.

[๑๑๕๗] เมื่อใด นกตัวเล็ก ๆ ฟังเอาจะงอยปาก
คาบภูเขาคันธมาทน์ บินไปได้ เมื่อนั้น เรา
ทั้ง ๒ ฟังอยู่ร่วมกันได้แน่.

[๑๑๕๘] เมื่อใด เด็ก ๆ ฟังขับเรือใหญ่ อัน
ประกอบด้วยเครื่องยนต์ และใบพัดกำลังแล่น
ไปในสมุทรไว้ได้ เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ ฟังอยู่
ร่วมกันได้แน่.

จบ อัญฐานชาดกที่ ๕

อรรถกถาอัญฐานชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า **คจฺจกา กุมฺภิณี**
ดังนี้.

พระศาสดา ตรัสถามภิกษุนั้นว่า คุณก่อนภิกษุ ได้ยินว่า เธอ
กระสันจริงหรือ? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า จึงตรัสถามว่า
เธอกระสันเพราะเหตุไร? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า เพราะอำนาจกิเลส
จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ขึ้นชื่อว่ามาตุคามมักอกคตัญญู ประทุษร้ายมิตร
ไม่น่าไว้วางใจ บัณฑิตทั้งหลายในครั้งก่อน แม้ให้ทรัพย์วันละพัน ก็

ไม่สามารถจะให้มาตุคามยินดีได้ นางนั้นพอไม่ได้ทรัพย์พันหนึ่งเพียงวันเดียวเท่านั้น ก็ได้ให้คนลากคอบัณฑิตเหล่านั้นไปเสีย มาตุคามไม่รู้คุณคนอย่างนี้ เธออย่าตกอยู่ในอำนาจกิเลส เพราะเหตุมาตุคามนั้น ดังนี้แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโอรสของพระองค์ มีพระนามว่า พรหมทัตกุมาร แต่บุตรของเศรษฐีพระนครพาราณสี มีชื่อว่า มหาชนกุมาร กุมารทั้งสองเป็นสหายกันมาแต่เล็ก ๆ เรียนศิลปะในตระกูลอาจารย์เดียวกัน พรหมทัตกุมารได้ครองราชสมบัติ เมื่อพระราชาบิดาสวรรคต. บุตรเศรษฐีได้อยู่ในราชสำนักนั้นแหละ ก็ในพระนครพาราณสี มีนางวรรณทาสีคนหนึ่งเป็นหญิงนครโสเภณี มีรูปร่างงามเลิศ. บุตรเศรษฐีได้ให้ทรัพย์วันละพัน อภิรมย์อยู่กับนางนั้นตลอดกาล แม้ได้ตำแหน่งเศรษฐี เมื่อบิดาตายแล้ว ก็ไม่ทิ้งนางนั้น คงยังให้ทรัพย์วันละพัน อภิรมย์อยู่เช่นนั้นเอง.

เศรษฐีบุตร ต้องเข้าเฝ้าพระราชาวินละ ๓ ครั้ง. ครั้นอยู่มาวัน ๑ เมื่อเศรษฐีบุตรเข้าเฝ้าพระราชาวินละเห็น ปราศรัยอยู่กับพระราชานพพลบคำ จึงออกจากราชสำนักคิดว่า บัดนี้ถ้าเราจะไปบ้านก่อนแล้วมาหาหญิงนครโสเภณี เวลาไม่พอ เราจักไปบ้านหญิงนครโสเภณีเลยทีเดียว แล้วส่งคนใช้ไปเรือนตัวคนเดียวเท่านั้น ไปบ้านหญิงนคร

โสเภณี. ลำดับนั้น หญิงนครโสเภณีเห็นเศรษฐีบุตรแล้วกล่าวว่า แน่ะ ลูกเจ้า ท่านนำทรัพย์พันหนึ่งมาหรือเปล่า? เศรษฐีบุตรกล่าวว่า น้องรัก วันนี้เราล่องเลยผิเวลาไป เพราะฉะนั้นจึงไม่ได้ไปบ้าน ส่งแต่คนใช้ไป เราเข้ามานี้แต่คนเดียว แต่วันพรุ่งนี้เราจักให้ทรัพย์แก่เจ้าสองพัน. นางคิดว่า ถ้าวันนี้เราให้โอกาส แม่วันอื่น ๆ ก็จักมามีมือเปล่าอีก เมื่อเป็นเช่นนี้เราก็จักเสื่อมจากทรัพย์ เราจักไม่ให้โอกาสแก่เขา. คิดดังนี้แล้ว จึงกล่าวกะบุตรเศรษฐีว่า นาย พวกเราเชื่อว่าเป็นบรรณทาสีซึ่งจะให้เข้าหยอกเล่นเปล่า ๆ นั้นไม่มี ท่านจงนำทรัพย์พันหนึ่งมา. เศรษฐีบุตรได้ขอร้องอยู่แล้ว ๆ เล่า ๆ ว่า น้องรัก พรุ่งนี้เราจักนำมาให้ ๒ เท่า. หญิงนครโสเภณีบังคับพวกทาสีว่า พวกเจ้าอย่าให้เศรษฐีนี้มายืนแลดูอยู่ที่นี้ จงลากคอมันออกไปแล้วปิดประตูเสีย. พวกนางทาสีได้กระทำเช่นนั้น.

เศรษฐีนั้นคิดว่า เราได้ให้ทรัพย์แก่หญิงนี้ถึง ๘๐ โกฏิ แต่พอนางเห็นเรามีมือเปล่าเข้าวันเดียว ก็ให้ลากคอเราออกไปเสีย โอ! จึ้นชื่อว่ามาตุคามเป็นผู้ลามก หมดละอาย ออกตัญญู ประทุษร้ายมิตร คิดดังนี้ ก็มองเห็นโทษของมาตุคามได้ จึงคลายความรักกลับได้ปฎิภูคตัญญา เบื่อหน่ายแม้ฆราวาส คิดว่าการครองเรือน จะเป็นประโยชน์อะไรแก่เรา เราจักออกบวชในวันนี้แหละ ไม่ไปเรือน และไม่เฝ้าพระราชาก็เลย ออกจากพระนครเข้าป่า บวชเป็นฤาษีสว่างอารมณ์อยู่

ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา ทำฉนวนและอภิญญาให้เกิดขึ้นมีเผือกมัน ผลไม้ป่าเป็นอาหารอยู่ ณ ที่นั้น.

เมื่อพระเจ้าพรหมทัตไม่เห็นมหาชนเศรษฐีเข้าเฝ้า จึงตรัสถามว่า สหายของเราไปไหน? แม้ข่าวการกระทำของหญิงนครโสเภณีก็ได้แพร่สะพัดไปทั่วพระพระนคร. ลำดับนั้น พวกราชบุรุษ ได้กราบทูลความนั้น แต่พระราชว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพพระสหายของพระองค์ มีความละอายไม่กลับบ้าน เข้าป่าบวชแล้ว. พระราชารับสั่งให้เรียกหญิงนครโสเภณีมาตรัสถามว่า ได้ยินว่า เจ้าไม่ได้ทรัพย์พันหนึ่งวันเดียวเท่านั้น ก็ให้พวกทาสีลากอสหายของเราออกไป จริงหรือ? นางรับว่า จริงเพคะ พระราชาตรัสว่า แน่ะหญิงลามกเลวทราม เจ้าจงไปยังที่ที่สหายของเราไป แล้วนำเขามา ถ้าเจ้านำมาไม่ได้ เจ้าต้องตาย. นางได้ฟังพระราชดำรัส คังนั้น มีความกลัว จึงขึ้นรถออกจากพระนครไปพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก เทียวเสาะแสวงหาที่อยู่ของฤาษีนั้นพอได้ฟังข่าวว่าอยู่ที่นั่น ก็ได้ไป ณ ที่นั้น นมัสการแล้ววิงวอนว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ขอท่านได้อุดโทษที่ดิฉันกระทำด้วยความเป็นคนอันธพาล ดิฉันจักไม่กระทำอย่างนี้อีก เมื่อพระฤาษีกล่าวว่า ดีแล้วเราอดโทษให้เราไม่มีความอาฆาตในเธอ นางจึงกล่าวว่า ถ้าท่านอดโทษให้ดิฉัน ก็ขอจงขึ้นรถไปสู่พระนครกับดิฉัน เมื่อถึงพระนครแล้ว ดิฉันจักถวายทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในเรือนของดิฉัน. พระฤาษีได้ฟังคำของ

นางแล้วกล่าวว่า น้องหญิง บัดนี้เราไม่อาจจะไปกับเจ้า ก็คราวใด ของ
สิ่งใดในโลกนี้ ไม่พืงมีพืงเป็น ของสิ่งนั้นจักมีจักเป็นได้ ของสิ่งนั้นจัก
มีจักเป็นได้ คราวนั้นแหละ เราจะพืงไปกับเจ้า ดังนี้แล้วกล่าวคาถา
ที่ ๑ ความว่า :-

เมื่อใด แม่น้ำคงคาธารดาษด้วยดอกบัว

กัถี นกคฺเหว่าสีขาวเหมือนสังข์กัถี ต้นหว้า

พืงให้ผลเป็นผลตาลกัถี เมื่อนั้น เราทั้งสอง

พืงอยู่ร่วมกันได้แน้.

กาลานั้น มีอรรธาธิบายดังนี้ คู่ก่อนนางผู้เจริญเมื่อใด แม่น้ำ
มหาคงคาแม่ทั้งหมด มีกอโกมุทละความเป็นมหานครที่มีกระแสไหลเชี่ยว
เวียนวนไม่ไหวติง เหมือนสระโกมุท ธารดาษไปด้วยดอกโกมุทตั้งอยู่
กัถี นกคฺเหว่าทั้งหมดมีสีขาวเหมือนสังข์กัถี อนึ่ง ต้นหว้าทั้งหมด ให้
ผลเป็นผลตาลกัถี

บทว่า อถ นูน ตทา สียา มีอธิบายว่า เมื่อนั้น คือในเวลา
นั้น แม่เราทั้ง ๒ จะพืงอยู่ร่วมกันได้แน้.

ก็แล ครั้นพระฤาษีก้าวอย่างนี้แล้ว เมื่อนางกล่าวอีกว่า เชิญ
พระผู้เป็นเจ้ามาไปด้วยกันเถิด จึงกล่าวว่า เราจักไป เมื่อนางถามว่า

จักไปเมื่อใด? พระฤาษีจึงกล่าวว่า จักไปเวลานั้น เวลานั้น ดังนี้
แล้ว ได้กล่าวคาถาที่เหลือ ความว่า :-

เมื่อใด ผัว ๓ ชนิดจะพึงสำเร็จได้ด้วย
ชนแต่่า ใช้เป็นเครื่องกันหนาวในคราวน้ำค้าง
ตกได้ เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ พึงอยู่ร่วมกันได้แน่.

เมื่อใด เท้ายุ้งทั้งหลาย จะพึงทำเป็น
ป้อมมันคงดีไม่หวั่นไหว อาจะทนบรูษผู้ขึ้น
รบได้ตั้งร้อย เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ พึงอยู่ร่วมกัน
ได้แน่.

เมื่อใด เขากระต่าย จะพึงทำเป็นบันได
เพื่อขึ้นไปสวรรค์ได้ เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ พึง
อยู่ร่วมกันได้แน่.

เมื่อใด หนูทั้งหลายจะพึงได้บันได
ขึ้นไปกัดพระจันทร์ และขับไล่ราหูให้หนีไป
ได้ เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ พึงอยู่ร่วมกันได้แน่.

เมื่อใด แมลงวันทั้งหลายเที่ยวไปเป็น
หมู่ ๆ ดื่มหัด้าหมดหม้อเมาแล้ว จะพึงเข้า

ไปอยู่ในโรงถ่านเพลิง เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ พึ่ง
อยู่ร่วมกันได้แน่.

เมื่อใด ลาพึ่งมีริมฝีปากงาม สีเหมือน
ผลมะพลับ มีหน้างามเหมือนแวนทอง จะ
เป็นสัตว์ฉลาดในการฟ้อนรำขับร้องได้ เมื่อนั้น
เราทั้ง ๒ พึ่งอยู่ร่วมกันได้แน่.

เมื่อใด กากับนกเค้า พึ่งปรารถนา
สมบัติให้แก่กันและกัน ปรึกษาปรองดองกัน
อยู่ในที่ลับได้ เมื่อนั้น เราทั้ง ๒ พึ่งอยู่รวม
กันได้แน่.

เมื่อใด รากไม้และใบไม้อย่างละเอียด
พึ่งเป็นร่มมั่นคงป้องกันฝนได้ เมื่อนั้น เรา
ทั้ง ๒ พึ่งอยู่ร่วมกันได้แน่.

เมื่อใด นกตัวเล็ก ๆ พึ่งเอาจะงอยปาก
คาบภูเขาคันธมาทน์ บินไปได้ เมื่อนั้น เรา
ทั้ง ๒ พึ่งอยู่ร่วมกันได้แน่.

เมื่อใด เด็ก ๆ พึ่งขับเรือใหญ่ อัน

ประกอบด้วยเครื่องยนต์ และใบพัด กำลัง
เล่นไปในสมุทรไว้ได้ เมื่อนั้น เราทั้ง ๒
พึงอยู่ร่วมกันได้แน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ติวโร ได้แก่ ผ้า ๓ ชนิดอย่างนี้
คือ ผ้าทำด้วยดอกไม้หนึ่ง ทำด้วยนุ่น ๑ ทำด้วยของ ๒ อย่าง ๑
ซึ่งจะทำให้สำเร็จได้ด้วยขนเต่า. บทว่า เหมนุติก ปาวุรณฺ ความว่า
สามารถใช้เป็นเครื่องคลุมกันหนาว ในคราวน้ำค้างตกได้. บทว่า อถ
นฺน ตทา สยา ความว่า เมื่อนั้น คือในเวลานั้น เราจะพึงอยู่ร่วม
กับเจ้าได้โดยส่วนเดียว.

โดยวิธีนี้ บัณฑิต พึงเอาบทข้างหลังประกอบเข้ากับทุก ๆ บท.
บทว่า อฏฺฐาโล สุกโต ความว่า เมื่อใด หากจะทำเท่าแห่งยุงทั้งหลาย
ให้เป็นป้อมที่มั่นคงดีไม่หวั่นไหว รอรับบุรุษร้อยคนผู้ขึ้นรบไว้ได้.
บทว่า ปรีพาหะยฺยึ แปลว่า จับไล่ให้หนีไป. บทว่า องฺคาเร ได้แก่
ในโรงที่ปราศจากเปลว. บทว่า วาสิ กปะเปยฺยึ ความว่า แมลงวัน
ทั้งหลาย พวกมันดื่มสุราหมดหม้อ เมาแล้วเข้าไปอยู่ในโรงถ่านเพลิง.
บทว่า พิมฺโพฏฺฐสมฺปะนฺโน ความว่า ประกอบด้วยริมฝีปากทั้ง ๒
งามเหมือนผลมะพลับ. บทว่า สุมฺโฆ ได้แก่ มีหน้างามเหมือนแวน
ทอง. บทว่า ปิหะยฺยึ ความว่า พึงปรารถนาสมบัติให้แก่กันและกัน

ปรารถนาดีต่อกัน ปรองดองกันได้. บทว่า มุสสปัตตานิ ได้แก่ รากไม้
และใบไม้อย่างละเอียด. บทว่า กุตุโก ได้แก่ นกเล็ก ๆ ตัว ๑.
บทว่า สามุทฺธิกั ได้แก่ เรือใหญ่ซึ่งกำลังแล่นไปในสมุทร. บทว่า
สยนต์ สวฏฺฐากริ ความว่า ประกอบไปด้วยสัมภาระครบครัน พร้อม
ด้วยเครื่องยนต์และใบพัด. บทว่า เจโต อาทาย ความว่า ก็เมื่อใด
เด็กชาวบ้านตัวเล็ก ๆ พึงขับเรือเห็นปานนี้ ไว้ได้ด้วยมือ.

พระมหาสัตว์ได้กล่าวคาถา ๑๑ คาถา โดยอัญฐานปริกัปนี ด้วย
ประการฉะนี้. หุญจนครโสภณิได้ฟังดังนั้นแล้ว ขอขมาโทษพระมหา
สัตว์ไปพระนคร กราบทูลเรื่องนั้นแก่พระราชา แล้วทูลขอชีวิตของตน
ไว้.

พระศาสดากรึ้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้จบลงแล้ว ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุ ขึ้นชื่อว่า มาตุคามมักอกตัญญู ประทุษร้ายมิตรอย่างนี้
ดังนี้แล้ว ทรงประกาศสัจจะ แล้วทรงประชุมชาดก. ในเวลาจบสัจจะ
ภิกษุผู้กระสัน ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล. พระทศพลทรงประชุมชาดกว่า
พระราชานี้ครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท ส่วนพระดาบส ได้มาเป็น
เราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาอัญฐานชาดกที่ ๕

๑๐. ทวีปชาดก

ว่าด้วยคนร้ายไม่ต้องการเหตุผล

[๑๑๕๕] คุณลุงครับ ท่านพอดทนได้หรือ พอจะ
เยียวยาอัศภาพให้เป็นไปได้อยู่หรือ ท่านมี
ความสุขดีหรือ มารดาของฉันได้ถามความสุข
ของท่าน เราทั้งหลายปรารถนาความสุขแก่ท่าน
เหมือนกัน.

[๑๒๐๐] แน่ะแม่แพะ เจ้ามารังแกเหยียบหาง
ของเราได้ วันนี้เจ้าสำคัญว่า จะพึงพ้นความ
ตาย ด้วยวาตะว่า ลุง หรือ?

[๑๒๐๑] ท่านนั่งผินหน้าตรงทิศบูรพา ฉันก็ได้มา
นั่งอยู่ตรงหน้าท่าน ไฉนฉันจะเข้าไปเหยียบ
หางของท่าน ซึ่งอยู่เบื้องหลังได้เล่า.

[๑๒๐๒] ทวีปทั้ง ๔ ทั้งมหาสมุทร และภูเข
มีประมาณเท่าใด เราเอาหางของเราวางที่มีประ
มาณเท่านั้นไว้หมด เจ้าจะจดวันที่ที่เราเอาหาง
วางไว้นั้นได้อย่างไร?

[๑๒๐๓] ในกาลก่อน มารดาบิดาก็ดี พี่น้อง
ทั้งหลายก็ดี ได้บอกความเรื่องนี้แก่ฉันแล้ว
ว่าหางของท่านผู้ประทุษร้ายยาว ฉันจึงมาทาง
อากาศ.

[๑๒๐๔] แม่แม่แพะ ก็เพราะว่า ผุ่งเนื้อเห็น
เข้ามาในอากาศ จึงพากันหนีไปเสีย รักษาห
ของเรา เจ้าทำให้พินาศหมดแล้ว.

[๑๒๐๕] เมื่อแม่แพะวิงวอนอยู่อย่างนี้ เสือ-
เหลืองผู้มีเลือดเป็นรักษาหาก็ขมำคอ วาจา
สุภาพิตมิได้มีในหมู่บุคคลผู้ประทุษร้าย.

[๑๒๐๖] เหตุผล สภาพธรรม วาจาสุภาพิตมิได้
มีในบุคคลผู้ประทุษร้ายเลย บุคคลพึงพยายาม
หลีกเลี่ยงไปให้พ้นบุคคลผู้ประทุษร้าย ก็บุคคลผู้
ประทุษร้ายนั้น ย่อมไม่ยินดีคำสุภาพิต ของ
สัตบุรุษทั้งหลาย.

อรรถกถาที่ชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
แม่แพะตัวหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ขมณียิ ยาปณียิ ดังนี้.

ความพิสดารว่า สมัยหนึ่งพระมหาโมคคัลลานเถระอยู่ที่เสนา-
สนะชอกเขา ใกล้ประตูภูเขาองค์แห่งหนึ่ง. ที่จงกรมของท่าน ได้มี
อยู่ที่ใกล้ ๆ ประตูเขานั้น. ครั้งนั้น พวกคนเลี้ยงแพะ. คิดว่า แพะ
จะเที่ยวอยู่ในที่นี้ จึงได้ด้อนแพะเข้าไปไว้ในชอกภูเขา แล้วพากัน
เที่ยวเล่นอยู่. เย็นวันหนึ่ง เมื่อพวกคนเลี้ยงแพะพากันด้อนฝูงแพะไป
แม่แพะตัวหนึ่งไปเล่นไกลฝูง ไม่ทันเห็นฝูงแพะออกจากคอก จึงเดิน
ล่าหลังอยู่. เสือเหลืองตัวหนึ่ง เห็นแม่แพะนั้นออกทีหลัง จึงคิดว่า
เราจักกินแม่แพะนั้น แล้วจึงไปยืนขวางประตูชอกเขาอยู่. แม่แพะ
เหลียวดูทางโน้น ทางนี้ เห็นเสือเหลืองนั้น คิดว่า เสือนี้อยู่
ถ้าเราจะกลับหนีไป ก็คงไม่รอดชีวิต เราควรจะทำความกล้าหาญใน
วันนี้ ดังนี้แล้ว จึงยกเขามุ่งหน้าเผชิญเสือเหลืองนั้นวิ่งไปโดยเร็ว
เสือเหลืองหลบ ด้วยคิดว่า จักจับเอาทางนี้ แต่ไม่ทัน แม่แพะได้โจน
เข้าที่รอกชฎีรีบหนีเข้ากลุ่มแพะไปได้.

พระโมคคัลลานเถระ ได้เห็นกริยาของสัตว์ทั้งสองนั้น วันรุ่งขึ้น
จึงไปกราบทูลพระตถาคตว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม่แพะนั้น ได้ทำ
ความบากบั่น ด้วยความที่ตนเป็นผู้มีอุบายฉลาด จึงรอดพ้นจากเสือ-

เหลืองได้อย่างนี้ พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า โมคคัลลานะ เสือเหลือง
ไม่อาจจับแม่แพะนั้นได้ในบัดนี้เท่านั้น แต่ในกาลก่อน เสือเหลืองได้
ฆ่าแม่แพะนั้น ผู้กำลังคร่ำครวญอยู่กินแล้ว ดังนี้ พระมหาโมคคัลลานะ
ได้กราบทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราว จึงได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมา
สาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ได้เกิดในตระกูลมีโภคะมาก ในบ้าน
ตำบลหนึ่งในมคธรัฐ ครั้นเจริญวัยแล้ว ได้ละกามออกบวชเป็นฤาษี
ทำฌานและอภิญญาให้เกิดแล้ว อยู่ในหิมวันตประเทศเป็นเวลานาน
เมื่อต้องการจะเสพรสเต็ม รสเปรี้ยว จึงได้ไปพระนครราชคฤห์ สร้าง
บรรณศาลาอยู่ที่ซอกเขาแห่งหนึ่ง. ครั้งนั้น พวกคนเลี้ยงแพะ ปล่อย
ฝูงแพะเที่ยวอยู่โดยทำนองที่กล่าวแล้ว วันหนึ่งเสือเหลืองได้เห็นแม่แพะ
ตัวหนึ่งออกทีหลัง จึงคิดว่า เราจักกินแม่แพะนั้น จึงยื่นขวางประตูดอยู่.
แม่แพะเห็นดังนั้น คิดว่า วันนี้เราจักไม่รอดชีวิต เราจักปราศรัยด้วย
วาจาอ่อนหวานกับเสือเหลืองนี้ ด้วยอุบายอย่างหนึ่ง ทำหัวใจเสือเหลือง
ให้อ่อนโยน รักษาชีวิตไว้ คิดดังนี้แล้ว จึงกระทำปฏิสันถารกับเสือ-
เหลืองนั้นมาแต่ไกล เมื่อมาถึง จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า :-

คุณลุงครับ ท่านพอดทนได้หรือ พอดี

เยียวยาอัฏภาพให้เป็นไปได้อยู่หรือ ท่านมี

ความสุขดีหรือ มารดาของฉันทได้ถามความสุข

ของท่าน เราทั้งหลายปรารถนาความสุขแก่ท่าน

เหมือนกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขํ เต อมฺม ความว่า มารดา
ของฉัน ได้พุดมาจะฉันในวันนี้ว่า จะได้รับความสุขจากท่าน. บทว่า
มยฺ ความว่า ข้าแต่ท่านลุง แม้ตัวฉันก็ต้องการให้ลุงมีความสุขเหมือน
กัน.

เมื่อเหลือใจได้ฟังดังนั้น คิดว่า แม่แพะลื้อโงงตัวนี้ ประสงค์
จะล่อลวงเรา ด้วยคิดว่า ลุง ไม่รู้ว่าเป็นผู้ร้ายกาจ ดังนี้ แล้วกล่าว
คาถาที่ ๒ ความว่า :-

แนะแม่แพะ เจ้ามารังแกเหยียบหาง

ของเราได้ วันนี้เจ้าสำคัญว่า จะพึงพ้นความ

ตาย ด้วยวาตะว่า ลุง หรือ ?

คานานั้น มีความหมายว่า แนะแม่แพะ. เจ้ามาแกล้งรังแก
เหยียบหางเรา วันนี้ เจ้าคงจะเข้าใจว่า จะพ้นจากความตาย ตัว
เสแสร้งแกล้งกล่าวคำว่า ลุง เจ้าอย่าได้มั่นหมายอย่างนี้เลย.

แม่แพะได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านลุง ขอท่านอย่าได้
ทำอย่างนี้เลย แล้วกล่าวคาถาที่ ๓ ความว่า :-

ท่านนั่งผินหน้าตรงทิศบูรพา ฉันก็ได้มา

นั่งอยู่ตรงหน้าท่าน โฉนฉันจะเข้าไปเหยียบ

หางของท่าน ซึ่งอยู่เบื้องหลังได้เล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มุขํ แปลว่า เฉพาะหน้า. บทว่า
กถิ โขหิ ความว่า โฉนฉันจะไปเหยียบหางของท่าน ซึ่งอยู่เบื้องหลัง
ได้อย่างไรเล่า ?

ลำดับนั้น เสือเหลืองกล่าวกะแม่แพะว่า แม่แพะ เจ้าพูด
อะไร ที่ที่จะพ้นจากหางของเราไปไม่มี. ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาที่ ๔
ความว่า :-

ทวีปทั้ง ๔ ทั้งมหาสมุทร และภูเขา

มีประมาณเท่าใด เราเอาหางของเรางที่มีประ-

มาณเท่านั้นไว้หมด เจ้าจะจดวันที่ที่เราเอาหาง

งไว้ นั้นได้อย่างไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตาวตา ความว่า เสือเหลือง
กล่าวว่า เราเอาหางของเรางที่เท่านั้น เข้าไว้ทั้งหมด.

แม่แพะได้ฟังดังนั้น คิดว่า เสือเหลืองนี้ลามก หาดัดอยู่ใน
ถ้อยคำที่ไพเราะไม่ กลับเป็นศัตรูกล่าวเสียดแทงเรา ดังนี้แล้ว กล่าว
คาถาที่ ๕ ความว่า :-

ในกาลก่อน มารดาบิดาก็คือ พี่น้อง
ทั้งหลายก็ตี ได้บอกความเรื่องนี้แก่ฉันแล้ว
ว่าหางของท่านผู้ประทุษร้ายยาว ฉันจึงมาทาง
อากาศ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกุขีสุ ความว่า เมื่อก่อนมารดา
บิดาก็คือ ญาติพี่น้องทั้งหลายก็ตี ได้บอกความเรื่องนี้ไว้แก่เราแล้ว
บทว่า สมุหิ ความว่า เรานั้นทราบความจากสำนักมารดาบิดา ญาติ
พี่น้องว่า หางของท่านผู้ประทุษร้ายยาว เพื่อรักษาหางของท่าน จึงมา
ทางอากาศ.

ลำดับนั้น. เสือเหลืองกล่าวว่า เรารู้ว่าเจ้ามาทางอากาศ แต่
เมื่อมา เจ้าได้มาทำรักษาอาหารของเราให้พินาศ ดังนี้แล้ว กล่าวคาถา
ที่ ๖ ความว่า :-

แม่แม่แพะ ก็เพราะว่า ฝูงเนื้อเห็น
เข้ามาในอากาศ จึงพากันหนีไปเสีย รักษาอาหาร
ของเรา เจ้าทำให้พินาศหมดแล้ว.

แม่แพะได้ฟังดังนั้น ก็กลัวมรณภัย เมื่อไม่อาจหาอุบายอย่างอื่น
มาแก้ไขได้ จึงร้องวิงวอนว่า ข้าแต่ลุง ท่านอย่าได้ทำกรรมหยาบซ้ำ

อย่างนั้นเลย จึงให้ชีวิตแก่ข้าพเจ้าเถิด. เสือเหลืองได้ตะครุบแม่แพะ ซึ่งกำลังร้องวิงวอนอยู่ มากินแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอภิธรรมพุทธคาถา ๒ คาถาว่า :-

เมื่อแม่แพะวิงวอนอยู่อย่างนี้ เสือ-
เหลืองผู้มีเลือดเป็นรักษาหรรษกัมมัคโค วาจา
สุภาสิตมิได้มีในหมู่บุคคลผู้ประทุษร้าย.

เหตุผล สภาพธรรม วาจาสุภาสิตมิได้
มีในบุคคลผู้ประทุษร้ายเลย บุคคลพึงพยายาม
หลีกเลี่ยงไปให้พ้นบุคคลผู้ประทุษร้าย ก็บุคคลผู้
ประทุษร้ายนั้น ย่อมไม่ยินดีคำสุภาสิต ของ
สัตบุรุษทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รุหฺมโส ได้แก่ เสือเหลืองผู้มี
โลหิตเป็นรักษา คือผู้ดื่มกินซึ่งโลหิต. บทว่า กลกํ อหฺวามทุทึ
ความว่า เสือเหลืองขม้าคอ ฉีกเนื้อ ดื่มเลือดกิน. บทว่า สุภาสิตํ
ได้แก่ ถ้อยคำที่กล่าวดีแล้ว. อธิบายว่า คำเป็นสุภาสิตทั้งหมดนั้น
ย่อมไม่มีในบุคคลผู้ประทุษร้าย. บทว่า นิกฺกมฺเม ทฺฐฺเจ ยฺยฺเชถ
ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลพึงทำความเพียรก้าวให้พ้นคนใจ

ร้าย. บทว่า โส จ สพุถิ น รชชติ ความว่า ก็เพราะบุคคลใจร้าย
นั้น ย่อมไม่ยินดี คือไม่สนใจ คำสุภายิตอันสุนทรของสัตว์บุรุษทั้งหลาย.

พระดาบสได้เห็นกิริยาของสัตว์ทั้งสองนั้นทุกอย่าง.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว
ทรงประชุมชาดกว่า แม่แพะในครั้งนั้น ได้มาเป็นแม่แพะในบัดนี้
เสือเหลืองในครั้งนั้น ได้มาเป็นเสือเหลืองในบัดนี้ ส่วนพระดาบส
ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาที่ปิชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กัจจანიชาดก ๒. อัญฐัสัททชาดก ๓. สุตสาชาดก
๔. สุมังคลชาดก ๕. คังคมาลชาดก ๖. เจตียรราชชาดก ๗. อินทริยชาดก
๘. อาทิตตชาดก ๙. อัญฐานชาดก ๑๐. ที่ปิชาดก.

จบ กัจจანიวรรค

จบ อัญฐกนิบาต

นวนิบาตชาดก

๑. คิชมชาดก

ว่าด้วยผู้ไม่ทำตามคำสอนย่อมนพินาศ

[๑๒๐๓] ทางบนยอดเขาคิชมภู มีชื่อว่าปริสangg-
กูปกะมาแต่ดึกดำบรรพ์ นกแร้งเลี้ยงคูมารดา
บิดาผู้ชราอยู่ที่ทางนั้น.

[๑๒๐๔] โดยมากไปเที่ยวหามันขุ่นงาหล่อมมาให้
มารดาบิดาเหล่านั้นกิน ฝ่ายบิดารู้ว่านี่แร้งสุ-
ปต์มีปีกแข็งแล้ว มีกำลังมาก มักร่อนขึ้นไป
สูง เทียวไปไกล ๆ จึงได้กล่าวสอนลูกว่า.

[๑๒๐๕] แน่ะพ่อ เมื่อใดเจ้าเห็นแผ่นดินมีทะเล
ล้อมรอบกลมประหนึ่งว่าวงจักร ลอยลิว ๆ
อยู่ดูจวบบัวลอยอยู่ในน้ำ เจ้าจงรีบกลับเสีย
จากที่นั่น อย่าบินต่อจากนั้นไปอีกเลย.

[๑๒๐๖] นกแร้งสุปต์เป็นสัตว์มีร่างกายสมบูรณ์
มีกำลังมาก มีปีกแข็ง บินขึ้นไปถึงอากาศ
เบื้องบนโดยกำลังเร็ว เมื่อเหลียวกลับมาแลดู

ภูเขาและป่าไม้ทั้งหลาย.

[๑๒๑๑] ก็ได้เห็นแผ่นดินมีทะเลล้อมรอบ กลม

ดุจกงจักรเหมือนคำของบิดาบอกไว้.

[๑๒๑๒] นกแร้งสุปต์ก็บินล่องเลยที่นั่น ไปเบื้อง

หน้าอีก ยอดลมแรงแข็งกล้า ได้ประหารนก

แร้งสุปต์ผู้มีกำลังมากนั้นให้แหลกละเอียด.

[๑๒๑๓] นกแร้งสุปต์บินเกินไป ไม่สามารถจะ

กลับจากที่นั่นได้อีก ตกอยู่ในอำนาจลมเวรัม-

พวต ถึงความพินาศแล้ว.

[๑๒๑๔] เมื่อนกแร้งสุปต์ไม่ทำตามโอวาท ของ

บิดาบุตรภรรยาและนกแร้งอื่น ๆ ที่อาศัยเลี้ยง

ชีพด้วย ก็พากันถึงความพินาศไปด้วยกันหมด.

[๑๒๑๕] แม้ในศาสนานี้ก็เหมือนกัน ผู้ใดไม่

เชื่อถ้อยฟังคำของผู้ใหญ่ ผู้นั้นเป็นผู้ชื่อว่าล่อง

ศาสนาดังนกแร้งไปล่องเขตแดน ต้องเดือด-

ร้อนฉะนั้น ผู้ไม่ทำตามคำสอนของผู้ใหญ่

ย่อมถึงความพินาศทั้งหมด.

จบ คิชมชาดกที่ ๑

อรรถกถาชาดก

นวกนิบาต

อรรถกถาฉิมชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ ภิกษุว่ายากรูปหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า **ปริสฺสกุปฺโถ นาม** ดังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุว่ายากรูปนั้นเป็นลูกผู้ดีคนหนึ่ง แม้วบชนในศาสนาที่จะนำออกจากทุกข์ เมื่ออาจารย์อุปัชฌาย์และเพื่อนพรหมจารีผู้หวังดี กล่าวสอนว่า เธอพึงก้าวไปอย่างนี้ พึงถอยกลับอย่างนี้ มองไปข้างหน้าอย่างนี้ เหลียวซ้ายแลขวาอย่างนี้ คู้เข่าอย่างนี้ เขยิบคอกอย่างนี้ นุ่งอย่างนี้ ห่มอย่างนี้ ถือบาตรอย่างนี้ พึงรับภัตแต่พอยัง อดภาพให้เป็นไป พิจารณาก่อนแล้วจึงฉัน พึงคุ้มครองทวารในอินทรีย์ ทั้งหลาย รู้จักประมาณในโภชนะ ประกอบความเพียรเนื่องๆ พึงรู้ธรรมเนียมต้อนรับอาคันตุกะ พึงรู้ธรรมเนียมของผู้เดินทาง พึงประพฤติด้วยดีในชั้นธกวัตร ๑๔ และมหาวัตร ๘๐ พึงสมาทานธุดงค์คุณ ๑๓ ดังนี้ เป็นผู้ว่ายากไม่อดทนต่อโอวาท ไม่ยินดีรับคำสอน กล่าวตอบว่า กระผมไม่ได้ว่าพวกท่าน เหตุไรพวกท่านจึงว่ากระผม กระผมเท่านั้น

จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์สำหรับตน แล้วได้ทำตัวให้ใคร ๆ ว่ากล่าวไม่ได้.

ได้ยินว่า พวกภิกษุรู้ว่าภิกษุรูปนั้นเป็นผู้ว่ายาก จึงได้ประชุมกันกล่าวโทษในธรรมสภา พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอประชุมสนทนากันถึงเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว รับสั่งให้เรียกภิกษุนั้นมาแล้วตรัสถามว่า ได้ยินว่าเธอเป็นผู้ว่ายากจริงหรือ? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่าจริง จึงตรัสว่า เธอบวชในศาสนาที่จะนำออกจากทุกข์เห็นปานนี้ เหตุไรจึงไม่เชื่อคำของผู้ที่หวังดี แม้ในกาลก่อน เธอก็ไม่เชื่อคำ ต้องແหลกละเอียดในช่องลมเวรัมพวาทมาแล้วดังนี้ แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธกดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกกแร้งที่เขาภิชม-
กัญญ นกแร้งนั้นมีบุตรเป็นพญาแร้งชื่อสุปัต ซึ่งมีกำลังมาก มีนก-
แร้งหลายพันเป็นบริวาร พญาแร้งนั้นเลี้ยงกุมารดาบิดา แต่เพราะ
ความที่ตนมีกำลังมาก จึงบินไปไกลเกินควร บิดาได้กล่าวสอนพญา
แร้งนั้นว่า ลูกรัก เจ้าไม่ควรไปเกินที่ประมาณเท่านี้ พญาแร้งนั้น
แม้รับคำว่า ดีแล้ว ก็จริง แต่วันหนึ่งเมื่อฝนตกใหม่ ๆ ได้บินไปกับ
นกแร้งทั้งหลาย ทั้งนกแร้งทั้งหลายเสีย ตนเองบินสูงเกินภูมิของนก
ถึงช่องลมเวรัมพวาท ได้ถึงความเป็นผู้ແหลกละเอียด.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น พระองค์เป็นผู้
ตรัสรู้แล้ว ได้ตรัสพระคาถาทั้งหลายเหล่านี้ว่า :-

ทางบนยอดเขาคิชฌกูฏ มีชื่อว่าปรีสัง-
กูปละมาแต่ดึกดำบรรพ์ นกแร้งเลี้ยงดูมารดา
บิดาผู้ชราอยู่ที่ทางนั้น.

โดยมากไปเที่ยวหามันขี้นงูเห่ามอมมาให้
มารดาบิดาเหล่านั้นกิน ฝ่ายบิดารู้ว่านกรั้ว
สุบัตมีปีกแข็งแล้ว มีกำลังมาก มักร่อนขึ้น
ไปสูง เทียวไปไกล ๆ จึงได้กล่าวสอนลูกว่า.

นะพ่อ เมื่อใดเจ้าเห็นแผ่นดินมีทะเล
ล้อมรอบ ลมประหนึ่งว่ากงจักร ลอยลิว ๆ
อยู่ดูจบบัวลอยอยู่ในน้ำ เจ้าจงรีบกลับเสีย
จากที่นั่น อย่าบินต่อจากนั้นไปอีกเลย.

นกรั้วสุบัตเป็นสัตว์ มีร่างกายสมบูรณ์
มีกำลังมาก มีปีกแข็ง บินขึ้นไปถึงอากาศ
เบื้องบนโดยกำลังเร็ว เมื่อเหยียวกลับมาแลดู
ภูเขาและป่าไม้ทั้งหลาย.

ก็ให้เห็นแผ่นดินมีทะเลล้อมรอบ กลม
ดุจกงจักรเหมือนคำของบิดาบอกไว้.

นกร้างสุบัตก็บินล่องเลยที่นั่น ไปเบื้อง
หน้าอีก ยอดลมแรงแข็งกล้า ได้ประหารนกร
ร้างสุบัต ผู้มีกำลังมากนั้นให้แหลกละเอียด.

นกร้างสุบัตบินเกินไป ไม่สามารถจะ
กลับจากที่นั่นได้อีก ตกอยู่ในอำนาจลมเวรัม-
พวาท ถึงความพินาศแล้ว.

เมื่อนกร้างสุบัตไม่ทำตามโอวาท ของ
บิดา บุตรภรรยาและนกร้างอื่น ๆ ที่อาศัยเลี้ยง
ชีพด้วย ก็พากันถึงความพินาศไปด้วยกันหมด.

แม้ในศาสนานี้ก็เหมือนกัน ผู้ใดไม่
เชื่อถ้อยฟังคำของผู้ใหญ่ ผู้นั้นเป็นผู้ชื่อว่าล่อง
ศาสนา ดังนกร้างไปล่องเขตแดน ต้องเดือด-
ร้อนฉะนั้น ผู้ไม่ทำตามคำสอนของผู้ใหญ่
ย่อมถึงความพินาศทั้งหมด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริสฺสกุปฺโก** คือมีชื่อว่า สังกุปละ มนุษย์ไปหาเงินทองต้องตอกหลักผูกเชือกขึ้นไปบนถ้ำนั้น เพราะเหตุ นั้น ทางเดินเท้าบนคิฆมบรรพตนั้น ท่านจึงเรียกว่า สังกุปละ.

ทางใหญ่บนยอดเขาคิฆมภูฏ ชื่อว่า **คิฆมปโต** บทว่า **สนนุ-**
ตโน แปลว่า มีมาแต่ดึกดำบรรพ์. บทว่า **ตตฺราติ** ความว่า ไกล
ทางเดินเท้าชื่อสังกุปละ บนยอดเขาคิฆมภูฏนั้น ได้มีนกแร้งตัวหนึ่ง
อาศัยอยู่ นกแร้งตัวนั้นเลี้ยงคูมารดาบิดาผู้ชราแล้ว. สองบทว่า **อชฺคร-**
เมทํ เท่ากับ **อชฺครเมทํ** แปลว่า มันขี้แงเหลือม. บทว่า **อจุจฺหาสิ**
คือนำมาแล้วมากมาย. บทว่า **พหุตฺตโต** เท่ากับ **พหุตฺตโส** แปลว่า
โดยมาก. บทว่า **ชานํ อจุจํ ปฺปาตนิ** ความว่า บิดาได้สดับว่า
บุตรของท่านโลดเล่นขึ้นสู่ที่สูงเกินไป จึงรู้ว่านกแร้งสุปัดนี้มีกร่อนขึ้น
ที่สูง. บทว่า **เตชฺสี** ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยเดชของบุรุษ. บทว่า **ทฺวารามินํ**
คือ ไปไกลด้วยเดชนั่นเอง. บทว่า **ปริปฺลวตฺตํ** คือ ลอยลิว ๆ อยู่จุ
ใบบัวลอยอยู่ในน้ำ. บทว่า **วิฆานหิ** เท่ากับ **วิฆานาสิ** แปลว่า รู้.
บทว่า **จกฺกัว ปริมณฺฑลํ** ความว่า บิดากล่าวสอนอย่างนี้ว่า เมื่อใด
ชมพูทวีปอันล้อมรอบด้วยทะเล ปรากฏแก่เจ้าผู้ดำรงอยู่ในถ้ำนั้น ประ
หนึ่งว่ากงจักร เจ้าจงรีบกลับเสียจากที่นั่น. บทว่า **อฺทฺธํ ปตฺโตสิ**
ความว่า นกแร้งสุปัดไม่กระทำตามโอวาทของบิดา วันหนึ่งได้บินไป
กับนกแร้งทั้งหลายทั้งนกแร้งเหล่านั้นเสีย ได้บินขึ้นไปถึงที่ที่บิดาบอก

แล้ว. บทว่า โอลิทยนุโต คือ มือถึงทรงนั้นแล้วมองดูข้างล่าง.
บทว่า วงฺกฺโค เท่ากับ วงฺกฺคิโว แปลว่า เอี้ยวคอลงมา. บทว่า
ยถสฺสาติ ปิตุสฺสุตฺตํ ความว่า ได้แลเห็นเหมือนกับคำที่ตนได้ฟังมาจาก
สำนักของนกแร้งผู้บิดาฉะนั้น บาลีว่า ยถาสฺสาติ ดังนี้ก็มี. บทว่า
ปรเมว ปวตฺตต ความว่า บินล่องเลยจากที่ที่บิดาบอกแล้วขึ้นไปเบื้อง
หน้าอีก. บทว่า ตณฺจ วาตฺติขา ติกฺขฺวา ความว่า ยอดลมเวรัมพ-
วาตอันแรงแข็งกล้าได้ประหาร คือได้ขจัดนกแร้งสุปิตผู้ไม่กระทำตาม
โอวาท ผู้แม้จะเป็นสัตว์ที่มีกำลังมากนั้นแล้ว ได้แก่ ได้กระทำให้แหลก
ละเอียดแล้ว. บทว่า นาสกฺขาทิกฺโต ตตฺตบพฺเป็น นาสกฺขิ อติคฺโต
แปลว่า ไม่สามารถจะกลับจากที่นั้นได้.

สัตว์ชื่อว่า โปโส. บทว่า อโนวาทฺเก ความว่า เมื่อนกแร้ง
สุปิตนั้นไม่ทำตามโอวาทของบัณฑิตทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นแม้ทั้งหมด
ก็พากันประสบทุกข์อันใหญ่หลวง. บทว่า อกฺตฺวา วุฑฺฒสฺสาณํ ผู้
ไม่ทำตามคำสอนของผู้ใหญ่ผู้หวังประโยชน์ ย่อมถึงความพินาศ คือ
ทุกข์ใหญ่ อย่างนั้นเหมือนกัน.

พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ฉะนั้น เองจงอย่าเป็นเหมือน
นกแร้ง จงเชื่อถ้อยคำของผู้ที่หวังดี ภิกษุนั้นเมื่อพระศาสดาตรัสสอน
อย่างนี้แล้ว ได้เป็นผู้ว่าง่ายตั้งแต่นั้นมา.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 613

พระศาสดาคือนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม-
ชาดกว่า นกแร้งว่ายากในกาลนั้น ได้มาเป็นภิกษุว่ายากในบัดนี้ ส่วน
นกแร้งผู้เป็นบิดาในกาลนั้น ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาศิลปชาดกที่ ๑

๒. โกสัมพียชาดก

ว่าด้วยอยู่คนเดียวดีกว่าร่วมกับคนพาล

[๑๒๑๖] คนพาลมีเรื่องอื้ออึงเหมือนกันหมด แต่
สักคนหนึ่งก็ไม่วู้สึกคนว่าเป็นคนพาล เมื่อ
สงฆ์แตกกันก็ไม่วู้เหตุอื่นโดยยิ่งว่า สงฆ์แตก
กันเพราะเรา.

[๑๒๑๗] เพราะเป็นคนมีสติหลงลืม แต่ยังพูดว่า
ตนเป็นบัณฑิตมีวาจาเป็นอารมณ์ช่างพูด ย่อม
ปรารถนาจะให้เสียงออกจากปากอยู่เพียงใด ก็
พูดไปเพียงนั้น เขาถูกการทะเลาะนำไปแล้ว
ยังไม่รู้ว่าการทะเลาะนั้นเป็นโทษ.

[๑๒๑๘] ก็ชนเหล่าใดเข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้
ว่า คนโน้นได้ด่าเรา คนโน้นได้ดีเรา คนโน้น
ได้ชนะเรา คนโน้นได้ลักของของเรา เสรของ
ชนเหล่านั้น ย่อมไม่ระงับได้.

[๑๒๑๙] ส่วนชนเหล่าใดไม่เข้าไปผูกความโกรธ
นั้นไว้ว่า คนโน้นได้ด่าเรา คนโน้นได้ดีเรา

คนโน้นได้ชนะเรา คนโน้นได้ลักของของเรา
เวรของชนเหล่านั้น ย่อมระงับไปได้.

[๑๒๒๐] แต่ไหนแต่ไรมา ในโลกนี้ เวรย่อมไม่
ระงับด้วยเวร แต่ย่อมระงับได้ด้วยการไม่จอง
เวร ธรรมนี้เป็นของเก่า.

[๑๒๒๑] ก็ชนเหล่าอันย่อมไม่รู้สึกรู้ว่า พวกเราจะ
พากันยุบยับในท่ามกลางสงฆ์นี้ ส่วนชนเหล่า
ใดในหมู่นั้นย่อมรู้สึกได้ ความหมายมั่นกัน
ย่อมสงบระงับไป เพราะการทำไว้ในใจโดย
แยกกายของชนเหล่านั้น.

[๑๒๒๒] คนที่ปลิ้นแวนแคว้นชิงทรัพย์สมบัติ
กันจนถึงปลงชีวิตติดกระดูกกันแล้ว ก็ยังกลับ
สามัคคีกันได้ เหตุไรพวกเธอจึงไม่สามัคคี
กันเล่า.

[๑๒๒๓] ถ้าจะพึงได้สหายผู้มีปัญญาเป็นนักปราชญ์
ไปไหนไปด้วยกัน อยู่ด้วยช่วยทำประโยชน์
ให้สำเร็จ ควรชื่นชมมีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น
จะครอบงำอันตรายทั้งปวงได้.

[๑๒๒๔] ถ้าไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญา เป็นนัก
ปราชญ์ ไปไหนไปด้วยกัน อยู่ด้วยช่วยทำ
ประโยชน์ให้สำเร็จ พึ่งเที่ยวไปแต่ผู้เดียว
เหมือนพระราชาทรงสละแว่นแคว้นเสด็จไป
แต่พระองค์เดียวจะนั้น หรือเหมือนช่างมา-
ดั่งคะ เที่ยวไปในป่าแต่ผู้เดียวจะนั้น.

[๑๒๒๕] การเที่ยวไปผู้เดียวประเสริฐกว่า เพราะ
คุณคือความเป็นสหาย ย่อมไม่มีในคนพาล
ควรเที่ยวไปผู้เดียวแต่ไม่ควรทำบาป เหมือน
ช่างมาดั่งคะมีความขวนขวายน้อย เที่ยวไปใน
ป่าแต่ผู้เดียวแลไม่ทำบาป จะนั้น.

จบ โกสัมพียชาดกที่ ๒

อรรถกถาโกสัมพียชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อทรงอาศัยเมืองโกสัมพีประทับอยู่ ณ โขสิตาราม
ทรงปรารภเหล่าภิกษุที่ทะเลาะกันในเมืองโกสัมพี ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่ม
ต้นว่า ปุณฺณทฺโท ดังนี้. เนื้อเรื่องมีมาแล้วในโกสัมพิกขันธกะ สำหรับ
ในที่นี้มีความย่อ ดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า คราวนั้นภิกษุสองรูป คือ พระวินัยธรหนึ่ง พระ-
ธรรมกถิกหนึ่ง อยู่ในอาวาสเดียวกัน ในสองรูปนั้น วันหนึ่งพระธรรม-
กถิกถ่ายอุจจาระ เหลื่อน้ำชำระไว้ในภาชนะในช้อน้ำออกไป พระวินัยธร
เข้าไปในที่นั้นที่หลังเห็นน้ำนั้นเข้า ออกมาถามพระธรรมกถิกว่า อาวุโส
ท่านเหลื่อน้ำไว้หรือ? พระธรรมกถิกตอบว่า ขอรับผมเหลือน้ำไว้ พระ-
วินัยธรถามว่า ท่านไม่รู้ว่าเป็นอาบัติในข้อนี้หรือ? พระธรรมกถิกตอบว่า
ขอรับผมไม่รู้ พระวินัยธรถ้าว่า อาวุโส การที่ท่านเหลือน้ำไว้ใน
ภาชนะนั้นเป็นอาบัติ พระธรรมกถิกกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นผมจักปลงอาบัติ
พระวินัยธรถ้าว่า อาวุโส ถ้าท่านไม่แก่งทำไปโดยไม่มีสติก็ไม่เป็น
อาบัติ พระธรรมกถิกนั้นเข้าใจอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ พระวินัยธรได้
บอกศิษย์ของตนว่า พระธรรมกถิกนี้แม้ต้องอาบัติก็ไม่รู้ พวกศิษย์ของ
พระวินัยธรเห็นพวกศิษย์ของพระธรรมกถิกเข้า กล่าวว่า อุปัชฌาย์ของ
พวกท่านต้องอาบัติแล้วยังไม่รู้ว่าเป็นอาบัติ พวกศิษย์ของพระธรรมกถิก
ได้พากันไปบอกแก่อุปัชฌาย์ของตน พระธรรมกถิกกล่าวอย่างนี้ว่า
พระวินัยธรนี้ที่แรกบอกว่าไม่เป็นอาบัติ บัดนี้ว่าเป็นอาบัติท่านนี้พูดเท็จ
พวกศิษย์พระธรรมกถิกพากันไปกล่าวว่า อุปัชฌาย์ของพวกท่านพูดเท็จ
แล้วได้ทะเลาะกันด้วยประการอย่างนี้ ต่อแต่นั้นพระวินัยธรได้ช่องจึง
ทำอุกเขปนิยกรรม ยกโทษในการไม่เห็นอาบัตินั้น ตั้งแต่นั้นมา อุบาสก
อุบาสิกาผู้ถวายปัจจัยแก่ภิกษุเหล่านั้นได้แบ่งเป็นสองพวก ภิกษุณีผู้รับ
โอวาทก็ดี อารักขเทวดาก็ดี อากาสัญญเทวดาที่เคยเห็นเคยคบกับ

อารักขเทวดาก็ดี ตลอดถึงพรหมโลกบรรดาที่เป็นปुरुชน ได้แยกกัน
เป็นสองพวก ได้เกิดโกลาหลไปถึงภพชั้นอกนิษฐ์

ในอดีตกาล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระตถาคต กราบทูลลัทธิ
ของพวกภิกษุผู้ยกโทษว่า พระธรรมกถิกนี้ พวกเรายกโทษด้วยกรรม
อันเป็นธรรมทีเดียว และลัทธิของพวกภิกษุผู้ประพฤติตามพระธรรม-
กถิกผู้ถูกยกโทษว่า อาจารย์ของพวกเราถูกยกโทษด้วยกรรมอันไม่เป็น
ธรรม และภาวะที่พวกภิกษุเหล่านั้น แม้พวกภิกษุผู้ยกโทษห้ามอยู่ก็ยัง
เที่ยวตามแวดล้อมพระธรรมกถิกนั้น ให้พระศาสดาทรงทราบ พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ทรงส่งภิกษุไปสองครั้ง โดยมีพระพุทธานุญาตไปว่า ขอสงฆ์
จงสามัคคิกันเถิด ทรงทราบว่า ภิกษุเหล่านั้นไม่ปรารถนาจะสามัคคิกัน
พระเจ้าข้า ในครั้งที่ ๓ ทรงทราบว่า ภิกษุสงฆ์แตกกันแล้ว ภิกษุสงฆ์
แตกกันแล้ว จึงเสด็จไปยังสำนักของภิกษุเหล่านั้น ตรัสโทษในการยก
โทษของพวกภิกษุผู้ยกโทษ และในการไม่เห็นอาบัติของพวกภิกษุนอก
นี้แล้วเสด็จหลีกไป พระศาสดาทรงบัญญัติวัตรในโรงภัตว่า พึงนั่งใน
อาสนะที่มีอาสนะอื่นคั่นในระหว่าง แก่ภิกษุเหล่านั้นผู้ทำอุโบสถกรรม
เป็นต้นในสีมาเดียวกัน ณ โฆสิตารามนั้นแหละ แล้วเกิดร้าวรานกันอีก
ในโรงภัตเป็นต้น ได้ทรงสดับว่า บัดนี้ภิกษุเหล่านั้นยังร้าวรานกันอยู่
จึงเสด็จไปตรัสเตือนว่า อย่าเลยภิกษุทั้งหลาย อย่าร้าวรานกันเลย ดังนี้
เป็นต้น เมื่อพระธรรมวาทีรูปหนึ่ง ซึ่งไม่ปรารถนาจะให้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ทรงลำบากกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์

ผู้ธรรมสามีจึงยับยั้ง มีความขวนขวายน้อยอยู่เป็นสุขในทิวภูมิธรรมเกิด
พวกข้าพระองค์จักปรากฏด้วยการร่ำวรานบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน จึง
ตรัสว่า คุณก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้วในเมืองพาราณสีได้มี
พระราชารองแคว้นกาสิมีพระนามว่า พรหมทัต ดังนี้ แล้วตรัสเรื่อง
ที่พระเจ้าพรหมทัตซึ่งราชสมบัติของพระเจ้าที่ฉิมติโกศล จับพระเจ้าที่ฉิมติ
โกศลซึ่งปลอมพระองค์ซ่อนอยู่ ให้ปลงพระชนม์เสีย และเรื่องที่ทิวภู
กุมารถวายชีวิตแก่พระเจ้าพรหมทัต แล้วสองกษัตริย์สามัคคีกันแต่นั้น
มา ตรัสสอนว่า กฤษฎ์ทั้งหลาย พระราชาผู้ทรงมีอาชญา มีศัสตรา ยัง
มีขันติโสรัจจะถึงเพียงนี้ พวกเขอบวชในธรรมวินัยที่เราตถาคตกล่าวดี
แล้วอย่างนี้ พึงมีขันติและโสรัจจะ ข้อนี้จะเป็นความงามในธรรมวินัยนี้
แท้แล ตรัสห้ามถึงสองครั้งสามครั้งว่า อย่าเลยกฤษฎ์ทั้งหลาย อย่าร่ำ
วานกันเลย ทรงเห็นว่าไม่ลดละกันได้ จึงทรงดำริว่า พวกโมฆบุรุษ
เหล่านี้ ถูกกิเลสหุ้มห่อ ยากที่จะรู้สำนึก จึงเสด็จหลีกไป วันรุ่งขึ้น
พระองค์เสด็จกลับจากบิณฑบาต ทรงพักในพระคันธกุฎีน้อยหนึ่ง
ทรงเก็บเสนาสนะ ทรงบาตรและจีวรของพระองค์ ประทับในอากาศ
ท่ามกลางสงฆ์ ตรัสพระคาถาทั้งหลายนี้ว่า :-

คนพาลมีเสียงอื้ออึงเหมือนกันหมด แต่
สักคนหนึ่งก็ไม่รู้สักตนว่าเป็นคนพาล เมื่อ

สงฆ์แตกกันก็^๑ไม่รู้เหตุอันโดยยิ่งว่า สงฆ์แตกกันเพราะเรา.

เพราะเป็นคนมีสติหลงลืม แต่ยังพูดว่าตนเป็นบัณฑิตมีวาจาเป็นอารมณ์ช่างพูด ย่อมปรารถนาจะให้เสียงออกจากปากอยู่เพียงใด ก็พูดไปเพียงนั้น เขาถูการทะเลาะนำไปแล้ว ยังไม่รู้ว่าการทะเลาะนั้นเป็นโทษ.

ก็ชนเหล่าใดเข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้ว่า คนโน้นได้ด่าเรา คนโน้นได้ดีเรา คนโน้นได้ชนะเรา คนโน้นได้ลักของของเรา เวรของชนเหล่านั้น ย่อมไม่ระงับได้.

ส่วนชนเหล่าใดไม่เข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้ว่า คนโน้นได้ด่าเรา คนโน้นได้ดีเรา คนโน้นได้ชนะเรา คนโน้นได้ลักของของเรา เวรของชนเหล่านั้น ย่อมระงับไปได้.

แต่ไหนแต่ไรมา ในโลกนี้ เวย่อมไม่
ระงับด้วยเวร แต่ย่อมระงับได้ด้วยการไม่จอง
เวร ธรรมนี้เป็นของเก่า.

ก็ชนเหล่าอื่นย่อมไม่รู้สึกรู้ว่า พวกเราจะ
พากันยุบยับในท่ามกลางสงฆ์นี้ ส่วนชนเหล่า
ใดในหมู่นั้นย่อมรู้สึกรู้ได้ ความหมายมันกัน
ย่อมสงบระงับไป เพราะการทำไว้ในใจโดย
แยบคายของชนเหล่านั้น.

คนที่ปล้นแว่นแคว้นชิงทรัพย์สมบัติ
กันจนถึงปลงชีวิตติดกระดูกกันแล้ว ก็ยังกลับ
สามัคคิกันได้ เหตุไรพวกเขอจึงไม่สามัคคิ
กันเล่า.

ถ้าจะพึงได้สหายผู้มีปัญญาเป็นนักปราชญ์
ไปไหนไปด้วยกัน อยู่ด้วยช่วยทำประโยชน์
ให้สำเร็จ ควรชื่นชมมีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น
จะครอบงำอันตรายทั้งปวงได้.

ถ้าไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญา เป็นนัก
ปราชญ์ ไปไหนไปด้วยกัน อยู่ด้วยช่วยทำ

ประโยชน์ให้สำเร็จ พึงเที่ยวไปแต่ผู้เดียว
เหมือนพระราชาทรงสละแว่นแคว้นเสด็จไป
แต่พระองค์เดียวฉะนั้น หรือเหมือนช่างมา-
ตังคะ เที่ยวไปในป่าแต่ผู้เดียวฉะนั้น.

การเที่ยวไปผู้เดียวประเสริฐกว่า เพราะ
คุณคือความเป็นสหาย ย่อมไม่มีในคนพาล
ควรเที่ยวไปผู้เดียวแล้วไม่ควรทำบาป เหมือน
ช่างมาตังคะมีความชวนชวายน้อย เที่ยวไปใน
ป่าแต่ผู้เดียวแล้วไม่ทำบาป ฉะนั้น.

ในพระกาลานั้น คนพาลเชื่อว่า มีเรื่องอื้ออึงเพราะวิเคราะห์ว่า
มีเรื่องอีกทีก็คือดังลั่น. บทว่า สมชฺโณ ก็เป็นคนเช่นเดียวกันหมดมี
คำที่ท่านอธิบายไว้ว่า คนที่ทำการทะเลาะกันนี้ทั้งหมดเที่ยว มีทั้งเสียง
อื้ออึงและเสมอเหมือนกัน เพราะเปล่งเสียงโดยรอบ

บทพระคาถาว่า น พาลो โภจิ มนฺยสฺส ความว่า บรรดา
คนพาลเหล่านั้นใคร ๆ แม้สักคนหนึ่ง ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าตนเป็นคนพาลทั้ง
หมดล้วนสำคัญตนว่าเป็นบัณฑิตทั้งนั้น. อธิบายว่า คนผู้ทำการทะเลาะ
กันนี้ทั้งหมดนั้นแหละ ย่อมไม่รู้สึกรู้ว่าตนเป็นคนพาล. บทว่า นานฺยลฺล
ภิกฺขุโ อมฺนฺยสฺสุ ความว่า ใคร ๆ แม้สักคนหนึ่ง ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าตนเป็น

คนพาล แลเมื่อสงฆ์แตกกันผู้อื่นแม้สักคนหนึ่ง ก็ไม่รู้เหตุนี้โดยยิ่งว่า
สงฆ์แตกกันเพราะเหตุแห่งเรา. บทว่า **ปริมฺภูจฺจา** คือ เป็นคนมีสติหลง
ลืม. บทว่า **ปญฺชิตฺตาภาสา** ความว่า ชื่อว่าเป็นเช่นกับด้วยบัณฑิต
เพราะสำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต ท่านอาเทศราอักษรให้เป็นรัสสะ ว่า
วาจาโลจฺร ภาณิน ดังนี้ อธิบายว่า มีวาจาเป็นอารมณ์ ไม่มีอริย-
ธรรมมีสติปัญญาเป็นต้นเป็นอารมณ์ และเป็นคนช่างพูด คือช่างเจรจา
ถ้อยคำ. บทว่า **ยาวิจฺจนฺตฺติ มุขายาม** ความว่า ย่อมปรารถนาจะให้
เสียงออกจากปากอยู่เพียงใด ก็ยื่นเขย่งเท้าพูดตะโกนออกไปเพียงนั้น
อธิบายว่า แม้สักคนหนึ่งก็ไม่กระทำการหุบปากเพราะเคารพในสงฆ์
บทว่า **เยน นิตฺตา** ความว่า เขาถูกการทะเลาะใด นำไปแล้วสู่ความเป็นผู้
ไม่มีความละอายนี้. บทว่า **น ตํ วิทฺฐ** ความว่า เขายังไม่รู้การทะเลาะ
นั้นว่า การทะเลาะนี้มีโทษอย่างนี้. บทว่า **เย จ ตํ อุปนฺนฺยฺหนฺตฺติ** ความว่า
ชนเหล่าใดเข้าไปผูกความโกรธนั้น คือที่มีอาการว่าคนโน้นได้ค่าเราดังนี้
เป็นต้น. บทว่า **สหนฺตฺตโน** แปลว่า เป็นของเก่า. บทว่า **ปเร** เป็นต้น
ความว่า คนที่ทำการทะเลาะกันนอกจากพวกบัณฑิต คือพวกอื่น ๆ นอก
จากพวกบัณฑิตนั้น ชื่อว่า ปเร. ปเรชนเหล่านั้นก่อความวุ่นวายขึ้นใน
ท่ามกลางสงฆ์นี้ ย่อมไม่รู้สึกรู้ว่าพวกเราจะพากันยุบยับ จะพากันย่อยยับ
คือพวกเราจะพากันฉิบหาย ได้แก่พวกเราจะพากันไปสู่ที่ใกล้คือสู่สำนัก
แห่งมัจจุราชนี้อย่างหนึ่ง. บทว่า **เย จ ตตฺถ วิชานฺตฺติ** ความว่า ส่วน
ชนเหล่าใดในหมู่นั้นผู้เป็นบัณฑิต ย่อมรู้สึกได้ว่าพวกเราจะพากันไปสู่

ที่ใกล้แห่งมัจจุราช. บทว่า **ตโต สมฺมุนฺติ เมธกา** ความว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็ชนเหล่านั้นเมื่อรู้อย่างนี้ ยังการทำให้ในใจโดยอุบายอัน
แยบคายให้เกิดขึ้นแล้ว. ย่อมปฏิบัติเพื่อความเข้าไปสงบแห่งความหมาย
มั่นแห่งการทะเลาะกันได้. บทว่า **อญฺฺจิจฺฉินฺหา** ความว่า **พระผู้มี**
พระภาคเจ้า ตรัสพระคาถานี้ ทรงหมายถึงพระเจ้าพรหมทัตและทีฆาวุ-
กุมาร แม้ทั้งของพระองค์นั้นก็ยังคงกลับสามัคคีกันได้ เหตุไรพวกเธอไม่
ได้ตัดกระดูกของมารดาบิดา ไม่ได้ปลงชีวิตกัน ไม่ได้ชิงทรัพย์สมบัติ
กัน จึงไม่สามัคคีกันเล่า.

ข้อนี้มีพระบรมพุทธานิยายว่า ภิกษุทั้งหลาย พระราชาผู้ทรง
ถืออาชญาสิทธิ์ยังสามัคคีกัน สماعกัน ทำสัมพันธไมตรีกันด้วยอวาห
และวิวาหมงคล แล้วทรงดื่มและทรงเสวยร่วมกันได้ถึงเพียงนี้ พวกเธอ
บวชในศาสนาเห็นปานนี้ ย่อมไม่อาจเพื่อสลัดแม้สักว่าเวรของตนออก
ได้ อะไรเป็นภาวะแห่งภิกษุของพวกเธอเล่า.

พระคาถาว่า **สเจ ลเภถ** ดังนี้เป็นต้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**
ตรัสไว้เพื่อทรงแสดงถึงคุณของสหายผู้เป็นบัณฑิต และโทษของสหายผู้
เป็นคนพาล. บทว่า **อภิกฺขุยุย สพฺพพานิ ปริสุตฺตยานิ** ความว่า ควรชื่น
ชมมีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น จะครอบงำอันตรายที่ปรากฏและอันตราย
ที่ปิดบังทั้งปวงได้. บทว่า **ราชาว รญฺฺจ วิชิตํ** ความว่า ฟังเที่ยวไป
ผู้เดียว เหมือนพระราชามหาชนกและอรินทมราชา ทรงสละแว่น

แคว้นของพระองค์เสด็จไปแต่พระองค์เดียวฉะนั้น. บทว่า **มาตงฺครณ-**
เลว นาโค ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกช้างว่ามาตังคะ
คำว่า นาคะนั้นเป็นชื่อแห่งช้างใหญ่ ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ควรเที่ยว
ไปผู้เดียวและไม่ควรทำบาป เหมือนช้างมาตังคะผู้เลี้ยงคูมารดา เหมือน
ช้างสีลวหัตถิ และเหมือนช้างปารีโลยกะ เที่ยวไปในป่าผู้เดียวและไม่
ทำบาปฉะนั้น.

พระศาสดาแม้ตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อยังไม่อาจให้ภิกษุเหล่านั้น
ปรองดองกันได้ จึงเสด็จไปยังพาลกโณการามคาม ทรงแสดงอานิสงส์
ในความเป็นผู้อยู่ผู้เดียวแก่พระภิกษุเถระ จากที่นั่นเสด็จไปถึงที่อยู่ของ
กุลบุตรสามคน ทรงแสดงอานิสงส์ในสามัคคีรสแก่กุลบุตรเหล่านั้น ต่อ
จากนั้นเสด็จไปถึงปารีโลยกโพรสมณต์ ประทับอยู่ ณ ที่นั่นตลอดสาม
เดือน ไม่เสด็จมาเมืองโกสัมพีอีก เสด็จไปเมืองสาวัตถีเลย.

พวกอุบาสกชาวเมืองโกสัมพีปรึกษากันว่า พระผู้เป็นเจ้าเหล่า
ภิกษุชาวโกสัมพีนี้ ทำความเสียหายให้แก่พวกเรามาก **พระผู้มีพระ-**
ภาคเจ้า ทรงระอาภิกษุเหล่านี้ จึงหลีกไปเสีย พวกเราจักไม่กระทำสามี-
จิกรรมมีการกราบเป็นต้น แก่ภิกษุเหล่านี้เลย จักไม่ถวายบิณฑบาต
แก่ท่านที่เข้ามาบิณฑบาต เมื่อทำเช่นนี้ภิกษุเหล่านี้จักหลีกไปบ้าง จัก
ให้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** เลื่อมใสบ้าง ดังนี้แล้วก็ทำตามที่ปรึกษากัน

นั้น ภิกษุเหล่านั้นถูก พวกอุบาสกลงทัณฑ์กรรมเช่นนั้น จึงพากันไป
เมืองสาวัตถีกราบทูลขอขมาโทษต่อ พระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระศาสดากรั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดกว่า พระราชาบิดาในครั้ง ได้มาเป็นพระเจ้าสุทโธทนมหาราชใน
บัดนี้ พระราชมารดาในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระมหายาในบัดนี้
ที่ฆาวุกุมารในครั้งนั้น ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาโกสัมพียชาดกที่ ๒

๓. มหาสุวรรณชาดก

ว่าด้วยสหายย่อมนิละทิ้งสหาย

[๑๒๒๖] เมื่อใด ต้นไม้มีผลบริบูรณ์ เมื่อนั้น ผุ่ง
วิหคทั้งหลาย ย่อมพากันมามั่วสุมบริโภคนิผลไม้
ต้นนั้น แต่โดยรู้ว่าต้นไม้สิ้นแล้ว ผลวายแล้ว
ผุ่งวิหคทั้งหลายก็พากันจากต้นไม้ นั้นบินไปสู่
ทิศน้อยทิศใหญ่.

[๑๒๒๗] ดูก่อนนกแขกเต้าผู้มีจะงอยปากแดง
ท่านจงไปยังที่ที่ควรไปเถิด อย่าได้มาตายเสีย
เลย เหตุไรท่านจึงชบเขาอยู่ที่ต้นไม้แห่ง ดูก่อน
นกแขกเต้า ผู้มีขนเขียวดูจไปรสถนที่ในฤดูฝน
เชิญเถิด ขอท่านจงบอกเรื่องนั้น เหตุไรท่าน
จึงทิ้งต้นไม้แห่งไม่ได้.

[๑๒๒๘] ข้าแต่พระยาหงส์ ชนเหล่าใดแลเป็น
เพื่อนของพวกเพื่อน ในคราวร่วมสุขทุกข์จน
ตลอดชีวิต ชนเหล่านั้นเป็นสัตว์บุรุษ ระลึกถึง

ธรรมของสัตบุรุษอยู่ ย่อมละทิ้งเพื่อนผู้สิ้น
ทรัพย์หรือยังไม่สิ้นทรัพย์ไปไม่ได้เลย.

[๑๒๒๘] ข้าแต่พญาหงส์ เราก็คือหนึ่งใน
บรรดาสัตบุรุษ ต้นไม้นี้เป็นทั้งญาติเป็นทั้ง
เพื่อนของเรา เราต้องการเพียงเพื่อเป็นอยู่ จึง
ไม่อาจละทิ้งต้นไม้นั้นไปได้ ก็การที่จะละทิ้ง
ไปเพราะได้ทราบว่ ต้นไม้นี้สิ้นผลแล้ว ดังนี้
นี้ไม่ยุติธรรม.

[๑๒๓๐] ความเป็นเพื่อน ความไมตรี ความสนิท
สนมกัน ท่านได้ทำไว้เป็นพยานดีแล้ว ถ้าท่าน
ชอบใจธรรมนั้น ท่านก็เป็นผู้ควรที่วิญญูชน
ทั้งหลายพึงสรรเสริญ.

[๑๒๓๑] ดูก่อนพยานกแบกเต้า ผู้ชาติวิหคมีปีก
เป็นยาน มีคอโค้งเป็นสง่า เรานั้นจะให้พรแก่
ท่าน ท่านจงเลือกเอาพร ตามที่ใจปรารถนา
เถิด.

[๑๒๓๒] ข้าแต่พญาหงส์ ถ้าท่านจะให้พรแก่
ข้าพเจ้าไชรั ก็ขอให้ต้นไม้ซึ่งได้มีอายุต่อไป
ต้นไม้ซึ่งมีกิ่ง มีผลงอกงามดี มีผลมีรส
หวานเหมือนน้ำผึ้ง ตั้งอยู่อย่างสง่างามเถิด.

[๑๒๓๓] ดูก่อนสหาย ท่านจงดูต้นไม้ซึ่งมี
ผลมากมาย ขอให้ท่านจงอยู่ร่วมกับต้นมะเดื่อ
ของท่าน ขอให้ต้นมะเดื่อนั้นจงมีกิ่งก้าน มีผล
งอกงามดี มีผลมีรสหวานเหมือนน้ำผึ้ง ตั้งอยู่
อย่างสง่างามเถิด.

[๑๒๓๓] ข้าแต่ท้าวสักกะ ขอให้พระองค์ทรง
พระเจริญสุข พร้อมกับพระญาติทั้งปวง เหมือน
ข้าพระบาท มีความสุขเพราะได้เห็นต้นไม้
ผลิตผลในวันนี้ ฉะนั้นเถิด.

[๑๒๓๔] ท้าวสักกเทวราชประทานพร แก่พญา-
นกแขกเต้า ทำต้นไม้ให้มีผลแล้ว พาพระ-
มเหสีเสด็จกลับเทพนั้นทวัน.

จบ มหาสุวราชชาดกที่ ๓

อรรถกถาหาสุวราชชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งจึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ทูโม ยถา โหติ ดังนี้.

ได้ยี่ว่า ภิกษุรูปนั้นเรียนพระกรรมฐานในสำนักพระศาสดา
แล้วไปอยู่ในป่าอาศัยบ้านชายแดนตำบลหนึ่ง ในแคว้นโกศลชนบท
พวกมนุษย์ช่วยกันปลูกสร้างที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันเป็นต้น แล้ว
ทำเสนาสนะในที่เดินไปมาถวายภิกษุนั้น บำรุงภิกษุนั้น โดยเคารพ
เมื่อภิกษุนั้นจำพรรษา เดือนแรกเกิดเพลิงไหม้บ้านนั้นขึ้น แม้สักว่า
พืชของพวกมนุษย์ก็ไม่มีเหลือ เขาจึงไม่อาจถวายบิณฑบาตที่ประณีต
แก่ภิกษุนั้นได้ เธอแม้จะอยู่ในเสนาสนะที่สบาย แต่ลำบากด้วยบิณฑบาต
จึงไม่สามารถจะให้มรรคหรือผลเกิดขึ้นได้ ครั้นกาลล่วงไปได้สามเดือน
เธอมาเฝ้าพระศาสดา พระองค์ทรงทำปฏิสันถาร แล้วตรัสถามว่า
ดูก่อนภิกษุ เธอไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตหรือ? เสนาสนะเป็นที่สบายดี
หรือ? ภิกษุรูปนั้นได้กราบทูลความนั้นให้ทรงทราบ พระศาสดาครั้น
ทรงทราบว่า เธอมีเสนาสนะเป็นที่สบาย จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ
ธรรมดาสมณะ เมื่อมีเสนาสนะเป็นที่สบายแล้ว ก็ควรละความโลภ
อาหารเสีย ยินดีฉันตามที่ได้มานั้นแหละ กระทำสมณธรรมไป โบราณก-
บัตถิตทั้งหลาย แม้เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ก็ยิวผงแห้งในต้นไม้ที่ตน
อยู่อาศัย ยังละความโลภอาหาร มีความสันโดษ ไม่ทำลายมิตรธรรม

ไปเสียที่อื่น เหตุไรเธอจึงมาคิดว่า บิณฑบาตน้อยไม่ร่อย แล้วละทิ้งเสนาสนะที่สบายเสีย? ภิกษุนั้นทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราว จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ที่ป่าไม้มะเดื่อแห่งหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งคงคา ณ หิมวันตประเทศ มีนกแขกเต้าอาศัยอยู่หลายแสน บรรดานกแขกเต้าเหล่านั้น พญานกแขกเต้าตัวหนึ่ง เมื่อผลของต้นไม้ที่ตนอาศัยอยู่หมดลง สิ่งใดที่ยังเหลืออยู่ จะเป็นหน่อ ใบ เปลือกหรือสะเก็ดก็ตาม ก็กินสิ่งนั้น แล้วดื่มน้ำในแม่น้ำคงคา มีความมกน้อยสันโดษเป็นอย่างยิ่ง ไม่ไปที่อื่นเลย ด้วยคุณ คือความมกน้อยสันโดษอย่างยิ่งของพญานกแขกเต้านั้น จึงบันดาลให้ภพของท้าวสักกเทวราชหวั่นไหว ท้าวสักกเทวราชทรงพิจารณาความรู้เห็นเหตุนั้น เพื่อจะลองใจพญานกแขกเต้า จึงบันดาลให้ต้นไม้เหล่านั้นแห้งไป ด้วยอำนาจของพระองค์ ต้นไม้เหล่านั้นเหลืออยู่แต่ต่อแตกเป็นช่องน้อยช่องใหญ่ เมื่อถูกลมพัด ก็มีเสียงปรากฏเหมือนมีใครมาตีให้ดัง มีผงละเอียดไหลออกมาตามช่องต้นไม้ พญานกแขกเต้าจึงผงเหล่านั้นกิน แล้วไปดื่มน้ำที่แม่น้ำคงคา ไม่ไปที่อื่น มาจับอยู่ที่ยอดต้นไม้มะเดื่อ โดยไม่ย่อท้อต่อลมและแดด.

ท้าวสักกเทวราชทรงทราบความที่พญานกแขกเต้านั้น มีความมกน้อยอย่างยิ่ง ทรงดำริว่า เราจักให้พญานกแขกเต้าแสดงคุณในมิตรธรรม แล้วจักให้พรแก่เธอ ทำต้นไม้มะเดื่อให้มีผลอยู่เรื่อยไป แล้ว

จะกลับมา ครั้นทรงดำริดังนี้ แล้วจึงทรงแปลงพระองค์เป็นพญาหงส์ตัวหนึ่ง นำนางสุชาดาอสุรกายให้เป็นนางหงส์อยู่เบื้องหน้า บินไปถึงป่าไม้มะเดื่อนั้น จับอยู่ที่กิ่งไม้มะเดื่อต้นหนึ่งซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน เมื่อจะเริ่มเจรจากัน พญานกแขกเต้านั้น ได้ตรัสคาถาที่ ๑ ว่า :-

เมื่อใด ต้นไม้มีผลบริบูรณ์ เมื่อนั้น ผุ่ง
วิหคทั้งหลาย ย่อมพากันมามั่วสุมบริโภคนผลไม้
ต้นนั้น แต่โดยรู้ว่าต้นไม้สิ้นไปแล้ว ผลวาย
แล้วผุ่งวิหคทั้งหลายก็พากันจากต้นไม้ที่นั้นบิน
ไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่.

บัณฑิตพึงทราบเนื้อความแห่งคานานี้ว่า คุณก่อนพระยานกแขกเต้า เมื่อใด ต้นไม้มีผลสมบูรณ์ เมื่อนั้น ผุ่งวิหคทั้งหลายย่อมพากันมั่วสุมบริโภคนผลไม้ต้นนั้นจากกิ่งโน้นสู่กิ่งนี้ แต่โดยรู้ว่าต้นไม้ที่นั้นสิ้นไปแล้ว ผลวายไปแล้ว ผุ่งวิหคทั้งหลายก็พากันจากต้นไม้ที่นั้นบินไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่.

ก็แหละ ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เพื่อจะทรงยุพญานกแขกเต้าให้ไปจากที่นั้น จึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า :-

คุณอนนกแขกเต้าผู้มีจะงอยปากแดง
ท่านจงไปยังที่ที่ควรไปเถิด อย่าได้มาตายเสีย

เลย เหตุไรท่านจึงชบเขาอยู่ที่ต้นไม้แห่ง คู่ก่อน
นกแขกเต้า ผู้มีขนเขียวดุจไพรสถมภ์ในฤดูฝน
เชิญเถิด ขอท่านจงบอกเรื่องนั้น เหตุไรท่าน
จึงทิ้งต้นไม้แห่งไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฌายสิ ความว่า เหตุไรท่านจึง
ขึ้นชบเขา คือลงมาอยู่ที่ยอดต้นไม้แห่ง. ศัพทว่า อิงฺม เป็นนิบาต
ลงในอรรถว่าเดือน.

บทว่า วสุตฺตสนฺนิภา ความว่า ในเวลาฤดูฝนไพรสถมภ์
จะมีสีเขียวชะอุ่ม เหมือนดาบาชไปด้วยชั้นที่สวยงาม เพราะเหตุนี้
พญาหงส์จึงทักทายพญานกแขกเต้านั้นว่า คู่ก่อนพญานกแขกเต้า
ผู้มีขนเขียวดุจไพรสถมภ์ในฤดูฝน ดังนี้. บทว่า น ริญฺจสิ เท่ากับ น
ฉทุเทติ แปลว่า ทิ้งไม่ได้.

ลำดับนั้น พญานกแขกเต้ากล่าวกะพญาหงส์ว่า ข้าแต่
พญาหงส์ เราละทิ้งต้นไม้ไปไม่ได้ เพราะความที่เรามีกตัญญูกตเวทิต์
แล้วได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า.

ข้าแต่พญาหงส์ ชนเหล่าใดแลเป็น
เพื่อนของพวกเพื่อน ในคราวร่วมสุขทุกข์จน
ตลอดชีวิต ชนเหล่านั้นเป็นสัตบุรุษ ระลึกถึง

ธรรมของสัตว์บุรุษอยู่ ย่อมละทิ้งเพื่อนผู้สิ้น
ทรัพย์หรือยังไม่สิ้นทรัพย์ไปไม่ได้เลย.

ข้าแต่พญาหงส์ เราก็เป็นผู้หนึ่งใน
บรรดาสัตว์บุรุษ ต้นไม้นี้เป็นทั้งญาติเป็นทั้ง
เพื่อนของเรา เราต้องการเพียงเพื่อเป็นอยู่ จึง
ไม่อาจละทิ้งต้นไม้ที่นั่นไปได้ ก็การที่จะละทิ้ง
ไปเพราะได้ทราบว่ ต้นไม้ที่สิ้นผลแล้ว ดังนี้
นี้ไม่ยุติธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เย เว สชินฺ สขาโร ภวนฺติ
เท่ากับ เย จ สหายานํ สหายา โหนฺติ แปลว่า ชนเหล่าใดเป็นเพื่อน
ของเพื่อนทั้งหลาย. บทว่า จิณฺ อจิณฺ ความว่า ธรรมดาว่า บัณฑิต
ทั้งหลายย่อมละทิ้งเพื่อนผู้ชื่อว่าสิ้นทรัพย์ เพราะสิ้นสหายและโภค-
ทรัพย์ของตนไปไม่ได้เลย. บทว่า สติ ฆมฺมมนุสฺสฺสรนฺโต คือระลึกถึง
ประเพณีของบัณฑิตทั้งหลายอยู่. บทว่า ญาตี จ เม ความว่า ข้าแต่
พญาหงส์ ต้นไม้นี้ ชื่อว่า เป็นทั้งญาติของเรา เพราะอรรถว่าเป็นที่รัก
สนิทสนม ชื่อว่า เป็นทั้งเพื่อนของเรา เพราะอยู่ร่วมป่ากับเรา. บทว่า
ชีวิกฺคุโ ความว่า เราต้องการเพียงเพื่อเป็นอยู่ จึงไม่อาจจะทิ้งต้นไม้
ที่นั่นไปได้.

ท้าวสักกเทวราช ทรงสดับถ้อยคำของพญานกแขกเต้านั้นแล้ว
ทรงยินดีตรัสสรรเสริญ ประสงค์จะประทานพร จึงตรัสคาถา ๒ คาถา
ว่า :-

ความเป็นเพื่อน ความไมตรี ความสนิท
สนมกัน ท่านได้ทำไว้เป็นพยานดีแล้ว ถ้าท่าน
ชอบใจธรรมนั้น ท่านก็เป็นผู้ควรที่วิญญูชน
ทั้งหลายพึงสรรเสริญ.

ดูก่อนพญานกแขกเต้า ผู้ชาติวิหคมีปีก
เป็นยาน มีคอโค้งเป็นสง่า เรานั้นจะให้พรแก่
ท่าน ท่านจงเลือกเอาพร ตามที่ใจปรารถนา
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาธุ ความว่า ท่านได้ทำไว้เป็น
พยานดีแล้ว ด้วยความรวดเร็ว. บทว่า เมตฺติ ตฺสฺติ สนฺนฺโว ได้แก่
ความเป็นเพื่อน ความไมตรี และความสนิทสนมในท่ามกลางบริษัท
ความไมตรีดังว่านี้ใด อันท่านได้ทำไว้ดีแล้ว คือทำไว้ดีนักแล้ว ได้แก่
ทำไว้ประเสริฐแล้วเทียว. บทว่า สเจตฺ ฐมฺมํ ความว่า ถ้าท่านชอบใจ
ธรรม คือความไมตรีนั้น. บทว่า วิชานตฺ ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น
ท่านก็เป็นผู้ควรที่วิญญูชนทั้งหลายพึงสรรเสริญ. บทว่า โส เต คือ

เรานั้นจะให้พรแก่ท่าน. บทว่า **วรสุต** เท่ากับ **อิจฺจ** แปลว่า จง
ปรารถนา. บทว่า **มนสิจฺจสิ** ความว่า ท่านปรารถนาพรอย่างใด
อย่างหนึ่งด้วยใจ เราจะให้พรนั้นทั้งหมดแก่ท่าน.

พญานกแขกเต้า เมื่อจะเลือกรับพร ได้กล่าวคาถาที่ ๗ ว่า :-

ข้าแต่พญาหงส์ ถ้าท่านจะให้พรแก่
ข้าพเจ้าไฉรั ก็ขอให้ต้นไม้ซึ่งได้มีอายุต่อไป
ต้นไม้ซึ่งมีกิ่ง มีผลงอกงามดี มีผลมีรส
หวานเหมือนน้ำผึ้ง ตั้งอยู่อย่างสง่างามเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สาขวา** คือจงสมบูรณ์ด้วยกิ่ง.
บทว่า **ผลิมา** คือจงประกอบด้วยกิ่งที่มีผล. บทว่า **ถัวิรุพฺโพ** คือ
จงมีใบงอกงามโดยชอบ ได้แก่ จงสมบูรณ์ด้วยใบอ่อน. บทว่า **มธฺตุถิโก**
คือจงมีผลมีรสหวาน เหมือนน้ำหวานคือน้ำผลในผลมะขาง ซึ่งมีอยู่
โดยธรรมชาติ ฉะนั้น.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะประทานพรแก่พญานก
แขกเต้านั้น ได้กล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

ดูก่อนสหาย ท่านจงดูต้นไม้ซึ่งมี
ผลมากมาย ขอให้ท่านจงอยู่ร่วมกับต้นมะเดื่อ
ของท่าน ขอให้ต้นมะเดื่อนั้นจงมีกิ่งก้าน มีผล

งอกงามดี มีผลมีรสหวานเหมือนน้ำผึ้ง ตั้งอยู่

อย่างสง่างามเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สหาว เต โหตุ อุทุมฺพรณ
ความว่า การอยู่ร่วมโดยความเป็นอันเดียวกันด้วยต้นมะเดื่อ จึงมี
แก่ท่าน.

ก็แหละ ท้าวสักกเทวราช ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ก็กลายเพศ
หงส์กลับเป็นท้าวสักกเทวราชตามเดิม แสดงอนุภาพของพระองค์กับ
นางสุชาดา เอาพระหัตถ์ไว้จากแม่น้ำคงคา มาประพรมต่อไม้มะเดื่อ
ทันใดนั้น ต้นมะเดื่อซึ่งสมบูรณ์ด้วยกิ่งและค่าคบ มีผลอันอร่อย ก็ตั้ง
ขึ้นยืนต้นอยู่อย่างงามสง่า เหมือนมณฑลนิมิตตบรรพ ฉะนั้น พญานก
แขกเต้าเห็นดังนั้นแล้ว เกิดโสมนัส เมื่อจะสรรเสริญท้าวสักกเทวราช
ได้กล่าวคาถาที่ ๕ ว่า :-

ข้าแต่ท้าวสักกะ ขอให้พระองค์ทรง

พระเจริญสุข พร้อมกับพระญาติทั้งปวง เหมือน

ข้าพระบาท มีความสุขเพราะรู้เห็นต้นไม้

ผลิตผลในวันนี้ ฉะนั้นเถิด.

ส่วนท้าวสักกเทวราช ครั้นประทานพรแก่พญานกแขกเต้า
แล้ว ทรงทำต้นมะเดื่อให้มีผลเรื่อยไป แล้วเสด็จกลับวิมานของพระองค์

พร้อมทั้งนางสุชาดา

พระศาสดาได้ทรงวางอุกีสัมพุทธคาถา ที่ให้แสดงถึงเนื้อความ
นั้นไว้ในตอนสุดท้ายว่า :-

ท้าวสักกเทวราชประทานพร แก่พญา-

นกแขกเต้า ทำต้นไม้ให้มีผลแล้ว พาพระ-

มเหสีเสด็จกลับเทพนันทวัน.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา แล้วตรัสว่า
นี่แหละเธอ โบราณกบัตติตแม่เกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉานยังไม่โลกอาหาร
เธอบวชในศาสนาเห็นปานนี้ ไฉนจึงยังโลกอาหารอยู่ เธอจงไปอยู่ใน
ที่นั่นแหละ ดังนี้ แล้วทรงสอนพระกรรมฐานแก่ภิกษุเหล่านั้น ครั้นเธอ
ไปอยู่ที่นั่นแล้ว เจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัต พระพุทธองค์
ทรงประชุมชาดกว่า ท้าวสักกเทวราชในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอนูรุทธะ
ในบัดนี้ พระยานกแขกเต้าในครั้งนั้น ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถามหาสุวราชชาดกที่ ๓

๔. จุลลสุวกราชชาดก

ว่าด้วยผู้รักษาไมตรี

[๑๒๓๖] ต้นไม้ทั้งหลายที่มีใบเขียว มีผลดก
มีอยู่เป็นอันมาก เหตุไรพญานกแขกเต้าจึง
มีใจยินดีในต้นไม้แห่งผู้เล่า.

[๑๒๓๗] เราเคยบริโภคผลแห่งต้นไม้ที่นับได้
หลายปีมาแล้ว ถึงเราจะรู้ว่าต้นไม้ที่ไม่มีผล
แล้ว ก็ต้องรักษาความไมตรีไว้ให้เหมือนดัง
ก่อน.

[๑๒๓๘] นกทั้งหลายย่อมละทิ้งต้นไม้แห่งผู้ ขาด
ใบไร้ผลไปในที่อื่น ดูก่อนพญานกแขกเต้า
ท่านเห็นโทษอะไรหรือ ?

[๑๒๓๙] นกเหล่าใดคบหาฉันเพราะต้องการผล
ไม้ ครั้นรู้ว่าต้นไม้ที่ฉันไม่มีผล ก็ละทิ้งต้นไม้
นั้นไปเสียนกเหล่านั้นไปงะเวลา มีปัญญาที่เห็น
แก่ตัว มักทำศึกใส่แห่งมิตรภาพให้ตกไป.

[๑๒๔๐] ความเป็นเพื่อน ความไมตรี ความ
สนิทสนมกันท่านได้ทำไว้เป็นพยานดีแล้ว
ถ้าท่านชอบใจธรรมนั้น ท่านก็เป็นผู้ควรที่
วิญญูชนทั้งหลายพึงสรรเสริญ.

[๑๒๔๑] ดูก่อนพญานกแขกเต้า ผู้ชาติวิหคมีปีก
เป็นยานพาหนะ มีคอโค้งเป็นสง่า เรานั้นจะ
ให้พรแก่ท่าน ท่านจงเลือกเอาพรตามที่ใจ
ปรารถนาเถิด.

[๑๒๔๒] ไฉนข้าพเจ้าจะพึงได้เห็นต้นไม้ที่กลับ
มีใบมีผลอีกเล่า ข้าพเจ้าจะยินดีอย่างยิ่งเหมือน
คนจนได้ขุมทรัพย์ ฉะนั้น.

[๑๒๔๓] ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงวัค-
อมตวาริมาประพรมต้นไม้ กิ่งก้านของต้นไม้
นั้นก็งอกงาม มีเงาร่มเย็นเป็นที่น่ารื่นรมย์.

[๑๒๔๔] ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ขอให้พระองค์
ทรงพระเจริญสุข พร้อมด้วยพระญาติทั้งปวง
เหมือนดังข้าพระบาทมีความสุข เพราะได้เห็น

ต้นไม้ผลิผลในวันนี้ ฉะนั้นเถิด.

[๑๒๔๕] ท้าวสักกเทวราช ประทานพรแก่พญานกแขกเต้าทำต้นไม้ให้มีผลแล้ว พาพระมเหสีเสด็จกลับเทพนั้นทวัน.

จบ จุลลสุวกราชชาดกที่ ๔

อรรถกถาจุลลสุวกราชชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระนครสาวัตถี ทรงปรารภเวรัญชกัณฑ์ จึงตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า สนฺติ รุกฺขา ดังนี้.

เมื่อพระศาสดาเสด็จจำพรรษา ณ เมืองเวรัญชา แล้วเสด็จถึงพระนครสาวัตถีโดยลำดับ ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า คุณก่อนอาวโสทั้งหลาย พระตถาคตเป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติ เป็นพุทธสุขุมาลชาติประกอบด้วยอิทธานุภาพอันยิ่งใหญ่ เวรัญชพรหมณ์นิมนต์ไป ได้จำพรรษาอยู่ตลอด ๓ เดือน ไม่ได้ศึกษาจากสำนักเวรัญชพรหมณ์แม้สักวันเดียว เพราะถูกมารคลใจเสีย ทรงละความโลภอาหารเสียได้ ดำรงพระชนม์ด้วยข้าวสำหรับเลี้ยงม้าที่พ่อค้าม้าถวายนวันละแ่ง มิได้เสด็จไปที่อื่น ความที่พระตถาคตทรงมักน้อยสันโดษนี้ น่าสรรเสริญเหลือเกิน พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร ? เมื่อภิกษุ

เหล่านักราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายการละ
ความโลภในอาหารของตถาคตในบัดนี้ยังไม่น่าอัศจรรย์ แม้ในกาลก่อน
ตถาคตเกิดเป็นสัตว์เดียรฉานก็ได้ละความโลภอาหารมาแล้ว ดังนี้ แล้ว
ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

เนื้อเรื่องทั้งหมดพึงทราบโดยพิสดารตามทำนองที่ทักกล่าวมาแล้ว
ในหนหลัง ในตอนนี้มีใจความว่า ท้าวสักกเทวราช ทรงแปลงพระองค์
เป็นพญาหงส์ สนทนากันพญานกแขกเต้า จึงได้ตรัสคาถานี้ว่า :-

ต้นไม้ทั้งหลายที่มีใบเขียว มีผลดก

มีอยู่เป็นอันมาก เหตุไรพญานกแขกเต้าจึง
มีใจยินดีในต้นไม้แห้งผุเล่า.

เราเคยบริโภคผลแห่งต้นไม้ที่นับได้
หลายปีมาแล้ว ถึงเราจะรู้ว่าต้นไม้ที่ไม่มีผล
แล้ว ก็ต้องรักษาความไมตรีไว้ให้เหมือนดัง
ก่อน.

นกทั้งหลายย่อมละทิ้งต้นไม้แห้งผุ ขาด
ใบไร้ผลไปในที่อื่น ดูก่อนพญานกแขกเต้า
ท่านเห็นโทษอะไรหรือ ?

นกเหล่าใดคบหากันเพราะต้องการผล
ไม้ ครั้นรู้ว่าต้นไม้ที่ไม่มีผล ก็ละทิ้งต้นไม้
นั้นไปเสียนี้ เหล่านี้โง่เขลา มีปัญญาที่เห็น
แก่ตัว มักทำศึกใส่แห่งมิตรภาพให้ตกไป.

ความเป็นเพื่อน ความไมตรี ความ
สนิทสนมกันท่านได้ทำได้เป็นพยานดีแล้ว
ถ้าท่านชอบใจธรรมนั้น ท่านก็เป็นผู้ควรที่
วิญญูชนทั้งหลายพึงสรรเสริญ.

ดูก่อนพญานกแขกเต้า ผู้ชาติวิหคมีปีก
เป็นยานพาหนะ มีคอโค้งเป็นสง่า เรานั้นจะ
ให้พรแก่ท่าน ท่านจงเลือกเอาพรตามที่ใจ
ปรารถนาเถิด.

โฉนข้าพเจ้าจะพึงได้เห็นต้นไม้ที่กลับ
มีใบมีผลอีกเล่า ข้าพเจ้าจะยินดีอย่างยิ่งเหมือน
คนจนได้ขุมทรัพย์ ฉะนั้น.

ถ้าดับนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงวัค-
อมตวาริมาประพรหมต้นไม้ กิ่งก้านของต้นไม้

นั่นถึงอองาม มีเงาร่มเย็นเป็นที่น่ารื่นรมย์.

ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ขอให้พระองค์
ทรงพระเจริญสุข พร้อมด้วยพระญาติทั้งปวง
เหมือนดังข้าพระบาทมีความสุข เพราะได้เห็น
ต้นไม้ผลิผลในวันนี้ ฉะนั้นเถิด.

ท้าวสักกเทวราช ประทานพรแก่ พญา-
นกแขกเต้าทำต้นไม้ให้มีผลแล้ว พาพระมเหสี
เสด็จกลับเทพนิมิตวัน.

ฟังทราบความด้วยสามารถแห่งคำที่มีในก่อนนั้น ก็ข้าพเจ้า
ทั้งหลายจักพรรณนาเฉพาะบทที่ยากเท่านั้น.

บทว่า หริตปตฺตา ได้แก่ ที่สระพริ้งไปด้วยใบสีเขียว. บทว่า
โกพาเป ได้แก่ ที่ไม่มีแก่นซึ่งเมื่อลมพัดก็ส่งเสียงเหมือนมีไครมาตี
ให้ดัง ฉะนั้น. บทว่า สุวสุส ความว่า เหตุไรท่านพญานกแขกเต้า
จึงมีใจยินดีในต้นไม้เห็นปานนี้เล่า? บทว่า ผลสุส แปลว่า ผลของ
ต้นไม้. บทว่า เนกฺวสุสคณฺเฑ เทากับ อเนกฺวสุสคณฺเฑ แปลว่า
นับได้หลายปีมาแล้ว. บทว่า พหุ ความว่า แม้เมื่อหลายร้อยก็มีไซ้
๒ ปี มีไซ้ ๑ ปีโดยที่แท้คือหลายปีมาแล้ว. บทว่า วิทิตฺวาน เป็นต้น
ความว่า พญานกแขกเต้า เมื่อจะประกาศว่า ข้าแต่พญาหงส์ บัดนี้

พวกเราแม้จะรู้ว่าต้นไม้ไม่มีผล ก็ต้องรักษาไมตรีไว้ให้เหมือนดังแต่ก่อนไมตรียังมีอยู่ตราบใด พวกเราก็จะไม่ทำลายไมตรีนั้นตราบนั้น เพราะผู้ทำลายไมตรีไม่ใช่คนดี ไม่ชื่อว่าสัตบุรุษ. บทว่า โอปตุตตี ความว่า หมดไปคือไม่มีใบ ได้แก่มิใบร่วงแล้ว. บทว่า ก็ โทสปลุสเส ความว่า นกเหล่าอื่นพากันละต้นไม้ขึ้นไปในที่อื่น ท่านเห็นโทษอะไรในการไปอย่างนี้. บทว่า เย ผลตุตา ความว่า นกเหล่าใดคบหาก็คือเข้าไปหา เพราะต้องการผลไม้คือเพราะผลไม้เป็นเหตุ ครั้นรู้ว่าต้นไม้ไม่มีผล ก็ละทิ้งต้นไม้ขึ้นไป. บทว่า อตุตตุตถปญญา ความว่า นกเหล่านั้นเชื่อว่ามิปัญญาที่เห็นแก่ตัว เพราะมิปัญญาเพื่อประโยชน์ของตน คือมิปัญญาที่ตั้งอยู่ในตนเท่านั้นโดยไม่คำนึงถึงผู้อื่น บทว่า ปกุขปาติโน ความว่า นกเหล่านั้นเมื่อหวังแต่ความเจริญเพื่อตนเท่านั้น ย่อมยังฝักใฝ่แห่งมิตรภาพให้ตกไป คือให้พินาศไป เพราะเหตุนี้ จึงเชื่อว่าเป็นผู้มักทำฝักใฝ่แห่งมิตรภาพให้ตกไป อีกอย่างหนึ่งเชื่อว่าเป็นผู้ทำฝักใฝ่แห่งมิตรภาพให้ตกไป เพราะอรรถว่าตกไปในฝักใฝ่ของตนเท่านั้น ดังนี้ก็ได้. บทว่า อปี นาม นั ความว่า ข้าแต่พญาหงส์ ถ้ามโนรสของข้าพเจ้าพึงสำเร็จและพรที่ท่านให้แล้ว พึงสำเร็จไซ้ร้ ทำโนนข้าพเจ้าจะพึงเห็นต้นไม้กลับมีใบมีผลได้อีกแต่นั้นข้าพเจ้าจะยินดีละต้นไม้ นั่น คือพอเห็นต้นไม้เหล่านั้นก็จะปลื้มใจอย่างที่สุด เหมือนคนจนได้ขุมทรัพย์ฉะนั้น. บทว่า อมตมาทาย

คือทรงดำรงอยู่แล้วด้วยอำนาจของพระองค์ทรงวังน้ำจากแม่น้ำคงคา
มาประพรมแล้ว.

ในชาดกนี้มีอภิสัมพุทฺธคาถา ๒ คาถากับคาถานี้

พระศาสดาค็รับทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดกว่า ท้าวสักกเทวราชในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอนุรุทธะในบัดนี้
พญานกแขกเต้าในครั้งนั้น ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ จุลลสุวกราชชาดกที่ ๔

๕. หริตจชาดก

ว่าด้วยกิเลสที่มีกำลังกล้า

[๑๒๔๖] ข้าแต่มหาพรหม โยมได้ยินเขาพูดกันว่า พระหริตดาบสบริโศคกาม คำนี้ไม่เป็นจริงกระมัง ท่านยังเป็นผู้บริสุทธอยู่แลหรือ ?

[๑๒๔๗] ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระองค์ได้ทรงสดับถ้อยคำมีแล้วอย่างใด ถ้อยคำนั้นเป็นจริงอย่างนั้น อาตมภาพเป็นผู้หมกมุ่นอยู่ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง เดินทางผิดแล้ว.

[๑๒๔๘] ปัญญาที่ละเอียด คิดสิ่งที่เป็นประโยชน์ เดินเครื่องบรรเทาราคะที่เกิดขึ้นแล้วของท่านมีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ท่านไม่อาจบรรเทาความคิดที่แปลกได้.

[๑๒๔๙] ข้าแต่มหาบพิตร กิเลส ๔ อย่างเหล่านี้คือ ราคะ โทสะ โมหะ มตะ เป็นของมี

กำลังกล้า หยาบคายในโลก เมื่อกิเลสเหล่า

ไตรรงค์แล้ว ปัญญาที่ยังไม่ถึง.

[๑๒๕๐] โยมได้ยกย่องท่านแล้วอย่างนี้ว่า หาริต-
ดาบสเป็นพระอรหันต์ สมบูรณ์ด้วยศีล ประ-
พฤติบริสุทธิเป็นบัณฑิต มีปัญญาแท้.

[๑๒๕๑] ข้าแต่มหาบพิตร วิตกอันลามก เป็น
ไปด้วยการยึดถือนิมิตว่างาม ประกอบด้วย
ความกำหนัด ย่อมเบียดเบียนแม่ผู้มีปัญญา
ผู้ยินดีแล้วในคุณธรรมของธานี.

[๑๒๕๒] ความกำหนัดนี้เกิดในกาย เกิดขึ้นมา
แล้วเป็นของทำลายวรรณะของท่าน ท่านจง
ละความกำหนัดนั้นเสีย ความเจริญย่อมมีแก่
ท่าน ท่านเป็นผู้อันชนหมู่มากยกย่องแล้วว่า
เป็นคนมีปัญญา.

[๑๒๕๓] กามเหล่านั้นทำแต่ความมืดให้ มีทุกข์
มาก มีพิษใหญ่หลวง อาตมภาพจักค้นหามูล
รากแห่งธรรมเหล่านั้น จักตัดความกำหนัด
พร้อมเครื่องผูกเสียบ.

[๑๒๕๔] ครั้นพระหริตฤายีกกล่าวคำนี้แล้ว มี
ความบากบั่นอย่างแท้จริง คลายกามราคะได้
แล้ว ได้เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก.

จบ หริตจชาดกที่ ๕

อรรถกถาหริตจชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุผู้กระสัน จึงได้ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า สุตเมตฺถ มหาปุรหม
ดังนี้.

ความย่อมีว่า ภิกษุรูปนั้นเห็นมาตุคามคนหนึ่งแต่งตัวสวยงาม
เกิดความกระสัน ปล่อยผมเลื้อยและหมวดไวยาวอยากจะสีก พระ-
อุปัชฌาย์อาจารย์แนะนำก็ไม่พอใจ พระศาสดาตรัสถามว่า จริงหรือ
ภิกษุ ได้ยินว่าเธอกระสัน? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริงพระพุทธเจ้าข้า
จึงตรัสถามว่า เหตุไรเธอจึงกระสัน เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า กระสัน
ด้วยอำนาจกิเลส และได้เห็นมาตุคามแต่งตัวสวยงามพระเจ้าข้า. จึง
ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ธรรมดากิเลสย่อมไม่มีความชื่นบาน เพราะขจัด
คุณความดี มีแต่จะให้ตกรรอก และกิเลสนั้นทำไมจักไม่ทำให้เธอลำบาก
เล่า มีแรงพัดเขาสินธุ ทำไมจักไม่พัดใบไม้เก่า ๆ ให้กระจัดกระจายได้
แม้พระมหาบุรุษผู้วิสุทฐิชาติได้อภิญญา ๕ สมบัติ ๘ ดำเนินตาม

รอยพระโพธิญาณ เพราะอาศัยกิเลสชนิดนี้ จึงไม่อาจจะดำรงสติอยู่ได้
ยังต้องเลื่อมไปจากฉาน. ดังนี้แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดัง
ต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติ อยู่ในนคร
พาราณสี. พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ผู้มีสมบัติ ๘๐ โภคินใน
นิคมแห่งหนึ่ง มารดาบิดาได้ขนานนามให้พระองค์ว่า หาริตกุมาร
เพราะพระองค์มีผิวเหลืองดังทอง กุมารนั้นครั้งเจริญวัยแล้วสำเร็จการ-
ศึกษาที่เมืองตักกศิลา รวบรวมทรัพย์ไว้ ครั้นมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว
ได้ตรวจตราดูทรัพย์สมบัติได้ความคิดขึ้นว่า ทรัพย์เท่านั้นที่ยังปรากฏอยู่
ส่วนผู้ทำให้ทรัพย์เกิดขึ้นหาปรากฏอยู่ไม่ แม้เราก็จะต้องแหลกละเอียด
ไปในปากแห่งความตาย ดังนี้ ก้าวต่อมรณภัย ได้ให้ทานเป็นการใหญ่
แล้วเข้าไปยังหิมวันตประเทศบวชเป็นฤาษี ในวันที่ ๗ ได้อธิษฐาน ๕
และสมาบัติ ๘ มีเผือกมันและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ดำรงชีพอยู่ใน
ที่นั่นเป็นเวลานาน ต้องการจะเสพอาหารที่มีรสเค็ม รสเปรี้ยว จึงลงจาก
บรรพตไปโดยลำดับ ถึงพระนครพาราณสี เข้าไปอยู่ในสวนหลวง วัน
รุ่งขึ้นเที่ยวภิกขาจารในพระนครพาราณสี บรรลุถึงพระลานหลวง
พระราชาทอดพระเนตรเห็นดาบสนั้นมีพระทัยเลื่อมใส รับสั่งให้นิมนค์
นั่งบนราชบัลลังก์ภายใต้เศวตฉัตร ให้ฉันโภชนะที่มีรสอันเลิศต่าง ๆ
เมื่อดาบสนั้นแล้วอนุโมทนาจบลง พระองค์ยังทรงเลื่อมใสมากขึ้น ตรัส

ถามว่า พระผู้เป็นเจ้าของจะไป ณ ที่ไหน? เมื่อดาบสถวายพระพรว่า
อาตมภาพเที่ยวหาที่จำพรรษามหาบพิตร. จึงตรัสว่า ดีแล้วพระผู้เป็น
เจ้า. ครั้นเสวยพระกระยาหารเช้าเสร็จแล้ว ทรงพาดาบสไปพระราช-
อุทยาน รับสั่งให้สร้างที่เป็นที่พักกลางคืนและที่เป็นที่พักกลางวันเป็น
ต้นถวายพระดาบส ให้คนรักษาพระราชอุทยานเป็นผู้คอยปฏิบัติ ทรง
อภิวัตแล้วเสด็จกลับ แต่นั้นมา พระมหาสัตว์ได้ฉันที่พระราชมณเฑียร
เป็นนิตย์อยู่ตลอด ๑๒ ปี.

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาจะเสด็จไปปราบประเทศชายแดนที่ก่อ
ความไม่สงบขึ้น ทรงมอบหมายพระมหาสัตว์ไว้แก่พระราชเทวีว่า เธอ
จงอย่าลืมบุญเขตของเราเสีย. แล้วเสด็จไปตั้งแต่นั้น พระราชเทวีได้
ทรงอังคาสพระมหาสัตว์ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ครั้นวันหนึ่ง พระ-
นางทรงตกแต่งโภชนะไว้เรียบร้อยแล้ว เมื่อพระดาบสยังเข้าอยู่ พระนาง
จึงทรงสนานด้วยน้ำหอม แล้วทรงนุ่งพระภูษาเถียนเนื้อละเอียด รับสั่ง
ให้เหยสีหบัญชรประทับบนเตียงน้อยให้ลมพัดต้องพระวรกายอยู่ พระ
มหาสัตว์นุ่งห่มเรียบร้อยแล้ว ถือภาชนะสำหรับใส่ภิกษา เหาะมาถึง
สีหบัญชร พระราชเทวีได้สดับเสียงฟ้าคากรองของพระมหาสัตว์ ก็
เสด็จลุกขึ้นโดยเร็ว พระภูษาเถียนหลุดหล่นลง วิสภาคารมณีได้กระทบ
จักขุพระมหาสัตว์ ทันใดนั้น ก็เลศซึ่งหมักคองอยู่ในพระมหาสัตว์
นั้นหลายแสนโกฏิปี มีอาการยังอสรพิษที่นอนขดอยู่ในช่อง ก็กำเริบ

จึงทำมานให้อันตรายกันไป พระมหาสัตว์ไม่สามารถจะดำรงสติไว้ได้ จึงเข้าไปจับพระหัตถ์พระราชเทวี แล้วทั้งสองก็รูดมานลงกันในทันใดนั้น แล้วเสพโลกธรรมด้วยกัน ครั้นแล้วพระมหาสัตว์ก็ฉันภัตตาหารแล้วเดินไปพระราชอุทยาน ตั้งแต่นั้นมา ก็ได้ทำเช่นนั้นทุก ๆ วัน.

ข่าว ณ ที่พระมหาสัตว์เสพโลกธรรมกับพระราชเทวีได้แพร่สะพัดไปทั่วพระนคร พวกอำมาตย์ได้ส่งหนังสือไปกราบทูลพระราชอาวาทิตดาบสได้ทำอย่างนี้. พระราชามีได้ทรงเชื่อ โดยทรงพระดำริว่า พวกอำมาตย์ประสงค์จะทำลายเรา จึงได้กล่าวอย่างนี้ ครั้นทรงปราบประเทศชายแดนให้สงบลงแล้ว ก็เสด็จกลับพระนครพาราณสี ทรงทำปทักษิณพระนครแล้ว เสด็จไปสำนักพระราชเทวี มีพระดำรัสถามว่า ได้ข่าวว่าหริตดาบสพระผู้เป็นเจ้าของเรา เสพโลกธรรมกับเธอเป็นความจริงหรือ? พระราชเทวีกราบทูลว่า จริงเพคะ. พระราชายังไม่ทรงเชื่อแม้พระราชเทวีทรงดำริว่า จักถามพระดาบสนั่นเอง. จึงเสด็จไปพระราชอุทยาน นมัสการแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง เมื่อตรัสถามความนั้น ได้ตรัสคาถาที่ ๑ ว่า :-

ข้าแต่มหาพรหม โยมได้ยินเขาพูดกัน ว่า

พระหริตดาบสบริโศคกาม คำนี้ไม่เป็นจริง

กระมัง ท่านยังเป็นผู้บริสุทธิอยู่แลหรือ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กจฺเจตฺติ เป็นต้น ความว่า คำที่
โยมได้ยินว่า พระมหาริตดาบสบริโศกคาม ดังนี้ นั้น เป็นคำเปล่า คือ
เป็นคำไม่จริงกระมัง ท่านยังเป็นผู้บริสุทธฺ์อยู่แลหรือ ?

พระดาบสคิดว่า เมื่อเราทูลว่า เราไม่ได้บริโศกคาม พระราชา
นี้ก็จักทรงเชื่อเราเท่านั้น แต่ว่าในโลกนี้ ขึ้นชื่อว่าที่พึ่งที่เช้นกับความ
สัตย์ไม่มี เพราะว่าผู้ที่หิงความสัตย์เสียแล้ว ย่อมไม่สามารถจะนั่งที่
โพธิบัลลังก์บรรลุประโพธิญาณได้ เราควรกล่าวแต่ความสัตย์เท่านั้น.
จริงอยู่ปาณาติบาตก็ดี อทินนาทานก็ดี กาเมสุมิฉณาจารก็ดี สุราบาน
ก็ดี ย่อมมีแก่พระโพธิสัตว์ได้บ้างในฐานะบางอย่าง แต่มุสาวาทที่มุ่ง
กล่าวให้คลาดเคลื่อนหักประโยชน์เสีย ย่อมไม่มีแก่พระโพธิสัตว์เลย
ฉะนั้น เมื่อพระดาบสจะกล่าวความสัตย์ จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระองค์ได้

ทรงสดับถ้อยคำมาแล้วอย่างใด ถ้อยคำนั้น

เป็นจริงอย่างนั้น อตมภาพเป็นผู้หมกมุ่นอยู่

ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง เดินทางผิด

แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โมหนฺนฺยฺเยสุ คือ ในกามคุณ
จริงอยู่ชาวโลกทั้งหลาย ย่อมลุ่มหลงกามคุณ เพราะเหตุนี้ กามคุณ
ท่านจึงเรียกว่า โมหนฺนฺยฺเย.

พระราชชาติทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๓ ว่า :-

ปัญญาที่ละเอียด คิดสิ่งที่เป็นประโยชน์
เป็นเครื่องบรรเทาโรคที่เกิดขึ้นแล้วของท่านมี
ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ท่านไม่อาจบรรเทา
ความคิดที่แปลกได้.

ศัพท์ว่า อทุ ในคาถานั้นเป็นนิบาต.

ท่านอธิบายคำนี้ไว้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ธรรมดาเกสรช่อมเป็น
ที่พึ่งของคนไข้ น้ำดื่มเป็นที่พึ่งของคนกระหายน้ำ ก็ปัญญาที่ละเอียด
คิดสิ่งที่ดีคือที่เป็นประโยชน์ เป็นเครื่องบรรเทาโรคที่เกิดขึ้นแล้วของท่าน
มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?

บทว่า กัมโน น วิโนทเย ความว่า เหตุไร ? ท่านจึงไม่
อาจใช้ปัญญานั้นบรรเทาความคิดที่แปลกได้.

ลำดับนั้น หาริตดาบสเมื่อจะแสดงกำลังของกิเลสแก่พระราชชาติ
ได้กล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

ข้าแต่มหาบพิตร กิเลส ๔ อย่างเหล่านี้
คือ ราคะ โทสะ โมหะ มตะ เป็นของมี
กำลังกล้า หยาบคายในโลก เมื่อกิเลสเหล่านี้
ไตร่ตรองแล้ว ปัญญาก็ยังไม่ถึง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยตุถ เป็นต้น ความว่า เมื่อกิเลส
เหล่าใดถึงการรังรัดแล้ว ปัญญาที่ย่อมไม่ได้การหยังถึง คือการตั้งอยู่
เหมือนคนตกลงไปในห้วงน้ำใหญ่ ฉะนั้น.

พระราชชาติทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๕ ว่า :-

โยมได้ยกย่องท่านแล้วอย่างนี้ว่า หาริต-
ดาบสเป็นพระอรหันต์ สมบูรณ์ด้วยศีล ประ-
พฤติบริสุทธิ เป็นบัณฑิต มีปัญญาแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น สอนบทว่า อิติ โน สมมุโต ความว่า
โยมได้ยกย่อง คือได้สรรเสริญท่านแล้วอย่างนี้.

หาริตดาบสได้ฟังดังนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถาที่ ๖ ต่อจากนั้นว่า :-

ข้าแต่มหาบพิตร วิตกอันลามก เป็น
ไปด้วยการยึดถือนิมิตรว่างาม ประกอบด้วย
ความกำหนัด ย่อมเบียดเบียนแม้ผู้มีปัญญา
ผู้ยินดี แล้วในคุณธรรมของฤาษี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุภา คือ เป็นไปแล้วด้วยการยึดถือ
นิมิตรว่างาม.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะให้หาริตดาบสเกิดอุตสาหะในการ
ละกิเลส จึงตรัสคาถาที่ ๗ ว่า :-

ความกำหนดนี้เกิดในกาย เกิดขึ้นมา

**แล้วเป็นของทำลายวรรณะของท่าน ท่านจง
ละความกำหนดนั้นเสีย ความเจริญย่อมมีแก่
ท่าน ท่านเป็นผู้อันชนหมู่มากยกย่องแล้วว่า
เป็นคนมีปัญญา.**

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **วณฺณวิทุสฺสโน** ตว คือ เป็น
ของทำลายสีกายและคุณความดีของท่าน. บทว่า **พหุณาติ** ความว่า
ท่านเป็นผู้อันชนหมู่มากยกย่องแล้วว่าเป็นคนมีปัญญา.

คราวนี้ พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้วกลับได้สติ กำหนดโทษ
ในกามทั้งหลายแล้ว กล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

**กามเหล่านั้นทำแต่ความมีดีให้ มีทุกข์
มาก มีพิษใหญ่หลวง อาตมภาพจักค้นหามูล
รากแห่งกามเหล่านั้น จะตัดความกำหนัด
พร้อมเครื่องผูกเสียบ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุชฺชเรณ** คือ ชื่อว่าทำแต่ความ
มีดีให้ เพราะทำปัญญาจักขุให้พินาศ. ในบทว่า **พหุทุกฺเข** นี้ บัญญัติ
พินาสสูตรว่า กามทั้งหลายมีความเข้มข้นน้อย ดังนี้เป็นต้น มาแสดง

ถึงความที่กามเหล่านั้นมีทุกข์มาก. บทว่า มหาวิเส คือ ชื่อว่ามีพิษ
ใหญ่หลวง เพราะพิษคือสัมปยุตตกิเลสและพิษคือวิบากเป็นของยิ่งใหญ่.

สองบทว่า เตธ มূল ความว่า อตมภาพจักค้นหา คือจัก
แสวงหามูลรากแห่งกามเหล่านั้น เพื่อละกามซึ่งมีประการดังกล่าวแล้ว
เหล่านั้นเสีย.

ถามว่า ก็อะไรเป็นมูลรากแห่งกามเหล่านั้น ?

ตอบว่า อโยนิโสมนสิการ.

บทว่า เฉชช ราก สพนุชน ความว่า ข้าแต่มหาบพิตร
บัดนี้ อตมภาพจักตัดความกำหนัดที่ชื่อว่าเครื่องผูกพัน เพราะเครื่อง
ผูกพันคือศุภนิมิตร โดยประการเสียด้วยดาบคือปัญญา.

ก็แหละ ครั้นกล่าวดังนี้แล้วได้ขอพระราชทานโอกาสว่า ข้าแต่
มหาบพิตร ขอพระองค์จงประทานโอกาสแก่อตมภาพก่อน. แล้วเข้าไป
ยังบรรณศาลา พิจารณาดวงกสิณ ยังฉานที่เสื่อมแล้วให้เกิดขึ้นอีก
ออกจากบรรณศาลา นั่งคู้บัลลังก์ในอากาศถวายธรรมเทศนาแด่พระ-
ราชา แล้วทูลว่า ข้าแต่มหาบพิตร อตมภาพถูกติเตียนในท่ามกลาง
มหาชน เพราะเหตุที่มาอยู่ในที่ไม่สมควร ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่
ประมาท บัดนี้ อตมภาพจักกลับไปสู่โพสณฑ์ให้พ้นจากกลิ่นสตรี.

เมื่อพระราชาทรงกระแสดงปริเทวนาอยู่ ได้ไปสู่หิมวันตประเทศ ไม่
เสื่อมจากฌานแล้ว เข้าถึงพรหมโลก.

พระศาสดาผู้ตรัสรู้แล้วทรงทราบเรื่องนั้น จึงตรัสพระคาถานี้
ว่า :-

ครั้นพระหริตถาธิกกล่าวคำนี้แล้ว มี
ความบากบั่นอย่างแท้จริง คลายกามราคะได้
แล้ว ได้เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังขธรรม เวลาจบสังขธรรม ภิกษุผู้กระสันได้ดำรงอยู่ในพระอรหัตผล
แล้วพระทศพลทรงประชุมชาดกว่า พระราชาในครั้งนั้น ได้มาเป็น
พระอานนท์ในบัดนี้ หริตถาบสในครั้งนั้น ได้มาเป็นเราตถาคต
ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาหริตถชาดกที่ ๕

๖. ปทกสสมานวชาดก

ว่าด้วยภัยที่เกิดแต่ที่พึงอาศัย

[๑๒๕๕] แม่น้ำคงคาพัดเอามาณพชื้อปาฐลิ ผู้คง
แก่เรียน มีถ้อยคำไพเราะให้ลอบไป พื้เจ้าผู้ถูก
น้ำพัดไป ขอความเจริญจงมีแก่พื้ ขอพื้จงให้
เพลงขับบทน้อย ๆ แก่ฉันสักบทหนึ่งเถิด.

[๑๒๕๖] ชนทั้งหลายย่อมรดผู้ที่ได้รับความทุกข์
ด้วยน้ำใด ชนทั้งหลายย่อมรดผู้ที่เราร้อนด้วย
น้ำใด เราจักตายในท่ามกลางน้ำนั้น ภัยเกิด
แต่ที่พึงอาศัยแล้ว.

[๑๒๕๗] พืชทั้งหลายงอกงามขึ้นได้บนแผ่นดิน
ใด สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้บนแผ่นดินใด
แผ่นดินนั้นก็พึงทับศิระของเราแตก ภัยเกิด
ขึ้นแต่ที่พึงอาศัยแล้ว.

[๑๒๕๘] ชนทั้งหลายหุงอาหารด้วยไฟใด บรรเทา
ความหนาวด้วยไฟใด ไฟนั้นก็มาไหม้ตัวเรา
ภัยเกิดขึ้นแก่ที่พึงอาศัยแล้ว.

[๑๒๕๕] พรหมณ์และกษัตริย์ทั้งหลาย เป็น
จำนวนมากเลี้ยงชีพด้วยข้าวสุกใด ข้าวสุกนั้น
เราบริโภคแล้ว ก็มาทำให้ถึงความพินาศ
ภัยเกิดขึ้นแต่ที่พึงอาศัยแล้ว.

[๑๒๖๐] บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมปรารถนาลมใน
เดือนท้ายแห่งฤดูร้อน ลมนั้นมาพัดประหาร
ร่างกายเรา ภัยเกิดขึ้นแต่ที่พึงอาศัยแล้ว.

[๑๒๖๑] นกทั้งหลายพากันอาศัยต้นไม้ใดที่ออก
แต่แผ่นดิน ต้นไม้นั้นก็พ่นไฟออกมา นกทั้ง
หลายเห็นดังนั้น ก็พากันหลบหนีไป ภัยเกิด
ขึ้นแต่ที่พึงอาศัยแล้ว.

[๑๒๖๒] เรานำหญิงใดผู้มีความโสมนัส ทัดระ-
เบียบดอกไม้ มีกายประพรมด้วยจันทน์เหลือง
มา หญิงนั้นขับไล่เราออกจากเรือน ภัยเกิด
แต่ที่พึงอาศัยแล้ว.

[๑๒๖๓] เราชื่นชมยินดีด้วยบุตรผู้เกิดแล้วคนใด
เราปรารถนาความเจริญแก่บุตรคนใด บุตรคน

นั้นก็มาขับไล่เราออกจากเรือน ภัยเกิดขึ้นแต่
ที่พึงอาศัยแล้ว.

[๑๒๖๔] ขอชาวชนบทและชาวนิคมนผู้มาประชุม
กันแล้ว จงฟังข้าพเจ้าน้ำมีในทีใด ไฟก็มีใน
ที่นั่น ความเกษมสำราญบังเกิดขึ้นแต่ที่ใด
ภัยก็บังเกิดขึ้นแต่ที่นั่น พระราชากับพราหมณ์
บุโรหิตพากันปล้นรัฐเสียเอง ท่านทั้งหลาย
จงพากันรักษาตนของตนอยู่เถิด ภัยเกิดขึ้น
แต่ที่พึงอาศัยแล้ว.

จบ ปทกุศลมาณวชาดกที่ ๖

อรรถกถापทกุศลชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ทวารกคนหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า พหุสุตฺตํ ดังนี้.

ได้ยินว่า ทวารกนั้นเป็นบุตรของกุกุมพินนครสาวตถิ ได้เป็นผู้
ฉลาดในการสังเกตรอยเท้า ในเวลาที่ตนมีอายุเพียงเจ็ดขวบเท่านั้น.
ครั้งนั้น บิดาของเขาคิดว่าจักทดลองลูกคนนี้ จึงได้ไปเรือนของเพื่อน

โดยที่ทารกนั้นไม่รู้เลย ทารกนั้นก็มิได้ถามที่ไปของบิดา เดินไปโดย
สังเกตรอยเท้าของบิดา ได้ไปยืนอยู่ที่สำนักของบิดา.

อยู่มาวันหนึ่ง บิดาได้ถามทารกนั้นว่า ลูกรัก เมื่อพ่อไปก็ไป
โดยมิให้เจ้ารู้ แต่เจ้ารู้ที่ไปของพ่อได้อย่างไร? เขากล่าวตอบบิดาว่า
พ่อจำ ฉันจำรอยเท้าของพ่อได้ ฉันฉลาดในการสังเกตรอยเท้า. ลำดับ
นั้น บิดาของเขาต้องการจะทดสอบอีก เมื่อบริโภคอาหารเช้าแล้ว ออก
จากเรือนไปยังเรือนของผู้ที่คุ้นเคยซึ่งอยู่ติด ๆ กัน แล้วออกจากเรือน
นั้นไปยังเรือนที่ ๓ ออกจากเรือนที่ ๓ มายังประตูเรือนของตนอีก
แล้วออกจากประตูเรือนของตนไปยังประตูเมืองทิสสุคร ออกประตูนั้น
อ้อมเมืองไปทางซ้าย ไปถึงพระเชตวันวิหาร ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว
นั่งฟังธรรมอยู่. ทารกถามพวกบ้านว่า พ่อฉันไปไหน เมื่อได้รับคำตอบว่า
ไม่ทราบ จึงได้สังเกตรอยเท้าของบิดา ตั้งต้นแต่เรือนของผู้ที่คุ้นเคยซึ่ง
อยู่ติด ๆ กัน ไปตามทางที่บิดาไปนั้นแหละ จนถึงพระเชตวันวิหาร ถวาย
บังคมพระศาสดาแล้วไปยืนอยู่ใกล้ ๆ บิดา เมื่อบิดาถามว่า ลูกรัก เจ้า
รู้ว่าพ่อมาในที่นี้หรือ? เขาตอบว่า ฉันจำรอยเท้าพ่อไปจึงได้มา โดย
สังเกตรอยเท้า. พระศาสดาตรัสถามว่า พุคะอะไรกันอุบาสก? เมื่อภุมมพิ
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เด็กคนนี้ฉลาดสังเกตรอยเท้า ข้า
พระองค์ทดลองเด็กนี้จึงได้มาโดยอุบายนี้ แลเด็กนี้ครั้งไม่เห็นข้าพระ-
องค์ในเรือน ได้มาโดยสังเกตรอยเท้าข้าพระองค์ จึงตรัสว่า อุบาสก

การจำรอยเท้าบนพื้นดินได้ไม่นานอัศจรรย์ บัณฑิตก่อน ๆ จำรอยเท้าใน
อากาศได้ ภูมุนพินักราบทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราว จึงทรงนำเรื่อง
ในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระ-
นครพาราณสี พระอัศรมเหสีของพระองค์ประพฤตินอกใจ เมื่อพระ-
ราชาตรัสถามก็สยดสายนว่า ถ้าหม่อมฉันประพฤตินอกใจพระองค์
ขอให้หม่อมฉันเป็นยักษิณีมีหน้าเหมือนม้า. ต่อจากนั้นพระนางได้สิ้น
พระชนม์ เกิดเป็นยักษิณีมีหน้าเหมือนม้า ที่เชิงเขาแห่งหนึ่งอยู่ในภูเขา
จับมนุษย์ที่สัญจรไปมาในดงใหญ่ ในทางที่ไปจากต้นดงถึงปลายดง
เกี่ยวกินเป็นอาหาร ได้ยินว่านางยักษิณีนั้น ไปบำเรอท้าวเวสวัณอยู่
๓ ปี ได้รับพรให้เกี่ยวกินมนุษย์ได้ในที่ยาว ๓๐ โยชน์ กว้าง ๕ โยชน์.

อยู่มาวันหนึ่ง พราหมณ์รูปงามคนหนึ่ง เป็นผู้มั่งคั่งมีโภคทรัพย์มาก
แวดล้อมไปด้วยมนุษย์จำนวนมาก เดินทางานั้น นางยักษิณีเห็นดังนั้น
มีความยินดีจึงวิ่งไป พวkmนุษย์ผู้เป็นบริวารพากันหนีไปหมด นาง
ยักษิณีวิ่งเร็วอย่างลม จับพราหมณ์ได้แล้วให้นอนบนหลังไปภูเขา เมื่อ
ได้ถูกต้องกับบุรุษเข้าก็เกิดเสนาหาในพราหมณ์นั้นด้วยกิเลส จึงมิได้
เกี่ยวกินเขาเอาไว้เป็นสามีของตน แล้วทั้ง ๒ ต่างก็อยู่ร่วมกันด้วยความ
สามัคคีตั้งแต่นั้นมา นางยักษิณีก็เที่ยวจับมนุษย์ถือเอาผ้า ข้าวสารและ
น้ำมันเป็นต้น มาปรุงเป็นอาหารมีรสเลิศต่างๆ ให้สามี ตนเองเกี่ยว

กินเนื้อมนุษย์ เวลาที่นางจะไปไหนนางได้อาหिनแผ่นปิดประตูถ้า
ก่อนแล้วจึงไป เพราะกลัวพราหมณ์จะหนี เมื่อเขา ๒ คนอยู่กันอย่าง
ปริดาปราโมทย์เช่นนี้ พระโพธิสัตว์เคลื่อนจากฐานะที่พระองค์เกิดมา
ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางยักษิณีนั้น เพราะอาศัยพราหมณ์ พอล่วง
ไปได้ ๑๐ เดือน นางยักษิณีก็กตลอดบุตร นางได้มีความสืเนหาในบุตรและ
พราหมณ์มา ได้เลี้ยงดูคนทั้ง ๒ เป็นอย่าง ต่อมาเมื่อบุตรเจริญวัย
แล้ว นางยักษิณีได้ให้บุตรเข้าไปภายในถ้ำพร้อมกับบิดาแล้วปิดประตู
เสีย ครั้นวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์รู้ว่านางยักษิณีนั้นไปแล้ว จึงได้อาศิตา
ออกพาบิดาไปข้างนอก นางยักษิณีมาถามว่า ใครเอาศิตาออก เมื่อ
พระโพธิสัตว์ตอบว่า ฉันเอาออกจะแม่ ฉันไม่สามารถนั่งอยู่ในที่มีด นาง
ก็มีได้ว่าอะไรเพราะรักบุตร.

อยู่มาวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ถามบิดาว่า พ่อจ๋า เหตุไรหน้าของ
แม่ฉันจึงไม่เหมือนหน้าของพ่อ. พราหมณ์ผู้เป็นบิดากล่าวว่า ลูกรัก
แม่ของเจ้าเป็นยักษิณีที่กินเนื้อมนุษย์ เราสองพ่อลูกนี้เป็นมนุษย์. พระ-
โพธิสัตว์กล่าวว่า พ่อจ๋า ถ้าเช่นนั้นเราจะอยู่ในที่นี่ทำไม ไปเถิดพ่อ
เราไปแดนมนุษย์กันเถิด. พราหมณ์ผู้เป็นบิดากล่าวว่า ลูกรัก ถ้าเราหนี
แม่ของเจ้าก็จักฆ่าเราทั้งสองเสีย พระโพธิสัตว์พูดเอาใจบิดาว่า อย่างกลัว
เลยพ่อ ฉันรับภาระพาพ่อไปให้ถึงแดนมนุษย์. ครั้นวันรุ่งขึ้น เมื่อ
มารดาไปแล้วได้พาบิดาหนี นางยักษิณีกลับมาไม่เห็นคนทั้ง ๒ นั้น

จึงวิ่งไปเร็วอย่างลม จับคนทั้ง ๒ นั้นได้แล้วกล่าวว่า พราหมณ์ ท่านหนีทำไม ท่านอยู่ที่นี้ขาดแคลนอะไรหรือ? เมื่อพราหมณ์กล่าวว่า น้องรัก เธออย่าโกรธพี่เลย ลูกของเธอพาพี่หนีดังนี้ นางก็มีได้ว่าจะไรแก่เขา เพราะความสึเนหาในบุตร ปล่อยโยนคนทั้ง ๒ ให้เบาใจแล้วพาไปยังที่อยู่ของตน. ในวันที่ ๓ นางยักษิณีก็นำคนทั้ง ๒ ซึ่งหนีไปอยู่อย่างนั้นกลับมาอีก.

พระโพธิสัตว์คิดว่า แม่ของเราคงจะมีที่ที่เป็นเขตกำหนดไว้ ทำอย่างไรเราจึงจะถามถึงแดนที่อยู่ในอาณาเขตของแม่นี้ได้ เมื่อถามได้เราจักหนีไปให้เลยเขตแดนนั้น. วัน ๑ พระโพธิสัตว์ก่อคมารดานั่งลง ณ ที่ควรแห่ง ๑ แล้วกล่าวว่า แม่เจ้า บรรดาของที่เป็นของแม่ย่อมตกอยู่แก่พวกลูก ขอแม่ได้โปรดบอกเขตกำหนดพื้นดินที่เป็นของแม่แก่ฉัน นางยักษิณีบอกที่ซึ่งยาว ๓๐ โยชน์ กว้าง ๕ โยชน์ มีภูเขาเป็นต้นเป็นเครื่องหมายในทิศทั้งปวงแก่บุตรแล้วกล่าวว่า ลูกรัก เจ้าจงกำหนดที่นี้ซึ่งมีอยู่เพียงเท่านั้นไว้ ครั้นล่วงไปได้ ๒, ๓ วัน เมื่อมารดาไปคงแล้ว พระโพธิสัตว์ได้แบกบิดาขึ้นคอวิ่งไปโดยเร็วอย่างลม ตามสัญญาที่มารดาให้ไว้ ถึงฝั่งแม่น้ำอันเป็นเขตกำหนด นางยักษิณีกลับมาเมื่อไม่เห็นคนทั้ง ๒ ก็ออกติดตาม พระโพธิสัตว์พาบิดาไปถึงกลางแม่น้ำ นางยักษิณีไปยืนอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ รู้ว่าคนทั้ง ๒ ล่วงเลยเขตแดนของ

คนไปแล้ว จึงยืนอยู่ที่นั่นเอง วิงวอนบุตรและสามีว่า ลูกรัก เจ้าจงพา
พ่อกลับมา แม่มีความผิดอะไรหรือ? อะไร ๆ ไม่สมบูรณ์แก่พวกท่าน
เพราะอาศัยเราหรือ? กลับมาเถิด ผัวรัก ดังนี้ ลำดับนั้น พรหมณ์ได้
ข้ามแม่น้ำไปแล้ว นางยักษิณีวิงวอนบุตรว่า ลูกรัก เจ้าอย่าได้ทำอย่างนี้
เจ้าจงกลับมาเถิด. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า แม่ ฉันและพ่อเป็นมนุษย์
แม่เป็นยักษิณี ฉันไม่อาจอยู่ในสำนักของแม่ได้ตลอดกาล ฉะนั้นฉัน
กับพ่อจักไม่กลับ. นางยักษิณีถามว่า เจ้าจักไม่กลับหรือลูกรัก. พระโพธิ-
สัตว์ตอบว่า ใช่ ลูกจะไม่กลับดอกแม่ นางยักษิณีกล่าวว่า ลูกรัก ถ้า
เจ้าจักไม่กลับก็ตามเถิด ขึ้นชื่อว่าชีวิตในโลกนี้เป็นของยาก คนที่ไม่รู้
ศิลปวิทยาไม่อาจที่จะดำรงชีพอยู่ได้ แม่รู้วิชาอย่างหนึ่งชื่อจินดามณี
ด้วยอานุภาพของวิชานี้ อาจที่จะติดตามรอยเท้าของผู้ที่หายไปแล้วสิ้น
๑๒ ปีเป็นที่สุด วิชานี้จักเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตเจ้า ลูกรัก เจ้าจงเรียน
มนต์อันหาค่ามิได้นี้ไว้ ว่าดั่งนั้นแล้วทั้ง ๆ ที่ถูกความทุกข์เห็นปานนั้น
ครอบงำ นางก็ได้สอนมนต์ให้ด้วยความรักลูก. พระโพธิสัตว์ยืนอยู่ใน
แม่น้ำนั่นเอง. ใหว่มารดาแล้วประณมมือเรียนมนต์ ครั้นเรียนได้แล้ว
ได้ใหว่มารดาอีก แล้วกล่าวว่า แม่ ขอแม่จงไปเถิด นางยักษิณีกล่าว
ว่า ลูกรัก เมื่อเจ้าและพ่อของเจ้าไม่กลับ ชีวิตของแม่ก็จักไม่มี แล้ว
กล่าวคาถาว่า :-

ลูกรัก เจ้าจงมาหาแม่ จงกลับไปอยู่กับ

แม่เถิด อย่าทำให้แม่ไม่มีที่พึ่งเลย เมื่อแม่

ไม่ได้เห็นลูกก็ต้องตายในวันนี้.

ครั้นกล่าวแล้ว นางยักษิณีได้ทูปหน้าอกของตนเอง. ทันใดนั้น หทัยของนางได้แตกทำลาย เพราะความเศร้าโศกถึงบุตร. นางตายแล้ว ล้มลงไปในที่นั้นนั่นเอง. ขณะนั้นพระโพธิสัตว์ทราบว่ามีมารดาตาย จึงเรียกบิดาไปใกล้มารดาแล้วทำเชิงตะกอนเผาศพมารดา ครั้นเผาเสร็จแล้วได้บูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนนานาชนิด พนางร้องไห้คร่ำครวญพาบิดาไปนครพาราณสี ยืนอยู่ที่ประตูพระราชนิเวศน์ให้กราบทูลแด่พระเจ้าพาราณสีว่า มีมาณพผู้ฉลาดสังเกตรอยเท้ามายืนอยู่ที่พระทวารขอเข้าเฝ้า เมื่อได้รับเชื้อเชิญว่า ถ้าเช่นนั้นจงเข้ามาเถิด ได้เข้าไปถวายบังคมพระเจ้าพาราณสี เมื่อพระองค์ตรัสถามว่า นี่แน่เจ้า เจ้ารู้ศิลปวิทยาอะไร? จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ข้าพระองค์รู้วิชาที่สามารถไปตามรอยเท้าแล้วจับคนที่ลี้ภัยของไปแล้วนานถึง ๑๒ ปีได้. พระเจ้าพาราณสีตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงรับราชการอยู่กับเรา. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า เมื่อข้าพระองค์ได้รับพระราชทานทรัพย์วันละพัน จึงจะขอรับราชการ พระเจ้าพาราณสีตรัสว่า ดีแล้วพ่อ เจ้าจงรับราชการเถิด พระเจ้าพาราณสีรับสั่งให้พระราชทานทรัพย์วันละพันทุกวันแล้ว.

อยู่มาวัน ๑ ปุโรหิตกราบทูลพระเจ้าพาราณสีว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า. เราทั้งหลายไม่รู้ว่ามีมาณพนั้นจะมีศิลปะนั้นหรือไม่มี เพราะ

เขายังมิได้ทำกรรมอย่างใดอย่าง ๑ ด้วยอานุภาพของศิลปวิทยา ควร
จักทดลองมาณพนั้นก่อน พระราชารับสั่งว่า ดีแล้ว ทั้ง ๒ คนจึงให้
สัญญาแก่เจ้าพนักงานรักษารัตนะ แล้วถือเอาแก้วดวงสำคัญลงจากปรา-
สาท เดินวนเวียนภายในพระราชนิเวศน์ ๓ ครั้ง แล้วพาดบันไดลงข้าง
นอกปลายกำแพง เข้าไปศาลยุดิธรรม นั่งในศาลนั้นแล้วเดินกลับมา
พาดบันได ลงภายในพระราชนิเวศน์ ทางปลายกำแพง เดินไปยังฝั่งสระ
โบกขรณีภายในพระราชวัง เวียนสระโบกขรณี ๓ รอบ แล้วลงไปวาง
สิ่งของไว้ในสระโบกขรณี แล้วจึงไปขึ้นปราสาท. วันรุ่งขึ้นได้เกิดโกลา
หลกกันว่า ได้ยินว่า พวกโจรลักแก้วไปจากพระราชนิเวศน์ พระราชาทำ
เป็นทรงทราบ รับสั่งให้เรียกพระโพธิสัตว์มาแล้วตรัสว่า นี่แน่เจ้า
แก้วมีค่ามาก ถูกโจรลักไปจากพระราชนิเวศน์ เอาเถิด เจ้าควรติดตาม
แล้วนั้นมาให้ได้. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า สิ่งของ
ที่โจรลักไปแล้วนานถึง ๒ ปี ข้าพระองค์ยังสามารถติดตามรอยเท้า
โจรนำคืนมาได้โดยไม่นำเปลวสิ่งของที่ถูกลักไปเมื่อคืนนี้ ข้าพระองค์
จักสามารถนำมาให้ในวันนี้แน่ ขอพระองค์อย่าได้ทรงปริวิตก สิ่งของ
นั้นเลย พระราชารับสั่งว่า นี่แน่เจ้าถ้าเช่นนั้น เจ้าจงนำมาเถิด พระ-
โพธิสัตว์กราบทูลว่า ดีแล้ว พระเจ้าข้า แล้วยืนขึ้นที่ห้องพระโรงไหว้
มารดา rays มนต์จินดาณี แล้วกราบทูลว่า รอยเท้าของโจร ๒ คน
ปรากฏพระเจ้าข้า แล้วตามรอยเท้าของพระราชาและปุโรหิตเข้าไปยัง
ห้องสิริมงคล ออกจากห้องนั้นลงจากปราสาทวนเวียนอยู่ในพระราช-

นิเวศน์ ๓ ครั้ง แล้วไปใกล้กำแพงตามรอยเท้าขึ้นบนกำแพง แล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้าพ้นจากกำแพงในที่นี้ไปแล้วรอยเท้าปรากฏในอากาศ ขอพระองค์จงพระราชทานบันได แล้วให้พาดบันไดลงทางปลายกำแพง ไปศาลยุติธรรมตามรอยเท้าขึ้นบนกำแพง แล้วเดินกลับมายังพระราชนิเวศน์อีก ให้พาดบันไดแล้วลงทางปลายกำแพงไปสระโบกขมิณเดินเวียนขวาสระโบกขมิณ ๓ ครั้ง แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พวกโจรลงสระโบกขมิณนี้ แล้วลงไปนำสิ่งของซึ่งจตุตถวางไว้เองมาถวายพระเจ้าพาราณสี แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า โจร ๒ คนนี้เป็นมหาโจรที่พระองค์ทรงรู้จักดี จึงได้ขึ้นพระราชนิเวศน์ตามทางนี้ มหาชนพากันขึ้นชมยินดีต่างก็ปรบมือกันยกให้ บางพวกก็ยกผ้าขึ้นโบก.

พระราชาทรงพระดำริว่า มาณพนี้เดินไปโดยสังเกตรอยเท้าเห็นจะรู้แต่ตำแหน่งสิ่งของที่พวกโจรวางไว้เท่านั้น แต่ไม่อาจจับโจรได้ที่นั้น พระราชาจึงได้ตรัสกะพระโพธิสัตว์ว่า เจ้านำสิ่งของที่พวกโจรลักไปมาให้เราได้ แต่ไม่อาจจับพวกโจรมาให้เราได้ พระโพธิสัตว์ก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พวกโจรอยู่ในที่นี้ แหละมิได้อยู่ไกลเลย พระราชามีพระดำรัสว่า ใครเป็นโจร ใครเป็นโจร? พระโพธิสัตว์ก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ผู้ใดยอมอยากได้อยู่ที่นั่นแหละเป็นโจร เมื่อได้สิ่งของของพระองค์มาแล้ว จะประโยชน์อะไรด้วยพวกโจรอีกเล่า ขอพระองค์อย่าได้ถามถึงเลย. พระราชามีรับสั่งว่า นี่แน่ะเจ้า เราให้ทรัพย์แก่เจ้า

วันละพันทุกวันเจ้าจงจับพวกโจรมาให้เรา. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ทรัพย์ที่หายไปพระองค์ก็ได้แล้ว จะประโยชน์อะไรด้วยพวกโจรอีกเลย. พระราชามีรับสั่งว่า นี่แน่เจ้า เราได้พวกโจรเหมาะกว่าได้ทรัพย์ พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ถ้าเช่นนั้น ข้าพระองค์ก็ไม่กราบทูลแต่พระองค์ว่า คนเหล่านี้เป็นโจรแต่จกนำเรื่องที่เป็นไปแล้วในอดีตมากราบทูลพระองค์ ถ้าพระองค์ทรงพระปรีชาก็จะทรงทราบเรื่องนั้น ครั้นกราบทูลดังนี้แล้ว ได้นำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ข้าแต่มหาราชเจ้า ในอดีตกาล มีมาณพนักพื่อนคนหนึ่ง ชื่อ ปาฐลี อยู่ในบ้านน้อยริมฝั่งแม่น้ำไมโกลพระนครพาราณสี วัน ๑ มีการมหรสพ เขาพาภรรยาไปพระนครพาราณสี พื่อนรำขบร้องได้ทรัพย์ ครั้นเลิกการมหรสพแล้ว ได้ซื้อสุราอาหารเป็นจำนวนมากเดินกลับบ้านของตน ถึงฝั่งแม่น้ำเห็นน้ำใหม่กำลังไหลมา จึงนั่งบริโภคอาหารดื่มสุราเมาจนไม่รู้กำลังของตน เอาพิณใหญ่ผูกคอแล้วลงน้ำจับมือภรรยาพูดว่า เราไปกันเถิด แล้วว่ายข้ามแม่น้ำไป. น้ำได้เข้าไปตามช่องพิณ. ครานั้น พินนั้นได้ถ่วงเขามลงในน้ำ. ฝ่ายภรรยาของเขารู้ว่าสามีจมน้ำ จึงสลัดเขาขึ้นไปยืนอยู่บนฝั่ง. มาณพนักพื่อนจมน้ำพลูบ-โพล่ ๆ อยู่ ดื่มน้ำเข้าไปจนเต็มท้อง ลำดับนั้น ภรรยาของเขาจึงคิดว่า สามีของเราจกตายในบัดนี้ เราจกขอเพลงขับไว้สักบท ๑ เอาไว้ขับ

ในท่ามกลางบริษัทเลี้ยงชีพ กิดดังนี้แล้วจึงได้กล่าวว่า พี่ พี่กำลังจะ
จมน้ำ ขอท่านจงให้เพลงขับแก่นันท ๑ ฉันจักเลี้ยงชีพด้วยเพลง
ขับนั้น แล้วกล่าวคาถาว่า :-

แม่น้ำคงคาพัดพาเอามาณพชื้อปาฐลิ ผู้คง

แก่เรียน มีถ้อยคำไพเราะให้ลอยไป พี่ผู้ถูก

น้ำพัดไป ขอความเจริญจงมีแก่พี่ ขอพืงให้

เพลงขับบทน้อย ๆ แก่นันทกับบท ๑ เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คาลกั คือเพลงขับบทน้อย ๆ ลำดับ
นั้น ปาฐลีนักพื่อนได้กล่าวกะภรรยาว่า น้องรักพี่จักให้เพลงขับแก่เจ้า
อย่างไรได้ น้ำซึ่งเป็นที่พืงอาศัยของมหาชน บัดนี้กำลังจักมาพืงอยู่แล้ว
แล้วกล่าวคาถาว่า :-

ชนทั้งหลายย่อมรดผู้ที่ได้รับความทุกข์

ด้วยน้ำใด ชนทั้งหลายย่อมรดผู้ที่เราร้อนด้วย

น้ำใด เราจักตายในท่ามกลางน้ำนั้น ภัยเกิด

แต่ที่พืงอาศัยแล้ว.

พระโพธิสัตว์แสดงคาถานี้แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า
น้ำเป็นที่พืงของมหาชนนั้นใด แม้พระราชาทั้งหลาย ก็เป็นที่พืงของ
มหาชนนั้นนั้น เมื่อภัยเกิดแต่สำนักของพระราชาเหล่านั้นแล้ว ใครจัก

ป้องกันภัยนั้นได้ ดังนี้แล้วกราบทูลอีกว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า เรื่องโจร
ลักพระราชทรัพย์นี้เป็นเรื่องลับ แต่ข้าพระองค์กราบทูลอย่างที่บัณฑิต
จะรู้ได้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด พระพุทธเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า
นี่แน่เจ้า เราจะรู้เรื่องลับเห็นปานนี้ได้อย่างไร เจ้าจะจับโจรมาให้เรา
เถิด ถ้าคืบนั้น พระมหาสัตว์ได้กราบทูลพระราชว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า
ถ้าเช่นนั้นพระองค์ทรงสดับเรื่องนี้แล้วจะทรงทราบ แล้วนำเรื่องมาเล่า
ถวายอีกเรื่องหนึ่ง ดังต่อไปนี้ :-

ข้าแต่พระองค์ ในกาลก่อนที่บ้านใกล้ประตูพระนครพาราณสีนี้
มีช่างหม้อคนหนึ่ง เมื่อนำดินเหนียวมาเพื่อต้องการปั้นภาชนะ ได้
ขุดเอาดินเหนียวในที่แห่งเดียวนั้นเอามาเป็นนิจ จนเป็นหลุมใหญ่
ภายในเป็นเงื้อม อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อช่างหม้อนั้นกำลังขุดเอาดินเหนียว
เมฆก้อนใหญ่ตั้งเค้าขึ้นในเวลาไม่ใช่ฤดูฝน ให้ฝนตกลงมาทำใหญ่ น้ำ
ไหลท่วมหลุมพังทะลายลงไปทับศิระษะนายช่างหม้อนั้นแตก นายช่าง
หม้อร้องคร่ำครวญอยู่ กล่าวคาถาว่า :-

พืชทั้งหลายงอกงามขึ้นได้บนแผ่นดิน

ใด สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้บนแผ่นดินใด

แผ่นดินนั้นก็พังทับศิระษะของเราแตก ภัยเกิด

ขึ้นแต่ที่พึ่งอาศัยแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิปปีเพติ** ได้แก่พังทลคือ ทำลาย
พระมหาสัตว์กราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่พระองค์ แผ่นดินใหญ่เป็น
ที่พึ่งอาศัย ของมหาชน ได้ทำลายศิระของนายช่างหม้อฉันทิ เมื่อ
พระราชผู้เป็นจอมแห่งนครน เป็นที่พึ่งอาศัยแห่งสัตว์โลกทั้งหมด
เสมอด้วยแผ่นดินใหญ่ มากระทำโจรกรรมอย่างนี้ ใครเล่าจักป้องกันได้
ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์สามารถที่จะทรงทราบตัวโจรที่ข้าพระองค์
กราบทูลปกปิดไว้ได้ด้วยอุปมาอย่างนี้. พระเจ้าพาราณสีตรัสว่า นี่แน่ะ
เจ้า เหตุที่เราจะปกปิดนั้นไม่มี เจ้าจงจับโจรให้แก่เราโดยชี้ว่าคนนี้แหละ
เป็นโจรดังนี้ พระโพธิสัตว์เมื่อจะรักษาพระเกียรติคุณพระราชา จึง
มิได้กล่าวว่าพระองค์เป็นโจร ได้นำตัวอย่างมากราบทูลถวายอีกเรื่อง
หนึ่งว่า :-

ข้าแต่มหाराชเจ้า ในกาลก่อน เมื่อไฟไหม้บ้านของบุรุษคนหนึ่ง
ในพระนครนี้แหละ เขาใช้คน ๆ หนึ่งว่า เจ้าจงเข้าไปข้างในชนสิ่งของ
ออก เมื่อคนนั้นกำลังเข้าไปชนของอยู่ประตูเรือนปิด. เขาคามีดเพราะ
ถูกควันหาทางออกไม่ได้เกิดทุกข์ขึ้นเพราะความร้อน ยืนคร่ำครวญอยู่
ข้างใน กล่าวคาถาว่า :-

ชนทั้งหลายหุงอาหารด้วยไฟใด บรรเทา

ความหนาวด้วยไฟใด ไฟนั้นก็มาไหม้ตัวเรา

ภัยเกิดขึ้นแต่ที่พึ่งอาศัยแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น ทำลายบทว่า โส มํ ทหติ ความว่า ไฟนั้นไหม้
เรือกอย่างหนึ่งบาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน.

พระมหาสัตว์กราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า มนุษย์คนหนึ่ง
เป็นที่พึงอาศัยของมหาชน รวากะว่าไฟเป็นที่พึงอาศัยฉะนั้น ได้ลักสิ่ง
ของคือรัตนะไป ขอพระองค์อย่าตรัสถามถึงโจรกะข้าพระองค์เลย พระ-
ราชาตรัสว่า นี่แน่เจ้า เจ้าจงบอกโจรให้แก่เราเถิด พระโพธิสัตว์มิได้
กราบทูลพระราชาว่า พระองค์เป็นโจร ได้นำตัวอย่างมาถวายอีกเรื่อง
หนึ่งว่า :-

ข้าแต่พระองค์ ในกาลก่อนบุรุษคนหนึ่งในพระนครนี้แหละ
บริโภคอาหารมากเกินไป ไม่อาจย่อยได้ ได้รับทุกขเวทนา คร่ำครวญ
อยู่ กล่าวคาถาว่า :-

พราหมณ์และกษัตริย์ทั้งหลาย เป็น
จำนวนมากเลี้ยงชีพด้วยข้าวสุกใด ข้าวสุกนั้น
เราบริโภคแล้ว ก็มาทำเราให้ถึงความพินาศ
ภัยเกิดขึ้นแต่ที่พึงอาศัยแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส มํ ภูตฺโต พยาปาติ ความว่า
ข้าวสุกนั้นเราบริโภคแล้วก็มาทำเราให้ถึงความพินาศ คือให้ตาย.

พระมหาสัตว์กราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า คนคนหนึ่ง
เป็นที่พึงอาศัยของมหาชน เหมือนข้าวสุกได้ลักสิ่งของไป เมื่อได้สิ่ง

ของนั้นคืนมาแล้ว พระองค์จะถามถึงโจรทำไม พระราชาตรัสว่า นี่แน่ะ
เจ้า เมื่อเจ้าสามารถที่จะนำโจรมาให้เรา พระโพธิสัตว์ได้นำตัวอย่างมา
กราบทูลอีกเรื่องหนึ่งว่า:-

ข้าแต่มหाराชเจ้า ในกาลก่อนสมได้ตั้งขึ้นพัคประหารร่างกายของ
คนคนหนึ่งในพระนครนี้แหละ คนคนนั้นคร่ำครวญอยู่ กล่าวคาถาว่า :-

**บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมปรารถนาลมใน
เดือนท้ายแห่งฤดูร้อน ลมนั้นมาพัคประหาร
ร่างกายเรา ภัยเกิดขึ้นแต่ที่พึงอาศัยแล้ว.**

พระมหาสัตว์กราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ภัยเกิดขึ้นแต่
ที่พึงอาศัยด้วยประการดังนี้ ขอพระองค์จงทราบเรื่องนี้เถิด. พระราชา
ตรัสว่า นี่แน่ะเจ้า เจ้าจงจับโจรเถอะ. เพื่อที่จะให้พระราชาทรงทราบ
พระโพธิสัตว์ได้นำตัวอย่างมากราบทูลอีกเรื่องหนึ่งว่า.

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ในอดีตกาล ในหิมวันตประเทศ มีต้นไม้
ใหญ่สมบูรณ์ด้วยกิ่งและค่าคบ เป็นที่อยู่อาศัยของนกหลายพันตัว
ทั้งสองกิ่งของต้นไม้ นั้นเสียดกันจนมีควันเกิดขึ้น แล้วเชื้อไฟหล่นลง
นกนายฝูงเห็นดังนั้น จึงกล่าวคาถาว่า :-

**นกทั้งหลายพากันอาศัยต้นไม้ใดที่งอก
แต่แผ่นดิน ต้นไม้นั้นก็พ้นไฟออกมา นกทั้ง**

หลายเห็นดังนั้น ก็พากันหลบหนีไป ภัยเกิด

ขึ้นแต่ที่พึ่งอาศัยแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ขคติริหฺม แปลว่า งอกแต่แผ่นดิน

พระมหาสัตว์กราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่พระองค์ ต้นไม้เป็นที่พึ่ง
อาศัยของนกทั้งหลายฉันใด พระราชาก็เป็นที่พึ่งอาศัย ของมหาชนฉัน
นั้น เมื่อพระราชนั้นกระทำโจรกรรมใครเล่าจะป้องกันได้ ขอพระ-
องค์จงทรงทราบเถิดพระพุทธเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า นี่แน่ะเจ้า เจ้า
จงจับโจรให้แก่เราเถิด ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ได้นำตัวอย่างมากราบ
ทูลพระราชาอีกเรื่องหนึ่งว่า :-

ข้าแต่มหाराชเจ้า ที่บ้านของชาวกาสิตำบลหนึ่ง มีแม่น้ำที่มี
จระเข้อยู่ด้านหลังของตระกูล ๆ หนึ่ง และตระกูลนั้นมีบุตรคนเดียว
เท่านั้น เมื่อบิดาของเขาตายเขาได้ปฏิบัติมารดา มารดาได้นำกุล-
ธิดาคนหนึ่งมาให้เขาโดยที่เขาไม่ปรารถนาเลย ตอนแรก ๆ นางกุลธิดา
นั้นก็รักใคร่แม่ผู้ดี ภายหลังเจริญด้วยบุตรและธิดา จึงอยากจะขับไล่
แม่ผู้เสีย แม่มารดาของนางก็อยู่ในเรือนนั้นเหมือนกัน ครั้งนั้น นาง
กล่าวโทษแม่ผู้ดีมีประการต่าง ๆ ต่อหน้าสามี แล้วกล่าวว่า ฉันไม่อาจที่จะ
เลี้ยงดูมารดาของพี่ได้ จงมามารดาของพี่เสีย เมื่อสามีกล่าวว่า การ
มามนุษย์เป็นกรรมหนักฉันจักมาแม่ได้อย่างไร จึงกล่าวว่า ในเวลา
ที่แก่กลับ เราช่วยกันพาแม่ไปทิ้งเตียงที่เดียว โยนลงแม่น้ำที่มีจระเข้

แล้วจะเข้ก็จักสุขแก่ไปกิน สามีนถามว่า มารดาของเธอนอนที่ไหน นางตอบว่า นอนอยู่ใกล้ๆ กับมารดาที่นั่นแหละ สามีกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เธอจงไปเอาเชือกผูกเตียงที่มารดาของฉันทนอนทำเครื่องหมายไว้ ครานั้นนางได้กระทำเช่นนั้นแล้วบอกว่า ฉันทได้กระทำเครื่องหมายไว้แล้ว สามีกล่าวว่า รอสักหน่อยให้คนทั้งหลายหลับเสียก่อน ตนเองก็นอนทำเป็นหลับ แล้วไปแก้เชือกนั้นมาผูกที่เตียงของมารดาภรรยา ปลุกภรรยาขึ้น แล้วทั้ง ๒ คนก็ไปช่วยกันยกขึ้นทั้งเตียงทีเดียว โยนลงไปใต้น้ำ จระเข้ทั้งหลายได้ยื้อแย่งกันเกี่ยวกินมารดาของหญิงนั้นในแม่น้ำนั้น.

วันรุ่งขึ้น นางรู้ว่ามารดาถูกเปลี่ยนตัวจึงกล่าวว่า พี่ มารดาของฉันทถูกฆ่าแล้ว ต่อไปนี้พี่จงฆ่ามารดาของพี่ เมื่อสามิตอบว่า ถ้าเช่นนั้นตกลง จึงกล่าวว่า เราช่วยกันทำเชิงตะกอนในป่าช้า แล้วจับไก่ใส่เข้าไปในไฟให้ตาย ลำดับนั้น คนทั้ง ๒ ได้นำมารดาผู้กำลังหลับอยู่ไปวางไว้ที่ป่าช้า สามีกล่าวภรรยาที่ป่าชานั้นว่า เธอเอาไฟมาแล้วหรือ? ภรรยาตอบว่า ไม่ได้นำมาเพราะลืม สามีกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เธอจงไปนำมา ภรรยาบอกว่า ฉันทไม่อาจไปคนเดียว แม้เมื่อพี่ไปฉันทก็ไม่อาจอยู่คนเดียว เราไปกันทั้ง ๒ คนเถิด เมื่อหัวเมียง ๒ คนไปกันแล้ว หญิงแก่ตื่นขึ้นเพราะลมหนาว รู้ว่าที่นั่นเป็นป่าช้าจึงใคร่ครวญดูว่า หัวเมียง ๒ คนนี้คงจะประสงค์จะมาเรา มันคงไปเพื่อเอาไฟมาเผาเป็นแน่ คิดว่า มันไม่รู้กำลังของเราดังนี้ แล้วจึงได้เอาซากศพศพหนึ่งขึ้นนอน

บนเตียง เอาผ้าเก่าคลุมข้างบน แล้วตนเองหนีเข้าถ้ำที่เร็นลับใกล้ป่าช้า
นั้นแหละ ผัวเมีย ๒ คนนำไฟมาแล้วเผาซากศพด้วยเข้าใจว่า เป็นหญิง
แก่ แล้วหลีกไป.

ก็ครั้งนั้น ในถ้ำที่เร็นลับนั้น โจรคนหนึ่งเอาสิ่งของไปเก็บไว้
ก่อน โจรนั้นคิดว่า เราจักไปเอาสิ่งของนั้น จึงได้มาเห็นหญิงแก่เข้าใจ
ว่าเป็นยักษิณีตน ๑ สิ่งของของเราเกิดมีมนุษย์หวงแหนเสียแล้ว
จึงได้ไปนำหมอผีมาคน ๑ ครั้นหมอผีเดินรำยมนต์เข้าไปในถ้ำ หญิง
แก่จึงกล่าวกะหมอผีนั้นว่า ฉันไม่ใช่ยักษิณีท่านจงมาเถิด เราทั้ง ๒ จะ
บริโภคทรัพย์นี้ หมอผีพูดว่าเราจะเชื่อได้อย่างไร? หญิงแก่พูดว่า ท่าน
จงเอาลิ้นของท่านวางบนลิ้นของเรา หมอผีได้กระทำอย่างนั้น ทันใด
นั้นหญิงแก่ได้กัดลิ้นของหมอผีขาดตกไป หมอผีมีโลหิตไหลจากลิ้น
คิดว่า หญิงแก่นี้เป็นยักษิณีแน่จึงร้องวิงหนีไป ฝ่ายหญิงแก่นั้นครั้งวัน
รุ่งขึ้น ก็นุ่งผ้าเนื้อเนียนถือเอาสิ่งของคือรัตนะต่างๆ ไปเรือน ลำดับ
นั้น หญิงลูกสะใภ้เห็นดังนั้นจึงถามว่า แม่จ๋า แม่ได้สิ่งของนี้ที่ไหน.
หญิงแก่ตอบว่า ลูกคนที่ถูกเผาบนเชิงตะกอนไม้ในป่าช้านั้น ย่อมได้
ทรัพย์สิ่งของเห็นปานนี้ หญิงลูกสะใภ้ถามว่า แม่จ๋า ถ้าเช่นนั้นอย่างฉัน
นี้อาจที่จะได้ไหม? หญิงแก่ตอบว่า ถ้าจักเป็นอย่างเราก็จักได้ ครั้งนั้น
ด้วยความโลภในสิ่งของเครื่องประดับ นางได้บอกแก่สามีแล้วให้เผาตน
ในป่าช้านั้น. ครั้นในวันรุ่งขึ้นสามีไม่เห็นภรรยากลับมา จึงพูดกะมารดา

ว่า แม่ ก็แม่มาในเวลานี้ แต่ลูกสะใภ้ทำไมจึงไม่มา. หญิงแก่ได้ฟังดังนั้นจึงคุกเข่าว่า เฮ้ยไอ้คนเลว! ขึ้นชื่อว่าคนที่ตายแล้วจะมาได้อย่างไร แล้วกล่าวคาถาว่า :-

เรานำหญิงใดผู้มีความโสมนัส ทัดระ
เบียบดอกไม้ มีกายประพรมด้วยจันทน์เหลือง
มา หญิงนั้นขับไล่เราออกจากเรือน ภัยเกิด
แต่ที่พึ่งอาศัยแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสมนस्त คือ ยังความโสมนัสให้เกิดขึ้น อีกอย่างหนึ่งบาลีว่า โสมนस्ता ความว่า เป็นผู้ยินดีในความโสมนัส.

ข้อนี้อธิบายว่า เราเข้าใจว่าบุตรของเราจักเจริญด้วยบุตรและธิดาทั้งหลาย เพราะอาศัยหญิงนี้ เรานำหญิงใด ผู้มีความโสมนัสทัดระเบียบดอกไม้ มีกายประพรมด้วยจันทน์เหลืองมาประดับตกแต่งให้เป็นสะใภ้ด้วยหวังว่าจักเลี้ยงดูเราในเวลาแก่ หญิงนั้นขับไล่เราออกจากเรือนในวันนี้ ภัยเกิดขึ้นแต่ที่พึ่งอาศัยแล้วดังนี้.

พระมหาสัตว์กราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระราชาเป็นที่พึ่งของมหาชน เหมือนหญิงสะใภ้เป็นที่พึ่งของแม่ผัว เมื่อภัยเกิดแต่พระราชนั้นแล้วใครอาจทำอะไรได้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด พระเจ้าข้า พระราชาได้ทรงสดับดังนั้นแล้วตรัสว่า นี่แน่เจ้า เหตุการณ์

ที่เจ้านำมาเล่านี้เราไม่รู้ เจ้าจงมอบโจรให้เถิด พระโพธิสัตว์คิดว่า เรา
จักรักษาเกียรติคุณพระราชา จึงได้นำเรื่องมากราบทูลอีกเรื่องหนึ่งว่า :-

ข้าแต่พระองค์ ในกาลก่อนบุรุษผู้หนึ่งในพระนครนี้แหละ ตั้ง
ความปรารถนาแล้วก็ได้บุตร ในเวลาที่บุตรเกิดเขาเกิดปีติโสมนัสว่า
เราได้บุตรแล้ว เลี้ยงดูบุตรนั้นเป็นอย่างดี เมื่อเจริญวัยแล้วได้หาภรรยา
ให้ ต่อมาภายหลังเขาแก่เฒ่าลง ไม่อาจทำงานให้สำเร็จได้ ครั้งนั้น
บุตรได้กล่าวกะเขาว่า พ่อไม่อาจทำงานได้จึงออกไปจากบ้านนี้ แล้ว
ก็ขับออกจากบ้าน เขาขอรทานเลี้ยงชีพด้วยความยากแค้น คร่ำครวญอยู่
กล่าวคาถาว่า :-

เราชื่นชมยินดีด้วยบุตรผู้เกิดแล้วคนใด

เราปรารถนาความเจริญแก่บุตรคนใด บุตรคน

นั้นก็มาขับไล่เราออกจากเรือน ภัยเกิดขึ้นแต่

ที่พึงอาศัยแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า โสม เป็นต้น ความว่า บุตร
คนนั้น ก็มาขับไล่เราออกจากเรือน เรานั้นเที่ยวขอรทานเลี้ยงชีพอย่าง
ลำบาก ภัยเกิดขึ้นแก่เราแต่ที่พึงอาศัยนั่นเอง.

พระมหาสัตว์กราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่มหาราชาเจ้า ขึ้นชื่อว่าบิดา
ผู้แก่ชรา บุตรผู้มีกำลังความสามารถศึกษานั่นใด ชนบททั้งหมด
พระราชาควรศึกษานั่นนั้น ก็แลภัยนี้เมื่อเกิดขึ้นได้เกิดขึ้นแล้วจากสำนัก

ของพระราชารักษาสัตว์ทั้งปวง ขอพระองค์จงทรงทราบว่า คนชื่อนั้น เป็นโจร ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าข้า. พระราชาได้ทรงสดับดังนั้นจึงตรัส ว่า นี่แน่เจ้า เราไม่ทราบเหตุที่ควรและไม่ควร เจ้าจงชี้ตัวโจร ให้เถิด หรือว่าตัวเจ้าเองเป็นโจร พระราชาทรงรบเร้ามาณอยู่เนื่อง ๆ ด้วยประการดังว่ามานี้.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ได้กราบทูลพระราชารายนี้ว่า ข้าแต่ พระมหาราชเจ้า พระองค์จะให้ข้าพระองค์ชี้ตัวโจรอย่างเดียวนั้น มีใช่หรือ? พระราชาตรัสว่า ถูกแล้วเธอ พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ถ้าเช่นนั้น ข้าพระองค์จักประกาศในท่ามกลางบริษัทว่า คนนั้นด้วย คนนี้ด้วยเป็นโจร พระราชาตรัสว่า จงทำอย่างนั้นเถิด เธอ พระโพธิสัตว์ได้สดับพระราชดำรัสดังนั้นแล้วคิดว่า พระราชานี้ไม่ให้เรา รักษาพระองค์ไว้ ฉะนั้นเรจักจับโจรในบัดนี้ คิดดังนั้นแล้วจึงไปว ประภาศเรียกประชุมชาวนิคมนชนบท แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

ขอชาวชนบทและชาวนิคมนผู้มาประชุม

กันแล้ว จงฟังข้าพเจ้า นำมีนที่ใด ไฟก็มีใน
ที่นั้น ความเกษมสำราญบังเกิดขึ้นแต่ที่ใด
ภัยก็บังเกิดขึ้นแต่ที่นั้น พระราชากับพราหมณ์
บุโรหิตพากันปล้นรัฐเสียเอง ท่านทั้งหลาย

จงพากันรักษาดนของตนอยู่เถิด ภัยเกิดขึ้น

แต่ที่พึงอาศัยแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยโตทกั ตทาหิตุตตัม ความว่า น้ำ
มีที่ไหน ไฟก็มีที่นั่น บทว่า ยโต เขมัม ความว่า ความเกษมสำราญ
พึงมีแต่พระราชาพระองค์ใด ภัยเกิดขึ้นแล้วแก่พระราชาพระองค์นั้น.
บทว่า อตุตตุตตะตา วิหระ ความว่า บัดนี้ ท่านทั้งหลายไม่มีที่พึ่งแล้ว
ขออย่าได้ยังตนให้พินาศเถิด ขอท่านทั้งหลายจงคุ้มครองตนเองรักษา
ทรัพย์และข้าวเปลือกที่เป็นของของตนเถิด ธรรมดาว่าพระราชาเป็นที่
พึ่งของมหาชน ภัยเกิดขึ้นแล้วแก่ท่านทั้งหลายแต่พระราชาพระองค์
นั่นเอง พระราชากับพราหมณ์ปุโรหิตเป็นโจรผู้หากินด้วยการปล้น ถ้า
ท่านทั้งหลายประสงค์จะจับโจร ก็จงจับพระราชากับพราหมณ์ปุโรหิตทั้ง
สองคนนี้ไปลงโทษเถิด.

ลำดับนั้น ประชาชนเหล่านั้น ได้ฟังคำของพระโพธิสัตว์นั้น
แล้วพากันว่า พระราชาพระองค์นี้ควรจะมีหน้าที่ปกปักรักษา บัดนี้พระ
องค์กลับใส่โทษคนอื่น เอาสิ่งของของพระองค์ไปไว้ในสระโบกขรณีด้วย
พระองค์เองแล้วค้นหาโจร บัดนี้พวกเราจะมาพระราชาลามกนี้เสีย เพื่อ
ไม่ให้กระทำโจรกรรมอีกต่อไป. ลำดับนั้น ประชาชนเหล่านั้นจึงได้
พร้อมกัน ลุกขึ้นถือท่อนไม้ข้างตะบองข้าง ทูบตีพระราชาและพราหมณ์
ปุโรหิตให้ตาย แล้วอภิเษกพระมหาสัตว์ให้ครองราชสมบัติต่อไป.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 683

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงดังนี้ แล้วตรัส
ว่า คุณก่อนอุบาสก การจำรอยเท้าบนแผ่นดินได้ไม่น่าอัศจรรย์ บัณฑิต
ครั้งก่อนจำรอยเท้าในอากาศได้ถึงอย่างนี้ แล้วทรงประกาศสังฆกรรม
เวลาจบสังฆกรรม อุบาสกและบุตรดำรงอยู่ในโศคาปัดติผล พระทศพล
ทรงประชุมชาดกว่า บิดาในครั้งนั้นได้มาเป็นพระกัสสปในครั้งนี้ มาณพ
ผู้ฉลาดในการสังเกตรอยเท้าได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาปทกุสลามาวชาดกที่ ๖

๗. โลมกัสนปชาดก

ว่าด้วยตบะเป็นคุณธรรมอันประเสริฐ

[๑๒๖๕] ถ้าท่านนำเอาฤๅษีโลมกัสนปะมาบูชา-
ยัญญได้ ท่านจักได้เป็นพระราชาเสมอด้วยพระ-
อินทร์ ไม้รู้แก่ ไม้รู้ตายเลย.

[๑๒๖๖] อาตมาไม่ปรารถนาแผ่นดินที่มีทะเลล้อม
รอบมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขตพร้อมกับความ
นินทา ลูกอ่อนไสยหะ ท่านจงทราบอย่างนี้เถิด.

[๑๒๖๗] ลูกอ่อนพราหมณ์ เราติเตียนการได้ยศ
การได้ทรัพย์ และความประพฤตินั้นไม่เป็น
ธรรม มีแต่จะให้ถึงความพินาศ.

[๑๒๖๘] ถึงแม้จะเป็นบรรพชิต ต้องอุ้มบาตรหา
เลี้ยงชีพ แต่ไม่เบียดเบียนใคร ความเป็นอยู่
เช่นนั้น ยังดีกว่าการแสวงหาที่ไม่เป็นธรรม
จะดีอะไร.

[๑๒๖๕] ถึงแม้จะเป็นบรรพชิต ต้องอุ้มบาตรหา
เลี้ยงชีพ แต่ไม่เบียดเบียนใคร ความเป็นอยู่
นั้นและประเสริฐกว่า ความเป็นพระราชานใน
โลก.

[๑๒๖๐] พระจันทร์มีกำลัง พระอาทิตย์มีกำลัง
สมณพราหมณ์มีกำลัง ฟังแห่งสมุทรมีกำลัง
หญิงมีกำลังยิ่งกว่ากำลังทั้งหลาย.

[๑๒๖๑] พระนางจันทวดี ทำให้ถาฐีชื่อโลม-
สกัสสปะผู้มีตบะกล้า มาบวชอายุเพื่อประโยชน์
แก่พระราชบิดาได้.

[๑๒๖๒] กรรมที่ทำด้วยความโลภนั้น เผ็ดร้อน
มีกามเป็นเหตุ เราจักค้นหามูลรากของกรรม
นั้น จักตัดความกำหนัดพร้อมทั้งเครื่องผูกเสียบ.

[๑๒๖๓] ข้าแต่พระราชา ข้าพระองค์ตีเตียนกาม-
คุณทั้งหลาย ที่มีอยู่ในโลกเป็นอันมาก ตบะ
ธรรมเท่านั้น ประเสริฐกว่ากามคุณทั้งหลาย
ข้าพระองค์จักละกามคุณทั้งหลายเสีย แล้ว

บำเพ็ญตบะ ส่วนนางจันทดี จงอยู่ในแวน

แคว้นของพระองค์เถิด.

จบ โลมสกัสมชชาดกที่ ๗

อรรถกถาโลมสกัสมชชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ ภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อสุต อินฺทสมฺมราชา ดังนี้.

ความย่อมีว่า พระศาสดาตรัสถามภิกษุรูปนั้นว่า คุณก่อนภิกษุ เขาว่าเธอกระสันจริงหรือ? เมื่อภิกษุรูปนั้น กราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ก็ลมที่พัดภูเขาสิเนรุให้หวั่นไหว ทำไมจึงจักไม่พัดใบไม้แก่ๆ ให้หวั่นไหวเล่า แม้ผู้ที่เพียบพร้อมไปด้วยศกต่างๆ ไปยังถึงความเสื่อมยศได้ ชื่อว่ากิเลส ย่อมทำสัตว์ที่บริสุทธิ์ให้เศร้าหมองได้ จะป่วยกล่าวไปไปถึงคนเช่นเธอ ดังนี้ แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล โอรสของพระเจ้าพรหมทัตผู้ครองพระนครพาราณสี ชื่อว่า พรหมทัตตกุมาร และบุตรของปุโรหิต ชื่อว่า กัสสปะ เป็นสหายกัน เรียนศิลปะทุกอย่างในตระกูลอาจารย์คนเดียวกัน ต่อมาเมื่อพระราชบิดาสวรรคต พรหมทัตตกุมารได้ครองราชสมบัติ ที่นั่น

กัสสปกุมารคิดว่า สหายของเราเป็นพระราชชา บัดนี้ คงจักพระราชทาน
ความเป็นใหญ่ ประโยชน์อะไรด้วยความเป็นใหญ่สำหรับเรา เราจัก
ถามารดาบิดาและพระราชแล้วบวช ครั้นเขาคิดดังนี้แล้ว จึงได้ถวาย
บังคมลาพระราชและถามารดาบิดา เข้าคืนแดนหิมพานต์ บวชเป็นฤาษี
ในวันที่ ๗ ได้อภิญญาและสมาบัติ เลี้ยงชีพอยู่ด้วยการเที่ยวแสวงหาผล
ไม้ คนทั้งหลายพากันเรียกท่านซึ่งเป็นบรรพชิตว่า โลมสกัสสปะ
ท่านเป็นดาบสที่มีอินทรีย์สงบระงับอย่างยิ่ง มีตบะแรงกล้า ภพของ
ท้าวสักกเทวราชหวั่นไหวด้วยเดชแห่งตบะของดาบสนั้น ลำดับนั้น
ท้าวสักกเทวราชทรงพิจารณาเห็นเหตุดังนั้นแล้ว ทรงดำริว่า ดาบสนี้
มีเดชสูงนัก จะทำเราให้เคลื่อนจากความเป็นท้าวสักกะ เราจักร่วมมือ
กับพระเจ้าพาราณสี ทำลายตบะของดาบสนั้นเสีย ครานั้นท้าวเธอ
ได้เสด็จเข้าไปยังห้องสิริไสยาสน์ของพระเจ้าพาราณสีในเวลาเที่ยงคืน
แสดงอานุภาพของท้าวสักกะ บันดาลห้องทั้งหมดให้สว่างด้วยรัศมีแห่ง
พระสรีระ ลอยอยู่ในอากาศในสำนักของพระราชชา ปลุกพระราชชาว่า
ตื่นขึ้นเถิดมหาราช เมื่อพระราชชาตรัสถามว่า ท่านเป็นใคร ตรัสตอบ
ว่า เราคือท้าวสักกะ ตรัสถามว่า ท่านมาเพื่ออะไร? ตรัสย้อนถามว่า
มหาราช ท่านจะปรารถนาความเป็นเอกราชในชมพูทวีปทั้งสิ้น หรือ
ไม่ปรารถนา? ตรัสตอบว่า ทำไมจึงจะไม่ปรารถนาเล่า. ลำดับนั้น
ท้าวสักกเทวราช จึงตรัสกะพระราชชาว่า ถ้าเช่นนั้น พระองค์จงนำ
โลมสกัสสปดาบสมาบูชาปสุมาตย์ญู พระองค์จะเสมอด้วยท้าวสักกะ

ไม่แก่ไม่ตายจักได้ครองราชสมบัติทั่วชมพูทวีป ดังนี้ แล้วตรัสคาถาที่ ๑
ว่า :-

ถ้าท่านนำเอาฤๅษีโลมสกัสมะมาบูชา-
ยัญญได้ ท่านจักได้เป็นพระราชาเสมอด้วยพระ-
อินทร์ 'ไม่รู้แก่' 'ไม่รู้ตายเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสุส แปลว่า จักได้เป็น. บทว่า
ยชญ ความว่า ถ้าท่านนำฤๅษีโลมสกัสมะจากที่อยู่ในป่ามาบูชายัญญ
ได้.

ลำดับนั้น พระราชาได้ทรงสดับพระคำรัสของท้าวสักกะแล้ว
ทรงรับคำว่า ดีแล้ว ครานั้น ท้าวสักกะตรัสเตือนว่า ถ้าเช่นนั้น ก็อย่า
เนิ่นช้า แล้วเสด็จหลีกไป วันรุ่งขึ้น พระราชารับสั่งให้เรียกไสยหะ
อำมาตย์ตรัสว่า แน่ะเพื่อน ท่านจงไปสำนักโลมสกัสมะผู้เป็นสหาย
ที่รักของเรา จงพูดตามคำของเราอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า พระราชาจักให้
ท่านบูชาปสุมาตย์ญ แล้วจักเป็นเอกราชทั่วชมพูทวีป ท่านปรารถนา
ประเทศเท่าใด พระราชาจักพระราชทานประเทศเท่านั้นแก่ท่าน ขอ
ท่านจงมาเพื่อบูชาญกับเรา ไสยหะอำมาตย์ได้ฟังดังนั้นแล้ว เพื่อจะ
รู้ที่อยู่ของดาบส เมื่อชาวป่าคนหนึ่งบอกว่า ข้าพเจ้ารู้ ได้ให้เขาเป็นคน
นำทางไปในที่นั้นด้วย บริวารใหญ่ให้ว้พระฤๅษีแล้วนั่ง ณ ที่ควรแห่ง

หนึ่ง แจ้งข่าวสาส์นนั้ ลำดับนั้น พระดาบสได้ฟังคำของไสยหะ
อำมาตย์ แล้วกล่าวว่า ดูก่อนไสยหะ ท่านพูดอะไรนั้น เมื่อจะปฏิเสธ
ถ้อยคำของไสยหะอำมาตย์ ได้กล่าวคาถา ๔ คาถาว่า :-

อาตมาไม่ปรารถนาแผ่นดินที่มีทะเลล้อม
รอบ มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขตพร้อมกับความ
นินทา ดูก่อนไสยหะ ท่านจงทราบอย่างนี้เถิด.
ดูก่อนพราหมณ์ เราติเตียนการได้ยศ
การได้ทรัพย์ และความประพฤติอันไม่เป็น
ธรรม มีแต่จะให้ถึงความพินาศ.

ถึงแม้จะเป็นบรรพชิต ต้องอุ้มบาตรหา
เลี้ยงชีพ แต่ไม่เบียดเบียนใคร ความเป็นอยู่
เช่นนั้น ยังดีกว่าการแสวงหาที่ไม่เป็นธรรม
จะดีอะไร.

ถึงแม้จะเป็นบรรพชิต ต้องอุ้มบาตรหา
เลี้ยงชีพ แต่ไม่เบียดเบียนใคร ความเป็นอยู่
นั้นแหละประเสริฐ ว่าความเป็นพระราชานใน
โลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สสมุทฺทปริยายํ** คือที่มีทะเลล้อมรอบ. บทว่า **สาครณฺฑทลํ** คือที่ประกอบด้วยสาครอันตั้งแวดล้อมทวีปทั้ง ๔ คุณุณฺฑทลที่เขาประดับไว้ที่จอนหุ ฉะนั้น. บทว่า **สหาณินุทฺทาย** ความว่า โลมสกัสมฺปดาบสกล่าวว่ อาตมาไม่ปรารถนาแม้มหาปฐพีที่มีจักรวาลเป็นที่สุด พร้อมด้วยคำนิพนธ์นี้ว่า โลมสกัสมฺปดาบสนี้ ได้ทำปสุมาตกรรมแล้ว. ด้วยบทว่า **ยา วุฑฺฒติ วินิปาเตน** โลมสกัสมฺปดาบส แสดงว่า เราติเตียนความเป็นไปแห่งชีวิต คือดำเนินความประพฤตินั้น เพราะเป็นกรรมที่ให้ตกไปในนรก. บทว่า **สหายชีวิกา** ความว่า ความเป็นอยู่โดยวิธีอุ้มเอาบาตรเดินเข้าไปสู่เรือนของผู้อื่น แสวงหาอาหารของบรรพชิตนั้นแหละ ดีกว่าการได้ยศทรัพย์และลาภตั้งร้อยเท่าพันทวีคูณ. บทว่า **อปี รหฺขเสน ตํ วรี** ความว่า การงดเว้นความชั่วของบรรพชิต ผู้ไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้นประเสริฐกว่าความเป็นพระราชานในชมพูทวีปทั้งสิ้น.

อำมาตย์ฟังคำของพระดาบสนั้นแล้ว ได้ไปกราบทูลแต่พระราชาราชาราชได้ทรงสดับดังนั้น ตรัสว่า เมื่อท่านไม่มา เราก็ไม่อาจจะทำอะไรได้ จึงได้ทรงนั่งอยู่ ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชได้เสด็จมาในเวลาเที่ยงคืนอีก ประทับอยู่ในอากาศ ตรัสว่า คู่ก่อนมหาราช เหตุไรพระองค์จึงไม่บังคับโลมสกัสมฺปดาบสให้บูชาชัญญ. พระราชาตรัสว่า ข้าพระองค์ส่งอำมาตย์ไปบอกแล้ว แต่ท่านไม่มา ท้าวสักกเทวราช

ดูก่อนมหาราช ถ้าเช่นนั้น พระองค์จึงตกแต่งจันทวดีกุมารี ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระองค์ แล้วมอบให้ไสยหะอำมาตย์นำไปบอกว่า ถ้าท่านมาบูชาฉัน พระราชาจักพระราชทานพระราชกุมารีนี้อีกท่าน พระดาบสนั้นจักมีจิตปฏิพัทธ์ในกุมารี จักมาเป็นแน่ พระราชาได้ทรงสดับดังนั้น ทรงรับว่า ดีแล้ว วันรุ่งขึ้น ทรงมอบพระราชธิดาของพระองค์แก่ไสยหะอำมาตย์ส่งไปแล้ว ไสยหะอำมาตย์พาพระราชธิดาไปในที่นั้น ให้อำมาตย์ทำปฏิสนธิแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง แสดงพระราชธิดาซึ่งงามประดุจเทพอัปสรแก่พระดาบส ถ้าดับนั้น พระดาบสทำลายอินทรีย์เสียแล้ว แลดูพระราชธิดา พร้อมกับการแลดูนั่นเอง เกิดจิตปฏิพัทธ์ขึ้นแล้วเลื่อมจากฉาน อำมาตย์รู้ว่าพระดาบสมีจิตปฏิพัทธ์ จึงกล่าวว่า ท่านขอรับ ถ้าท่านบูชาฉัน พระราชาจักพระราชทานพระราชธิดานี้ให้เป็นบาทบริจาริกาสำหรับท่าน พระดาบสนั้นกำลังหวนไหวไปด้วยอำนาจกิเลส จึงถามว่า ได้ยินว่า พระราชาจักพระราชทานพระราชธิดานี้แก่เราหรือ? อำมาตย์ตอบว่า ถูกแล้ว พระราชาจักพระราชทานแก่ท่านผู้บูชาฉัน พระดาบสกล่าวว่า ดีแล้ว เมื่อเราได้พระราชธิดานี้ จักบูชาฉัน แล้วสรรวมชฎาพาพระราชธิดาขึ้นรถที่ประดับงดงาม ไปพระนครพาราณสี.

แม้พระราชาได้สดับว่า พระดาบสมา ก็รับสั่งให้ตั้งพิธีกรรมขึ้นที่หลุมบูชาฉันไว้สำหรับพระดาบสนั้น ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็นพระ-

ดาบสมา ก็ตรัสว่า ท่านบุชายัญในวันพรุ่งนี้ เราจักเป็นผู้เสมอด้วย
พระอินทร์ เวลาเสร็จการบุชายัญ เราจักถวายธิดาแก่ท่าน กัสสปดาบส
รับคำว่า ดีแล้ว ครั้นในวันรุ่งขึ้น พระราชาพาท่านดาบสไปที่หลุม
บุชายัญพร้อมกับนางจันทวดี ในหลุมนั้น ได้มีสัตว์ ๔ เท้าทุกอย่าง เช่น
ช้าง ม้า โค เป็นต้น ประดิษฐานไว้เป็นลำดับ พระดาบสเริ่มจะฆ่า
สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดให้ตาย แล้วบุชายัญ มหาชนที่มาประชุมกันอยู่
ณ ที่นั้น เห็นดังนั้น กล่าวว่า ดูก่อนโลมสกัสสปะ กรรมนี้ไม่เหมาะ
ไม่สมควรแก่ท่าน ทำกรรมนั้นเพื่ออะไร แล้วคร่ำครวญกล่าวคาถา
๒ คาถาว่า :-

พระจันทร์มีกำลัง พระอาทิตย์มีกำลัง
สมณพราหมณ์มีกำลัง ฟังแกงสมุทรมีกำลัง
หญิงมีกำลังยิ่งกว่ากำลังทั้งหลาย.

พระนางจันทวดี ทำให้ถาฐีชื่อโลมส-
กัสสปะผู้มีตบะกล้า มาบุชายัญเพื่อประโยชน์
แก่พระราชบิดาได้.

บรรดาบทเหล่านั้น. บทว่า พลั จนุโท พลั สุริโย ความว่า
ในการจำกัดความมีดีใหญ่ ชื่อว่ากำลังอย่างอื่น ย่อมไม่มีในการจำกัด
ความมีดีใหญ่นี้ พระจันทร์และพระอาทิตย์เท่านั้นมีกำลัง. บทว่า

สมณพราหมณา ความว่า ในการอดกลืนต่อกำลังแห่งอิฐฐารมณแล้ว
อนิฐฐารมณ สมณะพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยกำลัง คือขันติและกำลัง
คือญาณ ผู้มีบาปอันสงบและบาปอันลอยแล้ว มีกำลัง. บทว่า **พลี**
เวลา สมุททุตส ความว่า ฟังแห่งมหาสมุทรซึ่งว่ามีกำลัง เพราะ
สามารถที่จะไม่ให้น้ำล้นขึ้นมา และกั้นน้ำเอาไว้ให้พินาศได้. บทว่า
พลาติพลมิตฺติโย ความว่า ส่วนหญิงทั้งหลาย ซึ่งว่ามีกำลังยิ่งกว่า
กำลังทั้งหมด เพราะสามารถจะพาบุรุษที่มีความรู้ดีแต่มีกำหนดมาสู่
อำนาจของตน แล้วให้พินาศได้ อธิบายว่า กำลังแห่งหญิงเท่านั้น
มีมากกว่ากำลังทั้งหมด. ศัพท์ว่า **ยถา** เท่ากับ **ยสุมา** แปลว่า
เพราะเหตุใด. บทว่า **ปิตุ อตุถา** คือเพื่อประโยชน์แห่งความเจริญ
แก่พระราชบิดา.

ข้อนี้มีอธิบายว่า เพราะนางจันทวดีนี้ กระทำโลมสกัตสปะ ผู้มี
ตบะกล้า ผู้เชื่อว่าเป็นฤาษี เพราะเป็นผู้แสวงหาคุณทั้งหลายมีศีลเป็นต้น
ให้เป็นผู้ไม่มีศีล แล้วให้บุชชาวาชเปยยะ คือชัญญ เพื่อประโยชน์แก่
พระราชบิดาได้ ฉะนั้น ข้อนี้ บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นหญิงมีกำลังยิ่งกว่า
กำลังทั้งหลาย.

ขณะนั้น กัสสปดาบส เจือพระขรรค์แก้วขึ้น ด้วยคิดว่า จัก
ฟันคอมงคลดตัดเพื่อบุชชัญญ ช้างเห็นดังนั้น ก็สะดุ้งกลัวต่อมรณภัย
จึงร้องเสียงดัง แม้พวกสัตว์นอกนี้ คือ ช้าง ม้า โค เป็นต้น ได้ฟัง

เสียงร้องของช้างมงคลหัตถ์นั้น ต่างก็สะดุ้งกลัวต่อมรณภัย จึงได้ร้องลั่นด้วยความกลัว แม้มหาชนก็พากันร้อง กัสสปดาบสได้ยินเสียงร้องลั่นใหญ่ดังนั้น ก็สลดใจ แลดูชฎาเป็นต้นของตน ลำดับนั้น ชฎาหนวด ขนรักแร้ ขนอก ได้ปรากฏแก่พระดาบสนั้น พระดาบสมีความเดือดร้อนใจ คิดว่า เราได้ทำกรรมลามก ไม่สมควรเลย เมื่อจะประกาศความสลด ได้กล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

ธรรมที่ทำด้วยความโลภนั้น เผ็ดร้อน

มีกามเป็นเหตุ เราจักค้นหามูลรากของธรรม

นั้น จักตัดความกำหนัดพร้อมทั้งเครื่องผูกเสียบ.

พึงทราบความแห่งคำที่เป็นคาถานั้นว่า ข้าแต่พระราชาผู้เป็นใหญ่ กรรมใดที่ข้าพระองค์ทำความโลภในนางจันทวดีให้เกิดขึ้น แล้วทำลงด้วยความโลภนั้น กรรมนั้นมีกามเป็นเหตุ เป็นกรรมลามก เผ็ดร้อน มีวิบากแรงกล้า ข้าพระองค์จักค้นหามูลราก กล่าวคืออโยนิโสมนสิการของกรรมนั้น สมควรแล้วที่ข้าพระองค์จักซักดาบ คือปัญญาออก ตัดความกำหนัดยินดี พร้อมด้วยเครื่องผูกพัน คือศุภนิมิตร.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะพระดาบสว่า ดูก่อนสหาย อย่างกลัวเลย เราจักให้นางจันทวดีกุมารีและกองแก้ว ๗ ประการแก่ท่านในบัดนี้

ท่านจงบูชายัญเถิด พระกัศปดาบสได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า ข้าแต่
มหาราช ข้าพระองค์ไม่ต้องการด้วยกิเลสนี้ แล้วกล่าวคาถาสุดท้าย
ว่า :-

ข้าแต่พระราชา ข้าพระองค์ตีเตียนกาม-
คุณทั้งหลาย ที่มีอยู่ในโลกเป็นอันมาก ตบะ
ธรรมเท่านั้น ประเสริฐกว่ากามคุณทั้งหลาย
ข้าพระองค์จักละกามคุณทั้งหลายเสีย แล้ว
บำเพ็ญตบะ ส่วนนางจันทวดี จงอยู่ในแวน
แคว้นของพระองค์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุพหุปี** คือแม่อันมากยิ่ง. บทว่า
ตโป กริสฺสามิ คือจักบำเพ็ญความสำรวมในศีลเท่านั้น.

พระดาบส ครั้นทูลดังนี้แล้ว ได้ประมวลกถิณปริกรรมทำคุณ
พิเศษที่เสียไปให้เกิดขึ้น นั่งบัลลังก์ในอากาศแสดงธรรมแก่พระราชา
กล่าวสอนว่า จงอย่าประมาท แล้วทำลายหลุมบูชายัญ ให้อภัยทาน
แก่มหาชน เมื่อพระราชายังวิงวอนอยู่ ได้เหาะไปที่อยู่ของตน เจริญ
พรหมวิหารธรรมจนตลอดชีวิต ได้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนามาแสดง ดังนี้แล้ว
ทรงประกาศสังฆธรรม เวลางบสังฆธรรม ภิกษุผู้กระสันตั้งอยู่ในพระ-

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 696

อรหัตผล พระทศพลทรงประชุมชาดกว่า ไสยหะมหาอำมาตย์ในครั้งนั้น
ได้มาเป็นพระสารีบุตรในบัดนี้ ส่วนโลมสก็สสพดาบส ได้มาเป็น
เรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาโลมสก็สสพชาดกที่ ๗

๘. จักกวากชาดก

ว่าด้วยความเป็นอยู่ของนกจักรพราก

[๑๒๗๔] ข้าพเจ้าขอพูดกับนกทั้งสอง ที่เหมือน
ดังคลุ้มด้วยฝ้ายอมน้ำฝน มีใจเพลิดเพลิน
เที่ยวไปอยู่ นกทั้งหลายยอมสรรเสริญชาติ
ของนกอะไรในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ขอเชิญ
ท่านทั้งสองบอกนกนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

[๑๒๗๕] ดูก่อนท่านผู้เบียดเบียนมนุษย์ ในหมู่
มนุษย์ นกทั้งหลายยอมกล่าวถึงข้าพเจ้าทั้ง
หลาย ซึ่งชื่อนกจักรพราก เนื่องโดยลำดับ
มาว่า บรรดานี้ทั้งหลาย เขารู้จักทั่วไปว่า
พวกข้าพเจ้าเป็นผู้มีภะวะน่านับถือ เป็นผู้มีรูป
งาม เที่ยวไปใกล้ห้วงน้ำ พวกข้าพเจ้าไม่ทำ
บาป แม้เพราะการกันเป็นเหตุ.

[๑๒๗๖] ดูก่อนนกจักรพราก ท่านทั้งหลายกิน
ผลไม้อะไร ที่ห้วงน้ำนี้ หรือว่าท่านทั้งหลาย

กินเนื้อแก่ที่ไหน หรือว่าท่านทั้งหลายกิน
โภชนาหารอะไร กำลังและสีของท่านทั้งหลาย
จึงไม่เสื่อมทรามผิดรูป.

[๑๒๗๗] ดูก่อน ผลไม้ทั้งหลายจะมีที่ห้วงน้ำ
ก็หาไม่ได้ เนื้อที่นกจักรพราภจะกินก็มิได้มี
แต่ที่ไหน ข้าพเจ้าทั้งหลายกินแต่สาหร่าย
กับน้ำ จะได้ทำบาปเพราะการกินก็หาไม่ได้.

[๑๒๗๘] ดูก่อนนกจักรพราภ อาหารของท่านนี้
เราไม่ชอบ อาหารที่ท่านกินในภพนี้อย่างไร
ท่านก็เป็นผู้ละม้ายคล้ายกันกับอาหารนั้น ครั้ง
ก่อนเราเคยเป็นอย่างนี้มาแล้ว แต่เดี๋ยวนี้
กลายเป็นอย่างอันไปด้วยเหตุนี้แหละ เราจึง
เกิดความสงสัยในสีกายของท่าน.

[๑๒๗๙] แม้เราได้กินเนื้อ ผลไม้ และอาหารที่
เคล้าด้วยเกลือเจือด้วยน้ำมัน เราได้กินอาหาร
มีรสที่เขากินกันในหมู่มนุษย์ จึงได้กล้าหาญ
เข้าสู่สังขารมาได้ ดูก่อนนกจักรพราภ แต่สี
ของเราหาเหมือนกับของท่านไม่.

[๑๒๘๐] ดูก่อนกา ท่านเป็นผู้กินอาหารไม่บริสุทธิ์
มักจะโฉบลงในขณะที่เขาปลั่งเปลอ จะได้กิน
ข้าวและน้ำก็โดยยาก ถูกไม้ทั้งหลายท่านก็ไม่
ชอบใจกิน หรือเนื้อในกลางป่าช้า ท่านก็ไม่
ชอบใจกิน.

[๑๒๘๑] ดูก่อนกา ผู้ใดอาศัยบริโภคโภคสมบัติ
ด้วยกรรมอันสาหัส มักจะโฉบลงในขณะที่เขา
ปลั่งเปลอ ภายหลังสภาวะธรรมตนเอง ก็ยอม
ติเตียนผู้อื่น ผู้นั้นถูกสภาวะธรรมตนเองติเตียน
แล้ว ก็ยอมละทิ้งวรรณะ และกำลังเสีย.

[๑๒๘๒] ถ้าผู้ใดบริโภคอาหาร แม้จะนิดหน่อย
ซึ่งเป็นของเย็นไม่เบียดเบียนผู้อื่นถึงสาหัส ใน
กาลนั้นกำลังกายและวรรณะ ย่อมมีแก่ผู้นั้น
วรรณะทั้งปวงจะมีแก่ผู้นั้น ด้วยอาหารต่าง ๆ
เท่านั้นก็หาไม่.

จบ จักกวากชาดกที่ ๘

อรรถถาจักรกวางชาดที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุเหล่าเหล่ารูปหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า กาสายวตุเด
ดังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุรูปนั้นเป็นผู้เหล่าเหล่าโลกปัจฉัย ทั้งอาจริย-
วัตรและอุปัชฌายวัตรเป็นต้นเสีย เข้าพระนครสาวัตถิแต่เข้าทีเดียว แม้
ดื่มข้าวยากที่มีของเคี้ยวหลายอย่างเป็นบริวารแล้วฉันข้าวสาทิ เนื้อและ
ข้าวสุกที่มีรสเลิศต่างๆ ที่เรือนางวิสาขา เท่านั้นก็ยังไม่อิ่ม ออกจาก
ที่นั่นมุ่งหน้าไปยังนิเวศน์ของตนนั้น ๆ คือ จุลอนาถปิณฑิกเศรษฐี มหา-
อนาถปิณฑิกเศรษฐี และพระเจ้าโกศล.

อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในธรรมสภา ปรารภ
ความเหล่าเหล่าของภิกษุนั้น พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไร ? เมื่อภิกษุเหล่า
นั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว รับสั่งให้เรียกภิกษุนั้นมาแล้วตรัสถามว่า
คุณก่อนภิกษุ ได้ยินว่าเธอเป็นผู้เหล่าเหล่าจริงหรือ ? เมื่อภิกษุนั้น
กราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า ดังนี้ ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เหตุไรเธอจึง
เป็นผู้เหล่าเหล่า แม้ในกาลก่อน เธอก็ไม่อิ่มด้วยซากศพข้างเป็นต้น
ในพระนครพาราณสี เพราะความเป็นผู้เหล่าเหล่า ออกจากที่นั่นแล้ว

เที่ยวไปตามฝั่งแม่น้ำคงคาเข้าหิมวันตประเทศดังนี้ แล้วทรงนำเอาเรื่อง
ในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร-
พาราณสี มีกาเหล่าและเหล่าตัวหนึ่งเที่ยวเกี่ยวกินซากศพข้างเป็นต้น ใน
พระนครพาราณสี ไม่อ้อมด้วยซากศพเหล่านั้น คิดว่า เราจักเกี่ยวกิน
ปลาที่ฝั่งแม่น้ำคงคา ไปหากินปลาตายที่ฝั่งแห่งแม่น้ำคงคานั้นอยู่ ๒, ๓ วัน
เข้าถิ่นหิมพานต์ เกี่ยวกินผลไม้น้อยใหญ่นานาชนิด ไปยังสระปทุมใหญ่
ซึ่งมีปลาและเต่ามา เห็นนกจักรพราว ๒ ตัวมีสีดังทอง กำลังเกี่ยวกิน
สาหร่ายอยู่ในสระนั้น คิดว่า นกจักรพราว ๒ ตัวนี้มีสีสวยงามเลิศ
เหลือเกิน นกเหล่านี้คงจักมีโภชนาหารเป็นที่พอใจ เราจักถามถึง
โภชนาหารของนกเหล่านี้ แล้วกินเช่นนั้นบ้างก็จักมีสีเหมือนทอง แล้ว
ไปยังสำนักของนกเหล่านั้น กระทำปฏิสันถาร แล้วจับอยู่ที่ปลายกิ่งไม้
แห่งหนึ่ง กล่าวคาถาที่ ๑ ซึ่งประกอบด้วยการสรรเสริญนกเหล่านั้น
ว่า :-

ข้าพเจ้าขอพูดกับนกทั้ง ๒ ที่เหมือน

ดังคลุ้มด้วยผ้าย้อมน้ำฝาด มีใจเพลิดเพลिन

เที่ยวไปอยู่ นกทั้งหลายย่อมสรรเสริญชาติ

ของนกอะไรในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ขอเชิญ

ท่านทั้ง ๒ บอกนกนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาสายวตุเถ คือ ที่มีสีจุกทอง
ดังคลุมด้วยฝ้ายย้อมน้ำฝาด. ของบทว่า ทูเว ทูเว แปลว่า ทั้ง ๒.
บทว่า นนุทมเน คือ มีใจยินดี. บทว่า กัม อณฺฑทํ อณฺฑทา
มานุเสสุ ชาตี ปลัสสนฺติ ความว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นกทั้งหลาย
เมื่อสรรเจริญพวกท่าน ย่อมกล่าวสรรเสริญว่า นกอะไร คือ นกชื่อ
อะไร ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย อธิบายว่า นกทั้งหลายย่อมยกย่องท่าน
ทั้งหลายในระหว่างมนุษย์ทั้งหลายระบุนว่า ชื่อนกอะไร. บาลีว่า
อณฺฑทํ อณฺฑทมานุเสสุ ดังนี้ก็มี บาลินั้นมีอธิบายว่า นกทั้งหลาย
กล่าวสรรเสริญพวกท่าน ในหมู่นกทั้งหลายและในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย
ว่า นกชนิดใด.

นกจักรพราภได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ดูก่อนท่านผู้เบียดเบียนมนุษย์ ในหมู่
มนุษย์ นกทั้งหลายย่อมกล่าวถึงข้าพเจ้าทั้ง
หลาย ซึ่งชื่อนกจักรพราภ เนื่องโดยลำดับ
มาว่า บรรดานกทั้งหลาย เขารู้กันทั่วไปว่า
พวกข้าพเจ้าเป็นผู้มีภะวะน่านับถือ เป็นผู้มียุ
งาม เทียวไปใกล้ห้วงน้ำ พวกข้าพเจ้าไม่ทำ
บาป แม้เพราะการกินเป็นเหตุ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มนุสฺสหีส** ความว่า กาย่อมเบียดเบียน คือ รบกวนมนุษย์ทั้งหลาย เพราะเหตุที่นั่นนกจักรพราภจึงตกทายกานัน้อย่างนี้. บทว่า **อนุพุพเต** หมายความว่า ไปตาม คือ บันเทิงอยู่ ได้แก่ออยู่ด้วยความรักซึ่งกันและกัน บทว่า **จกฺกวาเก** ความว่า นกทั้งหลายย่อมสรรเสริญ คือ ยกย่อง ได้แก่กล่าวขวัญถึงว่า ชาตินกนั้นชื่อว่าจักรพราภ บทว่า **ทิสฺสุ** ความว่า ขึ้นชื่อว่านกทั้งหลาย มีประมาณเท่าใด บรรดานกทั้งหลายมีประมาณเท่านั้น เขารู้กันทั่วไปในหมู่มนุษย์ว่า พวกข้าพเจ้าเป็นผู้มีภะวะน่านับถือ.

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถวิภักที่ ๒ ว่า ในหมู่มนุษย์ นกทั้งหลายย่อมกล่าวถึงข้าพเจ้าทั้งหลายว่านกจักรพราภ แต่ในหมู่นกด้วยกัน นกทั้งหลายย่อมกล่าวถึงพวกข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้มีภะวะน่านับถือ. บทว่า **อณฺณเว** ความว่า ในที่นี้นกจักรพราภเรียกสละว่า ห้วงน้ำ อธิบายว่า พวกข้าพเจ้าสองตัวเท่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีรูปงาม เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์เหล่าอื่น เทียวไปใกล้สระปทุมนี้.

ก็แล บทที่ ๔ ของคาถานี้ อาจารย์บางพวกพูดว่า **น ฆาสเหตุปิ กโรม ปาปี** ดังนี้. คำนั้น มีอธิบายว่า เพราะพวกข้าพเจ้าไม่ทำบาป เพราะเห็นแก่กิน เพราะเหตุที่นั่น เขาจึงยกย่องพวกข้าพเจ้าทั้งในหมู่มนุษย์และในหมู่นกนี้เป็นผู้มีภะวะน่านับถือ.

กาไฉนคังนัง จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

ดูก่อนนกจักรพราภ ท่านทั้งหลายกิน
ผลไม้อะไร ที่ห้วงน้ำนี้ หรือว่าท่านทั้งหลาย
กินเนื้อแต่ที่ไหน หรือว่าท่านทั้งหลายกิน
โภชนาหารอะไร กำลังและสีของท่านทั้งหลาย
จึงไม่เสื่อมทรามผิตรูป.

ศัพทว่า ก็ ในคานานั้น เป็นอาลปนะด้วยสามารถแห่งคำลามก
เมื่ออธิบายว่า ดูก่อนนกจักรพราภ ท่านทั้งหลายกินโภชนาหารอะไร.

บทว่า อณฺณเว คือ ในสระนี้. บทว่า ภูณฺเช เทากับ ภูณฺชถ
แปลว่า กิน อีกอย่างหนึ่ง เทากับ ภูณฺชิตฺถ แปลว่า กินแล้ว.
หลายบทว่า มํสํ กูโถ ขาทถ คือ ท่านทั้งหลายกินเนื้อของสัตว์จำพวก
ไหน?

โว อักษรในคำว่า ภูณฺชถ โว เป็นเพียงนิบาต. ศัพทว่า โว
นั้น สัมพันธ์เข้ากับบทข้างหน้าว่า พลญจ โว วญฺโณ จ อนปฺปฐโป
ต่อจากนั้น นกจักรพราภกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

ดูก่อนกา ผลไม้ทั้งหลายจะมีที่ห้วงน้ำ
ก็หามิได้ เนื้อที่นกจักรพราภจะกินก็มิได้มี

แต่ที่ไหน ข้าพเจ้าทั้งหลายกินแต่สาหร่าย

กับน้ำ จะได้ทำบาปเพราะการกินก็หามิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จุกฺกวาเก เท่ากับ จุกฺกวาสฺส.

บทว่า อวากโฆชนา ได้แก่ กินน้ำที่ปราศจากความผิดปกติ นกจักร-
พราภแสดงไว้ว่า พวกเรามีสาหร่ายกับน้ำเท่านั้นเป็นอาหาร. บทว่า น
ฆาสเหตุ ความว่า พวกเราจะได้ทำบาปเพราะเห็นแก่กินเหมือนอย่าง
พวกท่านก็หามิได้.

ต่อจากนั้น กาได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

ดูก่อนนกจักรพราภ อาหารของท่านนี้

เราไม่ชอบ อาหารที่ท่านกินในภพนี้อย่างไร

ท่านก็เป็นผู้ละม้ายคล้ายกันกับอาหารนั้น ครั้ง

ก่อนเราเคยเป็นอย่างนี้มาแล้ว แต่เดี๋ยวนี้

กลายเป็นอย่างอื่นไปด้วยเหตุนี้แหละ เราจึง

เกิดความสงสัยในสีกายของท่าน.

แม้เราได้กินเนื้อ ผลไม้ และอาหารที่

เคล้าด้วยเกลือเจือด้วยน้ำมัน เราได้กินอาหาร

มีรสที่เขากินกันในหมู่มนุษย์ จึงได้กล้าหาญ

เข้าสู่สังครามได้ ดูก่อนนกจักรพราภ แต่สี

ของเราหาเหมือนกับของท่านไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิทธิ ความว่า อาหารที่ท่านกินเรา
ไม่ชอบใจ. บทภาถาว่า อสุมิ ภเว โภชนสนฺนิกาโส ความว่า
อาหารที่ท่านกินในภพนี้อย่างไร ท่านก็เป็นผู้ละม้ายคล้ายกันกับอาหาร
นั้น คือ อาหารใดที่ท่านกินในภพที่เป็นนกจักรพราภนี้ ท่านก็เป็นผู้
คล้ายกันกับอาหารนั้น คือ เป็นผู้เช่นกับด้วยอาหารนั้น ได้แก่ เป็น
ผู้สมควรแก่อาหารนั้น อธิบายว่า ท่านเป็นผู้มีสรีระกายสมบูรณ์อย่างยิ่ง.
หลายบทว่า ตโต เม อญฺญตา ความว่า เมื่อก่อนความเข้าใจดังนี้
ได้มีแก่ข้าพเจ้าเพราะเป็นพวกท่านว่า นกจักรพราภเหล่านี้ เคี้ยวกินผลไม้
นานาชนิด และเคี้ยวกินปลาและเนื้อในสระนี้ เพราะเหตุนี้ จึงมีรูป
ร่างด้วยเล็กอย่างนี้ แต่บัดนี้เรากลายเป็นอย่างอื่นจากนี้ไป. บทว่า
อิจฺจเว เม ความว่า ด้วยเหตุนี้แหละ เราจึงเกิดความสงสัยในสีกาย
ของท่านนี้ว่า เหตุไฉนหนอแลนกจักรพราภเหล่านี้ กินอาหารที่เสร้าง
หมองเห็นปานนี้ จึงมีสีจุกทอง. บทว่า อหฺปิ เท่ากับ อหฺ หิ, อีกอย่าง
๑ บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า ภฺยฺเช เท่ากับ ภฺยฺชามิ คือกิน.
บทว่า อนฺนานิ จ เท่ากับ โภชนานิ จ คือโภชนาหาร. บทว่า
โลณฺยเตลฺยานิ แปลว่า ที่เคล้าด้วยเกลือเจือด้วยน้ำมัน. บทว่า รลฺ
คือ มีรสประณีตที่มนุษย์เขากินกันในหมู่มนุษย์. บทว่า วิเชตุวา

ความว่า นักรบได้กินอาหารมีรสประณีตเหล่านั้น จึงกล่าวหาญ มีความ
เพียร เข้าผจญต่อสู้สงครามได้ฉันใด เราก็ฉันนั้น ได้กินอาหารมีรส
ที่เขากินกันในหมู่มนุษย์ จึงได้กล่าวหาญเข้าสู่สงครามได้.

ด้วยคำว่า ยถา ตว นี้ กาชู้แจ้งว่า สีของเราแม้ผู้บริโภคน
อาหารอันประณีตอย่างนี้ หาได้เหมือนกับของท่านไม่ เราจึงไม่เชื่อคำ
ของท่าน.

ลำดับนั้น นักจักรพราภเมื่อจะกล่าวถึงเหตุที่ไม่เจริญแห่งวรรณ-
สมบัติของกา และเหตุที่เจริญแห่งวรรณสมบัติของตน ได้กล่าวคาถาที่
เหลือว่า :-

ดูก่อนกา ท่านเป็นผู้กินอาหารไม่บริสุทธิ์
มักจะโฉบลงในขณะที่เขาปลั่งเปลอ จะได้กิน
ข้าวและน้ำก็โดยยาก ลูกไม้ทั้งหลายท่านก็ไม่
ชอบใจกิน หรือเนื้อในกลางป่าช้า ท่านก็ไม่
ชอบใจกิน.

ดูก่อนกา ผู้ใดอาศัยบริโภคโภคสมบัติ
ด้วยกรรมอันสาหัส มักจะโฉบลงในขณะที่เขา
ปลั่งเปลอ ภายหลังสภาวะกรรมตนเอง ก็ย่อม

ติเตียนผู้หนึ่ง ผู้หนึ่งถูกสภาวะธรรมตนเองติเตียน
แล้ว ก็ย่อมละทิ้งวรรณะ และกำลังเสีย.

ถ้าผู้ใดบริโภคอาหาร แม้จะนิดหน่อย
ซึ่งเป็นของเย็น ไม่เบียดเบียนผู้อื่นถึงสาหัส
ในกาลนั้น กำลังกายและวรรณะ ย่อมมีแก่
ผู้หนึ่ง วรรณะทั้งปวงจะได้มีแก่ผู้หนึ่ง ด้วยอาหาร
มีประการต่าง ๆ เท่านั้นก็หาไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสุทฺธภฺกฺโขติ ความว่า ท่าน
ชื่อว่าเป็นผู้กินอาหารไม่บริสุทธิ์ เพราะลักเขากินขโมยเขากิน. บทว่า
ขณฺหาปฺปตี คือ มักโฉบลงในขณะที่เขาผลอ. สองบทว่า กิจฺจนฺเต
ความว่า ท่านนั้นจะได้กินข้าวและน้ำก็โดยยาก. บทว่า มฺสานิ ว
ความว่า หรือเนื้อเหล่าใดที่มีอยู่ในท่ามกลางป่าช้า เนื้อเหล่านั้นท่านก็
ไม่ยินดี. บทว่า ตโต เท่ากับ ปจฺฉา แปลว่า ภายหลัง. หลายบทว่า
อุปกฺโกสฺติ นฺ สภาโว คือ คนนั้นแล ย่อมติเตียนบุคคลผู้หนึ่ง. บทว่า
อุปกฺกฺกฺโข ความว่า บุคคลผู้หนึ่งถูกตนเองบ้าง ถูกผู้อื่นบ้างติเตียนแล้ว
คือ ตำหนิแล้วย่อมละทิ้งวรรณะและกำลังเสีย เพราะเป็นผู้มีความเดียด-
ร้อน. สองบทว่า นิพฺพุตี ภฺนุชฺติ ยทิ ความว่า ก็พิว่าผู้ใดบริโภค
อาหารแม้เพียงเล็กน้อย ซึ่งได้มาโดยธรรมชื่อว่าเป็นของเย็น ไม่เบียด-
เบียนผู้อื่น. สองบทว่า ตทฺสุส โหติ ความว่า ในกาลนั้น กำลังกาย

และวรรณะในสรีระ ย่อมมีแก่ผู้นั้นผู้เป็นบัณฑิต. บทว่า อาหารมเยน คือ ด้วยอาหารมีประการต่าง ๆ เท่านั้น มีคำที่นกจักรพรากกเล่าไว้ดังนี้ว่า คุณก่อนกา ขึ้นชื่อว่าวรรณะนั้นมีสมุฏฐาน ๔ ประการ คือ อาหาร ความอบอุ่น ความคิด และกิจการที่ทำ.

นกจักรพรากตีเตยนกาโดยปริยายไม่น้อยอย่างนี้ กาเกิดความเกลียดชังนกจักรพราก คิดว่าเราไม่ต้องการสีของท่าน แล้วร้องขึ้นว่า กา กา บินหนีไป.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนามาแสดงแล้ว ทรงประกาศสังฆธรรม เวลาจบสัจจะ ภิกษุเหล่าละหละดำรงอยู่ในอนาคามีผล พระทศพลทรงประชุมชาดกว่า กาในครั้งนั้น ได้มาเป็นภิกษุเหล่าละหละในบัดนี้ นางนกจักรพรากในครั้งนั้น ได้มาเป็นมารดาพระราहुล ในบัดนี้ ส่วนนกจักรพราก ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาจักกวกชาดกที่ ๘

๕. หลีททราคชาดก

ว่าด้วยลักษณะของผู้ที่จะคบ

[๑๒๘๓] ความอดทนด้วยดีอยู่ในป่าอันมีที่นอน และที่นั่งอันสงบเงียบ จะมีผลดีอะไร ส่วน ชนเหล่าใดอดทนอยู่ในบ้าน ชนเหล่านั้นเป็นผู้ประเสริฐกว่าท่าน.

[๑๒๘๔] ข้าแต่พ่อ ฉันออกจากป่าสู่บ้านแล้ว ควรคบคนที่มีศีลอย่างไร มีวัตรอย่างไร ฉัน ขอถามท่าน ขอท่านจงบอกฉันด้วย.

[๑๒๘๕] แนะพ่อ ผู้ใดคุ้นเคยกับเจ้า อดทนต่อ ความคุ้นเคยของเจ้าได้ เป็นผู้ตั้งใจฟังคำพูด ของเจ้าและอดทนต่อคำพูดของเจ้าได้ เจ้าไป จากที่นี่แล้วจงคบผู้นั้นเถิด.

[๑๒๘๖] ผู้ใดไม่มีกรรมชั่วด้วยกายวาจาใจ เจ้า ไปจากที่นี่แล้ว จงตั้งตัวเหมือนบุตรที่เกิดแต่ อกผู้นั้น จงคบผู้นั้นเถิด.

[๑๒๘๗] อนึ่ง ผู้ใดยอมประพฤติโดยธรรม แม้
เมื่อประพฤต้อยู่ก็ไม่ถือตัว เข้าไปจากที่นี่แล้ว
จงคบผู้ นั้น ผู้กระทำความอันบริสุทธิ์ มีปัญญา
เถิด.

[๑๒๘๘] แนะพ่อ เจ้าอย่าคบบุรุษที่มีจิตกลับ-
กลอกดูจผ้าที่ย้อมด้วยน้ำมัน รักง่ายหน่าย
เร็ว ถึงแม้ว่าพื้นชมพูทวีปจะพึงไรร่มนุษย์.

[๑๒๘๙] เจ้าจงเว้นคนเช่นนั้นเสียให้ห่างไกล
เหมือนบุคคลผู้ละเว้นอสรพิษที่ดุร้าย เหมือน
บุคคลผู้ละเว้นหนทางที่เปื้อนคูด และเหมือน
บุคคลผู้ไปด้วยยานละเว้นหนทางที่ขรุขระ
ฉะนั้น.

[๑๒๙๐] แนะพ่อ ความพินาศย่อมมีแก่ผู้ที่คบ
คนพาล เจ้าอย่าสมาคมกับคนพาลเลย การอยู่
ร่วมกับคนพาลเป็นทุกข์ทุกเมื่อ เหมือนอยู่
ร่วมกับศัตรูฉะนั้น.

[๑๒๕๑] แนะพ่อ เพราะเหตุนั้น พ่อจึงขอร้อง
เจ้า ขอเจ้าจงกระทำตามคำของพ่อ เจ้าอย่า
สมาคมกับคนพาลเลย เพราะการสมาคมกับ
คนพาลเป็นทุกข์.

จบ หลิททราคชาดกที่ ๕

อรรถกถาหลิททราคชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ความประเล้าประโลมของนางฉูลกุมารี จึงตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า
สุตติติกข ดังนี้. เรื่องที่เป็นปัจจุบันจักมีแจ้งในจุลลนารทชาดก ใน
เตรสนิบาต.

ส่วนเรื่องที่เป็นอดีต มีความดังต่อไปนี้ :- นางกุมาริกานั้น
ทำลายศีลของดาบสหมั้นแล้ว รู้ว่าดาบสหมั้นตกอยู่ในอำนาจของตน
คิดว่าเราจักลวงดาบสหมั้นนี้เข้าไปในครรลองมนุษย์ คิดดังนี้แล้วพูดว่า
ขึ้นชื่อว่าศีลที่รักษาในป่าซึ่งเว้นจากกามคุณมีรูปเป็นต้น ย่อมจะมีผล
ใหญ่ไปไม่ได้ ศีลที่รักษาในครรลองมนุษย์ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งกามคุณ
มีรูปเป็นต้น ย่อมมีผลใหญ่ มาเถิดท่านจงไปรักษาศีลกับเราในครรลอง
มนุษย์นั้น ป่าจะเป็นประโยชน์อะไรแก่ท่าน ดังนี้ จึงได้กล่าวคาถา
ที่ ๑ ว่า :-

**ความอดทนด้วยศีลอยู่ในป่าอันมีที่นอน
และที่นั่งอันสดเจียบ จะมีผลดีอะไร ส่วน
ชนเหล่าใดอดทนอยู่ในบ้าน ชนเหล่านั้นเป็น
ผู้ประเสริฐกว่าท่าน.**

ความอดกลั้นด้วยดี ชื่อว่า **สุตติกุข** ในกาลนั้น. บทว่า **ตติกฺขนุติ** คือ อดกลั้นภัยธรรมชาติทั้งหลายมีความเย็นเป็นต้น. ดาบสหนุ่มได้ฟังดังนั้นแล้ว กล่าวว่า บิดาของเราไปป่า เมื่อท่านมาแล้ว เราจักลาท่านก่อนแล้วจึงไป.

นางกุมาริกานั้นคิดว่า ได้ยินว่า ดาบสหนุ่มนี้มีบิดาถ้าท่านเห็น เราก็จักโบยตีให้เราถึงความพินาศด้วยไม้คานเราควรไปก่อนเถิด ครั้นแล้วก็กล่าวกะพระดาบสหนุ่มว่า ถ้าเช่นนั้น ฉันจะทำเครื่องหมายในหนทางไปก่อนท่านจงตามมาภายหลัง. ดาบสหนุ่มนั้นครั้นนางกุมาริกาไปแล้วก็ได้เก็บฟืน ได้ตั้งน้ำใช้น้ำฉัน ได้แต่นั่งชบเขาอยู่อย่างเดียวเท่านั้น แม้เวลาบิดามาก็มิได้ต้อนรับ ลำดับนั้น บิดารู้ว่าบุตรของเรานี้ ตกอยู่ในอำนาจของหญิงเสียแล้ว จึงถามดาบสหนุ่มนั้นว่า แน่ะพ่อ เหตุไรเจ้าจึงไม่เก็บฟืน ไม่ตั้งน้ำใช้น้ำฉัน ได้แต่นั่งชบเขาอยู่อย่างเดียวเท่านั้น ดาบสหนุ่มถามว่า ข้าแต่พ่อได้ยินว่า ศีลที่รักษาในป่าไม่มีผลมาก ศีลที่รักษาในครรลองมนุษย์มีผลมากกว่า ฉันจักไปรักษาศีลในครรลอง

มนุษย์ สหายของฉันสั่งว่าจงตามมาภายหลัง แล้วเขาไปล่วงหน้า ฉัน
จกไปกับสหายนั้น เมื่อนั้นอยู่ในครรลองมนุษย์นั้น ควรคบคนเช่นไร
ดังนี้ จึงได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ข้าแต่พ่อ ฉันออกจากป่าสู่บ้านแล้ว

ควรคบคนที่มีศีลอย่างไร มีวัตรอย่างไร ฉัน

ขอถามท่าน ขอท่านจงบอกฉันด้วย.

ลำดับนั้น ดาบสผู้บิดาเมื่อจะบอกแก่ดาบสหนุ่ม จึงได้กล่าว
คาถาที่เหลือว่า :-

แนะพ่อ ผู้ใดคุ้นเคยกับเจ้า อดทนต่อ

ความคุ้นเคยของเจ้าได้ เป็นผู้ตั้งใจฟังคำพูด

ของเจ้าและอดทนต่อคำพูดของเจ้าได้ เจ้าไป

จากที่นั่นแล้ว จงคบผู้นั้นเถิด.

ผู้ใดไม่มีกรรมชั่วด้วยกายวาจาใจ เจ้า

ไปจากที่นั่นแล้ว จงตั้งตัวเหมือนบุตรที่เกิดแต่

อกผู้นั้น จงคบผู้นั้นเถิด.

อนึ่ง ผู้ใดย่อมประพฤติโดยธรรม แม้

เมื่อประพฤติอยู่ก็ไม่ถือตัว เจ้าไปจากที่นั่นแล้ว

จงคบผู้้นั ผู้กระทำการอันบริสุทธิ์ มีปัญญา
เถิด.

แน่พ้อ เจ้าอย่าคบบุรุษที่มีจิตกลับ-
กลอกดูจผ้าที่ย้อมด้วยน้ำขมึ้น รักง่ายหน่าย
เร็ว ถึงแม้ว่าพื้นชมพูทวีปจะพึงไรร่มนุษย์.

เจ้าจงเว้นคนเช่นนั้นเสียให้ห่างไกล
เหมือนบุคคลผู้ละเว้นอสรพิษที่ดุร้าย เหมือน
บุคคลผู้ละเว้นหนทางที่เปื้อนคูด และเหมือน
บุคคลผู้ไปด้วยยานละเว้นหนทางที่ขรุขระ
ฉะนั้น.

แน่พ้อ ความพินาศย่อมมีแต่ผู้ที่คบ
คนพาล เจ้าอย่าสมาคมกับคนพาลเลย การอยู่
ร่วมกับคนพาลเป็นทุกข์ทุกเมื่อ เหมือนอยู่
ร่วมกับศัตรูฉะนั้น.

แน่พ้อ เพราะเหตุนั้น พ้อจึงขอร้อง
เจ้า ขอเจ้าจงกระทำตามคำของพ้อ เจ้าอย่า
สมาคมกับคนพาลเลย เพราะการสมาคมกับ
คนพาลเป็นทุกข์.

บรรดาบทเหล่านั้น หลายบทว่า โย เต วิสุสาเสเต เท่ากับ
โย ตว วิสุสาเสยฺย แปลว่า ผู้ใดพึงคุ้นเคยกับเจ้า. สองบทว่า
ขมเยยฺย เต ความว่า ผู้ใดพึงอดทนต่อความคุ้นเคยที่เจ้ากระทำแล้ว
ในตน. บทว่า สุตฺตฺฐี จ ตีติกฺขี จ ความว่า ผู้ใดพึงเป็นผู้ประกอบ
แล้วด้วยการฟังด้วยดี ซึ่งถ้อยคำของเจ้าและด้วยการอดกลั้นต่อถ้อยคำ
ของเจ้า. ด้วยบทว่า โอรสึว ปติฏฺฐาย เจ้าพึงตั้งตน ก็พึงดำรงตน
อยู่เหมือนบุตรผู้เกิดแต่อกของมารดา ฉะนั้น แล้วรู้สึกลอยๆ เหมือน
มารดาของตนพึงคบผู้นั้น. บทว่า โย จ ฐมฺเมน จรติ ความว่า
ผู้ใดประพฤติโดยสุจริตธรรมสามอย่างนั้นแล. บทว่า น มลฺลฺยติ
ความว่า แม้เมื่อประพฤติอยู่อย่างนั้น ก็ไม่ถือตัวว่าเราประพฤติธรรม.
บทว่า วิสุทฺถการี ได้แก่ผู้กระทำกุศลกรรมบถสิบประการอันบริสุทฺธิ.
บทว่า รากวิราลิน ได้แก่ผู้รักง่ายและหน่ายเร็ว คือมีอันรักแล้ว
ก็หน่ายในขณะนั้นเป็นสภาพ. บทว่า นิมนฺนุสฺสมปิ เจ ตียา ความว่า
แม้ถ้าว่าพื้นชมพูทวีปจะไม่มีมนุษย์ไชรี มีแต่มนุษย์ผู้นั้นประดิษฐาน
อยู่ผู้เดียว แม้ถึงกระนั้นเจ้าก็อย่าคบคนเช่นนั้น. บทว่า มหาปถิ
คืออุบคฺคฺลละเว้นหนทางที่ประอะเปื้อนด้วยคุณะนั้น. บทว่า ยานีว
คืออุบคฺคฺลผู้ไปด้วยยาน. บทว่า วิสมํ คือที่ไม่เรียบราบเช่นเป็นที่
ลุ่มที่ดอนมีตอและหินเป็นต้น. บทว่า พาลํ อจฺจุปเสวโต ได้แก่
ผู้คบคนพาลคือคนไม่มีปัญญา. บทว่า สพฺพทา ความว่า เนะพ้อ
ขึ้นชื่อว่าการอยู่ร่วมกับคนพาลเป็นทุกข์ทุกเมื่อ คือตลอดกาลเป็นนิจ

เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรูนั้น. สองบทว่า ตํ ตาหิ ความว่า เพราะเหตุนี้
พ่อจึงขอร้องเจ้า.

ดาบสหนุ่มนั้นได้ฟังคำสอนของบิดาอย่างนี้แล้ว กล่าวว่ ข้าแต่
พ่อฉันไปสู่ครรลองมนุษย์ จักไม่ได้บัณฑิตเช่นพ่อฉันกลัวการไปใน
ครรลองมนุษย์นั้น ฉันจักอยู่ในสำนักของพ่อนี้แหละ ลำดับนั้น ดาบส
ผู้เป็นบิดาได้ให้โอวาทแก่ดาบสหนุ่มยิ่งขึ้นไปอีก แล้วสอนให้บริกรรม
ในกลีณ ต่อมาไม่นานนักดาบสหนุ่มก็ได้ถือภิญญาและสมาบัติ เป็นผู้ม
พรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้ากับดาบสผู้เป็นบิดา.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ได้ทรง
ประกาศสังฆธรรม เวลาจบสังฆะ ภิกษุผู้กระสันได้ดำรงอยู่ในโศคาปัดติผล
พระทศพลทรงประชุมชาดกว่า พระดาบสหนุ่มในครั้งนั้น ได้มาเป็น
ภิกษุผู้กระสันในบัดนี้ นางกุมาริกาในครั้งนั้น ได้มาเป็นนางอุตกุมาริกา
ในบัดนี้ ส่วนพระดาบสผู้เป็นบิดา คือเราตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาหลิหทราชาดกที่ ๕

๑๐. สมุคคชาดก

ว่าด้วยเปรียบหญิงมีอาการคล้ายกันเหว

[๑๒๕๒] แนะท่านผู้เจริญทั้งสาม ท่านพากันมา
จากที่ไหนดนอ ท่านทั้งหลายมาดีแล้ว เจริญ
มานั่งที่อาสนะนี้เถิดท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายเห็นจะสุขสบายดี ไม่มีความเจ็บไข้
กรรมัง นานมาแล้ว ท่านทั้งหลายเพิ่งมาใน
ที่นี่.

[๑๒๕๓] วันนี้ข้าพเจ้ามาถึงที่นี่คนเดียวเท่านั้น
อนึ่ง ใครผู้ที่จะเป็นที่สองของข้าพเจ้าก็มีได้มี
ข้าแต่พระฤาษี คำที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่ แนะ
ท่านผู้เจริญทั้งสาม ท่านพากันมาจากที่ไหนด
นอ ดังนี้ หมายถึงอะไร ?

[๑๒๕๔] ท่านคนหนึ่ง และภรรยาที่รักของท่าน
ที่ท่านใส่ไว้ในสมุคคนหนึ่ง ภรรยาที่ท่านใส่ไว้
ในท้อง รักษาไว้ทุกเมื่อนั้น ร่วมยินดีกับ

วิชาธรชื่อว่าวายุบุตรภายในห้องของท่านนั้นอีก
คนหนึ่ง.

[๑๒๕๕] ท่านพณินันอันฤทธิแข็งแรงให้ฟังแล้ว ก็มี
ความสลัดใจสะดุ้งกลัว จึงกายสมุคออกมา
เปิดดู ได้เห็นภรรยาผู้ตัดทรงดอกไม้อันสะอาด
ร่วมยินดีกับวิชาธรชื่อว่าวายุบุตรในสมุคนั้น.

[๑๒๕๖] เหตุข้อนี้ ท่านผู้ประพตติบะชั้นสูง
เห็นดีแล้ว นรชนทั้งหลายเหล่าใดเป็นคน
เลวทราม อยู่ในอำนาจแห่งความชื่นชม
ยินดี นรชนทั้งหลายเหล่านั้น ได้แก้ตัวเราเอง
เพราะว่าภรรยาที่เรารักษาไว้ในห้อง เพียงดัง
ชีวิต กลับมาประทุษร้ายเราไปชื่นชมยินดีกะ
บุรุษอื่น.

[๑๒๕๗] เราบำรุงบำเรอภรรยานั้นทั้งกลางวัน
กลางคืน เหมือนดาบสผู้มีตบะอยู่ในป่าบำเรอ
บูชาไฟอันลูกโชนฉะนั้น นางยังก้าวล่วงธรรม
ประพตติสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เราไม่ควรเชยชิด
ภรรยาผู้ร้ายเรงเช่นนี้.

[๑๒๕๘] เรามักมั่นใจหญิงผู้ไม่มีความสงบ ไม่
ตำรวมว่าอยู่ในท่ามกลางสตรีระของเรา และมัน
ใจว่าเป็นภรรยาของเรา ดังนั้น นางจึงก้าวล่วง
ธรรม ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เราไม่ควร
เชยชิดภรรยาผู้ร่าเริงเช่นนี้.

[๑๒๕๙] บัณฑิตจะพึงวางใจว่า หญิงนี้เรารักษา
ไว้ดีแล้วดังนี้อย่างไรได้ อุบายที่จะป้องกัน
รักษาหญิงผู้มีหลายใจไม่พึงมีโดยแท้ เพราะว่า
หญิงเหล่านั้นมีอาการคล้ายกับเหวที่เรียกกันว่า
บาดาล บุรุษผู้ประมาทในหญิงเหล่านั้น ย่อม
ถึงความพินาศทั้งนั้น.

[๑๓๐๐] เพราะเหตุนั้นแหละ ชนเหล่าใดไม่
เที่ยวคลุกคลีกับมาตุคาม ชนเหล่านั้นเป็นผู้มี
ความสุขไร้โรค ความประพฤติไม่คลุกคลี
กับมาตุคามนี้ เป็นคุณนำความสุขมาให้ ผู้
ปรารถนาความเกษมอันอุดม ไม่ควรเชยชิด
ด้วยมาตุคามทั้งหลาย.

จบ สมุคคชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาสมุคชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ.
ภิกษุผู้กระสัน จึงได้ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า กุโธ นุ อากัจฉถ ดังนี้.

ความย่อว่า พระศาสดาตรัสถามภิกษุผู้กระสันนั้นว่า คุณก่อน
ภิกษุ ได้ยินว่า เธอกระสันจริงหรือ? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริง
พระเจ้าข้า ดังนี้ รู้ว่า คุณก่อนภิกษุ เธอปรารธนามาตุคามเพราะ
เหตุไร? จึงชื่อว่ามาตุคามไม่ใช่สัตว์มนุษย์ เป็นอกัตถุญญ แม้ยักษทานพ
ในกาลก่อน กลืนมาตุคามเข้าไว้ในท้องพาเที่ยวไป ก็ยังไม่อาจรักษา
มาตุคาม ทำให้เธอมีสามีคนเดียวได้ เธอจักอาจรักษาได้อย่างไร ดังนี้
แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์สละกามเข้าไปในดินแดนป่าหิมพานต์ บวช
เป็นฤาษี ได้อภิญญาและสมาบัติแล้ว ดำรงชีพอยู่ด้วยผลไม้ไม่น้อยใหญ่
ณ ที่ไม่ไกลบรรณศาลาของพระโพธิสัตว์นั้น มียักษทานพตนหนึ่งอยู่
ยักษนั้นเข้าไปหาพระมหาสัตว์ ฟังธรรมอยู่เสมอๆ อนึ่ง ยักษนั้นมัก
ไปอยู่ที่หนทางที่มนุษย์ทั้งหลายสัญจรไปมาในดง เห็นมนุษย์เดินทางมา
ก็จับกินเสีย.

ครั้งนั้น ในแคว้นกาสิ มีนางกุลธิดาคนหนึ่ง มีรูปร่างสวยงาม
มาก อาศัยอยู่ ณ ปัจฉันทคามแห่งหนึ่ง วันหนึ่ง นางมาเพื่อจะเยี่ยม

มารดาบิดา ในเวลากลับทานพนั้นเห็นพวกบริวารของนาง จึงวิ่งจับไล่ ด้วยรูปร่างที่น่ากลัว พวกบริวารที่ถือข้าวของไปต่างก็พากันทิ้งสิ่งของหนีไปสิ้น ทานพเห็นมาตุคามรูปร่างงามนั่งมาในยาน เกิดจิตปฏิพัทธ์ จึงนำไปถ้ำของตนเลี้ยงดูเป็นภรรยา ตั้งแต่นั้นมา ทานพได้นำเนยใส ข้าวสาร ปลา เนื้อ เป็นต้น และผลไม้ที่อร่อยมาเลี้ยงดูภรรยา และประดับนางด้วยเครื่องประดับคือผ้า ให้นางนอนในมุกมีลักษณะเหมือนขวด แล้วกลืนสมุกนั้นเข้าไปในท้อง พัททภัยรักษาภรรยาด้วยท้อง

วันหนึ่ง ทานพนั้นไปสระน้ำแห่งหนึ่งเพื่อจะอาบน้ำ ภายสมุก ออกแล้วเอานางออกจากสมุกนั้นให้อบน้ำ ทาแป้ง แต่งกาย แล้วกล่าวว่า เธอจงตากอากาศสักครู่หนึ่ง ให้นางยืนอยู่ใกล้ ๆ สมุก ตนเองก็ลงไปทำน้ำ มิได้มีความสงสัยภรรยา จึงได้ไปอาบน้ำไกลไปหน่อย ขณะนั้น วิทยากรชื่อวาญบุตรเหินบพระขรรค์หะมา นางนั้นเห็นวิทยากรแล้วยกมือขึ้นเป็นเชิงให้รู้ว่า มานี้เกิดท่าน วิทยากรก็ลงมาทันที ลำดับนั้น นางเอาวิทยากรนั้นใส่ในสมุก คอยแลดูทางมาของทานพ พลงนั่งลงบนสมุก ครั้นเห็นทานพมาก็แสดงตนแก่ทานพนั้น เมื่อทานพยังไม่ทันถึงสมุก นางก็เปิดสมุกแล้วเข้าไปข้างในนอนทับ วิทยากรแล้วเอาผ้าห่มของตนคลุมไว้ ทานพมาไม่ได้ตรวจตราสมุกให้ดีก่อน กลืนสมุกเข้าไปด้วยเข้าใจว่าเมียเราคนเดียวไปถ้ำของตน ในระหว่างทางคิดว่า เราไม่ได้เยี่ยมท่านดาบสเสียนาน วันนี้เราจัก

นมัสการท่านก่อน จึงไปสู่สำนักท่านดาบส ดาบสเห็นท่านพื่อนั้นมา แต่ไกลรู้ว่ามียคนสองคนอยู่ในห้อง เมื่อจะเจรจา จึงได้กล่าวคาถา ที่ ๑ ว่า :-

แนะนำท่านผู้เจริญทั้งสาม ท่านพากันมา
จากที่ไหนหนอ ท่านทั้งหลายมาดีแล้ว เชิญ
มานั่งที่อาสนะนี้เถิดท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายเห็นจะสุขสบายดี ไม่มีความเจ็บไข้
กรรมัง นานมาแล้ว ท่านทั้งหลายเพิ่งมาใน
ที่นี่.

ศัพท์ว่า โภ ในคาถานั้นเป็นอาลปนะ.

บทว่า กจฺจิตฺต เตกัฏฺฐ กจฺจิ โหถ ภถ วิชฺชถ ความว่า
ท่านทั้งหลายจำเริญดีแลหรือ? ดาบสเมื่อจะทักทายอีกจึงกล่าวว่ โภญฺโต
แปลว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย. สองบทว่า กุสลํ อนามยํ ความว่า
ท่านทั้งหลายเห็นจะเป็นสุขสบายดีไม่มีโรคกรรมัง? บทคาถาว่า จิรส-
สพฺพภากมณํ หิ โว อิธ ความว่า นานแล้วท่านทั้งหลายเพิ่งมาใน
ที่นี่วันนี้.

ท่านพได้ฟังดังนั้น คิดว่า เรามาสำนักท่านดาบสนี้คนเดียว
เท่านั้น แต่ท่านดาบสนี้กล่าวว่าสามคน ท่านดาบสกล่าวดังนี้ เพราะ

เหตุไร ท่านดาบสนี้รู้ภาพความจริงจึงกล่าวหรือ หรือว่าเป็นบ้าจึงเพื่อ
ไป เข้าไปหาท่านดาบสนมัสการแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อ
จะเจรจากับท่านดาบสนั้น จึงได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า:-

วันนี้ข้าพเจ้ามาถึงที่นี่คนเดียวเท่านั้น

ใครผู้ที่จะเป็นที่สองของข้าพเจ้าก็มีได้มี

ข้าแต่พระฤๅษีคำที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่ ณะ

ท่านผู้เจริญทั้งสาม ท่านพากันมาจากที่ไหน

หนอ ? ดังนี้ หมายถึงอะไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิธมชฺช ตตฺตบเทเป็น อิธ อชฺช

บทคาถาว่า กิเมว สนุชฺชย เต ภาสิตํ อเส ความว่า ข้าแต่

พระฤๅษีผู้เจริญ คำที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวนั้นหมายถึงอะไร ? ขอท่านจง
บอกให้แจ่มแจ้งแก่ข้าพระเจ้าเถิด.

ท่านดาบสย้อนถามว่า อาวุโส ท่านต้องการฟังจริง ๆ หรือ ?

เมื่อท่านตอบว่า จริงครับ จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงฟังดังนี้แล้ว
จึงได้กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า:-

ท่านคนหนึ่ง และภรรยาที่รักของท่าน

ที่ท่านใส่ไว้ในสมุคคนหนึ่ง ภรรยาที่ท่านใส่ไว้

ในท้อง รักษาไว้ทุกเมื่อนั้น ร่วมยินดีกับ

วิทยากรชื่อว่าวายุบุตรภายในห้องของท่านนั้น
อีกคนหนึ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น สอนบทว่า **ตฺวณฺจ เอโก** คืออันดับแรก
ท่านคนหนึ่ง. บทว่า **ปฺกฺขิตฺตฺนิกิณฺณมฺนฺตเร** ความว่า ที่ท่านใส่สมุค
เก็บไว้ข้างใน คือที่ท่านผู้ต้องการจะรักษาภริยานั้นทุกเมื่อ จึงใส่ไว้ใน
สมุคนั้น เก็บไว้ข้างในคือวางไว้ภายในห้องพร้อมทั้งสมุค. สอนบทว่า
วายุสฺส ปุตุเตน สหา คือร่วมยินดีกับวิทยากรผู้มีชื่ออย่างนี้. บทว่า
ตฺหิ รตา คือร่วมยินดีด้วยความยินดี ด้วยอำนาจกิเลสภายในห้องของ
ท่านนั้นนั่นแหละ. ท่านดาบสนั้นกล่าวว่า บัดนี้ ท่านคิดว่า เราจักทำ
มาตุคามให้มีสามีคนเดียว จึงพิทักษ์รักษาไว้ด้วยห้อง เทียวอุ้มแม่ชายผู้
ของนางไปอยู่.

ท่านพ่ได้ฟังดังนั้นก็สะดุ้งกลัวว่า ธรรมดาวิทยากรย่อมมีมายา
มาก ถ้าวิทยากรนั้นมีพระขรรค์อยู่ในมือก็จักผ่าห้องเราหนีไป จึงคาย
สมุควางไว้ตรงหน้าทันที.

พระศาสดาผู้เป็นอภิสัมพุทธะ เมื่อจะทรงประกาศความเป็นไป
นั้น จึงได้ตรัสคาถาที่ ๔ ว่า :-

ท่านพ่ท่านอันฤาษีชี้แจงให้ฟังแล้ว ก็มี
ความสลัดใจสะดุ้งกลัว จึงคายสมุคออกมา

เปิดดู ได้เห็นภรรยาผู้ตัดทรงดอกไม้อันสะอาด

ร่วมยินดีกับวิทยากรชื่อว่า วายูบุตรในสมุคนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อทุกุจิ คือเปิดสมุคแล้วจึงได้เห็น.

พothานพเปิดสมุคขึ้นเท่านั้น วิทยากรก็ร้ายวิชา ถือพระขรรค์

เหาะไปในอากาศ ทานพเห็นดังนั้นก็มีความยินดีต่อพระมหาสัตว์ จึงได้

กล่าวคาถาที่เลื่อมมีความสรรเสริญเป็นเบื้องต้นว่า :-

เหตุข้อนี้ ท่านผู้ประพฤติดะชั้นสูง

เห็นดีแล้ว นรชนทั้งหลายเหล่าใดเป็นคน

เลวทราม ตกอยู่ในอำนาจแห่งความชื่นชม

ยินดี นรชนทั้งหลายเหล่านั้น ได้แก่ตัวเราเอง

เพราะว่าภรรยาที่เรารักษาไว้ในห้อง เพียงดัง

ชีวิต กลับมาประทุษร้ายเราไปชื่นชมยินดีกะ

บุรุษอื่น.

เราบำรุงบำเรอภรรยานั้นทั้งกลางวัน

กลางคืน เหมือนดาบสผู้มีตบะอยู่ในป่าบำเรอ

บูชาไฟอันลุกโชนฉะนั้น นางยังก้าวล่วงธรรม

ประพฤตีสั่งที่ไม่เป็นธรรม เราไม่ควรเชยชิด

ภรรยาผู้ร้ายแรงเช่นนี้.

เรามักมั่นใจหญิงผู้ไม่มีความสงบ ไม่
ตำรวมว่าอยู่ในท่ามกลางสตรีระของเรา และมัน
ใจว่าเป็นภรรยาของเรา ดังนั้น นางจึงก้าวล่วง
ธรรม ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เราไม่ควร
เชยชิตภรรยาผู้ร่าเริงเช่นนี้.

บัณฑิตจะพึงวางใจว่า หญิงนี้เรารักษา
ไว้ดีแล้วดังนี้อย่างไรได้ อุบายที่จะป้องกัน
รักษาหญิงผู้มีหลายใจไม่พึงมีโดยแท้ เพราะว่า
หญิงเหล่านั้นมีอาการคล้ายกับเหวที่เรียกกันว่า
บาดาล บุรุษผู้ประมาทในหญิงเหล่านั้น ย่อม
ถึงความพินาศทั้งนั้น.

เพราะเหตุนั้นแหละ ชนเหล่าใดไม่
เที่ยวคลุกคลีกับมาตุคาม ชนเหล่านั้นเป็นผู้มี
ความสุขไร้โรค ความประพฤติไม่คลุกคลี
กับมาตุคามนี้ เป็นคุณนำความสุขมาให้ ผู้
ปรารถนาความเกษมอันอุดม ไม่ควรเชยชิต
ด้วยมาตุคามทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุทฺธิจฺจรูปุคฺคตปาหุวตฺตินา** ความว่า
ข้าแต่พระฤาษีผู้เจริญ เหตุอันนี้ ท่านผู้ประพฤติตบะชั้นสูงเห็นดีแล้ว.
บทว่า **หีนา** คือเป็นคนต่ำ. บทว่า **ยถา หเว ปาณริเวตฺถ รกฺขิตา**
ความว่า ภรรยาที่เราดูแลรักษาไว้ในที่นี้คือภายในห้องนี้เพียงดังชีวิต
ของตน. สองบทว่า **ทฺฐจฺจา มยิ** ความว่า บัดนี้ กลับมาทำกรรมของ
ผู้ประทุษร้ายมิตร ประทุษร้ายเราไปขึ้นชมยินดีกะบุรุษอื่น. บทว่า
โชติริวา วเน วสฺ ความว่า เราบำรุงคือบำเรอภรณานั้นเหมือนฤาษี
ผู้มีตบะอยู่ในป่าบำเรอไฟฉะนั้น. บทว่า **ธา ธมฺมมุกฺกมฺม** ความว่า
ภรณานั้นยังก้าวล่วงคือล่วงเกินธรรม. บทว่า **อกฺริยฺรูปิ** เท่ากับ
อกตฺตพฺพุโร แปลว่า ไม่ควรทำ. บทว่า **สริรมชฺฌมฺหิ จิตาติ**
มณฺเฑหิ มยฺหิ อยฺนฺติ อสตี อสฺสยฺสตี ความว่า เรามักมั่นใจ
หญิงนี้ผู้ไม่มีความสงบ คือผู้ประกอบด้วยกรรมของอสังตบุรุษผู้ไม่สำรวม
คือผู้ทุศีลว่าอยู่ในท่ามกลางสตรีระของเรา แต่มั่นใจว่า คั้งนี้ เป็นภรรยา
ของเรา. บทว่า **สุรฺกฺขิตมฺเมติ กลนฺนุ วิสฺเส** ความว่า บัณฑิต
จะพึงวางใจอย่างไรได้ว่า หญิงนี้เรารักษาไว้ดีแล้ว แม้แต่คนเช่นเรา
รักษาภรรยาไว้ในห้องของตนแท้ ๆ ยังไม่อาจรักษาไว้ได้. บทว่า **ปาตาล**
ปปาตสฺสนฺนิภา ความว่า ชื่อว่ามีอาการคล้ายกับเหว ที่เรียกกันว่า
บาดาลในมหาสมุทร เพราะหญิงเหล่านั้นเป็นผู้ยากที่บุคคลจะให้เต็ม
ด้วยความยินดีของชาวโลกได้. บทว่า **เอตฺถปฺปมตฺโต** ความว่า บุรุษ
ผู้ประมาทในหญิงผู้ไร้คุณแบบนี้เหล่านั้น ย่อมถึงความพินาศใหญ่. บทว่า

ตสฺมา หิ ความว่า เพราะผู้ตกอยู่ในอำนาจของมาตุคาม ย่อมถึงความ
พินาศใหญ่ ฉะนั้นชนเหล่าใดไม่เกี่ยวข้องกับมาตุคาม ชนเหล่านั้น
ย่อมเป็นผู้มีความสุข. บทว่า เอตํ สวํ ความว่า ความประพฤติของ
บุคคลผู้ไม่คลุกคลีคือไม่เกี่ยวข้องกับมาตุคามนี้เป็นความสุข ก็เป็น
ความดี ได้แก่เป็นความเกษมอันอุดมอันบุคคลพึงปรารถนา ผู้ปรารถนา
ความเกษมอันอุดมนั้น ไม่ควรทำความเชยชิดสนิทสนมกับ มาตุคาม
เลย.

ก็แหละ ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว ทานพได้หมอบลงแทบเท้าของ
พระมหาสัตว์ กล่าวสรรเสริญชื่นชมพระมหาสัตว์ว่า ข้าพเจ้าได้ชีวิตไว้
เพราะอาศัยท่าน เพราะข้าพเจ้าไม่ถูกนางผู้มีกรรมลามกนี้ใช้ให้วิพยาธร
ฆ่า แม้พระมหาสัตว์ ครั้นแสดงธรรมแก่ท่านพนั้นแล้วกล่าวว่า ท่าน
อย่าได้ทำกรรมชั่วอะไร ๆ แก่หญิงนี้ จงรับศีล ให้ท่านพนั้นตั้งอยู่ใน
ศีลห้า ทานพคิดว่า แม้เราจะพิทักษ์รักษาด้วยทอง ก็ยังไม่อาจรักษา
หญิงนั้นไว้ได้ คนอื่นใครเล่าจะรักษาได้ จึงส่งนางนั้นไปแล้ว ตนเองก็
เข้าป่าอันเป็นที่อยู่ของตน.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ให้ทรง
ประกาศสังฆกรรมเวลาจบสัจจะ ภิกษุผู้กระสัน ได้ดำรงอยู่ในโศดา-
ปัตติผล พระทศพลทรงประชุมชาดกว่า คาบสผู้มีทิพยจักขุในครั้งนั้น
คือเราตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาสมุคชาดกที่ ๑๐

๑๑. ปุติมั่งสชาดก

ว่าด้วยโทษของการมองในเวลาที่ไม่ควรมอง

[๑๒๐๑] แน่สหาย การจ้องดู ของสุนัขจิ้งจอก
ชื่อปุติมั่งสะไม่เป็นที่ขบใจเราเลย บุคคลพึง
เว้นสหายเช่นนี้ ใให้ห่างไกล.

[๑๓๐๒] สุนัขจิ้งจอกตัวเมียชื่อว่า เวณีนีเป็นบ้า
ไป ได้พรรณนาถึงแพะตัวเมียผู้เป็นสหายให้
ผู้ฟัง ครั้นแพะตัวเมียถอยหลังกลับไปไม่มา
ก็นั่งชบเขาดึงแพะตัวเมียชื่อเมณฑิมาตา ผู้มา
แล้วถอยหลังกลับไปเสีย.

[๑๒๐๓] แน่เพื่อน ท่านนั้นแหละเป็นบ้า มี
ปัญญาทรม ขาดปัญญาเครื่องพิจารณา ท่าน
นั้นทำอุบายล่อลวงว่าตาย แต่ชะงัดดู โดย
กาลอันไม่ควร.

[๑๒๐๔] บัณฑิตไม่ควรเพ่งดูในกาลอันไม่ควร
ควรเพ่งดูแต่ในกาลอันควร ผู้ใดเพ่งดูในกาล

อันไม่ควร ผู้นั้นย่อมชบเซา เหมือนสุนัขจิ้ง-
จอกชื่อปุตติมังสะ ฉะนั้น.

[๑๓๐๕] ลูกอ่อนสหาย ขอความรักจงมีแก่เรา
ท่านจงให้ความเอิบอ้อมแก่เรา สามีของเรากลับ
ฟื้นขึ้นมาแล้ว ถ้าท่านมีความรักเรา ก็จงมา
กับเราเถิด.

[๑๓๐๖] แน่สหาย ขอความรักจงมีแก่ท่าน เรา
จะให้ความเอิบอ้อมแก่ท่าน เราจักมาด้วยบริวาร
เป็นอันมาก ท่านจงจัดแจงโภชนาหารไว้เถิด.

[๑๓๐๗] บริวารของท่านเป็นเช่นไร เราจักจัดแจง
โภชนาหารเหล่าใด ก็บริวารเหล่านั้นทั้งหมดมี
ชื่อว่าอย่างไร เราขอถาม ขอท่านจงบอกบริวาร
เหล่านั้นแก่เรา.

[๑๓๐๘] บริวารของเราเช่นนี้ คือ สุนัขชื่อมาลิ-
ยะ ๑ ชื่อจตุรรักขะ ๑ ชื่อปิงคิยะ ๑ ชื่อขัม-
พุกะ ๑ ท่านจงจัดแจงโภชนาหารไว้เพื่อบริวาร
เหล่านั้นเถิด.

[๑๓๐๕] เมื่อท่านออกจากเรือนไป สิ่งของของ
ท่านไม่มีใครดูแล จักเสียหาย คำพูดของ
สหายมิได้มีความรังเกียจ ท่านจงอยู่ที่นี้เถิด
อย่าไปเลย.

จบ ปุติมังสชาดกที่ ๑๑

อรรถกถาปุติมังสชาดกที่ ๑๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ความไม่สำรวม จึงได้ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า น โข เม รุจจติ
ดังนี้.

ความย่อมีว่า สมัยหนึ่ง ภิกษุจำนวนมากไม่คุ้มครองทวารใน
อินทรีทั้งหลาย พระศาสดาตรัสแก่พระอานนทเถระว่า ควรจะกล่าว
สอนภิกษุเหล่านี้. รับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์เป็นพิเศษ เสด็จไปในท่าม-
กลางประทับนั่งเหนือบัลลังก์อันประเสริฐที่จัดไว้ ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย
มาแล้วตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าภิกษุไม่ควรถือนิมิตร์ใน
รูปเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งศุภนิมิตร์ เพราะถ้าตายลงในขณะนั้น จะ
บังเกิดในอบายมินรกเป็นต้น ฉะนั้น อย่าถือศุภนิมิตร์ในรูปเป็นต้น
ขึ้นชื่อว่าภิกษุไม่ควรยึดรูปเป็นต้นเป็นอารมณ์ เพราะผู้ที่ยึดรูปเป็นต้น

เป็นอารมณ์ ย่อมถึงมหาพินาศในปัจจุบันทีเดียว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จักขุนทรีย์ที่ถูกแทงด้วยซี่เหล็กแดงประเสริฐ ว่าการ แลดูศุภนิมิตรในรูปไม่ประเสริฐเลย เวลาที่พวกเธอจะควรแลดูรูปมีอยู่ บางคราว เวลาที่พวกเธอไม่ควรแลดูรูปมีอยู่บางคราว ในเวลาแลดู ไม่ควรแลดูด้วยสามารถแห่งศุภนิมิตร ควรแลดูด้วยสามารถแห่งอศุภนิมิตรเท่านั้น เมื่อทำได้แบบนี้ ก็จักไม่เสื่อมจากอารมณ์ของตน ก็อะไรเล่าเป็นอารมณ์ของพวกเธอ คือ สติปัญญา ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘ โลกุตตรธรรม ๘ เมื่อพวกเธอโคจรอยู่ในอารมณ์เช่นนี้ มารก็จะไม่ได้โอกาสทำร้าย แต่ถ้าพวกเธอตกอยู่ในอำนาจกิเลส แลดูด้วยสามารถแห่ง ศุภนิมิตร ก็จักเสื่อมจากอารมณ์ของตน เหมือนสุนัขจิ้งจอกชื่อปุตติมังสะ เสื่อมจากที่หาอาหารฉะนั้น แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติ อยู่ในนคร พาราณสี. มีแพะหลายร้อยอยู่ในถ้ำเชิงภูเขา ในแดนป่าหิมพานต์ ณ ที่ ไกล ๆ กับที่อยู่ของแพะเหล่านั้น มีสุนัขจิ้งจอกชื่อปุตติมังสะกับภรรยาชื่อ เวณี อยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง วันหนึ่ง สุนัขจิ้งจอกเที่ยวไปกับภรรยา เห็น แพะเหล่านั้น คิดว่า เราควรจะกินเนื้อแพะเหล่านี้ด้วยอุบายอย่างหนึ่ง แล้วได้ชอุบายฆ่าแพะวันละตัว สุนัขจิ้งจอกทั้งสองกินเนื้อแพะจนมี กำลังร่างกายอ้วนสมบูรณ์ แพะก็น้อยลงโดยลำดับ ในกลุ่มแพะเหล่า

นั่น มีแพะตัวเมียตัวหนึ่งชื่อเมณฑกิมมาตา เป็นแพะฉลาดรู้เท่าทันอุบาย
สุนัขจึงจอกไม่อาจฆ่ามันได้ วันหนึ่ง จึงปรึกษากับภรรยาว่า ที่รัก
แพะทั้งหลายหมดสิ้นแล้ว เราควรใช้อุบายกินแพะตัวเมียตัวนี้ และ
ในเรื่องนี้มีอุบายดังนี้ คือตัวเจ้าผู้เดียว จงไปเป็นเพื่อนกับเขา ครั้น
เมื่อนางแพะมีความคุ้นเคยกับเจ้า เราจักนอนทำเป็นตาย เจ้าจงเข้าไป
หานางแพะแล้วพูดว่า แม่แพะเอ๋ย สามีของฉันทายเสียแล้ว และฉัน
ก็ไม่มีที่พึ่ง นอกจากท่านแล้ว ญาติคนอื่นของฉันทไม่มี ท่านจงมาเถิด
พวกเรจักพากันร้องไห้คร่ำครวญเผาศพสามีของฉันท ดังนี้แล้ว จงพา
เขามา แล้วฉันจักโคดขึ้นกัดคอฆ่าแพะนั้นเสีย. สุนัขจึงจอกตัวเมียรับ
คำว่า ดีแล้ว จึงไปคบมันเป็นเพื่อน เมื่อคุ้นเคยกันแล้ว ก็ได้กล่าวกะมัน
อย่างนั้น. มันจึงกล่าวว่า แน่ะสหายการที่เราจะไปนั้นไม่ควร สามี
ของท่านกินญาติของเราจนหมด เรากลับไม่อาจไป สุนัขจึงจอกตัวเมีย
จึงกล่าวว่า แน่ะสหาย อย่ากลัวเลยผู้ที่ตายแล้วจะทำอะไรได้ แพะตัว
เมียแม็กกล่าวตอบอย่างนี้ว่า สามีของท่านมีฤทธิ์เดชมาก ฉันกลัวจริง
ดังนี้ ถูกสุนัขจิ้งจอกตัวเมียวิงวอนอยู่บ่อย ๆ คิดว่า สุนัขจิ้งจอกคงตาย
แน่ จึงรับคำแล้วไปกับสุนัขจิ้งจอกตัวเมีย และเมื่อไปมันคิดว่า ใคร
จะรู้ว่าจักมีเหตุอะไรเกิดขึ้น จึงให้สุนัขจิ้งจอกตัวเมียไปข้างหน้า มัน
ตามไปพลาง คอยกำหนดสุนัขจิ้งจอกอยู่ด้วย เพราะความสงสัยใน
สุนัขจิ้งจอกนั้น.

สุนัขจิ้งจอกตัวผู้ได้ยินเสียง/เท้าสัตว์ทั้งสอง คิดว่า แพะตัวเมีย
มาถึงหรือยัง จึงยกศีรษะขึ้นชำเลื่องดู. แพะตัวเมียเห็นสุนัขจิ้งจอกทำ
ดังนั้น คิดว่า สุนัขจิ้งจอกนี้เลวมาก ประสงค์จะลงเรามาฆ่า นอน
ทำเป็นตาย จึงกลับไป สุนัขจิ้งจอกตัวเมียจึงถามว่า เหตุใดท่านจึงหนี
ไปเสีย? เมื่อจะกล่าวเหตุนั้น ได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ณะสหาย การจ้องดู ของสุนัขจิ้งจอก

ชื่อปุตม์งะไม่เป็นที่ขบใจเราเลย บุคคลพึง

เว้นสหายเช่นนี้ ให้ห่างไกล.

บรรดาเหล่านั้น บทว่า อาพิ เป็นอาลปนะ ความว่า คู่ก่อน
เพื่อน คือ คู่ก่อนสหาย. บทว่า เอตาทิสา สขารสุมา ความว่า
บุคคลหลีกเลี่ยงจากสหายเห็นปานนี้ แล้วพึงเว้นสหายนั้นให้ห่างไกล.

ก็แหละ ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว แพะตัวเมียได้กลับไปที่อยู่ของตน.
สุนัขจิ้งจอกตัวเมียเมื่อไม่อาจให้แพะตัวเมียกลับมาได้ก็โกรธแพะตัวเมีย
ไปสำนักของสามิตน นั่งชบเซาอยู่. ลำดับนั้น สุนัขจิ้งจอกตัวผู้ เมื่อ
จะติเตียนสุนัขจิ้งจอกตัวเมีย จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

สุนัขจิ้งจอกตัวเมียชื่อว่า เวณีนีเป็นบ้า

ไปได้ พรรณนาถึงแพะตัวเมียผู้เป็นสหายให้

ผัวฟัง ครั้นแพะตัวเมียถอยหลังกลับไปไม่มก

ก็นั่งชบเซาถึงแพะตัวเมียชื่อเมณฑิมาทา ผู้มา

แล้วถอยหลังกลับไปเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวณิ เป็นชื่อของสุนัขจิ้งจอกตัวเมียตัวนั้น. บทว่า วรรณติ ปติโน สชि ความว่า แรกทีเดียวสุนัขจิ้งจอกตัวเมียชื่อว่าเวณินี้ พรรณาถึงแพะตัวเมียผู้เป็นสหายของตนในสำนักของสามีว่า แม่แพะผู้มีความรักใคร่คุ้นเคยในเราจักมาสู่สำนักของสามี ขอให้ท่านจงทำเป็นตายบัดนี้ ครั้นมันถอยกลับไป ก็มานั่งชบเซาถึง คือ เสรำโศกถึงแม่แพะชื่อว่าเมณฑิมาทานั้น ผู้มาแล้วแต่ไม่ถึงสำนักเรา.

แม่สุนัขจิ้งจอกได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

นะเพื่อน ท่านนั้นแหละเป็นบ้า มี

ปัญญาทรม ขาดปัญญาเครื่องพิจารณา ท่าน

นั้นทำอุบายล่อลวงว่าตาย แต่ชะเง้อดู โดย

กาลอันไม่ควร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อวิจุกฺขโณ คือ เว้นจากปัญญาเครื่องพิจารณา. บทว่า อกาเลน วิปฺกฺขติ ความว่า เมื่อแม่แพะยังไม่ทันมาถึงสำนักของตนเลย ชะเง้อมองในเวลาที่ไม่ควร.

ในที่นี้มีอภิธรรมพุทธกาลาดังนี้ว่า :-

บัณฑิตไม่ควรชะเง้อมองในกาลอันไม่ควร

ควรมองดูแต่ในกาลอันควร ผู้ใดชะเง้อมอง

ในกาลอันไม่ควร ผู้นั้นย่อมชบเซา เหมือน

สุนัขจิ้งจอกชื่อปุตติมังสะ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อกาลได้แก่ ในกาลที่จิตตูปบาทเกิดขึ้นด้วยสามารณแห่งสุกนิมิตร เพราะปรารภกามคุณ กาลนี้แลชื่อว่า กาลอันไม่ควรที่ภิกษุจะพึงแลดูรูป. บทว่า กาลได้แก่ ในกาลที่กำหนดถือเอารูปด้วยสามารณแห่งสุกนิมิตร ด้วยสามารณแห่งอนุสสติ หรือด้วยสามารณแห่งกสิณ กาลนี้แลชื่อว่า กาลอันควรที่ภิกษุจะพึงแลดูรูป.

ในกาลทั้งสองนั้น ชนทั้งหลายที่แลดูรูปในกาลที่มีความกำหนดย่อมถึงมหาพินาศ ดังนั้น. คำว่า ในกาลอันไม่ควรบัณฑิตพึงเปรียบเทียบด้วยชาดกทั้งหลายมีหริตจชาดกและโลมสกัสนปชาดกเป็นต้น ชนที่แลดูรูปด้วยสามารณแห่งสุกนิมิตรย่อมดำรงอยู่ในพระอรหัตผล ดังนั้น คำว่า ในกาลอันควร บัณฑิตพึงเปรียบเทียบด้วยเรื่องพระติสสเถระผู้เจริญอุสุภกรรมฐาน. บทว่า ปุตติมังสว ปชุณาติ ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สุนัขจิ้งจอกชื่อปุตติมังสะชะเง้อมดูแม่แพะในกาลอันไม่ควร

จึงเสื่อมจากเหยื่อของตน ชบเซาอยู่ฉนั้นใด ภิกษุแลดูรูปด้วยสามารถ
แห่งศุภนิมิตรในกาลอันไม่ควร จึงเสื่อมจากอารมณ์มีสติปัญฐานเป็นต้น
ชบเซาอยู่ คือลำบากอยู่ทั้งในทิวาธรรมและสัมปรายภพฉนั้นนั้น.

แม่สุนัขจึงจอกชื่อเวณี ได้กล่าวพลอบโยนสุนัขจึงจอกชื่อปุติ-
มังสะว่า ข้าแต่สามีท่านอย่าเสียใจเลย ฉนั้นจะใช้อุบายนำนางแพะนั้น
มาอีก เวลานั้นนางแพะมา ท่านอย่าประมาท จงจับไว้ให้ได้ แล้วไปสำนัก
นางแพะนั้น กล่าวว่ สหายเอ๋ย การที่ท่านกลับมาเสียฉนั้นแหละเกิด
ประโยชน์แก่เรา เพราะพอท่านมาแล้วท่านฉนั้นสามีก็กลับได้สติ บัดนี้
ยังมีชีวิตอยู่ท่านจงมา ไปทำปฏิสันถารกับสามีของเราเถิด ดังนี้ แล้ว
กล่าวคาถาที่ ๕ ว่า :-

ดูก่อนสหาย ขอความรักจงมีแก่เรา

ท่านจงให้ความเอิบอิมแก่เรา สามีของเรากลับ

ฟื้นขึ้นมาแล้ว ถ้าท่านมีความรักเรา ก็จงมา

ไปกับเราเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุณฺณปตฺตํ ททาหิ เม ความว่า
ขอท่านจงให้ความยินดีแก่เราผู้มาแล้วเพื่อชนที่รักทั้งหลาย. บทว่า ปติ
สยชีวิโต ความว่า สามีของเรากลับฟื้นขึ้นมาแล้ว คือลุกขึ้นมาแล้ว
เป็นผู้ไม่มีโรค. บทว่า เอยฺยาสิ ความว่า ขอท่านจงมาไปกับเราเถิด

แม่แพะคิดว่า แม่สุนัขจึงจอกเลวทรามนี้ ประสงค์จะลงเรา
การกระทำตนเป็นปฏิปักษ์ไม่สมควรเลย เราจักใช้ลงนางสุนัขจึงจอก
บ้าง ดังนี้ แล้วกล่าวคาถาที่ ๖ ว่า :-

แน่สหาย ขอความรักจงมีแต่ท่าน เรา
จะให้ความเอิบอ้อมแก่ท่าน เราจักมาด้วยบริวาร
เป็นอันมาก ท่านจงจัดแจงโภชนาหารไว้เถิด.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอสุติ ความว่า เราจักมา แลเมื่อ
มา จักมาด้วยบริวารเป็นอันมาก สำหรับอรักขาตน.
ลำดับนั้น แม่สุนัขจึงจอกเมื่อจะถามถึงบริวารกะแม่แพะ ได้
กล่าวคาถาที่ ๗ ว่า :-

บริวารของท่านเป็นเช่นไร เราจักจัดแจง
โภชนาหารเพื่อบริวารเหล่าใด ก็บริวารเหล่านั้น
ทั้งหมดมีชื่ออย่างไร เราขอถาม ขอท่านจง
บอกบริวารเหล่านั้นแก่เรา.
เมื่อแม่แพะจะบอก ได้กล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

บริวารของเราเช่นนี้ คือ สุนัขชื่อมาลิ-
ยะ ๑ ชื่อจตุรรักขะ ๑ ชื่อปิงคิยะ ๑ ชื่อชัม-

**พุกะ ๑ ท่านจงจัดแจงโภชนาหารไว้เพื่อบริวาร
เหล่านั้นเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เต เม ความว่า ขอท่านจงบอก
บริวารเหล่านั้นแก่เรา.

คำว่า มალიโย เป็นต้น เป็นชื่อของสุนัข ๔ ตัว.

แม่แพะกล่าวดังนี้แล้วได้กล่าวต่อไปว่า บรรดาสุนัขเหล่านั้น
ตัวหนึ่ง ๆ มีบริวารตัวละห้าร้อย เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจักมีสุนัขสองพันตัว
แวดล้อมมา ดังนี้ แล้วกล่าวว่า ถ้าสุนัขเหล่านั้นไม่ได้โภชนาหาร ก็
จักฆ่าท่านทั้งสองกินเสีย. แม่สุนัขจึงจอกได้ฟังดังนั้นก็กลัว คิดว่า ไม่
เป็นการสมควรที่แม่แพะนี้จะไปในสำนักของสามีเรา เราจักใช้อุบายทำ
ให้แม่แพะนี้ไม่ไป ดังนี้ แล้วกล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

เมื่อท่านออกจากเรือนไป สิ่งของของ

**ท่านไม่มีใครดูแล จักเสียหาย คำพูดของ
สหายมิได้มีความรังเกียจ ท่านจงอยู่ที่นี้เถิด
อย่าไปเลย.**

อธิบายความแห่งคาถานั้นว่า เนอะสหาย ในเรือนของท่านมีสิ่ง
ของอยู่เป็นอันมาก เมื่อท่านออกจากเรือนไป สิ่งของนั้นก็จักไม่มีใคร

คุณแล จักเสียดาย เรายี่แหละจักบอก คำกล่าวของท่านผู้เป็นสหาย คือ
เป็นเพื่อน มิได้มีความรังเกียจ ท่านจงอยู่ที่นี้แหละ อย่าไปเลย.

ก็แหละ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว แม่สุนัขจึงจอกมีความกลัวมรณ-
ภัยรีบไปสำนักของสามี พาสามีหนีไปที่อื่น ทั้งสองฝ่ายเมียก็ไม่อาจมาที่
นั้นอีก.

พระศาสดากรั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรง
ประชุมชาดกว่า ในครั้งนั้น เราตถาคตเกิดเป็นเทวดาอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่
ในที่นั้น ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาปุติมังสชาดกที่ ๑๑

๑๒. ทัททรชาดก*

ว่าด้วยคนนอกตัณญา ไม่รู้จักบุญคุณคนอื่น

[๑๓๑๐] ผู้ใด เจ้าให้ข้าวมันหุงกิน มันเลยกิน
ลูกทั้งสองของเจ้าผู้ไม่มีความผิด เจ้าจงวาง
เขี้ยวลงบนผู้นั้น อย่างปล่อยให้มันมีชีวิตอยู่ต่อ
ไปเลย.

[๑๓๑๑] บุรุษผู้เกลือกกลั้วด้วยความหยาบ ผู้
ลบหลู่ท่อนผ้าที่ตนนุ่งอยู่ เราไม่ขอเห็นมันเลย
เราจะพึงให้เขี้ยวตกไปในบุรุษไรเล่า ?

[๑๓๑๒] อันคนนอกตัณญา มักคอยหาโอกาสอยู่
เป็นนิตย์ ถึงจะให้สมบัติทั้งแผ่นดิน ก็ไม่พึง
ทำให้มันชื่นชมยินดีได้เลย.

[๑๓๑๓] ดูก่อนเสื่อโคร่ง ชื่อว่า สุพาหุ เพราะ
เหตุไรหนอ ท่านจึงรีบด่วนกลับมาพร้อมกับ
มาณพ กิจที่เป็นประโยชน์ของท่านมีอยู่ในที่นี้

๑. อรรถกถา เรียก ติตติรชาดก (เรียกนกกระทาพระโพธิสัตว์).

หรือ เราขอถามถึงกิจอันเป็นประโยชน์นั้น ?

ขอท่านจงบอกแก่เรา.

[๑๓๑๔] นกกระทาใด ผู้มีรูปร่าง ซึ่งเป็นสหาย
ของท่าน เราสงสัยว่า นกกระทานั้นจะถูกล่า
เสียแล้วในวันนี้ เราได้ฟังเหตุทั้งหลายที่ต่อ
เนื่องด้วยการกระทำของบุรุษนี้ จึงมิได้สำคัญ
ว่า นกกระทาจะมีความสุขในวันนี้.

[๑๓๑๕] ในการดำรงชีพของบุรุษนี้ ท่านได้ฟัง
เหตุการณ์อะไรที่ต่อเนื่องด้วยการกระทำของ
เขา หรือท่านได้ฟังคำปฏิญาณอะไรของบุรุษนี้ ?
จึงสงสัยว่า นกกระทาถูกฆาตกรรมฆ่าเสียแล้ว.

[๑๓๑๖] การค้าขายอันเป็นของชาวกรุงศรีบุรี บุรุษ
นี้ก็ได้อั่งสมประพาศติมาแล้ว แม้หนทางที่มี
หลักต่อควรรังเกียจ บุรุษนี้ก็ได้อั่งสมประพาศติเที่ยว
ไปด้วยการรับจ้าง การพื่อนรำซบร้องกับคน
พื่อนทั้งหลาย บุรุษนี้ก็ได้อั่งสมประพาศติมาถึงการรบ
กันด้วยท่อนไม้ในท่ามกลางมหรสพ บุรุษนี้
ก็ได้เคยประพาศติมา.

[๑๓๑๗] นกทั้งหลาย บรูษนี้ก็ได้ด้กมาแล้ว การ
ตวงข้าวเปลือกด้วยเครื่องตวง บรูษนี้ก็ได้ตวง
มาแล้ว การเล่นสกา บรูษนี้ก็ได้ตั้งให้นักเลง
สกาเล่นกัน ความตำรวมระวัง บรูษนี้ก็ก้าว
ล่องเสีย เลือดที่ไหลออกมาตั้งครึ่งคืน บรูษนี้
ก็คัดให้หยุดได้ มือทั้งสองของบรูษนี้มีความ
ร้อนในเวลาจับก้อนข้าว.

[๑๓๑๘] เราได้ฟังเหตุทั้งหลาย อันเกี่ยวเนื่องด้วย
การกระทำของบรูษนี้ ในการดำรงชีพของบรูษ
นี้ ดังนี้ กลุ่มชนนกระทยังปรากฏอยู่ที่ชฎา
ของบรูษนี้ วัวทั้งหลาย บรูษนี้ก็ได้ฆ่ากินแล้ว
ไปจนจะไม่ฆ่านกระทยากินเล่า.

จบ ทักทราชาดกที่ ๑๒

อรรถกถาติตติราชาดกที่ ๑๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ทรงปรารภ การที่
พระเทวทัตพยายามจะปลงพระชนม์พระองค์ จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่ม
ต้นว่า โย เต ปุตุตเท ดังนี้.

ความย่อมีว่า สมัยนั้นกษัตริย์ทั้งหลายสนทนากันในธรรมสภาว่า
คู่อ่อนอาวุโสทั้งหลาย พระเทวทัตไม่มีความละอาย ไม่ใช่คนดี คบกับ
พระเจ้าอชาตศัตรู ทำอุบายเพื่อปลงพระชนม์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรง
พระคุณสูงสุด โดยวิธีประกอบนายขมังธนู กลิ้งก้อนศิลา และปล่อย
ข้างนาพาคีรี พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คู่อ่อนกษัตริย์ทั้งหลาย บัดนี้
พวกเธอนั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไร ? เมื่อกษัตริย์เหล่านั้นกราบทูลให้ทรง
ทราบแล้ว ตรัสว่า คู่อ่อนกษัตริย์ทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นที่
พระเทวทัตพยายามฆ่าเรา แม้ในกาลก่อน พระเทวทัตก็ได้พยายาม
ฆ่าเราเหมือนกัน ดังนี้ แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระ-
นครพาราณสี อาจารย์ทศปาโมกข์คนหนึ่ง สอนศิลาปะแก่มาณพ
ห้าร้อยคนในพระนครพาราณสี วันหนึ่งคิดว่า เราอยู่ในที่นี่มีความ
กังวล แม้มาณพทั้งหลายก็จะไม่สำเร็จการศึกษา เราจะเข้าป่าเขตถิ่น
หิมพานต์ อยู่ในที่นั่น บอกศิลาปะ. อาจารย์ทศปาโมกข์นั้น บอกแก่
พวกมาณพ แล้วให้ขนงา ข้าวสาร น้ำมัน และผ้าเป็นต้น เข้าป่า
ให้สร้างบรรณศาลาอยู่ในที่ไม่ไกลจากหนทาง แม้พวกมาณพก็สร้าง
บรรณศาลาของตน ๆ พวกญาติของมาณพทั้งหลายต่างก็ส่งน้ำมันและ
ข้าวสารเป็นต้น แม้ชาวแคว้นแคว้นก็พูดว่า ได้ยินว่าอาจารย์ทศปาโมกข์

อยู่ในป่าแห่งโน้น ให้มาณพเรียนศิลปะ ดังนี้ ต่างก็นำข้าวสารเป็นต้น
ไปให้ แม่ผู้เดินทางกันดารก็นำไปให้ บุรุษคนหนึ่ง ได้ให้แม่โคนม
พร้อมด้วยลูกโค เพื่อประโยชน์ที่อาจารย์ทิสปาโมกษ์จะได้ค้ำน้ำมัน
ณ ที่ใกล้บรรณศาลาของอาจารย์ มีเหยี่ยวตัวหนึ่งอยู่กับลูกอ่อนสองตัว
แม่ราชสีห์และเสือโคร่ง ก็มาสู่ที่บำรุงอาจารย์นั้น นกกระทาตัวหนึ่ง
ได้มาอยู่ ณ ที่นั้นเป็นประจำ นกกระทาตัวนั้นได้ยินเสียงอาจารย์กำลัง
บอกมนต์แก่มาณพทั้งหลาย จึงเรียนเวทย์ได้ทั้งสาม มาณพทั้งหลาย
ก็ได้คุ้นเคยกับนกกระทานั้น

ต่อมา เมื่อมาณพทั้งหลายยังไม่ทันสำเร็จการศึกษา อาจารย์ได้
ทำกาละเสียแล้ว พวกมาณพช่วยกันเผาศพอาจารย์แล้ว ก่อพระสถูป
ด้วยทราย เอาดอกไม้ต่าง ๆ มาบูชาแล้ว ร้องไห้คร่ำครวญอยู่ ลำดับนั้น
นกกระทาถามมาณพเหล่านั้นว่า พวกท่านร้องไห้ทำไม พวกมาณพ
กล่าวว่า พวกเรายังไม่สำเร็จการศึกษา อาจารย์ก็มาตายเสีย ฉะนั้น
พวกเราจึงร้องไห้ นกกระทากล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพวกท่านอย่าเสียใจเลย
เราจะบอกศิลปะแก่พวกท่าน มาณพทั้งหลายถามว่า ท่านรู้ได้อย่างไร
นกกระทาตอบว่า เมื่ออาจารย์กำลังบอกแก่พวกท่าน เราได้ฟังแล้ว
ได้ทำไตรเพทให้คล่องแคล่ว มาณพทั้งหลายกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่าน
จงให้พวกเรารู้ความที่ตนเป็นผู้คล่องแคล่วเถิด นกกระทากล่าวว่า ถ้า
เช่นนั้น พวกท่านคอยฟัง แล้วได้สวดไตรเพทที่มาณพเหล่านั้นฟังเพื่อ

ประคองจะบินกลามาจากยอดภูเขาสูงแม่น้ําจะนั้น มาณพทั้งหลายต่างก็
ร่าเริงยินดี เริ่มเรียนศิลปะในสำนักนกกกระทำผู้เป็นบัณฑิต แม้นก-
กระทำก็ได้ดำรงอยู่ในตำแหน่งอาจารย์ทิสปาโมกษ์ บอกศิลปะแก่
มาณพเหล่านั้น พวกมาณพได้กระทำกรงทองแก่นกกระทำ คาย
เพดานเบื้องบน น้ําน้ําผึ้งและข้าวตอกเป็นต้น ใส่จานทองให้นกกระทำ
บูชาด้วยดอกไม้มีน่านาชนิด กระทำสักการะเป็นการใหญ่ ข่วนกกกระทำ
บอกมนต์แก่มาณพห้าร้อยในป่า ได้แพร่สะพัดไปทั่วชมพูทวีป.

ครั้งนั้น ประชาชนในชมพูทวีปได้ปวาร้องกันเล่นมหรสพเป็น
การใหญ่ เหมือนมหรสพที่เล่นบนยอดภูเขา มารดาบิดาของมาณพ
ทั้งหลายได้ฟังข่าวไปถึงบุตรว่า จงมาดูงานมหรสพ มาณพทั้งหลาย
บอกลานนกกระทำแล้ว ช่วยกันปิดบังนกกกระทำผู้เป็นบัณฑิต เขี้ย และ
สัตว์ทั้งหมดตลอดจนอาศรมไม่ให้ใครรู้เห็น แล้วไปสู่เมืองของตน ๆ
ในกาลนั้นดาบสชั่วร้ายไม่มีความกรุณาคนหนึ่ง ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ
มาถึงที่นั้น เขี้ยเห็นดาบสนั้นก็กระทำการต้อนรับ กล่าวว่า ข้าวสาร
มีอยู่ที่โน้น น้ํามันเป็นต้นอยู่ที่โน้น ท่านจงหุงภัตตรฉันเถิด ดังนี้แล้ว
ก็ไปเพื่อหาอาหาร ดาบสหุงภัตแต่เช้าทีเดียว ฆ่าลูกเขี้ยสองตัวทำเป็น
กับข้าวบริโภค ตอนกลางวันฆ่านกกกระทำผู้เป็นบัณฑิตและลูกโคกิน
ตอนเย็นเห็นแม่โคเดินมาก็ฆ่าแม่โคนั้นเสีย กินเนื้อแล้วไปนอนหลับ
กรนอนอยู่ที่โคนต้นไม้ เขี้ยมาในเวลาเย็นไม่เห็นลูกน้อยทั้งสอง ก็เที่ยว

วังหาอยู่ รุกขเทวดาแลดูเห็นผู้ไม่พบลูกน้อย มีกายห้วนไหวอยู่ จึง
แสดงกายให้ปรากฏที่โพรงไม้ ด้วยทิพยานุภาพ แล้วกล่าวว่า แน่ะเห็น
เจ้าอย่าห้วนไหวไปเลย ลูกน้อยของเจ้า นกกระทา ลูกโค และแม่โค
ถูกคนชั่วนี้ฆ่าแล้ว เจ้าจงกัดคอมันให้ตาย ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาที่ ๑
ว่า :-

ผู้ใด เจ้าให้ข้าวมันหุงกิน มันเลยกิน
ลูกทั้งสองของเจ้าผู้ไม่มีความผิด เจ้าจงวาง
เขี้ยวลงบนผู้นั้น อย่าปล่อยให้มันมีชีวิตอยู่ต่อ
ไปเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทินฺนุภตุโต** คือผู้ที่เจ้าให้ภัต
ด้วยกล่าวว่า ท่านจงหุงภัตฉันเถิด ดังนี้. บทว่า **อทุสเก** ได้แก่
ผู้ไม่มีโทษ คือปราศจากความผิด. บทว่า **ตสุมี ทาเร** อธิบายว่า
เจ้าจงวางเขี้ยวทั้งสี่ลงบนคนชั่ว. บทว่า **มา เต มุญฺจิตฺต ชีวเต**
ความว่า ท่านอย่าปล่อยคนใจช้วนั้นพ้นไปจากเงื้อมมือให้มันเป็นอยู่ คือ
ให้มีชีวิตอยู่ต่อไปเลย อธิบายว่า มันจงอย่าได้พ้น ท่านจงให้มันถึง
ความสิ้นชีวิตไปเสีย.

ลำดับนั้น เห็นได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

บุรุษผู้เกลือกกลัวด้วยความหยาบ ผู้

ลบหลู่ก่อนผ้าที่ตนนุ่งอยู่ เราไม่ขอเห็นมันเลย

เราจะพึงให้เขี้ยวตักไปในบรูษไรเล่า ?

อันคนอกตัณญ มักรอยหาโอกาสอยู่

เป็นนิตย์ ถึงจะให้สมบัติทั้งแผ่นดิน ก็ไม่พึง

ทำให้มันชื่นชมยินดีได้เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อากิณฺณลฺลฺลฺโห ได้แก่ ผู้มีความ
หยาบซำร้ายแรง. บทว่า วิวรทสฺสโน ได้แก่ ผู้แสวงหาช่อง คือ
โทษ. ด้วยบทว่า เหว นํ อภิราชเย เขี้ยวแสดงไว้ว่า ถึงจะให้สมบัติ
ทั้งแผ่นดินก็ไม่สามารถจะให้บุคคลเห็นปานนี้ยินดีได้เลย จะป่วยกล่าว
ไปใยถึงเราทำให้เพียงกัดตาหาร.

เขี้ยวกล่าวอย่างนี้แล้ว คิดว่า บรูษนี้ตั้งขึ้นคงกินเรา เมื่อจะ
รักษาชีวิตของตน จึงได้หนีไป แม้ราชสีห์และเสือโคร่งก็เป็นเพื่อน
ของนกกระทา บางครั้งสัตว์เหล่านั้นก็พากัน มาเยี่ยมนกกระทา บางครั้ง
นกกระทานั้นก็ไปแสดงธรรมแก่สัตว์ทั้งสองแล้วกลับมา ก็ในวันนั้น
ราชสีห์กล่าวกะเสือโคร่งว่า แน่ะเพื่อน เราไม่ได้ไปเยี่ยมนกกระทา
นาน ถึงวันนี้ก็เจ็ดแปดวันแล้ว ท่านจงไปฟังข่าวของนกกระทานั้นก่อน
แล้วจงมา เสือโคร่งรับคำว่า ดีแล้ว ไปถึงที่นั่นในเวลาที่เขาหนีไป
แล้ว เห็นบรูษช้วนนั้นหลับอยู่ ขนของนกกระทาผู้เป็นบัณฑิตยังติดอยู่

ในระหว่างชฎาของบุรุษนั้น กระดุกแม่โคและลูกโคก็ยิ่งปรากฏอยู่ พระยาเสื่อโคร่งเห็นเหตุการณ์นั้นทั้งหมด ไม่เห็นนกกระทาบ้นจิตใน กรงทอง คิดว่า บุรุษช้วนนี้คงฆ่าสัตว์เหล่านั้น จึงได้ถีบบุรุษช้วนนั้นให้ ลุกขึ้น ดาบสช้วนเห็นดังนั้นแล้ว มีความสะดุ้งกลัวเป็นอย่างยิ่ง ลำดับนั้น เสื่อโคร่งถามดาบสช้วนนั้นว่า ท่านฆ่าสัตว์เหล่านี้กินหรือ? เมื่อได้รับ คำตอบว่า เราไม่ได้ฆ่า เราไม่ได้เลี้ยงกิน ดังนี้ จึงกล่าวว่า เนะ คนลามก เมื่อท่านไม่ฆ่า คนอื่นใครเล่าจักฆ่า จงบอกมาเถิด เมื่อไม่ บอก ท่านต้องตาย ดาบสนั้นกลัวมรณภัย จึงกล่าวว่า ถูกแล้วนาย เราฆ่าลูกเหี้ย ลูกโคและแม่โคกินแล้ว แต่ไม่ได้ฆ่านกกระทา ถึงดาบส นั้นจะพูดอยู่มากมาย เสื่อโคร่งก็ไม่เชื่อ จึงถามว่า ท่านมาแต่ไหน? เมื่อดาบสนั้นบอกกรรมที่ตนทำทั้งหมดว่า ข้าแต่นาย ฉันนำสินค้าของ พวกพ่อค้าชาวกลิงครรัฐ ไปทำงานอย่างนี้บ้าง อย่างนั้นบ้าง เพื่อเลี้ยงชีพ บัดนี้มาถึงที่นี่ ดังนี้ จึงกล่าวว่า คนลามก เมื่อท่านไม่ฆ่านก- กระทา คนอื่นใครเล่าจักฆ่า มาเถิด เราจักนำท่านไปสู่สำนักของ ราชสีห์ผู้เป็นพระยาเนื้อ แล้วให้ดาบสนั้นเดินหน้า เดินไปพลางชูไป พลาง.

พระยาราชสีห์เห็นพระยาเสื่อโคร่งนำดาบสนั้นมา เมื่อจะถาม พระยาเสื่อโคร่ง ได้กล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

ดูก่อนเสื่อโคร่ง ชื่อว่า สุพาหุ เพราะ

เหตุไรหนอ ท่านจงรีบด่วนกลับมาพร้อมกับ
มาณพ กิจที่เป็นประโยชน์ของท่านมีอยู่ในที่นี้
หรือ เราขอถามถึงกิจอันเป็นประโยชน์นั้น ?
ขอท่านจงบอกแก่เรา.

ในกาลานั้น พระยาราชสีห์ทักทายพระยาเสื่อโคร่ง โดยชื่อว่า
คูก่อนเสื่อโคร่ง ชื่อว่า สุพาหุ เพราะกายส่วนข้างหน้าของพระยาเสื่อ-
โคร่งเป็นที่พอใจ ฉะนั้น พระยาราชสีห์จึงกล่าวอย่างนั้น กะพระยาเสื่อ-
โคร่งนั้น. บทว่า ก็ กิจจุมตฺถิ อธิมตฺถิ ตฺยหิ ความว่า กรณียกิจ
ที่ประกอบด้วยประโยชน์มีอยู่กับมาณพนี้ ในที่นี้หรือ ? ปาฐะว่า ตฺยหิ
ก็ กิจจุมตฺถิ เนื้อความก็อย่างนี้เหมือนกัน.

พระยาเสื่อโคร่งได้ฟังดังนั้น ได้กล่าวคาถาที่ ๕ ว่า:-

นกระทาโต ผู้มีรูปร่าง ซึ่งเป็นสหาย
ของท่าน เราสงสัยว่า นกระทานั้นจะถูกฆ่า
เสียแล้วในวันนี้ เราได้ฟังเหตุทั้งหลายที่ต่อ
เนื่องด้วยการกระทำของบุรุษนี้ จึงมิได้สำคัญ
ว่า นกระทาจะมีความสุขในวันนี้.

นกระทา ชื่อว่า ททฺทโร ในกาลนั้น. บทว่า ตสฺส วหิ
ความว่า เราสงสัยว่า นกระทาผู้เป็นบัณฑิตนั้นจะถูกบุรุษนี้ฆ่า

ในวันนี้. บทว่า นหิ สฺวฮี ความว่า เรามีได้สำคัญว่า นกกระทา
จะมีความสุข คือไม่มีโรค ในวันนี้.

พระยาราชสีห์เมื่อจะถามพระยาเสื่อโคร่ง ได้กล่าวคาถาที่ ๖
ว่า :-

ในการดำรงชีพของบุรุษนี้ ท่านได้ฟัง
เหตุการณ์อะไรที่ต่อเนื่องด้วยการกระทำของ
เขา หรือท่านได้ฟังคำปฏิญาณอะไรของบุรุษนี้?
จึงสงสัยว่า นกกระทาถูกฆาตกรรมนี้มาเสียแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสุสุ เท่ากับ อสุโสสิ แปลว่า
ได้ฟังแล้ว. บทว่า วุตฺติสโมธานตาย คือในความประพตติเสียงชีพ
อธิบายว่า บุรุษนี้ ได้บอกการงานอะไรของตนแก่ท่าน. บทว่า มาณเวน
ความว่า ท่านได้ฟังคำปฏิญาณอะไร จึงสงสัยว่า นกกระทาถูกฆาตกรรมนี้
มาเสียแล้ว.

ลำดับนั้น พระยาเสื่อโคร่ง เมื่อจะกล่าวแก่พระยาราชสีห์ ได้
กล่าวคาถาที่เหลือว่า :-

การค้าขายอันเป็นของชาวกรุงนคร บุรุษ
นี้ก็ได้อสังขประพตติมาแล้ว แม้หนทางที่มี
หลังต่อควรรังเกียจ บุรุษนี้ก็ได้อประพตติเที่ยว

ไปด้วยการรับจ้าง การพื่อนรำซบร้องกับคน
พื่อนทั้งหลาย บุรุษนี้ก็ได้ประพุดมาถึงการรบ
กันด้วยท่อนไม้ในท่ามกลางมหรสพ บุรุษนี้
ก็ได้เคยประพุดมา.

นกทั้งหลาย บุรุษนี้ก็ได้ด้กมาแล้ว การ
ดวงข้าวเปลือกด้วยเครื่องตวง บุรุษนี้ก็ได้ตวง
มาแล้ว การเล่นสกา บุรุษนี้ก็ได้ตั้งให้นักเลง
สกาเล่นกัน ความสำรวมระวัง บุรุษนี้ก็ก้าว
ล่วงเสีย เลือดที่ไหลออกมาตั้งครั้งคืน บุรุษนี้
ก็คิดให้หยุดได้ มือทั้งสองของบุรุษนี้มีความ
ร้อนในเวลาจับก้อนข้าว.

เราได้ฟังเหตุทั้งหลาย อันเกี่ยวเนื่องด้วย
การกระทำของบุรุษนี้ ในการดำรงชีพของบุรุษ
นี้ ดังนี้ กลุ่มชนนกระทยังปรากฏอยู่ที่ชฎา
ของบุรุษนี้ วั้วทั้งหลาย บุรุษนี้ก็ได้ฆ่ากินแล้ว
ไฉนจะไม่ฆ่านกระทยากินเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิณฺฐา กลิงฺคา ความว่า ได้ยินว่า
แม้การค้าขายในกลิงครรัฐ เขาผู้ขนสินค้าของพวกพ่อค้าไปอยู่ ได้สั่งสม

ประพศิตมาแล้ว คือกระทำมาแล้ว. บทว่า เวตตัจโจ คือพึงเที่ยว
ไปด้วยการรับจ้าง. บทว่า สรฺกฺขปโถปิ จิณฺโณ คือแม่หนทางที่มี
หลักตอ เขาก็ได้ใช้มาแล้ว. บทว่า นนฺทฺหิ คือร่วมกับคนเพื่อนทั้งหลาย
เพื่อเลี้ยงชีพ. บทว่า จิณฺณ สห วาสุเรหิ ความว่า การจับร้องกับ
นักจับร้องทั้งหลาย อันเขาผู้นำพวกนักจับร้องไปอยู่ ได้ประพศิตมาแล้ว
บทว่า ทนฺนุแทน ยุตฺตฺ ความว่า ได้ยินว่า ถึงการรบกันด้วยท่อนไม้
เขาก็เคยรบมาแล้ว. บทว่า พนฺธา กุลิกา ความว่า ได้ยินว่า แม่นก
ทั้งหลาย เขาก็เคยดักมาแล้ว. บทว่า มิตมาพฺพฺหเกน ความว่า นัยว่า
แม้การดวงข้าวเปลือก เขาก็เคยกระทำมาแล้ว. บทว่า. อกฺขา จิตา
ความว่า แม้การเล่นสกา เขาก็ได้ตั้งให้นักเลงสกาเล่นกัน. บทว่า
สญฺญโม อพฺภตฺติโต ความว่า การสำรวจระวางในศีล อันเขาผู้บวช
อาศัยเลี้ยงชีพ ก้าวล่วงเสียแล้ว. บทว่า อปฺปฺหิตฺ ได้แก่ คัดไว้แล้ว
คือกระทำไม่ให้ไหลออก.

โลหิต ชื่อว่า ปุปผกะ.

ข้อนี้มีอธิบายว่า ได้ยินว่า บุรุษนี้ ตัดมือและเท้าของพวกที่มีความ
ผิดต่อพระราชา อาศัยเลี้ยงชีวิต แล้วนำคนเหล่านั้นมาให้นอน
อยู่ที่ศาลา พอเวลาเที่ยงคืนจึงไปที่ศาลานั้น แล้วใส่ยาชื่อกัณทกฐุมะ
คัดเลือดที่ไหลออกให้หยุดได้. บทว่า หตุธา ทตฺตฺมา ความว่า ได้ยินว่า
ในเวลาที่เขาบวชเป็นอาชีวก แม่มือทั้งสองของเขาก็ร้อน เพราะรับ
ก้อนข้าวที่ร้อน. บทว่า ตานิสฺส กมฺมายตนาณิ ได้แก่ เหตุเหล่านั้น

ที่ต่อเนื่องด้วยการกระทำของเขา. บทว่า อสุสุ เท่ากับ อสุโสสี
แปลว่า ได้ฟังแล้ว. บทว่า ยถา อัย ความว่า แม้กลุ่มชนนกระทา
นั้นยังปรากฏอยู่ในระหว่างชฎาของบุรุษนั้น ด้วยเหตุนี้ เราจึงทราบ
ข้อนั้นว่า บุรุษนี้แหละผ่านกระทานั้น. บทว่า คาโว หตา ก็ ปน
ททุทรสุต ความว่า แม้โคทั้งหลาย บุรุษนี้ก็ไ้ฆ่าแล้ว การที่นกระทา
จะไม่ถูกบุรุษนี้ฆ่าจะมีได้อย่างไร เพราะฉะนั้น บุรุษนี้ต้องผ่านกระทา
แน่.

ราชสีห์ถามบุรุษนั้นว่า ท่านผ่านกระทาบัณฑิตหรือ? บุรุษ
ตอบว่า ถูกแล้วท่าน ราชสีห์ได้ฟังคาบสนั้นรับตามจริง ก็อยากจะ
ปล่อยคาบสนั้นไป แต่พระยาเสื่อโคร่งกล่าวว่า คนเลวเช่นนี้ ควรให้ตาย
เสีย แล้วก็เข้ากัดคาบสนั้นด้วยเขี้ยวให้ตาย แล้วขุดหลุมฝังไว้ในที่นั้น
เอง มาณพทั้งหลายมาไม่เห็นนกระทาบบัณฑิต ก็พากันร้องไห้คร่ำ
ครวญกลับไป.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อนพระเวททัตก็พยายามฆ่าเราอย่างนี้
ดังนี้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า ชฎิล คือคาบสตามกในกาลนั้น ได้มา
เป็นพระเวททัตในบัดนี้ นางเหี้ยได้มาเป็นนางกิสาโคตมิ เสื่อโคร่ง
ได้มาเป็นพระโมคคัลลานะ ราชสีห์ได้มาเป็นพระสารีบุตร อาจารย์
ทิสปาโมกข์ได้มาเป็นพระกัสสปะ นกระทาบบัณฑิตได้มาเป็นเรตถาคต
ฉะนีแล.

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กิณชาดก ๒. โกสัมพียชาดก ๓. มหาสวราชชาดก
๔. จุลลสุวราชชาดก ๕. หริตจชาดก ๖. ปทกุสลมาณวชาดก
๗. โลมสกัสสปชาดก ๘. จักกวกชาดก ๙. หลีททราชาดก
๑๐. มุกคชาดก ๑๑. ปุติมังสชาดก ๑๒. ทัททราชาดก.

จบ นวกนิบาต

ทศกนิบาตชาดก

๑. จตุทวารชาดก

ว่าด้วยจักรกรดพัดบนศีรชะ

[๑๓๑๕] เมืองนี้มีประตู่ ๔ ประตู่ มีกำแพงมั่นคง
ล้วนแล้วไปด้วยเหล็กแดง ข้าพเจ้าถูกล้อมไว้
ด้วยกำแพง ข้าพเจ้า ได้ทำบาปอะไรไว้.

[๑๓๒๐] ประตู่ทั้งหมดจึงปิดแน่น ข้าพเจ้าถูกขัง
เหมือนนก ข้าแต่เทวดา เหตุเป็นมาอย่างไร
ข้าพเจ้าจึงถูกจักรกรดพัดศีรชะ.

[๑๓๒๑] ท่านได้ทรัพย์มากมาย แสนสองหมื่น
แล้ว ยังไม่เชื่อคำของญาติผู้เอ็นดู.

[๑๓๒๒] ท่านเล่นเรือไปสู่สมุทรอันอาจทำให้
เรือโอดขึ้นได้ เป็นสาครที่มีลิติน้อย ได้
ประสบนางเวมานิกเปรต ๔ นาง จาก ๔ นาง
เป็น ๘ นาง จาก ๘ นาง เป็น ๑๖ นาง.

[๑๓๒๓] ถึงจะได้ประสบนางเวมานิกเปตจาก ๑๖
นาง เป็น ๓๒ นาง ก็ยังปรารถนายิ่งไปกว่านั้น
จึงได้ประสบจักรนี้ จักรกรดย่อมพัดผันบน
ศีรษะของคนที่ถูกความอยากครอบงำ.

[๑๓๒๔] ความอยากเป็นของสูงใหญ่ไพศาล ยาก
ที่จะให้เต็มได้ มักให้ถึงความวิบัติ ชนเหล่าใด
ยอมยินดีไปตามความอยาก ชนเหล่านั้นยอม
เป็นผู้ทรงจักรกรดไว้.

[๑๓๒๕] ชนเหล่าใดละสิ่งของที่มีมากเสียด้วย
ไม่พิจารณาหนทางด้วย แล้วไม่คิดอ่านเหตุ
การณ์นั้นให้ถ่องแท้ ชนเหล่านั้นยอมเป็นผู้
ทรงจักรกรดไว้.

[๑๓๒๖] ผู้ใดพึงเพ่งพินิจถึงการงานและโภคะอัน
ไพบุลย์ ไม่ของเสพความอยากอันประกอบ
ด้วยความฉิบหาย ทำตามถ้อยคำของผู้เฝ้าดู
ทั้งหลาย ผู้เช่นนั้น จะไม่ถูกจักรกรดพัดผัน.

[๑๓๒๗] ข้าแต่ท่านผู้นำบูชา จักรกรดจักตั้งอยู่
บนศีรษะของข้าพเจ้านานสักเท่าไรหนอ จะ
สักที่พันปีข้าพเจ้าขอถามความนั้น ขอท่านได้
โปรดบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด.

[๑๓๒๘] ดูก่อนमितตวินทูกะท่านจงฟังเรา ท่าน
จะต้องทนทุกข์ทรมานไปอีกนาน จักรกรดจะ
พัดผันอยู่บนศีรษะของท่าน เมื่อท่านยังมีชีวิต
อยู่จะพันปีไม่ได้.

จบ จตุทวารชาดกที่ ๑

อรรถกถาชาดก

ทสกนิบาต

อรรถกถาจตุทวารชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุว่ายากรูปหนึ่ง. จึงตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า จตุทวารมัท นคร
ดังนี้ ก็แหละ เรื่องปัจจุบัน บัณฑิตพึงให้พิสดารในชาดกเรื่องที่ ๑
ในนวกนิบาต.

สำหรับในที่นี่มีความว่า พระศาสดาตรัสถามภิกษุรูปนั้นว่า
คุณก่อนภิกษุ ได้ยินว่าเธอเป็นผู้ว่ายากจริงหรือ ? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า
จริงพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ แม้ในกาลก่อนเธอก็ไม่เชื่อฟัง
คำของบัณฑิตไปยินดีจักรกรรต เพราะที่ เป็นผู้ว่ายากดังนี้ แล้วทรงนำเอา
เรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล ครั้งศาสนาพระกัสสปทศพล ในเมืองพาราณสี
เศรษฐีมีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ มีบุตรคน ๑ ชื่อมิตตวินทุกะ มารดาบิดาของ
มิตตวินทุกะ เป็นพระโสดาบัน. แต่มิตตวินทุกะเป็นคนทุศีลไม่มีศรัทธา.

ต่อมาเมื่อบิดาตายแล้วมารดาตรวจตราดูแลทรัพย์สมบัติ วันหนึ่ง
กล่าวกะเขาว่า ลูกรัก ความเป็นมนุษย์เป็นของที่ได้ยาก เจ้าก็ได้แล้ว
เจ้าจงให้ทานรักษาศีล กระทำอุโบสถกรรม ฟังธรรมเถิด มิตตวินทุกะ
กล่าวว่า แม่ ทานเป็นต้นไม่เป็นประโยชน์แก่นั่น แม่อย่าได้กล่าวอะไร ๆ
กะฉัน ฉันจะไปตามยถากรรม ถึงแม่เขาจะกล่าวอยู่อย่างนี้ วันหนึ่ง
เป็นวันบูรณมิกุโบสถ มารดาได้กล่าวกะเขาว่า ลูกรักวันนี้เป็นวัน
อภิสิทธิ์สมัยมหาอุโบสถ วันนี้เจ้าจงสมาทานอุโบสถ ไปวิหารฟังธรรม
อยู่ตลอดคืนแล้วจงมา แม่จะให้ทรัพย์แก่เจ้าพันหนึ่ง เขารับคำว่า ดีแล้ว
สมาทานอุโบสถเพราะอยากได้ทรัพย์ พอบริโภคน้ำอาหารเช้าแล้วไปวิหาร
อยู่ที่วิหารตลอดวัน แล้วนอนหลับอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งตลอดคืน โดยอาการ
ที่บทรแห่งธรรมแม้บท ๑ ก็ไม่กระทบ วันรุ่งขึ้นเขาล้างหน้าไปนั่งอยู่
ที่เรือนแต่เช้าทีเดียว.

ฝ่ายมารดาของเขาคิดว่า วันนี้ลูกของเราพึงธรรมแล้ว จักพา
พระเถระผู้ธรรมกถึกมาแต่เช้าทีเดียว จึงตกแต่งข้าวยาकुเป็นต้น แล้ว
ปูลาดอาสนะไว้คอยทำอยู่ ครั้นเห็นเขามาคนเดียว จึงถามว่า ลูกรัก
เจ้าไม่ได้นำพระธรรมกถึกมาหรือ? เมื่อเขากล่าวว่า ฉันไม่ต้องการ
พระธรรมกถึก จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นลูกจงดื่มข้าวยาकुเถิด เขากล่าวว่า
แม่รับว่าจะให้ทรัพย์ปันหนึ่งแก่ฉัน แม่จะให้ทรัพย์แก่ฉันก่อน ฉันจัก
ดื่มภายหลัง มารดากล่าวว่า ดื่มเถิดลูกรัก แล้วแม่จักให้ทีหลัง
เขากล่าวว่า ฉันต้องได้รับทรัพย์ก่อนจึงจะดื่ม ถ้าค้ำบนั้น มารดาได้
เอาห่อทรัพย์ปันหนึ่งวางไว้ต่อหน้าเขา เขาดื่มข้าวยาकुแล้วถือเอาห่อ
ทรัพย์ปันหนึ่งไปทำการค้าขาย ในไม่ช้านักก็เกิดทรัพย์ขึ้นถึงแสน
สองหมื่น. ถ้าค้ำบนั้น เขาได้มีความคิดดังนี้ว่า เราจักต่อเรือทำการ
ค้าขาย ครั้นเขาต่อเรือแล้วได้กล่าวกะมารดาว่า แม่ ฉันจักทำการ
ค้าขายทางเรือ ครั้งนั้น มารดาได้ห้ามเขาว่า ลูกรัก เจ้าเป็นลูกคนเดียว
ของแม่ แม้ในเรือนนี้ก็มิมีทรัพย์อยู่มาก ทะเลมิโทษไม่น้อยเจ้าอย่าไป
เลย เขากล่าวว่า ฉันจักไปให้ได้ แม่ไม่มีอำนาจที่จะห้ามฉัน แม้เมื่อ
มารดากล่าวว่า ลูกรัก แม่ต้องห้ามเจ้า แล้วจับมือเอาไว้ ก็สลัดมือผลัก
มารดาให้ล้มลง แล้วข้ามไปลงเรือแล่นไปในทะเล.

ครั้นถึงวันที่ ๗ เรือได้หยุดนิ่งอยู่บนหลังน้ำกลางทะเล เพราะ
มิตตวินทุกะเป็นเหตุ สลากกาลกัณณิที่แจกไปได้ตกในมือของมิตต-

วินทุกะคนเดียวถึงสามครั้ง ครั้งนั้น พวกที่ไปด้วยกันได้ผูกแพให้เขา แล้วโยนเขาลงทะเล โดยที่คิดเห็นร่วมกันว่า คนเป็นจำนวนมากอย่ามา พินาศเสีย เพราะอาศัยนายमितตวินทุกะนี้คนเดียวเลย ทันใดนั้นเรือได้ แล่นไปในมหาสมุทรโดยเร็ว มิตตวินทุกะนอนไปในแพลอยไปถึงเกาะ น้อยแห่งหนึ่ง บนเกาะน้อยนั้นเขาได้พบนางชนี คือนางเวมานิกเปรต ๔ นาง อยู่ในวิมานแก้วพลีต นางเปรตเหล่านั้นสวยทุกซ์ ๗ วัน สวยสุข ๗ วัน มิตตวินทุกะได้สวยทิพยสมบัติอยู่กับนางเปรตเหล่านั้น ๗ วันในสาระสุข ครั้นถึงวาระที่จะเปลี่ยนไปทนทุกซ์ นางทั้ง ๒ ได้ ตั้งว่า นาย พวกฉันจักมาในวันที่ ๗ ท่านอย่ากระสันไปเลย จงอยู่ใน ที่นี้จนกว่าพวกฉันจะมา ดังนี้แล้วพากันไป มิตตวินทุกะเป็นคนตกอยู่ใน อำนาจของตัณหา ลงนอนบนแพนั้นลอยไปตามหลังสมุทรอีก ถึง เกาะน้อยอีกแห่งหนึ่ง ได้พบนางเปรต ๘ นาง ในวิมานเงินบนเกาะนั้น ได้พบนางเปรต ๑๖ นาง ในวิมานแก้วมณีบนเกาะอีกแห่งหนึ่ง ได้พบ นางเปรต ๓๒ นาง ในวิมานทองบนเกาะอีกแห่งหนึ่ง โดยอุบายนี้แหละ ได้สวยทิพยสมบัติ อยู่กับนางเปรตเหล่านั้นทุก ๆ เกาะ ดังกล่าวแล้ว เมื่อถึงเวลาที่นางเปรตแม่เหล่านั้นไปทนทุกซ์ ได้นอนบนหลังแพลอย ไปตามห้วงสมุทรอีก ได้พบเมือง ๆ หนึ่งมีกำแพงล้อมรอบ มีประตู ๔ ด้าน ได้ยินว่าที่นี่เป็นอุสสทนรกเป็นที่สวยกรรมกรรมของเหล่าสัตว์ นรกเป็นจำนวนมาก แต่ได้ปรากฏแก่मितตวินทุกะเหมือนเป็นเมืองที่

ประดับตกแต่งไว้ เขาคิดว่า เราจักเข้าไปเป็นพระราชาในเมืองนี้ แล้วเข้าไปได้เห็นสัตว์นรกตน ๑ ทูนจักรกรดหมุนเผาผลาญอยู่บนศิระษะ ขณะนั้นจักรกรดบนศิระษะสัตว์นรกนั้น ได้ปรากฏแก่มิตตวินทูกะเป็นเหมือนดอกบัว เครื่องจองจำ ๕ ประการที่อก ปรากฏเหมือนเป็นสังวาลย์ เครื่องประดับทรวง โลหิตที่ไหลจากศิระษะเหมือนเป็นจันทน์แดงที่ชะโลมทาเสียงกรวยครางเหมือนเป็นเสียงเพลงขับที่ไพเราะ มิตตวินทูกะเข้าไปใกล้สัตว์นรกนั้น แล้วกล่าวขอว่า ข้าแต่บุรุษผู้เจริญ ท่านได้ทัดทรงดอกบัวมานานแล้ว จงได้แก่ข้าพเจ้าเถิด สัตว์นรกก้าวว่า แน่สหาย นี้ไม่ใช่ดอกบัวมันคือจักรกรด มิตตวินทูกะกล่าวว่า ท่านพูดอย่างนี้เพราะไม่อยากจะให้แก่เรา สัตว์นรกรคิดว่ บาปของเราคงสิ้นแล้ว แม้บุรุษผู้นี้ก็คงจะทุบตีมารดามาแล้วเหมือนเรา เราจักให้จักรกรดแก่มัน ครานั้นสัตว์นรกรได้กล่าวแก่มิตตวินทูกะว่า มาเถิดท่านผู้เจริญ ท่านจงรับดอกบัวนี้เถิด แล้วขว้างจักรกรดไปบนศิระษะของมิตตวินทูกะ จักกรดได้ตกลงพัดผันบนศิระษะเขาขณะนั้น มิตตวินทูกะจึงรู้ว่าดอกบัวนั้นคือจักรกรด ได้รับทุกขเวทนาเป็นกำลัง คร่ำครวญว่า ท่านจงเอวจักรกรดของท่านไปเถิด ๆ สัตว์นรกตนนั้นได้หายไปแล้ว.

ครานั้น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดา พร้อมด้วยด้วยบริวารใหญ่เที่ยวจาริกไปในอุสสทนรกได้ไปถึงที่นั้น มิตตวินทูกะแลเห็นรุกขเทวดา เมื่อจะถามว่า ข้าแต่เทวราชเจ้าจักรนีลงบดศิระษะ

ประหนึ่งว่าจะทำให้เหล็กเหมือนเม็ล็ดงา ข้าพเจ้าได้กระทำบาปอะไรไว้หนอ ดังนี้ จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

เมืองนี้มีประตู่ ๔ ประตู่. มีกำแพงมั่นคง

ล้วนแล้วไปด้วยเหล็กแดง ข้าพเจ้าถูกล้อมไว้

ด้วยกำแพง ข้าพเจ้าได้ทำบาปอะไรไว้.

ประตู่ทั้งหมดจึงปิดแน่น ข้าพเจ้าถูกขัง

เหมือนนก ข้าแต่เทวดา เหตุเป็นมาอย่างไร

ข้าพเจ้าจึงถูกจักรกรดพัดตีรณะ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทพฺพปาการํ คือมีกำแพงมั่นคง บาลีว่า ทพฺพโตรณํ ดังนี้ก็มี ความว่า มีประตู่มั่นคง. บทว่า โอรุทฺธปฺปฺภี รุทฺธสุมิ ความว่า ข้าพเจ้าถูกล้อมด้วยกำแพงโดยรอบ ดัดขังอยู่ข้างในสถานที่สำหรับหนีไปไม่ปรากฏ. บทว่า ก็ ปาปํ ปกคํ ความว่า ข้าพเจ้าได้ทำบาปอะไรไว้หนอ. บทว่า อปีหิตา เท่ากับ อภิตา แปลว่า อันเขาปิดไว้แล้ว. บทว่า ยถา ทิโฆ คือเหมือน นกที่ถูกขังไว้ในกรง. บทว่า กิมา ธิกรณํ ความว่า มูลเหตุเป็นอย่างไร ? คือมูลเหตุเป็นอย่างไร ? บทว่า จกุกาณินฺหโต คือถูก จักรกรดพัดผันแล้ว.

ลำดับนั้น เทวราชเมื่อจะบอกเหตุแก่เขา จึงได้กล่าวคาถา ๖

คาถาว่า :-

ท่านได้ทรัพย์มากมายแสนสองหมื่นแล้ว
ยังไม่เชื่อคำของญาติผู้เอ็นดู.

ท่านเล่นเรือไปสู่สมุทรอันอาจทำให้
เรือโอดขึ้นได้ เงินศากรที่มีสิทธิ์น้อย ได้
ประสบนางเวมานิกเปรต ๔ นาง จาก ๔ นาง
เป็น ๘ นาง จาก ๘ นาง เป็น ๑๖ นาง.

ถึงจะได้ประสบนางเวมานิกเปรตจาก ๑๖
นาง เป็น ๓๒ นาง ก็ยังปรารถน้ายิ่งไปกว่านั้น
จึงได้ประสพจักรนี้ จักรกรดย่อมพัดพันบน
ศีรษะของคนผู้ถูกความอยากครอบงำ.

ความอยากเป็นของสูงใหญ่ไพศาล ยาก
ที่จะให้เต็ม มักให้ถึงความวิบัติ ชนเหล่าใด
ยอมยินดีไปตามความอยาก ชนเหล่านั้นยอม
เป็นผู้ทรงจักรกรดไว้.

ชนเหล่าใดละสิ่งของที่มีมากเสียด้วย

ไม่พิจารณาหนทางด้วย แล้วไม่คิดอ่านเหตุ
การณ์นั้นให้ต้องแท้ ชนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้
ทรงจักรกรดไว้.

ผู้ใดพึงเพ่งพินิจถึงการงานและโภคะอัน

ไปบุญลย์ ไม่ชองเสพความอยากอันประกอบ

ด้วยความฉิบหาย ทำตามถ้อยคำของผู้เอ็นดู

ทั้งหลาย ผู้เช่นนั้น จะไม่ถูกจักรกรดพัดผัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลพฺฐา สตฺสหฺสฺสฺสานิ อติเรกานิ**

วีสติ ความว่า ท่านทำอุโบสถได้รับทรัพย์พันหนึ่งจากสำนักของมารดา

เมื่อทำการค้าขายจึงได้ทรัพย์ คือที่เป็นทุนพันหนึ่งและทรัพย์ที่เป็นกำไร

ตั้งหนึ่งแสนสองหมื่นแล้ว. ด้วยบทว่า **นาคฺริ นี** เทวราช

แสดงไว้ว่า ท่านไม่ยินดีด้วยทรัพย์นั้น เล่นเรือไปสู่สมุทรแม้ถูกมารดา

กล่าวถึงโทษในสมุทรแล้วห้ามอยู่ ก็ยังไม่เชื่อคำเตือนโดยชอบของญาติ

ผู้เอ็นดูกลับทำร้ายมารดาผู้โศกอาบั้น แล้วฉวยโอกาสหนีออกไป. บทว่า

ลฺงฺฆิ คืออันสามารถทำให้เรือโผล่ขึ้นได้. บทว่า **ปฺกฺขนฺทิ** เท่ากับ

ปฺกฺขนฺโตติ แปลว่า ท่านเป็นผู้เล่นเรือไปแล้ว. บทว่า **อปฺปฺลิตฺทฺธิกั**

คือที่มีสิทธิน้อย มากด้วยความพินาศ. บทว่า **จตุพฺภิ อฏฺฐ** เป็นต้น

ความว่า ครั้นเรือหยุดนิ่งแล้วเพราะอาศัยท่านเป็นเหตุ แม้ถูกพวกที่
ไปด้วยกันผูกแพให้แล้วโยนลงทะเล ท่านยังได้หญิง ๔ คน ในวิมาน
แก้วพลีก เพราะอานิสงส์แห่งอุโบสถกรรมที่ท่านได้กระทำในวันหนึ่ง
เพราะอาศัยมารดา ต่อจากนั้นก็ได้อีกหญิงอีก ๘ คน ในวิมานเงิน
๖ คน ในวิมานแก้วมณี และ ๓๒ คน ในวิมานทอง. บทว่า **อติจัญ**
จกุกมาสโท ความว่า ถึงกระนั้น ท่านก็ยังไม่นินดีด้วยปัจจัยตามที่ได้ เชื่อว่า
เป็นผู้ปรารถนามากเกินไป เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยความปรารถนา
เกินความจำเป็น กล่าวคือ ความอยากยิ่งอันเป็นเครื่องเกินเลยสิ่งที่ตน
ได้มาแล้ว ๆ อย่างนี้ว่า เราจักได้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ในสิ่งนี้ ดังนี้จักว่าเป็น
บุคคลเลวทราม เพราะความที่อุโบสถกรรมนั้นสิ้นแล้ว จึงได้ผ่านพ้น
หญิง ๓๒ คน แล้วมาสู่ปรตคนครนี้ เพราะวิบากแห่งอุกศลกรรมคือการ
ทำร้ายมารดานั้น จึงได้ประสบจักรนี้ บาลีว่า **อตุริจัญ** ดังนี้ก็มี ความว่า
ปรารถนาอยู่ในสิ่งนี้บ้างสิ่งนั้นบ้าง บาลีว่า **อตุริจญา** ดังนี้ก็มี ความว่า
เพราะปรารถนาเกินเลยไป. บทว่า **ภมติ** ความว่า บัดนี้ จักรนี้บด
ศิระของท่านนั้นอยู่ เชื่อว่า พัดผันบนศิระของคนที่ถูกความอยาก
ครอบงำแล้ว คุจจักรของนายช่างหม้อฉะนั้น. บทคาถาว่า **เย จ ตั**
อนุชิขุณฺนติ ความว่า ขึ้นชื่อว่าความอยากนั้น เมื่อแผ่ไปย่อมเป็น
ของสูงใหญ่ไพศาล ยากที่จะเต็มได้คุจทะเล เชื่อว่า มักให้ถึงความวิบัติ
เพราะความปรารถนาอันเป็นเครื่องปรารถนาอารมณ์นั้น ๆ ในบรรดา
อารมณ์มีรูปเป็นต้น ชนเหล่าใดย่อมยินดีไปตามความอยากเห็นปานนี้

นั่น คือเป็นผู้กำหนดยินดีติดอยู่บ่อย ๆ. บทว่า **เต โหนติ จกฺกชาริโน** ความว่า ชนเหล่านั้นไปอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมทรงไว้ซึ่งจักรกรด. บทว่า **พหุภณฺฑํ** คือละทรัพย์เป็นอันมาก อันเป็นของมารดาบิดา. บทว่า **มคฺคํ** ความว่า ชนแม้เหล่าอื่นเหล่าใดไม่มีใครครวญ คือไม่คิดอ่าน เหตุการณ์นั้นให้ต้องแท้ เหมือนท่านไม่พิจารณาหนทางสมุทรอันมี สิทธิน้อยที่ตนจะต้องไปแล้วเดินทางไป ชนเหล่านั้นเป็นผู้ตกอยู่ใน อำนาจของความอยาก ละทรัพย์แล้วไม่พิจารณาทางที่จะไป แล้วดำเนิน ไป ย่อมเป็นผู้ทรงจักรไว้เหมือนท่าน บทว่า **กมฺมํ สเมกฺขเขยฺย** ความว่า เพราะเหตุนั้น บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงเพ่งพินิจ คือพึงพิจารณา ถึงกิจการงานที่ตนจะต้องทำว่ามีโทษหรือไม่หนอ. บทว่า **วิปุลญฺจ โภคํ** คือพึงเพ่งพินิจแม้มองแห่งทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรมของตน. บทว่า **นาตีวเตยฺย** ความว่า บุคคลผู้เช่นนั้นจะไม่ถูกจักรนี้พัดผันคือทับยี่ บาลีว่า **นาตีวตฺเตติ** ดังนี้ก็มี ความว่า ย่อมไม่ทับยี่.

มิตตวินทุกะได้ฟังดังนั้นแล้วคิดว่า เทวบุตรนี้รู้กรรมที่เราทำไว้ โดยต้องแท้ เทวบุตรนี้คงจะรู้กำหนดกาลที่เราจะหมกไหม้อยู่ เราจะถามท่านดู ดังนี้แล้ว จึงได้กล่าวคาถาที่ ๕ ว่า :-

ข้าแต่ท่านผู้นำบูชา จักรกรดจักตั้งอยู่

บนศีรษะของข้าพเจ้านานสักเท่าไรหนอ จะ

สักที่พันปี ข้าพเจ้าขอลถามความนั้น ขอท่านได้

โปรดบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะบอกแก่มิตตวินทุกะนั้น จึงได้
กล่าวคาถาที่ ๑๐ ว่า :-

ดูก่อนมิตตวินทุกะ ท่านจงฟังเรา ท่าน

จะต้องทนทุกข์ทรมานไปอีกนาน จักรกรดจะ

พัดผันอยู่บนศีรษะของท่าน เมื่อท่านยังมีชีวิต

อยู่จะพ้นไปไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อติสโร มีวินิจฉัยว่า ชื่อว่า

อติสโร เพราะอรรถว่า อติสริ ดังนี้ บ้างเพราะอรรถว่า อติสริสฺสติ

ดังนี้บ้าง. บทว่า อจฺจสโร เป็นไวพจน์ของบทว่า อติสโร นั้นนั่นเอง.

ข้อนี้มีอธิบายว่า ดูก่อนมิตตวินทุกะผู้เจริญ ท่านจงฟังคำของเรา
ก็ท่านชื่อว่าจะต้องทนทุกข์ทรมานไปสิ้นกาลนาน เพราะความที่แห่ง
กรรมอันทารุณยิ่ง เป็นกรรมอันท่านกระทำแล้ว อนึ่ง ท่านจะต้อง
ทนทุกข์ทรมานไปสิ้นกาลนาน เพราะวิบากแห่งกรรมนั้นใคร ๆ ไม่
สามารถจะบอกให้รู้ได้ด้วยการนับเป็นปี และเพราะท่านจักต้องทนคือ
จักต้องถึงวิบากทุกข์อันใหญ่ยิ่งซึ่งหาประมาณมิได้ เพราะเหตุนั้น เราจึง
ไม่สามารถที่จะบอกแก่ท่านได้ว่าท่านนี้พันปี เท่านี้แสนปี ดังนี้.

บทว่า สิริสุมิมาวิทธี ความว่า ก็จักรกรคนี่ได้พัดผัน คือ
หมุนไปอยู่บนศีรษะของท่านคุณจักรของนายช่างหม้อฉะนั้น. บทว่า
น ตวั ชีวั ปโมกฺขลลิตี ความว่า ทรายใดที่วิบากกรรมของท่านยัง
ไม่สิ้นไปทรายนั้นเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ จักผันจักรกรคนั้นไปไม่ได้
แต่เมื่อวิบากกรรมสิ้นไปแล้ว ท่านก็จักละจักรกรคนี่ไปตามยถากรรม.

ครั้นเทวบุตรกล่าวคาถานี้แล้ว ก็ได้ไปเทพวิมานของตน ส่วน
มิตตวินทุกะ ก็ได้ดำเนินไปสู่ทุกขัใหญ่.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก มิตตวินทุกะในครั้งนั้น ได้มาเป็นภิกษุว่ายากรูปนี้ในบัดนี้ ส่วน
เทวราชในครั้งนั้น คือเราตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาจุทวารชาดกที่ ๑

๒. กัณหาชดก

ว่าด้วยขอพร

[๑๓๒๘] บุรุษนี้ดำจริงหนอ บริโภคโภชนะก็ดำ
อยู่ในภูมิประเทศก็ดำ เราไม่ชอบใจเลย.

[๑๓๓๐] คนประกอบด้วยตบะไม่เชื่อว่าคนดำเพราะ
คนที่มีแก่นในภายใน เชื่อว่าเป็นพราหมณ์ บาป
กรรมมีอยู่ในคนใด คนนั้นแหละเชื่อว่าเป็นคน
ดำ นะท้าวสุชัมบดี.

[๑๓๓๑] ข้าแต่พราหมณ์ คำนั้นท่านกล่าวดีแล้ว
เป็นสุภาษิตอันสมควร ข้าพเจ้าจะให้พรท่าน
ตามแต่ใจท่านปรารถนาเถิด.

[๑๓๓๒] ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวง
ถ้าจะโปรดประทานพรแก่ข้าพระองค์ ข้าพระ
องค์ปรารถนาให้ความประพฤติของตน อย่าให้
มีความโกรธ อย่าให้มีโทษ อย่าให้มีความ

โลก อย่าให้มีความสึเนหา ขอได้ทรงโปรด
ประทานพร ๔ ประการนี้แก่ข้าพระองค์เถิด.

[๑๓๓๓] ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่านเห็นโทษใน
ความโกรธ ในโทสะ ในโลภะ และในสึเนหา
เป็นอย่างไรหรือ ข้าพเจ้าขอลถามความนั้น ขอ
ท่านจงบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด.

[๑๓๓๔] ความโกรธเกิดแต่ความไม่อดทน ที่แรก
เป็นของน้อย แก่ภายหลังเป็นของมาก ย่อม
เจริญขึ้นโดยลำดับ ความโกรธมักทำความ
เกี่ยวข้อง มีความคับแค้นมาก เพราะฉะนั้น
ข้าพเจ้าจึงไม่ชอบใจความโกรธ.

[๑๓๓๕] วาจาของผู้ประกอบด้วยโทสะ เป็น
วาจาหยาบคาย ถัดจากนั้นก็เกิดปรัมมาส ถูก
ต้องกัน ต่อจากนั้นก็ชกต่อยกันด้วยมือ ต่อไป
จับท่อนไม้เข้าทุบตีกัน จนถึงจับศัสตราเข้า
ฟันแทงกันเป็นที่สุด โทสะเกิดแต่ความโกรธ
เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงไม่ชอบใจโทสะ.

[๑๓๓๖] ความโลภก่อให้เกิดอาการหยาบ เป็น
เหตุให้เที่ยวปล้นขโมยเอาสิ่งของเขา แสดงของ
ปลอมเปลี่ยนเอาของคนอื่น ประกอบอุบาย
ล่อลวง บาปกรรมทั้งหลายนี้มีอยู่ในโลภกรรม
เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ชอบใจโลภ

[๑๓๓๗] กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย เป็นเครื่อง
สำเร็จได้ด้วยใจ ถูกติเหนาะผูกมัดเข้าอีกด้วย
แล้ว ถ้านอนเนืองอยู่เป็นอันมาก มักทำให้
บุคคลเดือดร้อนยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า
จึงไม่ชอบใจติเหนาะ.

[๑๓๓๘] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ คำนั้นท่านกล่าว
แล้ว เป็นสุภาสิตอันสมควร ข้าพเจ้าจะให้
พรแก่ท่าน ตามแต่ใจท่านปรารถนาเถิด.

[๑๓๓๙] ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้ง-
ปวง ถ้าจะโปรดประทานพรแก่ข้าพระองค์ ขอ
อาพาธทั้งหลายอันเป็นของร้ายแรง ซึ่งจะทำ
อันตรายแก่ตบะกรรมได้ อย่าพึงเกิดขึ้นแก่

ข้าพระองค์ผู้อยู่ในป่า ซึ่งอยู่แต่ผู้เดียวเป็น
นิตย.

[๑๓๔๐] ดูก่อนท่านพราหมณ์ คำนั้นท่านกล่าว
ดีแล้ว เป็นสุภาษิตอันสมควร ข้าพเจ้าจะให้
พรแก่ท่าน ตามแต่ใจท่านปรารถนาเถิด.

[๑๓๔๑] ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวง
ถ้าจะโปรดประทานพรแก่ข้าพระองค์ ขอให้
หรือร่างกายของข้าพระองค์ อย่าเข้าไปกระทบ
กระทั่งใคร ๆ ในกาลไหน ๆ เลย ขอให้ทรง
โปรดประทานพรนี้เถิด.

จบ กัณหาชาดกที่ ๒

อรรถกถากัณหาชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อเสด็จเข้าไปอาศัยพระนครกบิลพัสดุ์ ประทับอยู่
ณ นิโครธาราม ทรงปรารภความขี้มขี้ม จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า
กณฺโถ วตยํ ปุริโส ดังนี้.

ได้ยินว่า ครานั้น เวลาเย็นพระศาสดาแวดล้อมไปด้วยภิกษุ
สงฆ์ เสด็จพุทธดำเนินไปตามบริเวณวิหารนิโครธาราม ได้ทรงขี้มขี้ม

ณ ประเทศแห่งหนึ่ง พระอานนทเถระจึงคิดว่า อะไรหนอแลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พระผู้มีพระภาคทรงยิ้มแย้ม พระตถาคตทั้งหลายจะทรง ยิ้มแย้มโดยไม่มีเหตุ หามิได้ เราจักทูลถามก่อน แล้วประคองอัชฌิ ทูลถามเหตุที่ทรงยิ้มแย้ม. ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสเหตุที่ทรงยิ้มแย้ม แก่พระอานนทเถระว่า คุณก่อนอานนท์ เรื่องเคยมีมาแล้ว มีภยัตถน หนึ่งชื่อว่า กัณหา ท่านอยู่ในภูมิประเทศนี้ เป็นผู้ได้มาน และรั นรมย์อยู่ในมาน ด้วยเดชแห่งศีลของท่าน บันดาลให้ภพของท้าวสักก เทวราชหวั่นไหว ดังนี้ โดยที่เรื่องนั้นไม่มีปรากฏ พระเถระจึงทูลอา ราธนาให้ตรัสเรื่องราว พระองค์ได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดัง ต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระนคร พาราณสี. มีพราหมณ์คน ๑ มีสมบัติ ๘๐ โกฎิ ไม่มีบุตร ได้สมาทาน ศีล ปราธนาบุตร พระโพธิสัตว์บังเกิดในครรภ์นางพราหมณีภรรยา ของพราหมณ์นั้น ในวันตั้งชื่อพระโพธิสัตว์ ญาติทั้งหลายได้ตั้งชื่อให้ ว่า กัณหุมาร เพราะมีผิวดำ กัณหุมารนั้นเมื่อมีอายุได้ ๑๖ ปี มี รูปงดงามดังรูปที่ทำด้วยแก้วมณี บิดาส่งไปเรียนศิลปะในเมืองตักกศิลา ครั้นเรียนสำเร็จแล้วก็กลับมา ครั้งนั้น บิดาให้เขาแต่งงานกับภรรยาที่ สมควรกัน กาลต่อมา เมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว เขาได้เป็นใหญ่ ปกครองทรัพย์สมบัติทั้งหมด.

อยู่มาวันหนึ่ง กัณ्हกุมารได้ตรวจตราเรือนคลังรัตนะทั้งหลาย แล้วขึ้นนั่งท่ามกลางบัลลังก์ ให้นำบัญชีที่เป็นแผ่นทองมา เห็นอักษรที่ญาติก่อน ๆ จดจารึกไว้ในแผ่นทองว่า ทรัพย์เท่านี้ ญาติคนโน้นให้เกิดขึ้น ทรัพย์เท่านี้ญาติคนโน้นให้เกิดขึ้น จึงคิดว่า ผู้ที่ทำทรัพย์นี้ให้เกิดขึ้นไม่ปรากฏตายไปหมดแล้ว ปรากฏอยู่แต่ทรัพย์อย่างเดียว ผู้ที่ถือเอาทรัพย์นี้ไปด้วย แม้คนหนึ่งก็มีได้มี ความจริงไม่มีใครอาจขึ้นเอาห่อทรัพย์ติดไปปรโลกได้เลย ทรัพย์เป็นของไม่มีสาระ เพราะจะต้องสาธาระด้วยภัย ๕ ประการ คือ ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย อภัยพิทายาทภัย. การให้ทรัพย์เป็นทาน เป็นสาระ ร่างกายไม่เป็นสาระ เพราะจะต้องสาธาระด้วยโรคมามากมาย คนทำความดีมีกราบไหว้ท่านผู้มีศีลเป็นต้น เป็นสาระ, ชีวิตไม่เป็นสาระ เพราะไม่เที่ยงแท้แน่นอน การประกอบความเพียรเจริญวิปัสสนาด้วยสามารถไตรลักษณ์ เป็นสาระ เพราะฉะนั้น เราจักให้ทาน เพื่อถือเอาสาระจากโภคะที่ไม่เป็นสาระ. คิดดังนี้แล้ว จึงลุกออกจากอาสนะไปเฝ้าพระราชา แล้วถวายบังคมลา พระราชามาบำเพ็ญทานเป็นการใหญ่ เมื่อบำเพ็ญทานได้ ๗ วัน เขาเห็นทรัพย์มิได้หมดสิ้นไป จึงคิดว่า ประโยชน์อะไรด้วยทรัพย์สำหรับเรา ขณะที่ยังไม่ถูกชราครอบงำนี้ เราจักบวชทำอภิญญาและสมาบัติให้เกิด แล้วจักมีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า คิดดังนี้แล้วก็ให้เปิดประเรือนทุกประตู ประกาศว่า สิ่งของทั้งหมดเราได้ให้แล้ว ผู้มีความต้องการจงนำไปเถิด เขาเกลียดชังสมบัติเหมือนของโสโครก ละวัตถุคาม

เสียด เมื่อมหาชนกำลังร้องไห้คร่ำครวญถึงอยู่ เขาได้ออกจากเมือง เข้า
หิมวันตประเทศบวชเป็นฤาษี เทียวแลดูภูมิภาคนำรึนรมย์เพื่อเป็นที่
อยู่ของตน ได้มาถึงที่ที่ตลาคตยืนอยู่ตรงนี้ คิดว่า เราจักอยู่ในที่นี่
ดังนี้แล้วจึงอธิษฐานเอาต้นอินทวารุณพฤกษ์ต้นหนึ่งเป็นที่อยู่ที่กิน อยู่
ณ โคนต้นไม้ นั้น ได้ละเสนาสนะภายในบ้านเสียด ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร
ไม่สร้างบรรณศาลา ถือการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตรบ้าง ถือการอยู่ที่แจ้ง
เป็นวัตรบ้าง ถือการไม่นอนเป็นวัตรบ้าง ถ้าจะนอนก็นอนบนพื้นดิน
เท่านั้น คือการใช้พื้นเป็นดังสาก ใช้พื้นเดียวอย่างเดียว เคี้ยวกินแต่
ของที่ไม่สุกด้วยไฟ ไม่เคี้ยวกินของอะไร ๆ ที่มีเกลบหุ้ม บริโภคอาหาร
วันละครั้งเท่านั้นยับยั้งอยู่เหนือแผ่นดิน ทำตนเสมอด้วย ดิน น้ำ ไฟ
ลม สมทานธุคงคคุณมีประมาณเท่านี้อยู่ ได้ยินว่า ในชาดกนี้ พระ-
โพธิสัตว์เป็นผู้มักน้อยอย่างยิ่ง ต่อมาไม่นานนักท่านก็ได้อภิญญาและ
สมาบัติ เล่นฉานเปลิดเพลินอยู่ ณ ที่นั้น แม้ต้องการผลอาหารก็ไม่ไป
ที่อื่น เมื่อต้นไม้ผลิผลก็กินผล เมื่อผลิดอกก็กินดอก เมื่อมีใบก็กินใบ
เมื่อใบไม้ไม่มีก็กินเสกต์ไม้ ท่านเป็นผู้สันโดษอย่างยิ่งถึงเพียงนี้ อยู่
ในสถานที่นั้นนาน เวลาเช้าวันหนึ่งท่านเก็บผลไม้สุก เมื่อจะเก็บก็มีได้มี
ความโลภเที่ยวเก็บในที่อื่น คงนั่งอยู่ที่เดิมนั้นแหละ เขยิบมือไปเก็บ
ผลไม้ที่พอมือถึง บรรดาผลไม้เหล่านั้น ท่านก็มีได้เลือกว่าชอบใจหรือ
ไม่ชอบใจ แล้วแต่ถึงมือก็เก็บเอามา ด้วยเดชแห่งศีลของท่านซึ่งสันโดษ

อย่างยิ่งเพียงนี้ ปันทุกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวสักกเทวราชได้แสดงอาการร้อนผิปกติ.

ได้ยินว่า อาสนะนั้น จะร้อนขึ้นด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ท้าวสักกะสิ้นอายุ ๑ จะสิ้นบุญ ๑ มีสัตว์ผู้มีอานุภาพใหญ่อื่นปรารถนาที่นั่น ๑ ด้วยเดชศีลของสมณพราหมณ์ที่มีฤทธิ์มากตั้งอยู่ในธรรม ๑.

ท้าวสักกเทวราชทรงรำพึงว่า ใครหนอที่ประสงค์จะให้เราเคลื่อนจากที่ แล้วได้ทอดพระเนตรเห็นกัณหาภิกษุกำลังเก็บผลไม้อยู่ในประเทศนี้ จึงทรงดำริว่า พระฤาษีนี้มีตบะกล้า ชนะอินทรีแล้วอย่างยิ่ง เราจักให้บันลือสีหนาทด้วยธรรมกถา ได้ฟังเหตุดีแล้วจักบำรุงให้อิมหน้าด้วยพร ทำต้นไม้ให้มีผลเป็นนิจสำหรับพระฤาษีนี้แล้วจักมาครั้นทรงดำริดังนี้แล้ว ก็เสด็จลงมาโดยเร็วด้วยอานุภาพใหญ่ ประทับยืนอยู่ที่โคนต้นไม้ ข้างหลังพระฤาษี เมื่อจะทดลองดูว่า เมื่อเรากล่าวโทษขึ้นแล้ว ท่านจักโกรธหรือไม่ จึงตรัสพระคาถาที่ ๑ ว่า :-

บุรุษนี้ดำจริงหนอ บริโภคโภชนะก็ดำ

อยู่ในภูมิประเทศก็ดำ เราไม่ชอบใจเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กณ्हี คือ มีสีดำ. บทว่า โภชนันได้แก่ โภชนะคือผลไม้.

กัณหาญีได้ฟังคำของท้าวสักกะแล้ว พิจารณาด้วยทิพยจักขุว่า
ใครหนอมาพูดกับเรา รู้ว่าเป็นท้าวสักกะ จึงกล่าวคาถาที่ ๒ โดยไม่
แลดูเลยว่า :-

คนประกอบด้วยตบะไม่ชื่อว่าคนดำ เพราะ
คนที่มิแก่นในภายใน ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ บาบ
กรรมมีอยู่ในคนใด คนนั้นแหละชื่อว่าเป็นคน
ดำ นะท้าวสุตชัยมบัติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตปตา คือ บุคคลไม่ชื่อว่า เป็น
คนดำเพราะมีตบะ. บทว่า อนุโตสโร ความว่า เพราะว่าคนที่ประ-
กอบด้วยแก่นคือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะใน
ภายในเห็นปานนี้ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะมีบาปอันลอยแล้ว. บทว่า
ส เว ความว่า ส่วนบาปกรรมมีอยู่ในคนใด คนนั้นถึงจะเกิดในตระ-
กูลไหน ๆ ก็ตาม ถึงจะประกอบด้วยสี่แห่งสรีระอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม
ก็ชื่อว่า เป็นคนดำทั้งนั้น.

ครั้นพระฤาษีกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงจำแนกประเภทบาปกรรมที่
ทำให้สัตว์เหล่านี้เป็นคนดำโดยพิสดาร ตีเตียนบาปเหล่านั้นแม้ทั้งหมด
สรรเสริญคุณมีศีลเป็นต้น แสดงธรรมแก่ท้าวสักกะ ประคองว่าให้ดวง-
จันทร์ตั้งขึ้นในอากาศ ท้าวสักกะทรงสดับธรรมกถาของกัณหาญีแล้ว

มีความเบิกบาน เกิดความโสมนัส เมื่อจะนิมนต์พระมหาสัตว์ด้วยพร
ได้ตรัสพระคาถาที่ ๓ ว่า :-

ข้าแต่พราหมณ์ คำนั้นท่านกล่าวดีแล้ว

เป็นสุภายิตอันสมควร ข้าพเจ้าจะให้พรท่าน

ตามแต่ใจท่านปรารถนาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตสฺมี** เป็นต้น ความว่า คำนี้
ใด อันท่านผู้เป็นราวกะว่าเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้ากล่าวดีแล้ว คำนั้น
อันท่านกล่าวดีแล้ว เป็นสุภายิต ชื่อว่าสมควร เพราะเป็นคำที่สมควร
แก่ท่าน ท่านปรารถนาพรอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยใจ คือ พรใดอันท่าน
อยากได้แล้วปรารถนาแล้ว ข้าพเจ้าจะให้พรนั้นทั้งหมดแก่ท่าน.

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้ว คิดว่า ท้าวสักกะนี้เมื่อจะทดลอง
เราว่า เมื่อถูกกล่าวโทษของตนจักโกรธหรือไม่หนอ ? ได้สร้างติเตียน
ฉวีวรรณ โภชนะ และที่อยู่ของเรา บัดนี้รู้ว่าเราไม่โกรธ จึงมีจิตเลื่อมใส
แล้วให้พร เธอคงสำคัญเราว่าประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความเป็นใหญ่
ชั้นท้าวสักกะชั้นพรหมเป็นแน่ เราจะตัดความสงสัยของท้าวสักกะใน
เรื่องนั้นเสีย ควรจะรับพร ๔ ประการเหล่านี้ คืออย่าให้ความโกรธต่อ
ผู้อื่นเกิดขึ้นแก่เรา ๑ อย่าให้โทษต่อผู้อื่นเกิดขึ้นแก่เรา ๑ อย่าให้
ความโลภในสมบัติของผู้อื่นเกิดขึ้นแก่เรา ๑ อย่าให้สินหาในผู้อื่น

เกิดขึ้น ๑ เราพึงเป็นกลางอยู่เท่านั้น ๑ คิดดังนี้แล้ว เมื่อจะรับพร ๔ ประการ เพื่อจะตัดความสงสัยของท้าวสักกะ จึงกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวง

ถ้าจะโปรดประทานพระแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์
ปรารถนาให้ความประพฤติของตน อย่าให้
มีความโกรธ อย่าให้มีโทษ อย่าให้มีความ
โลภ อย่าให้มีความสเนหา ขอได้ทรงโปรด
ประทานพร ๔ ประการนี้แก่ข้าพระองค์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วรณฺจ เม อโท สกฺก ความว่า
ถ้าพระองค์จะโปรดประทานพระแก่ข้าพระองค์ไซ้. บทว่า สุนิกฺโกธํ
คืออย่าให้มีความโกรธด้วยดี ด้วยสามารถแห่งการไม่โกรธตอบ. บทว่า
สุนิทฺโถลํ คือ อย่าให้มีโทษด้วยดี ด้วยสามารถแห่งการไม่ประทุษ-
ร้ายตอบ. บทว่า นิลฺโลภํ คือ อย่าให้มีความโลภในสมบัติผู้อื่น. บทว่า
วฺตุตฺติมตฺตโน ความว่า ข้าพระองค์ปรารถนาให้ความประพฤติของตนมี
ภาวะอย่างนี้. บทว่า นิเสฺวนหํ ได้แก่ อย่าให้มีความสเนหา คือ ให้
ปราศจากความโลภ แม้ในของของตน คือ ในบุตรและธิดาทั้งหลาย
ซึ่งมีวิญญูณ หรือในทรัพย์มีข้าวเปลือกเป็นต้น ซึ่งไม่มีวิญญูณ.
บทว่า อภิกฺขฺขามิ ความว่า ข้าพระองค์ปรารถนาให้ความประพฤติของ

ตนประกอบด้วยองค์ ๔ ประการเห็นปานนี้. ด้วยบทว่า เอเต เม จตุโร
วเร นี้ พระมหาสัตว์กล่าวว่า ขอพระองค์ได้ทรงโปรดประทานพร ๔
ประการ มีอย่าให้มีความโกรธเป็นต้นเหล่านั้น แก่ข้าพระองค์เถิด.

ถามว่า ก็พระมหาสัตว์ไม่ทราบหรือว่า ใคร ๆ ไม่อาจรับพรใน
สำนักของท้าวสักกะ แล้วขจัดความโกรธเป็นต้นได้ด้วยพร.

ตอบว่า ไม่ทราบหามิได้ แต่ที่รับพรเพราะคิดว่า เมื่อท้าวสักกะ
ประทานพร การพูดว่า ข้าพเจ้าไม่รับไม่สมควร และเพื่อจะตัดความ
สงสัย ของท้าวสักกะนั้น จึงรับพร.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะทรงดำริว่า กัณหบัณฑิตเมื่อจะรับพร ก็
รับแต่พรที่หาโทษมิได้ทั้งนั้น เราจักถามถึงคุณและโทษในพรเหล่านี้กะ
พระฤาษীগ่อน ครานั้น เมื่อพระองค์จะถามพระฤาษี จึงตรัสพระคาถา
ที่ ๕ ว่า :-

ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่านเห็นโทษใน

ความโกรธ ในโทสะ ในโลภะ และในสินหา

เป็นอย่างไรหรือ ? ข้าพเจ้าขอถามความนั้น

ขอท่านจงบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด.

พึงทราบความแห่งเรื่องนั้นว่า ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่านเห็น
โทษในความโกรธ ในโทสะ ในโลภะ หรือในสินหาอย่างไรหรือหนอ ?

ข้าพเจ้าขอถามความนั้น ขอตานจงบอกแก่ข้าพเจ้าก่อนเถิด เพราะว่า
ข้าพเจ้าไม่ทราบถึงโทษในอกุศลธรรมนั้น

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวกะท้าวสักกะว่า ถ้าเช่นนั้น ท่าน
จงฟัง. ดังนี้แล้วกล่าวคาถา ๔ คาถาว่า :-

ความโกรธเกิดแต่ความไม่อดทน ที่แรก

เป็นของน้อย แต่ภายหลังเป็นของมาก ย่อม
เจริญขึ้นโดยลำดับ ความโกรธมักทำความ
เกี่ยวข้อง มีความคับแค้นมาก เพราะฉะนั้น
ข้าพระองค์จึงไม่ชอบใจความโกรธ.

วาจาของผู้ประกอบด้วยโทสะ เป็น

วาจาหยาบคาย ถัดจากนั้นก็เกิดปรามาส ถูก
ต้องกัน ต่อจากนั้นก็ชกต่อยกันด้วยมือ ต่อไป
ก็จับท่อนไม้เข้าทุบตีกัน จนถึงจับศาสตราเข้า
ฟันแทงกันเป็นที่สุด โทสะเกิดแต่ความโกรธ
เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงไม่ชอบใจโทสะ.

ความโลภก่อให้เกิดอาการหยาบ เป็น

เหตุให้เที่ยวปล้นขู่เอาสิ่งของเขา แสดงของ

ปลอมเปลี่ยนเอาของคนอื่น ประกอบอุบาย
ล่องลวง บาปกรรมทั้งหลายนี้มีอยู่ในโลภกรรม
เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ชอบใจโลก.

กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย เป็นเครื่อง
สำเร็จได้ด้วยใจ ถูกติเนหาผูกมัดเข้าอีกด้วย
แล้ว ถ้านอนเนื่องอยู่เป็นอันมาก มักทำให้
บุคคลเดือดร้อนยิ่งนัก เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า
จึงไม่ชอบใจติเนหา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อจนฺติโฆ ความว่า ความโกรธ
นั้น เกิดแต่ความไม่อดทนแห่งบุคคลผู้มีชาติไม่อดกลั้น ที่แรกก็เป็น
ของน้อย แต่ภายหลังเป็นของมาก ย่อมเจริญขึ้นโดยลำดับ ข้อที่ความ
โกรธนั้นเจริญขึ้น ฟังพรรณนาด้วยขันติวาทีชาดก และจุลลธรรม.
पालชาดก. อนึ่ง ในข้อนี้ ฟังเล่าเรื่องที่ติสสอำมาตย์ฆ่าชนทั้งหมด
ตั้งต้นแต่ภรรยาพร้อมด้วยบริวารชนแล้วฆ่าตัวตายในภายหลัง. บทว่า
อาสฺงฺกฺติ ความว่า ความโกรธมักทำความเกี่ยวข้อง คือ เกิดขึ้นแก่ผู้ใด
ย่อมทำให้ผู้นั้นเกี่ยวข้องพัวพัน และไม่ให้สละเรื่องนั้นไปได้ ต้องให้
กลับมาทำความชั่วร้ายมีการค่าเป็นต้น.

บทว่า พหุปายาโส ได้แก่ ประกอบด้วยความคับแค้น คือ
ความลำบาก กล่าวคือความทุกข์ทางกายและทางใจเป็นอันมาก จริงอยู่

เพราะอาศัยความโกรธเป็นเหตุ ชนทั้งหลายที่กระทำการล่วงเกินใน
พระอริยบุคคลเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งความโกรธ ย่อมเสวยทุกข์เป็น
อันมาก มีความเดือดร้อนเพราะถูกฆ่าและถูกจองจำเป็นต้น และมีการ
ถูกลงโทษด้วยเครื่องจองจำ ๕ อย่างเป็นอาทิ ทั้งในภพนี้และภพหน้า
เพราะเหตุนี้ ความโกรธ จึงชื่อ่ว่ามีความคับแค้นมาก. บทว่า ตสุมา
ความว่า เพราะความโกรธนั้นมีโทษมากมายดังกล่าวมานี้ ฉะนั้น
ข้าพเจ้าจึงไม่ชอบใจความโกรธ.

บทว่า ทุฏฐสุต เป็นต้น ความว่า แรกทีเดียววาจาหยาบคาย
ของบุคคลผู้โกรธ ด้วยโกรธอันมีความเดือดดาลเป็นลักษณะ แล้วต่อมา
จะประทุษร้ายด้วยโทสะอันมีความคิดร้ายต่อผู้อื่นเป็นลักษณะ. ย่อมเปล่ง
ออกมา ถัดจากวาจาที่เกิดปรามาสถูกต้องกันด้วยสามารถแห่งการจุกกัน
มาจุกกันไป ต่อจากนั้นก็ชกต่อยกันด้วยมือ ด้วยสามารถแห่งความ
พยายาม ต่อไปก็จับท่อนไม้เข้าที่ทุบตีกัน จนถึงจับศัสตราอันมีคมข้าง
เดียวหรือมีคมสองข้างเข้าฟันแทงกันเป็นที่สุด คือ ความสำเร็จแห่งการ
ฟันแทงด้วยศัสตรา เป็นที่สุดแห่งกิจของโทสะทุกอย่าง จริงอยู่ ใน
กาลใด บุคคลใช้ศัสตราฆ่าผู้อื่น ภายหลังจึงใช้ศัสตรานั้นนั่นแหละ
ฆ่าตัวเอง ในกาลนั้น โทสะย่อมถึงที่สุด.

บทว่า โทโส โกรธสมุฏฺฐาโน ความว่า เปรียบเหมือน
เปรียงหรือน้ำข้าวอันไม่เปรี้ยว แต่กลายเป็นของเปรี้ยวด้วยอำนาจแห่ง

ความแปรไป สิ่งที่เปรียบและไม่เปรียบทั้งสองนั้น แม้จะมีกำเนิดอย่างเดียวกัน ท่านก็เรียกต่างกัน ว่าเปรียบ ไม่เปรียบ ฉนฺได โทสะก็ฉนฺนนั้น เหมือนกัน เมื่อก่อนเป็นความโกรธ ต่อเมื่อแปรไปแล้วจึงเป็นความคิด ประทุษร้ายในภายหลัง สภาวะธรรมทั้งสองนั้น แม้จะมีกำเนิดอย่างเดียวกัน โดยความเป็นอกุศลมูลด้วยกัน ท่านก็เรียกต่างกันว่า ความโกรธ ความคิดประทุษร้าย เปรียบเหมือน สิ่งที่มีรสเปรี้ยวเกิดจากสิ่งที่ไม่มียรสเปรี้ยว ฉนฺได โทสะเมื่อนั้น ก็ตั้งขึ้นจากโกรธฉนฺนนั้น เพราะเหตุนี้ โทสะจึงมีชื่อว่า โกรธเป็นสมุฏฐาน. บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะโทสะมีโทษเป็นอนอกอย่างนี้ ฉนฺนนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ชอบใจโทสะเลย.

บทว่า อโภสทสาการา ความว่า ชื่อว่าก่อให้เกิดอาการหยาบ เพราะปล้นฆ่าชาวบ้านทุกวัน ๆ โดยการใช้อาวุธจ่อที่ตัวแล้วข่มขู่ว่า จงให้สิ่งชื่อนี้แก่เรา.

บทว่า นิกติ วญฺจนานิ จ ความว่า การแสดงของปลอม เปลี่ยนเอาของของผู้อื่นไป ชื่อว่า การสับเปลี่ยน การสับเปลี่ยนนั้น พึงเห็นตัวอย่าง ในการให้ทองแก้วทองแท้ และกหาปณะปลอมว่า กหาปณะแท้ แล้วถือเอาสิ่งของของผู้อื่นไป ส่วนการถือเอาสิ่งของของผู้อื่นไป ด้วยสามารถแห่งปฏิภาณ เพราะความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย ชื่อว่า การล่อลวง พึงทราบเรื่องราวของการล่อลวงนั้นอย่างนี้ว่า บุรุษชาวบ้านผู้มีความซื่อตรงคนหนึ่ง นำกระต่ายมาจากป่าวางไว้ที่ฝั่งแม่น้ำแล้ว

ลงอาบน้ำ ลำดับนั้น นักเลงคน ๑ เอากระต่ายนั้นวางไว้บนศิระ
แล้วลงอาบน้ำ บุรุษชาวบ้านขึ้นมาแล้ว เมื่อไม่เห็นกระต่าย จึงมองหา
ข้างโน้นข้างนี้ นักเลงเห็นดังนั้นจึงถามบุรุษนั้นว่า มองหาอะไรท่านผู้
เจริญ. บุรุษชาวบ้านนั้นตอบว่า ข้าพเจ้าวางกระต่ายไว้ตรงนี้ แต่ไม่
เห็นกระต่ายนั้น. นักเลงจึงกล่าวว่า แน่ธรรพคุณ ท่านไม่รู้ดอกหรือ
ว่า ชื่อว่ากระต่ายทั้งหลาย ที่บุคคลวางไว้ที่ฝั่งแม่น้ำย่อมหนีไปได้ ท่าน
คูชิ ฉันยังต้องเอากระต่ายของตนวางไว้บนศิระอาบน้ำด้วยเลย. บุรุษ
ชาวบ้านเข้าใจว่า จักเป็นอย่างนั้น เพราะความที่ตนเป็นผู้ไม่มีปัญญา.
จึงหลีกไป ในข้อนี้ ฟังเล่าเรื่องที่เขารับเอาลูกเนื้อด้วยเงิน ๑ กหาปณะ
ให้ลูกเนื้อนั้นอีก แล้วจึงรับเอาเนื้อ ซึ่งมีราคา ๒ กหาปณะ.

บทว่า ทิสฺสติ โลกธมฺเมสุ ความว่า ข้าแต่ท้าวสักกะ บาบ
ธรรมทั้งหลายมีโลกะเป็นต้นเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในสภาวะคือความโลภ
ทั้งหลาย คือ ในสัตว์ทั้งหลายถูกความโลภครอบงำแล้ว เพราะว่า
สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่โลภแล้ว. ย่อมไม่กระทำการเห็นปานนี้ ความโลภมี
โทษมากมายอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่ชอบใจความโลภ.

บทว่า เสฺนหฺสฺสนฺนิตฺตา คณฺธา ความว่า กิเลสเครื่องร้อยรัด
กายคืออกิฆมาทั้งหลาย ซึ่งเป็นไปอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายมีประการต่าง ๆ
ถูกเสนาหาอันมีความติดอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายเป็นลักษณะร้อยรัดแล้ว
คือสืบต่อแล้วด้วยสามารถแห่งการเกิดขึ้นบ่อย ๆ ดุจดอกไม้ทั้งหลายที่
เขาร้อยไว้ด้วยด้าย ฉะนั้น.

บทว่า **เสนฺติ มโนมยา ปฺลฺล** ความว่า กิเลสเครื่องร้อยรัด ภายคืออภิชฌาทั้งหลาย อันเกิดขึ้นแล้วในอารมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็น เครื่องสำเร็จได้ด้วยใจ เพราะเป็นสภาพที่เกิดขึ้นทางใจ คุจวัตถุทั้งหลาย มีเครื่องประดับ เป็นต้น อันเกิดแล้วจากรัตนะทั้งหลายมีทอง เป็นต้น ชื่อว่าอันสำเร็จแล้วด้วยรัตนะทั้งหลายมีทองเป็นอาทิ นอนเนื่องอยู่ใน อารมณ์เหล่านั้น.

บทว่า **เต ภูถํ อุปตาเปนฺติ** ความว่า กิเลสเหล่านั้น ถ้า นอนเนื่องอยู่แล้วเป็นอันมาก คือมีกำลังรู้ชัดอยู่ มักทำบุคคลให้เดือด- ร้อน คือให้ลำบากโดยยิ่ง ก็ในการที่กิเลสเหล่านั้นมักทำให้บุคคลเดือด- ร้อนโดยยิ่ง ฟังนำเรื่องของกาถาว่า **สลฺลวิทฺโธว รุปฺปติ** เป็นต้น และ พระสูตรทั้งหลายมีความว่า คุก่อนคฤหบดี ความเศร้าโศก ความร่ำไร ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นทั้งหลายล้วนเกิดแต่ความ รัก ล้วนมีความรักเป็นแดนเกิดทั้งนั้น ความโศกย่อมเกิดแต่สิ่งที่รัก ความโศกย่อมเกิดแต่ความรัก. ดังนี้ เป็นต้น มาเป็นอุทาหรณ์อีกอย่าง หนึ่ง หัวใจของสุมังคลโพธิสัตว์แตกแล้ว เพราะความโศกอันมีกำลัง เหตุให้เด็กทั้งหลายเป็นทาน โทมนัสเป็นอันมากก็ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระ- เวสสันดรโพธิสัตว์ ความรักย่อมทำให้พระมหาสัตว์ทั้งหลายผู้บำเพ็ญ บารมีแล้วเดือดร้อนได้ด้วยประการฉะนี้ เพราะโทษนี้มีอยู่ในความ ตินหาจะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ชอบใจ แม้ซึ่งความสึเนหา.

ท้าวสักกเทวราชได้ทรงสดับคำวิชันปัญหาแล้ว จึงตรัสว่า
ข้าแต่ท่านกัณ्हบัณฑิต ปัญหาที่ท่านกล่าวดี เปรียบดังพุทธลีลา ข้าพ-
เจ้ายินดีเหลือเกิน ฉะนั้น ขอท่านจงรับพรอย่างอื่นอีก แล้วตรัสพระ-
คาถาที่ ๑๐ ว่า :-

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ คำนั้นท่านกล่าวดี
แล้ว เป็นสุภายิตอันสมควร ข้าพเจ้าจะให้
พรแก่ท่าน ตามแต่ใจท่านปรารถนาเถิด.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ได้กล่าวคาถาต่อไปว่า :-

ข้าแต่ท้าวสักกผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวง
ถ้าจะโปรดประทานพรแก่ข้าพระองค์ ขออา-
พาหทั้งหลายอันเป็นของร้ายแรง ซึ่งจะทำ
อันตรายแก่ตบะกรรมได้ อย่าพึงเกิดขึ้นแก่
ข้าพระองค์ผู้อยู่ในป่า ซึ่งอยู่แต่ผู้เดียวเป็น
นิตย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุตรายกรา ภูสา คือ อันจำทำ
อันตรายแก่ตบะกรรมของข้าพระองค์นี้.

ท้าวสักกจะได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว ทรงดำริว่า กัณ्हบัณฑิตเมื่อ
จะรับพร ก็ไม่รับพรที่อาศัยามิส รับแต่พรที่อาศัยตบะกรรมเท่านั้น

ท้าวเธอยิ่งทรงเลื่อมใสมากขึ้น เมื่อจะประทานพรอื่นอีก จึงตรัสพระ-
คาถานอกนี้ว่า :-

ดูก่อนท่านพราหมณ์ คำนั่นท่านกล่าว

ดีแล้ว เป็นสุภามิตอันสมควร ข้าพเจ้าจะให้

พรแก่ท่าน ตามแต่ใจท่านปรารถนาเถิด.

แม้พระโพธิสัตว์ เมื่อจะแสดงธรรมแก่ท้าวสักกะโดยอ้างการรับ

พร จึงกล่าวคาถาสุดท้าวว่า :-

ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวง

ถ้าจะโปรดประทานพรแก่ข้าพระองค์ ขอใจ

หรือร่างกายของข้าพระองค์ อย่าเข้าไปกระทบ

กระทั่งใคร ๆ ในกาลไหน ๆ เลย ขอได้ทรง

โปรดประทานพรนี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มโนวา ได้แก่ มโนทวาร. บทว่า
สรีริ วา ได้แก่ กายทวาร. แมวจิตทวาร ก็พึงทราบว่าเป็นท้าวเธอเอา
แล้วด้วยการถือเอาทวารเหล่านั้นเหมือนกัน. บทว่า มงฺกฺเต คือ เพราะ
เหตุแห่งข้าพระองค์. บทว่า อูปหฺยฺเยถ ได้แก่ อย่าเข้าไปกระทบ-
กระทั่ง คือ พึงเป็นทวารอันบริสุทธ์แล้ว.

ข้อนี้มีอธิบายว่า ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ขออย่าให้กรรมที่เป็น
ไปในทวาร แม้ทั้ง ๓ นี้เข้าไปกระทบแก่ใคร ๆ คือแก่ท้าวสักกะในกาล
ไหน ๆ เพราะเหตุแห่งข้าพระองค์ คือเพราะอาศัยข้าพระองค์ ได้แก่
เพราะความที่แห่งข้าพระองค์เป็นผู้ใคร่ต่อความพินาศ คือ ขอกรรมที่
เป็นไปในทวารทั้ง ๓ นี้พึงเป็นธรรมดาอันหลุดพ้นแล้ว คือ บริสุทธี
แล้ว จากอกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการ มีปาณาติบาตเป็นต้นนั้นเทียว.

พระมหาสัตว์ เมื่อจะรับพรในฐานะทั้ง ๖ ได้รับเอาพรอันอาศัย
เนกขัมมะเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้ จจริงอยู่ พระโพธิสัตว์นั้น ย่อม
ทราบว่ ชื่นชื่อว่าสรีระ ย่อมมีความเจ็บเป็นธรรมดา ท้าวสักกะไม่
อาจเพื่อจะกระทำสรีระนั้นให้มีความไม่เจ็บเป็นธรรมดาได้ อนึ่ง ความ
ที่แห่งสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีตนอันบริสุทธีแล้วในทวารทั้ง ๓ อันท้าว-
สักกะก็ไม่อาจทำให้เป็นนิสัยของตนได้เลย แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น พระ-
มหาสัตว์ก็ได้รับพรเหล่านี้แล้ว เพื่อแสดงธรรมแก่ท้าวสักกะนั้น แม้
ท้าวสักกเทวราชก็ได้ทรงบันดาลต้นไม้ให้นั้นให้มีผลหวานอร่อย นมัสการ
พระมหาสัตว์ประคองอัญชลีเหนือพระเศียร ตรัสว่า ขอท่านจงอยู่ที่นี้
โดยปราศจากโรคเกิด. แล้วได้เสด็จไปยังพิมานของพระองค์ แม้พระ-
โพธิสัตว์ก็มีได้เสื่อมจากฉนวน ได้เป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้อง-
หน้า.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 792

พระศาสดาค็รึ้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า
ดูก่อนอานนท์ ที่นี้เป็นภูมิประเทศที่เราเคยอยู่มาแล้ว ดังนี้แล้วทรง
ประชุมชาดกว่า ท้าวสักกะในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอนุรุทธะในบัดนี้
ส่วนกัณห์บัณฑิต ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถากัณห์ชาดกที่ ๒

๓. จตุโปสถิกชาดก

ว่าด้วยสมณะ

[๑๓๔๒] ผู้ใดไม่ทำความโกรธในบุคคลผู้ควรโกรธ
ผู้นั้นเป็นสัตบุรุษ ย่อมไม่โกรธในกาลไหน ๆ
บุคคลนั้นแม้จะโกรธ ก็ไม่ทำความโกรธให้
ปรากฏ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นแล
ว่าเป็นสมณะในโลก.

[๑๓๔๓] นรชนใดมีท้องพร่อง ย่อมทนความหิว
ได้ นรชนนั้นเป็นผู้ฝึกตนแล้ว มีตบะ มีข้าว
และน้ำพอประมาณ ย่อมไม่บาปเพราะเหตุแห่ง
อาหาร นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวนรชนนั้นแล
ว่าเป็นสมณะในโลก.

[๑๓๔๔] บุคคลละการเล่นและความยินดีทั้งปวง
ได้เด็ดขาด ไม่กล่าวคำทะเลาะแหยะนินดา
ในโลก เว้นจากการแต่งเนื้อแต่งตัว และเว้น
จากเมถุนธรรม นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าว
บุคคลนั้นแล ว่าเป็นสมณะในโลก.

[๑๓๔๕] บุคคลใดละสิ่งที่เขาหวงแหนและโลก
ธรรมทั้งปวงเสีย ด้วยปัญญาเครื่องกำหนดรู้
นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นแล ผู้ฝึก
คนแล้ว มีจิตตั้งมั่น ไม่มีตัณหา ไม่มีความหวัง
ว่าเป็นสมณะในโลก.

[๑๓๔๖] ดูก่อนท่านผู้มีปัญญาสามารถจะรู้เหตุ
และมีใจเหตุที่ควรทำ เราขอถามท่าน ความทุ่ม
เถียงกันในถ้อยคำทั้งหลาย บังเกิดมีแก่เราทั้ง
หลาย ขอท่านโปรดช่วยตัดเสีย ซึ่งความ
สงสัย ความเคลือบแคลงในวันนี้ ขอได้โปรด
ช่วยเราทั้งหมดให้ข้ามพ้นความสงสัยนั้น ใน
วันนี้.

[๑๓๔๗] บัณฑิตเหล่าใดเป็นผู้สามารถเห็นเนื้อ
ความ บัณฑิตเหล่านั้นจึงจะกล่าวได้โดยแยบ-
คาย ในกาลนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้จอมประชา-
นิกร ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย จะพึงวินิจฉัยเนื้อ
ความแห่งถ้อยคำทั้งหลาย ที่ยังไม่ได้ออกแล้ว
ได้อย่างไรหนอ.

[๑๓๔๘] พญานาคกล่าวอย่างไร ? พญาครุฑ
กล่าวอย่างไร ? ท้าวสักกะผู้เป็นพระราชของ
คนชนรพัตร์อย่างไร ? และพระราชผู้ประ-
เสริฐของชาวгурรัฐอย่างไร ?

[๑๓๔๙] พญานาคกล่าวสรรเสริญขันติ พญา
ครุฑกล่าวยกย่องการไม่ประหาร ท้าวสักกะผู้
เป็นพระราชของตนชนรพัตร์สขการละความ
ยินดี พระราชผู้ประเสริฐของชาวгурรัฐส
สรรเสริญความไม่กังวล.

[๑๓๕๐] คำเหล่านี้ทั้งหมดเป็นสุภาษิต ในถ้อยคำ
ของท่านทั้ง ๔ นี้ ไม่มีคำทุพภาษิตแม้นิดหน่อย
เลย คุณทั้ง ๔ มีขันติเป็นต้นนี้ ตั้งมั่นอยู่ใน
ผู้ใดก็เปรียบได้กับการสอดเข้าสนิท ที่คูม
รถะนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวบุคคลผู้
พร้อมเพียงด้วยธรรม ๔ ประการนั้นแล ว่า
เป็นสมณะในโลก.

[๑๓๕๑] ท่านนั้นแลเป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีผู้อื่น
ยิ่งกว่า เป็นผู้ถึงธรรม รู้แจ้งธรรม มีปัญญาดี
พิจารณาปัญหาด้วยปัญญา เป็นนักปราชญ์ตัด
ความสงสัย ความเคลือบแคลงทั้งหลายเสีย
ได้ ตัดความสงสัยความเคลือบแคลงทั้งหลาย
สำเร็จแล้ว ดูกนายช่างตัดงาช้างด้วยเครื่องมือ
อันคม ฉะนั้น.

[๑๓๕๒] ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ ข้าพเจ้าพอใจ
ด้วยการพยากรณ์ปัญหาของท่าน จึงขอให้ผ้า
ผืนนี้ ซึ่งมีสีสดใสดูจลือลือเขียว ไม่หม่น
หมองห่ามีได้ มีสีเสมอด้วยควันไฟ เพื่อ
เป็นธรรมบูชาแก่ท่าน.

[๑๓๕๓] ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ ข้าพเจ้าพอใจ
ด้วยการพยากรณ์ปัญหาของท่าน จึงขอให้
ดอกไม้ทองมีกลีบตั้งร้อยอันแย้มบาน มีเกสร
ประดับด้วยรัตนะจำนวนพัน เพื่อเป็นธรรม
บูชาแก่ท่าน.

[๑๓๕๔] ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ ข้าพเจ้าพอใจ
ด้วยการพยากรณ์ปัญหาของท่าน จึงขอให้แก้ว
มณีอันหาค่ามิได้งามผ่องใส คล้อยอยู่ที่คอ
เป็นแก้วมณีเครื่องประดับคอของข้าพเจ้า เพื่อ
เป็นธรรมบูชาแก่ท่าน.

[๑๓๕๕] ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ ข้าพเจ้าพอใจ
ด้วยการพยากรณ์ปัญหาของท่าน จึงขอให้โคนม
โคผู้และช้างอย่างละพัน รถมียมด้วยม้า
อาชาไนย ๑๐ คัน และบ้านส่วย ๑๖ ตำบล
แก่ท่าน.

[๑๓๕๖] พญานาคในกาลนั้น เป็นพระสารีบุตร
พญาครุฑ เป็นพระโมคคัลลานะ ท้าวสักก-
เทวราช เป็นพระอนุรุทธะ พระเจ้าโกรัพยะ
เป็นพระอนนทบัณฑิต วิฑูรบัณฑิตเป็นพระ-
โพธิสัตว์นั่นเอง ขอท่านทั้งหลายจงจำชาดกไว้
อย่างนี้.

จบ จุดโปสถิกชาดกที่ ๓

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 798

อรรถถาจตุโปสถิชาดกที่ ๓

จตุโปสถิชาดกนี้ มีคำเริ่มต้นว่า โย โกปเนยโย จักมีแจ้งใน
ปุณณชาดก.

จบ อรรถถาจตุโปสถิชาดกที่ ๓

๔. สังขชาดก

ว่าด้วยอานิสงส์ถวายรองเท้า

[๑๓๕๗] ข้าแต่ท่านสังขพราหมณ์ ท่านก็เป็น
พหูสูต ได้ฟังธรรมมาแล้ว ทั้งสมณพราหมณ์
ทั้งหลาย ท่านก็ได้เห็นมาแล้ว เหตุไรท่านจึง
แสดงคำพรั่าเพื่อในขณะที่อันไม่สมควร คนอื่น
นอกจากข้าพเจ้า ใครเล่าที่จะมาเจรจากับท่าน
ได้.

[๑๓๕๘] นางฟ้าหน้างาม รูปสวยเลิศ ประดับด้วย
เครื่องประดับทอง ยกถาดทองเต็มด้วยอาหาร
ทิพย์ มาร้องเชิญให้เราบริโกล นางเป็นผู้มี
ศรัทธาและปลื้มจิต เราตอบกะนางว่า ไม่
บริโกล.

[๑๓๕๙] ข้าแต่ท่านสังขพราหมณ์ วิสัยบุรุษผู้ยัง
ปรารถนาความสุข ได้พบเห็นเทวดาเช่นนี้แล้ว
ควรจะถามดูให้รู้แน่ ขอท่านจงลุกขึ้นประนม
มือถามเทวดานั้นว่า นางเป็นเทวดาหรือมนุษย์.

[๑๓๖๐] เพราะเหตุที่ท่านมาแลดูข้าพเจ้าด้วยสายตาอันแสดงความรัก ร้องเชิญให้ข้าพเจ้าบริโภคอาหาร ดูก่อนนางผู้มีอนุภาพใหญ่ ข้าพเจ้าขอลามท่านว่า ท่านเป็นเทวดาหรือมนุษย์ ?

[๑๓๖๑] ข้าแต่ท่านสังขพราหมณ์ ข้าพเจ้าเป็นเทวดาผู้มีอนุภาพมาก มาในกลางน้ำสาครนี้ ก็เพราะเป็นผู้มีความเอ็นดู จะได้มีจิตประทุษร้ายหาไม่ ข้าพเจ้ามาในที่นี้ ก็เพื่อประโยชน์แก่ท่านนั่นเอง.

[๑๓๖๒] ข้าแต่ท่านสังขพราหมณ์ ในสมุทรนี้มีข้าว น้ำ ที่นอน ที่นั่ง และยานพาหนะมากอย่างใจของท่านปรารถนาสิ่งใด ข้าพเจ้าจะให้สิ่งนั้นสำเร็จแก่ท่านทุกอย่าง.

[๑๓๖๓] ข้าแต่เทพธิดาผู้มีร่างกาย มีตะโพกผึ่งผาย มีคิ้วงาม ผู้เอบางร่างน้อย ท่านซึ่งเป็นส่วนบูชา และการเช่นสรวงของข้าพเจ้า อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่งซึ่งมีอยู่ ท่านเป็นผู้สามารถรู้วิบาก

แห่งกรรมของข้าพเจ้าทุกอย่าง การที่ข้าพเจ้า
ได้ที่พึงในสมุทรนี้ เป็นวิบากแห่งกรรมอะไร.

[๑๓๖๔] ข้าแต่ท่านสังฆพราหมณ์ ท่านได้ถวาย
รองเท้ากะพระภิกษุรูปหนึ่ง ผู้เดินกระโหรงเท้า
สะดุ้ง ลำบากอยู่ในหนทางอันร้อน ทักขิณ
นั้นอำนวยผลสิ่งน่าปรารถนาแก่ท่านในวันนี้.

[๑๓๖๕] ขอจงมีเรือที่ต่อด้วยแผ่นกระดาน น้ำ
ไม่รั่ว มีใบสำหรับพาเรือให้แล่นไป เพราะใน
สมุทรนี้ พื้นที่ที่จะใช้ยานพาหนะอย่างอื่นมิได้
มี ขอท่านได้ส่งข้าพเจ้าให้ถึงเมืองโมลินี ใน
วันนี้เถิด.

[๑๓๖๖] นางเทพธิดานั้น มีจิตชื่นชมโสมนัส
ปราโมทย์ เนรมิตเรืออันงามวิจิตร แล้วพา
สังฆพราหมณ์กับบุรุษคนใช้มาส่งถึงเมือง อัน
เป็นที่ตำราญรีนรมย์.

จบ สังฆชาดกที่ ๔

อรรถกถาสังขพราหมชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ถวายบริวารทั้งปวง จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า พหุสุตโต ดังนี้.

ได้ยินว่า ในพระนครสาวัตถี มีอุบาสกคนหนึ่ง ฟังธรรม
เทศนาของพระตถาคตแล้ว มีจิตเลื่อมใสในพระศาสดา จึงเข้าไปนิมนต์
เพื่อฉันในวันรุ่งขึ้น แล้วให้ทำมณฑปใกล้ประตูเรือนของตน ประดับ
ตกแต่งเป็นอย่างดี วันรุ่งขึ้นให้คนไปกราบทูลภัตตาคารต่อพระตถาคต
พระศาสดามีภิกษุ ๕๐๐ เป็นบริวาร เสด็จไป ณ ที่นั้น ประทับนั่งบน
บวรพุทธาอาสน์ที่อุบาสกปูลาดไว้ อุบาสกร่วมด้วยบุตรภรรยาและ
บริวารชน ถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ได้
นิมนต์ฉันถวายมหาทานอย่างนี้ต่อไปถึง ๗ วัน ในวันที่ ๗ ได้ถวาย
เครื่องบริวารทุกอย่าง แลเมื่อจะถวายนั้น ใดจัดทำรองเท้าถวายเป็น
พิเศษ คือคู่ที่ถวายแต่พระทศพล ราคาพันหนึ่ง ที่ถวายพระอัครสาวก
ทั้งสอง ราคาคู่ละ ๕๐๐ ที่ถวายพระภิกษุ ๕๐๐ นอกนั้น ราคาคู่ละ
ร้อย. อุบาสกนั้นครั้งถวายเครื่องบริวารทุกอย่าง ดังนี้แล้ว ได้ไปนั่ง
อยู่ในสำนักพระผู้มีพระภาคกับบริษัทของตน.

ครั้งนั้น พระศาสดาเมื่อจะทรงอนุโมทนาด้วยพระสุรเสียงอัน
ไพเราะแก่อุบาสกนั้น ได้ตรัสว่า นี่แน่ะอุบาสก การ ๆ ถวายเครื่องบริวาร
ทุกอย่างของท่าน โอพารยั่ ท่านจงชื่นชมเถิด ครั้งก่อนเมื่อพระพุทธ-

เจ้ายังไม่เกิดขึ้น จนทั้งหลายถวายรองเท้าคู่หนึ่งแต่พระปัจเจกพุทธเจ้า
เรือไปแตกในมหาสมุทรซึ่งหาที่พึ่งมิได้ เขายังได้ที่พึ่งด้วยผลานิสงส์ที่
ถวายรองเท้า ก็ตัวท่านได้ถวายเครื่องบริขารทุกอย่างแก่ภิกษุสงฆ์มีพระ-
พุทธเจ้าเป็นประธาน ผลแห่งการถวายรองเท้าของท่านนั้น ทำไมจักไม่
เป็นที่พึ่งเล่า ดังนี้ แล้วอุบาสกนั้น ทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราว จึง
ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล พระนครพาราณสีนี้ มีนามว่าโมลินี พระเจ้า-
พรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในกรุงโมลินี มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อสังขะ
เป็นผู้มั่งคั่ง มีโภคทรัพย์มาก มีเครื่องที่ทำให้ปลื้มใจ เช่น ทรัพย์
ข้าวเปลือกและเงินทองมากมาย ให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง คือประตูเมือง
๔ ประตู ที่กลางเมือง และที่ประตูเรือน สละทรัพย์วันละ ๖ แสนให้
ทานเป็นการใหญ่ แก่คนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้นทุกวัน วันหนึ่ง
เขาคิดว่า เมื่อทรัพย์ในเรือนสิ้นแล้ว เราจักไม่อาจให้ทานได้ เมื่อทรัพย์
ยังไม่สิ้นไปนี้ เราจักลงเรือไปสุวรรณภูมิ นำทรัพย์มา คิดดังนี้แล้ว
จึงให้ต่อเรือบรรทุกสินค้าจนเต็ม แล้วเรียกบุตรภรรยา มาสั่งว่า พวกท่าน
จงให้ทานของเราเป็นไปโดยไม่ขาดจนกว่าเราจะกลับมา แล้วก็แควดล้อม
ไปด้วยทาสและกรรมกร ก็นั่งสวมรองเท้าเดินตรงไปยังบ้านท่าเรือจอด
ในเวลาเที่ยง.

ในขณะนั้น ที่ภูเขาคันธมาทน์ มีพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง
พิจารณาแล้วก็เห็นพราหมณ์นั้นกำลังจะเดินทางเพื่อนำทรัพย์มา จึง

พิจารณาว่า มหาบุรุษจักไปหาทรัพย์ จักมีอันตรายในสมุทหรือไม่
หนอ ถืทราบว่ จักมีอันตราย จึงคิดว่า มหาบุรุษนั้นเห็นเราแล้ว
จักถวयर่มและรองเท้าแก่เรา เมื่อเรือแตกกลางสมุท เขาจักได้ที่พึ่ง
ด้วยอานิสงส์ที่ถวयरองเท้า เราจักอนุเคราะห์แก่เขา แล้วก็เหาะมาลง
ณ ที่ใกล้สังขพราหมณ์ เดินเหยียบทรายร้อนเช่นกับถ่านเพลิง เพราะ
ลมแรงแตกกล้า ตรงมายังสังขพราหมณ์.

สังขพราหมณ์พอเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นเท่านั้น ก็ยินดีว่
บุญเขตของเรามาถึงแล้ว วันนี้เราควรจะหว่านพืช คือทานลงในบุญเขต
นี้ จึงรีบเข้าไปนมัสการพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วกล่าวว่ ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ เพื่ออนุเคราะห์ข้าพเจ้า ขอท่านได้ลงจากทางสักหน่อย แล้ว
เข้าไปที่โคนต้นไม้ พอพระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าไปโคนต้นไม้ ก็พุนทราย
ขึ้นแล้วเอาผ้าห่มปูลาดนมัสการพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วล้างเท้าด้วยน้ำ
ที่อบและกรองใสสะอาด ทาเท้าด้วยน้ำมันหอม ถอดรองเท้าที่ตนสวม
ออกเช็ด ทาด้วยน้ำมันหอม แล้วสวมเท้าพระปัจเจกพุทธเจ้า ถวयर
่มและรองเท้าด้วยว่จาว่ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงสวมรองเท้า
กั้ร่มไปเถิด.

พระปัจเจกพุทธเจ้าเพื่อจะอนุเคราะห์สังขพราหมณ์ จึงรับร่ม
และรองเท้า และเพื่อจะให้ความเลื่อมใสเจริญยิ่งขึ้น จึงเหาะไปภูเขา
คันธมาทน์ให้สังขพราหมณ์แลเห็น.

สังขพราหมณ์โพธิสัตว์ได้เห็นดังนั้นแล้ว ก็มีจิตเลื่อมใสยิ่งขึ้น

เดินไปสู่ท่าลงเรือ เมื่อสังขพราหมณ์กำลังเดินทางอยู่กลางมหาสมุทร พอถึงวันที่ ๗ เรือได้ทะเล น้ำไหลเข้า ไม่มีใครสามารถจะวิดน้ำให้หมดได้. หาชนกัวต่อมรณภัย ต่างก็พากันนมัสการเทวดาที่นับถือของตน ๆ ร้องกันแข็งแซ่. พระมหาสัตว์กับอุปัฏฐากคือคนใช้คน ๑ ทาสรีระด้วยน้ำมัน เคี้ยวจุนน้ำตาลกรวดกับเนยใสพอแก่ความต้องการแล้ว ให้อุปัฏฐากกินบ้าง แล้วขึ้นบนยอดเสากระโดงกับอุปัฏฐาก กำหนดทิศว่า เมืองของเราอยู่ข้างทิศนี้ เมื่อจะเปลื้องตนจากอันตรายจากปลาและเต่า จึงโดดลงไปที่ประมาณอุสกะ ๑ พร้อมกับอุปัฏฐากนั้น. มหาชนพากันพินาสสัน ส่วนพระมหาสัตว์กับอุปัฏฐากพยายามว่ายข้ามมหาสมุทรไปได้ ๗ วัน วันนั้นเป็นวันอุโบสถ พระโพธิสัตว์ได้บ้วนปากด้วยน้ำเค็มแล้ว รักษาอุโบสถ.

ครั้งนั้น นางเทพธิดาชื่อมณีเมขลา ท้าวโลกบาลทั้ง ๔ ตั้งไว้ให้พิทักษ์รักษาสมุทร ด้วยคำสั่งว่า ถ้าเรือมาแตกลง มนุษย์ที่ถือไตรสรณคมน์ก็ดี มีศีลสมบุรณ์ก็ดี ปฏิบัติชอบในมารดาบิดาก็ดี มาตกทุกข์ในสมุทรมนี้ ท่านพึงพิทักษ์รักษาเอาไว้. นางประมาทด้วยความเป็นใหญ่ของตนเสีย ๗ วัน พอถึงวันที่ ๗ นางตรวจดูสมุทร ได้เห็นสังขพราหมณ์ประกอบด้วยศีลและอาจารย์ เกิดสังเวชจิตคิดว่า พราหมณ์นี้ตกทะเลมาได้ ๗ วันแล้ว ถ้าพราหมณ์จักตายลง เราคงได้รับครหาเป็น

อันมาก แล้วนางได้จัดถาดทองใบ ๑ ให้เต็มไปด้วยทิพย์โภชนะอัน
มีรสเลิศต่าง ๆ เหาะไป ณ ที่นั้นโดยเร็ว ยืนอยู่บนอากาศตรงหน้า
สังขพราหมณ์ กล่าวว่า ข้าแต่พราหมณ์ ท่านอดอาหารมา ๗ วันแล้ว
จงบริโภคโภชนะทิพย์นี้เถิด. สังขพราหมณ์แลดูนางเทพธิดา แล้วกล่าว
ว่า จงนำภัตของท่านหลีกไปเถิด เรายังรักษาอุโบสถ. ลำดับนั้น อุปัฏฐาก
อยู่ข้างหลังไม่เห็นเทวดาได้ฟังแต่เสียง จึงคิดว่า พราหมณ์นี้เป็นสุขุมาล-
ชาติโดยปกติ มาถูกอดอาหารลำบากเข้า ๗ วัน ชรอยจะบ่นเพื่อเพราะ
กลัวตาย เราจักปลอบโยนเขา คิดดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า:-

ข้าแต่ท่านสังขพราหมณ์ ท่านก็เป็น

พหูสูต ได้ฟังธรรมมาแล้ว ทั้งสมณพราหมณ์

ทั้งหลาย ท่านก็ได้เห็นมา เหตุไรท่านจึงแสดง

คำพร้าเพื่อในขณะที่อันไม่สมควร คนอันนอก

จากข้าพเจ้า ใครเล่าที่จะมาเจรจากับท่านได้?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุตฺตมฺโมติ** ความว่า แม้ธรรม

ท่านก็ได้สดับมาแล้ว ในสำนักของสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมทั้ง

หลาย. บทว่า **ทิฏฺฐา** ความว่า ทั้งสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม

ทั้งหลาย อันท่านผู้ถวายปัจจัยแก่สมณพราหมณ์แล้วนั้น กระทำความ

ชวนชวนอยู่ก็ให้เห็นมาแล้ว ท่านแม่เมื่อกระทำอยู่เห็นอยู่อย่างนี้ ก็

ยังไม่เห็นสมณพราหมณ์เหล่านั้นเลย. บทว่า **อถฺกฺขณ** ตัดบทเป็น

อด อกฺขณ คือในขณะที่มิใช่โอกาสพูด เพราะไม่มีใคร ๆ ที่เจรจาด้วย. บทว่า **ทสฺสยเส** ความว่า ท่านเมื่อกล่าววว่า เรารักษาอุโบสถชื่อว่าแสดงคำปรา้เพื่อ. บทว่า **ปฏิมนฺตโก** ความว่า คนอื่นนอกจากข้าพเจ้า ใครเล่าที่จะมาเจรจา คือที่จะมาให้ถ้อยคำกับท่านได้ เพราะเหตุไร ท่านจึงปรา้เพื่ออย่างนี้.

สังขพราหมณ์ได้ฟังคำของอุปัฏฐากแล้ว จึงคิดว่า ชรอยเทวดานั้น จะไม่ปรากฏแก่เขา จึงกล่าวว่า แน่ะสหาย เรามีได้กั้วมรณภัยผู้อื่นที่มาเจรจากับเรามีอยู่ แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

นางฟ้าหน้างาม รูปสวยเลิศ ประดับด้วย

เครื่องประดับทอง ยกถาดทองเต็มด้วยอาหาร

ทิพย์ มาร้องเชิญให้เราบริโภคนางเป็นผู้มี

ศรัทธาและปลื้มจิต เราตอบกะนางว่า ไม่

บริโภคน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุพฺุภา** แปลว่า ผู้มีหน้างาม. บทว่า **สุภา** ได้แก่ ผู้มีรูปร่างงามเลิศ น่าเลื่อมใส. บทว่า **สุปฺปฏิ-มุกฺกมฺพฺ** คือประดับด้วยเครื่องอสังการทอง. บทว่า **ปคฺคยฺห** คือถาดภัตตาหารยกขึ้น. บทว่า **สทฺธา** วิตุตา ได้แก่ มีศรัทธาด้วยมีจิตยินดีด้วย. บาลีว่า **สทฺธา** วิตุตฺ ดังนี้ก็มี. ข้อนั้นมีควมว่า บทว่า

สทฺธา ได้แก่ ผู้เหลืออยู่. บทว่า วิตุตฺตํ ได้แก่ ผู้มีจิตยินดีแล้ว. บทว่า ตมฺหิ โน ความว่า เราเมื่อจะปฏิเสธ เพราะความที่ตนเป็นผู้รักษา อุโบสถ จึงตอบกะเทวดานั้นว่า ไม่บริโภค เราไม่เพ้อดอกสหาย.

ลำดับนั้น อุปัฏฐากได้กล่าวคาถาที่ ๓ แก่สังขพราหมณ์นั้น ว่า :-

ข้าแต่ท่านสังขพราหมณ์ วิสัยบุรุษผู้ยัง

ปรารถนาความสุข ได้พบเห็นเทวดาเป็นนี้แล้ว

ควรจะถามดูให้รู้แน่ ขอท่านจงลุกขึ้นประนม

มือถามเทวดานั้นว่า นางเป็นเทวดาหรือมนุษย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขมาสีสฺมาโน ความว่า บุรุษ ผู้เป็นบัณฑิต ผู้ยังปรารถนาความสุขเพื่อตน ได้พบเห็นเทวดาเช่นนี้ แล้ว ควรจะถามดูว่า ความสุขจักมีแก่เราหรือไม่? บทว่า อฏฺฐเจหิ ความว่า ท่านเมื่อแสดงอาการลุกขึ้นจากน้ำ ชื่อว่า จงลุกขึ้น. บทว่า ปญฺชลิททิจฺจุจฺจ กิจฺจงเป็นผู้ประนมมือถาม. บทว่า อุตฺ มานุสฺสิ ความว่า หรือว่านางเป็นมนุษย์ผู้มีฤทธิ์มาก.

พระโพธิสัตว์คิดว่า อุปัฏฐากพูดถูก เมื่อจะถามนางเทพธิดานั้น ได้กล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

เพราะเหตุที่ท่านมาแลดูข้าพเจ้าด้วยสาย-

ตาอันแสดงความรู้ ร้องเชิญให้ข้าพเจ้าบริโภค

อาหาร ดูก่อนนางผู้มีอนุภาพใหญ่ ข้าพเจ้า

ขอถามท่านว่า ท่านเป็นเทวดาหรือมนุษย์ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม ตวุ ความว่า เพราะเหตุใด

ท่านจึงมาแลดูข้าพเจ้าด้วยสายตาอันแสดงความรัก. บทว่า อภิสเมก-

ขเส คือแลดูด้วยจักขุ อันแสดงความรัก. บทว่า ปุจฺฉามิ ต ความว่า

เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงขอถามท่าน.

ลำดับนั้น นางเทพธิดา ได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

ข้าแต่ท่านสังขพราหมณ์ ข้าพเจ้าเป็น

เทวดาผู้มีอนุภาพมาก มาในกลางน้ำสาครนี้ ก็

เพราะเป็นผู้มีความเอ็นดู จะได้มีจิตประทุษร้าย

หาไม่ ข้าพเจ้ามาในที่นี้ ก็เพื่อประโยชน์แก่

ท่านนั่นเอง.

ข้าแต่ท่านสังขพราหมณ์ ในสมุทรนี้มี

ข้าว น้ำ ที่นอน ที่นั่ง และยานพาหนะมากอย่าง

ใจของท่านปรารถนาสิ่งใด ข้าพเจ้าจะให้สิ่งนั้น

สำเร็จแก่ท่านทุกอย่าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิธ คือในสมุทรี. บทว่า นานา-
วิธานิ คือมียานพาหนะ คือช้างและยานพาหนะ มีม้าเป็นต้น ทั้ง
มากมาย ทั้งหลายอย่าง. บทว่า สพฺพสฺส ตฺยาคิ ความว่า ข้าพเจ้า
จะให้ข้าวและน้ำเป็นต้นนั้น สำเร็จแก่ท่าน คือจะให้ท่านเป็นเจ้าของ
ข้าวและน้ำเป็นต้นนั้น ทุกอย่าง. บทว่า ยงฺกิญฺจิ ความว่า ใจของ
ท่านอยากได้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง. แม้อย่างอื่น ข้าพเจ้าจะให้สิ่งนั้นทุกอย่าง
แก่ท่าน.

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้ว คิดว่า เทวดานี้กล่าวว่าจะให้
อย่างนั้นอย่างนี้แก่เราในท้องน้ำ เธอปรารถนาจะให้ด้วยบุญกรรมที่เรา
ทำไว้ หรือจะให้ด้วยพละทานุภาพของตน เราจักถามดูก่อน เมื่อจะถาม
ได้กล่าวคาถาที่ ๗ ว่า :-

ข้าแต่เทพธิดาผู้มีร่างกาย มีตะโพกผึ่งผาย

มีคิ้วงาม ผู้เอบางร่างน้อย ทานซึ่งเป็นส่วน
บูชา และการเช่นสรวงของข้าพเจ้า อย่างไร
อย่างหนึ่งซึ่งมีอยู่ ท่านเป็นผู้สามารถรู้วิบาก
แห่งกรรมของข้าพเจ้าทุกอย่าง การที่ข้าพเจ้า
ได้ที่ฟังในสมุทรี เป็นวิบากแห่งกรรมอะไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยิฏฺฐิ คือบูชาแล้ว ด้วยสามารถ
แห่งท่าน. บทว่า หุตฺติ คือให้แล้ว ด้วยสามารถแห่งของค้ำับและของ

ต้อนรับ. บทว่า สพฺพสุส โน อิศฺสรา ตฺวํ ความว่า ท่านเป็นอิสระ
คือเป็นผู้สามารถรู้วิบากแห่งบุญกรรมของข้าพเจ้านั้นทุกอย่างว่า นี่เป็น
วิบากแห่งกรรมนี้ นี่เป็นวิบากแห่งกรรมนี้. บทว่า สุสุโสณิ คือผู้มี
ลักษณะแห่งโคนขางาม. บทว่า สุพฺภา แปลว่า ผู้มีคิ้วงาม บทว่า
สุวิลาสมชฺเฒ คือผู้มีกลางตัวอันอรชรอ่อนแอ่น. บทว่า กิสุส เม
ความว่า บรรดากรรมที่ข้าพเจ้าทำแล้ว การที่ข้าพเจ้าได้ที่พึงในมหา-
สมุทรรอันหาที่พึงมิได้นี้ เป็นวิบากแห่งกรรมอะไร.

นางเทพธิดาได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงคิดว่า พราหมณ์นี้ชรอยจะถาม
ด้วยสำคัญว่า เรารู้กุศลกรรมที่เขาทำไว้ บัดนี้ เราจักกล่าวทานของเขา
เมื่อจะกล่าว ได้กล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

ข้าแต่ท่านสังขพราหมณ์ ท่านได้ถวาย

รองเท้ากะพระภิกษุรูปหนึ่ง ผู้เดินกระโห่ยังเท้า

สะดุ้ง ลำบากอยู่ในหนทางอันร้อน ทักษิณา

นั้นอำนวยผลลึ่งนำปรารธนาแก่ท่านในวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกภิกขุํ นางเทพธิดากล่าว
หมายเอาพระปัจเจกพุทธเจ้ารูปนั้น. บทว่า อุกฺขมฺมฺภูปาทํ คือผู้เดิน
กระโห่ยังเท้า เพราะทรายร้อน. บทว่า ตลิตฺตํ คือผู้กระหายแล้ว.
บทว่า ปฏฺฐิปาทยิ ความว่า ได้ถวายแล้ว คือได้ประกอบแล้ว. บทว่า
กามทฺฐหา คือให้สิ่งที่น่าปรารธนาทุกอย่าง.

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้ว มีจิตยินดีว่า การถวายรองเท้า
ที่เราได้ถวายแล้ว มาให้ผลที่น่าปรารถนาแก่เราทุกอย่างในมหาสมุทร
อันหาที่พึงมิได้ แม้เห็นปานนี้ โอ ! การที่เราถวายทานแด่พระปัจเจก-
พุทธเจ้า เป็นการถวายที่ดีแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๕ ว่า :-

ของงมีเรือที่ต่อด้วยแผ่นกระดาน นำ
ไม่รั่ว มีใบสำหรับพาเรือให้แล่นไป เพราะใน
สมุทรนี้ พื้นที่จะใช้ยานพาหนะอย่างอื่นมิได้
มิ ขอท่านได้ส่งข้าพเจ้าให้ถึงเมืองโมลินี ใน
วันนี้เถิด.

ฟังทราบความแห่งคำอันเป็นคานานันว่า
คู่ก่อนนางเทพธิดา เมื่อเป็นเช่นนั้น ขอท่านจงเนรมิตเรือ
ลำ ๑ แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด แต่ขอจงเนรมิตเรือเล็ก ๆ ลำ ๑ ประมาณ
เท่าเรือโกศลน อนึ่ง เรือที่ท่านจักเนรมิตขอให้เป็นเรือที่ต่อด้วยแผ่น
กระดานหลาย ๆ แผ่น ที่จริงดีแล้ว ที่ชื่อว่า น้ำไม่รั่ว เพราะไม่มีช่อง
ที่จะให้น้ำไหลเข้าไปได้ ประกอบด้วยใบที่จะพาแล่นไปได้อย่างสะดวก
เพราะในสมุทรนี้ พื้นที่จะใช้ยานพาหนะอื่น เว้นเรือที่พรมิได้มิ ขอ
ท่านได้ส่งข้าพเจ้าให้ถึงเมืองโมลินีด้วยเรือลำนั้น ในวันนี้เถิด.

นางเทพธิดาได้ฟังคำของพระโพธิสัตว์นั้นแล้ว มีจิตยินดี
เนรมิตเรือขึ้นลำ ๑ ซึ่งแล่นไปด้วยแก้ว ๗ ประการ เรือลำนั้นยาว

๘ อุตระ กว้าง ๔ อุตระ ลึก ๒ วา มีเสากระโดง ๓ เสา แล้วไป
ด้วยแก้วอินทนิล มีสายระโยงระยาง แล้วไปด้วยทอง มีรอกกว้าน
แล้วไป ด้วยเงิน มีหางเสือ แล้วไปด้วยทอง เทวดาเอารัตนะ ๘ ประการ
มาบรรทุกเต็มเรือ แล้วอุ้มพราหมณ์ขึ้นบนเรือที่ประดับแล้ว แต่มิได้
เหลียวแลบุรุษอุปัฏฐากของพระโพธิสัตว์เลย พราหมณ์ได้ให้ส่วนบุญ
ที่ตนได้การทำไว้แก่อุปัฏฐาก อุปัฏฐากก็รับอนุโมทนา ทันใดนั้น เทวดา
ก็อุ้มอุปัฏฐากนั้นขึ้นเรือด้วย ลำดับนั้น เทวดาก็นำเรือไปสู่โมลินีนคร
จนทรัพย์ขึ้นเรือนพราหมณ์ แล้วจึงไปยังที่อยู่ของตน.

พระศาสดา ผู้ตรัสรู้แล้ว ได้ตรัสพระคาถานี้เป็นที่สุดว่า:-

นางเทพธิดานั้น มีจิตชื่นชมโสมนัส

ปราโมทย์ เนรมิตเรืออังกามวิจิตร แล้วพา

สังขพราหมณ์กับบุรุษคนใช้มาส่งถึงเมือง อัน

เป็นที่สำราญรื่นรมย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ๓ ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
นางเทพธิดานั้น ได้ฟังคำของพระโพธิสัตว์นั้น ในท่ามกลางสมุทรนั้น
แล้ว ประกอบด้วยปีติ กล่าวคือมีจิตชื่นชม. บทว่า สุมนา เป็นต้น
คือเป็นผู้มีใจงาม เป็นผู้ที่มีจิตราเริงแล้วด้วยปราโมทย์ เนรมิตเรืออัน

วิจิตร นำพราหมณ์กับคนใช้ไปแล้ว. บพว่า **สาธุรมม** คือนำเข้ามา
ส่งถึงเมืองอันเป็นที่รื่นรมย์ยิ่ง.

แม้พราหมณ์ก็ครอบครองคฤหาสน์ อันมีทรัพย์นับประมาณมิได้
ให้ทานรักษาศีลจนตลอดชีวิต ครั้นสิ้นชีวิตแล้ว พร้อมด้วยบริษัท
ได้ไปเกิดในเทพนคร.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรง
ประกาศสังฆธรรม เวลาจบสังฆะ อุบาสกดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล พระ-
ทศพลทรงประชุมชาดกว่า นางเทพธิดาในครั้งนั้น ได้มาเป็นนาง-
อุบลวันณาเถรีในบัดนี้ บุรุษอุปัฏฐากในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์
ในบัดนี้ ส่วนสังขพราหมณ์ ได้มาเป็นเรตถาคค ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาสังขพราหมณชาดกที่ ๔

๕. จุลโศภิตชาดก

ว่าด้วยความโกรธ

[๑๓๖๗] ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าจะมีบุคคลมาพาเอา นางปริพพาชิกา ผู้มีนัยน์ตากลวงงามน่ารัก มี ใบหน้าอมยิ้ม ของท่านไปด้วยกำลัง ท่านจะ ทำอย่างไรเล่า ?

[๑๓๖๘] ถ้าความโกรธเกิดขึ้นแก่อาตมภาพแล้ว ยังไม่เสื่อมคลายไป เมื่ออาตมภาพยังมีชีวิตอยู่ ยังไม่หาย อาตมภาพจะห้ามกันเสียโดยพลัน ที่เดียว ดังฝนห่าใหญ่ชำระล้างธุลี ฉะนั้น.

[๑๓๖๙] ท่านกล่าวอวดอ้างไว้ในวันก่อนอย่างไร หนอ วันนี้เป็นเหมือนว่ามีกำลัง ทำเป็นไม่เห็น นั่งนิ่งเย็บสังฆาฏิอยู่ในบัดนี้.

[๑๓๗๐] ความโกรธเกิดขึ้นแก่อาตมภาพแล้ว ยัง ไม่เสื่อมคลายไป เมื่ออาตมภาพยังมีชีวิตอยู่ก็ ยังไม่หาย แต่อาตมภาพได้ห้ามกันแล้วโดย พลัน เหมือนฝนห่าใหญ่ชำระล้างธุลี ฉะนั้น.

[๑๓๗๑] ความโกรธเกิดขึ้นแก่ท่านแล้ว ยังไม่
เสื่อมคลายไปเป็นอย่างไร เมื่อท่านยังมีชีวิต
อยู่ ความโกรธ ก็ยังไม่หายเป็นอย่างไร ท่าน
ได้ห้ามกันความโกรธ เหมือนฝนทำให้หญ้าระ
ล้างธุลีฉะนั้น เป็นไฉน ?

[๑๓๗๒] เมื่อความโกรธเกิดขึ้นแล้ว บุคคลย่อม
ไม่เห็นประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น เมื่อความ
โกรธไม่เกิดขึ้น บุคคลย่อมเห็นได้ดี ความ
โกรธนั้นเกิดขึ้นแก่อาตมภาพแล้ว ยังไม่เสื่อม
คลายไป ความโกรธเป็นอารมณ์ของตนไร้
ปัญญา.

[๑๓๗๓] คนทั้งหลายย่อมยินดีด้วยความโกรธที่
เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าเป็นศัตรูแก่ตัวเอง หากความ
ทุกข์ใส่ตัว ความโกรธนั้นเกิดขึ้นแก่อาตมภาพ
แล้ว ยังไม่เสื่อมคลายไป ความโกรธเป็น
อารมณ์ของตนไร้ปัญญา.

[๑๓๗๔] อนึ่ง เมื่อความโกรธเกิดขึ้น บุคคล
ย่อมไม่รู้จักประโยชน์ตน ความโกรธนั้นเกิด
ขึ้นแก่อตมภาพแล้ว ยังไม่เสื่อมคลายไป
ความโกรธเป็นอารมณ์ของคนไร้ปัญญา.

[๑๓๗๕] ผู้ที่ถูกความโกรธครอบงำแล้ว ย่อมละ
ทิ้งกุศลเสีย และจะขัดสายประโยชน์แม้มาก
มายได้ เขาประกอบด้วยเสนาคือกิเลสหมู่ใหญ่
ที่น่ากลัว มีกำลังสามารถปราบผู้อื่นให้อยู่ใน
อำนาจได้ ความโกรธนั้นยังไม่เสื่อมคลายไป
จากอตมภาพ ขอถวายพระพร.

[๑๓๗๖] ธรรมชาติไฟย่อมเกิดขึ้นที่ไม่สีไฟอัน
บุคคลถืออยู่ ไฟเกิดขึ้นแต่ไม่ใด ย่อมเผาไม้
นั้นเองให้ไหม้.

[๑๓๗๗] ความโกรธย่อมเกิดขึ้นแก่คนพาล ผู้
โหดเขลาไม่รู้จริง เพราะความแข่งดี แม้เขา
ก็ถูกความโกรธนั้นแหล่เผาผลาญ.

[๑๓๗๘] ความโกรธยอมเจริญขึ้นแก่ผู้ใด ดูจไฟ
เจริญขึ้นในกองหญ้าแลไม้จะนั้น ยศของ
บุคคลนั้นยอมเสื่อมไป เหมือนพระจันทร์ข้าง
แรม ฉะนั้น.

[๑๓๗๙] ความโกรธของผู้ใดสงบลงได้ ประดุจ
ไฟที่ไม่มีเชื้อจะนั้น ยศของผู้นั้นยอมเต็ม
เปี่ยม เหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น.

จบ จุลลโพธิชาดกที่ ๕

อรรถกถาจุลลโพธิชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุมักโกรธรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า โย เต
อิม วิสาลกฺขี ดังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุรูปนั้นแม้บวชในพระพุทธศาสนา ที่จะนำออก
จากทุกข์ ก็ไม่สามารถเพื่อจะข่มความโกรธได้ เป็นคนมักโกรธ มากไป
ด้วยความเคียดแค้นเสมอ เมื่อถูกกล่าวว่าเป็นเล็กน้อย ก็ขุ่นแค้นโกรธ
มุ่งร้ายหมายขวัญ ดังนี้แหละ พระศาสดาทรงทราบว่า ภิกษุรูปนั้น
มักโกรธ จึงรับสั่งให้เรียกเธอมาแล้ว ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุ ได้ยินว่า

เธอเป็นคนมักโกรธจริงหรือ? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า
ดังนี้ จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ จินเชื่อว่าความโกรธ เธอควรจะห้ามเสีย
อันความโกรธเห็นปานนี้ ที่จะทำประโยชน์ไว้ในโลกนี้และโลกหน้าเป็น
ไม่มี เธอบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าที่ไม่โกรธแล้ว เหตุไรจึงยัง
โกรธเล่า? จริงอยู่โบราณกบัตถกิตทั้งหลาย แม้บวชแล้วในลัทธินอก
พุทธศาสนา ก็ยังไม่ทำความโกรธ ดังนี้แล้ว ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมา
สาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติ อยู่ในพระนคร
พาราณสี ณ นิคมของชาวกาสีแห่งหนึ่ง มีพราหมณ์คนหนึ่ง เป็น
ผู้มั่งคั่ง มีโภคทรัพย์มาก แต่ไม่มีบุตร นางพราหมณีภรรยาของเขา
อยากได้บุตร คราวนั้นพระโพธิสัตว์จุติจากพรหมโลก มาบังเกิดในท้อง
นางพราหมณี ในวันตั้งชื่อกุมารนั้น ญาติทั้งหลายตั้งชื่อว่า โพธิกุมาร
ครั้นเจริญวัยแล้ว ไปเมืองตักกศิลาเรียนศิลปะทุกอย่างสำเร็จแล้วกลับ
มา มารดาบิดาได้นำกุมาริกา ผู้มีตระกูลเสมอกันมาให้เขาผู้ซึ่งยังไม่
ปรารถนาเลย แม้กุมาริกานั้นก็จุติจากพรหมโลกเหมือนกัน มีรูปร่าง
งามเลิศเปรียบด้วยเทพอัปสร โพธิกุมารกับนางกุมาริกาต่างไม่
ปรารถนาเป็นสามีภรรยากัน ญาติทั้งหลายก็จัดการอวาทวิวาหมงคลให้
ก็ชนแม่ทั้งสองนั้นไม่เคยมีความฟุ้งซ่านด้วยกิเลส เพียงแต่จะแลดูกัน
ด้วยอำนาจแห่งราคะก็มีได้มี จินเชื่อว่าเมถุนธรรม ไม่เคยประสบแม้
ในฝัน ทั้งสองได้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ ด้วยประการฉะนี้.

ต่อมาภายหลัง เมื่อมารดาบิดาถึงแก่กรรมแล้ว พระมหาสัตว์ ได้จัดการปลงศพของท่านทั้งสองเสร็จเรียบร้อยแล้ว เรียกนางกุมาริกา มาสั่งว่า ที่รัก เธอจงรับทรัพย์ ๘๐ โกฏินี้ไว้เลี้ยงชีพให้เป็นสุขเถิด นางกุมาริกาถามว่า ข้าแต่ลูกเจ้าก็ตัวท่านเล่า? พระมหาสัตว์ตอบว่า ฉันไม่มีกิจด้วยทรัพย์ ฉันจักเข้าไปถนอมพินาศ บวชเป็นฤๅษีทำที่พึ่งแก่ตน นางกุมาริกาถามว่า ข้าแต่ลูกเจ้า ก็การบรรพชานั้น ควรแก่พวกบุรุษเท่านั้นหรือ? พระมหาสัตว์ตอบว่า แม้พวกสตรีก็ควร ที่รัก. นางกุมาริกา จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ฉันจักไม่รับเขพระที่ท่านถนอมทิ้งไว้ แม้นั้นก็ไม่มีกิจด้วยทรัพย์ ถึงนั้นก็จักบวช พระมหาสัตว์ก็รับรองว่า ดีแล้ว. ที่รัก เขาทั้งสองได้ให้ท่านเป็นการใหญ่ แล้วออกไปสร้างอาศรม ในภูมิภาคที่หน้าร้อนรมย์ บวชแล้วเที่ยวแสวงหาผลาผลเลี้ยงชีพ อยู่ในที่นั้นประมาณ ๑๐ ปี ฌานสมาบัติก็มีได้เกิดขึ้นแก่เขาทั้งสองนั้นเลย ฤๅษีทั้งสองอยู่ในที่นั้น ๑๐ ปี ด้วยความสุขเกิดแต่บรรพชาเท่านั้น เพื่อต้องการจะเสพรสเค็มรสเปรี้ยว จึงเที่ยวจาริกไปตามชนบท ถึงพระนคร พาราณสีโดยลำดับ อาศัยอยู่ในพระราชอุทยาน.

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาทอดพระเนตรเห็นบุรุษเฝ้าสวน ถือเครื่องบรรณาการมาเฝ้า จึงตรัสว่า เราจักไปชมสวน เจ้าจงชำระสวนให้สะอาด ดังนี้แล้ว จึงเสด็จไปยังพระราชอุทยานที่นายอุทยานบาลนั้น ชำระสะอาดเรียบร้อยแล้ว พร้อมด้วยบริวารจำนวนมาก. ขณะนั้น

ชนทั้งสองแม่เหล่านั้มนั่งให้กาลล่วงไป ด้วยความสุขอันเกิดแต่บรรพชา
อยู่ ณ ด้านหนึ่งของพระราชอุทยาน. ลำดับนั้น พระราชาเสด็จ
ประพาสพระราชอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นชนแม่ทั้งสองนั้นผู้นั่งอยู่
แล้ว เมื่อทรงแลดูนางปริพพาชกาผู้มีรูปร่างงามเลิศน่าเลื่อมใสยิ่ง ก็มี
พระทัยปฏิพัทธ์ พระองค์ทรงสะท้อนอยู่ด้วยอำนาจแห่งกิเลส ทรง
พระดำริว่า เราจักถามดูก่อน นางปริพพาชกาจะเป็นอะไรกันกับ
ดาบสนี้ แล้วเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ ตรัสถามว่า ข้าแต่บรรพชิต
นางปริพพาชกาเป็นอะไรกันกับท่าน. พระดาบสตอบว่ามหาบพิตรไม่
ได้เป็นอะไรกัน เป็นแต่บวชด้วยกันอย่างเดียว ก็แต่ว่า เมื่อครั้งเป็น
คฤหัสถ์ นางนี้ได้เป็นบาทบริจาริกาของอาตมภาพ พระราชาได้ทรง
สดับดังนี้แล้ว ทรงพระดำริว่า นางนี้มีได้เป็นอะไรกันกับพระดาบสนั้น
แต่เป็นบาทบริจาริกาเมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์ ก็ถ้าเราจักพาเอานางนี้ไปด้วย
กำลังความเป็นใหญ่ไฉน พระดาบสจึงทำอย่างไรหนอ แลเราจัก
สอบถามดาบสนั้นดูก่อน ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปใกล้ กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าจะมีบุคคลมาพาเอา

นางปริพพาชกา ผู้มีนัยน์ตากว้างงามน่ารัก มี

ใบหน้าอมยิ้ม ของท่านไปด้วยกำลัง ท่านจะ

ทำอย่างไรเล่า ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สลิลหาสินี ได้แก่ผู้มีใบหน้ายิ้ม
เล็กน้อย. บทว่า พลาจจุเจยฺย ได้แก่พาเอาไปด้วยผลการ. บทว่า
ก็ นุ กยิราติ ความว่า คุณก่อนพราหมณ์ ท่านจะอย่างไรแก่บุคคลนั้น.
ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้ฟังพระดำรัสของพระราชานั้นแล้ว
กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ถ้าความโกรธ เกิดขึ้นแก่อาตมภาพแล้ว

ยังไม่เสื่อมคลายไป เมื่ออาตมภาพยังมีชีวิตอยู่

ก็ยังไม่หาย อาตมภาพ จะห้ามมันเสียโดยพลัน

ทีเดียว ดังฝนห่าใหญ่ชำระล้างธุลี ฉะนั้น.

พึงทราบเนื้อความแห่งคำอันเป็นคาถานั้นดังนี้ :-

ข้าแต่มหาบพิตร ถ้าเมื่อใคร ๆ พานางนี้ไป ความโกรธพึงเกิด
ขึ้นแก่อาตมภาพในภายใน ความโกรธนั้นครั้งเกิดขึ้นแก่อาตมภาพใน
ภายในแล้ว ไม่พึงเสื่อมคลายไป จะไม่พึงเสื่อมคลายไป ตราบเท่าที่
อาตมภาพยังมีชีวิตอยู่ อาตมภาพก็จักไม่ให้ความโกรธนั้นตั้งอยู่ข้างใน
โดยการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อนได้โดยที่แท้แล อาตมภาพจะข่มห้ามกัน
เสียด้วยเมตตาทภาวนาโดยพลัน เหมือนเมฆลดฝนห่าใหญ่ ชำระล้างธุลี
ที่เกิดขึ้นแล้วโดยพลัน ฉะนั้น.

พระมหาสัตว์ได้บันลือสีหนาทอย่างนี้. ฝ่ายพระราชามิได้ทรง
สดับถ้อยคำของพระมหาสัตว์แล้ว ก็ไม่อาจจะห้ามพระทัยของพระองค์

ที่ทรงปฏิพัทธ์ได้เพราะเป็นอันธพาล ทรงบังคับอำมาตย์คนหนึ่งว่า เธอจงนำนางปริพพาชกานี้ไปยังพระราชนิเวศน์ อำมาตย์นั้นรับพระราชบัญชาแล้ว ได้พานางปริพพาชกาผู้คร่ำครวญอยู่ว่า อธรรมกำลังเป็นไปในโลกไม่สมควรเลย ดังนี้เป็นต้นไปแล้ว พระโพธิสัตว์สดับเสียงคร่ำคราญของนาง แลดูครั้งเดียวแล้ว ไม่ได้แลดูอีก พวกราชบุรุษก็นำนางผู้ร้องให้คร่ำครวญอยู่ไปสู่พระราชนิเวศน์แล้ว พระราชาพาลเมื่อนั้นก็ได้เนิ่นช้าอยู่ในพระราชอุทยาน รีบเสด็จไปพระราชวังรับสั่งให้หานางปริพพาชกานั้นมา แล้วเชื่อเชิญด้วยยศอันยิ่งใหญ่ แต่นางได้พรรณนาโทษของยศและคุณของบรรพชาอยู่เรื่อย พระราชาทรงใช้วิธีการต่างๆ ก็ไม่สามารถจะผูกใจนางไว้ได้ จึงรับสั่งให้ขังนางไว้ในห้องหนึ่ง แล้วทรงริคำว่ นางปริพพาชกานี้ มีศีลมีกัลยาณธรรม ไม่ปรารถนายศเห็นปานนี้ แม้พระดาบสนั้น เมื่อคนเขาพานางที่ดีเห็นปานนี้ไปก็มีได้แลดูด้วยความโกรธ แต่ธรรมดาบรพชิตย่อมมีมายามาก ประกอบอะไร ๆ ขึ้นแล้วจะพึงทำความพินาศให้แก่เรา เราจะไปดูให้รู้ก่อนว่าแก่นั่งทำอะไรอยู่ คำริดังนี้แล้ว ก็ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้จึงเสด็จไปพระราชอุทยาน.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ได้นั่งเย็บจีวรอยู่ พระราชาพร้อมด้วยบริวารเล็กน้อย ค่อย ๆ เสด็จเข้าไปไม่ให้มีเสียงพระบาท พระโพธิสัตว์ไม่ได้แลดูพระราชา เย็บจีวรเรื่อยไป พระราชาเข้าพระทัยว่า พระดาบสนี้

โกรธจึงไม่ปราศรัยกับเรา แลด้วยทรงสำคัญว่า คาบสโกงนี้ ที่เรกอวด
อ้างว่า จักไม่ให้ความโกรธเกิดขึ้น แม้ที่เกิดขึ้นแล้วก็จักข่มเสียโดยเร็ว
บัดนี้เป็นผู้กระด้างด้วยความโกรธ ไม่ปราศรัยกับเรา ดังนี้ จึงตรัส
คาถาที่ ๓ ว่า :-

ท่านกล่าวอวดอ้างไว้ในวันก่อนอย่างไร

หนอ วันนี้เป็นเหมือนว่ามีกำลัง ทำเป็นไม่
เห็น นิ่งนิ่งเย็บสังฆาฏิอยู่ในบัดนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พลมหิว อปสุสิโต ก็เป็นเหมือน
ว่าอาศัยกำลัง. บทว่า ตฺนุหิกโต ได้แก่ ไม่พูดคำอะไร ๆ. บทว่า
สิพฺพมจฺจสิ เท่ากับ สิพฺพนุโต อจฺจสิ แปลว่า เย็บอยู่.

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงคิดว่า พระราชานี้เข้าพระทัยว่า
ที่เราไม่ปราศรัยก็ด้วยอำนาจความโกรธ เราจักทูลความที่เราไม่ดูอำนาจ
ความโกรธที่เกิดขึ้นให้ทรงทราบในบัดนี้ แล้วกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

ความโกรธเกิดขึ้นแก่อาตมภาพแล้ว ยัง

ไม่เสื่อมคลายไป เมื่ออาตมภาพยังมีชีวิตอยู่ก็
ยังไม่หาย แต่อาตมภาพได้ห้ามกันแล้วโดย
พลัน เหมือนฝนห่าใหญ่ชำระล้างธุลี ฉะนั้น.
พึงทราบเนื้อความแห่งคำอันเป็นคานานั้นว่า :-

ข้าแต่มหาบพิตร ความโกรธเกิดขึ้นแล้วแก่อาตมภาพ ความ
โกรธนั้นครั้งเกิดขึ้นแล้ว ยังไม่เสื่อมคลายไปจากอาตมภาพอีก
อาตมภาพไม่ได้ให้ความโกรธนั้น เข้าไปตั้งอยู่ในหทัยได้ เมื่ออาตมภาพ
ยังมีชีวิตอยู่ ความโกรธนั้นก็ยังไม่ตายด้วยประการฉะนี้ แต่อาตมภาพ
ได้ห้ามกันแล้วโดยฉับพลัน เหมือนเมล็ดฝนนห่าใหญ่ชำระล้างธุลีฉะนั้น.

พระราชาทรงสดับ ดั่งนั้นแล้วทรงดำริว่า คาบสนี้พูดหมายถึง
ความโกรธเท่านั้น หรือหมายถึงศีลปะอะไร ๆ อย่างอื่นด้วย เราจัก
ถามท่านดูก่อน เมื่อจะตรัสถาม ได้ตรัสคาถาที่ ๕ ว่า :-

ความโกรธเกิดขึ้นแก่ท่านแล้ว ยังไม่
เสื่อมคลายไปเป็นอย่างไร เมื่อท่านยังมีชีวิต
อยู่ ความโกรธก็ยังไม่หายเป็นอย่างไร ท่าน
ได้ห้ามกันความโกรธ เหมือนฝนนห่าใหญ่ชำระ
ล้างธุลีฉะนั้น เป็นไฉน ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิณฺเต อูปฺปชฺชฺชิโน มฺหฺยจิ ความว่า
ความโกรธเกิดขึ้นแก่ท่านด้วยยังไม่เสื่อมคลายไปแล้วด้วย เป็นอย่างไร ?

พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้ว กล่าวว่ มหาบพิตร ความโกรธ
มีโทษมากมายอย่างนี้ เพราะประกอบด้วยความพินาศใหญ่ ความโกรธ

ชนิดหนึ่งเกิดขึ้นแล้วแก่อาตมภาพ แต่ว่าอาตมภาพได้ห้ามกันความ
โกรธที่เกิดขึ้นแล้วได้ด้วยเมตตาภาวนา ดังนี้แล้ว เมื่อจะประกาศโทษ
ในความโกรธ จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

เมื่อความโกรธเกิดขึ้นแล้ว บุคคลย่อม
ไม่เห็นประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น เมื่อความ
โกรธไม่เกิดขึ้น บุคคลย่อมเป็นได้ดี ความ
โกรธนั้นเกิดขึ้นแก่อาตมภาพแล้ว ยังไม่เสื่อม
คลายไป ความโกรธเป็นอารมณ์ของคนไร้
ปัญญา.

ชนทั้งหลายย่อมยินดีด้วยความโกรธที่
เกิดขึ้นแล้ว เชื่อว่าเป็นศัตรูแก่ตัวเอง หากความ
ทุกข์ใส่ตัว ความโกรธนั้นเกิดขึ้นแก่อาตมภาพ
แล้ว ยังไม่เสื่อมคลายไป ความโกรธเป็น
อารมณ์ของคนไร้ปัญญา.

อนึ่ง เมื่อความโกรธเกิดขึ้น บุคคล
ย่อมไม่รู้จักประโยชน์ตน ความโกรธนั้นเกิด
ขึ้นแก่อาตมภาพแล้ว ยังไม่เสื่อมคลายไป
ความโกรธเป็นอารมณ์ของคนไร้ปัญญา.

ผู้ที่ถูกความโกรธครอบงำแล้ว ย่อมละ
ทิ้งกุศลเสีย และจะชั้ดสายประโยชน์แม้มา
มาได้ เขาประกอบด้วยเสนาคือกิเลสหมู่ใหญ่
ที่น่ากลัว มีกำลังสามารถปราบผู้อื่นให้อยู่ใน
อำนาจได้ ความโกรธนั้นยังไม่เสื่อมคลายไป
จากอาत्मภาพ ขอถวายพระพร.

ธรรมดาไฟย่อมเกิดขึ้นที่ไม่สไฟอัน
บุคคลถืออยู่ ไฟเกิดขึ้นแต่ไม่ใด ย่อมเผาไหม้
นั่นเองให้ไหม้.

ความโกรธย่อมเกิดขึ้นแก่คนพาล ผู้
โหดเขลาไม่รู้จริง เพราะความแข็งดี แม้เขา
ก็ถูกความโกรธนั้นแหละเผาผลาญ.

ความโกรธย่อมเจริญขึ้นแก่ผู้ใด ดุจไฟ
เจริญขึ้นในกองหญ้าแลไม้จะนั้น ยศของ
บุคคลนั้นย่อมเสื่อมไป เหมือนพระจันทร์ข้าง
แรม ฉะนั้น.

ความโกรธของผู้ใดสงบลงได้ ประดุจ

ไฟที่ไม่มีเชื้อจะนั่น ยศของผู้นั้นย่อมเต็ม

เปี่ยม เหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น ปสฺสติ** คือ ย่อมไม่เห็นแม้กระทั่งประโยชน์ตน จะป่วยกล่าวไปไปถึงประโยชน์ผู้อื่น. บทว่า **สาธุ ปสฺสติ** ได้แก่ ย่อมเห็นประโยชน์ทั้ง ๒ คือประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่นได้ดี. บทว่า **ทุมฺเมธโคจโร** คือ เป็นสถานที่รองรับของบุคคลผู้ไร้ปัญญาทั้งหลาย. บทว่า **ทุกฺขเมสโน** คือ ออยากได้ทุกขใส่ตัว.

บทว่า **สทฺตุถุ** ได้แก่ สิ่งที่เป็นประโยชน์ของตน คือความเจริญทั้งโดยอรรถและโดยธรรม. บทว่า **ปรกฺกเร** ได้แก่ ทำประโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วอย่างไพบูลย์ให้เป็นของคนอื่น ท่านทั้งหลายจงนำออกไปอาตมภาพไม่ต้องการสิ่งนี้.

บทว่า **ส ภิมฺเสโน** ความว่า เขาประกอบด้วยเสนาคือกิเลสหมู่ใหญ่ที่จะให้ภัยเกิดขึ้น. บทว่า **ปมฺหุทิ** คือ เพราะค่าที่ตนเป็นผู้มีเสนาคือกิเลสหนา จึงเป็นผู้สามารถที่จะจับสัตว์ทั้งหลายแม้เป็นอันมากมาปราบปรามด้วยการกระทำให้อยู่ในอำนาจของตนได้. บทว่า **น เม อมฺลฺยจิตฺต** ความว่า ไม่ได้หลุดพ้นไปจากสำนักของอาตมภาพ อีกอย่างหนึ่ง ความว่า **ไม่ตั้งอยู่ในหทัยของอาตมภาพ** คุณน้ำนมไม่ตั้งอยู่โดยความเป็นนมส้ม เพียงชั่วครู่จะนั่น ดังนี้ก็มี.

บทว่า **กฏฺฐสุมี มตฺตฺมานสุมี** ได้แก่ อัน บุคคลที่อยู่ด้วยไม้สีไฟ

บาลีว่า มตุตมานสุมี ดังนี้ ก็มี. บทว่า ยสุมา ความว่า ไฟ
เกิดขึ้นแต่ไม้ใด ก็เผาไม้อันนั่นเอง. ไฟชื่อว่า คินิ.

บทว่า พาลสุส อวิชานโต เท่ากับ พาลสุส อวิชานนุตสุส
แปลว่า ผู้โง่เขลา ไม่รู้จริง. บทว่า สารมภา ชายเต ความว่า ความ
โกรธย่อมเกิดขึ้นแก่คนผู้ทำการจุกจิกไปว่า ฉันท่านเพราะความ
แข็งดี อันมีเพราะทำให้เกินกว่าเหตุเป็นลักษณะ จุกไฟป่าเกิดขึ้นเพราะ
การเสียดสีแห่งไม้สีไฟ ฉะนั้น.

บทว่า โสปี เตเนว ความว่า แม้เขาคือคนพาล ก็ถูกความ
โกรธนั้นแหละเผาผลาญ จุกไม้ถูกไฟเผาอยู่ฉะนั้น. บาทคาถาว่า อนินุโท
ธุมเกตุว แปลว่า จุกไฟที่ไม่มีเขอฉะนั้น. บทว่า ตสุส เป็นต้น ความว่า
ยศที่บุคคลผู้ประกอบด้วยอริวาสนขันตินั้นได้แล้ว ย่อมเต็มเปี่ยมเหมือน
พระจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น.

พระราชาทรงฟังธรรมกถาของพระมหาสัตว์แล้ว ทรงยินดีรับสั่ง
ให้อำมาตย์คนหนึ่งนำนางปริพพาชิกามา แล้วตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
โดยที่ไม่มีความโกรธ ขอท่านทั้งสองจงดำรงอยู่ด้วยความสุข เกิดแต่
บรรพชาอยู่ในพระราชอุทยานนี้เถิด ข้าพเจ้าจะช่วยพิทักษ์รักษาโดย
ชอบธรรมแก่ท่านทั้ง ๒ ครั้งแล้วได้ขอขมาโทษนมนัสการแล้วเสด็จหลีก
ไป บรรพชิตทั้งสองนั้นได้ อยู่ ณ พระราชอุทยานนั่นเอง ต่อมานาง
ปริพพาชิกาถึงมรณภาพ พระโพธิสัตว์ เมื่อนางปริพพาชิกาถึงมรณภาพ

แล้วก็เข้าถ้ำหิมพานต์ไป ทำอภิญญาและสมาบัติให้เกิด เจริญพรหม-
วิหาร ๔ แล้วไปสู่พรหมโลก.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรง
ประกาศสังขธรรม เวลาจบสังขจะ ภิกษุมักโกรธได้ดำรงอยู่ในอนาคามีผล
พระทศพลทรงประชุมชาดกว่า นางปริพพาชกาในครั้งนั้น ได้มาเป็น
มารดาพระราहुลในบัดนี้ พระราชาในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์
ในบัดนี้ ส่วนปริพพาชกได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาจุลโพธิชาดกที่ ๕

๖. มัณฑักษิณชาดก

ว่าด้วยความรักที่มีต่อบุตร

[๑๓๘๐] เราเป็นผู้ที่มีความต้องการบุญ ได้มีจิต
เลื่อมใสประพฤติพรหมจรรย์อยู่เพียง ๗ วัน
เท่านั้น ต่อจากนั้นมา แม้เราจะไม่มีความใคร่
บรรพชา ก็ทนประพฤติพรหมจรรย์ของเราอยู่
ได้ถึง ๕๐ กว่าปี ด้วยความสัจย์อันนี้ ขอความ
สวัสดิ์จงมีแก่ยัญญุทัตตกุมาร พิชจงคลายออก
ยัญญุทัตตกุมารจงรอดชีวิตเถิด.

[๑๓๘๑] เพราะเหตุที่เราเห็นแฉกในเวลาที่มาถึง
บ้านเพื่อจะพักอยู่ บางครั้งไม่พอใจจะให้พัก
เลย แม้สมณพราหมณ์ผู้เป็นพหูสูต ก็ไม่ทราบ
ความไม่พอใจของเรา แม้เราไม่ประสงค์จะให้
ให้ได้ ด้วยความสัจย์นี้ขอความสวัสดิ์ จงมี
แก่ยัญญุทัตตกุมาร พิชจงคลายออก ยัญญุทัตต
กุมารจงรอดชีวิตเถิด.

[๑๓๘๒] ลูกรัก อสรพิษที่ออกจากโพรงกัดเจ้า
นั้นมีเดชมมาก ไม่เป็นที่รักของแม่ในวันนี้เลย
อสรพิษนั้นกับบิดาของเจ้า ไม่แปลกกันเลย
ด้วยความสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ จงมีแก่
ยัญญุทัตตกุมาร พิษจงคลายออก ยัญญุทัตต
กุมารจงรอดชีวิตเถิด.

[๑๓๘๓] ก็นักพรตทั้งหลายเป็นผู้สงบระงับ ฝึก
ฝนตนแล้ว ย่อมเว้นรอบนอกจากท่านกัณหา
แล้วที่จะเป็นผู้ทณฝืนใจประพฤติพรหมจรรย์
ไม่มีเลย ดูก่อนท่านที่ปายนะ ท่านเกลียดขัง
อะไร จึงสู้ฝืนใจประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้.

[๑๓๘๔] บุคคลออกบวชด้วยศรัทธาแล้ว กลับเข้า
บ้านอีก เป็นคนเหลวไหล เป็นคนกลับกลอก
เราเกลียดต่อถ้อยคำเช่นนี้ จึงสู้ฝืนใจประพฤติ
พรหมจรรย์อยู่นี้เป็นฐานะที่วิญญูชนสรรเสริญ
และเป็นฐานะของสัตบุรุษทั้งหลาย เราเป็นผู้
กระทำบุญด้วยประการฉะนี้.

[๑๓๘๕] ท่านเลี้ยงดูสมณพราหมณ์ และคนเดิน
ทาง ให้มีหม่าล่าราญด้วยข้าวน้ำและภิกษา-
หาร เรือนของท่านนี้บริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำ
เป็นเหมือนบ่อน้ำ เออ ก็ท่านเกลียดต่อถ้อยคำ
อะไรแม้ไม่ประสงค์ก็ให้ทานนี้ได้.

[๑๓๘๖] บิดามารดาและปู่ ย่า ตา ยาย ของเรา
เป็นคนมีศรัทธาเป็นทานบดี รู้หลักนักปราชญ์
เราอนุวัตรตามธรรมเนียมของตระกูลนั้น กำ-
หนดใจไว้ว่า อย่าได้เป็นคนตัดธรรมเนียม
แห่งตระกูลภายหลัง เราเกลียดถ้อยคำเช่นนี้
แม้ไม่ประสงค์ก็ให้ทานนี้ได้.

[๑๓๘๗] ดูก่อนนางผู้มีร่างกายงาม เรานำเจ้าผู้ยัง
เป็นสาวรุ่น มีปัญญายังไม่สามารถ มีแต่
ตระกูลญาติ แม้เจ้าก็ยังไม่เคยแสดงความไม่
รักใคร่เรา เจ้าไม่มีความรักใคร่ปฏิบัติเราอยู่
เออก็นางผู้เจริญ การที่เจ้าอยู่ร่วมกับเราเห็น
ปานนี้ได้ เพราะเหตุอะไร ?

[๑๓๘๘] ตั้งแต่ไหนแต่ไรนานมาแล้ว อันภรรยา
ที่มีสามีบ่อย ๆ มิได้มีในตระกูลนี้ ดิฉันอนุวัตร
ตามธรรมเนียมของตระกูลนั้น กำหนดใจไว้
ว่า ขออย่าให้เป็นคนตัดธรรมเนียมของตระกูล
ในภายหลังเลย ดิฉันเกลียดต่อถ้อยคำเช่นนี้
แม้จะไม่มีควมพอใจก็ปฏิบัติท่านได้.

[๑๓๘๙] ข้าแต่ท่านมัททัพยะ วันนี้ดิฉันพูด
ถ้อยคำที่ไม่ควรจะพูด ขอท่านจงอดโทษถ้อย
คำนั้นให้แก่ดิฉัน เพราะเห็นแก่ลูกเถิด สิ่งอื่น
อะไร ๆ ในโลกนี้ที่จะรักเท่าบุตรมิได้มี ยัญญ-
ทัตบุตรของเรานี้ก็ได้รอดชีวิตแล้ว.

จบ มัททัพยชาดกที่ ๖

อรรถกถากัณฑ์ پایانชาดกที่ ๖*

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า สตุตาทเมวาคัม
ดังนี้ ส่วนเนื้อเรื่องจักมีแจ้งในกุสุราชาดก.

๑. บาลี เป็น มัททัพยชาดก.

พระศาสดาตรัสถามภิกษุนั้นว่า คุณก่อนภิกษุ ได้ยินว่าเธอกระสัน
จริงหรือ? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า ดังนี้ จึงตรัสว่า คุณก่อน
ภิกษุ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังไม่เกิดขึ้น โบราณกบัตติได้บวชในลัทธินอก
พุทธศาสนา ไม่มีความยินดี ยังประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้กว่า
๕๐ ปี ไม่แสดงความที่ตนกระสันให้ปรากฏแก่ใคร ๆ เพราะกลัวหิริ-
โอตตปปะจะทำลายเธอบวชในศาสนาที่จะนำออกจากทุกข์เห็นปานนี้ ตั้ง
อยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นครูเช่นเรา เหตุไรจึงทำความ
กระสันให้ปรากฏในท่ามกลางบริษัท ๔ เหตุไรจึงไม่รักษาหิริโอตตปปะ
ของตนไว้ แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า โกสัมพิกะ ครองราช-
สมบัติอยู่ในพระนครโกสัมพีแคว้นวังสะ ครั้งนั้น นิคมแห่งหนึ่ง
มีพราหมณ์สองคนมีสมบัติคนละ ๘๐ โกฎิ เป็นสหายรักกันเห็นโทษ
ในกามคุณให้ท่านเป็นการใหญ่ แล้วทั้ง ๒ ก็ละกาม ทั้ง ๆ ที่มหาชน
กำลังร้องไห้คร่ำครวญอยู่ ได้ออกไปสร้างอาศรมบวชอยู่ในถ้ำหิมพานต์
เที่ยวแสวงหาเผือกมันผลไม้เลี้ยงชีพอยู่ ๕ ปี ยังไม่สามารถทำมานให้
เกิดขึ้นได้ ครั้นล่วงไป ๕๐ ปี เพื่อต้องการจะเสพรสเค็มรสเปรี้ยว
จึงเที่ยวไปตามชนบทถึงแคว้นกาสิ. ณ หมู่บ้านแห่งหนึ่งในแคว้นกาสิ
นั้น ท่านที่ปายนดาบสมีสหายคลุหัสถ์อยู่คนหนึ่ง ชื่อมณฑัพพะ ทั้งสอง
ดาบสได้ไปเยี่ยมเขา เขาเห็นสองดาบสนั้นแล้วก็มีความยินดี สร้าง
บรรณศาลาถวายแล้วบำรุงด้วยปัจจัย ๔ สองดาบสอยู่ที่นั่น ๓, ๔

พรรษา แล้วลานายมณฑัพพะ เทียวจาริกไปถึงเมืองพาราณสี อาศัย
อยู่ในอริมุตตนิคสุสาน ที่ปายนดาบสอยู่ ณ ที่นั้นพอควรแก่ธรรมาศัย
แล้ว ก็กลับไปสู่สำนักสหายนั่นอีก แต่มณฑัพพะดาบสยังอยู่ที่ป่าช้า
นั่นเอง.

อยู่มาวันหนึ่ง โจรคนหนึ่งขโมยของภายในเมือง ถือเอาทรัพย์
ออกไป เมื่อเจ้าของเรือนและเจ้าหน้าที่ตื่นขึ้นรู้ว่าขโมย ก็พากันตามจับ
จึงหนีออกทางท่อน้ำ รีบวิ่งเข้าป่าช้าทิ้งห่อทรัพย์ไว้ที่ประตูบรรณศาลา
แห่งพระดาบสแล้วหนีไป พวกมนุษย์ที่ตามจับเห็นห่อทรัพย์เข้าจึงคุก
คามว่า ไอ้ชฎิลร้าย กลางคืนเจ้าเที่ยวขโมยเขา กลางวันทำถือเพศดาบส
อยู่ ทูตติแล้วจับตัวนำส่งพระราชา พระราชาไม่ทรงพิจารณาก่อน
รับสั่งให้ราชบุรุษเอาตัวไปเสียบหลาวเสียบ พวกราชบุรุษนำตัวไปเสียบ
หลาวไม้ตะเคียนที่ป่าช้านั้น เสียบหลาวไม้เข้า จึงเปลี่ยนเอาหลาวไม้
สะเดาเสียบก็ไม่เข้าอีก เอาหลาวเหล็กเสียบก็ไม่เข้า ดาบสจึงใคร่ครวญดู
บุพกรรมของตน ลำดับนั้น ท่านก็เกิดญาณเครื่องระลึกชาติได้ ใช้
ญาณนั้นใคร่ครวญดูก็ได้รู้แล้ว ถ้ามว่า ก็อะไรเป็นบุพกรรมของท่าน
ตอบว่า การเอาหนามไม้ทองกลางเสียบแมลงวัน เป็นบุพกรรม
ของท่าน นัยว่า ในภพก่อนท่านเกิดเป็นบุตรนายช่างไม้ ไปตากไม้กับ
บิดา จับแมลงวันมาตัวหนึ่งแล้วเอาหนามไม้ทองกลางมาเสียบ บาบ
กรรมนั้นเองมาถึงเข้า ท่านรู้ตัวว่า ไม่อาจพ้นบาปกรรมนี้ได้ จึงได้

กล่าวกระษत्रบุรุษว่า ถ้าท่านต้องการจะเอาหลาวเสียบเรางเอาหลาวไม้
ทองหลาง พวกกระษत्रบุรุษก็การทำตามเสียบเข้าแล้วก็วางคนชุ่มรักษายอยู่
แล้วหลีกไป พวกที่ชุ่มรักษายอยู่ได้คอยผู้ที่จะมาหาคาบส.

ครั้งนั้น ทีปายนดาบสคิดว่า เราไม่ได้พบสหายนานแล้ว จึงมา
สำนักของท่านมณฑพัชระดาบส ได้ฟังข่าวในระหว่างทางในวันนั้นเองว่า
มณฑพัชระดาบสถูกหลาวเสียบ ก็ไป ณ ที่นั้นแล้วยืนอยู่ ส่วน
ข้างหนึ่งถามว่า เพื่อน ! ท่านได้ทำผิดอย่างไรหรือ ? เมื่อดาบสนั้นตอบ
ว่า เราไม่ได้ทำผิด จึงถามว่า ท่านอาจจะรักษาใจตนไม่ให้มีความ
ขุ่นเคืองได้หรือไม่ ? มณฑพัชระดาบสตอบว่า เพื่อน ! ผู้ที่จับเรามาส่ง
พระราชารามิได้มีใจขุ่นเคืองเลยทีปายนดาบสกล่าวว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น
ร่วมเงาของผู้มีศีลเช่นท่านเป็นความสุขสำหรับเรา แล้วเข้าไปนั่งฟัง
หลาวอยู่ หยาดโลหิตที่ออกจากตัวมณฑพัชระดาบสก็หยดลงต้องทีปายน
ดาบส หยาดโลหิตเหล่านั้นหยดลงที่สรีระอันมีสีดุจทอง แห่งดำไปทั้งตัว
ตั้งแต่นั้นมา ท่านจึงได้นามเริ่มต้นว่ากัณหทีปายนะ ท่านนั่งฟังหลาว
นั่นเองตลอดคืนยังรุ่ง วันรุ่งขึ้นพวกคนรักษาจึงไปกราบทูลเหตุการณ์
นั้นแต่พระราชาราชาราชทรงพระดำริว่า เรื่องนี้เราทำลงไปโดยไม่
พิจารณา จึงรีบเสด็จไปที่นั่น แล้วตรัสถามทีปายนดาบสว่า คุณก่อน
บรรพชิต เหตุไรท่านจึงนั่งฟังหลาวอยู่ ? ทีปายนดาบสตอบว่า มหา
บพิตร อาตมภาพนั่งรักษาดาบสนี้อยู่ ก็มีหาบพิตรทรงทราบแล้วหรือ
ว่าดาบสนี้ทำผิดหรือไม่ได้ทำผิด จึงได้ลงพระราชอาญาอย่างนี้ พระราชา

ตรัสบอกว่าลงโทษไปโดยไม่พิจารณา พระดาบสจึงกล่าวแก่พระราชามหาบพิตร ธรรมดาพระราชาวรจะพิจารณาก่อนแล้วจึงการทำดังนี้แล้วแสดงธรรมว่า กฤหัสถ์ผู้บริโภคม ถ้าเป็นคนเกียจคร้านแล้วไม่คิดนี่เป็นต้น.

พระราชาทรงทราบว่ มัณฑัพพะดาบสไม่มีความผิดจึงรับสั่งให้ถอนหลาวออก พวกราชบุรุษไม่สามารถจะถอนหลาวออกได้ มัณฑัพพะกราบทูลพระราชามหาบพิตร อาตมภาพถึงความพินาศย่อยยับอย่างนี้ด้วยอำนาจกรรมที่ได้ทำไว้แต่ปางก่อน ไม่มีใครอาจถอนหลาวออกจากตัวอาตมภาพได้ ถ้าพระองค์มีพระราชประสงค์จะพระราชทานชีวิตแก่อาตมภาพไซ้ กิ่งโปรดให้เอาเลื่อยมาตัดหลาวนี้ให้เสมอหนึ่ง พระราชารับสั่งให้การทำตามนั้น ภายในร่างกายได้มีหลาวอยู่ภายในเรื่อยมา.

ได้ยินว่า ครั้งนั้น ดาบสนั่นเอาหนามทองกลางเรียวกๆ เสียบก้นแมลงวัน หนามทองกลางติดอยู่ในตัวแมลงวัน แต่แมลงวันไม่ตายเพราะถูกเสียบ ตายเมื่อหมดอายุของตน ฉะนั้น ดาบสนั่นจึงไม่ตาย พระราชาทรงนมัสการพระดาบสทั้งสองให้ขมาโทษแล้ว นิมนต์ให้อยู่ในพระราชอุทยาน ทรงบำรุงแล้ว ตั้งแต่นั้นมามีมัณฑัพพะดาบสได้ชื่อเต็มหน้าว่า อาณิมัณฑัพพะท่านอาศัยพระราชอยู่ในพระราช-

อุทยานนั้น ส่วนที่ปายนดาบสรักษาแผลมณฑพัชดาบสหายดีแล้ว ไป
สำนักนายมณฑพัชะผู้เป็นสหายคฤหัสถ์ของตน.

บุรุษผู้หนึ่งเห็นที่ปายนดาบสนั้นเข้าไปสู่บรรณศาลา จึงบอกแก่
นายมณฑพัชะผู้เป็นสหาย นายมณฑพัชะนั้นได้ฟังข่าวก็ยินดี พานบุตร
ภรรยาถือเครื่องสักการะมีของหอมดอกไม้และเครื่องลูบไล้เป็นต้น เป็น
อันมากไปสู่บรรณศาลา ไหว้ที่ปายนดาบสแล้ว ล้างเท้าทาน้ำมันให้
ถวายน้ำปานะให้ดื่มแล้วนั่งฟังข่าวอาณิณฑพัชะดาบส ครั้งนั้นบุตรของ
เขาชื่อัญญุตตกุมารเล่นลูกข้างอยู่ในที่สุดที่จงกรม ก็ที่จอมปลวกแห่ง
หนึ่งใกล้บรรณศาลานั้น มีอสรพิษตัวหนึ่งอาศัยอยู่ลูกข้างที่กุมารปา
เหนือพื้นดินได้เข้าไปตกถูกศีรษะอสรพิษในโพรงจอมปลวก กุมารนั้น
ไม่รู้จึงเอามือล้วงเข้าไปในโพรง ครานั้นอสรพิษเดือดดาลเขาจึงกัด
เอามือ เขาสลบล้มลง ณ ที่นั้นด้วยกำลังอสรพิษ ถ้าดับนั้น มารดา
บิดารู้ว่าลูกถูกอสรพิษกัดจึงยกกุมารขึ้นแล้วอุ้มมาที่พระดาบสให้นอนลง
แทบเท้าแล้วกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า ธรรมดาบรรพชิตย่อมจะรู้โอสถหรือ
ปรีติ ขอท่านได้โปรดทำบุตรของข้าพเจ้าให้หายโรคเถิด พระดาบส
กล่าวว่า เราไม่รู้โอสถ เราเป็นบรรพชิตจักทำเวชกรรมไม่ได้ พระดาบส
ลูกเขาขอร้องว่า ถ้าเช่นนั้น ขอท่านได้ตั้งเมตตาในกุมารทำสัตยาธิษฐาน
เถิด จึงรับว่า ดีแล้วเราจักทำสักกิริยาแล้ววางมือลงที่ศีรษะัญญุตต-
กุมาร จึงได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

เราเป็นผู้มีความต้องการบุญ ได้มีจิต
เลื่อมใสประพฤติพรหมจรรย์อยู่เพียง ๗ วัน
เท่านั้น ต่อจากนั้นมา แม้เราจะไม่มีใคร
บรรพชา ก็ทานประพฤติพรหมจรรย์ของเราอยู่
รู้ถึง ๕๐ กว่าปี ด้วยความสัตย์อันนี้ ขอความ
สวัสดิจึงมีแก่ยัญญุทัตตกุมาร พิชจงคลายออก
ยัญญุทัตตกุมารจงรอดชีวิตเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อถาปริ ยิ จริตํ ความว่า
เพราะฉะนั้น ต่อจาก ๗ วันนั้นมาแม้เราจะได้มีใคร ก็ทนประพฤติ
พรหมจรรย์ของเราอยู่ได้. บทว่า อากามโก วาปี ก็ไม่ปรารถนา
บรรพชาเลย. บทว่า เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ ความว่า ถ้าว่า
ความที่แห่งใคร ๆ เป็นผู้อันเราผู้ทนอยู่ด้วยความไม่พอใจถึง ๕๐ กว่าปี
ไม่บอกแล้วเป็นสัจจะไซ้ ด้วยความสัตย์นั้น ขอความสวัสดิจึงมีแก่
ยัญญุทัตตกุมาร ขอยัญญุทัตตกุมารจงกลับได้ชีวิตเถิด.

พร้อมกับสักกิริยา พิชในกายตอนบนของยัญญุทัตตกุมารก็ตกเข้า
แผ่นดินหมด กุมารลืมนัยน์ตาขึ้นดูมารดาบิดาเรียกว่า แม่ แล้วพลิกนอน.
ลำดับนั้น กัณหาปิยานดาบจึงกล่าวกะบิดาของกุมารนั้นว่า กำลังของ
เรา เราทำได้เท่านั้น ท่านจงทำกำลังของตนบ้างเถิด เขากล่าวว่า

เราจักทำสังกิริยาบ้าง แล้ววางมือลงที่หน้าอกบุตร จึงได้กล่าวคาถา
ที่ ๒ ว่า :-

เพราะเหตุที่เราเห็นแขกในเวลาที่มาถึง
บ้านเพื่อจะพักอยู่ บางครั้งไม่พอใจจะให้พัก
เลย แม้สมณพราหมณ์ผู้เป็นพหูสูต ก็ไม่ทราบ
ความไม่พอใจของเรา แม้เราไม่ประสงค์จะให้
ก็ให้ได้ ด้วยความสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ จงมี
แก่ยัญญุทัตตกุมาร พิชจงคลายออก ยัญญุทัตต
กุมารจงรอดชีวิตเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาสกาลे คือในเวลาแขกมาถึง
บ้านเพื่อต้องการจะพักอยู่. บทว่า น จาปี เม อปฺปิยตํ อวทฺ
ความว่า ก็แม้สมณพราหมณ์ที่เป็นพหูสูตก็ไม่ทราบเหตุ. คืออาการอัน
ไม่เป็นที่พอใจนี้ของเราว่า ผู้นี้ไม่พอใจจะให้ ผู้นี้ไม่พอใจพวกเรา
ด้วยคำนี้บิดาของกุมารยอมแสดงว่า เราคงแลดูด้วยสายตาอันแสดง
ความรักอยู่. บทว่า เอเตน สจฺเจน อธิบายว่า ถ้าเราแม้ให้ทาน
ก็ไม่เชอผลของทานให้ด้วยความไม่พอใจของตน และชนเหล่าอื่นก็ไม่
ทราบเหตุคืออาการอันไม่เป็นที่พอใจของเราไซ้ ด้วยความสัตย์นี้ ขอ
ความสวัสดิจึงมีแก่ยัญญุทัตตกุมารเถิด.

เมื่อบิดาทำสังกริยาอย่างนี้แล้ว พิชในกายตอนเหนือสะเอวก็ตก
เข้าแผ่นดิน กุมารลุกขึ้นนั่งได้แต่ยังยืนไม่ได้ ลำดับนั้น บิดาได้กล่าว
กะมารดาของกุมารนั้นว่า ที่รัก เราได้ทำกำลังของเราแล้ว ทีนี้เจ้าจง
ทำสังกริยาให้บุตรลุกขึ้นเดินได้ มารดาบอกว่า ข้าแต่ นายความสัตย์ของ
ฉันก็มีอยู่อย่างหนึ่งแต่ไม่อาจกล่าวต่อหน้านาย บิดากล่าวว่า อย่างไร ๆ
ก็กล่าวไปเถอะที่รัก จงทำบุตรของเราให้หายโรค นางรับคำว่า ดีแล้ว
เมื่อกระทำสังกริยา จึงได้กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

ถูกรัก อสรพิษที่ออกจากโพรงกัดเจ้า
นั้นมีเดชมมาก ไม่เป็นที่รักของแม่ในวันนี้เลย
อสรพิษนั้นกับบิดาของเจ้า ไม่แปลกกันเลย
ด้วยความสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ จงมีแก่
ยัญญุทัตตกุมาร พิชจงคลายออก ยัญญุทัตต
กุมารจงรอดชีวิตเถิด.

มารดาร้องเรียกบุตรว่า ตาต ในคานานั้น.

บทว่า ปหูตเตโซ คือมีพิษกล้า. บทว่า พิททารา คือจากช่อง.
อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า อุกุชจฺจ คือออกแล้ว
อธิบายว่า เลื้อยขึ้นมาจากโพรงจอมปลวก. บทว่า ปีตรณฺจ เต คือ
ในบิดาของเจ้าถึงในอรรถถา บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน.

ข้อนี้มีอธิบายว่า แน่ลูกชัณฐทัตต อสรพิษนั้นก็ไม่แปลกอะไร กับบิดาของเจ้า โดยไม่เป็นที่รักของแม่เลยเหมือนกัน ก็แหละเว้นความ ไม่เป็นที่รักนั่นเสีย ความแปลกอะไรที่แม่เคยให้เจ้ารู้ยอมไม่มีในวันนี้ ถ้าข้อนี้เป็นความสัตย์ไซ้ ด้วยความสัตย์อันนี้ขอความสวัสดิจึงมีแก่เจ้า เกิด.

พร้อมกับสักกิริยา พิษทั้งหมดก็ตกลงเข้าแผ่นดิน ชัณฐทัตตเมื่อ ร่างกายหมดพิษแล้วลุกขึ้นเริ่มจะเล่นต่อไป เมื่อบุตรลุกขึ้นได้แล้ว อย่างนี้ นายมณฑัพพะเมื่อถามถึงอัยยาศัยของทีปายนดาบส จึงได้กล่าว

นักพรตทั้งหลายเป็นผู้สงบระงับ ฝึก

ฝนตนแล้ว ย่อมเว้นรอบนอกจากท่านกัณหา

แล้วที่จะเป็นผู้ทนฝืนใจประพฤติพรหมจรรย์

ไม่มีเลย ดูก่อนท่านทีปายนะ ท่านเกลียดชัง

อะไร ? จึงสู้ฝืนใจประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้.

พึงทราบความแห่งคำอันเป็นคานานันว่า

อิสรชนทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้น เหล่าใดเหล่าหนึ่งละกามเสีย

แล้วจึงบวชในโลกนี้ ชนเหล่านั้น นอกจากท่านกัณหา คือชนเหล่าอื่น

เว้นท่านกัณหาผู้เจริญ ที่ชื่อว่าจะเป็นผู้ทนฝืนใจประพฤติพรหมจรรย์

ยอมไม่มีก็ท่านเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่าเป็นผู้สงบเพราะระงับกิเลสด้วย
ฉานภาวนา ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกแล้ว เพราะฝึกจักขุทวารเป็นต้นให้พ้นจาก
พยศหคพิช ยินดียิ่งแล้วจึงประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้ ท่านที่ปายนะ
ผู้เจริญ ก็ท่านเกลียดชังความชั่วเพราะเหตุอะไร จึงสู้ฝืนใจประพฤติ-
พรหมจรรย์อยู่ได้ ทำไมจึงไม่สึกมาครองเรือนเล่า?

เมื่อพระดาบสจะบอกเรื่องราวแก่เขา จึงได้กล่าวคาถาที่ ๕ ว่า :-

บุคคลออกบวชด้วยศรัทธาแล้ว กลับเข้า

บ้านอีก เป็นคนเหลวไหล เป็นคนกลับกลอก

เราเกลียดต่อถ้อยคำเช่นนี้ จึงสู้ฝืนใจประพฤติ

พรหมจรรย์อยู่นี้เป็นฐานะที่วิญญูชนสรรเสริญ

และเป็นฐานะของสัตบุรุษทั้งหลาย เราเป็นผู้

กระทำบุญด้วยประการฉะนี้.

บัณฑิตพึงทราบเนื้อความแห่งคำเป็นคานานี้ว่า :-

เราเกลียดถ้อยคำเช่นนี้ว่า บุคคลเชื่อกรรมอันคำและผลแห่ง

กรรม ละสมบัติเป็นอันมากออกบวชแล้วกลับมาเพื่อสิ่งที่ตนละอีก บุคคล

นี้นั้นเป็นคนเหลวไหลหนอ เป็นคนกลับกลอกเหมือนเด็กชาวบ้านหนอ

แม้จะไม่ปรารถนาเพราะกลัวหิริและ โอตตัปปะของตนจะทำลาย ก็ต้อง

ทนประพฤติพรหมจรรย์ไป ก็ธรรมดาว่าบรรพชาและบุญนั้นแม่นิด

หน้อย ก็เป็นฐานะที่วิญญูชนทั้งหลาย คือบัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า
เป็นต้นสรรเสริญอย่างยิ่ง และเป็นฐานะที่อยู่ของสัตว์บุรุษทั้งหลายเหล่า
นั้น เราเป็นผู้กระทำบุญด้วยประการฉะนี้ คือด้วยเหตุแม่นี้ แม่จะ
ร้องไห้จนน้ำตานองหน้า ก็ฝืนใจประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้.

พระคาบสครั้นบอกอภัยของตนอย่างนี้แล้ว เมื่อจะย้อนถาม
นายมันทัฬยะ จึงได้กล่าวคาถาที่ ๖ ว่า :-

ท่านเลี้ยงดูสมณพราหมณ์ และคนเดิน
ทาง ให้มีหม่าตำราญด้วยข้าวน้ำและภิกษา-
หาร เรือนของท่านนี้บริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำ
เป็นเหมือนบ่อน้ำ เออ ก็ท่านเกลียดต่อถ้อยคำ
อะไรแม้ไม่ประสงค์ก็ให้ท่านนี้ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภิกขุ คือให้ภิกษาหารอย่างอุดม
สมบูรณ์แก่สมณพราหมณ์และคนเดินทางทั้งหลายผู้เที่ยวไปอยู่. บทว่า
โอปานภูตว คือเหมือนบ่อน้ำสาธารณะซึ่งเขาขุดไว้ในทางหลวง ๔
แพร้ง.

ลำดับนั้น นายมันทัฬยะเมื่อจะบอกอภัยของตน จึงกล่าว
คาถาที่ ๗ ว่า :-

บิดา มารดาและ ปู่ ย่า ตา ยาย ของเรา
เป็นคนมีศรัทธาเป็นทานบดี รู้หลักนักปราชญ์

เราอนุวัตรตามธรรมเนียมของตระกูลนั้น กำ
หนดใจไว้ว่า อย่าได้เป็นคนตัดธรรมเนียม
แห่งตระกูลภายหลัง เราเกลียดถ้อยคำเช่นนี้
แม้ไม่ประสงค์ก็ให้ทานนี้ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาสุ สัมพันธ์กับ บทว่า สทุธา
นี้ อธิบายว่า ได้เป็นผู้มีศรัทธาแล้ว. บทว่า อหุ เป็นต้น ความว่า
เป็นผู้มีศรัทธายิ่งกว่านั้น ยิ่งเป็นใหญ่ในทานด้วย เป็นผู้ส่อเนื้อความ
แห่งคำที่ท่านกล่าวว่า ขอท่านทั้งหลายจงกล่าว จงกระทำให้แจ่มแจ้ง
ด้วย. บทว่า ตํ กุลวตฺตํ คือตามธรรมเนียมของตระกูลนั้น ถึงใน
อรรถกถาก็มีบาลีอย่างนี้ เหมือนกัน. บาทคาถาว่า มาหิ กุเล อนุติม-
คฺคุธิโน อหุ ความว่า นายมันทัพยะแสดงว่า เรากำหนดใจไว้ว่า
ขอเราอย่าได้เป็นคนสุดท้ายเขาทั้งหมดในตระกูลของตนด้วย อย่าได้เป็น
คนตัดธรรมเนียมแห่งตระกูลด้วยดังนี้ เกลียดความที่จะเป็นคนตัดธรรม-
เนียมแห่งตระกูลภายหลังนั้น แม้ไม่ประสงค์เลย ก็ให้ทานนี้ได้.

ก็แหละ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว นายมันทัพยะเมื่อจะถาม
ภรรยาของตน จึงได้กล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

ดูก่อนนางผู้มีร่างกายงาม เรานำเจ้าผู้ยัง
เป็นสาวรุ่น มีปัญญายังไม่สามารถ มาแต่

ตระกูลญาติ แม้เจ้าก็ยังไม่เคยแสดงความไม่
รักใคร่เรา เจ้าไม่มีความรักใคร่ปฏิบัติเราอยู่
เออ ก็นางผู้เจริญการที่เจ้าอยู่ร่วมกับเราเห็น
ปานนี้ได้ เพราะเหตุอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสมตฺถปฺปญฺญํ คือผู้ยังเป็นยว
น้อยๆ มีปัญญายังไม่สามารถที่จะจับจ่าย. คำว่า ยนฺตฺตานยฺยํ ตัดบทเป็น
ยํ ตํ อานยฺยํ มีอธิบายว่า เรานำเจ้าผู้ยังเป็นยวรุ่นมาจากตระกูล
แห่งญาติ. บทว่า อญฺญตฺร กามา ปริจารยฺนฺตา ความว่า เจ้าไม่
มีความรักใคร่ แม้ปฏิบัติเราอยู่ด้วยความไม่เต็มใจก็ไม่ให้เราทราบว่าตนไม่
มีความรักตลอดกาลประมาณเท่านั้น คือแสดงความรักใคร่ปรนนิบัติเรา
แล้ว. บทว่า เกนวลฺลเณน แปลว่า ด้วยเหตุอะไร นายมณฑพัชยะ
ร้องเรียกรรยว่านางผู้เจริญ. บทว่า เอรุโโป ความว่า การที่เจ้า
อยู่ร่วมกับเราผู้มีความปฏิคุณเสมอด้วยอสรพิษเห็นปานนี้อยู่ได้ ก็เป็น
คุณว่าอยู่ร่วมกับคนที่รักได้อย่างไร ?

ลำดับนั้น เมื่อภรรยาจะบอกแก่สามี จึงได้กล่าวคาถาที่ ๕ ว่า :-

ตั้งแต่ไหนแต่ไรนานมาแล้ว อภรรยา
ที่มีสามีบ่อยๆ มิได้มีในตระกูลนี้ ดินอันอุวัตร
ตามธรรมเนียมของตระกูลนั้น กำหนดใจไว้

ว่า ขอย่าให้เป็นคนตัดธรรมนิยมของตระกูล

ในภายหลังเลย ดิฉันเกลียดต่อถ้อยคำเช่นนี้

แม้จะไม่มี ความพอใจก็ปฏิบัติท่านได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อารา ทูเร เป็นไวพจน์ของกันและกัน นางเมื่อจะแสดงธรรมนิยมนั้นว่า นานมาก จึงกล่าวอย่างนี้. ศัพท์ว่า อิธ เป็นเพียงนิบาต ความว่า ในกาลไหน ๆ ก็ไม่มี บทว่า ปริปรา คือที่เปลี่ยนผู้ชายบ่อย ๆ.

ข้อนี้มีอรรถกถาธิบายว่า นาย ตั้งแต่ไหนแต่ไรนานมาแล้ว จนกระทั่งถึง ๗ ชั่วโมงตระกูล อันภรรยาที่มีสามีบ่อย ๆ มิได้มีในตระกูลแห่งญาติของดิฉันเลย แม้หญิงบางคนจะทิ้งกะสามีแล้วก็ไม่เคยที่จะคว้าเอาชายอื่นมาเป็นสามีเลย. บทว่า ตํ ภูตคตฺติ ดิฉันเมื่อจะอนุวัตรตามธรรมเนียมของตระกูล คือตามประเพณีของตระกูลนั้น กำหนดใจไว้ว่า ขอเราอย่าพึงเป็นหญิงกลับกลอกคนสุดท้ายในตระกูลของตนเถิด เกลียดความทะว่า เป็นหญิงตัดธรรมเนียมของตระกูลคนสุดท้ายในตระกูลนั้น แม้จะไม่มี ความพอใจก็ปฏิบัติ ท่านได้ ก็เป็นผู้ทำความขวนขวายเป็นผู้บำเรอไถ่แก้ทำท่านได้.

ครั้งนางได้กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงคิดว่าความลับที่ไม่ควรจะกล่าวต่อหน้าสามี เราได้กล่าวแล้วเขาคงโกรธเรา เราจะขอโทษเขา ต่อหน้า

พระดาบสผู้เข้าถึงตระกูลของเรา เมื่อจะให้สามีอดโทษ จึงได้กล่าวคาถา
ที่ ๑๐ ว่า :-

ข้าแต่ท่านมัททัพพะ. วันนีดิฉันพูด
ถ้อยคำที่ไม่ควรจะพูด ขอร่านจงอดโทษถ้อย
คำนั้นให้แก่ดิฉัน เพราะเห็นแก่ลูกเถิด สิ่งอื่น
อะไร ๆ ในโลกนี้ที่จะรักเท่าบุตรมิได้มี ยัญญ
ทัตตบุตรของเรานี้ก็ได้รอดชีวิตแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตัม ขมตัม แปลว่า จงอดโทษ
ถ้อยคำนั้น. บทว่า ปุตฺตเหตุ มมชช ความว่า ขอร่านจงอดโทษ
ถ้อยคำที่ฉันพูดแล้วนั้น เพราะเหตุแห่งบุตรนี้ในวันนี้เกิด. บทว่า
โส โน อัย ความว่า ฉันพูดคำนั้นเพราะเหตุแห่งบุตรคนใด บุตร
ของเราคนนั้นก็รอดชีวิตแล้ว เพราะบุตรคนนี้รอดชีวิตแล้วนั้นแหละ
ขอร่านจงอดโทษแก่ดิฉัน ตั้งแต่วันนี้ไปดิฉันจักเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจ
ของท่าน.

ลำดับนั้น นายมัททัพพะได้กล่าววาทะภรรยาว่า ลูกฉันเกิด ที่รัก
เราอดโทษให้เจ้า ตั้งแต่นี้ไปเจ้าอย่าได้มีจิตกระด้าง แม้เราก็จะไม่เกลียด
เจ้า พระดาบสโพธิสัตว์กล่าวกะนายมัททัพพะว่า อาวุโส การที่ท่าน
หาทรัพย์ได้มาโดยลำบาก แล้วบริจาคทานโดยไม่เชื่อกรรมและผลแห่ง

กรรมนั้นเป็นการไม่สมควร แต่นี้ไปท่านจงเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม
ให้ท่านเถิด นายมณฑพัชระรับคำว่า ดีแล้ว แล้วกล่าวกะพระดาบส
โพธิสัตว์ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านดำรงอยู่ในความเป็นทักษิณบุคคลของ
ข้าพเจ้าไม่มีความยินดี ประพฤติพรหมจรรย์เป็นการไม่สมควร ตั้งแต่
นี้ไปขอท่านจงทำจิตให้เลื่อมใส มีจิตบริสุทธิ์ ยินดีในฉาน ประพฤติ
พรหมจรรย์โดยลักษณะที่ข้าพเจ้าทำสักการะแก่ท่านในบัดนี้แล้ว จะได้
รับผลมากเถิด แล้วสองสามีภรรยาถึงมัสการพระมหาสัตว์ แล้วลุกจาก
อาสนะไป ตั้งแต่นั้นมาภรรยาก็มีความเสน่หาในสามีเป็นอย่างดี นาย
มณฑพัชระก็มีจิตเลื่อมใสถวายทานด้วยศรัทธา พระโพธิสัตว์ก็บรรเทา
ความเบื่อหน่ายเสียได้ ทำฉานและอภิญา ให้เกิดแล้วเป็นถึงมีพรหมโลก
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรง-
ประกาศสังฆธรรมเวลาจบสัจจะ ภิกษุผู้กระสัน ได้ดำรงอยู่ในโศคา-
ปัตติผล พระทศพลทรงประชุมชาดกว่า นายมณฑพัชระในครั้งนั้น ได้มา
เป็นพระอานนท์ในบัดนี้ ภรรยาในครั้งนั้น ได้มาเป็นนางวิสาขาใน
บัดนี้ บุตรในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระราहुลในบัดนี้ อาณิณฑพัชระ
ดาบส ได้มาเป็นพระสารีบุตรในบัดนี้ ส่วนกัณห์ทีปายนดาบสในครั้ง
นั้น คือเราตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถากัณห์ทีปายชาดกที่ ๖

๗. นิโครธชาดก

ว่าด้วยการคบหากับคนดี

[๑๓๕๐] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระนามว่านิโครธ ท่านสาขะเสนาบดีพูดว่า เราไม่รู้จักคนนี้เลยว่า เป็นใครกัน หรือเป็นเพื่อนของใคร พระองค์ จะทรงเข้าพระทัยอย่างไร.

[๑๓๕๑] ลำดับนั้น บुरुขผู้ทำตามคำของท่านสาขะเสนาบดีเข้าจับคอ ตบหน้าข้าพระองค์จับใส่ ออกไป.

[๑๓๕๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาภิกร ธรรมอันไม่ประเสริฐเช่นนี้. อันท่านสาขะเสนาบดีผู้เป็นเพื่อนเก่าของพระองค์ เป็นคนมีความ คិតทราวม เป็นคนอกตัญญูประทุษร้ายมิตร ได้ กระทำแล้ว.

[๑๓๕๓] ดูก่อนสหาย เรื่องนี้เราไม่รู้เลย แม้ใคร ๆ ก็มีได้บอกเรา ท่านมาบอกเราแล้วว่า ท่าน สาขะเสนาบดีจุดคร่าท่าน.

[๑๓๕๔] ท่านเป็นคนทำเพื่อนให้มีชีวิตอยู่สบายดี

ท่านเป็นคนให้อิสริยยศ คือความเป็นใหญ่ใน
หมู่มนุษย์แก่เรา และแก่สาขะเสนาบดีทั้งสอง
คน เราได้รับความสำเร็จเพราะท่าน ในข้อนี้
เราไม่มีความสงสัยเลย.

[๑๓๕๕] กรรมที่บุคคลทำในอัสตบुरुช ย่อม

ฉิบหายไม่งอกงามเหมือนพืชที่บุคคลหว่านลง
ในไฟย่อมถูกไฟไหม้ไม่งอกงาม ฉะนั้น.

[๑๓๕๖] ส่วนกรรมที่บุคคลทำในคนกตัญญู มีศีล

มีความประพฤติประเสริฐ ย่อมไม่ฉิบหายไป
เหมือนพืชที่บุคคลหว่านลงในนาดี ฉะนั้น.

[๑๓๕๗] ราชบุรุษทั้งหลาย จงมาสาขะเสนาบดี ผู้

ชั่วช้ามักหลอกลวง มีความคิดอย่างอัสตบुरुช
คนนี้เสียด้วยหอกทั้งหลาย เราไม่ยากให้มัน
มีชีวิตอยู่เลย.

[๑๓๕๘] ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์ได้โปรด

อดโทษให้แก่เขาเถิด ชีวิตของคนตายแล้วไม่

อาจจะนำกลับคืนมาได้ ขอได้ทรงโปรดโทษ
แก่อสัตบุรุษเถิดพระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่
อยากให้ฆ่าเขา.

[๑๓๕๕] ควรคบแต่ท่านนิโครธเท่านั้น ไม่ควร
เข้าไปคบเจ้าสาจะอยู่ ตายเสียในสำนักท่าน
นิโครธประเสริฐกว่า เป็นอยู่ในสำนักเจ้าสาจะ
จะประเสริฐอะไร.

จบ นิโครธชาดกที่ ๗

อรรถกถานิโครธชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
พระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศนาเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า น จาเหมต
ชานามิ ดังนี้.

ได้ยินว่า วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายสนทนากันในธรรมสภาถึงเรื่อง
พระเทวทัต ที่ภิกษุทั้งหลายตั้งเตือนว่า คุณก่อนท่านเทวทัต พระศาสดา
ทรงมีพระอุปการะแก่เธอมา เพราะเธอได้อาศัยพระองค์ จึงได้
บรรพชาอุปสมบท ได้เรียนพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก และได้ฌาน
แม้ลาภสักการะของเธอก็เกิดแต่พระทศพลทั้งนั้น พระเทวทัตยังยก

สลาทหญิงขึ้นประกาศว่า อุปการคุณแม่เพียงเท่านี้เราก็งี้ไม่แลเห็นว่า พระสมณโคตมกระทำให้แก่เรา ดังนี้ พระศาสดาเสด็จมา ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไร ? เมื่อ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่พระเทวทัตเป็นอกตัญญูประทุษร้ายมิตร แม่ ในกาลก่อน พระเทวทัตก็เป็นคนอกตัญญูประทุษร้ายเหมือนกัน แล้ว ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล พระเจ้ามคธราชครองราชสมบัติอยู่ในนครราชคฤห์ ครั้งนั้นเศรษฐีเมืองราชคฤห์ได้ขอธิดาของเศรษฐีในชนบทมาให้เป็น ภรรยาของบุตรตน นางนั้นเป็นหญิงหมั้น ต่อมาภายหลังตระกูลนั้นก็ เสื่อมลาภสักการะลง เขาพูดกันให้นางนั้นได้ยินว่า เมื่อหญิงหมั้นมาอยู่ เรือนลูกชายเรา วงศ์ตระกูลจักเจริญได้อย่างไร นางได้ฟังคำนั้นจึงคิดว่า ช่างเถอะ เราจักทำมีกรรมก่ดวงคนเหล่านี้ แล้วกล่าวถามหญิงพี่เลี้ยงที่ ไว้วางใจ ถึงวิธีการของหญิงมีกรรมกว่า ธรรมดาหญิงที่มีกรรมจะต้องทำ อย่างไรบ้าง ? ครั้นได้ฟังแล้ว เมื่อถึงคราวมีระดูก็ปกปิดเสีย แสดงกิริยา ของหญิงแพ້ท้อง มีขอบของเปรี้ยวเป็นต้น ในเวลาที่มือเท้าบวมจึงทุบ หลังมือหลังเท้าให้หนูน เอาผ้าเก่าพันท้องให้โตขึ้นทุกวัน ๆ ทำห้วนมให้ ดำ แม้จะทำสรีริกก็ไม่ได้ต่อหน้าคนอื่นนอกจากหญิงพี่เลี้ยงคนนั้น แม้ สามีก็ได้ช่วยบริหารกรรมแก่นางอยู่มาได้ ๕ เดือนด้วยอาการอย่างนี้

นางจึงลาพ่อพี่แม่พี่จะไปคลอดบุตร ณ เรือนบิดาในชนบท แล้วก็ขึ้นรถออกจากเมืองราชคฤห์เดินทางไปด้วยบริวารใหญ่.

ข้างหน้านาง มีพวกเกวียนไปพวกหนึ่ง นางไปถึงที่ซึ่งพวกเกวียนหยุดพักแล้วไปในเวลาอาหารเช้า วันหนึ่งหญิงเฝ้าใจคนหนึ่งที่อาศัยไปในพวกเกวียนนั้น ตลอดบุตรที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งในกลางคืน ครั้นรุ่งเช้าเมื่อพวกเกวียนออกเดินทาง จึงคิดว่า เราเว้นพวกเกวียนเสียแล้วไม่อาจไปได้ แต่เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ก็อาจที่จะได้บุตร ดังนี้แล้วจึงเอารดและกรรมลทินมาราดลงที่ควงข่าต้นไม้แล้วทิ้งบุตรไป เทวดาได้มาอารักขาทารกไว้ เพราะทารกนั้นไม่ใช่สัตว์สามัญ คือองค์พระโพธิสัตว์ทีเดียว แลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ได้มาถือปฏิสนธิเช่นนั้น.

เวลาเช้า หญิงหมั้นได้ไปถึงที่นั้นในเวลาอาหารเช้า คิดว่าจักทำสรีริกจึงไปที่โคนต้นไม้กับหญิงพี่เลี้ยงนั้น เห็นทารกมีวรรณะดังทอง จึงพูดกับพี่เลี้ยงว่า กิจของเราสำเร็จแล้ว แล้วก็แก้ผ้าพันท้องออก เอาโลหิตและกรรมลทินทาหน้าขาแล้วบอกว่าตนคลอดบุตร ทันใดนั้นพวกบริวารชนต่างพากันร่าเริงยินดี ช่วยกันเอาม่านกันให้นาง แล้วมีหนังสือส่งไปนครราชคฤห์ ลำดับนั้น พ่อพี่แม่พี่ของนางมีหนังสือส่งไปว่าเมื่อคลอดแล้วก็ไม่ต้องไปตระกูลบิดาจงกลับมาที่นี้เถิด นางจึงกลับเข้านครราชคฤห์ทันที เมื่อจะรับขวัญตั้งชื่อทารก ญาติทั้งหลายตั้งชื่อให้ว่า นิโครธกุมาร เพราะเกิดที่โคนต้นไม้ ในวันเดียวกันนั้นหญิง

สะใภ้ของอนุเศรษฐีก็ไปตระกูลบิดามารดาเพื่อจะคลอดบุตร ได้คลอดบุตรที่ได้กึ่งไม้แห่งหนึ่งในระหว่างทาง พวกญาติได้ตั้งชื่อให้ทารกนั้นว่า สาขา कुमार และในวันเดียวกันนั้น ภรรยาของช่างชุนที่อาศัยมหาเศรษฐีอยู่ ก็คลอดบุตรที่ระหว่างกองผ้าจีวร พวกญาติจึงตั้งชื่อให้ทารกนั้นว่า โปติกะ.

มหาเศรษฐีทราบว่า ทารกทั้งสองคนนั้นเกิดในวันที่นิโครธ-กุมารเกิด จึงนำมาบำรุงเลี้ยงไว้ร่วมกับนิโครธกุมาร กุมารทั้งสามนั้นเติบโตมาพร้อม ๆ กัน ครั้นเจริญวัยแล้วจึงไปเมืองตักกศิลาเรียนศิลปะสองบุตรเศรษฐีให้ทรัพย์เป็นค่าสอนแก่อาจารย์คนละพัน แต่โปติก-กุมารคอยรับเรียนศิลปะในสำนักนิโครธกุมาร เมื่อกุมารทั้งสามสำเร็จการศึกษาแล้ว จึงลาอาจารย์ออกเที่ยวไปตามชนบท ถึงเมืองพาราณสี โดยลำดับ นอนอยู่ ณ โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง.

ครั้งนั้น เป็นคราวที่พระเจ้าพาราณสีเสด็จสวรรคตได้เจ็ดวัน พวกเสนามตย์ให้ติกลงประกาศทั่วนครว่า วันพรุ่งนี้จักเสด็จบุศยราช-รถ ขณะที่เพื่อนรักทั้ง ๓ พากันนอนหลับอยู่ที่โคนต้นไม้ โปติกะลุกขึ้นเวลาเช้ามีด นั่งนวดพื้นแท่นนิโครธกุมารอยู่ บนต้นไม้มีไม้ไถ่นอนอยู่สองตัว ไถ่ตัวบนถ่ายอุจจาระลงถูกไถ่ตัวล่าง ลำคับนั้น ไถ่ตัวล่างจึงถามไถ่ตัวบนว่า ใครถ่ายอุจจาระ ไถ่ตัวบนตอบว่า เพื่อนอย่าโกรธเลย เราไม่รู้จึงถ่ายลง ไถ่ตัวล่างต่อว่าไถ่ตัวบนว่า เจ้าสัตว์ร้าย เจ้าเข้าใจว่าตัวข้าเป็นที่ถ่ายอุจจาระของเจ้าหรือ เจ้าไม่รู้จักความคิดของข้าหรือ? ไถ่

ตัวบนกล่าวกะไ้ตัวล่างนั้นว่า เจ้าสัตว์ร้าย เมื่อข้าซึ่งเป็นผู้ไม่รู้ยอมรับแล้วว่าถ่ายเอง เจ้ายังโกรธอยู่อีก อะไรนะที่เป็นความดีของเจ้า ไ้ตัวล่างตอบว่า ผู้ใดฆ่าเราแล้วกินเนื้อ ผู้นั้นจะได้ทรัพย์พันหนึ่งแต่เช้าทีเดียว ฉะนั้นข้าจึงถือตัวนัก ไ้ตัวบนกล่าวกะไ้ตัวล่างนั้นว่า เจ้าสัตว์ร้าย ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เจ้ายังถือตัวได้ เรานี้สิถ้าใครฆ่าแล้วกินเนื้อ กล้ามของเรา เขาจะได้เป็นพระราชาแต่เช้าทีเดียว คนที่กินเนื้อกลาง ๆ จะได้เป็นเสนาบดี คนที่กินเนื้อติดกระดูก จะได้เป็นขุนคลัง โปติกะได้ยินถ้อยคำของไ้ทั้งสองนั้น จึงคิดว่าจะเป็ประโยชน์อะไรด้วยทรัพย์พันหนึ่ง ราชสมบัติเท่านั้นประเสริฐ จึงค่อย ๆ ขึ้นต้นไม้ไปจับไ้ตัวที่นอนบนลงมาฆ่า อย่างบนถ่านไฟแล้วฉีกเนื้อกลุ้มให้นิโครธกุมาร ให้เนื้อกลาง ๆ แก่สาขกุมาร ตัวเองบริโภคเนื้อติดกระดูก ก็แลกรันบริโภคกันแล้ว โปติกะจึงพูดว่า เพื่อนนิโครธ วันนี้ท่านจักได้เป็นพระราชา เพื่อนสาจะ วันนี้ท่านจักได้เป็นเสนาบดี ส่วนเราจักได้เป็นขุนคลัง ถูกสองสหายถามว่า ท่านรู้ได้อย่างไร ? จึงเล่าเรื่องราวให้ฟังทุกประการ.

สามสหายนั้น ครั้นถึงเวลาบริโภคอาหารเช้า ก็พากันเข้าเมืองพาราณสี บริโภคข้าวปายาสที่ระคนด้วยเนยใสและน้ำตาลกรวดที่เรือนพราหมณ์คนหนึ่ง แล้วออกจากเมืองเข้าพระราชอุทยาน นิโครธกุมารนอนบนแผ่นศิลา สองกุมารนอนข้างนอก ขณะนั้นพวกเสนามาตย์ทั้งหลายได้เอาเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์วางไว้ ภายในบุศยราชรถแล้วปล่อยไป ความพิสดารของการเรื่องบุศยราชรถนั้น จักมีแจ้งในมหา-

ชนกชาดก บุศยราชรถไปถึงพระราชอุทยานก็หันกลับหยุดอยู่ ประหนึ่งว่าเตรียมการคอยทำให้นักขึ้น ปุโรหิตคิดว่า สัตว์ผู้มีบุญคงจะมีในพระราชอุทยาน จึงเข้าพระราชอุทยาน เห็นกุมารเข้าก็เลิกผ้าปลายเท้าขึ้นพิจารณาตลัษณ์ที่เท้าทั้งสอง ก็ทราบชัดว่า ราชสมบัติเมืองพาราณสียังคงดำรงอยู่ต่อไป กุมารนี้สมควรเป็นราชาธิราชใหญ่ยิ่งทั่วชมพูทวีป จึงสั่งให้ประโคมขึ้น.

นิโครธกุมารตื่นขึ้น เลิกผ้าคลุมหน้าออก แลเห็นคนประชุมกันมาก พลิกกลับมานอน ปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปอีกหน่อยหนึ่ง แล้วลุกขึ้นนั่งขัดสมาธิบนแผ่นศิลา ลำดับนั้น ปุโรหิตคุกเข่าลงกล่าวกะนิโครธกุมารนั้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพราชสมบัติถึงแก่พระองค์แล้ว เมื่อนิโครธกุมารกล่าวว่า ดีแล้ว ก็จัดราชพิธีให้นั่งเหนือกองแก้ว ณ ที่นั้น แล้วอภิเษกตามราชประเพณี นิโครธกุมารนั้นครองราชสมบัติแล้ว พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่ราชกุมาร แล้วเสด็จเข้าพระนครด้วยสักการะใหญ่ แม้ไปตีกะก็ตามเสด็จเข้าไปด้วย จำเดิมแต่นั้นมา พระมหาสัตว์ได้ครองราชสมบัติในนครพาราณสีโดยธรรม วันหนึ่งพระองค์ทรงระลึกถึงมารดาบิดา จึงกล่าวกะสาจะว่า แน่ะเพื่อนเราไม่อาจอยู่โดยปราศจากมารดาบิดาได้ ท่านพร้อมด้วยบริวารใหญ่จงไปหามารดาบิดาของเรามา. สาขเสนาบดีทูลปฏิเสธว่า ข้าพระองค์ไม่มีกิจที่จะต้องไปในที่นั้น ต่อจากนั้นพระราชารับสั่งไปตีกะให้ไปรับ โปติกกุมารรับพระราชบัญชาว่า ได้พระเจ้าข้า แล้วก็ไป ณ ที่นั้น เข้าไปหา

พระชนกชนนีของพระเจ้านิโครธราช แจ้งว่า นิโครธกุมารบุตรของท่านได้ราชสมบัติแล้ว มาเถิดท่านเราจักไป ณ ที่นั้น พระชนกชนนีจึงห้ามว่า อย่าให้เราไปเลยสมบัติของเราก็มียู่แล้ว. โปติกกุมารจึงมาบอกมารดาบิดาของสาขเสนาบดี ท่านทั้งสองนั้นก็ไมยอมไป จึงได้มาหา มารดาบิดาของตน อ้อนวอนจะให้ไปอยู่ด้วย ท่านทั้งสองนั้นก็ห้ามเสียว่า ลูกรัก เราจักขอเป็นอยู่ด้วยทำการชุนเช่นนี้ อย่าให้เราต้องไปเลย โปติกะกุมารครั้นไม่ได้มารดาบิดาไปแล้ว ก็กลับมายังเมืองพาราณสี คิดว่าจะไปพักที่เรือนของเสนาบดีให้หายเหนื่อย แล้วจึงจะเข้าเฝ้าพระเจ้านิโครธราชต่อภายหลัง จึงไปที่ประตูเรือนเสนาบดี กล่าวกะนายประตูว่า จงไปบอกท่านเสนาบดีว่า นายโปติกะสหายของท่านมาหานายประตูได้ทำตามนั้น.

ฝ่ายสาขเสนาบดีผูกเวรในโปติกุมารว่า โปติกะนี้ไม่ให้ราชสมบัติแก่เรา ไปให้แก่นิโครธกุมารผู้สหายเสีย พอสาขเสนาบดีได้ฟังคำนั้นเท่านั้นก็โกรธออกมาว่าว่า ใครเป็นสหายของไอ้คนนี้ มันเป็นคนบ้า ลูกอิทาสี จงจับมันไปแล้วให้บ่าวใช้มือเท้าสอกเข้าทูลดองจับคอใส่ออกไป โปติกุมารนั้นคิดว่า ไอ้สาขะมันได้ตำแหน่งเสนาบดีก็เพราะเรามันยังอกคัญประทุษร้ายมิตร ให้คนทูลดองจับไล่เรา แต่ท่านนิโครธเป็นบัณฑิตกตัญญู เป็นสัตบุรุษ เราจักไปเฝ้าท่าน แล้วไปยังประตูพระราชวัง ให้นายประตูเข้าไปกราบทูลแต่พระราชาวา นัยว่า พระสหายของพระองค์ชื่อว่าโปติกะมาเฝ้าอยู่ที่ประตู พระราชารับสั่งให้เข้ามา ครั้นทอดพระเนตรเห็นนายโปติกะมา ก็เสด็จลุกจากพระราช-

อาสน์ออกต้อนรับทรงปฏิสันถาร ตรัสสั่งให้ช่างกลับมากำแต่งผมและ
หนวด แล้วให้ประดับเครื่องสรรพาวรณ์ และให้บริโศกโกษณะอันประ-
ณีตที่มีรสอันเลิศ แล้วประทับตรัสด้วยถาพอันมิตรกับโปติกะ ตรัสถาม
ถึงข่าวคราวของพระชนกชนนี ทรงทราบว่าท่านไม่ยอมมา.

แม้สาขเสนาบดีก็คิดว่า นายโปติกะคงทำลายเราในสำนักพระ-
ราชา แต่เมื่อเราไปเฝ้าเขาคงไม่อาจกล่าวโทษอะไร ๆ คิดดังนี้แล้วจึงไปเฝ้า
ณ พระราชสำนักนั้นแหละ นายโปติกะได้กราบทูลพระราชชาติต่อหน้า
สาขเสนาบดีนั้นแล้วว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์เหน็ด
เหนื่อยมาตามทาง คิดว่าจะไปเรือนท่านสาขะพักผ่อนแล้วจักเข้าเฝ้า แต่
ท่านสาขะกล่าวกะข้าพระองค์ว่า จำข้าพระองค์ไม่ได้ให้คนทูลจงจับคอ
ไสออกไป ขอพระองค์ได้ทรงเชื่อดังนี้เถิด แล้วกล่าวคาถา ๓ คาถาว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงนามว่านิโครธ ท่าน

สาขะเสนาบดีพูดว่า เราไม่รู้จักคนนี้เลยว่า

เป็นใครกัน หรือเป็นเพื่อนของใคร พระองค์

จะทรงเข้าพระทัยอย่างไร.

ลำดับนั้น บุรุษผู้ทำตามคำของท่านสาขะ

เสนาบดีเข้าจับคอ ตบหน้าข้าพระองค์จับไส

ออกไป.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมพระชาวนิกร

**กรรมอันไม่ประเสริฐเช่นนี้อันท่านสาขะเสนา-
บดีผู้เป็นเพื่อนเก่าของพระองค์ เป็นคนมีความ
คิดทราชม เป็นคนนอกตัญญูประทุษร้ายมิตร ได้
กระทำแล้ว.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กินฺตฺติ มณฺญลฺลิตฺติ** ความว่า ท่านสาขะ-
เสนาบดีได้กล่าวกะข้าพระองค์อย่างใด พระองค์จะทรงเข้าพระทัยอย่าง
นั้นหรือไม่ อธิบายว่า ท่านสาขะเสนาบดีกล่าวอย่างนี้กะข้าพระองค์
พระองค์จึงทรงเชื่อหรือไม่ ?

บทว่า **คฺลวินีเตน** คือ จบที่คอ. บทว่า **ทฺพฺพฺภินา** ได้แก่ผู้
ประทุษร้ายมิตร.

พระเจ้านิโครธราชได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสพระคาถา ๔ พระ-
คาถาว่า :-

ดูก่อนสหาย เรื่องนี้เราไม่รู้เลย แม้ใคร ๆ

**ก็มีได้บอกเรา ท่านมาบอกเราแล้วว่า ท่าน
สาขะเสนาบดีจุดคร่าท่าน.**

**ท่านเป็นคนทำเพื่อนให้มีชีวิตอยู่สบายดี
ท่านเป็นคนให้อิสริยยศ คือความเป็นใหญ่ใน**

หมู่มนุษย์แก่เรา และแก่สาขะเสนาบดีทั้ง ๒
คน เราได้รับความสำเร็จเพราะท่าน ในข้อนี้
เราไม่มีความสงสัยเลย.

กรรมที่บุคคลทำในอดีตบุรุษ ย่อม
ฉิบหายไม่งอกงามเหมือนพืชที่บุคคลหว่านลง
ในไฟย่อมถูกไฟไหม้ไม่งอกงาม ฉะนั้น.

ส่วนกรรมที่บุคคลทำในคนกตัญญู มีศีล
มีความประพฤติประเสริฐ ย่อมไม่ฉิบหายไป
เหมือนพืชที่บุคคลหว่านลงในนาดี ฉะนั้น.

บรรดาเหล่านั้น บทว่า สัสติ แปลว่า บอกกล่าว. บทว่า
กทุณฺณํ กตํ ได้แก่ ทำการนุคคร่า กล่าวคือ การนุคมานุคไปโดยโอบย
และทุบตี. บทว่า สจฺฉิโน สจฺฉิวงฺกุโร ความว่า คู่ก่อนไปตีกะผู้สหาย ท่าน
เป็นคนทำเพื่อนให้มีชีวิตอยู่สบาย. คือเป็นผู้ให้ความอยู่เกิดขึ้นแก่เพื่อน.
บทว่า มม สาขสุสฺส จฺญายํ คือ แก่เราและแก่สาขะเสนาบดีผู้เป็นเพื่อน
กันทั้ง ๒ คน. บทว่า ตฺวํ โนปิสุสฺสริยํ ความว่า อนึ่ง ท่านเป็น
ผู้ให้อิสริยยศแก่พวกเรา คือพวกเราได้อิสริยยศนี้เพราะท่าน. บทว่า
มหคฺคตํ ความว่า คือความเป็นใหญ่.

แต่เมื่อพระเจ้านิโครธราชกำลังตรัสอยู่อย่างนี้ สาขาเสนาบดีได้
ยืนอยู่ ณ ที่นั่นเอง ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามเขาว่า ท่านสาขะ
ท่านจำไปตีกะนี้ได้ไหม? สาขาเสนาบดีได้นั่งอยู่ พระองค์เมื่อจะลง
พระราชอาญาแก่เขา ได้ตรัสพระคาถาที่ ๘ ว่า :-

ราชบุรุษทั้งหลาย จงฆ่าสาขะเสนาบดี ผู้
ชั่วช้ามักหลอกลวง มีความคิดอย่างอสัตบุรุษ
คนนี้เสียด้วยหอกทั้งหลาย เราไม่ยากให้มัน
มีชีวิตอยู่เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชุ่มมึ แปลว่า ผู้เลวทราม. บทว่า
เนกติกิ แปลว่า ผู้หลอกลวง.

นายไปตีกะได้ฟังดังนั้น คิดว่า ไอ้คนพาลนี้จงอย่าฉิบหายเพราะ
เราเลย จึงกล่าวคาถาที่ ๙ ว่า :-

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์ได้โปรด
อดโทษให้แก่เขาเถิด ชีวิตของคนตายแล้วไม่
อาจจะนำกลับคืนมาได้ ขอได้ทรงโปรดอดโทษ
แก่อสัตบุรุษเถิดพระพุทธเจ้าข้า พระองค์ไม่
อยากให้ฆ่าเขา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขมตสุต** คือ **ขมตทสุต** ความว่า
ขอพระองค์ได้โปรดคโทษาให้แก่สัตว์นุษย์นี้เถิด. บทว่า **ทูปปฏิอานยา**
คือ อณชีวิตของคนที่ยาอันใคร ๆ ไม่อาจที่จะนำกลับคืนมาได้.

พระราชชาติทรงสดับถ้อยคำของโปติกะแล้ว ก็ทรงยกโทษาให้
สาขะ พระองค์ประสงค์จะพระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่นายโปติกะ
แต่เขาไม่ประสงค์ ลำดับนั้น พระองค์จึงทรงพระราชทานตำแหน่งขุน
คลังเพิ่มอำนาจให้มีหน้าที่ตรวจตราราชการทั้งหมด ได้ยินว่า ฐานันดร
เช่นนั้น แต่ก่อนไม่เคยมีเพิ่มมีขึ้นแต่ขึ้นมา ต่อมาท่านขุนคลังโปติกะ
เจริญด้วยบุตรธิดา กล่าวสอนบุตรธิดาของตนด้วยคาถาสุดท้ายว่า :-

ควรคบแต่ท่านนิโครธเท่านั้น ไม่ควร

เข้าไปคบเจ้าสาขะอยู่ ตายเสียในสำนักท่าน

นิโครธประเสริฐกว่า เป็นอยู่ในสำนักเจ้าสาขะ

จะประเสริฐอะไร.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนาเรื่องนี้มาแสดงแล้ว ตรัส
ว่า คุณก่อน. ภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อน พระเทวทัตก็เป็นคนอกตัญญู
อย่างนี้แหละ แล้วทรงประชุมชาดกว่า สาขะเสนาบดีในครั้งนั้น ได้มา
เป็นพระเทวทัตในบัดนี้ โปติกะขุนคลังในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์
ในบัดนี้ ส่วนพระเจ้านิโครธราชในครั้งนั้น ได้มาเป็นเราตถาคต
ขณะนี้แล.

จบ อรรถกถานิโครธชาดกที่ ๗

๘. ตักกชาดก

ว่าด้วยการเลี้ยงดูบิดามารดา

[๑๔๐๐] ข้าแต่พ่อ มั่นนง มั่นเทศ มั่นมือเลื้อ และ
ผักทอดยอด ก็มีได้มี พ่อต้องการอะไร จึง
ซุดหลุมอยู่คนเดียว ในป่ากลางป่าช้าเช่นนี้เล่า.

[๑๔๐๑] แน่ะพ่อ ปู่ของเจ้าทุกข์พลภาพมากแล้ว
ถูกกองทุกข์อันเกิดจากโรคร้ายหลายอย่างเบียด-
เบียน วันนี้พ่อจะฝังปู่ของเจ้านั้นเสียในหลุม
เพราะพ่อไม่ปรารถนาจะให้ปู่ของเจ้ามีชีวิตอยู่
อย่างลำบากเลย.

[๑๔๐๒] พ่อได้ความดำริอันลามกนี้แล้ว กระทำ
กรรมอันหยาบช้าอันล่วงเสียดซึ่งประโยชน์ ดู-
ก่อนพ่อ เมื่อพ่อแก่ลงก็จักได้รับกรรมเช่นนี้
จากลูกบ้าง แม้ลูกเองก็จะอนุวัตรตามเยี่ยง
ตระกูลนั้น จักฝังพ่อเสียในหลุมบ้าง.

[๑๔๐๓] เนาะพ่อ เจ้ากล่าวกระทบกระเทียบชู
เชษฐพ่อด้วยวาจาหยาบคาย เจ้าเป็นลูกที่เกิด
แต่อกของพ่อ แต่หาได้มีความอนุเคราะห์เกื้อ-
กูลแก่พ่อไม่.

[๑๔๐๔] ข้าแต่พ่อ มิใช่ว่าฉันจะไม่มีความเกื้อกูล
อนุเคราะห์แก่พ่อ แม้ฉันก็มีความเกื้อกูลอนุ-
เคราะห์แต่พ่อ แต่เพราะฉันไม่กล้าจะห้ามพ่อ
ผู้ทำบาปกรรมโดยตรงได้ จึงได้พูดกระทบ-
กระเทียบเช่นนั้น.

[๑๔๐๕] ท่านสวิฏฐกะ ผู้ใดเป็นคนมีธรรมอัน
ลามก เบียดเบียนมารดาหรือบิดา ผู้ไม่ประ-
ทุษร้าย ผู้นั้นครั้นตายไปภายหลัง ย่อมเข้าถึง
นรกโดยไม่ต้องสงสัย.

[๑๔๐๖] ท่านสวิฏฐกะ ผู้ใดบำรุงเลี้ยงมารดาบิดา
ด้วยข้าวน้ำ ผู้นั้นครั้นตายไปภายหลัง เข้าถึง
สุคติโดยไม่ต้องสงสัย.

[๑๔๐๓] เนาะพ่อ เจ้าจะเป็นผู้ไม่มีความเกื้อกูล
อนุเคราะห์แก่พ่ออีกหาไม่ เจ้าเชื่อว่าเป็นผู้มี
ความเกื้อกูลอนุเคราะห์แก่พ่อแล้ว แต่พ่อถูก
แม่ของเจ้าว่ากล่าว จึงได้กระทำความที่หยาบ
กายเช่นนี้.

[๑๔๐๔] หญิงชั่วผู้เป็นเมียของพ่อ เป็นแม่บัง-
เกิดเกล้าของตัวฉัน พ่อจงดับไล่ไปเสียจาก
เรือนของตน เพราะแม่จะทำทุกข้อย่างอื่นมา
ให้พ่ออีก.

[๑๔๐๕] หญิงชั่วผู้เป็นเมียของพ่อ เป็นแม่บัง-
เกิดเกล้าของตัวฉัน ซึ่งมีใจบาปนั้น ถูก
ทรมานดังช้างพังที่นายควาญฝึกให้อยู่ในอานาจ
แล้ว จงกลับมาเรือนเถิด.

จบ ตักกชาดกที่ ๘

อรรถกถาตักกชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
บุรุษผู้เลี้ยงบิดาคนหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า น ตกฺกถา
สนฺติ ดังนี้.

ได้ยินว่า บุรุษนั้นเป็นลูกคนสุดท้องในตระกูลยากจนตระกูล
หนึ่ง เมื่อมารดาตายแล้ว เขาลุกขึ้นแต่เช้า ทำการปฏิบัติบิดามีให้ไม่
สัพพันแล่น้ำบัวนปากเป็นต้น จัดอาหารมีข้าวยาเกลือเป็นอาทิ โดย
สมควรแก่ทรัพย์ที่ตนได้มาด้วยการรับจ้างและการไถ บำรุงเลี้ยงบิดา
ครั้งนั้น บิดาพูดกะเขาว่า ลูกรัก เจ้าคนเดียวทำการงานทั้งภายในภาย
นอก พ่อจักนำนางกุลทาริกามาให้เจ้าสักคนหนึ่ง นางจักได้ช่วยทำการ
งานในเรือน. เขากล่าวว่า ข้าแต่พ่อ ขึ้นชื่อว่าสตรีมาเรือนแล้ว คงจัก
ไม่ทำความสุขใจให้แก่ฉันและพ่อได้ ขอพ่ออย่าได้คิดเช่นนี้เลยฉันจัก
เลี้ยงดูพ่อจนตลอดชีวิต เมื่อพ่อล่วงลับไปแล้วฉันจักบวช. ถ้าดับนั้น
บิดาได้นำนางกุลทาริกาคนหนึ่งมาให้ทั้ง ๆ ที่เขาไม่ต้องการเลย นางได้มี
อุปการะและเคารพยำเกรงต่อพ่อผัวและผัว ฝ่ายผัวก็ยินดีต่อนางว่า เป็น
ผู้อุปการะต่อบิดาของตน จึงนำของที่ชอบ ๆ ใจ ซึ่งได้มา ๆ มามอบให้
แม้นางก็ได้ผ่อนนำเข้าไปให้พ่อผัวทั้งสิ้น.

ต่อมา นางคิดว่า สามีของเราได้อะไรมา ก็มีได้ให้แก่บิดา ให้
แก่เราผู้เดียวเท่านั้น เขาคงไม่มีความรักในบิดาเป็นแน่ เราจักใช้อุบาย

อย่างหนึ่งทำตาแก่นี้ให้เป็นที่เกลียดชังแห่งสามีเรา แล้วให้ขับเสียดจากเรือน. ตั้งแต่นั้นมา นางก็ได้ทำเหตุที่ยั่วให้พ่อผัวโกรธ เป็นต้นว่า เมื่อจะให้น้ำ ก็ให้น้ำเย็นเกินไปบ้าง ร้อนเกินไปบ้าง ให้อาหารเค็มจัด บ้างจืดไปบ้าง ให้กัศดิบ ๆ สุก ๆ บ้าง และกินไปบ้าง ดังนี้ เมื่อพ่อโกรธ นางก็กล่าวคำหาบายว่า ใครจักอาจปฏิบัติตาแก่นี้ได้. แล้วก่อนการทะเลาะขึ้น แลแก้งจากก้อนเขพะเป็นต้น ในที่ทั่ว ๆ ไป แล้วฟ้องสามีว่า ท่านจงดูการกระทำของบิดา เมื่อนั้นกล่าวว่า พ่ออย่าทำอย่างนี้ ๆ พ่อก็โกรธ ท่านจะให้พ่ออยู่ในเรือนนี้หรือจะให้ฉันอยู่. เขาได้กล่าวกะนางว่า น้องรัก เจ้ายังเป็นยาวอยู่อาจที่จะเป็นอยู่ในที่ใด ๆ ก็ได้ พ่อของฉันแก่แล้ว เมื่อเจ้าไม่อาจอดกลั้นแก่ได้ ก็จงออกจากบ้านนี้ไป นางมีความกลัวหมอบลงแทบเท้าพ่อผัวขอขมาโทษว่า ตั้งแต่นี้ไปฉันจักไม่ทำอย่างนี้อีก. แล้วนางก็เริ่มปฏิบัติตามปกติดังก่อน.

ลำดับนั้น อุบาสกตั้งแต่วันที่ถูกรรยารบกวณบิดาให้เดือดร้อน ก็มีได้ไปฟังธรรมในสำนักพระศาสดา ต่อเมื่อภรรยาดำรงเป็นปกติแล้ว จึงได้ไป ที่นั่นพระศาสดาตรัสถามเขาว่า อุบาสก เหตุไร? ท่านจึงไม่มาฟังธรรมถึง ๗ วัน. เขาได้กราบทูลเหตุการณ์ให้ทรงทราบ. พระศาสดาตรัสว่า ในกาลนี้เท่านั้นที่ท่านไม่เชื่อถ้อยคำของภรรยา ไม่ขับบิดาออกจากเรือน แต่ในกาลก่อนท่านเชื่อถ้อยคำของภรรยาของท่าน นำบิดาไปป่าช้าฝิบิขุคหลุมฝังบิดา เราตถาคตเกิดเป็นบุตรมีอายุ ๗ ขวบ

แสดงคุณของมารดาบิดา ห้ามการฆ่าบิดาได้ในเวลาที่จะตาย คราวนั้น
ท่านเชื่อฟังถ้อยคำของเรา ปฏิบัติบิดาจนตลอดชีวิต แล้วไปเกิดใน
สวรรค์ โอวาทที่เราให้ไว้นี้นั้น แม้ท่านไปเกิดในภพอื่นก็ไม่ละวาง
ด้วยเหตุนี้ท่านจึงไม่เชื่อถ้อยคำของภรรยา ไม่จับไล่บิดาออก ในบัดนี้
อุบาสกนั้นทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราว พระองค์จึงทรงนำเอาเรื่อง
ในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนคร
พาราณสี. ณ บ้านของชาวกาฬิตำบล ๑ ตระกูลแห่ง ๑ มีบุตรน้อย
คนเดียว ชื่อสวิภูฏกะ เขามารุงเลี้ยงมารดาบิดาอยู่ ต่อมาเมื่อมารดา
ล่วงลับไปแล้ว ก็มารุงเลี้ยงบิดา เรื่องทั้งหมดต่อไปนี้ เหมือนเนื้อเรื่อง
ปัจจุบันนั่นแหละ ในที่นี้จะกล่าวแต่เนื้อความที่แปลก ดังต่อไปนี้
ครั้งนั้น หญิงนั้นกล่าวว่า ท่านจงดูการกระทำของบิดาเถิด เมื่อฉัน
กล่าวว่า อย่าทำอย่างนี้ ๆ ก็โกรธ. แล้วกล่าวต่อไปว่า ข้าแต่ นาย บิดา
ของท่านดุกับหยาบคาย ก่อการทะเลาะอยู่เรื่อยแกแแก่คร่ำคร่า พยาธิ
เบียดเบียน ไม่ช้าก็จักตาย ฉันไม่อาจอยู่ร่วมเรือนกับแกได้ ในวัน
สองวันนี้แกต้องตายแน่ ท่านจงนำแกไปป่าช้าฝึคิบขุดหลุมแล้วเอาแกใส่
เข้าไปในหลุม เอาจอบทุบศีรษะให้ตาย เอาฟูนกลบข้างบนแล้วจงมา.

นายสวิภูฏกะถูกภรรยาบเร้าอยู่บ่อย ๆ จึงกล่าวว่า แน่ะหล่อน
ฉันเชื่อว่าการฆ่าคน เป็นกรรมหนัก ฉันจักฆ่าบิดาอย่างไรได้. นาง

กล่าวว่า ฉันจักบอกอุบายแก่ท่าน นายสวิภูฏกะกล่าวว่า จงบอกมาก่อน นางจึงบอกว่า ข้าแต่ นาย ท่านจงไปที่บิดานอน ในเวลาเช้ามีด ทำเสียงดังให้คนทั้งหมดได้ยิน แล้วกล่าวว่า ข้าแต่พ่อ ลูกหนี้ของพ่อมีอยู่ที่บ้านโน้น เมื่อฉันจะไปแต่ลำพังเขาจะไม่ให้ เมื่อพ่อลวงลับไปแล้วเงินจักสูญ พรุ่งนี้เรานั่งบนยานไปด้วยกันแต่เช้าทีเดียว. ดังนี้แล้วนาย จงลุกขึ้นตามเวลาที่บิดาบอกไว้ เทียมยานให้แก่นั่งบนยานแล้วนำไปป่าช้าฝิดิบ ชุดหลุมแล้วทำเป็นเสียงโอรปลัน ฆ่าแก่แล้วผลักลงหลุมทูปศิระแล้วอาบน้ำมาเรือน. นายสวิภูฏกะคิดว่า อุบายนี้เข้าที่. จึงรับคำของนางแล้วเตรียมยานที่จะไป ก็นายสวิภูฏกะมีบุตรอยู่คนหนึ่งมีอายุ ๗ ขวบ เป็นเด็กฉลาดเฉียบแหลม. เขาฟังคำของมารดา จึงคิดว่า มารดาของเรามีธรรมตามกฤษฎิศาเราให้ทำปีตุฆาต เราจักไม่ให้บิดาเราทำปีตุฆาต. แล้วก็ค่อย ๆ ย่องเข้าไปนอนอยู่กับปู่. ครั้นได้เวลาที่บิดาบอกไว้ นายสวิภูฏกะเทียมยานแล้วกล่าวว่า มาเถิดพ่อ เราไปสะสางลูกหนี้กันเถิด. แล้วให้บิดานั่งบนยาน กุมารได้ขึ้นยานก่อนแล้ว นายสวิภูฏกะไม่อาจห้ามบุตรได้ จึงต้องพาไปป่าช้าฝิดิบด้วย ให้บิดาและกุมารพักอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งกับยาน ตนเองลงถือจอบและตะกร้า เริ่มจะชุดหลุม ๔ เหลี่ยม ณ ที่ลับแห่งหนึ่ง แม้กุมารก็ลงแล้วไปสำนักบิดาทำเป็นไม่รู้ เริ่มคำพูดกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ข้าแต่พ่อ มั่นนถ มั่นเทศ มั่นมือเสื่อ และ

ผักทอดยอด ก็มีได้มี พ่อต้องการอะไร จึง

ขุดหลุมอยู่คนเดียวในป่ากลางป่าช้าเช่นนี้เล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ตกฺกฺลา สนฺติ ได้แก่ มั่นน ก
ก็ไม่มี. มั่นเทศ ชื่อว่า อาลุปานิ. มั่นมือเสือ ชื่อว่า วิลาลิโย.
ผักทอดยอด ชื่อว่า กลมฺพานิ.

ลำดับนั้น บิดาได้กล่าวคาถาที่ ๒ ตอบบุตรว่า :-

แนะนำพ่อ ปู่ของเจ้าทุกข์พลภาพมากแล้ว

ถูกกองทุกข์อันเกิดจากโรคร้ายหลายอย่างเบียด

เบียน วันนี้พ่อจะฝังปู่ของเจ้านั้นเสียในหลุม

เพราะพ่อไม่ปรารถนาจะให้ปู่ของเจ้ามีชีวิตอยู่

อย่างลำบากเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนนฺกพฺยาธิหิ คือ ถูกทุกข์อัน
เกิดจากพยาธิหลายอย่างเบียดเบียนแล้ว. บทว่า น หิสฺส ตํ ความว่า
เพราะว่า พ่อไม่ปรารถนาจะให้ปู่ของเจ้านั้นมีชีวิตอยู่อย่างลำบากเช่นนั้น
พ่อเข้าใจว่า ความตายของปู่เท่านั้นประเสริฐกว่ามีชีวิตอยู่เห็นปานนี้
จึงจักฝังปู่ของเจ้านั้นเสียในหลุม.

กุมารได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวถึงคาถาว่า :-

พ่อได้ความดำริอันลามกนี้แล้ว กระทำ

กรรมที่หยาบซ้ำ อันล่วงเสียดังประโยชน์.

พึงทราบความแห่งคำอันเป็นคานานี้ว่า ข้าแต่พ่อท่านคิดว่า เราจักเปลื้องบิดาออกจากทุกข์ จึงผูกไว้ด้วยมรณทุกข์ ชื่อว่า กระทำ กรรมอันหยาบซ้ำ อันล่วงเสียดังประโยชน์ เพราะได้ความดำริอันลามก นี้ และเพราะก้าวล่วงประโยชน์ด้วยอำนาจแห่งความดำรินั้นตั้งอยู่.

ก็แหละ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วก็ฉวยจอบจากมือบิดา ตั้งท่าจะ ขุดหลุมอีกหลุมหนึ่งในที่ใกล้ ๆ กัน. ลำดับนั้น บิดาจึงเข้าไปถามกุมาร นั้นว่า ลูกรัก เจ้าจะขุดหลุมทำไม? เมื่อกุมารจะตอบบิดา ได้กล่าว คำถ้อยที่ ๓ ว่า :-

ข้าแต่พ่อ เมื่อพ่อแก่ลง ก็จักได้รับกรรม

เช่นนี้จากลูกบ้าง แม่ลูกเองก็จะอนุวัตรตาม

เยี่ยงตระกูลนั้น จักฝังพ่อเสียในหลุมบ้าง.

พึงทราบเนื้อความแห่งคำอันเป็นคานานี้ว่าข้าแต่พ่อแม่ลูกก็จัก ฝังพ่อเสียในหลุมอีกหลุมหนึ่ง ในเวลาที่พ่อแก่บ้าง อธิบายว่า พ่อ เพราะเหตุนี้แล เมื่อพ่อแก่ลง ก็จักได้รับกรรมเช่นนี้ ในหลุมที่ขุดไว้ นี้ จากตัวลูกบ้าง แม่ลูกเองก็จะอนุวัตรตามเยี่ยงตระกูลนั้น คือ ที่พ่อให้

เป็นไปแล้วนั้น คือเมื่อเจริญวัยแล้ว อยู่กินกับภริยา ก็จักฝังพ่อเสียในหลุมบ้าง.

ลำดับนั้น บิดาได้กล่าวคำอาที่ ๔ แก่กุมารว่า :-

นะพ่อ เจ้ามากล่าวกระทบกระเทียบชู-
เชิญพ่อด้วยวาจาหยาบคาย เจ้าเป็นลูกที่เกิด
แต่อกของพ่อ แต่หาได้มีความอนุเคราะห์เกื้อ-
กูลแก่พ่อไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปกุกุพมาโน แปลว่า ชูเชิญ.

บทว่า อาสชช แปลว่า กระทบกระเทียบ.

เมื่อบิดากล่าวอย่างนี้แล้วกุมารผู้เป็นบัณฑิต จึงกล่าวคาถา ๓
คาถา คือคาถาโต้ตอบคาถา ๑ คาถา อุทาน ๒ คาถาว่า :-

ข้าแต่พ่อ มิใช่ว่าฉันจะไม่มีความเกื้อกูล
อนุเคราะห์แก่พ่อ แม้นฉันก็มีความเกื้อกูลอนุ-
เคราะห์แก่พ่อ แต่เพราะฉันไม่กล้าจะห้ามพ่อ
ผู้ทำบาปกรรมโดยตรงได้ จึงได้พูดกระทบ-
กระเทียบเช่นนั้น.

ท่านสวัณฐกะ ผู้ใดเป็นคนมีกรรมอัน
ลามก เบียดเบียนมารดาหรือบิดา ผู้ไม่ประ
ทุษร้าย ผู้นั้นครั้งตายไปภายหน้า ย่อมเข้าถึง
นรกโดยไม่ต้องสงสัย.

ท่านสวัณฐกะ ผู้ใดบำรุงเลี้ยงมารดาบิดา
ด้วยข้าวน้ำ ผู้นั้นครั้งตายไปภายหน้า เข้าถึง
สุคติโดยไม่ต้องสงสัย.

บิดาครั้งได้ฟังธรรมกถาของบุตรดังนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๘

ว่า :-

แนะนำพ่อ เจ้าจะเป็นผู้ไม่มีความเกื้อกูล
อนุเคราะห์แก่พ่อก็หาไม่ เจ้าเชื่อว่าเป็นผู้มี
ความเกื้อกูลอนุเคราะห์แก่พ่อแล้ว แต่พ่อถูก
แม่ของเจ้าว่ากล่าว จึงได้กระทำความที่หยาบ-
คายเช่นนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหฺลฺย เต มาตรา คือ อหฺปี
เต มาตรา อีกอย่างหนึ่ง บาฬีก้อย่างนี้เหมือนกัน.

กุมารได้ฟังดังนั้นแล้ว กล่าวว่า ข้าแต่พ่อ ธรรมศาสตร์เมื่อเกิด
โทษะขึ้นข่มไว้ไม่ได้เลย จึงทำชั่วบ่อย ๆ ควรที่พ่อจะจับแม่ของฉันทไปเสีย
ไม่ให้ทำชั่วเช่นนี้อีกได้ แล้วกล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

หญิงชั่วผู้เป็นเมียของพ่อ เป็นแม่บัง-

เกิดเกล้าของตัวฉัน พ่อจงจับไปเสียจาก

เรือนของตน เพราะแม่จะนำทุกข์อย่างอื่นมา

ให้พ่ออีก.

นายสวัฏฐกะได้ฟังคำของบุตรผู้เป็นบัณฑิตแล้ว มีความโสมนัส
กล่าวว่า เราไปกันเถิดลูก แล้วขึ้นนั่งบนยานกับบุตรและบิดาไปบ้าน.

ฝ่ายหญิงอนาจารนั้นก็รำเรงยินดีว่า คนกาลกรรณีออกจากเรือน
เราไปแล้ว. จึงเอามูลโคสดมาทาเรือนหุงข้าวปายาสแล้วคอยแลดูทางที่
ผีจะมา ครั้นเห็นมาทั้ง ๓ คนก็โกรธว่า พาคนกาลกรรณีที่ออกไป
กลับมาอีกแล้ว. จึงคำว่า เจ้าคนร้าย เจ้าพาคนกาลกรรณีที่ออกไปแล้ว
กลับมาอีกทำไม? นายสวัฏฐกะไม่พูดอะไร ๆ ปล่อยให้ไป
คนอนาจาร เจ้าว่าอะไร? แล้วทูลนางนั้นเสียเต็มที่ กล่าวว่า แต่จะไป
เจ้าอย่าเข้ามาเรือนนี้ แล้วจับเท้าลากออกไป ครั้นได้ภรรยาไปแล้ว ก็
อาบน้ำให้บิดากับบุตร แม่ตนเองก็อาบ แล้วบริโภคข้าวปายาสพร้อมกัน
ทั้ง ๓ คน หญิงโงบบนนั้นไปอยู่เรือนผู้อื่นได้ ๒, ๓ วัน.

ในกาลนั้น บุตรกล่าวกะบิดาว่า ข้าแต่พ่อแม่ฉันคงยังไม่รู้สำนึก ด้วยการถูกลงโทษเพียงเท่านี้ พ่อจงแก้งพุดว่า จะไปขอลูกสาวลงในตระกูลโน้นมาปรนนิบัติตัวกับบิดาและบุตร เพื่อให้แม่ฉันแก้้อ แล้วถือเอาของหอมและดอกไม้เป็นต้นขึ้นยานไปเที่ยวอยู่ตามท้องนา แล้วกลับมาเวลาเย็น. นายสวัฏฐกะได้กระทำตามทุกประการ สตรีในตระกูลที่คุ้นเคยบอกหญิงนั้นว่า ได้ยินว่า ผัวของเธอไปบ้านโน้นเพื่อนำหญิงอื่นมาเป็นภรรยา.

หญิงนั้นสะอื้นกล่าวว่า หนีหายละเราคราวนี้ เราไม่มีโอกาสอีกแน่ คิดว่า จะอ่อนนอนบุตรคู่สักครั้ง. จึงแอบไปหาบุตร หมอบลงแทบเท้ากล่าวว่า ลูกรัก เว้นเจ้าเสียแล้ว คนอื่นไม่เป็นที่พึ่งของแม่ได้ ตั้งแต่ไปแม่จะปฏิบัติพ่อและปู่ของเจ้าราวกะพระเจดีย์ที่ประทับไว้ เจ้าจะช่วยให้แม่ได้เข้ามาอยู่ในเรือนนี้อีก. กุมารกล่าวว่า ดีแล้วแม่ ถ้าแม่ไม่ทำเช่นนี้อีก ฉันจักช่วย แม่อย่าประมาท. ครั้นเวลาบิดามา. ได้กล่าวคาถาที่ ๑๐ ว่า :-

หญิงชั่วผู้เป็นเมียของพ่อ เป็นแม่บัง-
เกิดเกล้าของตัวฉัน ซึ่งมีใจบาปนั้น ถูก
ทรมานดังข้างฟ้างที่นายควาญฝึกให้อยู่ในอำนาจ
แล้ว จงกลับมาเรือนเกิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ดาต** เป็นต้น ความว่า ข้าแต่พ่อ
บัดนี้ หญิงชั่วผู้เป็นเมียของพ่อ ซึ่งก่อเหตุวุ่นวายนั้น ถูกทรมานดัง
ช่างพังที่นายความผูกให้อยู่ในอำนาจ สิ้นพยศแล้ว. บทว่า **ปุนราวชาตุ**
คือ จงกลับมาสู่เรือนนี้อีกเถิด.

กุมารนั้นครั้งนั้นแสดงธรรมแก่บิดาดังนี้แล้ว ก็ไปนำมารดามา
นางขอขมาโทษผัวและพ่อผัวแล้ว ตั้งแต่นั้นมาก็ประกอบด้วยธรรม
เครื่องข่ม ปฏิบัติผัวพ่อผัวและลูกเป็นอย่างดี สองผัวเมียตั้งอยู่ในโอวาท
ของลูก ทำบุญมีทาน เป็นต้น แล้วได้ไปเกิดในสวรรค์.

พระบรมศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรง
ประกาศสังฆธรรม เวลาจบสังฆธรรม บุษย์ผู้เลี้ยงบิดา ได้ดำรงอยู่ใน
โศคาปัตติผล พระทศพลทรงประชุมชาดกว่า บิดาบุตรและหญิงสะกั
ในครั้งนั้น ได้มาเป็นบิดาบุตรและหญิงสะกัในบัดนี้ ส่วนกุมารผู้เป็น
บัณฑิตในครั้งนั้น ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาตักกชาดกที่ ๘

๕. มหาธัมมपालชาดก

ว่าด้วยเหตุที่ไม่ตายในวัยหนุ่ม

[๑๔๑๐] อะไรเป็นวัตรของท่าน อะไรเป็นพรหม-
จรรย์ของท่าน การที่คนหนุ่ม ๆ ไม่ตายนี้ เป็น
ผลแห่งกรรมอะไรที่ท่านประพฤติดีแล้วดูก่อน
พราหมณ์ ขอท่านจงบอกเนื้อความนี้แก่เรา
เหตุไรหนอ คนหนุ่ม ๆ ของพวกท่านจึงไม่
ตาย.

[๑๔๑๑] พวกเราประพฤติธรรม ไม่กล่าวมุสตา
งดเว้นกรรมชั่ว งดเว้นกรรมอันไม่ประเสริฐ
ทั้งหมด เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่ม ๆ ของ
พวกเราจึงไม่ตาย.

[๑๔๑๒] พวกเราฟังธรรมของอัสตบुरुชและของ
อัสตบुरुชแล้ว เราไม่ชอบใจธรรมของอัสตบुरुช
เลย ละอัสตบुरुชเสีย ไม่ละอัสตบुरुช เพราะเหตุ
นั้นแหละ คนหนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย.

[๑๔๑๓] ก่อนที่เริ่มจะให้ทาน พวกเราเป็นผู้ตั้งใจ
ดี แม้กำลังให้ก็มีใจผ่องแผ้ว ครั้นให้แล้วก็

ไม่เดือดร้อนภายหลัง เพราะเหตุนั้นแหละ คน
หนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย.

[๑๔๑๔] พวกเราเลี้ยงดูสมณะ พราหมณ์ คน
เดินทาง วณิพก ยาจก และคนขัดสนทั้งหลาย
ให้อิ่มหนำสำราญด้วยข้าวน้ำ เพราะเหตุนั้น
แหละ คนหนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย.

[๑๔๑๕] พวกเราไม่นอกใจภรรยา ถึงภรรยาที่ไม่
นอกใจพวกเรา พวกเราประพฤติพรหมจรรย์
นอกจากภรรยาของตน เพราะเหตุนั้นแหละ
คนหนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย.

[๑๔๑๖] พวกเราทั้งหมดงดเว้นจากการสัตว์
งดเว้นสิ่งของที่เขาไม่ให้ในโลก ไม่ดื่มของเมา
ไม่กล่าวปด เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่ม ๆ
ของพวกเราจึงไม่ตาย.

[๑๔๑๗] บุตรที่เกิดในภรรยาผู้มีศีลดีเหล่านั้น เป็น
ผู้ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต เรียนจบไตรเพท
เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่ม ๆ ของพวกเรา
จึงไม่ตาย.

[๑๔๑๘] มารดาบิดา พี่น้องหญิงชาย บุตร ภรรยา
และเราทุกคนประพฤติธรรมมุ่งประโยชน์ใน
โลกหน้า เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่ม ๆ
ของพวกเราจึงไม่ตาย.

[๑๔๑๙] ทาสทาสี คนที่อาศัยเลี้ยงชีวิต คนรับใช้
คนทำงานทั้งหมด ล้วนแต่ประพฤติธรรมมุ่ง
ประโยชน์ในโลกหน้า เพราะเหตุนั้นแหละ
คนหนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย.

[๑๔๒๐] ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรม
บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ นี้
เป็นอันสงฆ์ ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้
ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุกคติ.

[๑๔๒๑] ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม
เหมือนร่มใหญ่ในฤดูฝน ฉะนั้น ธรรมปาละ-
บุตรของเรา อันธรรมคุ้มครองแล้ว กระจุกที่
ทำนนำเอามา นี้ เป็นกระจุกสัตว์อื่น บุตรของ
เรายังมีความสุข.

จบ มหาธัมมปาลชาดกที่ ๕

อรรถกถาหรั้มปาลชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อเสด็จพระนครกบิลพัสดุ์ครั้งแรก ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม ทรงปรารภความไม่ทรงเชื่อของพระพุทธรบิดา ในพระราชนิเวศน์ จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า กิณุตเต วตฺติ ดังนี้.

ความย่อว่า ครั้งนั้นพระเจ้าสุทโธทนมหาราชถวายข้าวยาและของเคี้ยว แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุ ๒๐,๐๐๐ เป็นบริวาร ในพระราชนิเวศน์ของพระองค์ เมื่อทรงกระทำสัมโมทนียกถาในระหว่างภัต ได้ตรัสว่า พระเจ้าข้า เวลาที่พระองค์ทำความเพียรอยู่ มีหมูเทวดาเข้ามาอยู่ในอากาศบอกแก่หม่อมฉันว่า สิทธิตถกุมารโอรสของพระองค์สิ้นพระชนม์เสียแล้ว เพราะเสวยพระกระยาหารน้อย เมื่อพระศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร พระองค์ทรงเชื่อหรือ? จึงตรัสว่า หม่อมฉันไม่เชื่อดอก พระเจ้าข้า ยังห้ามเทวดาที่ยืนกล่าวอยู่ในอากาศเสียอีกว่า พระโอรสของเรายังไม่ได้เป็นพระพุทธรเจ้าที่โคนต้นโพธิ์แล้ว จะยังไม่ปรินิพพาน พระศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร ในบัดนี้ พระองค์จักทรงเชื่อได้อย่างไร แม้ในครั้งก่อน ครั้งหม่อมฉันเกิดเป็นมหาธรรมปาลกุมาร เมื่ออาจารย์ทิสปาโมกษ์เอากระดูกแพะมาแสดงบอกว่า บุตรของท่านตายเสียแล้ว นี้กระดูกบุตรของท่าน พระองค์ก็ได้ทรงเชื่อกล่าวกับอาจารย์ว่า ในตระกูลของเรานี้จะตายกำลังหนุ่มนั้นเป็นไม่มีก็เหตุไร ในบัดนี้ พระองค์จักทรงเชื่อเล่า? พระพุทธรบิดาทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราว จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติ อยู่ในพระ -
นครพาราณสี ได้มีบ้านธรรมपालคามในแคว้นกาสิ บ้านนั้นที่ได้ชื่อ
อย่างนั้น เพราะเป็นที่อยู่ของตระกูลธรรมบาลพราหมณ์ที่อยู่อาศัยใน
บ้านนั้น ปรากฏชื่อว่าธรรมบาล เพราะเหตุที่รักษาธรรม คือกุศล-
กรรมบถ ๑๐ ในตระกูลของเขาชั้นทาสและกรรมกรก็ให้ท่านรักษาศีล
ทำอุโบสถกรรม.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลนั้น ได้ชื่อว่า ธรรม-
पालกุมาร ครั้นเจริญวัยแล้ว บิดาได้ให้ทรัพย์พันหนึ่ง ส่งไปเรียน
ศิลปะ ณ เมืองตักกศิลา ธรรมपालกุมารไป ณ ที่นั้นแล้ว เรียนศิลปะ
ในสำนักของอาจารย์ทิสปาโมกข์ ได้เป็นหัวหน้ามาณพพวกอันเตวาสิก
๕๐๐ คน ครั้งนั้นบุตรคนโตของอาจารย์ตายลง อาจารย์มีศิษย์มาณพ
แวดล้อม พร้อมด้วยหมู่ญาติร้องไห้คร่ำครวญอยู่ ทำฌาปนกิจศพบุตร
ในป่าช้า ทั้งอาจารย์ทั้งศิษย์และหมู่ญาติต่างร้องไห้คร่ำครวญอยู่ ณ ที่นั้น
ธรรมपालบุตรคนเดียวเท่านั้น ไม่ร้องไห้ ไม่คร่ำครวญ เมื่อมาณพ
๕๐๐ คนนั้นมาจากป่าช้าแล้ว ได้พากันไปนั่งราพินอยู่ในสำนัก
อาจารย์ว่า น่าเสียดาย มาณพหนุ่มสมบูรณ์ด้วยมารยาทเห็นปานนี้
พลัดพรากจากมารดาบิดา ตายเสียแต่ยังหนุ่มทีเดียว ธรรมपालกุมาร
กล่าวว่า เพื่อน ท่านทั้งหลายกล่าวว่ายังหนุ่ม ก็เหตุไรเล่าจึงได้ตายกัน
เสียแต่ยังหนุ่ม เวลาหนุ่มยังไม่ควรตายมิใช่หรือ ? มาณพเหล่านั้น
กล่าวกะธรรมपालกุมารว่า แน่ะเพื่อน ท่านไม่รู้จักความตายของสัตว์
เหล่านี้ดอกหรือ ?

ธรรมपालกุมาร เรา^{ู้} แต่ไม่มีใครตายแต่ยังหนุ่ม ตายกัน
เมื่อแก่แล้วทั้งนั้น.

มาณพทั้งหลาย สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง มีแล้วกลับไม่มี มิใช่
หรือ ?

ธรรมपालกุมาร จริง สังขารไม่เที่ยง แต่สัตว์ทั้งหลาย ไม่ตาย
แต่ยังหนุ่ม ตายกันเมื่อแก่แล้ว ถึงซึ่งความไม่เที่ยง.

มาณพทั้งหลาย แน่เพื่อนธรรมปาละ ในเรือนของท่านไม่มี
ใครตายหรือ ?

ธรรมपालกุมาร ที่ตายแต่ยังหนุ่มไม่มี มีแต่ตายกันเมื่อแก่แล้ว
ทั้งนั้น.

มาณพทั้งหลาย ข้อนี้เป็นประเพณีแห่งตระกูลของท่านหรือ ?

ธรรมपालกุมาร ถูกแล้ว เป็นประเพณีแห่งตระกูลของเรา.

มาณพทั้งหลาย ได้ฟังถ้อยคำของธรรมपालกุมารดังนั้นแล้ว จึง
พากันบอกแก่อาจารย์ อาจารย์เรียกธรรมपालกุมารมาถามว่า พ่อธรรม-
ปาละ. ได้ยินว่า ในตระกูลของท่าน คนไม่ตายกันแต่ยังหนุ่ม จริง
หรือ? ธรรมपालกุมารตอบว่า จริง ท่านอาจารย์ อาจารย์ฟังคำของ
เขา แล้วคิดว่า กุมารนี้พูดอัศจรรย์เหลือเกิน เราจักไปสำนักบิดาของ
กุมารนี้ถามดู ถ้าเป็นจริง เราจักบำเพ็ญธรรมเช่นนั้นบ้าง อาจารย์นั้น
ครั้นทำมาปนกิจศพบุตรเสร็จแล้ว ล่วงมาได้ ๗, ๘ วัน ได้เรียก

ธรรมपालกุมารมาสั่งว่า แน่พ่อ เราจักจากไป เจ้าจงบอกศิลาปะแก่
มาณพเหล่านี้ จนกว่าเราจะกลับมา สั่งแล้วก็เก็บกระดูกแพะตัว ๑
มาล้างเอาใส่กระสอบ ให้คนรับใช้ผู้ ๑ ถือตามไป ออกจากเมืองตักก-
ศิลาไปโดยลำดับ ถึงบ้านนั้น เทียวถามถึงเรือนของมหาธรรมปาละว่า
หลังไหน รู้แห่งแล้วก็ไปยืนอยู่ที่ประตู.

พวกทาสของพราหมณ์ที่เห็นก่อน ต่างก็รับร้อมรับรองเท้าจากมือ
ของอาจารย์ และรับกระสอบจากมือของคนรับใช้ เมื่ออาจารย์กล่าวว่า
พวกท่านจงไปบอกบิดาของกุมารว่า อาจารย์ของธรรมपालกุมารบุตร
ของท่านมาขึ้นอยู่ที่ประตู พวกทาสรับคำว่า ดีแล้ว แล้วก็พากันไปบอก
พราหมณ์รีบไปที่ใกล้ประตู เชื่อเชิญว่า มาข้างนี้เถิดท่าน แล้วนำ
อาจารย์ขึ้นเรือน ให้นั่งบนบัลลังก์ ทำกิจทุกอย่างมีล้างเท้าเป็นต้น
อาจารย์บริโภคอาหารแล้ว เวลานั้นสนทนากันอยู่ตามสบาย จึงสร้าง
กล่าวว่า ท่านพราหมณ์ ธรรมपालกุมารบุตรของท่านเป็นคนมีสติปัญญา
เรียนจบไตรเพทและศิลาปะ ๑๘ ประการแล้ว แต่ได้ตายเสียแล้วด้วยโรค
อย่าง ๑ สั่งขารทั้งปวงไม่เที่ยง ท่านอย่าเศร้าโศกไปเลย.

พราหมณ์ตบมือหัวเราะดังลั่น เมื่ออาจารย์ถามว่า ท่านพราหมณ์
ท่านหัวเราะอะไร ? ก็ตอบว่า ลูกฉันยังไม่ตาย ที่ตายนั้นจักเป็นคนอื่น
อาจารย์กล่าวว่า ท่านพราหมณ์ ท่านได้เห็นกระดูกบุตรของท่านแล้ว
จึงเชื่อเถิด แล้วนำกระดูกออกกล่าวว่า นี่กระดูกบุตรของท่าน พราหมณ์
กล่าวว่า นี่จักเป็นกระดูกแพะหรือกระดูกสุนัข แต่ลูกฉันยังไม่ตาย

เพราะในตระกูลของเรา ๗ ชั่วโมงโคตรมาแล้ว ไม่มีใครเคยตายแต่ยังหนุ่ม
เลย ท่านพูดปด ขณะนั้น คนทั้งหมดได้ตบมือหัวเราะกันยกใหญ่
อาจารย์เห็นความอัศจรรย์นั้น แล้วมีความโสมนัส เมื่อจะถามว่า ท่าน
พราหมณ์ ในประเพณีตระกูลของท่านที่คนหนุ่ม ๆ ไม่ตาย ถ้าไม่มีเหตุ
คงไม่อาจเป็นไปได้ เพราะเหตุไร คนหนุ่ม ๆ จึงไม่ตาย? ดังนี้ ได้
กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

อะไรเป็นวัตรของท่าน อะไรเป็นพรหม-
จรรย์ของท่าน การที่คนหนุ่ม ๆ ไม่ตายนี้ เป็น
ผลแห่งกรรมอะไรที่ท่านประพฤติดีแล้ว ดูก่อน
พราหมณ์ ขอท่านจงบอกเนื้อความนี้แก่เรา
เหตุไรหนอ คนหนุ่ม ๆ ของพวกท่านจึงไม่
ตาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วัต คือเป็นวัตรตสมาทาน. บทว่า
พฺรหฺมจริยํ คือเป็นพรหมจรรย์อันประเสริฐสุด. บทว่า กิสุต
สุฉินฺณสุต ความว่า การที่คนหนุ่ม ๆ ในตระกูลของพวกท่านไม่ตาย
เป็นผลแห่งสุจริตอย่างไร?

พราหมณ์ได้ฟังดังนั้นแล้ว เมื่อจะพรรณนาคุณานุภาพที่เห็น
เหตุให้คนหนุ่มในตระกูลนั้นไม่ตาย จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

พวกเราประพฤติธรรม ไม่กล่าวมูสา
งดเว้นกรรมชั่ว งดเว้นกรรมอันไม่ประเสริฐ
ทั้งหมด เพราะเหตุที่นั่นแหละ คนหนุ่ม ๆ ของ
พวกเราจึงไม่ตาย.

พวกเราฟังธรรมของอัสตบुरुชและของ
อัสตบुरुชแล้ว เราไม่ชอบใจธรรมของอัสตบुरुช
เลย ละอัสตบुरुชเสีย ไม่ละอัสตบुरुช เพราะเหตุ
ที่นั่นแหละ คนหนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย.

ก่อนที่เริ่มจะให้ทาน พวกเราเป็นผู้ตั้งใจ
ดี แม้กำลังให้ก็มีใจผ่องแผ้ว ครั้นให้แล้วก็
ไม่เดือดร้อนภายหลัง เพราะเหตุที่นั่นแหละ คน
หนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย.

พวกเราเลี้ยงดูสมณะ พราหมณ์ คน
เดินทาง วณิพก ยาจก และคนขัดสนทั้งหลาย
ให้อิ่มหนำสำราญด้วยข้าวน้ำ เพราะเหตุที่นั่น
แหละ คนหนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย.

พวกเราไม่นอกใจภรรยา ถึงภรรยาที่ไม่
นอกใจพวกเรา พวกเราประพฤติพรหมจรรย์

นอกจากภรรยาของตน เพราะเหตุนั้นแหละ
คนหนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย.

พวกเราทั้งหมดงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
งดเว้นสิ่งของที่เขาไม่ให้ในโลก ไม่ดื่มของเมา
ไม่กล่าวปด เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่ม ๆ
ของพวกเราจึงไม่ตาย.

บุตรที่เกิดในภรรยาผู้มีศีลดีเหล่านั้น เป็น
ผู้ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต เรียนจบไตรเพท
เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่ม ๆ ของพวกเรา
จึงไม่ตาย.

มารดาบิดา พี่น้องหญิงชาย บุตร ภรรยา
และเราทุกคนประพฤติธรรมมุ่งประโยชน์ใน
โลกหน้า เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่ม ๆ
ของพวกเราจึงไม่ตาย.

ทาส ทาสี คนที่อาศัยเลี้ยงชีวิต คนรับใช้
คนทำงานทั้งหมด ล้วนแต่ประพฤติธรรมมุ่ง
ประโยชน์ในโลกหน้า เพราะเหตุนั้นแหละ
คนหนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมญฺจราม** ได้แก่ ประพฤติ

ธรรม คือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ กุศลกรรมทุกอย่างเป็นต้นว่า พวกเราไม่ปลงสัตว์โดยที่สุดแม้คณาจากชีวิต เพราะเหตุแห่งชีวิตตน และไม่มองดูสิ่งของของผู้อื่นด้วยโลกจิต อันบัณฑิตพึงพรรณนาให้พิสดาร ก็ในกาลานี้ พรหมณ์กล่าวถึงการพูดมุสา แต่กล่าวไว้ด้วยสามารถแห่งกุศลกรรมที่สูงขึ้นว่า ขึ้นชื่อว่าบาปที่บุคคลผู้มักพูดเท็จ จะไม่ทำย่อมไม่มี ได้ยินว่า บุคคลเหล่านั้น ไม่พูดเท็จ แม้ด้วยประสงค์ จะให้หัวเราะ.

บทว่า **ปาปานิ** ได้แก่ กรรมอันลามกที่เป็นเหตุให้เข้าถึงนรก แม้ทุกอย่าง. บทว่า **อนริย** ได้แก่ งดเว้นกรรมที่เว้นจากความเป็นกรรมอันประเสริฐ คือที่ไม่ดี ได้แก่ ไม่บริสุทธิ์ทั้งหมด. **หิ** อักษรในคำว่า **ตสฺมา หิ อมฺหํ** นี้เป็นเพียงนิบาต อธิบายว่า เพราะเหตุนี้ คนหนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย คือขึ้นชื่อว่า อกาลมรณะในระหว่าง ย่อมไม่มีแก่พวกเรา บาลีว่า **ตสฺมา หิ อมฺหํ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **สุโณม** เป็นต้น ความว่า ได้ยินว่า พวกเรา ธรรมอันแสดงกุศลของสัตบุรุษ ก็ฟัง. ธรรมอันแสดงอกุศลของอสัตบุรุษก็ฟังทั้งนั้น แต่พวกเราก็เป็น สักแต่ว่าฟังธรรมนั้นแล้วเท่านั้น ไม่ขบใจธรรมของอสัตบุรุษนั้นเลย แต่ไม่ให้มีการทะเลาะหรือวิวาทกับอสัตบุรุษเหล่านั้น แม้ฟังแล้ว ได้แล้ว ก็ประพฤติตามสัตบุรุษ ไม่ละสัตบุรุษแม้สักขณะเดียว ละอสัตบุรุษ คือบาปมิตรเสียแล้ว เป็นผู้ชองเสพแก่กัลยาณมิตรเท่านั้น.

บทว่า สมณ มยิ พุราหุมนฺ ความว่า ดูก่อนพราหมณ์ พวกเราเลี้ยงดู สมณพราหมณ์ คือพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มีบาปอันสงบแล้วแล มีบาปอันลอยแล้วบ้าง สมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมที่เหลือบ้าง ชนที่เหลื้อมีมารเดินทางเป็นต้นบ้าง ให้อ้อมหน้าสำราญด้วยข้าว น้ำ ก็ในพระบาลีคานานี้ก็มาตามหลังคานาว่า ปุพฺพเว ทานา เหมือนกัน. บทว่า นาทิกุกมาม ความว่า พวกเราไม่นอกใจภรรยาของตน กระทำมิจฉาจารในหญิงอื่นในภายนอก. บทว่า อญฺญตฺร ตาหิ ความว่า พวกเราประพฤติพรหมจรรย์ในหญิงที่เหลือ นอกจากภรรยาของตน แม้ภรรยาของพวกเราก็เป็นไปในชายที่เหลืออย่างนี้เหมือนกัน บทว่า ชายเร แปลว่า ย่อมเกิด. บทว่า สุตฺตมาสุ คือในหญิงผู้สูงสุด ผู้มีศีลดีทั้งหลาย.

ข้อนี้มีอธิบายว่า บุตรเหล่าใดของพวกเราเกิดในหญิงผู้สูงสุด ผู้มีศีลสมบูรณ์เหล่านั้น บุตรเหล่านั้นย่อมเป็นผู้มีประการอย่างนี้ คือเป็นผู้ฉลาดเป็นต้น ความตายในระหว่างจักมีแก่บุตรเหล่านั้น แต่ที่ไหนด่า แม้เพราะเหตุนั้น คนหนุ่ม ๆ ในตระกูลของพวกเราจึงไม่ตาย. บทว่า ฐมฺมญฺจราม ได้แก่ ประพฤติสุจริตธรรม ๓ ประการ เพื่อประโยชน์แก่ปรโลก. หญิงรับใช้ทั้งหลาย ชื่อว่า ทาสี.

ในที่สุด พราหมณ์ก็ได้แสดงคุณของผู้ประพฤติธรรม ด้วยคาถา ๒ คาถาเหล่านี้ ว่า :-

ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรม
ที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ นี้
เป็นอันสงฆ์ ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้
ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุกคติ.

ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม
เหมือนร่มใหญ่ในฤดูฝน ฉะนั้น ธรรมปาละ-
บุตรของเรา อันธรรมคุ้มครองแล้ว กระจกที่
ท่านนำเอามานี้ เป็นกระจกแก้วอื่น บุตรของ
เรายังมีความสุข.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รกฺขติ ความว่า ธรรมดว่า ธรรม
ที่บุคคลรักษาแล้วนี้ ย่อมกลับรักษาซึ่งบุคคลผู้มีธรรมอันตนรักษา
แล้ว. บทว่า สุขมาวหาติ คือ ย่อมนำสุขในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
กับนิพพานสุขมาให้. บทว่า น ทฺคุตฺติ คือย่อมไม่ไปสู่ทุกคติ อัน
ต่างด้วยทุกติมีนรกเป็นต้น.

พราหมณ์นั้นแสดงว่า คู่ก่อนพราหมณ์ พวกเรารักษาธรรม
อย่างนี้ แม้ธรรมก็รักษาพวกเราเหมือนกัน. บทว่า ชมฺเมน คุตฺโต
คืออันธรรมที่ตนรักษาอันเช่นกับด้วยร่มใหญ่คุ้มครองแล้ว. บทว่า
อสุยฺยสุส อฏฺฐิณี ความว่า ก็กระจกที่ท่านนำมา นี้ จักเป็นกระจก

ของสัตว์อื่น คือของแพะก็ตามของสุนัขก็ตาม ท่านจงทิ้งกระดูกเหล่านั้นเสีย บุตรของเราจึงมีความสุข.

อาจารย์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า การมาของข้าพเจ้าเป็นการมาดี มีผล ไม่ไร้ผล แล้วมีความยินดี ขอขมาโทษกะบิดาธรรมปาละ แล้วกล่าวว่า นี่เป็นกระดูกแพะ. ข้าพเจ้านำมาเพื่อจะลองท่าน บุตรของท่านสบายดี ท่านจงให้ธรรมที่ท่านรักษาแก่ข้าพเจ้าบ้าง ดังนี้แล้ว เขียนข้อความลงในสมุด อยู่ในที่นั้น ๒,๓ วันแล้ว ไปเมืองดักกศิลา ให้ธรรมปาละกุมารศึกษาศิลปะทุกอย่าง แล้วส่งไปด้วยบริวารใหญ่.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแก่ พระเจ้า-สุทโชนมหาราชแล้ว ทรงประกาศสังฆธรรมในเวลาจบสัจจะ พระเจ้า-สุทโชนมหาราชได้ดำรงอยู่ในอนาคามีผล พระทศพลทรงประชุมชาดก ว่า มารดาบิดาในครั้งนั้น ได้มาเป็นพุทธมารดาพุทธบิดาในบัดนี้ อาจารย์ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระสารีบุตรในบัดนี้ บริษัทในครั้งนั้น ได้มาเป็นพุทธบริษัทในบัดนี้ ส่วนธรรมปาละกุมาร ได้มาเป็นเรตถาคคณะนี้แล.

จบ อรรถกถามหาชัมมปาละชาดกที่ ๕

๑๐. กุกกุฏชาดก

ว่าด้วยพินาศครูเพราะรู้เท่านั้น

[๑๔๒๒] บุคคลไม่พึงคู้ในคนทำบาป คน
มักพูดเหลวไหล คนมีปัญญาคิดแต่ประ-
โยชน์ตน คนแสรังทำสงบเสงี่ยมแต่ภายนอก.

[๑๔๒๓] มีคนพวก ๑ มีปกติเหมือนโคกระหาย
น้ำทำที่เหมือนจะกล้ำกลืนมิตรด้วยวาจา แต่ไม่
ใช้ด้วยการงาน ไม่ควรคู้ในคนเช่นนี้.

[๑๔๒๔] คนพวก ๑ เป็นคนซุ่มมือเปล่า พัวพัน
อยู่แต่ด้วยวาจา เป็นมนุษย์กระพี้ ไม่มีความ
กตัญญู ไม่ควรนั่งใกล้คนเช่นนั้น.

[๑๔๒๕] บุคคลไม่ควรคู้ในต่อสตรีหรือบุรุษผู้
มีจิตกลับกลอก ไม่ทำความเกี่ยวข้องให้แจ้ง-
ชัดด้วยเหตุต่าง ๆ.

[๑๔๒๖] ไม่ควรคู้ในกับบุคคล ผู้หยิ่งลงฐ
กรรมอันไม่ประเสริฐ เป็นคนไม่แน่นอน กำ-

จัดคนไม่เหลือหน้า เหมือนดาบที่เขาลับแล้ว
ปกปิดไว้ ฉะนั้น.

[๑๔๒๗] คนบางพวกในโลกนี้ คอยเฟ่งโทษ
เข้าไปหาด้วยอุบายต่าง ๆ ด้วยคำพูดอันคมคาย
ซึ่งไม่ตรงกับน้ำใจ ด้วยสามารถแห่งคนเทียม
มิตร แม้คนเช่นนี้ก็ไมควรรู้เคย.

[๑๔๒๘] คนมีความคิดชั่วเช่นนั้น พบเห็นอำมิต
หรือทรัพย์เข้า ใจ ที่ใด ย่อมคิดประทุษร้าย
และครั้นได้แล้วก็ละสหายนั้นไป.

[๑๔๒๙] มีคนจำนวนมากที่ปลอมเป็นมิตรมากบ
หา บุคคลพึงละบุรุษชั่วเหล่านั้นเสีย เหมือน
ไปกะเหยี่ยว ฉะนั้น.

[๑๔๓๐] อนึ่ง บุคคลใดไม่รู้เท่าเหตุที่เกิดขึ้นได้
จับพลัน หลงไปตามอำนาจศัตรู บุคคลนั้น
ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง.

[๑๔๓๑] ส่วนบุคคลใดรู้เท่าทันเหตุที่เกิดขึ้นได้
จับพลัน บุคคลนั้นย่อมพ้นจากการเบียดเบียน

ของศัตรู เหมือนไก่พ้นจากเหยี่ยว ฉะนั้น.

[๑๔๓๒] คนผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา ควรเว้น

บุคคลผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม มักทำการกำจัดอยู่

เป็นนิตย์ เหมือนแร้วที่เขาตัดไว้ในป่าเช่นนั้น

เสียให้ห่างไกล เหมือนไก่ในป่าไผ่ละวัน

เหยี่ยว ฉะนั้น.

จบ กุกกุฏชาดกที่ ๑๐

อรรถกถากุกกุฏชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน ทรงปรารภ
ความพยายามปลงพระชนม์ จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า นาสุมเส
กตปาปมฺหิ ดังนี้.

ความย่อว่า ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในธรรมสภาถึงความไม่ดี
ของพระเทวทัตว่า อาวุโสทั้งหลาย พระเทวทัตทำอุบายเพื่อจะปลงพระ-
ชนม์พระทศพล ด้วยการวางนายขมังธนูเป็น. พระศาสดาเสด็จมา
ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเรอนั่งสนทนากันถึงเรื่อง
อะไร? เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นที่พระเทวทัตพยายามฆ่าเรา แม้

ในกาลก่อนพระเวททตก็พยายามฆ่าเราเหมือนกัน แล้วได้ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่าโกสัมพีกะครองราชสมบัติอยู่ในพระนครโกสัมพี. ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นไก่ ๓ ป่าไผ่แห่งหนึ่ง มีไก่หลายร้อยเป็นบริวารอยู่ในป่า. เขี้ยวตัวหนึ่งอยู่ ณ ที่ใกล้ ๆ กันนั้น มันใช้อุบายจับไก่กินทีละตัว ๆ กินจนหมด นอกจากพระโพธิสัตว์อยู่ตัวเดียว เป็นผู้ไม่ประมาท เทียวหาอาหารตามเวลา แล้วก็เข้าไปอยู่ ณ เชิงไผ่. เขี้ยวนั้นไม่อาจจับไก่พระโพธิสัตว์นั้นได้ จึงคิดว่า เราจักใช้อุบายอย่างหนึ่งล่อลวงจับไคนั้นกินให้ได้. แล้วเข้าไปแอบอยู่ที่กิ่งไม้ใกล้ ๆ กันนั้น กล่าวว่ ฉะพญาไก่ผู้เพื่อน ท่านกลัวเราเพราะเหตุไร ? เราต้องการทำความคุ้นเคยกับท่าน ประเทศชื่อ โนนสมบุรณ์ด้วยอาการ เราทั้งสองไปหาอาหารกันที่นั่น แล้วจักอยู่อย่างมีความรักใคร่กันและกัน.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์กล่าวกะเหยี่ยวว่า ฉะพญาเพื่อนเราจะมี ความคุ้นเคยกะเจ้าไม่ได้ เจ้าไปเถิด. เขี้ยวถามว่า ฉะพญา ท่านไม่เชื่อเราเพราะเราเคยทำความชั่วมาแล้ว. ตั้งแต่นี้ไปเราจักไม่ทำเช่นนั้นอีก พระโพธิสัตว์ตอบว่า เราไม่ต้องการสหายเช่นเจ้า เจ้าจงไปเสียเถิด. พระโพธิสัตว์ห้ามเหยี่ยวทำนองนี้ถึง ๓ ครั้ง แล้วส่งเสียงขัน ก้องป่าว่า ใคร ๆ ไม่ควรทำความคุ้นเคยกับผู้ที่ประกอบด้วยลักษณะ

เช่นนี้ ดังนี้ เมื่อเทวดาทิ้งหลายพากันแข่งชิงอาวุธกร เมื่อจะเริ่ม
ธรรมกถาได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

บุคคลไม่พึงคู้้นเคยในคนทำบาป คน
มักพูดเหลวไหล คนมีปัญญาคิดแต่ประ-
โยชน์ตน คนแสรังทำสงบเสงี่ยมแต่ภายนอก.

มีคนพวก ๑ มีปกติเหมือนโคกระหาย
น้ำ ทำที่เหมือนจะกล้ำกลืนมิตรด้วยวาจา แต่
ไม่ใช่ด้วยการงานไม่ควรคู้้นเคยในคนเช่นนั้น.

คนพวก ๑ เป็นคนขุมมือเปล่า พัวพัน
อยู่แต่ด้วยวาจา เป็นมนุษย์กระพี ไม่มีความ
กตัญญู ไม่ควรนั่งใกล้คนเช่นนั้น.

บุคคลไม่ควรคู้้นเคยต่อสตรีหรือบุรุษผู้
มีจิตกลบกลอก ไม่ทำความเกี่ยวข้องให้แจ้ง-
ชัดด้วยเหตุต่าง ๆ.

ไม่ควรคู้้นเคยกับบุคคล ผู้หยั่งลงสู่
ธรรมอันไม่ประเสริฐ เป็นคนไม่แน่นอน กำ-
จัดคนไม่เลือกหน้า เหมือนดาบที่เขาลับแล้ว
ปกปิดไว้ ฉะนั้น.

คนบางพวกในโลกนี้ คอยเฟงโทษเข้า

ไปหาด้วยอุบายต่าง ๆ ด้วยคำพูดอันคมคาย
ซึ่งไม่ตรงกับน้ำใจ ด้วยสามารถแห่งคนเทียม
มิตร แม้คนเช่นนี้ก็ไมควรคู่กันเคย.

คนมีความคิดชั่วเช่นนั้น พบเห็นอามิส
หรือทรัพย์เข้า ใจ ที่ใด ย่อมคิดประทุษร้าย
และครั้นได้แล้วก็ละสหายนั้นไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาสุมเส** แปลว่าไม่พึงคู่กันเคย อีก
อย่างหนึ่ง พระบาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า บุคคลไม่
ควรคู่กันเคย. บทว่า **กตปาปมฺหิ** คือ ในคนทำบาปไว้ครั้งแรก. บทว่า
อลิกวาทีเน คือ ไม่พึงคู่กันเคยแม้ในคนที่มักพูดเท็จ เพราะว่า ขึ้น
ชื่อว่าบาปที่บุคคลผู้มักพูดเท็จนั้นไม่พึงทำ ย่อมไม่มี.

บทว่า **นาสุมเส อตฺตตุลฺปญฺญมฺหิ** ความว่า บุคคลใดมี
ปัญญาคิดแต่ประโยชน์ตนเท่านั้น คือ ไม่ได้คบด้วยสามารถแห่งเสนาหา
แต่มีความต้องการทรัพย์เหล่านั้นจึงคบ แม้ในบุคคลผู้มีปัญญาคิดแต่
ประโยชน์ตนนั้น ก็ไม่ควรคู่กันเคย. บทว่า **อติสนฺนฺเต** ได้แก่ ใน
บุคคลผู้แสวงทำสงบเสงี่ยมด้วยการแสดงความสงบในภายนอก ทั้ง ๆ
ที่ความสงบในภายในไม่มีอยู่เลย คือ ในบุคคลผู้หลอกลวง ผู้ปกปิด
การงาน ผู้เช่กับอสรพิษที่ปกปิดรู.

บทว่า โคปีปาสกชาติกา คือ ราวกะมีชาติกระหายน้ำแห่งโค
ทั้งหลาย อธิบายว่า เป็นเช่นกับด้วยโคที่กระหายน้ำ พระโพธิสัตว์แสดง
ความนี้ไว้ว่า เปรียบเหมือนโคตัวที่กระหายน้ำลงสู่ท่าแล้วค้ำน้ำจนเต็ม
ปาก แต่ไม่กระทำสิ่งที่ควรกระทำแก่น้ำอีกอันใด บุคคลบางพวกก็
ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ทำที่จะกล้ำกลืนมิตรด้วยคำอันอ่อนหวานว่า จะทำ
สิ่งโน้นสิ่งนี้ให้ แต่แล้วก็ไม่กระทำสิ่งที่ควรแก้คำอันไพเราะ ความคู้-
นเคยในบุคคลเช่นนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหายอันใหญ่หลวง.

บทว่า สุกขขุขลิปคฺคหิตา คือ เป็นคนขมื่ออันเปล่า. บทว่า
วากาย ปลิคุณฺจฺจิตา คือ ปกปิดด้วยคำว่า จักให้จักทำสิ่งนั้น. บทว่า
มสุสุพคฺค ความว่า มนุษย์ผู้หาแก่นสารมิได้เห็นปานนี้ ชื่อว่า
เป็นมนุษย์กระพี. บทว่า นาสิตเท ได้แก่ ไม่ควรนั่งใกล้คือ ไม่ควร
เข้าไปใกล้ในบุคคลนั้นเห็นปานนี้.

บทว่า ยสุมิ นตฺถิ ความว่า อนึ่ง ความกตัญญูไม่มีในบุคคล
ใด แม้ในบุคคลนั้น ก็ไม่ควรนั่งใกล้. บทว่า อณฺณณฺณจิตฺตํ
ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยจิตอันไม่แน่นอน อธิบายว่า ผู้มีจิตกذبกลอก.
พระโพธิสัตว์แสดงความนี้ไว้ว่า บุคคลไม่ควรคู้นเคยต่อสตรีหรือบุรุษ
ผู้เห็นปานนี้.

บทว่า นานา วิกฺตฺวา อัสสุคฺคิ พระโพธิสัตว์แสดงว่า แม้
บุคคลใดกระทำความเกี้ยวข้องให้แจ้งชัด คือ กระทำให้มันด้วยเหตุต่าง ๆ

เพื่อจะทำอันตรายด้วยโวหารว่า ใคร ๆ ไม่อาจเพื่อไม่เข้าไปทำสิ่งที่ไม่เป็น
อันตรายแก่เขาได้. ดังนี้แล้วทำอันตรายในภายหลัง บุคคลแม่เช่นนั้น
ก็ไม่ควรคู่เคียง คือ ไม่ควรสนิทสนม.

บทว่า **อนริยกมัม โอกุณุต** ได้แก่ ผู้หยังลงสู่กรรมของผู้
ไม่ประเสริฐ คือ ผู้ทุศีลทั้งหลายดำรงอยู่. บทว่า **อจิต** ได้แก่ ผู้ไม่
มั่นคง คือ ผู้มีคำพูดอันไม่แน่นอน.

บทว่า **สพพมาติน** คือ ผู้ได้โอกาสแล้วทำการกำจัดบุคคลไม่
เลือกหน้า. บทว่า **นิสิตัว ปฏิจฺจนฺ** คือ เหมือนคาบที่ลับแล้ว ปกปิด
ไว้ด้วยฝักหรือเศษผ้าฉะนั้น. บทว่า **ตาทิสปี** ความว่า บุคคลไม่ควร
คู่เคียง คนผู้มีโชมิตรผู้เป็นคนเทียมมิตรแม่เห็นปานนี้.

บทว่า **สาขลฺเยน** คือ ด้วยคำพูดอันคมคาย. บทว่า **อเจตสา**
แปลว่า อันไม่ตรงกับน้ำใจ จริงอยู่ คำพูดของบุคคลเหล่านั้นเท่านั้น
กลมกล่อม ส่วนจิตกระด้างหยาบคายคนบางพวกในโลกนี้คอยเพ่งโทษ
เข้าไปหาด้วยอุบายต่าง ๆ. บทว่า **ตาทิสปี** ความว่า คนใดเป็นเช่นกับ
ด้วยคนผู้มีโชมิตรผู้เป็นคนเทียมมิตรเหล่านั้น คนแม่เช่นนั้นก็ไม่ควร
คู่เคียง.

บทว่า **อามิส** ได้แก่ ของควรเคี้ยวและของควรบริโภคน. บทว่า
ธน ได้แก่ สิ่งของที่เหลือตั้งต้นแต่เขาเพียง. บทว่า **ยตุถ ปสฺสติ**

คือ เห็น ณ ที่ใดในเรือนของสหาย. บทว่า ทูพฐิ กโรติ ได้แก่
ให้จิตคิดประทุษร้ายเกิดขึ้น คือ นำทรัพย์นั้นไป. บทว่า ตยจ หิตวาน
คือ ครั้นได้ก็ละสหายเมื่อนั้นไป.

พญาไก่ได้กล่าวคาถา ๗ คาถาด้วยประการดังนี้ :-

พระศาสดาผู้เป็นธรรมราชา ได้ทรงภาษิตอภิสัมพุทธคาถา ๔
คาถาดังนี้ว่า :-

มีคนเป็นจำนวนมาก ที่ปลอมเป็นมิตร
มาคบหา บุคคลพึงละบุรุษชั่วเหล่านั้นเสีย
เหมือนไก่ละเหยี่ยว ฉะนั้น.

อนึ่ง บุคคลใดไม่รู้เท่าเหตุที่เกิดขึ้นได้
จับปล้น หลงไปตามอำนาจศัตรู บุคคลนั้น
ย่อมเดือนร้อนในภายหลัง.

ส่วนบุคคลใดรู้เท่าทันเหตุที่เกิดขึ้นได้
จับปล้น บุคคลนั้นย่อมพ้นจากการเบียดเบียน
ของศัตรู เหมือนไก่พ้นจากเหยี่ยว ฉะนั้น.

คนผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา ควรเว้น
บุคคลผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม มักทำการกำจัดอยู่
เป็นนิตย์ เหมือนแร้วที่เขาตัดไว้ในป่า เช่นนั้น

เสียให้ห่างไกล เหมือนไถในป่าไผ่ละเวน

เหยี่ยว ฉะนั้น.

เหยี่ยว ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ขเห กาปุริเส เหเต ความว่า
ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตพึงละบรูชชัวเหล่านั้นเสีย ก็ หิ อักษรในพระ-
คาถานี้เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า ปจฺจฺจา จ มนฺตฺตปฺปติ คือ ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง
บทว่า ญฺญมฺิโวทุทิตฺ คือ เหมือนแร้วที่เขาตัดไว้ในป่าเพื่อต้องการ
จะให้เนื้อในป่ามาติดฉะนั้น. บทว่า นิจฺจฺวิธฺสการินฺ แปลว่า ผู้มัก
ทำการกำจัดอยู่เป็นนิจ. บทว่า วิสทานเน แปลว่า ในป่าไผ่ นรชน
ผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา ควรเว้นบาปมิตร ผู้มักทำการกำจัดเสีย
เหมือนไถในป่าไผ่ละเวนเหยี่ยว ฉะนั้น.

พระยาไถนั้นครั้งกล่าวคาถาแล้ว เรียกเหยี่ยวมาขู่ว่า ถ้าเราจัก
อยู่ในที่นี้ เราจักตอบแทนการกระทำของเจ้า แม้เหยี่ยวก็ได้หนีจากที่
นั้นไปในที่อื่น.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อนพระเวททัตก็พยายามฆ่าเราอย่างนี้
ดังนี้แล้วทรงประชุมชาดกว่า เหยี่ยวในครั้งนั้น ได้เป็นพระเวททัตใน
บัดนี้ ส่วนพญาไถในครั้งนั้น ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาทุกกุชาดกที่ ๑๐

๑๑. มัจฉฐกถาชาดก

ว่าด้วยคนร้องไห้ถึงคนตายเป็นคนโง่เขลา

[๑๔๓๓] ท่านประดับแล้วด้วยอาภรณ์ต่าง ๆ มี
ต่างหูเกลี้ยงเกลา ทัดทรงระเบียบดอกไม้
ลูปไม้กระแจะจันทน์สีเหลือง ท่านมีทุกข์
อะไรหรือ จงมากอดดอกคร่ำครวญอยู่ในกลาง
ป่า.

[๑๔๓๔] เรือนรถงามแพรวพราว แล้วไปด้วย
ทองคำของเรามีอยู่แล้ว เราหาซื้อทั้ง ๒ ของ
เรือนรถนั้นยังไม่ได้ ด้วยความทุกข์อันนั้น
เราจักตายเป็นแน่.

[๑๔๓๕] ท่านต้องการรถชนิดใด รถทำด้วย
ทองคำ แก้วมณี โลหะ หรือรูปิยะ จงบอก
รถชนิดนั้นแก่เราเถิด เราจะทำรถให้แก่ท่าน
จะหาซื้อทั้งคู่นี้ให้เสร็จ.

[๑๔๓๖] พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้ง ๒ งาม
ส่องใสอยู่ในวิถีทั้ง ๒ ลอยไปในอากาศ รถ

ทองของเราย่อมงามด้วยพระจันทร์ และพระ-
อาทิตย์นั้นอันเป็นคู่ลือ.

[๑๔๓๗] ดูก่อนมาณพ ท่านเป็นพาลแท้ ท่านใด
ปรารถนาสิ่งที่เขาไม่ปรารถนา กัน เราเข้าใจ
ว่าท่านนั้นจักตายเสียเปล่า ท่านจักไม่ได้
พระจันทร์และพระอาทิตย์เลย.

[๑๔๓๘] แม้ความอุทัยแลอัสดงของพระจันทร์
และพระอาทิตย์นั้นก็ยังปรากฏอยู่ สีสรร-
วรรณะ และวิถีทางของพระจันทร์และพระ-
อาทิตย์ทั้ง ๒ ก็ยังปรากฏอยู่ ส่วนบุคคลผู้
ล่วงลับไปแล้ว ย่อมไม่ปรากฏเลย บรรดาเรา
๒ คนผู้คร่ำครวญอยู่ ใครเล่าหนอจะเป็นคน
โงเขลายิ่งกว่ากัน.

[๑๔๓๙] แน่ะมาณพ ท่านพูดจริง บรรดาเรา
ทั้ง ๒ ผู้คร่ำครวญอยู่ เรานี้แหละเป็นคน
โงเขลายิ่งกว่าท่าน เราปรารถนาผู้ตายไปยัง
ปรโลกแล้ว เหมือนเด็กร้องไห้อยากได้พระ-
จันทร์ฉะนั้น.

[๑๔๔๐] นำสรรเสริญ ท่านมารดาผู้เร่าร้อนให้
สงบระงับดับความกระวนกระวายทั้งปวงได้
เหมือนบุคคลดับไฟที่ติดเปรียบด้วยน้ำจะนั้น.

[๑๔๔๑] ท่านได้ถอนลูกศรที่เสียบแทงหทัยของ
เราออกได้แล้ว ได้บรรเทาความโศกถึงบุตร
ของเราผู้ถูกความโศกครอบงำแล้วหนอ.

[๑๔๔๒] คุณก่อนมาณพ เราเป็นผู้ถอนลูกศรได้
แล้ว ปราศจากความโศก ไม่มีความขุ่นมัวเรา
จะไม่เศร้าโศก จะไม่ร้องไห้ เพราะได้ฟัง
ถ้อยคำของท่าน.

จบ มัจฉฐกถาชาดกที่ ๑๑

อรรถกถามัจฉฐกถาชาดกที่ ๑๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
กุกุมพีสู้หนึ่งซึ่งลูกตาย จึงตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า อลงกโต มัจฉฐ-
กถาติ ดังนี้.

ได้ยินว่า ในพระนครสาวัตถี บุตรน้อยน่ารักของกุกุมพีสู้เป็น
พุทธอุปัชฌายคนหนึ่งได้ตายลง กุกุมพีสู้ด้วยความเศร้าโศกถึงบุตร

ไม่อาบน้ำไม่บริโภคอาหาร ไม่ดูแลการงาน ไม่ไปที่บำรุงพระพุทธเจ้า บ่นเพื่อยุ่อย่างเดียวว่า ลูกรัก เจ้าจากพ่อไปก่อนแล้วเป็นต้น.

พระศาสดาตรวจดูสัตว์โลกเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นอุปนิสัยโศดา-
ปัตติผลของกุกุมพินัน ครั้นรุ่งขึ้น พระองค์ทรงแวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์
เสด็จเที่ยววิณฑาตในพระนครสาวัตถี พอฉันเสร็จทรงส่งภิกษุทั้งหลาย
กลับ พระองค์ทรงมีพระอานันทเถระเป็นปัจฉาสมณะ ได้เสด็จไปที่ประตู
เรือนกุกุมพินัน คนทั้งหลายบอกแก่กุกุมพินันว่า พระศาสดาเสด็จมา.
ลำดับนั้นคนในเรือนของกุกุมพินันได้ปลุกอาสาสนะ แล้วนิมนต์พระศาสดา
ให้ประทับนั่ง ช่วยกันประคองกุกุมพินันเข้าพระศาสดา กุกุมพินันถวาย
บังคมแล้วนั่งอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาทรงใช้พระวาจาเยือกเย็น
ทักท้วงด้วยพระกรุณาทักท้วงแล้วตรัสถามว่า. อุบาสก ท่านเศร้าโศกถึง
บุตรน้อยหรือ? เมื่อกุกุมพินันกราบทูลว่า ถูกแล้วพระเจ้าข้า พระองค์
ตรัสว่า อุบาสก โบราณกบัตถิต เมื่อลูกตายก็เพียบด้วยความเศร้าโศก
เที่ยวไป ครั้นได้ฟังถ้อยคำของบัณฑิตรู้โดยถ่องแท้ว่า เป็นฐานะที่ไม่
ควรจะได้ แล้วก็มิได้เศร้าโศกแม้หนึ่งเลย กุกุมพินันทูลอาราธนา
ให้ตรัสเรื่องราว แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติ อยู่ในพระนคร
พาราณสี บุตรของพราหมณ์ผู้มีสมบัติมากคนหนึ่ง เมื่ออายุได้ ๑๕, ๑๖ ปี
ถูกพยาธิชนิดหนึ่งเบียดเบียน ตายไปเกิดในเทวโลก ตั้งแต่บุตรนั้นตาย

พราหมณ์ไปป่าช้าคู้ยเขี่ยกองฟอนคร่ำครวญอยู่ เลิกะการงานทุกอย่าง
เฝ้าแต่เทียวเศร้าโศก. เทพบุตรพิจารณาเห็นดังนั้น ทรงดำริว่า เราจัก
ทำอุปมาอย่างหนึ่งระงับความโศก ครั้นเวลาพราหมณ์ไปป่าช้าคร่ำครวญ
อยู่จึงแปลงเพศเป็นบุตรของพราหมณ์นั้น ประดับด้วยอาภรณ์ทุกอย่าง
ยืนอยู่ ณ ประเทศแห่งหนึ่ง เอามือทั้ง ๒ ไขว้เหนือศีรษะร้องไห้ด้วย
เสียงอันดัง. พราหมณ์ได้ยินเสียงจึงแลดูเทพบุตรจำแลงนั้น กลับได้
ความรักในบุตร จึงได้เข้าไปใกล้เทพบุตร เมื่อจะถามว่า พ่อมาณพ
เหตุไรเจ้าจึงมาร้องไห้คร่ำครวญอยู่กลางป่าช้านี้ จึงได้กล่าวคาถาที่ ๑
ว่า :-

ท่านประดับแล้วด้วยอาภรณ์ต่าง ๆ มี
ต่างหูเกลี้ยงเกลา ทัดทรงระเบียบดอกไม้
ลูปไล้กระแจะจันทน์สีเหลือง ท่านมีทุกข์
อะไรหรือ จึงมากอดอกคร่ำครวญอยู่ในกลาง
ป่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อลงุกโต** คือประดับแล้วด้วย
อาภรณ์ต่าง ๆ. บทว่า **มกุฏกุธุฑลี** คือประกอบด้วยต่างหูอันเกลี้ยง
เกลา ซึ่งมีรูปร่างอันสำเร็จแล้ว. บทว่า **มาลชารี** คือทัดทรงระเบียบ
ดอกไม้อันไพจิตร. บทว่า **หริจนุทนุสุตโท** คือลูปไล้ด้วยจันทน์มีสี
ดังทอง. บทว่า **วนมขุณเณ** คือในกลางป่าช้า. บทว่า **กี ทุกุจิโต** ตูว์

ความว่า พรหมณ์กล่าวว่า ท่านมีความทุกข์อะไรหรือจงบอกมา เรา
จะให้สิ่งที่ท่านต้องการแก่ท่าน.

ลำดับนั้น มาณพเทบุตรเมื่อจะบอกแก่พรหมณ์ จึงกล่าว
คาถาที่ ๒ ว่า :-

เรือนรงามแพรวพราว แล้วไปด้วย

ทองคำของเรามีอยู่แล้ว เราหาซื้อทั้ง ๒ ของ
เรือนรถนั้นยังไม่ได้ ด้วยความทุกข์อันนั้น
เราจักตายเป็นแน่.

เมื่อพรหมณ์จะรับหาให้ จึงได้กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

ท่านต้องการรถชนิดใด รถทำด้วย

ทองคำ แก้วมณี โลหะ หรือรูปิยะ จงบอก
รถชนิดนั้นแก่เราเถิด เราจะทำรถให้แก่ท่าน
จะหาซื้อทั้งคู่ให้เสร็จ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาวท ความว่า ท่านต้องการรถ
ชนิดใด ? ขอบใจรถชนิดใด ? จงบอกรถชนิดนั้นเถิด เราจะทำรถให้
แก่ท่าน. บทว่า ปฏิปาทยามิ คือเราจะให้ท่านได้รับซื้อทั้งคู่ที่เหมาะสม
แก่เรือนรถ.

พระศาสดาผู้ตรัสรู้แล้ว ได้ตรัสด้วยคาถาที่มาณพฟังดังนั้นแล้ว
จึงได้กล่าวคาถา ว่า :-

พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้ง ๒ งาม
ส่องไสอยู่ในวิถีทั้ง ๒ ลอยไปในอากาศ รด
ทองของเราย่อมงามด้วยพระจันทร์ และพระ-
อาทิตย์นั้นอันเป็นคู่ลือ.

พราหมณ์ จึงกล่าวคาถาที่เหลือต่อจากนั้น ว่า :-

ดูก่อนมาณพ ท่านเป็นพาลแท้ ท่านได้
ปรารถนาสิ่งที่เขาไม่ปรารถนา กัน เราเข้าใจ
ว่าท่านนั้นจักตายเสียเปล่า ท่านจักไม่ได้
พระจันทร์และพระอาทิตย์เลย.

พึงทราบอธิบายในคาถาที่พราหมณ์กล่าว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปตุลย์** แปลว่า อันเขาไม่พึง
ปรารถนา กัน.

ลำดับนั้น มาณพ จึงได้กล่าวคาถา ว่า :-

แม้ความอุทัยแลอัสดงของพระจันทร์
และพระอาทิตย์นั้นก็ยังปรากฏอยู่ ลีสรรพ

วรรณะ และวิถีทางของพระจันทร์และพระ-
อาทิตย์ทั้ง ๒ ก็ยังปรากฏอยู่ ส่วนบุคคลผู้
ล่องลับไปแล้ว ย่อมไม่ปรากฏเลย บรรดาเรา
๒ คนผู้คร่ำครวญอยู่ ใครเล่าหนอจะเป็นคน
โง่เขลายิ่งกว่ากัน ?

ฟังทราบอธิบายในคาถาที่มานพกล่าว.

การขึ้นและการอสดง ชื่อว่า คมนาคมน ในคาถานั้น.

สี่สัรนั่นแหละ ชื่อว่า วรรณธาตุ ในคำว่า อุกฤษฏ วิถีโย
นี้ ฟังทราบวินิจฉัยดังนี้ คือแม่ภูมิเป็นที่ไปและเป็นที่มาของพระจันทร์
และพระอาทิตย์ทั้ง ๒ ย่อมปรากฏอยู่ในอากาศว่า นี่เป็นวิถีของพระ-
จันทร์นี้เป็นวิถีของพระอาทิตย์.

บทว่า เปโต ปน ความว่า ส่วนสัตว์ผู้ไปแล้วสู่ปรโลก
ย่อมไม่ปรากฏเลย. บทว่า โก นุ โข ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น
บรรดาเรา ๒ คนผู้คร่ำครวญอยู่ ใครเล่าหนอจะเป็นคนเขลายิ่งกว่ากัน.

เมื่อมานพกล่าวอยู่อย่างนี้ พราหมณ์กำหนดความได้ จึงได้
กล่าวคาถา ว่า :-

แนะนำมานพ ท่านพูดจริง บรรดาเรา
ทั้ง ๒ ผู้คร่ำครวญอยู่ เรานี้แหละเป็นคน

โง่เขลายิ่งกว่าท่าน เราปรารถนาผู้ตายไปยัง
ปรโลกแล้ว เหมือนเด็กร้องไห้อยากได้พระ-
จันทร์ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น สอนบทว่า จนฺทํ วีย ทารโก ความว่า
เด็กชาวบ้านวัยหนุ่ม ฟังร้องไห้เพื่อต้องการพระจันทร์ด้วยกล่าวว่า ท่าน
ทั้งหลายจงให้พระจันทร์แก่เราเถิด ดังนี้ ฉนฺใด แม้เราก็ปรารถนาผู้ตาย
ไปยังปรโลกแล้วฉนนันเหมือนกัน.

พราหมณ์หายเสรำโศกด้วยถ้อยคำของมาณพ เมื่อจะกล่าวชม
เชยมาณพ จึงได้กล่าวคาถาที่เลือนว่า :-

นำสรรเสริญ ท่านมารดาเราผู้เร่าร้อนให้
สงบระงับดับความกระวนกระวายทั้งปวงได้
เหมือนบุคคลดับไฟที่ติดเปรียบด้วยน้ำฉะนั้น.

ท่านได้ถอนลูกศรที่เสียบแทงหทัยของ
เราออกได้แล้ว ได้บรรเทาความโศกถึงบุตร
ของเราผู้ถูกความโศกครอบงำแล้วหนอ.

ดูก่อนมาณพ เราเป็นผู้ถอนลูกศรได้
แล้ว ปราศจากความโศก ไม่มีความขุ่นมัวเรา

จะไม่เสร์้าโศก จะไม่ร้องไห้ เพราะได้ฟัง

ถ้อยคำของท่าน.

ลำดับนั้น มาณพกล่าวสอนพราหมณ์ว่า ท่านพราหมณ์ท่าน
ร้องไห้เพื่อประโยชน์แก่บุตรคนใด บุตรคนนั้นคือตัวข้าพเจ้าเป็นบุตร
ของท่าน ข้าพเจ้าเกิดในเทวโลกตั้งแต่นี้ท่านอย่าได้เสร์้าโศกถึงเรา จง
ให้ท่าน รักษาศีล กระทำอุโบสถกรรมดังนี้แล้ว ไปสู่วิมานของตน
แม้พราหมณ์ก็คิตั้งอยู่ในโอวาทของมาณพนั้น ทำบุญมีให้ท่านเป็นต้น
ตายแล้วไปเกิดในเทวโลก.

พระศาสดากรั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรง
ประกาศสังฆธรรมเวลาจบสัจจะ กุฎุมพีดำรงอยู่ในโศคาปีตติผล พระ-
ทศพลทรงประชุมชาดกว่า เทพบุตรผู้แสดงธรรมในครั้งนั้น ก็ือเรา
ตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถามัญญกุณฑลชาดกที่ ๑๑

๑๒. พิลารโกสียชาดก

ว่าด้วยให้ทานไม่ได้เพราะเหตุ ๒ อย่าง

[๑๔๔๓] สัตบุรุษทั้งหลายแม้ไม่หุงกินเอง ได้
โภชนะมาแล้ว ก็ไม่ปรารถนาจะบริโภคนผู้เดียว
ท่านหุงโภชนะไว้มิใช่หรือ การที่ท่านไม่ให้นั้น
ไม่สมควรแก่ท่าน.

[๑๔๔๔] บุคคลให้ทานไม่ได้ด้วยเหตุ ๒ อย่างนี้
คือความตระหนี่ ๑ ความประมาท ๑ บัณฑิต
ผู้รู้แจ้งเมื่อต้องการบุญพึงให้ทานแท้.

[๑๔๔๕] คนผู้ตระหนี่กลัวความยากจน ย่อมไม่
ให้อะไร ๆ แก่ผู้ใดเลย ความกลัวจนนั้นแหละ
จะเป็นภัยแก่คนผู้ไม่ให้ คนตระหนี่ย่อมกลัว
ความอยากข้าวอยากน้ำ ความกลัวนั้นแหละ
จะกลับมาถูกต้องคนพาลทั้งในโลกนี้และโลก
หน้า.

[๑๔๔๖] เพราะเหตุฉะนั้น บัณฑิตพึงครอบงำมลทิน
กำจัดความตระหนี่เสียแล้ว พึงให้ทานเถิด

เพราะบุญย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายใน
โลกหน้า.

[๑๔๔๗] ทานผู้ให้ให้ไต่ยาก เพราะต้องครอบงำ-
ความตระหนี่ก่อนแล้วให้ได้ การทำทานนั้น
ทำยากแท้ อสัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่ทำงาน
ตามที่สัตบุรุษทำแล้ว ธรรมของสัตบุรุษอันคน
อื่นรู้ไต่ยาก.

[๑๔๔๘] เพราะเหตุนั้น การไปจากโลกนี้ของ
สัตบุรุษกับอสัตบุรุษจึงต่างกัน อสัตบุรุษย่อม
ไปนรก สัตบุรุษย่อมไปสวรรค์.

[๑๔๔๙] บัณฑิตพวก ๑ ให้ไทยธรรมแม้มีส่วน
เล็กน้อยได้ สัตว์บางพวกแม้มีไทยธรรมมากก็
ให้ไม่ได้ ทักษิณาทานที่บุคคลให้จากของเล็กน้อย
ก็นับว่าเสมอด้วยการให้จำนวนพัน.

[๑๔๕๐] แม้ผู้ใดเที่ยวไปขออาหารมา ผู้นั้นชื่อว่า
ประพฤติธรรม อนึ่ง บุคคลผู้เลี้ยงบุตรและ
ภรรยาของตน เมื่อไทยธรรมมีน้อย ก็เกลี้ยให้
แก่สมณะและพรหมณ์ บุคคลนั้นชื่อว่าประ-

พฤติธรรม เมื่อคนตั้งแสนฆ่าสัตว์มาบูชาแก่
คนผู้ควรบูชาจำนวนพัน อิศรภาพนับตั้งแสน
นั้น ย่อมไม่ถึงแม้เสี้ยวแห่งผลทานของตน
เข็ญใจผู้ยังไทยธรรมให้เกิดโดยชอบให้อยู่.

[๑๔๕๑] เพราะเหตุ? ยัญนี้ก็ไพบุลย์มีค่ามาก
จึงไม่เท่าค่าแห่งผลทานที่บุคคลให้โดยชอบ
ธรรมเล่า ไฉนอิสรภาพนับด้วยแสนของผู้
ที่บูชามากมายหลายพันนั้น จึงไม่เท่าแม้ส่วน
เสี้ยวแห่งผลทานของคนเข็ญใจผู้ยังไทยธรรม
ให้เกิดโดยชอบให้อยู่.

[๑๔๕๒] เพราะว่าคนบางคนตั้งอยู่ในกาย กรรม
เป็นต้น อันไม่เสมอกัน ทำสัตว์ให้ลำบากบ้าง
ฆ่าให้ตายบ้าง ทำให้เศร้าโศกบ้าง แล้วจึงให้
ทานทักษิณาทานนั้น มีหน้าชุ่มไปด้วยน้ำตา
พร้อมทั้งอาชญา จึงไม่เท่าถึงส่วนเสี้ยวแห่งผล
ทานที่บุคคลให้แล้วโดยชอบธรรม เพราะอย่าง
นี้อิสรภาพนับด้วยแสน ของผู้ที่บูชามากมาย
หลายพันเหล่านั้น จึงไม่เท่าถึงส่วนเสี้ยวแห่ง

ผลทานของคนเข็ญใจผู้ยังไทยธรรมให้เกิดโดย

ชอบให้อยู่.

จบ พิลารโกถียชาดกที่ ๑๒

อรรถกถापิลารโกถียชาดกที่ ๑๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุผู้มีทานเป็นเครื่องปลื้มใจรูป ๑ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มี
คำเริ่มต้นว่า อปจนฺตปิ คังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุรูปนั้นฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว บวชในพระศาสนา จำเดิมแต่บวชแล้ว เป็นผู้มีทานเป็นเครื่อง
ปลื้มใจ มีอหยาศัยยินดีในการให้ทาน ยังไม่ได้ให้บิณฑบาตที่ตกลงใน
บาตรแก่ผู้อื่นก่อนแล้วก็ไม่ฉัน โดยที่สุดได้แม่นำคัมมา ยังไม่ให้แก่ผู้อื่น
แล้วก็ไม่ดี ได้เป็นผู้ยินดียิ่งในทานด้วยอาการอย่างนี้.

ครั้งนั้นภิกษุทั้งหลายพากันพรรณาคุณของภิกษุรูปนั้น ใน
ธรรมสภา พระศาสดาเสด็จมาตฺรึสตถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้
พวกเรอนั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไร ? เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรง
ทราบแล้ว รับสั่งให้เรียกภิกษุนั้นมาตฺรึสตถามว่า คุณก่อนภิกษุ ได้ยินว่า
เรามีทานเป็นเครื่องปลื้มใจ มีอหยาศัยยินดีในการให้ทาน จริงหรือ ?
เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า จึงตฺรึสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

เมื่อก่อนภิกษุนี้ไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใส แม้แต่หยคน้ำมันก็ไม่เอาปลายหญ้าคาจิ้มให้ใคร คราวนั้นเราทราบเขาทำให้หมดพยศ ให้ตั้งอยู่ในผลแห่งทานแม้ในภพต่อ ๆ มา ก็ยังละทานวัตรนั้นไม่ได้ ภิกษุทั้งหลายทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราว จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธกดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเศรษฐี เจริญวัยแล้วรวบรวมทรัพย์ไว้ได้มา ครั้นบิดาล่วงลับไปก็ได้ตำแหน่งเศรษฐี วันหนึ่งตรวจตราดูทรัพย์สมบัติแล้วคิดว่า ทรัพย์ยังปรากฏอยู่ แต่ผู้ที่ทำให้ทรัพย์เกิดขึ้นไม่ปรากฏ เราควรสละทรัพย์นี้ให้ทาน จึงให้สร้างโรงทานบำเพ็ญทานเป็นการใหญ่ตลอดชีวิต กาลเมื่อจะสิ้นอายุได้ให้โอรสแก่บุตรไว้ว่า เจ้าอย่าตัดทานวัตรนี้เสีย แล้วตายไปเกิดเป็นท้าวสักกะ ณ ดาวดึงส์พิภพ. แม้บุตรของเศรษฐีนั้นก็ให้ทานเช่นนั้นเหมือนกัน แล้วกล่าวสอนบุตรครั้นสิ้นอายุ ได้เกิดเป็นจันทเทพบุตร บุตรของเขาได้เกิดเป็นสุริยเทพบุตร บุตรของเขาได้เกิดเป็นมาตลีสังคาหกเทพบุตร. บุตรของเขาได้เกิดเป็นคนธรรพ์เทพบุตร ชื่อปัญจสิขะ. แต่บุตรชั้นที่ ๖ เป็นคนไม่มีศรัทธา มีจิตกระด้างไม่รักการให้ทานเป็นคนตระหนี่. เขาให้คนรื้อโรงทานเผาเสีย ให้โบริดพวกยกจากไล่ไปสิ้น แม้หยาดน้ำฝิ่งก็ไม่รินให้แก่ใคร ๆ ด้วยหญ้าคา.

ในกาลครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชตรวจตราคุณูปการของ พระองค์ ใคร่ครวญว่า วงศ์ทานของเรายังเป็นไปอยู่หรือไม่หนอ ทรง ทราบว่า บุตรของเรานำเพ็ญทานเกิดเป็นจันทเทพบุตร, บุตรของจันท- เทพบุตรเกิดเป็นสุริยเทพบุตร, บุตรของสุริยเทพบุตรเกิดเป็นมาตลี เทพบุตร บุตรของมาตลีเทพบุตรเกิดเป็นปัญจสิขเทพบุตร แต่บุตรชั้นที่ หกได้ตัดวงศ์ทานนั้นเสีย ครั้งนั้น พระองค์ได้ทรงมีพระดำริว่า เราจัก ทรมานเศรษฐีผู้มีใจลามกนี้ให้รู้จักผลทานแล้วจักมา พระองค์จึงรับสั่ง ให้หาจันทสุริย มาตลีและปัญจสิขเทพบุตรมาตรัสว่า คุณก่อนสหายเศรษฐี ที่ ๖ ในวงศ์ของพวกเราตัดวงศ์ตระกูลขาดเสียแล้ว ให้เผาโรงทาน ให้ ขับไล่พวกเขาจากไปเสีย ไม่ให้อะไรแก่ใคร ๆ มาเถิดท่านทั้งหลาย พวก เราจักไปทรมานเศรษฐีนั้น ดังนี้แล้วได้เสด็จไปยังกรุงพาราณสีพร้อม ด้วยเทพบุตรทั้ง ๔ นั้น.

ขณะนั้น เศรษฐีไปเฝ้าพระราชา แล้วมาแลดูระหว่างถนน อยู่ที่ซุ้มประตูที่ ๗ ท้าวสักกะตรัสกะเทพบุตรทั้ง ๔ ว่า เวลาเราเข้าไป แล้ว ท่านทั้งหลายจงตามเข้าไปโดยลำดับ ดังนี้แล้วไปยืนอยู่ในสำนัก เศรษฐีตรัสว่า คุณก่อนมหาเศรษฐีผู้เจริญ ท่านจงให้โภชนะแก่ข้าพเจ้า บ้าง เศรษฐีกล่าวว่า ท่านพราหมณ์ที่นี้ไม่มีภัตสำหรับท่าน ไปที่อื่นเถิด ท้าวสักกะตรัสว่า ท่านมหาเศรษฐีผู้เจริญ เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายขอภัต ท่านควรให้ เศรษฐีตอบว่า ท่านพราหมณ์ ภัตนี้หุงสุกแล้วก็ดี ที่จะ ฟิงหุงก็ดี ไม่มีในเรือนของเรา ท่านจงไปที่อื่นเถิด. ท้าวสักกะตรัสว่า

ท่านมหาเศรษฐี เราจักกล่าวสรรเสริญท่านอย่างหนึ่งท่านจงฟัง เศรษฐี
ตอบว่า เราไม่ต้องการความสรรเสริญของท่าน ท่านจงไปเถิดอย่ายืน
อยู่ที่นี้เลย ท้าวสักกะทำเป็นไม่ได้ยินคำของเศรษฐี ได้ตรัสคาถา ๒
คาถาว่า :-

สัตบุรุษทั้งหลายแม้ไม่หุงกินเอง ได้
โภชนะมาแล้ว ก็ไม่ปรารถนาจะบริโภคนผู้เดียว
ท่านหุงโภชนะไว้มิใช่หรือ การที่ท่านให้มัน
ไม่สมควรแก่ท่าน.

บุคคลให้ทานไม่ได้ด้วยเหตุ ๒ อย่างนี้
คือความตระหนี่ ๑ ความประมาท ๑ บัณฑิต
ผู้รู้แจ้งเมื่อต้องการบุญพึงให้ทานแท้.

ความแห่งคาถาเหล่านั้นว่า ท่านมหาเศรษฐีผู้เจริญ สัตบุรุษ
ทั้งหลายผู้สงบแล้ว แม้ไม่หุงกินเองก็ปรารถนาจะให้โภชนะแก่ผู้ที่ได้มา
แล้วด้วยภิกขาจาร ย่อมไม่บริโภคนผู้เดียว.

บทว่า กิเมว ตู ความว่า ทั้ง ๆ ที่ท่านหุงอยู่ก็ไม่ให้. บทว่า
น ตัม ความว่า การที่ท่านไม่ให้มัน ไม่สมควรคือไม่เหมาะแก่ท่าน.
ก็บุคคลให้ทานไม่ได้ด้วยเหตุ ๒ อย่างคือ ความตระหนี่ ๑ ความ
ประมาท ๑ ก็มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิต ผู้รู้แจ้ง ผู้เช่นกับด้วยท่าน เมื่อ
ต้องการบุญควรให้ทานทีเดียว.

เศรษฐีได้ฟังคำท้าวสักกะแล้วกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงเข้าไป
นั่งที่เรือนเถิด จักได้หน้อยหนึ่ง ท้าวสักกะได้เข้าไปนั่งสวดสรรเสริญ
อยู่. ลำดับนั้น จันทเทพบุตรได้มาขอภักตะเศรษฐีนั้นและเมื่อเศรษฐี
กล่าวว่า ภักตะสำหรับท่านไม่มีจงไปเสียเถิด จึงกล่าวว่า ท่านมหาเศรษฐี
พราหมณ์คน ๑ นั่งอยู่แล้วภายในเรือน เห็นจะมีสวดพราหมณ์กระมัง
เราจักเข้าไปสวดบ้าง แม้เศรษฐีจะกล่าวว่า ไม่มีสวดพราหมณ์ท่าน
จงออกไป ก็กล่าวว่า ท่านมหาเศรษฐีเชิญท่านฟังบทสรรเสริญก่อน
แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

คนผู้ตระหนี่กลัวความยากจน ย่อมไม่
ให้อะไร ๆ แก่ผู้ใดเลย ความกลัวจนนั้นแหละ
จะเป็นภัยแก่คนผู้ไม่ให้ คนตระหนี่ย่อมกลัว
ความอยากข้าวอยากน้ำ ความกลัวนั้นแหละ
จะกลับมาถูกต้องคนพาลทั้งในโลกนี้และโลก
หน้า.

เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงครอบงำมลทิน
กำจัดความตระหนี่เสียแล้ว พึงให้ทานเถิด
เพราะบุญย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายใน
โลกหน้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยสุส ภายติ ความว่า ย่อมกลัว
ความอยากข้าวอยากน้ำไฉนว่า เราให้แก่ชนเหล่าอื่นเสียแล้ว ก็จักกลายเป็น
เป็นคนอยากข้าวอยากน้ำเสียเอง. บทว่า ตเมว เป็นต้น ความว่า
ความกลัว กล่าวคือความอยากข้าวอยากน้ำนั้นแหละ จะกลับมากฎต้อง
คือเบียดเบียนคนพาลนั้น ทั้งในโลกนี้และโลกหน้าในที่ที่เขาเกิดแล้ว
เขาจะถึงความยากจนอย่างที่สุด. บทว่า มลาภิกฺขุ คิฉฺครอบงํมลทินคือ
ความตระหนี่.

เศรษฐีได้ฟังคำของจันทเทพบุตรเมื่อนั้นแล้วกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น
ท่านจงเข้าไปจักได้หน่อยหนึ่ง จันทเทพบุตรเข้าไปนั่งใกล้ท้าวสักกะ
ต่อจากนั้นสุริยเทพบุตรปล่อยให้เวลาล่วงไปหน่อยหนึ่งแล้วมา เมื่อขอ
ภักได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

ทานผู้ให้ให้ได้ยาก เพราะต้องครอบงำ
ความตระหนี่ก่อนแล้วจึงให้ได้ การทำทานนั้น
ทำยากแท้ อสัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่ทำทาน
ตามที่สัตบุรุษทำแล้ว ธรรมของสัตบุรุษอันคน
อื่นรู้ได้ยาก.

เพราะเหตุนั้น การไปจากโลกนี้ของ
สัตบุรุษกับอสัตบุรุษจึงต่างกัน อสัตบุรุษย่อม
ไปนรก สัตบุรุษย่อมไปสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกุททำ** ความว่า ขึ้นชื่อว่าทาน
บุคคลให้ได้ยาก เพราะผู้ที่จะให้ทานนั้นต้องครอบงำความตระหนี่เสีย
ก่อนจึงให้ได้. บทว่า **ทุกุกร** ความว่า การทำทานนั้นทำยากแท้คล้าย
กับการรบศึก. บทคาถาว่า **อสนุโต นานุกุพฺพนฺติ** ความว่า พวก
อัสตบรูษไม่รู้จักผลแห่งทาน ก็ไม่เดินตามทางที่พวกอัสตบรูษเหล่านั้น
ดำเนินไปแล้ว. บทว่า **สตี ฌมฺโอม** ความว่า ธรรมของอัสตบรูษคือ
พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย อันคนอื่นรู้ได้ยาก. บทว่า **อสนุโต** ความว่า
พวกอัสตบรูษไม่ให้ทานด้วยอำนาจแห่งความตระหนี่ ย่อมไปสู่นรก.

เศรษฐีไม่เห็นว่าจะหีบเอาของที่ควรหีบยื่นให้ไปได้ จึงกล่าว
ว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเข้าไปนั่งอยู่ในสำนักพราหมณ์ทั้งหลาย จักได้
หน่อยหนึ่ง. ต่อแต่นั้นมาตลิตเทพบุตรปล่อยให้เวลาล่วงไปหน่อยหนึ่งแล้ว
มาขอภัต ในระหว่างที่เศรษฐีตอบว่า ไม่มีนั่นแหละ ได้กล่าวคาถาที่ ๗
ว่า :-

บัณฑิตพวก ๑ ให้ไทยธรรมแม้มีส่วน

เล็กน้อยได้ สัตว์บางพวกแม้มีไทยธรรมมากก็

ให้ไม่ได้ ทักขิณาทานที่บุคคลให้จากของเล็ก

น้อย ก็นับว่าเสมอด้วยการให้อำนวนพัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมฺเปเก ปเวจฺจนฺติ** มีอธิบายว่า
คู่ก่อนมหาเศรษฐี บรูษผู้เป็นบัณฑิตบางพวก ย่อมแบ่งปัน คือยอมให้

ไทยธรรมเมื่อน้อย. บทว่า พหุณา เป็นต้น ความว่า สัตว์บางพวก
แม้มีไทยธรรมมากก็ให้ไม่ได้ คือไม่ให้เลย.

ทานที่บุคคลเชื่อกรรมเชื่อผลแห่งกรรมแล้วให้ชื่อว่าทักษิณา.

บทว่า สหสุเสน สัม ความว่า ทักษิณาทานแม้ประมาณข้าว
สักทัพพีเดียวที่บุคคลให้แล้วอย่างนี้ ก็นับว่าเสมอกับด้วยการให้จำนวน
ตั้งพัน คือเป็นเช่นกับ ด้วยการให้จำนวนตั้งพันนั้นเทียว เพราะมีผลมาก.

เศรษฐีกล่าวกะมาตลีเทพบุตรเมื่อนั้นว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเข้าไป
ไปนั่งเถิด ต่อจากนั้นปัญจสิขเทพบุตรปล่อยไ้เวลาล่วงไปหน่อยหนึ่ง
แล้วมาขอภัต เมื่อเศรษฐีกล่าวว่า ไม่มีไปเสียดิถุ์ จึงกล่าวว่า เราไม่
เลยไป ในเรือนนี้เห็นจะมีสวดพราหมณ์กระมัง เมื่อจะเริ่มธรรมกถา
แก่เศรษฐี จึงกล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

แม่ผู้ใดเทียวไปขออาหารมา ผู้นั้นชื่อว่า
ประพตติธรรม อนึ่ง บุคคลผู้เลี้ยงบุตรและ
ภรรยาของตน เมื่อไทยธรรมมีน้อย ก็เกลี้ยให้
แก่สมณะและพราหมณ์ บุคคลนั้นชื่อว่าประ-
พตติธรรม เมื่อคนตั้งแสนมาสัตว์มาบูชาแก่
คนผู้ควรบูชาจำนวนพัน อิศรภาพนับตั้งแสน
นั้น ย่อมไม่ถึงแม่เลี้ยงแห่งผลทานของตน
เชิญใจผู้ยังไทยธรรมให้เกิดโดยชอบให้อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมํ** ได้แก่ธรรมคือสุจริต ๓

ประการ. บทว่า **สมฺมุจฺจกั** ความว่า แม้ผู้ใดเที่ยวไปขออาหารคิบแล
สุกตามบ้านก็ตาม นำผลาผลมาแต่ป่าก็ตาม ผู้ที่นั้นชื่อว่าประพาศิธรรม
นั้นแล. บทว่า **ทารญฺจ โปถั** ความว่า อนึ่ง บุคคลผู้เลี้ยงบุตรและ
ภรรยาของตน. บทว่า **ทํ อปฺปกสฺสมี** ความว่า แม้เมื่อไทยธรรม
มีน้อย เมื่อเฉลี่ยให้แก่สมณะและพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ชื่อว่า
ประพาศิอยู่ซึ่งธรรม. บทว่า **สทสฺสสุสานั สหฺสฺสยาคินั** ความว่า
ยัญที่คนตั้งแสนฆ่าสัตว์อื่นมาบูชาแก่คนที่ควรบูชาจำนวนพัน คือ เมื่อ
อิสฺรชนตั้งแสนบูชาแก่คนที่ควรบูชาจำนวนพันอยู่.

บทว่า **กลฺลปิ มาคฺขนฺติ ตถาวิหฺสฺส เต** ความว่า อิสฺรภาพ
นับตั้งแสนนั้น คือ ยัญที่บูชาแก่คนที่ควรบูชาจำนวนพัน ย่อมไม่ถึง
เสี้ยวที่ ๑๖ แห่งผลทานของทุกคตมนุษย์ ผู้ยังไทยธรรมให้เกิดขึ้นโดย
ธรรมสมาเสมอให้อยู่.

ลำดับนั้น เศรษฐีได้กำหนดฟังถ้อยคำของปัญจสิขเทพบุตรแล้ว
ที่นั่นเศรษฐีเมื่อจะถามถึงเหตุแห่งการบูชาอันไร้ผล กะปัญจสิขเทพบุตร
นั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๕ ว่า :-

เพราะเหตุไร ยัญนี้ก็ไพบูลย์มีค่ามาก

จึงไม่เท่าค่าแห่งผลทานที่บุคคลให้โดยชอบ

ธรรมเล่า ? ไฉนอิสฺรภาพนับด้วยแสนของผู้

ที่บูชามากมายหลายพันนั้น จึงไม่เท่าแม้ส่วน

เสี้ยวแห่งผลทานของตนเข็ญใจผู้ยังไทยธรรม

ให้เกิดโดยชอบให้อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยญฺโถ ความว่า การให้และการ
บูชา. ชื่อว่าไพบูลย์ด้วยสามารถแห่งการบริจาคทรัพย์นับด้วยแสน และ
ชื่อว่ามีค่ามาก เพราะมีผลไพบูลย์ บทว่า สเมน ทินฺนุสฺส ความว่า
เพราะเหตุไรจึงไม่เท่าค่าแห่งผลทานที่บุคคลให้โดยชอบธรรมเล่า? บทว่า
กถํ สหฺสุตํ ความว่า คู่ก่อนพราหมณ์ ไฉนอิสรภาพนับด้วยแสน
ของคนี่บูชาจำนวนพัน ๆ คือ ของคนจำนวนมากมายหลายพัน จง
ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๖ แห่งผลทานของทุกคตมนุษย์คนเดียว ผู้ยังไทยธรรม
ให้เกิดโดยธรรมแล้วให้อยู่.

ลำดับนั้น ปัญจสิขเทพบุตรเมื่อจะกล่าวแก่เศรษฐีนั้น ได้กล่าว
คาถาสุดท้ายว่า :-

เพราะว่าคนบางพวกตั้งอยู่ในกายกรรม

เป็นต้น อันไม่เสมอกัน ทำสัตว์ให้ลำบากบ้าง
ฆ่าให้ตายบ้าง ทำให้เศร้าโศกบ้าง แล้วจึงให้
ทาน ทักขิณาทานนั้น. มีหน้าชุ่มไปด้วยน้ำตา
พร้อมทั้งอาชญา จึงไม่เท่าถึงส่วนเสี้ยวแห่งผล
ทานที่บุคคลให้แล้วโดยชอบธรรม เพราะอย่าง
นี้อิสรภาพนับด้วยแสน ของผู้ที่บูชามากมาย

หลายพันเหล่านั้น จึงไม่เท่าถึงส่วนเดียวแห่ง

ผลทานของคนเข็ญใจผู้ยังไทยธรรมให้เกิดโดย

ชอบให้อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิสเม คือ ตั้งอยู่ในกายกรรมเป็น
ต้นอันไม่เสมอกัน. บทว่า ฆตฺวา คือ ทำสัตว์ให้ลำบาก. บทว่า วชิตฺวา
คือ ทำสัตว์ให้ตาย. บทว่า โสจยิตฺวา คือ ทำสัตว์ให้มีความเศร้าโศก.

เศรษฐีนั้น ฟังธรรมกถาของปัญจสิขเทพบุตรแล้ว กล่าวว่า
ถ้าเช่นนั้นไปเกิดท่านจงเข้าไปนั่งในเรือน จะให้หน่อยหนึ่ง ปัญจสิข-
เทพบุตรได้ไปนั่งในสำนักของพราหมณ์เหล่านั้น ลำดับนั้น พิลารโกสิย
เศรษฐีเรียกทาสีคน ๑ มาสั่งว่า เจ้าจงให้ข้าวลีบแก่พราหมณ์เหล่านี้
คนละทะนาน นางทาสีถือทะนานข้าวเปลือกเข้าไปหาพราหมณ์แล้ว
กล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงเอาข้าวเปลือกเหล่านี้ไปหุงกิน ณ ที่ใดที่หนึ่ง
พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวว่า พวกเราไม่ต้องการข้าวเปลือก พวกเรา
ไม่จำเป็นต้องข้าวเปลือก นางทาสีบอกเศรษฐีว่า ได้ยินว่าพราหมณ์ทั้งหลาย
ไม่จำเป็นต้องข้าวเปลือก เศรษฐีกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นเจ้าจงให้ข้าวสารแก่
พราหมณ์เหล่านั้น นางทาสีได้ถือเอาข้าวสารไปให้พวกพราหมณ์แล้ว
กล่าวว่า ท่านพราหมณ์ทั้งหลาย ขอพวาท่านจงรับเอาข้าวสารเถิด
พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวว่า พวกเราไม่รับของดิบ นางทาสีบอกเศรษฐี
ว่า ข้าแต่ นาย ได้ยินว่า พราหมณ์ทั้งหลายไม่รับของดิบ เศรษฐีกล่าวว่า

ถ้าเช่นนั้น เจ้าจงกดข้าวสำหรับโคกินใส่กระโหลกไปให้แก่พวก
พราหมณ์เหล่านั้น นางทาสีได้กดข้าวสุกสำหรับโคกินใส่กระโหลกไป
ให้พราหมณ์เหล่านั้นแล้ว พราหมณ์ทั้ง ๕ ปั่นข้าวเป็นคำๆ ใส่ปาก
ทำให้ข้าวติดคอแล้วกลอกตาไปนอนทำเป็นตายหมดความรู้สึก ทาสี
เห็นดังนั้นคิดว่า พราหมณ์จักตาย. จึงกลัวไปบอกเศรษฐีว่า ข้าแต่นาย
พราหมณ์เหล่านั้น ไม่อาจจะกลืนข้าวสำหรับโคได้ตายหมดแล้ว.

เศรษฐีนั้นคิดว่า คราวนี้คนที่ทั้งหลายจักติเตียนเราว่า เศรษฐีนี้
มีใจชั่ว ให้นางทาสีให้ข้าวสำหรับโคแก่พวกพราหมณ์ผู้สุขุมลชาติ
พวกพราหมณ์เหล่านั้นไม่อาจกลืนข้าวนั้นได้ จึงตายหมด ลำดับนั้น
เศรษฐีจึงกล่าวกะทาสีว่า เจ้าจงรีบไปเอาข้าวสำหรับโคในกระโหลก
เหล่านั้นมาเสีย แล้วจงกดข้าวสาลีที่โอฆารสไปให้ใหม่ นางได้กระทำ
ตามนั้นแล้ว เศรษฐีเรียกพวกคนเดินถนนมาบอกว่า เราให้ทาสีนำ
อาหารตามที่เราเคยบริโภคนำไปให้พวกพราหมณ์เหล่านี้ พราหมณ์เหล่านั้น
มีความโลภบริโภคนำใหญ่ๆ จึงติดคอตาย ท่านทั้งหลายจงรู้ว่าเราไม่มี
ความผิด แล้วให้ประชุมบริษัท.

เมื่อมหาชนประชุมกันแล้ว พราหมณ์ทั้งหลายลุกขึ้นแลดูมหาชน
แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงดูเศรษฐีนี้กล่าวเท็จ เศรษฐีกล่าวว่าได้ให้
ข้าวสำหรับตนบริโภคนำแก่พวกเรา ความจริงเศรษฐีได้ให้ข้าวสำหรับโค
กินแก่พวกเราก่อน เมื่อพวกเราทำเป็นนอนตาย จึงให้ทาสีไปกดข้าวนี้

ส่งมาให้ กล่าวดังนี้แล้วจึงคายข้าวที่อมไว้ในปากลงบนพื้นดินแสดงแก่
มหาชน มหาชนพากันดิเตียนเสวยธัญญาหารว่า แน่ะคนอันธพาลเจ้าทำวงศ์
ตระกูลของตนให้พินาศ ให้เผาโรงงาน ให้จับคอพวกยาจกจับไล่ไป
บัดนี้เมื่อจะให้ข้าวแก่พวกพราหมณ์สุขุมลชาติเหล่านี้ ได้เอาข้าวสำหรับ
โคกินให้ เมื่อเจ้าจะไปปรโลก เห็นจะเอาสมบัติในเรือนของเจ้าผูกคอ
ไปด้วยกรรมง.

ขณะนั้น ท้าวสักกะถามมหาชนว่า ท่านทั้งหลายรู้ไหมว่าทรัพย์
ในเรือนนี้เป็นของใคร มหาชนตอบว่าไม่รู้ ท้าวสักกะถามว่า พวกท่าน
เคยได้ยินไหมว่าครั้งกระโน้น ในพระนครนี้มีมหาเศรษฐี เมืองพาราณสี
สร้างโรงงานแล้วบำเพ็ญทานเป็นการใหญ่ มหาชนตอบว่า ถูกแล้ว
พวกเราได้ยิน ท้าวสักกะกล่าวว่า เราคือเศรษฐีคนนั้น ครั้นให้ทาน
แล้วไปเกิดเป็นท้าวสักกะเทวราช แม้บุตรของเราก็มิได้ทำลายวงศ์ตระกูล
ได้ให้ทานแล้วเกิดเป็นจันทเทพบุตร บุตรของจันทเทพบุตรเกิดเป็น
สุริยเทพบุตร บุตรของสุริยเทพบุตรเกิดเป็นมาตลีเทพบุตร บุตรของ
มาตลีเทพบุตรเกิดเป็นคนธรรพ์เทพบุตรชื่อปัญจสิขะ บรรดาเทพบุตร
เหล่านั้น ผู้นี้คือจันทเทพบุตร ผู้นี้คือสุริยเทพบุตร ผู้นี้คือมาตลีสัง-
คาหกเทพบุตร คือผู้นี้คนธรรพ์เทพบุตร ชื่อปัญจสิขะ ผู้เป็นบิดาของ
เศรษฐีผู้มีใจลามกนี้ กุศลทานที่มีคุณมากอย่างนี้ บัณฑิตควรทำแท้
ขณะกำลังกล่าวอยู่ เพื่อจะตัดความสงสัยของมหาชน เทพบุตรทั้งหลาย

จึงเหาะไปในอากาศ ยื่นเปล่งรัศมีกายงามรุ่งเรืองอยู่ด้วยอานุภาพอันยิ่งใหญ่ พระนครทั้งสี่นี้ได้เป็นเหมือนสว่างไสวอยู่.

ท้าวสักกะเรียกมหาชนมาตรัสว่า พวกเราจะทิพยสมบัติของตน มา ก็เพราะพิลารโกสียเศรษฐีผู้มีใจลามก. ผู้สืบสกุลวงศ์คนสุดท้ายนี้ เศรษฐีใจลามกคนนี้ ทำลายวงศ์ตระกูลของตน ให้เผาโรงงาน ให้จับคอกพวกยจากขับไล่ไป ตัดวงศ์ของพวกเราเสีย เขาไม่ให้ทานไม่รักษาศีล จะพึงเกิดในนรก พวกเรามาเพื่ออนุเคราะห์เศรษฐีนี้ เมื่อจะทรงประกาศคุณแห่งทาน ได้แสดงธรรมแก่มหาชน.

แม้พิลารโกสียเศรษฐี ก็ได้ประคองอัญชลีขึ้นเหนือเศียร ให้ปฏิบัติญาแก่ท้าวสักกะว่า ข้าแต่พระองค์ตั้งแต่นี้ไป ข้าพระองค์จักไม่ทำลายวงศ์ตระกูลที่มีมาแต่โบราณ จักบำเพ็ญทาน ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป ถ้ายังไม่ได้ให้อาหารที่ได้มา แม้ที่สุดจนน้ำและไม้ชำระฟันแก่ผู้อื่นก่อน ข้าพระองค์จักไม่บริโภคเลย ท้าวสักกะทรงทรมานเศรษฐีนั้นทำให้หมดยศ ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ แล้วพาเทพบุตรทั้ง ๔ ไปสู่วิมานของตน ๆ แม้เศรษฐีนั้นครั้งดำรงอยู่ตลอดชีวิตแล้ว ก็ได้ไปเกิดในดาวดึงส์พิภพ.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนภิกษุนี้ไม่มีศรัทธา ไม่ให้ทานแก่ใคร ๆ แก่เราได้ทรมานเธอให้รู้จักผลทานอย่างนี้ แม้เกิดในภพต่อ ๆ มากี่ยังละจิตคิดจะให้ทานนั้นไม่ได้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า เศรษฐีในครั้งนั้น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 930

ได้มาเป็นภิกษุผู้เป็นทานบดีรูปนี้ ในบัดนี้ จันทเทพบุตรในครั้งนั้นได้
มาเป็นพระสารีบุตรในบัดนี้ สุริยเทพบุตรในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระ-
โมคคัลลานะในบัดนี้ มาตลีเทพบุตรในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระกัสสป
ในบัดนี้ ปัญจสิขเทพบุตรในครั้งนั้น ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาพิลารโกสิยชาดกที่ ๑๒

๓. จักวากชาดก

ว่าด้วยนกจักรพราว

[๑๔๕๓] ดูก่อนจักรพราว ท่านมีสีสวย รูปร่าง
ร่างกายแน่นแฟ้น มีสีแดงดังทอง ทรวดทรง
งาม ใบหน้าผุดผ่อง.

[๑๔๕๔] ท่านจับอยู่ที่ฝั่งคงคา เห็นจะได้กิน
อาหารอย่างนี้ คือปลากา ปลากระบอก ปลา
หมอ ปลาเค้า ปลาตะเพียนกระมัง.

[๑๔๕๕] ดูก่อนสหาย สิ่งอื่นนอกจากสาหร่าย
และแห่นแล้ว เรามิได้ถือเอาเนื้อสัตว์บกหรือ
สัตว์น้ำมากินเป็นอาหารเลย สาหร่ายและแห่น
เท่านั้นเป็นอาหารของเรา.

[๑๔๕๖] ดูก่อนสหาย เราไม่เชื่อว่าอาหารของ
นกจักรพราวเป็นอย่างนี้ แม้เรากินอาหารที่
คลุกเคล้าด้วยเกลือและน้ำมันในบ้าน.

[๑๔๕๗] ซึ่งเป็นอาหารที่ปรุงด้วยเนื้ออันสะอาด
ทำกินกันในหมู่มนุษย์ ดูก่อนนกจักรพราภ
ถึงสระนั้นสีของเราก็ไม่เหมือนท่าน.

[๑๔๕๘] ท่านเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย จึงต้อง
คอยมองดูผู้ที่ผูกเวรในตน เพียงแต่จะกินก็
สะดุ้งแล้ว เพราะเหตุนั้น สีกายของท่านจง
จึงเป็นเช่นนั้น.

[๑๔๕๙] แน่ะท่านชังกะ ท่านเป็นผู้ถูกคนทั่วโลก
โกรธเคือง อาหารที่ท่านได้มาด้วยกรรมอัน
ลามก ย่อมไม่อร่อย เพราะเหตุนั้น สีกาย
ของท่านจึงเป็นเช่นนั้น.

[๑๔๖๐] ดูก่อนสหาย ส่วนเรามีได้เบียดเบียน
สัตว์ทั้งปวงมากิน มีความขวนขวายน้อย ไม่มี
ใครรังเกียจ ใจไม่ห่อเหี่ยว ภัยแต่ที่ไหน ๆ
ก็มีได้มี.

[๑๔๖๑] ท่านนั้นจงสร้างอนุภาพ ละปกติคือ
ความทุกข์ของตนเสีย อย่าเบียดเบียนใคร

เที่ยวไปในโลก จะเป็นที่รักของชาวโลกเช่น
ตัวเรา.

[๑๔๖๒] ผู้ใดไม่มาเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นมา ไม่ทำ
ทรัพย์ให้เสื่อมเอง ไม่ใช้ผู้อื่นทำให้เสื่อม มี
เมตตาจิตในสัตว์ทั่วไป ผู้นั้นย่อมไม่มีเวรกับ
ใคร.

จบ จักกวกชาดกที่ ๑๓

อรรถกถาจักกวกชาดกที่ ๑๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุเหล่าแหละรูปหนึ่ง จึงตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า **วณฺณวา
อภิกฺขโปลิ** ดังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุรูปนั้นไม่อ้อมด้วยปัจจัยมีจิวรเป็นต้น เทียวแสวง
หาอยู่ว่าสังฆกัตถิที่ไหน กิจนิมนต์มีที่ไหน เป็นต้น พอใจอยู่ใน
เรื่องอามิสเท่านั้น ครั้งนั้นภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักหวังจะอนุเคราะห์เธอ
จึงกราบทูลกะพระศาสดา พระศาสดารับสั่งให้เรียกภิกษุนั้นมาตรัสถาม
ว่า คุณก่อนภิกษุ ได้ยินว่าเธอเป็นผู้เหล่าแหละจริงหรือ? เมื่อภิกษุนั้น
กราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุเธอบวชในศาสนา
ที่จะนำออกจากทุกข์เห็นปานนี้ เหตุไรจึงเป็นผู้เหล่าแหละ จินฺนชื่อว่า

ความเหลาะแหละเป็นเรื่องลามกมาก แม้ในกาลก่อนเธอก็อาศัยความเหลาะแหละไม่รู้จักอ้อมด้วยศพข้างเป็นต้น ในเมืองพาราณสี ต้องเข้าไปในป่าใหญ่ดังนี้แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติ อยู่ในเมืองพาราณสี มีกาเหลาะแหละตัว ๑ ไม่รู้จักอ้อมด้วยศพข้างเป็นต้น ในเมืองพาราณสี จึงคิดว่าป่าเป็นเช่นไรหนอ แล้วไปป่าไม่สันโดยด้วยผลาผลในป่านั้น เทียวไปถึงฝั่งแม่น้ำคงคา เห็นนกจักรพราว ๒ ตัว ผัวเมียแล้วคิดว่า นกเหล่านี้งามเหลือเกิน นกเหล่านี้เห็นจะกินเนื้อปลามากที่ฝั่งแม่น้ำคงคานี้ แม้เราก็ควรจะถามนกเหล่านี้ แล้วกินอาหารของนกเหล่านี้ จะเป็นผู้มีวรรณะงาม คิดแล้วก็ไปจับอยู่ใกล้ ๆ นกจักรพราวเหล่านั้นเมื่อจะถามนกจักรพราว จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

ดูก่อนจักรพราว ท่านมีสีสวย รูปร่าง

ร่างกายแน่นแฟ้น มีสีแดงดังทอง ทรวดทรง
งาม ใบหน้าผุดผ่อง.

ท่านจับอยู่ที่ฝั่งคงคา เห็นจะได้กิน
อาหารอย่างนี้ คือปลากา ปลากระบอก ปลา-
หมอ ปลาเค้า ปลาตะเพียนกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฆโน คือมีร่างกายแน่น. บทว่า
สยชาติโรหิโต คือมีสีแดงที่เกิดแล้วด้วยดี ดังทองสีแดง. บทว่า

ปาฐิน คือ ปลา ก ชื่อว่า ปาฐินะ. บทว่า ปาฐิส ได้แก่ปลา
กระบอก บาลีว่า ราวิส ดังนี้ก็มี. บทว่า พลชช ได้แก่ปลาหมอ.
บทว่า มุญชโรหิต. ได้แก่ปลาเค้าและปลาตะเพียน. กา ถามว่า ท่าน
เห็นจะได้กินอาหารเห็นปานนี้? นกจักรพราภ เมื่อจะปฏิเสธคำของกานั้น
จึงได้กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

ดูก่อนสหาย สิ่งอื่นนอกจากสาหร่าย
และแหนแล้ว เรามิได้ถือเอาเนื้อสัตว์บกหรือ
สัตว์น้ำมากินเป็นอาหารเลย สาหร่ายและแหน
เท่านั้นเป็นอาหารของเรา.

พึงทราบความแห่งคำอันเป็นคานันว่า ดูก่อนสหาย สิ่งอื่น
นอกจากสาหร่ายและแหนแล้ว เรามิได้ถือเอาเนื้อสัตว์บกหรือสัตว์น้ำ
มาบริโภคเป็นอาหารเลย ดูก่อนสหาย ก็สาหร่ายและแหนเท่านั้นเป็น
อาหารของเรา.

ลำดับนั้น กา จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า :-

ดูก่อนสหาย เราไม่เชื่อว่าอาหารของ
นกจักรพราภเป็นอย่างไร แม้เรากินอาหารที่
คลุกเคล้าด้วยเกลือและน้ำมันในบ้าน.

ซึ่งเป็นอาหารที่ปรุงด้วยเนื้ออันสะอาด

ทำกินกันในหมู่มนุษย์ ดูก่อนนกจักรพราภ

ถึงกระนั้นสีของเราก็ไม่เหมือนท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยथा ตู เป็นต้น ความว่า สี
ของเราไม่เหมือนท่านผู้ซึ่งเพียบพร้อมด้วยความงามอันเลอเลิศ มีสีดุจ
ทอง ด้วยเหตุนี้ เมื่อท่านบอกว่ามีสาหร่ายและแห่นเป็นอาหาร เรา
จึงไม่เชื่อ.

ลำดับนั้น นกจักรพราภเมื่อจะบอกเหตุที่ทำให้วรรณะเศร้าหมอง
แสดงธรรมแก่ท่าน จึงได้กล่าวคาถาที่เลือนว่า :-

ท่านเปียดเบียนสัตว์ทั้งหลายจึงต้องคอย

มองดูผู้ที่ผูกเวรในตน เพียงแต่จะกินก็สะดุ้ง

กลัว เพราะเหตุนี้ สีกายของท่านจึงเป็น

เช่นนี้.

แะท่านชังกะ ท่านเป็นผู้ถูกคนทั่วโลก

โกรธเคือง อาหารที่ท่านได้มาด้วยธรรมอัน

ลามก ย่อมไม่อิมท้อง เพราะเหตุนี้ สีกาย

ของท่านจึงเป็นเช่นนี้.

ดูก่อนสหาย ส่วนเรามีได้เบียดเบียน
สัตว์ทั้งปวงมากิน มีความขวนขวายน้อย ไม่มี
ใครรังเกียจ ใจไม่ห่อเหี่ยว ภัยแต่ที่ไหน ๆ
ก็มีได้มี.

ท่านนั้นจงสร้างอนุภาพ ละปกติคือ
ความทุกข์ของตนเสีย อย่าเบียดเบียนใคร
เที่ยวไปในโลก จะเป็นที่รักของชาวโลกเช่น
ตัวเรา.

ผู้ใดไม่ฆ่าเอง ไม่ให้ผู้อื่นฆ่า ไม่ทำ
ทรัพย์ให้เสื่อมเอง ไม่ใช่ผู้อื่นทำให้เสื่อม มี
เมตตาจิตในสัตว์ทั่วไป ผู้นั้นย่อมไม่มีเวรกับ
ใคร ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมฺปสุตฺ ความว่า แน่เพื่อน
กา ท่านเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย จึงต้องคอยแลดูจิตที่คิดผูกเวรในตน
ซึ่งเกิดขึ้นในผู้อื่น. บทว่า มานุสฺสึ ปชฺ ได้แก่เบียดเบียน คือทำร้าย
สัตว์ทั้งหลาย. บทว่า อุตฺรสุโต คือกลัวแล้ว. บทว่า ฆสฺสึ แปลว่า
จะกินเพราะเหตุนั้น วรรณะของท่านจึงเป็นเช่นนี้.

นกจักรพรากร้องเรียกกว่า ดูก่อนธงกะ โภชนะ ชื่อว่า ปิณณะ

บทว่า **อหิสั สพฺพปาณิน** ความว่า นกจักรพรากกเล่าว่า
ส่วนเรามีได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงมากิน. บทว่า **โส กรสุตฺต อานุภาว**
ความว่า แม้ท่านนั้นจะทำความเพียรของตน ละความทูลีล กล่าวคือ
ปกติของตนเสีย. บทว่า **อหิสาย** คือเป็นผู้ประกอบด้วยอหิงสา
เที่ยวไปในโลก. บทว่า **ปิโย โหหิสิ มมุมิว** ความว่า เมื่อเป็นอย่างนี้
ท่านย่อมจะเป็นที่รักของชาวโลกเช่นตัวเรานั้นเที่ยว. บทว่า **น ชินาติ**
คือไม่ทำทรัพย์ให้เสื่อมเอง. บทว่า **น ชาปเย** คือไม่ใช่ให้ผู้อื่นทำ
ทรัพย์ให้เสื่อม. บทว่า **เมตฺตโส** คือมีเมตตาจิตอันเป็นส่วนแห่ง
ความรัก. บทว่า **น เคนจิ** ความว่า ขึ้นชื่อว่าเวรของผู้นั้น ย่อม
ไม่มีกับใคร ๆ แม้สักคนเดียว.

ฉะนั้น ท่านต้องการเป็นที่รักของโลกพร้อมทั้งเทวโลก ก็จงด
เว้นจากเวรทั้งหมด นกจักรพรากแสดงธรรมแก่กาดด้วยประการฉะนี้.
กากล่าวว่า ท่านไม่บอกอาหารของตนแก่เรา แล้วก็ร้อง กา กา บิน
ไปร่อนลง ณ พื้นในที่ที่เจือด้วยอุจจาระในกรุงพาราณสี.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรง-
ประกาศสังฆธรรมเวลาจบสัจจะ ภิกษุผู้เหล่าเหล่าดำรงอยู่ในอนาคา-
มิผล พระทศพลทรงประชุมชาดกว่า กานครั้งนั้น ได้มาเป็นภิกษุ
ผู้เหล่าเหล่าในบัดนี้ นางนกจักรพรากในครั้งนั้น ได้มาเป็นมารดา
พระราहुลในบัดนี้ ส่วนนกจักรพรากในครั้งนั้น คือเราตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาจกกวากชาดกที่ ๑๓

๑๔. ฎริปัญหชาดก

ว่าด้วยคนไม่ดี ๔ จำพวก

[๑๔๖๓] ดูก่อนท่านผู้มีปัญญกว้างขวาง ได้ยินว่า คำที่ท่านอาจารย์เสนอกล่าวนั้นเป็นความจริง ท่านเป็นผู้มีปัญญา มีสิริ มีความเพียร มีความคิดมั่นคง แม้ท่านเป็นผู้มีปัญญา มีสิริ มีความเพียรมีความคิดมั่นคงเช่นนั้น ก็ป้องกันความเข้าถึงอำนาจแห่งความฉิบหายไม่ได้ ท่านจึงต้องกินข้าวแดงไม่มีแกง.

[๑๔๖๔] เราทำความสุขเดิมของเราให้เจริญได้ ด้วยความยาก เมื่อพิจารณากาลอันควรและไม่ควรจึงหลบอยู่ตามความพอใจ เปิดช่องประโยชน์ให้แก่ตน ด้วยเหตุนี้เราจึงยินดีด้วย ข้าวแดง.

[๑๔๖๕] ก็เรารู้จักกาลเพื่อกระทำความเพียร ทรงประโยชน์ให้เจริญด้วยความรู้ของตน องอาจ

อยู่เหมือนความองอาจแห่งราชสีห์ฉะนั้น ท่าน
จักได้เห็นเราพร้อมด้วยความสำเร้จนั้นอีก.

[๑๔๖๖] ก็บุคคลบางพวก แม้จะมีความสุขก็ไม่
ทำบาป บุคคลอีกพวก ๑ ไม่ทำบาป เพราะ
เกรงกลัวต่อการเกี่ยวข้องด้วยความติเตียน
ท่านเป็นคนสามารถมีความคิดว่างขวาง เหตุไร
จึงไม่ทำทุกขให้เกิดแก่เรา.

[๑๔๖๗] บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ประพฤติธรรม
อันเป็นบาป เพราะเหตุแห่งความสุขของตน
ถูกทุกขกระทบแล้ว แม้จะพลาดพลั้งลงไปก็
สงบอยู่ได้ไม่ละทิ้งธรรม เพราะความรักและ
ความข้ง.

[๑๔๖๘] บุคคลควรถอนตนผู้เข้ญใจขึ้น ด้วย
เพศที่อ่อนแอ หรือแข็งแรงอย่างใดอย่างหนึ่ง
ภายหลังจึงประพฤติธรรม.

[๑๔๖๙] บุคคลนอนหรือนั่งที่ร่มเงาแห่งต้นไม้ใด
ไม่พึงหักก้านกิ่งแห่งต้นไม้ นั้น เพราะบุคคลผู้
ประทุษร้ายมิตรเป็นคนชั่วช้า.

[๑๔๗๐] บุรุษรู้แจ้งธรรมแต่สำนักอาจารย์ใด หนึ่ง
การที่สัตบุรุษทั้งหลาย กำจัดความสงสัยของ
บุรุษนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าเป็นดังเกาะหรือเป็น
ที่พึ่งพาของบุรุษนั้น คนมีปัญญาไม่พึงละมิตร-
ภาพกับอาจารย์เช่นนั้น.

[๑๔๗๑] คฤหัสถ์ผู้บริโศกคามคุณเป็นคนเกียจ-
คร้านไม่ดี บรรพชิตผู้ไม่สำรวมระวังไม่ดี พระ-
ราชาไม่ทรงพิจารณาเสียก่อนแล้ว ประกอบ
ราชกิจไม่ดี บัณฑิตมักโกรธก็ไม่ได้.

[๑๔๗๒] ข้าแต่พระราชา กษัตริย์ควรพิจารณา
ก่อนแล้ว จึงค่อยประกอบราชกิจ ไม่พิจารณา
ก่อน ไม่ควรประกอบราชกิจ พระยศและ
พระเกียรติ ย่อมเจริญแก่พระราชา ผู้ทรง
พิจารณาเสียก่อน แล้วจึงประกอบราชกิจ.

จบ ฎริปัญหาชาดกที่ ๑๔

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 942

อรรถกถาฎิปัญหาชาดกที่ ๑๔

ฎิปัญหาชาดกนี้ มีคำเริ่มกันว่า **สจจํ กิร คังนํ จักมีแจัง**
ในมหาอุมมังคชาดกแล.

จบ อรรถกถาฎิปัญหาชาดกที่ ๑๔

๑๕. มหามังคลชาดก

ว่าด้วยมงคล

[๑๔๗๓] นรชนรู้วิชาอะไรก็ดี รู้สุตะทั้งหลายอะไร
ก็ดี กระซิบถามกันว่า อะไรเป็นมงคลในเวลา
ปรารธนามงคล นรชนนั้นจะทำอะไร จึงจะเป็น
ผู้อันความสวัสดิคุ้มครองแล้ว ทั้งในโลกนี้
และโลกหน้า.

[๑๔๗๔] เทวดาและพรหมทั้งปวง ทิมาชาติและ
สรรพสัตว์ทั้งหลาย อันบุคคลใดอ่อนน้อม
อยู่เป็นนิจด้วยเมตตา บัณฑิตทั้งหลายกล่าว
เมตตาของบุคคลนั้นแล ว่าเป็นสวัสดิมงคล
ในสัตว์ทั้งหลาย.

[๑๔๗๕] ผู้ใดประพฤติก่อมนแก่สัตว์โลกทั้งปวง
แก่หญิงและชายพร้อมทั้งเด็ก เป็นผู้อดทนต่อ
ถ้อยคำชั่วร้าย ไม่กล่าวคำเล็กถึงเรื่องเก่า ๆ
บัณฑิตทั้งหลายกล่าวความอดกลั้นของผู้นั้นว่า
เป็นสวัสดิมงคล.

[๑๔๗๖] ผู้ใดเป็นผู้มีปัญญาดี มีความรู้ปรุโปร่ง
ในเมื่อเหตุเกิดขึ้นไม่ดูหมิ่นมิตรสหายทั้งหลาย
ด้วยศีลปะ สกฺกุล ทรัพย์ และด้วยชาติ
บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่ดูหมิ่นสหายของผู้
นั้น ว่าเป็นสวัสดิมงคลในสหายทั้งหลาย.

[๑๔๗๗] สัตบุรุษทั้งหลายเป็นผู้ชอบพอกันเคย
กัน เป็นมิตรแท้ของผู้ใด ผู้มีคำพูดมั่นคง
อนึ่ง ผู้ใด เป็นผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร แบ่งปัน
ทรัพย์ของตนให้แก่มิตร บัณฑิตทั้งหลายกล่าว
การได้ประโยชน์เพราะอาศัยมิตร และการ
แบ่งปันของผู้นั้น ว่าเป็นสวัสดิมงคลในมิตร
ทั้งหลาย.

[๑๔๗๘] ภรรยาของผู้ใดมีวัยเสมอกัน อยู่ร่วมกัน
ด้วยความปรองดอง ประพฤติตามใจกัน เป็น
คนใคร่ธรรม ไม่เป็นหญิงหมั้น มีศีลโดย
สมควรแก่สกฺกุล รู้จักปรนนิบัติสามี บัณฑิต
ทั้งหลายกล่าวว่าคุณความดีในภรรยาของผู้นั้น ว่าเป็น
สวัสดิมงคลในภรรยาทั้งหลาย.

[๑๔๗๕] พระราชาผู้เป็นเจ้าของชีวิต ทรงพระอิศริยยศ ทรงทราบความสะอาด และความขยันหมั่นเพียรของราชเสวกคนใด และทรงทราบราชเสวกคนใด ด้วยความเป็นผู้ไม่ร้าวรานกับพระองค์ และทรงทราบราชเสวกคนใดว่า มีความจงรักภักดีต่อพระองค์ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวคุณความดีของ ราชเสวกนั้น ๆ ว่า เป็นสวัสดิมงคลในพระราชาทั้งหลาย.

[๑๔๗๖] บุคคลใดมีศรัทธาให้ข่าน้ำให้ดอกไม้ของหอม และเครื่องอุปได้ มีจิตเลื่อมใสบันเทิงใจ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวคุณชื่อนั้นของบุคคลนั้นแล ว่าเป็นสวัสดิมงคลในสวรรค์ทั้งหลาย.

[๑๔๗๗] สัตบุรุษทั้งหลาย ผู้รู้แจ้งด้วยญาณ ผู้ยินดีแล้วในสัมมาปฏิบัติ เป็นพหูสูต แสวงหาคุณเป็นผู้มีศีล ยังบุคคลใดให้บริสุทธิด้วยอริยธรรม บัณฑิตทั้งหลายยกย่องความดีของ

สัตบุรุษนั้น ว่า เป็นสวัสดิมงคลในท่ามกลาง
พระอรหันต์.

[๑๔๘๒] ความสวัสดิเหล่านี้แล ผู้รู้สรรเสริญ
แล้ว มีสุขเป็นผลกำไรในโลก นรชนผู้มีปัญญา
พึงเสพความสวัสดิเหล่านั้นไว้ในโลกนี้ ก็น
มงคล มีประเภท คือ ทิฏฐมงคล สุตมงคล
และมุตมงคล มงคลสักนิตหนึ่งที่จะเป็นมงคล
จริง ๆ ไม่มีเลย.

จบ มหามังคละชาดกที่ ๑๕

อรรถกถามหามังคละชาดกที่ ๑๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
มหามงคลสูตร จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า กิสุ นโร ดังนี้.

ความพิสดารว่า ในพระนคคระราชคฤห์ บุรุษผู้ ๑ อยู่ท่ามกลาง
มหาชน ที่ประชุมกัน ณ เรือนรับแขก พุคขึ้นว่า วันนี้มงคลกิริยาจะ
มีแก่เรา ดังนี้ แล้วลุกขึ้นเดินไปด้วยกรณียกิจอย่าง ๑ บุรุษอีกคน
๑ ได้ฟังคำบุรุษนั้นแล้ว กล่าวว่า บุรุษนี้กล่าวว่า มงคล แล้วก็ไปเสีย
อะไรหนอที่ชื่อว่ามงคล? บุรุษอีกคน ๑ นอกจาก ๒ คนที่กล่าวแล้ว
กล่าวว่า การเห็นรูปเป็นมงคลอย่างยิ่ง ความจริงคนบางคนลุกขึ้นแต่

เข้าทีเดียว ได้เห็นโคเผือกก็ดี หุญงมีครรภันนอนอยู่ก็ดี ปลาตะเพียน
ก็ดี หม้อเต็มด้วยน้ำก็ดี เนยข้นก็ดี เนยใสก็ดี ฟ้าใหม่ก็ดี ข้าวปายาส
ก็ดี การเห็นอย่างนี้ เชื่อว่าเป็นมงคล นอกจากนี้ไม่เชื่อว่าเป็นมงคล คน
บางพวกก็พากันยินดีถ้อยคำที่ผู้นั้นพูดว่า พุดถูก.

อีกคน ๑ คัดค้านว่า นั่นไม่ใช่มงคล การสดับฟังชื่อว่าเป็น
มงคล คนบางคนได้ฟังคำคนกล่าวว่า สมบูรณ์ เจริญ สบาย บริโภค
เลี้ยงกิน ดังนี้ การได้ฟังอย่างนี้ เชื่อว่าเป็นมงคล นอกจากนั้นไม่
เชื่อว่าเป็นมงคล คนบางพวกก็พากันยินดีถ้อยคำที่ผู้นั้นพูดว่า พุดถูก.

อีกคน ๑ คัดค้านว่า นั่นไม่ใช่มงคล การจับต้องชื่อว่าเป็น
มงคล ความจริงคนบางคนลุกขึ้นแต่เช้าทีเดียวนั้น ได้จับต้องแผ่นดินหรือ
หญ้าเขียวๆ โคมัยสด ผ้าที่สะอาด ปลาตะเพียน ทอง เงิน หรือ
โภชนะ การจับต้องอย่างนี้เชื่อว่าเป็นมงคล นอกจากนี้ไม่เชื่อว่าเป็น
มงคล คนบางพวกก็พากันยินดีถ้อยคำที่ผู้นั้นพูดว่า พุดถูก. คนทั้งหลาย
ได้มีความเห็นแตกต่างกัน เป็น ๓ จำพวก ๓ อย่างนี้ คือ พวกทิฐฐ-
มังคลิกะ พวกสุตมังคลิกะ และพวกมุตมังคลิกะ ต่างไม่อาจมีความเห็น
ร่วมกันได้ เทวดาทั้งหลายตั้งต้นแต่ภุมมเทวดาตลอดถึงพรหมโลก ก็
ไม่รู้โดยถ่องแท้ว่า สิ่งนี้เป็นมงคล.

ท้าวสักกะทรงพระดำริว่า ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ผู้อื่นนอกจาก
พระผู้มีพระภาค เชื่อว่าสามารถที่จะกล่าวแก้มงคลปัญหานี้ได้ไม่มี เรา

จักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามปัญหาหนี ครั้นถึงเวลารাত্রี ท้าวเธอ
จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้วประคองอัญชลี ทูลถามปัญหา
ด้วยคาถาว่า พหู เทวา มนุสฺสา จ ดังนี้ เป็นต้น ลำดับนั้น
พระศาสดาตรัสถามมงคล ๓๘ ประการ ด้วยคาถา ๒ คาถา แก่
ท้าวสักกะ เมื่อมงคลสูตรจบลง เทวดาประมาณแสนโกฏิ ได้บรรลุ
พระอรหัต ที่เป็นพระโสดาบันเป็นต้น นับไม่ถ้วน ท้าวสักกะทรงสดับ
มงคลแล้ว เสด็จไปวิมานของพระองค์.

เมื่อพระศาสดาตรัสมงคลแล้ว มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาก็พากัน
ยินดีว่า ตรัสถูก ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายประชุมกันสรรเสริญพระคุณ
ของพระศาสดาในธรรมสภาว่า อวฺุโสทั้งหลาย พระศาสดาทรงแก้
มงคลปัญหาซึ่งพันวิสัยของผู้อื่น ตัดความรำคาญใจของมนุษย์และเทวดา
เสียได้ คุณยังดวงจันทร์ให้ตั้งขึ้นในท้องฟ้าฉะนั้น อวฺุโสทั้งหลาย
พระตถาคตทรงมีพระปัญญามากถึงเพียงนี้ พระศาสดาเสด็จมาตรัสถาม
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเขอนั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไร ?
เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
การแก้มงคลปัญหาของเราผู้บรรลุสัมโพธิญาณแล้วในบัดนี้ ไม่น่าอัศ-
จรรย์ เรานั้น เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ประพฤติจริยธรรมอยู่
ได้กล่าวแก้มงคลปัญหา ตัดความสงสัยของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
เสียได้ ดังนี้ แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้อุบัติในตระกูลพราหมณ์ผู้สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติในนิคมตำบล ๑ มารดาบิดาได้ตั้งชื่อให้ว่า รักจิตกุมาร รักจิตกุมารนั้น ครั้นเจริญวัย เรียนศิลปปะที่เมืองตักกศิลาสำเร็จแล้ว มีภรรยา เมื่อมารดาบิดาล่วงลับไป จึงตรวจตราทรัพย์สมบัติ แล้วเกิดความสังเวชใจ ได้ให้ทานเป็นการใหญ่ ละกามเสียบวชในดินแดนหิมพานต์ ยังฉานและอภิญญาให้เกิด มีเผือกมันและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่ณ ประเทศแห่ง ๑ พระโพธิสัตว์ได้มีอันเตวาสิกมาเป็นบริวารมากขึ้น โดยลำดับถึง ๕๐๐ คน.

อยู่มาวัน ๑ คาบสเหล่านั้นเข้าไปหาพระโพธิสัตว์นั้สการ แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ สมัยเมื่อเป็นฤคฺฝน ข้าพเจ้าทั้งหลาย จักลงจากหิมวันตประเทศ จาริกไปตามชนบท เพื่อเสพรสเค็มและรสเปรี้ยว ด้วยอาการอย่างนี้ ร่างกายของพวกข้าพเจ้าจักแข็งแรง ทั้งจักเป็นการพักแข้งด้วย เมื่อพระโพธิสัตว์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงไปกันเถิด เราจักอยู่ที่นี้แหละ คาบสเหล่านั้นจึงนั้สการพระโพธิสัตว์ แล้วลงจากดินแดนหิมพานต์ จาริกไปถึงพระนครพาราณสี อยู่ในพระราชอุทยาน สักการะและความนับถือได้มีแก่คาบสเหล่านั้นเป็นอันมาก.

ภายหลังวัน ๑ มหาชนประชุมกันที่เรือนรับแขกในพระนครพาราณสี ตั้งมงคลปัญหาขึ้น ข้อความทั้งหมดพึงทราบตามนัยแห่งเรื่อง

ในปัจจุบันนั้นแหละ ก็ในคราวนั้นมหาชนไม่เห็นผู้ที่สามารถจะแก้ มงคลปัญหา ตัดความสงสัยของพวกมนุษย์ได้ จึงพากันไปพระราช- อุทยาน ถามมงคลปัญหากะหมู่ฤาษี ฤาษีทั้งหลายจึงปรึกษากะพระราช ว่าเป็นมหาบพิตร อาตมาทั้งหลายไม่อาจแก้มงคลปัญหานี้ได้ แต่อาจารย์ ของพวกอาตมา ชื่อว่ารักจิตดาบส เป็นผู้ที่มีปัญญามาก อยู่ ณ ดินแดน หิมพานต์ ท่านจักแก้มงคลปัญหานี้อย่างจับใจของมนุษย์และเทวดา ทั้งหลาย พระราชาตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชื่อว่าดินแดน หิมพานต์ใกล้และไปยาก พวกข้าพเจ้าไม่อาจไปที่นั่นได้ ถ้าจะให้ดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายนี้แหละจงไปสำนักอาจารย์ ถามปัญหาแล้วเรียน จำไว้กลับมาบอกแก่พวกข้าพเจ้า.

ดาบสเหล่านั้นรับว่า ดีแล้ว แล้วไปสำนักอาจารย์นัมัสการแล้ว เมื่ออาจารย์ทำปฏิสันถารแล้วถามถึงคุณธรรมของพระราชาและชนบทที่ จาริกไป จึงกราบเรียนอุบัติเหตุแห่งทิฐฐมมงคลเป็นต้นนั้นตั้งแต่ต้นมา แล้วประกาศความที่พระราชาอาราธนา และตนอยากจะรู้ปัญหา จึง มาหาอาจารย์ วิงวอนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอโอกาส ขอท่านจงกล่าวมงคลปัญหาทำให้แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด ลำดับ นั้น. ดาบสอันเตวาลิกผู้ใหญ่ เมื่อจะถามอาจารย์ จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

นรชนรู้วิชาอะไรก็ดี รู้สุตะทั้งหลายอะไร

ก็ดี กระซิบถามกันว่า อะไรเป็นมงคลในเวลา

ปรารธนามงคล นรชนนั้นจะอย่างไร จึงจะ
เป็นผู้อันความสวัสดิคุ้มครองแล้ว ทั้งในโลกนี้
และโลกหน้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาล ได้แก่ ในเวลาปรารธนา
มงคล. บทว่า วิชฺช ได้แก่ เวท. บทว่า สุตาน ได้แก่ ปริยัติ
ที่ตนควรศึกษา. ศัพท์ว่า จ ในคำว่า อสุมี จ นี้ เป็นเพียงนิบาต.
บทว่า โสตุถาเนน ได้แก่ มงคลอันเป็นเครื่องนำความสวัสดิมาให้.

ข้อนี้มีอธิบายว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์นรชนรู้เวทอะไร ในบรรดา
เวท ๓ อย่างก็ดี รู้สูตรปริยัติอะไรในระหว่างสูตรทั้งหลายก็ดี เมื่อ
ต้องการมงคลยังกระษิณถามกันอยู่ว่า อะไรเป็นมงคลในเวลาปรารธนา
มงคล นรชนนั้นจะอย่างไร คือในการกระษิณถามกันเป็นต้นเหล่านี้นั้น
จะอย่างไร คือโดยนิยามอย่างไร จึงจะเป็นผู้อันความสวัสดิ
คืออันมงคลที่ปราศจากโทษคุ้มครองแล้ว คือรักษาแล้ว ทั้งในโลกนี้
และโลกหน้า ขอท่านให้ถือเอาประโยชน์โลกนี้และประโยชน์โลกหน้า
แสดงอหิมงคลแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด.

ครั้นอันเตวาทิกผู้ใหญ่อถามมงคลปัญหาอย่างนี้แล้ว พระมหา-
สัตว์เมื่อจะตัดความสงสัยของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แสดงมงคล
ด้วยพุทธลีลาว่า นี้ด้วย นี้ด้วย เป็นมงคล จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

เทวดาและพรหมทั้งปวง ทิมาชาติและ

**สรรพสัตว์ทั้งหลาย อันบุคคลใดอ่อนน้อม
อยู่เป็นนิจด้วยเมตตา บัณฑิตทั้งหลายกล่าว
เมตตาของบุคคลนั้นแล ว่าเป็นสวัสดิมงคล
ในสัตว์ทั้งหลาย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยสุส ได้แก่ อันบุคคลใด. บทว่า เทวา ได้แก่ กามาวจรเทพทั้งหมด ตั้งต้นแต่ภุมมเทพ. บทว่า ปีโตรจ ได้แก่ รูปาวจรพรหมที่เหนือชั้นขึ้นไปกว่าภุมมเทพนั้น. บทว่า สิริสปา ได้แก่ ทิมาชาติทั้งหลาย. บทว่า สพฺพภูตานิ จาปี ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย แม้ทุกจำพวกที่หลุดจากที่ระบุงแล้ว. บทว่า เมตฺตตาย นิจจํ อปจิตานิ โหนติ ความว่า สัตว์ทั้งปวงเหล่านั้น อันบุคคลใดอ่อนน้อม คือนับถืออยู่ด้วยเมตตาภาวนา อันถึงความเป็นอัปนา ซึ่งเป็นไปแล้ว ด้วยสามารถแห่งการแผ่ไปตลอด ๑๐ ทิศ. บทว่า ภูเตสุ เว ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวเมตตาภาวนานั้นของบุคคลนั้นว่า เป็นสวัสดิมงคล ในสรรพสัตว์ทั้งหลาย คือเป็นมงคลที่ปราศจากโทษ อันเป็นไปแล้ว ตลอดกาลนิรันดร.

จริงอยู่ บุคคลผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา ย่อมเป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง เป็นผู้ไม่กำเริบเพราะความเพียร ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ บุคคลนั้น จึงเป็นผู้อันมงคลนี้รักษาคุ้มครอง.

พระมหาสัตว์ ครั้นแสดงมงคลที่ ๑ ดังนี้แล้ว เมื่อจะแสดง
มงคลที่ ๒ เป็นต้น จึงกล่าวคาถาทั้งหลายเหล่านี้ว่า :-

ผู้ใดประพฤติก่อมตนแก่สัตว์โลกทั้งปวง
แต่หญิงและชายพร้อมทั้งเด็ก เป็นผู้อดทนต่อ
ถ้อยคำชั่วร้าย ไม่กล่าวล่ำเลิกถึงเรื่องเก่า ๆ
บัณฑิตทั้งหลายกล่าวความอดกลั้นของผู้นั้นว่า
เป็นสวัสดิมงคล.

ผู้ใดเป็นผู้มีปัญญาดี มีความรู้ประปรัง
ในเมื่อเหตุเกิดขึ้น ไม่ดูหมิ่นมิตรสหายทั้งหลาย
ด้วยศิลปะ สกฏ ทรัพย์ และด้วยชาติ
บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการไม่ดูหมิ่นสหายของผู้
นั้น ว่าเป็นสวัสดิมงคลในสหายทั้งหลาย.

สัตบุรุษทั้งหลายเป็นผู้ชอบพอกันเคย
กัน เป็นมิตรแท้ของผู้ใด ผู้มีคำพูดมั่นคง
อนึ่ง ผู้ใด เป็นผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร แบ่งปัน
ทรัพย์ของตนให้แก่มิตร บัณฑิตทั้งหลายกล่าว
การได้ประโยชน์เพราะอาศัยมิตร และการ

แบ่งปันของผู้นั้น ว่าเป็นสวัสดิมงคลในมิตร
ทั้งหลาย.

ภรรยาของผู้ใดมีวัยเสมอกัน อยู่ร่วมกัน-
ด้วยความปรองดอง ประพฤติตามใจกัน เป็น
คนใคร่ธรรม ไม่เป็นหญิงหมั้น มีศีลโดย
สมควรแก่สกุล รู้จักปรนนิบัติสามี บัณฑิต
ทั้งหลายกล่าวคุณความดีในภรรยาของผู้นั้น ว่า
เป็นสวัสดิมงคลในภรรยาทั้งหลาย.

พระราชผู้เป็นเจ้าของชีวิต ทรงพระอิสริย-
ยศ ทรงทราบความสะอาด และความขยัน
หมั่นเพียรของราชเสวกคนใด และทรงทราบ
ราชเสวกคนใด ด้วยความเป็นผู้ไม่ร้าวรานกับ
พระองค์ และทรงทราบราชเสวกคนใดว่า มี
ความจงรักภักดีต่อพระองค์ บัณฑิตทั้งหลาย
กล่าวคุณความดีของราชเสวกนั้น ๆ ว่า เป็น
สวัสดิมงคลในพระราชทั้งหลาย.

บุคคลใดมีศรัทธา ให้ขำน้ำ ให้ดอกไม้
ของหอม และเครื่องอุปโภค มีจิตเลื่อมใส

บันเทิงใจ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวคุณชื่อนั้น
ของบุคคลนั้นแล ว่าเป็นสวัสดิมงคลในสวรรค์
ทั้งหลาย.

สัตบุรุษทั้งหลาย ผู้รู้แจ้งด้วยญาณ ผู้
ยินดีแล้วในสัมมาปฏิบัติ เป็นพหูสูต แสง
หาคุณเป็นผู้มีศีล ยังบุคคลใดให้บริสุทธิดด้วย
อริยธรรม บัณฑิตทั้งหลายยกย่องความดีของ
สัตบุรุษนั้น ว่าเป็นสวัสดิมงคลในท่ามกลาง
พระอรหันต์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิวัตตฺวตฺติ คือเป็นผู้มีความ
ประพฤติด่อมตนแก่สัตว์โลกทั้งปวง ด้วยความเป็นผู้มีจิตอ่อนโยน. บทว่า
ขนฺตา ทฺรุตฺตํ คือเป็นผู้อดกลั้นต่อถ้อยคำชั่วร้ายที่ผู้อื่นกล่าว. บทว่า
อปฺปฏิภูถวทึ คือไม่กระทำการถือเอาโดยความเป็นคู่ว่า ผู้ชื่อนั้นได้
ค่าเรา ผู้ชื่อนั้นได้ประหารเรา กล่าวแต่วาจาที่สมควรแก่เหตุเท่านั้น.
บทว่า อธิวสนํ ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวความอดกลั้นนี้ของ
ผู้นั้น ว่าเป็นสวัสดิมงคล คือเป็นมงคลที่ปราศจากโทษ.

บทว่า สหายมิตฺเต ได้แก่ ผู้เป็นสหายด้วย ผู้เป็นทั้งสหาย
และมิตรด้วย ในบุคคล ๒ จำพวกนั้น ผู้ที่เล่นส่นร่วมกันมา ชื่อว่า

สหาย ผู้ที่อยู่ร่วมกัน ๑๐ ปี ๑๒ ปี ชื่อว่าเป็นทั้งสหายและมิตร ไม่คู่มิตร มิตรสหายเหล่านั้น แม้ทั้งปวงด้วยศีลปะอย่างนี้ว่า เรามีศีลปะ พวกเหล่านี้ ไร้ศีลปะ หรือด้วยสกุล กล่าวคือกุลสมบัติอย่างนี้ว่า เรามีสกุล พวกเหล่านี้ ไม่มีสกุล หรือด้วยทรัพย์อย่างนี้ว่า เรามั่งคั่ง พวกเหล่านี้ เป็นคนเข็ญใจ หรือด้วยญาติอย่างนี้ว่า เราถึงพร้อมด้วยญาติ พวกเหล่านี้เป็นคนชาติชั่ว.

บทว่า **รุจิปญฺโถ** ได้แก่ ผู้มีปัญญาดี คือมีปัญญางาม. บทว่า **อตฺตกาเล** ได้แก่ ในเมื่อมีความต้องการ คือเหตุบางอย่างเกิดขึ้น. บทว่า **มตีมา** ความว่า ชื่อว่า เป็นผู้มีความรู้ปรุโปร่ง เพราะเป็นผู้สามารถในการกำหนดพิจารณาประโยชน์ คือสิ่งที่ต้องประสงค์ ไม่คู่มิตรสหายเหล่านั้น. บทว่า **สหายสุ** ความว่า โบราณกบัตถิตีต ทั้งหลายกล่าวการไม่คู่มิตรสหายของผู้นั้น ว่าเป็นสวัสดิมงคลในสหาย ทั้งหลายโดยแท้.

ถ้าเช่นนั้น ผู้นั้น ย่อมเป็นผู้อันมงคลที่ปราศจากโทษคุ้มครองแล้ว ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ในข้อนั้น บัตถิตีตพึงกล่าวความสวัสดิ เพราะอาศัยสหายผู้เป็นบัตถิตีต ด้วยกุศลาลิชาดก

บทว่า **สนฺโธ** ความว่า สัตบุรุษทั้งหลายผู้เป็นบัตถิตีต เป็นมิตรแท้ของผู้ใด บทว่า **ลํวิสุตฺตฺวา** ได้แก่ ผู้ถึงความคุ้นเคย ด้วยสามารถแห่งการเข้าไปสู่เรือนแล้ว ถึงเวลาสิ่งที่ต้องการแล้ว. บทว่า

อวิสวาทกสุต คือผู้มีปกติก้าวไม่คลาดเคลื่อน. บทว่า **น มิตตทุภี** ความว่า อนึ่ง ผู้ใดเป็นผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร. บทว่า **ลัวิกาคี ชเนน** คือกระทำการแบ่งปันทรัพย์ของตนให้แก่มิตร. บทว่า **มิตฺเตสุ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการได้ประโยชน์ เพราะอาศัยมิตรและการแบ่งปันของผู้นั้น ว่า ชื่อว่าเป็นสวัสดิมงคลในมิตรทั้งหลาย จริงอยู่ เขาผู้อันมิตรทั้งหลายเห็นปานนี้รักษาแล้ว ย่อมถึงซึ่งความสวัสดิในข้อนั้น บัณฑิตพึงกล่าวความสวัสดิ เพราะอาศัยมิตรทั้งหลาย ด้วยชาดกทั้งหลาย มีมหาอุกกุสชาดกเป็นต้น.

บทว่า **ตุลฺลยฺยา** ได้แก่ มีวัยเสมอกัน. บทว่า **สมคฺคา** ได้แก่ อยู่ร่วมกันด้วยความปรองดอง. บทว่า **อนุพฺพตา** ได้แก่ ประพฤติตามใจกัน. บทว่า **ชฺมฺมกามา** ได้แก่ ชอบสุจริตธรรม ๓ ประการ. บทว่า **ปชาตา** ได้แก่ มีปกติยังบุตรให้ตลอด คือไม่เป็นหญิงหมั้น. บทว่า **ทาเรสุ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า มาตุคาม ผู้ประกอบด้วยคุณเหล่านี้อยู่ในเรือน ย่อมเป็นสวัสดิมงคลของสามี ในข้อนั้น บัณฑิตพึงกล่าวความสวัสดิเพราะอาศัยมาตุคามผู้มีศีล ด้วยมณี-โจรชาดก สัมพุลชาดก และฉันทหาลชาดก. บทว่า **โสเจยฺย** แปลว่า ความเป็นผู้สะอาด. บทว่า **อเทฺวหฺมฺมตา** ความว่า ทรงทราบราชเสวกคนใด ด้วยความเป็นผู้ไม่ร้าวรานกับพระองค์ คือด้วยความเป็นผู้ไม่ร้าวรานเป็นใจ ๒ กับพระองค์อย่างนี้ว่า ราชเสวกนั้นจักไม่แยกกับเรา ออกไปเป็น ๒ ฝ่าย.

บทว่า **สุหทัย มม** ความว่า และทรงทราบราชเสวกคนใด
ว่า ราชเสวกผู้นี้มีความจงรักภักดีต่อเรา. บทว่า **ราชสู เเว** ความว่า
เมื่อเป็นเช่นนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมกล่าวคุณความดีของราชเสวกนั้น ๆ
ที่มีอยู่ในพระราชาทิ้งหลาย ว่าเป็นความสวัสดิมงคลโดยแท้ บทว่า
ททาทิ สทุโธ คือเชื่อกกรรมและผลแห่งกรรมแล้วให้. บทว่า **สกุเคสุ**
เว ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมกล่าวคุณชื่อนั้น
ของผู้นั้นว่า เป็นสวัสดิมงคล คือเป็นมงคลที่ปราศจากโทษในสวรรค์
คือในเทวโลก บัณฑิตพึงกล่าวอ้างชื่อนั้นด้วยเรื่องเปรตและเรื่องวิมาน
เปรตให้พิสดาร. บทว่า **ปุนนุติ วฑฐา** ความว่า สัตบุรุษทั้งหลาย
ผู้รู้แจ้งด้วยญาณ ยังบุคคลใดให้บริสุทธี คือให้หมดจดด้วยอริยธรรม

บทว่า **สมจริยาย** ได้แก่ ในสัมมาปฏิบัติ บทว่า **พหุสุตฺตา**
ได้แก่ ผู้สดับมากเพื่อปฏิบัติ. บทว่า **อิสโย** ได้แก่ ผู้แสวงหาคุณ.
บทว่า **สีลนุโต** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยอริยศีล. บทว่า **อรหนตฺมชฺเณ**
ความว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมยกย่องความดีของสัตบุรุษนั้นว่า เป็น
สวัสดิมงคล อันจะพึงได้ในท่ามกลางพระอรหันต์ จริงอยู่พระอรหันต์
ทั้งหลาย เมื่อบอกมรรคที่ตนได้แล้วให้ผู้อื่นปฏิบัติ ย่อมยังบุคคลผู้ยินดี
ให้บริสุทธีด้วยอริยธรรม แม้ผู้นั้นก็เป็นพระอรหันต์เทียว.

พระมหาสัตว์ถือเอายอดแห่งเทศนาด้วยพระอรหัต แสดงมงคล

แปดด้วยคาถา ๘ คาถาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะสรรเสริญมงคลเหล่านั้น จึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า :-

ความสวัสดิเหล่านั้นแล ผู้รู้สรรเสริญ

แล้ว มีสุขเป็นผลกำไรในโลก นรชนผู้มีปัญญา

พึงเสพความสวัสดิเหล่านั้นไว้ในโลกนี้ ก็ใน

มงคล มีประเภท คือ ทิฏฐมงคล สุตมงคล

และมุตมงคล มงคลสักกนิคหนึ่งที่จะเป็นมงคล

จริง ๆ ไม่มีเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น หิ มงคล ความว่า ก็ใน

มงคลมีประเภท คือ ทิฏฐมงคล สุตมงคล และมุตมงคลนั้น แม้มงคลนั้นสักกนิคหนึ่ง ที่ชื่อว่าเป็นมงคลจริง ๆ ไม่มีเลย ก็พระนิพพานอย่างเดียวเท่านั้น เป็นปรมัตถมงคลจริง ๆ.

พระฤาษีทั้งหลายสดับมงคลเหล่านั้นแล้ว พอล่วงไปได้ ๗, ๘ วัน ก็พากันลาอาจารย์ไปในพระราชอุทยานนั้น พระราชาเสด็จไปสำนักพระฤาษีเหล่านั้น แล้วถามปัญหา พระฤาษีทั้งหลายได้กล่าวแก่มงคลปัญหา ตามทำนองที่อาจารย์บอกมาแต่พระราชา แล้วมาคืนแดนหิมพานต์ ตั้งแต่นั้นมามงคลได้ปรากฏในโลก ผู้ที่ประพฤติในข้อมงคลทั้งหลาย ตายไปได้เกิดในสวรรค์ พระโพธิสัตว์เจริญพรหมวิหาร ๔ พากันฤาษีไปเกิดในพรหมโลก.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๕ - หน้าที่ 960

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่เรากล่าวแก้มงคลปัญหา
แม้ในกาลก่อน เราก็ก่อแก้มงคลปัญหามาแล้ว ดังนี้ แล้วทรง
ประชุมชาดกว่า หมูฤาษีในครั้งนั้น ได้มาเป็นพุทธบริษัทในบัดนี้
อันเตวาสิกผู้ใหญ่ผู้ถามมงคลปัญหาในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระสารีบุตร
ในบัดนี้ ส่วนอาจารย์ในครั้งนั้น ได้มาเป็นเรตถาคต ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาหมามงคลชาดกที่ ๑๕

๑๖. ฌตบัตถิตชาดก

ว่าด้วยการดับความโศก

[๑๔๘๓] ข้าแต่พระองค์ผู้กัณหวงศ์ ขอพระองค์
จงเสด็จลุกขึ้นเถิด จะมัวทรงบรรทมอยู่ทำไม
ความเจริญอะไรจะมีแต่พระองค์ด้วยพระสุบิน
เล่า พระภาดาของพระองค์แม่ใด เสมอด้วย
พระหทัย และเสมอด้วยพระเนตรข้างขวา ลม
ที่ได้กระทบดวงหทัยของพระภาดานั้น ข้าแต่
พระองค์ผู้มีพระเกศางาม ฌตบัตถิตทรงเพื่อไป.

[๑๔๘๔] พระเจ้าเกษวราช ทรงสดับคำของโรหิ-
ณียอำมาตย์นั้นแล้ว อัดอั้นพระหฤทัยด้วย
ความโศกถึงพระภาดา มีพระวรกายกระสับ
กระส่ายเสด็จลุกขึ้น.

[๑๔๘๕] เหตุไรหนอ เจ้าจึงเป็นเหมือนคนบ้า
เที่ยวบ่นเพื่ออยู่ที่วนครทวาราวดีนี้ว่า กระต่าย
กระต่าย ใครเขาลักกระต่ายของเจ้าไปหรือ ?

[๑๔๘๖] เจ้าอยากได้กระต่ายทอง กระต่ายเงิน
กระต่ายแก้วมณี กระต่ายสังขสีล หรือกระ
ต่ายแล้วประพาพประการใด เจ้าจงบอกแก่เรา
เราจักให้เขาทำให้เจ้า ถ้าแม่เจ้าไม่ชอบกระต่าย
เหล่านั้น ผูกกระต่ายป่าอื่น ๆ มีอยู่ในป่า เราจัก
ให้เขานำเอากระต่ายเหล่านั้นให้เจ้า เจ้าต้อง
การกระต่ายชนิดใดเล่า ?

[๑๔๘๗] ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระเกศางาม กระต่าย
เหล่าใดที่อาศัยอยู่บนแผ่นดิน หม่อมฉันไม่
ปรารถนาสิ่งทั้งนั้น หม่อมฉันปรารถนากระ
ต่ายจากดวงจันทร์ ขอพระองค์ได้ทรงโปรด
สอยกระต่ายนั้นมาให้หม่อมฉันเถิด.

[๑๔๘๘] น้อง เจ้าปรารถนาสิ่งที่เขาไม่พึงปรารถนา
กัน อยากได้กระต่ายจากดวงจันทร์ จักละชีวิต
ที่ยังดีไปเสียเป็นแน่.

[๑๔๘๙] ข้าแต่พระองค์ผู้กัณหวงศ์ ถ้าพระองค์
ทรงทราบและตรัส สอนผู้อื่นอย่างนี้ไซ้ เหตุไร
พระองค์จึงทรงเสว้าโศกถึงพระราชโอรสผู้สิ้น

พระชนม์ไปแล้วในกาลก่อน จนกระทั่งถึงวันนี้เล่า ?

[๑๔๕๐] มนุษย์หรือเทวดาไม่พึงได้ฐานะอันใด คือความมุ่งหวังว่า บุตรของเราที่เกิดมาแล้วอย่าตายเลย พระองค์ทรงปรารถนาฐานะอันนั้นอยู่ จะพึงทรงได้ฐานะที่ไม่ควรได้แต่ที่ไหน ข้าแต่พระองค์ผู้กัณหวงศ์ พระองค์ทรงเสรำ โศกถึงพระโอรสองค์ใด ผู้ไปปรโลกแล้วพระองค์ก็ไม่สามารถจะนำพระโอรสนั้นมาได้ด้วยมนต์ ยารากไม้ โอสถ หรือพระราชทรัพย์เลย.

[๑๔๕๑] บุรุษผู้เป็นบัณฑิตเช่นนี้ เป็นอำมาตย์ของพระราชาพระองค์ใด พระราชาพระองค์นั้นจะมีความโศกมาแต่ไหน เหมือนฆตบัณฑิตดับความโศกของเราในวันนี้ ฆตบัณฑิตได้รดเราผู้เร้าร้อนให้สงบระงับ ดับความกระวนกระวายทั้งปวงได้ เหมือนบุคคลดับไฟที่ติดเปรียงด้วยน้ำฉะนั้น ฆตบัณฑิตได้ถอนอุกศรที่เสียบแทงหทัยของเราออกแล้ว ได้บรรเทา

ความโศกถึงบุตรของเรา ผู้ถูกความเศร้าโศก
ครอบงำแล้วหนอ เราเป็นผู้ถอนลูกศรออกได้
แล้วปราศจากความโศก ไม่ขุ่นมัว จะไม่เศร้า
โศกจะไม่ร้องไห้ เพราะได้ฟังคำของเจ้า นะ
น้องชาย.

[๑๔๕๒] ผู้มีปัญญา มีใจกรุณา ย่อมทำผู้มีเศร้า
โศกให้หลุดพ้นจากความเศร้าโศกได้ เหมือน
ฆตบัตถิตทำพระเจ้าผู้เศร้าโศกให้หลุดพ้น
จากความเศร้าโศก ฉะนั้น.

จบ ฆตบัตถิตชาดกที่ ๑๖

อรรถกถาฆตบัตถิตชาดกที่ ๑๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
กุกุมพิลูกตาย ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อุกฺกุเจหิ กณฺห
ดังนี้.

เนื้อเรื่องเหมือนกับ เรื่องมัจฉฐกุกุณทลีนันนแหละ ส่วนในชาดกนี้
มีความย่อดังต่อไปนี้ :-

พระศาสดาเสด็จเข้าไปหาอุบาสกนั้นแล้วตรัสถามว่า คุณก่อนอุบา-
สก ท่านเศร้าโศกถึงลูกตายหรือ ? เมื่ออุบาสกกราบทูลว่า ถูกแล้วพระ-

เจ้าข้า พระองค์จึงตรัสว่า คู่ก่อนอุบาสก โบราณกบัตถิตฟังถ้อยคำของบัณฑิตแล้ว ไม่เศร้าโศกถึงลูกที่ตายไปแล้ว ผู้อันอุบาสกนั้นกราบทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราว จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่ามหาวิงสะ ครองราชสมบัติอยู่ในอัสติณชนคร แคว้นกังสโคตรใกล้อุตราภคประเทศ พระองค์มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ องค์หนึ่งพระนามว่ากังสะ องค์หนึ่งพระนามว่าอุปกังสะ มีพระราชธิดาองค์หนึ่งพระนามว่า เทวคัพภา ในวันที่พระราชธิดานั้นประสูติ พราหมณ์ผู้ทายลักษณะพยากรณ์ไว้ว่า พระโอรสที่เกิดในพระครรภ์ของพระนางเทวคัพภานั้น จักทำกังสโคตร กังสวงศ์ให้พินาศ พระราชาไม่อาจให้สำเร็จโทษพระราชธิดาได้ เพราะทรงเสนามาก แม้พระเชษฐาทั้งสองก็ทรงทราบเหมือนกัน พระราชาดำรงราชสมบัติอยู่ตลอดพระชนมายุแล้ว เสด็จสวรรคตด้วยประการฉะนี้ เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว กังสราชโอรสได้เป็นพระราชอาอุปกังสราชโอรสได้เป็นอุปราช ทั้ง ๒ พระองค์ทรงพระดำริว่า ถ้าเราจักให้สำเร็จโทษภคินี เราก็จักถูกครหาเราจักไม่ให้ภคินีนี้แก่ใคร ๆ จักเลี้ยงดูโดยไม่ให้มีสามี ดังนี้ ทั้ง ๒ พระองค์จึงให้สร้างปราสาทเสาเดียวให้ราชธิดาอยู่ ปราสาทนั้น นางทาสีนามว่านันทโคปาได้เป็นปริจาริกาของพระนาง ทาสีนามว่าอันธกเวณฺฑู ผู้เป็นสามีของนางนันทโคปา เป็น ผู้พิทักษ์รักษาพระนาง.

ครั้งนั้น พระเจ้ามหาศากรราช เสวยราชสมบัติอยู่ในอุดร-
พลประเทศ พระองค์มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ องค์หนึ่งพระนาม
ว่าศากร องค์หนึ่งพระนามว่าอุปศากร ก็ในบรรดาพระราชโอรส ๒
พระองค์นั้น เมื่อพระชนกเสด็จสวรรคต ศากรราชโอรสได้เป็นพระ-
ราชา อุปศากรราชโอรสได้เป็นอุปราช อุปศากรอุปราชนั้นเป็นสหาย
ของอุปกั๋งอุปราช สำเร็จการศึกษาคราวเดียวกัน ในตระกูลอาจารย์
คนเดียวกัน.

อุปศากรอุปราชได้ทำมิดีมิงาม นางสนมกำนัลในของพระเจ้าพิ
ศากรราช กลัวพระราชอาชญาหนีไปสำนักอุปกั๋งอุปราช ในแคว้น
กั๋งโคตร อุปกั๋งอุปราชพาเข้าเฝ้าพระเจ้ากั๋งสราช พระเจ้ากั๋งสราช
ทรงประทานยศใหญ่แก่อุปศากรอุปราช อุปศากรอุปราชเมื่อไปเฝ้า
พระราชินีเห็นปราสาทเสาดียว ซึ่งเป็นที่ประทับของพระนางเทวคัพภา
จึงถามว่านี่ที่อยู่ของใคร ครั้นทราบความนั้นแล้ว ก็มีจิตปฏิพัทธ์ใน
พระนางเทวคัพภา.

วันหนึ่ง พระนางเทวคัพภาทอดพระเนตรเห็นอุปศากรอุปราช
ไปเฝ้าพระราชินีพร้อมกับอุปกั๋งอุปราช จึงตรัสถามว่า นั่นใคร ทรง
ทราบจากนางนันทโคปว่า โอรสพระเจ้ามหาศากรราชพระนามว่า
อุปศากร ก็มีจิตปฏิพัทธ์ในอุปศากรอุปราชนั้น อุปศากรอุปราชให้สิน
บนนางนันทโคป แล้วกล่าวว่า น้องหญิง ท่านอาจที่จักพาพระนาง
เทวคัพภามาให้เราไหม? นางนันทโคปกล่าวว่า ชื่อนั้นไม่ยากดอก

นาย แล้วก็บอกเรื่องนั้นแก่พระนางเทวคัพภา ตามปกติพระนางก็มีจิตปฏิบัติในอุปราครอุปราชอยู่แล้ว พอได้ฟังดังนั้นก็รับว่าดีแล้ว นางนันทโคปาให้สัญญาแก่อุปราครอุปราชให้ขึ้นปราสาทในเวลารাত্রี อุปราครอุปราชได้ร่วมสังวาสกับพระนางเทวคัพภา โดยทำนองนั้นบ่อยๆ เข้าพระนางได้ตั้งครรภ์ต่อมาข่าวพระนางทรงครรภ์ก็ได้ปรากฏขึ้นพระเชษฐาทั้งสองจึงถามนางนันทโคปา นางนันทโคปาทูลขอภัยแล้วกราบทูลความลับนั้นให้ทรงทราบ พระเชษฐาทั้ง ๒ พระองค์ทรงทราบแล้ว จึงปรึกษากันว่า เราไม่อาจที่จะสำเร็จโทษน้องหญิงได้ ถ้าเธอคลอดพระธิดา เราจักไม่สำเร็จโทษ แต่ถ้าเป็นพระโอรส เราจักสำเร็จโทษเสีย แล้วประทานพระนางเทวคัพภาแก่อุปราครอุปราช พระนางเทวคัพภาทรงครรภ์ครบกำหนดแล้วก็ประสูติพระธิดา พระเชษฐาทั้งสองทรงทราบแล้วดีพระทัย ตั้งพระนามให้พระธิดานั้นว่า อัญชนเทวี ได้พระราชทานบ้านสวยชื่อ โภควัฒมานะแก่กษัตริย์ทั้ง ๒ อุปราครอุปราช จึงพาพระนางเทวคัพภาไปประทับ ณ โภควัฒมานคาม พระนางเทวคัพภาก็ทรงครรภ์อีก แม้นางนันทโคปาก็ตั้งครรภ์ในวันนั้นเหมือนกัน เมื่อหญิงทั้งสองมีครรภ์ครบกำหนดแล้ว พระนางเทวคัพภาประสูติพระโอรส แม้นางนันทโคปาก็คลอดธิดาในวันเดียวกันนั่นเอง พระนางเทวคัพภากลัวพระโอรสจะพินาศด้วยราชภัย จึงส่งพระโอรสไปให้นางนันทโคปา และให้นางนันทโคปานำธิดามาให้เปลี่ยนกันเลี้ยงเจียบ.

อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลความที่พระนางเทวคัพภาประสูติแล้ว ให้พระเชษฐาทั้ง ๒ ทรงทราบ พระเชษฐาทั้ง ๒ พระองค์นั้นตรัสถาม

ว่า ประสูติโอรสหรือธิดา เมื่อได้รับตอบว่า ธิดา จึงรับสั่งว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงเลี้ยงไว้เถิด พระนางเทวคัพภาประสูติพระโอรสรวม ๑๐ องค์ นางนันทโคปาก็คลอดลูกหญิงรวม ๑๐ คน ได้เปลี่ยนให้กันเลี้ยง ด้วยอุบายนี้ โอรสของพระนางเทวคัพภาเจริญอยู่ในสำนักนางนันทโคปา ลูกหญิงของนางนันทโคปาเจริญอยู่ในสำนักของพระนางเทวคัพภา ใคร ๆ มิได้รู้ความลับเรื่องนั้น.

โอรสองค์ใหญ่ของพระนางเทวคัพภา นามว่าวาสุเทพ องค์ที่ ๒ นามว่าพลเทพ องค์ที่ ๓ นามว่าจันทเทพ องค์ที่ ๔ นามว่าสุริยเทพ องค์ที่ ๕ นามว่าอัคคิเทพ องค์ที่ ๖ นามว่าวรุณเทพ องค์ที่ ๗ นามว่า อชชุนะ องค์ที่ ๘ นามว่าปชชุนะ องค์ที่ ๙ นามว่าฆตบัณฑิต องค์ที่ ๑๐ นามว่าอังการะ โอรสเหล่านั้นได้ปรากฏว่าพี่น้อง ๑๐ คนเป็น บุตรของอันธกเวณชุกทาส.

ต่อมาโอรสเหล่านั้น ครั้นเจริญวัยแล้วมีกำลังเรี่ยวแรงมาก เป็น ผู้หยาบซ้ากล้าแข็ง พากันเที่ยวปล้นประชาชน แม้คนนำบรรณาการ ไปถวายพระราชา ก็พากันปล้นเอาหมด ประชาชนประชุมกันร้องทุกข์ ที่พระลานหลวงว่า พี่น้อง ๑๐ คน ซึ่งเป็นบุตรของอันธกเวณชุกทาส ปล้นแค้นแค้น พระราชารับสั่งให้เรียกตัวอันธกเวณชุกทาสมาตรัสคูก ความว่า เหตุไร? เจ้าจึงปล่อยให้ลูกทำการปล้น ดังนี้ เมื่อประชาชน ร้องทุกข์ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้งอย่างนี้ พระราชาก็ทรงคูกความอันธกเวณชุก

เขากลัวต่อมรณภัย ทูลขอภัยโทษกะพระราชาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ กุมารเหล่านั้นมิใช่บุตรของข้าพระองค์ เป็นโอรสของอุปสาครอุปราช แล้วกราบทูลความลับเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระราชาทรงตกพระทัย ตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลายว่า เราจะใช้อุบายอย่างไร จึงจับกุมารเหล่านั้นได้? เมื่อพวกอำมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ กุมารเหล่านั้นถ้าพองจิตด้วยมวยปล้ำ ข้าพระองค์จักให้การต่อสู้ขึ้นในพระนคร แล้วให้จับกุมารเหล่านั้นผู้มาสู่สนามยุทธฆ่าเสีย ณ ที่นั้น ดังนี้ จึงรับสั่งให้เรียกนักมวยปล้ำมา ๒ คน คนหนึ่งชื่อนานุระ อีกคนหนึ่งชื่อมฤฎิกะ แล้วให้ตีกลองประกาศทั่วพระนครว่า จากวันนี้ไป ๗ วัน จักมีการต่อสู้ ดังนี้แล้วให้ตระเตรียมสนามต่อสู้ที่พระลานหลวง ให้ทำสังเวียนนั้นสนามต่อสู้แล้วให้ผูกธงและแผ่นผ้า.

เสียงเล่าถือกันแซ่ไปทั่วนคร ประชาชนพากันผูกถือเลื่อนและเตียงน้อยใหญ่ วานุระแลมฤฎิกะก็มายังสนามต่อสู้ โห่ร้องคำราม ตบมือเดินไปมาอยู่ แมื่กุมารพี่น้องทั้ง ๑๐ ก็มาแล้วยื้อแย่งตามถนนขายอาหาร ของหอมและเครื่องหอม แล้วนุ่งห่มผ้าสี แย่งเอาของหอมตามร้านขายของหอม แลดอกไม้ตามร้านขายดอกไม้มาประดับตัวตัดดอกไม้ ๒ หู โห่ร้องคำรามตบมือเข้าสนามต่อสู้ ขณะนั้นวานุระเดินตบมืออยู่ พลเทพเห็นดังนั้น จึงคิดว่า เราจะไม่ถูกต้องวานุระด้วยมือ แล้วไปนำเชือกผูกช้างเส้นใหญ่มาแต่โรงช้าง โห่ร้องคำรามแล้วโยนเชือกไปพันท้องวานุระ รวบปลายเชือกทั้ง ๒ เข้ากัน โห่ร้องยกขึ้นหมุนเหนือ

ศีรษะแล้วฟาดลงแผ่นดิน โยนไปนอกสังเวียน เมื่อวานุระตายแล้ว พระราชารับสั่งให้มฤทธิกะคนปล้ำทำการต่อสู้ต่อไป มฤทธิกะลุกออกไปโพ่ ร้องคำรามตบมืออยู่ พลเทพทูปมฤทธิกะจนกระดูกละเอียด เมื่อมฤทธิกะ กล่าวว่ ท่านเป็นนักมวยปล้ำ ฉันไม่ใช่ นักมวยปล้ำ จึงตอบว่ เรา ไม่เข้าใจว่ท่านเป็นนักมวยปล้ำหรือไม่ใช่ นักมวยปล้ำ แล้วจับมือทั้ง ๒ ฟาดลงบนแผ่นดินให้ตายแล้วโยนไปนอกสังเวียน มฤทธิกะเมื่อจะตายได้ ตั้งความปรารถนาไว้ว่ ขอให้เราเป็นยักษ์ได้กินเพลเทพ ครั้นเขาตายไป แล้วจึงเกิดเป็นยักษ์อยู่ในคงชื้อกามัตติกะ.

พระราชาเสด็จลุกขึ้นตรัสว่ ท่านทั้งหลายจงจับพี่น้องทั้ง ๑๐ คนเหล่านี้ให้ได้ ขณะนั้น วาสุเทพขว้างจักรไปตกถูกพระเศียรกษัตริย์ สองพี่น้องสิ้นพระชนม์ มหาชนพากันสะอื้นหวาดกลัว หมอบลงแทบ บาทของกุมารเหล่านั้นด้วยกล่าวว่ ขอพระองค์ได้เป็นที่พึ่งของพวกข้า- พระองค์เกิด กุมารเหล่านั้นครั้งปลงพระชนม์พระเจ้าลุมทั้ง ๒ ก็ยึด ราชสมบัติอิตติยชนคร ยกมารดาบิดาขึ้นครองราชสมบัติแล้วปรึกษากันว่ เรา ๑๐ คนจักชิงราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งหมด แล้วชวนกัน ยกออกไปโดยลำดับ ถึงอยุธยาซึ่งเป็นที่ประทับของพระเจ้ากาล- โยนกราชล้อมเมืองไว้ ทำลายค่ายพังกำแพงเข้าไปจับพระราชา ยึด ราชสมบัติอยู่ในเงื้อมมือของคน แล้วพากัน ไปถึงกรุงทวาราวดี.

ก็กรุงทวาราวดีนั้นมีสมุทที่ตั้งอยู่ข้างหนึ่ง มีภูเขที่ตั้งอยู่ข้างหนึ่ง ได้ยินว่ครั้นมีอมมุษย์รักษา ยักษ์ผู้ยืนรักษานครนั้น เห็นปัจฉามิตร

แล้วแปลงเพศเป็นลา ร้องเสียงเหมือนลา ขณะนั้น นครทั้งสี่ก็เลื่อน
ลอยไปอยู่บนเกาะเกาะ ๑ กลางสมุทร ด้วยอานุภาพยักษ์ เมื่อพวก
ปัจฉามิตรไปแล้ว นครก็กลับมาประดิษฐานตามเดิมอีก แม้ครานั้น
ยักษ์เพศลานั้นรู้ว่ากุมาร ๑๐ คนพี่น้องมา ก็ร้องเป็นเสียงลาขึ้น นคร
ก็เลื่อนลอยไปประดิษฐานอยู่บนเกาะ กุมารเหล่านั้นไม่เห็นนครก็พา
กันกลับ นครก็มาประดิษฐานอยู่ตามเดิมอีก กุมารเหล่านั้นกลับมาอีก
ยักษ์เพศลา ก็ได้ทำเหมือนอย่างนั้นอีก กุมารเหล่านั้นเมื่อไม่อาจชิงราช-
สมบัติในกรุงทวาราวดีได้ ก็พากันไปหากัณหาที่ปายนดาบสนมัสการแล้ว
ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายไม่อาจชิงราชสมบัติ ทวาราวดี
ขอท่านได้บอกอุบายแก่พวกข้าพเจ้าสักอย่างหนึ่ง เมื่อพระดาบสบอกว่า
มีลาตัวหนึ่งเที่ยวอยู่ที่หลังคูแห่งโน้น ลานั้นเห็นพวกอมิตรแล้วร้องขึ้น
ขณะนั้น นครก็เลื่อนลอยไปเสีย ท่านทั้งหลายจงจับเท้าของลานั้น นี้
เป็นอุบายที่จะให้ท่านถึงความสำเร็จดังนี้ กุมารทั้ง ๑๐ นมัสการพระ-
ดาบส แล้วไปหมอบจับเท้าของลาวิงวอนว่า ข้าแต่นาย คนอื่นนอกจาก
ท่านเสียแล้วไม่เป็นที่พึงของพวกข้าพเจ้าได้ กาลเมื่อพวกข้าพเจ้ายินนคร
ขอท่านอย่างใดร้องขึ้นเลย ยักษ์เพศลากล่าวว่า เราไม่อาจที่จะไม่ร้อง
แต่ว่าท่าน ๔ คนจงมาก่อน จงถือเอาไถเหล็กใหญ่ๆ แล้วตอกหลัก
เหล็กใหญ่ๆ ลงกับพื้นแผ่นดิน ที่ประตูเมืองทั้ง ๔ ด้าน กาลเมื่อนครจะ
เขยื้อนขึ้นจงจับไถแล้วช่วยกันเอาโซ่เหล็กที่ผูกกับไถล่่มไว้กับหลักเหล็ก
นครจักไม่อาจลอยไปได้.

กุมารเหล่านั้นรับว่าดีแล้ว ครั้นเวลาที่ถึงคือนั้น ก็พากันถือเอาไถแล้วตอกหลักลงบนแผ่นดินที่ประตูเมืองทั้ง ๔ ด้านยืนอยู่ ขณะนั้น ยักษ์เพศลาภก็ร้องขึ้น นครเริ่มจะเลื่อนลอย กุมารเหล่านั้นยืนอยู่ที่ประตูเมืองทั้ง ๔ ด้าน จับไถเหล็ก ๔ คัน เอาโซ่เหล็กผูกกับไถลามาไว้กับหลักเหล็ก นครก็ไม่อาจเขยื้อนขึ้นได้ ลำดับนั้นกุมาร ๑๐ พี่น้องก็เข้านคร ปลงพระชนม์พระราชแล้วยึดราชสมบัติได้ กุมารเหล่านั้นได้ใช้จักรปลงพระชนม์พระราชทั้งหมดในนคร ๖ หมื่น ๓ พันนครแล้วมารวมกันอยู่ที่กรุงทวาราวดี แบ่งราชสมบัติเป็น ๑๐ ส่วน แต่หาทันทีถึงอัญชนเทวีเชษฐภคินีไม่ ต่อมานึกขึ้นได้จึงปรึกษากันใหม่ว่าจะแบ่งเป็น ๑๑ ส่วน อังกรกุมารพูดขึ้นว่า ท่านทั้งหลายจงให้ส่วนของเราแก่อัญชนเทวีเชษฐภคินีเถิด เราจะทำการค้าขายเลี้ยงชีพ แต่ท่านทั้งหลายต้องแบ่งช่วยในชนบทของตนให้แก่เราทุก ๆ คน พี่น้อง ๕ องค์รับว่า ดีแล้ว ดังนี้แล้วมอบราชสมบัติส่วนของอังกรกุมารให้แก่อัญชนเทวีเชษฐภคินี ได้เป็นพระราช ๕ องค์กับเชษฐภคินี อยู่ด้วยกัน ในกรุงทวาราวดี ส่วนน้องกุมารได้ทำการค้าขาย.

เมื่อพระราชพี่น้องเหล่านั้นเจริญด้วยบุตรธิดาต่อ ๆ มาอีกอย่างนี้ ครั้นกาลล่วงไปนาน พระราชมารดาบิดาก็สิ้นพระชนม์ลง ได้ยินว่าอายุกาลของมนุษย์ในครั้งนั้นถึง ๒๐,๐๐๐ ปี ครั้งนั้น พระปิโยรสองค์ ๑ ของवासुเทพมหาราชสิ้นพระชนม์ พระราชาทรงแต่เสรำโศกละสรรพกิจเสีย นอนกอดแครงพระแท่นบ่นเพ้ออยู่ กาลนั้น ฆตบัณฑิตคิด

ว่า เว้นเราเสียแล้ว คนอื่นใครเล่าเชื่อว่าสามารถกำจัดความโศกของพี่ชายเราย่อมไม่มี เราจักใช้อุบายกำจัดความโศกของพี่ชาย คิดดังนี้แล้ว จึงทำเป็นคนบ้าแหงนดูอากาศเดินบ่นไปทั่วเมืองว่า ท่านจงให้กระต่ายแก่เรา ท่านจงให้กระต่ายแก่เรา ดังนี้ ชาวเล่าลือกันไปทั่วเมืองว่า ฆต-
บัณฑิตเป็นบ้าเสียแล้ว.

เวลานั้น อำมาตย์ชื่อโรหิณยะไปเฝ้าพระเจ้าวาสุเทพ เมื่อจะ
เริ่มสนทนากับพระองค์ ได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้กัณหวงศ์ ขอพระองค์

จงเสด็จลุกขึ้นเถิด จะมัวทรงบรรทมอยู่ทำไม

ความเจริญอะไรจะมีแก่พระองค์ด้วยพระสุบิน

เล่า พระภาดาของพระองค์แม่ใด เสมอด้วย

พระหฤทัย และเสมอด้วยพระเนตรข้างขวา

ลมได้กระทบดวงหทัยของพระภาดานั้น ข้าแต่

พระองค์ผู้มีพระเกศางาม ฆตบัณฑิตทรงเพื่อไป.

โรหิณยะอำมาตย์ ทูลทักทายด้วยโคตรว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
กัณหวงศ์ ในคานานั้น นัยว่าพระวาสุเทพนั้น มีโคตรว่ากัณหาณะ.

บทว่า โภ อตุโธ คือ ความเจริญชื่ออะไร. บทว่า หทัย จกขุญจ

ทิกุฉินฺ ความว่า เสมอด้วยพระหฤทัยด้วย เสมอด้วยพระเนตรข้างขวา

ด้วย. บทว่า ตสฺส วาตา พลียนฺติ ความว่า ลมกระทบดวงหทัย

ของพระภิกษุท่านั่งอยู่ ณ ที่นี้. บทว่า **ขปฺปติ** คือ ทรงเพื่อไปว่า ท่านทั้งหลายจงให้กระต่ายแก่เรา. บทว่า **เกสว** ความว่า ได้ยินว่าพระเจ้าวาสุเทพนั้น ทรงปรากฏพระนามว่า เกสว เพราะทรงมีพระเกษางาม ไรหิณเณยยะอำมาตย์ ทูลทักทายพระเจ้าวาสุเทพด้วยพระนามนั้น.

เมื่ออำมาตย์ทูลอย่างนี้แล้ว พระศาสดาผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงทราบความที่ฆตบัตถิตมีจิตมั่นคง จึงตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า :-

พระเจ้าเกสวราช ทรงสดับคำของไรหิ-
ณเณยยะอำมาตย์นั้นแล้ว อัดอั้นพระหฤทัยด้วย
ความโศกถึงพระภิกษา มีพระวรกายสระสับ
กระส่ายเสด็จลุกขึ้น.

พระราชเสด็จลุกขึ้น รีบเสด็จลงจากปราสาทไปหาฆตบัตถิต จับหัตถ์ทั้ง ๒ ไว้แน่น เมื่อจะเจรจากับฆตบัตถิต ได้กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า :-

เหตุไรหนอ เจ้าจึงเป็นเหมือนคนบ้า
เที่ยวบ่นเพื่อยุ่ที่นครทวาราวดีนี้ว่า กระต่าย
กระต่าย ใครเขาลักกระต่ายของเจ้าไปหรือ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เกวลํ ทวารํ อิมํ** ความว่า พระราชาตรัสถามว่า เพราะเหตุไรเจ้าจึงเป็นดังคนบ้า เที่ยวบ่นเพื่อยุ่ทั่ว

ทวาราวดีนครนี้ว่า กระจ่าย กระจ่าย ใครมาลักเอากระจ่ายของเจ้าไป หรือ? คือกระจ่ายของเจ้าใครลักไปแล้วหรือ?

เมื่อพระราชชาตรีอย่างนี้แล้ว ฆตบัณฑิตก็ยังตรัสค้ำนั้นแหละ อยู่บ่อย ๆ พระราชาจึงตรัส ๒ คาถาอีกว่า :-

เจ้าอยากได้กระจ่ายทอง กระจ่ายเงิน

กระจ่ายแก้วมณี กระจ่ายสังขสีลา หรือกระจ่ายแล้วประพาพประการใด เจ้าจงบอกแก่เรา เรารักให้เขาทำให้เจ้า ถ้าแม้เจ้าไม่ชอบกระจ่ายเหล่านี้ ผุ่งกระจ่ายป่าอื่น ๆ มีอยู่ในป่า เราจักให้เขานำเอากระจ่ายเหล่านั้นให้เจ้า เจ้าต้องการกระจ่ายชนิดใดเล่า?

พึงทราบความย่อในพระคาถานั้น ดังนี้.

บรรดากระจ่ายทั้งหลายมีกระจ่ายทองเป็นต้นเหล่านั้น เจ้าจงบอกกระจ่ายที่เจ้าต้องการ เราจักให้เขาทำให้เจ้า ถ้าแม้เจ้าไม่ชอบกระจ่ายเหล่านั้น ผุ่งกระจ่ายป่าอื่น ๆ ก็มีอยู่ในป่า เราจักให้เขานำเอากระจ่ายเหล่านั้นมาให้ คุณก่อนท่านผู้มีพระพักตร์อันงาม เจ้าต้องการกระจ่ายเช่นไรจงบอกมา?

ฆตบัณฑิตฟังพระดำรัสของพระราชาแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๖ ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระเกศางาม กระจ่าย

เหล่าใดที่อาศัยอยู่บนแผ่นดิน หม่อมฉันไม่
ปรารถนาสิ้นทั้งนั้น หม่อมฉันปรารถนากระ
ต่ายจากดวงจันทร์ ขอพระองค์ได้ทรงโปรด
สอยกระจ่ายนั้นมาให้หม่อมฉันเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอหฺร ได้แก่ให้หยั่งลง.

พระราชาทรงสดับถ้อยคำของชตบัตถิตแล้ว ทรงโทมัสว่า
น้องชายของเราเป็นบ้าเสียแล้วโดยไม่ต้องสงสัย จึงกล่าวคาถาที่ ๗ ว่า :-

น้อง เจ้าปรารถนาสิ่งที่เขาไม่พึงปรารถนา

กัน อยากรได้กระจ่ายจากดวงจันทร์ จักละชีวิต
ที่ยังดีไปเสียเป็นแน่.

พระราชามือจะทรงทักพระกนิษฐาจึง ตรัสว่า น้อง ในพระ-
คานานั้น ขื่อนี้มีอธิบายว่า แน่พ่อท่านใดปรารถนาสิ่งที่ไม่ควรปรารถนา
ท่านนั้นผู้เป็นน้องของเรา จักละชีวิตของตนที่ดียังไปเสียเป็นแน่.

ชตบัตถิตฟังพระราชดำรัสแล้ว ยืนนิ่งอยู่กล่าวว่า ข้าแต่
พระเจ้าพี่ เจ้าพี่ทรงทราบที่ข้าพระองค์ปรารถนากระจ่ายจากดวงจันทร์
ไม่ได้แล้วจะตาย ก็เหตุไร เจ้าพี่จึงเสรำโศกถึงโอรสที่สิ้นพระชนม์ไป
แล้วเล่า? แล้วกล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้กัณหวงศ์ ถ้าพระองค์

ทรงทราบและตรัสสอนผู้อื่นอย่างนี้ไซ้เหตุไร

พระองค์จึงทรงเสว้าโศกถึงพระราชโอรสผู้สิ้น

พระชนม์ไปแล้วในกาลก่อน จนกระทั่งถึงวัน

นี้เล่า ?

คำว่า เอว ในคานานั้น มีอธิบายว่า ถ้าพระองค์ทรงทราบ
อย่างนี้ว่า ขึ้นชื่อว่าของที่ไม่ควรได้ บุคคลก็ไม่ควรหวังดังนี้ไซ้. บทว่า
ยทถณมนุสาสสิ ความว่า ผิดว่าพระองค์ทรงทราบอยู่อย่างนี้แหละ
ตรัสสอนผู้อื่นอยู่. บทว่า. ปุเร เป็นต้น ความว่า ฆตบัณฑิตกล่าวว่
เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงเสว้าโศกถึงพระราชโอรส
ผู้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว นับจากนี้ไปถึง ๔ เดือน จนกระทั่งถึงวันนี้เล่า ?

ฆตบัณฑิตยืนอยู่ระหว่างวิถึกราบทูลดังนี้ว่า ข้าแต่พระเจ้าพี่
หม่อมฉันปรารถนาสิ่งที่เห็นปรากฏอยู่แท้ ๆ แต่เจ้าพี่ทรงเสว้าโศกเพื่อ
ทรงประสงค์สิ่งที่มีได้ปรากฏอยู่ เมื่อจะแสดงธรรมถวายพระราชา ได้
กล่าวคาถา ๒ คาถาอีกว่า :-

มณุษย์หรือเทวดาไม่พึงได้ฐานะอันใด

คือความมุ่งหวังว่า บุตรของเราที่เกิดมาแล้ว

อย่าตายเลย พระองค์ทรงปรารถนาฐานะอัน

นั้นอยู่ จะพึงทรงได้ฐานะที่ไม่ควรได้แต่ที่ไหน

ข้าแต่พระองค์ผู้กัณหวงศ์ พระองค์ทรงเสว้า
โศกถึงพระโอรสองค์ใด ผู้ไปปรโลกแล้วพระ-
องค์ก็ไม่สามารถจะนำพระโอรสนั้นมาได้ด้วย
มนต์ ยารากไม้ ไอศถ หรือพระราชทรัพย์เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยี่ เป็นต้น ความว่า ฆตบัณฑิต
แสดงว่ามนุษย์หรือเทวดาไม่ฟังได้อีก คือไม่อาจเพื่ออันได้ฐานะอันใด
คือความมุ่งหวังอย่างนี้ว่า บุตรของเราที่เกิดมาแล้วอย่าตายเลย พระองค์
ทรงปรารถนาฐานะอันนั้นอยู่ จะฟังทรงให้ฐานะที่ไม่ควรได้นั้น คือ
พระโอรสผู้ไปปรโลกแล้วแต่ที่ไหน ? คือจะสามารถได้ด้วยเหตุอะไร ?
ได้แก่ไม่สามารถจะได้ฐานะที่ไม่ควรได้นั้น. อธิบายว่า เพราะเหตุนั้น
ขึ้นชื่อว่าสิ่งอันไม่ควรได้คือฐานะอันไม่ควรได้นั้น จะฟังได้แต่ที่ไหน.

บทว่า มนุตา คือ ด้วยการร้ายมนต์ บทว่า มุสเสสซช
คือ ด้วยรากยา บทว่า ไอศถเอหิ คือ ด้วยไอศถชนิดต่างๆ. บทว่า
ธเนน วา คือ หรือด้วยพระราชทรัพย์นับด้วย ๑๐๐ โกฎิ.

คำนี้มีอธิบายว่า พระองค์ทรงเสว้าโศกถึงพระโอรสองค์ใดผู้ไป
ปรโลกแล้ว พระองค์ก็ไม่สามารถจะนำพระโอรสนั้นมาได้แม้ด้วยการ
ร้ายมนต์เป็นต้นเหล่านั้น.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้วตรัสว่า แน่ะพ่อฆตบัณฑิตคำที่
กล่าวนี้ควรกำหนดไว้ ท่านได้ทำให้เราหายโศกแล้ว เมื่อจะสรรเสริญ

มตบัณฑิต จึงตรัสพระคาถา ๔ พระคาถาว่า :-

บุรุษผู้เป็นบัณฑิตเช่นนี้ เป็นอำมาตย์
ของพระราชาพระองค์ใด พระราชาพระองค์
นั้นจะมีความโศกนาแต่ไหน เหมือนมตบัณฑิต
ดับความโศกของเราในวันนี้ มตบัณฑิตได้
รดเราผู้เร้าร้อนให้สงบระงับ ดับความกระวน
กระวายทั้งปวงได้ เหมือนบุคคลดับไฟที่ติด
เปรียบด้วยน้ำจะนั้น มตบัณฑิตได้ถอนลูกศร
ที่เสียบแทงหทัยของเราออกแล้ว ได้บรรเทา
ความโศกถึงบุตรของเรา ผู้ถูกความเศร้าโศก
ครอบงำแล้วหนอ เราเป็นผู้ถอนลูกศรออกได้
แล้วปราศจากความโศก ไม่ขุ่นมัว จะไม่เศร้า
โศก จะไม่ร้องไห้ เพราะได้ฟังคำของเจ้า นะ
น้อง.

บรรดาคาถาเหล่านั้น คาถาที่หนึ่งมีความย่อคังนี้ว่า บุรุษผู้เป็น
บัณฑิตเช่นนี้ เป็นอำมาตย์ของพระราชามั้พระองค์อื่นใด พระราชา
พระองค์นั้น จะมีความโศกมาแต่ไหน เหมือนคังมตบัณฑิต ยังเราผู้ถูก
ความเศร้าโศกถึงบุตรครอบงำแล้วให้ดับ คือให้เย็นได้แก่ให้ตื่น เพื่อ

ประโยชน์แก่การกำจัดความโศกะนั้น. คาถาที่เหลือนี้อธิบายความดังกล่าว
แล้วนั้นแหละ.

ในอวสาน มีอภิสัมพุทธคาถา ซึ่งมีเนื้อความง่ายดังนี้ว่า :-

ผู้มีปัญญา มีใจกรุณา ย่อมทำผู้ที่เศร้า

โศกให้หลุดพ้นจากความเศร้าโศกได้ เหมือน

ฆตบัณฑิตทำพระเจ้าผู้เศร้าโศกให้หลุดพ้น

จากความเศร้าโศก ฉะนั้น.

เมื่อพระเจ้าवासเทพ ผู้อันฆตบัณฑิตทำให้หมดความโศกแล้ว
อย่างนี้ครองราชสมบัติอยู่ โดยล่วงไปแห่งกาลยี่ชยาวนาน พระกุมาร
โอรสของกษัตริย์พี่น้องทั้ง ๑๐ ประกาศกันว่า เขากล่าวกันว่า กัณหาภิ-
ปายนดาบสผู้มีตาดังทิพย์ พวกเราจักทดลองท่านดูก่อน จึงประดับกุมาร
เด็กผู้ชายคนหนึ่ง แสดงอาการเหมือนหญิงมีครรภ์ เอาลูกแก้วมรกต
ผูกไว้ที่ท้อง แล้วนำไปหาพระดาบสถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เด็กหญิง
นี้จักคลอดหรือไม่? พระดาบสพิจารณาแล้วว่า กาลวิบัติของกษัตริย์พี่
น้อง ๑๐ องค์มาถึงแล้ว อายุสังขารของพวกเราเป็นเช่นไรหนอ? ก็รู้ว่า
จักตายวันนี้แน่ จึงกล่าวว่า กุมารทั้งหลาย พวกท่านต้องการอะไรด้วย
เรื่องนี้ ถูกพวกกุมารเข้าชี้ว่า ขอท่านจงบอกแก่พวกกระผมเถิด พระ-
เจ้าข้า จึงกล่าวว่า ต่อนี้ไป ๗ วัน กุมาริกาผู้นี้จักคลอดปุ้มไม้ตะเคียน
ออกมา ด้วยเหตุที่นั่นตระกูลของवासเทพจักพินาศ อนึ่ง ท่านทั้งหลาย
จงเอาปุ้มไม้ตะเคียนนั้น ไปเผาแล้วเอาเข้าไปทิ้งในแม่น้ำ ลำดับนั้น

พระกุมารเหล่านั้นกล่าวกะพระดาบสว่า คุณก่อนชฎิลโง่ ธรรมดาผู้ชาย ออกลูกได้ไม่มีเลย แฉ้วทำกรรมกรรมชื้อตันตรัษชุกะ. ให้ดาบสิ้นชีวิต ในที่นั้นเอง.

กษัตริย์พี่น้องทั้งหลาย เรียกพระกุมารมาตรัสถามว่า พวกเจ้า มาพระดาบสเพราะเหตุไร ? ครั้นได้สดับเรื่องทั้งหมดแล้วทรงหวาดกลัว จึงรักษาเด็กนั้นไว้ ครั้นถึงวันที่ ๗ ให้เผาปุ้มตะเคียนที่ออกจากท้อง เด็กนั้น แล้วเอาเต้าไปทิ้งในแม่น้ำ เต้านั้นถูกน้ำพัดไปติดอยู่ที่ปากอ่าว ช้างหนึ่ง เกิดเป็นตะไคร่น้ำขึ้นที่นั่น.

อยู่มาวันหนึ่ง กษัตริย์เหล่านั้นชวนกันทรงสมุทรรักษา เสด็จไป ถึงปากอ่าวแล้วให้ปลุกมหายมณฑปทรงเสวยทรงดื่ม ทรงหยอกเข้ากันที่ มหายมณฑปซึ่งตกแต่งงดงาม ใช้พระหัตถ์และพระบาทถูกต้องกันแต่ เป็นไปด้วยอำนาจความเขี่ยหยัน จึงทะเลาะกันยกใหญ่ แดกกันเป็น สองพวก ลำดับนั้น กษัตริย์พระองค์หนึ่ง เมื่อไม่ได้ไม้ตะบองอย่างอื่น ก็ถือไปตะไคร่น้ำแต่กอดตะไคร่น้ำใบหนึ่ง ใบตะไคร่น้ำนั้น พอถูกจับเข้า เท่านั้น ก็กลายเป็นสากไม้ตะเคียน พระองค์ทรงตีมหาชนด้วยสากนั้น แล้ว สิ่งที่คุณทั้งหมดจับด้วยเข้าใจว่าเป็นอย่างอื่น ก็กลายเป็นสากไปหมด เขาจึงประหารกันและกันถึงความพินาศสิ้น เมื่อเขาเหล่านั้นกำลัง พินาศอยู่ กษัตริย์ องค์คือ วัสสุเทพ พลเทพ อัญชนเทวิภคินี และ ปุโรहित พากันขึ้นรถหนีไป พวกที่เหลือพากันพินาศหมด กษัตริย์ ๔ องค์เหล่านั้นขึ้นรถหนีไปถึงดงกามัตตติกะ ก็มฤฎิยะคนปล้ำนั้นซึ่งตั้ง

ความปรารถนาไว้ได้เกิดเป็นยักษ์อยู่ในดงนั้น รู้ว่าพลเทพமாக์เนรมิตรบ้านขึ้นที่นั่น แปลงเพศเป็นคนปล้ำเทียวโห่ร้องคำรามตบมือทำทายเป็นใครต้องการสู้ พลเทพพอเห็นเขาเหล่านั้นก็กล่าวว่ ข้าแต่พระเจ้าพี่หม่อมฉันจักสู้กับบุรุษนี้เอง เมื่อวาสุเทพห้ำมอยู่นั้นแหละ ลงจากรถตบมือเข้าไปหายักษ์นั้น ลำดับนั้น ยักษ์จึงจับมือที่เหยียดออกแล้วกินพลเทพเสียดูจเหง้าบัว.

วาสุเทพรู้ว่าพลเทพสิ้นชีวิต จึงพากินีและปุโรหิตเดินทางไปตลอดคืน พอรุ่งสว่างก็ถึงปัจฉิมตคามตำบลหนึ่ง ตั้งภคินีและปุโรหิตไปยังบ้านตั้งว่า จงหุงอาหารแล้วนำมา ตัวเองเข้าไปนอนซ่อนอยู่ที่กอไม้กอหนึ่ง ครั้งนั้น นายพรานคนหนึ่งชื่อชรา เห็นกอไม้ไหวๆ เข้าใจว่าสุกรจกมีที่นั่น จึงพุ่งหอกไปถูกพระบาทวาสุเทพ เมื่อวาสุเทพตรัสว่าใครแทงเรา นายพรานรู้ว่าตนแทงมนุษย์ ก็ตกใจกลัว ปรารถจะหนีไป พระราชาดำรงพระสติไว้เสด็จลุกขึ้น ตรัสเรียกว่า คุณก่อนลุด อย่ากลัวเลยจงมาเถิด ครั้นนายพรานมาแล้ว จึงตรัสถามว่า ท่านชื่ออะไร? เมื่อนายพรานตอบว่า ข้าแต่นาย ข้าพเจ้าชื่อชรา ก็ทรงทราบว่ นัยว่าคนรุ่นก่อนพยากรณ์เราไว้ว่า จักถูกนายชราแทงตาย วันนี้เราคงตายโดยไม่ต้องสงสัย แล้วตรัสกะนายชราว่า คุณก่อนลุด ท่านอย่ากลัวเลยจงมาช่วยพันแผลที่เท้าให้เรา ให้นายพรานชราพันปากแผลแล้วก็ส่งนายพรานนั้นไป เวทนามีกำลังได้เป็นไปอย่างแรงกล้า พระราชาไม่อาจจะเสวยพระกระยาหารที่ภคินีและปุโรหิตนำมาได้ ลำดับนั้น

พระองค์จึงตรัสเรียกชนทั้งสองมาตรัสว่า เราจักตายวันนี้ ก็ท่านทั้ง ๒ เป็นสุขุมลชาติ ไม่อาจจะทำการงานอย่างอื่นเลี้ยงชีพได้ จึงเรียนวิชา นี้ไว้ แล้วให้ศิษย์วิชาอย่างหนึ่ง แล้วส่งเขากลับไป พระองค์สิ้นพระชนม์อยู่ ณ ที่นั้นเอง กษัตริย์พี่น้องทั้งหมด นอกจากอัญชนเทวีแล้ว ถึงความพินาศสิ้น.

พระศาสดากรั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนอุบาสก โบราณบัณฑิตฟังด้วยคำของบัณฑิตแล้ว กำจัดความ โศกถึงบุตรของตนออกได้ ท่านอย่าคิดถึงเขาเลย ดังนี้แล้วทรงประกาศ สัจธรรม เวลาจบสัจจะ อุบาสกดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล พระทศพล ทรงประชุมชาดกว่า โรหิณียอำมาตย์ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์ ในบัดนี้ วาสุเทพในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระสารีบุตรในบัดนี้ พวกที่ เหลื่อนอกนี้ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพุทธบริษัทในบัดนี้ ส่วนฆตบัณฑิต ในครั้งนั้น ได้มาเป็นเราผู้สัมมาสัมพุทธะเปิดหลังคาคืออกิเลสในโลกได้ แล้ว ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาฆตบัณฑิตชาดกที่ ๑๖

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. จตุทวารชาดก ๒. กัณหาชาดก ๓. จตุโปสถชาดก
๔. สังขชาดก ๕. จุลลโพธิชาดก ๖. มัณฑัพยชาดก ๗. นิโครธ
ชาดก ๘. ตักกถชาดก ๙. มหาจัมมปาจชาดก ๑๐. กุกกุฏชาดก
๑๑. มัญจกุนทศิชาดก ๑๒. พิลารโกสิยชาดก ๑๓. จักกวกชาดก
๑๔. ฐิริปัญหาชาดก ๑๕. มหามังคลชาดก ๑๖. ฆตบัณฑิตชาดก.

จบ ทสกนิบาตชาดก